

مختصر صحيح البخاري
التجريد السarih

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI
TECRÎD-İ SARÎH
TERCÜMESİ VE ŞERHİ

CİLT
3

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI : 1581
KAYNAK ESERLER : 201

SAHİH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI
TECRİD-İ SARİH TERCÜMESİ VE ŞERHİ

Müellifi

ZEYNUDDİN AHMED B. AHMED
B. ABDİLLATİF EZ-ZEBİDİ

Tercüme ve Şerh Edenler

AHMED NAİM
(Eski baskılarda 1-3. ciltler, yeni baskıda 1-3. cilt 575. hadise kadar)
KÂMİL MİRAS
(Eski baskılarda 4-12. ciltler, yeni baskıda 3. cilt 575. hadisten 8. cildin sonuna kadar)

Genel Koordinatör

PROF. DR. HURİYE MARTI

Yayın Yönetmeni

DR. FATİH KURT

Koordinasyon

DR. FARUK GÖRGÜLÜ

Editörler

SALİH ŞENGEZER
ELİF ERDEM
HALE ŞAHİN
RUKİYE AYDOĞDU DEMİR
SUAT KOCA (DR. ÖĞR. ÜY.)
MAHMUT DEMİR (DR.)
KENAN ORAL

Tahrir ve İlmî Tashihe Katkıda Bulunanlar

ESMA GÜNER
FERHAT GÖKÇE (DR. ÖĞR. ÜY.)
M. YUSUF MAHİTAPOĞLU

İmla

İSA KAYAALP (DR. ÖĞR. ÜY.)

Tasarım ve Baskı Hazırlık

EMRE YILDIZ
MÜCELLA TEKİN

Kapak Hattı

DOÇ. DR. SÜLEYMAN BERK

Baskı Takip

ABDURRAHMAN AKBAŞ
HACI DURAN NAMLI

Eserin ilk iki cildi Osmanlıca olarak 1928'de, üçüncü cildi latin harfleriyle 1936'da basılmış 1947'de 12. cilt tamamlanmıştır. 1948 yılında ise 12 cilt halinde ilk baskı gerçekleştirilmiştir. Eserin 12 cilt halinde son baskısı (12. baskı) 1993'te gerçekleştirilmiştir.

ISBN 978-605-7519-92-4 (Tk.)
978-605-7519-95-5 (3. Cilt)
2019-34-Y-0003-1581
Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 03.09.2018/54

1. Baskı (8 Cilt) Orta Boy

İstanbul • 2019

Baskı

İHLAS MATBAACILIK
Yenibosna/İstanbul
Telefon: +90 (212) 454 35 10

© DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

İletişim

DİNİ YAYINLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
BASILI YAYINLAR DAİRE BAŞKANLIĞI
Telefon: +90 312 295 72 93
Faks: +90 312 284 72 88
e-Posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış

DÖNER SERMAYE İŞLETME MÜDÜRLÜĞÜ
Tel: +90 312 295 71 53 - 295 71 56
Faks: +90 312 285 18 54
e-Posta: dosim@diyanet.gov.tr

مختصر صحيح البخاري
التجريد السارح

SAHÎH İ BUHÂRÎ MUHTASARI
TECRÎD-İ SARÎH
TERCÜMESİ VE ŞERHİ

CİLT

3

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Kitâbü'l-Cum'a

كِتَابُ الْجُمُعَةِ

.....

Kitâbü Salâti'l-Havf

كِتَابُ صَلَاةِ الْخَوْفِ

.....

Kitâbü'l-Îdeyn

كِتَابُ الْعِيدَيْنِ

.....

Kitâbü'l-Vitr

كِتَابُ الْوَيْثْرِ

.....

Kitâbü'l-Îstiskā

كِتَابُ الْإِسْتِسْقَاءِ

.....

Kitâbü'l-Küsûf

كِتَابُ الْكُسُوفِ

.....

Kitâbü Sücûdi'l-Kur'an

كِتَابُ سُجُودِ الْقُرْآنِ

.....

Kitâbü Taksîri's-Salât

كِتَابُ تَفْصِيرِ الصَّلَاةِ

.....

Kitâbü't-Teheccüd

كِتَابُ التَّهَجُّدِ

.....

Kitâbü Fazli's-Salâti fî Mescidi Mekke ve'l-Medîne

كِتَابُ فَضْلِ الصَّلَاةِ فِي مَسْجِدِ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ

.....

Kitâbü'l-Amel fî's-Salât

كِتَابُ الْعَمَلِ فِي الصَّلَاةِ

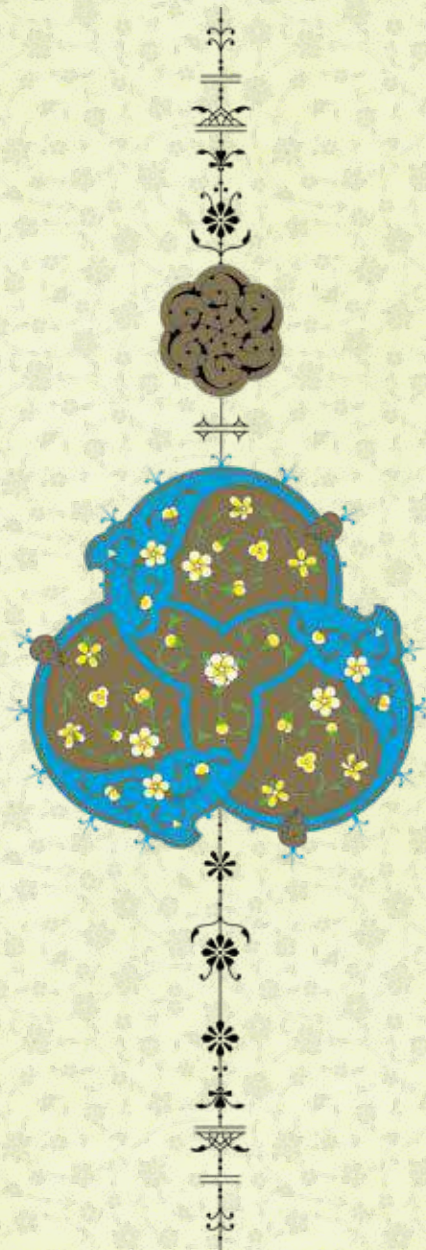
.....

Kitâbü's-Sehv

كِتَابُ السَّهْوِ

.....

Kitâbü'l-Cum'a

كِتَابُ الْجُمُعَةِ

En meşhur lugata göre, “cîm”in zammı ve “mîm”in zam veya sükûnu ile جُمُعَة, şimdi perşembe ile cumartesi dediğimiz günlerin arasındaki günün ismi olduğu gibi o gün hutbeden sonra kılınması farz olan iki rek’at namazın da ismidir. Hafta günlerine kable’l-İslâm verilen isimler şimdiki isimler olmayıp cuma gününe يوم العروبة denirdi. Cumadan sonraki günler de شيار cumartesi, أول pazar, أهون pazartesi, جبار salı, دبار çarşamba, مؤنس perşembe idi.

Bu mübarek güne ne zamandan beri cuma denildiği hakkında türlü türlü kaviller varsa da, bu ismin İslâmî olduğu zann-ı gâlibdir. İbn Hazm, “Bu isim, İslâmî olup eyyâm-ı Câhiliye’de kullanılmazdı. Câhiliyede o güne عروبة denirken İslâmiyet zamanında جمعة tesmiye olunmuştur. Çünkü o gün namaz için içtima edilir” diyor. İbn Huzeyme’nin de Selmân-ı Fârisî radiyallahu anhtan merfûan rivayetine nazaran aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri bir defa müşârün ileyhe, “Selmân, sen cumayı ne zannediyorsun?” sorusunu irat buyurduktan ve رسولہ أعلم bını aldıktan sonra, جمع أبوك أو أبوكم yani “*Senin atan, (yahut sizin atanız) Âdem aleyhisselâmın hilkatı işte o gün cemedildi yani tamam eczası bir araya getirildi*” buyurmuşlardır. {İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 118, no: 1732.} İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da böyle bir nakil vardır. *Sahîh-i Müslim*’deki Ebû Hüreyre radiyallahu anh rivayeti de bu nakli müeyyittir. Merfû olan o rivayete nazaran, خير يوم طلعت عليه الشمس يوم الجمعة: “*Üzerine güneş doğan eyyâmın en hayırlısı cuma günüdür: Adem aleyhisselâm o gün yaratıldı, o gün cennete idhal olundu, yine o gün cennetten çıkarıldı. Bir de kıyamet cumadan başka bir günde kopmayacaktır.*” {M1977 Müslim, Cum’a, 18.} *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki rivayete nazaran da, فيه خلق آدم وفيه أهبط وفيه تيب عليه وفيه مات وفيه تقوم الساعة. وما من دابة إلا وهي مسيخة يوم الجمعة من حين تصبح حتى تطلع الشمس شققا من الساعة إلا الجن والإنس. وفيها ساعة لا يصادفها عبد مسلم وهو يصلي يسأل الله عز وجل حاجة إلا أعطاه إياها “*Âdem o gün yaratıldı, o gün cennetten yere indirildi, o gün tövbesi kabul olundu ve o gün vefat etti. Kıyamet de o gün kopacaktır. İns ve cinden başka hiçbir mahlûk yoktur ki, cuma günü tan yeri ağardıktan gün doğuncaya kadar –kıyamet belki bugün kopar korkusuyla– kulak kabartmasın. Bir de o günün içinde öyle bir saat vardır ki, hiçbir abd-i müslim tesadüfen o esnada namaz kılıp Allah azze*

ve teâlâ hazretlerinden bir hacetini dilemez ki, onu Allah Teâlâ ona vermesin” buyurulmuştur. {D1046 Ebû Dâvûd, Salât, 200, 201.}

İlk cumayı hicretten evvel Medîne-i Münevvere’de ensardan Es’ad b. Zürâre radıyallahu anh kıldırmıştır. Abd b. Humejd’in tefsirinde İbn Sîrîn’den rivayeten deniliyor ki: Medine ahali Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine’yi teşrif buyurmazdan ve cuma âyeti nâzil olmazdan evvel cumayı kılmışlardır. O güne, cuma namını verenler de onlardır. Ensar dediler ki: Yahudilerin yedi günde bir, hep bir arada toplanıp ibadet ettikleri yevm-i mahsûsları var. Nasârânın da öyle. Haydi, biz de kendimize hep birlikte bulunup Allah’ı zikretmek, namaz kılmak, Allah’a arz-ı şükretmek için bir gün tahsis edelim. O da varsın arûbe günü olsun. Cumaya onlar يوم العروبة derlerdi. Es’ad’ın yanında buluştular. O da onlara iki rek’at namaz kıldırıp (yahut kıldırtıp) va’z u tezkirde bulundu. Onun başına toplandıkları günün ismini cuma koydular. Es’ad onlar için bir davar kesti. Onlar da azlık oldukları için o davarı hem sabah hem akşam taamı olarak yediler. Allah Teâlâ, إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ *“Cuma günü namaz için nida edildiğinde hemen Allah’ın zikrinde bulunmak üzere gidin ve alış verişini bırakın”* (el-Cum’a, 62/9.) âyet-i kerîmesini ondan sonra inzâl buyurdu. İlh.. {Abd b. Humejd’in tefsiri elimizde bulunmamaktadır. Rivayet Abdürrezzâk’ın *Musannef*’inden tespit edilmiştir. MA5144 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 159.} İbn Sîrîn’in bu kıssasından ensâr-ı kirâm hazerâtının cumayı aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizden evvel kılmış olmak gibi bir hasîsa ile mümtaz ve “cuma” ismini verenlerin de onlar oldukları mâlûm olur. Ebû Dâvûd ile Hâkim’in, Abdurrahman b. Kâ’b el-Ensârî’den naklettikleri söz de kıssayı teyit eder. Abdurrahman, “Pederim Kâ’b’ın gözleri alfl olduktan sonra onu ben yederdim. Cuma namazına götürdüğümde ne zaman ezanı işitse Es’ad b. Zürâre için istiğfar ederdi” dedikten sonra pederinin, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine’yi teşrif buyurmazdan evvel نقيع الخضعات daki Benî Beyâza harresinde yani onların kara taşlığında bize ilk cuma namazını kıldırın o olmuştu” dediğini söyler. {D1069 Ebû Dâvûd, Salât, 209, 210.} Bu rivayet için İbn Huzeyme “sahihtir” der. Ancak şu kadar var ki, İbn İshak rivayetinde ziyade olarak Abdurrahman’ın vâki olan suali üzerine pederi Kâ’b’ın, “O zaman kırk kişi idik” diye cevap verdiği zikrediliyor.

Ensâr-ı kirâmın bu fiilleri aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri tarafından edilmiş bir emr ü işâret üzerine değilse Resûl-i Hüdâ aleyhi ekmelü’t-tehâyânın ilk cumayı esnâ-yi hicrette ve Kubâ’dan Medine’yi teşriflerinde yolda رانونا^a denilen mevkide ikame buyurmaları, onların hem bu haftalık ibadetlerini hem de bu ibadet

a Bu tarihî ismin *Sîret-i İbn Hişâm*’la *Mu’cemül-büldân*’da نون ile, *Kâmus*’ta “tâ-yı mazmûme” ile zapt edildiğini görüyoruz (K.M.).

için cumayı intihab etmekteki ictihadlarını tasvip etmiştir. “Bir emir ve işaret üzerine değilse” kaydına lüzum var. Çünkü cuma namazının Mekke’de iken farz edildiği ve orada iken ikamesine imkân bulunamadığı için edâsı zamanı, imkâna ta’lik buyurulduğu rivayeti de pek kuvvetli olmamakla beraber menkuldür.

Kable'l-hicre cuma namazına müslimîni toplayan Es'ad b. Zürâre radiyallahu anh olmakla beraber, namazı, Mus'ab b. Umeyr radiyallahu anhin kıldırılmış olması ihtimali de pek kuvvetlidir. Akabe biatından sonra müşârün ileyh Mus'ab, ta'lîm-i Kur'ân ve ahkâm-ı dini telkin için ensar ile birlikte Medîne-i Münevvere'ye taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden irsâl buyurulmuştu. Evs ile Hazrec rüesâsından hiçbiri diğere tekaddüm etmiş görünmemek için namazlarda imâmete hep o geçerci. Buna binâen Cuma namazlarını da kendisinin kıldırılmış olması kesb-i kuvvet eder. Nitekim Zührî, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Medine'yi teşrif buyurmazdan evvel ilk cumayı kıldırın zatın müşârün ileyh Mus'ab radiyallahu anh olduğunu ve arkasında kılanların on iki kimse bulunduğunu rivayet eder. Bu on iki kimsenin “Nukabâ-yı isnâ aşer” olmak ihtimali pek kavidir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

478

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ نَحْنُ الْأَخْرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْنَ أُمَّتِهِمْ أَوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا ثُمَّ هَذَا يَوْمُهُمُ الَّذِي فَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فَاخْتَلَفُوا فِيهِ فَهَدَانَا اللَّهُ فَالنَّاسُ لَنَا فِيهِ تَبِعَ الْيَهُودُ غَدًّا وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: “Bizler (Ehl-i kitaba nazaran) en sonra gelmişler(ken) kıyamet gününde (faziletçe) en başa geçecek olanlarız.¹ Şundan dolayı ki, bizden evvel onlara, (daha sonra bizlere) kitap verildi de² Allah’ın onlara farz buyurduğu gün³, bu (cuma günü) iken onlar ihtilâf çıkar(ıp başka günlere tâzim et)tiler. Bize ise o güne itibar etmek hususunda Hak Teâlâ hidayet verdi.⁴ Artık bu babda nâs bizden geri kalmış oldular.^a Yahudiler(in ibadet günü) yarın, nasârâ(nın) da öbür gündür.”⁵ {B876 Buhârî, Cum’a, 1.}

RİVAYETLER

Müslim’in Ebû Hüreyre rivayetinde, نحن السابقون يوم القيامة ونحن الآخرون نحن lafzıyladır ki, “Biz, hem en son gelenleriz hem de kıyamet gününde fazilet ve ulüvv ü menziletçe en ileride olanlarız” {M1978 Müslim, Cum’a, 19.} demektir.

Bir rivayette من قبلنا dan sonra بعدهم من ziyadesi vardır. İlk zamir kitaba râcidir.

Ekser rivâyâtta الذي فرض عليهم dir.

rivayeti de vardır.

a Bu fıkra Bu fıkra نحن السابقون يوم القيامة نحن الآخرون نحن lafzıyladır ki, “Biz, hem en son gelenleriz hem de kıyamet gününde fazilet ve ulüvv ü menziletçe en ileride olanlarız” {M1978 Müslim, Cum’a, 19.} demektir. Bir rivayette من قبلنا dan sonra بعدهم من ziyadesi vardır. İlk zamir kitaba râcidir. Ekser rivâyâtta الذي فرض عليهم dir. rivayeti de vardır.

.....

1 Ehl-i kitaba nazaran (âhirûn) yani sonraya kalmış olmamızın mânası: Onlardan zamanen taahhurumuzdur ki, onlara bizden evvel kitap verilmiş olup biz, enbiyâ ümmetlerinin dünyaya en son gelmiş olanıyız. (Sâbikûn) olmamız ise lutf-u kerem-i rabbânî olarak hidâyet ve ulüvv ü menziletçe ümem-i sâlifeye tekaddümümüz olup bu sebkatin semeresi olarak kıyamet gününde her ümmetten evvel haşrolunacağımız gibi mevkifte, dîvân-ı celîl-i kibriyâda durup en evvel hesabı görülmek ve cennete girmek hususlarında da her ümmete tekaddüm etmek biz ümmet-i merhûme-i Muhammediyye'ye (sallallahu aleyhi ve sellem) nasip olacaktır. Nitekim Müslim'deki Ebû Hüreyre ile Huzeyfe radiyallahu anhümâ rivayetinde, نحن الآخرون من أهل الدنيا والأولون يوم القيامة المقضي لهم (yahut yinnehim) قبل الخلائق, *"Biz, hem ehl-i dünyânın en sona kalanlarıyız hem de kıyamet gününde en başa geçip bilcümle mahlûkattan evvel lehlerinde hüküm verilecek (yahut aralarındaki davalar faslolunacak) olanlarız"* buyurulmuştur. {M1982 Müslim, Cum'a, 22.} Bir bakıma göre pazara hatta cumartesiye tekaddüm eden günün –ki cumadır– faziletini ihrâz ettiğimiz için sâbık sayılırız. Bir de Kitâbullah'ın mûcebi olan taat ve evâmîr ile nevâhî-i ilâhiyyeyi kabul hususunda öteki ümmetlere karşı bu ümmetin fazl-ı sebkati vardır. Ümmet-i Muhammediyye, "İşittik ve itaat ettik?" dedi. Ötekiler ise "İşittik amma kulak asmayız" dediler.

2 Kitap olarak yehûda Tevrat, nasârâya İncil, bize de Kur'an verildiği mâlûmdur.

3 Hak Teâlâ'nın, tâzimini ve müctemian ibadete tahsisini farz buyurduğu gün aynıyla cuma mı idi? Yoksa herhangi bir içtima günü farzedilip de o günün tayini ümem-i sâlifenin ictihadlarına bırakılmış ve ictihad hatası olarak başka bir gün mü intihab edilmişti? Her iki ihtimal de vârittir. Lâkin aynıyla cumanın yahudilere de farz edildiğine ve yahudilerin Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretlerine karşı gelip Cenâb-ı Hak sebt günü bir şey yaratmadı diyerek o günün kendilerine yevm-i ibâdet ve istirahat olmasını talep ettiklerine ve taraf-ı bârîden de ta'zîm-i sebtin onlara cezâen matlûplarına muvafık olarak farzedildiğine dair müfessir Süddî'nin bir rivayeti vardır ki, emr-i ilâhîye karşı böyle bir ihtilâf ve münazara, kâh اجعل لنا آلهما yani *"Bize buzağı gibi tapacak bir mâbud uydur"* kâh سمعنا وعصينا diyenlere de çok görülmez.

4 Hidayetin burada iki vechi vardır: Ya Hak Teâlâ'nın gün ihtiyarını ictihadımıza bırakmayıp cumayı tansis buyurması suretiyle hidayet yahut gün tayini ümem-i sâlife gibi bizim de ictihadımıza müfevvas iken ictihadımızda isabet edip rızâ-yı bârîye muvâfık olan günü intihab etmekle mazhar olduğumuz hidayet. Bu hadisin ilk hâşiyesindeki Es'ad b. Zürâre kıssası, ikinci mânayı takviye ediyorsa da Ebû Hüreyre ile Huzeyfe radiyallahu anhümânın sâlifülarz rivâyeti ilk mânayı teyit etmektedir. O rivayette, فکان أضل الله عن الجمعة من كان قبلنا. فكان لليهود يوم السبت وكان للنصارى يوم الأحد فجاء الله بنا فهدانا الله ليوم الجمعة. فجعل الجمعة والسبت والأحد *"Allah Teâlâ bizden evvel gelenlere cumayı tutmak yolunu göstermedi. Yahudilerin yevm-i mahsûsu cumartesi, nasârânın da yevm-i mahsûsu pazar oldu. Derken bizi dünyaya getirdi ve yevm-i cum'a yolunu bize gösterdi ve cuma, cumartesi, pazar günlerini ibadet günü kılmış oldu"*

buyuruluyor. {M1982 Müslim, Cum'a, 22.} Yahudiler, "Cenâb-ı Hak mahlûkatı yaratmaktan cumartesi günü fâriğ oldu. Binaenaleyh biz de o gün istirahat edip ibadetle ve şükr-i hâlikla meşgul olalım"; nasârâ da, "Pazar, Hak Teâlâ'nın mahlûkatı yaratmaya başladığı ilk gündür. Binaenaleyh tâzime ehak olan odur" dediler. Bize ise cuma nasip oldu ki, pederimiz Âdem aleyhi's-salâtü ve's-selâmın yevm-i hilkatidir, insanın gâye-i hilkati ise Allah'a ibadettir.

5 Bu hadîs-i şerif, salât-ı cum'anın farziyeti hakkında nastır. Nitekim Müslim'in كتبنا rivayeti de bunu müeyyiddir. Cumanın farziyetine sâlifüzzikir لِلصَّلَاةِ إِذَا نُودِيَ {el-Cum'a, 62/9.} âyet-i kerîmesi nas olduğu gibi^a bu ve emsâli ehâdîs-i sahîha da nastır. Bilâistisna eimme-i dinde bu elfâzı hep farziyete hamletmişlerdir. Binaenaleyh cumanın farziyeti kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَشْهَدُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ الْغُسْلُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ وَأَنْ يَسْتَنَّ وَأَنْ يَمَسَّ طَيْبًا إِنْ وَجَدَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Her bâliğ olan (kimseye) cuma günü gusletmek⁶ ve imkân bulursa gerek misvaklenmek, gerek hoş koku sürünmek⁷ vâcip (gibi) dir"⁸ buyurduğuna şehâdet ederim. {B880 Buhârî, Cum'a, 3.}

.....

6 Bu hadis yukarıdaki 475. hadisin aynı olup başka tarikten rivayet edilmiştir. Zebîdî'nin burada tekrar etmesi bu ikinci tarikten gelen rivayette, *أن يستن* ziyadesinin bulunmasından dolayıdır.

Buhârî'deki rivayet, senedde dahil olan Ebû Bekir İbnü'l-Münkedir tarafından, قال عمرو أما الغسل فأشهد أنه واجب وأما الإستن والطيب فالله أعلم أوجب هو أم لا: ولكن هكذا في الحديث

a Bu âyet-i kerîmede cuma günü ezan okunarak namaza çağırıldığımızda hemen hutbe dinlemeye, namaz kılmaya müsâraat etmemiz emrolunuyor ki, bu emir, cuma namazının farziyetine sarâhaten delâlet etmektedir. Sonra *وَدَرُّوا النَّبِيْعَ "Alışverişi de bırakınız!"* {el-Cum'a, 62/9.} kavlı-i şerifi ile de ezanla beraber iktisadî, sınaî her nevi fiil ve hareketten nehyediliyor ki, bu da cumaya müsâraatın vâcip olduğuna delâlet eden ikinci bir delil oluyor. Çünkü bir akdin iltizamı, bir sanatın icrası nefse'l-emirde mubah olan şeylerdendir. Bunlar yalnız bir vâcibin ifasına mâni olmakla memnu olabilirler.

İktisadî akidlerden *بيع* in hürmeti âyet-i kerîmenin sarâhatiyle, icâre gibi akidlerin hürmeti de *بيع عقد* e kıyas ile sabit oluyor. *Buhârî*'nin Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayet ettiği *تحرم الصناعات كلها "Ezanla beraber sınaî hareketlerin devamı haram olur"* {Buhârî, Cum'a, 18 Bab Başlığı.} haberi de nazarıdikkate alınınca âyet-i kerîmedeki nehyin cumaya gitmeye mani olan her nevi faaliyete şümulü bulunduğu vâzihan anlaşılır (K.M.).

“Amr dedi ki: Gusle gelince bunun vâcip olduğuna ben de şehâdet ederim. Lâkin misvak tutunmak ile koku sürünmeye gelince vâcip mi, değil mi? Allah bilir. Lâkin bu hadiste böyle vârit olmuştur” {B880 Buhârî, Cum’a, 3.} lafzı ile nakledilen Amr b. Süleym el-Ensârî’nin bir mütalaasını da hâvidir.

Bu iğtisâl cuma gününden dolayı değil, cuma namazına gidileceğinden dolayıdır. Vâkıa Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin buradaki rivayetinden zihne mütebâdir olan, guslün cuma şerefine olacağıdır. Lâkin Buhârî’de Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın *Tecrid* sahibinin ihtisaren zikretmediği rivâyet-i merfûasına nazaran الجمعة إذا جاء أحدكم فليغتسل “Herhangi biriniz cuma namazına geldiğinde gusletsin” {B877 Buhârî, Cum’a, 2.} buyurulmuş olması bunun cuma namazına has bir gusül olduğunu gösterir. *Müslim*’de de, إذا ... أراد أحدكم... denilmiş olması bu hükmü daha sarih olarak ifham eder. {M1951 Müslim, Cum’a, 1.} Bu rivâyet *Müslim*’den başka *Tirmizî*’de, *Nesâî*’de, *İbn Mâce*’de İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde, Ebû Avâne’nin *Müstahrec*’inde, İbn Huzeyme’nin *Sahîh*’inde hep bu mânada vârit olduğu gibi Bezzâr’ın *Âişe* ve Büreyde b. Husayb, İbn Mâce’nin İbn Abbas, Taberânî’nin Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhüm rivayetleri de hep bunu müeyyiddir. İleti âtide gelecek 489 ve 490. hadislerde görüleceği üzere vücuttaki kirleri, yağları, fena kokuları izâle edip cemaate ezâ vermemektir. Ebû Avâne ile Kâsım b. Asbağ’ın rivayetlerinde de bu emrin illeti, şimdi ihale ettiğimiz hadislerle muvâfık olarak tasrih edilmiştir. İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde deniliyor ki herkes, işi gücü ile meşgul olurdu. Cuma olunca üzerlerinde kirli elbise olduğu halde mescide gelirlerdi. Bundan dolayı Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme şikâyet vâki oldu, O da جاء منكم الجمعة فليغتسل da buyurdu ilh.. {M1952 Müslim, Cum’a, 2.} Maahâzâ İbn Abbas radiyallahu anhümânın İbn Mâce’deki rivâyet-i merfûasında إن هذا يوم عيد جعله الله للناس “Şüphesiz bu, yani cuma Allah’ın nâsa tahsis buyurduğu bir bayram günüdür” {Metindeki “لنناس” kelimesi kaynakta “للمسلمين” şeklindedir. İM1098 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 83.} diyerek gusül emrinin diğer bir illeti daha beyan buyurulmaktadır. İbn Mâce’nin İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde bu emr-i celîl-i nebevînin minberde hutbe irat buyurulurken sudûru tasrih edildiği {İM1088 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 80.} gibi İbn Hibbân ile Ebû Avâne ve İbn Huzeyme rivayetlerinde ... من أتى الجمعة من الرجال والنساء... lafzıyla vârit olmasından kadınların da cumaya gidebilecekleri {İbn Balabân, el-İhsân, IV, 27, no: 1226.}, İbn Huzeyme rivayetindeki ... من لم يأتها فليس عليه غسل من الرجال والنساء... “Erkek olsun, kadın olsun cumaya gelmeye gusül yoktur” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 126, no: 1752.} ziyadesinden de cuma namazına gitmeyecek olanlara cuma guslü lâzım olmadığı anlaşılır.

Binaenaleyh cumhura göre cuma namazından evvel gusletmekle bu emir yerine gelip sonra edilen gusül cuma guslü olmamış olur. Sabah namazından sonra gusletmek de Ebû Hanîfe ve Şâfiî’ye göre ihrâz-ı fazilete kâfi ise de cuma namazına gidecek zamana yakın olması efdaldır. Mâlik ile Evzâî ve Leys b. Sa’d ise salât-ı fecri müteakip olan gusül kâfi olmayıp fazileti ihrâz için behemehal namaza giderken iğtisâl etmelidir, derler.

Hanefiler'den Hasan b. Ziyâd'ın mezhebine göre bu gusül –cumanın faziletini izhar için edilmiş olduğundan– akşama doğru da insan gusledebilir. Dâvûd ez-Zâhirî de bu kavli ahzetmiş olduğu gibi *Mebûsât*'un beyanına göre İmam Muhammed'in de kavli budur. İmam Ebû Yûsuf'tan *Hidâye*'de kavli-i cumhûr, *Muhit*'te ise ikinci kavil menkuldür.

7 Müslim'in bir rivayetinde, *“Bulabildiği hoş kokulu bir şeyi sürünmek”*, {M1960 Müslim, Cum'a, 7.} diğer rivayetinde de, *“Kadınlara mahsus kokudan da olsa sürünsün”* {M1960 Müslim, Cum'a, 7.} denilmiştir. Levni zâhir, râyihâsı hafif koku istimali kadınlara mahsus olup bunları kullanmak erkekler için mekruh olduğu halde başkası bulunmadığı takdirde bu neviden koku sürünmeyi emretmek, ter kokusunu izâle etmek emrinin ne kadar müekked olduğunu gösterir. Gusül ile beraber diğer ikisi bunun için meşrû kılınmıştır. Lâkin bu ikisi gusül gibi olmayıp adem-i vücûblarında ihtilâf eden yoktur. Nitekim hadisin yukarıdaki hâşiyesinde bahsedilen Amr b. Süleym el-Ensârî'nin sözü de bu adem-i vücûbu müeyyiddir.

8 “Vâciptir” yerine “vâcip gibidir” demek daha münâsiptir. İmam Mâlik, vücûba delâlet eden ehâdis-i şerifenin zâhir lafzına bakarak cuma guslünün vâcip olduğuna kâil olmuşsa da ekser fukaha vücûba kâil olmayıp vücûb lafızlarını burada tergîbe ve emr-i vâcip imişçesine tekide hamletmişlerdir. Zira bu hadiste –adem-i vücûbu mücmaün aleyh olan– istînân ile mess-i tîb, gusle mâtuftur. Mâtuf ile mâtufun aleyhin ise hükmü birdir. İkisi vâcip olmayınca gusül de vâcip değil demektir. Vâkıa bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in ve sahâbeden Ebû Hüreyre ile Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhümânın da vücûba kâil oldukları hikâye olunuyorsa da yine Ebû Hüreyre ile Semüre b. Cündeb, Enes, Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir, Abdurrahman b. Semüre, İbn Abbas radiyallahu anhümden mervi, *من توضأ يوم الجمعة فيها ونعمت ومن اغتسل فهو أفضل* *“Her kim cuma günü abdest alırsa ne âlâ eder, hele iğtisâl ederse o daha efdal olur”* {HM20436 İbn Hanbel, V, 15.} hadisi adem-i vücûbu sarahaten beyan eder. Vâkıa bu hadis hep zayıf olan tariklerden rivayet edilmişse de hadîs-i zâifin tarikleri taaddüt ederse kuvvet kesbeder. Bu hadis için Tirmizî “hasen” bile demiş. İbn Mâce'nin Ebû Hüreyre hadisinde de, *من توضأ فأحسن الوضوء ثم أتى الجمعة فدنا وأنصت واستمع غفر له ما بينه وبين* *“Her kim abdeste davranıp abdestini noksansız aldıktan sonra cuma namazına gelir ve imama yaklaşp sesini çıkarmaz, hutbeyi dinlerse hem o cuma ile diğer cuma arasında, hem de fazla olarak üç gün daha içinde vâki olacak günahları (yani sagâiri) mağfiret olunur. Her kim de yerde çakıl taşlarına uzanıp kendini meşgul ederse lağvetmiş olur”* {İM1090 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 81.} buyurulmuştur ki, bunda gusül sözü olmayıp yalnız abdestten bahsedilmiştir.

İmam Şâfiî'nin istihbâb delili de pek kuvvetlidir. O, Buhârî'deki İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisi ile istidlâl eder. İbn Ömer diyor ki, bir defa Ömer b. Hattâb cuma günü (minber üstünde) dinelip hutbe irat ettiği esnada Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından ve muhâcirîn-i evvelînden bir zat –ki Osman b. Affân radiyallahu anh olduğunda ittifak vardır– mescide girdi. Ömer (teahhurundan dolayı müşârün ileyhi tevbih

ve inkâr kastıyla) ona savt-ı büleml ile “Bu saat ne saatidir?” diye sordu. O da, “Meşgul idim. Evime geldim gelmedim, derken ezanı duydum, ancak bir abdest alabildim” dedi. Bunun üzerine (Ömer inkârı daha ziyade teşdîd ederek), “Bir de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin guslü emrettiklerini bilip dururken yalnız abdest ile kalmak hâl!” dedi. ilh.. {B878 Buhârî, Cum’a, 2.} Ebû Hüreyre radiyallahu anhin da yine Buhârî’de bu kıssayı müeyyid daha muhtasar bir rivayeti vardır. Ömer radiyallahu anhin sonraki tevbihi İmam Mâlik’in mezhebini takviye ederek cuma guslünün vücûbuna delâlet edebilirse de İmam Şâfiî bu guslün ihtiyara bağı bir fazilet olup hakikaten vâcip olmadığına aynı kıssayı delil addetmiştir. Zira bu emrin vücûb için olduğu gerek Ömer gerek Osman gerekse mescid-i şerifte hazır olan diğer sahâbe-i kirâm radiyallahu anhüm hazerâtınca mâlûm olaydı Hazret-i Ömer tevbihi ile iktifa etmez de, “Hemen dön, iğtisâl et” derdi. Hazret-i Osman’ın ise o gün cuma guslü için hânesine avdet ettiğine dair hiçbir tarikten rivayet yoktur.

Elhâsıl bu hadîs-i şerifte emredilen gusül, istînân ve mess-i tâbin üçü de cemaate bedeninin râyiha-i kerîhesiyle ezâ vermemek hikmetine mebnî olup gusül, diğer ikisinden daha müekked bir emr-i müstehabdır. Hatta İbn Ömer, İbn Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Mugaffel radiyallahu anhümün bunlarla da iktifa etmeyip giyecekleri elbiseyi hoş kokularla tecmir ettikleri yani tütsüledikleri menkuldür. Tâbiînden Muâviye b. Kurre, Müzeyne kabilesinden böyle yapan otuz zata yetişmiş olduğunu söyler.

Acaba cuma guslü seferde de müstehap mıdır? Abdullah b. Hâris radiyallahu anhümâ ile tâbiînden Talk b. Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed el-Bâkır, Talha b. Musarri’fe göre seferde de iğtisâl edilmelidir. Eimmeden İmam Şâfiî ile Ebû Sevr’in de mezhebince bu müstehaptır. Hatta İmam Şâfiî, “Bu guslü –suyu bir dinar mukabilinde tedarik etmek lâzım gelse de– seferde de, hazardsa da terketmiş değilim” demiştir. Seferde istihbâbına kâil olmayanlar meyanında ise Abdullah b. Amr radiyallahu anh ile tâbiînden Alkame, Esved b. Yezîd en-Nehaî, İyâs b. Muâviye, Nâfi’ b. Cübeyr, İbn Mut’im ve Kâsım b. Muhammed’in isimleri zikrediliyor. Tâvûs ile Mücâhid’in istihbâba kâil olduklarına da, olmadıklarına da dair rivayet vardır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ اغْتَسَلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ غُسْلَ الْجَنَابَةِ ثُمَّ رَاحَ فَكَانَتْ قَرَبٌ بَدَنَةً وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ فَكَانَتْ قَرَبٌ بَقْرَةً وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّلَاثَةِ فَكَانَتْ قَرَبٌ كَبْشًا أَقْرَنَ وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الرَّابِعَةِ فَكَانَتْ قَرَبٌ دَجَاجَةً وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الْخَامِسَةِ فَكَانَتْ قَرَبٌ بَيْضَةً فَإِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ حَضَرَتِ الْمَلَائِكَةُ يَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) buyurdu ki: “Her kim cuma günü cenâbet guslü ile iğtisâl ettikten sonra⁹ (ilk saatte¹⁰ cuma namazına) giderse¹¹ bir deve, ikinci saatte giderse bir sığır, üçüncü saatte giderse (sağlam) boynuzlu bir koç, dördüncü saatte giderse bir tavuk, beşinci saatte giderse bir yumurta kurban etmiş gibi (sevaba nâil) olur.¹² İmam (hutbeye) çıkınca da melekler zikri (yani hutbeyi) dinlemek için (mecliste) hazır bulunurlar.”¹³ {B881 Buhârî, Cum'a, 4.}

.....

9 Cenâbet guslü ile iğtisâl, keyfiyeti o gusle müşâbih gusül mânasına olup yoksa cünüp kimseye vâcib olmuş gusül gibi hükümde yani vücûbda ona benzeyen demek değildir. Maahâzâ bazıları vech-i şebahi hükümde bulup ve musallînin helâl ve haramda gözü kalmaksızın rahat ve sükûn-ı nefis ile cumaya gidebilmesi için ba'de'l-muvâkaa iğtisâl maksut olduğunu söylüyor ve sünen-i erbaada mervî Evs b. Ebû Evs radiyallahu anh hadisi ile istişhâd ediyorlar. Bu hadîs-i şerife, *من غسل يوم الجمعة واغتسل ثم يركب ودنا من الإمام واستمع ولم يبلغ كان له بكل خطوة عمل سنة أجر صيامها وقيامها* “Her kim, cuma günü ehliyle muvâkaa edip iğtisâl eder, sonra mescide gitmeye davranıp hutbenin evveline yetişir ve yaya gidip hayvana binmez ve imama yakın oturup dinler ve hutbenin sonuna kadar lağvetmez yani lakırdı etmez veya dinlemekten başka bir işle meşgul olmazsa attığı her adıma mukabil siyam ve kıyâmı dahil olarak bir senelik ecre nâil olur” {D345 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} buyurulmaktadır. Gasele ile gasseleyi muhaddisler bununla tefsir etmişlerdir.

10 “İlk saatte” kaydını sıyak ve sibaka nazaran ilâve etmek lâzımdır. Zaten hadisin موطأ daki rivayetinde في الساعة الأولى lafzı vardır.

11 Buradaki “giderse” metindeki راح nın tercemesidir. رواح zevalden sonra gitmek mânasınadır. Nitekim غدو de zevalden evvel gitmeye denir. Bu mânaya göre mevzubahis olan تبكير yani namaza erken davranma saatlerinin mebdei zeval vakti olmak lâzım gelir. Nitekim İmam Mâlik ile Şâfiîler'den Kadı Hüseyin ve İmâmü'l-Haremeyn buradaki saatlerin ba'de'z-zevâl kısa kısa lahzacıklardan ibaret bulunduğuna kâil olmuşlardır. Lâkin cumhûr-ı ulemâ cumaya tebkirin evvel-i nehârda başladığına kâillerdir. Eimme-i lugattan Ezherî'nin revâhı tefsir edişi de cumhurun bu mezhebine muvâfık düşmüştür: Gece ile gündüzün herhangi saatinde vâki olan gidîşe “revâh” denilebilir. Hadis ile ma'nâ-yı hadîsin muktezâsına muvâfık olan tefsir de budur. Zira aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin zeval ile beraber cumaya çıkmak mu'tâd-ı şerifleri idi. Binaenaleyh bu saatlerin de zevalden evvel olması iktiza eder ve zevalden sonra cumaya gidenlerin burada zikredilen faziletlerden nasibi olmamak lâzım gelir. İbn Cüreyc'in rivayetinde راح yerine غدا denilmesi de cumhurun verdiği mânâyı takviye eder. Bundan başka her saate ait faziletin ayrı ayrı tâdât

buyurulması da erken davranılıp ilk saffa geçilmek ve cumaya intizaren nevâfil ve ezkâr ile iştigal edilmek içindir.

Bu saatlerin miktarı nedir? Tulû-ı fecirden zevale kadar olan zamanın her altıda biri birer saattir. Nitekim Nesâî, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, “*yevm-i cum'a on iki saattir*” {N1390 Nesâî, Cum'a, 14.} buyurdularına dair bir hadis rivayet etmektedir. İlm-i mîkât erbâbına yani takvimcilere göre ise, tulû-ı şemsten zevaline kadar olan zamanın altıda biri bir saattir. Her iki mebdein de birinci saate mebde olduğuna dair İmam Şâfiî'den bir kavil rivayet ediliyor.

Lâkin, Mâverdî, “Mescide gitmeden evvel iğtisâl edip hazırlanmaya vakit kalmak için ikinci rivayetin esah addedilmesi iktiza eder” der. Şâfiîler'den Râfiû ise bu saatler, günün yirmi dörtte bir cüzü mânasına olmayıp murat yalnız tertîb-i derecât ile sâbıkın mesbuk üzerine faziletini beyandan ibaret olduğunu söyler. Yine Şâfiîler'den Saydelânî, تبكير in Buhârî ile Müslim rivayetlerinde تهجير lafzıyla ifade edildiğine bakarak ilk saatin irtifâ-ı nehâr başlangıcı olan kuşluk vaktinin evvelinden başladığına kâil olmuştur. Filhakika gün ortası demek olan حجيره nin mebdei ise lugaten kuşluktan başlar.

12 Zevalden evvelki saatler altı iken burada yalnız beşine terettüp eden fazilet zikir buyurulmuş. Nesâî'deki bir rivayette ise tavuk ile yumurta arasında bir de serçe kurban etmek faziletini bahşeden bir mertebe daha zikredilmiş. Buhârî râvilerinden birinin bunu unutmuş olmak ihtimali vardır. Unutulmuş bir mertebe yoksa altıncı saat, imamın hutbeye çıktığı saat itibar edilmek lâzım gelir.^a *Sahîh*'in rivayetine nazaran Ebû Hüreyre, ومثل منهج حجيره nin mebdei ise lugaten kuşluktan başlar.

13 Müslim'in rivayetinde, إذا كان يوم الجمعة كان على كل باب من أبواب المسجد ملائكة يكتبون. فإذا جلس الإمام طووا الصحف وجاءوا يستمعون الذكر. *Cuma günü olunca mescid kapılarının her birinde birtakım melekler, girenleri sıralarıyla yazarlar, imam minbere çıkıp oturunca derecât-ı fazileti sebte mahsus olan sahîfeleri yani defterleri, dürüp hutbeyi dinlemeye gelirler...* {M1984 Müslim, Cum'a, 24.} *Müsned-i Ahmed*'in Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde, فإذا أذن المؤذن وجلس الإمام طويت الصحف فدخلوا المسجد يستمعون الذكر *Müezzin ezanı okuyup imam minber üzerinde oturunca sahîfeler dürülür ve melekler mescidin içine girip hutbeyi dinlerler* {Kaynakta “الإمام” kelimesinden sonra “على المنبر” ifadesi yer almaktadır. HM11791 İbn Hanbel, III, 81.} diye vârit olmuştur. Ebû Nuaym'in *Hilye*'de İbn Ömer radiyallahu anhumâdan olan rivayetinde bu meleklerin حفظة denilen melekler olmadıkları ve ellerindeki suhuf-ı aklâmın nurdan olduğu zikredilmiştir. Ebû Ümâme radiyallahu anhin *Müsned-i Ahmed*'deki rivayetinde melâikenin mescid kapılarında cumaya gelenleri sıra ile yazdıkları haber verildikten sonra, والحفظة لا يفارقون من وكلوا عليهم *Halbuki hıfza müvekkel oldukları kimselerin*

a Hadîs-i şerifteki tavuk, yumurta kurbanı gibi tabirler hakikate mahmûl değildir. Belki cuma namazına önden gidenler arasındaki ecr ü sevap derecelerini ve bunlar arasındaki mânevî farkları zihinlere kolayca yerleştirmek için her nevi fikrî seviyelere hitap edilmiş bir temsilden ibarettir (K.M.).

yanlarından ayrılmazlar” {Bu lafızlar *Müsned*'de yer alan rivayetinin (HM22597 İbn Hanbel, V, 259.) sonunda tespit edilememiştir. Zikri geçen hadisin izahı sadedinde Aynî'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VI, 173.} buyurulmuştur. Melâike-i kirâmın dürdükleri sahîfeler cumaya mübâderete müteallik fezâil suhufundan ibaret olup yoksa hutbeyi dinlemek, namaza yetişmek, zikir, dua, huşû gibi husûsata taalluk eden fazâil hafaza-i kirâm yine yazarlar. Nitekim İbn Mâce rivayetinin sonunda *لحق الصلاة فمن جاء بعد ذلك فإنما يجيء لحق الصلاة* “*Bundan sonra gelen artık yalnız namazın ecrini almak için gelmiş olur*” {İM1092 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 82.} ziyadesi de vardır.

İbn Huzeyme'nin Abdullah b. Amr radiyallahu anhümâ rivayetinde imam selâm verdikten sonra melâike evvelce erkenci olarak tanıdıkları bir kimseyi cemaat içinde görmedikleri takdirde, “Acaba filânı bugün namazdan alıkoyan nedir?” diye sorduğuktan sonra, *اللهم إن كان ضالاً فاهد. وإن كان فقيراً فأغن. وإن كان مريضاً فعافه* “İlâhî! O kulun sapıtmış ise hidayet ver, fakir düşüyse ganî kıl, hasta olduysa şifâ ver” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 134, no: 1771.} duasında bulunurlar diye mezkûrdur. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da bu meâlde, fakat daha mufassal bir rivayet vardır.

Cumaya erken davranmak cemaatin zimmetine terettüp eden bir vazifedir. İmamın ise aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ile Hulefâ-yi Râşidîn'e tebaan hutbe vaktine kadar taahhür etmesi mesnundur.

عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يَغْتَسِلُ رَجُلٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَيَتَطَهَّرُ مَا اسْتَطَاعَ مِنْ طَهْرٍ وَيَدَّهْنُ مِنْ دُهْنِهِ أَوْ يَمَسُّ مِنْ طِيبٍ بَيْتِهِ ثُمَّ يَخْرُجُ فَلَا يَفْرُقُ بَيْنَ اثْنَيْنِ ثُمَّ يُصَلِّي مَا كَتَبَ لَهُ ثُمَّ يُنْصِتُ إِذَا تَكَلَّمَ الْإِمَامُ إِلَّا غَفَرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الْأُخْرَى.

TERCÜMESİ

Selmân-ı Fârisî radiyallahu anhtan:¹⁴ Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Hiçbir kimse yoktur ki, cuma günü iğtisâl edip elinden geldiği kadar paklandıktan¹⁵ ve (başını ve sakalını tarayıp kullandığı) yağından yağlandıktan,¹⁶ yahut evindeki kokudan süründükten sonra¹⁷ (hânesinden mescide) çıksın,¹⁸ yanyana oturan iki kimsenin arasını açmasın,¹⁹ daha sonra (Hak Tealâ tarafından) ona takdir edildiği kadar namaz kılsın,²⁰ daha sonra da imam söze başlayınca (namaz bitinceye kadar)²¹ sesini kessin de o cuma ile öteki cuma arasındaki günahları mağfur olmasın.”²² {B883 Buhârî, Cum'a, 6.}

.....

RİVAYETLER

Diğer rivayette, ثم انصت ويمس, ثم ينصت أو يممس, من الطهر من طهر yerinde vârit olmuştur.

14 Ebû Abdullah Selmân-ı Fârisî radiyallahu anh aslen İranlı'dır. Eski ismi -bâ-i meksûre ile- مابه olup pederi de İran dihanlarından بود yahut بودخشان isminde biri idi. Taraf-ı âlf-i risâletpenâhîden kendisine "Selmânü'l-hayr" lakabı verilmiştir. Nesep zikrederek anılmak istenildiğinde de "Selmân İbnü'l-İslâm" denir.

Müşârün ileyh gençliğinde Mecûsî iken dîn-i hak aşkı ile âbâ ve ecdadının dinini terkedip ibtidâ nasrâniyeti kabul etmiş ve Ehl-i kitabın intizar edip durdukları Nebî-i Âhîrzemân'ın şems-i hidâyeti Arabistan ufkundan nerede ise tulû edeceğine dair ruhbanın tahmînâtına itimaden o nûr-ı hüdüya tâbi olmak belki bana nasip olur ümîd-i hâlisi ile oralara gitmeye davranırken refakatlerine dahil olduğu tâcirlerin hiyanetiyle köle olarak Medine yahudilerinden birine satılmıştır. Lâkin teharrî-i hak ve hakikat babındaki hulûs-ı niyeti indallah mükâfatsız kalmadı ve Hakk'ın takdîr-i hidâyetbahşası Medine'de kaydiesârete giriftar olmak felâketini bîbahâ bir nimete kalbeyledi. Zira tam rikkiyet angaryaları altında vücut yıpratıldığı sırada hicret-i seniyye vukua geldi ve hâtemü'n-nebiyyîn ve rahmeten li'l-âlemîn efendimize ait olarak rahiplerden evvelce öğrenip bellediği alâmâtı müşâhede edince hemen iman edip bilâhare o kenz-i rahmet efendimizin lutf-ı muâveneti sayesinde hürriyetini istirdat ile havass-ı ashâb zümresine iltihak etmiştir. Bedir ile Uhud gazâlarında bulunmaya yahudi elinde esareti mâni oldu ise de Hendek'ten itibaren bütün meşâhid ve gazavâtta aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden ayrılmadığı gibi Şam ile Irak fütuhâtının hemen hepsine de ihtiyar haliyle iştirak etti. Ahzâb Vak'asında Medine'yi düşman hücumundan kurtarmak için etrafına hendek kazılmasını tavsiye eden de odur.

Birçok sahâbenin, ezcümle Enes, Kâ'b İbn Ucre, İbn Abbas ve Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhümün kendisinden rivayetleri vardır.

İran'ın fethinden sonra Ömer radiyallahu anh tarafından kistrâların pâyitahtı olan Medâyin'e vali nasbolunmuş ve 35 senesinde Medâyin valisi iken rahmet-i rahmâna kavuşmuştur. Medâyin harabelerine elyevm Bağdatlılar'ca "Selmân pâk" namının verilmesi orada medfun olduğundandır.

Kendisine "İbnü'l-İslâm" denilmesine sebep şu vak'adır: Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh ile aralarında ârızî bir kızgınlık olmuş. Bu şekerrenklik esnasında bir gün mecliste beraber otururlarken Hazret-i Sa'd birkaç kişiye nesebini sorduktan sonra, Selmân'a dönüp -hasep ve nesebi mâruf eşraftan bunca ashap arasına sığınmış vaziyette olduğunu îmâ ve bu cihetten biraz mahcup etmek niyetiyle olacak- "Sen de nesebini söyle" demiş. Selmân da hemen, "İslâm'a dahil olduktan sonra nesep falan aramam. Lâkin Selmân İbnü'l-İslâm'ım" cevâb-ı savâbını vermiş. O mecliste hazır olan Ömer radiyallahu anhın da Sa'd'a

canı sıkıldı ve “Bütün Kureyş bilir ki pederim Hattâb, zamân-ı Câhiliye’de Kureyş’in en azizi idi. Böyle iken ben işte İbnü’l-İslâm olan Selmân’ın kardeşi Ömer İbnü’l-İslâm’ım” dedi.

İbtidâ-i İslâm’da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gerek Mekke’de iken gerek Medine’yi teşrif buyurduktan sonra beyne’l-ashâb “muâhât” yani kardeşlik tesis buyurdular ve onları ikişer ikişer kardeş ettikleri mâlûmdur. Selmân-ı Fârisî radiyallahu anh da Ebü’d-Derdâ radiyallahu anh ile kardeş edilmişti. 934. hadiste görüleceği üzere nevâfil-i ibâdâta dair ikisi beyninde tehadüs eden ictihad ihtilâfında aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz Selmân’a hak vermişlerdir. İbn Sa’d’ın bu münasebetle rivayet ettiği *لقد أشيع سلمان علمًا* “*Selmân’a doyasıya ilim verilmiştir*” {İbn Sa’d, *et-Tabakât*, IV, 63.} hadîs-i şerifi müşârün ileyhin kemâl-i ilmüne hüccet olduğu gibi kısıfâların mülkünü idareye memur edilmişken fakrı ihtiyar etmesi de zühd-i tâmmına şahittir. *Müsned-i Ahmed*’deki rivayete göre Hasan-ı Basrî demiş ki: Selmân dem-i ihtizâra geldiği zaman, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dünya nimetlerinden kanaat edeceğimiz miktarın ancak bir yolcu azığı kadar olması için bizimle ahdedti de biz bu ahde sâdık kalamadık diye ağladı. Halbuki vefatından sonra muhalledâta baktık bıraktığı malın kıymeti çıka çıka yirmi bu kadar, yahut otuz bu kadar dirhem çıktı. {HM24112 İbn Hanbel, V, 438.}

Kıssa-i İslâm’ı da şâyân-ı ibrettir. *Müsned-i Ahmed*’deki rivayete nazaran İbn Abbas radiyallahu anhümâya kendisinin naklettiğini biz de teberrüken velev muhtasar olsun nakledelim. Diyor ki: “Ben İsfahan ahâlisinden ve *جى* denilen karyeden neşet etmiş bir Fârisî idim. Pederim karyenin dihkânı yani beyi, ağası idi. Fart-ı muhabbetinden beni evde kız hapseder gibi hapsederdi. Mecûsîlik’te o kadar ileri gitmiştim ki âteşkedenin hıfz ve harâsetini bile deruhte ettim. Hiçbir an ateşin sönmesine meydan vermezdim.”

“Babamın büyük bir çiftliği vardı. Bir gün yapı ile meşgul olduğundan çiftliğe kendi yerine beni gönderdi. Giderken yolda bir hıristiyan kilisesi gördüm. Dünyada neler olup bittiğinden bîhaber toy bir çocuk olduğumdan seslerini dışarıdan işittiğim bu insanların ne yaptıklarını görmek merakıyla içeriye girip namazlarını seyrettim. Pek hoşuma gitti ve o dini kendi dinimden daha güzel buldum. Akşama kadar orada kaldım, çiftlik işini aklıma bile getirmedim. Oradakilere, ‘Bu dinin aslı nerededir?’ diye sordum. ‘Şam diyarındadır’ cevabını verdiler. Babam beni hayli aratmış bulduramamıştı. Eve geldiğimde macerayı kendisine anlattım. Beni yeni dinimden vazgeçirmek için çok çalıştıysa da ben fikrimde ısrar ettiğimden ayağımı bukağılıyıp evde hapsetmekten başka çare bulamadı. Ben ise görüştüğüm hıristiyanlara, ‘Şayet Şam’a gidecek bir hıristiyan ticaret kafilesi olursa bana bildiriniz’ diye haber saldı. Hâsılı babamın evinden kaçtım ve böyle bir kafile ile beraber Şam diyarına gittim. ‘Bu dinin en ileri geleni kimdir?’ diye soruşturdum. Kilisedeki piskoposu haber verdiler. Yanına girdim ve dinlerini kabul ettiğimi, kendisine hizmet edeceğimi ve beraberce namaz kılmak istediğimi söyledim. O da ‘peki’ dedi.”

“Adamcağız fena bir kimse imiş. Bir taraftan cemaati sadakaya tergîb, bir taraftan da biriken emvâl ve eşyayı fukaraya vermeyip kendisi için iddihar ediyordu. Böylelikle yedi

küp dolusu altın ve gümüş toplamıştı. Bundan dolayı kendisine pek ziyade buğzum vardı. Vefatında defni için gelenlere hakikat-ı hâli anlatıp hazinesinin yerini gösterdim. Aleyhinde söylediklerim sabit olunca kızdılar ve defninden imtina ederek ölüsünü salbedip taşa tuttular.”

“Onun yerine sâlih bir zat geldi. Salavât-ı hamsi kılan müslümanlar haricinde ondan daha faziletli, onun kadar dünyayı hiçe sayar, onun kadar âhirete âşık, gece gündüz ibadete münhemik hiçbir kimse görmedim. Kendisini pek sevdim. Hayli zaman beraberinde buldum. Vefat edeceği vakit, ‘Senden sonra ben kime mülâzemet edeyim, ne yapayım?’ diye sordum. Dedi ki: ‘Evlât, bugün ortalık girdâb-ı helâk içinde. Dîn-i hakkı tebdil ve dinin evâmîr ve nevâhîsinden çoğunu terkettiler. Yalnız Musul’da filân vardır. Benim tuttuğum meslek onda da var. Ona git’ diye vasiyet etti.”

“Vefat etmesi üzerine Musul’a gidip halimi arzettim. ‘Yanımda dur’ dedi. Onu da evvelkisi gibi pek hayırlı, sâlih bir zat buldum. Lâkin çok sürmedi. O da firâş-ı ihtizâra yatınca ondan da vefatından sonra mülâzemet edebileceğim bir zatı tavsiye etmesini niyaz ettim. O, Nusaybin’deki bir zatı haber verdi. Ona da gittim ve diğer iki arkadaşı gibi sâlih buldum. Az zaman sonra o da vefat etti. Vefatından evvel de Ammuriye’de (Anadolu’da Sivrihisar) bir zatı bana tavsiye etti.

Evvelki üç dindaşının mesleğinde olan o zata da mülâzemet ettim. O esnada davar ve sığır olarak biraz da mal edindim. Maraz-ı mevtinde ona da kimin yanıma gitmemi vasiyet edeceğini sordum. Cevaben, ‘Oğlum, dünyada artık bizim mesleğimiz üzerine hiçbir kimseyi tanımıyorum ki ona git diyeyim? Lâkin dîn-i İbrâhim ile ba’solunacak peygamberin zuhuru pek ziyade yaklaşmıştır. O peygamber Arap toprağında zuhur edecek ve iki taşlık arasında kâin bir yere hicret edecektir. Bu iki taşlığın arası nahlistandır. O peygamberin de bazı alâmetleri vardır. Ezcümle hediye eden yer, sadakadan yemez, iki küreği arasında hâtem-i nübüvvet vardır. Çaresini bulur, o diyara gidebilirsen git’ dedi ve vefat etti.”

“Ondan sonra Ammuriye’de ne kadar oturdumsa oturdum. Derken Benî Kelb kabilesinden ticaret için oraya gelmiş birkaç kimseye rastgeldim. Kendilerine, ‘Size şu sığırlarla koyunlarımı vereyim de beni Arap diyarına götürün’ dedim. ‘Peki!’ dediler. (Şam cihe-tinden Medine’ye yakın) Vâdilkurâ’ya geldiğimizde A’râbîler bana zulmedip köle diye bir yahudiye sattılar. Yahudinin yanında kaldım, oradaki hurmalıkları görünce ‘Acaba Ammuriye’deki zatın bana vafettiği yer burası mıdır?’ diye ümide düştümse de nefsim pek de mutmain olmadı. Derken günün birinde Benî Kurayza’dan olan sahibimin bir amcazadesi Vâdilkurâ’ya geldi ve beni satın alıp Medine’ye götürdü. Medine’yi görür görmez Ammuriye’deki zatın vasfına göre hemen tanıdım.”

“Medine’de ikametim sırasında Allah celle ve alâ hazretleri de Nebî-i Kerîm’ini ba’s buyurmuştu. Lâkin Mekke’de buldukları müddetçe rikk u esaretin bana tahmil ettiği bâr-ı meşakkat ve meşguliyet yüzünden kendilerinden bahsedildiğini hiç işitmemiş bulu-

nuyordum. Sonra Medine'ye hicret buyurdular. Yine haberim olmadı. Derken günün birinde bir hurma ağacının üstünde sahibimin hesabına ben çalışır, sahibim de ağacın altında otururken, amcazadelerden biri gelip, 'Yahu! Benî Kayle'nin (ensarın mensup oldukları Evs ile Hazrec kabilelerinin mecmûuna verilen isim bu idi) Allah belâlarını versin! Mekke'den yanlarına gelip peygamber dedikleri bir kimsenin bugün Kubâ'da başına toplanmış bulunuyorlar' dedi. Ben, bu sözü işitince hummaya tutulmuş gibi titredim, az kalsın sahibimin üzerine yıkılıp düşecektim. Amcazadesine, 'Ne dedin? Ne dedin?' diyerek ağaçtan indim. Sahibim kızdı ve 'Bundan sana ne? Sen işine bak' diyerek bana şiddetli bir tekme vurdu. Ben ise 'Bir şey yok. Yalnız onun ne dediğini anlamak istedim' dedim."

"Biraz yiyecek biriktirmiştim. Akşam olunca onu alıp Kubâ'ya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin huzuruna gittim ve 'İşittim ki sen sâlih bir zatsın, yanında da fakir kimsesizler varmış. Şuncağızı sadaka için saklamıştım. Buna sizi başkalarından ehak görüyorum' deyip elimdeki nevâleyi takdim ettim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabına, 'Yiyiniz' diye emrettiyse de kendisi mübarek elini çekti ve yemedi. Kendi kendime, 'Bu, bir' dedim."

"Döndüm. Yine az bir şey tedarik etmeye başladım. O zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Medine'yi artık teşrif buyurmuşlardı. Huzûr-ı âlîlerine gelip, 'Sadakadan yemediğini gördüm. Bu ise sana ikramen hazırlanmış bir hediyedir' dedim. İşte ondan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tenâvül buyurdular ve ashab-ı kirâma birlikte yemelerini emrettiler. Kendi kendime, 'Bu, iki' dedim."

"Daha sonra bir gün Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem بقیع الغرقد da iken yanına geldim. Sahâbeden birinin cenazesi dolayısıyla orayı teşrif etmişlerdi. Üzerlerinde iki ehram olduğu halde ashâb-ı kirâmlarıyla birlikte oturuyorlardı. Selâm verdim ve Ammu-riye'deki zatın haber verdiği üzere arkalarındaki hâtem-i nübüvveti acaba görebilir miyim diye hemen arka taraflarına geçtim. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de o tarafa geçmemden bir alâmet aradığımı teferrüs buyurup hemen ridâ-yı şeriflerini sıyırdılar. Hâtem-i nübüvveti gördüm, tanıdım ve üzerine kapanıp ağlamaya başladım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, '*Bu tarafa dön*' buyurdular. Karşı taraflarına geçtim ve sana, ey İbn Abbas, anlattığım gibi başımdan geçeni arzettim. Benim bu kıssamı ashabının işitmiş olmaları Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin pek hoşuna gitti. Zencîr-i esâret ayaklarımı bağladı da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Bedir ve Uhud'da bulunmak nimetlerini elden kaçırdım."

"Günün birinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, 'Selmân, kendini mükâtebeye bağla!' diye ferman buyurdular. Sahibim ile -çukurlarını da kazarak- üç yüz (diğer bir rivayete nazaran beş yüz) hurma ağacı dikmek ve kırk okka (yani dört yüz dirhem) altın vermek şartlarıyla mükâtebe ettim (yani bunları yapınca ben âzat olacaktım). Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashâb-ı kirâma, '*Şu kardeşinize yardım ediniz*' buyur-

dular. Yardım başladı. Kimi otuz, kimi yirmi, kimi on beş, kimi on fidan, hâsılı herkes elindeki mevcudu nisbetinde bana yardımda bulundu. Üç yüz (yahut beş yüz) fidanı hazırlayınca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, ‘*Selmân! Şimdi artık git de bu fidanlar için çukurları kazmaya başla. İşini bitirince bana gel ki onları ben dikeyim*’ buyurdular. Kazmaya başladım. Arkadaşlar da bana yardım ettiler, işimizi tamamlayınca gelip haber verdim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benimle beraber orayı teşrif ettiler. Artık fidanları biz yanaştırıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek eliyle yerine koyuyordu. Selmân’ın nefsi yed-i kudretinde olan Allahü azîmüşşâna kase m olsun ki, o fidanların bir tanesi kurumadı (öteki rivayette, yalnız birini ben dikmiştim, işte ondan mâadası hep tuttu). Sahibime karşı olan hurma ağaçları borcumu ödemiş oldum. Zimmetimde yalnız mal kalmıştı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gazâların birinden altından tavuk yumurtası kadar bir şey getirmişlerdi. Avdetlerinde ‘*Mükâtepe olan Fârisli ne yaptı? Nerede?*’ diye sual buyurmuşlar. Çağırıldım. ‘*Selmân! İşte al da üzerinde kalan borcu öde*’ buyurdular. ‘*Yâ Resûlellah! Bu kadarcık şey benim borcuma nereden yetecek?*’ dedim (öteki rivayette, o altın parçasını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek dili üzerinde çevire çevire gezdirdi ve), ‘*Hele sen bunu al! Allah senin borcunu öder*’ buyurdu. Altın parçasını aldım ve alacaklarıma o parçadan tarta tarta altın verdim. Selmân’ın nefsi kabza-i kudretinde olan Allah’a kase m olsun ki, onlara ondan kırk okka altın tartıp haklarını eksiksiz olarak verdim ve âzat edildim. Ondan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Handek’te bulundum ve onunla hiçbir gazâda bulunmayı fevtetmedim, ilh...” {HM24138 İbn Hanbel, V, 441.}

Selmân-ı Fârisî hazretleri tendürüst ve bünyesi kavî bir zat idi. Medine etrafında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de birlikte olarak ashâb-ı kirâm hendek kazarlarken Selmân da çalışıyor ve on kişilik işi başarıyordu. Günde beş arşın derinliğinde on beş arşın yer kazıyordu. Gerek sıdk-ı îmânından gerek o günlerdeki azîm hizmetlerinden dolayı sahâbe-i kirâm hakk-ı velâsını paylaşamaz oldular. Muhâcirîn de, ensar da, “Selmân bizdendir” dediler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu sözleri işitince, *سلمان منا أهل البيت* “*Selmân bizdendir, Ehl-i beyt’tendir*” {MK6040 Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 212.} diye taltif buyurdular. *رضي الله عنه وعنا به*

Selmân-ı Fârisî radiyallahu anh muammerûndandır. Îsâ aleyhisselâma yetiştiğini iddia edecek kadar mubalağa edenler bile vardır. Hâfız İbn Hacer el-Askalânî’nin nakline göre Hâfız Zehebî demiş ki: “Müşârün ileyhinn sinni hakkındaki akvâli araştırdım. İki yüz elliye geçtiğinde ittifa k edilmiş buldum. İhtilâfları yalnız iki yüz elliden sonrası hakkındadır. Sonra ben bu itikaddan rücû ettim. Anladım ki sekseni tecâvüz etmemiştir, ilh.” Fakat Zehebî bu sonraki hükmün neye bina edilmiş olduğunu söylemiyor. Her ne hal ise ilm-i rivayet erbâbınca Selmân radiyallahu anhın 250 sene yaşadığında şek yoktur. Hatta 350 sene yaşadığına kâil olan da vardır. Lâkin müşârün ileyhinn ba’del-İslâm olan ahvali tamamen mâlûm olmakla beraber daha evvelki zamanına ait mâlûmat ancak kendisinden

rivayet edilmiş pek az şeyden ibaret olduğuna nazaran sinni hakkında umumun bu itikadı da pek metin bir esasa istinat edemez.

15 Tercümedeki, “paklan” تطهر tercümesidir ki maksut olan, bıyıkları ile tırnakları kesmek ve ânedeki kılları izâle etmektir. Bazılarınca gusülden murat bedeni yıkamak, tuhurdan murat da başını yıkayıp temiz esvap giymektir. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ rivayetindeki لبس من أحسن ثيابه “*Ve elbisesinin en güzellerinden birini giyirse*” {D343 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} ziyadesi, تطهر ün temiz giyinmek mânasını da ihtiva ettiğini gösterir.

16 Toz toprağa bulanmış, keçelenmiş, pejmürde saç ve sakalı yağlayıp taramak sünnettir.

17 Sünnetin muktezâsı herkesin kendine mahsus koku edinmesidir. Metindeki terdîdli أو يمس rivayetine nazaran bir kimsenin kendine has kokusu yoksa hiç olmazsa ehlinin kokusundan sürünsün demek olur (479. hadisin hâşiyesine de mürâcaat).

18 İbn Huzeyme rivayetinde إلى المسجد ziyadesi de vardır ki tercümede mânası kavis içinde gösterilmiştir.

Müsned-i Ahmed'in Ebû'd-Derdâ radiyallahu anh rivayetinde إلى الجمعة ثم مشى إلى الجمعة “*Sonra cumaya gitmek üzere yayan yürüsün*” {HM22072 İbn Hanbel, V, 198.}, Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anh rivayetinde de ثم يمشي وعليه السكينة “*Sonra vakar ve sekîneti takınarak yürüsün*” {Metindeki “يمشي” ifadesi kaynaktan “خرج” şeklindedir. HM23968 İbn Hanbel, V, 420.} denilmiştir. Bu kayıtlardan anlaşılıyor ki efdal olan cumaya yaya ve kısa adımlarla ağır ağır yürüyerek gitmektir. Cuma için hadis ile tavsiye buyurulan مشى إلى ذكر الله, مشى sa'ye münâfî değil, onu müfessirdir فامضوا “*Koşunuz*” nazm-ı celîli “*Gidiniz*” ile tefsir edilmiştir. Nitekim Ömer radiyallahu anhin فامضوا diye okuduğu da rivayet olunmuştur.^b Buradaki سعي'yı İmam Şâfiî عمده ile tefsir ve, إلا ما سعى, “*âyet-i kerîmelerinde istişhâd eder. Bu rivâyâta nazaran binip gitmekten ise cumaya yaya gitmek efdaldır, meğer ki mescid uzak ve yaya gidildiği takdirde namaza yetişememek korkusu ola. Dönerken de yaya yürümek menduptur. Lâkin gidişteki yürüme daha müekked bir fazilettir.*

19 Ara açmamaktan maksat: Yan yana oturan iki kimseyi sıkıştırıp ortalarına girmemek yahut üzerlerinden atlayıp ileriye geçmemektir. Her iki takdirde de onlardan biri sağa, diğeri sola çekilip yer ve yol vermekle ezâya uğramış olurlar. Bu da cemaat kesir yahut mescide geç gitmekle yahut geri saflarda yer varken ilk saflara geçmekle olur. Ebû Eyyûb

a el-Cum'a, 62/9.

b Hazret-i Ömer'in bu kıraatını Buhârî *Sahîh*'inde (“Kitâbü't-Tefsîr”) rivayet ediyor. *Ahkâmü'l-Kur'ân*'da bu kıraat, “İbn Mes'ûd, Übey b. Kâ'b ve İbn Zübeyr'den de sabit olmuştur” diyor. Abdullah b. Mes'ûd رداي يسقط حتى فاسعوا لسعيت حتى يسقط رداي der idi. Yani ben فاسعوا okumuş olsaydım; kıraatimle amel eder, cumaya öyle koşardım ki ridâm arkamdan düşerdi (K.M.).

c el-Leyl, 92/4.

d en-Necm, 53/39.

el-Ensârî rivayetinde, ولم يؤذ أحدًا “*Hiçbir kimseye ezâ vermesin*” {HM23968 İbn Hanbel, V, 420.} Ebü'd-Derdâ rivayetinde de, ولم يتخط أحدًا ولم يؤذ “*Ve hiçbir kimsenin üzerinden atlayıp kimseye ezâ vermesin*” {HM22072 İbn Hanbel, V, 198.} denilmiş olduğundan gerek meşic-i şerifte gerek yollarda başkasına ezâ memnû ve metn-i hadisteki mağfiretin medâr-ı istihsâli olan şartları muhildir.

20 Ebü'd-Derdâ radiyallahu anh rivayetinde, ورکع ما قضی له “*Allah ne takdir ettiyse o kadar namaz kılsın.*” {HM22072 İbn Hanbel, V, 198.} Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anh rivayetinde ise إن بدا له “*Şayet içinden gelirse namaz kılsın*” {HM23968 İbn Hanbel, V, 420.} buyurulmuştur. Bu rivayetlerin mecmûundan hutbe ile cuma namazından evvel kılınan namazların mesnûn olduğu anlaşılır.

21 İmam hutbe okurken cemaatin susmasına şer'an انصات denir, “*İmam söze başlayınca*” demek “*İmam hutbeye başlayınca*” demektir. Bazı rivâyâtta, حتى يقضى صلاته “*İmam namazını bitirinceye kadar*” {İbn Huzeyme, *Sahih*, III, 118, no: 1732.} denildiğine göre insânın farziyeti imamın hutbeye şürûundan itibaren cuma namazından fâriğ oluncaya kadar devam eder. 480. hadisin hâşiyesindeki Evs İbn Ebû Evs radiyallahu anh hadisinde de, ودنا من الإمام فاستمع “*denilmiş olduğuna göre hutbeyi iyice dinleyebilmek için imama yakın bir yerde bulunmak da tavsiye buyurulduğu gibi birçok hadiste lağvi terketmek de tenbih olunmuştur. Terk-i lağv söz söylememekten eamdir. Zira lağv söz söylemekle olduğu gibi hiçbir lafız tefevüh etmeksizin başka bir şey ile meşgul olmakla da olur. من مس الحصى فقد لغا* {M1988 Müslim, Cum'a, 27.} hadisi buna delildir (479. hadisin hâşiyesi). Hutbeyi استماع yani dinlemek de farzdır. استماع 'in انصات 'tan farkı vardır. انصات söz söylememektir, استماع ise söylenen söze kulak vermektir. İnsan münst olmaksızın –bir iki kelime söylediği, yahut havassı kavî olup da kendi söz söylerken söylenen sözleri de kaçırmadığı takdirde– مستمع olabilir. Kemal ise استماع ile انصات 'ı cemetmektedir. Hutbeyi işitebilenin söz söylemesi Ebû Hanîfe ile Mâlik ve kavli kadîminde Şâfiî'ye göre haramdır. Bu hüküm, hatibe de şâmidir. Şu kadar var ki İmam Mâlik yalnız hatibin –yeni gelenlerin tehatti-i rikabdan men ü zecri gibi– namaza taallûk eden bir maslahat dolayısıyla söz söylemesini tecviz eder. Aynıyla bir insana hatibin tevcih-i kelâm etmesi ve o insanın cevap vermesi de câizdir. Ömer ile Osman radiyallahu anhümâ kıssasında olduğu gibi. Şâfiî'nin kavli cedîdinde ise tekellüm haram değil mekruhtur. Ahmed b. Hanbel'in kavli meşhûruna göre hürmet yalnız müstemiin tekellümüne terettüp edip hatibe etmez. İmam Şa'bî ile Nehâî'ye göre vücûb-ı istimâ yalnız hutbe esnasında okunan Kur'an'a mahsustur.

Hutbeyi işitemeyecek kadar uzakta olana yine insât lâzım gelir mi? Cumhura göre işitiyormuş gibi lâzımdır. Nehâî, Ahmed b. Hanbel ve bir kavlinde Şâfiî'ye göre lâzım değildir.

Hulâsa, mev'ûd olan gufrânın medâr-ı istihsâli olan müstehaplar metin ile hâşiyedeki hadislere nazaran on üçtür: 1. Cuma günü iğtisâl, 2. Tetahhür, 3. İddihan yani “yağlanmak”, 4. Güzel koku sürünmek, 5. Mescide yaya gidip hayvana binmemek, 6.

“Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Cuma günü cünüp olmasanız da²³ yine iğtisâl edip başlarınızı yıkayınız,²⁴ bir miktar koku da sürünüz’ buyurdıklarını söylüyorlar. (Ne dersin?)” dediler.²⁵ (İbn Abbas cevaben), “Gusül (hakkında) evet, (böyle buyurduğunu bilirim) lâkin koku (hakkında) bir şey buyurduğunu bilmiyorum” dedi.²⁶ {B884 Buhârî, Cum’a, 6.}

.....

23 Cuma günü cünüp olanın iğtisâl etmesi vâcip olduğu gibi olmayanın iğtisâl etmesi de mesnûndur. Ancak cünübün guslü cuma guslü makamına da geçer mi? Hanefiyye’ye göre cuma günü cenâbet niyetiyle gusleden kimsenin cuma guslünü de niyet etmesine hâcet yoktur. Şâfiyye’ye göre gusülde her ikisini birden niyet etmelidir. Birinci kavil İbn Ömer, Mücâhid, Mekhûl, Süfyân es-Sevrî, Evzâî ve Ebû Sevr’den de menkuldür. Ahmed b. Hanbel’den iki kavil rivayet olunuyor: Bir rivayete göre cenâbet guslü umarım ki cuma guslünün de yerini tutsun, demiş. Şâfiyye’den Müzenî ile Mâlikiyye’den Eşheb’in de kavilleri budur. Diğer rivayette de cuma guslü diğer guslü de niyet etmedikçe onun yerine geçmez demiş. İmam Mâlik’in de kavli budur.

24 Baş yıkamak gusülde dahil iken iğtisâle mâtuf olarak zikredilmesi atfûlhâs alelâm nevinden bir tekittir. Guslün şanına ihtimam edip ve cuma guslünde meselâ saç örgülerini çözmeye hâcet yok vehmine düşmeyip tamam bir gusledilmesi emrolunuyor. Yahut iğtisâl mâlûm olan gusle, baş yıkamak da, başı iyice temizleyip ve saçları tarayıp yağlamak suretiyle pejmürdeliğini gidermeye mahmuldür. Nitekim diğer hadisler delâletle hepsi de me’mûrün-bihtir.

25 İbn Abbas radiyallahu anhumâdan bu suali soran, hadisi müşârün ileyhten rivayet eden Tâvûs’tur. Nitekim *Buhârî*’nin metnindeki rivayet *قلت لابن عباسٍ ذكروا أن النبي صلى الله عليه وسلم* suretinde sevk edilmiştir. “Söylüyorlar” ile tercüme ettiğimiz ذكروا ‘nun fâili ile de sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin bu emirlerini Tâvûs’a haber veren Ebû Hüreyre radiyallahu anh kastedilmiştir.

26 İbn Abbas radiyallahu anhumânın bu hadisteki “Güzel koku hakkında bir şey emrolunduğunu bilmiyorum” demesi, İbn Mâce’de Ubeyd b. Sebbâk tarikinden mervî olan âtîdeki hadîs-i merfûa münâfidir. Bunda, *إن هذا يوم عيدٍ جعله الله للمسلمين من جاء إلى الجمعة، وعليكم بالسواك كildiği bir gündür. O halde her kim cuma namazına gelecekte gusletsin. Koku da varsa ondan biraz sürsün. Bir de misvakı terketmeyiniz* {İM1098 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 83.} buyurulmuştur. Lâkin bu tarikin isnadında cumhurun zayıf gördüğü Sâlih İbn Ebû’l-Ahdar bulunduğu için hadis zayıf addediliyor. Bâhusus Zührî de bu hadisi mürsel olarak rivayet etmiştir. Zayıf görülen râvi Sâlih, şayet İbn Abbas radiyallahu anhumânın bu rivayetini hıfzederek nakletmiş ise sahâbî-i müşârün ileyhın *Buhârî*’de naklolunan sözü söyledikten

sonra derhâtır edip rivayet etmiştir, yahut emir ber-aksolmuştur. Her halde kavî olarak sabit olan *Buhârî*'deki rivayettir.

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ وَجَدَ حُلَّةً سَيْرَاءَ عِنْدَ بَابِ الْمَسْجِدِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ اشْتَرَيْتَ هَذِهِ فَلَبِستَهَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَلِلْوَفْدِ إِذَا قَدِمُوا عَلَيْكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّمَا يَلْبَسُ هَذِهِ مَنْ لَا خَلْقَ لَهُ فِي الْأَجْرَةِ ثُمَّ جَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مِنْهَا حُلٌّ فَأَعْطَى عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ مِنْهَا حُلَّةً فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَسَوْتَنِيهَا وَقَدْ قُلْتَ فِي حُلَّةِ عَطَّارٍ مَا قُلْتَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنِّي لَمْ أَكْسُكُمَا لِتَلْبَسَهَا فَكَسَاهَا عُمَرُ أَخًا لَهُ بِمَكَّةَ مُشْرِكًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Ömer b. Hattâb mescidin kapısında (Utârid b. Hâcib'e ait satılık) ipekten bir hulle gördü.²⁷ "Yâ Resûlellah! (Keşke) bunu satın alsan da cuma gün(ler)i ve huzûr-ı (âli) ne vefdler geldiği vakitler giysen!" dedi.²⁸ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Bunu olsa olsa âhiretten nasibi olmayan kimse giyer" buyurdu.²⁹ Sonraları (bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (onun gibi ipek) hulleler geldi ve Ömer b. Hattâb (radyallahu anh)a hullelerden birini bahşetti. Ömer (İbnü'l-Hattab), "Yâ Resûlellah! Bunu bana verdin. Halbuki Utârid'in hulleleri için o buyurduğunu buyurmuştun" di(ye istifsârda bulun)du. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (cevaben), "Bunu ben sana giyesin diye vermedim ki!" buyurdu.³⁰ Ömer (İbnü'l-Hattab hulleği alıp) Mekke'de (henüz) müşrik olan bir kardeşine verdi.³¹ {B886 Buhârî, Cum'a, 7.}

RİVAYETLER

Buhârî'de, *عن عبد الله بن عمران بن عمر بن الخطاب* suretinde olup râvî-yi hadis Ömer değil, İbn Ömer radiyallahu anhumâ olarak gösterilmiştir. Kıssanın siyâkı da hep ona muvafıktır. Binaenaleyh musannif burada sehvetmiş olduğu için tercümede rivayeti Abdullah b. Ömer'den diye gösterdim.

Buhârî nüshalarında hep رأى dir. وجد demekle müellif rivayet bilmânaya kaçmıştır.

Bazı nüshalarda tenvinsiz olarak izâfetle *حلة سیراء* .

Bir rivayette, *يلبس الحرير* .

Bazı rivayette, *عمر بن الخطاب* .

27 Utârid b. Hâcib, Benî Temîm rüesâsından ذو القوس “yay sahibi” lakabıyla mâruf olan zattır. Benî Temîm tarafından huzûr-ı âlî-yi risâletpenâhîye i’zâm edilen yetmiş, seksen kişilik kalabalık bir vefdin başında olanların biri idi.

VÂFİD. Bir kavim tarafından bir hükümdar veya diğer siyasî büyük bir zatın nezdine bir gaye ve matlabı istihsal için gönderilen elçi gibi bir zata ıtlak olunur. Cem’i vefddir ki, bugünkü tabirimizce “hey’et-i mahsûsa” demek olur. Benî Temîm –şair Mudârîler gibi– ancak dokuzuncu sene-i hicriyyede şeref-i îmâna nâil olmuşlardır. Daha evvelce iman etmiş olan Huzâiler’den Benî Kâ’b’in sadakâtını yani zekâtını toplamak üzere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz Bişr b. Süfyân el-Adevî radyallahu anhı göndermişlerdir. Hem süknâları olan Benî Temîm, komşularını sadaka vermekten menedip “Bir tek devenin buradan çıkmasına razı değiliz” dediler. Bişr’in avdetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Uyeyne b. Hısn el-Fezârî radyallahu anhı –içlerinde hiçbir muhaciri ve ensarı katmadıkları– elli süvari ile üzerlerine gönderdiler. O da herifleri apansızın başına uğratıp ve on bir erkek, on bir veya yirmi bir kadın ve otuz çocuk esir edip Medine’ye döndü. Bu defa işte bu esirleri kurtarmak ve dîn-i İslâm hakkında tahkikatta bulunmak üzere Medine’ye gelmişlerdi. Hazârîler’in âdâb ve erkân-ı muâşeretinden bîhaber olan bu kabasaba bedevîler, haşin muameleleriye sûre-i Hucurât’ın baş tarafında Resûl-i Hüda aleyhi efdalüttehâyâ efendimiz ile muhataba âdâbını tâlim eden âyât-ı kerîmenin nüzülüne sebep oldular. Hatiplerini, şairlerini beraber getirmiş olduklarından müşâare ve müfâhare arzusunu izhar ettiler. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Biz şiir ile müfâhare ile ba’ olunmuş değiliz*” buyurup buna râgıp olmadıklarını ifham etmek istemişlerse de vâki olan ısrarları üzerine müsaade buyurdular. Temîmîler’in hatipleri işte bu Utârid ile diğer bir genç, şairleri de Zibrikân b. Bedr ile cemaatin reisi Akra’ b. Hâbis idi. Bu vadide mağlûbiyetleri nazarlarında tahakkuk edince Akra’ Utârid’e, “Bu zatın yani Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in hatibi, hatibimizden; şairi, şairimizden yüksektir. Sesleri de bizim seslerimizden üstün çıkıyor” dedi. Resûl-i Mütebâ efendimizin yanına gelip أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أنك رسول الله diyerek bütün vefd ile beraber iman etti. Müteakiben esirleri âzat ve vefde dahil olanların her birine atıyye ihsan buyuruldu. {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 561-567.}

إن من البيان لسحراً وإن من الشعر لحكمة “*Beyanın sihirlî olanı, şiirin de hikmet olanı vardır*” {MK756 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 260.} kelâm-ı âlî-i nebevîsi işte bu defa Amr b. Ehtem’in Zibrikân’a karşı medhen ve zemmen aynı mecliste istimalinde maharet gösterdiği tarz-ı beyân üzerine irat buyurulmuştur. Utârid irtihâl-i nebevîden sonra igvâ-i şeytânîye kapılıp mürted ve mütenebbîye Secâh’a tâbi olduysa da sonra yine dâire-i nâciye-i İslâm’a avdet etmiştir. Secâh hakkında şöyle demiştir:

أمست نبينا أنتي نطيف بها وأصبحت أنبياء الناس ذكرانا
فلعنة الله رب الناس كلهم على سجاح ومن بالكفر أغوانا

Yani “Bizim, Peygamber, –tâliimize– yakınlık ettiğimiz bir dişi oldu. Nâsın enbiyası ise hep erkektir. Öyle ise bütün nâsın rabbi olan Allah’ın lâneti Secâh ve bizi küfrü

ile iğvâ edenler üzerine dâim olsun” ilh. Maahâzâ Secâh sonradan imana avdet etmiştir.^a Utârid'in ذو القوس lakabıyla mülakkap olmasına sebep şudur: 449. hadiste görüldüğü üzere Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem مضر 'ın kahta uğramalarına dua buyurdıkları zaman kıtlık tahakkuk etmiş ve Utârid'in pederi Hâcib b. Zürâre, kistrânın yanına gidip kabilesine yiyecek şey bulabilmek için İran hududuna nakl-i mekân etmelerine mezuniyet talebinde bulundu. Kistrâ, “Size emniyet edilmez” diyerek mesulünü is'af etmek istemedi. Hâcib, “Ben zâminim” dedi. Kistrâ teminat istedi. O da yayını teminat olarak teslim etti. Temîmîler de Dicle ve Fırat sevâhilinde yerleşip istifade ettiler. Bilâhare yine مضر 'lerin istirhamına mebnî vâki olan dua-yı nebevînin eser-i isticâbeti olarak kaht mürtefi' olunca Benî Temîm eski yerlerine döndüler. Utârid'in pederi Hâcib de o sırada vefat etmiş olduğundan kendisi kistrâya gidip teminat olarak nezdinde mevdû' olan yayı istedi. Kistrâ hem rehni iade hem de ona bir hulle-i dîbâ ihсан etti ki, Taberânî'nin rivayetine nazaran onu Utârid, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize ihdâ eylemiştir. Bu hulle o kadar güzel imiş ki, onu görünce sahâbe şaşırıp kalmışlar ve “Yâ Resûlellah! Bu sizin için gökten mi indi?” diye sormuşlar, Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de, “*Buna niçin bu kadar şaşıyorsunuz? Sa'd b. Muâz'ın cennetteki peşkirleri bundan çok iyidir*” {MK15166 Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 15.} buyurmuşlar.

Bu hadîs-i şerifte mevzubahis olan hulle, zâhiren başkasıdır. Zira aynı hulle hem ihdâ edilmiş hem satılığa çıkarılmış olamaz. Ehl-i rivâyetin beyanına göre Utârid çarşıya sık sık hulleler çıkarıp satardı. Bu da onlardan biri olacak. Buhârî'nin rivayeti bittabi daha kuvvetlidir.

28 Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde للوفود والعيد فلبستها İmam Şâfiî'nin rivayetinde buradaki metne muvâfik olarak للوفود والجمعة فلبستها denilmiştir. Ömer radiyallahu anhin bu teklifi -bayram gibi- cumaya elbise tahsisi hakkında mâlûmu olan tavsiye-i nebevîyeye muvâfakatendir. Nitekim *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *İbn Mâce*'de Abdullah b. Selâm radiyallahu anhtan mervî bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ما على أحدكم لو اشترى ثوبين ليوم الجمعة سوى ثوبي مهنته؟ “*Ne olur, her biriniz gündelik iş elbisesinden ayrı olarak cumaya mahsus iki top kumaş alıverse?*” {İM1095 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 83.} buyurmuşlardır. İki top kumaşın biri ridâ diğeri izârdır. Mecnûu (hulle) namını verdikleri bir kat elbise olur. Bu hadîs İbn Mâce'de Âişe radiyallahu anhâdan mervî olduğu gibi İbn Ebû Şeybe'nin Müslim'in şartına muvâfik Ebû Saîd el-Hudrî hadîs-i merfûunda, إن من الحق على المسلم إذا كان يوم الجمعة المسواك وأن يلبس من صالح ثيابه وأن يطيب إن كان “Bir müslümanın cuma günü olunca misvaklanmak, elbisesinin güzellerinden birini giymek, bir de varsa güzel koku ile kokulanmak, üzerine borç olan haklarından” {Metinde merfû olarak zikredilen hadis kaynakta mevkuftur. MŞ5541 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 399.} buyurulmuştur. Elbise için intihap olunacak elvânın efdali, البسوا من ثيابكم البيضاء “*Kumaşlarınızdan beyaz olanları*

a مسيلمه الكذاب , meşhur سجاح 'ın peygamberlik iddia ettiği sırada türemiştir (K.M.).

giyiniz” {D3878 Ebû Dâvûd, Tıb, 14.} hadîs-i şerifine binaen beyaz olup ondan sonra –(bürdü Yemâniyye) denilen çubuklu kumaşlar kabilinden– dokunmadan evvel iplikleri boyanmış kumaşlar gelir. Nitekim aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin bayramlar ile cumalarda giydikleri çubuklu elbiseleri olduğu Câbir radiyallahu anhtan mervîdir: Dokunduktan sonra boyanmış kumaşlar ile safran ve aspur boyalıları ise mekruhtur. İmamın güzel giyinmekte cemaatten ziyade itina göstermesi lâzımdır.

Bu kıssadan mescid kapılarında bey’ u şîrânın cevazı da istihrâc olunur.

29 Cevâb-ı âlî-i risâletpenâhîden anlaşılıyor ki, Ömer radiyallahu anhin talebine karşı vâki olan inkâr, cumaya mahsus bir libas tavsiye etmesine değil, tavsiye olunan libasın ipekli olduğuna taallûk ediyor. Bu hadîs-i şerife nazaran her kim olursa olsun ipekli giymek haram gibi anlaşılırsa da buradaki icmali müfessir olan diğer ehâdis-i şerife delâletiyle cumhûr-ı ulemâ “Yalnız erkeklere haram olup kadınlara mubahtır” derler.^a

30 Bundan giymesi câiz olmayan şeyi temellük ve âhara hediye etmek câiz olduğu mânası çıkar. Zira sahibi giymese bile kadınlara giydirmek gibi başka suretle de intifâ edebilir.

31 Bu zat Ömer b. Hattâb radiyallahu anhin yahut biraderi Zeyd’in ana bir kardeşi, bir kavle göre de Hazret-i Ömer’in sütbiraderi Osman es-Süllemî’dir. Bu hadisin başka tarikten gelen Buhârî rivayetinde *قبل أن يسلم* denilmiş olduğuna nazaran bilâhare İslâm ile müşerref olduğu anlaşılır.

Ömer radiyallahu anhin bu fiilinden kâfir olan ekâribi bile gözetmek müstahsen olup kâfire hediye vermenin câiz olduğu istidlâl olunabilir.

a *سيراء* kelimesi hakkında *Kâmus* mütercimi Âsım Efendi, “Bir nevi alaca kumaştır ki, yol yol sarı kalemlî ve çubuklu olur ve nescinde bol bol ipek muhtelit bulunur” diyor. Bol ipekli olduğu için Hazret-i Peygamber nehyetmişlerdir. Binaenaleyh ipeği az olan kumaşın kullanılması şer’an câiz oluyor. Kumaştaki ipeğin azlığı veya çokluğu hususunda eimme-i Hanefiyye kumaşın argaciyile erişini, Şâfiîler de veznini mikyas olarak kabul etmişlerdir. Binaenaleyh Hanefîler’e göre bir kumaşın erişi ibrişim; argacı pamuk, keten, yün olursa o kumaştan yapılan elbiseyi giymekte beis yoktur.

Dinimiz bize en iyi elbise olarak pamuk, keten, yün elbise tavsiye ediyor. Hem de bunları ne öyle vesîle-i kibr ü gurûr olacak derecede nefis olmaları, ne de istihfaf ve tahkiri mücîp olacak surette hasis bulunmaları isteniliyor. İşte bu bir zaruri giyim tarzıdır. Bunun bir de müstehap kısmı vardır. O da Allah’ın nimetlerini izhar için *تزين* ‘dür. Şu âyet-i kerîme bu hususu bütün şümülüyle ifade etmektedir: *يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ . . . الآية* “Ey insan oğulları! Mescide her gidişinizde ziynetinizi takınız. Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Cenâb-ı Hak israf edenleri sevmez. Aziz peygamberim söyle! Allah’ın, kullarının ziyneti için yarattığı eşyayı, mâkûlât ve meşrubatı kim haram edebilir?” (el-A’râf, 7/31, 32.) Resûl-i Ekrem efendimiz de, *إن الله يحب أن يرى أثر نعمه على عبده* “Cenâb-ı Hak, kullarına verdiği nimetlerinin eserini kullarının üzerinde görmeyi hoşlanır” {T2819 Tirmizi, Edeb, 54.} derlerdi.

Giyim hususunun bir de mubah derecesi vardır ki: O da cumalarda, bayramlarda, halk toplantılarında güzel elbise giyilmesidir. Bunun da gurur vesilesi olmaması şarttır. Resûl-i Ekrem efendimiz hâne-i saâdetten harice çıkarken 1000 dirhem değerinde bir ridâ ile çıkarlardı. Fakat namazı 4000 dirhem kıymetinde ridâ ile kılarlardı.

Kibir için giyimde kerahet vardır. Resûl-i Ekrem efendimiz Mikdâd b. Ma’dikerib’e, *كل والبس واشرب من كبر* için giyimde kerahet vardır. Resûl-i Ekrem efendimiz Mikdâd b. Ma’dikerib’e, *من كبر بالبس واشرب من كبر* “Kibretmeyerek ye, giy, iç!” {Buhârî, Libâs, 1 bab başlığı.} buyurmuşlardı (K.M.).

Peki, ama şer'an bu hulleyi giymekten Ömer radiyallahu anh nasıl memnû ise müşrik biraderi de onun gibi değil miydi? Ta'bîr-i diğerle küffâr da ahkâm-ı asliyye-i i'tikâdiyye ile mükellef oldukları gibi ahkâm-ı fer'iyye-i ameliyye ile de müminlerden farksız olarak mükellef değiller mi? Olmadıklarına kâil olan Hanefîler'in bir hücceti de işte bu hadîs-i şeriftir. Mükellef olduklarına kâil olan Şâfiîler ise bu hücceti kâfi görmüyor ve "Bu hulleyi ihdâ etmek, onu giymeye izni de muhtevi değildir, Ömer'in kendisine de, Ali'ye de, Ümâme'ye de taraf-ı celîl-i risâletpenâhîden birer hulle verilmiş iken giymeye mezun değillerdi ve kendilerine intifâ etmek, meselâ satıp işlerini görmek hususu tavsiye buyurulmuştu. O da onun gibi olmuş olabilir" diyorlar.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَوْلَا أَنْ أَشَقَّ عَلَى أُمَّتِي أَوْ عَلَى النَّاسِ لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ مَعَ كُلِّ صَلَاةٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Ümmetime –yahut (diğer rivayete nazaran) nâsa- meşakkat vermek korkusu olmasaydı kendilerine her namaz kılarken misvak (istimalini) emrederdim.³² {B887 Buhârî, Cum'a, 8.}

RİVAYETLER

علي mi yoksa على الناس mi buyurulmuş olduğunda râvinin biri şekketmişse de hangi râvi olduğu taayyün edemiyor. Bazı nüshalarda على الناس لولا أن أشق على أمتي diye de vârit olmuştur. على المؤمنین lafzıyla da rivayet edenler vardır.

Bazı nüshalarda عند كل صلاة .

32 Bu hadîs-i şerifi Tirmizî de Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet edip ondan başka isimlerini beyan ederek on yedi sahâbînin daha rivayet ettiklerini söyler. Kezâlik hadisi Zeyd b. Hâlid el-Cüheynî'den عند كل صلاة lafzıyla, ثلاث الليل، ولأخرت صلاة العشاء إلى ثلث الليل، "Yatsı namazını da gecenin sülüsüne kadar tehir ederdim" {T23 Tirmizî, Tahâret, 18.} ziyadesiyle rivayet ettikten sonra (340. hadise müracaat) Zeyd b. Hâlid radiyallahu anhın beş vakit namaz için mescid-i şerife –kâtip kalemini kulağında taşıdığı gibi- misvakını kulağının ardına takıp geldiğini ve dişlerini oğmadan namaza durmayıp misvaklandıktan sonra misvakını sakladığını da ayrıca rivayet eder.

Bir de Buhârî metindeki hadisi كتاب الصوم da yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, lâkin عند كل وضوء *“Her abdest aldıkça kendilerine misvaklanmayı emrederdim”* {Buhârî, Savm, 27 bab başlığı.} lafzıyla rivayet ettiği gibi İbn Huzeyme ile Hâkim ve Ahmed b. Hanbel de böyle rivayet etmişlerdir. Şâfiîler her iki rivayetin muktezasıyla amel edip farz ve nefil her namazdan ve o meyanda cuma namazından evvel misvaklandıkları gibi her abdest aldıkça da, diğer hadislerle de bakarak ağız râyihâsının tağyîrini mûcip olan herhalde misvaklanırlar. Hanefîler’in ekseri ise عند كل وضوء rivayetine temessük ederek misvak istimalini abdest alırken namaz vaktine tahsis ederler. Maahâzâ Ebû Hanîfe’den menkul olan kavle göre misvak, sünen-i dînden olduğu için ahvalin kâffesinde istimali müsavidir. Hanefiyye, misvak namaza başlarken dişleri kanatıp abdesti bozabilir diye abdestin başlangıcında bu sünneti yapmayı iltizam ve senedi pek kâvi olan عند كل صلاة hadisini de bu mânaya hamlederler. Zira abdest namaz için meşrû kılınmış olduğundan abdestin evvelinde yapılan bu sünnet namaz için yapılmış ve her iki hadis telif edilmiş olur diyorlar.

Bu hadîs-i şerif isti’mâl-i misvâkın mendup olup farz olmadığına delildir. Zira İmam Şâfiî’nin dediği gibi eğer vâcip olaydı, ümmete meşakkat olsun olmasın, herhalde emrolunurdu. Bâhusus terki muvâzabete delâlet eden hadisler de vardır. Bundan dolayı ekser ehl-i ilim adem-i vücûba kâil olmuşlardır. Maahâzâ İshak b. Râhûye ile Dâvûd ez-Zahirî her namazda vâciptir demişler ve *İbn Mâce*’de merfûan vârit olan Ebû Ümâme radiyallahu anh ile *Müsned-i Ahmed*’deki Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anhtan mervî, تسوكوا فإن *“Misvaklanın. Zira misvak, ağzın temiz kalmasına ve rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretlerinin razı olmasına sebeptir”* {İM289 İbn Mâce, Tahâret, 7.} hadisine istinat ederler. İshak’a göre misvakı terkeden kimsenin namazı bâtıldır. Dâvûd’a göre ise misvak farz ise de namazın şartı olmadığından târikinin namazı bâtil olmaz.

Maahâzâ İbn Mâce rivayetinin sonunda bu iki imamın galiba muttali olamamış oldukları bir ziyade vardır ki, o da vücûbu nefyeder. Bu ziyadede şöyle buyurulmuş oluyor: ما جاءني جبريل إلا أوصاني بالسواك حتى لقد خشيت أن يفرض علي وعلى أمتي. ولولا أن أخاف أن أشق على أمتي *“Cibrîl aleyhisselâmın bana gelip de misvakı tavsiye etmediği olmuyor. Bir derecede ki, bana ve ümmetime farz olacağından korkuyorum. Hem de ümmetime meşakkat vermekten korkmasam onlara farz ederdim. Ben misvakı o kadar çok istimal ederim ki, dişlerimi köklerinden oynatacağımdan korkuyorum”* ilh.. {Metindeki “ولولا أن” ile “مقاوم” kelimeleri kaynakta “ولولا أنني” ve “مقام” şeklindedir. İM289 İbn Mâce, Tahâret, 7.}

Misvakın vücûbuna kâil olmayanların da kimi sünnet-i dînden, kimi sünnet-i vudû’dan, kimi de sünnet-i salâttandır demişlerdir. Ebû Hanîfe’den menkul olan birinci kavle Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhin *Müsned-i Ahmed* ile *Tirmizî*’de mervî, أربع من *“Dört şey mürselînin sünnetleri cümlesindedir: Hitan, misvak, koku sürünme, bir de nikâh”* {Metindeki “الختان” sözcüğü kaynakta “الحياء” şeklindedir. *Müsned*’deki rivayet ise bazı nüshalarda “الحياء” iken esas aldığımız baskıda “الحيئات” şeklindedir. T1080 Tirmizî, Nikâh, 1; HM23978 İbn Hanbel, V, 422.} hadisi ile Taberânî’nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan

rivayet ettiği, الطهارة أربع: قص الشارب وحلق العانة وتقليم الأظفار والسواك “*Tahâretler dörttür: Bıyıkları kısaltmak, edep yerlerini traş etmek, tırnakları kesmek, bir de misvak kullanmak*” {Kaynakta bu lafızlarla gelen rivâyetin sahabî râvîsi “Ebü'd-Derdâ” olarak kayıtlıdır. (Taberânî, eş-Şâmiyyûn, III, 264, no: 2222.) Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen benzer bir rivayet için bkz. Taberânî, eş-Şâmiyyûn, IV, 125, no: 2905. Rivâyeti Ebû Hüreyre'den Bezzâr da nakletmektedir. (Bezzâr, el-Müsne'd, XV, 185, no: 8563; ayrıca bkz. Aynî, Umde, VI, 181.)} hadisi ve Âişe radiyallahu anhânın *Sahîh-i Müslim*'deki . . . الفطرة . . . “*On şey enbiyâ-yı selevin sünnet-i kadîmesi cümlesindedir*” {M604 Müslim, Tahâret, 56.} hadisi delâlet eder. Sonuncu hadiste tâdât buyurulan şeylerin biri misvaktır.

فإن السواك مطهرة للفم مرضاة للرب {İM289 İbn Mâce, Tahâret, 7.} ta'îlinden de mâlûm olmuş olduğu üzere misvak, hem beden için olan sihhî faydasından hem de rızâ-yi bârfiyi istihsâle bâdî olduğundan dolayı teşrî' buyurulmuştur. Namaza durmak, Allah Teâlâ hazretlerine takarrüb hali olduğundan ibadet şerefini izhar olmak üzere kemâl-i nezâfet hali de olmak iktiza eder. Nitekim Âişe radiyallahu anhânın Ahmed b. Hanbel ile Hâkim ve İbn Huzeyme vesaire taraflarından rivayet edilmiş hadîs-i merfûunda, فضل الصلاة التي يستاك لها على الصلاة التي لا يستاك لها سبعون ضعفا “*Misvaklanarak kılınan namaz, misvaklanmaksızın kılınan namazdan yetmiş kat efdaldir*” {NM515 Hâkim, el-Müstedrek, I, 216.} buyurulmuştur.

Misvak istimali mücmaun aleyh bir fazilettir. O derecede ki, İmam Evzâî abdestin yarısıdır demiş. Binaenaleyh abdest alırken, namaza başlarken, kırâat-i Kur'ân'a başlarken, uykudan uyanınca, ağız kokusu peyda olurken istimali teekküt ettiği gibi gece namazlarının her iki rek'atı beyninde de, bayram, istiskâ, kûsûf ve husûf namazlarında da, vitirden sonra da, taamdan sonra da istimali müstehap olmuştur.

Misvak olmak üzere sünnet olan misvak ağacı namını verdiğimiz أراك “erâk” dalı istimal olunur. Muâz b. Cebel radiyallahu anhın rivayet ettiği نعم السواك الزيتون {Taberânî, el-Evsat, I, 210, no: 678.} hadisinden zeytin dalının istimali de mesnûndur.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَكْثَرْتُ عَلَيْكُمْ فِي السَّوَاكِ.

TERCÜMESİ

Enes (İbn Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere), “Misvak (istimali) hakkında(ki tavsiyelerim) artık çoğa vardı³³ (dinleyip itaat etmek gerek)” buyurdu. {B888 Buhârî, Cum'a, 8.}

.....

33 Bu babdaki emirlerin taaddüdü misvak istimaline tergîb ve teşvik için olup hadisin burada zikri cuma ile kaviyyen münasebetdar olduğu içindir. Zira bundan evvelki hadiste

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ فِي الْفَجْرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ
الْمَ تَنْزِيلُ وَهَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ .

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) cuma günü sabah namaz(ının ilk rek'at)ında ³⁴الم تنزيل, (ikinci rek'atında da) ³⁵هل أتى على الإنسان (sûre-i şerifelerini) okurlardı. ³⁶ {B891 Buhârî, Cum'a, 10.}

.....

34 {es-Secde, 32/1, 2.}

35 {el-İnsân, 76/1.}

36 Bir nüshada الم تنزيل السجدة Bir rivayette nazm-i kerîmden iki lafzın daha ziyadesiyle, هل أتى على الإنسان حين من الدهر, diğer nüshalarda في الجمعة في صلاة الفجر, {el-İnsân, 76/1.}

Bu iki sûre-i celîlenin cuma günleri salât-ı fecre tahsis buyurulmalarındaki hikmet, Âdem aleyhi's-salâtü ve's-selâmın hilkatı ile ahvâl-i kıyâmet bahislerini müştemil olmalarıdır. 478. hadisin hâşiyelerinden mâlûm olduğu üzere Âdem aleyhi's-salâtü ve's-selâmın yevm-i hilkatı cuma olduğu gibi yevm-i kıyâmet de cuma gününde vukua gelecektir.

Bu hadisi Müslim, Abdullah b. Abbas'tan, İbn Mâce, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan, İbn Mâce ile Taberânî gerek İbn Mes'ûd ve gerek Ali radiyallahu anhümden de böylece rivayet etmişlerdir. Hatta Taberânî'nin İbn Mes'ûd radiyallahu anhümden, بدين ذلك "Bunu daima böyle yaparlardı" {Taberânî, *es-Sağîr*, II, 178, no: 986.} ziyadesi bile vardır. Binaenaleyh bu iki sûre-i şerifenin cuma salât-ı fecrinde kıraati, Şâfiî, Ahmed ve İshak b. Râhûye ile sahâbe ve tâbiînden ekser ehl-i ilimce müstehap olup İmam Mâlik'in namaza gelen cemaat şaşırır diye içinde secde âyeti olan bir sûrenin namazlarda okunmasını mekruh addettiği مدونه de rivayet edilmiştir. Mâlikiyye'den bazıları, buradaki rivâyâtın kavî olduğuna bakarak, salât-ı cehriyye ile sırriyye beyninde fark gözetip keraheti, salât-ı sırriyyeye hasretmek istiyorlarsa da *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bir öğle namazı, içinde secde olan bir sûre-i şerife okuyup kendilerine secde ettirdikleri İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivâyet-i sahiha olduğuna göre bu tefrikada mahal

kalmıyor. Mâlikiyye'den Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, "İmamın bunu ekseriya yapması ve âmmenin bu sûreyi okumak farz veya sünnet olduğu vâhimesine düşmemesi için ara sıra başka sûre okuması lâzımdır" diyor. Şâfiyye'nin kavli-râcihine göre, cuma sabahı alm secdeyi imam okuyacak ise o kadar. Lâkin sücûd olsun diye başka sücûd âyeti okursa namazı bâtil olur. Bütün sûreyi okumaya vakit yoksa bir kısmını veya hiç olmazsa, secde âyetini okumakla iktifa eder. Birinci rek'atta alm secdeyi okumayı unutursa ikinci rek'atta hül ile beraber okumak sünnettir, derler.

Kûfe ulemâsına göre ise, herhangi sûreyi ve âyeti herhangi vakit namazına tahsis etmek, meselâ سورة السجدة ile hül yı her cuma günü -sanki vâcip, yahut başkasını okumak mekruhmuş gibi- okumak mekruhtur. Lâkin ara sıra başka sûreler de okumak şartıyla bu iki sûreyi fi'l-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâma ittibâ olsun diye cuma günleri teberrüken okumakta kerahet yoktur derler.

Bunlar, hep cumanın salât-ı fecri hakkında. Ya cuma ile bayram namazlarında okunması mesnûn olan sûreler hangileridir? Cuma namazlarında هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ {el-Gâşiye, 88/1.} ile sûre-i Cum'a, سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى {el-A'lâ, 87/1.} ile sûre-i Cum'a, sûre-i Cum'a ile إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ {el-Münâfikûn, 63/1.}, bayramlarda وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا ile سَبِّحْ اسْمَ {el-Kamer, 54/1.}, İdeyn ile cumada غَاشِيَةَ ile سَبِّحْ اسْمَ {el-Kamer, 54/1.}, İdeyn ile cumada غَاشِيَةَ ile سَبِّحْ اسْمَ okunur. Her biri hakkında Müslim'de, Sünen-i Tirmizî'de, Tahâvî'de rivâyât-ı sahîha vardır.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ الْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا وَالْحَادِمُ رَاعٍ فِي مَالِ سَيِّدِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ قَالَ وَحَسِبْتُ أَنْ قَدْ قَالَ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي مَالِ أَبِيهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) İbn Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyurdu ki: "Her biriniz râî (yani elinin altında ne varsa onu lâyıkiyla muhafaza ve sıyânetle mükellef)tir ve her biriniz elinin altındakinden mesuldür.³⁷ Devlet adamları birer râîdir ve raiyyesinden mesuldür.³⁸ İnsan ehl(ü iyâl)inin râisidir ve raiyyesinden mesuldür.³⁹ Kadın, kocasının evinin râisi (yani muhafızı)dır.⁴⁰ Hizmetkâr efendisine ait malın râisidir ve elinin altındakinden mesuldür."⁴¹ -Râvî ki, İbn Ömer, yahut

ondan rivayet eden oğlu Sâlim b. Abdullah'tır- Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bir de, "İnsan babasına ait malın râîsidir ve elinin altındakinden mesuldür"⁴² buyurdıklarını zannediyorum der. (Elhâsil) her biriniz râî ve her biriniz raiyyesinden mesuldür.⁴³ {B893 Buhârî, Cum'a, 11.}

.....

37 Bir rivayette, راعٍ ومسئولٍ عن رعيته {B893 Buhârî, Cum'a, 11.}. Bu hadîs-i şerif *Buhârî*'de biri mevsul, diğeri muallak olarak iki tarikten rivayet edilmiş olup metne geçen rivayet yalnız mevsul olanıdır. Rivâyet-i mevsûlenin senedinde sıra ile "Bişr b. Muhammed, Abdullah b. Mübârek, Yûnus İbn Yezîd, İbn Şihâb ez-Zührî, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Ömer" vardır. Diğeri tarikte de Kâtibü'l-Leys denmekle mâruf "Ebû Sâlih, Leys b. Sa'd, Yûnus, Zührî ilh." vardır. Buhârî, ikinci tarikten isnada Leys b. Sa'd'dan başlayıp ta'lik ettiği rivayetin evvelinde -ehemmiyeti biraz anlaşılacak olan- şu ziyadeyi zikretmiştir: Leys dedi ki, Ruzeyk b. Hukeym Vâdilkurâ'da ben de yanında iken İbn Şihâb ez-Zührî'ye mektup yazıp, "Cuma namazını burada kıldırمامی münasip görüyor musun?" diye sordu. Ruzeyk, o sırada ekip biçmekle uğraştığı bir arazi üzerine âmil yani vilâyeti hâiz bir memur bulunuyordu. Orada zencî vesaire olarak bir cemaat de vardı. Ruzeyk o sırada Eyle âmili idi. İbn Şihâb, okunurken dinlediğim cevabında, "Yanıdakilere cumayı kıldır" diye yazıyordu ve bu cevapta İbn Ömer radiyallahu anhümânın يقول الله عليه وسلم راعٍ ومسئولٍ عن رعيته... {B893 Buhârî, Cum'a, 11.} ilh. dediğini oğlu Sâlim'den işittiğini haber veriyordu. Alt tarafı, metindeki hadistir.

Vâdilkurâ, Şam cihetinden olmak üzere Medîne-i Münevver'e yakın bir yerdir. Eyle ise Bahr-i Ahmer'in şimalinde Süveyş körfezinin mukabili olan Akabe körfezi üzerinde sahilde kâin bir belde imiş. Bugün haraptır. Mevzubahis olan Ruzeyk b. Hukeym, işte bu Eyle'nin Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anh tarafından mansup âmili imiş ve Zührî'ye mektubu yazdığı vakit Vâdilkurâ'da kendi arazisinin başında çalışıyormuş.^a

a Mütercim merhum, bu tercüme müsveddelerini tetkik edemedi rahmet-i Hakk'a intikal ettiği için burada bazı zühullerini görüyoruz:

1. Muallak seneddeki hadisenin şahidi ve birinci râvisi Leys değil, Yûnus'tur.

2. Vâdilkurâ'da bulunan Ruzeyk değil, İbn Şihâb'dır.

3. Yûnus o sırada Ruzeyk'in yanında değil, Zührî'nin yanında imiş. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki metin şöyledir: وزاد الليث قال يونس كتب رزيق بن حكيم إلى ابن شهاب وأنا معه يومئذ بوادي القرى. هل ترى أن أجمع. ورزيق على أرض يعملها وفيها جماعة من السودان وغيرهم ورزيق يومئذ على «أيلة». فكتب ابن شهاب. وأنا أسمع يأمره أن يجمع يخبر...

TERCÜMESİ. "Leys, senede şunu da ziyade etmiştir: Yûnus dedi ki Ruzeyk b. Hukeym, İbn Şihâb'a bir mektup yazmıştı. O sırada ben de Vâdilkurâ'da İbn Şihâb'ın yanında idim. (Ruzeyk, mektubunda yanındaki işçilere) burada cuma namazı kıldırمامی münasip görüyor musunuz? diye soruyordu. O sırada Eyle valisi bulunan Ruzeyk, yine o sırada (vilâyeti dahilinde) bir arazi üzerinde ziraatla meşgul bir âmil idi. Orada Sudanlı vesaire olarak bir cemaat de vardı. İbn Şihâb cevap yazdı. (Okudu da) ben de işittim. (İbn Şihâb cevabında) yanındakilere cuma namazı kıldırmasını Ruzeyk'a emrediyordu..." {B893 Buhârî, Cum'a, 11.} (K.M.).

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda, وهو مسئول , bazı nüshalarda قال انه قال , bazı nüshalarda da وهو مسئول , bir rivayette عن رعيته مسئول . RÂÎ, herhangi bir şeyi gözetip hüsnüsûretle muhafaza mânasına gelir. Türkçe'deki sayıp rencide etmemeye "hatırını saymak" dedikleri bu mânayadır. Çobana da "râî" denilmesi, yed-i hıfz ve emanetinde duran hayvanları gözetip otlatmakla, kurda kaptırmamakla, hasta olmamalarına bakmakla mükellef olduğu içindir. İnsandan, hayvandan, emval ve eşyadan her ne olursa olsun hıfz ve nezâreti, salâh ve selâmeti her kimin nazar-ı sıyânet ve emanetine mevzu ise o kimse onun râîsi, gözetilenler de o râînin raiyyesi olmuş olurlar. Binaenaleyh râîlikten, vazîfe-i riâyeti hüsnüüfa edip etmediğinden indallah mesul olmadık kimse yok demektir. رعية 'nin رعيا gelir ve bir devletin reâyâsı herhangi din ve milletten olursa olsun o devletin, refah ve saadetini temin etmekle mükellef olduğu efrâd-ı nâs demektir ve bu lafzın hiç de -tevehhüm edildiği gibi- fena bir mânası yoktur.^a

38 Devletin riayeti, raiyye beyninde hudut ve ahkâmı ikame eylemek olup bu ahkâm meyanında cumayı ikame de dahildir ve bu hadisin Buhârî tarafından cuma hadisleri meyanına idhalindeki hikmet de budur.

39 İnsanın ehl ü iyâline riayeti efrâd-ı âilesine karşı hüsnüsiyaset sahibi olup gerek nafaka gerek kisve gerekse hüsnümüâşeret hususlarında haklarını tamamıyla gözetmektir.

40 Kadının kocasına riayeti, evini hüsnütedbir ile idare edip kocasına karşı hayırhah olmak, kocasının malı üzerine emin olmak ve nefsince ona karşı hıyanetten sakınmaktır.

41 Hizmetkârın efendisine riayeti, efendisinin malından eline bırakılmış her ne varsa onu hıfz etmek, efendisinin müstehak olduğu hizmet ne ise onu eksiksiz yapmaktır.

42 Babasının malını gözetmekle oğlu şüphesiz mükelleftir ve o da riayetden mesuldür. Babamın malıdır diye ziyan etmekten, israf ve tebzîr eylemekten indallah mesuldür.

43 Herkes râî ve mesul olunca ehl ü iyâli olmayan, hizmetkârı olmayan kimse neyin râîsi ve neden mesuldür? Öyle olanı da sıdk u istikamet dairesinde arkadaşlarının, ehîbbâsının hukukuna râîdir.

Hâsılı nazar-ı şeriatta râî ve mer'î olmadık hiçbir mükellef yoktur. Herkes bir itibar ile râî ve başka bir itibar ile mer'îdir. Cemiyetin her ferdi başkasının ya zatına ya malına râîdir. Karşısında mer'î denilecek kimse olmasa bile yine kendi âzasının ve cevârihinin, kuvâsı ile havassının râîsidir. Bunları hüsnümühafaza ile rızâ-yi bâriye münâfi işlerde

a Hadîs-i şerifte fertlerin yekdiğerine ve cemiyete karşı mükellef buldukları vazifeleri noktasından (راعي: çoban) yâdedilmesi vazifenin kutsiyetini ve onun samimiyetle eda edilmesi lüzumunu ifade etmektedir. Cemiyetin hasis ihtiraslarından uzak bulunan ve daima fitrî safvetiyle yaşayan çoban, koyunlarını güdüp gözetirken bunlara karşı duyduğu, beslediği derin şefkat ve merhamet hissi, ferdlerde ifâ-yı vazîfe ederken aranan samimiyetin en temiz bir numunesidir. İşte râîden maksut olan mâna budur. (K.M.).

istihdam etmemekle mükelleftir ve o vazifesini hüsnüedâ edip etmemek yüzünden mesuldür.

Ferdî ve içtimaî rahat ve huzuru kâfil bir düstûr-ı muazzam olduğu bedhî olan bu hadîs-i şerif ile İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî metne girmemiş diğer bir hadisi –şehirlerde olduğu gibi– kurâda da cumanın ikame edilip edilmemesi hakkında beynelulemâ câri olan hilâf-ı meşhûra temas edebilmek için bu bahse dercetmiştir. Metindeki hadisin yalnız ta’lîkan rivayet ettiği ziyadesine nazaran –ki hâşiyede tercümesini dercettik– Ruzeyk b. Hukeym âmil bulunduğu yerde cumayı ikame etmesi câiz olup olmadığını Zührî’den sormuş, o da şayet ikame etmezse bu hadisin hükmünce mesul olacağını îmâ etmiş oluyor. Mevsûlen rivayet edilen diğer hadiste de İbn Abbas radiyallahu anhümâ, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in Medine’deki mescid-i şerifinde kılınan cumalardan sonra ilk cuma Bahreyn’de kâin Cüvâsâ’daki Abdülkays Mescidi’nde kılınmıştır” diyor. Abdülkays 49. hadisin delâletiyle de mâlûm olacağı üzere kadîmü’l-İslâm bir kabile olup ahd-i celîl-i risâlette vahiy nüzûl edip dururken hiçbir kimsenin kendi re’yi ile bir emr-i şer’îyi takrir veya ref’edemeyeceği mâlûm olduğuna göre Buhârî bu iki hadisi rivayet etmekle kurâda cuma ikamesini tecviz eden ulemânın mezhebini takviye eder gibi görünmek istemiştir. Bu iki hadis ile nazîrleri olan diğer cuma hadisleri müctehidler arasında cuma hakkında üç mühim meselenin hudûsuna sebep olmuştur: **1.** Cuma nerelerde ikame olunabilir? **2.** Cuma kaç kişi ile mün’akid olabilir? **3.** Cumayı ikame için izn-i devlet şart mıdır, değil midir?

1. İmam Mâlik’e göre mescidi ve çarşısı olan her karyede (şehre de lugaten karye denilir) cumayı ikame etmek vâciptir. Miktarları az olsun çok olsun, haymenişîn olanlara –misafir hükmünde oldukları için– cuma farz değildir.

İmam Şâfiî ile İmam Ahmed’e göre (umumi mânası ile yani ister şehir, ister köy olsun) hangi karyede hür ve bâliğ olarak mukim kırk erkek bulunursa üzerlerine cuma vâcip olur. Karyedeki evlerin taştan, kerpiçten, tahtadan, sazdan olması beyninde fark yoktur. Elverir ki, evler bir arada olsun. Evler dağınık ve birbirinden uzak olursa cuma yine sahih olmaz. Haymenişîn olanlara gelince, kış yaz göçer takımından iseler, cumaları sahih değildir. Kış, yaz bir yerde kalıyorlarsa, İmam Şâfiî’den bu babda iki kavil vardır: Birincisine göre üzerlerine vâcip değildir ve kılarlarsa cumaları sahih olmaz. İmam Mâlik’in de kavli budur. İkincisine göre, vâcip ve sahihtir. İmam Ahmed, Dâvûd ez-Zâhirî de bu ikinci kavle kâillerdir.

İmam Ebû Hanîfe’ye göre ise cuma yalnız mısır-ı câmiin (kalabalık şehrin) içinde, yahut mısırın (şehir harici olan) musallâsında kılınmak sahih olup kurâda (köylerde) câiz değildir. Eyyâm-ı hacda Mina’da kılınabilir. Lâkin bu takdirde hüccâcın başındaki emîr emîrû’l-hac olmak yahut bizzat devletin bir memuru misafir olarak orada bulunmak şarttır. İmam Muhammed’e göre ise Mina’da cuma sahih olmaz. Arafat’ta ise bilittifak kılınmaz.

Sonra Hanefiyye eimme ve fukahası, “mısır” dedikleri yeri tarif ve tahditte ihtilâf etmişlerdir. İmam Ebû Yûsuf’a göre, her nerede ki, erbâb-ı hırfetin her türlüşü çalışır ve

insan emr-i maîşette aranması mûtat olan havâyicini bulabilir ve hudûd-ı ahkâm ikame eder bir hâkimi de bulunursa, orası mısırdır. Bazıları seknesi on bine varan, diğer bazıları on bin muharip çıkarabilen, kimi de minberi ve ikâme-i hudûd eden hâkimi olan beldedir demişlerdir. Bazı fukaha, en büyük mescidi ahalisini içine alamayan, diğerleri de bir hıfret sahibini başka bir hıfretle daha iştigale mecbur olmaksızın kendi el emeği ile geçindirebilen şehir demekle mısırın büyüklüğünü takdir etmişlerdir. İmam Muhammed ise bu gibi takdîrât ve tahmînata hâcet görmeksizin devletin mısırdır dediği yer mısırdır demiştir. Hatta devlet bir memurunu vazife için bir köye gönderse o köy mısır olur. Memur orada buldukça cumayı ikame eder; memur azlolununca karye yine karye hükmüne girip içinde cuma ikame olunamaz.

Cumanın kurâda ikame olunamayacağına İmam Ebû Hanîfe'nin hücceti, Ali radiyallahu anhtan rivayet olunan *لا جمعة ولا تشريق إلا في مصر جامع* “*Ne cuma, ne bayram namazı mısır-ı câmi'den başka yerde kılınmaz*” {MA5175 Abdürrezzâk, *el-Musanef*, III, 167.} hadîs-i mürselidir ki, Abdürrezzâk ile İbn Ebû Şeybe'nin “musanef”lerinde birer sened-i zaîf ile, İbn Ebû Şeybe'nin diğer bir tarikenden bir sened-i sahîh ile rivayet edildiği gibi İmam Muhammed de onu Muâz b. Cebel ile Sürâka b. Mâlik radiyallahu anhümâdan merfûan rivayet etmiştir.

Muhâliflerin Ebû Hanîfe'ye karşı hüccetleri ise, Ebû Hüreyre radiyallahu anhin Bahreyn âmili iken Ömer radiyallahu anhtan tahrîren vâki olan istîzanına cevaben halîfe-i müşârûn ileyhten *جمعوا حيث ما كنتم* “Her nerede olsanız cumayı ikame ediniz” cevabını almasıdır. Ömer b. Abdülazîz hazretleri de kendilerinin emîri *عدي بن عدي* ‘ye yazdığı mektupta, *أما أهل قرية ليسوا بأهل عمود فأمر عليهم أميراً ليجمع بهم*, “Haymenişin olmayan herhangi karyeye gelince ora ahalisine cuma kıldırarak bir emîr nasbet” demiştir.

Buhârî'nin burada şerhi sadedinde bulunduğumuz iki hadisinde de bu mezheplerini takviye edecek bir mâna buluyorlar. İmam Mâlik de, “Mekke ile Medine arasında, su başlarında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in ashâbı cuma namazı kıldırıyorlardı” diye bir nakilde bulunuyor ki, oralarda hiçbir şehir yoktur. Hanefî olan Aynî (*Buhârî* şârihi) Ömer radiyallahu anhin *جمعوا حيث ما كنتم* sözünü çöllerde, sahrâlarda cumanın adem-i cevâzı mâlûm olduğundan *جمعوا حيث ما كنتم من الأمصار* “Herhangi mısırdaki bulunursanız bulununuz” diye te'vil ediyor. Ömer b. Abdülazîz'in re'yi delil değildir diyor. Buhârî hadislerine gelince, bunların da Hanefî mezhebinin takviye ettiğine kâildir. Zira Eyle Bahr-i Kulzüm üzerinde mühim bir iskele, *جواثي* de Ahsâ ve Katîf civarında Abdülkays'a ait bir kaledir. Nefse'l-emirde karyede olsalar devlet tarafından mansup emîrleri olduğu için temsîr edilmişler demektir. Temsîr edilen karye ise karye olmayıp mısır hükmündedir. Tarafeynin yekdiğere karşı daha başka hüccetleri de vardır. Lâkin hepsini îrâda bu sahifelerin sahası kâfi değildir.

2. Adette ihtilâf edilmiştir. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'e göre, cuma mün'akid olabilmek için âkıl, bâliğ, hür lâakal kırk erkeğin huzuru şarttır. İmam Ebû Hanîfe: Biri imam, diğerleri cemaat olacak dört erkek ile de mün'akid olur der. İmam Mâlik, kırktan

az cemaat ile de mün'akid olursa da üç veya dört gibi bir aded-i muayyen olması vâcip değildir, re'yindedir. İmam Evzâî ile İmam Ebû Yûsuf biri imam, ikisi me'mûm olmak üzere üç kişi ile de mün'akid olabileceğine kâillerdur. Eimme-i Şâfiyye'den olan Ebû Sevr'e gelince, o, cumayı da diğer namazlardan farksız bulur. Her namazda bir imam ile bir me'mûm bulununca cemaat olmak nasıl câiz ise, cuma günü de bir hatip, bir me'mûm bulununca biri hutbe irat eder, diğeri dinler ve biri imam olur, diğeri ona iktidâ eder der. İbrâhim en-Nehaî'nin, ehl-i Zâhir'in ve Hasan b. Hayy'in de mezhepleri budur. Bu eimmeden her birinin temessük ettikleri hüccetler vardır. Meselâ İmam Şâfiî, Kâ'b b. Mâlik radiyallahu anhın, Es'ad b. Zürâre radiyallahu an için terahhum ve istiğfar etmesine dair olan *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki hadisinde -ki "Kitâbü'l-Cum'a" sernâmesine yazılan hâşiyede birkaç sayfa evvel geçmişti- oğlu Abdurrahman b. Kâ'b, babasına o zaman kaç kişi idiniz? diye soruyor da, o da kırk kişi idik diye cevap veriyor. Bu hadis, İbn Mâce ile Beyhakî'nin *Sünen*'lerinde de, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde de, Hâkim'in *Müstedrek*'inde de vardır. Hatta Hâkim "*Müslim*'in şartı üzere sahihtir" diyor.

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhın da, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize cumayı kıldırır, kırk kişi idik" {HM3694 İbn Hanbel, I, 390.} diye bir nakli vardır. Lâkin her iki hadiste kırk adedi mezkûr ise de şart olduğuna delâlet yoktur. Olabilir ki daha az bir adet ile cuma sahih olur da bu iki vak'ada ittifakı olarak kırk sahâbî bulunmuş olur. Husûsan Zührî'nin "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Mus'ab b. Umeyr radiyallahu anhu Kur'an okutsun diye Medine'ye gönderdiği vakit onlara cuma namazı kıldırır. On iki kişi idiler. Binaenaleyh Mus'ab, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'yi teşrif buyurmadan evvel ilk cuma kıldırır zat olmuş oluyor" diye bir nakil vardır.

Eimme-i Şâfiyye'den Müzenî, bu adet meselesinde İmam Şâfiî'ye muhaliftir. Sebebi de hüccetin kendi nazarında bihakkın kâim olamamasıdır. Dört ve üç adedi cuma kılınabileceğine dair Zührî'nin Ümmü Abdullah ed-Devsîyye radiyallahu anhadan rivayet ettiği bir hadîs-i merfû daha varsa da Zührî'nin müşârün ileyhâdan rivayeti sabit olmadığı gibi rivayeti Zührî'ye îsâl eden sened ruvâtı metrûk kimselerdir.

3. İmam Ebû Hanîfe'nin kavline göre, devletin izni olmadıkça cuma namazı sahih olmaz. İmam Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed'e göre ise izinsiz kılmamak müstehap ise de kılmakta da sıhate mâni bir şey yoktur. Meşhur ve mâruf olduğuna göre eimme-i selâsenin kavli budur. Lâkin İmam Ahmed'den mervî diğeri bir kavle göre müşârün ileyhin Ebû Hanîfe'ye muvâfik olduğunu Aynî iddia ettiği gibi, İmam Mâlik'in de, "Devletin izni olmaksızın biri cumayı kıldırırsa elvermez" dediğini ve İmam Şâfiî'nin kavli-i kadîmine göre, "Ancak devletin veya onun mezun kıldığı kimsenin ardında cuma sahih olabilir" diyor. Devletin ümmet üzerinde velâyet-i âmmesi vardır.

İzinsiz cuma kılınmaz diyenlerin hücceti *İbn Mâce*'de Câbir radiyallahu anhtan mervî hutbe-i nebeviyyedir ki, onu Bezzâr da sahâbî-i müşârün ileyhten rivayet ettiği gibi Taberânî de *أوسط* 'ında o meâlde İbn Ömer radiyallahu anhumâdan rivayet etmiştir. Bu

... واعلموا أن الله قد افترض عليكم الجمعة في مقامي هذا في شهري هذا من عامي هذا إلى يوم القيامة. hutbede, فمن تركها في حياتي أو بعدي وله إمام عادل أو جائر استخفافاً بها أو جحوداً لها فلا جمع الله شمله ولا بارك له في أمره. *... Bir de bilmiş olunuz ki, Allah celle ve alâ hazretleri cumayı, benim şu durduğum yerde ve bu yılımın bu ayındaki bugünümde size kıyamet gününe kadar farzetmiştir. Her kim hayatımda olsun, benden sonra olsun, âdil, câir (yani zalim) bir imamı varken onu istihfaf ederek yahut inkâr eyleyerek terkedecek olursa, Allah iki yakasını bir araya getirmesin ve kendisine ait hiçbir hususu mübarek kılmasın (işini rastgetirmesin). Haberiniz olsun ki, böylesi tövbe etmedikçe ne namaz, ne zekât, ne hac, ne oruç, ne de başka bir hayrının sevabı vardır. Her kim de tövbe ederse Allah tövbesini kabul etsin (yahut eder)* {İM1081 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 78.} buyurulmuştur. Câbir radiyallahu anhin bu hadisi zayıf olmakla beraber Aynî'nin dediğine göre, İbn Ömer radiyallahu anhumâ rivayetinden şâhidi olduğu için kesb-i kuvvet eder.

Muhalifleri ise, Osman radiyallahu anh Medine'de mahsur iken, cumayı o zamanki sahâbe ve tâbiîne Ali radiyallahu anh kıldırdı. Osman radiyallahu anh o gün imam iken Ali radiyallahu anhin namazı onun izniyle kıldırıldığına dair hiçbir rivayet yoktur derler. Maazâlik Hanefiyye'nin bu mezhebini takviye edecek diğer eimmeden menkul rivâyât da eksik değildir. Irak fukahâsından İbnü'l-Münzir, "Öteden beri sünnet-i cumayı reis-i devletin yahut onun emri ile kıldırarak bir kimsenin ikame etmesi sûretinde câri olagelmıştır. Bunlar bulunmazsa halk öğle namazını kılarlar" demiş olduğu gibi Basra'nın imâm-ı şehîri Hasan-ı Basrî de, devletin hakkı olan dört şeyden biri cuma olduğunu söylemiş. Kûfe fakihî Habîb İbn Ebû Sâbit ile Şam'ın müctehidi Evzâî, "İzinsiz ve hutbesiz cuma olamaz" demişlerdir. Ebû Hanîfe'ye bu babda tekaddüm eden bu büyük müctehidler gibi Muhammed b. Mesleme el-Ensârî radiyallahu anh ile Ömer el-Mâlikî'nin de re'yleri böyledir.^a

حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نَحْنُ الْأَحْرُونَ السَّابِقُونَ تَقَدَّمَ قَرِيبًا وَزَادَ هُنَا فِي آخِرِهِ ثُمَّ قَالَ حَقٌّ

a Cuma namazının devletin izniyle kılınması şartında Hanefî eimmesinin noktainazarı çok doğrudur. Câbir ve İbn Ömer'den mervî olan hadîs-i şerifte istihdaf buyurulan millî bağlılığı temin etmektedir. Fıkıh kitaplarında izah olunduğuna göre, cuma günü toplu bir cemaat müvâcehesinde hutbe iradı vesîle-i şeref sayıldığından, herkesin bu şerefi benimseyerek minbere koşması ve belki de muhteris kimseler arasında husumete vesile olması çok muhtemeldir. Yek dil ve yek emel olarak bu dinî vazifenin ifası, ancak devletin izin ve müsaadesini hâiz bir hatibin kıldırmasıyla temin edilebilir.

Esas itibarıyla, bütün medenî milletlerde umumi içtimâların, vukuundan evvel hükümete bildirilmesi intizamı temin için değil midir? Binaenaleyh cumada izn-i devletin şart olması, medenî içtimâın zaruri bir neticesidir.

Mütercim merhum, burada bize Hanefîler'e göre cumanın şerâit-i sıhhatinden sayılan yalnız şehir, cemaat, izin şartlarını izah ettiler. Bu üç şarttan başka üç şart daha vardır ki: Vakit, hutbe, izn-i âm. Bunlar hakkındaki izahatı da (491, 500) numarada gelecek olan hadîs-i şeriflerde göreceğiz (K.M.).

ki, 477. hadis mânasınadır. Buna nazaran gündüzün namaza ve binaenaleyh cuma namazına izin vermeyin çıkar ki, kadınlar cumada hazır bulunamayacaklarından cuma guslü de üzerlerine vâcip olmamış olur. Buhârî bu hadisi müeyyid olmak üzere İbn Ömer radiyallahu anhümânın diğer bir hadisini daha rivayet eder ki, şudur: Ömer radiyallahu anhin bir zevcesi vardı ki, sabah ve yatsı namazlarını her gün mescid-i şerifte cemaatle kılardı. Ona “Ömer’in bunu istemediğini ve kıskandığını bilip dururken neye çıkıyorsun?” dediler. “Beni nehyetmekten onu meneden nedir?” cevabını verdi. Soran zat da, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın لا تمنعوا إماء الله مساجد الله yani “Allah’ın memlüklerini Allah’ın mescidlerine gitmekten menetmeyiniz” {B900 Buhârî, Cum’a, 13.} buyurmuş olması menediyor demiş. Bu hadiste gece kaydı yoksa da Buhârî onun da o kayıt ile mukayyet olması lâzım geleceğini anlatmak için mukayyet olan evvelki İbn Ömer hadisi ile yanyana irat etmiştir. Bu son bahsolunan hatun Ömer radiyallahu anhin ezvâcından Âtike bint Zeyd b. Amr b. Nüfeyl’dir ki “aşere-i mübeşşere”den Saîd b. Zeyd radiyallahu anhin hemşiresidir. Zevci namaza çıktıkça o da ardı sıra giderdi. Ömer radiyallahu anhin ona, “Bilirsin ki, ben böyle bir şeyi sevmem” O da, “Vallah sen beni nehyetmedikçe ben de gelmekten vazgeçmem” derlermiş. O da onu nehyetmekten mani olan bu kelâm-ı âlî-yi nebevî olduğunu söylemiş. Bir derecede ki, Ömer radiyallahu anhin günün birinde mihrapta iken Ebû Lü’lû’un zehirli hançerini yediği vakit zevcesi Âtike mescidde bulunmuş. Lâkin Aynî, yine İbn Ömer’in mukayyet olan hadisine istinaden kadınların gündüz de mescide gidebilecekleri mânasını istihrâc edip “Mahall-i fitne olan gece çıkmaları câiz olduktan sonra gündüzün de izin alabilmeleri evleviyette kalır” diyor.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّاسُ يَنْتَابُونَ الْجُمُعَةَ مِنْ مَنَازِلِهِمْ وَالْعَوَالِي فَيَأْتُونَ فِي الْعُبَارِ فَيَصِيبُهُمُ الْعُبَارُ وَالْعَرَقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُمْ الْعَرَقُ فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِنْسَانٌ مِنْهُمْ وَهُوَ عِنْدِي فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَوْ أَنَّكُمْ تَطَهَّرْتُمْ لَيَوْمِكُمْ هَذَا.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Ahd-i celîl-i risâletpenâhîde) nâs (gerek Medine'ye yakın) menzillerinden ve (gerek) avâlîden cumada nöbetleşe hazır olup⁴⁷ (sırtlarında yün abâ olarak) toz toprak içinde gelirlerdi ki, toz toprak vücutlarına sinip bedenlerinden ter (koku-su) çıkardı. (Bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benim yanımda iken bunlardan biri (yahut birtakımları) huzuruna geldi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Bâri bugün yıkansanız!” buyurdu.⁴⁸ {B902 Buhârî, Cum’a, 15.}

RİVAYETLER

Bir rivayette yine o mânada olarak يتناوبون .

Gerek *Müslim*'de gerek İsmâilî'nin *Müstahrec*'inde العباء في lafziyle menkul olduğundan العبا في rivayetine müreccahtır.

Bazı nüshalarda "fâ"sız olarak يصيبهم .

Bir rivayette أناس olup hadisin sonunda cemî muhatap sîgasıyla vârit olan تطهرتم lafzıyla daha uygundur.

47 "Avâli", 78 ve 328. hadislerin hâşiyelerinde beyan edildiği üzere, Medîne-i Münevvere civarında en yakını 2, en uzağı 6 ile 8 mil mesafede birtakım yerlerin ismidir. En yakın yeri Medine haricinde 2 mil yani 8000 adım mesafe olan yerlerden sahâbenin cumaya gelmelerini bazıları -mısır haricinden 2 mil haricde olanlara cumayı vâcip görmeyen- Kûfe ulemâsının re'yini redde sebep ittihaz etmişlerse de Hanefiler, "Gelenler nöbetleşe gelmiş olduklarına nazaran hadisin yine kendi ictihadlarını müeyyid olduğuna delil addederler. Zira eğer şehrin dışarısında oturanlara cuma vâcip olaydı, bunların her hafta cumaya gelmeleri ve huzûr-ı cum'ayı nöbete bindirmemeleri lâzım gelirdi" derler.

48 *Sünen-i Ebû Dâvûd* da İbn Abbas radiyallahu anhümâ rivayetine nazaran, cuma guslüne sebep işte bu hadiste naklolunan kıssa olmuştur. Cumanın farziyeti مِنْ يَوْمِ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ *Cuma günü cuma namazı için nidâ edildiğinde zikrullah için mescide gidiniz ve alışverişi bırakınız*^a âyet-i kerîmesi ile sabit olup âyet-i kerîmede de فاسعوا "Gidiniz" buyurulmuş olduğundan ne kadar mesafeden gidildiğini göstermek için açtığı babda Buhârî, bu hadîs-i şerifi irat etmekle sahâbe-i kirâmın 2'den 8 mile kadar mesafelerden cumaya gittiklerini ifham etmek istemiştir. Daha evvelde ecille-i tâbiünden Atâ b. Ebû Rebâh'ın bu babdaki ictihadı ile Enes radiyallahu anha ait bir rivayette bulunmuştur. Bu babdan evvel de açtığı bâb-ı mahsûsta bu kitapta evvelce geçmiş 389. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisini tekrar ederek yağmurlu, çamurlu günlerde cumada hazır bulunmamaya ruhsat olduğunu göstermiştir.

Buhârî, Atâ'nın, "Bir karye-i câmianın içinde bulunduğu vakitte cuma günü namaza nidâ edilse, ezanı işit işitme, o namazda bulunmak Allah'ın sizin üzerinizde bir hakkıdır" dediğini rivayet eder. Abdürrezzâk'ın da İbn Cüreyc'den rivayetine nazaran, İbn Cüreyc şöyle demiş: "Atâ'ya, karye-i câmia dediğin nedir?" diye sordum. "Cidde gibi cemaati, emîri, kadısı, yekdiğere bitişik toplu evleri olan karye" cevabını verdi ilh.. Bu tarife göre Atâ, karyeyi Medine mânasına istimal etmiştir. Nitekim Mekke ile Tâif şehirlerinden Kur'ân-ı Kerîm'de عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ الْفَرِثِيِّينَ^b diye bahis buyurulmuştur. Mısır-ı câmi' içinde bulunanların cumaya hazır bulunmaları vâcip olduğunda ihtilâf eden yoktur.

a el-Cum'a, 62/9.

b ez-Zuhruf, 43/31.

Diğer rivayetinde Buhârî, “Enes radiyallahu anh kasrında iken ahyânen (Basra Camii’nde) cumada hazır bulunur, ahyânen de bulunmazdı. Bu kasr (Basra’nın dışında) 2 fersah mesafede kâin Zâviye denilen yerde idi” diyor. Enes radiyallahu anh mısır-ı câmi’ içinde değil, hariçte bulunmuş ve tıpkı avâlîden gelen sahâbe gibi 6 mil mesafeden cumaya kâh gelir, kâh gelmezmiş.

Hâric-i mısırdaki olanlara cumanın hangi mesafeden vâcip olacağı hakkında ulemânın ihtilâfı vardır. Birtakımlarına göre cumada hazır bulunduğu takdirde akşam evine dönüp ehl ü iyâline kavuşacak mesafede ise mescide gidip kılmak vâciptir. Nitekim Ebû Hüreyre radiyallahu anh, *الجمعة على من آواه الليل إلى أهله* “Cuma, ehline gece kavuşabilecek olana farzdır” {T502 Tirmizî, Cum’a, 8.} hadisini merfûan rivayet etmiştir. Bu hadisi, Tirmizî ile Beyhakî rivayet etmişlerse de zayıf olduğunu da söylemişlerdir, İmam Ahmed b. Hanbel de bu hadisi rivayet edene, “İstiğfar et” demiştir. Her ne hal ise Ebû Hüreyre, Enes, İbn Ömer, Muâviye (r.a.) ile tâbiînden Nâfi’, Hasan-ı Basrî, İkrime, Hakem b. Uteybe, İbrâhim en-Nehaî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Atâ b. Ebû Rebâh, eimme-i metbûînden Evzâî ile Ebû Sevr buna kâildirler.

Birtakımları, “Cuma ezanını işitebilenlere cuma farz olur” demişlerdir. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan mervî diğer kavil de budur. Tirmizî’nin beyanına göre eimme-i metbûînden Şâfiî, Ahmed ve İshak b. Râhûye bu re’ydedirler, İmam Mâlik, *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan mervî *الجمعة على من سمع النداء* “Cuma, ezanı işitebilene farzdır” {Kaynakta “من سمع” ifadesinden önce “كل” kelimesi yer almaktadır. D1056 Ebû Dâvûd, Salât, 205, 206.} hadisi ile istidlâl etmişse hadis, ilm-i rivâyet kanununca zayıftır.

Üçüncü takıma göre ise ehl-i mısra vâcip, hâric-i mısırdaki olanlara ise, nidâyı duysunlar duymasınlar, gayr-i vâcibdir. İmam Ebû Hanîfe’nin de kavli budur. İmam Ebû Yûsuf’un da bu re’yde olduğu rivayet olunmuş ise de, *Kâdîhan*’daki nakle göre, 3 fersah (9 mil) uzakta olana bile vâcip görmüştür. Diğer rivayete nazaran ilk fırkanın dediğine kâil imiş, yani cumayı kıldıktan sonra evine dönecek gibi ise cuma kendisine lâzım olur. İmam Muhammed’e göre mısra 1, ya 2, yahut 3 mil mesafede olana cuma vâciptir. İmam Mâlik ile Leys’in kavilleri bu olduğu rivayet olunmuştur.

“Erbâz-ı mısır” yani “şehirin surları”, “sevâd-ı mısır” yani şehrin etrafındaki köy, kent ve çiftlik gibi yerler mısır hükmünde midir, değil midir?

Buna dair de birçok eimme rivâyâtı vardır. Hâsılı ekall-i mesâfeyi tayinde pek çok ihtilâf edilmiştir. 1 mil mesafeden ziyadesini cumaya gitmek için özür sayanlar olduğu gibi 6 mil, 10 mil gibi büyük mesafelerle özür kâim olamayacağını iddia edenler olmuştur. Hele Aynî’nin nakline göre Muâz b. Cebel radiyallahu anh 15 fersahlık bir mesafe takdir etmiştir ki, buna aklım ermedi. Bu takdirde de 4 fersah 1 berîd yani 1 menzil itibar edildiğine göre üç dört konaklık yerden de cumaya gelmek lâzım gelecek demektir ki, o kadar uzakta oturan kimse her haftanın yarısını cumaya gitmeye, diğer yarısını evine

dönmeye hasır ile mükellef olmuş oluyor, işlerini ne zaman görecek? Herhalde bir sehiv var diyorum.

Bu'd-ı mesâfeden başka cumaya gitmemek için ruhsat verilen diğer özürler de vardır. 389. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisi, yağmurun bâis-i ruhsat olduğunu gösterir. Bu, müşârün ileyhın ve sahâbeden Abdurrahman b. Semüre radiyallahu anhın kavilleri olduğu gibi İbn Sîrîn'in, Ahmed b. Hanbel'in, İshak b. Râhûye'nin de mezhepleri budur. Bazılarına göre yağmur özür değil ise de şiddetli yağmur, cumaya adem-i huzur için özürdür.

İmam Mâlik, yağmuru özür saymıyorsa da ihvanından birinin cenazesine müteallik iş için, yahut ölüm döşeğindeki bir hastası için cumaya gitmemekte özür var diyor. Nitekim İbn Ömer radiyallahu anhümâ da Saîd b. Zeyd'in bir oğlu hasta olduğunu haber alınca cumayı terkedip amcazadesini ziyaret için Medine haricindeki Akîk'a gitmiştir. Atâ ile Evzâî'nin de mezhepleri budur. İmam Şâfiî, vefat edecek pederinin başında bekleyeni cumaya gitmemekte mâzur görmüştür.

Hasan-ı Basrî, "Korku sebebiyle cumayı terketmeye ruhsat vardır" dediği gibi, İmam Mâlik de "Hastaya, hasta olmayan pîr-i fânîye cuma farz değildir" demiştir. Ebû Miclez, sancısı olan cumaya gelmez dediği gibi cumaya müsâdif bayram namazlarını kılan ehl-i kurâyâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tekrar cumaya gelmemeye ruhsat vermiş olmalarına binaen Osman radiyallahu anhın da "avâlî"den olanlara böyle muamele buyurdıklarını İbn Habîb söyledikten sonra, İmam Mâlik'in bu babda kavilleri muhtelif olduğunu ve Şâfiyye'nin kavli-i sahîhine göre cumanın o gün sâkit olduğunu zikrediyor. Yeni güvey ile meczûmun cumaya gelmemesi hakkında ihtilâf olunmuştur.

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ كَانَ النَّاسُ مَهَنَةً أَنْفُسِهِمْ وَكَانُوا إِذَا رَاحُوا إِلَى الْجُمُعَةِ رَاحُوا فِي هَيْئَتِهِمْ
فَقِيلَ لَهُمْ لَوْ اغْتَسَلْتُمْ.

TERCÜMESİ

Yine (Ümmü'l-mü'minîn) Âişe(-i Sıddîka) radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Zamân-ı saâdette) halk kendi işlerini kendi gören takımdan idiler. Cumaya gittikleri vakit de⁴⁹ (iş zamanlarındaki hal ve heyetleri ne ise) o hal ve heyetleriyle giderlerdi. (Bundan dolayı) kendilerine, "Keşke yıkansanız" buyuruldu.⁵⁰ {B903 Buhârî, Cum'a, 16.}

49 Burası, metindeki إلى الجمعة إذا راحوا إلى الرواح , ma'nâ-yı meşhûruna göre, zevalden sonra gitmek olduğundan yukarıdaki hadîs-i şerif ile yek meâl olan bu rivayeti bu

lafızdan dolayı cuma vaktinin zevalden sonra olduğuna kâil olan ekseriyetin mezhebine delil olduğuna îmâ etmiş gibi görünür. Lâkin 480. hadisin hâşiyelerinde revâhın gerek muhaddisin ve gerek lugaviyyûnca mutlaka gitmek mânasına da geldiği söylenmişti. Binaenaleyh vakt-i cum'a için bu hadis bir taifeye hüccet olamaz. Nihayet evvelki hadis gibi guslün hikmet-i meşrûiyyetini gösterir.

50 Bu hadisi Buhârî ile Müslim, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'den bir tarikten rivayet etmektedirler. *Buhârî*'de Yahyâ b. Saîd'in yine Ensârî olan Amre bint Abdurrahman'dan cuma guslu hakkında sual irat edildiğini, Hazret-i Âişe'nin de metindeki sözleri kendisine söylemiş olduğunu nakleder. *Müslim*'de sual ve istifsârdan bahis yoksa da lafız daha açıktır. Orada şöyle denilmiştir: *كان الناس أهل عمل ولم يكن لهم كفاة. فكانوا يكون لهم تفل. فقليل لهم لو اغتسلتم يوم الجمعة.* "Halk rençber olup işlerini görecek yardımcıları da yoktu. Bundan dolayı vücutları ağır kokardı. Bu sebeple kendilerine '*Cuma günü yıkansanız*' buyuruldu." {M1959 Müslim, Cum'a, 6.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ حِينَ تَمِيلُ الشَّمْسُ.

TERCÜMESİ

Enes (İbn Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem cumayı güneş (batıya) meylettiği zamanda⁵¹ kıldırırdı.⁵² {B904 Buhârî, Cum'a, 16.}

.....

51 Güneşin batıya meylettiği zamandan muradı, istivâyı müteakip olan vakt-i zevâldir.

52 Bu hadisi, Ebû Dâvûd ile Tirmizî de *Sünen*'lerinde yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet etmişlerdir. Tirmizî bu hadis için "hasen sahih"tir dedikten sonra, "Buna binâen cumanın vakti öğlen namazının vakti gibi güneşin zeval vakti olduğuna ekser ehl-i ilm ittifak etmişlerdir. Nitekim Şâfiî, Ahmed ve İshak b. Râhûye'nin de mezhebi budur. Cuma namazı kable'z-zevâl kılınmak da câiz olduğunu bazıları rivayet etmişlerdir. İmam Ahmed, kable'z-zevâl kılana iade lâzım gelmez demiştir" dediği gibi Buhârî de vakt-i zevâlin cuma vakti olduğuna Ömer, Ali, Nu'mân b. Beşîr ve Amr b. Hureys radiyallahu anhümün kâil olduklarını ta'lîkan rivayet eder. Seleme b. Ekvâ', Câbir b. Abdullah, Zübeyr b. Avvâm, Sehl b. Sa'd es-Sâidî, Ammâr b. Yâsir, Sa'd el-Kurâz, Bilâl radiyallahu anhümden de kimi lehte, kimi aleyhte delil ittihaz edilebilecek rivayetler vardır:

Sihâh-ı Sitte'nin *Tirmizî*'den mâadasında rivayet edildiğine nazaran, Seleme radiyallahu anh, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte cumayı kılardık. Döndüğümüzde duvarların bizi barındıracak gölgesi olmazdı" {B4168 Buhârî, Megâzi, 36.} demiştir. Bu

rivayetin zâhiri, cumanın erken ve kable'z-zevâl kılınmış olduğunu gösterir. Lâkin kable'z-zevâl cumanın kılınmayacağına kâil olanlar, bunu te'vil ederek, hemen zevalde namaza başlanmış. Duvarlar da alçacık olduğu için namazdan çıkarken kendilerini güneşten koruyacak gölge bulamıyorlarmış. Bu söz, "Hiç gölge bulamazdık" mânasına değildir, diyorlar. Nitekim sahâbî-i müşârûn ileyhin *Müslim*'deki diğer rivayetinde, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte cumayı güneşin zevalinde kıladık. Sonra dönüp giderken gölge yerleri araştırırdık" {M1992 Müslim, Cum'a, 31.} denilmiştir.

Câbir b. Abdullah'ın, *Müslim* ile *Nesâî*'deki rivayetinde, "Resûl-i Ekrem ile birlikte namazı kılar, sonra döner, saka develerimizi dinlendirirdik" deniliyor. Râvi, Câbir radiyallahu anha, "Bu hangi saatte olurdu?" diye soruyor, o da, "Güneşin vakt-i zevâlinde" cevabını veriyor. Bu rivayet cumanın kable'z-zevâl kılınmış olacağı beyanında sarihtir.

Zübeyr b. Avvâm radiyallahu anh, *Müsned-i Ahmed*'de rivayet edildiğine göre, "Cumayı biz, Nebî-i Ekrem aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile birlikte kıladık. Sonra dönerken kale diplerine seyirtirdik. Bastığımız yerden ziyade gölge bulamazdık" {HM1411 İbn Hanbel, I, 164.} demiş. Bu rivayet, cumhura muhalif olanları teyit eder. Sehl b. Sa'd radiyallahu anh *Buhârî*, *Müslim*, *Nesâî*, *Tirmizî*'deki rivayete göre şöyle diyor: "İçimizde bir hatuncağız vardı ki bir su kenarındaki mezraasında pazı ekerdi. Her cuma günü oldukça, pazıların köklerini soyup bir tencereye koyduktan sonra üğüttüğü bir avuç arpayı içine atardı ki o kökler etli kemik manzarasını alırdı. Cuma namazından çıkınca ona uğrar, selâm verirdik. O da bize o taamdan verir, biz de kemirirdik. Hatuncağızın o taamı için cumanın çabuk gelmesini temenni eder dururduk." {B938 Buhârî, Cum'a, 40.} Ahmed, "Bu taam Sehl ile arkadaşları için kuşluk taamı yerine geçerdi." Nitekim yine, Sehl b. Sa'd radiyallahu anh, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle ahd-i şerifinde biz cumayı kılmadan ne kaylûle (gündüz uykusu) eder ne de kuşluk taamımızı yerdik" {M1991 Müslim, Cum'a, 30.} diyor. O zamanki âdete göre gerek kaylûle gerek kuşluk taamı hep kuşluk vaktinde olurmuş. Lâkin cumhur, kuşluk taamı ile kaylûleyi cuma günleri -öğlen vaktinde kılınması zaruri olan- namazdan sonraya tehir etmiş olmaları ihtimaline binaen, bunu kendi aleyhlerine bir hüccet addetmeyebilirler. *Müsned-i Ahmed*'de rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh, bir kere cumayı duhâ vaktinde kıldırıp "Size sıcak dokunur diye korktum" demiştir. Lâkin senedi zayıf olduğundan muhalifler için kuvvetli bir delil olamaz.

Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhın da, Seleme b. Ekvâ' radiyallahu anh gibi, "Cumayı kılar, sonra namazdan çıkardık da duvarların bizi barındıracak kadar gölgesi olmazdı" {MK6257 Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 21.} dediğini Taberânî, *Mu'cem-i Kebîr*'inde rivayet eder.

İbn Mâce'de Sa'd el-Kurâz ve yine *Mu'cem-i Kebîr*'de, Bilâl radiyallahu anhümâ rivayetlerine nazaran ahd-i celîl-i risâletpenâhîde gölge, nalın tasması kadar olduğu vakit cuma ezanı okunmuş. Bu iki rivayet de cumhur için pek kavî birer hüccettir. Zira Bilâl radiyallahu anh Mescid-i Nebevî, Sa'd el-Kurâz radiyallahu anh da Mescid-i Kubâ müezzini ve vaktin mürakabesi ile diğer sahâbeden ziyade vazifedar idiler.

Bunlardan başka *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin cumadan başka günlerde nisfün-nehârda namazı hoş görmedikleri" hakkında bir rivayet varsa da hadisi mürsel ve zayıftır. Lâkin cumanın vakti zuhr olduğu hakkında Enes, Sa'd el-Kurâz ve Bilâl radiyallahu anhümün rivâyâtı, hep turuk-ı sahîhadan vârit olmakla beraber, ahd-i celîl-i risâlette cumanın bazan daha erken kılındığına dair olan bunca rivayeti çürütemez. Bâhusus aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin gerek hutbede, gerek namazda bi'n-nisbe uzun sayılacak suver-i Kur'âniyye'yi tilâvet buyurdıklarına dair olan rivâyât-ı sahîhaya da bakılırsa, kable'z-zevâl cumanın sahih olabileceğine kâil olanları kuvvet-i kalb ile tahtie edememek lâzım gelir. Meselâ Müslim'in rivayetine nazaran Ümmü Hişâm radiyallahu anhâ **ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ** {Kâf, 50/1.} sûre-i şerifesini Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her hafta minberde tilâvet buyururlarken fem-i saâdetlerinden dinleye dinleye ezberlemiş {M2015 Müslim, Cum'a, 52.}, İbn Mâce'nin de Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan rivayetine nazaran, yine cuma günü aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz minberde kâim olarak niam-ı celîle-i ilâhiyyeyi tezkir buyururlarken **تَبَارَكَ** sûre-i şerifesini tilâvet buyurmuşlar. {M1111 İbn Mâce, İkametü's-salavât, 86.} Namazda da sûre-i Cum'a ile sûre-i Münâfikîn Fâtiha'ya zam buyurdıkları Müslim'in Ali, Ebû Hüreyre ve İbn Abbas radiyallahu anhümden rivayetleriyle sabittir {M2026 Müslim, Cum'a, 61.} (486. hadise de müracaat).

Hutbe ile namazda bu kadar meşguliyetten sonra yine duvar gölgeleri uzamamak için elbette vakt-i zevâlden evvel işe başlamış olmak iktiza eder. Herhalde, zevâlden sonra cumaya başlamanın bilittifak evlâ ve cumhura göre vâcip olduğunda şüphe yoktur. Fakat İmam Ahmed'in ve -İbnü'l-Münzir'in nakline göre- Atâ ile İshak b. Râhûye'nin dedikleri gibi biraz evvelce başlanmasında da beis olmamak lâzım gelir. Nitekim -İbn Mes'ûd gibi- Câbir ve Sa'd ve Muâviye'nin kable'z-zevâl kıldırtdıkları mervîdir. İbn Abbas radiyallahu anhümânın da altıncı saatte kılınmasını tecviz ettiğini Mâverdî nakleder. Mücâhid ise, cuma da bir bayram olduğu için, cuma namazı, bayram namazı vaktinde kılınabilir demiş. Nitekim Hanâbile'nin bazılarıncı cumanın evvel vakti, bayram namazının vaktidir. Lâkin cumanın bir bayram olmasıyla, hakkında bayram ahkâmının kâffesi câri olmak lâzım gelmez. Ezcümle bayram günü oruç haramdır. Cumanın savm ile ifradında ise, bazılarıncı kerahet bulunduğundan hilâftan kurtulmak için anı, ya perşembe ya cumartesi günlerine mukârin olarak tutmak evlâdır. Bu meselede de hilâf yoktur.

وَعَنْهُ **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ** قَالَ كَانَ النَّبِيُّ **ﷺ** إِذَا اشْتَدَّ الْبَرْدُ بَكَرَ بِالصَّلَاةِ
وَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ أُبْرَدَ بِالصَّلَاةِ يَعْني الْجُمُعَةَ.

TERCÜMESİ

Yine Enes (İbn Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) namazı, soğuk şiddetlendiği zamanlarda erken kıldırır, şiddetli sıcaklar bastığında serinlik vaktine tehir buyururdu.⁵³ Râvi, (Enes'in namazdan) kastettiği mâna cuma (namazı)dır diyor.⁵⁴ {B906 Buhârî, Cum'a, 17.}

53 Bu hadîs-i şerif vakt-i zuhurdaki tebkir ve ibrâd hakkındaki 321 ve 322. merfû hadislerin nazîridir. Bu itibarla eğer الجمعة یعنی ziyadesi sabit değilse pekâlâ vakt-i zuhra masrûf olabilir ve kable'z-zevâl salât-ı cumayı tecviz edenlere karşı hüccet olmaz. Nitekim Buhârî, diğer bir senedle aynı hadisin ta'lîkan rivayetinde الجمعة یعنی ziyadesinin mevcut olmadığını tasrih eder. Enes radiyallahu anhin -*Tecrîd* metninden hariç kalan - *Buhârî*'deki كنا نبكر بالجمعة ونقبل بعد الجمعة "Vaktiyle biz sahâbe, namazı erken kılar, gündüz uykusunu cumadan sonraya bırakırdık." {B905 Buhârî, Cum'a, 16.} Lafz-ı diğerle olan başka hadisinden de kable'z-zevâl cuma namazını tecviz edenler istifadeye kalkışmışlardır. Lâkin tebkirin yalnız erken davranmak mânasına olduğu 480. hadiste mevzubahis olup cumaya intizar için öğleden evvel mescide gitmek mânasına geldiği gibi, hemen zevalde ve vakt-i zuhrun evvelinde namaz kılmak mânasına da gelebilir. Sahâbe-i kirâmın mûtadı sıcak günlerde tavsiye buyurulan ibrâd faziletini ihrâz için kaylûleden sonra öğle namazını kılmak olduğundan, burada Enes radiyallahu anh, uzaktan gelenleri bekletmemek için cumanın evvel vaktinde kılınıp bundan dolayı da kaylûleyi sahâbenin cumadan sonraya bıraktıklarını kastetmiş de olabilir. Hatta bu ihtimal, 491. hadisle 480. hadis delâletleriyle kesb-i kat'iyet eder. Zira 491. hadiste kışın tebkir, yazın ibrâd mevzubahis olup 480. hadise nazaran evvel-i nehârdan vakt-i zevâle kadar aledderecât erken davranmanın faziletleri birer birer tâdât buyurulmuş olduğundan zaten serinlikte gelmiş kimselerin öğlen sıcağını mescidde geçirip ba'de'z-zevâl olan serinliği beklemeleriyle maksûdün bih olan suhûlet ve şefkat hâsıl olmaz. Belki cemaate ezâ olur.

54 Buhârî bu hadise ait olan bir ta'likinde, "(Râvi) Ebû Kelde demiştir ki: Bir emîr bize cumayı kıldırdıktan sonra Enes radiyallahu anha Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem öğlen namazını nasıl kıldırırlardı? diye sordu (da Enes radiyallahu anh bu cevabı verdi)" {Kaynakta râvinin ismi "Ebû Halde" (أبو خلدة) şeklindedir. B906 Buhârî, Cum'a, 17} diye rivayet ediyor. Kissanın hulâsaten aslı şudur: Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, Hakem b. Ebû Akîl namında bir amcazadesini kendine nâib olarak Basra'ya emîr nasbetmişti. O da, Haccâc'ın mesleğine tebaan, cuma günü hutbeyi hemen hemen ikinci vakti girecek raddeye kadar uzatmış. Bir gün namaz kılındıktan sonra Yezîd ez-Zabbî namında bir zat bu yaptığına itiraz etmiş. Hakem, serir üstünde yanında oturan Enes radiyallahu anha bu suali irat eylemiş, o da metindeki cevabı vermiş. الجمعة یعنی ziyadesi de kissanın cuma bahsine taallûk etmesi dola-

yısıyla râvi tarafından ilâve edilmiş. İsmâîlî'nin rivâyet-i mevsûlesinde, إذا كان الشتاء بكر بالظهر, “Kış olunca öğle namazını aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz erken kıldırır, yaz olunca serinlik vaktine kadar tehir buyururdu. Lâkin ikinci namazını güneş bembeyaz ve tertemiz iken kıldırırdı” {BS5775 Beyhakî, *el-Kübrâ*, III, 278.} demiştir. Bu hadisi Beyhakî de böylece rivayet eder (324. Ebû Berze el-Eslemî radiyallahu anh hadisine de müracaat). Bu kıssada bahis cumaya müteallik olduğu halde Hakem b. Ebû Akil'in vakt-i zuhrun hükmünü sorması, Enes radiyalahu anının da o suale göre cevap vermesi gösteriyor ki, sahâbî-i müşârün ileyhın mezhebince -aynıyla cumhûr-ı fukahâ gibi- cuma ile öğle namazlarının vakti birdir ve kable'z-zevâl cuma kılınmaz.

عَنْ أَبِي عَبَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ وَهُوَ ذَاهِبٌ إِلَى الْجُمُعَةِ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ مَنِ اغْبَرَّتْ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَرَّمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ.

TERCÜMESİ

Ebû Abs (Abdurrahman İbn Cebr el-Ensârî) radiyallahu anının⁵⁵ (salât-1) cumaya giderken, “Nebî⁵⁶ sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kimin ayakları Allah yolunda toza bulanırsa o(nun vücudu)nu Allah Teâlâ cehennem (ateşin)e haram eder, buyurduğunu işittim” dediği (sened-i sahîh-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur. {B907 Buhârî, Cum'a, 18.}

.....

55 Buhârî'nin senedinde râvi الجمعة فقال إلى الجمعة فقال “Ben cumaya giderken Ebû Abs radiyallahu anh ardımdan yetişip dedi ki” diyor ki, müellif ibareyi şu okunan sebke ihtisaren sokmuştur.

56 Bazı nüshalarda, رسول الله صلى الله عليه وسلم .

Ebû Abs, Ensârî-yi Evsî ve sâbikîn-i evvelînden bir Bedrî'dir. Bedir'den itibaren bütün meşâhid ve gazavâtta Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bulunmuştur. Eyyâm-ı Câhiliye'de ismi, Abdülzâ veya diğer rivayete göre, Ma'bed iken aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından Abdurrahman'a tebdil buyurulup vâkıa-i muâhâtta muhâcirinden Hubeyş b. Huzâfe radiyallahu anh ile kardeş edilmişlerdi. Bidâyet-i İslâm'da kabile efradından dâire-i münciye-i İslâm'a henüz dahil olmamış olanların putlarına Ebû Bürde radiyallahu anh ile beraber musallat olup gizlice birer birer kırmakta her ikisi bir zevk duyarlardı. Daha sonraları, Muhammed b. Mesleme radiyallahu anının davetine icâbetle, o zaman İslâm'ın ve Nebî-i Âhirzemân'ın en büyük adüv ü mühîni olan yahudi Kâ'b b. Eşref'in katline iştirak edenler meyanında bulunup müslümanlar aleyhine bütün

Arabistan halkını şiiiriyle, talâkat-i lisânıyla, servetiyle ayaklandırmaya çalışan habisin şer-
rinden ehl-i İslâm'ı kurtarmıştır.

Muhammed b. Mesleme ile Ebû Abs radiyallahu anhumânın bu hadisede üç arka-
daşı daha vardı ki Ebû Nâile, Abbâd b. Bişr ve Hâris b. Evs radiyallahu anhumdür. Bu
yârân-ı cihâdın beşi de Evsî idiler. Ebû Abs radiyallahu anh, hicretin 34 senesinde yetmiş
yaşında dâr-i cinâne intikal etmiştir. Hastalığında Emîrül-mü'minîn Osman radiyallahu
anh, Bedrî olduğuna hürmeten iyâdetinde bulunmuşlardır.

İbn Hacer el-Askalânî *İsâbe*'de müşârün ileyhın zatına ait bir keramet olmak üzere
bir mu'cize-i nebeviye de haber veriyor: Ahd-i celîl-i risâlette Ebû Abs'in gözlerine gece-
leri etrafını göremeyecek kadar zaaf târî olmuş. Sâhibü'l-mu'cizât aleyhi ekmelü's-salavât
efendimiz kendisine bir asâ ihsan buyurmuşlar ki, bu asâ, geceleri uzaklara kadar nur saçıp
yürümesine yardım edermiş (291. hadise de müracaat).

Müşârün ileyhın sinni hakkında *İsâbe*'deki bir söz cây-ı nazardır. Zira Bedir
Muharebesi'ne kırk sekiz yaşında iştirak ettiğini söyledikten sonra ber-vech-i mârûz 34
senesinde yetmiş yaşında vefat ettiğini haber veriyor. Halbuki bu hesaba göre, seksen
yaşında olması lâzım gelir.

Müşârün ileyhın *Buhârî*'de yalnız bu hadisi vardır ki, onu Tirmizî ve Nesâî de rivayet
etmişlerdir.

Fîsebîlillâh cihada gitmenin faziletini müşîr olup hadis kitaplarında –hep bu
mânada olmak üzere– İbn Ömer tarikından Ebû Bekir es-Siddîk, Osman b. Affân, Muâz
b. Cebel, Ubâde b. Sâmit, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû'd-Derdâ, Enes b. Mâlik, Ebû Ümâme,
Âişe es-Siddîka radiyallahu anhumden de rivayet edilen bu hadîs-i şerifin cuma hadisleri
meyanında sebep-i îrâdî, cumaya gitmek de hükmen cihada gitmek gibi olduğu içindir.
Nitekim –yukarıdaki hâşiyede beyan edildiği üzere– Buhârî'nin râvisini cumaya giderken,
Ebû Abs radiyallahu anhın bu haberle tebşîr etmesi müşârün ileyhın de faziletçe ikisini
bir hükümde bildiğini gösterir.

Bir de, bu hadisin mezkûr hâşiyede mevzubahis olan Buhârî rivayetinde, وأنا أذهب
وأنا ماشٍ إلى الجمعة “Ben cuma namazına giderken” denilmiş iken, Nesâî rivayetinde,
وأنا ماشٍ إلى الجمعة “Ben yürüye yürüye cumaya giderken” lafzı ile rivayet edilmiştir.

مشي “yaya gitmek” mânasına olup bu faziletin cumaya mâşiyen gidenlere has oldu-
ğunu söyleyenler olmuştur. ذهاب ise ister mâşiyen ister râkiben olsun mutlaka gitmek
demek olduğundan birçoğu yürümeyi efdal addetmekle beraber ihrâz-ı fazîlet için meşî
ile rûkûb arasında fark görmezler. Nitekim İsmâîlî'nin rivayetinde, bu haber-i beşâreti Ebû
Abs'tan alan râvinin de o sırada hayvana binmiş olduğu ve Ebû Abs radiyallahu anhın,
هذه احتسب خطاك هذه “Şu attığın adımların kıymetini bil!” mukaddimesiyle söze başladığı nak-
ledilmektedir. Gerek bu hadîs-i şerifte, gerek 480. Ebû Hüreyre ve 481. Selmân-ı Fârisî
radiyallahu anhumâ hadislerinde zikredilen sevap ve fazilet, hep يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ
عَيْنُ الْإِيمَانِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ “Ey iman edenler! Cuma gününü namaz için nidâ edildi-

ğinde hemen Allah'ın zikrine sa'yedin de alışverişi bırakın"^a âyet-i kerîmesinde emir ve nehy-i ilâhîye itaat etmenin berekâtındandır.

سعي lugaten “koşmak ve seğırtmek” demekse de âyet-i kerîmede gitmek ile tefsir edilmiştir. Hatta 374. Ebû Katâde hadisinde tavsiye buyurulan vakar u sekînet her namaz hakkında olduğuna nazaran, cuma namazına koşmak şöyle dursun, ağır ağır gitmek iktiza eder. Bu hadisin *Buhârî*'de Ebû Katâde ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâdan tekrar edilen diğer rivâyet-i merfûada, ... إذا أقيمت الصلاة فلا تأتوها سعيًا وأتوها تمشون وعليكم السكينة... “Namaz ikame olunduğunda namaza koşa koşa gitmeyip vakar u sekîneti elden bırakmayarak ve ağır ağır yürüyerek gidiniz” {B908 Buhârî, Cum'a, 18.} buyurulmuştur. Ebû Katâde radiyallahu anhnın bu münasebetle tekrar edilen 375. hadisinin âhîrinde de ... عليكم السكينة... ziyadesiyle sekînet tavsiye buyurulmuştur. Âyet-i kerîmedeki فَاسْعُوا yerine Ömer ile İbn Mes'ûd radiyallahu anhümânın فَامْضُوا “Gidiniz” Übey b. Kâ'b radiyallahu anhnın da فَامْشُوا “Yürüyerek gidiniz” kırâat-i şâzzeleri de oradaki sa'yin yalnız gitmek mânasına olduğunu ispat eder. Sa'yin Türkçe'de olduğu gibi “çalışmak” mânasına geldiği de çoktur. وسعى لها سعيها da buna delâlet eder.

Bu âyet-i kerîme –biri cumaya gitmek, diğeri alışverişi bırakmak, üzere– bir emir ile bir nehyi mutazammındır. Vücûb-ı sa'yin mebdî nedir? Bu vücûb, nidâ yani cuma ezanı ile tahakkuk eder. Hatta Buhârî'nin ta'lîkan rivayet ettiği Zührî kavline yolcu olan kimse, cuma günü bulunduğu yerde ezanı duyarsa, davete icâbet edip cumaya gitmek gerektir. Zührî'nin bu kavli, misafire cuma lâzım gelmez diyen cumhurun kavline muhaliftir. Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Abdurrahman b. Semüre, İbn Mes'ûd radiyallahu anhüm ile Abdullah b. Mes'ûd'un ashâbından bazıları, Mekhûl, Urve, İbrâhim en-Nehâî, Abdülmelik b. Mervân, Şa'bî, Ömer b. Abdülazîz'in de mezhepleri budur.

Maahâzâ, başka tariklerden yine Zührî'nin على مسافر dediği de mervîdir. Onun için bu iki kavlini telif etmek isteyenler, *Buhârî*'deki sözü “Kılması müstehaptır”, cumhura muvâfık olan sözü ise “Cuma misafire vâcip değildir” mânasına söylemişler derler. Hatta Zührî, nidâyı işiten misafire cumada bulunmak farzdır demek istemişse, bir kavli-i şâz olmuş olur demişlerdir.

Cuma günü sabahleyin sefere çıkmak câizdir. Nitekim, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bir defa cuma günü sabahleyin sefere çıktıkları sabittir. Cuma gecesini tulû-ı fecirden evvel de sefer câizdir. Yalnız, İbrâhim en-Nehâî, Âişe radiyallahu anhânın, “Cuma gecesine kalırsan cumayı kılmadıkça sefere çıkma” demiş olduğuna bakarak perşembe günü yatsıdan sonra seferi tecviz etmemiştir.

Kable'z-zevâl ve zevale yakın vakitte sefere çıkmak Ömer b. Hattâb, Zübeyr b. Avvâm, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhüm ile Hasan ve İbn Sîrîn'e göre câiz olup İmam Mâlik ve İbnü'l-Münzir'in kavilleri de budur. Lâkin esah olan haram olma-

a el-Cum'a, 62/9.

sıdır. Vakt-i zevâl yaklaşmış ise cumayı kılıp ondan sonra çıkmalıdır. Âişe ve Muâz b. Cebel radiyallahu anhümâ ile Ömer b. Abdülazîz ve Hassan b. Atıyye'nin de re'yi budur.

İmam Ebû Hanîfe'ye göre, ba'de'z-zevâlde sefere çıkmak câizdir. Lâkin İmam Mâlik ile İmam Ahmed'e göre, yol arkadaşlarını kaçırmak korkusu olur yahut cumayı yolda kılabilmek imkânı varsa câizdir, değilse değildir.

Yine bu âyet-i kerîmedeki nehye binaen, cuma saatinde bey' ve şîrâ haramdır. Buhârî, nidâ üzerine İbn Abbas radiyallahu anhümâya göre ve Atâ b. Ebû Rebâh'a göre bey' ile beraber bütün sînâatin haram olduğuna dair iki rivayeti ta'lîkan irat eylemiştir. Atâ "Lehv ile alışveriş haramdır. İşçilik de, uyku da, ehline takarrüb de, mektup yazmak da bey' gibi haramdır" diyor. Câbir radiyallahu anhin hadîs-i merfûuna nazaran da, تحرم التجارة عند الأذان ويحرم الكلام عند الخطبة ويحل الكلام بعد الخطبة وتحل التجارة بعد الصلاة "Ezan ile beraber ticaret haram olur. Hutbe esnasında da söz söylemek haramdır. Söz söylemek hutbeden sonra helâl olur. Ticaret de namazdan sonra helâl olur" {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Aynî, *Umde*, VI, 203.} buyurulmuştur.

Bey' ve şîrânın hürmeti, cuma namazından çıkmakla zâil olursa da mebdei (iç ezan) namını verdiğimiz dâhil-i mesciddeki ezandır. Hanefiyye'nin, Şâfiyye'nin, Hanâbile'nin ve ekser-i fukahânın kavli budur. Asr-ı saâdet'te cuma günü okunan ezan, işte bu idi. Minaredeki ezan -495. hadiste görüleceği üzere- muhdestir. Eyyûb'dan menkul olduğuna göre, "Medine ahalisinin cuma günü bir saati vardır ki o saatte artık alışveriş haramdır diye nidâ edilirdi. Bu da imamın minbere çıktığı zaman idi" demiştir ki, Medine ahalisinin sadr-ı İslâm'daki bir âdetini haber veriyor. Dahhâk, Atâ, Hasan-ı Basrî, Müslim b. Yesâr ve Mücâhid'e göre ise hürmet-i bey' vakt-i zevâlden başlar. Halbuki iç ezanından evvel vakt-i zevâldeki alışveriş haram olmamakla beraber Hanefiyye'ye göre mutlaka mekruhtur. Mâlikiyye'ye göre nikâh, hibe ve sadakadan mâada olan muâmelâtın hepsi fesholunur.

Cuma saatinde bey' haram olmakla beraber akdolunan bey' sahih midir? Bunda iki kavil vardır. Ebû Hanîfe'ye, Ebû Yûsuf'a, Muhammed'e, Züfer'e, Şâfi'ye, hâsılı cumhura göre, bey' maa'l-kerâhe sahihtir. Çünkü nehîy, akdin mutlaka fesadını iktiza etmez. Süfyân es-Sevrî, "Bey' sahih ve fâili Allah'a âsîdir" demiş. Mâlik, Ahmed İbn Hanbel ve Zâhirîler'e göre ise bey' bâtil olur.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَقِيمَ الرَّجُلُ أَخَاهُ مِنْ مَقْعَدِهِ وَيَجْلِسَ فِيهِ
قِيلَ الْجُمُعَةَ قَالَ الْجُمُعَةَ وَغَيْرَهَا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Bir kimsenin

(bir müslüman) kardeşini oturduğu yerden kaldırmasını ve oraya oturmasını Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) nehiy buyurdu.⁵⁷ (Râvi Nâfi'a), "Bu, (salât-ı) cum'ada mı?" diye soruldu.⁵⁸ (Nâfi'), "Cumada da, başkasında da" cevabını verdi. {B911 Buhârî, Cum'a, 20.}

.....

57 Bazı nüshalara göre الرجل الرجل الرجل .

58 Birini yerinden kaldırmak da, onu kaldırdıktan sonra yerine oturmak da ayrı ayrı birer fi'l-i menhîdir. Zira bunlar, mümin kardeşine karşı tekebbür ve onu istihkâr mânasını tazammun eder. Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde, تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ "Dâr-ı âhîret denilen o matlûbu aksâ işte budur. Onu biz, yeryüzünde kimseye karşı büyüklük istemeyen ve fesadı gönlünden geçirmeyenlere nasip edeceğiz. Hüsniâkîbet de müttekilerindir"^a buyuruyor ki, vaad buyurduğu ni'met-i uzmâyı teazzumdan, fesaddan bilfiil fâriğ olanlara, insana yakışmayan bu iki zemîmeyi zihnine uğratmayan, hiç yapmak istemeyenlere tahsis buyurmuştur. Ali kerremallahu vecheh hazretleri, "Bir kimse kendi nalin tasması arkadaşının nalin tasmasından daha güzel olsun arzusuna düştü mü, bu âyet-i kerîmenin hükmüne dahil olur" buyurmuş olduğu gibi, Fudayl b. İyâz da bu âyet-i kerîmeyi okuduktan sonra, "Emânî, arzular, hülyâlar işte burada çok olur" demiştir. Ömer b. Abdülazîz bu âyet-i kerîmeyi tekrar ede ede teslîm-i rûh etmiştir. Rahmetullahi aleyh. Kul olmakta Hakk'a nisbetleri bir olan ibâdullahın yekdiğere karşı tekebbür ve tecebbürü bâhusus mescidde olursa, âyet-i kerîmedeki ulûv ile fesad tehakkuk etmiş olur. Binaenaleyh, her kim bir yeri daha evvel kapmışsa o, ona ehaktır. Bir kimseyi yerinden kaldırıp kendi oturmak haram olduğu gibi iki kimseyi ayırıp aralarına oturmak da haramdır. Nitekim 481. Selman radiyallahu anh hadisinde تفريق , yani iki kimseyi birbirinden ayırmanın nehiy buyurulması, bu hikmete müstenittir. Tefrikin bir nevi de oralarda işaret edildiği üzere رقاب تخطى , yani oturanların üstünden atlayıp ileriye geçmektir. Çok kimseler ileri saflarda bulunmanın faziletini nasılsa bellemiş oldukları için her ne suretle olursa olsun oralara seyirtmek isterler (366. Ebû Hüreyre radiyallahu anh hadisine müraaat). Halbuki, bu faziletin ihrâzı erken davranıp yer kapmaktır. Ebû Hüreyre radiyallahu anh, "İmam hutbeye durunca herhangi biriniz cuma günü ötekinin, berikinin omuzunu çiğneyip ilerleyeceğine, kara taşlığın açığında namazı kılsa daha hayırlı olur" {MU243 Mâlik, Cum'a, 8.} demiştir ki, maksadı cumayı terketmekteki günahın tahattî-i rikâbdaki günahtan ehven olduğunu ifham etmektir. Selmân-ı Fârisî radiyallahu anh da, "Tahattîden sakın. İleri geçeceğine olduğun yerde otur" demiştir ki, Atâ, Sevrî ve Ahmed'in de kavilleri budur. "Tahattî-i rikâb hakkındaki zevâir-i nebeviyye de çoktur. Nitekim Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümânın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da 481. Selmân-ı Fârisî hadisi meâlinde olmak

a el-Kasas, 28/83.

üzere rivayet ettiği hadisin sonunda, *ومن لغا وتخطى كانت له ظهراً*, “Her kim lağveder ve ötekinin berikinin üzerinden atlamak suretiyle ilerlerse cumanın (bir haftalık sagâire kefâret olmak) fazileti kalmayıp öğle namazı olmuş olur” {Kaynakta “تخطى” fiilinden sonra “رقاب الناس” ifadesi yer almaktadır. D347 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} ziyadesi olduğu gibi aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, hutbede iken tahattî-i rikâb ederek kendine yer açan birine Abdullah b. Büsr radiyallahu anhın, *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*’deki rivayetine nazaran, *اجلس فقد آذيت* “Artık otur, verdiğin eziyet yeter!” {D1118 Ebû Dâvûd, Salât, 230, 232.}, Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumânın *Sünen-i İbn Mâce*’deki rivayetine nazaran, *اجلس فقد آذيت وآذيت* “Artık otur! Hem âleme ezâ ediyorsun, hem de geç kalmışsın” {İM1115 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 88.}, Enes radiyallahu anhın da Taberânî rivayetine nazaran, *رأيتك تخطى رقاب الناس وتؤذيهم من آذى مسلماً فقد* “Görüyorum ki, ötekinin berikinin üzerinden atlayıp nâsa ezâ ediyorsun. Her kim bir müslümana ezâ ederse bana ezâ etmiş olur. Her kim de bana ezâ ederse Allah azze ve celle hazretlerine ezâ etmiş olur” {Taberânî, *el-Evsat*, I, 284, no: 468.} buyurmuşlardır. Kezâlik Tirmizî’nin Muâz b. Enes radiyallahu anhtan rivayetine nazaran, *من تخطى رقاب الناس*, *Her kim cuma günü nâsın üzerinden atlayıp geçerse yevm-i kıyâmette cehennem yolu üzerinde köprü ittihaz edilecek*” {T513 Tirmizî, Cum’a, 17.} yani köprü gibi yatırılıp nâs üzerine basa basa gider, yahut diğer rivayete nazaran “Cehenneme gitmek için kendisine bir köprü edinmiş olur.” *Müsned-i Ahmed* ile Taberânî’nin Erkam ve Osman b. Ezrak radiyallahu anhumâdan rivayetlerine nazaran, *إن الذي يتخطى رقاب الناس ويفرق بين اثنين*, *بعد خروج الإمام كالجار قصبه في النار* “Şüphesiz ki, imam hutbeye çıktıktan sonra nâsın üzerinden atlayıp geçen ve oturan iki kişiyi ayıran kimsenin hali, cehennemde karnından dışarıya fırlamış bağırsaklarını sürüyen kimsenin haline benzer” {Kaynakta “الناس” sözcüğünden sonra “يوم الجمعة” ifadesi yer almaktadır. HM15526 İbn Hanbel, III, 417.} buyurulmuştur.

Tahattî-i rikâb, yalnız iki suretle câizdir: 1. İmam mihraba varmak için başka çare bulamazsa ki, bunda muztardır; 2. Bir iki saf ileride boş yer bırakılmışsa ki, bu takdirde arka saflardakiler evvel beevvel ileriki saffı doldurmak vazifeleri iken bu vazifelerini ifade taksir etmiş bulunurlar. Maahâzâ tahattî-i rikâb etmeksizin duracak yer bulursa yine ileriki saffa gitmekten vazgeçmek evlâdır. Bir de *Müslim*’de bir hadisin meâlinden anlaşıldığına göre “Bana yol verin” diye istîzan ettikten sonra tahattî-i rikâb keraheti zâil olur.

Mâlikîler ile İmam Evzâî’ye göre, tahattî-i rikâb hakkındaki nehiy, imam minberde olduğu vakte mahsustur ki, hikmet-i nehiy, sâmiîni işgal etmemek olur. Lâkin, nehyin bir illeti de ulûv ve tekebbür olduğuna göre, hürmet veya kerahetin mutlak olması daha ziyade mülâyim gelir.

عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ فَأَمَّا كَانَ عُمَرُ وَكَثُرَ النَّاسُ
زَادَ التَّدَاءَ الثَّلَاثَ عَلَى الزُّورَاءِ.

TERCÜMESİ

Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Cuma günü (cuma) nidâsı, (ezanı)⁵⁹ ilkin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer (radiyallahu anhümâ) zamanlarında imam minbere oturduğu vakit başlardı.⁶⁰ Osman (radiyallahu anh halife) olup nâs da (Medine'de) çoğalınca zevrâ'da⁶¹ (okunan) üçüncü nidâyı, (ezanı)⁶² ilâve etti.⁶³ {B912 Buhârî, Cum'a, 21.}

.....

59 Bu nidâ, *إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ*, ki, o nidâ ile beraber cumaya sa'y, vâcip ve bey' haram olur.

60 Nesâî rivayetinde, "Bilâl, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem minber üzerine oturduklarında ezan okur, indiklerinde ikamet ederdi. Ebû Bekir ile Ömer zamanlarında da böyle oldu"; {N1395 Nesâî, Cum'a, 15.} *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Taberânî* rivayetlerinde, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer zamanlarında karşılarında ve mescid kapısında ezan okunurdu" {D1088 Ebû Dâvûd, Salât, 217, 219.}; Abd b. Humeyd'in tefsirinde de Osman'ın ekser eyyâm-ı hilâfetine hal böyle olduğu zikredildikten sonra, "Şehir genişleyip müslümanlar çoğalınca üçüncü nidâyı Osman emretti de bundan dolayı ayıplanmadı, halbuki Mina'da namazı itmâm ettiği için ayıplanmıştı" denilmiştir.

61 زوراء -Buhârî'nin *Sahîh*'te haber verdiği üzere- Medîne-i Münevver'e de çarşı içinde bir yer imiş. Nitekim İbn Mâce ile İbn Huzeyme rivayetlerinde *على دارٍ في السوق يقال لها الزوراء*, "Çarşıda zevrâ' tesmiye olunan bir evin damında" ezan okutulmuş olduğu tasrih ediliyor. *Taberânî* ise *على دارٍ له يقال لها الزوراء* "Osman radiyallahu anhanın zevrâ' tesmiye olunan bir hânesi damında" diye rivayet ettiğine nazaran zevrâ' Hazret-i Osman'ın kendi mülkü olan bir evmiş.

62 Üçüncü nidâ denilen bu ezan elyevm minarelerde okunup "dış ezanı" dediğimiz ilk ezandır. Diğer iki ezan, hutbeden evvel imamın karşısında okunan ezan ile hutbeden sonraki ikametdir. Ezan ile ikamet in ikisine de tağlîben ezan denildiği 370. hadiste görüldü. Bunda müezzin vakt-i salâtı, diğerinde salâta şürûu takriben aynı elfâz ile ilân ettiği için her ikisine de ezan denilmiştir. Dış ezanı nâsı mescide davet içindir ve ilk davet olduğu halde metinde üçüncü nidâ denilmesi kadimden beri okunagelen diğer ikisine ilâve edildiği içindir. Maahâzâ meselâ *Taberânî*'nin rivayetinde, *فأمر بالنداء الأول*, suretinde de vârit olmuştur.

a el-Cum'a, 62/9.

Osman radiyallahu anhin ictihadıyla ihdas edilen bu ezan, İbn Ömer radiyallahu anhtan mervî olduğuna göre, bid'at ise de herhalde bir bid'at-ı hasenedir. Bu ictihad bütün sahâbe-i kirâmın icmâ-ı sükûtîsi ile meşrû olmuş olup hiçbiri tarafından inkâr edildiğine dair rivayet yoktur. Ondan dolayı da o tarihten itibaren ilâ mâşâallah devam edip gelmektedir. Ömer radiyallahu anhin mescid haricinde nâsa cuma vaktini haber vermek için iki müezzin (dellâl) tayin edip "Müslümanlar çoğaldığı için bunu biz ihdas ettik" dediğini müfessir Cüveyr b. Saîd el-Ezdî Dahhâk tarikinden ve Muâz b. Cebel radiyallahu anhtan rivayet etmişse de Muâz radiyallahu anh Şam seferlerinin daha ibtidâsında Medîne-i Münevver'e'den çıkıp Amvâs taununda (sene 19) vefat edinceye kadar bir daha Medine'ye avdet etmemiş olduğundan bu haberin münkatî' ve sübûtu meşkûk olduğunu İbn Hacer söylüyor. Maahâzâ Ömer radiyallahu anh, dellâl çağirtmak suretiyle vakti ilân etmiş olsa bile bildiğimiz surette elfâz-ı ezân ile ilân keyfiyeti, Osman radiyallahu anh tarafından hilâfetinden birçok zaman geçtikten sonra ihdas edildiği rivâyât-ı sahîha ile sabittir.

63 Bu hadisten ettiğimiz istifade şunlardır: 1. Ezan hutbeden evvel, hutbe de namazdan evveldir. 2. Hutbeden evvel imam minberde oturur ve oturduğu sırada ezan okunur. İmamın minberde hutbeden evvelki oturuşu ezanı beklemek için midir, yoksa kendisi istirahat için mi? Ezanı beklemek için ise bayramlarda ezan olmadığı için minbere çıktuktan sonra oturmadan hutbeye başlaması mesnûn olmuş olur.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ قَالَ لَمْ يَكُنْ لِلنَّبِيِّ ﷺ مُؤَدِّنٌ غَيْرُ وَاحِدٍ وَكَانَ التَّأْدِينُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ حِينَ يَجْلِسُ الْإِمَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ.

Diğer bir rivayette yine Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâdan: (Bundan evvelki rivayetini teyit ettikten sonra) şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (cuma ezanını okuyan) birden ziyade müezzini yoktu.⁶⁴ Cuma günü ezan okunması da imam minbere oturduğu vakitte olurdu.⁶⁵ {B913 Buhârî, Cum'a, 22.}

.....

64 Bu, tek müezzin Bilâl b. Rebâh radiyallahu anh idi. Vâkıa aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin diğer müezzinleri de vardı. Bunlardan İbn Ümmü Mektum radiyallahu anh -369. hadiste görüldüğü üzere- yalnız salât-ı fecr için, bâhusus ramazanda, Bilâl radiyallahu anhtan sonra ezan okurdu. Ebû Mahzûre radiyallahu anh Mescid-i Mekki müezzini tayin buyurulmuştu. Sa'd el-Kuraz radiyallahu anh Mescid-i Kubâ'nın müezzini idi. Bir de

Ziyâd b. Hâris es-Sudaî radiyallahu anhnın ismi bu meyanda zikrediliyorsa da müşârün ileyh yalnız kavmine ezan okumak için aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden ezanı taallüm ile iktifa edip huzûr-ı âlîde ezan okumamıştır.

Başka müezzinin cuma ezanı okumamış olmasından ikâme-i salât eden ile ezân okuyanın bir kimse olduğu anlaşıldığı gibi iki kimsenin birlikte ezan okumamış oldukları da anlaşılır ki, biz buna “çifte ezan” diyoruz. Bu, İmam Şâfiî'ye göre mekruhtur. Hanefiler'e göre ise câizdir.

65 Minberde hutbe iradı, müstehap olduğu görülüyor. Minber yoksa imam, yüksekçe bir yere çıkıp söz söyler. Kezâlik hutbeden evvel ister istirahat için imamın ezan okununcaya kadar oturması da cumhura göre müstehaptır. Tâ ki, cemaatten ses kesilsin, hutbeyi dinlemeye herkes hazırlansın ve zikir ile, vaaz ile ferâğ-ı bâl ve huzûr-ı zihin ile iştigale meydan kalsın.

عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ جَلَسَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَلَمَّا أَدَّنَ الْمُؤَذِّنُ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ قَالَ مُعَاوِيَةُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَقَالَ مُعَاوِيَةُ وَأَنَا قَالَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ قَالَ مُعَاوِيَةُ وَأَنَا فَلَمَّا قَضَى التَّأْذِينَ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى هَذَا الْمَجْلِسِ حِينَ أَدَّنَ الْمُؤَذِّنُ يَقُولُ مَا سَمِعْتُمْ مِنِّي مِنْ مَقَالَتِي.

TERCÜMESİ

(Sened-i sahîh-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur ki, Muâviye b. Ebû Süfyân radiyallahu anhümâ bir cuma günü minbere oturmuş. Müezzin, الله أكبر الله أكبر demiş. Muâviye de, أكبر الله أكبر الله demiş, (müezzin), لا إله إلا الله demiş. Muâviye, أشهد أن لا إله إلا الله demiş. Muâviye, أشهد أن محمدًا رسول الله demiş. (Müezzin), أشهد أن محمدًا رسول الله demiş. Muâviye (yine) وأنا demiş.⁶⁶ (Müezzin), ezanı bitirince Muâviye, “Ey nâs! Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu makamda (yani minber üzerinde) oturur⁶⁷ ve müezzin ezan okurken benden işittiğiniz (bu) sözleri buyurduğumu işittim” demiş.⁶⁸ {B914 Buhârî, Cum'a, 23.}

.....

RİVAYETLER

. فلما أدن المؤذن فقال . Bazı nüshalara göre

فلما أن انقضى التأذين , دیگر bazı nushalara göre de فلما أن قضى التأذين .

Bu hadis evvelce geçmiş olan 364. hadisin başka tarikten rivayet olunmuştur. Bu hadis Ebû Ümâme Sehl b. Huneyf, evvelkisi de İsâ b. Talha ile Yahyâ b. Ebû Kesîr tariklerinden rivayet olunmuştur. Burada minberde oturmak mevzubahis iken orada bu cihet meskûtün anhtır. Kezâlik orada “hey’ale” bahsi muhtasaran zikredilmiş iken burada yalnız teşehhüdleri zikretmekle iktifa edilmiş. Her iki hadis yekdiğerin mütemmimidir.

66 Ebû Ümâme Sehl b. Huneyf’in rivayetine nazaran, وأنا أشهد dediği 364. hadisin hâşiyesinde zikredilmişti. Ancak mesnûn olan, teşehhüdü aynen tekrardır. İhtisar ederek وأنا yahut وأنا أشهد demekle iktifa câizse de teşehhüdün tamam elfâzıyla teberrük etmek evlâdır.

67 Bundan hatibin minberde oturup ezanı dinlemesi sünnet olduğu mâlûm olur.

68 Bundan, müezzine cemaat gibi imamın da cevap vermesi sünnet olduğu gibi imamın hutbeye şürû’dan evvel tekellüm etmesi mubah ve minberde iken ta’lîm-i ilim etmesi câiz olduğu da anlaşılır.

حَدِيثُ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ فِي أَمْرِ الْمُنْبَرِ تَقَدَّمَ وَذَكَرُ صَلَاتِهِ عَلَيْهِ وَرُجُوعُهُ الْقَهْقَرَى وَزَادَ فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ فَمَا فَرَعَ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا صَنَعْتُ هَذَا لِتَأْتُمُّوا وَلِتَعَامُّوا صَلَاتِي.

TERCÜMESİ

(Yine) Sehl b. Sa’d (es-Sâidî) radiyallahu anhümânın minber hakkındaki hadisi ki (yukarıda 247. olarak) geçmişti, (o rivayette) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimizin) minber üzerinde namaz kıldıkları ve (esnâ-yı salâtta) geri geri gittikleri zikredilmişti. Bu rivayette (ise Sehl radiyallahu anh), “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazdan çıkınca nâsa dönüp: ‘Ey nâs, bu (gördüğünüz) şeyleri bana uyasınız ve benim namazımı öğrenesiniz diye yaptım’ buyurdu”⁶⁹ sözlerini ziyade etmiştir. {B917 Buhârî, Cum’a, 26.}

69 Eldeki *Buhârî* nüshalarının hepsinde “yâ”sız olarak الناس dır.

Buhârî’nin buradaki rivayetinde nazaran Ebû Hazm b. Dînâr şöyle diyor^a: Minberin hangi ağaçtan yapıldığında ihtilâf eden birtakım kimseler, Sehl b. Sa’d es-Sâidî’ye gelip

a Minber hadisini Sehl b. Sa’d’dan rivayet eden Ebû Hazm b. Dînâr, tâbiünden ve Medine’nin en benâm âlimlerinden ve râvilerindedir. Ebû Hazm aynı zamanda belîğ bir hatip, yüksek bir hakîm idi. Abdur-

ona sordular. Dedi ki, vallahi ben neden yapıldığını da bilirim, ilk kurulduğu günü de, üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ilk oturduğu günü de bilirim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ensar kadınlarından filân hatuna (bu hatunun ismini Sehl söylemiştir): *“Marangoz kölene söyle de benim için nâsa hitap ettiğim zaman üzerine oturabileceğim tahtadan bir yer yapsın”* buyurdu. O da, “Gâbe”nin ilgin ağaçlarından onu yaptı. Sonra sallallahu aleyhi ve selleme haber verdi. O da ferman buyurdu, şuracığa kurdular ilh.. {B917 Buhârî, Cum'a, 26.} Bu mukaddimeden sonra 247. hadisteki namazı tarif edip sonra bu metindeki ziyadeyi ilâve ediyor. Taberânî'nin yine Ebû Hazm rivayetinde o gün, evvel beevvel bir hutbe irat buyurdıkları, sonra namaz ikame edilip ihram tekbirini minber üstünde aldıkları zikredilmektedir.

Minber-i şerifin imalinden evvel -âtideki hadiste görüleceği üzere- aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz mescid-i şerifin mahall-i mahsûsuna vazedilen bir ağaç kütüğüne çıkıp hutbe irat buyururlardı. Minber-i şerif, üç basamaklı idi. Muâviye radiyallahu anh, bir aralık yerinden söküp kendisi için Şam'a gönderilmesini, tarafından, Medine valisi olan, Mervân'a emretti. Mervân da emir mücebince söktü. Fakat tesadüfen gün tutulmuş, gündüz yıldızlar görülmüş ve nâs Mervân'ın bu fiilinden teşe'üm etmiş olduğundan yaptığı işi te'vil için hutbeye çıkıp: Emîrül-mü'minîn minberi Şam'a göndermemi değil, yükseltmemi emretti dedi ve bir marangoz çağırarak üç basamağın alt tarafına üç basamak daha ilâve edip yerine kurdurdu. Bunu da güya cemaatin çoğalmasından dolayı yapmış oldu. Minber-i şerif, o heyet üzere 654 tarihinde Mescid-i Nebevî muhterik oluncaya kadar kaldı. Yandıktan sonra Yemen Meliki Muzaffer 656'da yeniden bir minber yaptırdı. Yirmi sene sonra Mısır Meliki Zâhir Baybars o minberi kaldırtıp kendi tarafından bir minber ikame etti. Hicretin 820 senesinde de Mısır Padişahı Melik Müeyyed, yeni bir minber göndermiştir. Müşârün ileyh, Mekke-i Mükerrreme'ye de iki sene evvel yeni bir minber göndermişti.

Bu hadîs-i şeriften -247. hadisin hâşiyelerinde söylendiği üzere- iki üç adımlık meşî-i yesîrin müfsid-i salât olmadığı ve kasd-ı ta'lîm gibi bir maslahat-ı şer'iyye için imamın me'mûmlardan biraz yüksek bir yerde durması câiz olduğu hükmü istinbat olduğu gibi hutbe için minber yaptırmanın da müstehap olduğu münfehim olur. Zira hatip, yüksekten daha iyi görülüp sözleri daha kolay anlaşılır. Minberin kibleye karşı durulunca mihrabın sağ tarafında bulunması da müstehaptır. Minber olmazsa imam yüksek bir yer intihab eder. Böyle bir yer de yoksa sünnete ittibâen ayağı zeminden kesecek bir ağaç par-

rahman b. Zeyd, “Hikmet ve felsefe-i İslâmiyye ağzına yakışır Ebû Hazm'dan yüksek bir âlim görmedim” diyor. Tabakat kitaplarında birçok hikemiyyâtı naklediliyor. Halife Hişâm bir kere Ebû Hazm'a “Bu saltanat vebalinden kurtulmanın bir yolu var mıdır?” diye sormuş. Ebû Hazm, “kolaydır” demiş: “Aldığımı helâlinden al, bıraktığını da hak olduğu için bırak” demiş. Fikhî kudretiyle, zühd ve takvâsıyla meşhurdur. Hicretin 140 tarihinde vefat etmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz*, I, 119).

çası üzerine çıkmalıdır. Nitekim, minber yapılmadan evvel Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bir ağaç kütüğü üzerine çıkarlardı. Mescid küçük olursa namaz kılacaklara yer bırakmayacak derecede büyük minber yapmak mekruhtur.

Bu hadisten, her yeni şeyde gerek şükren gerek teberrüken namaz ile başlamanın da müstehap olduğu anlaşılır.

499

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ جِدْعٌ يَقُومُ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَّا وَضِعَ لَهُ الْمُنْبَرُ سَمِعْنَا لِلْجِدْعِ مِثْلَ أَصْوَاتِ الْعِشَارِ حَتَّى نَزَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah (el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan:⁷⁰ Şöyle demiştir: Bir hurma kütüğü vardı ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz hutbe esnasında) onun üzerinde dururdu.⁷¹ Kendisi için minber kurulduğunda (bu) kütükten, gebe develerin iniltisine benzer sesler (çıktığını) işittik.⁷² Tâ ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (minberden) inip de elini üzerine koyunca (sustu).⁷³ {B918 Buhârî, Cum'a, 26.}

.....

70 Bu hadise حنين جدع yani "Hurma kütüğünün feryâd-ı iştıyakı" hadisi denilir ki, nübüvvet-i Muhammediyye sallallahu aleyhi ve sellem delâilinden bir mu'cize-i bâhiredir. Bu vak'a, bir cuma günü mescid-i şerifte ve bir mescid dolusu sahâbe-i kirâmın huzurunda cereyan etmiş olup bu babda mazbut olan rivayetlerde bir cemâdın, ağaç parçasının -âkıl bir zihayat gibi- resûl-i hüdü aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimizin hutbe için mahall-i âheri, minber ihtiyar buyurmakla müfârekatinden dolayı müteellimâne feryatlar çıkardığı beyanında müttefiktirler. Bu hadîs-i Buhârî, Câbir b. Abdullah ile İbn Ömer radiyallahu anhümden turuk-ı muhtelifeden rivayet ettiği gibi Ahmed b. Hanbel de İbn Ömer radiyallahu anhümâdan yine Ahmed b. Hanbel ile İbn Mâce ve Tirmizî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, İbn Huzeyme, Taberânî, Dârimî, Beyhakî ve Ebû Nuaym, Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan; Ahmed b. Hanbel, İbn Menî', Ebû Sa'd, Ebû Nuaym, Beyhakî, Taberânî İbn Abbas radiyallahu anhümâdan; Ahmed b. Hanbel, İbn Sa'd, Dârimî, Ebû Ya'lâ, İbn Mâce, Begavî, Ebû Nuaym, İbn Asâkir, Beyhakî, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan; Dârimî, İbn Sa'd, İshak b. Râhûye, Beyhakî, Ebû İsmâil et-Tirmizî ve Sehl b. Sa'd es-Sâidî radiyallahu anhtan; Ebû Muhammed el-Cevherî, Temîm ed-Dârî radiyallahu anhtan; Dârimî, Büreyde b. Husayb radiyallahu anhtan; yine Dârimî ile Taberânî ve Ebû Nuaym, ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan; Beyhakî ile Ebû Nuaym, ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu

anhâdan; İbn Ebû Şeybe ile Dârimî ve Ebû Nuaym, Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan; *Ahbârü'l-Medîne*'sinde Zübeyr b. Bekkâr, Muttalib b. Vedâa radiyallahu anhtan turuk-ı muhtelifeden rivayet etmişlerdir. Bu tariklerin birçoğu sahihtir de. Kissanın bu saydığımız sahâbe-i kirâmdan başka sahâbeden diğer râvileri de vardır. Demek ki -Beyhakî, Tâceddin es-Sübkî, Kâdî İyâz ve İbn Hacer'in dedikleri gibi- mütevâtirdir. Bu, kâffenin kâffeye naklettiği rivayattan iken hanînin adem-i vukûuna delâlet eden rivayet yoktur. Sübkî, yukarıdaki tariklerin birçoğunu naklettikten sonra, "Vâkıa yalnız bu sayılan tariklerle tevâtür hâsıl olur diyemem. Lâkin muhaddis, mesânîd ve eczâ içinde birçok tarike daha müsâdif olur ki, bunlarla herhalde tevâtür beyyinesi kâim olur. Bu saydığımız yalnız vehleten göze çarpan nakillerden ibarettir" diyor. Hâfız İbn Hacer, *Buhârî* şerhinde "Gerek hanîn-i ciz', gerek inşikâku'l-kamer kıssaları hadiste mûmârese sahibi olmayana yakîn ifade etmese de turuk-ı hadîse muttali olanlara katiyet ifade edecek derecede مستفيضًا rivayet edilmişlerdir." Beyhakî, "Hanîn-i ciz' kıssası öteden beri halefin seleften alıp nakledegeldikleri umûr-ı zâhire-i ma'lûmedendir" diyorlar.

İbn Ebû Hâtim'in nakline göre, İmam Şâfiî, "Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberimiz Muhammed aleyhi's-salâtü ve's-selâma verdiğini hiçbir peygambere vermemiştir" demesine karşı, İsâ aleyhisselâma ihyâ-i emvât mûcizesi verildiğinden bahseden Ömer b. Sevâd'a, "Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hanîn-i ciz' mûcizesi verildi ki, o hanînin sesini herkes duydu. Bu, ihyâ-i emvâttan daha büyük bir şeydir" cevabını vermiş. Vâkıa kudretullaha nisbeten kuru bir kütüğün akıl ve şuur sahibi bir zîhayat gibi inildemesiyle toprak olmuş bir meyyitin dirilmesi arasında hiçbir fark yoksa da meyyitin mâsebaktan hayat, akl u şuûr sahibi olmuş olması dolayısıyla vahîme-i beşer ötekini daha ziyade istib'ad eder.

(İstib'ad-ı akıl meselesi hakkında 227 ve 321. hadislerin hâşiyelerine de müracaat).

71 Câbir radiyallahu anhin *Buhârî*'deki diğer rivayetlerinde hadisin baş tarafında mescid-i şerifin hâl-i sâbıkı ve minberlerin inşası meselelerinden bahsediliyor. Bunların birinde, "Mescid-i şerifin tavanı hurma kütükleri üzerine oturtulmuş idi (278. İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisine de müracaat). Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat buyurmak istediklerinde ayakta bu kütüklerin birine dayanıp söz söylediler" diyor. *Buhârî*'nin İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde de, "Mescidde bir hurma kütüğü vardı ki, cuma günleri yahut bir şey hâdis olup da nâsa söz söylemek istedikleri zaman ona dayanırdı" deniliyor.

Bu tercümede ise "Onun üzerine dururdu" denilmiştir ki يقوم عليه nin tercümesidir. Bir nüshada إليه يقوم lafzıyla olduğundan o lafız Câbir'in diğer rivâyâtındaki lafızlara daha muvâfıktır. Fakat eldeki nüshalarda hep عليه olduğu için tercümeyle değiştirmedim.^a

a Şârih Kastallânî إليه يقوم nüshasını tercih ederek يقوم عليه nüshasının Ebû Zer, Ebû'l-Vakt rivayetlerine müstenit olduğuna şerhte işaret etmiştir. 1313 senesinde Mısır'da bir hey'et-i ilmiyye tarafından tashi-hine ihtimam edilerek tabedilen *Buhârî* nüshasında da إليه rivayeti tercih edilmiştir. Bu, aynı zamanda *Buhârî*'nin diğer rivayet tariklerine muvâfık bulunduğundan üstadımız mütercim merhum إليه rivayetini

72 الحنين “şevk ve arzu” mânâsıdır. Ananın veledine olan şevk ve arzusu gibi... ve şiddet-i bükâ ve iştiyak mânâsıdır. Yani şiddet-i arzu ve iştiyaktan nâşi pek ağlamak, alâ kavlin hüzünden yahut ferahattan nâşi nâle ve zârı kılmak mânâsıdır. Nâkanın yavrusundan cüdâ oldukta şevkle rikkatlü hazin nâle eylediği gibi ilh... (Mütercim-i Kâmus Âsım Efendi).

Rivâyât-ı muhtelifeden zihinde mücmelen hâsıl olan mâna, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin hutbe irat buyurmak için minbere çıkmaları üzerine kütükten gayri me'lûf bir sesin çıkması ve bu ses, huzzârın mesmûu olmasıdır. Bu sesin nevini beyan eden elfâz, mütehâliftir: İbn Ömer ve Übey b. Kâ'b kısaca حنين lafzını istimal etmişlerdir. Câbir -burada görüldüğü üzere “Büreyde” gibi- bu sesi gebe devenin hanîn-i iştiyâkına benzetmiş, diğer rivayette de, فصاحت النخلة صياح الصبي “Ağaç parçası çocuk gibi feryat etti” diyor. Enes, “Ağaç parçasının vâle yani sersemlemiş acıklı insan gibi inlediğini işittiğini” nakletmiştir. Sehl b. Sa'd da, فرقوا من حنينها حتى كثر بكأؤهم. فأقبل الناس عليها. حنت الحشبة. “Ağaç parçası inildi. Cemaat, başına üşüştüler ve hanîninden rikkate geldiler. O kadar ki, onlar da çok ağladılar” diyor. Übey ile Enes'ten ve Sehl b. Sa'd'dan gelen diğer rivayetlerde ise o ses öküzün böğürmesine benzetilmiş. Übey, خار حتى تصدع وانشق “Çatlayıp parçalanıncaya kadar böğürdü”, Enes, خار الجذع كخوار الثور حتى ارتج المسجد بخواره. Nihayet, mescidin içi böğürtüsünden çalkandı”, Sehl b. Sa'd da, خارث كما يخور الثور لها حنين. حتى تصرع الناس وكثر البكاء مما رأوه. “Inleyerek öküz böğürür gibi böğürdü. O derecede ki, hazır olanlar gördükleri halden dolayı tazarrua başlayıp çok ağlaştılar.” Ümmü Seleme radiyallahu anhâ da, خارث خوار الثور حتى سمعها أهل المسجد. “Öküz gibi böğürdü. O kadar ki, mescidde olanlar hep işittiler.”

73 Kavis içindeki “sustu” lafzı, Câbir radiyallahu anhin Buhârî rivayetindeki فسكنت lafzına mukabildir. Câbir radiyallahu anh diğer bir rivayette de, ثم نزل رسول الله صلى الله عليه وسلم, قال كانت تبكي على ما كانت تسمع من الذكر عندها “Sonra Resulûllah sallallahu aleyhi ve sellem minberden inip onu kucakladı. O sırada kütük, susturulan çocuk gibi hafif hafif inliyordu. Susturduktan sonra, ‘O, yanında edildiğini işittiği zikrullah için ağladı idi’ buyurdular” {B3584 Buhârî, Menâkıb, 25.} denilmiştir, İbn Abbas rivayetinde, فاحتضنه “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem. فقال صلى الله عليه وسلم لو لم أحتضنه لحن إلى يوم القيامة onu kucakladı da sustu. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Eğer ben onu kucaklamamış olaydım kıyamet gününe kadar hep böyle inleyip duracaktı’ buyurdu.” {DM39 Dârimî, Mukaddime, 6.} Enes rivayetinde, لو لم التزمه ما زال هكذا إلى يوم القيامة حزناً على رسول الله صلى الله عليه وسلم “Eğer ben onu bağırma basmayaydım Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ayrıldığı için kıyamet gününe kadar hep böyle olacaktı buyurdu” {DM42 Dârimî, Mukaddime, 6.} denilmiştir. Muttalib b. Ebû Vedâa radiyallahu anhin rivayetinde, ziyade olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, لا تلوموه فإن رسول الله لم يفارق شيئاً إلا وجد عليه, “Siz onu ayıplamayın.

Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: Herhangi şeyden ayrı düşerse o şey behemehal mahzun olur” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Süyûtî, *Hasâis*, II, 128.} buyurdıkları menkuldür. Bir de, Büreyde ile Übey b. Kâ'b radiyallahu anhümâ rivayetlerine nazaran, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin kütüğü kucaklarken ona, “*İstersen seni eskiden bittiğin yere götürüp yeniden dikeyim, sen de yeni baştan olduğun gibi yetiş, istersen cennette dikeyim de cennet ırmaklarından, pınarlarından kana kana iç, güzelce yetiş, meyve ver ve meyveni Allah'ın sevgili kulları yesin. Nasıl dilerisen öyle yapayım*” {DM32 Dârimî, Mukaddime, 6.} buyurmuşlar. Kütüğün, âhireti ve cenneti dünyaya tercih ettiğini muhbir-i sâdık efendimiz hazretlerinden öğrenmişlerdir.

Sonra o kütük, emr-i âlî-i risâletpenâhî ile, yerinden alınıp minberin altına defnolundu. Mescidi yıktıkları zaman Übey b. Kâ'b radiyallahu anhin onu alıp nezdinde sakladığına ve nezdinde iken çürüyüp toprak olduğuna dair bir rivayet de vardır. Anlaşılan, hedim ve termim esnasında mescid-i şerifi yıkarken meydana çıkmış ve Übey hazretleri onu yanında alıkoymuştur. Resûl-i Hüdâ ve İmâmü'l-Hüdâ Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem efendimize bir cemâdın iştiyakı bu merteye olursa, o nûr-ı musaffânın likâ-yı cemâline bir mü'min-i muvahhidin iştiyakı ne kadar olmalı? Varın kıyas edin! فاعتبروا

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ قَائِمًا ثُمَّ يَتَعَدُّ ثُمَّ يَقُومُ كَمَا تَفْعَلُونَ الْآنَ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) İbn Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) –(tıpkı) sizin şimdi yaptığınız gibi– (ilk) hutbesini ayakta irat buyurur, sonra otururdu. Ba'dehû (tekrar ikinci hutbe için) ayağa kalkardı.⁷⁴ {B920 Buhârî, Cum'a, 27.}

74 Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâ –Buhârî'deki diğer rivayete nazaran– كان النبي صلى الله عليه وسلم يخطب خطبتين يقعد بينهما okuyup aralarında oturmak mûtadî şerifleri idi” {B928 Buhârî, Cum'a, 30.} demiştir.

Hutbe, kâimen irat olunur. Kâiden hutbenin cevazı ise muhtelifün fihtir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre hutbe esnasında kıyam sünnettir, vâcip değildir. İmam Mâlik'ten mervî olduğuna göre vâciptir, fakat şart değildir. Kıyamı terkeden hatip isâet ederse de hutbe sahihtir. Diğerlerine göre ise hutbede kıyam –aynıyla namazlarda olduğu gibi– kudreti olan hakkında meşrût olduğu gibi, hutbeteyn arasında kuûd da farzdır. 498. hadisnin hâşiyesinde Sehl b. Sa'd radiyallahu anhin orada mevzubahis olan hadisinde aleyhi's-salâtü ve's-selâm

efendimizin minberini yaptıran hatuna مري غلامك يعمل لي أعوداً أجلس عليهن إذا كلمت الناس {B917 Buhârî, Cum'a, 26.} buyurmuş olmalarıyla -âtide inşallah gelecek- 726. Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh hadisindeki، جلس ذات يوم على المنبر وجلسنا حوله، "Günün birinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz minber üstünde oturmuş, biz de çepçevre karşısında oturmuştuk" {B921 Buhârî, Cum'a, 28.} rivayetiyle hutbede kuûdun cevazına Hanefîler için delil olabilir. Lâkin hatibin bilâözür oturmasını câiz görmeyen cumhûr-ı fukahâ, Sehl b. Sa'd hadisindeki kelâm-ı nebevînin hutbeye başlamadan evvelki ve iki hutbe arasındaki celselere mahmûl olabileceğine ve Ebû Saîd hadisindeki hutbenin cuma hutbesi olmayıp o esnada sahâbe ile bir konuşma, bir sohbet olduğuna bakarak bu delillerin her ikisini de zayıf görüyor ve müstemirren câri olan amelden başka İbn Ömer radiyallahu anhin bu hadisi ile Câbir b. Semüre ve Kâ'b b. Ucre radiyallahu anhüm hadisleriyle ihticâc ediyorlar.

Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'de rivayet olduğuna göre, Câbir b. Semüre radiyallahu anhümâ, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in iki hutbesi vardı ki, ikisi arasında otururdu. Hutbede Kur'an okur, nâsı tezkir buyururdu" {M1995 Müslim, Cum'a, 34.}; diğer rivayette de, "Ayakta hutbe irat buyurur, sonra oturur, sonra yine kalkar, ayakta hutbe irat eylerdi. Oturarak hitabet buyurduklarını her kim sana haber verdiyse yalan söylemiştir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin arkasında ben vallah iki binden ziyade namaz kılmışım" {M1996 Müslim, Cum'a, 35.} diyor. Yine Müslim'in rivayet ettiği Kâ'b b. Ucre radiyallahu anh hadisine nazaran, bir gün Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem oturduğu yerde hutbe irat ederken Kâ'b, mescide girmiş ve "Hele şu habîse bakın! Allah Teâlâ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا^a buyurmuşken o, oturduğu yerden hutbe irat ediyor!" {M2001 Müslim, Cum'a, 39.} demiş.

İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'ine nazaran da, "Hiç böyle şey görmemiştim. Herif müslümanlara imam olmuş da oturduğu yerde hutbe irat ediyor" demiş ve bu sözü tekrar etmiş.

Kâimen hutbenin ve beyne'l-hutbeteyn kuûdun sünnet-i meslûke ve gayr-i metrûke olması da cumhurun sünnetlerindedir. Sadr-ı evvelde buna muvâzabet buyurulduğu İbn Ebû Şeybe'nin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman radiyallahu anhüm hep kâimen hutbe irat ederlerdi. Minber üzerinde ilk oturan Muâviye radiyallahu anhtır" {MŞ5180 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 343.} diye Tâvûs'tan olan nakliyle de sabit olur. Muâviye radiyallahu anhin şişmanladıktan sonra böyle yapmaya başladığı Şa'bî'den menkuldür. Aynî, İmam Ali radiyallahu anhtan da kuûdun rivayet edilmiş olduğunu haber veriyor. Saîd b. Mansûr'un Hasan-ı Basrî'den rivayetine nazaran da cumada ilk istirahat eden yani istirahat için oturan Osman radiyallahu anhtır. Müşârûn ileyih hazretleri yorulunca oturur, fakat söz söylemezdi. Oturduğu yerde ilk hutbe irat eden Muâviye'dir.

^a el-Cum'a, 62/11.

Katâde'den rivayet edildiğine göre de, cuma günü kâimen hutbe, tâ Osman radiyallahu anhın zamanına kadar müstemirren devam etmiş. Sinn-i pîrî, Osman radiyallahu anhı ayakta duramayacak hale getirdikten sonra bidâyet-i emirde kâimen hutbe irat eder, sonra oturur olmuş. Muâviye de ilk hutbeyi câlisen, ikincisini kâimen irat etmiş.

Aynî, Ebû Saîd el-Hudrî ile Sehl b. Sa'd radiyallahu anhümâ rivayetleri gibi, bu son rivâyâtı da hep kuûdun cevazına delil ittihaz etmekle beraber temessük ettikleri delillerin hiçbiri kıyamın şartıyetini ispat etmeyip, olsa olsa sünnet olduğunu ispat eder, diyor. Cumhur da cuma günü kâiden hutbeye ait hadisleri hep özre hamledip kâimen namaza kadir olmayanın kâiden, hatta muztacian namaz kılmasına teşbih ederler. Maahâzâ yine Aynî, kadir olanın kâiden hutbesini tecviz, Hanefiyye'ce bir vech olduğunu ve bunun, bir kavli-şâz bulunduğunu söyledikten sonra, "Evet bu, Ebû Hanîfe'nin, kavlidir. Nevevî'nin nakline göre, Mâlik ile Ahmed'in de kavilleri budur. Bunu ezana kıyas etmişlerdir" diyor.

Cemaatin -kibleden inhirafı mûcip olsa bile- hatibe müteveccih olması da beyne'l-ulemâ mücmeun aleyh denilebilecek bir sünnettir. Buhârî, İbn Ömer ile Enes radiyallahu anhümün imama karşı döndüklerini ta'fikan zikrediyorsa da Tirmizî -Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhın buna dair bir hadisini rivayet ettikten sonra- zayıf olduğunu da beyan eder ve ashap ile tâbiîn ve diğer ulemânın ameli hep bunun üzerine câri olmakla beraber bu babda sahih olarak hiçbir rivayet bulunmadığını söyler.

İmamın da cuma hutbesinde arkasını kibleye dönüp cemaati karşısına alması ve hutbe irat ederken sağa, sola dönmemesi sünnettir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, istiskâ hutbesinde dua buyururken kibleye döndükleri halde cuma hutbesindeki istiskâlarında (505. hadis) cemaatten mübarek yüzlerini döndürmemişlerdir.

İmamın minbere çıkarken hazır olanlara selâm vermesi, İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'e göre, sünnet ise de, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'e göre, minbere çıktığı andan itibaren namazı bitirinceye kadar selâmı da, kelâmı da terketmesi sünnettir. Selâma dair olan rivâyât zayıftır.

عَنْ عَمْرِو بْنِ تَغْلِبَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَتَى بِمَالٍ أَوْ سَبِيٍّ فَقَسَمَهُ فَأَعْطَى رِجَالًا وَتَرَكَ رِجَالًا فَبَلَغَهُ أَنَّ الَّذِينَ تَرَكَ عَتَبُوا فَحَمِدَ اللَّهُ ثُمَّ أَتَنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَعْطِي الرَّجُلَ وَأَدْعُ الرَّجُلَ وَالَّذِي أَدْعُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الَّذِي أُعْطِي وَلَكِنْ أُعْطِيَ أَقْوَامًا لِمَا أَرَى فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْجُزَعِ وَالْهَلَعِ وَأَكُلُ أَقْوَامًا إِلَى مَا جَعَلَ اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْغِنَى وَالْخَيْرِ فِيهِمْ عَمَرُوا بَنُ تَغْلِبَ فَوَاللَّهِ مَا أَحَبُّ أَنْ لِي بِكَلِمَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مُحَمَّدٍ النَّعَمَ.

TERCÜMESİ

Amr b. Tağlib البصري التميمي radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (Bahreyn'den)⁷⁵ bir(çok) mal, yahut bir(çok) seby (üserâ)⁷⁵ gönderilmişti. Onu taksim buyurdu. (Taksim ederken) birtakım kimselere atıyye verdi de birtakımlarına (hiç) aldırmadı. (Sonra) haber aldı ki (atıyyesiz) bıraktığı kimseler itâb ediyorlar. Bunun üzerine (hutbeye çıkıp) Allah Teâlâ'ya hamd, sonra senâ etti. Ondan sonra (da) ⁷⁷أما بعد diyerek şöyle buyurdu: Vallahi ben aldırmadığım kimseyi atıyye verdiğim kimseden ziyade sevip dururken (yine) birine atıyye verip (sevdiğime hiç) aldırmadığım olur. Lâkin (şu var ki) birtakım kimselere, kalplerinde ceza' ve hela'⁷⁸ (yani sabırsızlık ile hırs ve tama') gördüğüm için (kendilerine mal) verdim. Bazı kimseleri de Allah Teâlâ'nın, kalplerinde yarattığı gınâ(-yı nefsi) ve hayr(-ı cibilli)ye havale eder(ek mahrum bırakır)ım. Amr b. Tağlib de bunlardan biridir.

Râvi Amr b. Tağlib (radiyallahu anh) der ki: Vallahi o kadar (sevindim ki) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu (taltifkârane) sözüne bedel bütün dünyaya mâlik olmayı gönlüm istemez.⁷⁹ {B923 Buhârî, Cum'a, 29.}

.....

RİVAYETLER

أو بشيء , "bâ"sız olarak سبي rivayetleri de vardır.

Bazı nüshalara göre, وأئني ,

Bazı nüshalarda, أني أعطي ,

Bazı nüshalarda, ولكنني , rivayetleri vardır.

75 *Buhârî* üzerine "müstahrec" yazar İsmâîlî'nin rivayetinde, *أتى بمال من البحرين* denilmiş olduğundan (Bahreyn'den) lafzımı kavis içine aldım. Bu 267. hadiste mevzubahis olan Bahreyn haracı idi.^a

76 Buradaki "yahut"lu terdîd sahâbîye mi, yoksa sahâbînin berisindeki râvilerin birine mi ait olduğuna dair şerhlerde sarâhat yoksa da tereddüt eden herhalde Buhârî'nin şeyhi, Muhammed b. Ma'mer yahut şeyhinin şeyhi Ebû Âsım olacak. Ebû Âsım, Cerîr b. Hâzîm'den Cerîr de Hasan-ı Basrî'den, o da Amr b. Tağlib radiyallahu anhtan bunu rivayet etmiş. Zira

a Yâkût el-Hamevî *Mu'cemü'l-büldân*'da Bahreyn'in Basra ile Uman arasında ve sâhil-i bahirde vâki olup birtakım şehirleri, kasabaları muhtevî mühim bir vilâyet olduğunu haber veriyor. Burası, denizle Ahsâ tarafında geniş bir gölün arasında bulunmasından dolayı Bahreyn denilmiştir. Emevîler, Abbâsîler, zamanlarında türlü türlü teşkilâta tâbi olmuştur. Bugün ise ufak bir emâret halindedir (K.M.).

ehl-i siyerin nakline göre Bahreyn ahali si harben imana gelmiş olmadıklarından kendilerinden esir falan alınmamıştır. Yalnız mümin olmayanlarından haraç alınır ki bunun da 8. sene-i hicriyyeden hilâfet-i Sıddîkiyye zamanına kadar müstemirren geldiğini yine Buhârî'nin rivâyâtından anlıyoruz. Bâhusus Buhârî "Kitâbü't-Tevhîd"de Ebü'n-Nu'mân tarikinden gelen rivayetinde yalnız *صلى الله عليه وسلم مال سي* denilmiş olup *سي* den hiç bahis yoktur. Doğrusu da o olmak lâzım gelir. Zira Ebü'n-Nu'mân da Cerîr, o da Hasan-ı Basrî'den ilh. rivayet etmiştir.

77 *بعد* bir kelimedir ki hutabâ-yi Arab ümerâ mahzarında inşâd eyledikleri hutbelerde ba'de'd-dua irat ederler. *بعد دعائي لك* "Benim sana olan duamdan sonra" takdirindedir. İbtidâ Dâvûd aleyhisselâm, alâ kavlin Kâ'b b. Lüey tekellüm eylemiştir. Pes, müellifinin dîbâcelerde *بعد* kavilleri *بسم الله والحمدلة والتصلية* takdirinde olur ilh. (*Kâmus* mütercimi Âsım Efendi). Bu hadisin bu mevkide iradı, hatibin Allah'a hamdüsena ettikten sonra *بعد* diyerek söze başlamasının sünnet olduğunu ifham içindir. Bu hadisteki hutbe-i nebeviyyede bu lafzın istimal buyurulduğunu Amr b. Tağlib radiyallahu anh rivayet ettiği gibi bundan sonraki iki hadiste de, inşallah gelecek 1503. hadiste de Ebû Humeyd es-Sâidî, İbn Abbas ve *مسور بن مخرمه* radiyallahu anhüm dahi başka hutbelerde istimal buyurulduğunu haber veriyorlar. 76. kûsûf ve 411. salât-ı terâvih hadislerindeki kıssalar münasebetiyle de Esmâ bint Ebû Bekir ile ümmü'l-mü'minîn Âişe bint Ebû Bekir radiyallahu anhüm hazretleri de -bu sırada *Buhârî*'de tekrar edilen rivayetlere nazaran- aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin birer hutbe irat buyurup bunlar da hamdüsena'dan sonra *بعد* diyerek söze başladıklarını zikretmişlerdir. Demek ki, sünniyeti rivâyât ve turuk-ı muhtelifle ile sabittir. Hâfız Abdülkâdir er-Rehâvî, içinde *بعد* bulunan hadislerin tariklerini tetebbu ederek bu lafzı otuz iki sahâbîden rivayet edilmiş buluyor.

78 *جزع*: lugaten "sabırsızlık" demektir. *هلع* da sabırsızlığın son derecesidir. Sıfatları, *جزوع* ve *هلوع* dır. HELÛ', "korkak ve tama'kâr" diye de tefsir edilmişse de en muvâfık olanı Kitâbullah'taki tefsirdir. Hak Teâlâ. *إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا. وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا.* "Şüphesiz insan, *هلع* yani şerre çattığında *جزوع* yani sabırsız, hayır ve nimete nâil olduğunda ise *منوع* yani avucundakini kıskanır vergisiz olarak yaratılmıştır" {el-Meâric, 70/19-21.} buyuruyor. Metindeki ceza ve helâ'ın mânası, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri sayesinde daha kolay anlaşılır.

79 "O kadar sevindim ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu taltifkârane sözüne bedel bütün dünyaya mâlik olmayı gönlüm istemez" ibaresi *بكلمة أن لي* ma أحب أن لي بكلمة "bütün dünya" yerine "kızıl develer" demek lâzım gelecekti. Tercümede lafızdan inhiraf vâki olduysa da maksut olan mâna budur. Arap kavmi beyaza da, nefis olan mala da *أحمر* dedikleri gibi malın enfes ve âlâsına da *حمر* derler. Binaenaleyh "kızıl develer" ile tercüme hâcet yoktur.

dinledim, şairlerin sözlerini dinledim ama senin bu sözlerine benzer hiçbir söz işitmedim. Bu sözlerin deryaların en engin yerine bile vardı (Allahu a'lem bütün dünyayı kapladı demek istedi). Ver elini, seninle, İslâm üzerine biat edeyim” dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de mubâyaa buyurup, وعلى قومك “Bu biat kavmin namına da olsun mu?” diye sordu. O da, وعلى قومي dedi. {M2008 Müslim, Cum'a, 46.}

Bu Dımâd yahut bir kavle göre Dımâm 57. hadiste mevzubahis olan Dımâm el-Bekrî'den başkası olup Müseddid *Müsned*'indeki rivayete nazaran devr-i câhiliyyette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile aralarında dostluk da varmış. Burada tercümesini yazdığımız Müslim hadisinde sonra deniliyor ki, sonraları Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir tarafa bir seriyye (müfreze) gönderip o seriyye Dımâm'ın kavmine uğramışlar. Seriiyenin kumandanı maiyetindekilere, “*Bunlardan hiçbir şey aldınız mı?*” diye sormuş. İçlerinden biri, “Ben onlardan yalnız bir mutahhire aldım” demesi üzerine, “*Bunlar Dımâm'ın kavmidir*” {M2008 Müslim, Cum'a, 46.} diyerek o mutahhireyi iade ettirmiştir.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُنْبَرَ وَكَانَ آخِرَ مَجْلِسٍ جَلَسَهُ مُتَعَطِّفًا مَلْحَفَةً عَلَى مَنْكَبِيهِ قَدْ عَصَبَ رَأْسَهُ بِعَصَابَةٍ دَسِمَةٍ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِلَيَّ فَنَابُوا إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ هَذَا الْحَيَّ مِنَ الْأَنْصَارِ يَقُولُونَ وَيَكْتُمُونَ النَّاسُ فَمَنْ لِي شَيْئًا مِنْ أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ فَاسْتَطَاعَ أَنْ يَضُرَّ فِيهِ أَحَدًا أَوْ يَنْفَعُ فِيهِ أَحَدًا فَلْيُقْبَلْ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَيَتَجَاوَزْ عَنْ مُسِيئِهِمْ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün mübarek) sırtında⁸⁴ büyük bir ridâ olarak (sarınıp) bürünmüş ve (mübarek) başını boz bir sarıkle⁸⁵ bağlamış olduğu halde minbere çıktı ki, bu (hutbe iradı için minbere) son oturması oldu,⁸⁶ Allah Teâlâ'ya hamdüsenâ etti. Sonra, “Ey nâs! Yakına gelin” buyurdu. (Sahâbe-i kirâm) etrafına toplandı. Ondan sonra أما بعد (diyerek) buyurdu ki: “(Biliniz) bu ensar cemaati (günden güne) azalacaklar, (başka) kimseler ise çoğalacaklardır.”⁸⁷ Binaenaleyh Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ümmetinden her kim herhangi bir şey üzerine sâhib-i vilâyet olup da bir kimseye zarar vermeye veya menfaat erîştirmeye kudretyâb olacak olursa onlardan iyilik edenlerin iyiliğini kabul, kötülük edenlerin seyyiesini affetsin.”⁸⁸ {B927 Buhârî, Cum'a, 29.}

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda müfret olarak على منكبه ,

Bazı nüshalarda “hemze”nin “yâ”ya ibdâl ve idgamıyla عن مسيهم .

84 على منكبه omuzlarında demek ise de şiveye uydurmak için “sırtında” diye tercümeyle evlâ buldum.

85 “Boz sarık” عصابة دسمة mukabilidir. دسم lafzı yağlı, bazan kir ve pas ile bulanmış mânalarına olduğu gibi sanki yağlı imiş gibi parlak duran şeye de –teşbih tarikiyle– ıtlak olunur ki, onu ifade eden en münasip kelime budur. Bazıları mübarek sarık aslında siyah iken misk ve gâliye istimalinden nâşî yağlanıp rengi boza çaldığını iddia etmişler; kimi lafzı, zâhirine hamlederek maraz haliyle sarığın terden bu hale geldiğini söylerler. İbn Abbas radiyallahu anhümânın bu tasviri aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin ensâr-ı kirâmı taltif için son defa olarak rahat ve huzurlarını bozup firâş-ı bîmârîden vasiyet için makâm-ı hitâbete çiktıklarını ifade eder.

86 *Buhârî*’nin “Fezâil-i Ensâr” bahsinde Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet ettiği hadis buna tamamen muvâfık olmakla beraber burada olmayan bazı tafsilâtı müstemildir. Müşârün ileyhın rivayetine nazaran maraz-ı nebevî esnâsında Ebû Bekir ile Abbas radiyallahu anhümâ şurada burada oturmuş ensar meclislerine tesadüf edip onları ağlar görmüşler. Neye ağladıklarını sorup onlar da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın dârükbâyı dâridünyaya tercih buyuracaklarından endişe içinde olduklarını haber vermişler. Her ikisi bunun üzerine huzur-ı âlî-yi risâletpenâhîye girip hali arzemişler, bunun üzerine zât-ı akdes-i risâletpenâhî son bir himmet-i hüda-pesendâne ile firâş-ı râhatı terkedip ensâr-ı kirâmı ümmete tavsiye için burada tasvir edilen heyet ile minbere çıkmışlar. {B3799 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 11.}

87 Enes b. Mâlik el-Ensârî radiyallahu anhtın rivayetine nazaran أوصيكم بالأنصار. فإنهم كرشى وعييتي. وقد قضاوا الذي عليهم وبقي الذي لهم *Ensara hüsnümuâmeleyi size vasiyet ederim. Onlar benim öz adamlarım ve sırdaşlarıdır. Üzerlerine borç olan iyvâ ve nusreti hakkıyla ödediler. Artık hakları olan cennet ve derecâta nâil olmaları kalmıştır*” {B3799 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 11.} buyurmuşlardır.

Resûl-i Hüda aleyhi ekme’lî-t-tehâyâ hazretleri lisaniyla tebliğ edilmiş ne büyük bir taltif! Bunca mal ve can fedakârlıklarıyla bihakkın kazanılmış merâtib-i ulyâ hakkında muhbir-i sâdık beyanıyla bildirilen ne büyük bir beşâret!

Bu da mugayyebâtı ihbar nevinden olan mu’cizât-ı celîle-i Ahmediyye’den biridir. Filhakika ensar gitgide azalmış ve mürûrüzaman ile ensâr-ı kirâm hazerâtının miktarı nâs içinde taamdaki tuz mesabesine inmiştir.

88 Şüphesizdir ki, bu af, haddi müstelzim olan seyyielere şâmil değildir. Hudûd-ı ilâhiyyeyi affetmek hakkı hiçbir kimseye verilmemiştir.

Bu hutbe-i celîleden ensarın hilâfet ehli olmayıp Kureyş'in hilâfete ehak oldukları mânası çıkıyor. Zira ensar Kureyş'e tavsiye buyurulmuş. Ensarın bu makamda iştiraki olaydı Kureyş'i de ensara tavsiye buyururlardı.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ وَالتَّبِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَخُطُبُ النَّاسَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ
أَصَلَّيْتَ يَا فُلَانُ قَالَ لَا قَالَ قُمْ فَارْكَعْ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) cuma günü hutbe irat buyururken biri mescide geldi:⁸⁹ (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem:) “Filân, sen namaz kıldın mı?” diye sordu. O da “Hayır” dedi. (Bunun üzerine), “(Öyle ise) kalk da namaz kıl!” buyurdu.⁹⁰ {B930 Buhârî, Cum'a, 32.}

.....

RİVAYETLER

Bir nüshada yalnız *يخطب* ,
Bazı nüshalarda “hemze”siz olarak yalnız *صليت* ؟ ,
Bir nüshada, *فقال* “fâ”siz olarak yalnız *قال* ,
Bir nüshada, *ركعتين* ziyadesi de vardır. Buhârî'nin yine Câbir radiyallahu anhtan olan müteakip rivayetinde, *فصل ركعتين* ,
Bazı nüshalarda, *قم فصل ركعتين* ,
Müsned-i Ahmed'deki bir rivayette, *فجلس* “Namaz kılmadan oturdu” denilmiştir.

89 Bu zatın ismi *Buhârî*'de ibhâm edilmişse de *Müslim*'de, *İbn Mâce*'de, *Müsned-i Ahmed*'de vesair kütüb-i hadiste Süleyk b. Amr yahut İbn Hüdbe el-Gatafânî radiyallahu anh olduğu musarrahtır. Dârekutnî'nin Enes radiyallahu anhtan rivayetinde, *دخل رجل من قيس المسجد* “Benî Kays'tan biri mescide girdi” denildiğine bakıp vâkıyanın taaddüdüne kâil olanlar da bulunmuşsa da kıssa bir ve aynı zata aittir. Zira Gatafân b. Kays el-Aylânî olduğundan her Gatafânî, Kaysî'dir.

90 Bu hadis Câbir ile Enes radiyallahu anhumâdan mervî olduğu gibi Ebû Hüreyre, Sehl b. Sa'd ve Ebû Zer radiyallahu anhumden de bu babda hadis rivayet edilmiştir. Müslim'in Câbir radiyallahu anhtan olan rivayetlerinin birinde kendisine *يا سليك قم فاركع فيهما ركعتين* “Süleyk! Kalk da iki rek'at namaz kıl, lâkin hafif tut!” buyurduktan sonra cemaate dönüp, *Herhangi biriniz imam hutbede*

iken mescide gelecek olursa iki rek'at namaz kılın. Bu namazı da hafif tutsun" {M2024 Müslim, Cum'a, 59.} buyurmuşlardır.

Taberânî'nin *Mu'cemü'l-kebîr*'inde aynı sebepten dolayı Nu'mân b. Nevfel radiyallahu anha da böylece tembih buyurulduğu Câbir radiyallahu anhtan rivayet edilmiştir.

Bu namaz 277. Ebû Katâde radiyallahu anhanın hadisinde zikredilen تحية المسجد dir. İmam hutbede iken tahiyetü'l-mescid kılmanın câiz, hatta müstehap olduğuna kâil olan Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye ile fukahâ-i muhaddisînin istinat ettikleri edilenden biri işte bu hadîs-i şeriftir. Bu eimmeye göre mescide giren kimsenin –velev imamı hutbede bulsun– bu iki rek'atı kılmadan oturması mekruh olup bu iki rek'atı hutbeyi dinleyebilmek için hafifçe kılması da müstehaptır. Ancak hutbenin sonuna yetişip tahiyeye ile meşgul olurken istimâ'-ı hutbeyi fevtetmekten korkacak kadar vakti dar olursa hemen oturup dinlemesi evlâdır, bu iki rek'atta tecevvülden, tahfiften muratları da acele acele kılmak olmayıp yalnız vâcibâta iktisâr etmektir. Hasan-ı Basrî ile mütekaddimînden birçok eimminin daha mezhepleri bu olduğu da hikâye olunmaktadır.

Mâlik, Leys b. Sad, Ebû Hanîfe, Sevrî ile sahâbe ve tâbiînden birçok zevat da bilakis hutbe esnasında namaz kılınamayacağına kâillerdir. Ömer, Osman ve Ali radiyallahu anhumün de mezhepleri bu olduğu rivayet olunuyor. Hücetleri: İnsâtın yani imamı dinlemenin vücûben emredilmiş olmasıdır (479, 480, 481. hadislerin hâşiyelerine ve 481. hadisin metnine müracaat).

Bir de Süleyk radiyallahu anhanın pejmürde kıyafeti bazı rivayete göre üryanlığı hakkındaki Tirmizî, Nesâî ve *Müsned-i Ahmed* rivayeti vardır ki, her iki taraf ona da temessük ederler. *Tirmizî*'deki rivayete göre Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhanın bir cuma günü imam –ki Medine Valisi Mervân b. Hakem idi– hutbede iken mescid-i şerife girip hemen namaza durmuş. Mervân'ın maiyet memurları oturttuk istemişler. O ise imtina edip namazı kılmış. Namazdan çıktıktan sonra kendisinin yanına gelip, "Yâhu neye böyle yaptın? Herifler az daha seni berbat edeceklerdi" demişler. O da, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yaptığı bir şeyi gördükten sonra "Bu iki rek'atı terkedicilerden değilim" cevabını verdikten sonra "Bir cuma günü Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbede iken pejmürde kıyafetli biri geldi. Ona emretti, iki rek'at namaz kıldı. O kılariken de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat ediyordu" demiş. {T511 Tirmizî, Cum'a, 15.}

Tirmizî diyor ki: Süfyân b. Uyeyne de böylece kılmıştır. Başkalarına da emretmiştir. Abdurrahman el-Mükrî de bu re'ydedir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin bu hadisi, "hasen sahih"tir. Ehl-i ilimden bazıları indinde amel de bunun üzerine câridir. Şâfiî, Ahmed ve İshak'ın kavilleri de budur. Bazıları imam hutbede iken giren kimse oturur, namaz kılmaz derler ki, Süfyân es-Sevrî ile ehl-i Kûfe'nin kavilleri budur.

Nesâî rivayeti daha mufassaldır. Onda, صل ركعتين yani sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, "*İki rek'at namaz kıl!*" buyurduktan sonra cemaati sadakaya teşvik ettikleri ve nâsın sadaka olarak kendi sırtlarından attıkları elbiseden kendisine iki sevab –ki biri ridâ,

biri izâr olacak- ihsan buyurdıkları zikredildikten sonra ikinci cuma yine Resûlullah sal-
lallahu aleyhi ve sellem hutbede iken o zatın mescide girdiği ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm
efendimizin yine sadaka emri üzerine onun da üstündeki iki sevin birini attığı ve bunun
üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, “*Bu adam geçen cuma pejmürde bir kıyafetle
buraya gelmişti. Ben nâsa sadaka vermelerini emrettim. Onlar da birtakım elbiselikler çıkarıp
attılar. Buna da onlardan iki sevb verdim, derken şimdi geliyor. Ben nâsa sadaka emrederken
o da elbisesinin birini atıyor*” {N2537 Nesâi, Zekât, 55.} diyerek kendisini yanından kovup elbi-
sesini al buyurdıkları zikrediliyor. *Müsned-i Ahmed*'deki rivayette ise pejmürde kıyafetli
zatın üç cuma üst üste hep hutbe esnasında girip her üç defasında da namaz kılmasını
ferman buyurdıkları ve üçüncü defasında tasadduk emrini verdikleri ve siyâb-ı sadakadan
iki sevbi kendisine ihsan buyurduktan sonra yine sadakayı emretmeleri üzerine o zatın
da yeni aldığı iki sevin birini sadaka olarak vermeye kalkıştığı ve bu yaptığını Resûlullah
sallallahu aleyhi ve sellemin beğenmeyip; “*Hele şuna bakın! Mescide pejmürde bir kıyafetle
girdi idi. Onu çağırıp namaz kılmasını emrettim. Umdum ki ona bir şey verir, tasadduk eder,
gıydirirsiniz. Tasadduk ediniz, dedim. Edenler etti. Ben de sadakadan ona iki sevb verdim.
Sonra yine tasadduk ediniz, dediğimde o, aldığı iki sevin birini sadaka olarak veriyor*” buyur-
duğunu ve ona, “*Şu elbiseni al!*” diyerek kovduğu mezkûrdur. {HM11215 İbn Hanbel, III, 26.}

Kûfe fukahası bunu Süleyk'in zatına mahsus bir vâkia telakki edip umuma şümulü
olmadığını iddia ederler ve “Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin ona o sırada namaz
kıldırılmaları, hâl-i perîşânını görüp de kendisine elbise tasadduk eden bulunur diye idi.
Bâhusus Süleyk namazdan fâriğ oluncaya kadar sükût buyurulduğu da Enes radiyallahu
anhtan rivayet olunuyor” derler. Ötekiler ise “Asıl olan, hükmün umumiyetidir. Tasadduk
olunsun kastıyla namaz kıldırılmış olması da tahiyetü'l-mescidin o sırada cevazına mani
değildir” derler. Tarafeynin yekdiğere karşı âdeta cidal rengini alan başka istidlâleri daha
varsa da tatvîlden ihtirâzen onların zikrinden sarfınazar ediyorum.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَصَابَتِ النَّاسَ سَنَةٌ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَيْنَمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ فِي
يَوْمِ جُمُعَةٍ قَامَ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْكَ الْمَالُ وَجَاعَ الْعِيَالُ فَادْعُ اللَّهَ لَنَا فَرَفَعَ يَدَيْهِ وَمَا
نَرَى فِي السَّمَاءِ قَرَعَةً فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا وَصَعَهُمَا حَتَّى تَارَ السَّحَابُ أَمْثَالَ الْجِبَالِ ثُمَّ لَمْ
يُنْزَلْ عَنْ مَنْبَرِهِ حَتَّى رَأَيْتُ الْمَطَرَ يَتَحَادَرُ عَلَى لِحْيَتِهِ فَمُطِرْنَا يَوْمَنَا ذَلِكَ وَمِنَ الْغَدِ وَمِنْ بَعْدِ
الْغَدِ وَالَّذِي يَلِيهِ حَتَّى الْجُمُعَةِ الْأُخْرَى وَقَامَ ذَلِكَ الْأَعْرَابِيُّ أَوْ قَالَ غَيْرُهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ
تَهْدَمُ الْبِنَاءُ وَغَرِقَ الْمَالُ فَادْعُ اللَّهَ لَنَا فَرَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلَا عَلَيْنَا فَمَا يُشِيرُ بِيَدِهِ

إِلَى نَاحِيَةِ مِنَ السَّحَابِ إِلَّا أَنْفَرَجَتْ وَصَارَتْ الْمَدِينَةُ مِثْلَ الْجُؤَبَةِ وَسَالَ الْوَادِي قَنَاةَ شَهْرًا
وَلَمْ يَحْيَ أَحَدٌ مِنْ نَاحِيَةِ إِلَّا حَدَّثَ بِالْجُؤُدِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem zamanında nâs bir kıtlığa müptelâ oldu idi. Bir cuma günü Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat buyururken a'râbî'nin biri ayağa kalkıp,⁹¹ "Yâ Resûlellah!⁹² Mallar helâk oldu. Çoluk çocuk da aç kaldı⁹³ bize dua buyur" di(ye niyaz et)ti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek) ellerini kaldırdı⁹⁴ ki, (o sırada) gözümüze gökyüzünde hiçbir bulut parçası görünmüyordu.⁹⁵ Nefsim yed-i kudretinde olan zât-ı ecell ü a'lâya kâsem olsun ki, bulutlar dağlar gibi (gök yüzünü) istilâ etmedikçe o (mübarek) ellerini indirmede ve (yağmur yağmadan) minberinden inmedi.⁹⁶ (Minberden inerken mübarek) sakalına doğru yağmur (tanelerin)in yuvarlandığını gördüm.⁹⁷ O gün, ertesi gün, daha ertesi gün... tâ öteki cumaya kadar (hep) üzerimize yağıp durdu.⁹⁸ (Ertesi cuma) yine o a'râbî (Enes radiyallahu anhtan dediğine göre) yahut bir başkası⁹⁹ ayağa kalkıp,¹⁰⁰ "Yâ Resûlellah! (Artık) binalar yıkıldı. Mallar da (suda) boğul(maya başla)dı. Bize dua buyur"¹⁰¹ di(ye istirham et)ti. (Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yine mübarek) ellerini kaldırdı ve "İlâhî! Etrafımıza (yağdır), üzerimize değil!" di(ye dua buyur)du.¹⁰² (Bunu söylerken de mübarek) eliyle hangi cihetteki buluta işaret buyurduysa (orası) açıldı ve Medine (üstü açık) bir alan gibi oldu.¹⁰³ Kanat vadisi bir ay mütemâdiyen aktı ve herhangi cihetten kim geldiye bol bol yağmur yağdığından bahsetti. {B933 Buhârî, Cum'a, 35.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda, *فبيننا*, bazı nüshalarda, *على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم*.

Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde, *هلك الكراع وهلك الشاء فادع الله أن يسقينا*, "At sürüleri helâk oldu, davar sürüleri mahvoldu. Allah'a dua et de bize yağmur versin." {B932 Buhârî, Cum'a, 34.} Diğer bir rivayette de, *هلكت الأموال وانقطعت السبل فادع الله يغيثنا*, "Hayvanlar helâk oldu, yollar kapandı. Allah Teâlâ'ya dua buyur da imdadımıza yetişsin" {B1014 Buhârî, İstiskâ, 7.} lafzıyladır.

Bazı nüshalarda, *ما وضعها* dır ki, sonundaki zamîr-i mansub *يد* e râcidir.

Bazı nüshalarda, *وبعد الغد* olarak *من*,

Bir nüshaya göre, *فقام*

Bazı nüshalara göre, *فرغ يديه اللهم*
İzâfetle *قناة* diye de rivayet edilmiştir.

91 Bu hadîs-i şerifi Enes radiyallahu anhtan rivayet edenler mânaları yakın elfâz-ı muhtelifle ile rivayet etmiş olup Buhârî ve Müslim de hadisi, turuk-ı muhtelifeden olmak üzere çok kere tekrar etmişlerdir. Ezcümle burada rivayetin birinde, *باب من دخل يوم الجمعة من باب أن رجلاً دخل يوم الجمعة من باب* *“Biri cuma* *günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ayakta hutbe irat buyururken minberin karşısındaki bir kapıdan girip Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem karşısında durdu.”* {B1013 Buhârî, İstiskâ, 6.} Diğer rivayetinde, *من باب كان نحو دار القضاء* *“Dârülkazâ tarafında vaktiyle mevcut olan kapıdan girdi”* {B1014 Buhârî, İstiskâ, 7.} denilerek dua niyazında bulunan a'râbî'nin hangi kapıdan girdiği tasrih ediliyor. İmam Ahmed'in rivayetinde, *وإني لقائم عند المنبر* *“O esnada ben minber-i şerifin yanında ayakta idim”* kaydı da vardır ki, bu kayıt Enes radiyallahu anhın rivayetine daha büyük bir kuvvet bahşediyor.

Dârülkazâ dedikleri, Ömer radiyallahu anhın kazâ-i düyûnu için satılan hânesi idi. Müşârün ileyh dârükbâya şehîden intikal edeceği sırada zimmetinde kalan 68.000 dirhem borcun edası için bu hânenin satılmasını, deynine vefa etmediği takdirde, Benî Adî'ye müracaat, yine etmediği takdirde Kureyş'ten istiâne edilmesini oğlu Abdullah ile kerîme-i muhteremesi ümmü'l-mü'minîn Hafsa radiyallahu anhâya vasiyet etmişti. İbtidâları bu hâneye *“dâr-i kazâ-i deyn-i Ömer”* denilirken gitgide ihtisar ile yalnız *“dârülkazâ”* denilmeye başlanmıştır. Bu hâneyi Muâviye b. Ebû Süfyân satın alıp bilâhare Mervân b. Hakem'e Medine üzerine emîr iken intikal etti. *“Dârü'l-kazâ”*yı *“dârü'l-emâre”* ile tefsir edenler bu intikâl-i mülke bakmışlar demek oluyor. Diğer rivayete göre dârülkazâ Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhın hânesi imiş. Şûra geceleri oraya kapanıp halk ile ihtilât etmeksizin hükümünü vermiş olduğu için dârülkazâ tesmiye edilmiştir. Bu rivayete nazaran hâneyi Muâviye b. Ebû Süfyân'a, Abdurrahman radiyallahu anhın oğulları satmıştır. Bir aralık devâvîn yani hükümetin kuyûd-ı resmiyesi ile beytülmâl orada hıfzedilirdi. Sonradan Seffâh'ın gününde mescid-i şerife avlu ittihaz edildi.

92 Bir tarikten, *فقام الناس فصاحوا يا رسول الله* *... “Nâs ayağa kalkıp yâ Resûlallah diye bağırdılar”* denilmiştir ki, bu rivayete göre arzeden yalnız a'râbî değildir, bir cemaattir.

93 Bir rivayette, *فحط المطر فادع الله أن يسقينا* *“Yağmur kıtaldı. Allah'a dua et de bize yağmur yağdırsın”*; diğerinde, *فحط المطر واحمرت الشجر وهلكت البهائم* *“Yağmur kıtaldı, ağaçlar kurudu, behâim mahvoldu”*; bir diğerinde, *هلكت المواشي وانقطعت السبل* *“Mallar mahvoldu, yollar kapandı”*; bir diğerinde de, *هلكت الماشية، هلك العيال، هلك الناس* *“Mallar mahvoldu, çoluk çocuk helâk oldu, insanlar mahvoldu”* lafızlarıyla vârit olmuştur. *“Mal”*dan maksat: deve, sığır gibi hayvanattır ki, elyevm Anadolu'da *“mal”* deyince kastedilen çift hayvanlarıdır. Kuraklıktan dolayı yolların kapanması gerek insanların gerek binitleri olan develerin takatsizliklerinden dolayı sefere çıkmak imkânı bulamamaları mânasındadır. Ebû Dâvûd rivayetinde de, *هلك الكراع، هلك الشاء* *“Hayvanlar (atlar) helâk oldu, davarlar helâk oldu”* lafızlarıyladır.

Bir de, bazı ulemânın kavlince, duada elleri kaldırmakla beraber eğer ref-i belâ niyazında bulunuyorsa ellerinin arkasını, lehte bir şey talep ediliyorsa, avuçları içini semâya tevcih etmek sünnettir. Nitekim Mâlik b. Yesâr radiyallahu anhin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki *Allah Teâlâ'dan sual ve niyazda bulunduğunuzda avuçlarınızın içleriyle O'ndan niyaz edip ellerinizin arkalarıyla niyaz etmeyiniz* {D1486 Ebû Dâvûd, Vitir, 23.} hadîs-i merfûu şikk-1 sâninin delilidir.

95 Enes radiyallahu anih *Buhârî*'deki diğere rivayete nazaran, فلا والله ما نرى في السماء من سحاب ولا قرعة ولا شيئاً وما بيننا وبين سلع من بيت ولا دار السماء لمثل الزجاجه فهاجت ريح ثم أنشأت سحابة ثم اجتمعت ثم أرسلت السماء عزاليها فخرجنا نخوض الماء حتى أتينا منازلنا "Gökyüzü ayna gibi parlak iken dua buyurdu. Derken bir rüzgâr koştı. Sonra bir bulut peyda etti. Sonra bulut toplanıp kırba gibi boşandı. Evlerimize gidinceye kadar suya dala dala yürüdük" {B3582 Buhârî, Menâkıb, 25.} diyor ki, semada bulutlara hâil olabilecek hiçbir mani olmadığı halde de yine yağmura mukaddime sayılabilecek hiçbir bulut olmadığını ve olsa muhakkak görebilecek vaziyette olduklarını ifham etmek istiyor.

96 Buhârî'nin başka rivayetine nazaran, فطلعت من ورائه سحابة مثل الترس. فلما توسطت السماء، انتشرت. ثم أمطرت فوالله ما رأينا الشمس سبباً اردından, kalkan şeklinde bir bulut parçası çıka geldi. Semanın ortasına varınca yayıldı. Sonra yağmur yağmaya başladı. Güneşin yüzünü vallahi bir hafta görmedik" {B1013 Buhârî, İstiskâ, 6.} diye yağmurun nasıl başladığını tarif ediyor.

97 Mescid-i şerifin üstü açık olmadığı halde Nebî-i Ekrem aleyhi's-salâtü ve's-selâmın ıslanmaları asr-ı celîl-i nebevîlerinde sakfin hurma dallarından inşa buyurulmuş olduğundandır ki, hurma dallarından yağmur taneleri bittabi damlamıştır (270, 278, 279, 280. hadislere de müracaat).

Gerek buradaki, gerek diğere rivayetteki sözler, hep duâ-yı Peygamberî'nin bâr-gâh-ı celîl-i ilâhîde serîan müstecâb olduğunu gösterir. Duâyı müteakip hemen bulutlar peyda olmuş ve daha hutbe tamamlanmadan lihye-i mübârekelerini ıslatmıştır. Bulutların hücumunu görüp de hutbeyi kesmek ve namazı hemen kıldırıp cemaati evlerine göndermek varken ıslanincaya kadar minberde kalmaları tesadüfî değildir. Eser-i lutf-ı ilâhînin vücûd-ı şeriflerine bilfiil değmesi matlûp ve mültezem-i risâletpenâhîleri idi. Nitekim başka bir yağmur vak'asına ait Enes radiyallahu anhtan mervî Müslim hadisinde müşârün ileyh, "Bir defa biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile, beraberken yağmura tutulduk. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ridâ-yı şerifini çıkardı vücûd-i şerifine yağmur değdi. Bunu niçin yaptın? dediğimizde لأنه حديث عهد بربه تعالى yani "Bu rahmet, rabb-i tealâ ve tekaddes hazretlerinin henüz yeni yarattığı bir rahmettir, onun için cevabını verdi" {M2083 Müslim, İstiskâ, 13.} diyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ
يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَنْصِتْ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ فَقَدْ لَعَوْتَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz), “Cuma günü imam hutbe (irat) ederken arkadaşına (yalnız) ‘dinle’¹⁰⁴ desen (yine) lağvetmiş¹⁰⁵ olursun” buyurdu.¹⁰⁶ {B934 Buhârî, Cum’a, 36.}

.....

104 Şârih-i *Buhârî* Kirmânî'nin nakline göre, bu lafız فقد لغيت de rivayet edilmiş ve وَالْعَوَّاءُ فِيهِ وَاَلْعَوَّاءُ فِيهِ göre zâhir-i Kur’ân da bu lugatı iktiza ettiğini mütalaa olarak zikretmiştir. لغو kelimesi hem دعا babından لغا , يلغو hem de رضي babından لغى , لغى diye tarif edilir. İkincisi, isti’mâl-i Kur’ânî’ye muvâfık düşmüştür, demek istiyor.

Sünen-i Ebû Dâvûd ile Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce’nin rivayetlerinde böylece hep أنصت “dinle!” lafzı ile vârit olmuştur. Ali radiyallahu anhtan *Müsned-i Ahmed*’de mervî bir hadîs-i merfû’da ise فلا جمعة له ومن تكلم ومن تكلم ومن تكلم فلا جمعة له “Her kim sus dese söz söylemiş, her kim de söz söylerse cuma sevabından mahrum olmuş olur” {HM719 İbn Hanbel, I, 94.} denilmiştir ki, cuma sevabının intifâından maksat, bilküllüye intifâ olmayıp sevabın kemali zâil olur demektir. Nitekim İbn Ömer radiyallahu anhtanın, ومن تخطى رقاب الناس كانت له ظهراً “Her kim nâsın üzerinden atlayacak olursa, cuma namazı öğle namazından ibaret kalmış olur” {Kaynakta “ومن” ifadesinden sonra “لغا و” ifadeleri yer almaktadır. Kaynakta rivayetin sahabî râvisi Abdullah b. Amr şeklindedir. D347 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} hadîs-i merfûuna binaen, cuma sevabından mahrum denilen kimseler üzerinden vakit farzının sâkit olup cumadan sonra yine öğlen namazını kılmak lâzım gelmeyeceğinde ittifak vardır.

105 اللغو ... “tekellüm etmek” mânâsınadır ... ve لغو mu’teddün bih olmayan herze ve bîhûde nesneye denir. Ef’âl ve akvâlden eamdır ilh... (*Kāmus* mütercimi Âsım Efendi). Lağvin bu tarifinden anlaşıldığı üzere akvâl ve ef’âle şâmil olduğundan ve cuma sevabını ibtal eden

a Bir hadisin bütün turuk-ı rivâyâtını bu suretle izah etmek müstesna bir mazhariyettir. Büyük üstadımız Ahmed Naim merhumun, ehâdîs-i Muhammediyye’ye sebmeden bu hüdâpesendâne hizmeti, merkad-i mübâreki içinde bir çerâğ-ı saâdet ve misbâh-ı hidâyet olarak edebiyetlere kadar parlâsın! (K.M.).

b Fussilet, 41/26.

tahattî-i rikâb ve mess-i hasa (481. hadis hâşiyesine müracaat) gibi ef'âle şümülü olsun ve imam ile tekellüm etmenin cevazına, adem-i cevâzına da müteallik edilleye münâfî gelmesin diye Askalânî lağvi terk-i edeb ile tefsir etmiştir. Mâlûm olduğu üzere, hatibi dinlemekten insanı meneden her fiil lağivdir.

106 İnsât ile sükût beynindeki ince mâna farkı evvelce söylenmişti.

Müsned-i Ahmed'de Ebû Hüreyre radiyallahu anhin bu hadisinde فقد لغوت den sonra "Artık kendini kolla!" ziyadesi vardır. Tirmizî de bu hadisi rivayet ettikten sonra "Bu babda Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhümâ ile Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayet vardır" der. İbn Ebû Evfâ radiyallahu anhümânın hadisi şudur: ثلاث من سلم منهن غفر له ما بينه وبين الجمعة الأخرى: من أن يحدث حدثًا يعني أذى أو أن يتكلم أو أن يقول صه شيء vardır ki, her kim bunlardan sâlim olursa o cuma ile diğer cuma arasındaki sağâiri mağfîret olunur: Biri bir kimseye ezâya kalkışmak, diğeri söz söylemek, üçüncüsü de söz söyleyene sus demek." {Metinde "حدثًا يعني أذى" şeklinde yer alan ifade kaynakta "حدثًا لا يعني أذى" şeklinde geçmektedir. MŞ5307 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 360. Buna göre ilgili kısım, "... bir hades (yaramazlık) -karından gelen bir sıkıntıdan olan hadesi (abdest bozmayı) kastetmiyorum- yapmak..." şeklinde tercüme edilebilir.} Ricâli sikât olan bu hadis, merfûan vârit olmamışsa da sahâbînin bu kabilden kelâmı re'ye müstenit olamayacağından merfû hükmündedir. Câbir radiyallahu anh da diyor ki: Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh bir cuma günü birine, "Senin namaz sevabın yok" dedi. O zat, vâkıyı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme arz ile, "Yâ Resûlellah! Sa'd bana, namazının sevabı yok" dedi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Sa'd'a, "Niçin böyle söyledin?" diye sual buyurunca, "Çünkü hutbe irat buyurulurken o konuşuyordu" cevabını verdi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, صدق سعد "Sa'd doğru söylemiş" buyurdu. {MŞ5306 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 360.}

İbn Abbas, Ebû Zer, Ebü'd-Derdâ, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhümden de bu babda rivayetler vardır, İbn Abbas radiyallahu anhümânın hadîs-i merfûuna nazaran, "Cuma günü imam hutbe irat ederken söz söyleyen kimse esfâr (kitaplar) yüklenmiş eşek gibidir. Ona 'sus!' diyenin de cuma sevabı yoktur" {MŞ5305 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 360.} buyurulmuştur. Kezâ, bir cuma günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem minberde bir sûre-i şerife okumuşlar. Ebü'd-Derdâ radiyallahu anh, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhı dürtüp, "Bu sûre ne zaman nâzil oldu? Bunu şimdiye kadar hiç işitmemiştim" demiş. O da ona "sus!" diye işaret etmiş. Namazdan çıkınca Übey, Ebü'd-Derdâ'ya, "Şu namazından, ettiğin lağivden başka kârın yok" demiş. Ebü'd-Derdâ, vâkı-i hâli Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme ihbar etmiş ve صدق أبي "Übey doğru söylemiş" cevabını almış. {Rivayet bu lafızlarla temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 183, no: 3129. Benzer bir rivayet için bkz. İM1111 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 86.} İbn Mes'ûd radiyallahu anh da, "İmam minbere çıktığında yanındakine ('dinle!') demek lağiv olmak için kâfidir"

{MŞ5292 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 360.} demiştir ki, bu söz de re'yen söylenir sözlerden olmadığı için merfû hükmündedir.

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümânın bir hadîs-i merfûuna nazaran da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, ورجل فهو حظه منها. ورجل حضرها بإن شاء الله عز وجل. إن شاء أعطاه وإن شاء منعه ورجل حضرها بإنصاتٍ وسكوتٍ ولم يتخط رقبة حضرها يدعو. فهو رجل دعا الله عز وجل. إن شاء أعطاه وإن شاء منعه ورجل حضرها بإنصاتٍ وسكوتٍ ولم يتخط رقبة مسلم ولم يؤذ أحدًا فهي كفارة إلى الجمعة التي تليها وزيادة ثلاثة أيامٍ وذلك بأن الله تعالى يقول مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرٌ أَمْثَالِهَا “Cumada üç takım halk hazır olur: Biri cumaya gelir de lağveder. İşte onun cumadan hazzı, nasibi bundan ibaret kalır. Biri de gelir, dua eder. İşte bu da Allah azze ve celle hazretlerinden bir şey niyaz etmiş bir kimsedir ki, Allah dilerse ona istediğini verir, dilerse vermeyiverir. Üçüncüsü de cumaya, dinleyerek, sükût ederek hazır olur; hiçbir müslümanın üzerinden atlayıp ileriye geçmez; kimseye ezâ vermez. İşte bunlar ondan sonraki cumaya ve ondan sonra da üç güne kadar olacak saqâirine kefârettir. Çünkü Allah Teâlâ عَشْرٌ أَمْثَالِهَا مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرٌ أَمْثَالِهَا “Yani, her kim bir hasene işlerse, on kat emsali onundur”^a buyurmuştur buyuruluyor. {D1113 Ebû Dâvûd, Salât, 227-229.}

Bu hadîs-i şeriften hutbe esnasında her nevi kelâmın nehiy buyurulduğu anlaşılıyor. Zira, şâriin emrine muhalif olarak, o sırada söz söyleyen kimseye “dinle” veya “sus” demek emir bi'l-ma'rûftur. Emir bi'l-ma'rûf da farzdır. Böyle bir farzın edası için söylenmiş tek bir kelime memnû olursa başka kelâmın memnûiyeti evleviyette kalır. Metn-i hadisteki, وخطب kaydıdan insâtın me'mûrun bih ve kelâmın menhî olması hutbe zamanına has olduğunu ifham eder. Nitekim cumhurun mezhebi de budur. İmam Ebû Hanîfe ise imamın hutbeye şürûundan değil, minbere çıkmasından itibaren kelâmın haram olduğuna kâil olmuştur. Onun delili, إذا خرج الإمام لا صلاة ولا كلام “İmam minbere çıktı mı ne namaz var, ne kelâm” hadîs-i şerifidir. Lâkin, kavli-i esahha göre, bu hadis, merfû olmayıp Zührî üzerine mevkuftur. Lâkin İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed, خروج الإمام يقطع الصلاة “İmamın minbere çıkması namazı, söze başlaması da kelâmı kat eder” hadisine temessük ederek insâtın mebdei hakkında cumhura muvâfakat etmişlerdir. Lâkin bu da ehl-i rivâyetin muhakkiklerince Ebû Hüreyre radiyallahu anhın kelâmı olup hutbenin kat'-ı kelâm olduğu Buhârî'nin rivayet ettiği asıl şu وخطب hadisidir. İmam minberde iken namaz kılıp kılmamak meselesi ise 504. hadiste geçmişti.

İnsât, hutbe haline terettüp eden bir emir olduğu için, Ebû Hanîfe'den mâadasına göre, imam söze başlamadan evvel söz söylemek câiz olduğu gibi Şâfiîler'e, Hanâbile'ye ve İmam Yûsuf'a göre iki hutbe arasında da bilâkerahetin câizdir. Mâlikiyye'ye göre ise, imam iki hutbe arasında otururken yine haramdır.

Hutbeyi dinleyen kimseye selâm vermek mekruhtur. Lâkin selâm verdikten sonra -redd-i selâm nass-ı Kur'ân ile sabit olduğundan- Şâfiyye'ye göre redd-i selâm etmek vâciptir. Mâlikîler ile Hanefîler'e göre ise edilmez.

a el-En'âm, 6/160.

Hutbe esnasında söz söylemenin mekruh mu, yoksa haram mı olduğu muhtelefün-fihtir. İmam Şâfiî'den bu babda iki kavî-i meşhûr rivayet olunmaktadır ki, hilâfın mebnâsı namazdan evvelki hutbenin ögle namazından sâkıt olan iki rek'ata bedel olup olmadığı meselesidir. Hutbeler namazdan bedel ise namazda olduğu gibi tekellüm haram, değil ise terk-i edeb edildiğinden dolayı mekruh olmuş olur. Fukahâ-yı Şâfiyye, ikinci kavil ile fetva vermişlerdir. Delilleri de 505. hadiste mevzubahis olan a'râbî'nin iki cuma üst üste Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizle hutbede iken muhâtabada bulunmasını bile Enes radiyallahu anhin *Sünen-i Beyhaki*'de sened-i sahîh ile mervî hadisidir. Buna nazaran, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bir cuma günü hutbede iken biri girip, "Kıyamet ne zaman?" diye sormuş. Kendisine "sus" diye işaret buyurulmuş. O, dinlemeyip suali tekrar etmiş. Üçüncü defasında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ما أعددت لها "Öyle ama kıyamet için sen ne hazırladın ki?" sualini irat buyurmuşlar. O da, "Allah'ı ve resulünü sevmek" deyince, إنك مع من أحببت "Sen kimi seviyorsan onunla birlikte olacaksın" buyurulmuş. {B6167 Buhârî, Edeb, 95; BS5930 Beyhaki, *el-Kübrâ*, III, 318.} Ne söz söylemesine karşı inkârda bulunulmuş, ne de sükûtun vâcip olduğu söylenilmiş. Bunlardan sükûtun mendup olduğuna Şâfiîler kâil olmuşlardır. Hanefiyye'ye göre ise, mâlûm olduğu üzere, insât vâcip ve tekellüm haram olmak icthadları İmam Şâfiî'den mervî olan diğer kavle muvâfıktır (481. hadise müracaat).

Mâlikîler'le Hanbelîler de onlarla beraber olup Şâfiyye'nin temessük ettikleri hadislerin neye delâlet ettiğini teslim etmezler. Zira hürmet-i kelâm, imamın hutbe haline maksur olup mescide giren kimselerin imam ile muhâtaba ve muhâvereleri hutbeyi kat' ettiğinden bu sözler hutbe esnasında söylenmemiş demektir, derler.

Bu ahkâmın kâffesi, hutbeyi işitene göredir. Kulakları sağır, yahut imamdan uzak olduğu için hutbeyi işitemeyen kimsenin ise, Şâfiyye'ye göre, tilâvet-i Kur'ân veya zikretmesi evlâdır. Mâlikiyye'ye göre, onun hakkında yine insât vâciptir. Hanefiyye'ce ise sükût etmek ihtiyata daha muvâfıktır.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَكَرَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ فِيهِ سَاعَةٌ لَا يُؤَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي يَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ وَأَشَارَ بِيَدِهِ يُعَلِّمُهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün) cumadan bahis buyuruyordu (da), "Onda bir saat vardır ki hiçbir abd-i müslim, namazda bulunup¹⁰⁷ ve o saate rastgetirip Allah

Teâlâ'dan bir şey dilemez ki,¹⁰⁸ Allah azze ve celle ona (dileğini) bahşetmesin” buyurdu.¹⁰⁹ (O saatin) kısa olduğunu anlatmak için (mübarek) eli ile (ve baş parmağını orta ve adsız parmaklarının iç tarafına basarak) işaret buyurdu.¹¹⁰
{B935 Buhâri, Cum'a, 37.}

.....

RİVAYETLER

Şârih Aynî'nin elindeki nüshada صالح عبد مسلم diye yazılı ise de diğer nüshalarda صالح lafzı yoktur.

Birtakım tariklerden gelen rivayetlerde يصلي lafzının hazfiyle yalnız يصلي .

يقلها yerine -yine o mânaya olmak üzere- يرهدها rivayeti de vardır.

107 Hadisin ibaresinden münfahim olduğu üzere, dua edenin namazda kâim olması şart değildir. Vakt-i icâbetin hulûlü musallînin kıyam zamanına müsâdif olması, yahut vakit namaza intizarda iken hulûl etmiş olsa da yine böyledir. Zira namaza muntazır olan namazda gibidir (297. hadise müracaat),

108 Bir müslüman için dilemek, yaraşan bir şey demektir. Nitekim Buhârî'nin diğer bir rivayeti ile Müslim'de, نسأل الله خيرا *İbn Mâce*'de حراما ولم يسأل Ahmed b. Hanbel'in Sa'd b. Ubâde radiyallahu anh hadisinde, ما لم يسأل إثمًا أو قطيعة رحم *“Meğer ki, günah olan veya kat'-ı rahm gibi bir şey dilesen”* denilmiştir. Kat'-ı rahm da ism olduğu için Sa'd b. Ubâde rivayetindeki atıf, atfü'l-hâs ale'l-âm nevindedir.

109 Lugaten saat, -uzun olsun, kısa olsun- mutlaka bir mikdâr-ı zaman demektir. Bundan dolayıdır ki, leyl ü nehâr mecmûunun yirmi dördte birine saat denildiği gibi müneccimlerin gündüz ile gecenin on ikişer cüze taksim ile itibar ettikleri zaman imtidatlarına da saat itlak olunmuştur. Evvelkilere mütesâvî oldukları için “sâat-i müstakime”, sonrakilere- arz-ı beldeye ve mevsime göre tûlleri tehallûf ettiği ve gündüz ile gece saatleri uzunluk ve kısalıkça yekdiğerinin ma'kûsu olduğu için “sâat-i mü'vecce” derler. Lâkin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümânın rivayetinde, يوم الجمعة *“Cuma günü on iki saattir”*, kezâ *İbn Mâce*'deki Abdullah İbn Selâm radiyallahu anh rivayetinde, أو بعض ساعة *“Yahut bir saatlik bir parçası”* denilmiş olduğuna göre kasıt buyurulan saat, imtidâd-ı muayyeni olan bir saattir. Bu saat leyle-i Kadir ve ismi-âzam gibi mübhem bırakılmış bir sâat-i şerifedir. İbhamındaki hikmet de zâhirdir. Sâat-i icâbeti kollayan kimse, günün hangi cüzünde olduğunu bilmeyince saatine rastgelir diye bütün gün kalbini huzur içinde tutup zikre, duaya, vesâvis-i dünyeviyyeden hâlî tutmaya çalışır. Hâkim'in *Müstedrek*'i ile İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde rivayet edildiğine göre, Ebû Hüreyre radiyallahu anh, “Bu saatin hangi saat olduğunu Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden sorduk. القدر *“Yani bu saati ben biliyordum. Lâkin sonradan leyle-i Kadir bana unutturulduğu gibi, bu da bana unutturuldu”*, buyurdu”

{İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 122, no: 1741.} demiştir. Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'nin nakline göre Mescid-i Şerîf-i Nebvî'den bir defa bir kelp geçmiş. Sahâbeden bir zat, "İlâhî! Şunu gebert!" demesiyle köpek ölmüş. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de, *لقد وافق هذا الساعة التي إذا دعيت استجيب* "Bu kimse dua edince isticâbet vâki olan saate rast getirdi" buyurmuşlardır. {Temel hadis eserlerinde tespit edilememiştir. Aynî, *Umde*, VI, 242.}

Seleften bazıları bu sâat-i icâbetin ahd-i celîl-i nebevîye has olup sonra refolduğunu iddia etmişlerse de vârit olan mütevâtir haberler buna külliyyen münâfîdir. Nitekim Muâviye'nin mevlâsı Abdullah b. Yuhannesî, meseleyi Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan sual etmiş ve müşârûn ileyh, "Bunu kim söylemişse yalan söylemiştir" diyerek şiddetle inkârda bulunmuştur.

Merfû olmadığı sabit olduğuna göre de, acaba sâat-i icâbet senenin yalnız bir cumasına mı hastır? Yoksa her cumada böyle bir saat var mıdır? Kâ'b el-Ahbâr Tevrat'tan hatırında kalmış olmasına itimat ederek, bunun senenin yalnız bir cumasına muhassas olduğunu zannetmişse de *Sünen-i Tirmizî* ve *Sünen-i Nesâî*'de mervî olduğuna göre Cebelitûr'da Ebû Hüreyre ile buluştuıkları bir günde vâki olan müzakere esnasında bu fikrini Ebû Hüreyre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden vâki olmuş semâia istinaden tashih etmiş. O da Tevrat nüshasına tekrar müracaat ettiğinde Ebû Hüreyre'nin sıdkımı bir daha tasdik eylemiştir.

Nesâî'deki nakle göre de Ebû Hüreyre, Kâ'b'ın Tevrat'a istinaden söylediği sözü Abdullah b. Selâm radiyallahu anha naklettiği vakit hemen, *كذب كعب* "Kâ'b yanlış söylemiş!" deyivermiş. Ebû Hüreyre'nin Kâ'b'a rivayet ettiği hadis, *خير يوم طلعت فيه...* ki, yukarıda geçmişti.

Cumadaki sâat-i icâbet müphem kalmış olmakla beraber bu babda vârit olan ahbâra istinaden ulemâ bir dereceye kadar tayinine de çalışmışlarsa da ihtilâfât-ı azîmeye düşmüşlerdir. *Buhârî* şârihi Aynî ile İbn Hacer el-Askalânî, bu babda kırk bir kavil nakletmişlerdir ki, birçoğu mütedâhildir. Biz, burada yalnız ilm-i rivâyetçe en kuvvetli olan kavilleri zikredelim. Müslim ile Ebû Dâvûd'un rivayetlerine nazaran Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ Ebû Mûsâ el-Eş'ârî radiyallahu anhin oğlu Ebû Bürde'ye, "Cuma saati hakkında baban, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayeten sana bir şey söyledi mi?" diye sormuş. O da pederinin, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işitmiş olduğuna göre, imamın iki hutbe arasında oturmasından itibaren namaz bitinceye kadar olan saat olduğunu haber vermiş. Bu cevabı İbn Ömer radiyallahu annhümâ pek beğenmiş ve Ebû Bürde'nin başını okşayıp bereket duasında bulunmuştur. İbn Mâce'nin Amr b. Avf el-Müzenî radiyallahu anih rivayetine nazaran bu saatin hangi saat olduğu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sorulmuş ve *حين تقام الصلاة إلى الانصراف منها* "Cuma namazı ikame olunmasından itibaren namazdan çıkıncaya kadar" {İM1138 İbn Mâce, *İkâmetü's-salavât*, 99.} buyurulmuş.

Bir de Ebû Hüreyre radiyallahu anhın Kâ'b el-Ahbâr ile Cebelitûr'da bir gün vakit geçirdikten sonra beyinlerinde geçen macerayı Abdullah b. Selâm radiyallahu anha naklettiğine dair olan rivayet vardır ki, bunu İmam Mâlik, Ebû Dâvûd ve Nesâî rivayet ediyorlar. *Nesâî*'deki rivayete nazaran, Abdullah b. Selâm radiyallahu anh, Kâ'b'ın Tevrat'a istinaden sâat-i icâbetin senede yalnız bir cumaya münhasır olduğuna dair sözünü, ibtidâ كذب diyerek inkâr edip Tevrat'a bir daha baktıktan sonra Ebû Hüreyre'ye muvâfakat ederek her cumada olduğunu söylemesini de صدق كعب إني لأعلم تلك الساعة "Kâ'b doğru söylemiş. Hem de ben o saati biliyorum" diyerek tastik etmiş. Bundan sonra Ebû Hüreyre radiyallahu anhın, "Kardeşim, hangi saat olduğunu bana söyle" demesi üzerine, "Cumanın gün batmadan evvelki son saatidir" cevabını vermiş. Yine Ebû Hüreyre'nin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, وهو في الصلاة لا يصادفها مؤمن وهو في الصلاة" buyurdıklarını işitmedin mi? Senin dediğin saat ise namaz saati değildir yani vakt-i kerâhettir" demesi üzerine, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, من صلى وجلس ينتظر الصلاة لم يزل في صلاة حتى تأتيه الصلاة التي تلاقيها" yani 'Her kim namazı kıldıktan sonra diğer namaza muntazir olarak oturursa kavuşacak öteki namazın vaktine kadar hep namazdadır' buyurdıklarını sen de işitmedin mi? İşte böyledir" cevabını vermiştir. {Kaynakta "لم يزل في صلاة" ifadesi yerine "فهو في صلاة" yer almaktadır. N1431 Nesâî, Cum'a, 45.} *İbn Mâce*'de Abdullah b. Selâm radiyallahu anhın aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleriyle bir mükâlemesi vardır ki, yine bu saatin, sâat-i icâbet olduğunu teyit eder (297 ve 355. hadislere müracaat).

Esânîd itibariyle en sağlam olan bâlâdaki Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile işte bu Abdullah b. Selâm radiyallahu anhümâ hadisleri olup ikincisi, evvelkisinden daha meşhur olmakla beraber Müslim evvelkisini tercih edip *Sahîh*'ine derceylemiştir. Maahâzâ kendi pederi tarikiyle Ebû Bürde'den hadisi rivayet eden Mahreme b. Bükeyr'in pederinden simâî olup olmadığı beyne'l-muhaddisîn münâzaun fih olduğundan Müslim hadisinde bir inkitâ şâibesi de vardır.

Hâsılı, vakt-i icâbet maktûun bih değildir. Gizli kalması da o vakte rasgelir ümidiyle cumanın ekser evkâtını zikr ü ibadetle, dua ve inâbetle imrâra bâis olduğu için ümmet hakkında ayn-ı rahmettir.

110 Bu işâret-i seniyye sâat-i icâbet müddetinin pek kısa olduğuna sarâhaten delâlet ederse de bazıları -aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin mübarek baş parmaklarını elinin ortasına tesadüf eden diğer iki parmağına bastıklarına bakarak- Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh hadisinin maksûd-ı âlî-i Nebevî olduğuna delâlet ettiğine hükmetmişlerdir. Lâkin o saat müphem olduğu için işâreti bu kadar tevsî etmek belki hata olur.^a

a Şârih Kastallânî, bu müphem saatin bir isim rüzgârdan ibaret olduğunu ifade eden şu, إن لربكم في أيام دهركم "Sizin şu yaşadığınız yılınızın günleri içinde hemen esip geçiveren latif rüzgârları vardır. Hayat bahşolan bu nesîmi, teneffüs edebilmek için daima onu kollayınız" {MK16621 Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 233.} haberini zikrediyor. Taberânî'nin Muhammed b. Mesleme'den rivayet ettiği bu haberi ehl-i hadîs, taz'if ettiğinden, esasen şârih de وقد روى سığasıyla buna işâret etmekte bulunduğu mütercim merhum nakletmemiş olmalıdır (K.M.).

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ أُقْبِلَتْ عَيْرٌ تَحْمِلُ طَعَامًا فَالْتَفَتُوا إِلَيْهَا حَتَّى مَا بَقِيَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِلَّا اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) biz Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte (cuma) namazı kılarken¹¹¹ (Şam tarafından) yiyecek yüklü bir kârbân (kervan) geldi.¹¹² (Cemaat birer birer) kabileye doğru yönelip on iki kişi kalıncaya kadar¹¹³ hep dağıldılar. Şu, ^a وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا işte bunun üzerine nâzil oldu.¹¹⁵ {B936 Buhârî, Cum'a, 38.}

.....

RİVAYETLER

Bir nüshaya göre بينما yerinde بينا dır.

Buhârî'nin diğer rivayetinde يوم الجمعة , diğerinde de من الشام ziyadeleri vardır. Bu iki kayıt, Müslim'in bir rivayetinde müctemian zikredilmiştir.

Müslim'in rivayetinde فانقتل الناس إليها denilmiştir ki, "Oraya doğru döndüler" demektir. Buhârî bir rivayette فانقتل الناس "Cemaat kalkıp yürüdüler", diğer rivayette, فانقتل الناس "Cemaat dağıldı" lafızları ile rivayet etmiştir ki, nazm-ı Kur'ân'a muvâfık olan bu lafızdır.

111 Lafzın zâhirine göre, hadîs-i şerifte mevzubahis olan dağılma keyfiyeti, namaz içinde vâki olmuş gibi görünüyor. Hatta Buhârî -burada açtığı babın unvanına ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin o günkü cuma namazını dört rek'ata itmâm ile öğlen namazı kılış oldukları hakkında hiçbir rivayet bulunmadığına nazaran- huzurlarıyla cuma mün'akid olacak cemaat adedinin namazın sonuna kadar istimrârı, cumanın sıhhati için şart olmadığına bu hadisi delil olarak irat etmiş benziyor. Lâkin hadisenin namaz içinde değil, hutbe esnasında vâki olduğu Müslim'in کَاه يَخْطُب , کَاه قائم ve Ebû Avâne'nin مستخرج 'i ile *Tirmizî ve Dârekutnî*'de يَخْطُب قائم lafızlarıyla rivayet edilmiş olması delâletleriyle akla daha mülâyim gelir. Bu takdirde râvî Câbir radiyallahu anhin "Biz hutbeyi istimâ' ediyorken" diyecek yerde "Biz cuma namazı kılarken" demesi bir şeyi kendisine yakın bir şey ile tesmiye kabilinden olmuş olur. Zaten hutbeyi istimâ' edenler cuma namazını kılmaya mun-

a el-Cum'a, 62/11.

tazır olacakları ve 297. hadis mûcibince namaz içinde sayılacakları için namaz kılıyorduk demek sahih olur. Hele âyet-i kerîmedeki *فَأَيُّكُمْ* nazm-ı celîli, hadisenin hutbe esnasında vukuuna şüphe bırakmıyor.

112 Bu kârbân Dihye b. Halîfe yahut Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhümâya ya da müşâreket suretiyle her ikisine ait olup Şam diyarından hayli erzak getirmişti. Medine ahalisi, o sırada pek ziyade ihtiyaç ve müzâyaka içinde kıvrandıklarından vürûdu ilân edilir edilmez sahâbeden birtakımları, erzak satılıp tükenmeden tedarik edebilmek telâşi ile oraya koşuşmuşlar ve –burada görüldüğü üzere– itâb-ı ilâhîye uğramışlardır.

113 Müslim'in bir rivayetinde *فِيهِمْ* "Kalanların içinde ben de vardım", diğerinde *فِيهِمْ* *أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ* denilmiştir. Mev'iza-i nebeviyyeyi terketmeyip sebat eden on ikiler meyanında râvi Câbir ile Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümün bulunduğu rivâyet-i sahîha ile sabit olup diğer rivâyatta Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim, İbn Mes'ûd, Hulefâ-yi Erbaa'nın bakiyesi, Bilâl, Ammâr radiyallahu anhümün isimleri başka başka tariklerle zikredilmektedir. Bunlara ilâveten bir, iki hatta yedi hatunun da sebat ettikleri bazı rivâyatta mezkûr ise de bu kuvvette değildir. Kırk zatın, mescid-i şerifi terketmedikleri hakkında Dârekutnî'nin yine Câbir radiyallahu anhtan olan rivayeti varsa da zayıftır.

114 Âyet-i kerîmenin tamamı, *مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِ وَمِنَ التَّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ* dir. Meâl-i âlîsi: *"Onlar bir ticaret yahut bir eğlence buldular mı hemen oraya koşup dağılıyor ve seni ayakta hutbe irat ederken bırakıp savuşuyorlar. Onlara de ki: Namaz ve niyazları mukabili olarak nezd-i ilâhîde saklı duran ecr ü sevap eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır.* {el-Cum'a, 62/11.} *Râzık-ı hakîkî Allah olduğu için râzıkların en hayırlısıdır. İlh."* *والله أعلم .*

Hadîs-i şerifte mevzubahis olan ticaret kervanı olduğu halde âyet-i kerîmede bir de *لَهُ* den yani eğlenceden bahis buyuruluyor. Çünkü o zamanlarda bir kârbânın Şam'dan gelmesi gayet mühim bir hadise telakki edilip kârbânı vüsûlünü müteakip Medine'nin pazar yeri olan ve *أحجار الزيت* denilen mevkîe konar, halka i'lân-ı keyfiyyet için davullar, zurnalar çalınırdı ve bunu haber alanlar mallar satılmadan alışveriş edebilmek için oraya koşuşurlardı. O derecede ki, Medine'de oraya gitmedik hiçbir kimse kalmazdı. Dihye'nin hadiseye bâis olan kârbânı, kendisi dâire-i îmân ve İslâm'a gelmeden evvel bir cuma günü aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri hutbede iken, Medine'ye varmış ve mûtat olduğu üzere davullar, zurnalar çaldırarak i'lân-ı muvâsalat eylemişti. Âyetteki *أَوْ* harf-i terdîdinden de anlaşılacağı üzere mescid-i şerifi terkedenlerin kimi alışveriş etmek, kimi de panayır yerini görüp gönül eğlendirmek kastıyla gitmişlerdi de âtidedeki itâb ve tevbîh-i ilâhî ayrı ayrı her iki taifeye râci olmuş oluyor.

Bu hadîs-i şerifte zikrolunduğu üzere, cemaatin dağılma hadisesi, bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden evvel vâki olmuştur. Ondan sonra ise sahâbe-i kirâm, bu tevbîh-i ilâhîden büyük bir hisse-i istifâde kaparak sûre-i Nûr'daki *لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ*

“Öyle ricâl ki, onları ne bir ticaret, ne de alım satım zikrullahtan alıkoyamaz”^a sitâyîş-i rabbânîsine liyakat kesbetmişlerdir.

115 İmam Mâlik’in cuma on iki kişi ile mün’akid olur demesi, işte bu hadîs-i şerife bina-
endir. Askalânî adet hakkında on dört kavil daha nakleder. Bu akvâlin birkaçı 487. hadisin
hâşiyesinde zikrolunmuştu. Her müctehidin bu husustaki delili başkadır. Huzurlarıyla
cuma mün’akid olan ekall-i adedin gerek hutbe esnasında, gerek sonra eksilmesi üzerine
namaz iki rek’at mı kılınır? Yoksa öğlen namazı olmak üzere dört rek’at mı eda olunur?
Meselesi de beyne’l-müctehidîn muhtelefün-fihtir.

509

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي قَبْلَ الظُّهْرِ رَكْعَتَيْنِ وَبَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ وَبَعْدَ
المَغْرِبِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ وَبَعْدَ العِشَاءِ رَكْعَتَيْنِ وَكَانَ لَا يُصَلِّي بَعْدَ الجُمُعَةِ حَتَّى يَنْصَرِفَ
فِيصَلِّي رَكْعَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sal-
lallahu aleyhi ve sellem öğlen namazından evvel iki ve ondan sonra (yine) iki,
akşam (namazın)dan sonra da hâne-i saâdetinde iki rek’at namaz kılardı. Yat-
sı (namazın)dan sonra (kezâlik) hâne-i saâdetinde iki rek’at kılardı.¹¹⁶ Cuma
(namazın)dan sonra ise (mescid-i şeriften hâne-i saâdete) teşrif etmeden (na-
maz) kılmazdı. (Lâkin sonra) iki rek’at kılardı.¹¹⁷ {B937 Buhârî, Cum’a, 39.}

.....

116 Buhârî’nin Nâfi’ tarikinden rivayet ettiği bu hadîs-i şerifte farz olan namazlara
mukarin olarak kılınan “sünen-i revâtib”in miktarları beyan ediliyor. Tetkikinden mâlûm
olacağı üzere, öğlenden evvelki sünnet-i müekkede yalnız iki rek’at gibi görünüyor. Yine
sahâbî-i müşârûn ileyhten oğlu Sâlim b. Abdullah tarikinden Buhârî’nin rivayet ettiği diğer
bir hadiste de, صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم diyerek bu sünen-i revâtibi aleyhi’s-salâtü
ve’s-selâm efendimiz hazretleri ile birlikte yine buradaki miktarlarda kıldığı zikredilmiştir.
Bu meyanda salât-ı fecre tekaddüm eden râtibeden bahis yoktur. Çünkü müşârûn ileyh
Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin ümmü’l-mü’minîn Hafsa
dolayısıyla kayını olup ancak ferâizden evvel ve sonra hâne-i saâdete girip beraberce kıldığı
revâtibi haber veriyor.

a en-Nûr, 24/37.

Salât-ı fecrin râtibesine gelince ona da muvâzabet buyurulduğunu hemşiresi ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden öğrenmiştir. Nitekim yine Nâfi' tarikinden mervî olup *Tecrîd'e* girmeyen diğer iki hadiste, حدثني، وكانت ساعة لا يدخل على النبي صلى الله عليه وسلم فيها. حديثي، حفصة أنه كان إذا أذن المؤذن وطلع الفجر صلى ركعتين Sabah namazından evvelki saat Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem huzur-ı âlîlerine girilemeyecek bir zaman idi. Hafsa bana dedi ki, müezzin ezan okuyup fecir tulû ettiğinde de iki rek'at kılarlardı” {B1180 B1181 Buhârî, Teheccüd, 34.} demiştir. Hatta ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden rivayeten, كان يصلي سجدتين، بعد ما يطلع الفجر خفيفتين {B1173 Buhârî, Teheccüd, 29.} diyerek râtibe-i fecrin iki rek'atı hafife olduğunu haber veriyor. Yine bu son iki hadiste akşam ile yatsı sünnetlerini hep hâne-i saâdette kıldıkları da ayrıca tasrih edilmiştir.

Demek ki, İbn Ömer radiyallahu anhümânın nakline göre, müekked olan sünen-i revâtib on rek'attır. Nitekim kendisi de dediğimiz rivayetlerin birinde, حفظت من النبي صلى الله عليه وسلم عشرة ركعات... Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden on rek'at namaz belledim...” {B1180 B1181 Buhârî, Teheccüd, 34.} diyor. Lâkin ümmü'l-mü'minîn Ümmü Habîbe radiyallahu anhânın *Müslim*'deki hadisine göre, revâtib olarak on iki rek'at tavsiye buyurulduğu da sabittir. Bu on ikinin dördü öğlenden evvelki dört rek'at sünnettir. Müşârün ileyhâ hazretleri, سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من صلى اثنتي عشرة ركعة في يومٍ وليلة بني له، Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim: 'Her kim bir gün, bir gece içinde on iki rek'at kılarca cennette kendisi için bir hâne bina olunur' buyuruyordu” dedikten sonra, “Bunu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittikten sonra bunları hiç terketmedim” diyor. {M1694 Müslim, Müsâfirîn, 101.}

Müslim'de ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan da bir rivayet vardır. Müşârün ileyhâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin tatavvu namazlarını sual eden Abdullah b. Şakîk'a, “Benim hânemde öğlenden evvel dört rek'at kılar, ondan sonra çıkar, farzı kıldırır, sonra yine gelir iki rek'at kılar. Akşam namazını da kıldırdıktan sonra gelir iki rek'at kılar. Yatsıyı kıldırdıktan sonra yine gelir iki rek'at kılar. Bir de gece içinde vitir olmak üzere dokuz rek'at daha kılar. Bir de geceleyin uzun uzun ya kâimen, ya kâiden namaz kılar. Ayakta kıraat ederse ayakta iken, oturduğu yerde kıraat ederse oturduğu yerden rükû ve secdeye varır. Fecir tulû edince de iki rek'at kılar” {M1699 Müslim, Müsâfirîn, 105.} cevabını veriyor.

Öğlenden evvel dört rek'at sünnet-i râtibe hakkında Müslim'in bu iki hadisinden başka *Tirmizî*'de Ali, Âişe ve Abdullah b. Sâib radiyallahu anhümden mervî dört hadis daha vardır. Hazret-i Ali kerremallahu vechehû öğlenden evvel dört ve sonra iki rek'at kılmak aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin mu'tâd-ı şerifleri olduğunu haber verdiği gibi ümmü'l-mü'minîn hazretleri de öğlenden evvel dört rek'at kılmadıkları günlerde bunu farzdan sonra kılmak âdet-i seniyyeleri olduğunu söylüyor. Abdullah b. Sâib radiyallahu anh, zevalden sonra ve öğlen farzından evvel dört kılmaya muvâzabet buyurulduğunu nakletmekle beraber bu münasebetle aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, أنها ساعة تفتح

فيها أبواب السماء وأحب أن يصعد بي فيها عمل صالح *“Bu sema kapılarının açıldığı saattir. Bu saatte işlediğim bir amel-i sâlihın dergâh-ı izzete suûd etmiş olmasını severim”* {Kaynakta “بي” yerine “لي” harfi ceri yer almaktadır. T478 Tirmizî, Vitir, 16.} buyurdıklarını rivayet ediyor.

Bir de, ümmü'l-mü'minîn Ümmü Habîbe radiyallahu anhâdan sünen-i erbaada mervî hadîs-i merfû vardır ki, bunda, من صلى قبل الظهر أربعاً وبعدها أربعاً حرمة الله على النار, *“Her kim öğlen farzından evvel dört, ondan sonra da dört rek'at kılsa Allah Teâlâ o kimseyi cehennem ateşine haram eder”* {T427 Tirmizî, Salât, 200.} buyuruluyor. Diğer rivayette bu hadîs-i şerif, من حافظ على أربع قبل الظهر, *“Bu iki rek'atı sizi düşman süvarileri kovalasa bile bırakmayınız”* {D1258 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 3.} buyurulmuştur. Akşam namazından sonraki iki rek'atta da tekit buna yakındır. Tirmizî'nin rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd radiyallahu anh, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem akşamdan sonra ve sabah namazından evvelki iki rek'atın birinde, قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ {el-Kâfirûn, 109/1.} diğeriinde قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ {el-İhlâs, 112/1.} sûrelerini okuduğunu o kadar çok işittim ki, sayısını bilemem” {T431 Tirmizî, Salât, 202.} diyor ki, bu hadîs-i şerif, hem muvâzabete hem de derece ve ehemmiyetçe iki namazın mütekârib olduğuna delâlet eder. Hatta tâbîinden Saîd b. Cübeyr, “Akşamdan sonraki iki rek'atı terkedecek olursam korkarım ki mağfîret-i ilâhiyyeye nâil olamam” dediği gibi Hasan-ı Basrî de şâz olarak bu iki rek'atın vücûbuna kâil olmuştur.

“Akşam namazından sonra hiç söz söylemeksizin iki –ve diğer rivayete nazaran dört–rek'at kılan kimsenin namazı âlâ-yı illiyyîne ref olunur” diye İmam Mâlik'in Mekhûl'den bir rivayeti vardır: Akşam namazından evvel sahâbenin ahd-i celîl-i nebevîde iki rek'at namaz kıldıkları ve bundan nehiy vârit olmadığı da 370. Abdullah b. Mugaffel el-Mûzenî radiyallahu anh hadisi münasebetiyle zikredilmiştir.

Yatsıdan sonraki sünnet-i müekkelede gerek Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın hadisi ve gerek diğer birçok hadisle iki rek'at olduğu mâlûm ise de *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Âişe radiyallahu anhânın Şüreyh b. Hânî'ye aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin her gece dört veya altı rek'at kıldığını haber vermiş olduğu rivayet edilmiştir. Müşârün ileyhâ hazretleri, şöyle diyor: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yatsıyı kaldırıp yanıma teşrif ettiği hiçbir gece yoktu ki ya dört veya altı rek'at kılsın. Hatta bir gece yağmur yağmıştı da meşinden bir yaygı yaymıştım. Hâlâ gözümün önündedir. Yağının bir deliğinden su fişkırıyordu. Böyle iken mübarek vücudunu elbiseleri ile ıslak topraktan korumuyordu.” {D1303 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 16.}

İkindiden evvelki sünnet, ötekiler kadar müekkelede değilse de, bu babda İbn Ömer ve Ali radiyallahu anhümeden rivayetler vardır. İbn Ömer radiyallahu anhümânın *Sünen-i*

Ebû Dâvûd'da, رحمة الله امرأ صلى قبل العصر أربعاً “İkinci farzından evvel dört rek’at kılan kimseye Allah Teâlâ rahmet eylesin” {D1271 Ebû Dâvûd, Tatavvu’, 8.} hadisi olduğu gibi, Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin de *Tirmizî*’deki rivayetinde, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci namazından evvel dört rek’at namaz kılmak mu’tâd-ı şerifleri idi ki, bu dört rek’atın arasını melâike-i mukarrabîn ile onlara tâbi müslimîn ve mü’minîne selâm vermekle fasıl buyururdu” {T429 Tirmizî, Salât, 201.} denilmiştir. Maahâzâ, “Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin ikindiden evvel iki rek’at kılmak mu’tâd-ı şerifleri idi” {D1272 Ebû Dâvûd, Tatavvu’, 8.} diye müşârün ileyhten *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da diğer bir rivayet de vardır. İkindiden sonra tatavvu namazı menhî olduğu hakkında 346, 348, 349. Ebû Hüreyre ile Muâviye radiyallahu anhümâ hadisleri geçmiştir.

(Bu rivâyât, beynindeki teâruz için 350. hadisin hâşiyesine müracaat).

Hassaten yatsı farzından evvel kılınacak tatavvu namazından bahsedildiğine *Kütüb-i Sitte*’de hiçbir kayda müsâdif olamadım. Yatsının ilk sünneti 370. Abdullah b. Mugaffel radiyallahu anh hadisinin ifade ettiği umuma istinaden kılınıyor demektir.

117 Cuma dan evvelki râtibeden bahsedilmemesi, cuma namazı öğlen namazından bedel olduğu için sünnet-i müekkedesinin öğle gibi olduğunu ifhâm içindir. Yoksa cumanın gerek ilk gerek son sünneti hakkındaki rivâyât, salât-ı zuhrun sünnetleri hakkında olduğu gibi müteaddittir. Ezcümle *Sahîh-i İbn Hibbân*’ın Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâdan mervî hadis-i merfûunda, ما من صلاة مفروضة إلا وبين يديها ركعتان “Farzedilmiş hiçbir namaz yoktur ki, kendisinden evvel iki rek’at kılınmasın” {İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 208, no: 2455.} buyurulmuş olduğuna göre, cuma farzından evvel de lâakal iki rek’at kılmak sünnet olduğunda şüphe yoktur. (370. hadis ile hâşiyesine de müracaat). Ancak, buradaki rivayette câlib-i dikkat olan cihet, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin burada mevzubahis iki rek’atı daima hâne-i saâdette eda buyurmuş olmalarıdır. İki rek’atlı olan cuma namazı, dört rek’atlı olan öğlen namazından bedel olduğu cihetle böyle yapmaları, cuma farzının dörde iblâğ edilebileceği vâhimesine meydan vermemek için idi. *Sahîhayn* ile *Ebû Dâvûd*, *Tirmizî* ve *Nesâî*’de rivayet edildiği üzere, İbn Ömer radiyallahu anhümâ, bir kere cumadan sonra bir kimsenin olduğu yerde ayağa kalkıp iki rek’at sünnete durduğunu görünce, onu itip, “Cumayı dört rek’at mı kılmak istiyorsun?” diye tevbih etmiştir. Cumanın son sünnetini evinde kılmayıp mescidde eda etmek isteyen kimse, farzdan sonra ya konuşmalı veya hiç değilse yerini değiştirerek kılmalıdır. Müslim’in nakline göre, ابن أخت النمر demekle mâruf Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâ, Muâviye radiyallahu anhın maksuresinde, cuma namazını kılıp imam selâm verir vermez hemen ayağa kalkarak sünnete şurû etmesi üzerine Muâviye, “Bir daha böyle yapmayasın. Cumayı kıldıktan sonra konuşmadıkça yahut başka tarafa gitmedikçe ona başka bir namaz ulama. Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, konuşmadan veya yer değiştirmeden hiçbir namazı diğerine ulamamak için bize emretmiştir” {M2042 Müslim, Cum’a, 73.} demiş. Lâkin iki namazı kelâm ile fasletmektense, intikal ile fasletmek evlâdır.

Cumadan sonraki sünnetin aded-i rek'atına gelince, buradaki İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisine göre, iki ise de dört, hatta altı olduğuna dair de rivayetler vardır. Ebû Hüreyre radiyallahu anhin *Müslim*, *Ebû Dâvûd* ve *Tirmizî*'deki hadîs-i merfûunda *“Cumadan sonra namaz kıldığınızda dört rek'at kılınız”* {M2037 Müslim, Cum'a, 68.} buyurulmuştur. İbn Ömer radiyallahu anhümâ bile iki rek'at hadisinin râvisi iken, *Tirmizî*'nin nakline göre, mescidde iki rek'at kıldıktan sonra ayrıca dört rek'at daha kılmıştır. Ebû Dâvûd'un nakline göre bunu Mekke'de iken yapar, Medine'ye, evine döndüğü vakit kendi hânesinde iki rek'at namaz kılmakla iktifa edermiş. Bu babda vâki olan suale karşı bunun, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem fiili olduğunu söylemiş. Saîd b. Mansûr da, *Sünen* kitabında zikrettiğine göre, tâbiînden Ebû Abdurrahman es-Sülemî şöyle demiş: “İbn Mes'ûd radiyallahu anh, cumadan sonra dört rek'at kılmayı bize öğretti idi. Sonra Ali radiyallahu anh bizim tarafa gelince altı rek'at kılmayı bize öğretti” ilh..

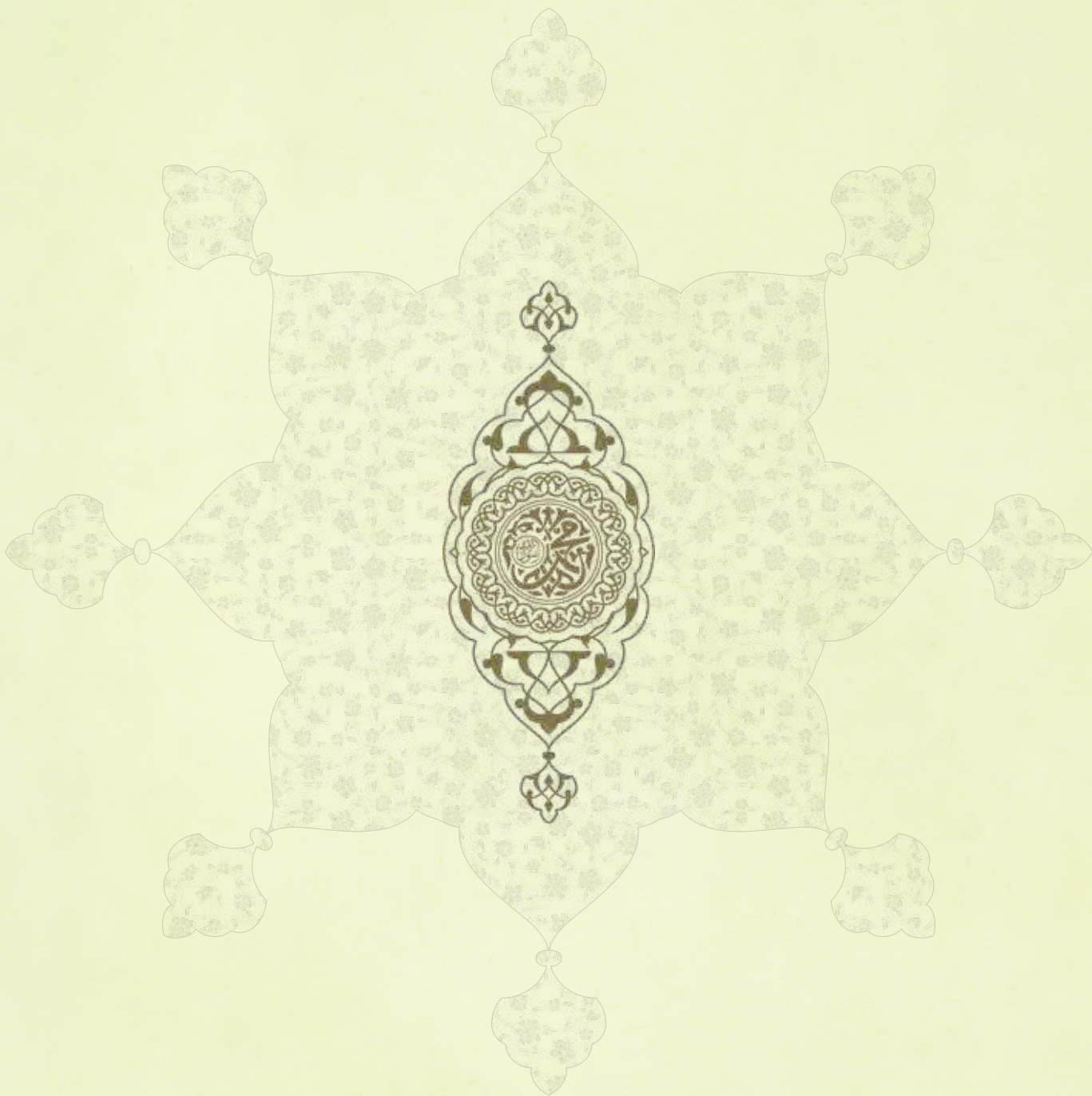
Halvette tatavvu, riyâya mahal bırakmadığı için, nevâfilin evde kılınması, mescidde kılınmasından efdaldır. Selef-i sâlihînün sünnete tebaan tetâbu' eden bu amelleri, tembel güruhundan birtakım ceheleyi cuma farzından sonra sünnet kılınmaz vehmine düşürmüş olup, ekseriya gördüğümüz gibi, imam selâm verir vermez cemaatin yarısı pabuçlarını kapıp mescidden dışarıya uğruyorlar. Fakat hânelerine avdet, nevâfil-i vakti eda etmek için değil, vazîfe-i ubûdiyyetimiz hitam buldu diyerek mahbesten kaçır gibi hevâ-yi âcillerini istifaya koşuyorlar ve hak edilecek uhrevî bir ecir elde etmek için henüz yapacak işleri olduğunu hatıra getirmiyorlar.

Cumadan sonraki nevâfil hakkında fukaha üç taifeye ayrılmışlardır: Birinci taifeye göre, cumadan selâm verince iki rek'at sünneti kılmak için eve dönmelidir. Ömer, İmrân b. Husayn radiyallahu anhümâ ile İmam Nehaî'nin mezhebi budur. İmam Mâlik, evine dönmek vazifesini yalnız imama tahmil eder; cemaat mescidde sünneti kılabilirler der. Bunların hücceti Buhârî'nin bu hadisidir.

Diğer taifeye göre, cuma farzından sonra ibtidâ iki, sonra dört rek'at kılınmalıdır. Bu, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ömer ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhümâden mervî olup müctehidînden Atâ, Sevrî ve Ebû Yûsuf'un da kavli budur. Ancak Ebû Yûsuf, dört rek'atın evvel kılınmasını müstehap görür. Bunların hücceti de -bu hâşiyede biraz evvel geçen- İbn Ömer radiyallahu anhümânın Mekke'deki fiilidir. İmam Ebû Yûsuf'un, dört rek'atı takdim etmesi de Ömer radiyallahu anhin, bir namazdan sonra yine o kadar rek'atlı bir namaz kılınmasını mekruh gördüğüne dair olan rivayetten dolaydır. İmam Şâfiî ise, cumadan sonra tatavvu namazı ne kadar çok kılınırsa o kadar hoşuma gider demiş.

Üçüncü taifeye gelince; onlar, arada selâm verilmeksizin dört rek'at kılınır diyorlar. Bu -biraz evvel geçtiği üzere- İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan mervî olup eimmeden Alkame ve Nehaî de buna kâillerdir. Ebû Hanîfe ile İshak b. Râhûye de bu mezheptedirler. Biraz evvel geçen Ebû Hüreyre radiyallahu anh hadisi de bunlara hüccettir.

Kitâbü
Salâti'l-Havf
كِتَابُ صَلَاةِ الْخَوْفِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

510

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ عَزَّوْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ نَجْدِ فَوَازَيْنَا الْعَدُوَّ فَصَافَفْنَا لَهُمْ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي لَنَا فَقَامَتْ طَائِفَةٌ مَعَهُ تُصَلِّي وَأَقْبَلَتْ طَائِفَةٌ عَلَى الْعَدُوِّ وَرَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَنْ مَعَهُ وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ انْصَرَفُوا مَكَانَ الطَّائِفَةِ الَّتِي لَمْ تُصَلِّ فَجَاءُوا فَرَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِهِمْ رُكْعَةً وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ فَقَامَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ فَرَكَعَ لِنَفْسِهِ رُكْعَةً وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan:¹ Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Necid tarafına² müteveccihen gazâyâ gitmiştim. Düşmanın hizasına geldik. Onlara karşı saflarımızı düzdük. (Namaz vakti gelince) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bize, kıldırılmak üzere namaza durdu. Bir kısım (ashap) da onunla beraber (namaza) durdular³ diğer kısım (ise) yönünü düşmana çevirdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisiyle birlikte olanlarla beraber rükûa vardı ve iki (defa) secde etti⁴ derken (beraber namaz kılanlar henüz) kılmamış olan taifenin yerlerine gittiler. Ötekiler de gelip Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arkasında durdular.⁵ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onlarla beraber (de) rükûa varıp iki secde etti. Sonra selâm verdi. (Ondan sonra) o iki taifenin her biri (nöbetleşe namaza) durup kendi hesaplarına birer kerre rükûa varıp ikişer secde ettiler.⁶

{B942 Buhâri, Salâtü'l-havf, 1.}

.....

RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif hakkında şu rivayetler de vardır: Bir nüshaya göre, مع النبي صلى الله عليه , bazı nüshalarda , فصاففناهم , bazı nüshalarda , فرقع .

Bu hadîs-i şerifi İbn Ömer'den, kölesi Nâfi' ile oğlu Sâlim rivayet etmişlerdir. Bura-
daki rivayet, Sâlim'indir.

1 Burada mevzû-i bahsedilecek olan namaz, "salât-ı havf"tır. Cenâb-ı Hak azze ve
celle hazretleri, "حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ" *Farz olan namazlara, bâhusus salât-ı vustâyâ, fûrûz ve erkânını istifa ve hududunu ifa etmek suretiyle muvâzabet ediniz. Başka kelâmdan feragat ederek huşû ve hudû ile huzûr-ı ilâhîde durunuz*^a âyet-i kerîmesiyle salavât-ı mefrûzayı evkât-ı mahsûsalarında edaya muvâzabeti ferman buyurduğu gibi, bu farzın hiçbir veçhile sâkıt olamayacağını i'lâm için de رُكْبَانًا أَوْ رُجَالًا "Hey'et-i ma'lûmesiyle namazı eda edinceye kadar bir düşman zararına uğramaktan korkarsanız yine vakit namazını terketmeyip hatta yürüyerek, yahut hayvanlarınıza binmiş olarak namazı kılınız"^b buyurmuştur. Bu takdirde, îmâ ile olsun, yine namaz kılınacak demektir. Nitekim, İbn Ömer radiyallahu anhümânın -merfû olduğunda şüphe edilmeyen- hadisinde cema-
atle salât-ı havf tarif edildikten sonra, فإن كانوا رجالاً قياماً على أقدامهم وركبائاً "Korku bundan da ziyade olursa ister yaya olarak ve ayak üstü durarak, yani rükû ve sücûdu terkederek; ister hayvan üzerinde olarak; kibleye ister yüzleyerek ister yüz-
lemeyerek îmâ ile kılarlar" {Kaynakta atıf harfi olarak "و" yerine "أو" harfi geçmektedir. B4535 Buhârî, Tefsîr (Bakara), 44.} denilmiştir.

İmâd-i dîn yani dinin direği olan namaz farzı, şehâdeteyn gibi hemen hemen hiçbir sebep ile sâkıt olamayacak bir vecîbe olduğu için ne hâl-i sıhhatte; ne hâl-i marazda, ne haza-
rda, ne seferde, ne kudret halinde, ne aciz halinde, ne hâl-i havfta, ne hâl-i emniyette mükelleften sâkıt olmaz; farziyeti hiçbir zaman muhtel olmaz.

Şurası da muhakkaktır ki, ehl-i İslâm'ın mânevî terakkî ve teâlîsi gibi dünyevî emn
ü selâmeti de namazın taraf-ı risâletten tahdit ve tâlim buyurulan surette hüsnümühafaza-
sıyla pek ziyade alâkardır. إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ. ^c âyet-i kerîmesi, salâta âdâb
ve erkânıyla devam eden cemâat-i müslimîn efradından her birinin ferden ferdâ fahşâ
ve münkere düşmekten tenzih ettiği gibi, efradı bu vasıf ile mütehallî olan cemaatin de
dünyevî ve uhrevî selâmette olacağını iş'âr eder. Ebû Umâme radiyallahu anhin *Sahîh-i
İbn Hibbân* ile Hâkim'in *Müstedrek*'inde ve ricâl-i sahîhin rivayetleriyle *Müsned-i Ahmed*'de
لتنقضن عرى الإسلام عروة عروة فكلما انتقضت عروة تشبث الناس بالتي تليها. وأولهن نقضاً الحكم وآخرهن الصلاة "İslâm'ın yapışacak kulpları elbette birer birer kopacaktır. Her biri çözüldükçe halk, geriye kalanlara yapışıp tutunacaklardır. Bunların en evvel koparı hükümde adalet, en sonu da namaz olacaktır" {HM22513 İbn Hanbel, V, 251.} hadîs-i şerifi, namazın nefse'l-
emirde olduğu gibi, vakt-i ma'lûma kadar, müslümanlar nazarında da mevkii diğer ferâize mukaddem olacağını gösterdiği gibi, sadr-ı İslâm'dan beri, vekâyiin seyr-i târihîsine tevâfuk itibariyle "ihbâr ani'l-gayb" nevinden ayrıca da bir mu'cize-i seniyyedir.

a el-Bakara, 2/238.

b el-Bakara, 2/239.

c el-Ankebût, 29/45.

409. hadiste de efrâd-ı ümmet arasında muhabbet ve meveddetin ve şikâk ve nizâdan mübâadetin salavât-ı mefrûzayı hüsnüedâ ile alâkadar olduğu muhbir-i sâdik tarafından bize bildirilmiştir.

Herhalde namaz şehâdeteynden sonra en mühim rükn-i dîn olup nasıl imkân bulunabilirse kılınmak lâzımdır. Hiçbir halde sâkit olmaz. Hatta adem-i kudret zamanlarında yalnız bir baş, o da olmadığı takdirde bir göz işâretiyle eda edilmelidir. Gayri makbul özür-lere Türkçe'de, "bînamaz özrü" denildiğinin sebebi budur.

Mevzubahsimiz olan salât-ı havfin cemaatle keyfiyet-i edâsı, Kitâbullah ile sabit olduğu gibi sünnet ile de sabittir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin salât-ı havfi defaat ile ve süver-i muhtelifede kıldırtdıkları rivâyât-ı sahîha ile mâlûmdur. Kitâbullah'tan olan delili, sûre-i Bakara'daki رُكْبَانًا أَوْ رُجُلًا أَوْ فِإِنْ خِفْتُمْ فِرْجَالًا أَوْ رُكْبَانًا^a âyet-i kerîmesiyle sûre-i Nisâ'dan, Buhârî'nin de bu vesile ile ilk ikisini bu babın başına geçirdiği şu âyât-ı kerîmedir:

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا. وَإِذَا كُنْتُمْ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أذىٌ مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَصْعَبُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا. فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا.

"Yeryüzünde sefer ettiğinizde, kâfirlerin sizi fitne ve mihnete giriftar edeceklerinden korkacak olursanız, namazı kasretmekle size hiç günah terettüp eylemez. Kâfirler, şüphesiz size açıktan açığa düşmandırlar. Böyle korku halinde sen, onların arasında bulunup onlara namaz kıldıracağı vakit onların yalnız birtakımı seninle namaza dursunlar; silâhlarını da üzerlerinde bulundursunlar. Secde ettiler mi hemen sizin arka tarafınıza geçsinler ve daha namaz kılmamış olan diğer takım gelip sizinle namazlarını kılınsınlar. Bunlar da hem müteyakkız davransınlar; hem silâhlarını elden bırakmasınlar. Çünkü kâfirler, silâhlarınızla emtianızdan gafil kalmanızdan bilistifade üzerinize yeniden hücum etmeyi arzu ederler. Yağmur yüzünden size eziyet verirse, yahut siz hasta bulunursanız namazda iken silâhlarınızı üzerinizde taşıyamakla da size hiçbir günah yoktur. Lâkin bu takdirde yine kuşku olunuz. Şüphesiz, Allah kâfirlere bir azâb-ı mühîn hazırlamıştır. Namazı kıldığınızda Allah Teâlâ'yı ayakta iken, otururken, yanınız üzere yatarken hep zikrediniz. Korku çağını geçirip de mutmain olduğunuzda namazı, yine size öteden beri tâlim edildiği gibi ikâme ediniz. Zira namaz, müminler üzerine mevkût olarak farzedilmiş bir şeydir."^b والله أعلم

a el-Bakara, 2/239.

b en-Nisâ, 4/101-103.

Bilfiil kıtal olmaksızın yalnız hüçûm-ı a'dâdan korkulan zamanlarda, cemaatle salât-ı havfin sureti edasını mücmelen bildiren bu nazm-ı celîle göre, imam cemaati ikiye böler. Birtakımı, ilk rek'atı imam ile beraber kıldıktan sonra düşmanı bekleyip gözetmek hizmetlerinden dolayı namaza iştirak etmemiş olan diğer takım o rek'atı kılanların yerlerine geçip kendi yerlerini onlara terkederler ve ikinci rek'atı onlar imam ile beraber kılarlar. Cemaatten her ferdin imam arkasında eda ettiği miktar, Kitâbullah'ın zâhirine göre, işte böyle bir rek'at olup diğer rek'at veya rek'atların nasıl itmâm olunacağı da sünnet ile ve müteaddit rivâyât ile sabittir.

Bu âyât-ı kerîme, وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ diye başladıkları için salât-ı seferin de delili bu mudur? Yoksa salât-ı sefer başkaca sünnetten bir delil ile mi meşrû kılınmıştır? meselesi, müctehidîn arasında muhtelefün-fihtir. Bazıları, 228. Âişe radiyallahu anhâ hadisine (oraya müracaat) ve Ömer radiyallahu anhin Nesâ ile İbn Mâce *Sünen*'leri ve *Sahîh-i İbn Hibbân*'da tahrîc edilen صلاة الجمعة وصلاة الفطر ركعتان وصلاة السفر ركعتان وصلاة الضحى ركعتان صلاة السفر ركعتان وصلاة الضحى ركعتان وركعتان ركعتان وركعتان صلاة الجمعة وصلاة الفطر ركعتان وصلاة السفر ركعتان وصلاة الضحى ركعتان "Peygamberiniz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem lisanından söylüyorum: Sefer namazı iki rek'attır, duhâ namazı iki rek'attır, bayram namazı iki rek'attır, cuma namazı iki rek'attır. Bu ikişer rek'at, kasırsız olarak tamamdır" {HM257 İbn Hanbel, I, 37.} rivayetine temessük ederler. Dört rek'atlı namazların sefer esnasında ikişer kılınmasını kasır addetmeyip tam bir namaz addederler ve buradaki *إِنْ خِفْتُمْ* şartının delâletiyle bu âyette ibâha buyurulan kasrın seferde vâki salât-ı havfa ait olduğuna hükmediyorlar. Onlarca burada mevzubahis olan kasır, aded-i rek'atın kasrı demek olmayıp salât-ı havfin tarifinden münfehîm olan kasr-ı hudûd ve tağyîr-i hey'et mânâsıdır. Zira gidip gelmek, silâh taşımak, cemaatten bir kısmı kibleye müteveccih olamamak gibi harekât ve a'mâl vardır ki, başka namazlarda müfsid-i salât iken burada namazın sıhhatine mani değildir. Eimme-i Irâk'ın mezhebi budur. Bu kavle göre âyet-i kerîmedeki *فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ* {en-Nisâ, 4/101.} ruhsatı *إِنْ خِفْتُمْ* şartına nazaran salât-ı havfa mahsus olup emniyet halindeki seferde sünnet ile sabit olduğu üzere kasr-ı aded-i rek'at farzdır.

Diğer eimme ise âyetteki kasr-ı salâtın murat, aded-i rek'atın kasrıdır demişlerdir. Bunlar salât-ı havfin tarifi zımında salât-ı seferin de tarif buyurulduğunu söyler ve dört rek'atlı salât-ı hazarın seferde iki rek'at kılınacağına yine bu âyet-i kerîmeyi delil ittihaz ederler. Bunlarca, salât-ı seferde ikişer rek'at kılmaya bu âyet-i kerîme ile ruhsat verilmiş olup dörde itmâm hilâf-ı sünnet olmakla beraber câizdir. Diğer bazıları da, seferdeki iki rek'atın kasırsız tam bir namaz olduğuna kâil olmakla beraber bu âyet-i kerîmeden salât-ı seferdeki iki rek'atın salât-ı havfta cemaat için yalnız bir rek'ata indiğini istinbât etmek istemişler ve İbn Abbas radiyallahu anhümânın, "Allah Teâlâ, Nebî-i Kerîm'inin lisanıyla namazı, hazarda dört, seferde iki, havfta da bir rek'at olmak üzere farz buyurmuştur" {HM2177 İbn Hanbel, I, 243.} hadisi ile istişhâd eylemişlerdir. Fukahâ-i Hanbeliyye'den İbn Kudâme'nin dediğine göre, bir rek'at ile iktifâya kâil olanlar, şiddet-i kıtâl esnasındaki

namazı kasteylemişlerdir. Nitekim, Zeyd b. Sâbit ile Ebû Hüreyre ve Câbir radiyallahu anhümden de buna benzer rivayet vardır. Câbir radiyallahu anh, “Kıtâl esnasında kasır, bir rek’attır” demiş. İshak b. Râhûye de, “Şiddet zamanında sana bir rek’at yeter ki, bunu îmâ ile kılarısın; ona kadir olamazsan bir tek secde ile iktifa edersin; onu da yapamazsan bir tekbir alırsın” demiştir.

Birtakımları da, *إِنْ خِفْتُمْ* şartına bakarak, seferde kasr-ı salâtın havf ile meşrût olduğunu iddia etmişlerse de Ömer ile İbn Ömer radiyallahu anhümânın sözleri bunlara karşı kâfi cevaptır. Fetihten sonra imana gelen Ya’lâ b. Ümeyye radiyallahu anh -ki, büyük vâlidesine izâfetle Ya’lâ b. Müneyye demekle mâruftur- Ömer el-Fârûk radiyallahu anha, “Hak Teâlâ *فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ*” buyuruyor; Biz artık emn ü âsâyış içinde bulunuyoruz. (Seferde neden kasrediyoruz?)” diye sormuş ve “Senin taaccüb ettiğin şeye ben de taaccüb etmiş Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sormuştum. *صدقة تصدق الله بها عليكم فاقبلوا صدقته* yani “*Bu, Allah Teâlâ'nın size bahşettiği bir sadakadır; sadakasını kabul ediniz*” buyurdu {M1573 Müslim, Müsâfirîn, 4.} cevabını almış. Ümeyye b. Abdullah b. Esîd de Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâya, “Biz Kur’an’da yalnız salât-ı hazar ile salât-ı havfı buluyoruz da, salât-ı seferi görmüyoruz” diye sual etmiş. O da, “Biz hiçbir şey bilmezken Hak Teâlâ Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi bize gönderdi. Onu nasıl yapıyor gördükse biz de öyle yaparız. O ise namazı seferde kasretmiştir. Bu, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemine bize bıraktığı sünnettir” {BS5489 Beyhakî, *el-Kübrâ*, III, 202.} diyerek bunun amel-i resûl ile teşrîf buyurulmuş olduğunu söylemiştir. Filhakika, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin bütün seferlerde kasr-ı salât buyurdıkları mâlûm olup farz namazı dörde iblâğ buyurdıklarına dair hiçbir rivayet yoktur. Hârise b. Vehb el-Huzâî radiyallahu anh, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mina’da -ki haccetü’l-Vedâ esnasında olacak- halk en emin oldukları, hatta emn ü emân medlûlünden yüksek bir hâl-i huzur içinde buldukları zaman bize iki rek’at kıldırmıştır” {B1656 Buhârî, Hac, 84.} diye haber veriyor (563. hadise de müracaat).

Şâfiyye’den Müzenî, salât-ı havfin mensuh olduğuna kâil olmuştur. Bazı fukaha da *وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ* kaydından salât-ı havfin, asr-ı celîl-i nübüvvete muhtas bir namaz olup sonrası için meşrû olmadığı mânasını çıkarmışlarsa da bu kavilleri fi’l-i sahâbe ile mecruttur, İmam Ebû Yûsuf -bir rivayete göre- buna zâhib olmuş imiş. Cessâs’ın beyanına göre, İmam Ebû Yûsuf’tan menkul rivayete nazaran, havf zamanında artık ayrı iki imam ile namaz kılınmak iktiza edecek; halbuki imâm-ı müşârün ileyhten buna muhalif iki rivayet daha vardır.

Gelelim salât-ı havfin cemaatle keyfiyet-i edâsına: Rivâyât-ı sahîha ile sabit olan süver-i edâ müteaddit ve muhtelif olup eimmeden her biri bir rivayete temessük etmekle diğer suretlerle kılınmış olmasına muarız değillerdir. Herhalde, Resûlullah sallallahu aleyhi

a en-Nisâ, 4/101.

ve sellem salât-ı havfı müteaddit defalar kıldıkları ve düşmanın her vaziyetine göre başka başka şekillerin muvâfık geleceği anlaşılıyor. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da salât-ı havfin sekiz sureti rivayet edildiği, *Sahih-i İbn Hibbân*'da dokuz, Kâdî İyâz'ın *İkmâl*'inde on üç vecih tâdât edilmiştir. Süfyân es-Sevrî, bu vücûhun on altı, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de *Ahkâmü'l-Kur'ân*'da yirmi dört olduğunu söyler. Lâkin İbnü'l-Arabî, altısı sahih olarak, ikisi o kuvvette olmayarak yalnız sekiz vechin tarifi ile iktifa etmiştir.

BİRİNCİ SURET. İmam Ebû Hanîfe ile ashabının iltizam ettikleri surettir ki, İbn Ömer radiyallahu anhümanın bu kitaptaki tarifine mutâbıktır. Huseyf tarikiyle İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan gelen rivayet de buna muvâfıktır. Buna nazaran emîr, imam her taifeye bir rek'at kıldırdıktan sonra selâm veriyor ve her sınıf, imamdan sonra namaza devam edip kendi kendine birer rek'at kılıyor. Bezzâr'ın Ali kerremallahu vecheden tahrîc ettiği rivayet de buna mutâbıktır. Bu namazda müctehedün-flh yalnız bir cihet kalıyor. İlk saf, ilk rek'atı imam ile beraber ikinci secdeye kadar tamam kılar. Düşmana karşı ibtidâ bekçi duran diğer saf ise imama, rükûdan itibaren uyar. Çünkü, saflar tebdîl-i mevkî edinceye kadar imam kıraatini bitirmiş bulunur. İmam selâm verdikten sonra da evvelki saf namazını kıraatsiz, sonraki ise kıraatle itmâm eder. Bu tarife göre, ibtidâ düşmanı bekleyen saf, iftitah tekbirini ikinci rek'atta alır. İmam Evzâî ile eimme-i Mâlikiyye'den Eşheb de bu kavli ihtiyar etmişlerdir. İmam Şâfiî'ye göre de bu namaz câizdir. Süfyân es-Sevrî'nin de bu namazı tecvizine dair rivayet olduğunu Hassâf zikrediyor. İmam Ebû Yûsuf da salât-ı havfin bu türlüne kâildir. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da böyle bir rivayet olduğu gibi Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhin böyle kıldırıldığı da mervîdir.

İKİNCİ SURET. İbn Mes'ûd radiyallahu anhin tasvir ettiği salât-ı havftır ki, buna yine Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'tan başka, ashabı kâildirler. Bunda da imam, her taifeye birer rek'at kıldırır ve her biri sonra diğer rek'atı yalnızca itmâm eder ve ikinci rek'ata iştirak edenler, imam selâm verdikten sonra, hemen kalkıp namazlarını itmâm ederek ilk rek'atı kılanların yerine geçer. Onların da itmâm-ı salât için avdet etmelerine meydan verirler ki, bu tasvire göre, ikinci saf için namaz içinde tebdîl-i mevkî etmek yalnız bir kere vâki oluyor demektir. Ancak Ebû Dâvûd'un Huseyf tarikinden olan rivayetindeki beyanına göre, her iki taife Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte iftitah tekbirini almışlardır ki, düşman müvâcehesinde ibtidâ duranlar, imamın iftitah tekbirinden itibaren namaza dahil olmuş oluyorlar. Bu namazı Abdurrahman b. Semüre radiyallahu anh da Kâbil seferinde askerine kıldırmıştır. Ancak Ebû Dâvûd'un rivayetine nazaran, imam selâm verirken arkasında oturanlar itmâm etmekle kalmayıp ötekilerle yerlerini mübâdele etmişler, onlar itmâm ettikten sonra bir daha mübâdele-i mevkî ederek itmâm etmişlerdir ki, birinci surete muvâfık düşer. Hassâf, İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetine muvâfık olanın sahih olduğunu söyler. Çünkü birinci taife, namazın başlangıcına yetişmiş olduklarından ikinci taifenin onlardan evvel namazdan çıkmaları câiz değildir. Bir de ilk taifenin iki rek'atı iki makamda kılmaları iktiza edince ef'al-i salât her iki taife beyninde müsâvat

üzere inkısâm etmek lâzım geldiğine binaen, ikincinin de iki rek'atı iki makamda kılması iktiza eder. İmam Ebû Yûsuf'un İbn Mes'ûd rivayetine muvâfakat etmemesi de bundan ileri gelmiş olsa gerektir.

ÜÇÜNCÜ SURET. *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Nesâî*'de tahrîc edilen Ebû Ayyâş ez-Zürakî radiyallahu anh rivayetine muvâfık olanıdır. Müşârün ileyhın nakline göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Usfân'da bulunmuş -ki, bu vak'a Vâkıdî'nin Hâlid b. Velîd radiyallahu anhtan rivayetine nazaran, Hudeybiye umresinde cereyan etmiş. O zaman Hâlid hazretleri henüz iman ile müşerref bulunmuyordu- karşılarna çıkan müşriklerin emîri Hâlid b. Velîd imiş. Öğlen namazını kılmışlar. Müşrikler, "Çok yazık oldu. Çok gaflet ettik. Onlar namazda iken üzerlerine hamle edeydik ne güzel olurdu" demişler. Hâlid b. Velîd onlara, "Merak etmeyin, bu namazdan sonra gün batmadan evvel onların kılacağı bir namaz daha vardır ki, nazarlarında mallarından, evlât ve ayâllerinden daha sevgilidir. O zaman yine işimizi görürüz" demiş. İşte o gün, öğle ile ikinci arasında mevzubahsimiz olan "kasr" âyeti nâzil olmuş. İkinci olunca, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz namaza kalkıp kibleye karşı durmuşlar. Müşrikler de kible cihetinde imişler. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem rükûa varınca hep rükûa varmışlar. Sücûda varınca yalnız kendi arkalarındaki saf beraber sücûda varıp gerideki saf onları beklemek için ayağa kalkmışlar. İlk saf iki secde edip ayağa kalkınca ikinci saftakiler secdeye varmışlar. Sonra ön saf geri saftakilerin, geri saf da ilk saftakilerin yerlerine geçmişler. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci rek'atın rükûuna varınca yine hepsi beraber rükûa varmışlar. Secdeye varınca da yalnız ilerlemiş olan saflar beraberce secde edip gerilemiş olanlar, ayakta kalmışlar ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem secdelerden sonra öndekilerle beraber oturunca onlar da secdelerini ifa edip ön saf ile birlikte kadeye oturmuşlar; sonra hep beraber selâm vermişler. {D1236 Ebû Dâvûd, Sefer, 12.}

Salât-ı havf âyetinin sebab-i nüzûlü, bu kıssa olduğu için ilk kılınan salât-ı havf, işte bu "Usfân salât-ı havfı"dır. Ebû Hüreyre radiyallahu anhın mürselen rivayetine nazaran -çünkü müşârün ileyh daha sonra Hayber'de iman etmiştir- vak'a-i Usfân ile Dacnân arasında olmuştur. Bir kerre de bu keyfiyet üzere Necid taraflarında Benî Süleym harresinde (kara taşlığı) kılınmıştır ki, Ebû Hüreyre, radiyallahu anh, onda bulunduğunu haber veriyor. Câbir, İbn Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Zübeyr b. Avvâm radiyallahu anhümden de bu mânada rivayetler vardır. İbn Abbas radiyallahu anhümâ da bu namazı gerek esbâb-ı mûcibesi, gerek sıfat ve keyfiyeti ile aynen Ebû Ayyâş ez-Zürakî radiyallahu anh gibi rivayet etmiş. Sonunda da, "Müşrikler, birtakımları secde ederken diğer takımın ayakta kaldıklarını görünce bizim niyetimizden haberdar oldular dediler" ziyadesi vardır. İbn Abbas'ın rivayeti, "mürsel-i sahâbî"dir. Zira, o gün henüz dâr-ı İslâm'a intikal etmemiş bir sabî idi. Herhalde Ebû Ayyaş'tan duymuş olacak. Maahâzâ kendisinin hazır olduğu bir namazı daha bu sığata muvâfık olarak merfûan rivayet ediyor.

DÖRDÜNCÜ SURET. Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan Ebû Ayyâş radiyallahu anhin rivayetine muvâfık bir rivayet olduğu gibi nerede kılındığını beyan etmeksizin kible cihetindeki bir düşmana karşı başka türlü bir namazda daha bulunduğunu rivayet ediyor ki, bu, dördüncü bir suret sayılabilir. Bu namazda birinci saf, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arkasında durup, ikinci saf daha arkada tahiyata oturur gibi yüzleri zahr-ı saâdete müteveccih olarak oturmuşlar. Her iki taife, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iftitah tekbiri aldıktan sonra birinci saf, birinci rek'atı ikmal edinceye kadar geridekiler, o kuûd heyetini bozmaksızın oturup beklemişler. Birinci saf, kıyama kalkınca gerisin geriye arkaya gidip oturmuşlar, arkadakiler, ileri geçip bir rek'atı cemaatle kılmışlar. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, selâm verir vermez her iki taife ayağa kalkıp kendi kendilerine rükû ile, secdeleriyle birer rek'at kılmışlar.

Süfyân es-Sevrî'nin kavlince, salât-ı havfın sıfatı, Ebû Ayyâş radiyallahu anhin tarif ettiğidir. Düşman, kible cihetinde olunca, İmam İbn Ebû Leylâ ile İmam Şâfiî'ce salât-ı havf sureti de budur. Düşman kibleye muhalif cihette bulunursa, İbn Ebû Leylâ'ya göre, âtîdeki beşinci suret üzere namaz kılınır. Süfyân es-Sevrî'nin bu babda İbn Ebû Leylâ'ya muvâfakat rivayetini Hassâf zikretmiştir.

BEŞİNCİ SURET. Ebû Hüreyre radiyallahu anhin rivayetine müstenit olan salât-ı havftır ki, İbn Ömer radiyallahu anhin rivayet ettiği namaz gibi Necid gazâsında vâki olmuştur. Müşârün ileyhe, bir gün Mervân b. Hakem, "Sen hiç Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte salât-ı havf kıldın mı?" diye sormuş. O da, "Evet, Necid gazâsında" cevabını verdikten sonra o namazı şöyle tarif etmiş, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci namazına durdu. Askerin bir taifesi beraber durdu. Öteki taifesi ise arkaları kibleye dönük olarak düşmana karşı durdu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iftitah tekbirini alınca hepsi birden tekbir aldılar. Sonra birinci rükûa indi. Arkasındaki taife de beraber rükû etti. Sonra secdeye vardı. Yine arkasındaki o taife beraberce secdeye vardılar. Diğerleri ise o sırada ayakta düşmana karşı duruyorlardı. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, kıyama doğrulunca arkasındakiler de kıyama varıp oradan hemen düşmana karşı gittiler ve yerlerine diğer taife gelip, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem henüz kıyamda iken, rükû ve sücûda vardıktan sonra onlar da kıyama durdular. Derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ikinci rükûa vardı. Onlar da beraber rükûa, sonra sücûda vardılar. Sonra düşman karşısında kalan taife, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberindekiler ka'dede iken, rükû ve sücûdu eda ettiler. Sonra sıra selâma geldi, sallallahu aleyhi ve sellem selâm verince hepsi birden selâm verdiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, iki, taifenin her biri ise birer rek'at kılmış oldular" {D1240 Ebû Dâvûd, Sefer, 15.} ilh.. Lâkin, bu tarife nazaran, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de, cemaatten her biri de iki rek'at kılmış oluyor. Ebû Hüreyre radiyallahu anhin maksadı, cematle imâmü'l-enbiyâ salevâtullahi aleyh efendimizin her iki rek'atı, diğerlerinin ise yalnız birer rek'atı kıldıklarını söylemek olduğu anlaşılıyor.

Düşman kible cihetinde olmadığına göre, bu tarz-ı salât, İbn Ebû Leylâ'nın, bir rivayette Süfyân'ın, ihtiyar ettiği namaz olduğu biraz evvel söylenildi. 510. hadis hakkında Ebû Hüreyre radiyallahu anhin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki diğer tarikten olan rivayetinde bu Necid seferinde Nahl denilen yerde Zâtürrikâ' mevkiine gelince karşılına Gatafân kabâilinden bir cemiyet çıktığı zikredilmekle beraber birinci rek'atı itmâm eden saff-ı evvelin diğer arkadaşlarının bekledikleri saflara gerisin geriye gittikleri zikrediliyor ve kibleye arka verildiğinden hiç bahsedilmiyor.

Rivayetlerde Zâtürrikâ' Gazâsı'na Necid Gazâsı da denildiği gibi "muhârib hasafe", "muhârib ve Sa'lebe" yalnız "Sa'lebe" ve "Gatafân" namları da veriliyor. Bu gazâyâ beyne'l-ashab "gazvetül-eâcîb" denildiğini de Muhammed b. Talha haber veriyor. Bu, esnâ-yı seferde kıtal vâki olan gazevât-ı celîle-i nebeviyyenin yedincisi olduğunu Buhârî, Câbir radiyallahu anhtan naklettiği için Bedir, Uhud, Hendek, Kurayza, Müreysî ve Hayber'den sonra vâki olmuştur. Zamân-ı vukûu hakkında megâzî kitaplarındaki ihtilâfâtı, gerek bu rivâyet-i sahîha, gerek Ebû Hüreyre ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin bu seferde hazır bulunmuş olmaları kökünden halleder.

ALTINCI SURET. Zâtürrikâ' namazı diye meşhur olan namaz, işte bâlâdaki namazdır. Lâkin, Âişe es-Siddîka radiyallahu anhâ, bu namazı başka türlü tarif ediyor ki, altıncı suret olmuş olur. O, diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iftitah tekbirini aldı. Hemen arkasında saf bağlayan cemaat de tekbir aldı. Sonra rükûa vardı, onlar da rükûa vardılar. Sonra secde etti, onlar da secde ettiler. İlk secdeden kalkınca onlar da kalktılar. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ikinci secdeye varmadan, oturduğu yerde bekledi; onlar ise kendi kendilerine ikinci secdeyi ettiler. Sonra kalkıp tâ ötekilerin yanlarına varıncaya kadar gerisin geriye yürüdüler. Bunun üzerine ikinci taife gelip namaza durdular. İftitah tekbirini alıp sonra kendi kendilerine rükûa vardılar. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci secdeyi edip onlar da beraber secde ettiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci rek'ata kalkınca, onlar kendi kendilerine öteki secdeyi ettiler. Sonra her iki taife birlikte kalkıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber namaza devam ettiler. O, rükûa vardı, onlar da hep beraber vardılar. O, secde etti. Onlar da hep beraber ettiler. Lâkin bu ef'âlin hepsi son derecede süratle vâki oldu. Fevkalâde acelede kimse kusur etmiyordu. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem selâm verdi. Onlar da hep birlikte selâm verdiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem herkes namazın hepsinde kendisine müşârik olduğu halde ayağa kalktı. {D1242 Ebû Dâvûd, Sefer, 15.}

YEDİNCİ VE SEKİZİNCİ SURETLER. Sâlih b. Havvât'ın Sehl b. Ebû Hasme radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği surettir ki, eimmeden Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Sevr'in muhtarı olan salât-ı havf budur. Müşârün ileyhın Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen rivayetine nazaran, sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, Zâtürrikâ' gününde salât-ı havf kıldırıp ashâb-ı kirâmın bir miktarı arkalarında saf, diğerleri de düşmana karşı diğer saf olmuşlar. Nezd-i âlilerindeki saffa bir rek'at kıldırdıktan sonra yine o saf, ikinci rek'atı

kendi kendilerine itmâm edip namazdan çıkıncaya kadar kâimen beklemişler. Bu saf, namazdan çıktıktan sonra düşmana karşı durup diğerleri iktidâ etmişler. Kalan rek'atı berikilere kıldırıdıktan sonra onlar da idrak etmedikleri rek'atı kalkıp kendi kendilerine itmâm edinceye kadar câlisen beklemişler. Sonra saf ile beraber selâm vermişler. {B4129 Buhârî, Megâzî, 32.} Şâfiyye'nin fıkıh kitaplarındaki, düşman kıbleye muhalif cihette olduğuna göre kılınan Zâtürrikâ' namazı işte budur. Bu takdirce bu suretle namaz câiz olduğu gibi âtîde gelecek onuncu surette de kılmak câizdir.

İbn Abbas radiyallahu anhümâ da, Batn-ı Nahle namazı olmak üzere Sehl b. Ebû Hasme radiyallahu anhin tarif ettiği namaz gibi bir namaz tasvir ediyor. Bu rivayete nazaran imam, birinci taifeye birinci rek'atı kıldırıdıktan sonra yerlerine gelen ikinci taife, birinci rek'atı kılıncaya kadar oturur ve ikinci taifeye bir rek'at daha kıldırıdıktan sonra selâm verir. Ondan sonra da her iki taife kendi kendilerine birer rek'at kılıp selâm verirler. Buna da yedinci suret diyebiliriz.

NAHL yahut **Batn-ı Nahl** yahut **Batn-ı Nahle** gibi muhtelif namlarla hadis ve fıkıh kitaplarında görülen namazlar, hep Necid seferinde Zâtürrikâ' denilen mevkide kılınan namazlardır.

Bu tarikten gelen rivayette Buhârî, rivayet eden sahâbînin ismini tasrih etmeyip Sâlih b. Havvât b. Cübeyr'in Zâtürrikâ'da hazır olmuş bir zattan rivayet etmiş olduğunu söyler ki, bu zatın Sehl b. Ebû Hasme olduğu umumiyetle zannedilmektedir. Halbuki, yine Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen diğer rivayette pederi Havvât b. Cübeyr'den olmak üzere rivayet ediliyor. Yine Buhârî, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir tarikinden Sâlih b. Havvât'ın Sehl radiyallahu anhin ismini tasrih eden aynı hadisi de rivayet ediyor. Lâkin bu ikinci rivayet, evvelki gibi merfû olmayıp Sâlih'in kendi üzerine mevkuftur. Sehl b. Ebû Hasme radiyallahu anhümâ, vefât-ı nebevî esnasında sekiz yaşında olduğu da ehl-i hadîsçe sabit olduğuna nazaran, beş yaşında Zâtürrikâ' Gazâsı'na gidemeyeceğinden Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen senede nazaran merfû olarak pederinden de rivayet etmiş, diğer tarikten olan senede nazaran ise Sehl'den işittiğine bina olunmuş kendi sözünü söylemiş oluyor. Bu tembihin faydası şudur ki, Yezîd b. Rûmân'ın rivayetinde, ثم سلم بهم "Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onlarla beraber selâm verdi" denilmişken diğer rivayette yalnız, ثم سلم "Sonra selâm verdi" denilmesidir. Birinci rivayete nazaran, imam ka'dede ikinci taife, idrak etmediği rek'atı itmâm ettikten sonra kendi kendilerine selâm verirler. İkinci rivayete nazaran ise, teşehhüdü bitirdikten sonra selâm verir; onlar da ikinci rek'atı itmâm ettikten sonra kendi kendilerine selâm verirler. Kütüb-i fikhiyyede Salâtürrikâ' unvanıyla tarif edilen namaz, işte Sehl b. Hasme'ye isnad edilip hakikatte Havvât b. Cübeyr'in hadisi olması kuvvetle maznûn olan Yezîd b. Rûmân rivayetidir. İmam Mâlik, Yezîd b. Rûmân rivayetini tercih ettiğini söylemiş olmakla beraber, diğer rivayete bilâhare rücû ettiği de naklolunuyor. Lâkin Mâlikîler'ce selâmın her iki sureti de câizdir.

DOKUZUNCU SURET. Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhümânın kıldıracağı namaz suretidir ki, İshak b. Râhûye ile Süfyân es-Sevrî bu namazı da tecviz etmiştir. Saîd b. Âs, Taberistan'da iken bir gün yanındakilere, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arkasında salât-ı havf kılmış hanginizdir?" diye sormuş. Huzeyfe radiyallahu anh da onlara bir namaz kıldırılmış. Müşârün ileyh her taifeye yalnız birer rek'at kıldırılmış. Her bir taife yalnız bir rek'atla kalıp diğer rek'atı kazâ yani itmâm etmemişler. {D1246 Ebû Dâvûd, Sefer, 18.} Bu tasvire göre imam iki, cemaat ise birer rek'at kılmış oluyorlar. İbn Abbas radiyallahu anhümânın Buhârî'deki hadisi de bunu teyit eder gibi görünüyor. Ancak, düşman kible cihetinde olduğuna göre tasavvur edilecek olan bu tarife nazaran, cemaatin hepsi birden aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize iktidâen iftitah tekbirini almışlar. İlk rek'atın rükû ve sücûduna yalnız birtakımları uyduktan sonra ikinci rek'atta rükû ve sücûdda öteki takım uyup her birtakım ef'âl-i salâttaki arkadaşlarını beklemişler. Sonunda da müşârün ileyh, "Bu esnada cemaatin hepsi namaz içinde olup yekdiğere bekçilik ediyorlardı" demiş. Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin rivayetlerine nazaran da müşârün ileyh, "Allah Teâlâ, peygamberinizin lisanı ile namazı hizada dört, seferde iki, havfta ise bir rek'at olarak farz buyurmuştur" {M1575 Müslim, Mûsâfirîn, 5.} demiş.

Yine müşârün ileyh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem *ذو قرد* mevkiinde bu tasvire göre namaz kıldırıklarını yani her taifeye birer rek'at kıldırıp hiçbir taifenin kazâ etmediklerini rivayet eder ki, Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhnın Zûkared namazı hakkındaki rivayetine muvâfıktır. Zeyd radiyallahu anh, "O namaz cemaat için birer rek'at, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem için iki rek'at oldu" {D1246 Ebû Dâvûd, Sefer, 18.} diye de tasrih ediyor. Ebû Hüreyre ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhümâ ile tâbiînden bazı zevat, salât-ı havfin her taife için birer rek'at olduğuna kâillerdiler. Yezîd el-Fakîr ile Ebû Mûsâ, Uley b. Rebâh'ın Câbir radiyallahu anhtan rivayetleri de böyledir. Yezîd el-Fakîr müşârün ileyhe, "Seferdeki iki rek'at kasır mıdır?" diye soruyor. O da diyor ki: "Seferdeki iki rek'at tamamdır. Kasır ise kıtal sırasında da tek rek'attır. Biz bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kıtalde iken namaz için ikâmet edildi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza durdu. Bir taife arkasında durup diğer taife yönünü düşmana döndü. Rükû ve sücûdlarıyla beraber bir rek'at kıldırıldı. Derken o rek'atı kılanlar, berikilerin yerine, onlar da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arkasına durdular. Onlara rükû ve sücûdlarıyla bir rek'at kıldırıldıktan sonra kadeye oturup selâm verdi ve arkasındakiler de, düşmana karşı duranlar da selâm verdiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iki, cemaat ise bir rek'at kılmış oldu." Câbir radiyallahu anh, bunu rivayet ettikten sonra *وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ*^a âyetini de okumuş. {TM1898 Tayâlisî, *el-Müsne'd*, II, 369.} Lâkin, Ebû Dâvûd'un beyanına göre başka tarikten gelen Yezîd el-Fakîr rivayetinde "Cemaat birer

a en-Nisâ, 4/102.

rek'at kazâ ettiler” ziyadesi de varmış ki, sekizinci sureti beyan ederken naklettiğimiz Ebû Hüreyre radiyallahu anhin sözü gibi “Birer rek'at kıldılar” sözü “Cemaatle birer rek'at kıldılar” demek olduğu gibi, İbn Abbas radiyallahu anhümânın biraz evvelki, “Hiçbir taife kazâ etmedi” sözü “Vakt-i eminde namazı iade etmediler” diye te'vil olunmuştur.

ONUNCU SURET. Ebû Bekre radiyallahu anhin rivayet ettiği surettir ki, buna nazaran Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem öğle namazında ashâb-ı kirâmı iki safaya ayırıp birini düşman müvâcehesinde tuttuktan sonra arkalarındaki safaya iki rek'at kıldırıp selâm vermişler. Sonra saflar yekdiğerin makamına geçip kılmamış olanlar için ikinci defa olarak iki rek'at kıldırıp selâm vermişler. Bu takdirde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz iki selâm ile iki defa ikişer rek'at, cemaatin her biri de yalnız ikişer rek'at kılmış oluyorlar. {D1248 Ebû Dâvûd, Sefer, 19.}

Yine müşârün ileyhin akşam namazı hakkında böyle bir rivayeti vardır: Üçerden altı rek'at kılmışlardır.

Câbir radiyallahu anhin da buna muvâfık bir salât-ı havf rivayeti vardır. Bu rivayette, “Nebiyullah sallallahu aleyhi ve sellem نخل de Benî Muhârib'i muhasara ediyordu. Derken namaza nidâ edildi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashâbı ikiye böldü. Biri düşmana yönünü dönüp konuşuyordu. Diğer taifeye iki rek'at kıldırıp selâm verdi” {DK1755 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 59.} diyerek mâba'dını Ebû Bekre radiyallahu anhin rivayetine tamamen muvâfık olarak serdediyor. İmam Mâlik “Salât-ı havf hakkında duyduğum en güzel rivayet budur” diyor. Lâkin, Süleyman el-Yeşkürî ile Ebü'z-Zübeyr tariklerinden gelen rivayetlerinde salât-ı havf hakkındaki âyât-ı kerîmenin بطن نخل de nâzil olduğunu söylüyor ki, bu, Usfân namazı hakkındaki rivâyâta muhaliftir. Nihayet salât-ı Usfân tarzında bir namaz kılınmış demektir.

Şâfiyye kitaplarında Batn-ı Nahl namazı namıyla mâruf olup düşman kible ciheatine muhalif olduğunda –bir veche göre– kılınan namaz budur. Lâkin bu takdirde onlarca Zâtürrikâ' namazı, Batn-ı Nahl namazından efdaldir. Hasan-ı Basrî ise, Ebû Bekre radiyallahu anhin da rivayeti böyle olduğu için, bu sureti diğer suretlerin hepsine tercih etmiş ve bu yolda fetva vermiştir. Zira Ebû Bekre radiyallahu anhin Huneyn Gazâsı'ndan sonra Tâif'in muhasarası esnasında İslâm ile müşerref olmuş ve hazır bulunduğu bu namaz, diğer namazların hepsinden sonra kılınmıştır. Hatta bundan sonra salât-ı havf kılınmamış dense de câizdir. Zira aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ondan sonra Tebük Gazâsı'na de teşrif buyurmuşlarsa da düşman ile karşılaşmamışlardır.

Ba'de't-taharrî bulabildiğim salât-ı havf suretleri işte bunlardan ibaret olup Mâlikiyye'den İbn Kassâr'ın “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz salât-ı havfi on kere kılmışlardır” dediğine hiç olmazsa adeden muvâfıktır. Maahâzâ bu sözünü Aynî'den naklettiğim için bu suretleri mi kastetmiş, yoksa muttali olmadığım başka suretlerle mi bu adedi bulmuş bilemiyorum.

Havf zamanındaki akşam namazına gelince: O, seferde de, haza da, asayiş zamanda da, havf zamanında da hep üç rek'attır, İbn Ebû Şeybe'nin tahriç eylediği bir hadise nazaran Ali radiyallahu anh, "Salât-ı havfı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte akşam namazından mâadasında hep ikişer rek'at kıldım. Akşam namazını ise üç rek'at kıldırdı" {MŞ8285 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 747.} diyor.

Keyfiyyet-i edâsına gelince: Eimme-i müctehidinden Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Züfer, Mâlik, Hasan b. Sâlih, Evzâî ve Şâfiî'ye göre, imam birinci taifeye iki, ikinci taifeye de birer rek'at kıldırır. Ancak, Mâlik ile Şâfiî'nin kavillerince, imam birinci taife, son rek'atlarını itmâm edinceye kadar ayakta durur. Sonra ikinci taifeye üçüncü rek'atı kıldırıp selâm verir. İkinci taife de fevtettikleri iki rek'atı kazâ yani itmâm ederler. Şâfiî, ikinci rek'attan sonra imamın kâimen bekleyeceğine câlisen beklemesi ve selâmı ikinci taife namazını bitirinceye kadar tehir etmesi de câizdir der. Bundan mâada Ali kerremallahu vechenin ليلة الهرير de kıldırıldığı akşam namazında olduğu gibi İmam Şâfiî'ce birinci taifeye bir, ikinci taifeye iki rek'at kıldırması da câiz ise de öteki tûrlüsü efdaldır. Zira bu takdirde ikinci taifeye bir teşehhüd daha tahmil edilmiş olur. Nitekim Süfyân es-Sevrî'ye göre, arkasındaki birinci taifeye bir rek'at kıldırıldıktan sonra bunlar diğer arkadaşlarının yerine düşmanı karşılamaya giderler. İkinci saf da gelip imam ile beraber bir rek'at kılarlar ve onunla beraber teşehhüde otururlar. İmam üçüncü rek'ata kalkınca yine iki saf yer değiştirip ilk taife gelir ve ikinci rek'atlarını kılıp teşehhüdden sonra hep ayakta duran imama iltihak ederler. Onunla beraber namazı bitirdikten sonra arkadaşlarının saflarına giderler. Onlar da gelip eksik kalan iki rek'atlarını kılarlar.

Salât-ı havf hakkındaki âsârın gûnâgûn suretlerle vârit olması, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in her birini birer vakitte ^a وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ âyet-i kerîmesi mantukunca düşman taarruzundan hazere ve şerrinden taharrüze en elverişli vaziyeti ihtiyaten ihtiyat buyurmuş olduklarına delâlet eder. Bundan dolayı süver-i salâtta ihtilâfât-ı azîme olmakla beraber fukaha ihtiyar ve tercih ettikleri suretlerden dolayı, yekdiğerini tahtie etmemişlerdir. Nitekim Ahmed b. Hanbel *Sihah*'ta naklolunan bu namazların her hangisi kılınsa câiz olacağına kâildir. Bu rivâyâtın bir veya ikisini diğerlerine tercih eden fukahanın kimi hadiselerin tekaddüm ve taahhurunu arayıp mukaddem oldukları mâlûm olanların mensuh olduğuna kâil olmuşlar ve tarihleri meçhul olanlar için kendilerince ercah olanlarına başka deliller ikâme etmişler, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî gibi kimi bu haberlerden hangisinin râvileri daha çok ve daha âdil ise ona temessük eylemişler, eimme-i Hanefiyye gibi birtakımları da zâhiri Kitâbullah'ın tarifine en muvâfık olan hadis, hangisi ise onu kabul etmekle beraber yine muhaliflerini tahtieden müctenib davranmışlardır. İmam Ebû Hanîfe ile etbâi olan müctehidler, Kitâbullah mütevâtir ve maktûun bih olup ahbâr-ı âhâd ise -sahih olsalar da- zan ifade ettiklerinden kitabın zâhirine muvâfık olan haberler

a en-Nisâ, 4/102.

doğrudur derler. Diğer eimme de salât-ı havf, hem düşmandan taharrüz, hem de ibâdet-i mefrûzayı ikâme için teşrî' edilmiş olmakla beraber Kur'an'daki vasıf ve tarif de efâl-i salâtı hasren tayin için olmayıp mümkün olan hali hikâye için vârit olmuş olduğundan bu iki maksat, süver-i merviyyenin herhangi ile elde edilmek mümkün olursa yapılabilir diyorlar. Fukahâ-i Hanefiyye'den Ebû Bekir el-Cessâs, Hanefiyye'nin şu arzedilen davasını iltizam ettikten sonra, "Bunların içinden hükmü sabit olan bir suret câiz ve mâadası mensuh olmak mümkün olduğu gibi -ümmete tevsia olsun ve herhangi birine zâhib olan fakih, harece düşmesin için- hepsinin de sabit ve gayri mensuh olması câizdir. Binaenaleyh, bu suretlerden birine zâhib olan kimse ihtiyarından dolayı ta'nife sezâvâr olmaz" diyor. *Muhtasar-ı Kerhî*'nin şârihi Kudûrî ile *Muhtasar-ı Kudûrî* şârihi Ebû Nasr el-Bağdâdî de "Bu suretlerin hepsi câiz, ihtilâf yalnız hangisinin evlâ olduğundadır" diyor.

Hanefiyye'nin usulüne göre, en aykırı düşen Câbir ile Ebû Bekre radiyallahu anhümânın tasvir ettikleri -her taifeye ikişer rek'at kıldırış- sureti olup en son salât-ı havf da o tarife göre kıldırılmış olduğundan bunu ya aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri mukim yani kasr câiz olacak kadar bir müddet süren uzun bir seferi niyet buyurmamış olmak ihtimali vardır; ya da bu iki sahâbe, "iki rek'atın başında selâm verdi" demekle teşehhüd içindeki selâmı kastetmişlerdir diye te'vil ederler. Zira usullerince müfterizin müteneffile iktidâsı sahih olmadığı gibi verdikleri haberin zâhiri de *فَلْتَقُمْ طَائِفَةً مِنْهُمْ مَعَكَ^a وَتَأْتُوا بِالسَّلَامِ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ* nassının zâhirine de münâfidir.

2 Bahriahmer sahiline yakın Hicaz ve Yemen kıtalarına Tihâme namı verildiği gibi Hicaz'dan Irak'a doğru denizden yükselen arazinin kâffesine de Necid denir. Necid Gazâsı Zâtürrikâ' Gazâsı'dır. Bunda Gatafân kabâilinden muharip Hasefe ile Benî Sa'lebe'ye karşı gidilmişti. Bu sefer esnasında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından -İbn İshak'ın kavline göre- Ebû Zer radiyallahu anh, diğer rivayete göre de Osman b. Affân radiyallahu anh, Medine üzerine âmil nasb buyurulmuştu. Bu gazânın zamân-ı vukûu hakkında ehl-i siyer arasında çok ihtilâf vardır. Kimi Bedir'den altı ay sonra, kimi Uhud'dan evvel, kimi hicretin 4, kimi 5, kimi 6, kimi de 7. senesinde vâki olmuştur, derler. Buhârî'nin işaretine göre ve İbn Hacer el-Askalânî'nin ba'de't-tahkik tasrihine nazaran doğru olan son rivayettir. Ebû Hüreyre ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin bu gazâda bizzat hazır bulduklarını söylemeleri ve Câbir radiyallahu anhın bunun yedinci gazâ-yı nebevî olduğunu beyan etmesi buna şüphe bırakmıyor. Zira Ebû Mûsâ ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Hayber'de iken biri Yemen'den, diğeri Devs diyarından gelip kavuşmuşlardır. Hayber Vak'ası'nın ise yedinci senede vâki olduğu mâlûmdur. Câbir radiyallahu anhın rivayeti de yedinci sene mânasına gelebildiği gibi içinde kıtal olan gazevâtın yedincisi mânasına da gelebilir ve ba'de't-tahkik mâna müstakim olmak için ikinci vechi kabul etmek iktiza eder. Binaenaleyh, mesâlih-i kitâl yüzünden ikinci namazı kazâyâ bırakılıp (353. hadise

^a en-Nisâ, 4/102.

müracaat) salât-1 havf kılınmayan Hendek'ten evveldir diyenler yanıldıkları gibi ilk salât-1 havf Zâtürrikâ'da kılınmıştır diyenler de hata etmişlerdir. Salât-1 havf hakkındaki, âyât-1 kerîme Hudeybiye senesinde Usfân'da nâzil olmuş ve ilk salât-1 havf orada kılınmıştır.

3 Bu ilk kısmın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte ve arkasında durmaları namaz için olduğu bazı nüshalardaki *طائفة طائفة معه تصلي* denilmesiyle de sabittir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin arkasındaki saf, düşman okları yetişmeyecek bir yerde idi.

4 Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bu ilk secdeleri ettikten sonra ayağa kalktılar. Birinci rek'atı beraber kılmış olanlar da namazda ayağa kalkınca düşmana karşı duranların yerlerini tutmak için onların tarafına gittiler.

5 İkinci taife gelip arkasına duruncaya kadar aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz kıyamda kıraatle meşgul olarak onlara muntazır bulunuyorlardı.

6 Eimme-i Hanefiyye'nin muhtarı olan salât-1 havfın bu olduğu yukarıda söylenmişti (Birinci Suret). İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ce de salât-1 havfın bir sureti budur. Hatta Mâlikiyyü'l-mezheb olan İbn Abdülber, İbn Ömer radiyallahu anhümânın bu hadisini isnadı kavî ve me'mûm imamdan evvel selâm vermemek gibi usule muvâfakati dolayısıyla diğer suretlere tercih bile etmiştir. Ancak, imamın ikinci taife ile beraber selâm vermek üzere beklemesi İmam Şâfiî'nin muhtarıdır. Müşârün ileyh, bunun için Sehl b. Ebû Hasme radiyallahu anh rivayetindeki *ثم سلم بهم* kaydına binâ-yı ictihâd ediyor (Sekizinci Suret). Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen bu rivayet için "Salât-1 havf hakkında işittiğim en güzel rivayet budur" diyor.

Gerek âyet-i kerîmede, gerek salât-1 havf hakkındaki hadislerde hep bu namazı cemaatle kılacakların iki taifeye ayrılacağı beyan edilip her taifenin diğerine nisbet-i ade-diyesi zikredilmemiş olduğundan namaza ibtidâ eden taife ile ibtidâen harâset için ayrılan taifenin miktarları yekdiğere nisbetle az veya çok olmasında beis yoktur. Yalnız üçten ekal olmaması iktiza eder. Biri imam olur, biri ona iktidâ eder, öteki de onları bekler. Lâkin İmam Şâfiî, âyet-i kerîmede her iki taifeden bahis buyurulurken *أَسْلِحْتَهُمْ* denilerek cemi sîğası istimal edilmiş olduğundan her iki taifenin lâakal üçerden ekal olmasını mekruh görmüştür.

Salât-1 havf, seferde olduğu gibi hizada da kılınabilir. Lâkin Hanefiyye'ye göre, mukimlerin salât-1 havfı da müsafir olanların salât-1 havfı gibi iki rek'at olur. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'in ve kavli-i meşhûruna göre İmam Mâlik'in de dedikleri budur.

Salât-1 havf âyetleriyle ehâdis-i nebeviyyesi fazla olarak cemaatle namaz kılmanın ehemmiyetini pek açık gösteriyor. Namazın cemaatle eda edilebilmesi için başka hiçbir namazda câiz olamayacak başka namazı bilicmâ ifsâ edecek birçok harekâtın yapılmasına müsaade buyurulmuştur ki, münferiden namaz kılındığı takdirde bunların hiçbirine hâcet kalmaz. Bir derecede ki cemaatle edâ-yı salâtı vâcip görenlerin elinde bunlar epey kuvvetli serrişteler oluyor.

Bu hadîs-i havf, şedîd olmadığına göre, kılınacak namaz hakkındadır. Şiddet-i havf namazı ise, âtîdeki hadiste gösterilmiştir.

511

وَعَنْهُ ﷺ فِي رِوَايَةٍ قَالَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ وَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَلْيُصَلُّوا قِيَامًا وَرُكْبَانًا.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ, başka bir rivayette, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden naklen: “Düşman daha çok (olup da korku daha ziyade) olursa⁷ yaya ve süvari olarak (ayakta ve hayvan üstünde) namaz kılsınlar” demiştir.⁸ {B943 Buhârî, Salâtü'l-havf, 2.}

.....

7 Bir nüshada, وإذا كانوا yerinde وإن كانوا dır.

Bu hadis, Zührî tarikinden Sâlim b. Abdullah b. Ömer rivayetiyle olan bundan evvelki hadisin Nâfi' rivayetinde olan ziyadesidir ki, ötekinde yok idi. Müslim'deki Zührî rivayetinde ise İbn Ömer radiyallahu anhümâ, فإذا كان خوف أكثر من ذلك فليصل راكبًا أو قائمًا يومي, “Korku bundan da ziyade olduğunda ise hayvan üstünde, yahut yaya olarak ve yalnız imâ ile iktifa ederek kılın” {M1944 Müslim, Müsâfirîn, 306.} diyor. İşte bu ziyadeyi, Buhârî “İbn Ömer, Mücâhid'in müslümanlar ile düşmanlar birbirine karıştıklarında namazı ayakta kılarlar” sözüne benzer bir söz söylediğini haber verdikten sonra, وزاد ابن عمر عن النبي صلى, “İbn Ömer, Mücâhid'in müslümanlar ile düşmanlar birbirine karıştıklarında namazı ayakta kılarlar” sözüne benzer bir söz söylediğini haber verdikten sonra, ... ذلك من ذلك... diyerek bu ikinci rivayetin bundan evvelki Sâlim rivayetinde olmayan metindeki elfâzı da muhtevî bir ziyadesi olduğunu göstermiştir. Buhârî, Mücâhid'in sözüne yalnız işaret edip asıl rivayetin ne olduğunu ne burada, ne de kitabının başka yerinde zikretmiş olduğundan Mücâhid'in İbn Ömer radiyallahu anhümânın sözü ile müşterekü'l-ma'nâ ibaresi nedir anlayamıyor. Ancak İsmâîlî *Müstahrec*'inde Mücâhid'den, إذا اختلطوا فإنما هو الإشارة بالرأس, “Müslümanlar ile düşmanları birbirine karıştırdığında artık yalnız baş işareti ile namaz kılınır” diye rivayet ettikten sonra Buhârî'nin yine aynı isnad ile İbn Ömer'in de Mücâhid gibi, ... إذا اختلطوا فإنما... dediğini ve ondan, sonra ziyade olarak merfûan, فإن كثروا فليصلوا ركبانًا أو قيامًا على أقدامهم, “Düşman daha ziyade olurlarsa müslümanlar hayvanları üstünde ve yaya olarak ayakta namaz kılsınlar” {BM1847 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, III, 19.} dediğini rivayet eder. Gerek Mücâhid gerek İbn Ömer radiyallahu anhümâdan vâki olan diğer rivayetlerde, إنما هو الذكر والإشارة بالرأس, “Artık yapılacak şey yalnız zikir ve baş ile işarettir” suretinde de menkuldür ki “zikir”den murat, malûm olan ef'âl-i

salâtı olmayan ve îmâ ile kılınan namaz olmuş olur. İmam Mâlik, İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayetinde de, *وإن كان خوف هو أشد من ذلك صلوا رجالاً قياماً على أقدامهم أو ركباً مستقبل*, “Bundan da ziyade bir korku olursa yaya olarak ayak üstü, yahut hayvan üstünde kibleye müteveccih olarak, yahut olmaksızın namaz kılarlar” {B4535 Buhârî, Tefsîr (Bakara), 44.} denildiği gibi *Müslim*'de de aynı hadis, *إماماً أو ركباً تومئ إيماءً*, lafzı ile yine mevkûfen rivayet edilmiştir. Bu izah ile Mücâhid'in İbn Ömer radiyallahu anhın sözüne benzeyen rivâyet-i mevkûfesi mâlûm olmuş olur. Her ikisinden müştereken vârit olan rivayette, İbn Ömer radiyallahu anhın ziyadesi de anlaşılmış olur. Kaldı ki metindeki ziyade hakikatte merfû mu, yoksa mevkuf mu olduğu bazılarınca bâis-i tereddüt olduğundan Buhârî, *عن النبي صلى الله عليه وسلم* demekle merfû olduğunu söylemiştir. Nitekim, İmam Mâlik'in de -biraz evvel zikrettiğimiz- rivayetinde hadis, mevkuf imiş gibi sevkedildikten sonra, *قال نافع لا أرى ابن عمر ذكر ذلك إلا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم* “İbn Ömer bu sözü herhalde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kelâmı olmak üzere söyledi zannederim dedi” ziyadesi vardır. Demek ki metindeki ziyadenin merfû olması Buhârî'ce ercah görülmüştür.

وإن كانوا أكثر من ذلك nin mânası düşman daha çok olup da müslümanlar bir yerde durup namaz kılmak, saf dizmek mümkün olmayacak derecede havf iştidâd ederse demektir.

8 Buna, *صلاة مسايفة* yani kılıç kılıca iken kılınan namaz denilmiştir. Salât-ı müsâyefenin de -ekser fukahânın re'yince- teşrî' buyurulmuş olduğuna göre namazın hiçbir özür ile sâkit olamayacağı bir kat daha tebeyyün eder. Bir müslüman için zikrullah borcu, dâr-i dünyânın hiçbir zaman ve mekânında sâkit olmaz. Bu ve bu mânadaki bunca ehâdîs-i şerîfenin ve onlara müstenid ictihâdâtın mebnâsı sûre-i Bakara'daki, *فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا*, “Eğer can ve malınızı tehlikede göreceksiniz derecede korkunuz olur da salavât-i mefrûzayı cemaatle edaya fırsat bulamaz olursanız artık ayak üstü ve hayvan üstünde namazı kılınız. Emn ü râhate dahil olduğunuzda da evvelce bildiklerinizi Allah size nasıl tâlim etmişse öylece Allah'ı zikrediniz yani namazları kılınız”^a âyet-i kerîmesidir.

İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre âyet-i kerîme mukâtele halinde de namazın vâcip olduğuna delildir. Eimme-i Hanefiyye'ye göre ise, âyet-i kerîmede kıtal tasrih buyurulmayıp yalnız havf hali zikredilmiş olduğuna bakarak havf halinde evvelki hadiste zikredilen suretlerle, İbn Ömer radiyallahu anhümânın dediği, yahut rivayet ettiği gibi şiddet-i havf, yani düşman tarafından mahsur olmak, her an vukû-ı kitâle muntazır olmak gibi ziyade korku zamanlarında *فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا* âyet-i kerîmesinin hükmünü icraya sıra gelir. Bunda musallî, kibleye teveccüh ile mükellef değildir. Yoksa müsâyefe ve kıtal esnasında namaz kılınmayıp sonradan eda veya kazâ edilir. Zira yürüyerek, kılıç sallayarak

a el-Bakara, 2/239.

düşmana karşı kendini müdafaa etmek yahut düşmanı öldürmek için amel-i kesîri müstelzim ef'âl ile namaz sahih olamaz.

Râkibin, nevâfilî hayvan üzerinde kılabilceğine diyecek yoksa da, farz kılabilceğinde ihtilâf edilmiştir. Eimmeden İbn Ebû Leylâ ile Hakem b. Uteybe ve Hasan b. Hay, “Râkib, nüzûle kadir olamayacak halde olsa bile hayvan üzerinde farz kılamaz” deyip Huzeyfe radiyallahu anhtan mervî olduğu üzere hendek günü aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, نارا وقلوبهم نارا وقلوبهم نارا “Kâfirler bizi meşgul edip, ikinci namazını kılmamıza mani oldular. Allah kabirlerini, kalplerini, evlerini ateş ile doldursun” {Bu rivayet Taberânî’de mevcut olup burada “صلاة الوسطى” ifadesi yer almamaktadır. Ayrıca bkz. Taberânî, *el-Evsat*, II, 27, no: 1118.} buyurmalarıyla ihticâc ederdi (353. Câbir radiyallahu anh hadisine de müracaat). Halbuki yevm-i Hendek’te salât-ı havf kılınmayıp namazların kazâ buyurulması ise اَوْ رُكْبَانًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا âyet-i kerîmesi henüz nüzûl etmediğinden ileri gelmişti.

Sevrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed ve Züfer ise “Râkib, harp ve mukâtele ile meşgul ise namaz kılmaz. Sonradan eda veya kazâ eder; kıtal ile meşgul olmamakla beraber yere inmek imkânını da bulamazsa hayvan üstünde kılar” demişlerdir. Şâfiî’ye göre ise, namazda iken kıtal ile meşgul olabilir ve müsâyefe esnasında mâşiyen de, râkibin de namaz kılabilir. Ancak namazda iken ta’n ve darbı mütetâbian havale ederse namazı fâsit olur. Hâsılı şiddet zamanında namazı nasıl kılmak mümkün olursa öylece kılar. Riayet edilemeyen erkânın da bu takdirde terki câiz olur. Rükû ve sücûda çare bulunmazsa îmâ edilir. Cumhuriyetin kavli işte budur. Mâlikîler ise “Vaktin fevt olması korkusu olmadıkça bunları terketmek câiz değildir” derler.

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhin, “Kılıç kılıca gelindiğinde yüzü ne tarafa olursa olsun başı ile îmâ ederek namaz kılsın”; Katâde, “Korku zamanında hayvana binerek de, yürüyerek de namaz kılmayı Cenâb-ı Hak sana helâl etmiştir. Yüzün ne tarafa olursa olsun îmâ ile namaz kılsın”; İbrâhim en-Nehaî de رُكْبَانًا أَوْ رُكْبَانًا أَوْ رُكْبَانًا âyetinin tefsirinde, مطاردة esnasında yani düşman seni yahut sen düşmanı takip ederken namaz vakti gelirse yüzün ne tarafa olursa olsun îmâ ile kılar, sücûd işaretini rükû işaretinden daha aşağı yaparsın” demişlerdir. Mâlik ile Sevrî’nin de mezhepleri budur.

Bu münasebetle sâbikîn-i evvelînden Abdullah b. Üneys el-Cühenî yahut Ensârî radiyallahu anhin havf olmaksızın îmâ ile kıldığı namazdan bahsetmek isterim. Müşârûn ileyhin *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki hadisi şudur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Urene ve Arafat cihetlerinde oturan Hâlid b. Süfyân el-Hüzelî’yi katletmeye beni gönderdi “Git, öldür” buyurdu. Onu uzaktan gördüm, o esnada da ikinci vakti girdi. Belki aramızda ikinci namazını tehire bâis olacak bir şey zuhur eder diye düşündüm ve namaz kılarak ona doğru yürüdüm, namazı îmâ ile kıldım. Ona yaklaştığımda “Sen kimsin?” diye sordu. Ben de, “Arap’tan bir kimseyim. Haber aldım ki sen bu adama (yani sallallahu aleyhi ve selleme) hücum için adam toplamak tertibatıyla meşgulmüşsün. İşte ben de bunun için sana

geldim” dedim. “Evet hakikaten bununla meşgulüm!” cevabını verdi. Bir müddet beraber yürüdüm. Sonra elime fırsat geçince üzerine kılıç havale edip öldürdüm, ilh... {D1249 Ebû Dâvûd, Sefer, 20.} Şiddet-i havf zamanında kılınan namaz iki rek’attır. Lâkin salât-ı havf bir rek’attır diyen İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anhüm ile onlara peyrev tâbiînün şiddet-i havf zamanında yalnız bir rek’ata kâil olmaları tabiidir. İbn Ömer radiyallahu anhümânın da merfû olarak *فإن فعل. أي وجهه كان الرجل يجزي عنه. ذلك لم يعده صلاة المسابقة ركعة.* “Müsâyefe namazı bir rek’attır. İnsanın yüzü hangi cihette olursa olsun bu rek’at ona kifayet eder. Bunu yaparsa artık o namazı iade etmez” {Bezzâr, el-Müsned, XII, 31, no: 5406.} dediği de rivayet olunmaktadır. Katâde’nin de ictihadı bu merkezdedir. İbn Cerîr et-Taberî, “İki rek’attan az kılınmasını hoş görmem. Lâkin yalnız bir rek’at da kılarlsa kâfidir zannediyorum” diyor. Süfyân es-Sevrî’nin ve Hasan b. Sâlih’in kavline göre, kıtalden dolayı rükûa kadir olamazsa her rek’ata bedel bir tekbir ile iktifa edebilir. İshak b. Râhûye^a de, “Müsâyefe esnasında îmâ ile birer rek’at kılar. Birer rek’at kılamazsa bir secde eder. Bunu da edemezse bir tekbir kifayet eder” demiş. Atâ ile Saîd b. Cübeyr Ebû’l-Bahterî de, “Böyle sırada *سيحان* Atâ ile Saîd b. Cübeyr Ebû’l-Bahterî de, “Böyle sırada *سيحان* demek kâfidir, namazı iade lâzım gelmez” demişlerdir ki, Mücâhid ile Hakem b. Uteybe de mutârede ve müsâyefe esnasında bir tekbir ile iktifa hususunda bunlara muvâfiktırlar. İmam Evzâî ile Mekhûl’un ve zann-ı gâlibe göre Enes radiyallahu anhin mezhepleri *Buhârî*’de ta’lîkan beyan edilmiştir. Evzâî demiş ki, eğer fetih zamanı yaklaşıp namaz kılmaya kadir olmazlarsa îmâ ile münferiden herkes ayrı ayrı namaz kılar. İmâyâ da kadir olamazlarsa kıtâle nihayet verilinceye kadar yahut emniyet hâsıl oluncaya kadar namazı tehir edip sonradan iki rek’at kılarlar. Buna da kadir olamazlarsa bir rükû ile iki sücûddan ibaret bir namaz kılarlar. Buna da kadir olamazlarsa tekbir kifayet etmez. Namazı emin olacakları zamana kadar tehir ederler. İlh... Buhârî, Mekhûl’un buna kâil olduğunu söyledikten sonra Enes radiyallahu anhin âtîdeki sözünü yine ta’lîkan kitabına dercetmiştir. Enes radiyallahu anh demiş ki, Tüster Kalesi muhasara edilirken tan yeri ağardığı vakitte hazır bulunuyordum. Kıtal şiddetlendi de sabah namazını kılamadılar. Gün yükselmeden namazı kılamadık. Ebû Mûsâ el-Eş’arî ile beraber namaz kıldık. Kalenin fethi de bize müyesser oldu. O namaza mukabil dünya ve mâfihâyâ mâlik olmak zevkime gitmez. İlh... Enes radiyallahu anhin Mekhûl ile Evzâî re’yinde bulunduğunu “zann-ı gâlibe göre” kaydıyla takyîd edişimize sebep, müşârün ileyhın bu son cümlesini tefsirdeki ihtilâftır. Enes radiyallahu anhin, “O namaza bedel” diyerek kastettiği namaz, kazâ olarak kılınan mevzubahis namaz mı, yoksa îmâ ile kılınmayıp kazâyâ bırakılan namaz mı oldu-

a *راهويه* “hâ”nın ve “vâv”ın fethiyledir. Zamm-ı hâ ve sükûnu vâv ve feth-i yâ ile de melfuz olur. Lâkin bu kalıldir. *راهويه* lafzıyla hitâm bulan isimlerde bu iki vech lugattır. *سيويه* gibi. Muhaddisîn, “bâ”nın zammı ve meddi ve “yâ”nın fethi ve “hâ”nın vakfiyla tekellüm ederler (*Kâmus Tercümesi*) Mevzuumuz itibariyle biz de ba’demâ bu ismi böyle zaptedeceğiz. *Tehzib*’de deniliyor ki: Emîr Abdullah b. Tâhir sâhib-i tercemeye, niçin *راهويه* denildiğini, bu ismi hoşlanıp hoşlanmadığını sormuş. Cevaben demiş ki: Benim babam Mekke yolunda doğmuş. Bu vechile *راهويه* denilmiş. Babam buna kızardı (K.M.).

ğunda şârihler ihtilâflıdır. Fakat herhalde Enes radiyallahu anh şayet bu mezhepte değil ise, onun kumandanı Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin o mezhepte olduğu anlaşılıyor.^a

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَنَا لَمَّا رَجَعَ مِنَ الْأَحْزَابِ لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدٌ الْعَصْرَ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ فَأَذْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ فِي الطَّرِيقِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ نُصَلِّي لَمْ يَرِدْ مِمَّا ذَلِكَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَأَمَّ يُعْتَفُ أَحَدًا مِنْهُمْ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Ahzâb'dan dönünce Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Hiçbir kimse(niz) ikindiye⁹ Benî Kurayza'ya varmadıkça kılmayın” buyurdu.¹⁰ (Oraya gidenlerin) bazıları yolda iken ikindi vakti girdi.¹¹ (Vakit çıkmaya yaklaşınca içlerinden) bazıları, “Oraya varmadıkça (namazı) kılmayız” (diğer) bazıları (da), “Hayır, biz kılarız. Bizden talep olunan bu (dediğiniz) değildir” dediler.¹² Sonra bu (iş) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'e arz ettiler. İçlerinden hiçbirine darılmadı.¹³ {B946 Buhârî, Salâtü'l-havf, 5.}

.....

RİVAYETLER

Buhârî'nin bütün nüshalarında böylece العصر diye yazılı olup, *Müslim*'in bütün nüshalarında da onun yerine الظهر yazılmıştır. Halbuki *Buhârî*'nin de, *Müslim*'in de bu hadiste şeyhleri bir olduğu gibi isnadları da birdir. Bazı nüshalarda وقال yerinde فقال dir.

Mâlûm sîgasıyla لم يرد de, meçhul sîgasıyla يرد de okunmuştur. Birinci takdirde “Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bizim böyle yapmamızı murat buyurmadı”, ikinci takdirde ise “Bizden böyle bir şey istenmemiştir” mânâsındadır.

Diğer rivayette واحداً منهم yerinde أحداً منهم dir.

9 Gazve-i Ahzâb'ın bir adı da Gazve-i Hendek'tir. Bu vâkıa, Bedir ile Uhud'dan sonra, cumhura göre, 5. ve Mûsâ b. Ukbe'nin Zührî'den nakline göre, 4. sene-i hicriyyenin Şevvali içinde olmuştur. Bu vak'a-i mühimmenin sebebi, tâife-i yehûddan Benî Nadîr'in Medine civarından –sûre-i Haşr'da mevzubahis olan– iclâsından sonra Hayber yahudilerinin mâlen

a Harp ve kıtaldeki bu salât-ı havfın hükmü, mühlik ve yırtıcı hayvanlardan veya sel, yangın gibi bir âfetten nefse, mala, menfaate zarar gelmesi maslûm olan hususların kâffesine şâmil olduğunu şârih Kastallânî kaydetmektedir (K.M.).

ve bedenene birçok fevâid ve menâfi' vaadleriyle kabâil-i Arab arasında yaptıkları teşvîkat olup Kureyş ile Gatafân'ın iştirakiyle Benî Süleym, Benî Esed, Benî Mürre, Benî Eşca' gibi birçok kabâil hizib hizib yani bölük bölük toplanarak Medine karşısında tecemmu' etmişlerdir. Bunların adetleri 10.000'e varıp o tarihte onlara karşı koyabilecek müslümanların adedi takriben 3000'den ibaret olduğundan, bir taraftan da Medine'deki müna-fıklar türlü türlü erâcîf neşri ve işâa ettiklerinden büyük korkular geçirilmişti. Henüz yeni müslüman olmuş olan Selmân-ı Fârisî radiyallahu anhın re'yi ile düşman toplanıp gelinceye kadar Medine'nin Şam cihetinde bir hendek kazıldı ki, bunda bütün sahâbe, hatta aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, bizzat bedenene çalışmışlardır. Araplar o vakte kadar hep açıkta, manisiz yerlerde tecavüzî harbe alışık olduklarından bütün şedâide rağmen hendeğin arkasından müdafaaya imkân bulunabilmişti. İşte bundan dolayı bu mühim vak'aaya "vak'a-i Ahzâb" denildiği gibi "Hendek Vak'ası" da denilir. Şiddetli bir soğuk ve en sonunda da müşriklerin felâketlerine bâis olmuş büyük bir bora ve kasırga, muhasaranın refine ve düşmanın perişan olarak dağılmalarına bâdî olmuştur. Sûre-i Ahzâb, bu vak'a hakkında nüzûl etmiştir.

10 Kurayza yahudileri –Medine etrafındaki diğer yahudiler gibi– ibtidâ-i hicret-i seniyyede mal ve canlarını ve her türlü hukuk ve hürriyetlerini muhafaza esasını üzerine mün'akid bir muahede ile müslümanlara bağlı olup bu ahd iktizâsınca harp vukuunda müslümanlara yardım etmek ve Kureyş lehinde hiçbir harekette bulunmamakla mükellef oldukları, yahudiler bilâhara nakz-ı ahdettikten sonra Benî Kurayza tevdîd-i ahid de ettikleri halde en ileri gelen rüesâ ve ekâbiri Hayber'e geçip İslâm'ı imha için Kureyş ile Ahzâb'ı toplamak hususunda etmediklerini bırakmamışlardı. Mükerreren nakz-ı ahdeden bu taife, henüz inkişafa başlayan en büyük merkezi İslâm için belâ olup idâme-i bekâları İslâm'ın âtîsi için hakiki bir tehlike olacağından Ahzâb musibetinin lutf-ı ilâhî ile hüsnüsuretle indifâından sonra onların da kökünü kazımak, İslâm'ın selâmeti için zaruri idi.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri, Hendek'ten zilhicceye bir hafta kala Medine'ye avdet buyurup ashâb-ı kirâmlarıyla beraber silâhlarını astıktan sonra istirahat etmeksizin hemen Benî Kurayza üzerine âcilen yürümleri için vahy-i ilâhî nâzil oldu.

Buhârî'nin ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan rivayetine nazaran, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Hendek'ten dönüp ve silâhlarını bırakıp iğtisâl buyururlarken Cibrîl aleyhi's-selâm gelip, "Sen silâhlarınızı bıraktın mı? Biz ise silâhlarımızı daha elden bırakmış değiliz. Hiç durma, onlara karşı çık" demiş. "Nereye?" suali üzerine de Benî Kurayza cihetine işaret ederek, "*Oraya*" cevabını vermiş. {B4117 Buhârî, Megâzî, 31.} Ubeydullah b. Kâ'b'ın rivayetine nazaran Cibrîl aleyhi's-selâm, محارب من عذيرك "Bu türlü muharip olmak için ne özrün var?" demiş. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de bu hitap üzerine hemen yerlerinden fırlamışlar ve İbn İshak'ın rivayetine göre, hemen Bilâl radiyallahu anha قريظة إلا في بني قريظة "Her kim Allah'ın ve Resûlullah'ın sözünü dinler ve itaat ederse ikindiye Benî Kurayza yurduna varmadan kılmasını" {Aynî, Umde,

VI, 264.} diye nidâ ettirmişlerdir. Yine İbn İshak'ın Zühri rivayetine göre, Cibrîl aleyhi's-selâm, "Sen silâhını mı astın? Melâike ise silâhlarını hâlâ elden bırakmış değillerdir. Ben o herifleri yani münhezim olan Ahzâb'ı kovalamaktan şimdi dönüyorum. Yâ Muhammed, Allah Teâlâ sana Benî Kurayza üzerine yürümeni emrediyor. Ben de oraya onları sarsmaya gidiyorum" demiş. İbn Sa'd rivayetinde de, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ashâb-ı kirâmın yorgunluğundan bahis ile bu seferin birkaç gün tehirini niyaz buyurmuşlarsa da Cibrîl aleyhi's-selâm, "Hemen üzerlerine git. Vallahi ben onları yumurtayı kayaya çarpar gibi ezeceğim. Kalelerinin içine girip sarsacağım" dedikten sonra maiyetindeki meleklerle beraber yüzgeri edip Kurayza'ya gitmiştir. Buhârî'nin rivayetinde de Enes radiyallahu anh, "Benî Ganem caddesinde Cibrîl aleyhi's-selâmın mevkibinden yani maiyeti olan süvarilerden tozların kalktığı hâlâ gözümün önündedir" diyor.

11 Bütün ashâb-ı megâzî, Hendek'ten rücû ettikten sonra öğlen namazı kılınmış olup Cibrîl aleyhi's-selâmın tebliğ-i vahye memuriyeti öğlen ile ikindi arasında olduğunda müttefik olup Buhârî'nin salât-ı asırdan dolayı seyrüseferden geri kalınmaması hakkındaki bu emr-i nebevîye dair olan İbn Ömer rivayetine de uyar. Lâkin aynı hadisi, Buhârî ile Müslim'in aynı isnad ile muhtelif surette rivayet edip *Müslim*'de ikindiye bedel öğleden bahsedilmesi gariptir. Ebû Nuaym *Müstahrec*'inde aynı hadisi yine العصر lafzıyla rivayet ettiği gibi *Taberânî* ile *Delâil-i Beyhakî*'de Kâ'b b. Mâlik radiyallahu anhtan, yine Beyhakî'nin Âişe radiyallahu anhâdan rivayetlerinde hep Buhârî'nin rivayetini teyit ettikleri halde Ebû Ya'lâ, İbn Sa'd, İbn Hibbân gibi birçoğu da -Buhârî'nin senedinde dahil Cüveyriye bint Esmâ tarikinden- İbn Ömer hadisini hep *Müslim*'e muvafık olarak الظهر lafzıyla rivayet etmişlerdir.

İbn Ömer, Kâ'b b. Mâlik, Âişe radiyallahu anhümün rivayetlerindeki ihtilâf kolayca tevcih olunabilir. Denilebilir ki, bu emr-i âlî-i nebevî, öğle vakti girdikten sonra sâdır olmuştur. Emir verilirken de sahâbenin kimi öğlen namazını kılmış kimi de henüz kılmamıştı. Kılmamış olanlara, "Öğleni Benî Kurayza'da kılın", kılmış olanlara da, "İkindiyi Benî Kurayza'da kılın" denmiş olabilir. Yahut sahâbeden her kim hazırlanabilmiş ise hemen Benî Kurayza'ya ta'cîl-i azîmet ettiğinden ilk davranmış olanlara, لا تصلوا الظهر , geç kalanlara da, لا تصلوا العصر إلا في بني قريظة , denmiş olması da mümkündür. Lâkin İbn Ömer radiyallahu anhümânın hadisi aynı isnad ile rivayet edildiği halde *Sahîhayn*'da muhtelifü'l-lafz olması ayrıca tahkike muhtaçtır ki, İbn Hacer el-Askalânî bunu deruhte edip nihayet ya Buhârî ile Müslim'in şeyhi Abdullah b. Muhammed b. İshak'ın ibtidâ-i emirde Buhârî'ye العصر lafzıyla rivayet etmişken bilâhare diğer kimselere ve ezcümle Müslim'e الظهر lafzıyla rivayet etmiş olduğuna, ya da Buhârî, hadisi hıfzına itimat ederek ezber yazmış olduğuna karar veriyor. Zira Buhârî'nin rivayet bilmâna hususunda mezhebi genişçe olup bunu hıfzından yazmış olabilir. Müslim ise, elfâzı muhafazaya pek ziyade riayetkârdır. Askalânî, Müslim'in lafzını Buhârî'ninkine tercih için de Müslim'e bu lafızda muvâfakat edenlerin ziyade olmasını ayrıca sebep olarak gösteriyor. Serdettiği iki ihtimalin birincisini de diğerinden kavî

buluyor. Zira Ebû Nuaym'ın *Müstahrec*'indeki rivayet, onu teyit edip hata, Buhârî'nin şeyhinde vâki olduğunu zannettirebilir.

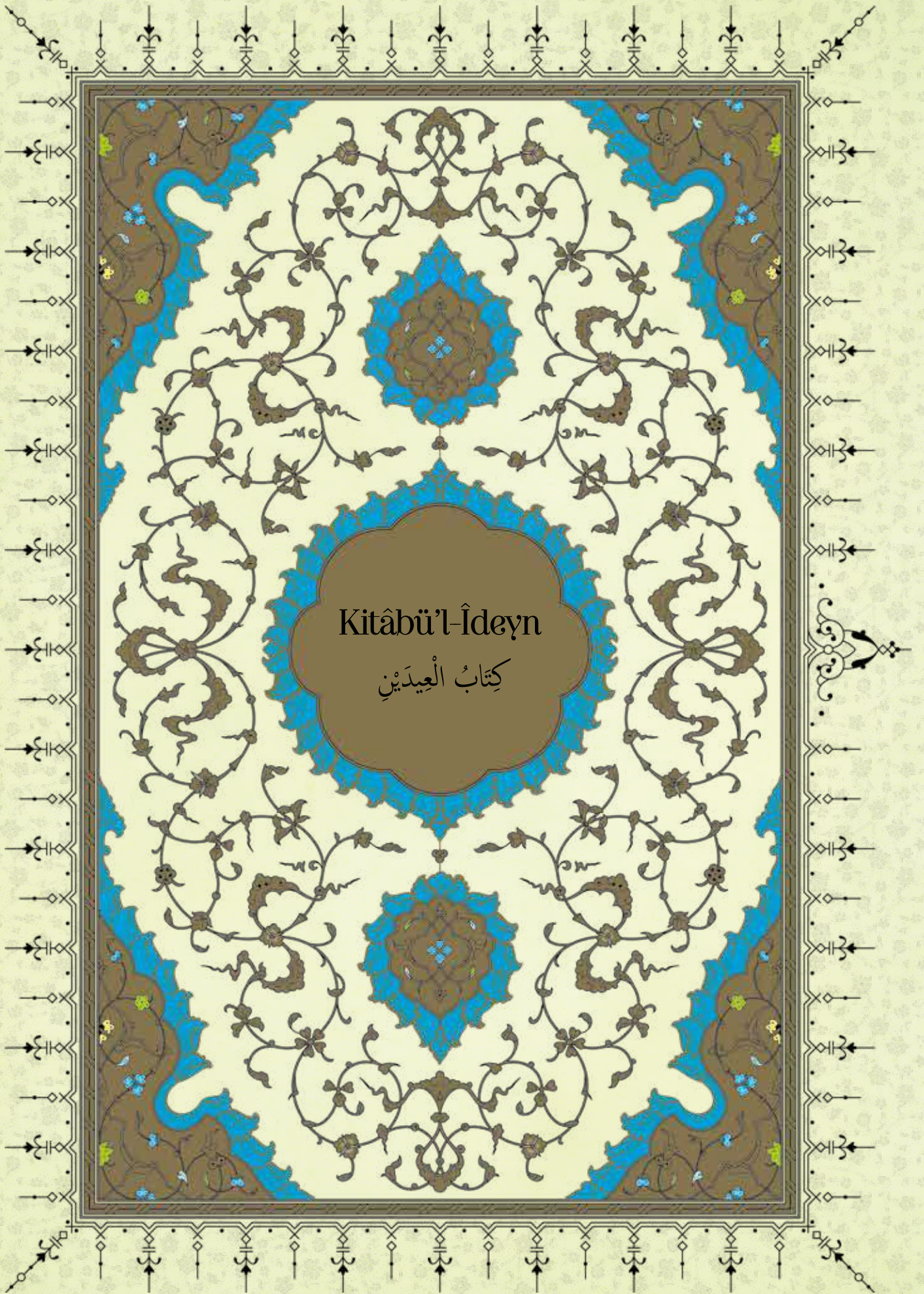
12 Kâ'b b. Mâlik rivayetinde, "Güneş gurûb edinciye kadar Kurayza'ya yetişemediler. Gurûb-ı şems esnasında ihtilâfa düştüler. O zaman bir taife ikindiyi kıldı. Diğer bir taife de, biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vâcip kıldığı bir işi yapmakla meşgulüz diye terk ve tehir ettiler" denilmiştir. Sahâbenin, ikindiyi vakti içinde kılıp kılmamak hakkındaki ihtilâfları teâruz-ı edilleden neşet etmiştir. Zira namazı, vakti içinde kılmaya memur oldukları cümlesinin mâlûmu olmakla beraber . . . لا يصلين nehyinden mahall-i maksûda bir an evvel varmak için mütemâdiyen sürüp ilerlemek mânası da münfehim oluyor. Bundan dolayı birtakımları, vaktin fevt olacağını görünce bu nehyden maksat, yalnız süratle gitmek olup yoksa binefsihî namazın tehiri matlûb olmadığına bakarak, namazı kıldılar. Diğerleri ise zâhir lafza bağlanıp mahall-i maksûda daha çabuk varmak için tehiri evlâ buldular. Bâhusus henüz kurtulmuş oldukları Hendek Vak'ası'nda aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin de öğle ve ikindi namazlarını gurûb-ı şemsten sonra kazâ buyurmuş olduklarını da görmüşlerdi.

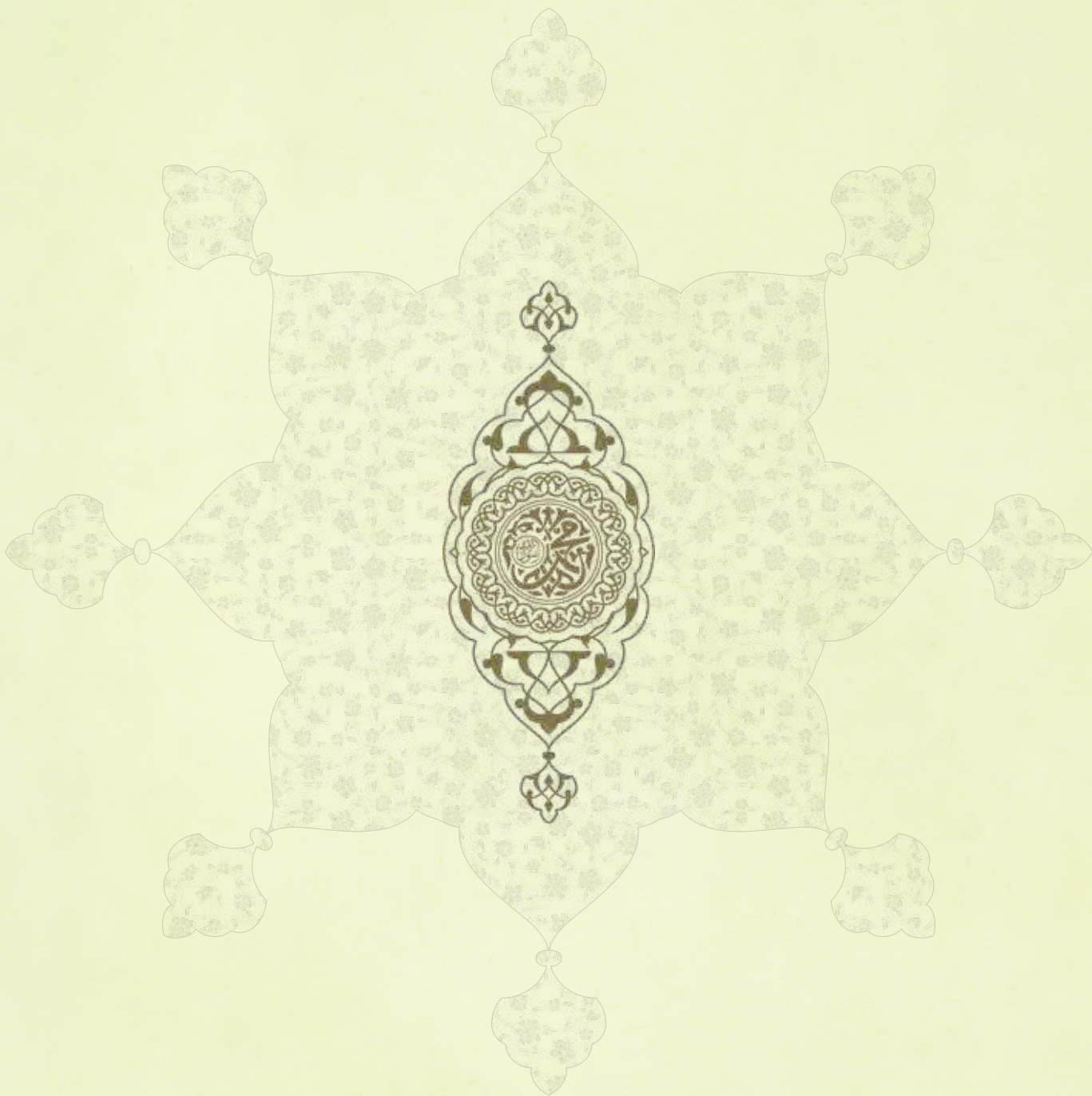
13 Bazıları aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin bu taifeden hiçbirine darılmamış olmalarından, her müctehidin musîb olduğu mânasını çıkarmışlarsa da hadîs-i şerifte buna hüccet olacak söz yoktur. Zira hiçbirine, "İsabet ettiniz" buyurmayıp gayeti darılmamışlardır. Bir kimsenin yaptığına darılmamak, tasvip demek değildir. Bâhusus her iki taife müctehiddirler. Kudretini sarfeden müctehid hata da etse muâhaze edilmez.

Salât-ı havfa hiçbir münasebeti yokken Buhârî'nin bu hadisi o hadisler meyanında irat etmesi, bundan evvel ta'lîkan zikrettiği kıssa ile alâkadar olduğu içindir. Ta'lik edilen bu rivayete nazaran, Velîd b. Müslim el-Kureşî, İmam Evzâî'ye Şürahbil b. Sımt el-Kindî ile ashabının hayvan üstünde namaz kılmış olduklarını söylemiş. O da, "Eğer vakt-i salâtın fevtolacağından korkulursa bizce de böyle yapılmalıdır" cevabını vermiş. Velîd de bunu rivayet ederken, Evzâî'nin mezhebini teyiden, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, لا يصلين أحد العصر إلا في بني قريظة {B946 Buhârî, Salâtü'l-havf, 5.} buyurmuş olmalarıyla ihticâc etmiştir ki, meşgul olduğumuz İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisidir. Evzâî'den olan diğer rivayetlere nazaran da Şürahbil, bir kaleyi fethe çalışırken kendi ashabına sabah namazını yere inmeden hayvan sırtında kılmalarını emretmişken maiyetinde olan Eşter en-Nehaî, yere inip kılmış ve muhalefetinden dolayı Şürahbil'in ona pek ziyade canı sıkılmış. Şürahbil, kalenin fethinden ümitvar olduğu için îmâ ile kılmış ve muahharen kaleyi fethetmiştir. Eşter de yaralanmıştır.

Düşmanın elden kaçırılması, canın elden gitmesi yahut vaktin fevtolması korkusu olunca hayvan üstünde îmâ ile namaz kılmak, diğer eimme gibi Evzâî'nin de mezhebidir. Bu babda tâlibin matlûbdan farkı olmadığına işaret için Buhârî, evvelâ Evzâî'den ta'lîkan naklettiği fıkrayı, ondan sonra İbn Ömer radiyallahu anhümânın mevsul olarak hadisini serdetmiştir. Matlûbun yani düşman tarafından kovalanan kimsenin namazı yürüyerek

Kitâbü'l-Îdeyn
كِتَابُ الْإِئْتِن

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

513

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَعِنْدِي جَارِيَتَانِ تُغْنِيَانِ بِغِنَاءِ بُعَاثٍ فَاضْطَجَعَ عَلَى الْفِرَاشِ وَحَوْلَ وَجْهِهِ وَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَأَنْتَهَرَنِي وَقَالَ مِزْمَارَةُ الشَّيْطَانِ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَقْبَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ دَعُومًا فَلَمَّا غَفَلَ غَمَزَتْهُمَا فَخَرَجَتَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa Mina günlerinde yani kurban bayramının ilk üç gününden birinde) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanıma girdi. Karşımda “Buâs” ezgilerini (def çalarak) okuyan iki kız vardı.¹³ Yatağına uzanıp (mübarek) yüzünü çevirdi.² (Derken) Ebû Bekir radiyallahu anh girdi.³ “(Bu ne hal?) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanında şeytan mizmarı⁴ mı?” diyerek beni azarladı. (Bunun üzerine) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona dönüp,⁵ “Onlara ilişme” buyurdu.⁶ (Babamın zihni başka bir şeyle) meşgul olunca kızlara işaret ettim (onlar da) çıktılar.⁷ {B949 Buhâri, İdeyn, 2.}

Yine bir bayram günü idi ki (o gün) siyahîler kalkan mızrak (oyunu) oynuyorlardı.⁸ (Bilmem) ya ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (bakmaya) izin istedim (de muvâfakat buyurdu), yahut (kendiliğinden), “Bakmak istiyor musun?” di(ye sor)du.⁹ “Evet” dedim. (Bunun üzerine) beni arkasında yanağına yanağına (değecek) vechile ayak üstü durdurup¹⁰ (Habeşiler’e), “Haydin (devam edin) Erfide oğulları”¹¹ buyurdu. Nihayet (seyretmekten) usandığımda, “Artık yeter mi?” diye sordu “Evet” dedim, “(Öyle ise) git!” buyurdu.¹² {B950 Buhâri, İdeyn, 2.}

RİVAYETLER

Bir nüshaya göre سلم صلى الله عليه وسلم ; Buhârî'nin diğer bir rivayetinde burada, ziyadesi في أيام مني

Buhârî'nin diğer bir rivayetinde, وتضربان ;

Buhârî'nin diğer rivayetinde, وجاء أبو بكر ;

Buhârî'nin diğer rivayetinde, فانتهرهما "Onları azarladı" suretinde vârit olmuştur.

Buhârî'nin diğer rivayetinde, فقال أبو بكر أبمزامير الشيطان في بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ ; diğer birinde Müslim'deki rivayetlerin birinde, أبمزومور الشيطان في بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ ; diğer birinde de, يا عباد الله، المزمور عند رسول الله، Müsned-i Ahmed'de, مزمارة الشيطان عند رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ ; Amanın! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanı başında mezmûru mu?"

Bir nüshaya göre, دعها "Ona ilişme" müennes zamiri, Âişe radiyallahu anhâya râci olmuş olur. Metinde okunan دعهما "Onları bırak"taki tesniye zamiri ise o kızlara râcidir.

Bazı nüshalara göre, "fâ" sız olarak yalnız خرجتا Tecrîd'deki metnin tercümesi burada bitiyor. Bundan sonraki kıssa ise başka bir kıssa olup diğer tarikten mervî olarak 284 rakamı ile ve başka elfâz ile evvelce geçmişti. Tecrîd'in gerek buradaki metni, gerek bizim dercettiğimiz mâba'di, gerekse 284. hadis, hep Urve b. Zübeyr rivayeti olduğundan bazı nüshalarda bu metin ile müdrec olan mâba'di birleştirilmiştir. Elimizdeki Buhârî nüshaları da hep böyledir. Cevzakî'nin rivayet ettiği Buhârî nüshasında فخرجتا 'dan sonra يوم وكان عید diye zabtedilmiş olması mâba'dinin de, mâkablinin isnadı ile sabit bir rivayet olduğunu gösterir. Bâhusus, Müslim de sonraki kısmı ayrı hadis olarak rivayet ettiği gibi mâkabline ilâve eyleyerek muhtasaran rivayet etmiştir. Binaenaleyh biz de eldeki Buhârî nüshalarına tebaan, onu buraya ilâve ve tercüme ettik.

Bir nüshaya göre yalnız يلعب ;

Bazı nüshalarda سلم صلى الله عليه وسلم dir.

1 Ensardan nâbâliğ iki kızcağız imiş ki, Ümmü Seleme radiyallahu anhâ rivayetine nazaran biri Hassân b. Sâbit radiyallahu anhın câriyesi imiş. Bu iki kızdan birinin ismi Hamâme imiş. Diğerinin ismi hakkında hiçbir kayıt yoktur. Müslim'deki تغنيان بدف "Bir def çalarak söylüyorlardı", Nesâî'deki بدفين "Ellerindeki defleri çalarak söylüyorlardı" gibi tasrihlerden anlaşıldığı üzere, bu kızların elinde âlet-i tarab olarak yalnız birer yahut bir def yani bildiğimiz dairelerin pulsuzu varmış. Dairenin pullusuna Arabî'de مزهر denir ki مظهر dedikleri bunun muharrefidir. Buhârî'nin başka yerdeki rivayetinde, تغنيان بما تناولت به الأنصار, "Buâs gününde ensarın yekdiğeri hakkında söyledikleri şiirleri teganni ediyorlardı", başka bir rivayette de, بما تقاذفت... "Hiciv olarak yekdiğeri aleyhinde..." denildiğine göre, kızların okudukları şiirler hep yevm-i Buâs'a müteallik imiş.

“Buâs” Arap’ın eyyâm-ı meşhûresinden yani ahlâfın hâfızasına nakşolunan mühim harp eyyâmından biridir ki, bir kavle göre, 120 sene imtidâd etmiştir. Ensâr-ı kirâmın Evs ile Hazrec namlarıyla mâruf Yemen’den Yesrib’e gelmiş kardeş oğulları iki taife oldukları mâlûmdur. Bunlar, Yesrib’e –ki bilâhare “Medfnetü’r-resûl” tesmiye olunmuştur– geldikleri zaman orada yahudileri mütevattın bulmuşlardı. Onlarla muhâlefeler akdetmek, ahidlerle bağlanmak sâyesinde bir müddet orada barındıktan sonra halîfleri ile araları açılmış ve –yine aslen Yemenî ve Kahtânî olan– Gassânîler’in meliki Ebû Cebele’nin yardımıyla yahudilerin kahrı altından kurtularak onlara galip gelmişlerdir. Lâkin günün birinde bu iki kardeş kabile de birbirine düşman kesilip mütemâdî harplerle birbirini zayıf düşürmüşlerdir. Benî Sa’lebe’den Kâ’b isminde biri Mâlik b. Aclân el-Hazrecî ile muhâlefe akdetmiş iken Evsîler’den Sümeyr isminde biri onu katletmiş. Kabileye and ile bağlı bir kimseye tecavüz, kabileye tecavüz demek olduğundan Evs ile Hazrec arasında ilk defa olarak “harb-i Sümeyr” dedikleri bir muharebe vukua gelmiş. Ondandır artık bu iki kardeş kabile arasındaki husumet ve harpler tevâlî etmiş. En meşhur harp günleri: Yevmü Sirâre, Yevmü Fâri’, Yevmü Ficâr-i Evvel, Yevmü Ficâr-i Sâni’, Harb-i Husayn b. Eslet, Harb-i Hâtîb b. Kays, en sonra hicret-i nebeviyyeden üç sene evvel Yevmü Buâs olmuştur ki, bu son harbin ismi daha evvelki Evs ile Hazrec muharebâtının mecmuuna da alem olmaya başlamıştır. O harpte Evs’in reisi, Üseyd el-Ensârî radiyallahu anhin pederi Hudayr olup o gün yaralandı ve bir müddet sonra o yaradan öldü. Bu namdar reis *حضير الكنائب* denmekle mâruftur. Hazrec’in reisi *عمر بن النعمان* olup yine o gün bir ok isabetiyle vefat ettiğinden Hazrecîler artık dayanamayıp galip iken hezimetle uğramışlardır. Artık tarafeynin şairleri gerek müfâhare, gerek hecâ yollu birçok şiir söylemişlerdir ki, Hazrecîler’in en meşhur şairi Hassân b. Sâbit, Evsîler’in de en büyük şairi Kays olmuştur. Ümmü’l-mü’minîn Âişe radiyallahu anhanın mevzubahis ettiği kızlar, işte bu Buâs vak’asıyla alâkadâr hamâsî şiirler okuyorlarmış. Buâs vak’ası, hicret-i seniyyeden üç sene evvel vâki olmuştur. Hem bu rivayetin kavî olduğunu göstermek, hem de târîh-i âlemin en câlib-i ibret bir hadisesi hakkında celbinazar etmek için kütüb-i siyerde münderic şu macerayı nakletmek faydalı olur:

Hicretten iki sene evvel idi. Nebî-i beşîr ve nezîr aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri, Kureyş’e olan tebşîr ve inzârın hiçbir fayda vermediğini görüp risâleti tibliğ yüzünden Kureyş’in türlü türlü cefalarına, işkencelerine mâruz kalınca, artık Mekke haricindeki kabâile –belki söz duyar bir kulak, hakkı teslim eder bir kalp bulurum ümidiyle– müracaat tarikini iltizam buyurmuşlardı. Her sene hacca gelen kabâil içinde söz anlar ve sözü dinlenir kimse haber alırlarsa hemen ona arz-ı îmân ve ta’lîm-i Kur’ân niyetiyle buluşup konuşuyor, fakat hiçbirinde rûy-ı kabûl göremiyorlardı. Derken Evs ile Hazrec’den hacca gelmiş altı yahut sekiz kişilik bir kabile ile buluştular. Nebî olduklarını söyleyip nâzil olmuş süver-i Kur’âniyye’den bazılarını okumuşlar. Başta Es’ad b. Zürrâre radiyallahu anh olmak üzere kabile halkına hidâyet-i hak erişip bilâtereddüt iman ettiler. Hatta kendilerine iman teklif buyurulurken içlerinden biri, “Arkadaşlar, görüyorsunuz

ki bizdeki yahudilerin bize haber verip de bi'seti ile bizi tehdit ettikleri Nebî-i Kerîm işte budur. Sakın olmaya ki onlar sizden evvel ona icâbet etmiş olsunlar” demişti. Meğer Ehl-i kitap ve musaddık-ı enbiyâ olan yahudilerle müşrik ve iman ve tevhidden bîhaber olan Evs ve Hazrec arasında ihtilâf çıktıkça yahudiler ikide bir, “Göreceksiniz, yakında hem pek yakında bu topraklara bir peygamber gelecek. Ba'solunduğu vakit biz ona tâbi olacağız. Âd ile İrem kavimleri nasıl helâk oldularsa biz de sizi öyle ihlâk edeceğiz” diye mütefâhirâne tehditler savurur ve Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin kütüb-i enbiyâdan mâlûmları olan evsâf-ı celîlelerinden bahsederlermiş. Hidâyet-i Hak'tan kimin nasibdar ve kimin mahrum olacağını evvelden kestirmeye imkân yok. Kütüb-i mukaddeselerindeki ihbârâta göre kendi evlâtlarından ziyade evsâfî mâlûm olan resûl-i celîl-i ilâhîye “Evlâd-ı İsmâil'dendir” diye en büyük adâveti gösteren o yahudiler, ona kuvv-i zahr olup dîn-i İslâm'ın neşrine sâdıkanane hizmet edenler ise, o beğenmeyip bi'seti ile tehdit ettikleri o müşrikler olmuştur.

Bu küçük kabile sıfât-ı celîle-i nebeviyyeyi yeknazarda yahudilerden işittiklerine muvâfık bulup iman ettiler. İman ve İslâm ile müşerref olduktan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendilerine, “*Rabbimin bana tevdi ettiği risâleti tebliğ edebilmek için sizlerin yani kavminizin beni himaye etmesini talep ederim*” buyurdu. Onlar da, “Yâ Resûlellah! Buâs maktelesinin daha geçen sene vâki olduğunu bilirsin. Kavmimiz böyle perişan ve işleri güçleri hep tefrika ve udvân olduğu halde içimize teşrif buyurursan etrafına toplanıp müdafaa etmemize imkân yoktur. Lâkin bırak da aşiretimizin yanına dönelim. Belki Allah Teâlâ senin sâyende aramızı islah eder de bizi davet buyurduğun tarîk-i hakka onları davetle kabul ettirmek müyesser olur. Ondan sonra etrafına toplanabiliriz. Kavmimiz bir kerre senin istediğin veçhile söz birliği etti mi artık senden aziz, senden kuvvetli kimse yok demektir. Binaenaleyh, gelecek senenin hac mevsiminde bir daha buluşalım” dediler. O fie-i kalîle vatanlarına döner dönmez hemen muvafakiyetle neşr-i dîne başladılar. Ta'lîm-i Kur'ân ve ahkâm-ı dîn ve iman için Medine'ye Mus'ab b. Umeyr radiyallahu anh gönderildi. Evs ile Hazrec'in hemen her ailesinden birkaçı müslüman oldu.

Ertesi sene de Akabe-i Ülâ Biatı akdolundu ki bilânizâ târîh-i beşerin en büyük inkilâb-ı mes'ûdu sayılan İslâmiyet'in bünyâd-ı şân ü şerefi o zaman kuruldu; i'lâ-yı kelimetullahın tohm-ı feyyâzı o biatta ekildi. O mübarek biatı akteden on iki kişilik zümre-i mü'minîn on sene sonra bütün Arabistan'ın dâire-i tevhîde girdiğini müşahede ettikleri gibi kistrâlara, kayserlere ait saltanatların zîrûzeber olduğuna içlerinde yetişenler bile oldu. Emîn-i vahy-i Hüdâ olan Nebî-i Kerîme meyil ve itaat etmek berekâtıyla Evs ve Hazrec arasında (ensar) namını alan bu iki kardeş kabile ile (muhâcirîn) arasında, hâsıl-ı dâire-i İslâm olan bütün kabâil ve akvâm arasında adâvet ve asabiyyet-i cinsiyye yerine kan kardeşliğinden çok daha saf ve kavî olan uhuvvet-i İslâmiyye kâim oldu. Hak Teâlâ'nın bu ümmet-i merhûme üzerine olan minnet ve nimetini tezkir eden *وَاعْتَصِمُوا*

بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ
بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ
بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ
بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ
بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ
بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ
بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ
بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ
بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ
بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ

2 Buhârî'nin diğer rivayetinde تَغَشَّى بثوبه "İhram ile örtündü", Müslim rivayetinde de, رسول الله صلى الله عليه وسلم مسيحي بثوبه "O sırada Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ihramına bürünmüştü" denildiğine göre, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri câriyelerin söylediklerini dinlemiyorlarmış.

3 Ebû Bekir radiyallahu anhin bu gelişi, ya Askalânî'nin tahmin ettiği gibi aleyhis's-salâtü ve's-selâm efendimiz hâne-i saâdetlerini teşrif buyurduktan sonra kerîme-i muhteremeleri ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâyı ziyarete yahut Aynî'nin zannettiği üzere câriyeleri yaptıkları işten men için idi. Bundan bir kadın, zevcinin yanında iken pederinin -âdet edinmişse- yanına girmeye mezun olduğu hükmü de çıkar.

4 "Mizmar" ve "mezmur" nefes ile çalınan herhangi saza itlak olunduğu gibi "gînâ"ya yani ses ile okunan şeye de itlak olunur. مزمارة deki "tâ", vahdet içindir. Câriyelerin yanında deften başka alet bulunmadığı için burada mizmar ve mezmurlar hep ses ile okunan şeylere mahmûldür. Hazret-i Sıddîk'ın bu münasebetle kerîme-i muhteremesini orada azarlaması bir pederin kızını zevcinin yanında da azarlamasına, ona ders-i edeb vermeye salâhiyet-i şer'îyesi olduğunu gösterir.

5 Buhârî'nin diğer rivayetinde, فكشف النبي صلى الله عليه وسلم عن وجهه "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem mübarek yüzünü açıp" diğer rivayetinde, فكشفه رأسه "Mübarek başını büründüğü ihramdan çıkardı" denilmiştir ki, hep bir yere varır. Rivayetlerdeki bu ufak tefek ihtilâfattan şu mâlûm oluyor ki, Ebû Bekir radiyallahu anh, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi o heyette görünce mâlûmatları olmaksızın kızların ezgi okuduklarına zâhib olmuş ve şarkı, çalgı gibi şeylerin menhî olduğunu bildiği cihetle aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize niyâbeten nehr ü inkârda bulunmuş olup meseleyi bilâhare sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz tavzih buyurmuşlardır.

6 Buhârî'nin diğer rivayetinde, وهذا عيدنا ويا أبا بكرٍ إن لكل قومٍ عيداً "Ebû Bekir, her kavmin bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır." {B952 Buhârî, İdeyn, 3.} Diğer rivayetinde de, دعهما يا أبا بكرٍ فإنها أيام عيدٍ "Ebû Bekir, onlara ilişme! Bugünler bayram günleridir" {B987 Buhârî, İdeyn, 25.} buyurulduğu zikredilmekle bunu tecviz buyurduklarının hikmeti anlaşılıyor. Demek ki düğünlerde olduğu gibi bayramlarda da izhâr-ı sürûr etmek için nâlâyık umura tehyîc-i nefis etmeyecek vech ile lehv ve teganniye cevâz-ı şer'î var imiş. Hatta bayramda izhâr-ı sürûr etmek şâir-i dindendir. Bâhusus Buhârî'nin bir rivayetinde, وليستا بمغنيتين "Bu iki kız

a Âl-i İmrân 3/103.

muganniye yani teganniye sanat ve âdet edinmiş kızlar da değildiler” denilmiş olduğundan bu hadisede tehyîc-i nüfûs mahzuru hiç yoktur. İbn Hibbân da isnâd-ı sahîh ile Enes radiyallahu anhtan şu hadisi rivayet eder, فقال، قدم النبي صلى الله عليه وسلم المدينة ولهم يومان يلعبون فيهما. يوم الفطر ويوم الأضحى “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Medine’yi teşrif buyurdıkları zaman, Medineliler’in iki bayramı vardı. O günlerde oyunlar oynarlardı. Bunu müşahede buyurunca ‘Allah Teâlâ size iki bayrama bedel daha hayırlılarını, îdü’l-fitr ile îdü’l-adhâ günlerini tahsis etmiştir’ buyurdular.” {İbn Hibbân’ın eserlerinde tespit edilemeyen bu rivayet Nesâî’de yer almaktadır. N1557, Nesâî, İdeyn, 1.}

7 İzn-i nebevî olduğu halde ümmü’l-mü’minîn hazretlerinin, câriyeleri dışarıya çıkarılması pederine olan kemâl-i hürmetinden ileri gelmiştir.

8 Siyahîlerin oynadıkları oyun (kılıç kalkan) dediğimiz oyuna benzer bir oyun olacak. Yalnız kılıç yerine harbe istimal ederlermiş. Harbe, *Kâmus Tercümesi*’nin beyanına göre “kısa mızrak”tır. İstanbul’da yangın kulesi köşklülerinin yangın ihbarı için dolaştıkları sırada ellerinde böyle bir harbe bulunurdu. Mevzubahis olan siyahîler de Habeşliler’dir. Buhârî’nin öteki rivayetinde، الحبشة يلعبون في المسجد “Habeşliler mescidde rakediyorlardı”, Müslim’in rivayetinde، بحرايهم “Harbeleriyle oynuyorlardı” ziyadesi de vardır. Müslim’in diğer rivayetinde، جاء حبش يلعبون في المسجد “Birtakım Habeşîler gelip mescidde oynadılar” denilmesinden bu Habeşîler’in hem mescid-i şerifte harp oyunu oynamış oldukları ve harbelerle hücum ederken veya onlardan korunurken sıçrayışlarının raksa benzer bir oyun olduğu, hem de bunu bayramlarda oynamak âdetleri olduğu anlaşılıyor. Lâkin, İbn Hibbân rivayetinde، “Habeşîler vefdi gelince Mescid-i şerifte oynamaya kalktılar” denilip bu beyana nazaran bunların yedinci sene-i hicriyyede Habeşistan’dan gelen heyet bulunduğuna ve heyetin Medine’ye gelmesi bayrama müsâdif olduğuna hükmedilebilir. Enes radiyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki rivayetine göre ise Habeşîler, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Medine’yi ilk teşriflerinde izhâr-ı sürûr ederek harbelerle oynamışlardır ki, o gün bayram günü olmamakla beraber bayramlardan daha büyük bir bayram olduğuna da şüphe yoktur. Bu rivayetlerin her ikisi de sübût bulunduğu taktirde Enes radiyallahu anhın bahsettiği Habeşîler, vefd Habeşîler’inden başka olacak demektir. Mescidde silâh taşımak (281. hadise müracaat) ve oyun oynamak câiz değilse de Habeşîler’in evvelâ oyunu hakikatte oyun değil, silâh istimalinde mümârese ve idmandan başka bir şey değildir. Sâniyen o gün silâh taşımaları kimseye zarar vermediği için orada bu tarzda izhâr-ı meserret eylemelerine ruhsat verilmiştir.

9 *Nesâî*’deki، “Bir gürültü ve çoluk çocuk sesleri işittim. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ayağa kalktı. Meğer Habeşli bir kadın oynuyor, çocuklar da etrafına toplanmış، يا عائشة تعالي فانظري “(Âişe gel de bak!) buyurdu” {*Nesâî, el-Kübrâ, VIII, 182, no: 8908.*} rivayetine bakılırsa temaşa teklifi ibtidâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz tarafından vâki olmuştur. Müslim’deki، قالت للعايين وددت أني أراهم “Âişe radiyallahu anhâ oynayanlardan ötürü, ben onları görmek istiyorum, dedi” rivayetine nazaran da teklif, ibtidâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm

efendimiz tarafından vâki olup Âişe radiyallahu anhânın bu sözü suâl-i nebevîye cevaben söylemiş bulunması ihtimali çoktur. Nitekim Nesâî'nin isnâd-ı sahîh ile rivayet ettiği hadisinde, “Habeşîler mescid-i şerife girip oyun oynadılar. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bana, يا حميراء تحيين أن تنظري إليهم؟” yani ‘Yâ Hümeyrâ! Onları seyretmek ister misin?’ diye sordu. Ben de ‘evet’ dedim” suretinde olması bu ihtimali teyit eder.

حميراء Âişe es-Siddîka radiyallahu anhâya taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden tevcih buyurulmuş lakap olmak üzere meşhurdur. Ancak İbn Hacer el-Askalânî, “Bu hadisten başka sahîh olan hadislerin hiçbirinde Hümeyrâ lafzının zikredildiğine rastgelmedim” diyor. *Müsned-i Serrâc*’da Enes radiyallahu anhtan mervî olduğuna göre Habeşîler Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem karşısında sıçrayıp kendi dillerince bazı sözleri tekrar ederlermiş. “Bunlar ne söylüyor?” diye sual buyurulmuş. Meğer محمد عبد صالح “Muhammed iyi bir kuldur” derlermiş. Buradaki Âişe radiyallahu anhâ hadisinin diğer bir tarikten vârit olmuş bir ziyadesine nazaran da أبا القاسم طيباً diyorlarmış.

10 Ümmü'l-mü'minîn hazretleri, Müslim'in rivâyetine göre, فوضعت رأسي على منكبه “Başımı mübarek omuzuna dayadım”, diğer bir rivayette, وعاتقه أنظر بين أذنيه “İki kulağı ile omuzu arasında seyrediyordum”; diğer bir rivayette daha sarîh olarak, فوضعت ذقني على عاتقه وأسندت “Çenemi mübarek omuzlarına koyup yüzümü mübarek yanağına dayadım”; mânen mütekârib olan bu rivâyâtın tetimmesi olarak da -284. hadiste geçtiği üzere- يسترنني بردائه “Kendi ridâsıyla beni setrediyordu” demiştir ki, bu son nakilden hadisenin hicab âyetinden sonra vukua gelip aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Medine'yi ilk teşrifleri esnasında oyun oynadıklarından Enes radiyallahu anhin bahsettiği Habeşîler bunlar olmayacak demek olduğu gibi aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin vücûd-ı mübâreki ümmü'l-mü'minîn hazretleri için rü'yet manî perde iken bununla iktifa buyurulmayarak bir de ridâ-yı şeriflerini üzerine örtmüşlerdir.

11 Habeş kavminin lakabıdır. Bazıları büyük dedelerinin ismidir derler. Birtakımlarına göre Habeşîler'in rakeden suyuna denirmiş.

12 Müslim'in bir rivâyetinde, ثم يقوم من أجلي حتى أكون أنا التي انصرف، ayakta dururlardı, tâ ibtidâ ben savuşuncaya kadar”, Buhârî'nin diğer bir rivâyetinde ise “Tâ ilk usanan ben oluncaya kadar” denildiği gibi Nesâî rivâyetlerinin birinde, أما شبعت، أما شبعت؟ قالت فجعلت أقول لا لأنظر منزلتي عنده، ye bedel، حسبك، “Daha doymadın mı, daha doymadın mı?” buyurdu. Ben de onun yanındaki derecemi anlayayım diye ‘hayır!’ demeye başladım” {Nesâî, *el-Kübrâ*, VIII, 182, no: 8908.}; diğer birinde de, قلت يا رسول الله لا تعجل. فقام لي. ثم قال حسبك؟ قلت لا تعجل. قالت وما بي حب النظر إليهم ولكن أحببت أن يبلغ النساء مقامه لي ومكاني منه “Yâ Resûlellah! Acele etme, dedim. Biraz daha benim için durdu. Sonra: Yetmez mi? buyurdu. Ben yine acele etme, dedim. Bunu derken de Habeşîler'i seyretmek arzusu bende artık kalmamıştı. Lâkin istedim ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benim için ayakta duruşu diğer ümmehâtü'l-mü'minînin kulağına varsın da benim onun nezdindeki kadrükıymetimi bilsinler” {Nesâî, *el-Kübrâ*, VIII, 181, no: 8902.} demiştir. Müslim ile

Buhârî’de, “أنا جارية فاقدروا قدر الجارية العربية الحديثة السن” “O zaman ben henüz çocuktum. Oyunu seven hadîsü’s-sin bir çocuğun artık neler yapabileceğini varın kıyas edin!” diyor.

Bazıları, kıssanın evvel-i İslâm’da vâki olduğunu iddia etmişlerse de aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin ümmü’l-mü’minîni ridâ-yı şerifleriyle örtmeleri ve ümmü’l-mü’minînin ortaklarına karşı tefâhür kastetmiş olduğunu söylemesi, zamân-ı vukûu çok muahhar ve herhalde âyet-i hicâbın nüzûlünden sonra olduğunu gösterir. İşte o zaman ümmü’l-mü’minîn hazretleri bu işleri çocukluk hevesine mağlûp olarak yapmış olduğunu haber veriyor. Bu Habeşîler’in İbn Hibbân rivayeti üzere Habeş vefdi olduğu kabul edilecek olursa bu kıssa yedinci senede vukua gelmiş ve Hazret-i Âişe radiyallahu anhâ o zaman kendisinin dediği gibi çocukluk devresini atlatamamış on beş yaşında bir hanım olmuş olur.

Dervişlerin hill-i simâa delil ittihaz ettikleri hadis işte budur. Söz ile olsun, saz ile olsun mûsiki hakkında ulemânın ihtilâfları çoktur. Kimi tahrîmine icmâ kimi hilline icmâ olduğunu söylemiş. Birçoğu meseleyi tafsil etmiş. Bu bahis inşallah ileride gelecektir. Lâkin düğünlerde, bayramlarda def yani pulsuz dâire çalmanın mubah olmasından ud ve keman gibi diğer sazların da o menzilede olması lâzım gelmez.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يَغْدُو يَوْمَ الْفِطْرِ حَتَّى يَأْكُلَ تَمْرَاتٍ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ وَيَأْكُلُهُنَّ وَتَرًا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Sallallahu aleyhi ve sellem (îdü’l-)fıtır günü birkaç (tane) hurma yemeden (bayram) namazı(n)a çıkmazdı.¹³ Yine (Enes radiyallahu anh’den) diğer rivayette bunları tek (adetli) olarak yerdi¹⁴ diyor.¹⁵ {B953 Buhârî, İdeyn, 4.}

.....

13 Müellif her nedense bu hadisi, bundan sonraki hadise takdim etmiştir. Halbuki *Buhârî*’de 515. hadis, bu 514. hadisten evvel zikredilmiştir.

14 Bu hadis, İbn Hibbân ile Hâkim’de, “حتى يأكل تمراتٍ ثلاثاً أو خمساً أو سبعاً أو أقل من ذلك أو،” “Üç mü, beş mi, yedi mi, daha az mı, daha ziyade mi herhalde tek olarak birkaç hurma tanesi yemedikçe çıkmazdı.” {NM1090 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 425.} *Müsned-i Ahmed*’de de, “ويأكلهن أفراداً” “Bu hurma tanelerini tek olarak yerdi” lafızlarıyla vârit olmuştur. Enes radiyallahu anhın hadisinin birçok şevâhidi vardır. Ezcümle Büreyde b. Husayb radiyallahu anhın *Tirmizî* ile *İbn Mâce*’deki rivayetinde, “كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يغدو يوم الفطر حتى،”

يُرْجَع “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem îdü'l-fitr günü bir şey yemedikçe musallâya çıkmaz, îdü'l-adhâ günü de namazdan dönmedikçe bir şey yemezdi” {îM1756 İbn Mâce, Sıyâm, 49.} denilmiş olup, Beyhakî rivayetinde, “فياكل من كبد أضحيتيه” {Beyhakî, *Fezâilü'l-evkât*, s. 406.} tafsili vardır. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*inde de Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin şu hadisi vardır: كان النبي صلى الله عليه وسلم يأكل يوم الفطر قبل أن يخرج إلى المصلى فإذا خرج فإذا خرج “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in îdü'l-fitr günü musallâya çıkmadan evvel bir şey yemek mu'tâd-ı şerifleri idi.” {MŞ5601 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 409.} Bezzâr'ın *Müsned*'inde, bu hadisin şöyle bir ziyadesi vardır: فإذا خرج صلى ركعتين للناس وإذا رجع صلى في بيته ركعتين وكان لا يصلي قبل الصلاة شيئاً “Musallâya çıktığında halka iki rek'at kıldırır, dönünce de hâne-i saâdetinde iki rek'at kılar. Bayram namazından evvel de hiçbir namaz kılmazdı.” {Rivayet Bezzâr'ın *Müsned*'inde tespit edilememiştir. İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 362, no: 1469.}

Bayram namazına çıkmadan evvel bir şey yemek sünnet olduğu Ali ve İbn Abbas radiyallahu anhümden mervî olduğu gibi Saîd b. Müseyyeb de Asr-ı saâdet'te bunun nâsa emr ü tembih edildiğini söyler. Maahâzâ ekseriyete göre müstehap olduğu halde sahâbe ve tâbiînden birçok zevatın, o gün bir şey yemeden musallâya gittikleri de sabittir. İbn Mes'ûd radiyallahu anh ile İbrâhim en-Nehaî, musallînin evvelce bir şey yiyip yememekte muhayyer olduğunu söylerler. Namazdan evvel bir şey yemekteki hikmet orucun bayram namazı kılınıncaya kadar devam etmesi gibi bir vehmi izâledir, *Tecrîd* şârihi Şerkâvî'nin *Buhârî* şârihi Kastallânî'den naklen beyanına göre, bidâyet-i İslâm'da namazdan evvel oruç bozmak haram imiş de bilâhare bu hüküm nesholunmuş. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin hurma yemeleri, işte bu neshi bilfiil göstermek için imiş. Halbuki şârih Askalânî de, şârih Aynî de böyle bir sebep göstermedikleri gibi Kastallânî de davasını teyit edecek bir hüccet iradından sâkittir.

15 Hurma yemek müstehap olduğu gibi, hurma bulunmadığı takdirde, meselâ bal gibi tatlı bir şey yemenin müstehap olduğuna bazı tâbiîn kâil olmuşlardır. Tatlı da bulamazsa insan sünnete ittibâ değilse de şibih ittibâ olmak üzere başka bir şey ile, hatta su ile iftar etmelidir.

Hurmaların tek olarak tenâvül buyurulması vahdâniyyet-i ilâhiyyeye işaret içindir. Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bu mânâyı telmihen adetli olarak yaptıkları işlerin kâffesini tek olarak yapmak mu'tâd-ı şerifleri idi.

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَخْطُبُ فَقَالَ إِنَّ أَوَّلَ مَا نَبَدْنَا بِهِ فِي يَوْمِنَا هَذَا أَنْ نُصَلِّيَ ثُمَّ نَرْجِعَ فَنَنْحَرَ فَمَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَصَابَ سُنَّتَنَا.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden (kurban bayramı) hutbe(sini) söylerken işittim: “Bugünümüzde bizim için ilk yapılacak şey, namaz kılmaktır.¹⁶ Ondan sonra (evlerimize) dönüp kurban kesmek olacaktır. Her kim (böyle) yaparsa sünnetimize muvâfık iş görmüş olur.”¹⁷ {B951 Buhârî, İdeyn, 3.}

16 Buhârî'nin tertibine göre, bu hadis 514'ten evvel gelmeliydi.^a Bu hadis, 516. hadisin başka tarikten muhtasaran rivayet olunmuşudur.

17 *Buhârî* şârihi Kirmânî, bu sözlerin hutbe esnasında irat buyurulmuş olmasına bakarak, namazın hutbeden sonraya kalmak lâzım geleceği mânasını istihrâc etmek istemişse de, pek ziyade ta'riza uğramıştır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz o hutbelerini irat buyururken “ilk yapılacak şey” diye haber verdikleri namaz, yine ilk olarak yapılmış bulunuyordu. Binaenaleyh böyle bir mesele çıkarmaya mahal yoktur. Bâhusus bayram hutbesi namazların tevâbiifindedir. İrat edilse henüz namaz devam ediyor gibi olur, terk edilse de namaza hâlel gelmez. Maahâzâ Kirmânî'den evvel Nesâî de bu hataya düşmüş olup sında الصلاة يوم العید قبل الخطبة sernâmesi altında Berâ radiyallahu anhin bu hadisini irat etmiştir. Lâkin müteakıben de صلاة العیدین قبل الخطبة باب sernâmesi altında İbn Ömer radiyallahu anhümânın, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümâ bayram namazını hutbeden evvel kıldırırlardı” {N1565 Nesâî, İdeyn, 9.} diye Buhârî'nin rivayet ettiği hadisi, o da rivayet ediyor. Halbuki her iki hadis beyninde mânaca fark yoktur. Maahâzâ Nesâî ile Kirmânî'nin yanılmış olduklarına en kestirme delil, yine *Buhârî*'de başka tarik ile Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan rivayet edilen aynı hadistir. Öteki rivayette Berâ radiyallahu anh, خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم أضحى فصلى العید ركعتين ثم أقبل علينا بوجهه فقال “Bir idü'l-adhâ günü, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazgâha çıkıp bayram namazını kıldırdı. Sonra mübarek yüzünü bize döndürüp buyurdu ki” {Buhârî'de “يوم أضحى” dan sonra “إلى البقيع” ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca “العید” sözcüğü yer almamaktadır. B976 Buhârî, İdeyn, 17.} mukaddimesiyle bu hadisi rivayet ediyor.

Hadîs-i şerif, sünnetin beyanı siyâkında olduğundan فقد أصاب سنتنا lafzından gerek bayram namazının gerek kurban kesmenin sünnet olduğuna kâil olmak isteyenler olmuşsa da, buradaki sünnet ma'nâ-yı ıstilahîce vücûb mukabili olan sünnet olmayıp tarikat mânasına olmak ihtimâl-i kavîsi vardır. Bu takdirde hadisin mânası, “Bizim gittiğimiz yoldan gitmiş olur” demektir. Tarikat ise, vücûb ile nedbden eamdır. Bundan dolayı müc-

a Zebîdî merhum, tabii olan tertibe riayet etmek istemiştir. 514. hadisin, Resûl-i Ekrem'in bayram namazına çıkmazdan evvel hâne-i saâdetteki âdet-i seniyyelerini bildirmekte olması, bayram hutbesine dair olan bu hadise takdimine sebep olsa gerek (K.M.).

tehidler, gerek bayram namazının gerek kurban kesmenin hükmü hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bayram namazlarını hiçbir defa terk buyurmadıklarına nazaran bu namazın cuma gibi farz-ı ayın olduğuna kâil olanlar varsa da, 43. Talha radiyallahu anh hadisinde ferâiz-i İslâm'ı soran bedeviye aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin namaz hakkında, اليوم واللييلة خمس صلوات في اليوم واللييلة, sua-line de nefiy ile cevap vermeleri, kezâ Muâz b. Cebel radiyallahu anhu Yemen'e gönderdikleri vakit kendisine, فأعلمهم أن الله افترض عليهم خمس صلوات في كل يوم ولييلة, "Allah Teâlâ'nun kendilerine her gün ve gecede beş vakit namaz farz buyurmuş olduğunu onlara bildir" {B1395 Buhârî, Zekât, 1.} buyurmaları ve bâhusus 227. mi'rac hadisindeki, هي خمس وهي خمسون لا يبدل القول, hitâb-ı ilâhîsi salavât-ı mefrûzanın yalnız beş vakit namazlarına münhasır olduğunu gösterdiğinden, cumhura göre farz-ı ayın değildir. Nitekim İmam Şâfiî ile -rivâyet-i sahîhaya göre- İmam Mâlik, bayram namazının sünnet-i müekkede olduğuna kâildir. İmam Ebû Hanîfe ile ashabınca, âyan üzerine vâciptir. İmam İbn Ebû Leylâ ile İmam Ahmed b. Hanbel ise -aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bayram namazını hep cemaatle kıldırması olup, cemaate gelmemiş olanlara bir şey buyurmamış olduklarına bakarak- farz-ı kifâyedir demişlerdir ki, Şâfiyye'den İstahrî de bu meselede onlara tâbidir. İbn Ömer radiyallahu anhümâdan da kurbanın vâcip olup olmadığı sorulmuş. O da, ضحى رسول الله صلى الله عليه وسلم والمسلمون بعده "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, ondan sonra müslümanlar da kurban kestiler" {İM3124 İbn Mâce, Edâhi, 2.} cevabını vermekle iktifa edip vücûbundan bahsetmemiştir. Buhârî'nin ta'likan rivayet ettiğine göre de, سنة ومعروف "Sünnettir ve iyi bir şeydir" demiş.

Bayram namazı kılmanın şerâiti, ekseriyete göre cuma şerâiti olup, her müctehid cumayı ikâme için neleri şart görmüşse bayram için de onları şart addetmiştir. Yalnız İmam Mâlik ile Şâfiî, -erkek kadın- isteyen kimselerin münferiden de kılabileceklarini söylemiştir. Eimme, nahrın yani kurban kesmenin namazdan sonra olacağında bu hadîs-i şerif mûcibince müttelik olmakla beraber hükmünde kezâ ihtilâf etmişlerdir. Şâfiyye'ye ve cumhura göre alelkifâye sünnet-i müekkededir. İmam Şâfiî'den mervî bir veche göre de fûrûz-ı kifâyedendir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre, mukim-i mûsir hakkında vâciptir. **Mûsir**, yesâr sahibi demektir. İmam Mâlik de, mukim kaydı olmaksızın mûsir hakkında vücûbuna kâil olup, Evzâi, Rebâtürre'y ve Leys'in de ona muvâfakatleri mervîdir. Hanefiyye'den İmam Ebû Yûsuf, Mâlikiyye'den Eşheb, cumhura muvâfiktir. İmam Ahmed b. Hanbel'in vâcip dediği de, kudreti varken terki mekruhtur dediği de mervîdir. İmam Muhammed, terkine ruhsat olmayan bir sünnettir demiştir ki, Tahavî de ona kâildir. Vücûbuna temessük edenler, 516. hadisteki iade emriyle ihticâc ettikleri gibi, Ebû Hüreyre radiyallahu anhu'nun, من وجد سعة فلم يضح فلا يقربن مصلانا, "Kudreti varken kurban kesmeyi niyet etmeyen kimse bizim şu musallâmıza yaklaşmasın" {HM8276 İbn Hanbel, II, 322.} hadisine temessük ederler. Lâkin Ebû Hüreyre radiyallahu anhu'nun hadisi,

merfû mu, yoksa mevkuf mu olduğu hakkında ihtilâf olduğu gibi mevkuf olduğu hakkında ihtilâf edildiği gibi, mevkuf olduğu savaba ziyade benzer dediklerinden ve merfû olsa da Tahavî'nin dediği gibi icapta sarîh olmadığından, 516. hadisteki iade emrinden maksut olan da kurban kesmenin vücûbu olmayıp yalnız meşrû olan kurbanın şartını beyan olduğundan cumhur vücûba kâil olmamışlardır.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَطَبَنَا النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ الْأَضْحَى بَعْدَ الصَّلَاةِ فَقَالَ مَنْ صَلَّى صَلَاتِنَا وَنَسَكَ نُسُكَنَا فَقَدْ أَصَابَ النُّسُكَ وَمَنْ نَسَكَ قَبْلَ الصَّلَاةِ فَإِنَّهُ قَبْلَ الصَّلَاةِ وَلَا نُسُكَ لَهُ فَقَالَ أَبُو بُرْدَةَ بْنُ نِيَارٍ خَالَ الْبَرَاءِ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنِّي نَسَكْتُ شَاتِي قَبْلَ الصَّلَاةِ وَعَرَفْتُ أَنَّ الْيَوْمَ يَوْمُ أَكْلِ وَشُرْبٍ وَأَحْبَبْتُ أَنْ تَكُونَ شَاتِي أَوْلَ شَاةٍ تُذَبْحُ فِي بَيْتِي فَذَبَحْتُ شَاتِي وَتَعَدَّيْتُ قَبْلَ أَنْ آتِيَ الصَّلَاةَ فَقَالَ شَاتُكَ شَاةٌ لَحْمٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنَّ عِنْدَنَا عِنَاقًا لَنَا جَذَعَةٌ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ شَاتَيْنِ أَفْتَجْزِي عَنِّي قَالَ نَعَمْ وَلَنْ تَجْزِي عَنِّي أَحَدٍ بَعْدَكَ.

TERCÜMESİ

Yine Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kurban bayramı günü bize hutbe irat buyurup, “Her kim bizim (bu) namazımızı kılıp (ondan sonra) keseceğimiz kurbanı keserse kurban (sünnetin)e muvâfık iş yapmış olur.¹⁸ Her kim de namazdan evvel kurbanını keserse, namazdan evvel (kesilmiş olup kurban olmaya gayri sâlih) olmuş olur ve onun kurbandan ecri olmaz” buyurdu.¹⁹ Bunun üzerine Berâ (b. Âzib’in) dayısı Ebû Bürde b. Niyâr (ayağa kalkıp) dedi ki:²⁰ Yâ Resûlellah, ben davarımı namazdan evvel kurban etmiş bulundum. Bugünün yeme içme günü olduğunu bildim de²¹ davarımın evimde boğazlanan ilk davar olmasını arzu ettim. (Bu maksatla) davarımı boğazlayıp namaza gelmeden evvel sabah taamımı ettim.²² (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem), “Senin (bu) davarın (kurban davarı değil) yalnız (yenecek) et davarıdır” buyurdu. Bunun üzerine (Ebû Bürde), “(Öyle ise) yâ Resûlellah! Bizim henüz yaşına basmamış dışı bir çepişimiz vardır ki, bence iki davardan daha iyidir²³ (onu kesecek olursam) benim için bu (kadarı) yeter mi?” diye sorunca (sallallahu aleyhi ve sellem), “Evet, (lâkin) senden sonra hiçbir kimse için yetmeyecektir” buyurdu.²⁴ {B955 Buhârî, İdeyn, 5.}

RİVAYETLER

رسول الله صلى الله عليه وسلم yerinde النبي صلى الله عليه وسلم Aynî'nin matbu nüshasında vardir.

Buhârî'nin rivayetlerinde vâv ile böylece له ولا suretinde ise de, *Nesâî*'de "vav"sız olarak, له قبل الصلاة لا نسك ile vârit olup şârih Askalânî, berikini daha müvecceh buluyor. Filhakika Nesâî'nin lafzına göre "Namazdan evvel kestiği kurbanın ecri yoktur" demek olur. Buhârî'nin rivayetine göre ise, bir de يجرى لا takdirine ihtiyaç vardır ki, "Buna namazdan evvel kesmesi kifâyet etmez ve kesenin kurban ecri yoktur."

Bazı nüshalarda, أول ما يذبح في بيتي suretinde olup شاة lafzının tekrarından sâlimdir. Bazı nüshalar أول ما يذبح sız olarak اول lafzıyla اول lafzı cümleye muzaf olmuş olur.

Bazı nüshalarda, قال يا رسول الله rivayeti de vardır.

Bazı nüshalarda هي إلى zamiri ziyadesiyle أحب إلى dir.

18 Buhârî'nin diğer rivayetinde, فمن فعل ذلك فقد وافق سنتنا "Her kim böyle yaparsa bizim sünnetimize muvâfık iş görmüş olur." {B976 Buhârî, İdeyn, 17.}

Yine *Buhârî*'de Şa'bî'nin Berâ'dan olan rivayetlerinden birinde, من ذبح بعد الصلاة تم, من ذبح بعد الصلاة فإنما ذبح لنفسه, من ذبح قبل الصلاة فقد تم نسكه وأصاب سنة المسلمين "Her kim namazdan sonra boğazlarsa nüsüki, yani kurban zebhi ibadeti tamam olmuş ve müslümanların sünnetine muvâfakat etmiş olur" {B5545 Buhârî, Edâhî, 1.} denilmiştir. Enes radiyallahu anhtan sevkettiği bir rivayette de, من ذبح قبل الصلاة فإنما ذبح لنفسه, ومن ذبح بعد الصلاة فقد تم نسكه وأصاب سنة المسلمين için zebhetmiş olur. Her kim namazdan sonra zebhederse kurbanı kesmiş ve müslümanların âdetine isabet etmiş olur... {B5546 Buhârî, Edâhî, 1.} buyurulmuştur. Enes radiyallahu anhtan olan diğer rivayetinde de daha sarîh olarak, من ذبح قبل الصلاة فليعد "Her kim namazdan evvel kurbanını kesmişse iade etsin" {B5561 Buhârî, Edâhî, 12.} buyurulmuştur.

19 Buhârî yine Berâ b. Âzib radiyallahu anhumâdan rivayeten, من صلى صلاتنا واستقبل قبلتنا, فلا يذبح حتى ينصرف "Her kim bizim kıldığımız namazı kılıyor, teveccüh ettiğimiz kibleye dönüyorsa, yani her kim dîn-i İslâm üzere ise namazı kılmadıkça kurban kesmesin" {B5563 Buhârî, Edâhî, 12.} buyurulduğunu nakleder.

Yine Buhârî'nin Berâ radiyallahu anhtan olan diğer rivayetlerinde, ومن نسك قبل الصلاة, فتلك شاة لحم ومن نحر قبل الصلاة فإنما هو لحم قدمه لأهله وليس من النسك في شيء "Her kim kurbanını namazdan evvel keserse, o, eti yenmek için kesilmiş bir davar olmuş olur" {B983 Buhârî, İdeyn, 23.} "Her kim namazdan evvel boğazlarsa bu, yalnız ehline takdim ettiği bir et demek olup kurban ibadeti ile hiçbir münasebeti yoktur" {B965 Buhârî, İdeyn, 8.}, ومن ذبح قبل ذلك فإنما هو شيء عجله "Her kim ondan evvel boğazlarsa muaccelen ehline verdiği bir şey olmuş olur; kurban ibadetiyle hiçbir münasebeti olmaz" {B976 Buhârî, İdeyn, 17.} suretindedir ki, hepsinden de kurbanın namazdan sonra kesilmesi sünnet olduğu ve evvelkisinin iadeten kesmesi iktiza edeceği anlaşılıyor.

Buhârî'nin Cündeb b. Süfyân el-Becelî radiyallahu anh hadisi de bunu müeyyiddir. Cündeb radiyallahu anh, شهدت النبي صلى الله عليه وسلم يوم النحر. قال من ذبح قبل أن يصلي فليعد مكانها, فمن لم يذبح فليذبح باسم الله Kurban bayramı günü Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sel-
lemin huzurunda bulundum. 'Her kim namaz kılmadan evvel kurban kestiyse onun yerine bir daha kessin. Her kim de kesmemişse Allah'ın ismiyle teberrük ederek kessin,' buyurdu" {B5562 Buhârî, Edâhî, 12.} diyor.

20 Bu rivayetinde Berâ b. Âzib radiyallahu anhümânın "dayım Ebû Bürde b. Niyâr" demeyip de "Berâ'nın dayısı Ebû Bürde b. Niyâr" demesi rivayetinde şek ve şüphesi olmadığını ifham için ifadeye daha ziyade kuvvet vermek maksadıyladır. Nitekim, Buhârî'nin diğer rivayetinde, قال أبو بردة بن نيار فقال, Ebû Bürde'nin bu sözleri oturduğu yerden değil, ayağa kalkıp arzelediğini anlatmıştır.

21 Ebû Bürde b. Niyâr radiyallahu anhin bu sözü, Nübeyşe radiyallahu anhin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki, وإن هذه الأيام أيام أكلٍ وشربٍ وذكرٍ لله تعالى "Bu günler (kurban bayramı günleri) yeme, içme ve Allah Teâlâ'yı zikretme günleridir" {D2813 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 9, 10.} hadîs-i merfûundan haberdar olduğunu gösterir. Ancak, namaza çıkmadan bir şey yemek de müstehap olmaz. Lâkin yense de bir beis yoktur. Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, yediğinden dolayı değil, kurban kesmeyi tâcil ettiği için Ebû Bürde radiyallahu anhi muâhaze etmişlerse de fakir komşularını it'am eylemek kastını öğrenince özrünü kabul buyurmuşlardır.

22 Buhârî'nin diğer rivayetinde, فتعجلت وأكلت وأطعمت أهلي وجيراني "Artık acele ettim de kendim yedim ve ehlimle komşularıma yedirdim" demiş, aynı kıssayı nakleden Enes radiyallahu anh da, هذا يوم يشتهى فيه اللحم "Bu, et yemek arzu olunan bir gündür" dediğini ve komşularının fakruihtiyacından da bahsettiğini haber veriyor. Diğer rivayetinde de, فكان النبي صلى الله عليه وسلم عذره "Bunun üzerine Nebî-i Ekrem kendisini mazur görür gibi oldu" {B5561 Buhârî, Edâhî, 12.} diyor.

23 Metindeki عناق lafzı dişi oğlağa denir. جذعة lafzı hakkında da *Kâmus Tercümesi*'ndeki ibareyi aynen naklediyorum: "cîm" in ve zâl-i mu'cemenin fethiyle seniyy kertesinden evvel yani yaşı ol kerteden eksik olan hayvana denir. Müennesi جذعة dir ve bu hayvana zamân-ı mezkûrda isimdir. Bitecek ve düşecek dişe mülâbis olmaya. Şârihin beyanına göre seniyy, senniyye (ön) dişini bırakmış hayvana denir ki çatal tırnaklı ve bütün tırnaklı olanlar üçüncü yılda bırakır ve deve altıncı yılda bırakır. Pes ceza', seniyy haddine varmayan hayvana denir. *Misbah*'ın beyanı üzere kuzu ve oğlak ikinci seneye duhulünde ve sığır at dölleri üçüncüde ve deve beşincide ceza' olur ve İbnü'l-Arâbî dedi ki, ecza' vaktin ismidir. Yoksa bitecek ve düşecek dişe münasebeti yoktur. Oğlak kısmı bir yaşında ceza' olur ve bazan kuvvetli olmakla mukaddemce ceza' olur. Türki'de ona çepiş tabir olunur ve kuzu eğer anası babası genç ise yedi ayda ceza' olur ki ana toklu tabir olunur ve koca dölü ise sekiz yahut on ayda ceza' olur, ilh... عناق oğlak olduğuna göre جذع a mukabil çepiş demek pek muvâfik oluyor demektir.

Buhârî'nin diğer rivayetinde, *وعندي جذعةٌ خيرٌ من مسنةٍ* “Bende yaşına girmiş keçiden daha iyi bir çepiş vardır” lafzıyla. Çepişin kurbanı salih olmadığı bu hadîs-i şerifin sarahatinden anlaşılıyor. Nitekim cumhurun kavline dışı düşmemiş, yaşına basmamış bir keçinin kurban edilmesi câiz değildir. Yalnız Atâ ile Evzâî, çepişin de kurban olabileceğine kâil olmuşlarsa da kavillerini şâz itibar edilip bu sözlerini ihtimal ki yaşlısını bulamayanlar, hakkında câizdir mânâsınca söylemişler diye te'vil etmişlerdir. Zira bu icthadları buradaki nassa pek ziyade müsâdim olur.

Tokluya gelince: öteden beri sahâbe ve tâbiînin ehl-i ilim olanları tarafından tecviz edildiğini Tirmizî *Sünen*'inde zikredip ancak İbn Ömer radiyallahu anhümâ ile Zührî'nin –çepiş olsun, toklu olsun– cezâın kurbanı elvermediğine kâil oldukları naklediliyor. Lâkin bunların sözü de yaşlısını bulmamak kaydıyla mukayyet olmak ihtimali vardır. Nitekim Müslim ile Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin rivayet ettikleri Câbir radiyallahu anh hadîs-i merfûunda, *لا تذبحوا إلا مسنةً إلا أن يعسر عليكم فتذبحوا جذعةً من الضأن* “*Davarın yalnız yaşına basmışını kurban ediniz. Meğer ki böylesini bulmak size güç ola. Bu takdirde kuzunun toklusunu zebhede bilirsiniz*” {M5082 Müslim, Edâhî, 13.} buyurulmuştur. Cumhura göre, Câbir hadisindeki nehiy, efdali bırakıp mefdule gitmeye mahmûl olup kelâm-ı âlî-i nebevî *أن يستحب لكم أن* يستحب لكم أن *يذبحوا إلا مسنةً* “Yalnız yaşına basmış davarı kurban etmeniz müstehaptır” takdirindedir. Cumhurun icthadını müeyyid diğer hadisler de vardır. Ezcümle İbn Mâce, Hilâl b. Ebû Hilâl el-Eslemî radiyallahu anhin *يجوز الجذع من الضأن أضحية* “*Koyunun toklusu kurban olmak câizdir*” {İM3139 İbn Mâce, Edâhî, 7.} hadîs-i merfûunu rivayet ettiği gibi Mucâşî'in *إن الجذع يذبح ما يوفي ما يوفي منه الفتي* “*Toklu, dışı düşmüşün yerini tutabilir*” {D2799 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 4, 5.} hadîs-i merfûunu yine İbn Mâce ve Ebû Dâvûd rivayet ederler. Bu hadisi Nesâî de sahâbînin ismini zikretmeyerek rivayet etmiştir. Ukbe b. Âmir radiyallahu anhin, *مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بجذاع من الضأن* “*Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kuzuların toklularını kurban ettik*” {Nesâî, *el-Kübrâ*, IX, 453, no: 19066.} hadisini de yine bir sened-i kavî ile Nesâî rivayet eder. Ebû Hüreyre radiyallahu anhin da merfû olarak *نعمت الأضحية من الضأن* “*Kuzunun toklusu ne iyi kurbandır*” {Kaynakta “الأضحية” sözcüğünden sonra “الجذع” kelimesi yer almaktadır. T1499 Tirmizî, Edâhî, 7.} dediğini Tirmizî rivayet ederse de senedi zayıftır. Senni itibarıyla koyunun kurban olmaya salâhiyetinde re'yleri bervech-i âtî muhtelifdir: 1. Bir seneyi ikmal edip ikinciye dahil olmalıdır. Bu kavil, Şâfiyye'nin kavlidir. 2. Yarım sene olmalıdır ki, Hanefîler ile Hanbelîler'in kavlidir. 3. *Hidâye* sahibinin Za'ferânî'den nakline göre yedi aylık olmalıdır. 4. Tirmizî'nin Vekî'den nakline göre altı veya yedi aylık olmalıdır. 5. Kuzunun anası babası genç ise altı aylık, yaşlı ise sekiz aylık olmak gerektir. 6. On aylık olmalıdır. 7. Kaç aylık olduğuna bakılmaz. Cüssesi iri olmak kâfidir. Nitekim *Hidâye* sahibi dışı düşmüşlerin arasında uzaktan farkedilmeyecek kadar iri olursa kurban olur demiştir.

Bazıları da yaşına basınca nasıl kurban edilebilirse yaşına basmadan dışı düşerse yine öyledir demişlerdir ki bu, Şâfiîler'den İbâdî'nin kavlidir.

anhümâ da Buhârî'ye nazaran, *كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يذبح وينحر بالمصلى*, *Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem musallada kurban davarını veya devesini boğazlardı* {B5552 Buhârî, Edâhî, 6.} demiştir ki, bu ibadette imamın cemaate tekaddümü müstehap olduğu anlaşılır. Cemaatin imamdan evvel kurban kesmesinin mekruh olmasındaki hikmet, zebih meşguliyeti namaza mani olmamak içindir. Namaz kılınıp bazılarınca hutbe de irat olunduktan sonra artık nahir vakti hulûl etmiş olur. Ondan sonra da imam kurban kesme de kimler kesecekse kesmek gerektir. Nüsükü eda için yalnız bir davar kesmek kâfidir. Lâkin efdali, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize ittibâen, iki koç kurban etmektir. Nitekim boynuzlu ve akli karalı alaca iki koçu namazgâhta mübarek elleriyle boğazladıklarını rivayet edip kendisinin de başka türlü kurban ile icrâ-yı nüsük etmek istemediğini Buhârî nakleder. {B5554 Buhârî, Edâhî, 7.} Esnâ-yı hacda ümmehâtü'l-mü'minin için sığır kurban ettikleri de evvelce 202. hadiste geçmişti. Âişe radiyallahu anhânın *Müslim*'deki rivayetine nazaran gözlerinin etrafı, paçaları ve göğsü kara ak bir koçu getirip yatırdıktan sonra *بسم الله اللهم* kesmişlerdir. {M5091 Müslim, Edâhî, 19.} Tesmiye ederken besmeledeki "rahmânü'r-rahîm" sıfatlarını da zikretmek o makama münasip düşmez. Tesmiye vâcip, esnâ-yı zebihde tekbir almak ve hayvanı sol yanına yatırıp sağ yanına basmak müstehaptır. Buhârî, Enes radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i muttasılda, *ضحى النبي صلى الله عليه وسلم بكبشين أملحين فرأيته واضعا قدمه على صفاجهما يسمي ويكبر*, *ضحى النبي صلى الله عليه وسلم بكبشين أملحين فرأيته واضعا قدمه على صفاجهما يسمي ويكبر* "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem iki alaca koç kurban etti. Kadem-i şerifini yanlarına basıp ve *بسم الله* deyip tekbir aldığını gördüm. Sonra onları mübarek eli ile boğazladı" {B5558 Buhârî, Edâhî, 9.} diyor.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَخْرُجُ يَوْمَ الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى إِلَى الْمُصَلَّى فَأَوَّلُ شَيْءٍ يَبْدَأُ بِهِ الصَّلَاةَ ثُمَّ يَنْصَرِفُ فَيَقُومُ مُقَابِلَ النَّاسِ وَالنَّاسُ جُلُوسٌ عَلَى صُفُوفِهِمْ فَيَعِظُهُمْ وَيُوصِيهِمْ وَيَأْمُرُهُمْ فَإِنْ كَانَ يُرِيدُ أَنْ يَقْطَعَ بَعْثًا قَطَعَهُ أَوْ يَأْمُرَ بِشَيْءٍ أَمَرَ بِهِ ثُمَّ يَنْصَرِفُ قَالَ أَبُو سَعِيدٍ فَلَمْ يَزَلِ النَّاسُ عَلَى ذَلِكَ حَتَّى خَرَجْتُ مَعَ مَرْوَانَ وَهُوَ أَمِيرُ الْمَدِينَةِ فِي أَضْحَى أَوْ فِطْرٍ فَلَمَّا أَتَيْنَا الْمُصَلَّى إِذَا مِنْبَرٌ بِنَاهُ كَثِيرٌ بِنُ الصَّلَاتِ فَإِذَا مَرْوَانُ يُرِيدُ أَنْ يَرْتَقِيَهُ قَبْلَ أَنْ يُصَلِّيَ فَجَبَدْتُ بِثَوْبِهِ فَجَبَدَنِي فَارْتَفَعَ فَخَطَبَ قَبْلَ الصَّلَاةِ فَقُلْتُ لَهُ غَيْرُكُمْ وَاللَّهِ فَقَالَ يَا أَبَا سَعِيدٍ قَدْ ذَهَبَ مَا تَعْلَمُ فَقُلْتُ مَا أَعْلَمُ وَاللَّهِ خَيْرٌ مِمَّا لَا أَعْلَمُ فَقَالَ إِنَّ النَّاسَ لَمْ يَكُونُوا يَجْلِسُونَ لَنَا بَعْدَ الصَّلَاةِ فَجَعَلْتُهَا قَبْلَ الصَّلَاةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (îdü'l-)fıtr ile (îdü'l-)adhâ günlerinde musallaya²⁵ çıkardı, ilk başladığı şey namaz olurdu.²⁶ Sonra (namazdan) çıkıp cemaat (oldukları heyette) saflarında otururken ayakta onlara dönüp²⁷ kendilerine vaaz buyurur, vesâyâda bulunur ve (ne emredecek ise) emrederdi. (Hatta o esnada) kimleri (gazâ için bir tarafa) gönderecek olur ise gönderir, yahut (başka) bir şeyin yapılmasını emredecek olursa eder²⁸ ve (ondan) sonra (musallâdan) avdet buyururdu. Ebû Saîd (el-Hudrî radiyallahu anh) der ki, nâs (sünnete muvâfık olarak) hep böyle yapıp (yani namazı hutbeye takdim edip) dururlarken ya bir (îdü'l-)adhâ, ya bir (îdü'l-)fıtr gününde Mervân ile birlikte (musallâya) çıktım,²⁹ o zaman Mervân Medine emîri idi. Musallâya vardığımızda bir de baktım ki (orada) Kesîr İbnü's-Salt'ın bina ettirdiği bir minber var.³⁰ Mervân, namazı kıldırmadan minbere çıkmaya davranmaz mı? (Mani olmak için) elbisesinden yakaladım. Çekiştik. (Nihayet) o (benden kurtulup) minbere çıktı ve namazdan evvel hutbeyi irat etti. Ona, "Vallahi siz (sünnet-i resûlü) tağyîr etmiş oldunuz" dedim.³¹ "Yâ Ebû Saîd! Senin o bildiğin şey (artık) gitti, (hükümü kalmadı)" dedi. Ben de, "Benim bildiğim şey (dediğine göre) bilmediğim şeyden vallahi daha hayırlıdır" dedim.³² Bunun üzerine "Namazdan sonra nâs (bizi dinlemek üzere) karşımıza oturmayacakları için (hutbeyi) ben namazdan evvele aldım" cevabını verdi.³³ {B956 Buhârî, İdeyn, 6.}

.....

RİVAYETLER

Bazı *Buhârî* nüshalarında, كان النبي صلى الله عليه وسلم yerinde كان رسول الله صلى الله عليه وسلم

وإن كان فإن كان يريد

فقال

فجبدته بثوبه

Harf-i nidânın hazfiyle yalnız أبا سعيد rivayetiyle de mazbuttur.

Bir nüshaya göre خير والله

25 Musallâ yani namazgâh, Medîne-i Münevvere'de mescid-i şerifin kapısına 1000 arşın uzakta mâruf bir yerin ismidir ki, bayramlarda namaz, mescid-i şerifte kılınmayıp orada kılınırdı. Bu hadîs-i şerif, bayram namazları için yağmur ve kar gibi bir özür olmadıkça sahrâya çıkmanın mesnûn olduğuna delâlet eder. Sahrâda bayram namazı kılmak, mescidde kılmaktan efdaldır. Hanefiyye hep buna kâillerdur. Mescid-i Şerîf-i Nebevî, Mescid-i Harâm'dan başka dünyadaki bütün mesâcidden efdal iken aleyhi's-salâtü ve's-selâm efen-

dimiz bayram namazlarını hep Medine haricindeki namazgâhlarda kıldırmışlardır. Mâlikîler ile Hanbelîler'ce Mekke'den başka her nerede olursa olsun sahrada kılınması efdaldır. Mekke'nin istisnasını Mescid-i Harâm'ın fazileti ile beraber vüs'atidir. Şâfiîler'ce selef ile halefin fiiline tebaan Mescid-i Harâm, ile Beytülmakdis'te bayram namazı kılmak sahrada kılmaktan efdaldır. Zira bu iki mescid-i şerif pek büyük şerefi haiz olmakla beraber geniş-tirler ve onlara gitmekte daha ziyade kolaylık vardır. Diğer mesâcide gelince, eğer namaza geleceklerin hepsi sığacak derecede vâsi bulunursa sahraya çıkmak terk-i evlâ olmuş olur. Zira maksat, umumun namaza huzurudur. Maahâzâ İmam Şâfiî'ce dar mescidde bayram namazı kılmakta kerâhet olmakla beraber namazı iade lâzım gelmez.

26 Bayram namazından evvel hiçbir namaz kılınmaz. Nitekim İbn Abbâs radiyallahu anhümâ, Buhârî'ye nazaran . إن النبي صلى الله عليه وسلم صلى يوم الفطر ركعتين لم يصل قبلها ولا بعدها . Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem îdü'l-fitr günü yalnız iki rek'at kıldırıp ondan evvel de, sonra da hiçbir namaz kılmadı. Sonra yanında Bilâl olduğu halde kadınların buldukları tarafı teşrif edip onlara sadaka vermeyi emretti. Kadınlar artık halka mı, gerdanlık mı ellerinde her ne varsa Bilâl'in eteği içine atmaya başladılar” {B964 Buhârî, İdeyn, 8.} diyor (476. hadise de müracaat). *Müslim*'de ise aynı kıssa, aynı elfâz ile zikredilmekle beraber îdü'l-fitr mı, yoksa îdü'l-adhâ günü mü olduğu tereddütle söyleniyor ki, bu tereddüt Müslim'in şeyhinde olmak gerektir. Zira senedin mâba'di birdir (209, 87, 27. hadislere de müracaat).

27 İbn Hibbân'ın, “Namazı kıldığı yerde ayakta olarak nâsa dönerdi” {İbn Balabân, *el-İhsân*, VIII, 114, no: 3321.} rivayeti ile İbn Huzeyme'nin, “خطب يوم عيد” “Bir bayram günü ayakları üzere durup hutbe irat buyurdu” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 348, no: 1445.} rivayetine de bakılırsa, zamân-ı saâdet-nişân-ı nebevîde namazgâhta ne minber varmış, ne de mesciddeki ağaç minber oraya taşınırılmış. Ebû Saîd radiyallahu anhın bu hadiste, “Nas, sünnete muvafık olarak böyle yapıp yani namazı hutbeye takdim edip dururlarken... ilh...” deyişine bakılırsa hutbeyi namaza takdim ile bayram hutbesini de minber üstünde ilk irat eden Mervân b. Hakem el-Emevî'dir. Müslim'in de başka tarikten yine müşârün-ileyhten rivayeti böyledir. Ömer radiyallahu anhın da musallâda minber üzerinde hutbe irat ettiği rivayet olunuyorsa da Kâdî İyâz, “Sahih değildir” diyor. Osman radiyallahu anhın da böyle yaptığı *Müdevvene*'de İmam Mâlik'ten, kezâ Hasan-ı Basrî'den rivayet olunuyor. *Müdevvene*'deki rivayet mu'dal ve gayri sahihtir. İbn Münzir'in isnâd-ı sahîh ile Hasan-ı Basrî'den olan rivayetinde ise, “Namazdan evvel ilk defa hutbe irat eden, Osman radiyallahu anh olmuştur. Bazı kimselerin namaza yetişemediklerini görünce hutbeyi takdim etmiştir” deniliyor ki, illet-i takdîmi, Mervân'ın serdettiği illete benzeriyor. İbn Hacer el-Askalânî, “Bunu Osman radiyallahu anhın bir defa yapıp sonra terkeylemiş ve Mervân'ın bu bid'atı iade etmiş olması ihtimali vardır” diyor. Herhalde müşârün ileyh böyle bir şey yapmışsa terketmiş olduğuna âtîde gelecek 519. İbn Abbas radiyallahu anhın hadisi delâlet eder. İmam Şâfiî de Abdullah b. Yezîd el-Ensârî radiyallahu anhtan

İbn Abbas radiyallahu anhin hadisine benzer bir hadis rivayet eder ki, sonunda, “Bu, tâ Muâviye Medine’ye gelinceye kadar böyle devam etti. O ise hutbeyi takdim etti” ziyadesi vardır. Demek oluyor ki, Mervân’ın bu hareketi, Muâviye’den aldığı emre binaen vâki olmuştur. Nitekim Basra’da bu işi yapan Ziyâd olduğu rivayeti de vardır. Mâlûm olduğu üzere, Medine’de Mervân, Basra’da Ziyâd Muâviye’nin âmilleri idiler.^a

28 Müslim’in rivayetinde, وكان يقول تصدقوا تصدقوا وكان أكثر من يتصدق به أمر به النساء “Hutbesinde sadaka verin, sadaka verin, sadaka verin buyururdu. En çok sadaka veren de kadınlar olurdu.” {M2053 Müslim, İdeyn, 9.}

29 Müslim’in rivayetinde, فخرجت مخصراً مروان “Mervân ile yanyana yürüyerek çıktım”, Abdürrezzâk’ın rivayetinde ise خرجت مع مروان وهو بيني وبين أبي مسعود “Mervân ile beraber çıktım. Aramızda Ebû Mes’ûd el-Ensârî radiyallahu anh vardı” denilmiştir.

30 Kesîr İbn Salt el-Kindî bir tâbî-i kebîrdir. Onu sahâbeden addedenler yanılmışlardır. Ahd-i celîl-i risâletpenâhîde dünyaya gelmiş de kendisi ile kardeşleri daha sonra Medine’ye gelip orada tavattun etmişlerdir. Bunlar, eşrâf-ı Arap’tan olup Medine’de iken Benî Cumah ile half olmuşlardır. İrtidad muharebesinde katlolunan Kinde mülûkünden biri olan (Cemd), Kesîr’in amcası idi. İsmi eskiden Kalil İbn Salt iken Ömer radiyallahu anh, tefûlen Kesîr’e tahvil etmiştir. Pederi Salt’ın sahâbeden olup olmadığı muhtelefün-fihtir. 476. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinde de ismi geçiyor. Lâkin orada ismini tasgîr ile Küseyyir diye zabtetmişiz. Doğrusu kalîl vezninde kesirdir. Bizi yanıltan *Tecrîd*’in harekeli Mısır basması oldu.

Kesîr İbn Salt, sikâttan bir râvidir. Eşrâf-ı Arab’dan zengin bir kimse olup Abdül-melik b. Mervân’a bir aralık kâtiplik etmiştir. İkametgâhı, musallânın kible cihetinde ve ittisâlinde olduğu için ya kendiliğinden, yahut bazı rivayetlere göre, Mervân’ın emriyle o minberi kerpiçten bina etmiştir. Ağaçtan bina etmemesi, açıkta ve havanın tahavvûlâtına mâruz olduğundandır.

31 Müslim’in rivayetinde bu, فإذا مروان ينازعني يده كأنه يجرنني نحو المنبر وأنا أجره نحو الصلاة. فلما رأيت، ذلك منه قلت أين الإبتداء بالصلاة؟ “Bir de baktım ki, Mervân’ın eli benim elim ile çekişiyor. Sanki o beni minbere, ben de onu namaza doğru çekişiyorduk. O halini görünce işe namazdan başlamak keyfiyeti nerede kaldı? dedim...” suretinde hikâye olunur.

Mervân’ı, hutbeyi takdimden menetmek isteyen Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh olduğu bu ifadesinden sarîhan anlaşılıyor. Lâkin *Müsned-i Ahmed* ile Ebû Dâvûd ve İbn Mâce’nin *Sünen*’lerinde Recâ b. Rebîa ez-Zübeydî radiyallahu anhin rivayetine bakılırsa, bu ihtarı eden, başka bir zat olmuş oluyor. Recâ radiyallahu anh şöyle diyor: Mervân bir bayram günü minber-i şerifi musallâya çıkardı ve namazdan evvel hutbeden işe başladı. Biri kalktı ve “Mervân, sen sünnete muhalefet ettin. Minberi bayram günü sahraya çıkardın. Halbuki öteden beri çıkarılmazdı. Namazdan evvel hutbeye başladın. Halbuki

a Yukarıda Muâviye ismi geçtikçe, ruvât-ı mehâsinin sükûtlarına rağmen bu baba oğulu tarziyeye şitâb eden mütercim merhum burada haklı olarak durakladı? (K.M.).

hutbe ile başlamak yoktu” dedi (Ebû Dâvûd rivayetinde, Ebû Saîd radiyallahu anh, bu kimdir? diye sordu. Filânın oğlu filândır dediler). Bunun üzerine Ebû Saîd radiyallahu anh, dedi ki: İşte bu âdem, üzerine vâcip olanı yapmış oldu. Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim: *من رأى منكرا فاستطاع أن يغيره بيده فليغيره بيده. فإن لم يستطع فبلسانه. فإن لم يستطع فبقلبه. وذلك أضعف الإيمان.* yani “Her kim bir münker işlendiğini görür de eliyle değiştirmeye gücü yeterse eliyle değiştirsin. Buna kudreti yoksa diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de muktedir olamazsa kalbiyle değiştirsin. Bu da artık imanın en zayıfıdır” {D4340 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17.} buyurdu, dedi. ilâ...

Mervân'a bu ihtarı eden zatın, Ebû Saîd radiyallahu anh ile Mervân'ı ortalarına alıp musallâya çıktığı bir an evvel zikredilen Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr el-Ensârî olmak ihtimalini İbn Hacer el-Askalânî ile Aynî söylüyorlarsa da Ebû Dâvûd rivayetine nazaran Ebû Saîd hazretlerinin, bu kimdir? diye sorması bu ihtimali kabule manidir. Zira Ebû Mes'ûd radiyallahu anh, Ebû Saîd radiyallahu anh gibi Hazrecî ve bâhusus kudemâ-i sahâbeden bir Bedrî olduğundan böyle bir suale hâcet bırakmayacak kadar mâruf bir zat idi. İhtar kıssasının tekrar etmiş olması ve Ebû Saîd'den başka olan zatın daha evvel bu ihtarda bulunup Mervân'ın ısrarı üzerine başka bir bayramda *Buhârî*'de zikredilen Ebû Saîd kıssasının cereyan etmiş olması ihtimali daha kavîdir. Bu ihtimale kuvvet veren cihet de Ebû Saîd rivayetinde kerpiçten bina olunan Kesîr İbn Salt minberinden bahsedilmekte iken, öteki rivayette minber-i şerifin musallâya çıkarıldığından bahsolunmasıdır. Hatta minber-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın ihracı mûcib-i itirâz olduğunu görünce Mervân'ın Kesîr İbn Salt'a minber bina etmeyi emretmiş olması da pek vârittir. Her ne hal ise, burada en mühim olan, her iki rivayete nazaran nehy-i ani'l-münker vâki olmuş olmasıdır. Emir bi'l-ma'rûf ile nehyi ani'l-münker hakkındaki evâmir-i adîde Kitap ve Sünnet'te mevcut olup bunlar dîn-i İslâm'ın kıvam ve bekâsını temin eden en mühim esaslardandır. Nitekim ümem-i sâlifenin helâk olması, hep Allah'ın ve Resûlullah'ın emir ve nehyine muhalefet zamanlarında sükût edip hakkı ikamede tehâvün göstermelerinden olduğunu Kur'an'da okuyoruz. Ehâdîs-i sahîha da bunu mükerreren teyit eylemiştir. Ancak yerimizin müsaa-desizliği dolayısıyla daha ziyade tafsile çare bulamıyoruz.

32 Müslim'in rivayetinde, *قلت أين الإبتداء بالصلاة* “Ona, namaza başlamak nerede kaldı? dedim” lafzıyladır.

Yine Müslim'in rivayetine nazaran, Mervân, *علم ما ترك ما تعلم* “Hayır, böyle değil, Ebû Saîd, senin o bildiğin terkolundu” demiş, o da cevaben üç kerre, *كلا، والذي نفسي بيده لا تأتون بخير مما أعلم* “Hiç de öyle değil. Nefsim yed-i kudretinde bulunan Allah'a kasem ederim ki, benim bildiğimden daha hayırlısını yapamazsınız” cevabını verdi.

Unutmamalı ki, Ebû Saîd radiyallahu anh, bu acı sözleri söyleyip münkeri nehyettiği gün, Mervân, üzerlerinde fermanfermâ bir vali idi.

33 Bu cevabına nazaran Mervân, hutbeyi an ictihadin namaza takdim etmiş oluyor. Biraz evvel Osman radiyallahu anhin hutbeyi muvakkaten takdim ettiğine dair Hasan-ı

Basrî'nin de bir rivayetinden bahsetmiştik. Halife-i müşârün ileyh, bazı kimselerin namaza yetişemediklerini görünce cemaatin maslahatını gözeterek bunu yapmıştır. Hutbeyi istimâ etmek sünnet olduğu gibi namazdan sonraya tehiri de sünnettir. Fakat hutbeyi dinlemek birinci derecede mühim olup bayram namazının şartı olmayan hutbenin sonraya bırakılması ehemmiyetçe onun dînundadır. Osman radiyallahu anh, eğer takdim etmişse, asıl fevtolmaması için takdim etmiştir. Mervân'ın övzü ise, bu rivayetten anlaşıldığı üzere başkadır. Zira denildiğine göre, Mervân'ın zamanında esnâ-yı hutbede sebbe müstehak olmayanlar seb, buna mukabil diğer bazı kimseler ifrat ile methedildikleri için cemaat, bu münkerâtı dinlememek maksadıyla musallâyı amden terkederlermiş. O halde, İbn Hacer el-Askalânî'nin dediği gibi Mervân, cemaatin değil, kendi maslahatını gözetmiş demektir.

Bayram namazının hutbeye takdimi, hulefâ-yı erbaa ile Mugîre b. Şu'be, Ebû Mes'ûd el-Ensârî, Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümün mezhebi olduğu gibi eimmeden Süfyân es-Sevrî, Ebû Sevr, İshak b. Râhûye, eimme-i erbaa ve cumhûr-ı ulemâ hep buna kâillerdir. Şâfiyye'ye göre, daha evvel irat edilen hutbe, namazdan sonra sünnet-i râtibeyi takdim etmek gibi olup iadesi iktizâ eder. Lâkin iade edilmezse namaz iade edilmez. Hanefiyye'ye göre, hutbeyi takdim etmek câiz ise de sünnete muhalif olduğundan mekruhtur ve bayram hutbesinde sâmiin söz söylemesi, cuma hutbesinde olduğu gibi mekruh değildir. Mâlikiyye'ye göre, hutbesini takdim eden hatibe, namazdan sonra hemen hutbesini iade etmesi emrolunur. Namazdan sonra uzun zaman geçerse bu nakîsayı cebretmek fırsatı fevtedilmiş olur. Bu, cuma hutbesi gibi değildir. Zira cuma namazı, hutbe takdim edilmedikçe sahih olmaz. Cumada hutbenin takdimi, sıhhatinin şartıdır. Bayram namazına takdim ise şart değildir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَجَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا لَمْ يَكُنْ يُؤَدَّنُ يَوْمَ الْفِطْرِ وَلَا يَوْمَ الْأَضْحَى.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas ile Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümden: Şöyle demişlerdir:³⁴ (Ahd-i celîl-i nebevîde) ne (îdü'l-)fıtr gününde, ne de (îdü'l-)adhâ gününde (bayram namazı için) ezan okunurdu.³⁵ {B960 Buhârî, İdeyn, 7.}

.....

34 Buhârî, burada aynı isnad ile dört hadis serdediyor. Musannif ise yalnız iki sahâbîden mervî olan en muhtasarlarını *Tecrîd*'e yazmakla iktifa etmiştir. **Birincisi**. Câbir radiyallahu anh hadisidir ki, bunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in îdü'l-fıtr günü musallâyı çıkıp hutbeden evvel namaza başladıkları zikrolunuyor. **İkinci** hadise nazaran İbn Abbas

radiyallahu anhumânın Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhumâya biat olunduğu ilk zamanlarda îdü'l-fitr günü bayram namazı için ezan okunmazdı. Hutbe de behemehal namazdan sonra okunur diye haber göndermiştir. Üçüncü hadis, İbn Abbas ile Câbir radiyallahu anhumün metne alınan hadisidir. Dördüncüsünde de yalnız Câbir radiyallahu anh şöyle diyor: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ayağa kalkıp namazdan işe başladı. Sonra nâsa hutbe irat buyurdu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbeyi bitirince bulunduğu yerden kadınların bulunduğu tarafı teşrif edip Bilâl radiyallahu anhin eline dayanarak onlara va'z u tezkirde bulundu. Bilâl ihramını açmıştı. Kadınlar sadakalarını ihramın içine atıp duruyorlardı ilh.. Seneddeki râvi İbn Cüreyc, Atâ İbn Ebû Rebâh'a, "Bugün de imamın hutbeden fâriğ olunca kadınlar tarafına gidip onlara vaaz ve tezkirde bulunmasını üzerine vâcip görüyor musun?" diye sormuş. Atâ da, "Bu onlar üzerinde bir haktır. Bunu yapmamakla bilmem ki ellerine ne geçer?" cevabını vermiş.

Buhârî'nin diğer tarikten olan rivayetine nazaran İbn Cüreyc, "Kadınların bu verdikleri, îdü'l-fitr zekâtı mı idi?" diye soruyor. Oda, "Hayır, verdikleri bir sadaka idi" cevabını veriyor ki, sadaka-i fıtrdan başka bir sadaka idi, demek istiyor.

35 Bu hadislerden de birkaç mesele öğreniyoruz.

BİRİNCİSİ. Bayram namazlarının hutbeden evvel olduğu sabittir. Nitekim bundan evvel Buhârî, İbn Ömer radiyallahu anhumânın da, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fitr ile adhâ günlerinde namazı kıldırır, namazdan sonra hutbe irat buyururdu" hadisini sened-i muttasıl ile rivayet etmiştir.

İKİNCİSİ. Bayram namazı için ezan, gayri meşrûdur. Müslim'in Câbir radiyallahu anhtan olan rivayetinde, لا أذان للصلاة يوم الفطر حين يخرج الإمام ولا بعد ما يخرج ولا إقامة ولا نداء، "İdü'l-fitr günü ne imam namaza çıkarken, ne de çıktuktan sonra namaz için ne ezan vardır, ne ikâmet, ne de nidâ, ne de hiçbir şey. O gün ne nidâ vardır, ne ikâmet" {M2049 Müslim, İdeyn, 5.}, yine Müslim'in Câbir b. Semüre radiyallahu anhtan rivayetine nazaran, müşârün ileyh de, "Ben her iki bayramı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte bir iki kerre denemeyecek kadar müteaddit defa ezansız ve ikâmetsiz olarak kıldım" {M2051 Müslim, İdeyn, 7.} demiş olduğu gibi *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i İbn Mâce*'de İbn Abbas radiyallahu anhumâ da, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ve ondan sonra Ebû Bekir, Ömer ve Osman radiyallahu anhum, bayram namazını hep ezansız, ikâmetsiz olarak kıldırıldılar" {D1147 Ebû Dâvûd, Salât, 241, 244.} demiştir. Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhin da *Müsned-i Bezzâr*'da, yalnız îdü'l-adhâdan bahsederek Berâ b. Âzib radiyallahu anhumânın da Taberânî'nin *Mu'cem-i Evsat*'ında böyle bir rivayetleri vardır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mevlâsı Ebû Râfi' radiyallahu anh da Taberânî'nin *Mu'cem-i Kebîr*'ine nazaran "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazgâha mâşiyen çıkarlar ve namazı ezansız, kâmetsiz olarak kıldırıldılar" {MK943 Taberânî, *el-Kebîr*, 1, 318.} diye haber veriyor. Tâbiînden bu babda birçok nakil daha vardır. Şa'bi ile Hakem İbn Uteybe, bayram namazında ezan ve ikâmet bid'attır demişlerdir. Bu nakillerin kesretinden, sahâbe

ve tâbiînin bunu sık sık ihtar edişlerinden devr-i sahâbe ve tâbiînde bu bid'atın zuhur edip bilâhare terkedildiği anlaşılıyor. Saîd b. Müseyyeb'den İbn Ebû Şeybe'nin sened-i sahîh ile rivayetine nazaran bayram namazında ezanı ilk ihdas eden, Muâviye radiyallahu anh imiş. İmam Şâfiî de sika vasıtasıyla Zührî'den aynını rivayet ediyor. Lâkin onun rivayetinde, "Haccâc, Medine'ye vali olduğu zaman onun kavliyle âmil oldu" ziyadesi de vardır. Bir rivayete nazaran da bunu ilk ihdas eden, Basra'da Ziyâd olmuştur. Mervân diyen de vardır. Lâkin bu rivâyâtın hepsi yekdiğere muvâfıktır. Zira Haccâc, Ziyâd, Mervân hep Muâviye'nin âmilleri idi. Ebû Kılâbe bu bid'attaki evveliyeti Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâya atfediyor. Nitekim Buhârî'nin bu hadisine nazaran, Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümânın ona bu babda ihtarda bulunduğu biraz evvel geçmişti.

Elhâsıl, İmam Mâlik'in موطأ ında, "Ulemâmızdan birçok kimseden işittim ki, tâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanından bugüne kadar ne îdü'l-fitrda, ne îdü'l-adhâda ne nidâ, ne ikâmet vâki olmuştur. Bizce hakkında ihtilâf edilmeyen sünnet budur" dediği gibi bayram namazları için ezan ve ikâmetin hazfi, sünnet-i seniyyedir. Lâkin İmam Şâfiî, sairleri gibi ezan ve ikâmeti tecviz etmemekle beraber halka bayram namazı vaktinin başka elfâz ile ilânını da müstehap görür. İmâm-ı müşârün ileyhın sika vasıtasıyla Zührî'den rivayetine nazaran, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın bayramlarda الصلاة جامعة diye nidâ etmeyi müezzine emir buyurmuşlardır. Bu rivayet, mürsel ise de salât-ı kûsûfta böyle nidâ ettirdikleri sabit olduğundan imâm-ı müşârün ileyh kûsûfa kıyasen bu rivâyet-i mürseleyi kabul edip müezzinin الصلاة الصلاة diye nidâ etmesi bence müstehaptır. هلموا إلى الصلاة yani namaza gelin derse bence mekruh değildir. Lâkin الصلاة على حي gibi elfâz-ı ezandan biri ile nidâ ederse mekruh görürüm" demiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ. Bayram namazına hayvana binip gitmekte beis yoksa da ânifü'l-beyân Ebû Râfi' radiyallahu anh hadisine nazaran aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz namazgâhı mâşiyen teşrif buyurmuş olduklarından yaya gitmek de sünnettir. Nitekim Tirmizî de Ali radiyallahu anhtan, "من السنة أن تخرج إلى العيد ماشيًا وأن تأكل قبل أن تخرج" "Bayram namazına mâşiyen çıkmak ve çıkmadan evvel bir şey yemen sünen-i nebeviyye cümlesindedir" {T530 Tirmizî, Cum'a, 30.} dediğini rivayet ediyor. Sa'd el-Karez, İbn Ömer radiyallahu anhümden İbn Mâce'nin de rivayeti buna muvâfık olduğu gibi *Müsned-i Bezzâr*'da da Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın bayram namazına mâşiyen çıkıp, çıkarken ihtiyar ettiği yoldan başka bir tarik ile avdet buyurduğu da rivayet olunmuştur.

DÖRDÜNCÜSÜ. Câbir radiyallahu anhin hadisine nazaran, hutbeden sonra aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, kadınların buldukları tarafa gidip vaaz ve hâssaten sadakaya teşvik buyurmalarından kadınların da namazgâha çıktıkları anlaşılıyor. İlk saflar erkeklerin, orta saflar çocukların, ondan sonraki saflar da kadınların olmak üzere tertîb-i sufuf buyurmak sünnet-i nebeviyye muktezâsı olduğundan kadınlar hutbeyi iyice işitememiş olmak ihtimaline mebnî ayrıca vaaz ve tezkire şayan görülerek şanlarına itina

buyurulduğu görülüyor. Câbir radiyallahu anhın şâhidi İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî hadislerdir ki, biri 517. hadisin bir hâşiyesinde zikrolunan *إن النبي صلى الله عليه وسلم صلى يوم الفطر ركعتين لم يصل قبلها ولا بعدها...* {B964 Buhârî, İdeyn, 8.} hadisi, diğeri 476. hadis, üçüncüsü de daha mufassal olan Buhârî'nin diğeri rivayetidir. Bunda müşârün ileyh diyor ki: İdül-fitr namazında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile beraber bulundum. Hepsi de namazı hutbeden evvel kıldırırlardı, hutbe sonra okunurdu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (hutbeden sonra) yerinden kalktı. (Cemaat dağılmadan, bâhusus kadınlar çekilmeden erkekler çıkmasınlar diye) mübarek eliyle oturun diye işaret buyurması hâlâ gözümün önündedir. Sonra erkeklerin saflarını yarıp kadınların saflarına kadar gitti. Bilâl de beraber idi ve

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعَنَّكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقَنَّ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلَنَّ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

“Ey Nebî-i Ekrem! Mümin kadınlar sana gelip de Allah Teâlâ'ya hiçbir şeyi şerik koşmamak, sirket etmemek, zina etmemek, evlâtlarını öldürmemek, başkasının çocuğunu kocalarına ilsâk iftirasında bulunmamak, hiçbir emr-i ma'rufta sana muhalefet etmemek üzere biat etmek isterlerse bu şartlar dairesinde onlara sen de onların biatini kabul edip kendileri için Allah Teâlâ'dan istiğfarda bulun. Zira Allah gafûr ve rahîmdir”^a âyet-i kerîmesini okuyup bitirdikten sonra, “هل أنتن على ذلك؟” diye sordu. İçlerinden “kim olduğu râvice bilinmeyen” yalnız bir kadın, “evet” dedi. Onun üzerine فصدقن “Mademki öyledir sadaka verin” buyurdu. Bilâl, ihramı yayıp, “Anam babam size feda olsun, haydi gelin, atın” dedi. Onlar da halkalarını, yüzüklerini Bilâl'in ihramı içine atmaya başladılar. {B4895 Buhârî, Tefsîr (Mümtehine), 3.} Müslim'in rivayetinde ezan ve ikâmet olmadığı da zikredildikten sonra şöyle deniliyor: Sonra Bilâl'e dayanarak ayak üstü durup Allah'a karşı takvâ üzere bulunulmasını emir, Allahu azîmü'ş-şana itaate teşvik ve nâsa vaaz ve tezkirde bulundu, sonra yürüdü. Kadınların buldukları tarafı teşrif edince onlara vaaz ve tezkirde bulundu. Onlara تصدقن فإن أكثرن حطب جهنم yani “Sadaka verin, zira siz kadınların çoğu cehennem kütüğüdür” buyurdu. Kadınların en hayırlılarından biri ayağa kalkıp, “Yâ Resûlellah, niçin?” diye sordu. “Çünkü siz halinizden çokça şikâyet eder, kocalarınızın nân ve nimetine karşı küfranda bulunursunuz” {M2048 Müslim, İdeyn, 4.} cevabını verdi ilâ... (209. hadise de müracaat). Bu hatunun ismi ne Buhârî'de, ne Müslim'de zikredilmiyorsa da İbn Hacer'in isabette pek yakın tahminine nazaran “Hatîbetü'n-nisâ” demekle mâruf olan Esmâ bint Yezîd İbn Seken el-Ensâriyye radiyallahu anhümâ olmak gerektir. Zira Taberânî ile Beyhakî'deki rivayetinde müşârün ileyhâ aynı kıssayı naklederken kendisinin orada hazır olduğunu söylüyor ve, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem karşı cüretlice idim ve, “Yâ Resûlellah, niçin diye nidâ ettim” diyor.

a el-Mümtehine, 60/12.

(Esmâ bint Yezîd radiyallahu anhümâ, Yermük Muharebesi'nde çadırının direği ile dokuz düşman tepelemiş ashâb-ı şecâatten idi). Câbir ile İbn Abbas radiyallahu anhümün rivayetleriyle kadınların namazgâhta huzurları sabit olduğu gibi Ümmü Atıyye radiyallahu anhânın yine *Buhârî*'deki rivayetlerine nazaran kadınların bayrama çıkmaları yalnız kendi arzularıyla kalmayıp emrolunurlardı. Örtünecek çarşafı olmayana çarşaf iâresi bile tavsiye buyurulmuş. Ümmü Atıyye radiyallahu anhânın haber verdiği göre taze, kocaya varmamış kızlara, hatta hayız olanlara varıncaya kadar hep namazgâha çıkar, o günün bereketinden ve pakliğinden hissemend olmak ümidiyle erkeklerle beraber tekbir alır, onlarla beraber dua ederlermiş. Yalnız hayız olanlar musallânın haricinde kalıp cemâat-i müslimînin tekbir ve dualarında hazır olurlarmış (477. hadise de müracaat).

519

وَعَنْهُ أَيُّ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ فَكُلُّهُمْ كَانُوا يُصَلُّونَ قَبْلَ الْخُطْبَةِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman (radiyallahu anhüm) ile birlikte bayram namazında bulundum. Hepsi (de) namazı hutbeden evvel kılarlardı.³⁶ {B962 Buhârî, İdeyn, 8.}

.....

36 Hutbenin bayram namazından sonra olduğu 515, 516, 517. hadislerde geçmişti. Lâkin oralarda bu mesele diğer mesâil zımında mezkûr olup burada ise *Buhârî*'nin bir bâb-ı mahsûsunda müstakil bir hadis olarak irat edilmiştir. Buhârî, müteakiben İbn Ömer radiyallahu anhümânın da bu mânada bir hadisini rivayet eder. Lâkin hulefâdan yalnız Ebû Bekir ile Ömer radiyallahu anhümanın isimlerini zikreder. Aynî'nin *Buhârî* şerhinde İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisini de, İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinde olduğu gibi, Osman radiyallahu anhın ismi zikredilmekte ise de nüsha yanlış olsa gerektir.^a Zira *Buhârî* nüshalarına yalnız Ebû Bekir ve Ömer denildiği gibi Müslim'in, Tirmizî'nin, Nesâî'nin ve İbn Mâce'nin İbn Ömer'den rivayetleri hep böyledir.

Bayram namazı kaç rek'attır?

İki rek'at olduğu tâ asr-ı celîl-i Nebevî'den bugüne kadar bütün müslümanların icmâ-i amelîsi ile sabit olduğu gibi evvelce geçen Ömer ve İbn Abbas ve *Sünen-i İbn Mâce*'de

a 1348 senesi Mısır'da basılan Aynî nüshasındaki İbn Ömer hadisinde Hazret-i Osman'ın ismi yoktur (K.M.).

mervî Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhüm hadisleri, kezâ bayram namazı tekbîrâtı ile ve bayram namazında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından okunan sûreler hakkındaki hadisler ile de sabittir. Ancak, İmam Ali kerremallahu vecheden edilen bir rivayete nazaran musallâda cumhurun kavli gibi iki, evde dört rek'at olarak, kılınır. "Allahu a'lem." Kâ'b b. Ucre radiyallahu anhin Taberânî'nin معجم inde mervî, إن هاتين الركعتين سيحة, "Bu iki rek'at, öğlen namazına davet olununcaya kadar senin o günkü nâfile namazındır" hadisinin delâleti ile musallâda kılınmamış bayram namazına bedel o günün duhâ namazı makamına kâim olur demek istemiştir. İbn Abbas radiyallahu anhümânın بعدها ولا يصل قبلها ولا بعدها يوم الفطر ركعتين لم يصل قبلها ولا بعدها {B964 Buhârî, İdeyn, 8.} hadisi ise bu babda şek ve şüphe bırakmayacak bir delil nakli olmakla beraber bayram günü namazdan evvel ve sonra nâfile namaz kılmanın cevaz ve adem-i cevazı meselesi ortaya çıkıyor. *Sünen-i İbn Mâce*'de, Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan da İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisi gibi عيد في بعدها ولا يصل قبلها ولا بعدها "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hiçbir bayram namazında ne evvel, ne de sonra hiçbir namaz kılmadı" {İM1292 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 160.} rivayeti vardır. Lâkin Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan yine *Sünen-i İbn Mâce*'de, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يصلي قبل العيد شيئا فإذا رجع إلى منزله صلى "Bayram namazından evvel bir şey kılmamak ve menzil-i saâdete avdet buyurunca iki rek'at kılmak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mu'tâd-ı şerifleri idi" {İM1293 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 160.} diye rivayet olunmaktadır. Berâ b. Âzib radiyallahu anhümânın rivayetine nazaran, Ali radiyallahu anh -İbn Abbas ile İbn Ömer radiyallahu anhümün rivayetlerine muvâfik olarak- bayram namazından ne evvel, ne sonra nâfile kılmamak mu'tâd-ı şerîf-i nebevî olduğunu haber vermekle beraber "İsteyen tatavvu eder, isteyen namaz kılmaz" demiştir. Rivayet olunan ehâdîste, fi'l-i resûl hikâye olunup o gün bayramdan evvel veya sonra teneffülden nehye dair hiçbir fiili hâvi olmadıklarından sahâbe ve tâbiîn ile eimme-i müctehidîn bayram namazından evvel veya sonra veya hem evvel, hem sonra imamın veya cemaatten bir feridin teneffülünde kerâhat olup olmadığında hayli ihtilâf etmişlerdir ki, tafsili mahalli burası değildir.

Bayram namazlarında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhümânın *Sünen-i Tirmizî*'deki rivayetine nazaran سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى {el-A'lâ, 87/1.} ile هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ {el-Gâşiye, 88/1.} sûrelerini kıraat buyururlarmış. Bu rivayete nazaran, cuma namazlarında da bu iki sûreyi okurlarmış. Hatta bayram cumaya tesadüf ettiğinde her ikisinde yine bunları okurlarmış. Ebû Vâkıd, Semüre b. Cündeb ve İbn Abbas radiyallahu anhümün de buna benzer rivayetleri vardır. Müslim'in Ebû Vâkıd el-Leysî radiyallahu anhtan rivayetine nazaran da her iki bayramda ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ {Kâf, 50/1.} ile افْتَرَبَتِ السَّاعَةُ {el-Kamer, 54/1.} sûrelerini okurlarmış. İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel, Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anh rivayetini, Şâfiî ise her iki rivayeti ahzedip bu sûreleri okumak müstehaptır demişler. İmam Ebû Hanîfe ise o sûrelerin bayram namazına ihtisasına kâil değildir.

Bayram namazındaki tekbîrâtın adedine gelince: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem îdü'l-fitr ile îdü'l-adhâda rükû tekbirlerinden mâada ilk rek'atta yedi ve ikinci rek'atta beş tekbir aldıklarını ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan Ebû Dâvûd ile İbn Mâce rivayet ediyorlar. Yine Ebû Dâvûd ile Tirmizî Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümânın fi'l-i resûl olarak buna muvâfık rivayetleri olduğu gibi *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da sahâbî-i müşârün ileyhine, قال نبي الله صلى الله عليه وسلم التكبير في الفطر سبع في الأولى وخمس في الآخرة والقراءة بعدهما كليهما "Allah'ın Nebî-i Kerîm'i sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Îdü'l-fitr namazında tekbirin adedi birinci rek'atta yedi ve sonraki rek'atta beştir. Kıraat da her ikisinde tekbirlerden sonradır" {D1151 Ebû Dâvûd, Salât, 242, 245.} hadîs-i merfûu da vardır. Tekbîrâtın kırâattan evvel olduğuna dair İbn Mâce'nin Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın müezzini Sa'd el-Karaz^a radiyallahu anhtan bir rivayeti vardır. Onda îdü'l-fitr yerine "ideyn" denilmiş olup yine kıraattan evvel birincide yedi, ikincide beş tekbir almak mu'tâd-ı şerîf-i nebevî olduğu zikrolunuyor. Tekbirlerin yedi ve beş olduğuna dair bir de Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayet ettikleri Amr b. Avf el-Müzenî radiyallahu anh hadisi vardır ki, Tirmizî, bu hadisi rivayet ederken bu babda Âişe ile İbn Ömer ve Abdullah b. Ömer'den de rivayet olduğunu söyledikten sonra bunların içinde en ziyade hasen olan hadisin bu olduğunu söyler. Ondan sonra da, ashâb-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden ve diğerlerinden ehl-i ilm olan bazılarınca amel bunun üzerinedir. Ebû Hüreyre radiyallahu anhin da Medine'de böyle namaz kıldığı rivayet olunmaktadır. Bu, ehl-i Medîne'nin kavli olup Mâlik b. Enes ile Şâfiî ve İshak b. Râhûye hep buna kâillerdir. Diğer taraftan İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan da tekbîrât adedinin dokuz olduğuna dair rivayet vardır ki beşi, birinci rek'atta kıraattan evveldir. İkinci rek'atta ise kıraatla başlayıp daha sonra rükû tekbiri ile beraber dört tekbir alınır. Diğer ashâb-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden de bunun gibi rivayet vardır. Bu, ehl-i Kûfe'nin kavli olup Süfyân es-Sevrî de buna kâildir diyor. İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayet olunan keyfiyete muvâfık olarak hareket eden mevzubahis sahâbe İbn Abbas, Enes b. Mâlik, Mugîre b. Şu'be, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhümdür. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayete nazaran Saîd b. Âs, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhüme Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in adhâ ve fitir bayramlarında nasıl tekbir getirdiklerini sormuş. Ebû Mûsâ "Cenaze tekbirleri gibi dört tekbir alırdı" demiş; Huzeyfe de tastik etmiş. Sonra Ebû Mûsâ, "Ben Basra'da vali iken tekbirleri hep böyle alırdım" demiş.

Eimme ihram tekbirinde bittabi ittifak ettikten sonra ondan sonraki zâit tekbirlerin adedinde ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre her iki rek'at da üçerdir. Mâlik ile Ahmed'e göre birincisinde altı, ikincisinde beştir. Şâfiî'ye göre ise birincide yedi, ikincide beştir. Yine Şâfiî'ye göre her iki tekbir arasında zikretmek müstehaptır. Ebû Hanîfe ile Mâlik'e göre tekbirleri sıra ile mütevâliyen almak evlâdır. Mâlik ile Şâfiî'ye göre İbn Mes'ûd

^a Karaz, fethateyn ile samg ağacının palamuduna denir. Sa'd'ın bununla intifa etmesi, bâis-i izâfe olmuştur (*Kâmus Tercemesi*).

rivayetinden evvel serdettiğimiz rivayetlere muvâfik olarak, her iki rek'atta tekbir, kıraata takdim olunur. Ebû Hanîfe ise, İbn Mes'ûd rivayetine temessük ederek birinci rek'atta tekbirleri kıraata takdim, ikinci rek'atta kıraatı takdim ile tekbîrât-ı zevâidi tehir eyler. Ahmed b. Hanbel'in bu babda her iki mezhebe muvâfik kavilleri vardır. Tekbir alınırken eller kalkar. Bunda ittifak vardır. Yalnız İmam Mâlik'ten rivayet olunmuş bir kavilde ihram tekbirinden başkasında el kalkmaz. İmam Muhammed موطأ ında İbn Mes'ûd kavlini ihtiyar etmekle beraber "Bayram namazları tekbirlerinde nâs ihtilâf ettiler. Maahâzâ hangisi ile âmil olsan güzel olur" demiştir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا الْعَمَلُ فِي أَيَّامٍ أَفْضَلُ مِنْهَا فِي هَذَا الْعَشْرِ قَالُوا وَلَا الْجِهَادُ قَالَ وَلَا الْجِهَادُ إِلَّا رَجُلٌ خَرَجَ يُخَاطِرُ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فَأَمَّ يَرْجِعُ بِشَيْءٍ.

TERCÜMESİ

(Yine) İbn Abbas radiyallahu anhümâ, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin: "Başka günlerin hiçbirinde (içinde bulunduğumuz) şu on gündeki amel-lerden daha efdal hiçbir amel yoktur" buyurduğunu ve "Cihad da mı (daha efdal değil?)" denmesine karşı, "(Evet,) cihad da,³⁷ meğer ki bir kimse nefisini (Allah yolunda) muhataraya atıp (kendisine ait ne mal, ne nefis) hiçbir şeyi geri getiremez olursa,³⁸ (işte onun ameli bunlardan da efdaldır)" cevabını verdiğini (sened-i muttasıl ile) rivayet etmiştir.³⁹ {B969 Buhârî, İdeyn, 11.}

.....

RİVAYETLER

Bazı rivayetlerde yalnız في هذه ,
Bazı nüshalarda , ولا الجهاد في سبيل الله؟
Bazı nüshalarda da إلا من خرج zaptedilmiştir.

في هذه lafzıyla olan rivayetin sarâhatinden anlaşılıyor ki, hadîs-i şerifte fazileti mevzubahis olan on gün, zilhicce ayının ilk on günüdür. وَلَيَالٍ عَشْرٍ^a وَالْفَجْرِ. nazm-ı celîlinde rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretlerinin, şanlarına tâzimen kasem buyurduğu günler, bugünlerdir. Leyâl tabiri, geceleri takip eyleyen günleri de ifade eder. Her yevm-i şer'î ona tekaddüm eden geceden itibaren başladığı için, **eyyâm** yerine **leyâl** istimal etmek pek ziyade şayıdır. Müslümanlar arasında mine'l-kadîm müteâref ve şayi olan bu istimalden

a el-Fecr, 89/1, 2.

gafil olanlar, yeniden yeniye meselâ “Perşembeyi cumaya îsâl eden gece” tarzında dolaşık bir ifade ile maksatlarını anlatmaya çalışmaya başlamışlardır. Halbuki o, kısaca “cuma gecesi” dir.

يوم التشریق babında zikredilen bu hadis –biraz evvel işaret edildiği üzere– العشر lafzının hazfıyla yalnız هذه في lafzıyla da Buhârî’den rivayet edilmiştir ki, baba verdiği isim karînesiyle Buhârî’nin bu eyyâmdan anladığı, eyyâm-ı teşrîk olmuş oluyor.

Zilhiccenin sekizinci gününe يوم تروية , dokuzuncusuna يوم عرفة , kurban bayramı gününe يوم النحر , ondan sonraki üç güne أيام تشریق denir ki eyyâm-ı teşrîkin ilk gününe يوم النحر الثاني denir. Arefe, bizde el-yevm zannolunduğu gibi herhangi güne tekaddüm eden gün mânasına olmadığı gibi ezcümle kurban bayramından evvelki güne, bayrama tekaddüm ettiği için arefe denmemiştir, يوم عرفة Arafat’ta vukuf gününe has bir ism-i şer’î olup diğer hiçbir güne bu isim verilmez. Yevm-i nahri eyyâm-ı teşrîkten addedenler de vardır. Sûre-i Hac’daki وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَى ile sûre-i Bakara’daki وَأَذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ^b âyet-i kerîmelerindeki “eyyâm-ı ma’lûmât” ile “eyyâm-ı ma’dûdâtı -Buhârî’deki nakle göre– İbn Abbas radiyallahu anhümâ aşer-i zilhicce ve eyyâm-ı teşrîk ile tefsir etmiştir. Nitekim, Abd b. Humeyd’in tefsirinde mevsûlen rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh, “Allah Teâlâ’yı eyyâm-ı ma’dûdâtta Allahüekber diye zikrediniz, yine Allah Teâlâ’yı eyyâm-ı ma’lûmâtta Allahüekber diye zikrediniz. Eyyâm-ı ma’dûdât, eyyâm-ı teşrîk; eyyâm-ı ma’lûmât da, aşr-ı zilhiccedir” demiş. İmam Ebû Hanîfe’nin ve ondan evvel Hasan-ı Basrî ile Katâde’nin de kavilleri budur. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan gelen diğer rivayette ise eyyâm-ı ma’lûmât: Yevm-i terviyyeden evvelki günlerdir. Süyûtî’nin *Dürrü mensûr*’daki zabtına göre, eyyâm-ı ma’lûmât ile yevm-i terviye ve yevm-i arefe, eyyâm-ı ma’dûdât da eyyâm-ı teşrîktir. Bu rivayete göre yevm-i nahr, eyyâm-ı teşrîk idâdına dahil olmuş olur. Yine müşârün ileyhten üçüncü bir rivayete nazaran eyyâm-ı ma’lûmât, yevm-i nahr ile ondan sonraki üç gündür. İmam Mâlik ile İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre eyyâm-ı ma’lûmât, eyyâm-ı nahrın üçü; eyyâm-ı ma’dûdât da, eyyâm-ı teşrîkin üçüdür ki cem’an dört gündür. Bu dört günün ortada kalan ikisi hem eyyâm-ı ma’lûmattan, hem de eyyâm-ı ma’dûdâttandır. Tahâvî sûre-i Hac âyetindeki مَا رَزَقْتَهُمْ مِنْ بَيْمَاتِ الْأَنْعَامِ karînesiyle bu kavli tercih ediyor. Zira, Hak sübhânehû ve teâlâ müslümanları eyyâm-ı ma’lûmâtta kestikleri kurbanlarla merzuk buyurmasına mukabil zikretmelerini ferman buyuruyor. İbn Ömer radiyallahu anhümâdan gelen rivayet de budur.

Eyyâm-ı ma’lûmât ile eyyâm-ı ma’dûdât için teşrî’ edilmiş bir ibadetimiz vardır ki, o da “bayram tekbirleri” dediğimiz tekbîrât ve tehlîlâtıdır. İşte bu mübarek günlerde gerek ref-i savt ile edilen tekbir ve tehlîllerin, gerek sair ibâdâtın fazileti evkât-ı sâirede edilen

a el-Hac, 22/28.

b el-Bakara, 2/203.

ibâdâtın efdal olduğu bu hadîs-i şeriften anlaşılıyor. Bugünlerin fazileti, menâsik-i hacca zarf olmaları dolayısıyladır. Bâhusus eyyâm-ı teşrîkin ve o günlerdeki ibâdâtın fazileti için başka sebepler de vardır. İbrâhim Halîlullah ile necl-i mükerreremi salavatullahi ve selâmühû ve alâ nebiyyinâ hazretlerinin mâruz kaldıkları müthiş imtihan ile zebîhin zebhine bedel feda olarak taraf-ı Hak'tan koç ihsan buyurulması da o günlerde ve menâsik-i haccın ifa edildiği yerlerde vâki olmuştur. Bir de Müslim'in rivayet ettiği üzere eyyâm-ı Minâ, ta'bîr-i diğerle eyyâm-ı teşrîk, ekl ve şûrb günleri olup o günlerde oruç haramdır. O günler bayramdır. Oruç haram olacak veçhile ekl ve şûrb günleri olunca nâs tabiatıyla alelekser gaflete daldıkları için gafletin galip olduğu bu gibi evkâtta ezkâr ve ibâdâtın kıymeti elbette artar. Nitekim ekser nâs uykuda iken gece ortasında iken kalkıp ibadetle iştigaldeki fazilet de diğer ibadetlere makîs olamaz. Abdullah b. Kurt radiyallahu anhin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivâyet-i merfûasına nazaran, *“İndellâh azamet-i şanı en büyük olan gün, evvelâ yevm-i nahr, sonra yevm-i nefîrdir”* {Ebû'l-Fidâ, *Câmiü'l-mesânîd*, V, 371, no: 6674; Ebû Dâvûd'daki rivayette “يوم النفر” yerine “يوم القر” ifadesi bulunmaktadır. D1765 Ebû Dâvûd, Menâsik, 19.) buyurulmuştur. Hazret-i seyyidi'l-mürselîn ile ashâb-ı güzîn, bugünlerin şanına çok itina buyurmuşlardır.

Buhârî'nin ta'lîkan rivayetine göre, İbn Ömer ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhüm, eyyâm-ı aşirde çarşıya çıkıp yüksek sesle tekbir alır, işitenler de yine yüksek sesle onlara peyrev olurlar. Muhammed b. Ali el-Bâkır hazretleri de bugünlerde yalnız ferâizden sonra değil, nevâfilden sonra da tekbir almış. Eyyâm-ı teşrikte fezâil-i a'mâl yalnız -salât-ı nâfileden efdal olan- tekbîrât-ı mesnûneye münhasır olmayıp ibâdât-ı sâire de bunlara dahildir. Bu ibâdâtın en mühimmi de menâsik-i hacdır.

Bu hadîs-i şerifi, Buhârî'den rivayet edenler -evvelki hâşiyelerden mâlûm olmuş olacağı veçhile- kimi metinde olduğu gibi *في هذا العشر* kimi de mübhem olarak *في هذه* lafzıyla rivayet ederek ihtilâfa düşmüşlerdir. Metne göre hadîs-i şerifte efdaliyeti beyan olunan, aşr-ı zilhicce eyyâmı olmuş olur ki, rivâyât-ı sâire de hep bunu müeyyiddir. *في هذه* rivâyet-i mübhemesinden de yine aynı mânâyı çıkarmaya hiçbir mani yoksa da Buhârî -evvelce arzedildiği üzere- İbn Abbas'tan olan bu rivayete istinaden bu eyyâm-ı mübârekenin eyyâm-ı teşrik olduğuna zâhib olmuştur. Maahâzâ İbn Ömer ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümün eyyâm-ı aşirde tekbir aldıklarını ta'lîkan rivayet ettiğine bakılırsa *في هذه العشر* rivayetinden de büsbütün gaflet göstermeyerek aşr-i zilhiccenin hiç olmazsa a'mâl-i hacca zarf olan son günlerini *في هذه* lafz-ı mübheminin medlûlüne idhal etmek istemiştir zannederim.

Buhârî'den edilen rivayetlerin bir üçüncü sureti daha vardır ki evvelki ikisi ile manen kâbil-i te'lîf değildir. Hadis, Kerîme'nin Küşmîhenî'den rivayetine nazaran, *ما العمل في هذه* *في أيام العشر أفضل من العمل في هذه* “Eyyâm-ı aşirdeki sâlih ameller bugünlerdekilere, yani eyyâm-ı teşriktekilere daha efdal değildir” suretindedir. Bu rivayet, huffâzdan Ebû Zer el-Herevî'nin yine Küşmîhenî'den olan rivayetine muhalif olduğundan şâzdır. Mahfuz olan

rivayetinin metindeki suret olduğu *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî ile *Müsned* sahibi Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin, Dârimî'nin Vekî'in, İbn Mâce'nin, Tirmizî'nin rivayetleriyle sabit olmaktadır. Bâhusus Câbir radiyallahu anhin Ebû Avâne ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'lerindeki, "ما من أيام أفضل عند الله من أيام عشر ذي الحجة" "*İndellâh aşr-ı zilhicce günlerinden efdal gün yoktur*" {İbn Balabân, *el-İhsân*, IX, 164, no: 3853.} hadîs-i merfûu da vardır.

Bu eyyâm-ı aşrın efdali de bilittifak yevm-i arefedir. Hatta bir kimse efdal-i eyyâmda oruç tutmayı nezretse o günü tutmak lâzım gelir.

Aşr-ı zilhiccenin diğer günlere nazaran haiz olduğu imtiyâz-ı mahsûs: salât, savm, sadaka ve hac gibi ümmehât-ı ibâdâtın o günlerde bir araya gelebilmesindedir. Bugünlerdeki kurubât-ı a'mâlin eyyâm-ı sâiredekilerden efdal olması itlâkı üzere değildir. Zira meselâ eyyâm-ı aşr-ı zilhiccedeki nevâfil-i savm, elbette farz ramazan orucundan efdal olamaz. Bundan anlaşılana mâna bugünlerdeki nevâfil, başka günlerdeki emsali nevâfilden, ferâizi de diğer günlerdeki ferâizden efdal olmasıdır. Müslim'in Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettiği, خير يومٍ طلعت فيه الشمس يوم الجمعة {M1976 Müslim, Cum'a, 17.} hadîs-i merfûuna nazaran cuma da efdal-i eyyâm olduğundan iki hadis beyninde teâruz var gibi görünürse de hakikatta yoktur. Zira cuma haftanın, aşr-ı zilhicce ise senenin efdal-i eyyâmıdır. Aşr-ı zilhicce meyanına dahil olan cuma ise, her iki fazileti cemededeğinden senenin alelittlak efdal-i eyyâmı olmuş olur.

37 İsmâilî'nin rivayetinde, ولا الجهاد في سبيل الله ولا الجهاد yerine iki kerre سبيل الله buyurulmuştur. Başka bir rivayette Resûl-i Ekrem efendimiz hazretleri ولا الجهاد cevabını üç defa tekrar buyurmuşlardır. Bu sualin -25 ve 34. hadislerden de anlaşıldığı üzere- fî sebîlillâh cihadın efdal-i a'mâl olduğuna vâkîf bir zat tarafından irat edildiği hatıra gelir. 1176. Ebû Hüreyre radiyallahu anhadisine göre de biri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize gelip, "Yâ Resûlellah! Bana cihada muadil bir amel-i sâlih öğret" diye niyazda bulunmuş ve "*Böylesini bulamam*" {B2785 Buhârî, Cihâd, 1.} cevabını almıştır.

38 "Hiçbir şey geri getirmez" lafzından iki mâna maksut olabilir: 1. Bütün malı fî sebîlillâh telef olup geriye bir şey getirmez. Bu takdirde kendisi sâlimen avdet etse de bütün malının Allah yolunda telef olması sebebiyle mevzubahis olan fazileti ihrâz eder demektir. 2. Ne malı geri gelir, ne kendisi. Bu takdirde bu ecre nâil olacak kimse fî sebîlillâh şehid olmuş olur. Murâd-ı âlî-i nebevînin ikinci ihtimal olduğuna dair diğer rivayetler olduğu için, tercüme ederken kavis içinde (kendisine ait ne mal, ne nefis) lafızlarını ilâve ettik. Rivayetlerin kiminde, إلا من عقر جواده واهريق دمه "Meğer ki, hayvanı telef edilen ve kanı akıtılan bir gazi ola"; kiminde, إلا من لا يرجع بنفسه ولا ماله "Meğer ki ne sağ sâlim kendisini, ne de malını geri getirmeyen ola"; kiminde de, إلا ان لا يرجع "Hayır, meğer ki o kimse geri getirmeye!" denildiği gibi Câbir radiyallahu anhadisinde de, إلا من عقر وجهه في التراب "Meğer ki cihad esnasında katlolunup yüzü gözü toprağa bulanmış bir hale gele!" denilmiştir.

39 Bu hadîs-i şerifte cihadın ta'zim-i kadrüşanı ve mücahidinin derecâtı ve fî sebîlillâh cihadda gâye-i kusvâ Allah için bezl-i cân edip rütbe-i şehâdeti ihrâz olduğu anlaşılma

beraber aşr-ı zilhiccede oruç tutmanın fazileti de istidlâl olunabilir. Zira oruç da amel cümlesindedir. Yevm-i nahri tutmak haram ise eyyâm-ı aşrin diğer dokuzunda bu fazileti ihrâza imkân vardır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin aşr-ı zilhiccede hiçbir defa oruç tutmadıklarını Âişe radiyallahu anhâdan sünen kitaplarında rivayet ediyorlarsa da ümmete farzolur korkusu ile bugünlerde orucu terk buyurdıkları vârid-i hâtırdır (411. hadise müra-caat). Bâhusus arefe gününü tutanın hem o sene, hem de ertesi sene günahlarına kefâret olduğuna dair Ebû Katâde radiyallahu anhanın gerek *Müslim* gerek *Tirmizî*'de rivayeti vardır.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ التَّلْبِيَةِ كَيْفَ كُنْتُمْ تَصْنَعُونَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ كَانَ يُلِّي الْمَلِيَّ لَا يُنْكَرُ عَلَيْهِ وَيُكَبِّرُ الْمُكَبِّرَ فَلَا يُنْكَرُ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: (Müşârün ileyhten): “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber iken nasıl yapardınız?” (diye) telbiye(nin keyfiyetin)den⁴⁰ sual olunduğunda⁴¹ şöyle demiştir: İsteyen lebbeyk derdi ki, inkâra uğramazdı; isteyen de tekbir alırdı da (yine) inkâra uğramazdı. (Yani hiçbir kimse kendisine niçin telbiye ediyorsun yahut niçin tekbir alıyorsun? demezdi).⁴² {B970 Buhârî, İdeyn, 12.}

.....

RİVAYETLER

Buhârî'nin diğer rivayetinde, كان يهل المهل denilmiştir ki, yine o mânayadır. Zira إهلال yüksek sesle telbiye etmektir.

Bu rivayette her iki mevzide -meçhul sîgasıyla- فلا ينكر عليه denmiştir. Buhârî'nin öteki rivayetinde ise -mâlûm sîgasıyla- yine her iki yerde فلا ينكر عليه 'dir ki, bu takdirde mânâsı, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz inkâr buyurmazlardı” olmuş olur. ⁴⁰ تلبية hüccâc, Beytülharam'ın ihrama girdiği andan itibaren Cemretü'l-Akabe'de ilk cemerâtı atıp helâl oluncaya kadar yani ihramdan çıkıncaya kadar hep “lebbeyk lebbeyk” diye ezân-ı İbrâhimî'ye icabetlerini izhâr ul îlân etmelerine denir. Buhârî'nin İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in telbiyeleri, لبيك لبيك لا شريك لك اللهم لبيك. لبيك لا شريك لك لبيك. إن الحمد والنعمة لك والملك لا شريك لك {B1549 Buhârî, Hac. 26.} lafzıyla naklolunmuştur.

⁴¹ Enes radiyallahu anhtan bu suali soran zat, râvisi Muhammed b. Ebû Bekir es-Sekafi olup Buhârî rivayetine nazaran, سألت أنسًا ونحن غاديان من منى إلى عرفات “Mina'dan Arafat'a çık-

tiğımız esnada Enes'e sordum" tafsilî ile sualin zamân-ı îrâdî da zikrediliyor. Müslim ise aynı hadisi Muhammed b. Ebû Bekir'den, "قلت لأنسٍ غداة عرفة ما تقول في التلبية في هذا اليوم؟" "Arefe sabahı Enes'e, bugün edilecek telbiye hakkında ne dersin? diye sordum" lafzıyla olup her iki rivayete göre irat edilen sual, hüccâcın Arafat'a çıktıkları günkü telbiyenin keyfiyetine taalluk etmiş olur.

42 Müslim'in rivayetinde Enes radiyallahu anh cevabında, سرت هذا المسير مع النبي صلى الله عليه وسلم فمنا المكبر ومنا المهل. لا يعيب أحدنا على صاحبه "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte yine böylece Mina'dan Arafat'a çıktık. Kimimiz tekbir alır, kimimiz ihlâl yani yüksek sesle telbiye ederdi. Hiçbirimiz de bundan dolayı arkadaşını yanlış yaptı diye ayıplamazdı" {M3098 Müslim, Hac, 275.} diyor. Enes radiyallahu anhın bu rivayetini İbn Ömer radiyallahu anhümânın منى إلى عرفات فمنا الملبى ومنا المكبر Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte sabah vakti Mina'dan Arafat'a çıkmıştık. Kimimiz telbiye ile, kimimiz de tekbir ile meşgul dü" {M3095 Müslim, Hac, 272.} rivayeti de teyit ediyor. Bu rivayetlere ve bunları takviye eden diğer birçok rivâyâta bakılırsa Arafat'a çıkan hüccâcın telbiye ile tekbir beyninde muhayyer oldukları anlaşılırsa da o gün, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hangisi ile meşgul olduklarına dair rivayet yoktur. Nitekim İbn Ömer hadisini oğlu Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'den rivayet eden Abdullah b. Ebû Seleme, Ubeydullah'a, "Ben size taaccüb ediyorum. Nasıl olmuş da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in o gün ne yaptığını babana sormamışsınız?" diye hayıflanmıştır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in takririnden, adem-i inkârından hüccâcın herhangi biriyle meşgul olmakta muhayyer olduğu tebeyyün ediyorsa da Abdullah hangisinin efdal olduğunu fi'l-i resûlden istidlâl etmek istemiştir. Ancak meşhur olan sünnet, yevm-i nahrde Cemretü'l-Akabe'de ilk taşı atıncaya kadar telbiyeye ara vermemektir. Nitekim İbn Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Fazl b. Abbas, Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümden mervî olan nükûl-i sahîha hep bunu müeyyiddir. İbn Mes'ûd radiyallahu anh, مازال رسول الله صلى الله عليه وسلم يلبي حتى رمى الجمرة. إلا أن يخلط ذلك بتهليل أو تكبير "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cemre atıncaya kadar hep telbiye ile meşgul oldu meğer ki, telbiyelerin arasına ahyânen tehlîl ve tekbir karıştırırsa!" {Tahâvî, Meâni'l-âsâr, II, 225, no: 4014.} demiştir. O halde Enes ile İbn Ömer radiyallahu anhümün bahsettiği tekbir, mülebbînin telbiyeyi kat' etmeksizin araya karıştırdığı bir zikir olmuş olur. İmam Ebû Hanîfe ile İmâmeyn'in ve İmam Şâfi'nin mezhepleri budur. İmam Mâlik'ten bu babda üç kavil menkuldür. Birine göre, arefe günü vakt-i zevâlde, diğere göre, Arafat'ta vakfede, üçüncü kavle göre de, Mescid-i Arefe'ye vardığında telbiyeyi kat' eder. Bu akvâlin sünnet-i mütevâtire ve meşhûreye muhalif olduğu -inşallah- "Hac" bahsinde görülecektir.

Hüccâc helâl olduktan sonra Mina'da oldukları günlerde -eyyâm-ı teşriktir- artık yalnız tekbir ile meşgul olurlar. Bu hususta Buhârî'nin ta'lîkan dört rivayeti vardır: 1. Ömer el-Fârûk radiyallahu anh Mina'daki kubbesinde (küçük çadırında) tekbir alırdı da ehl-i mescid bunu işitip ona uyarlar, çarşıda, pazarda olanlar da tekbire başlardı da bütün

sonra tekbir alınmadığı gibi misafir olanlara da, münferiden kılanlara da tekbir vâcip değildir. İbn Mes'ûd radiyallahu anhin da mezhebi budur. Süfyân es-Sevrî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in –rivâyet-i meşhûreye göre– kavilleri budur. İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre ise, mukim olsun, misafir olsun, münferiden yahut cemaatle kılsın farz kılan her kimse üzerine bu tekbirler vâciptir. Evzâî ile Mâlik'in de kavilleri budur. Şâfiî'nin kavli-i esahhına göre, o günlerde nevâfil ile cenaze namazlarından sonra da tekbir alınır. Erkeklerle beraber olmadıkça kadınlar, mukimlerle beraber olmadıkça misafirler cemaati, tekbir almazlar.

Gerek muhrim, gerek muhil herkes için bu tekbirlere İmam Ebû Hanîfe'nin kavlince, arefe gününün sabah namazından sonra başlanıp yevm-i nahrin ikindisinden sonra nihayet verilir ki sekiz vakit olmuş olur. Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anih ile Alkame, Esved en-Nehaî ve İbrâhim en-Nehaî'nin de kavilleri budur. İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayet edilen diğer kavle göre ise, yevm-i nahrin öğlen namazından sonra tekbîrâta nihayet verilir ki bu kavle göre, yedi vakit etmiş olur.

İmam Muhammed ile İmam Ebû Yûsuf'a göre bayramın dördüncü günü ikindiden sonra nihayet verilir ki yirmi üç vakit eder. Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Abbas radiyallahu anhumün kavilleri de budur. Süfyân es-Sevrî ile Süfyân b. Uyeyne ve Ebû Sevr ve Ahmed b. Hanbel ve bir kavle göre Şâfiî de buna zâhib olmuşlardır. Bu kavle zâhib olanlar meyanında Ebû Bekir ile Osman radiyallahu anhumânın da isimlerini zikreden vardır. Şârih Aynî diyor ki, sahâbe radiyallahu anhumden vârit olan en sahih rivayet, yevm-i arefe sabahından Mina günlerinin âhîrine kadar olduğuna dair İbnü'l-Münzir ile diğerlerinin Ali ve İbn Mes'ûd radiyallahu anhumâdan rivayet ettikleri eserdir. Eğer bu rivayet dediği gibi sahih ise, yedi vakit ve sekiz vakit hakkında İbn Mes'ûd radiyallahu anha atfettiği kavillerin sabit olmaması lâzım gelir. İmam Mâlik'in kavlince, yevm-i nahrin öğlen namazından sonra dördüncü günün sabah namazından sonra hitam verilir ki on beş vakit eder. Bu kavli, İmam Ebû Yûsuf'tan da rivayet olunmuştur. İbn Ömer radiyallahu anhumâ ile Ömer b. Abdülazîz'in de kavilleri budur. İmam Şâfiî'nin de kavli-i meşhûru bu ise de Şâfiyye'ce amel, yirmi üç vakit tekbir almak üzere takarrur etmiştir. İbn Abbas radiyallahu anhumâ ile Saîd b. Cübeyr'den yirmi iki vakit rivayeti vardır ki mebdei, yevm-i arefenin salât-ı zuhrudur. Daha başka kavilleri varsa da bunlar kadar meşhur olmadığına binaen zikrinden sarfınazar ettim.

İdü'l-adhâda olduğu gibi İdü'l-fitrda da musallâya giderken yolda ve musallâda, bayram gecesinde ve gündüzün sabahleyin de yüksek sesle tekbir almak müstehaptır. Yalnız Dâvûd ez-Zâhirî'ye göre vâciptir. İbn Hübeyre "İdü'l-fitr tekbîrâtı, sûre-i Bakara'daki ^a وَيُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَيُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَانَا" âyet-i kerîmesi delâletiyle İdü'l-adhâ tekbîrâtından daha müekkeddir" demiş. Ali, Ebû Katâde ve İbn Ömer radiyallahu

a el-Bakara, 2/185.

anhümün musallâya varıncaya kadar savt-ı bülend ile tekbir aldıkları mervîdir. Mâlik ile Evzâî'nin kavilleri budur.

İmam Mâlik'e göre, leyle-i fıtırda tekbir alınmaz da yevm-i fıtırda musallâda imam namaza çıkıncaya kadar tekbir alınır. İmam gelince kesilir. Dönüşte tekbir alınmaz. Şâfiî'nin kavli-i esahhına göre, hilâl-i fitrın rü'yetinden itibaren tekbire başlanır. Müşârün ileyh, "Leyle-i nahirde ve imam musallâya namaza çıkıncaya kadar leyle-i fıtırda namazdan sonra tekbirin izhar edilmesi bence müstehaptır" demiş. Nihayeti hakkında ondan mervî üç kavil daha vardır: Birincisine göre, imam musallâya çıkıncaya kadar, ikincisine göre, imam ihram tekbirini alıncaya kadar, üçüncüsüne göre ise, namaz bitinceye kadar tekbîrâta devam edilebilir. Ahmed b. Hanbel'e göre, yine rü'yet-i hilâlden itibaren imam musallâya çıkıncaya, diğer kavline göre de hutbeden fâriğ oluncaya kadar devam eder.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْحَرُ وَيَذْبَحُ بِالْمُصَلَّى .

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (kurban edilecek hayvanı) musallâda nahr veya zebh buyurduđu⁴³ (sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur.⁴⁴ {B982 Buhârî, İdeyn, 22.}

.....

43 Buhârî'nin buradaki rivayeti terdîd ile ينحر أو يذبح lafzıyla. Musannif ise ينحر ويذبح suretinde kaydediyor. Vâkıa aynı hadis, "Kitâbü'l-Edâhi"de vâv-ı âtufe ile وينحر lafzıyla rivayet olunmuşsa da orada zebh, nahrden evvel zikredilmiştir. Tercüme-yi -Buhârî'nin buradaki rivayetine muvâfık olarak- harf-i terdîd ile yazdım.^a

Nahr ile zebhin ikisi de Türkçe'de "boğazlamak" ile tercüme olunabilir. Lâkin Arabî'deki vaz'-ı lugavîce beyinlerinde fark vardır. **Nahr**, hayvanı له sinden yani boyununun göğüs kemiğine bitişik yerinden, boğazının çukurundan; **zebh** ise boyunundaki اوداج indan yani iki yanındaki şah damarından olmak üzere boğazından kesmek mânâsıdır. Deve nahrolunur, davar zebholunur. Sığır gibi cüssece ikisi beyinde mutavassıt olanlar da nahredilirse de onların nahrine zebh de ıtlak olunabilir. Nitekim Benî

a Bu hadîs-i şerifteki fiil-i Nebevî'yi rivayetten maksut olan, gaye ينحر و يذبح den ibaret olan bu iki sünneti bir arada cemetmek mümteni olmadığını beyandan ibarettir. Bu ise atf ile daha sarih ifade edilir. Bu sebeple Buhârî bu babın unvanını vâv-ı âtufe ile irat etmiş. Zebîdî merhumun vâv-ı âtufeyi tercihi, bu lüzuma mebnî olmalıdır (K.M.).

İsrâil'in boğazlamakla mükellef oldukları bakara hakkında فَذَبِّحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ^a buyurulmuştur.

Sünnete muvâfık olan, nahredilecek kurbanlık vesaireyi tarif veçhile nahretmek, zebhedilecek olanı zebhetmektir. Nahredilecek olanı zebh, zebhedilecek olanı nahretmenin cevazında şüphe eden bile olmamıştır. Nitekim Buhârî'nin "Kitâbü'l-Edâhî"sinde İbn Cüreyc, Atâ b. Ebû Rebâh'tan bervech-i âtî sualler irat ettiğini rivayet etmiştir: Atâ, "mezbah" ile "menhar"dan başka bir yerde ne zebholur, ne de nahr" dedi. "Zebhedilecek hayvanı nahr etsem nüsük olarak kâfi gelir mi?" dedim. "Evet, zira Cenâb-ı Hak bakaranın zebhedildiğini bize bildiriyor. Binaenaleyh nahredilecek bir şey yani bir hayvanı zebhedecek olursan câiz olur. Lâkin bence onu zebhetmek daha müstehaptır. Zebh, evdâcı kat' etmektir" dedi. Bunun üzerine, "Ya evdâcı tâ nuhâi kesinceye kadar zebhi geri doğru sürecek olursa ne dersin?" dedim. "Zannetmem ki câiz olsun" dedi.

Nuhâ. Bir ucu dimağda olup omurga kemiklerinin içinden geçen sinirdir ki Türkçe'de ona, "kokar ilik" veya "murdar ilik" derler. Nahın yani murdar iliğe kadar zebhin menhî olduğuna dair İbn Cüreyc'in İbn Ömer radyallahu anhümâdan bir rivayeti vardır. İbn Ömer radyallahu anhümâ, "Kemiğin birisinden geçip hayvanı ölünceye kadar kendi haline bırakmak iktiza eder" demiştir. Kezâlik hayvan boğazlamanın vech-i şer'îsi halk ile lebbeden kesmek olduğunu Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas radyallahu anhümâdan nakleder. Maahâzâ إذا قطع الرأس فلا بأس *"Başı, büsbütün kesmekte beis yoktur"* {Buhârî, Zebâih, 24 (bab başlığı).} eserini de Buhârî, İbn Ömer ile İbn Abbas ve Enes b. Mâlik radyallahu anhümâden ta'lîkan rivayet etmiştir.

44 "Veya" edât-ı terdîdinden, nahr ile zebhin hükmen müsavi olduğunu ifhâm ettiği gibi bu hadîs-i şeriften herkesten evvel imamın musallâda kurbanını zebhetmesi lâzım geleceğini de anlıyoruz. Bunun faydası ikidir: 1. Namaz kılınmadıkça kurbanlar zebhedilemeyeceğinden (515. hadise müracaat) imamın musallâda nahr ü zebhi, kurban kesmek zamanının hulûl ettiğini ilândır ki, nâs artık ona tebaan nüsüklerini zebhedebilirler demektir. 2. Kurban, umumi olan kurbetlerden olduğundan izharı efdal olup alâ mele'in-nâs musallâda icrası, sünneti ihyâ etmek demektir. İbn Ömer radyallahu anhümâ sünnete kemâl-i ittibâından nâşî Buhârî'nin rivayetine nazaran musallâda Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın menharında kurbanını kestiği gibi موطأ daki rivayete göre hastalık dolayısıyla bayram namazına çıkmadığı bir günde de kurbanını musallâda kesmek için Nâfi'a emir vermiştir.

Mâlikîler'den İbn Habîb sünnet olduğunu öğrensinler için kurban kesildiğini ilân etmek bile müstehap olduğunu söyler. Nitekim İbn Ömer radyallahu anhümâ kurbanlık koyununu satın aldıktan sonra hizmetkârına koyunu çarşıya götürüp "İşte bu koyun İbn Ömer'in kurbanlığıdır" diye ilân etmesini emredermiş.

a el-Bakara, 2/71.

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan vârit olan bu rivayete binaen İmam Mâlik kurbanlığı musallâya götürüp orada kesmeye kâil olmuş olduğu gibi imamdan evvel kimsenin kurban kesemeyeceği ictihadında bulunmuştur. Halbuki herkesin imama tâbiyeti vakit itibariyle olup imamın fiili itibariyle olmadığına diğer eimme ittifak etmiş olup buna binaen hüccâcdan her kim cemreyi atarsa kurban kesebileceğine, imamın zebhi taahhur etse nüsüklerine halel gelmeyeceğine kâillerdir. Hatta vakt-i zebh girdikten sonra imam hiçbir kurban kesme zebhin helâl olduğunda icmâ vardır.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا كَانَ يَوْمَ عِيدِ خَالَفَ الطَّرِيقَ.

TERCÜMESİ

Câbir (b. Abdullah el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bayram günü olunca (musallâya gitmek için) başka (oradan dönmek için de başka) yol ihtiyar buyururdu.⁴⁵ {B986 Buhârî, İdeyn, 24.}

45 Bu hadisi Buhârî mütâbaaten Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan da rivayet etmiştir. İsmâilî'nin *Müstahrec*'deki rivayetinde, اleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mu'tâd-ı şerifleri, bayram namazına çıktıklarında teşrif ettikleri yoldan başka bir yoldan avdet etmekte" {İsmâilî'nin eseri elimizde bulunmamaktadır. Rivayet İbn Hacer'de tespit edilebilmiştir. İbn Hacer, *Feth*, II, 472.} denilmiştir. Tirmizî de bu hadisi Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا خرج يوم العيد في طريق رجوع في غيره {T541 Tirmizî, Cum'a, 37.} lafzıyla rivayet ettikten sonra bu babda Abdullah b. Ömer ve Ebû Râfi' radiyallahu anhümün de rivayetleri olduğunu haber verdikten ve Câbir radiyallahu anhnın de *Buhârî*'deki isnad ile hadisini zikredip -tıpkı Buhârî'nin dediği gibi- "Câbir'in hadisi Ebû Hüreyre'ninkinden esadır" dedikten sonra, "Ehl-i ilimden bazıları bu hadise ittibâan imamın namaza gittiği yoldan başka bir yoldan avdet etmesini müstehap görürler. Şâfiî'nin kavli de budur" der. Halbuki *Kitâbü'l-Ümm*'de imâm-ı müşârün ileyh, imam için de, me'mûm için de bunun müstehap olacağını söyler. Şârih Aynî'nin dediğine nazaran cumhûr-ı ulemâ musallâya gidip dönerken muhalif tariki müstehap görmüşlerdir. İmam Mâlik de, "Yetiştığımız eimmenin hep böyle yaptıklarını gördük" diyor. İmam Ebû Hanîfe de bunu müstehap görür ve terkinde beis görmez.

Buhârî burada imam ile bayram namazını fevtetmiş olanların iki rek'at kılacağına dair bir bâb-ı mahsûs açarak kendi mezhebince cemaatle bayram namazını fevtedenler de,

musallâya gelmemiş kadınların da namaz kılınırken evlerinde kalmış şehrîlerin de, ehl-i Kur'ân'ın da bu iki rek'atla mükellef olduklarını îmâ etmiştir. Delili de aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Âişe radiyallahu anhanın teganni eden câriyeler hadisinde (513 ve 524. hadislere müracaat) هذا عيدنا أهل الإسلام *"Bugün biz müslümanların bayramıdır"* {Buhârî, İdeyn, 25 bab başlığı.} buyurmuş olmalarıdır. Yani bayram, imam arkasında bulunan ve bulunmayan her mükellef müslümanın bayramı olduğu için o günün şîâr-ı dînîsi olan namaz ile mükelleftirler demek istemiştir. Bu mânâyı teyit için de Enes radiyallahu anh ile İkrime'den ve Atâ b. Ebû Rebâh'tan ta'lîkan üç rivayette bulunuyor: Enes radiyallahu anh *"Zâviye"* demekle mâruf Basra'ya 2 fersah mesafede kâin ikametgâhında bulunup da Basra'daki musallâya gidemediği bir günde Buhârî'nin rivayetine nazaran müvellâsı Abdullah b. Ebû Ganiyye'ye bütün mevâlîsini, ehlini, evlâdını bir yere toplamayı emredip onlara şehir ahalisinin namazı gibi tekbirleriyle beraber bir bayram namazı kıldırmasıdır. Bayram namazına gidemediği günlerde bütün ehil ve evlâdını ve mevâlîsini toplayıp tekbîrât-ı ma'lûme ile iki rek'at bayram namazı kıldırarak müşârün ileyhın mûtadî olduğuna dair daha sarîh rivayetler de vardır.

Buhârî, İkrime'den de, *"Ehl-i sevâd yani köylüler bayramda bir araya gelip şehirdeki imamın yaptığı gibi iki rek'at kılarlar"*, Atâ'nın da, *"Bir kimse bayram namazını kaçırırsa iki rek'at kılar"* dediklerini rivayet eder. İkrime'den, *"Köyde olanların, seferde olanların îdû'l-fitr veya adhâ gününde toplanıp içlerinden birinin arkasında iki rek'at kılacakları"* hakkında daha mufassal bir rivayet olduğu gibi Atâ'dan olan rivayet de ويكبر *"Tekbir de alır"* ziyadesiyle nakledilmiştir. Yani her üçüne göre, cemaatle tam tertip bir bayram namazı kılınır. Mücâhid'in Muhammed b. Hanefiyye'nin, İbrâhim en-Nehaî'nin, İbn Sîrîn'in, Hammâd'ın, Ebû İshak es-Sebî'nin de mezhepleri bu olduğunu şârih Aynî, İbn Ebû Şeybe'den nakleder. Buhârî'nin burada ortaya attığı mesele ikidir.

1. Bayram namazını bir sebepten dolayı fevteden kimse onu kazâ eder.

2. Bayram namazını kazâ ederken aslı üzere iki rek'at kılar. Her iki meselede ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik'e ve Şâfiyye'den Müzenî'ye göre bayram namazını fevtedene kazâ lâzım gelmez. Hanefiler'e göre ise imam arkasında kılmayı fevtedene kazâ yoksa da imam da cemaat gibi fevtetmişse ertesi gün cemaatle kılınır. Ertesi gün de fevtedilirse artık kılınmaz. Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye ve İbn Münzir'e göre bilâ-özür terketmişse kazâ etmez, bir özürden dolayı terketmişse ertesi gün vaktinde kazâ eder. Hanefiyye'den Kâdîhan da bu yolda fetva vermiştir. Şâfiî'den kazâ etmemek rivayeti varsa da esah olan kavil kazâ etmektir. Hatta münferiden kazâ edebilir. Nitekim Ahmed b. Hanbel de münferiden kazâda ona muvâfıktır. Kazâ edilecek bayram namazının aded-i rek'atına gelince: İmam Mâlik ile Şâfiî'ye ve Ebû Sevr'e göre iki rek'at kılar. Ancak İmam Mâlik bu kazâyı müstehap görür. Evzâî'ye göre iki rek'at kılınırsa da kıraatta cehredilmez ve imamın yaptığı gibi tekbir alınmaz. Ali ve İbn Mes'ûd radiyallahu anhümâdan ise dört rek'at kılınacağına dair rivayet vardır ki, Süfyân es-Sevrî ile Ahmed b. Hanbel buna

kâildirler. Ebû Hanîfe'ye göre ise ister kılar, ister kılmaz; kılınca da ister dört, ister iki rek'at kılar. Dört ile iki rek'at kılmak beyninde muhayyer olduğuna dair Şâfiî ile Ahmed'den de rivayet vardır. İshak'a göre ise namazı fevteden kimse musallâda kılacak olursa imamın kıldığı gibi kılar, başka yerde kılsa dört kılar.

حَدِيثُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فِي أَمْرِ الْحَبْشَةِ تَقَدَّمَ وَزَادَ فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ قَالَتْ فَزَجَرَهُمْ عُمَرُ فَقَالَ النَّبِيُّ
دَعُوهُمْ أُمَّنَّا بَنِي أَرْفَدَةَ.

TERCÜMESİ

Yine (mescid-i şerifte oyun oynayan) Habeşliler hakkında (ümmü'l-mü'minîn) Âişe (radiyallahu anhâ) hadisi ki evvelce (513. olarak) geçmişti. Bu rivayette (ise) şu ziyade vardır; “Âişe (radiyallahu anhâ) dedi ki: Habeşliler'i Ömer kovmaya kalktı da⁴⁶ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (Ömer'e), “Bırak onları!” (ve Habeşliler'e) “Keyfinize bakın Benî Erfide! buyurdu” ziyadesi vardır.⁴⁷ {B988 Buhârî, İdeyn, 25.}

46 فزجرهم fiilinin fâili Ömer radiyallahu anhtır. Maahâzâ matbu ve gayri matbu *Buhârî* nüshalarının ekserisinde عمر lafzı mahzuftur. Bu haziften Habeşliler'i zecredenin aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri olmaları vehmi hâsıl olursa da siyak ve sibaka uymaz. Bâhusus diğer tariklerden gelen rivâyatta Ömer radiyallahu anhin ismi tasrih edilmiştir. Binaenaleyh musannif عمر lafzını ispat eden nüshadan hadis nakletmekte isabet etmiştir.

Teganni eden câriyeleri Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anh tekdir ettiği gibi Ömer radiyallahu anh da Habeşliler'in mescid-i şerifte olan oynamalarını isti'zâm ederek kendilerini bu işten nehyetmiştir. İkisi de bu babda izn-i celîl-i Nebevî olduğundan bîhaber olarak nehy ani'l-münker niyetiyle mene kalkışmışlardı.

47 513. hadisin metin ve havâşisinden mâlûm olmuş olduğu üzere Habeşliler mescid-i şerifte harbeleriyle kılıç kalkan oyununa benzer bir oyun oynuyorlarmış. Ömer radiyallahu anhin onları mene tasaddîsi bilâd-ı sâirede bayram günlerinde ve Harem-i Şerîf-i Mekkî'de her zaman silâh taşımanın menhî olduğunu bildiğine mebnî olsa gerektir. İzn-i nebevî de mesciddeki hadisenin o husustaki nehy-i umûmîden müstesna olduğunu gösterir. Zira Habeşiler kalkanlarını, mızraklarını güzelce kullanmakta mümarese sahibi oldukları gibi kimseye zarar ve ezâ îkândan baîd kimseler olduklarından bayram gibi bir yevm-i sürûrda silâhlarını eğlenmek ve eğlendirmek için istimal etmeleri mubah, belki de mendup olmuştur. Bu nehyin bir istisnası da bayram günlerinde imama bir sütte olmak üzere musallâya bir harbe götürmenin mesnûniyetidir. Nitekim İbn Ömer radiyallahu

anhümadan mervî olduğuna göre bayram günleri Bilâl radiyallahu anh musallâya bir harbe taşıyıp aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize sütre olmak üzere kible cihetine dikermiş (302. hadis). Ebû Cühayfe radiyallahu anhın da 143, 246 ve 303. hadislerinden aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Mina'da bir harbeye doğru namaz kıldıkları sabit olmaktadır. Maahâzâ sütre olarak harbe dikilmenin şart olmadığı İbn Abbas radiyallahu anhümanın 68. hadisinden de mâlûm olur. Bayramlarda ve Harem-i şerif'te, silâh taşımanın mekruh, belki de haram olması, taşıyan kimsenin ihtiyatsızlık sâikasıyla, bâhusus kalabalık yerlerde ve dar yollarda başkalarına zarar îkâ ihtimaline mebnîdir (281. hadise de müracaat). Buhârî, "Müslümanlar, bir düşman tecavüzünden korkuları olmadıkça bayram günü silâh taşımaktan nehyolunmuşlardır" eserini Hasan-ı Basrî'den ta'likan rivayet eder. Bu rivayeti müeyyid olarak Abdürrezzâk'ın *Müsned*'inde mürsel olarak, نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يخرج بالسلاح يوم العيد "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bayram günü silâh ile evden çıkılmasını nehiy buyurdu" {Rivayet Abdürrezzâk'ın *Musannef* adlı eserinde yer almaktadır. MA5668 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 289.} diye bir hadîs-i mevsûl olduğu gibi İbn Mâce de zayıf bir isnad ile İbn Abbas radiyallahu anhümânın أن نهى أن يلبس السلاح في بلاد الإسلام في العيدين إلا أن يكونوا بحضرة العدو "Düşman karşısında bulunmadıkça her iki bayramda da bilâd-ı İslâm'da silâh taşımayı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem nehiy buyurdu" {İM1314 İbn Mâce, *İkâmetü's-salavât*, 168.} hadisi vardır.

Harem-i şerif'teki nehiy hakkında da *Müslim*'de Câbir radiyallahu anhın, نهى رسول الله سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول لا يحمل السلاح بمكة "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bayram günü silâh ile evden çıkılmasını nehiy buyurdu" {Rivayetin metni kaynakta "لا يحمل السلاح بمكة" şeklinde yer almaktadır. M3307 Müslim, Hac, 449.} hadîs-i mevsûlû vardır. Havf zamanında bayram da olsa silâh taşınabilir. Salât-ı havfta silâh taşımak farzdır bile...

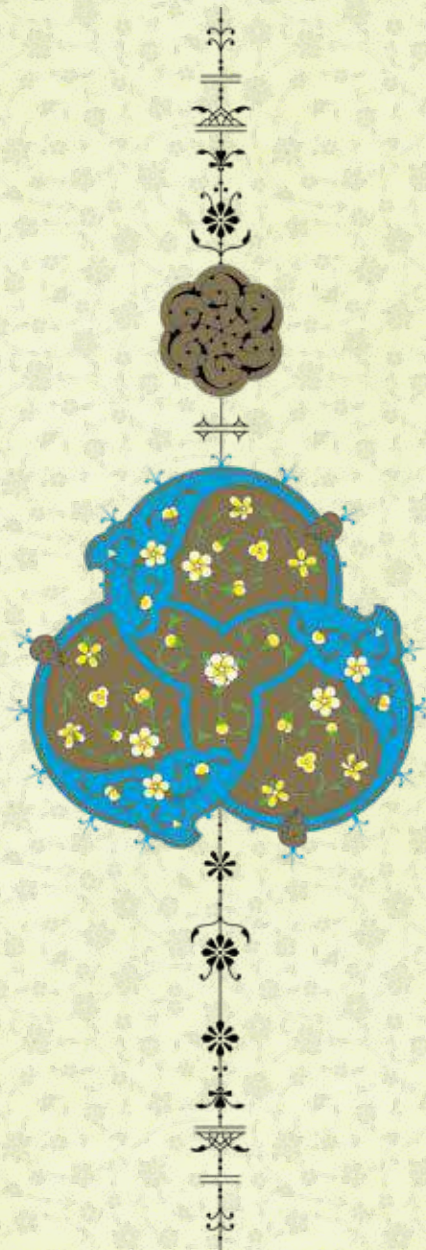
Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın şehâdetiyle müntehî olup Harem'de silâh taşımanın menhî olduğuna dair rivayetini mutazammın olan kıssasını Buhârî bir münasebetle Saîd b. Cübeyr'den rivayet eder. Saîd b. Cübeyr diyor ki: Mızrak demiri tabanının çukuruna dokunup da ayağı üzengiye yapıştığı zaman İbn Ömer radiyallahu anhümânın yanında idim, deveden inip mızrağı ayağından çıkardım. Vak'a Mina'da oldu. Haccâc'a haber gitti de yoklamaya geldi. Haccâc, "Ah seni yaralayan kimdir? bilsem!" dedi. İbn Ömer radiyallahu anhümâ, "Beni yaralayan sensin" dedi. Haccâc, "O ne söz?" dedi. O da, "Silâh taşınmayacak bir günde silâh taşıttın ve Harem'e silâh girmezken oraya sen silâh soktun" cevabını verdi.

İshak b. Saîd b. Âs'tan da diğer bir rivayette bulunuyor. Bunda da İshak, Haccâc'ın esnâ-yı iyâdetinde orada hazır olduğunu ve Haccâc'ın, "Seni kim yaraladı?" sualine karşı İbn Ömer'in ona târiz ederek, "Silâh taşımak helâl olmayan bir günde silâh taşımayı emreden beni yaraladı" -cevabını verdiğini hikâye ediyor.-

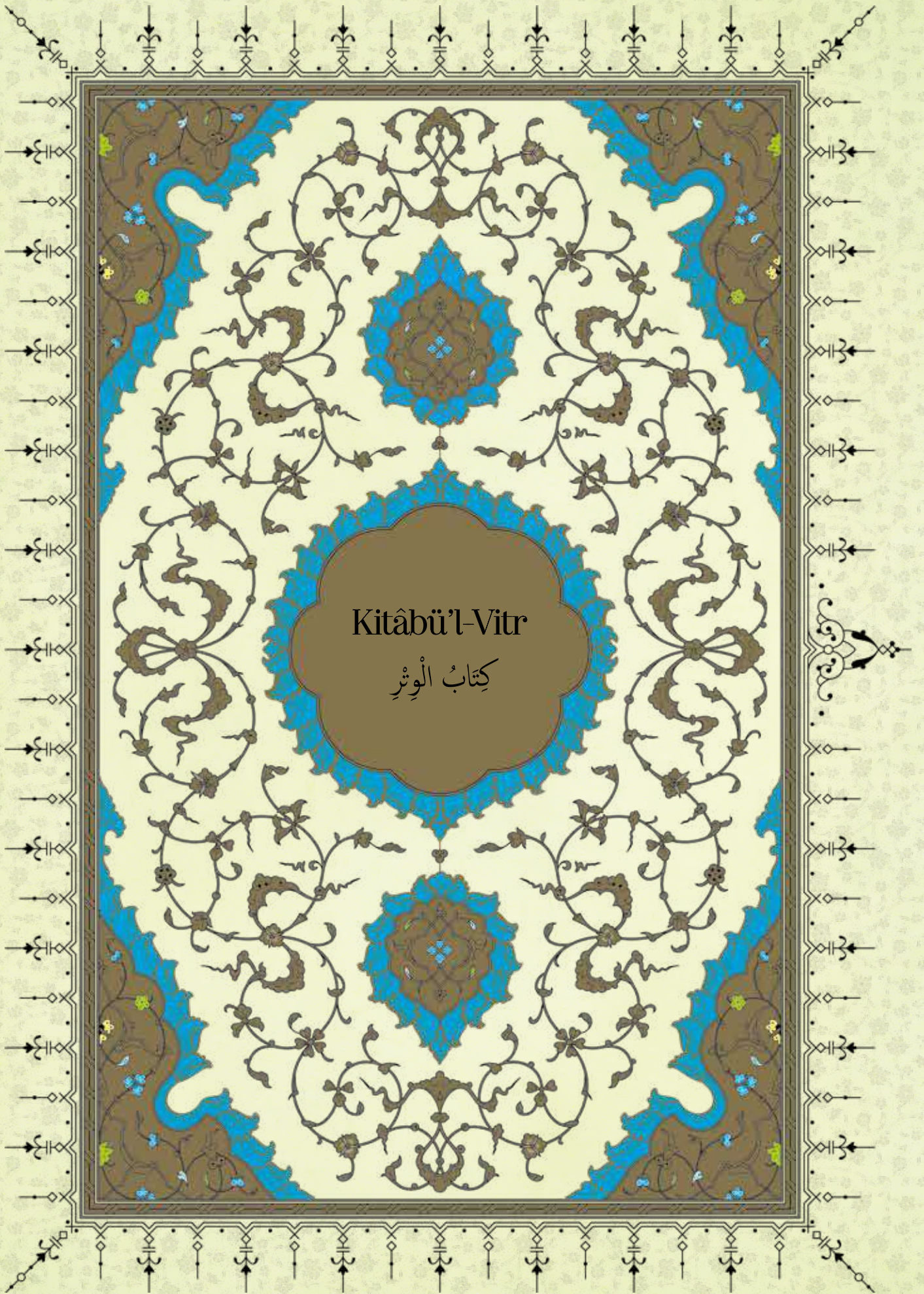
Abdullah b. Zübeyr vak'asını bertaraf ettikten sonra Abdülmelik b. Mervân, Haccâc'a, İbn Ömer radiyallahu anhümâyâ hiçbir hususta muhalefet etmemesini yazmış. Halbuki

müşârün ileyh -Sayrafi'nin nakline göre- mancınık kurup Kâbe'ye taş attığından dolayı Haccâc'ı muâhaze etmiş olduğundan bu emir kendisine pek girân gelip desîse ile katlini tasmîm etmiş. Zübeyr'in *Kitâbü'l-İnsıbâb*'ında beyan ettiği üzere bir adama mızrağının demirini zehirleyip yanlışlıkla olmuş gibi İbn Ömer'e dokunuvermesini emretmiş. O da Arafat dönüşünde o izdihâm içinde harbesiyle müşârün ileyh'in ayağını sıyırtıvermiş. Bir müddet sonra bu yaranın tesiriyle İbn Ömer radiyallahu anhümâ dâr-ı rıdvâna intikal etmiş. İbn Sa'd'ın rivayetine nazaran Haccâc, "Yâ Ebû Abdurrahman! (İbn Ömer'in künyesi) Seni yaralayan kimdir? Biliyor musun?" diye sormuş. O da, "Bilmiyorum" deyince, "Vallahi, kim olduğunu bilsem katlederim" demişse de İbn Ömer hiç cevap vermeksizin önüne bakmış. Haccâc da pürgazap fırlamış gitmiş.

Kitâbü'l-Vitr
كِتَابُ الْوِثْرِ

“Vâv” in kesr ve fethiyle “vitir” evkât-ı hamse farzlarından sonra gece kılınan tek rek’atlı bir namazın ismidir ki, fazîlet-i uzmâsı hakkında kütüb-i sıhah ile kütüb-i sünende birçok ehâdîs-i şerife vârit olmuştur. Nitekim Hârice b. Huzâfe radiyallahu anhümânın *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Tirmizî*’de mervî hadîs-i merfûunda, *أمدكم الله بصلاة هي خير لكم من حمر النعم وهي الوتر فجعلها الله لكم فيما بين العشاء الآخرة، إلى طلوع الفجر Allah Teâlâ size hakkınızda dünya ve mâfihâdan daha hayırlı olan bir namaz ile imdat buyurmuştur. Bu, vitir namazıdır. Hak celle ve alâ hazretleri bu namazı yatsı ile tulû-ı fecr arasında kılmayı size meşrû kılmıştır*^a buyurulduğu gibi Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhın Ebû Dâvûd ile Nesâî tarafından tahrîc edilip kâh merfûan, kâh mevkûfen rivayet olunan hadisinde de, *الوتر حق على كل مسلم فمن أحب أن يوتر بثلاث فليفعل. ومن أحب أن يوتر بواحدة فليفعل* “*Vitir namazı her müslümanın zimmetinde sabit bir hakk-ı ilâhîdir. Artık vitrini beş rek’atlı kılmak isteyen böyle kılsın, üç rek’atlı kılmak isteyen üçlü kılsın, bir rek’atlı kılmak isteyen bir rek’atlı kılsın*”^b buyurulmuştur. Kezâ Büreyde b. Husayb radiyallahu anhın, *الوتر حق. فمن لم يوتر فليس منا* “*Vitir, bir hakk-ı ilâhîdir. Her kim vitir namazını kılmazsa bizden değildir*”^c hadîs-i merfûunu da Ebû Dâvûd *Sünen* kitabında tahrîc etmişse de isnadına dahil olan Ubeydullah b. Abdullah el-Atekî bazılarınca sikâttan ma’dûd olmakla beraber Buhârî ve Nesâî’ce değildir.

Bu hadislerin ve bâhusus Hârice radiyallahu anh hadisinin zâhirine bakılırsa salât-ı vitir vâcip olmak lâzım gelir. Nitekim Ebû Hanîfe’nin mezhebi budur. Hârice hadisi, *إن الله زادكم بصلاة. ألا وهي الوتر. Allah Teâlâ –beş vakit namazlarından başka– ziyade olarak bir namaz daha emretmiştir. İşte o namaz vitirdir*^d suretinde mervî olduğundan imâm-ı müşârün ileyh, zâit mezîdün aleyhin cinsinden olmak lâzım geleceğine bakarak vücûbuna hükmetmiştir. Lâkin haber-i vâhid ile sabit olmuş bir namaz olduğundan câhidini tekfir etmez. Fukahâ-i Şâfiyye ise gerek

a {T452 Tirmizî, Vitir, 1.}

b {D1422 Ebû Dâvûd, Vitir, 3.}

c {D1419 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.}

d {Râvi ismi kaynakta Ebû Basra şeklindedir. “بصلاة” kelimesi kaynakta “صلاة” şeklindedir. “ألا” ifadesi ise geçmemektedir. HM24352 İbn Hanbel, VI, 7.}

Hârice hadisinde imdat veya ziyade lafızlarından ve gerek Ebû Eyyûb ile Büreyde radiyallahu anhüm hadislerindeki *حق الوتر* ibarelerinden vücûb mânası çıkarmaya *حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى* “*Namazları ve bâhusus salât-ı vustâyı, ortanca namazı hiç bırakmayınız*”^a âyet-i kerîmesini mani görüyorlar. Diyolar ki, beş vakitteki farz namazlardan başka vitir de farz olmuş olsa altı namaz olacağından salât-ı vüstâ kalmaz. Farz namazların adedi tek olmalı ki salât-ı vüstâ bulunsun. Binaenaleyh salât-ı vitrin hak olması örf-i şer‘îde vâcib demek değildir. Vitrin vücûbuna kâil olmayanlar vücûbu nefyeden diğer ehâdis ile de ihticâc edebilirler. Nitekim Ebû Dâvûd ile Tirmizî ve Nesâî, Ali kerremallahu vecheden, *الوتر ليس بحتم كالصلاة المكتوبة ولكن*, رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن الله وتر يحب الوتر فأوتروا يا أهل القرآن “Vitrin namazı farz namazları gibi kati olarak emrolunmuş bir namaz değildir. Şu kadar var ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ‘*Allah vitirdir yani birdir, tektir ve vitri sever. Öyle ise ey ehl-i Kur’ân siz de vitir namazını kılmınız*’^b hadisini rivayet ediyor. İbn Ömer, İbn Mes‘ûd, İbn Abbas radiyallahu anhümden de bu mânada eserler naklolunmaktadır.

Kezâ *Muvatta* ile Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin rivayetlerine nazaran *رُفِعَ الْمُحَدِّثِي* isminde biri Şam’da Ebû Muhammed künyesiyle mâruf, sahâbeden Ensârî el-Bedrî bir zatın “Vitrin vâcibtir” dediğini işittikten sonra Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhtan meseleyi sormuş. O da, Ebû Muhammed yanlış söylemiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim: *خمس صلوات كتبهن الله على العباد. فمن جاء بهن ولم يضع منهن شيئاً استخفافاً بحقهن كان له عند الله عهد أن يدخله الجنة. ومن لم يأت بهن فليس له عند الله عهد: إن شاء عذبه وإن شاء أدخله الجنة* “Yani Allah’ın kullar üzerine farz kıldığı namazlar beştir. Her kim bunları yerine getirip haklarını –ta‘bîr-i diğerle farzlarını– istihfaf ederek hiçbirini ziyâa uğratmazsa, Allah Teâlâ onu cennete idhal etmek üzere ind-i ilâhîde bir ahdi olmuş olur. Her kim de bunları yerine getirmese indellâh hiçbir ahdi olmaz. Allah isterse onu ta‘zîb eder, isterse cennete idhal eyler”^c buyurdu, demiştir. Yukarıda geçen 43 ve 57. Buhârî hadisleri de farzdır demeye manidir (bu iki hadise müracaat). Maahâzâ tarafeynin bu nizâi nazarlarda o kadar büyüyecek bir nizâ değildir. Ebû Hanîfe hazretlerinin vâcibi, câhidinin küfrüne hükmedilemeyecek derecede ve farz ile sünnet arasında bir hükümdür. Diğerlerine göre ise vücûb ile farziyyet bir mânada olup salât-ı vitir de sünnet-i müekke olduğından bu namaza mülâzemet hususundaki tavsiyenin kuvveti her iki tarafca hemen hemen yekdiğerine yakın olmuş olur.

a el-Bakara, 2/238.

b {Kaynakta “كالصلاة المكتوبة” ifadesi “كصلواتكم المكتوبة” şeklinde yer almaktadır. Ayrıca “ولكن”den sonra “من” fiili yer almaktadır. T453 Tirmizî, Vitir, 2.}

c {D1420 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.}

Vitir bahsinde fukahanın ihtilâfı yalnız vücûbuna münhasır değildir. Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın geceleri tatavvuları hakkındaki rivâyât-ı adîdede bizzarûre vâki olmuş ihtilâf-ı elfâz, vitir namazı hakkında fukahayı ihtilâfa düşürmüştür. Denebilir ki, hiçbir namaz fukahâyı salât-ı vitir kadar işgal etmediği gibi onun kadar ihtilâf edilen mesele azdır. Eimme-i hadisin en büyüklerinden olan Muhammed b. Nasr el-Mervezî bu babda rivâyât ve ihtilâfâtı cemetmek üzere “*Kitâb-ı ahkâm-ı vitir*” isminde müstakil bir eser bile yazmış olduğu gibi Ebû Mûsâ el-Medînî ile Hatîb el-Bağdâdî'nin de buna dair müstakil eserleri vardır. Salât-ı vitir hakkında münakaşayı mûcip olan noktalar şunlardır:

1. Biraz evvel mevzubahis ettiğimiz üzere vâcip mi? **2.** Kaç rek'attır? **3.** Niyet şart mıdır? **4.** Kıraatta vitre muhtas bir sûre var mıdır? **5.** Vitirden evvel bir şef, yani çift rek'atla bir namaz kılmak şart mıdır? **6.** Âhir-i vakti ne zamandır? **7.** Esnâ-yı seferde dabbe üzerinde kılınabilir mi? **8.** Kazâ edilir mi? **9.** İçinde kunut okunur mu ve neresinde okunur? **10.** Kunut olarak hangi dua okunur? **11.** Bütün rek'atları vaslederek yani arada selâm vermeksizin mi, yoksa faslederek yani arada selâm vererek mi kılınır? **12.** Kendisinden sonra iki rek'at sünnet var mıdır? **13.** Ka'de-i ahîreden başka ka'de veya ka'deleri var mı? **14.** Evvel vakti nedir? **15.** Tatavvu namazlarının efdali midir, yoksa umuman revâtib yahut salât-ı fecrin râtibesi olan iki rek'at ondan efdal midir?

Bu mesâil-i hilâfiyeyi buradaki hadislerin şerh ve izahında inşallah zikredeceğiz.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

525

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاةِ اللَّيْلِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةُ اللَّيْلِ مَثْنَى مَثْنَى فَإِذَا خَشِيَ أَحَدُكُمْ الصُّبْحَ صَلَّى رُكْعَةً وَاحِدَةً تُوتِرُ لَهُ مَا قَدْ صَلَّى.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Biri¹ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden gece (kılınan nâfile) namaz(ının kaç rek'at kılınacağı)nı sordu. Buyurdu ki: Gece(nin nâfile) namazı ikişer ikişerdir.² Her hanginiz sabah vaktin(in girdiğin) den şüphe ettiği zaman³ bir tek rek'at kılar⁴ ki (bu tek rek'at evvelce) kılmış olduklarını tekleştirir.⁵ {B990 Buhârî, Vitir, 1.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Bazı nüshalarda فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Şârih Aynî'nin zabtına göre, meçhul sîgasıyla, توتر له ما قد صلى olup, "Evvelce kılmış oldukları rek'atlar tekleştirilmiş olur" demek olur. Lâkin bu babda ne rivayet ne de nüsha ihtilâfı zikredilmiş, harekeli *Buhârî*'lerin kâffesinde de metinde olduğu gibi mâlûm sîgasıyla zaptolunmuş, yalnız توتر deki "râ"nın zam veya sükûn ile okunmasını şârihler tecviz etmişlerdir.

1 Taberânî'nin *Mu'cem-i Sagîr*'inde bu suali irat eden zat İbn Ömer radiyallahu anhümânın kendisi olduğu zikredilmişse de yukarıda geçen 295. hadiste sualin taraf-ı âlî-i nebevîden minberde hutbe irat buyurulurken başka bir zat tarafından vâki olduğu tasrih edildiğine ve yine bu hadisin Abdullah b. Şakîk tarafından olan rivayetinde sahâbî-i müşârûn ileyhın "Biri sordu. Ben de o esnada Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile soranın aralarında bulunuyordum" deyip âhirinde de, "Bir sene sonra yine ben orada iken biri gelip sordu. Bu ikinci soran evvelki mi idi, yoksa başkası mı idi? bilemiyorum" dediğine

ve Nesâî'nin yine aynı tarikten rivayetinde, bu soranın ehl-i bâdiyeden olduğu musarrah bulunduğuna; kezâ Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin sâlifü'z-zikir *Ahkâmü'l-vitir*'inde, "Arâbînin biri gelip sordu" denildiğine göre îrâd-ı suâl eden zatın İbn Ömer radyallahu anhümâ olmayıp başka bir zat olduğu anlaşılır.

2 İkişer ikişer kılmak: Her iki rek'atta bir selâm vermek demektir. Nitekim *Müslim*'deki tarîk-ı rivâyette râvi Ukbe b. Hureys, "İbn Ömer'e مثنى مثنى yani ikişer ikişer ne demektir? diye sordum. Her iki rek'attan sonra selâm verirsin, cevabını verdi" diyor. Gece ve gündüz nevâfilinde iki rek'atta bir mi, yoksa dört rek'atta bir mi selâm vermek efdal olduğu hakkındaki ihtilâf-ı fukahâ 295. hadisin havâşîsinde geçmişti. Alelittak ikide bir selâm vermeyi efdal görenlerin hücceti: İşbu İbn Ömer radyallahu anhümâ hadisinin bazı rivâyâtta, صلاة الليل والنهار مثنى مثنى {D1295 Ebû Dâvûd, Tatavvu': 13.} suretinde olmasıdır ki, bu hadisi *sünen-i erbaa* sahipleri النهار والليل ziyadesiyle rivayet ettikleri gibi İbrâhim el-Harbî de Ebû Hüreyre radyallahu anhtan, kezâ Hâfız Ebû Nuaym da *Târîh-i İsfahân*'da Âişe radyallahu anhâdan yine bu lafız ile ve bu ziyade ile rivayet etmişlerdir. Lâkin İbn Ömer radyallahu anhümâdan hadisi ahzeden huffâz bu ziyadeyi ihmal etmiş oldukları için bu ziyade eimme-i hadîsçe illetli sayılıyor. Hatta Nesâî bu ziyadenin hata olduğuna bile hükmediyor.

Ebû Hanîfe'nin gece nevâfilinde dörtte bir selâm vermeyi ihtiyar etmesi *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Âişe radyallahu anhânın, كان يصلي صلاة العشاء في جماعة ثم يرجع إلى أهله فيركع أربع ركعات ثم يأوي إلى فراشه "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yatsı namazını cemaatle kılar, sonra ehli nezdine dönüp dört rek'at kıldıktan sonra yatağına girerdi" {D1346 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.} hadisi ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdullah b. Zübeyr radyallahu anhümâdan mervî, كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا صلى العشاء ركع أربع ركعات وأوتر بسجدة ثم نام حتى يصلي بعدها صلاته من الليل "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yatsıyı kıldığında dört rek'at daha kılıp bir rek'at ile namaz rek'atlarını tekleştirirdi ondan sonraki gece namazını kılabilmek üzere uykuya varırdı" {HM16208 İbn Hanbel, IV, 4.} hadisine muvâfıktır. Maahâzâ her ikisinin de rivayetlerinde bu dört rek'atın arasını selâm ile fasıl buyurup buyurmadıkları meskûtün anh olduktan başka ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin burada mevzubahis ettiği dört rek'at Abdullah b. Şakîk tarikinden *Sahîh-i Müslim*'de iki rek'at olarak zikredilmiştir. Zaten resûl-i kibriyâ aleyhi ve âlihî efdalü't-tehâyâ hazretlerinin gece namazlarında kıldıkları rek'atın adedi hakkında Âişe es-Siddîka radyallahu anhâdan gelen rivayetler pek muhtelif vâki olmuştur. İhtilâfın menşei bazan râviler olduğu gibi kâh Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâmın ağleb-i ahvâldeki fiillerini, kâh nâdireni, kâh da vaktin genişliğine veya darlığına göre vâki olanlarını ihbar etmiş olması dolayısıyla kendisi olmuştur.

Ebû Hanîfe ile ashabı, gündüz nevâfilinin mevsûlen kılınmasını buradaki İbn Ömer radyallahu anhümâ hadisinin mefhûm-ı muhâlifini alarak ihtiyar etmiş oldukları gibi Muâze bint Abdullah ile Amre'nin bu babdaki rivayetleri kendilerini teyit eder. *Sahîh-i Müslim*'deki rivayete göre Muâze, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını kaç rek'at kıldıklarını Âişe radyallahu anhâya sormuş. Müşârün ileyhâ da, أربع ركعات ويزيد

ما شاء “Dört rek’at kıları. Ondan sonra da dilediği kadar ziyade buyururdu” {M1663 Müslim, Müsâfirîn, 78.} cevabını vermiş. *Müsned-i Ebû Ya’lâ* Muâze’nin bu hadisi âhirinde, لا يفصل بينهما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى أربع ركعات لا يفصل بينهما بكلام duhâ namazını dört rek’at kıları, aralarını hiçbir kelâm ile ayırmazdı” {Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, VII, 330, no: 4366.} dediğini işittiği rivayet edilmiştir. Lâkin her ikisinde de fasıl ile vasıl, meskûtün anı olduğu gibi selâmı kelâm nevinden addetmedikçe tam bir delil olamazlar.

Her ne hal ise selefin fasıl ile vasıldaki ihtilâfları cevaz ve adem-i cevaz cihetinden olmayıp biraz evvel arzedildiği üzere faziletin hangisinde olduğunu tayindedir. Yoksa fi’l-i resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmı bildiren vasıl hadisleri içinde sahihleri olduğu gibi fasıl hadisleri içinde de sahihleri vardır. Ancak fasıl hadisleri daha çok tariklerden sübût bulmuştur. Gece nevâfilinin ikişer ikişer kılınacağı hakkındaki cevâb-ı âlî-i nebevî, soran zat hakkında yüsür ve sühûlet murat buyurulduğuna ve iki rek’attan az namaz ile teneffülün câiz olmadığına mahmûldür. Yalnız vitrin bir rek’at olabilip olamayacağı biraz sonraki tafsilden mâlûm olur (295. hadise ve hâşiyelerine de müracaat).

3 Bundan vitrin âhiri, vakt-i tulû-ı fecir olduğuna istidlâl olunmuştur. Lâkin Nâfi’in İbn Ömer radyallahu anhümâdan naklettiği âtîdeki söz, vitrin vaktini beyanda daha sarihtir. Sahâbî-i müşârün ileyh, Nâfi’a, “Gece namazını kılacak olan kimsenin son namazı vitir olsun. Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu emrederlerdi. Fecir vakti girince gece namazı da, vitir de hepsi gider” der imiş. Ebû Dâvûd ile Nesâî’nin naklettikleri bu rivayeti Ebû Avâne ile diğerleri kitaplarına sahih diye dercetmişlerdir. *Sahîh-i İbn Huzeyme*’de de Ebû Saîd el-Hudrî radyallahu anhtan merfûan, من أدركه الصبح ولم يوتر فليس له الوتر, “Her kim vitir namazını kılmış olmadan sabah vaktini bulursa artık ona göre vitir yoktur” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 148, no: 1092.} diye rivayet olunmuştur. Lâkin *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da yine Ebû Saîd radyallahu anhtan merfûan rivayet olunan, من نسي الوتر أو نامه عنه فليصله إذا ذكره, “Her kim vitri unuttur, yahut kılmadan uyuyakalırsa onu yâdettiğinde hemen kılversin” {D1431 Ebû Dâvûd, Vitir, 6.} hadisine bakılırsa evkât-ı hamse ferâizi gibi vitir de kazâ edilebilecek. Demek ki evvelki rivayetteki teşdîd, vitri taammüden terke ve ondan sonra kılınırsa edâen kılınmamış olacağına mahmûl.

Bazıları da “Sabah namazı vaktinin girdiğinde şüphe ettiğinde” sözünden “Vitirden evvel şef ile meşgul olan kimse namazına devam ile tek bir rek’at ilâve etsin” mânasını çıkarmışlardır ki, bu mâna vitrin niyete müftekır olmadığına göre müstakim olur. Seleften bir cemaat de vakt-i fecrin girmesiyle vitrin vakt-i muhtarı çıkar, vakt-i zarûreti ise sabah namazına duruncaya kadar imtidad eder, demişlerdir ki, Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’in kavilleri de bu olduğunu Kurtubî hikâye eder. İbn Mes’ûd, İbn Abbas, Ubâde b. Sâmit, Huzeyfe b. Yemân, Ebû’d-Derdâ ve Âişe radyallahu anhümün de mezhepleri bu imiş. Ancak şu var ki, bu kavi, İmam Şâfiî’nin kavli kadîmidir. Tâvûs, “Bu takdirde vitri sabah namazını kıldıktan sonra kılar” demiş. Ebû Sevr, Evzâî, Hasan-ı Basrî, Leys b. Sa’d,

“Gün doğmuş ise yine vitri kılar demişlerdir. Lâkin Hasan-ı Basrî’den, “Gün doğduktan sonra artık vitir kılınmaz” rivayeti de vardır. Şa’bî, Mekhûl ve Saîd b. Cübeyr’e göre ise sabah namazından sonra vitir sâkit olur.

4 Bu hadisin diğer birçok tarikten rivayetinde, ركعة صلى diyecek yerde emir sîgasıyla, ركعة فليصل denilmiş. Müslim’in rivayetinde de böyledir. Diğer tarikten Buhârî’nin rivayetinde de yine emir sîgasıyla: ما صليت ركعة توتر لك ما صليت فإذا أردت أن تنصرف فاركع ركعة توتر لك ما صليت “Gece neflinden çıkmak istediğinde bir rek’at kıl ki, kıldığını tekleştirsin” {B993 Buhârî, Vitir, 1.} denilmiştir ki, bundan salât-ı vitirden sonra kılınacak namaz olmadığına istidlâl olunmaktadır. Nitekim biraz sonra gelecek 528. hadiste bu mâna daha sarihtir. Maahâzâ selefın bu babda ihtilâfa düştükleri iki noktadır. **BİRİNCİSİ.** Vitirden sonra insanın oturduğu yerde iki rek’at kılması meşrû mudur? Birtakımları Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın vitirden sonra câlisen iki rek’at kıldıkları hakkında Âişe radiyallahu anhânın Müslim’deki rivayetine bakarak bunu tecviz etmişler ve 528. hadisteki emri sabaha karşı vitir kılanlara muhtas görmüşlerdir. Tecviz etmeyenler, fahr-i kâinât sallallahu aleyhi ve sellemın kıldıkları bu iki rek’at sabah namazının sünnetidir demişlerdir. **İKİNCİSİ.** Vitri kıldıktan sonra teheccüd namazı kılmak arzusuna düşen kimse acaba ilk vitir ile iktifa edip bilâi’sâr dilediği kadar nevâfil mi kılacak, yoksa evvelâ bir tek kılarak vitri-i şef’i kıldıktan sonra dilediği kadar nevâfil mi kılacak? Bu taktirde de evvelki vitrini nakzetmiş olduğundan yeniden vitir kılacak mı? Ekseriyet şıkk-ı evveli ihtiyar edip kılmış olduğu vitri nakzetmemek tarafındadırlar. Zira Nesâî ile İbn Huzeyme’nin hasen olarak Talk b. Ali radiyallahu anhtan rivayet ettikleri, لا وتران في ليلة “Bir gece içinde iki vitir olmaz” {N1680 Nesâî, Kıyâmü’l-leyl, 29.} hadîs-i şerifine münâfi düşmüş olur. Vitir olmayarak tek rek’at ile teneffülü câiz görenler ise şıkk-ı sâniyi münasip görüyorlarsa da bu taktirde de tek rek’atla teneffüldeki mahzurdan kat’annazar ya vitir, evvel nakzedilmiş vitir kılınmamış, yahut bir gece içinde iki kere vitir kılmak mahzuruna düşülmüş olur.

Kezâ bu hadîs-i şerifte, ركعة واحدة diyecek diğer tariklerinde de kâh, ركعة فليصل, kâh da, ركعة فليصل buyurulmasından vitirde tek rek’atı mâkablinden selâm ile fasletmenin efdal olduğuna istidlâl edilmiştir. Fasla muhalif olan fukahâ-i Irak ise bu elfâzı fasılda sarîh addetmiyorlar: “İki rek’ata muzaf olarak bir rek’at kıl” mânasını veriyorlar. Lâkin Buhârî’nin bu hadisi müteakip Nâfi’den Abdullah b. Ömer hakkında ta’lîkan, كان يسلم بين الركعة والركعتين “Vitirde tek rek’at ile iki rek’at arasında selâm verirdi. O kadar ki, arada bazı işlerinin yapılmasını bile emrederdi” {B991 Buhârî, Vitir, 1.} hadisini rivayet ediyor. Başka rivayette müşârün ileyh iki rek’at kıldıktan sonra, يا غلام ارحل لنا “Çocuk, bizim binek devemizi hazır et” dedikten sonra kalkıp bir tek rek’at kılmıştır. Kezâ İbn Abbas radiyallahu anhümânın teyzesi ümmü’l-mü’minîn Meymûne radiyallahu anhânın hânesinde misafir kaldığı gece hakkında 141. hadiste aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin altı kere ikişer rek’at kıldıktan sonra nihayet bir rek’atta selâm verdikleri nakledilmiştir ki bu da vitirin rek’at-ı vâhide olduğuna pek kuvvetli bir delildir. Maahâzâ tek rek’atlı namaza taraf-ı âlî-i

risâletpenâhîden –eksik, kesik, güdük gibi bir mânada بتبراء tesmiye ve kılmaktan nehiy buyurulduğuna dair Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan da nakil vardır. Tek rek'atı vitir addedenler, mezheplerine muvâfık pek çok rivâyât bulunduğuna bakıp salât-ı büteyrâ hakkındaki nehyin vitirden mâada namazlara râci olduğuna hükmetmişlerdir.

5 “Vitr” tek demek ve tatavvuu tekleştiren rek'atın da son rek'at olduğuna göre yalnız son rek'ata vitir itlak edilmek lâzım geldiğine hükmedenler “Salât-ı vitir bir rek'attır ve ondan evvel kaç rek'at kılınmış bulunur ise mecmuu çifttir” demişlerse de eimme-i Hanefiyye'ye göre salât-ı vitir mâkablindeki şef ile beraber üç rek'attır ve üçten ziyade olmaz. Üçten ziyade kılınmış bulunursa evvelkiler şef'dir. Hanefiyye'nin bu babda en kuvvetli delili İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan mervî, ... وتر الليل ثلاث {DK1635 Dârekutnî, es-Sünen, II, 26.} hadisi ile (295. hadise müracaat). İbn Ömer radiyallahu anhümâdan mervî şu hadistir: Müşârün ileyhe Ukbe b. Müslim vitirin nasıl kılınacağını soruyor. O da, “Vitr-i nehârı biliyor musun?” diyor. Ukbe, “Evet, akşam namazı” deyince, “Tamam, doğru” cevabını veriyor. {Tahâvî, Meâni'l-âsâr, I, 279, no: 1667.} Demek ki akşam namazı nasıl üç rek'at ise vitri-leyl de üç rek'at imiş. Bâhusus Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın vitirde سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى {el-A'lâ, 87/1.} ile قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ {el-Kâfirîn, 109/1.} ve قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ {el-İhlâs, 112/1.} ile معوذتين sûre-i şerifelerini tilâvet buyurdukları da Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan menkuldür: Nesâî'nin buna dair Abdurrahman b. Ebzel el-Huzâî'den rivayetine nazaran namazın nihayetinde savt-ı bülend ile üç kere سبحان الملك القدوس dedikten sonra selâm verirlermiş. {N1733 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 48.} Halbuki Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan kâh merfû, kâh mevkuf olarak *“Vitri üç rek'at kılmayınız. Ya beş, ya yedi rek'at kılınız. Vitri akşam namazına benzetmeyiniz”* {İbn Balabân, el-İhsân, VI, 185, no: 2429.} rivayeti de vardır. Adem-i teşbihdeki hikmet, ferâiz-i ilâhiyyeden olan evâmiri, mâadasından temyiz içindir. Hanefiyye'den olmayanlar, vitrin üç rek'at olduğu hakkındaki hadisler ile vitri akşam namazına benzetmemek hakkındaki rivayetleri tevfik için demek istiyorlar ki, vitir bir rek'at da, üç de, beş de, yedi de olabilir. Nitekim, vitrin bir rek'at olduğuna Âişe, İbn Ömer, Câbir, Abdullah b. Abbas, Fazl b. Abbas; üç rek'at olduğuna Ali, Husayn, Âişe, İbn Abbas, Ebû Eyyûb, Übey b. Kâ'b; beş olduğuna Âişe ile Ebû Eyyûb el-Ensârî; yedi olduğuna Ümmü Seleme ile Âişe radiyallahu anhümünden rivayetler olduğu gibi dokuz ve on bir, hatta on üç olduğuna dair de rivâyât vardır. Fakat üç kılındığı takdirde akşam farzına benzememesi için ikinci rek'atta ka'deye oturmamalı ve bir teşehhüd ile selâm verilmelidir. Maahâzâ vitrin bir rek'at olduğunu kabul eden Mâlikîler mevzubahsimiz olan hadisteki وتر صلى له ما قد صلى dan vitirden evvel şef kılınmasını şart koşuyorlar. Diğerleri ise tekaddüm eden farzın şef olduğuna göre tek rek'attan evvel başka bir şef'in kılınmasını şart görmezler ve nefl olarak şef'in tekaddümü vitrin sıhhatine değil, kemaline şarttır diyorlar. Nitekim babın evvelinde geçen Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhtan hadîs-i merfûunda, فمن الوتر حق. فمن شاء أوتر بخمس ومن شاء بثلاث ومن شاء بواحدة {N1712 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 40.} buyurulmuştur. Osman radiyallahu anhtan da bir gece bütün Kur'an'ı bir rek'atta okuyup o gece başka nâfile namaz

da kılmadığını Muhammed b. Mudar el-Mervezî isnâd-ı sahîh ile Sâib b. Yezîd'den nakle-
diyor. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yalnız bir rek'at vitir kılıp İbn Abbas radiyallahu anhümâ
tarafından fiili tasvip olunduğu da Buhârî'nin كتاب المناقب ında, Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyal-
lahu anhin böyle yapmış olduğu yine Buhârî'nin كتاب المغازي 'sinde mezkûrdur. Şârih Aynî,
Sa'd radiyallahu anhin bu namazına Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhin ما هذه البتراء التي
Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gününde görmediğimiz şu güdük namaz ne oluyor?" {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Aynî,
Umde, VII, 4.} diye itiraz ve inkârda bulunmuş olduğunu kaydediyorsa da سنن دارقطني de Kays
b. Ebû Hâzim'in, "Bu nasıl namaz?" demesi üzerine Sa'd radiyallahu anhin, "Resûlullah
sallallahu aleyhi ve sellem tek rek'at olarak kıldığını gördüm" {DK1634 Dârekutnî, es-Sünen,
II, 26.} cevabını verdiği rivayet edildiği gibi İbn Mâce'deki rivayete nazaran İbn Ömer radi-
yallahu anhümâ bir rek'at vitir kılmak tavsiyesinde bulunduğu bir zatın, "Ben kıldığım bu
namaza büteyrâ diyecekler diye korkarım" demesine mukabil, سنة الله ورسوله cevabını ver-
miştir. {İM1176 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 116.}

Hâfız İrakî, yatsıyı kıldıktan sonra tek rek'at ile vitir kılmış, sahâbe meyanında
Hulefâ-yi Erbaa ile Sa'd b. Ebû Vakkâs, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ'b, Ebû Mûsâ el-Eş'arî,
Ebû'd-Derdâ, Huzeyfe b. Yemân, İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Muâviye, Temîm ed-Dârî, Ebû
Eyyûb el-Ensârî, Ebû Hüreyre, Fedâle b. Ubeyd, Abdullah b. Zübeyr ve Muâz b. Hâris
el-Fâris radiyallahu anhümün isimlerini zikretmiştir. Bununla beraber bu hadisten sonra
Buhârî Kâsım b. Muhammed'in, "Bulûğa erdiğimiz günden beri hep üç rek'at vitir kılındı-
ğını gördük. Maahâzâ hepsi -yani bir de, üç de, beş de, yedi de- câizdir. Umarım ki hiçbi-
rinde beis yoktur" dediğini ta'lîkan rivayet eder (295. hadisin hâşiyelerine de müracaat).

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يُصَلِّي إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً كَانَتْ تِلْكَ صَلَاتُهُ تَعْنِي بِاللَّيْلِ
فَيَسْجُدُ السَّجْدَةَ مِنْ ذَلِكَ قَدْرَ مَا يَقْرَأُ أَحَدَكُمْ خَمْسِينَ آيَةً قَبْلَ أَنْ يَرْفَعَ رَأْسَهُ وَيَرْكَعُ رَكْعَتَيْنِ
قَبْلَ صَلَاةِ الْفَجْرِ ثُمَّ يَضْطَجِعُ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمُؤَذِّنُ لِلصَّلَاةِ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan (Urve b. Zübeyr) şöyle rivayet
etmiştir: (Ümmü'l-mü'minîn) bana haber verdi ki⁶ Nebî-i Ekrem sallallahu
aleyhi ve sellem on bir rek'at kıları. ⁷ Namazı —ki (ümmü'l-mü'minîn) mu-
radı gece namazı idi— işte bu idi. O (namazın içi)nde (öyle) secdeleri var idi
ki (hiç) başını kaldırmadan her birinizin elli âyet okuyacağı kadar dururdu ve
(sonunda) sabah namazından evvel iki rek'at kıldıktan sonra (mübarek) sağ

yanı üzerine yatarı. Tâ müezzın (sabah namazının vaktını haber vermek için) gelinceye kadar (o hal üzere kalırdı).⁸ {B994 Buhârî, Vitir, 1.}

.....

6 Buraya kadar olan tercüme, *Buhârî*'deki metne göredir. *Tecrîd*'deki ibare daha muhtasardır.

7 Gerek bu hadise, gerek رسول الله صلى الله عليه وسلم يزيد في رمضان ولا في غيره على إحدى عشرة ركعة “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne ramazanda, ne başka zamanda gece on bir rek'attan ziyade namaz kılardı” {B2013 Buhârî, Terâvih, 1.} hadîs-i sahîhine (592.) bakarak vitrin ekser rek'atı on bir rek'at olduğuna kâil olmuştur. Bundan dolayı ona göre arada selâm vermeksizin tek bir ihram tekbiri ile amden daha ziyade ve meselâ on üç rek'at kılanın bütün rek'atı, her iki rek'atta bir selâm vermiş altıncı ihram ile kıldığı iki rek'at bâtil olur. Unutarak yahut bilmeyerek böyle yapmışsa namazı vitir, teheccüd değil, nefl-i mutlak olmuş olur. Halbuki sâlifü'z-zikir 141. İbn Abbas radyallahu anhümâ hadisine ve gerek tercümesi sadedinde olduğumuz hadisin *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Tahâvî*'de yine sahîh olarak diğer tariklerden olan rivâyâtında on bir yerine on üç denilmiştir. Fukahâ-i Şâfiyye'nin çoğu, on üç olarak rivayet edilen namazın ilk iki rek'atı râtibe-i işâdır diye te'vil etmişlerse de Nevevî ile Sübkî vitrin ekall-i miktarını on bire kasretmezler. Nevevî on üç rivâyâtının da kavî olduğuna bakarak bu te'vili bârid bulur. Sübkî de “On üç kılmakta beis görmedim. Fakat aleyhi's-salâtü ve's-selâmın gâlib-i ahvâlde on bir kıldıklarına nazaran on biri tercih ederim” demiş. Filhakika *Sahîh-i Müslim*'de Âişe radyallahu anhânın yalnız on üç rek'at hakkındaki rivayetleri tetkik edilirse yalnız birinde, رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي من الليل ثلاث عشرة ركعة يوتر من ذلك بخمس لا يجلس في شيء إلا في آخرها “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geceleyin on üç rek'at kılıp yalnız son rek'atta teşehhüde oturmak üzere bunlardan beşi ile vitrini eda ederdi” {M1720 Müslim, Müsâfirîn, 123.} diyerek on üçün mecmûunu salât-ı leyl ve bu salât-ı leylin beşini vitir itibar ettiği görülür. Diğer bir hadisinde ise كان يصلي ثلاث عشرة ركعة بركعتي الفجر “Salât-ı fecrin iki rek'at sünneti ile beraber on üç rek'at kılardı” {M1722 Müslim, Müsâfirîn, 124.} diyor. Ebû Dâvûd ile Nesâî'nin zikrettikleri bir hadiste de, “On üç rek'at kılardı ki ibtidâ sekiz rek'at sonra bir rek'at vitir, sonra oturduğu yerde iki rek'at kılıp câlisen kıldığı bu iki rek'atta rükûa varmak istediğinde ayağa kalkıp rükû ederdi. Sonra sabah namazının nidâsı, yani ezanı ile ikameti arasında iki rek'at kılardı” {D1340 Ebû Dâvûd, Tavatvu', 26.} diyor. Ancak diğer iki tarikten olan rivayetinde bu lafız ile irat etmeyip, “Kâimen dokuz rek'at kılar ve bunları vitir olarak eda ederdi” {M1725 Müslim, Müsâfirîn, 126.} deniliyor. Diğer bir hadisinde, “Ramazan ayında da, başka vakitlerde de on üç rek'at kılardı ki sabahın iki rek'at sünneti bu meyana dahildir” {M1726 Müslim, Müsâfirîn, 127.} kezâ Ebû Dâvûd'un da aldığı bir hadisinde, “On rek'at ile bir rek'at vitir kılar ve sonra fecrin iki rek'atını eda buyururdu. On üç rek'at işte bunlardır” {D1334 Ebû Dâvûd, Tavatvu', 26.} diyor.

On üç ve on bir rek'at hakkındaki nakiller böyle. Daha az miktar ile îtâr hakkındaki hadislere gelince, *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un yine ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan rivayet ettiği hadiste, "Gece on üç rek'at kılar. Sonradan on bir kılıp bu namazından iki rek'at terketmeye başladı. Nihayet revân-ı pâk ve mübareki kabzolunduğu sıralarda gece namazını hep dokuz rek'at kılar. Gece namazının sonu vitir idi" {D1363 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.} denildiği gibi yine orada ve *Sünen-i Nesâî*'deki bir rivayete nazaran müşârün ileyhâ, Sa'd b. Hişâm'a, "Vitri sekiz rek'at ile beraber kılıp yalnız sekizinci ve dokuzuncu rek'atlarda oturur ve yalnız dokuzuncuda selâm verirdi. Sonra oturarak iki rek'at kılar. İşte, on bir rek'at! Evlâdım. Sonra sinn-i âlileri terakkî edip vücûd-ı şerifleri semirince yedi rek'at vitir kılıp yalnız altıncı ile yedinci rek'atlarında oturmaya ve yalnız yedincide selâm vermeye ve ondan sonra oturarak iki rek'at kılmaya başladı. İşte, dokuz rek'at evlâdım" {D1342 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26; N1722 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 43.} diyor. Tirmizî'de ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan, "On üç rek'at vitir kılardı. Yaşlanıp zayıf olunca yedi rek'at kılmaya başladı" {T457 Tirmizî, Vitir, 5.} diye bir rivayet vardır.

Beş rek'at hakkında da *Tirmizî*'de Âişe es-Siddîka radiyallahu anhâdan, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gece namazı on üç rek'at idi ki bunların beşini vitir olarak kılar ve yalnız beşincide otururdu. Müezzin ezan okuyunca da hafif olarak iki rek'at kılar" {T458 Tirmizî, Vitir, 6.} rivayeti vardır ki, *Nesâî*'de bu heyet üzere beş rek'at kıldıklarını müşârün ileyhâdan başka tarikten rivayet ediyor. Ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhânın da *Nesâî*'de tahrîc edilen hadisinde, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kâh beş ve kâh yedi rek'at vitir kılıp rek'atların arasını ne selâm ile, ne kelâm ile fasıl buyururdu" {N1715 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 41.} denilmiş olup *Tirmizî*'de de bu mânayı müeyyid bir hadis vardır.

Bir ve üç rek'at olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vitir kıldıkları hakkında birçok rivâyât vardır. Bazıları yukarıda geçti. Yalnız *Nesâî*'nin Âişe radiyallahu anhâdan bir rivayetinde vitrin ilk iki rek'atından sonra selâm verilmediği haber veriliyor ki ilk teşehhüde oturulduğu da tasrih edilmiş olaydı Hanefiyye'ye kuvvetli bir delil olurdu. Şârih Aynî, Âişe radiyallahu anhânın, sonunda vitir kılınan herhangi gece namazlarının mecmûna vitir itlak ettiğini, halbuki bu namazların yalnız üçü vitir olup mâkabli nevâfilden olduğunu söylemekle mezhebine intisar etmek istiyor. Lâkin selâm ile fasledilmeksizin kılınan vitirlerin bu te'vilden hariç kalacağı zâhirdir.

8 Müslim'in rivayeti, فإذا سكت المؤذن من صلاة الفجر وتبين له الفجر وجاءه المؤذن قام فركع ركعتين, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem müezzin salât-ı fecir ezanını okuyup sustuktan, nazar-ı akdeslerinde fecrin hulûlü tebeyyün ettikten, haber vermek için müezzin de geldikten sonra kalkıp hafifçe iki rek'at kılar, sonra mübarek sağ yanı üzerine ikameti haber vermek için müezzin gelinceye kadar yatar" {M1718 Müslim, Müsâfirîn, 122.} suretindedir. Bundan müezzinin —biri ezanı müteakip vakt-i

salâtı, diğeri de ikametten evvel ikâmet-i salâtın vakti hulûl eylediğini haber vermek için— iki defa geldiği ve hafifçe kılınan iki rek'at namaz ile ızticân bu esnada vuku bulduğu anlaşılıyor. Bunu müeyyid rivâyât-ı adîdeye nazaran sabahın sünneti muhtasar kılınmak da sünnettir. Nitekim Müslim'in rivayetine nazaran İbn Ömer radiyallahu anhümâya Enes b. Sîrîn, "Sabah namazından evvelki iki rek'at hakkında ne dersin? Bunlarda kıraati uzatayım mı?" diye sormuş. İbn Ömer, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gece ikişer ikişer namaz kılar ve bir rek'at vitirle bitirirdi" deyince, "Sana sorduğum bu değil" diye mukabele etmiş. O da, "Hakikaten kaba bir adamsın. Hadisi nası tamam söylemeye meydan vermeyecek misin?" diyerek evvelki sözlerini tekrar ile "Sabah namazından evvel sanki eli kulağında ezan okunuyormuşçasına süratle iki rek'at kılardı" {M1761 Müslim, Müsâfirîn, 157.} demiştir. Buradaki ezan, ikamet demek olduğundan hâşiyenin bidâyetindeki hadis ile beyinlerinde münâfât yoktur. *Buhârî*'de de bu hadis muhtasaran vardır (sağa yatış, seyyidü'l-vücûd hazretlerinin teyâmünü sevdiklerinden neşet etmiştir).

Sabah sünnetinden sonra sağ yanı üzerine ızticâi da bazıları mendup addetmişlerdir. İmam Mâlik bu nedbe kâil değildir. Zira zamanında ehl-i Medîne bununla âmil değilmemiş. Hanefiler de bu babda ona muvâfakat etmişlerdir. İzticâi mendup saymayanlar bu fi'l-i resûlün gece uykusuzluğundan ve şiddet-i ibadetten bitap olan cism-i şerîf-i nebevîyi biraz dinlendirmek için vâki olduğu ihtimalini öne sürüyorlar. Rivâyât-ı adîdeden vitirden sonra kılındığı haber verilen iki rek'atlar hep bu sabah sünnetidir. Maahâzâ Nesâî'nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî iki hadisinde vitirden sonra sabah sünnetinden evvel ayrıca iki rek'atın kılındığı ihbar edilmektedir.

وَعَمَّا رَوَى عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَنْتَمَى وَثَرُهُ إِلَى السَّحْرِ.

TERCÜMESİ

(Yine Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: "Gecenin her vaktinde⁹ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vitir kılmıştır. (Son vakitlerindeki) vitri ise (gecike gecike) seher vaktine müntehî olmuştur."¹⁰ {B996 Buhârî, Vitir, 2.}

.....

9 Müslim'in rivayetinde, من كل الليل إلى السحر yerine, إلى آخر الليل

10 "gecenin her vaktinde" mânasına gelebildiği gibi "her gece" mânasına da gelebilir. Tercümenin her iki sureti de vâki hale mutâbıktır. Seyyidü'l-

vücûd aleyhi's-salavâtü'l-ma'bûd hazretleri hazerde, seferde, sıhhatte, marazda vitre mülâzim ve muvâzib oldukları gibi salât-ı işâdan sonra tâ tulû-ı fecre kadar gecenin her cüzünde de vitri kılmışlardır. Lâkin ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin muradı, tercümede ihtiyar ettiğimiz mâna olduğuna şahit, من كل الليل قد أوتر رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أول، {M1737 Müslim, Müsâfirîn, 137.} lafzı ile *Müslim*'de vâki olan rivayettir. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Mesrûk'un rivayetinde Âişe radiyallahu anhâ aynı sözü söylemiş, yalnız orada, ولكن انتهى وتره حين مات إلى السحر, {D1435 Ebû Dâvûd, Vitir, 8.} denilmiş olup server-i enbiyâ efendimiz hazretlerinin âlem-i cemâle intikallerinden evvelki mu'tad-ı şerifleri vitri seher vaktine yaklaştırmak olduğu daha sarîh olarak beyan edilmiştir.

10 Bu hadîs-i şeriften, gecenin salât-ı işâyâ zarf olup herhangi saatinde işâdan sonra vitir kılınabileceği anlaşılır. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin evvel-i leyl ile evsat-ı leylde kılmış olmaları, cevazı beyan için olup gecenin sonuna tehir buyurmaları da mîâdında uykudan kalkmaya itimadı olanlar hakkında efdal olanın bu olduğuna tembih için olduğu vârid-i hâtırdır. Câbir radiyallahu anhin *Sahîh-i Müslim*'deki rivâyet-i merfûasında, فإن صلاة، ومن طمع أن يقوم آخره فليوتر آخر الليل. ومن طمع أن يقوم آخره فليوتر أوله. ومن طمع أن يقوم آخره فليوتر آخر الليل مشهودة وذلك أفضل *Gece sonunda kalkamayacağından korkan, vitri evvelinde kılın. Gece sonunda kalkacağını ümit eden de gece sonunda kılın. Zira gece sonundaki namaz, meşhûddur* {M1766 Müslim, Müsâfirîn, 162.} buyurulmuştur. مشهودة lafzını râvi Ebû Muâviye "Edası vaktinde rahmet melekleri hazır bulunur" diye tefsir etmiştir. Âişe radiyallahu anhâdan da bu mânada bir hadis olduğunu şârih Aynî haber vermektedir.

Yâhud da herhangi bir rahatsızlık dolayısıyla evvel-i leylde, hazır uyanmış bulunmak dolayısıyla evsat-ı leylde kılmış da olabilir. Lâkin herhalde son vakitlerdeki fi'l-i resûl, vitri vakt-i sehere takrîb idi. İmam Mâlik'çe te'hîr-i vitir müstehaptır. Selef-i sâlihîn'in her iki türlüünü yaptıklarına dair nakiller vardır. Ezcümle Ebû Bekir, Osman, Ebû Hüreyre ve Râfi' b. Hadîc radiyallahu anhüm hazerâtı vitri, evvel-i leylde kılanlar meyanındadır. Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Mes'ûd, Ebü'd-Derdâ, İbn Abbas, İbn Ömer radiyallahu anhüm hazerâtı da vitir için âhir-i leyl ihtiyar ederlerdi. Ebû Hüreyre radiyallahu anh, Buhârî'nin ta'likâtı meyanında zikredildiği üzere, أوصاني النبي صلى الله تعالى عليه وسلم بالوتر، قبل النوم "Nebî-i Ekrem sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem bana uykuya varmadan evvel vitir kılmayı tavsiye buyurdu" {Buhârî, Vitir, 2 bab başlığı.} demiştir. Bu vasiyyet-i celîle-i nebeviyye Ebû Hüreyre radiyallahu anha belki uyku galebe eder diye ihtiyatlı davranmayı tavsiyeden ibarettir. Yoksa gece kalkmaya kadir olanın âhir-i leylde kılması efdal olduğunda şüphe yoktur. İbn Huzeyme *Sahîh*'inde Ebû Katâde radiyallahu anhtan şu hadisi rivayet eder: "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Bekir'e، متى توتر، *'Ne zaman vitir kılarısın.'*" diye sual buyurdu. Ebû Bekir uykuya varmadan evvel deyinince أخذت بالحزم yani ihtiyatı iltizam ediyorsun buyurdu. Ömer'e de aynı suali buyurdu. Ömer, ibtidâ yatar, sonra vitri kılarım deyinince أخذت بالقوة yani kuvvet cihetini iltizam ediyorsun" buyurdu. {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 145, no: 1084.}

Elhâsıl salât-ı vitir farz olmamakla beraber şanına pek ziyade itina edilmek lâzım gelen bir namazdır. 312. hadiste de görülmüştü ki, seyyid-i kâinât efendimiz hazretleri geceleyin ehlini vitir için uyandırıyorlarmış. Bu taktirde salât-ı vitir ricâl ve nisâ hakkında meşrû demek olduğu gibi بالصَّلَاةِ بِالْأَهْلِ^a ve وَأَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ^a âyet-i kerîmesi iktizâsınca uyanık olanların uyukdakileri ikaz etmelerini mûcib olacak derecede müekked bir ibadet olmuş oluyor.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ اجْعَلُوا آخِرَ صَلَاتِكُمْ بِاللَّيْلِ وَثَرًا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Öyle yapınız ki, geceleyin namazınızın sonu vitir olsun”¹¹ buyurduğunu rivayet etmiştir. {B998 Buhârî, Vitir, 4.}

.....

11 Bu hadîs-i şerif, bundan evvelki 295. hadisin bir cüzüdür. Bundan vitri tehir etmenin müstehap olduğu anlaşılır. Hikmeti de –Allahu a’lem– gece vakti kılınan namazların mebdei ve müntehâsı vitir olmaktır. Gecenin ilk namazı, farz olan akşam namazı tek rek’atlı olduğundan gece taatinin hitamında mebdeine benzemek için tek rek’atlı olmak müşâkele de enseb olmuş olur. Gecenin hulûlüyle beraber tek rek’atlı bir namaz ile iftitâh-ı ibâdetteki sırr-ı ilâhî her ne ise ihtitâmına da teşmil ediliyor demektir. Amellerin ibtidâ ve intihâsındaki, fevâtih ile havâtimindeki ehemmiyet vasattan ziyade olduğu أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي âyet-i kerîmesi ve biraz evvel Câbir radiyallahu anhtan naklolunan hadiste, التَّهَارِ وَزُلْفَا مِنَ اللَّيْلِ âyet-i kerîmesi ve فَإِنْ آخِرَ اللَّيْلِ مَشْهُودَةٌ {Kaynakta “فَإِنْ” den sonra “صلاة” sözcüğü yer almaktadır. M1766 Müslim, Müsâfirîn, 162.} buyurulmuş olması delâletiyle gündüzün evveli ve sonu ile âhir-i leylde duanın karîn-i icâbet olması daha ziyade me’mûl olduğu içindir. Maahâzâ vitirden sonra teheccüde kalkan لا وتران في ليلة {D1439 Ebû Dâvûd, Vitir, 9.} nehyine binaen vitri iade etmez. Çünkü iade etse vitir, şef’a dönüp îtârdaki hikmet her ne ise iptal edilmiş olur. Bazı sahâbenin ve ezcümle İbn Ömer radiyallahu anhümânın ba’de’l-îtâr uyuduktan sonra teheccüde kalkınca tek rek’at ile kılmış oldukları vitri nakzettikten sonra teheccüd kılıp sonunda vitir kıldıkları bundan evvelki hadiste zikredilmişti. Hazret-i Fârûk radiyallahu anhnın gece tatavvuundan sonra vitir kılmadıkları, siddîk-ı a’zam radiyallahu anhnın ise vitir kılıp yattıklarını ve teheccüden sonra vitir kılmadıkları yine orada söylenmişti. Şeyhayn-i mükerreremeyn hazretlerinin bu

a Tâhâ, 20/132.

b Hûd, 11/114.

fiilleri, yine oradaki havâşî meyanında zikredilen *Müslim*'in, ... من خاف أن لا يقوم من آخر الليل. {M1766 Müslim, Müsâfirîn, 162.} hadîs-i merfûuna tamamen muvafıktır.

Şerhi sadedinde olduğumuz bu hadîs-i şeriften Hanefiler vitrin vâcip olduğuna da istidlâl etmek istemişlerdir. Nitekim şârih Aynî, buradaki اجعلوا emrini vücûba hamletmeyip nedbe mahmûldür diyenlere karşı pek şedit bir münakaşa kapısı açmış olup Ebû Hanîfe'nin mezhebini teyit eden nukûlün kâffesini cemetmiştir denilebilir. Fakat vücûba kâil olmayanlar bu hadiste de vitrin bilittifak vâcip olmayan salât-ı leyl meyanında zikredilmesinden bilistidlâl evveli vâcip olmayan bir namazın âhiri de vâcip olmaz, cevabını verdikleri gibi en mühim edillesinden biri olan من لم يوتر فليس منا {D1419 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.} hadisini tefsir ederken Aynî'nin vücûbu iş'âr için, "Vitir kılmayan bizden değildir" mânasını vermeyip, "Sünnetimizle amel edenlerden değildir" mânasını verirler. Binaenaleyh vücûb hakkındaki hüküm yine katileşmeyip ihtimal dairesinde kalır.^a

a Her nedense aziz mütercim her vesileyle şârih Aynî'yi muâheze etmekten hoşlanıyor. Âdeta insan, bu muttarid tenkitlerde mezhep taassubunun izlerini görüyor. Burada ise büyük şârihimiz, Hanefiler'in vücûb delillerine vâki olan itirazlara cevap vermekten başka bir şey yapmamıştır. Bununla niçin müstahikk-ı ta'rîz olmalıdır? Gerek burada gerek vitir bahsinin evelinde mütercim, Hanefiler'in en kuvvetli delili olan ... الوتر حق. hadisinin gerek senedi gerek metninin ifade ettiği vücûb hükmü hakkında muhaliflerin sözlerini nakletmekte hiç kusur etmediği halde şârihin biraz sertçe cevaplarını neden "şedit bir münakaşa" diye tavsif etmelidir?

Mütercim yukarıda ... الوتر حق hadisinin senedindeki أبو المنيب عبيد الله بن عبد الله عتكي Buhârî'ce sika değildir, demişti. Şârih de burada Buhârî'nin bu taz'îfine karşı Ebû Hâtim'in inkârını ve Ebû Münîb hakkında "sâlihu'l-hadîs" diye senâ ve şehâdetini, oğlu İbn Ebû Hâtim'den naklediyor. Sonra, ابن معين'in de "Ebû'l-Münîb sikadır", dediğini Hâkim'den naklen bildiriyor. Buhârî'nin muasırlarından ve en benâm muhaddislerden olan Ebû Hâtim ile İbn Maîn'in bu inkâr ve şehâdetleri, mütercimin güzide mehzalrından olan *Tehzib*'de, *Hulâsa*'da da zikredilmiştir.

Bu sebeple ve metin hakkında vereceğimiz izaha göre mütercim merhumun, salât-ı vitrin vücûbu hakkındaki hükmü ihtimal dairesine tenzil etmesi hiç doğru değildir. Mütercimin, Aynî'nin en mühim edillesinden biri olarak intihap ettiği şu, من لم يوتر فليس منا hadisi, bu baddaki rivayetin bir parçasıdır. Acaba mütercim merhum tamamını bilhassa şâyân-ı istidlâl kısmını niçin nakletmiyor? *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Büreyde b. Husayb radiyallahu anhtan rivayet olunan bu hadîs-i şerifin tamamı şöyledir: الوتر حق فمن {D1419 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.} İşte Hâkim'in de "*Müstedrek*"inde sıhhatine hükmettiği bu hadîs-i şerifteki الوتر حق cümlesine şârih Aynî, "Vitir, sabit bir vâciptir" mânasını veriyor. Bu hükme من لم يوتر فليس منا "*Kim ki vitir kılmaz, artik o, bizden değildir*" vaîd-i şedîdini delil addediyor. Hakikaten bu nevi şiddetli vaîdler, farzın veya vâcibin terkine terettüp eder. Hususıyla taraf-ı risâletten bu hükmün ve bu şiddetli vaîdin üç defa tekrar edilmiş olması, ... الوتر حق فمن لم يوتر. cümlesini zâhirinden sarfetmeye ve "Sünnetimizle amel etmeyenler bizden değildir" gibi maksûd-ı şâri'den uzak te'villere girişmeye hiç müsait değildir. Bu ciheti Aynî sair vücûh-ı rivâyât ile tevsik etmiştir. Râvi Hazret-i Büreyde'nin Bedir Gazâsı'ndan başlayarak bütün meşâhidde hazret-i resûlün maiyeti seniyyelerinden ayrılmayan bir sahâbî olması hadise ayrıca bir kıymet ve ehemmiyet atfetmiştir. Yine Ebû Dâvûd ile Nesâî de Ebû Eyyûb el-Ensârî'den ... الوتر حق على كل مسلم {D1422 Ebû Dâvûd, Vitir, 3.} hadisini rivayet etmişlerdir ki, bu da ayrıca bir kuvvet bahşetmektedir.

Şârih Aynî'yi bir derece asabileştiren cihet Kâdî Ebû't-Tîb ile Ebû Hâmid'in, "Vücub hükmünde Ebû Hanîfe yalnızdır. Eimmeden hiçbirisi kendisine iştirak etmemiştir" sözleridir. Bunlara da cevap veriyor. Diyor ki: Yukarıki hadisler ile emsali delillere istinaden İmam Ebû Hanîfe ile beraber Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfe, İbrâhim en-Nehaî, İmam Şâfiî'nin şeyhi Yûsuf b. Hâlid vitrin vücûbunu iltizam etmişlerdir. İbn Ebû Şeybe de Saîd b. Müseyyeb, Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mes'ûd'un bu ictihadda olduklarını nakle-

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُوتِرُ عَلَيَّ الْبَعِيرِ.

TERCÜMESİ

Yine (Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümânın: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, deve üzerinde vitir kıları”¹² dediği rivayet olunmuştur. {B999 Buhârî, Vitir, 5.}

12 Saîd b. Yesâr tarikinden gelen bu rivayet, *Buhârî*'de daha tafsilidir. Müşârün ileyh Saîd diyor ki: Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ ile birlikte Mekke-i Mükerrerme yolunda gece sefer ediyorduk. Sabah vakti yakın mı? diye şüphe edince devemden indim, vitri kıldıktan sonra ona yetiştim. Nerede idin? diye sordu. Ben “Sabah vakti girecek diye korktum da inip vitri kıldım” deyince, رسول الله أسوة حسنة, yani “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sana üsve-i hasene mi değil, güzel bir numune mi değil?” diye sordu. “Vallah üsve-i hasenedir” demem üzerine, ... كان رسول الله صلى الله عليه وسلم... diyerek metindeki sözleri rivayet etti. {B999 Buhârî, Vitir, 5.} Ali ve İbn Abbas radiyallahu anhümden de bu hadis rivayet edilmiştir.

Buhârî'nin yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Nâfi' tarikiyle mervî olup musannif tarafından her nasılsa terkedilen hadis ise daha ziyade izahı muhtevidir. Bu ikinci hadiste sahâbî-i müşârün ileyh, كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي في السفر على راحلته حيث توجّهت به. يومي إيماء صلاة الليل إلا الفرائض ويوتر على راحلته sefer esnasında râhilesi yani binit devesi üzerinde devesi yönünü hangi cihete çevirirse çevirsin namaz kıları. Ferâizden başka gece namazını îmâ ederek eda ederdi. Vitri de râhilesi üzerinde kıları {B1000 Buhârî, Vitir, 6.} demiştir ki, bunda ferâizden mâada salât-ı leylin ve bu meyanda salât-ı vitrin râhile üzerinde kııldığı sarîhan beyan edilmiştir.

Gerek bu hadis, gerek bundan evvelki hâşiyeye alınan diğer Buhârî hadisi ile evvelen “Misâfir vitir ile mükellef değildir” diyen Dahhâk'in kavline muhalif olarak seferde de vitrin meşruyeti sabit oluyor.

diyor. Vücûb hükmü, Mücâhid'den de sened-i sahîh ile *Musannefte* rivayet edilmiştir. Bundan dolayı bütün muteber Hanefî metinlerine salât-ı vitrin vâcib olduğu (sahih esah, zâhirü'r-rivâye) unvanlarıyla geçmiştir. Şâyân-ı istiğrab bir cihet de mütercim merhum Aynî'nin tâdât ettiği vücûb delillerinden bu hadisin izahında yalnız birisini, o da tenkit etmek üzere naklettiği halde bundan sonraki hadisin izahında vitrin sünnet olduğuna kâil olanların —Aynî hakkında dediği veçhile— mezhebini teyit eden nukûlün kâffesini cemetmiştir, denilebilir.

Hadiste vitrin vâcib olmayan salât-ı leyl meyanında zikredilmiş olmasından istifadeye çalışılması da mûcib-i istiğabdır. Her iki namazın cihet-i vahdeti yalnız vakitte iştirakleridir. Vakitte iştirak, neden hükümde ittihadı mûcib olsun? (K.M.).

SÂNIYEN esnâ-yı seferde dabbe üzerinde ve dabbe ne tarafa teveccüh ederse etsin îmâ ile nâfile kılmak câizdir. Ancak ferâizi kasretmek câiz olmayan seferde dabbe üzerinde teneffülün cevazında ihtilâf vardır: Bazıları gerek uzun gerek kısa seferde câizdir demişlerdir. İmam Şâfiî ve Evzâî de buna kâildirler. İmam Mâlik kasr-ı salât câiz olmayan seferde dabbe üzerinde namaz kılınmaz demiştir. Kudûrî'nin beyanına göre hâric-i mısırdaki olan kimse dabbesi üzerinde teneffül eder. Sâhib-i *Hidâye*'de hâric-i mısırdaki Kudûrî'nin seferi şart addetmediğine istidlâl ediyor. Ancak Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'tan rivayet olduğuna göre yalnız misafirin dabbe üzerinde tetavvuu câiz görmüşlerdir. Lâkin sahih olan kavle göre misafir olsun olmasın râkiben şehir haricine çıkan dabbe üzerinde tatavvu edebilir. Hanefîler'in ihtilâfı yalnız şehirden mikdâr-ı buüddadır. Bazılarınca bu ruhsat, şehirden 2 veya 3 fersah uzağa gitmiş kimse içindir.

SÂLİSEN الفرائض kayd-ı istisnâisine göre zaruretsiz farz namazları dabbe üzerinde kılmak câiz değildir. Mâzur ise farzını böylece kılabilir. Meselâ seferde iken yağmur yağıp da namaz kılacak kadar kuru bir yer bulamazsa hayvanı üzerinde kibleye karşı durup îmâ ile kılar ve hayvanı durdurabilirse kibleye müteveccih olur, buna kadir olamazsa namazda istikbâl-i kible kaydında olmaz. Lâkin bu, çamur secde edince yüzü batacak derecede olduğuna göredir ve illâ çamur üstünde kılar. Eşkıya korkusu da, hastalık da, canavar korkusu da, hayvandan inince bindirecek kimsesi olmayan pîr-i dermândenin zaaf hali de birer özürdür. *Muhît*'in tasrihine göre bu gibi ahvalde dabbe üzerinde namaz kılınır ve özrün zevalinden sonra iade de lâzım gelmez. Sünen-i revâtib de tatavvu hükmündedir. Ancak İmam Ebû Hanîfe'ye göre sabahın sünneti için hayvandan inmek gerektir. Zira bir rivayete göre onu vâcip addeder, kaiden kılmasını tecviz etmez. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'e göre de râtibe-i fecir vâcip değilse de vitirden daha müekked bir sünnettir.

RÂBİAN bu iki hadîs-i şerif vitrin vücûbuna kâil olmayanların temessük ettikleri hüccetlerdendir. Bunlara göre vitir vâcip olmadığı için râhile üzerinde kılınmış ve seferde ferâiz terk buyurulmadığı gibi bu da terk buyurulmadığından diğer sünnetten daha müekkeddir. Atâ b. Ebû Rebâh ile Hasan-ı Basrî'nin, Sâlim b. Abdullah'ın, Nâfi'in eimme-i metbûinden Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'nin de mezhebi bu olup hepsi de seferde râhile üzerinde vitir kılınır demişlerdir. Ancak İmam Mâlik bunu farîzayı kasredebilecek seferde tecviz ettiği halde İmam Evzâî ile İmam Şâfiî seferin kısası ile uzununu beyninde fark görmemişlerdir. Zâhiriyye'den İbn Hazm ise seferde kâimen de, kâiden de, mâzur olarak da, gayri mâzur olarak da dabbe üzerinde vitir kılınabilir, diyor. Lâkin Muhammed b. Sîrîn ile İbrâhim en-Nehâî ve Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan'a göre vitir ferâizde olduğu gibi ancak yer üstünde kılınabilir. Bu hadisin râvisi Abdullah b. Ömer ile peder-i mükerrremi Ömer b. Hattâb radiyallahu anhümânın deveden inip vitir kıldıklarına dair İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'i ile Tahâvî'nin *Meâni'l-âsâr*'ında rivayet vardır. İmam Sevri ise "Farz ile vitri yer üstünde kıl, râhilen üzerinde de vitri kılasan beis yoktur" demiştir. Bu ihtilâfın mebnâsı vitrin

vâcip olup olmadığı hakkındaki hükümdür ki, bu bahsi burada tekrara lüzum yoktur. Yalnız İbn Ömer radiyallahu anhümânın vitri yer üzerinde kıldığına dair olan rivayeti vücûb-ı vitre kâil olmayanların olanlar lehine hüccet saymadıklarını söyleyelim ki, onlarca müşârün ileyhın bu fiili, efdal olanı ihtiyar ettiğine mahmûldür. Çünkü vitri de sair nevâfil gibi yer üstünde kılmanın efdal olduğunda nizâ yoktur.

530

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ أَقْتَتَ النَّبِيَّ ﷺ فِي الصُّبْحِ قَالَ نَعَمْ فَقِيلَ أَوْقَتْتَ قَبْلَ الرُّكُوعِ قَالَ
بَعْدَ الرُّكُوعِ يَسِيرًا.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur ki, Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sabah (namazında) kunut¹³ duasını okudu mu?” diye soruldu.¹⁴ O da, “Evet” dedi. (Bunun üzerine kendisine), “Rükûdan evvel mi kunut buyurdu?” diye soruldu. (O da), az müddet sürmek üzere) “Rükûdan sonra”¹⁵ cevabını verdi. {B1001 Buhârî, Vitir, 7.}

RİVAYETLER

Bir nüshaya göre له فقيل له

Bir rivayette vâvsız olarak هل قنت؟ , diğer bir rivayete nazaran أقنت؟

13 Bu hadisi *Kütüb-i Sitte* sahiplerinden Müslim ile Ebû Dâvûd da rivayet etmişlerdir. İbnü'l-Esîr'in *Nihâye*'sinde beyan edildiği üzere kunutun birçok mânası vardır: 1. Taat, ki kânit: Allah'a mutî demek olur; 2. Huşû. Namazda kunut: huşû mânasına gelir; 3. Mutlaka namaz, ki kânit: Musallî demektir; 4. Dua. Bildiğimiz kunut duası gibi; 5. İbadet; 6. Namazda kıyam; 7. Namazda tûlü kıyam. أفضل الصلاة طول القنوت {M1768 Müslim, Müsâfirîn, 164.} hadîs-i sahîhinde olduğu gibi ki, buradaki tûlü kıyam mânasınadır. أَمْ مَنْ هُوَ قَانِتٌ آتَاءً. âyet-i kerîmesindeki kânit ise musallî mânasına geldiği gibi hâşi', âbid, salâtın kıyamında çok okuyan mânalarına da gelir ve hepsi de yakışır; 8. Sükût. Zeyd b. Erkam radiyallahu anhin, “Evvelleri biz namazda konuşurduk وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ^b yani namazda kânit olarak durunuz. Âyet-i kerîmesi nâzil olunca namazda kelâmdan imsak ettik” demesi kunutun bu son mânasına hüccettir. Pek âşikârdır ki, buradaki sual, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi

a ez-Zümer, 39/9.

b el-Bakara, 2/238.

ve sellemine Allah'a taati var mıydı? Namaz kılar mıydı? Namazda huşûu var mıydı? İbadet eder miydi? Namazları ayakta kılar mıydı? Namazda konuşmaz mıydı? gibi vârid ve gayri vârid meânî ile irat edilmemiştir. Sabah namazına ait olduğu için kıyamda iken Kur'an'ı çokça okuyup okumadıklarına dair bir soru olduğu vârid-i hâtır olabilirse de ikinci defa vâki olan soru ve cevaptan mevzubahis kunutun rükûdan evvel veya sonra okunmuş bir dua olduğu taayyün eder.

14 Burada Enes radiyallahu anha soru irat eden zatın kim olduğu müphem bırakılmışsa da yine bu hadisin *Sahîh-i Müslim*'deki tarz-ı rivâyetine nazaran râvi Muhammed b. Sîrîn, قلت لأنسى "Enes'ten sordum" dediğine göre soran bizzat kendisi imiş.

15 Enes radiyallahu anhanın Muhammed b. Sîrîn tarikinden mervî bu hadiste kunutun mahalli, rükûdan sonra gösterilmişse de bundan sonraki 531. hadiste rükûdan evvel gibi gösterilip yalnız bir ay kadar müddet rükûdan evvel kunut buyurulmuş olduğunun beyanı da buradaki يسيرا "az süren bir müddet" tabirinin tefsiri makamına geçmiş olur. Maahâzâ dikkat edilirse Enes radiyallahu anhanın, gerek bu gerek âtîdeki rivayete göre yalnız hâdis-i mühimme üzerine bir ay ba'de'r-rükû kunut buyurulmuş olduğunu haber verip ne o hadiseden evvel veya sonra kunut buyurulup buyurulmadığından, ne de başka zamanlarda kunut buyurulmuşsa bunun rükûdan evvel veya sonra olduğundan sâkittir.

Kunutun mahalli, İmam Şâfiî'ye göre buradaki İbn Sîrîn rivayetine muvâfık olarak rükûdan sonra, İmam Mâlik'e göre ise Âsım b. Süleyman el-Usûl tarikinden gelen âtîdeki Enes hadisine muvâfık olarak rükûdan evveldir. Gerek sabah ve gerek vitir namazında duanın rükûdan evvel de, sonra da edildiğine dair rivâyât muteâriz ve her ikisi de sahih olan Enes radiyallahu anhanın hadisinin de iki tarikten yekdiğere mübâyin iki veçhile mervî olması mahall-i kunut hakkında tarafeynin kendi mezheplerine hadis ile ihticâc edebilmelerine manidir (445. hadisin hâşiyelerine müracaat). Bu hadiste musarrah olup da 531. hadiste musarrah olmayan sabah namazında kunut bahsine gelince 445. hadisin havâşisinde beyan edildiği üzere bu, İmam Şâfiî ile İmam Mâlik'e göre sünnettir. Nitekim İmam Şâfiî Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtının dördünden de sabah namazında kunut duası okuduklarını rivayet etmiştir. Ebû Hanîfe ile Abdullah b. Mübârek'e göre ise sabah namazında sünnet değildir. İmam Ahmed b. Hanbel: Yalnız imamlar orduları için kunut duasına sabah namazında muvâzabet ile mükelleftir. Mâadasının da bunu yapmasında beis yoktur diyor. İmam İshak b. Râhûye ise havâdis ve nevâzil zamanlarında yani düşman korkusu, veba ve tâun gibi bütün müslimîni heyecana düşürecek âfat vukuunda eimmenin sabah namazında kunutun terketmemesi sünnet olduğu reyindedir. Vitrin son rek'atında da kunut sünnettir. Ancak İmam Şâfiî'ye ve İmam Mâlik'in kavli-i meşhûruna göre yalnız ramazanın nisf-ı ahîrinde sünnettir. Eimme-i Kûfiyyûn ile İmam Ahmed'e, Süfyân es-Sevrî'ye, Abdullah b. Mübârek'e ve İshak b. Râhûye'ye göre bütün senenin her gecesinde vitir kunutun vardır. Ebû Hanîfe'ye göre vâciptir de. Eimme-i Şâfiyye'den Ebû Abdullah Zebîdî Ebü'l-Velîd en-Nisâbüri, Ebû Fazl b. Abdân ve Ebû Mansûr b. Mihrân

gibi zevatın da vitir kunutunun bütün sene sünniyyetine kâil olmuşlardır. Ömer ve Ali ve Hüseyin b. Ali radiyallahu anhümün vitirde kunut ettiklerine dair İbn Ebû Şeybe مصنف i ile *Sünen-i Beyhakî*'de ve Ebû Leylânın مسند i ile İbn Asâkir'de müteaddit rivâyât vardır. Hulefâ-yı Erbaa'nın vitirde kunutlarını Dârekutnî ile yine Beyhakî *Sünen* kitaplarında zikretmişlerse de rivayetleri zayıf görülmüştür. Ramazanın nısf-ı ahîrinde kunut hakkında da rivâyât çoktur. Ancak Tirmizî'nin tahkikine göre Ali kerremallahu vecheh hazretleri yalnız ramazanın nısf-ı ahîrinde kunut okuyup kunutu da rükûdan sonraya bırakmış. İmam Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel'in de bu babda kavilleri budur.

Sabah namazında kunut okuyan imama iktidâ eden kimse ona mütâbaat eder mi, etmez mi? İmam Ebû Hanîfe'ye göre etmez. İmam Ahmed ile İmam Ebû Yûsuf'a göre eder. Kunut okuyan kimse İmam Mâlik'e göre ellerini kaldırmaz. İmam Şâfiî'ye göre ise el kaldırmak müstehaptır.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْقُنُوتِ فَقَالَ قَدْ كَانَ الْقُنُوتُ فَقِيلَ لَهُ قَبْلَ الرُّكُوعِ أَوْ بَعْدَهُ قَالَ قَبْلَهُ قِيلَ فَإِنَّ فُلَانًا أَخْبَرَ عَنْكَ أَنَّكَ قُلْتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ قَالَ كَذَبَ إِنَّمَا قَتَتِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا أَرَاهُ كَانَ بَعَثَ قَوْمًا يُقَالُ لَهُمُ الْقُرَاءُ زُهَاءَ سَبْعِينَ رَجُلًا إِلَى قَوْمٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ دُونَ أَوْلِيكَ وَكَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَهْدٌ فَقَتَتِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهْرًا يَدْعُو عَلَيْهِمْ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَتَتِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهْرًا يَدْعُو عَلَى رِجْلِ وَذَكَوَانَ.

TERCÜMESİ

Yine (sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur ki, Enes b. Mâlik radiyallahu anha kunut hakkında sual irat edildi.¹⁶ (Enes radiyallahu anh), “Vaktiyle kunut vardı” cevabını verdi. (Tekrar) soruldu ki: (Kunut) rükûdan evvel mi idi, (yoksa) sonra mıydı? (Enes radiyallahu anh), “Evvel idi” cevabını verdi. (Bunun üzerine kendisine) “(Ya) filân¹⁷ bana haber verdi ki, sen rükûdan sonra idi demişsin, buna ne dersin?” diye sual olundu. (Bunun üzerine), “Yanlış var¹⁸, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rükûdan sonra yalnız bir ay kunut buyurdu.¹⁹ Takriben yetmiş kişiye varan ve kendilerine kurrâ namı verilen bir takım kimseleri müşrikînden bir kavmin nezdine göndermişlerdi ki (o kurrâ adeden) ötekilerin dînunda (oldukları için onların eliyle helâk olmuş) idiler. O müşrikler ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beyninde (mün’akid) bir ahid de vardı. Zannediyorum²⁰ (ki kunut bundan dolayı idi) Resûlullah

sallallahu aleyhi ve sellem bir ay o müşrikler aleyhine dua buyurarak kunut etti.²¹ {B1002 Buhârî, Vitir, 7.}

Yine Enes radiyallahu anhtan olan (diğer) bir rivayete nazaran, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem رعل ذكوان ile (kabileleri) aleyhine bir ay dua buyurarak kunut etti” demiştir. {B1003 Buhârî, Vitir, 7.}

16 Metinde Buhârî'nin siyâk-ı rivâyeti –ihtisar için– biraz tağyîr edilmiş olduğundan *Buhârî*'deki سألت “Sual ettim” lafzı –meçhul sîgasıyla– سئل “Sual edildi” suretine ifrâğ edilmiştir. Kezâ aynı sebepten dolayı *Buhârî*'deki قلت “dedim” lafzı له قيل “Ona denildi” şekline sokulmuştur. Yine diğer قلت lafzı قيل ye tahvil edilmiştir.

Buhârî'nin metninde أخبرني عنك “Senden rivayeten bana haber verdi” dir.

Buhârî metnindeki sarâhate nazaran bu suali Enes radiyallahu anha irat eden hadisin râvisi Âsım b. Süleyman el-Ahvel'dir. Nitekim bundan evvelki hadisin râvisi de Muhammed b. Sîrîn olduğu orada söylenmişti.

17 Bu rivayette “filân” diye ismi ibhâm edilen zat –ağleb-i ihtimal– buradaki Enes radiyallahu anh rivayetine muhalif olarak –evvelki hadisi rivayet eden râvinin Muhammed b. Sîrîn olması delâletiyle– Muhammed b. Sîrîn'dir. Zira onun rivayetine göre قنت بعد الركوع “Baş kim-seler iddia ediyorlar ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rükûdan sonra kunut buyurmuşlar” {Kaynakta “أناساً” kelimesi “ناساً” şeklinde geçmektedir. M1549 Müslim, Mesâcid, 301.} sebkinde olduğuna nazaran râvinin kastettiği Muhammed b. Sîrîn olmamak ihtimali de vardır.

18 Enes radiyallahu anhin كذب tabiri “Yanlışı var” diye tercüme edildi. Kizb “yalan söylemek” mânasına geldiği gibi ehl-i Hicaz lughatında “hata etmek, yanılmak” mânasında da müsta'meldir. Onların örf-i lughâvisinde vâkıa mutâbık olmayan söz, –kâili ister müte-ammid, ister muhtî olsun– kizbdir.

Hadis kitaplarında sikâttan olan zevat hakkında akranları tarafından bazı kere كذب فلان gibi tabirler istimali hep bu örf'e göre “Hata etti” mânasınadır. Nitekim İbn Mâce'nin isnâd-ı kavî ile vâkı olan، فقال قبل الركوع وبعده، Enes radiyallahu anhtan kunutun rek'at içindeki yeri soruldu. Rükûdan evvel de, sonra da cevabını verdi” {Kaynakta “القنوت” sözcüğünden sonra “في صلاة الصبح” ve “فقالت” den sonra “كنا نقنت” cümlesi yer almaktadır. İM1183 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 120.} rivayeti, kezâ “Salât-ı fecirde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından bazıları rükûdan evvel, bazıları da rükûdan sonra kunut eder-

lerdi” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. İbn Hacer, *Feth*, II, 491.} sözünü İbn Münzir’in yine ondan rivayet etmesi, Muhammed b. Nasr el-Mervezî’nin rivayetine nazaran yine onun, “Kunutun daima rükûdan evvela ilk getiren Osman’dır. Onu, herkes namaz rek’atına yetişsinler diye yaptı” demiş olması, bâhusus Buhârî’nin bir rivayetine göre kunut rükûdan sonra mı, yoksa kıraattan sonra mıdır? sorusuna karşı, “Hayır, kıraat bittikten sonradır” cevabını vermesi {B4088 Buhârî, Megâzî, 29.}, hep müşârün ileyhine maksadı İbn Sîrîn’i veya murat olan râvi her kim ise o zatı yalancı çıkarmak değilmiş. Nihayet “Kunutun daima rükûdan sonra olduğunu benden naklettiyse yanılmıştır” demek istemiş olacak.

Zaten şârih İbn Hacer el-Askalânî’nin dediği gibi Enes’ten bu babda mervî ehâdisin mecmûundan burada mevzubahis olduğu üzere nevâib ve nevâzil kabilinden –hâcet zamanlarında– kunutun ba’de’r-rükû olduğu görülüyor. Bunda hilâf yoktur.

Hâcet olmadığı zamanlarda ise ondan gelen rivâyâtın sahihlerine nazaran kablê’r-rükûdur ki, ulemâ-yı sahâbenin bu noktada zaten ihtilâfları vardır. Bu ihtilâf ise ihtilâf-ı mubah nevindedir.

19 Bu hadise üzerine vâki olan buradaki kunut 449. hadisteki kunut değildir. Zira vâkıalar başkadır. 449. hadiste mevzubahis olan hadiseye müteallik rivâyât-ı sahîha Ebû Hüreyre radiyallahu anhu, buradaki Bi’rimaûne Vak’ası’na müteallik rivâyât-ı sahîhanın ekseri Enes radiyallahu anha müntehî olmaktadır. Ebû Hüreyre radiyallahu anhanın bahsettiği kunut –o hadisin hâşiyelerinde zikredildiği üzere– ramazanın nisf-ı ahîrinde başlayıp bayram günü terkedilmiştir. O kunutta Velîd b. Velîd ile Seleme b. Hişâm ve Ayyâş b. Ebû Rebîa’nın ve müslümanlardan Mekke’de Kureyş elinde kalmış “müstaz’afîn”in selâmet ve necatları için dua buyurulduğu gibi Mudar’dan olan o zamanki kabâil-i kâfirenin aleyhine dua buyurulmuştu.

Bi’rimaûne Hadisesi üzerine edilen kunutta ise Süleym kabâilinden Ri’l, Zekvân, Lihyân, Usayye kabâili aleyhlerine ve Eslem ile Gıfâr’ın lehlerine dua buyurulmuştur. 449. hadisin *Müslim*’deki bir rivayetine nazaran Ebû Hüreyre radiyallahu anhanın kunutun rükûlardan sonra –üç beş gün değil– yine bir ay sürdüğünü beyan etmekle beraber duanın muahharen terk buyurulduğu haber verildiği gibi Ebû Dâvûd rivayetine göre bu terkin sebebinin sorulan Ebû Hüreyre’ye Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, وما تراهم قد قدموا “Haklarında dua ettiğim mü’minlerin geldiklerini görüyor musun?” buyurmuşlardır. {D1442 Ebû Dâvûd, Vitir, 10.}

Müslim ile Ebû Dâvûd’un Enes radiyallahu anhtan olan bir rivayetinde de, قنت شهرًا يدعو على أحياء من العرب ثم تركه “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Arap’ın bazı kabâili aleyhine bir ay kunut buyurdu. Sonra kunutu terketti” {M1554 Müslim, Mesâcid, 304.} deniliyor. Bundan anlaşılıyor ki, nevâzil ve havâdis kunutları muvakkat olup havadis ve nevâzilin zevali üzerine terk olunmuş.

Kezâlik Hufaf İbn İmâ radiyallahu anhanın Müslim rivayetine göre Gıfâr ile Eslem’e dua ve isimleri geçen kabâile lânet buyrulup secdeye varıldığını nakilden sonra فجعلت

ذلك لعنة الكفرة من أجل ذلك “Namazda kâfirlere lânet işte bu yüzden meşrû kılındı” demesine ve Müslim ile Ebû Dâvûd’un rivayet ettikleri 445. Ebû Hüreyre hadisindeki sarâhate nazaran öğlen, yatsı ve sabah namazlarında Resûlullah aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın müminlere dua ve küffâra lânet buyurdıkları sabit olduğu gibi Enes radiyallahu anhtan *Müslim*’de de mervî olup Müslim ile Ebû Dâvûd’un Berâ b. Âzib radiyallahu anhumâdan rivayetleriyle de müeyyed olan 446. hadise nazaran akşam namazında da, Ebû Dâvûd rivayetiyle İbn Abbas radiyallahu anhumânın, العصر والظهر في متابعا في الظهر والعصر، قلت رسول الله صلى الله عليه وسلم شهرا متتابعاً في الظهر والعصر والمغرب والعشاء وصلاة الصبح في دبر كل صلاة إذا قال سمع الله لمن حمده من الركعة الآخرة يدعو على أحياء من خلفه وResûlullah sallallahu aleyhi ve sellem peyâpey bir ay öğlen, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarının her biri sonunda, son rek’atta سمع الله لمن حمده buyurduktan sonra Benî Süleym’den bazı kabâil yani Ri’l, Zekvân ve Usayye aleyhlerine dua buyurur, ardındakiler de âmin derlerdi” {D1443 Ebû Dâvûd, Vitir, 10.} kelâmı ise salâvât-ı mefrûzanın kâffesinde kunut buyrulduğunu ispat etmektedir. Ancak sonradan terk buyurulduğuna göre ferâizde kunut mensuh olmuştur. Yalnız fukahâ-i sahâbeden bazı zevatın ve ezcümle Hulefâ-yi Erbaa ile Ebû Mûsâ, Ebû Hüreyre, Berâ b. Âzib radiyallahu anhum ile tâbiînden Hasan-ı Basrî, Humeyd et-Tavîl, Reb’ b. Heysem, Ziyâd b. Osman, Saîd b. Müseyyeb, Süveyd b. Gafele, Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Abîde es-Selmânî, Ubeyd b. Umeyr, Urve b. Zübeyr, Ebû Osman en-Nehdî ve emsalleri sabah namazlarında kunut duasına ahd-i celîl-i nebevîden sonra da devam etmiş olduklarından eimme-i metbûinden Şâfiî ile Mâlik, Abdurrahman b. Mehdî, Evzâî, Hasan b. Sâlih, Saîd b. Abdülazîz, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Dâvûd ez-Zâhirî ve Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye, kunutun mahallî salât-ı fecir olduğuna kâil olmuşlardır. Yalnız son ikisi kunutu bir nâzile hudûsuna tahsis edip evkât-ı mu’tâdede okunmasına mahal yoktur diyorlar. Ömer radiyallahu anhin salât-ı fecirde kable’r-rükû ve ba’d’e’r-rükû kunut duası okuduğuna, hatta rükûdan sonra dua ederken kollarını kaldırıp sesini mescidin haricindekilere işittirdiğine, seferde, hizada salât-ı fecir kunutunu terketmediğine dair Abdürrezzâk’ın الجامع ‘inde, İbn Ebû Şeybe’nin مصنف ‘inde, سنن بيهقي, de, Muhammed b. Nasr el-Mervezî’nin الوتر ‘inde, hatta Tahâvî’de olan rivâyât pek çoktur. Ancak İbn Ömer, İbn Abbas radiyallahu anhum sabah namazında kunut bid’attır, dedikleri gibi Abdurrahman b. Ebû Bekir ile Abdullah b. Zübeyr ve Ebû Mâlik el-Eşcaî radiyallahu anhum de sabahleyin kunut etmemek tarafında idiler. Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anh da sabah namazında kunut etmezdi. Ömer radiyallahu anhin kunut ettiğini inkâr edip “Bütün âlem bir yoldan, Ömer başka bir yoldan gitmiş olsa Ömer’in gittiği yoldan giderim. Ömer kunut edeydi elbette Abdullah da kunut ederdi” dermiş. İbn Mes’ûd’un ashâbı da, Ali kerremallahu veche muharip olduğu için kunut ederdi derlerdi. Ebû Bekir radiyallahu anhin kunutu hakkında da nefyen ve isbâten rivayetler vardır. Tâbiînden Esved b. Yezîd en-Nehaî, Alkame, İbrâhim en-Nehaî, Amr b. Meymûn, Saîd b. Cübeyr, Şa’bî, Tâvûs ve eimme-i metbûinden Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Abdullah b. Mübârek, Leys b. Sa’d tecviz etmeyenlere peyrev olmuşlardır.

Bunlar fecirde kunutun İbn Ömer ile Abdurrahman b. Ebû Bekir radiyallahu anhüm taraflarından kabâil-i küffâr aleyhine duadan sarfinazar buyrulduğu rivayetlerine bakıp sabah namazında da kunutun mensuh olduğuna kâil olmuşlardır. Nesih davasında Beyhakî bu taifeye muarız olup, “Ebû Hüreyre radiyallahu anh Hayber Gazvesi’nde ve Uhud’da nâzil olan âyet-i kerîmenin nüzûlünden çok sonra dâire-i İslâm’a dahil olmuş olduğu halde Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın eyyâm-ı hayatlarında da, a’lâ-yı illiyyîne intikallerinden sonra da hep kunut ederdi” diyor. Şârih Aynî buna cevaben, “İhtimal ki, Ebû Hüreyre bu âyetin nüzûlünden hîn-i vefatına kadar haberdar olamamıştır da onun için böyle yapmıştır” diyorsa da bu âyetin nüzûlünden sonra aleyhte duanın terk buyrulduğunu rivayet edenlerden biri de kendisi olduğu 449. hadisin hâşiyesinde zikredilmişti ki, bu noktadan müdafaa biraz güç görünüyor. Herhalde kunut, ferâizin dördünde mensuh ise de sabah namazında yine müctehedün-fih kalıp sahâbe ve tâbiîn ve eimme-i müctehidîni ikiye ayırmıştır.

Ömer radiyallahu anhin vitirde kable’r-rükû ve Ali radiyallahu anhin vitirde ba’de’r-rükû kunut ettiklerine dair de İbn Ebû Şeybe ile Beyhakî’nin rivayetleri olduğu gibi Ömer radiyallahu anhin vitirde kable’r-rükû kunutunu İbn Ebû Şeybe, Ali radiyallahu anhin ramazanın nisf-ı ahîrinde, başka rivayetlerinde de –ramazan kaydı olmaksızın– vitirde ba’de’r-rükû kunut ettiğini yine İbn Ebû Şeybe ile Beyhakî rivayet etmişlerdir.

Şimdi sıra me’sur olan kunut duasına geliyor. Bu dua me’sur olarak ezber ettiğimiz dualara maksur değildir. Nitekim Ömer radiyallahu anhin kunut olarak 100 âyet miktarı uzun süren dualarda bulunduğu mervîdir. Me’sur olanlar meyanında rivayet noktalarına kadar en kuvvetlisi Şâfiyye’nin sabah namazında okudukları, ... اللهم عافني فيمن عافيت ... علمني جدي رسول الله صلى الله عليه وسلم, Ali radiyallahu anhümânın, “Cedd-i mükerrimim sallallahu aleyhi ve sellem vitir kunutunda söyleyeyim diye bana şu kelimâtı tâlim buyurdu...” {İM1178 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 117.} diyerek bu duayı haber verdiği Tirmizî’nin ve İbn Mâce ile Nesâî’nin *Sünen* kitaplarında rivayet edilmiştir. Tirmizî, “Bu babda Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan da rivayet vardır. Bu, yalnız bu vecihten yani أبو الحوراء السعدي tarîkinden bize bâliğ olmuş bir hadis olup Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden kunut hakkında rivayet edilmiş bundan daha hasen bir hadis bilmiyoruz” diyor. Hanefiyye’ce senenin her gecesi vitirde kable’r-rükû okunan ... اللهم إياك نعبد ... اللهم إنا نستعينك {MA4968 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 110.} duası hakkında *Kütüb-i Sitte*’de hiçbir rivayete muttali olmadımsa da Abdürrezzâk ile Muhammed b. Nasr ve Tahâvî ve İbn Ebû Şeybe’nin rivayetlerinde bu duaları Ömer ve Ali radiyallahu anhümânın salât-ı fecirde okudukları anlaşılıyor. Ubeyd b. Umeyr bu iki duanın İbn Mes’ûd mushafında Kur’an’dan iki sûre olarak yazıldığını iddia ettiği gibi Muhammed b. Nasr’ın rivayetine nazaran da Abdullah b. Zer el-Gâfikî Abdülmelik b. Mervân’a bu duaları Ali radiyallahu anhin kendisine Kur’an’dan olmak üzere tâlim eylediğini söylemiştir. Müşârün ileyhimanın bu kunut duasını kable’r-rükû da, ba’de’r-rükû da okumuş oldukla-

rına dair rivayetler vardır. Ubeyd b. Umeyr tarikinden Ömer radiyallahu anhin ba'de'r-rükû (fakat hangi namazda olduğu müphem) اللهم اغفر لنا وللمؤمنين والمؤمنات والمسلمين والمسلمات وألف بين قلوبهم وأصلح ذات بينهم وانصرهم على عدوك وعدوهم. اللهم العن كفرة أهل الكتاب الذين يصدون عن سبيلك ويكذبون رسلك ويقاتلون أولياءك. اللهم خالف بين كلمتهم وزلزل أقدامهم وانزل بهم بأسك الذي لا ترده عن القوم المجرمين {BS3186 Beyhakî, *el-Kübrâ*, II, 268.} diyerek kunut ettiğini de Beyhakî *Sünen*'de rivayet eder. Hüseyin b. Ali radiyallahu anhümânın salât-ı vitirde, اللهم إنك ترى ولا ترى وأنت بالمنظر، وإن لك الآخرة والأولى. اللهم إنا نعوذ بك أن نذل ونخزى *görülmezsin. En yüksek görecek mevkidesin. Dönüp dolaştıktan sonra nihayet varılacak sensin. Her şeyin sonu gibi önu de senindir. İlâhî! Zelil olmaktan, rüsvâ olmaktan biz sana sığınırız*" {MŞ29697 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Duâ, 100.} kunutunu da İbn Ebû Şeybe *Musannef*'inde rivayet etmektedir. İbn Mâce ile Nesâî *Sünen*'lerinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin vitrin âhîrinde, اللهم إني أعوذ برضاك من سخطك وأعوذ بمعافاتك من عقوبتك وأعوذ، اللهم إنك تقضي ولا يقضى عليك. أنت كما أتيت على نفسك *Ukubetinden afvine sığınırım. Hâsılı senden sana sığınırım. Lâyık olduğun gibi tam senalarla medâyihini tâdât edemem. Sen kendini nasıl sena ettinse öylesin yâ rab!*" {Kaynakta "وأعوذ بمعافاتك" ifadesi yerine "وبمعافاتك" kelimesi yer almaktadır. N1748 Nesâî, *Kiyâmü'l-leyl*, 51.} buyurmak mu'tâd-ı şerifleri olduğunu Ali kerremallahu vecheden rivayet etmişlerse de bu dua kunut duası mıdır, yoksa tahiyeden sonra mı, yoksa selâm verdikten sonra mı böyle niyaz edildiği sarâhaten anlaşılıyor. Zira "âhir-i vitir" tabiri bu mânaların üçüne de muhtemeldir.

Şâfiyye'nin sabah namazlarında okudukları -Hasan b. Ali radiyallahu anhümâdan mervî- kunut ile meâl-i âlîsi şudur: اللهم اهدني فيمن هديت. وعافني فيمن عافيت. وتولني فيمن توليت. وإياه لا يذل من واليت. ولا يعز من عاديت. وبارك لي فيما أعطيت. وقتي شر ما قضيت. إنك تقضي ولا يقضى عليك. وإنه لا يذل من واليت. ولا يعز من عاديت. *Allahım! Hidayet ettiklerin meyânında bana da hidayet et! Dünyada, ukbâda dertten âzat ettiklerin meyânında beni de âzat et. Sevdiklerin meyânında beni de sev! Bana her neyi bağışlarsan daim et ve gittikçe arttır. Hükmettiğin herhangi bir şerden beni vikâye et. Zira hükmeden sensin. Sana karşı hükmedilemez. Senin sevdiğin zelil kalmaz, düşmanı olduğun kimse de aziz olmaz. Yücesin, âlîsin rab-bimiz! Artık ne diyeyim? Her neye hüküm ve kazan taalluk ederse hamd sana. Her ne ettimse senden mağfiret dilerim, sana tövbe ve rücû ederim.*" {Rivayetin, temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen, "وفلك الحمد" ifadesi ile başlayan son kısmı Nevevî'de yer almaktadır. Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, I, 253; D1425 Ebû Dâvûd, Vitir, 5.}

Nesâî'nin rivayetinde duanın sonunda محمد صلى الله على النبي ziyadesi de vardır ki, salâtüselâm, evvelce edilen duaların kabulüne vesile olur. Zira duanın mecmûu ya makbul ya merduddur. Resûl-i müctebâya salâtüselâm ise behemehal makbuldür. Evvelki dua şayet merdud olacak gibi ise bu sayede -inşallah- o da karîn-i kabûl olur.

Hanefîler'in vitirde her gece, Şâfiyye'nin ise yalnız ramazanın nisf-ı ahîrinde okudukları dua-yı şerif ile meâlî âlîsi şöyledir: اللهم إنا نستعينك ونستغفرك. ونؤمن بك. ونتوكل عليك. ونشتي عليك الخير كله نشكرك ولا نكفرك. ونخلع ونترك من يفجرک. اللهم إياك نعبد ولك نصلي ونسجد.

اللهم اغفر للمؤمنين -Ömer radiyallahu anhin üçüncü olarak irat ettiğimiz- وواليك نسعى ونحفد. نرجو رحمتك ونخشى عذابك. إن عذابك بالكفار ملحق *ettiklerimizden dolayı senden mağfiret dileriz. Senden hidâyet isteriz. Sana imanımız var. Sana tevekkül ederiz. Her gûnâ sıfat-ı medh ile sana senâ ederiz. Sana şükrederiz. Sana küfretmeyiz. Sana muhalefet ve isyan edeni başımızdan atıp terkederiz. Allahım! İbadeti sana ederiz. Namazı senin için kılar, secdeyi senin için ederiz. Koşuşup çabaladığımız hep sana doğru gelmek içindir. Senin rahmetini umar, azabından çekiniriz. Zira senin ciddî azabın kâfirlere bulaşır.*” {Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilememiştir. Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, I, 331.}

Şâfiîler buna -Ömer radiyallahu anhin üçüncü olarak irat ettiğimiz- اللهم اغفر للمؤمنين ve mü'minâta, müslimîn ve müslimâta mağfiret et. Kalplerini yekdiğerine uygun edip aralarını ıslah et! Kendi düşmanlarına ve senin düşmanlarına karşı onlara nusret ver. İlâhî! Kullarını doğru yolundan alıkoyan, peygamberlerini tekzip eden, sevdiğine karşı cenk eden Ehl-i kitap kâfirlerine lânet et. Sözülerindeki birliğı boz. İkdâm ve sebat ve mukavemetlerini sars ve mücrim olan kimseler üzerinden eksik etmediğın dehşetli korkunu onların başına getir.” {BS3227 Beyhakî, *el-Kübrâ*, II, 268.} Ancak واجعل في قلوبهم الإيمان والحكمة. وثبتهم على ملة رسولك وأوزعهم den sonra وأصلح ذات بينهم ve hikmet yarat. Resulünün dini üzere kendilerini sâbitkadem kıl. Her ne üzerine kendileriyle ahdetmiş isen o ahde vefa etmeyi gönüllerine ilham et. Kendi düşmanlarına ve senin düşmanlarına karşı onlara nusret ver. Ey ilâh-ı hak, bizleri de onlardan kıl” cümlelerini de ilâve ederler. {Kaynakta “واجعل في قلوبهم” den önce “وألف بين قلوبهم” cümlesi yer almaktadır. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Muhammed b. Nasr, *Kıyâmü ramazân*, I, 267.}

20 Buhârî'nin diğeri bir rivayetinde ise Enes radiyallahu anh daha sarîh olarak فدعا النبي صلى الله عليه وسلم شهرا في صلاة الغداة. وذلك بدء القنوت وما كنا نقتت ve sellem bir ay sabah namazında o müşriklerin aleyhine dua buyurdu. Kunutun başlangıcı da işte budur. Ondan evvel ise kunut etmezdik” {B4088 Buhârî, *Megâzî*, 29.} diyor.

21 Bî'rîmaûne Vak'ası Uhud'dan dört ay sonra dördüncü sene-i hicriyyenin saferinde hâdis olmuştur. Câhiliye'de Mülâibü'l-esinne lakabıyla müştahir olan Ebû Berâ Âmir b. Mâlik Kilâb el-Âmirî -ki, İslâm ve sohbeti muhtelefün fihtir- Hâdî-i A'zam, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile mülâkat şerefine mazhar olduğunda müslüman olması teklif buyurulmuşsa da açıktan açığa İslâm'ı kabul etmemiş, şu kadar ki, az çok meyletmekten de hâlî kalmamıştı. Bir rivayete göre, Nebî-i Mükerrerem aleyhi ahsenü's-salâtü ve's-selâmü'l-etem hazretlerine iki kalkan ile iki deve takdim etmek istemiş. Lâkin bu hediyesi, “Ben müşrikten hediye kabul edemem” cevâb-ı reddine mâruz kalarak kendisine İslâm'ı kabul etmesi teklif buyurulmuştu. Bunun üzerine Ebû Berâ “Yâ Muhammed! Senin işini pek güzel ve pek şerefli buluyorum. Benim kavmim de ardımdadır. Ne dersem yaparlar. Eğer benimle beraber ashabından birkaç kimseyi gönderecek olursan umarım ki sana tâbi olurlar. Onlar da bir kere tâbi oldular mı artık deruhte ettiğın işin parlaklığına diyecek yok. Öyle bir kuvvetlenirsin ki!” tarzında mâkul ve hayırlı bir teklifte bulunmuş. Bir riva-

yette de mûmâileyh Âmir, “Ehl-i Necd’in yanına ashabından birini gönderip dine davet edersen umarım ki icâbet ederler” demesi üzerine Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm cevaben, “Ehl-i Necd, ashabıma bir fenalık eder diye korkarım” buyurmuşlar. O da, “Kimleri gönderirsen ben onlara câr olurum yani onları ahd ve zimmetime alırım. Çekinme, gönder” gibi teşciatta bulunmuş. {Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 346.} Burada mevzubahis olan Ehl-i Necd’den murat, Mekke’nin şarkında ve yakınında sakin Benî Âmir ile Benî Süleym’dır.

Bu ahd ve mîsâk üzerine Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem –o zamanlarda Kurrâ tesmiye edilen– yetmiş kadar ashâb-ı kirâmını muallim olarak Münzir b. Amr el-Hazrecî radiyallahu anhın maiyetinde Necd’e gönderdiler. Bu seriyyeye ehl-i siyer, Bî’rimaûne Seriyyesi ve Seriyetü’l-kurrâ dedikleri gibi Seriyye-i Münzir b. Amr namını da verirler. Bu kurrâ Ehl-i Suffe’den Kur’an’ı hıfz ve tâlim ile meşgul olup gecelerini namaz ile geçirdikten sonra sabaha karşı tatlı su tedarik edip ümmehâtü’l-mü’minîn radiyallahu aleyhinne ecmaîn hazerâtının hücrelerine bırakır ve odun toplamaya çıkıp odunları çarşıda sattıktan sonra bedeliyle ashâb-ı Suffe’yi it’am eder ve mişkât-ı nübüvvet-i Muhammediyye’den gereği gibi iktibâs-i envâr etmiş hakikaten mübarek, fütüvvetmend, âbid, sâlih gençlerden imişler. Bu zevât-ı kirâmın adedi kırk idi, rivayeti olduğu gibi otuz rivayeti de vardır.

Ebû Maşer’in *Kitâbü’l-Megâzî*’sine göre Ebû Berâ, “Buraya bize Kur’an tâlim edecek adamlar gönder. Göndereceğin adamlar benim zimmet ve civarımdadır” diye yazması üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ibtidâ-yı emirde Münzir b. Amr’ın maiyetinde muhâcirîn ve ensardan on dört zat göndermişlerdir. Lâkin bunlar giderken yolda Ebû Berâ’nın vefatını işittikleri ve imdat talebinde buldukları için –buluşunca Münzir b. Amr’ın emâreti tahtında birleşmek üzere– Amr b. Ümeyye ed-Damrî maiyetiyle arklarından kırk kişi daha gönderilmiştir. Kırk kişi rivayeti işte bundan neşet etmiştir. Otuz rivayeti evvelkilerin bazı rivâyâta göre on dört değil, otuz sahâbî olmalarından dolayıdır ki, kimi asıl seriyyenin, kimi de imdat seriyyesinin adedini beyan etmiş olur. Herhalde *Buhârî* ile *Müslim*’de Enes radiyallahu anhtan menkul olan yetmiş rivayeti senedleri itibariyle diğerlerinden daha sahihtir. Bâhusus dayısı Harâm b. Milhân vak’anın ilk şehidi olmak dolayısıyla müşârün ileyh Enes radiyallahu anhın şahsen de çok alâkadar olduğu bu adet meselesini pek iyi bilmesi lâzım gelir. Her ne hal ise bu seriyye ashâb-ı Mekke ile Usfân arasında kâin Bî’rimaûne namındaki kuyu başına varınca Ebû Berâ’nın oğlu Rebîa b. Âmir’e, “Biz babanın ve binaenaleyh senin zimmetinde bulunuyoruz. Ne dersin, gelelim mi, yoksa dönelim mi?” diye yazdılar ve Rebîa’dan, “Ne demek? Benim zimmetimdesiniz, geliniz” cevabını aldılar. Enes’in *Buhârî*’deki rivayetine nazaran Münzir b. Amr ibtidâ Harâm b. Milhân’a aksak bir zat ile bir diğerini terfik ederek göndermiş ki, bu aksak zat Kâ’b b. Zeyd en-Neccârî diğeri ise Münzir b. Muhammed b. Ukbe el-Hazrecî idiler. Lâkin menzil-i maksûda varmadan evvel Ebû Berâ’nın yeğeni ve sâlifü’z-zıkr Rebîa’nın ammzâdesi Âmir b. Tufeyl b. Mâlik (ki, Âmir b. Tufeyl el-Eslemî radiyallahu anhtan başkadır ve kâfir olarak ölmüş olduğuna icmâ vardır) birkaç kişi ile karşılına çıktı ve yolla-

rını kesti. Harâm b. Milhân radiyallahu anh, Âmir b. Tufeyl'in dostlukla mı, düşmanlıkla mı karşılına çıktığını kestiremediğinden iki arkadaşına dedi ki: "Ben onların yakınına varıncaya kadar siz benden uzak durmayın. Eğer bana eman verilerse zaten berabersiniz. Yok, beni katledecek olurlarsa hemen diğer arkadaşların yanına koşar, haber verirsiniz."

Harâm b. Milhân, Âmir ile cemaatine, "Bizim seninle hiçbir işimiz yok. Biz Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in bir işi için yolumuza gidiyoruz. Biz Resûlullah'ın resul-leriyiz. Resûlullah'ın nâmesini mahalline îsâl ve risâletini tebliğ için bize eman vermez misiniz?" dedi. Böyle konuşmada iken herifler içlerinden birine işaret ederek arkasından mızraklattılar. Saplanan mızrak, Harâm radiyallahu anhın tâ göğsünden çıktı. İbn İshak'ın rivayetine göre mızrağı saplayan Âmir'in kendisidir. Harâm b. Milhân radiyallahu anh bu ölüm darbesini yer yemez bedeninden fıskıran kana ellerini bulayıp başına ve yüzüne gözüne sürmüş ve *رب الكعبة* "Allahüekber, Kâbe'nin rabbine kalem olsun ki, ben kazandım" diye bağırarak. Harâm radiyallahu anhın muahharen şehâdetine peyveste olan bu cerh vak'ası üzerine Âmir b. Tufeyl işin büyüyeceğini kestirip kendi kavmi Benî Âmir'i imdada çağırırsa da bunlar: "Biz Ebû Berâ'nın civar ve emanını nakzedemeyiz. Bu adamlarla onun bir ahdi var" diyerek cevâb-ı red verdiler. Onlardan meyus olunca Benî Süleym'den Ri'l, Zekvân ve Usayye'ye müracaat etti. Onlar da onun yardımına koşup sahâbe hazerâtına ansızın baskın ettiler ve hareketlerine meydan bırakmadan dört taraflarından kuşattılar. Sahâbe radiyallahu anhüm bu hali görünce hemen kılıçlarına sarılıp cümleten şehid oluncaya kadar cenk ettiler. İçlerinden yalnız aksak dediğimiz sâlifü'z-zikr Kâ'b b. Zeyd en-Neccârî radiyallahu anh kurtulup o da artık son nefesini veriyor diye olduğu yerde bırakılmış. Lâkin müşârün ileyh ondan sonra yaşamış ve Hendek'te bir ok isabetiyle şehid olmuştur. Amr b. Ümeyye ed-Damrî radiyallahu anh heriflerin ellerine esir düşüp muahharen ıtlak edilmiştir. İbn İshak'ın rivayetine göre müşârün ileyh ile yukarıda ismi geçen Münzir b. Muhammed b. Ukbe radiyallahu anhümâ vak'adan bîhaber olarak uzaklarda arkadaşlarının develerini otlatmakla meşgulken Bi'rîmaüne'nin bulunduğu tarafa doğru yırtıcı kuşların uçuşmaları nazarıdikkatlerini celbedip bu kuşların hep oraya doğru gitmelerinde elbette bir sebep var diyerek merak ile oraya yollanmışlar. Mahall-i vak'aya geldiklerinde bütün arkadaşlarını kanlar içinde serilmiş görüp düşman süvarileri de henüz oradan ayrılmamışlarmış, Kâ'b b. Zeyd radiyallahu anh, refkına, "Şimdi ne yapalım?" diye sormuş. Amr radiyallahu anh, "Benim re'yime göre hemen Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna varıp işi haber verelim" demişse de ensâr-i müşârün ileyh, "Ben hiç bu fikirde değilim. Münzir b. Harâm'ın katlolunduğu bir sahada nefsimin selâmetini aramak hatır ve hayalime gelmez" demiş ve kılınca sarılıp şehid oluncaya kadar dövülmüştür. Amr ise kaçamadan Âmir b. Tufeyl'in eline esir düştü ve Mudar'dan olduğunu haber verdiği için Âmir onu katletmeyip anasının bir nezrini gûyâ yerine getirmek için onu âzat edip âdet-i Arab üzere alınının perçemini kesip salıverdi. Amr b. Ümeyye radiyallahu anh kurtulunca sâha-i harb haricinde gölgelik bir yer bulup orada dinlenirken

karşıdan, Benî Âmir'den, yani Âmir b. Tufeyl'in kavminden yahut Benî Süleym'den olduklarını söyleyen iki kimse gelip beraber oturdu. Bunların üzerinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ahidnâmesi varmış. Lâkin Amr buna vâkif olmadığından Benî Âmir'den intikam alıyorum zannıyla her ikisinin uyurlarken haklarından geldi. Bilâhare huzur-ı âlf-i nebevîye gelip başından geçenleri arzettiğinde bunu da haber verdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sen, diyetlerini behemehal ödeyeceksin, iki adamı öldürmüşsün*” buyurdular. {MK18027 Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 356.}

Gadre uğrayan şühedâ meyanında Âmir b. Führeyre radiyallahu anh da vardı ki, hicret esnasında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yâr-i garî olan Sıddîk el-A'zam radiyallahu anha yolda refakat eden âzatlısıdır. *Buhârî*'de Urve b. Zübeyr'den mürselen rivayet olunduğuna göre Bi'rîmâ'ne'deki sahâbenin katlinden ve Amr ve İbn Ümeyye'nin esaretinden sonra Âmir b. Tufeyl haini müşârün ileyh Amr'a maktullerden birini göstererek, “Bu kimdir?” diye sormuş. Oda, “Âmir b. Führeyre'dir, niçin sordun?” deyince, “Katlolunduktan sonra semaya refolunduğunu ve sema onunla arz arasında kaldıktan sonra tekrar yere indirildiğini gördüm de onun için sordum” cevabını vermiş. Bu vak'a o kadar şöhret bulmuş ki, Âmir b. Tufeyl habisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna geldiğinde keyfiyet kendisine sual buyurulmuş, o da yine aynı şeyi tekrar söylemiştir. Âmir b. Führeyre radiyallahu anhın katli Cebbâr b. Selmâ radiyallahu anh Benî Kılâb'dan bir kimsedir ki, kendi nakline göre ona mızrağını sapladığında Âmir b. Führeyre, *فرت والله* demiş. Cebbâr bu sözün mânasını anlamadığından bilâhare Dahhâk b. Süfyân Kılâbî radiyallahu anh ile görüştüğünde bu sözün ne demek olduğunu sormuş, o da, *فرت بالجنة* “Cenneti kazandım gitti” demek olduğunu haber verince kendisi de imana gelmiştir. Cebbâr'ın İbn Führeyre ile katlinden sonra bu kadar meşgul olmasına sebep İbn Tufeyl gibi aynı şeyi müşahede etmiş olmasıdır. Bu gadr ve hıyanet vak'ası çok müthiş olmuştur. Kurrâ radiyallahu anhüm hazerâtı kendilerini dört taraftan sarılmış görerek son nefese kadar çarpışıp ölmekten başka çare olmadığını görünce bârigâh-ı kibriyâya tevcîh-i niyâz edip, “Resûl-i kerîmine selâmımızı tebliğ edecek senden başkasını bulamıyoruz. Yâ rab! Selâmımızı sen tebliğ et. Yâ rab, bizim tarafımızdan Peygamberimize haber ver ki, biz sana kavuştuk, Senden razı olduk, sen de bizden razı oldun” diye dua ettiler. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem –Enes radiyallahu anhın nakline göre– vak'a gününün gecesinde Cibrîl aleyhisselâm lisanıyla hadiseden haberdar olmuşlar ve ertesi sabah hutbeye kalkıp Allah'a hamdusenâ ettikten sonra, “*İhvanınız müşriklerle karşılaşıp maktul düştüler. Yâ rab! Bizim sana kavuştuğumuzu ve senden razı olup rızanı tahsil ettiğimizi kavmimize tebliğ et, dediler. Onların Allah'tan razı olduklarını, Allahü Azîmüşşân'ın da onlardan razı olduğunu haber vermek için işte ben onlar tarafından size resulüm*” diyerek haber-i felâketi ümmete tebliğ buyurmuşlar. {M4917 Müslim, İmâre, 147.} Beyhakî'nin de İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan yine bu meâlde bir hadisi vardır.

Yine rivayete nazaran ashâb-ı Recî'in -ki, o da ayrı bir vak'a-i dilsûz-ı gadr ve hıyanettir- uğradıkları âkıbet-i fecîadan Nebî-i Zîşân aleyhi's-salavâtü'r-rahmân hazretleri o gece haberdar olmuşlardır. Ri'l, Zekvân, Usayye ve Benî Lihyân aleyhinde bir ay devam eden lâ'n ile memzûc duanın sebebi işte budur. Benî Lihyân'ın Bî'rîmâüne hadisesiyle alâkaları yoksa da ashâb-ı Recî'in felâketi onların eliyle olmuştur. Enes radiyallahu anhin rivayetine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ehl-i Bî'rîmâüne'ye kederlendikleri kadar hiçbir felâket üzerine müteessir olmamışlardır. Zira bunlar harp ve kîtâl için gönderilmeyip yalnız tebliğ-i risâlet ve ta'lîm-i Kur'ân ve Sünnet maksadıyla gönderilmişlerdi. Öteden beri âdet-i Arab üzere elçilere de katiyen ilişilmezdi. Buhârî'nin Enes radiyallahu anhtan rivayeten haber verdiğine göre bu şühedânın lisanından, *بَلَّغُوا قَوْمَنَا فَقَدْ أَنَا لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِي*, وَأَرْضَانَا "Kavmimize tebliğ ediniz ki, biz rabbimize mülâki oldukta hem bizden razı oldu, hem de bizi irzâ etti" {B2801 Buhârî, Cihâd, 9.} âyeti de nâzil olmuş, fakat kiraati nesh buyurulmuştur. Urve b. Zübeyr'den de bu mânada Buhârî'nin mürsel bir rivayeti vardır. *Sîret-i İbn Hişâm* şârihi Süheylî bu lafızlarda revnak-ı icâz görmediği için mensuh olan âyet-i kerîmenin bu mânada ve başka nazm ile nâzil olmuş olduğuna kâil olmuştur.

Vak'a o kadar unutulmaz bir tesir bırakmış ki, Zübeyr b. Avvâm radiyallahu anhin on-on beş sene sonra dünyaya gelen oğullarını Urve ve Münzir tesmiye etmiştir. Çünkü Bî'rîmâüne şühedâsı meyanında Urve b. Esmâ b. Salt vardı, kafilenin reisi de Münzir b. Amr idi. Zübeyr radiyallahu anhin oğluna Urve ismini vermesinde başka bir münasebet daha vardır. Şehid olan Urve radiyallahu anhin pederi *الصلت بن أسماء* olduğu gibi İbn Zübeyr'in vâlidesi de Esmâ bint Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anhumâdır. Esmâ, hem alem-i ricâlden hem de alem-i nisâdandır.

Seriyyedeki ashâb-ı kirâmın zannettikleri gibi Ebû Berâ henüz vefat etmemişti. Vak'a günü berhayat olup ahdüemanına kulak asmayan ve kendisini beyne'l-Arab rüsvâ ve bednâm eden biraderzâdesi Âmir'den intikam almayı kendi oğlu Rebîa b. Âmir'e havale etti.

Hassân b. Sâbit radiyallahu anhin Rebîa'ya hitaben babasının alınına sürülen ar lekesini silmesi için söylediği teşvikâmiz şiiirin de tesiri olmadı değil. Rebîa, ammzâdesi Âmir'i öldürmek için mızrakladıysa da yalnız uyluğuna isabet ettirip atından düşürdü. Âmir vurulunca, "Eğer ölürsem kanım amcam Ebû Berâ'nın olsun, yaşarsam yapacağımı düşünürüm" demiş. *İsâbe*'deki rivayete göre ise Rebîa Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in huzûr-ı âlîlerine özür dilemek üzere gelip, "Yâ Resûlellah! Âmir'i vurursam babamın alınındaki bu leke silinir mi?" diye sormuş. Cevâb-ı tasdik alınca da Âmir'i vurmuştur. {İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 397.} Ebû Berâ, bu arın sıkletine tahammül edemeyip fart-ı kederinden çok sürmeden vefat etmişse de Âmir b. Tufeyl yaşamış ve ammzâdesi Rebîa'yı affetmiştir. Feth-i Mekke'den sonra ve hicretin dokuzuncu senesinde huzûr-ı celîl-i nebevîye mütetâbian gelen vüfûd-ı kabâil sırasında Benî Âmir vefdine riyâset ederek gelmiştir.

Merkum Âmir b. Tufeyl ecvâd-ı Arab'dan yani Arap'ın pek meşhur eshiyâsından olup kavminin de biraz evvel dediğimiz gibi reisi idi. Sûk-ı Ukâz'da, "Yaya kalmış kimse varsa gelsin deve verelim, aç kalmış kimse varsa gelsin doyuralım, bir kimseden korkusu olan kimse varsa gelsin canından emin edelim" diye dellâl çağırtacak kadar semâhatli ve kuvvetine güvenir seksenlik ihtiyar kahramanlardan biri idi. Bununla beraber saâdet-i ezeliyyeden nasîbedar olmadığı için Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem karşı öteden beri gayızdan hâlî olmayıp daima bu adâveti izhar için fırsat gözetlerdi. Hatta kendi kavmi, "Âmir, görüyorsun ki herkes müslüman oluyor. Sen de olsana" dedikleri vakit, "Vallahi ben kendi kendime bütün Arap kavmi ardıma düşünceye kadar çalışıp uğraşmaya ahdetmişimdir. Artık Kureys'in bu delikanlısına tâbi olabilir miyim?" cevabını verirdi.

Enes radiyallahu anhin *Buhârî*'deki rivayetine nazaran Benî Âmir vefdiyle beraber Medine'ye geldiği vakit muzmerini izhara kalkışmış ve Resûl-i Hüdâ aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretlerine demiş ki: "Üç teklifim var. Behemehal birini kabul et! Ya şehirliler senin, bâdiyenîşinler benim olsun. Yahut hepsi senin olsun da ben sana halife olayım. Hiçbirini kabul etmezsen ehl-i Gatafân'dan 1000 al at ile 1000 al kısarak süvarisini önüme katarak sana hücum ederim. Bu ham teklifler üzerine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *اللهم اكفني عامراً* "İlâhî! Âmir'in belâsını bana bırakmadan kendin defet" diye dua buyurdu, çok sürmeden de hain herif tâuna mübtelâ olarak âhret yolunu boyladı. {اللهم اكفني عامراً} cümlesi Buhârî'de tespit edilememiştir. Taberânî'de yer almaktadır. B4091 Buhârî, Megâzî, 29; MK5724 Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 125.}

Enes radiyallahu anhtan Buhârî'nin dercettiği bu muhtasar rivayetin ehl-i siyere göre tafsili şudur: Benî Âmir vefdinin riyâsetinde merkum Âmir b. Tufeyl ile -muallâka sahibi şâir-i meşhur Lebîd b. Rebîa radiyallahu anhin li-ümm kardeşi- Erbed b. Kays ve Cebbâr b. Selmâ var idi ki, bu üçü o kavmin rüesâsından idi. Âmir, Kays b. Erbed'e, "Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)in yanına gittiğimizde ben onun karşısına geçip lafa tutarım. Sen de arkadan kılıcını sıyırıp üzerine hamle ediver" demiş. O da bu hainane teklifi kabul ile cinayeti deruhte etmiş. Huzûr-ı âlî-i risâletpenâhiye geldiklerinde Âmir reis-i kavim olmak dolayısıyla Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ziyade ikramda bulunup İslâm'ı kabul etmesini kendisine teklif buyurmuş. O ise "Müslüman olursam bana ne var?" diye sormuş. "Müslüman olmak dolayısıyla lehinde ne olmak lâzım gelirse o var. Yine ondan dolayı aleyhinde ne varsa o var" cevabını alınca, "Ben bu kadcığa kanmam. Senden sonra bu işin başına beni geçirir misin?" diye sormuş. "Bu ne senin, ne de kavminin hakkıdır. Allah kime nasip ettiyse o geçer. Sen süvarilere riyâset eder, onlarla birlikte gazâyâ gidersen" cevabına karşı da, "Bugün zaten elimin altında süvariler yok mu? Gel de başka türlü yapalım. Şehirliler senin, bâdiyedekiler benim emrim altında olsun" teklifini serdetmiş. Buna da hakkı olmadığı cevabını aldıktan sonra, "Yâ Muhammed! Kalk da buraya gel, seninle gizli bir şey konuşacağım" diyerek Nebî-i Hüdâ aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretlerini yerinden kaldırıp bir kenara çektikten sonra iki elini hazretin mübarek omuzlarına dayamış ve arkada

duran Erbed b. Kays'a suikastını fiile çıkarması için gözüyle işaret etmiştir. Erbed kılıcını 1 arşın miktarı sıyırıp hamleye davrandıysa da bi-kudretillâhi teâlâ elleri tutulup kılıcı ne tamamen sıyrabilmiş, ne de kınına koyabilmiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dönüp de Erbed'i o hal ve heyette görünce, وَأَنِي شَتَّتَ اللَّهُمَّ أَهْدِ بَنِي عَامِرٍ وَأَعْنِ اللَّهُمَّ أَكْفِنِيهِمَا بِمَا شَتَّتَ. "وَأَنِي شَتَّتَ" الدين عن عامرٍ *“Îlâhî! Bu iki herifi ne ile dilersen onunla başımdan defet! Îlâhî! Benî Âmir'e hidayet buyur ve bu dini Âmir'in muâvenetinden müstağni kıl”* diye dua buyurdu. {Kaynakta “وَأَنِي شَتَّتَ” ifadesi tespit edilememiştir. Mâverdi, *A'lâmü'n-nübüvve*, I, 101; Ali b. İbrahim el-Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, III, 308.} Gadr ve hıyanet planlarının böyle bozuk bir netice verdiğini görünce her iki refik-i fesad ve şenâat savuştular. Âmir huzurdan ayrılırken muzmar olan kininin bilâsemere böyle zâhire çıkmasından mütevellit bir gayz ile Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi harp ile tehdit etti. Sonra Erbed'e, “Be adam, seninle olan kavil ve kararımız ne oldu? Bugüne kadar kendi canım için korkup çekindiğim bir tek adam varsa o da sendin. Şimdi ise artık senden korkmaya mahal kalmadı. Sen korkak bir herifmişsin” diye muâhaze etti. Erbed ise “Allah müstehakkını versin. Hükmünü vermekte o kadar acele etme. Onu öldürmeye kaç kere davrandımsa her defasında seni aramızda buldum. Seni mi vuraydım?” dedi.

Duâ-yı nebevî karîn-i icâbet oldu. Âmirîler'in hepsi imana geldiler. Muallaka sahibi Lebîd de o meyanda idi. Âmir b. Tufeyl ile Erbed b. Kays Medine haricine çıkınca Âmir, Benî Selûl'den bir kadının çadırında tâuna mübtelâ olup boynunda hıyarcığa benzer bir şiş peydâ oldu. Bunu görünce fena halde canı sıkılıp, “Deve tâununa benzer bir gудde hem de Selûlî bir kadının evinde. İşte bu hiç olmadı” diye hayıflandı.

Benî Selûl de Benî Âmir gibi Sa'saa evlâdıdır, binaenaleyh Âmirîler ile Selûlîler amm-zâde sayılırlar. Ancak Selûlîler lü'm ü denâet ile mâruf oldukları için onlardan birinin çadırında bakılmak Âmir b. Tufeyl'in pek ziyade gücüne gitti. Bundan dolayı hakaret saydığı bu hale dayanamayıp atına bindi, mızrağını aldı ve “Hani ya melekül'-mevt? Karşıma çıksın da görsün!” diyerek melekül'-mevti mübârezeye davet ede ede ve atını koştura koştura düşüp öldü.

Erbed ise kavminin nezdine avdet ettiğinde, “Ne var, ne yok?” diye soranlara, “Val-lahi Muhammed bizi öyle bir şeye ibadet etmeye davet etti ki, şimdi elime geçse onu okumla vurur, öldürürüm” demiş. Bu sözü söyledikten bir iki gün sonra devesini yederek çıkmış ve hava açırken kendisini de devesini de sâika vurup yakmış.

Cebbâr b. Selmâ'ya gelince, onun, daha Âmir b. Führeyre radiyallahu anhu katletmesini müteakip gördüğü harika üzerine iman etmiş olduğu yazılmıştı. Radiyallahu anhümâ. Katil ile maktulün ikisi de cennetlik.

TERCÜMESİ

Yine (Sened-i muttasıl ile) Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan, kunutun (vak-
tiyle) akşam ile sabah (namazların) da olduğu rivayet olunmuştur.²² {B1004
Buhârî, Vitir, 7.}

.....

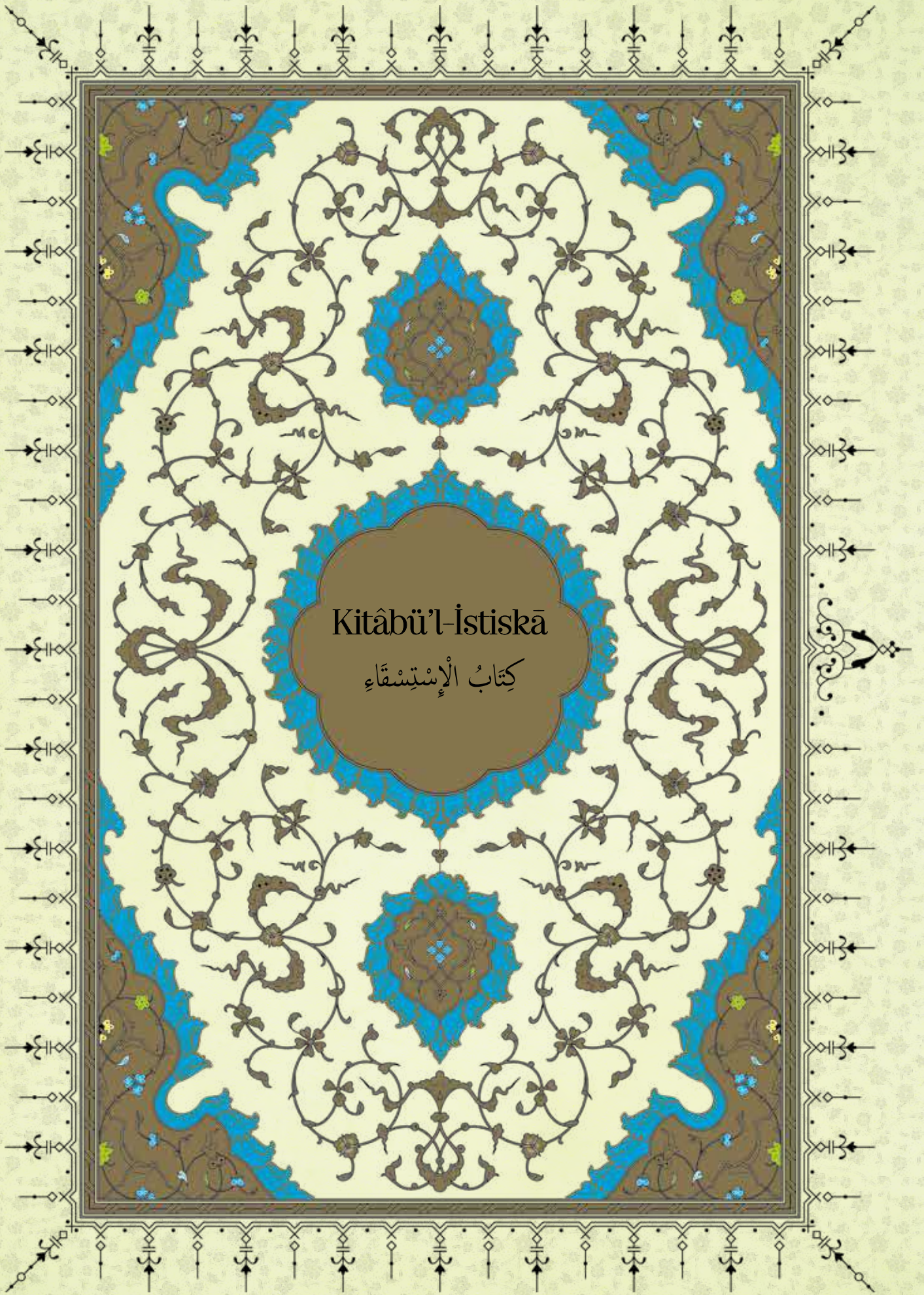
22 Buhârî metnine göre كان القنوت .

Bu hadîs-i şerif aynıyla 446. hadis olup, salât-ı mağribde kunutun bilicmâ mensuh
olduğu ve salât-ı fecr kunutunun neshinde ihtilâf olduğu burada hitâma eren “Ebvâbü'l-
vitir” hadisleriyle evvelce geçen 445 ve 446. hadislerin havâşîsinden anlaşılmıştır.

Kitâbü'l-İstiskā

كِتَابُ الْإِسْتِسْقَاءِ

سقىا -Kāmus müterciminin tercümesine göre- suvarmak demektir. استسقاء da sükyâ talebinde bulunmak mânasına gelmiş olur ki, burada maksut olan bilâd ve ibâdı feyizli ve bereketli yağmurlarla kandırmasını rezzâk-ı âlem olan Hak celle ve alâ hazretlerinden niyaz eylemekten ibarettir. Bu diyar ahalisi ona “yağmur duası” derler. İhtiyaç zamanında cenâb-ı rabbü'l-âlemînin lutf u kerem-i bînihayesinden böyle niyazda bulunmak meşrûât-ı dîniyyemizdendir.

Müminin gönlü bütün harekât ve sekenâtında daima Allah ile olmak yaraşır. Bir müslüman dünyevî, uhrevî bilcümle metâlibini, ihtiyâcâtını doğrudan doğruya hâlikına arzeder. Hak'tan başka her kim olursa olsun kendi gibi âciz ve fakir bulunduğunu, her kimde ve her nerede kudret görürse Allah'ın ikdarıyla olduğunu bilir. Bundan dolayı da bu âlem-i esbâb içinde ve nâs ile olan muâmelâtında —mûtat olan teşebbüsâtından geri kalmamakla beraber— başvurduğu müsmir ve gayri müsmir esbâb ve vesâilin kâffesi Hakk'ın icadıyla mevcut ve men ile mümteni olduğuna kâil olup matlabı hâsıl olursa Hakk'a şâkir, olmazsa en kavî kulun bile hakikatte âciz olduğunu düşünerek haline razı ve Hakk'a karşı sâbir olur. Hâcetini hâlikına arzederken de, kalbini hâlikına raptedip bâtınan onlardan müstağni olur. Hâsılı müminin arz-ı hâcet edecek yegâne mercii Allah'tır. Nefs-i duâ ve hâlika arz-ı iftikar ibadettir. Zaten Cenâb-ı Mevlâ celle şânühü kitâb-ı kerîminde, اذْعُونِي اَسْتَجِبْ “Bana dua ediniz ki, dileğinizi vereyim. Dua ile olsun ibadet etmekten yüksünenler, sonra zelil ve hakir olarak cehenneme girecekler”;^a kezâ إِذَا دَعَاكَ الْمُضْطَرُّ إِذَا دَعَاكَ إِذَا دَعَاكَ إِذَا دَعَاكَ إِذَا دَعَاكَ إِذَا دَعَاكَ “Muztar kalanın dua ve istirham ettiğinde imdadına yetişen, dua ve nidâsına cevap veren O'ndan başka kimdir ki?”^b buyurmuyor mu? Ahmed b. Hanbel'in ashabından Ebû Bekir el-Verrâk'ın sözü ne güzeldir. Eimme-i huffâzdan Muhammed b. Hâtim es-Sicistânî bir gün Ebû Bekir'e, “Bana bir şey öğret ki, hem beni Allah'a yaklaştırsın, hem de nâsa sevdiresin” demiş. O da, “Seni Allah'a takrîb eden şey O'na arz-ı hâcet etmendir. Nâsa sevdirecek şeyse onlardan bir şey talebetmeyi terketmendir” cevabını verdikten sonra Ebû Hüreyre radiyal-

a el-Mü'min, 40/60.

b en-Neml, 27/62.

lahu anhtan, من لم يسأل الله يغضب عليه “*Her kim dileğini Allah’tan dilemezse Allah ona gazap eder*” {T3373 Tirmizî, Daavât, 2.} hadîs-i merfûunu rivayet etmiş ve

وَبُئِيَ آدَمَ حِينَ يَسْأَلُ يَغْضَبُ اللَّهُ يَغْضَبُ إِنْ تَرَكْتَ سْؤَالَهٖ

beytini inşâd ile sözüne hitam vermiştir ki, mânası şudur: Allah Teâlâ kendisinden talebi terk edersen gazap eder. Zavallı âdemoğlu da kendisinden bir şey istedin mi hemen gazap eder.

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde şöyle bir rivâyet-i hasene vardır: Biri “Yâ Resûlellah! Bana öyle bir amel göster ki, yaptığımda Allah da, halk da beni sevsin” diye sormuş ve cevaben, ازهد في الدنيا يحبك الله. وازهد فيما عند الناس يحبك الناس, “*Dünyaya rağbet etme ki, Allah seni sevsin. Halkın elinde olana rağbet etme ki, halk seni sevsin*” {Kaynakta “فيما عند الناس” yerine “في أيدي الناس” ifadesi yer almaktadır. İM4102 İbn Mâce, Zühd, 1.} buyurulmuş.

Mürebî-i ümmet ve âlemine rahmet olan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz “*Şis-i na'linize yani nalın tasması gibi en âdi bir şeye bile muhtaç olduğunuzda onu Allah'tan isteyin*” {T3604 Tirmizî, Daavât, 132.} diye tâlim buyuruyorlar. Nerede kaldı ki, kaht u galâyı nef gibi hiçbir ferdin, hatta el birliğiyle bütün nev'-i beşerin deruhte edemeyeceği mühimmât-ı umur!

İstiskânın envâi üçtür: Ednâ mertebesi nâsın ferdin ferdâ yahut müctemian dua ile meşgul olmalarıdır. Bir türlü de evkât-ı hamsenin ferâiz ve nevâfilinden sonra yine münferiden veya müctemian, cuma hutbesi esnasında da hatip tarafından dua edilmektir. Lâkin hâcet-i mühimmeye mahsus olmak üzere musallâda cemaatle iki rek'at namaz kılıp imamın hutbesini dinlemek ve hutbe içindeki duasına cemaatle âmin demek bazı müctehidîne göre diğer iki suretten efdaldır. Hulûs-ı tâm ve kemâl-i huşû ve istislâm ile ber muktezâ-yı kerem-i ilâhî makbul olacağından katiyen ümitvâr olarak, hele bir müslüman kardeşin rûberû değil- arkasından lehine dua etmekteki fezâil ve fevâid-i azîmeye dair ehâdis-i şerife çoktur. Nitekim *Sahîh-i Müslim* ile *Sünen-i Tirmizî*'de Ebû Hüreyre radyallahu anhtan, لا يزال يستجاب للعبد ما لم لا يزال يستجاب للعبد ما لم يدع باثم أو قطيعة رحم ما لم يستعجل “*Bir kul, günah olan yahut akrabasıyla dargınlığı mûcip olan bir şeyi dilemedikçe ya da isti'câl etmedikçe duası daima müstecap olur*” {M6936 Müslim, Zikir, 92.} hadîs-i şerifi rivayet olunmuştur ki, *Tecrid*'in 2149. hadisi de bu mânayadır. *Müslim*'deki rivayete nazaran “Yâ Resûlellah, isti'câl ne demektir?” diye sorulmuş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz tarafından da, يقول قد دعوت, “*Nice defalar hep dua ettim de rab-bimin duamı kabul buyurduğumu gördüğüm yok der, isti'câbetin teahhurundan dolayı*

bıkar, usanır da duayı terkeder. İşte isti'câl budur" buyurulmuştur. {M6936 Müslim, Zikir, 92.} Kezâ Müslim Ebü'd-Derdâ radiyallahu anhtan, دعوة المرء المسلم لآخيه بظهر الغيب مستجابة عند رأسه ملك موكل. كلما دعا لآخيه بخير قال الملك الموكل به آمين ولك بمثل *"Müslüman olanın kardeşi için ardından ettiği dua müstecaptır. Başının ucunda müvekkel bir melek vardır ki, o müslüman kardeşine hayır dua ettikçe ona müvekkel olan melek âmîn, istediğin gibisi senin için de olsun der"* {M6929 Müslim, Zikir, 88.} hadîs-i şerifini rivayet eder.

Yağmur duasına veya namazına çıkıldığında ilk gün yağmazsa ertesi gün, yine yağmazsa daha ertesi gün yine çıkarılır. Çünkü *"Allah duada ilham edenleri sever"* {Taberânî, ed-Duâ, 1, 28, no: 20.} buyurulduğu gibi *Sahîhayn*'daki ما لم يستعجل ما لم يسهل kaydını da bu ilhamı iktiza eder. Mısır'ın eimme-i fukahâsından Esbağ'dan naklo-
lunduğuna göre onun zamanında Nil suyunun artması için bir kere yirmi beş gün mütevâliyen istiskâ edilmiştir.

Yağmur duasına veya namazına hazırlık yapıldıktan sonra istiskâdan evvel yağmur yağarsa duadan evvel matlûbun husûlünden dolayı şükran olarak yine duaya çıkılıp Allah Teâlâ'ya hamdüsenâ ve temcid edilir, mezheb-i Şâfiî'nin esah akvâline göre salât-ı istiskâ kılınır. Lâkin bu takdirde *"Eğer bana şükrederseniz behemehal size istediğinizden ziyadesini bahşederim"*^a âyet-i kerîmesinin mazmûn-ı münîfini tahkik için ziyâde-i in'âm talebinde bulunulur.

Sünnet-i müekkelede olan istiskânın riayeti lâzım gelen bazı mendûbâtı da vardır: Dua günü ve duadan evvel üç gün -ki, cem'an dört gün eder- imamın emriyle memleket halkı mütevâliyen oruç tutarlar. Mendup olan bu orucun farz olduğunu bile söyleyen vardır. Oruç riyâzâta ve huşû-ı kalbe yardım ettiği gibi oruç-
lunun duası makbul olduğuna dair haberler de vardır: ثلاثة لا ترد دعوتهم: الصائم حتى ثلاثاً لا ترد دعوتهم: *"Üç kimsenin duası reddolunmaz: İftar edinceye kadar oruçlu, imâm-ı âdil, mazlûm"* {T3598 Tirmizî, Daavât, 128.} hadisini Tirmizî, Ebû Hüreyre'den, "hadîs-i hasen" kaydıyla rivayet ettiği gibi Beyhakî'de Enes radiyallahu anhtan bunu, دعوة الوالد *"Oruçlunun, pederin, yolcunun"* {Kaynakta lafız دعوة الوالد "دعوة المسافر ودعوة الصائم ودعوة المسافر" şeklindedir. BS6484 Beyhakî, el-Kübrâ, III, 486.} lafızlarıyla rivayet etmiştir. Hatta dördüncü gün musallâya çıkacak olanların gece, mûtatlarından az yemek yemeleri daha âlâ olur.

Kezâ dargın olanların bu üç gün içinde barışmaları, herkesin istiğfar ve ettiklerini bir daha etmemek üzere tövbe, itk u sadaka gibi vücûh-i birr ile Hak Teâlâ

a İbrâhîm, 14/7.

ve tekaddes hazretlerine takarrübe çalışmaları ve mezalimden huruç eylemeleri yani can, ırz ve mal gibi ibadullaha müteallik hukuktan dolayı istihlâl etmeleri de menduptur. Zira Allah celle celâlühü kitâb-ı kerîminde Hûd aleyhisselâm lisanından, *“Ey benim kavmim, rabbinizden mağfiret dileyiniz, sonra O'na tövbe ediniz ki, üzerinize yağmuru bol bol yağdırsın”*^a buyurduğu gibi Yûnus aleyhisselâmın kavmi hakkında da, *“Hele ölmüş karyelerden biri olsun iman edip de imanı kendine fayda vermiş olmalı değil miydi?”* (Hepsi iman etmediler de helâk oldular) *yalnız Yûnus'un kavmi bunlar gibi değil. Onlar iman edince rüsvâlîğe bâis olan azabı üzerlerinden kaldırdık*^b buyuruyor. Bâhusus mişkât-ı nübüvvetten sudûr eden ulûm ve hikeme bakılırsa çok kere de kaht u galâ denilen mesâib, muâmelât-ı nâsın bozukluğundan, fukara hukukunun gasbolunmasından, alışverişteki hiyel ve desâisten neşet eder. Nitekim Hâkim ile Beyhakî *إلا حيس عنهم* ... *ولا منع قوم الزكاة* ... *المطر* “Bir de hiçbir kavim yoktur ki, zekât vermesin de istifadelerine karşı yağmur alikonulmasın” {Kaynakta “المطر” yerine “القطر” kelimesi bulunmaktadır. NM2577 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 967.} hadisini rivayet ettikleri gibi Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan da, *إذا بنس الناس المكيال منعوا قطر السماء* *Nâs ölçeklerini eksik ölçerlerse gökyüzünün yağmur tanelerinden mahrum bırakılırlar* {Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 605.} rivayeti vardır. Mücâhid ile İkrime de *وَيَأْتِيَهُمُ اللَّاعِنُونَ* *“Ve onlara lâinler lânet ederler”*^c demişlerdir.

İnsanların tâib ve müstağfir, mehâsin-i ahlâka sahip veya âsi ve günahkâr olmaları ile kavânîn-i muttaride dairesinde cereyan eden ve tebdil ve tağyîrleri kudret-i beşer dahilinde olmayan bolluk, kuraklık gibi hâdisât-ı kevnîyye-i tabîyye arasında ne münasebet var? diyerek taaccüb edenler de bulunabilir. Lâkin kavânîn-i ilâhiyyenin eser-i kudret-i ilâhiyye ve hâlik ve vâzî'larının irâde-i samedâniyyesiyle ittîrad ve in'ikâsı ve *كن* “kün” emri-î icâdına fermanber olduğunu tasdik edenlere göre bunda şâyân-ı taaccüb hiçbir şey yoktur. Çünkü hâlik celle ve alâ hazretlerinin irade ve kudretini tahdit edecek hiçbir kayıt, mutasavver değildir. Dilediğini dilediği şeye mevkuflar icat eder ve icat ettiği hâdisâtın envânını nefse'l-emirde de, akl-ı kâsırımızla da hasra imkân bulunmaz. Fezânın mahdut bir cüzünde ve mahdut bir zaman içinde meşhudumuz olan ittîrad-ı şuûn, âlemi tedbir eden kavânînin, ezelen böylece muttarid olagelmiş olduğuna ve ebeden ittîradına hâlel gelmeyeceğine delâlet etmez. Kavânîn-i tabîyyenin ezelen ve ebeden ittîrad-ı mutlakını sırf bir mevzua ve müselleme olarak bilâburhan kabul eden mülhidlerin “İrade ve kudret-i ilâhiyye hikmeti iktiza edince bu ittîradı bozabilir” davasını istihfaf etme-

a Hûd, 11/52.

b Yûnus, 10/98.

c {el-Bakara, 2/159.}

leri kudret-i ilâhiyyeyi, onu da münkir iseler şuûn-ı nâmahdûd-ı kevnî kendi kısa bilgileriyle tahdit etmek dâyesinden münbais bir kasr-ı basar, daha doğrusu bir amâ ve “Bizim bildiğimiz kanunlar haricinde hiçbir hadise cereyan edemez” davaları da bu amânın kendilerinden sakladığı bir şımarıklık ve küstahlıktır. Bu görgüsü de dar insanlar acaba tedbîr-i âlem için vazedilmiş olan bütün kavânîn-i tabîyye ve gayr-i tabîyyeyi noksansız olarak öğrendiler mi ki, kendilerince ehemmiyetsiz ve tesirsiz görünen bazı şuûn ve hadisatın hiç ummadıkları diğer bazı şuûn ve hadisatın vukuuna vesile olamayacağını iddia edebiliyorlar ve bu gibi müddeîler hakkında en kat’î bir seyf-i tedmîr olan أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ “(Allah Teâlâ) onları (melekleri) yaratırken onlar hazır mıydı?”^a tevbih-i ilâhîsine mâruz olmak cüretini gösteriyorlar? Ne mebdée ne meâda zihin yormak istemeyen, gaye-i hilkatlerini arayıp öğrenmek akıllarına hiç gelmeyen münkirlere haber verelim ki –mahlûk ve mahdud ve binaenaleyh tab’an âciz ve kâsır olmak dolayısıyla– kendiliğimizden keşfedemeyeceğimiz bu gayeyi hakîm-i mutlak olan hâlikımız teâlâ ve tekaddes hazretleri, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “Ben cin ve insi ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”^b âyet-i kerîmesiyle bize bildirmiştir. Bu ilim, bizde meccânen ve lutf u kerem-i ilâhî ile hâsıl olduktan sonra artık bilâkûlfet anlarız ki, nâmütenâhi kudret-i ilâhiyyeye zatlarıyla şahit olan cemâd, nebât ve hayvan mertebelerinin fevkinde olarak –zâtı ile olduğu gibi– akli, idraki, ilmi, imanî, kudreti, iradesi, tekellümü ile de şahit olan ve insan denilen bir nevi mahlûk da vardır. İrade ve ihtiyarına sahip olarak yaratılan ve nimeti vücut ile mâ hulika lehinin tahakkuku için kendisine bunca büyük nimetler de ihsan buyurulan nev’-i benî âdem –kûlfet nimete göre olacağından– hâlikına ibadet ve irade ve ihtiyarını hüsnüistimal ile o emrine itaat ve nevâhîsinden mücânebet kûlfetini de üzerine almış demektir. إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَيُّنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ “Biz emaneti göklere, yere, dağlara kabul etsinler diye arzettik. Lâkin bunların hepsi o emaneti yüklenmekten ibâ ettiler, taşıyamayız diye korktular da üzerine alan insan oldu”^c nazm-ı ilâhîsindeki sırr-ı evvelîn, işte budur. İsteddiği kadar zalûm ve cehûl olsun insanın silsile-i mükevvenât içindeki mevkii o kadar büyüktür ki, hiçbir nimetle kâbil-i kıyâs olmayan mârifetullahın âzami derecesine namzet olan odur. En yüksek maârif-i ilâhiyyeye mahal olduğu için gaye-i hilkat kendisidir demekte bile mahzur yoktur.

ابرو بادومه وخورشيد وملك در كارند تاتو ناني بكف آرى وبغفلت نخورى

(Sa’dî)

a {Önceki baskıda “أشهدوا خلق الله” şeklinde yer almış olan metin, ayet-i kerimeye mutabık olarak düzeltilmiş ve farklılık tercümeyle yansıtılmıştır. ez-Zuhurf, 43/19.}

b ez-Zâriyât, 51/56.

c el-Ahzâb, 33/72.

Semâvat ve arz içinde olanların insanlara musahhar olmasındaki sır ve hikmet işte budur. Münkir-i ilâh olanların bile her gün kuvâ-yı tâbiiyeden birini kendilerine mutî' birer hizmetkâr edip istifade edebilmeleri de bu teshîr-i ilâhînin külle yevmin meşhûdumuz olan berâhîn-i sâtiasındandır. İnsan, bu demek olunca ümmetleri irşad veya te'dib için bazı kereler enbiya veya evliya yediyle havârik-ı âdât zuhuru yahut hârik-ı âdete mahal kalmaksızın hâdisât-ı kevnîyenin matlûbumuza –merhameten– muvâfık veya menfaat-i âcilemize –cezâen– muhalif olarak cereyanı keyfiyeti de kavânîn-i külliyyenin, sünen-i câriyye-i ilâhiyyenin muktezeyâtı cümlesinden olmasında aklen istib'âd edilecek bir cihet kalmaz. Küfür ve isyanları ve enbiyaulahı tekzip etmeleri yüzünden türlü türlü azap ve ikâb-ı dünyeviyyeye mâruz kaldıktan sonra âkıbet helâk olmuş nice akvâmın helâk olduklarını kitâb-ı kerîminde bize haber veren zât-ı ecell ü a'lâ bu gibi kıssaların akabinde *سِنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلُ* ^a buyuruyor. Helâk suretleri de nakil ve beyân-ı ilâhîye göre hep hâdisât-ı cevviyye veya arziyye suretinde vukua gelmiştir. Müdebbir-i âlem teâlâ ve tekaddes hazretleri demek ki hâdisât-ı tabîyyeyi insanların te'dibinde de istihdam etmek sünnet-i ilâhiyyesi iktizâsından imiş. O hadisatın tabii olarak cereyan etmiş olması, o hadisatı müdebbirin o gayelere sevk ve idare etmesine mani teşkil etmez. Zaruri ve lâ yetegayyer suretinde görünen kavânîn, hakikatte *فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ* ^b olan Allah'ın icabı ile böyle görünmüştür. Maahâzâ rezzâk-ı âlemin vüs'at-i cûd ve rahmeti, kullanımın mutî' olmaları kaydıyla da mukayyet değildir. Böyle bir kayıt ile mukayyet gibi görünmesi de ayrı bir hikmet tahtındadır. Zira mukayyet olsa hiçbir kâfir ve âsinin merzûk olmaması ve mutîin daima ve hatmen merzûk olması lâzım gelirdi. Maksat yalnız bazı kereler –âyât ve ehâdis-i sâbika ile nezâirinden anlaşıldığı üzere– atâ ve rızkın taate ve hilâfının da mâsiyete mevkuf olduğunu kabulde tereddüdün mânasız olduğunu beyandan ibarettir. Binaenaleyh –ara sıra edilen istiskâlarda olduğu gibi– zünûb ve maâsîmizden veya meçhulümüz kalan bir hikmetten dolayı tövbe ve istiğfarımız, niyaz ve istirhamımız semere-i matlûbeyi vermese de yine Hak Teâlâ'ya karşı arz-ı tezellül ve iftikar ve kudret-i fâtıraya karşı aczimizi ikrar faydası vardır ki, o da mâ hulika lehimize göre hareket ve gâye-i kemâlimize doğru bir adım daha takarrüb demektir. Maahâzâ rahmet-i ilâhiyyeye gönül bağlamak, icrası mûtat olan esbâb-ı tabîyyenin hiçbirini geri bırakmayı istilzam etmez. Hakiki mütevekkil olan *اعقل وتوكل* “Deveni bağla da öyle tevekkül et” ^c emr-i nebevisi mücebince hem husûl-i maksadın ilâveten mevkufu aleyhi olan esbâb-ı tabîyyenin kâffesine tevessül eder, hem de gönlünü Hakk'a rabteder. Tarlayı sürüp tohumu toprağa atar ve mahsulün bereketini rezzâk-ı âlemînden niyaz eder. Çünkü esbâbın da, müsebbebâtın da

a el-Feth, 48/23.

b {el-Burûc, 85/16.}

c {Kaynakta “اعقل” yerine “اعقلها” sözcüğü bulunmaktadır. T2517 Tirmizî, Kıyâmet, 60.}

mûcidi hakikatte O olduğunu bilir. Esbâb-ı zâhiriyyeye bel bağlayıp müsebbib-i hakîkîye teveccühü ihmal etmeyi tavsiye eden yekçeşm münkirlerin müminlerle istiskâ yüzünden istihzâsı ümem-i sâlîfe ve lâhikanın binlerce tecrübeleriyle asıl kendilerini gülünç mevkie düşürmüş durmuştur.

İstiskânın mendûbâtından biri de üç gün oruçtan sonra yine oruçlu olarak ve – alâmet-i tezellül olmak üzere– eskimiş, yıpranmış elbiselerini giyerek, mâsum çocukları ve âciz ihtiyarları, hatta bazılarınca aklıktan arıklamış hayvanları mustahiben sahrâya mâşiyen çıkıp o câlib-i merhamet heyet ile istiğfar ve niyazda bulunmaktır. O günkü çıkışta söz söylerken, yürürken, otururken hep tevazu tavrı takınmak da mesnûndur. Cümle uyûbu bilen ve serâir-i kulûbü keşfeden zât-ı ecell ü a'lâya nazaran suret ve heyetin vâkıa hiçbir tesiri olmaz, zaten tesire mâruz olmak bile şanımdan değildir. Lâkin o heyet insana zatî olan iftikâr ve zilleti böyle bir zamân-ı ihtiyacda kalben ve kâliben ikrar ve itiraf mânasını ifade ettiği gibi çocukları istishab etmek mâsumiyetleriyle, ihtiyarları götürmek acz-i bedenîleriyle, hayvânâtı kendilerine katmak onların bîçarelikleriyle istişfâ mânasını tezammun eder. Nitekim *Buhârî*'de *“Ancak zayıf olanlarınızın yüzünden değil midir ki, merzûk ve mansur olursunuz?”*^a hadîs-i şerifi mervî olduğu gibi başka yerlerde de, *“Huzû ve huşû sahibi gençleriniz, otlar hayvanlarınız, (ya ibadetten, yahut za'f-ı pîrîden) beli bükülmüş ihtiyarlarınız, emzikte yavrularınız olmasaydı, üzerinize azâb-ı ilâhî gökten boşanırcasına dökülürdü”*^b eseri de vardır, lâkin senedi zayıftır. Kezâlik Dârekutnî'nin ve sahîhu'l-îsnâd kaydıyla Hâkim'in rivayet ettikleri bir hadise nazaran enbiyâ-i izâmdan bir zât-ı kerîmü's-sıfat (ki bir rivayete göre Süleyman aleyhisselâmdır) istiskâyâ çıkmışlar. Bir de bakmışlar ki, bir karınca sırt üstü yatıp ayaklarını gökyüzüne kaldırmış. Bunu görünce, “Artık dönünüz. Bu karıncanın bu halinden duanız müstecap olur” buyurmuşlar.

Fukahâ-i Şâfiyye'nin tam tertip olarak tarif ettikleri istiskâ –bundan evvelki mendûbâtan sonra– bervech-i âtîdir:

EVVELEN. Tekbîrât-ı zevâid ile beraber bayram namazı gibi iki rek'atlı bir namaz kılınır. İmam birinci rek'atta ^cق, ikinci rek'atta ^dإِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا yahut ^eاقترب sûre-i şeri-

a {B2896 Buhârî, Cihâd, 76.}

b {BS6482 Beyhakî, *el-Kübrâ*, III, 486.}

c {Kâf, 50/1.}

d {Nûh, 71/1.}

e {el-Enbiyâ, 21/1.}

ederken cemaat da oturdukları yerde ona imtisal ederler. Dua ederken de gerek imam gerek cemaat avuçlarını yere doğru tutup ellerinin sırtlarını semaya doğru kaldırırlar. Hatibin sırren duası esnasında cemaat de sırren dua ederler, cehren duasında ise âmin derler. Duadan sonra hatip yine cemaate dönüp vaaz ve nasihat ve Allah'a taate tergîb eder. Hatip için tahvil ve tenkîs-i ridâ esnasında o makama münasip dualardan biri şudur: اللهم أنت أمرتنا بدعائك ووعدتنا بإجابتك وقد دعوناك كما وعدتنا اللهم فأمنن علينا ربنا بمغفرة ما قارفنا وإجابتك في سقيانا وسعة في رزقنا *“Îlâhî! Sana dua etmeyi bize sen emrettin, duamıza icâbeti de sen vaad ettin. Bize emrettiğin gibi işte sana duayı ettik. Artık vaad ettiğin gibi bize icâbet et. Îlâhî! Artık irtikâp ettiğimiz günahları mağfiret etmekle, suvarma duamızı kabul eylemekle, rızkımızı bollatmakla üzerimizde olan minnetini izhar et, yâ rab!”*^a Hatibin her iki hutbede sözünü yine istiğfar ile hitama erdirmesi mesnûndur.

İstiskânın hükmüne gelince, mesnûn olduğunda ve ilk günkü istiskâdan sonra yağmur yağmazsa ikinci ve üçüncü günlerde yağmur duasına çıkılacağına ve yağmurun kesretinden dolayı zarar hâsıl olduğunda ref'ini Hak'tan niyaz etmenin sünnet olduğunda ittifak vardır. Ancak duadan başkaca namaz, hutbe ve tahvîl-i ridâ meselelerinde eimme-i erbaa beyninde ihtilâf vardır.

İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ahmed, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre cemaatle namaz kılmak sünnettir. Ebû Hanîfe'ye göre ise namaz mesnûn değildir. Yalnız imam halk ile beraber sahrâya çıkıp dua eder. Maamafih halk münferiden namaz kılarlarsa câizdir.

Namaz kılınmasına kâil olanlar da sıfatında ihtilâf etmişlerdir. İmam Şâfiî ve İmam Ahmed'e göre tıpkı bayram namazı gibidir. İmam Mâlik ise sair namazlar gibi iki rek'attır demiş. Her iki tarafa göre kıraatte cebr olunur.

Hutbe mesnûn mudur? Eimme-i erbaadan Mâlik ile Şâfiî'ye ve ashabinca muhtar olan rivayete nazaran Ahmed b. Hanbel'e göre mesnûndur ve namazdan sonra iki hutbe okunur ve hutbelere bayram tekbîrâtı makamına kâim olmak üzere istiğfar ile başlanır. Ebû Hanîfe'ye ve Ahmed b. Hanbel'den mansûs olan diğer bir rivayete göre namazın hutbesi yoktur. İmam ancak dua ve istiğfar ile meşgul olur. Ebû Yûsuf'a göre ise hutbe birdir. İkinci hutbede imam ile me'mûmların tahvîl-i ridâ etmesine gelince, Ebû Hanîfe'ye göre meşrû değildir. Ebû Yûsuf yalnız imam hakkında meşrû olup mâadası için değil demiş. Diğer eimme ise imam ile me'mûm cümlesi hakkında meşrûdur diyolar.

a {Kaynakta “فأجينا” ziyadesi vardır. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu dua eş-Şâfiî'nin sözü olarak naklolunmaktadır. Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 609.}

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

533

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ يَسْتَسْقِي وَحَوْلَ رِذَاءِهِ
وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ وَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zeyd (b. Âsım b. Kâ'b el-Ensârî)¹ radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem istiskâ etmek üzere (musallâya) çıktı² ve (mübarek) ridâsını tahvil etti.³ {B1005 Buhârî, İstiskâ, 1.} Yine Abdullah b. Zeyd radiyallahu anhtan olan (diğer) bir rivayette, “İki rek‘at (namaz) da kıldırdı” denilmiştir.⁴ {B1012 Buhârî, İstiskâ, 4.}

.....

1 Bu Abdullah b. Zeyd yukarıda 126. hadis olarak bir rivayeti geçmiş olan zat ezan hadisinde mevzubahis olan Abdullah b. Zeyd b. Abdürabbih (358. hadisın hâşiyesine müracaat) değildir. Buhârî “Bunun sâhib-i ezan olduğunu İbn Uveyne zannediyor idiye vehmetmiştir. Zira bu zat Abdullah b. Zeyd b. Âsım el-Mâzenî el-Ensârî radiyallahu anhtır” diyor.

2 Bu söz istiskânın meşruiyetini ispat eder. Nitekim mesnûn olduğu beyne'l-müslimîn mücmaun aleyhtir. Buhârî'nin diğer tariklerden olan rivâyâtında خرج إلى المصلى فاستسقى {B1012 Buhârî, İstiskâ, 4.} denilmiş olduğundan tercümesinde “musallâya” kaydı kavis içinde ilâve edilmiştir. Zührî tarikından gelen bir rivayette de İbn Zeyd radiyallahu anhtan خرج بالناس يستسقى لهم. فقام فدعا الله ثم توجه قبل القبلة وحول رداءه فأسقوا “Kendileri istiskâ etmek üzere nâsı musallâya çıkardı ve ayağa kalkıp Allah’a dua buyurdu. Sonra kıbleye teveccüh ve ridâ-yı şerifini tahvil buyurdu. Derken Allah onlara yağmur verdi” {Kaynakta “فدعا الله” cümlesinden sonra “قائماً” ziyadesi vardır. B1023 Buhârî, İstiskâ, 15.} demiş olduğundan imam ile beraber memleket halkının da bir yevm-i muayyende tevazuan-lillah şehir haricine çıkıp hep birlikte istiskâ etmeleri mesnûn olduğuna hükmediliyor. Buradaki rivayet muhtasar olup bu istiskânın sebebi zikredilmediği gibi istiskânın sıfat ve keyfiyetinden de, musallâya çıkarken takınılan hal ve heyetinden de hiç bahsedilmemiştir. *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sahîh-i İbn*

Hibbân'da Âişe radiyallahu anhtan rivayet edildiğine göre, nâs Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme kuraklıktan şikâyet etmişler. Bunun üzerine minber-i şerifin musallâya götürülüp orada kurulmasını ferman ve muayyen bir günde oraya çıkmayı vaad buyurmuşlar. Mukarrer günde de gün doğarken dışarıya çıkıp minbere oturmuşlar. Sünen-i erbaa ile *Müsned-i Ahmed*'de rivayet olunan İbn Abbas radiyallahu anhümâ rivayetine göre de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem o gün mütebezzil, yani itinasız giyinmiş olarak kemâl-i tevâzu ve tazarrû ile dışarıya çıkmışlar ve musallâya gelince minbere çıkmışlar. Bezzâr ile Taberânî'nin *Mu'cem*'inde Ebü'd-Derdâ radiyallahu anh rivayetinde de, "Yağmur kıtaldı. Biz de Nebiyullah sallallahu aleyhi ve sellemden istiska buyurması için niyazda bulunduk. O da sabahleyin erkenden çıktı..." {*Bezzâr, el-Müsned*, X, 41, no: 4102.} denilmiştir ki, bunlardan musallâya çıkış heyeti ile vakt-i istiskâya istidlâl edilmektedir. Maahâzâ şehir haricine çıkmaksızın mescid-i şerifte ve cuma hutbesi esnasında istiskâ duasıyla iktifa buyurulduğu da 505. hadisin mantukundan ve şârih Aynî'nin Ebû Hanîfe rahimehullahın kavlini teyiden naklettiği birçok hadisten münfehim olmaktadır.

Burada mevzubahis istiskâ kıssası altıncı sene-i hicriyye ramazanında vâkı olmuştur.

3 Buhârî'nin diğer iki ve Müslim'in bir tarikinden gelen rivayetlerde حول yerine -çevirmek altı üstüne getirmek mânalarına gelen قلب tabiri istimal edilmişse de *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd'un Zührî rivayetinde, فجعل عطافه الأيمن على عاتقه الأيسر وعطافه الأيسر على عاتقه الأيمن "Ridâ-yı şerifin sağ yanını sol cepkeni, sol tarafını da sağ cepkeni üzerine getirerek kalbetti" {D1163 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 1.} denildiğine göre حول rivayetleri de حول mânasınadır. Yine Ebû Dâvûd'un diğer bir rivayetinde, فلما استسقى وعليه خميسة سوداء فأراد أن يأخذ بأسفلها فيجعله أعلاها. فلما ثقلت عليه قلبها على عاتقه "Üzerinde siyah bir hamîsa olduğu halde (hamîsanın tefsiri için 243. hadise müracaat) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem istiskâya çıktı. Hamîsanın etek tarafını tutup yukarıya yani omuzuna almak istedi. Bunda zahmet çekince mübarek cepkeni üzerine çevirdi" {Kaynakta "استسقى" ve "فأراد" fiilerinden sonra "رسول الله صلى الله عليه وسلم" ifadesi yer almaktadır. D1164 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 1.} demiştir ki, bunu Müslim'in şartı üzere sahihtir, diyerek Hâkim de *Müstedrek*'inde yine Abdullah b. Zeyd'den rivayet etmiştir. Libasın eteğini omuz tarafına ve omuz tarafını etek tarafına çevirmek تنكيس dedikleri şeydir. İmam Şâfiî tamam ittibâ için ridâyı tahvil ile beraber niyet buyrulup da icra edilememiş olan tenkîsi de ihtiyar etmiştir. Ehl-i âsârın haber verdiklerine göre mevzubahis olan ridâ-yı şerif, Uman mensucatından olup boyu 4 arşın 1 karış, eni de 2 arşın 1 karış; Vâkîdî'nin nakline göre boyu 6 arşın, eni 4 arşın 1 karış olup izârın da 4 arşın 1 karış boyunda ve 2 arşın 1 karış eninde idi ki, bu hülleyi (ridâ ile izârın mecmûu demektir) aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz cuma günleri ile bayramlarda giyerlerdi. Başka vakitlerde dürülür saklanırdı.

Tahvil ve tenkisteki hikmet, tefe'üldür, "Yâ rab! Bizim hal ve kıyafetimiz, şimdi nasıl değiştiyse içinde bulunduğumuz darlık ve kahd u galâ hali de öylece değişsin" gibi bir mânayı işrabdır.

Yine Buhârî'nin Abdullah b. Zeyd radiyallahu anhtan Müslim'in de yine müşârün ileyhten rivayetleriyle müeyyed bulunan rivayetinde (540. hadis), فحول إلى الناس ظهره واستقبل القبلة يدعو ثم حول رداءه ثم صلى ركعتين جهر فيهما بالقراءة etmek üzere kibleye teveccüh buyurdu. Sonra ridâ-yı şerifini tahvil buyurdu. Sonra iki rek'at namaz kıldırıp kıraatlerinde cehr buyurdu” {Kaynakta “صلى” fiilinden sonra “لنا” ifadesi yer almaktadır. B1025 Buhârî, İstiskâ, 17.} denilmiş olduğuna nazaran tahvîl-i ridâ kaziyyesi duaya mübâşeret buyurulacağı esnada vukua gelmiştir. Buna binaen cumhura göre tahvîl-i ridâ sünnettir. Yalnız Ebû Hanîfe sünnet olduğuna kâil olmayıp fi'l-i nebevî, sünneti beyan için değil, yalnız kıtlığın bolluğa inkılâbına işaret olmak üzere tefe'ül kastıyla vâki olmuştur der. Bu kavline de Endülü'sün kudemâ-yı ulemâsından İbn Selâm muvâfakat etmiştir. Tahvîl-i ridâ hakkındaki rivâyât-ı sahîha *Buhârî*'de hep İbn Zeyd radiyallahu anhtan olup Enes radiyallahu anhtan olan rivâyâtta bundan bahsetmediği gibi Enes'in râvisi İshak b. Abdullah yahut onunla Buhârî arasındaki diğer bir râvi استقبال القبلة ولا استقبل رداؤه ولم يذكر أنه حول رداؤه” {B1018 Buhârî, İstiskâ, 11.} demesi İmam Ebû Hanîfe'yi bu noktada takviye edecek gibi ise de Enes'in bu babda sâkit olması diğer râvinin kizbini, yahut hatasını istilzam etmediği gibi Enes radiyallahu anhtan tahvîl-i ridâ ile istikbâl-i kibleyi inkâr ettiğine de delâlet etmez. Nitekim Taberânî *Mu'cem-i Evsat*'ında, Enes radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in istiskâ buyurup namazdan evvel hutbe irat buyurduğunu ve kibleyi istikbal ile ridâ-yı şerifini tahvil buyurduktan sonra inip iki rek'at kıldırduğunu ve yalnız iftitah tekbiri ile iktifa buyurduğunu rivayet etmektedir. {Taberânî, *el-Evsat*, IX, 51, no: 9108.}

Tahvîl-i ridânın zamanı, hutbeye başlandıktan biraz sonradır ki, hutbenin sülüs-i miktarıyla taktir olunmuştur. Ancak İmam Mâlik'in kavli meşhûruna göre hutbe bittikten sonradır. Bazılarına göre ise iki hutbe arasındadır. İmam kalb-i ridâ ederken cemaat ona tâbi olur mu? Hanefiyye'ye göre olmaz. Bu kavillerine göre Sa'd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Muhammed b. Abdülhakem, İbn Vehb de muvâfıktırlar. Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise bu hususta cemaat da imama mütâbaat ederek ridâlarını kalbederler. Nitekim Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile beraber sahâbe-i kirâmın da kalb-i ridâ ettikleri *Müsned-i Ahmed*'in وحول الناس معه “Nâs da onunla beraber ridâlarını tahvil ettiler” {HM16579 İbn Hanbel, IV, 42.} rivayeti ile sabittir. Fukahâ-i Mâlikiyye'den İbn Mâcişûn, kadınlar hakkında kalb-i ridâ müstehap olmadığını tasrih etmiştir.

4 İbn Zeyd radiyallahu anhtan *Buhârî*'de bu ikinci tarikten olan rivayeti, خرج إلى المصلى فاستسقى فاستقبل القبلة وحول رداءه وصلى ركعتين {Kaynakta “حول” fiili yerine “قلب” bulunmaktadır. B1012 Buhârî, İstiskâ, 4.} suretinde olup daha tafsilidir. Bu iki tarikten olan rivayetler beynindeki fark-ı mühim, birincisinde namaz zikredilmemişken ikincisinde iki rek'at namaz kılındığı haber verilmiş olmasıdır. Bu ikinci rivayetin tafsiline bakılırsa musallâya huruç, hutbede dua için istikbâl-i kible ve tahvîl-i ridânın mesnûn olduğu sabit olduğu gibi cemaatle iki rek'at namaz kılmanın da mesnûn olduğu sabit olur. Ancak İmam Ebû Hanîfe buradaki

ilk rivayette, Enes radiyallahu anhtan gelen rivâyâtta cemaatle namazdan bahsedilmediğine bakıp bu namazın mesnûn olmadığına ve ancak münferiden namaz kılmakta da beis bulunmadığına kâil olmuştur. Müşârün ileyhçe istiskâ, dua ve istiğfardan ibarettir. Zira *يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا* ^a *اَسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا*. âyet-i kerîmesinde yağmurun nüzûlü namaza değil, istiğfara ta'lik buyurulmuştur. Binaenaleyh istiskâda asıl olan namaz değil dua ve tazarrûdur. İbrâhim en-Nehaî'nin de buna kâil olduğunu ve Ömer radiyallahu anhın da bir defa istiğfardan başka bir şey yapmaksızın istiskâda bulunduğunu şârih Aynî rivayet ettiği gibi bu kavli teyiden evvelce zikredilen hadislerden başka İbn Mâce'nin Kâ'b b. Mürre radiyallahu anh, Ebû Dâvûd'un Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ, Taberânî'nin Ebû Ümâme radiyallahu anh, Beyhakî'nin Abdullah b. Cerâd radiyallahu anh, yine Ebû Dâvûd'un Umeyr Mevlâ Ebû'l-Lâhim radiyallahu anh, Bezzâr ile Taberânî'nin Ebû'd-Derdâ radiyallahu anhtan *Mu'cem-i Sagîr*'de Taberânî'nin Ebû Ümâme radiyallahu anhtan, Ebû Avâne'nin İbn Abbas ve Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhümden ve *Mu'cem-i Kebîr*'inde Taberânî'nin Şeffâ' bint Halef radiyallahu anhâdan rivayetlerini zikreder ki bunlarda namaz mevzubahis değildir. Lâkin râvilerin sükûtu, namazı zikreden râvilerin turuk-ı sahîha ve kesirde gelen nakillerine itibar etmeye mani olmayıp bunlardaki sükût, eksik rivayet ettiklerine yahut mâlûmu i'lâm etmek istemediklerine ve bu mülâhaza vârit olmazsa salât ile de, yalnız istiğfar ve dua ile bilâsalâtin istiskâ buyurulduğuna mahmûl olur. Nitekim diğer fukahaya göre namaz kılmadan istiskâ da câiz olup ekmel olan sureti –yukarıda beyan edildiği üzere– namaz ile olanıdır. Bundan dolayı İmâm Meyn cemaatle bayram namazı gibi iki rek'at salât-ı istiskânın mesnûn olduğuna kâil olup İmam Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed de buna zâhib olmuşlardır.

Kaldı ki salât-ı istiskâ hutbesi namazdan evvel midir, sonra mıdır? İbn Zeyd radiyallahu anh hadisinin gerek ikinci tarikten olan rivâyat-ı mefhûmundan, gerek üçüncü bir tarikten olan bir rivayete göre, *ثم صلى لنا ركعتين* “Sonra bize iki rek'at namaz kıldırdı” demesindeki sarâhatten hutbenin –cuma günkü gibi– namazdan evvel olması lâzım geleceği anlaşılır. Âişe radiyallahu anhânın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da olan âtideki rivayeti de bunu müeyyiddir. Ümmü'l-mü'minîn hazretleri diyor ki: Ortalık Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yağmurun kıtılmasından şikâyet ettiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem emretti. Musallâya bir minber kuruldu ve herkesin sahrâya çıkacağı günü tayin ile bir mîad gösterdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hâcib-i şems gözüktüğü zaman çıktı ve minber üzerine oturup tekbir aldı ve Allah Teâlâ'ya hamdûsenâ etti. Sonra, *إنكم شكوتم جذب دياركم واستفخار المطر عن إبان زمانه عليكم وقد أمركم الله تعالى أن تدعوه. ووعدكم أن يستجيب لكم.* “*Ey cemaat! Siz diyarınızın kahta uğradığından ve yağmurun, ilk zamanlarından sonraya teahhur etmiş olmasından şikâyet ettiniz. Halbuki Allah Teâlâ kendisine dua etmenizi size emrettiği gibi duanızı kabul etmeyi de size vaad buyurmuştur*” buyurduktan sonra,

a Nûh, 71/10, 11.

الحمد لله رب العالمين. الرحمن الرحيم. ملك يوم الدين. لا إله إلا الله يفعل ما يريد. اللهم أنت الله لا إله إلا أنت الغني ونحن الفقراء. أنزل علينا الغيث. واجعل ما أنزلت لنا قوةً وبلاغاً إلى خير *Hamd, âlemlerin rabbi, rahmân ve rahîm ve yevm-i dînin (kıyamet gününün) meliki olan Allah'adır. Allah'tan başka ma'bûdü bi'l-hak yok. O dilediğini işler. İlahî, kendisinden başka ma'bûdü bi'l-hak olmayan Allah sensin, ganî sensin. Fakir ise bizleriz. Üzerimize rahmeti yağdır. Yağdırdığını da bize kuvvet ve hayra eriştirecek bir şey eyle yâ rab!*" diye dua buyurdu. Sonra mübarek ellerini semâya doğru kaldırdı. Kaldıra kaldıra nihayet koltuklarının beyazı göründü. Sonra arkasını cemaate dönüp ridâ-yı şerifini tahvil buyurdu. Yine mübarek ellerini kaldırdı. Sonra cemaate mübarek vech-i şerifini çevirip minberden indi ve iki rek'at namaz kıldırdı. Derken Allah Teâlâ hiç yokken bir bulut yarattı. Gürledi, çaktı, sonra Allah Teâlâ'nın izniyle yağmur yağmaya başladı. Öyle ki, mescid-i şerifine varmadan seller akmaya başladı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem halkın dam atları bulmak üzere koşuştuklarını görünce mübarek ön dişleri belirinceye kadar tebessüm buyurup, أشهد أن الله على كل شيء قدير وأناي عبد الله ورسوله *"Allah'ın her şeye kâdir olduğuna, kendimin de Allah'ın kulu ve resulü olduğuma şehâdet ederim"* buyurdular. {Kaynakta "خير" sözcüğü yerine "حين" bulunmaktadır. D1173 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 2.}

Bizim kıraatimiz *يوم الدين* malik iken bu rivayette *يوم الدين* okunmuştur. Ebû Dâvûd, hadisi yukarıdan aşığıya serdettikten sonra, "Ehl-i Medine *يوم الدين* okurlar ve bu hadis onlara hüccettir" diyor.

Lâkin *Sihah*'taki rivayetlerine muhalif olarak Abdullah b. Zeyd radiyallahu anhin *Sünen-i Ahmed*'de diğeri bir rivayeti daha vardır ki, onda bunların aksine olarak hutbeden evvel namaza başlanmış olacağı haber veriliyor. Fukaha her iki suretin câiz olduğunu söyleyerek şahs-ı vâhidin iki rivayeti beyninde münâfât olmadığını söylerler. Lâkin -diğeri birçok hadisten dolayı- müstehap olan bayram namazında olduğu gibi namazı takdim etmektir.

Salât-ı istiskânın iki rek'at olduğu mücmaun aleyh ise de keyfiyet-i edâsında ihtilâl olunmuştur. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un rivayetine göre İshak b. Abdullah b. Kinâne'yi o tarihte Medine emîri olan Velîd b. Utbe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in istiskâ namazını sormak üzere İbn Abbas radiyallahu anhümâ nezdine göndermiş. Müşârün ileyh hazretleri, خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم متبذلاً متواضعاً متضرعاً حتى أتى المصلي فرقي المنبر فلم يخطب خطبكم هذه. ولكن لم يزل في الدعاء والتضرع والتكبير. ثم صلى ركعتين كما يصلي في العيد *"Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem musallâya giyiminde itinasız olarak mütevaziyane ve mutazarriyane gitti. Musallâya varınca minbere çıktı, sizin irat ettiğiniz hutbelere benzer hutbe irat buyurmadı. Lâkin muttasıl dua ve tekbir ile meşgul oldu. Sonra bayramlarda kıldırıldığı gibi iki rek'at kıldırdı"* {D1165 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 1.} diye haber göndermiştir. İşte buradaki *في العيد* كما يصلي lafzından salât-ı îdde olduğu gibi salât-ı istiskâda da zâit tekbirler getirileceğine hükmedilmiştir ki, İmam Şâfiî'nin mezhebi budur. Saîd b. Müseyyeb ile Ömer b. Abdülazîz, Mekhûl ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de budur. Lâkin cumhura göre salât-ı istiskâda sair namazlarda olduğu gibi yalnız iftitah

tekbiri almakla iktifa edilir. Mâlik, Sevrî, Evzâî, İshak b. Râhûye, kavî-i meşhûruna göre Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr, Ebû Yûsuf, Muhammed vesair ashâb-ı Ebû Hanîfe hep buna kâillerdîr. Dâvûd ez-Zâhirî ise, ister bayram namazı gibi müteaddit tekbir ile, ister başka namazlar gibi yalnız iftitah tekbiri ile kılınabilir, diyor. İbn Abbas radiyallahu anhümanın her iki namazı birbirine benzetmesi yalnız ikişer rek'at olmaları, kıraatlerinde cehredilmesi ve iki rek'at namazın hutbeden evvel olması cihetlerindedir. Kalb-i ridâ buyurulduğuna ve ilk rek'atta yedi ve ikinci rek'atta beş tekbir alınıp سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى {el-A'lâ, 87/1.} ve هَلْ أَتَاكَ {el-Gâşiye, 88/1.} sûreleri kıraat buyurulduğuna dair Hâkim'in Müstedrek'inde ve Dârekutnî ile Beyhakî'nin Sünen'lerinde İbn Abbas radiyallahu anhümâdan diğer bir hadis daha mervî ise de cumhurca râvileri ihticâca sâlih addedilmedikleri gibi Enes radiyallahu anhnın, Taberânî'nin Evsat'ında mervî، إلا تكبيراً، "Sonra iki rek'at namaz kıldırıldı ve yalnız bir tekbir aldı" {Taberânî, el-Evsat, IX, 51, no: 9108.} hadisine de muarızdır demişlerdir.

Salât-ı istiskânın üçüncü meselesi vaktinin tayinidir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisine binaen Hanefiyye, Mâlikiyye ve Hanâbile'ye göre salât-ı istiskânın vakti, bayram namazının vaktidir. Şâfiyye'ye göre râcih olan kavle göre ise ekser ahkâmı bayram namazı ahkâmı gibi olmakla beraber vakt-i muayyeni de yoktur. Salât-ı kûsûf gibi zâtî sebep bir namaz olduğu için vakt-i salât, sebep-i salât ile deveran eder ve gece ile gündüzün her kısmı ona vakit olabilir. Maahâzâ vakt-i muhtârî da bayram namazının vaktidir derler ki: Cumhur ile olan hilâfları ehemmiyetsiz bir hilâf olmuş olur.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدِيثُ دُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ لِلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَعَلَى مُضَرَ تَقَدَّمَ وَقَالَ فِي آخِرِ هَذِهِ الرَّوَايَةِ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ غَفَارُ غَفَرَ اللَّهُ لَهَا وَأَسَامُ سَالَمَهَا اللَّهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin müstaz'afîn-i ehl-i iman lehine⁵ ve Mudar (küffârı) aleyhine⁶ duâ-yı nebevîlerine dair mervî olan hadis (ki evvelce 449. olarak) geçmişti.⁷ (Buradaki) rivayetin sonunda (Ebû Hüreyre radiyallahu anh) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin, "Gıfâr'a Allah mağfiret etsin, Eslem ile de barışık gitsin"⁸ (diye dua) buyurduğunu da (ziyade olarak) söylemiştir. {B1006 Buhârî, İstiskâ, 2.}

.....

5 küffâr elinde bunalıp kalan ve zayıf ve âciz görülen müminler demektir ki 449. hadiste görüldüğü üzere bunlardan murat Velîd b. Velîd, Seleme b. Hişâm, Ayyâş b.

Ebû Rebîa radiyallahu anhüm ile çaresizlikten hicrete yol bulamayan ve her gün imanları yüzünden türlü türlü işkencelere uğrayan fedâîlerdir.

6 Rebîa'dan olan Abdülkays vefdinin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ancak eşhür-i hurumda görüşmeye fırsat buldukları ve henüz küfürlerinde berdevam olan Mudar kabâilinin hâil olması buna sebep olduğu 49. hadisin metninden anlaşılmıştır.

7 Bu hadîs-i şerifin Buhârî'ce istiskâ ile münasebeti şu cihettendir: 449. hadiste olduğu gibi 531. ile havâşisinde zikredilen ehâdîs-i şerifeye nazaran bazı kabâil ile eşhâs-ı muayyene aleyhine, diğer birtakımlarının lehine dua buyurulmasından küffâr aleyhine duanın ve istiskâda da böyle yapmanın câiz olduğunu ifham içindir. Kunut duasında vesair evkâtta olduğu gibi istiskâ duasında da İslâm ve müslimîn aleyhinde olanların aleyhlerine dua meşrûdur. Küffârın kaht u galâya giriftar olmaları zayıf olmalarını ve binaenaleyh ehl-i İslâm'a tecavüze vakit bulamamalarını intaç eder. Buhârî bu hadisi burada işte bu mülâhaza ile tekrar etmiştir. Yoksa hadiste istiskâyâ müteallik bir söz geçmiyor. Zalimlerin helâkine ve müminlerin necatına dua etmek mesnûndur. Bazılarınca zaleme ve küffâr, hürriyet-i dini ayak altına alan makûleden iseler helâklerine, değil iseler tövbelerine dua edilir, demişlerdir. Nitekim Ebû Hüreyre radiyallahu anhin kabilesi olan Devs, müşrik oldukları ve Ebû Hüreyre'nin vâlidisi zât-ı pâk-i risâletpenâhîyi vesile ederek oğluna eziyet edip fena muamelelerde bulunduğu halde, اللهم اهد دوسنا "Ya rab! Devs'e hidayet ver" {B2937 Buhârî, Cihâd, 100.} duâ-yı nebevîsi berekâtıyla hep imana gelmişlerdir. Bedir günü de Ebû Bekir radiyallahu anhin büyük oğlu Abdurrahman radiyallahu anhin henüz imana gelmemiş ve sevâd-ı müşrikîni teksir etmek üzere harbe gelmişti, işte bu harbde Abdurrahman sufûf-ı müslimîn üzerine hamle ettikçe Ebû Bekir ile zevcesi oğullarının helâkine, geri döndükçe de tövbesine dua ederlerdi; diye bir rivayet olduğunu Aynî zikrediyorsa da cây-ı nazardır. Zira Bedir Gazvesi'ne kadınların iştirak ettikleri pek meşhûktür.

8 غفار غفر الله لها وأسلم سالمها الله {B1006 Buhârî, İstiskâ, 2.} daki cinâs-ı iştikâk, pek latif değil mi? Bu dua -Buhârî'nin ta'lîkan zikrettiği hadîs-i mürsele nazaran- hep sabah namazında ve son rek'atta olurdu. Yatsı namazında da, öğle namazında da dua buyurulduğu rivayetleri de vardır. Yatsı ve öğle, hatta akşam namazlarındaki kunutun mensûh olduğu, sabah namazındaki kunutun neshinde ihtilâf bulunduğu vitir bahsinde geçmişti. Buradaki hadisin en son cümlelerindeki mâzi sîğaları ihbârî mânasına da, dua mânasına da gelebilir. Hadisin üst tarafı dua olması karînesiyle (449. müracaat) mâba'di de dua olarak tercüme edilmiştir. Ancak bazı rivayetlerde وعصية عصوا الله dan sonra اللهم العن بني لحيان ورعلاً وذكوان {M1557 Müslim, Mesâcid, 307.} diye ihbara iltifat buyurulmuş ve onu müteakip غفار غفر الله لها... أما أني لم أقلها ولكن قالها الله... {M6433 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 185.} ziyadesi olduğundan Gıfâr'ın mağfuriyeti, Eslem'in Allah ile müsâlemeti vahy-i ilâhî ile ihbar edilmiş olması ihtimalini takviye ediyor ve son iki cümleyi, "Gıfâr'a gelince, onlara Allah mağfîret etti, Eslem ile de Allah barışmıştır" diye tercüme etmekte

RİVAYETLER

سبع rivayeti vardır ki, buna göre, “Onlar hakkında dilediğim yedi şiddet yılıdır” demek olur.

Bir nüshaya göre *أكلوا حتى أكلنا حتى* yerinde *حتى أكلنا حتى* ki “biz yedik” demektir. Müşrikler İbn Mes‘ûd radiyallahu anhın kavmi oldukları için bu itibar ile böyle diyebileceği gibi o kıtlık senelerinde Mekke’de buldukları için onlar da beraberce zahmet çekmiş olabilirler. Fakat hâle muvâfik ve meşhur olan rivayet metinde olanıdır.

Bir nüshada *أحدكم* yerinde *أحدكم* “içinizden biri” denilmiştir ve mânası herhangimiz böyle bir açlığa giriftar olsa şöyle böyle görür demek olur.

Bazı nüshalarda *قال الله تعالى* yerinde *قال الله عز وجل* dir.

Bazı nüshalara göre *إنكم عائدون* dir.

Bazı nüshalara göre *يوم نبطش البطشة الكبرى* أنا منتقمون dir.

Bazı nüshalara göre *فقد مضت* dir.

9 Bu hadîs-i şerif *Buhârî*’nin birçok yerinde tekerrür etmiştir. Sûre-i Rûm’un tefsirine dair olan hadisler meyanında Mesrûk b. Ecda’ el-Hemedânî’nin şu sözleriyle başlıyor: “Adamın biri Kûfe’nin Kinde kapısında tahdîs ile meşgul iken (sûre-i Duhân’daki âyet münasebetiyle olacak) “Kıyamet günü bir duman gelecek ki münafıkların kulaklarını tıkayacak ve gözlerini bağlayacak, mümin ise o duman yüzünden zükkâm gibi bir şeye mübtelâ olacak” dedi. Biz bu sözden ürktük. Ben ise İbn Mes‘ûd radiyallahu anhın nezdine gittim. Yan tarafına yaslanmış yatmıştı. Ben bu sözü kendisine söyleyince pürgazap kalktı oturdu. (Müslim’in yine Mesrûk’tan rivayetinde: Abdullah b. Mes‘ûd radiyallahu anhın nezdine biri gelip dedi ki: Şimdi mescidde biri vardır. Kur’an’ı kendi re’yiyle tefsir edip duruyor. *يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُّبِينٍ* âyet-i kerîmesini tefsir ederken kıyamet günü nâsın üzerine bir duman gelip bu duman nefeslerini kesecek ve o duman yüzünden onlara zükkâm gibi bir şey arız olacak diyor, deyince İbn Mes‘ûd radiyallahu anh dedi ki: Duhânı ben size anlatayım): Dedi ki: Bilen söylesin, bilmeyen de (Allahu a’lem) desin. Zira insanın bilmediği şey için bilmiyorum demesi de ilimdir. Allah Teâlâ Peygamber’i sallallahu aleyhi ve sellem, *اللهم أعني عليهم بسبع* “*Habîbim! Onlara de ki: Ben şu hizmet-i risâletime mukabil sizden hiçbir gûne ücret istemediğim gibi mütekellifînden yani gösteriş yapanlardan da değilim, de*”^b buyurdu. (Bu âyetin sebab-i nuzûlü budur ki) Kureyş İslâm’ı kabulden geri kalmışlardı da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *اللهم أعني عليهم بسبع* “*İlâhî! Yûsuf’un zamanındaki yıllar gibi yedi şiddet yılı ile yardımda bulun*” diye Kureyş aleyhine dua buyurmuştu. İlâ âhirih. {B4774 Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 1.} Hadisin alt tarafı

a ed-Duhân, 44/10.

b Sâd, 38/86.

buradakinin hemen hemen aynıdır ve lafızlarında pek az ihtilâf vardır. Demek ki, bu hadisin mevridi Kur’ân-ı Kerîm’deki Duhân âyetinin tefsiri olup Ebû Süfyân’ın فادع لهم niyazı üzerine istiskâ buyurulmuş olması münasebetiyle ebvâb-ı istiskâya mükerreren idhal edilmiştir.

10 Kıssanın hicret-i nebeviyeden evvel vukuuna diğer tarikten olan Buhârî rivayetinde İbn Mes’ûd’un, ثم عادوا إلى كفرهم denilerek Kureyş’in دخان cezasını gördükten ve musibetin duâ-yı celîl-i nebevî üzerine indifâından sonra yine küfür ve inkâra sapsmış olduklarını haber vermesi de delâlet eder ki, bunun cezası da biraz sonraki izahtan anlaşılacağı üzere **batşe** ile **lizam** olmuştur. Kureyş’in kahta uğramaları hakkındaki duanın sebab-i aslîsi küfür ve inatları olmakla beraber sebab-i karîbinin de 177. hadisteki “selâ-yı cezûr” yani Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm namazda iken bir devenin döl eşini üzerine atıp gülüşmeleri ve istihza edepsizliklerini azıtmaları olduğunu Hâfız Dimyâtî söylüyor.

11 Buhârî’nin bazı rivayetlerinde, أن قريننا أبطنوا عن الإسلام “Kureyş dâire-i İslâm’a girmekte geciktiler” {B4774 Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 1.}, diğerinde, لما استعصوا على النبي صلى الله عليه وسلم, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem karşı çetin davrandılar” {B4821 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 2.}, üçüncü bir rivayetinde de, لما غلبوا على النبي صلى الله عليه وسلم واستعصوا عليه, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem inatlarıyla galebe edip ona karşı çetin davrandıklarında” {B4822 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 3.} suretlerinde vârit olmuştur ki, mânaları bir yola çıkar.

12 Bazı tariklerden bunu Buhârî, اللهم اكفنيهم بسبع كسيع يوسف “İlâhî! Yûsuf’un yedi yılı gibi yedi yıllık şiddet ile bu heriflerin belâsını başımdan at da onlarla uğraşmayayım” {B4693 Buhârî, Tefsîr, (Yûsuf) 4.}; bir diğerinde, اغني عليهم e bedel اكفنيهم buyurulduğu rivayet edilmiştir ki, hep rivayet bi’l-ma’nâdır.

13 Ölü hayvan ميتة kokmuş hayvan eti de جيفة mukabilidir. Beyinlerinde fark vardır. Vech-i şer’îsi üzere zebhedilmemiş hayvan, taze iken bile ekli haram olan meyledir. Cîfe ise onun kokmuşudur.

Diğer rivayetinde, فدعا عليهم النبي صلى الله عليه وسلم فأخذتهم سنة حتى هلكوا فيها وأكلوا الميتة والعظام “Bunun üzerine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem onların aleyhine dua buyurdu da onları bir kıtlık yakaladı ki o yıl helâk oldular, ölü eti yiyip kemik kemirdiler” {B1020 Buhârî, İstiskâ, 13.} denilmiştir.

14 Buhârî’nin diğer rivayetinde daha sarîh olarak, حتى جعل أحدهم يرى ما بينه وبين السماء كهيفة “Nihayet iş o raddeye geldi ki, herhangi biri baktığında açlığından kendisiyle gökyüzü arasında duman gibi bir şey gördü” {B4822 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 3.} denilmiştir.

15 Cûzcânî ile Beyhakî’nin mevsûlen rivayetlerinde de, فجاءه أبو سفیان وناس من أهل مكة، فقالوا يا محمد إنك بعثت رحمة وإن قومك قد هلكوا “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nezdine Ebû Süfyân ile ehl-i Mekke’den bazıları gelip dediler ki: Yâ Muhammed! Sen rahmet olarak ba’s olundun. Senin kavmin ise helâk oldular” {Kaynakta “بعثت” fiilinden önce “ترعم أنك” ifadesi yer almaktadır. BS6523 Beyhakî, el-Kübrâ, III, 497.} tarzında olup Ebû Süfyân’ın huzur-ı âlî-i risâletpenâhîye yalnızca gitmeyip vücûh-i ehl-i Mekke’den bazılarını da yanına almış olduğu

anlaşıyor. 177. hadisteki selâ-yı cezûr kıssasından da'vet-ı celîle-i nebeviyyenin hedefe isabetinden ehl-i Mekke'nin küfür ve inatlarıyla beraber tecrübe neticesi olarak ne kadar ürkütükleri anlaşılıyor. Ehl-i Mekke'nin o devirlerdeki hali, kavm-i Firavun'un, فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ. وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا olarak görüldüğünde işte bu, açık bir sihirdir, dediler. Bu âyâtın sıdk-ı nübüvvete delil olduğuna nefisleri yakîn-i tâm hâsıl etmişken yine muttasıf oldukları zulümden ve kibirlerinden dolayı bile bile inkâr ettiler^a nazm-ı kerîminde Hak Teâlâ'nın tasvir buyurduğu hallerine ne kadar benziyordu! Bunların inadına küfretmelerinin menşei kibir ve taazzum idi.

Ebû Süfyân ile rüfekâsının kıtlık sıkıntısı üzerine bu gibi mukaddimelerle Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin gönlünü almaya gelmeleri, kıssanın hicretten evvel vâki olduğuna delâlet eder. Zira Ebû Süfyân radiyallahu anhin Bedir'den evvel Medine taraflarına geldiğine dair hiçbir rivayet yoktur.

16 Ebû Süfyân "senin kavmin" demesi Kureyş'in uzaktan, yakından hep Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme karâbetleri olduğuna binaendir. Ebû Süfyân وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ^b mücebince "Âlemîne rahmet olarak mürsel olduğunu söyleyip dururken kendi hîşânına bu rahmetin isabet etmemesi ve bunların dua ile helâk olmaları revâ değildir" demek istiyor.

17 Nebî-i rahmet ve hâdî-i ümmet sallallahu aleyhi ve sellemin bu niyaz ve istirham üzerine kendi düşmanları için dua buyurdular mı? İbn Mes'ûd radiyallahu anh buradaki rivayete nazaran bundan sâkit ise de Buhârî'nin diğer rivayetlerinden birine nazaran Ebû Süfyân, يَا مُحَمَّدُ! مُدَارُ كَبَائِلِي لِأَنَّكَ لَمْ تَكُنْ تَدْعِي لِي بِدُعَاءِ الْمُنَادِي. فَاسْتَسْقَى فَسَقُوا "Yâ Muhammed! Mudar kabâili için Allah'tan yağmur niyaz et, zira helâk oldular" demesine mukabil, يَا رَسُولَ اللَّهِ اسْتَغْفِرُكَ لِمُدَارٍ فَاسْتَسْقَى فَسَقُوا "Nasıl, Mudar için mi dua edeyim? Sen hakikaten cüretkârsın" buyurmuşsa da "Yağmur duasını etti, Mudar da yağmur gördüler" {B4821 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 2.} denilmiş olduğuna bakılırsa hem istiskâ buyurulmuş, hem de duâ-yı nebevîleri berekâtıyla o kıtlık belâsı mürtefi' olmuştur. Bu rivayette Ebû Süfyân'ın Mudar için şefaatte bulunması diğer rivayetlerde Kureyş için istişfâ' etmiş olmasına münâfi değildir. Zira Kureyş de Mudar'dandır ve kıtlık yalnız Mekke'ye münhasır kalmayıp İslâm'a adâvetleriyle mâruf olan diğer Mudar kabâiline de sirayet etmişti. Müslim'in rivayetine nazaran Ebû Süfyân, يَا رَسُولَ اللَّهِ اسْتَغْفِرُكَ لِمُدَارٍ فَاسْتَسْقَى فَسَقُوا "Yâ Resûlellah! Mudar için Allah'tan mağfiret niyazında bulun" {M7067 Müslim, Münâfikîn, 40.} demiş ki, Resûl aleyhi's-salatü ve's-selâmın isti'zâm edip hayretle telakki buyurdıkları keyfiyet de işte bu istiğfar hükmü olmuş olur. Nasıl oluyor da küfründe bu kadar musır olan Mudar bugün istiğfar talebinde bulunuyor ve senin onların nam ve hesabına bunu talep edişin hakikaten cüretkârlıktır, demek istemişlerdir. Filhakika o zamanlarda Mudar'ın iman edeceklerini ümit etmedikleri için aleyhlerine bile dua buyurmuşlardır.

a en-Neml, 27/13-14.

b el-Enbiyâ, 21/107.

Zât-ı akdes-i risâletpenâhînin taaccübleri istiskâ taleplerine değil, istiğfar taleplerine râci olduğundan muttasıf oldukları rahmet iktizasınca istiskâ buyurmuşlardır. İstiskânın hem vâki hem de semerât-ı celîlesi hâsıl olduğuna Cûzcânî ile Beyhakî'nin biraz evvel mevzubahis olup Buhârî'nin de ta'likân sevkettiği hadisteki, فدعا رسول الله صلى الله عليه وسلم، فسقوا الغيث. فاطبقت عليهم سبعا وشكا الناس كثرة المطر. قال اللهم حوالينا ولا علينا. فانحدرت السحابة عند رأسه فسقوا الناس حولهم "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dua buyurdu ve onlara yağmur ihsan olundu. Yedi gün yedi gece adamakıllı islandılar. Ondan sonra halk yağmurun çokluğundan şikâyete başladılar. Bunun üzerine, 'Yâ rab! Etrafımıza yağdır, üzerimize değil' diye dua buyurunca mübarek başının üstünden bulut sıyrıldı. Etraftaki halk yağmurdan istifade etmeye başladı" {B1020 Buhârî, İstiskâ, 13.} ziyadesi de delâlet eder. Beyhakî *Delâil*'de aynı kıssayı Kâ'b b. Mürre yahut Mürre b. Kâ'b el-Behzî radiyallahu anhtan, "إنك لجرئ المضر؟" "Sen hakikaten cüretlisin. Mudar için mi istiskâ edeyim?" {Beyhakî'de tespit edilememiştir. HM18234 İbn Hanbel, IV, 236.} lâfzıyla rivayet eder. Bu rivayette Kâ'b b. Mürre radiyallahu anhın da huzûr-ı risâletpenâhîye gelenlerden biri olduğu anlaşılıyor. Lâkin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duada teahhur buyurdıklarını görünce, يا رسول الله استنصرت الله فنصرك ودعوت يا رسول الله استنصرت الله فنصرك ودعوت "Yâ Resûlellah! Allah'tan nusret diledin, sana nusret verdi. Allah'a dua ettin sana icâbet etti" mukaddimesiyle kendisinin istişfâ' etmesi üzerine mübarek ellerini kaldırıp, اللهم أسقنا غيثًا مغيثًا مريعًا مريعًا طبقًا عاجلاً غير راثٍ نافعًا غير ضارٍ *"İlâhî! Bize can kurtaran, bereketli, latif ve hoşgüvâr, her tarafa şâmil, âcil ve gecikmez nâfi ve zarar vermez bir rahmet ihsan et!"* diye dua buyurdıklarını rivayet etmektedir. {HM18234 İbn Hanbel, IV, 236.} Bu dua *Sünen-i İbn Mâce* ile *Müsned-i Ahmed*'de de Kâ'b b. Mürre radiyallahu anhtan rivayet edilmektedir. Müşârün ileyhın rivayetinde de, فأجيبوا فما لبثوا أن أتوه فشكوا إليه كثرة المطر فقالوا قد تهدمت البيوت. فرفع يديه فقال اللهم حوالينا ولا علينا... "Müşriklerin matlûbları verildi. Ancak çok sürmeden tekrar gelip yağmurun çokluğundan şikâyet ettiler ve 'Evler yıkılmaya başladı' dediler. Bunun üzerine mübarek ellerini kaldırıp, اللهم حوالينا ولا علينا buyurdu..." {HM18234 İbn Hanbel, IV, 236.} denilmiş olduğundan biraz evvel Cûzcânî ile Beyhakî'nin mevsûlen ve Buhârî'nin ta'likân rivayet ettiğinden bahsettiğimiz İbn Mes'ûd radiyallahu anhadisinden o kısmı hakkındaki şüphe şârih Askalânî'ce tamamen zâil olmuş oluyor. Zira İbn Mes'ûd radiyallahu anhın o hadisteki اللهم حوالينا ولا علينا ya dair olan kısmı Mekke'deki istiskâyâ değil, Enes radiyallahu anhın bahsettiği Medine istiskâlarından birine ait olup râvilerden Esbât b. Nasr'ın yanlışlıkla iki rivayeti yekdiğere mezcetmesinden ileri geldiğine bazıları zâhib olmuşlardır. Şârih Aynî de bu yanlışlığa kâil olanlardan biridir. İbn Hacer el-Askalânî ise istishâ yani yağmurun kesilmesini niyaz kıssasının taaddüdüne kâil oluyor.

18 Bu âyât-ı kerîmeyi bu münasebetle okuyan zat –diğer tariklerden gelen rivâyâtın delâletiyle– İbn Mes'ûd radiyallahu anhtır. Yoksa Ebû Süfyân'ın dua istirhamına mukabil Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarafından cevaben tilâvet buyurulmuş değildir. Zira İbn Mes'ûd'un siyâk-ı beyânına göre bu âyât-ı kerîmenin nüzûlü için vukua gelen esbâbın birincisi bu kaht hadisesidir. Bu âyet de sebab-i nüzûlüne bittabi tekaddüm edemez.

19 Buhârî'nin sûre-i Duhân tefsirindeki İbn Mes'ûd radiyallahu anh rivayetine nazaran bu âyât-ı kerîmenin tefsiri şu oluyor: Bu, yani duhân âyeti, Kureyş'in Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme âsi gelmeleri üzerine Yûsuf aleyhisselâmın kaht senelerine mukabil kaht yıllarına uğramaları için dua buyurulduğu ve duâ-yı nebevî üzerine kaht ve meşakkat-i azîmeye giriftar oldukları zaman zuhura gelmiştir ki, bir âdem gökyüzüne baktığı zaman kendisiyle gök arasında aklıktan dumana benzer bir şey görürdü. İşte o zamanlarda da Allah Teâlâ, *“فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُّبِينٍ. يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ”* *Semanın, bu adamların her tarafını kaplayacak şüphe götürmez bir duman göstereceği dehşetli günü gözle. İşte bu, elîm bir azaptır*^a âyet-i kerîmesini inzâl buyurdu. Âyet zuhur edince Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanına gelip, “Mudar için Allah'tan yağmur niyazında bulun. Zira artık helâk oldular” denildi. Bu teklifte bulunan bir kimseye Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *المضر إنك لجرئ* buyurdu da yine taleb-i sukyâda bulundu ve onlara yağmur verildi. Bunun üzerine, *رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ . أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ . إِنَّكُمْ عَائِدُونَ . أَنَّا كَأَشْفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ .* *Onlar belâyı görünce ey bizim rabbimiz, şu azabı üzerimizden sıyrıp at, artık iman ediyoruz dediler. Nerede onlar, nerede uslanma! Bu azabın refinden daha mühim şeyler gördüler de iman etmedilerdi. Onlara her şeyi açıkça öğreten, haber veren bir Peygamber geldi. Sonra ne oldu? Ondandır yüz çevirip mualllem ve mecnun dediler, yani söylediklerini kendisine başka bir adam öğretiyor diye iftira ve hâl-i vahiyde kendisine ârız olan gaşy ve bîhûdiye bakıp cinlerin tasallutuna uğramış mecnun telakki ettiler. Her ne ise biz azabı ey müşrikler Peygamberimizin duasıyla az bir müddet için refediyoruz ama siz yine inkâr ve isyan vadilerine avdet edeceksiniz*^b âyetleri nâzil oldu. Lâkin onlar refahı bulunca yine –Allah'ın verdiği haber-i sâdika mutâbık olarak– evvelki refah zamanlarındaki hâl-i küfre avdet ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ ve tekaddes hazretleri *“Hele sen onları batşe-i kübrâ ile yakalayacağımız günü gözleyedur, bizim nasıl intikam aldığımızı görürsün”*^c âyet-i kerîmesini inzâl buyurdu. (Batş) –Âsım'ın beyanına göre– bir kimseyi arslan gibi unu satvetle kavrayıp tutmak demektir.

Buhârî'nin sûre-i Yûsuf ve sûre-i Rûm ve sûre-i Sâd (ص) tefsirlerindeki rivâyâtında İbn Mes'ûd radiyallahu anhın Duhân âyetinin Kûfe'deki kıssahanın dediği gibi kıyamet âyâtından olmadığına *أيكشف عنهم العذاب* âyet-i kerîmesini delil göstererek, *أيكشف عنهم عذاب الآخرة إذا جاء؟* “Kıyamet günü onlardan azap ref olunacak mı imiş?” Ve “Âhîret azabı onların başına geldiğinde ref olunur mu imiş” diyor. Müşârün ileyhin bu inkârı ictihadîdir. Delili, Kur'an'dan olduğu için hakikaten pek kuvvetlidir. Zira ehl-i Mekke'nin, *رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ* demiş olduklarını Hak celle ve alâ bize haber verdiği gibi onlara cevaben de, *إِنَّا كَأَشْفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ* buyuruyor. Âyetteki “duhân”, alâmât-i

a ed-Duhân, 44/10-11.

b ed-Duhân, 44/12-15.

c ed-Duhân, 44/16.

kiyâmetten biri olsa hîn-i zuhûrunda ne küffârın, ... رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا demelerine imkân kalır, ne de ... إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ cevabı sahih olabilir.

Ancak *Sahîh-i Müslim*'de Ebû Serîha Huzeyfe b. Esîd radiyallahu anhtan kiyâm-ı kiyâmetten evvel on âyetin zuhura geleceği merfûan rivayet edilmektedir. Huzeyfe radiyallahu anh, "Biz kıyamet hakkında müzakerede iken apansızın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çıkageldi ve *تروُن قبلها عشر آياتٍ* yani 'Siz daha evvel on âyet müşahede etmedikçe üzerinize kıyamet kopmaz' buyurdu" diyor ki, kıssa herhalde Medenî'dir. Bu on âyet şunlardır: 1. Duhân, 2. Deccâl, 3. Dâbbetü'l-arz, 4. Güneşin mağripten tulûu, 5. İsâ aleyhisselâmın nüzûlü, 6. Ye'cûc ü Me'cûc'ün hurûcu, 7, 8, 9. Biri maşriktâ, biri mağribde, biri de Cezîretülarap'ta olmak üzere üç husûf yani arzın çöküntüsü, 10. Aden'den zuhur edip nâsı mahşere, toplantı yerine (ki, Şam'dır diyorlar) doğru önüne katan bir ateş. {M7285 M7286 Müslim, Fiten, 39, 40.} Enes radiyallahu anhtan da *İbn Mâce*'de alâmât-ı kiyâmetten biri olmak üzere duhândan bahsedilmektedir. Abdürrezzâk ile İbn Ebû Hâtîm'in kitaplarındaki rivayetlerde de Ali radiyallahu anhin, "Duhân âyeti henüz geçmedi" diyerek Kûfe'deki kışahanın dediği gibi duhanı bir tarif edişi vardır. İbn Ömer, İbn Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî, Huzeyfe b. Yemân ve Ebû Mâlik el-Eş'arî radiyallahu anhümden Taberî'nin bu babdaki rivayetleri de nazarı itibara alınırsa duhanın iki olduğuna hükmetmek zarurileşir. Biri âyet-i kerîmedeki duhan ki, İbn Mes'ûd radiyallahu anhin hüccet-i kaviyesi iktizasınca zuhur etmiş ve geçmişir. Diğeri kıyametten evvel zuhuru haber verilen âyât-ı aşerenin birincisi olan duhan ki, o da ayrı bir alâmettir. Zihni biraz karıştıran yalnız bir nokta var: Taberî, Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhtan âyât-ı aşereyi rivayet ediyor ki, *Müslim*'deki Ebû Serîha'nın yani diğeri Huzeyfe'nin rivayeti gibidir ve bu rivayetinde Huzeyfe, "Yâ Resûlellah! Duhan nedir?" diye soruyor. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem *يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُّبِينٍ*^a âyetini okuduktan sonra, *أما المؤمن كالزكمة وأما الكافر يملأ ما بين المشرق والمغرب يمكث أربعين يوماً وليلة. أما المؤمن كالزكمة وأما الكافر يملأ ما بين المشرق والمغرب يمكث أربعين يوماً وليلة. أما المؤمن كالزكمة وأما الكافر يملأ ما بين المشرق والمغرب يمكث أربعين يوماً وليلة. أما المؤمن كالزكمة وأما الكافر يملأ ما بين المشرق والمغرب يمكث أربعين يوماً وليلة.* *Bu duman meşrik ile mağribin arasını doldurur. Kırk gün kırk gece kalır. Mümin olan bu dumandan dolayı zükkâm gibi bir şey ile musâb olur. Kâfir ise sarhoşa döner. Bu duman onun burun deliklerinden, kulaklarından ve dübüründen çıkar. Bütün yeryüzü de içinde ateş yakılmış bir odaya döner*" cevabını aldığını haber veriyor. {Kaynakta "كالزكمة" yerine "فيصيبه منه كهيئة الزكام" ifadesi, "فهو كالسكران" yerine ise "فيكون بمنزلة السكران" ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca "وتكون الأرض كلها كبيت أوقد فيه النار" cümlesi kaynakta tespit edilememiştir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 18.}

Müslim'deki Huzeyfe hadisinde ne bu sual, ne de cevabı var. Anlaşılan bu son rivayette her iki Huzeyfe'nin rivayetleri aynı sahâbînin rivayeti diyerek mezcedilmiş. Duhanın bu tarifi diğeri rivâyâtta varsa da bu tarifin sûre-i Duhân'daki âyet ile teyit buyurulması ciheti rivayetin kuvvetini kesrediyor. Nitekim Taberî de başka bir sebep göstererek olsun rivayetin zaafına hükmediyor. Askalânî de bu ta'rîf-i nebevîyi *Taberânî*'de müstahrec Ebû Mâlik el-Eş'arî rivayetiyle irat ve gerek onun gerek hadislerin zaafını beyan ettikten sonra,

^a ed-Duhân, 44/10.

“Zayıf olmakla beraber bunca ehâdîsin yekdiğerini takviye etmesi bunun bir aslı olduğuna delâlet eder. Huzeyfe hadisinin de tariki sabit ise İbn Mes'ûd hadisinde mevzubahis olan kıssahan, Huzeyfe'nin kendisi de olmak ihtimali vardır” diyor. Her halde duhânın iki olması noktainazarı galebe ediyor demektir.

20 Yevm-i Bedir, batşe-i kübrâ günüdür. Çünkü ehl-i Mekke adet ve udedlerine güvenerek karşılarna çıkacak ehl-i İslâm'ı bir içim su gibi kolayca imha edeceklerini zannederken pek fâhiş bir mağlûbiyete giriftar olmuş ve ehlü'l-hal ve'l-akd olan sanâdîd-i ricâlden yetmişini meydân-ı ma'rekede bırakıp yetmişini esir vermişlerdi. Bu felâket-i uzmâ bir daha kalkınmaya mahal bırakmayacak kadar bellerini kırdı.

21 Burada dört âyet zikredilmiş. Halbuki İbn Mes'ûd radiyallahu anhın diğeri rivayetine nazaran o zaman beş âyetin geçmiş olduğunu haber veriyor: Lizâm, Rûm, Batşe, Kamer, Duhân. Duhân ile Batşe'nin ne olduğu görüldü. Lizâm: Ruesâ-yı Kureyş'ten yetmişinin yakayı ele verip ehl-i İslâm'ın eline esir düşmesidir. Kamer: İnşikâku'l-kamerdir, Rûm da . غَلَبَتِ الرُّومُ. âyet-i kerîmesinde haber verilen İranîler'e Rum'un galebesidir.

İnşikâku'l-kamer, nübüvvet ve risâlet için müşrikîne karşı hüccet-i kâtia olarak zuhur etmiş olduğundan kıyamette yahut kıyametten evvel inşikâk-ı kamere muntazır olmaya mahal kalmamıştır. Diğeri dördü ise kablelvuku ihbar edilmiş olup ihbar veçhile zuhura gelmiş hadisattır ki, her biri bir ihbar anı'l-gayb olmak itibariyle yine birer mûcizedir. Eşrât-ı sâate dair haber verilen diğeri âyâtın kâffesi de böyledir. Ancak sübûtları ve küffâra karşı hüccet olmaları, zuhurlarına vâbestedir. Biz müminler için zâhir olan mûcizeler nübüvvet hüccet olduğu gibi henüz zuhura gelmeyenleri de muhakkaku'l-vukûdur.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَبُّمَا ذَكَرْتُ قَوْلَ الشَّاعِرِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَى وَجْهِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَسْتَسْقِي
فَمَا يَنْزِلُ حَتَّى يَجِيشَ كُلُّ مِيزَابٍ وَهُوَ قَوْلُ أَبِي طَالِبٍ وَأَبْيَضُ يُسْتَسْقَى الْعَمَامُ بِوَجْهِهِ تِمَالُ
الْيَتَامَى عِصْمَةٌ لِلرَّامِلِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümadan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (Medine'de minbere çıkıp) istiskâ buyurduğunu²² ve daha inmesine mahal kalmadan bütün olukların gürül gürül aktığını görünce mübarek vech-i şeriflerine baka baka şairin:

وأبيض يستسقى الغمام بوجهه تمال اليتامى عصمة للرامل

a er-Rûm, 30/1-2.

sözünü -ki, (râvi, Abdullah b. Dînâr el-Adevî'nin dediği üzere) Ebû Tâlib'in kelâmıdır- nice defalar yâdetmişimdir.²³ {B1009 Buhârî, İstiskâ, 3.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda كل ميزاب yerine “kâf” ile “lâm”ın kalbiyle كل ميزاب diye geçmişse de Hâfız İbn Hacer el-Askalânî bunun tashîf olduğunu söylüyor.^a وهو قول أبي طالب cümlesi bazı nüshalarda burada olduğu gibi beyitten evvel, bazılarında da sonra yazılmıştır. Sonra yazarların bazıları da قول yerine nasb ile قول diye zaptetmişlerdir.

Bu hadis, *Buhârî*'de ta'likan ve *İbn Mâce*'de mevsûlen rivayet edilmiştir. *Tecrîd* sahibinin mukaddimesinde beyan ettiği şarta muhalif olarak bu muallak hadisi alması, *Buhârî*'nin daha evvel zikrettiği hadîs-i mevsûlden ziyade ve cüz'ce bir tafsili hâvi olmasından ve Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in bunda mevzubahis olmalarından ileri gelmiş benziyor. Zira hadîs-i muttasılda yalnız İbn Ömer radiyallahu anhumânın bu beyit ile temessül ettiği mezkûr olup istiskâyı nebevî zikredilmiyor. Hadisi rivayet eden zat, sahâbî-i müşârün ileyhın torunu Ömer b. Hamza olup hakkında İmam Ahmed ile Nesâî taraflarından söz söylenmiş olduğu için rivayetini Buhârî ta'lik etmiş demek oluyor. Lâkin bu zat birçok eimme-i nakd-i hadîse göre sikâttandır. Yalnız bazılarınca ara sıra rivayette hata eder diye hıfzı cihetinden biraz mâlûl sayılır. Bu gibi ruvâtın haberleri mütâbaa ve itidat tarikleriyle “sahîh li-gayrihî” mertebesine varabilir. Nitekim Müslim ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce hadislerini tahrîc etmekte beis görmemişlerdir. Maahâzâ bu hadîs-i muallaka tekaddüm eden rivâyet-i mevsûlenin senedinde de Abdurrahman b. Abdullah b. Dînâr el-Adevî dahildir ki, o da o mertebeden ve hadisi yazılabilir zuafâdan sayılır. Her iki tarikten gelen rivayetler yekdiğere âdîd olduklarından hadis yine sahihtir (Mukaddimenin 105-109. sahifelerdeki itibar ve mütâbaat bahsi ile 174-176. sahifelere müracaat).

22 Bu istiskâ-yı nebevînin re'sen vâki olmayıp talep ve sual üzerine vukua geldiği kaviyen zannedilmektedir. Nitekim Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan *Delâilü'n-nübüvve*'sinde} şöyle bir rivayet vardır: Arâbî'nin biri huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîye gelip kahttan şikâyet olmak üzere يا رسول الله لقد أتيناك ولا لنا بعير يئط ولا صبي يغط

“Yâ Resûlellah! Bizim ne inildebilecek bir devemiz kaldı, ne de bağırabilecek çocuğumuz” dedikten sonra âtîdeki şiiri inşâd etti:

وقد شغلت أم الصبي عن الطفل
من الجوع ضعفا ما يمر ولا يحلي
سوى الحنظل العامي والعلهز الفسل
وأين فرار الناس إلا إلى الرسل

أتيناك والعذراء يدمي لبانها
وألقى بكفيه الفتى استكانة
ولا شيء مما يأكل الناس عندنا
وليس لنا إلا إليك فرارنا

a نüshasının eser-i tashîf olduğunu, Şeyhülîmam Bedreddin Aynî de *Umdetül-kârî*'de bize bildirmiştir (K.M.).

“Sana geldik yâ Resûlellah, ama halimiz şu: Taze kızların didinmeden sineleri kanıyor, çocuklu anaların yavrularına bakmaya vakitleri yok. Delikanlılar da açlıktan o kadar zayıf ki, miskin miskin elleri yanlarına gelmiş, ağızlarından acı tatlı hiçbir söz çıkamaz oldu. İnsan yiyeceği olarak bizde bu yılın ebûcehil karpuzu ile en bayağı elhem den başka hiçbir şey yok. Artık senden başka iltica edecek yerimiz kalmadı. Zaten halkın ilticâgâhı peygamberler olmayıp da neresi olabilir?” (İlhiz: –*Kâmus* müterciminin beyanına göre– bir nevi taam ismidir ki, Arap taifesi pek kaht zamanlarda devenin tüylerini kanla yoğurup eklediler ve bir nevi nebat adıdır ki, Benî Süleym diyarında nâbit olur). Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hemen ridâ-yı şerifini sürüyerek ayağa kalktı ve minbere çıkıp Allah’a hamd ü senâ etti. Sonra *اللهم أسقنا غيثاً مريئاً مريعاً طيباً نافعاً غير ضار عاجلاً غير آثم تملأ به الضرع وتنبث به الزرع وتحيي به الأرض بعد موتها وكذلك تخرجون* راث تملأ به الضرع وتنبث به الزرع وتحيي به الأرض بعد موتها وكذلك تخرجون *“İlâhî! Bize latif ve hoşgüvâr, bereketli, her tarafa şâmil, menfaatli ve zarar vermez, âcil ve gecikmez, hayvanatın memelerini dolduracak, ekinleri bitirecek ve toprakları ölümlerinden sonra ihyâ edecek bir rahmet ver. Ey cemaat! Bilmiş olunuz ki, Allah’ın buyurduğu gibi siz de kabirlerinizden böyle çıkacaksınız”* buyurdu. {Kaynaktaki metinle arada birçok lafız farklılıkları vardır. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, VI, 140.}

İbn Ömer radiyallahu anhümânın bahsettiği istiskânın talebe binaen vâki olduğunu Enes radiyallahu anhtan rivayet olunan bu hadisin mâba’di daha ziyade ispat eder. Zira Enes radiyallahu anh bundan sonra şöyle diyor: “Allah’a kasem olsun ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem duaya kalkan ellerini daha indirmeden gökyüzü boşandı. Çok geçmeden de ehl-i bitânenin yani Medine haricindekilerin gelip, “Aman boğuluyoruz, boğuluyoruz!” diye feryatlar duyuldu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem mübarek ellerini tekrar semaya doğru kaldırıp, *حوالينا ولا علينا* diye dua buyurdu. Derken bulutlar Medine’nin üzerinden kenarlara doğru sıyrıla sıyrıla hotuz gibi bir şekil aldı. Bu hali gören Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek dişleri görününceye kadar tebessüm buyurup, *لله در* *“Aşkolsun Ebû Tâlib’e! Şimdi burada bulunaydı Karînü’l-ayn olurdu. Onun şiirini bize kim inşâd edebilir?”* buyurdu. Bunun üzerine Ali b. Ebû Tâlib ayağa kalkıp: “Yâ Resûlellah bana öyle geliyor ki:

وأبيض يستسقى الغمام بوجهه	ثمال اليتامى عصمة للأرامل
يلوذ به الهلاك من آل هاشم	فهم عنده في نعمة وفواضل
كذبتم وبيت الله يبزي محمد	ولما تطاعن حوله ناضل
ونسلمه حتى نصرع حوله	ونذهل عن أبنائنا والحلائل

Mübarek yüzü suyu hürmetine bulutlardan yağmur niyaz edilen böyle bir zât-ı kerîmü’s-sıfat bırakılır mı imiş? Öyle bir keremkâr ki, yetimler onun eline bakar, dullar ve yoksullar ona güvenir. Âl-i Hâşim’in fakirleri ona sığınır. Âl-i Hâşim onun sayesinde nimete müstağrak ve çeşit çeşit, bol bol in’âmlara mazhardır. Ey Kureyş! Beytullah’a kasem ederim ki, siz aldaniyor, hayâl-i hama kapılıyorsunuz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hakkındaki suikastınız –biz onun etrafında pervane gibi dönüp uğruna dövüşmedikçe ve harpler etmedikçe– fiile çıkarılır mı zannediyorsunuz? Hepimiz onun etra-

Kâbe'nin içinde hıfzedilen ahidnâmeğe göre bunlarla kimse görüşmeyecek, münâsebât-ı sıhriyye kat' olunacak, muhtaç oldukları nafakayı bey' ü şirâ tarikiyle dahi tedarik etmelerine mümânaat edilecekti. Ebû Tâlib Benî Hâşim ile Benî Muttalib'i yanına alarak Şi'bü Ebû Tâlib'e kapandı ve orada peyâpey üç sene biraderzâde-i mükerremi, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi himaye ederek ekârib ve hişânı ile beraber her türlü meşakkat ve mahrumiyete katlandı. Sahifenin yani ahidnâmenin bir mûcize eseri olarak nakzolunmuşunu tafsile bu satırlar müsait değildir. Merak edenler, kütüb-i siyere müracaat edebilirler. Ebû Tâlib 110 beyit kadar olup doksan bu kadarı *Sîret-i İbn Hişâm*'da mevcut olan bu kasideyi işte o esnada söylemiştir. Bunda Kureyş'in eşrafi ile kadimden beri aralarında mevcut olan samimiyet ve meveddetten bahsettiği gibi kâh kaderlerini îlâ eder, kâh tehdit eder, kâh ibzâl-i nesâyih eder, kâh tevbîh eder, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in fezâilinden, kavmi içindeki mevki ve ehemmiyetinden bahseder, zât-ı pâk-i nebevîye olan şiddet-i muhabbetini beyan ile kendisi de, akrabası da kâffeten mahvolmadıkça düşmanlarına teslim etmeyeceğini söyler. Hâsılı kaside sanâdîd-i Kureyş'in yegân yegân isimlerini zikrederek o zaman İslâm'a en büyük düşmanlıkların kimler tarafından izhar edildiğini âdeta bir tablo gibi bize gösterir.

Ebû Tâlib'in metindeki beyitten Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in istiskâsını müşahede etmiş gibi bir mâna çıkıyor. Halbuki zât-ı kerîmü's-sıfât-ı risâletpenâhînin istiskâları hep hicretten sonra ve Medîne-i Münevver'e de vâki olduğunu iddia ederek bu ciheti istişkâl edenler vardır. Fakat Mahreme b. Nevfel radiyallahu anhin vâlidesi Rukayka bint Ebû Sayfî el-Hâşimiyye'den olan bir rivayette Abdülmuttalib'in gününde vâki olmuş bir istiskâ niyazında müşârûn ileyh Abdülmuttalib'in Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi henüz çocukken yanına aldığı ve yağmur yağdıktan sonra Abdullah b. Cüd'ân ile Harb b. Ümeyye gibi o devrin sanâdîd-i müşrikîni Abdülmuttalib'in yanına gelerek, هنيئا شيبه عايش أهل البطحاء لك أبا البطحاء بك عايش أهل البطحاء namıyla mâruf olan Abdülmuttalib hakkında:

بشيبه الحمد أسقى الله بلدتنا وقد عدنا الحيا وأجلود المطر

beytini hâvi şiirleri bu münasebetle söylemiştir. Bu rivayet Taberânî'de muharrec olup bazı eimme-i hadîsçe hasen addedilmiştir. Kezâlik Hâfız İbn Asâkir de Cülhüme b. Ürfüta tarikinden Ebû Tâlib'in pek şiddetli bir kaht senesinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi henüz çocukken yanına alıp ve mescid-i şerife gelip sırtını Kâbe'ye verdiği ve çocuğun da (ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem idi) estâr-i Kâbe'ye yapıştığını ve müteakiben bol bir yağmur yağdığını rivayet eder. Bu hadislerin ikisi de seneden çok kuvvetli olmamakla beraber herhalde zamân-ı Câhiliyye'de de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in vücûd-ı şerifleriyle tevessül edilerek yağmur duası edildiği Kureyşçe mâlûm bir şey olduğunu filcümle gösterir. Binaenaleyh Ebû Tâlib'in şiirinde böyle bir şeyden bahsetmesi cây-i taaccüb olmaz. Bâhusus bundan evvelki İbn Mes'ûd radiyallahu anhadisinde mevzubahis olan istiskânın Mekke'de vâki olduğunu turuk-ı sahîhadan ispat etmekte olup

Ebû Tâlib'in vefatı da hicretten üç sene evvel olduğu nazar-ı mülâhazaya alınırsa böyle bir istişkâle hiç de mahal kalmaz.

وَعَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ إِذَا قَحَطُوا اسْتَسْقَى بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ
اللَّهُمَّ إِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا فَتَسْقِينَا وَإِنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّنَا فَاسْقِنَا قَالَ فَيُسْقَوْنَ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan²⁴: Şöyle demiştir: Halk kıtlığa duçar olduklarında, Ömer b. Hattâb radiyallahu anh (Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem in amm-i mükerremi) Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anh ile (tevessül ederek) istiskâ eder ve “Îlâhî! Bizler (eyyâm-ı hayâtında) Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem ile tevessül ederek²⁵ senden niyazda bulunurduk da bize yağmur(lar) ihsan ederdin. (Şimdi de) Peygamberimiz'in amm(-i muhterem)i ile tevessül ederek senden niyaz ediyoruz²⁶ bize (yine) yağmur ihsan et!” diye dua eylerdi. (Râvi Enes radiyallahu anh) der ki: (Bu duayı edinince) iskâ olunurlardı).²⁷ {B1010 Buhârî, İstiskâ, 3.}

.....

24 *Buhârî*'deki senedin âhiri ... عن مالك أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه كان ... lafzıyla olduğundan hadisi rivayet eden sahâbî Enes radiyallahu anhtır. Müellif ibareyi ihtisar ederek “Rivayet olunur ki, Ömer radiyallahu anh...” mânasına gelen metindeki sebke ifrâğ etmiştir.

Meçhul sîgasıyla قحطوا lafzıyla da rivayet olunmuştur. Her iki sûret-i kırâate göre mâna birdir.

Asıl râviyi *Buhârî*'deki metne göre daha sarîh olarak bildirmiş olmak üzere Enes b. Mâlik radiyallahu anhin ismini kavis içine aldım.

25 **TEVESSÜL** “vesile ittihaz etmek” demektir. Vesile de Cevherî'nin beyanına göre âhere takarrübe bâdî olan şeye itlak olunur. Şevket-i kudretinden dolayı kendisine yanaşmak müşkül olan bir zattan matlûbunu kolaylıkla istihsal için sevdiği zatı araya koymak gibi ki, o aradaki zat, (vesile) işini gördürme isteyen kimsenin onu araya koymasına da o sâhib-i kudret olan zata aradaki o vasita ile (tevessül) olmuş olur. Bârigâh-ı Hakk'a takarrüb için hüsnüzan olunan sâlihîn ile tevessül edildiği gibi a'mâli sâliha ile de tevessül edilir.

26 Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anh vâlid-i mâcid-i kesîrül-mehâmid-i nebevî Abdullah b. Abdülmuttalib'in li-ebeveyn kardeşi olduğu için Resûlullah sallallahu aleyhi ve

selleme neseben en karîb olan zat idi. Ömer radiyallahu anhnın bunca sahâbe meyanında onunla tevessül edişi işte bu yakınlığı dolayısıyla olmuştu.

Fârûk-ı A'zam radiyallahu anhnın bu fiili mühimmât-ı umurda ehl-i hayr ve salâh ile, bâhusus Ehl-i beyt ile istişfâm müstehap olduğunu gösterir. Bu türlü tevessül ve istişfâm bu ümmete has olmadığı da Kâ'b el-Ahbâr'ın rivayetinden anlaşılıyor. Müşârün ileyhin dediğine bakılırsa, Benî İsrâil de kaht u galâya giriftar oldukları zamanlarda tâbi oldukları peygamberlerinin Ehl-i beyt'i ile istişfâ' ederek yağmur duasına çıkarılmış. Ebû Bekir radiyallahu anh da zamanında irtidad eden kabâile karşı ne zaman bir ordu çıkarsa onları teşyî için Abbas radiyallahu anhı da birlikte alıp Medine'nin dışına çıkar ve ona, "Yâ Abbas! Sen nusret duasında bulun, ben de âmin diyeyim. Ben umarım ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme yakınlığın dolayısıyla duan boşa çıkmaz" derdi.

27 Bu hadîs-i şerifte mevzubahis olan kıssa "ammü'r-remâde" namıyla mâruf olan büyük kıtlık senesi içinde vâki olmuştur. Bu kaht, hicretin on sekizinci senesinde hac dönüşü başlayıp dokuz ay sürmüştür. **REMÂDA**, ya "ihlâk" mânasına olan **remdden**, ya da "kül" mânasına olan **remaddan** müştaktır. O sene Cezîretülarap'a yağmur yağmadı. Yerler kupkuru kalıp topraklar kül gibi savruldu, insanlar da, hayvanlar da aç kaldı. Ömer radiyallahu anh Medine ahalisini açlıktan kurtarmak için etraftaki ümerâyaya yazıp zahire talep etti. Suriye Emîri Ebû Ubeyde radiyallahu anhnın gönderdiği 4000 yük zahire ile Filistin Emîri Amr b. Âs'ın Mısır'dan ve bahren gönderdiği bir gemi yükü buğday Medineliler'in muzâyakasını biraz tehvin etti. Bir taraftan da istiskâ gibi tevessülât-ı ma'neviyyeden geri durulmayıp metn-i hadiste zikredildiği üzere amm-i nebevî sallallahu aleyhi ve sellem ile istişfâ' tarikine müracaat buyurulmuştu.

Rivayete nazaran istiskâ günü Ömer radiyallahu anh, Abbas radiyallahu anhı da birlikte alıp Medine ahalisini musallâyaya çıkarmış; Abbas radiyallahu anhı minbere beraber çıkarıp ve bileğinden tutup ayağa kaldırmış, kendisi de gözlerini semaya dikip, "İlâhî! Biz sana peygamberinin amcası ile tevessül ederek takarrüb etmek istiyoruz. Kitâb-ı Kerîm'inde ^a وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا, buyurdun. Buyurduğun haktır, doğrudur. Haber verdiğin bu iki yetimi babalarının salâhı yüzünden hıfzettin. Peygamberinin de hatırını amcası dolayısıyla hoş et. Zira biz onu şefaate vesile edinerek, günahlarımızdan da istiğfar ederek sana yaklaşıyoruz" diye dua ettikten sonra hâzırına hitap ederek, ^b اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا. يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا. وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَيُنَبِّئْكُمْ بِغَايِبِكُمْ لِيُبَلِّغَكُمْ إِلَىٰ أَسْمَاءٍ بَرَاءٍ لَّدِينِهِمْ وَمَا يُبَلِّغُهُمْ إِلَىٰ أَسْمَاءٍ بَرَاءٍ لَّدِينِهِمْ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا "Ey nâs! Rabbinizden mağfîret dileyin ki, O gaffârdır. Mağfîret dileyin ki, üzerinize bol bol yağmur boşaltsın. Size çok mal, çok evlât verip size bağlar, bostanlar bitirsin, sizin için nehirler akıtsın"^b âyet-i kerîmelerini tilâvet etti. Bu esnada Abbas radiyallahu anh mağmûm ve mahzun, gözleri yaşlı, şehâdet parmağı bîkarar olarak göğ-

a el-Kehf, 18/82.

b Nûh, 71/10-12.

Taberânî'nin tahrîc ettiği Ebû Ümâme el-Bâhilî radiyallahu anh hadisinde mevzu olan istiskâda üç kere, اللهم ارزقنا سمنا ولبنا وشحما ولحما, أسقنا اللهم buyurulduktan sonra, *"İlâhî! Yağdan, süttten, şahim ve lâhimden rızkımızı ver"* diye dua buyurulmuştur. {MK7822 Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 203.}

Sünen-i Beyhakî de mervî Abdullah b. Cerâd radiyallahu anh hadisine nazaran istiskâda duâ-i şerîf-i nebevî şu idi, اللهم غيثا مغيثا مريتا توسع به لعبادك تغزر به الضرع وتحيي به الزرع, *"İlâhî! Senden öyle can kurtaran, içe sinen bir yağmur dileriz ki, onunla kullarına genişlik veresin, hayvanların memelerini süt ile doldurasın, ekinleri diriltesin."* {BS6538 Beyhakî, *el-Kübrâ*, III, 502.}

Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâ rivayetindeki dua da şudur: اللهم أسق عبادك وبهائمك وانشر رحمتك وأحي بلدك الميت *"İlâhî! Kullarını, hayvanlarını suvar. Rahmetini yay, ölmüş toprağını ihyâ et!"* {D1176 Ebû Dâvûd, *İstiskâ*, 2.}

Ebû Avâne'nin istihrâc ettiği Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh hadisine nazaran bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem susuz bir vadiye konmuş, müşrikîn de daha evvel davranarak suyun başına geçip tutmuşlardı. Münafıklardan birinin, "Peygamber olaydı elbette kendi kavmi için istiskâ ederdi" dediği mesmû-î âlîleri olunca mübarek ellerini açıp, اللهم جللنا سبحانه كثيرا قبيها ذلولا مخلوفا زيرجا تمطرنا منه رذاذا قطعقا مسحلا بعاقا يا ذا الجلال والإكرام, *"İlâhî! Bize her tarafı kaplayan kesif, sulu, ra'd ve berksiz, arkası devamlı, kızarık bir bulut ihsan et de ondan bize ince ince, taneleri kesilmez, bol ve feyizli bir yağmur yağsın! Ey celâl ve ikram sahibi rabbim!"* diye dua buyurmuşlar ve mübarek ellerini indirmeden bulutlar birikip tavsif buyurulduğu gibi bir yağmur yağmıştır. {Kaynakta "مخلوفا" ve "قبيها ذلولا" ifadeleri yerine "فصيفا دلوقا حلوقا ضحوكا" ve "سجلا" bulunmaktadır. Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, II, 119, no: 2514.}

Kezâ Ebû Lübâbe radiyallahu anhin Beyhakî ile Ebû Nuaym el-İsfahânî ve *Mu'cem-i Sagîr*'inde Taberânî taraflarından tahrîc edilen hadisine nazaran Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir cuma günü hutbe esnasında, اللهم أسقنا diye dua buyurmuş. Ebû Lübâbe radiyallahu anh mirbedlere yani içine hurma serip kuruttukları ambarlara yağmur suyu dolup hurmayı bozabileceğini mülâhaza ile, "Yâ Resûlellah! Hurmalar ambarlardadır" diye istiskâyaya mani olmak istemişse de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem اللهم أسقنا حتى يقوم أبو لبابة عريانا يسد مرده بإزاره *"İlâhî! Ebû Lübâbe uryân olarak kalkıp mirbedinin deliğini kendi futasıyla tıkamıya mecbur olasıya kadar bize yağmur ver"* diye dua buyurdu. Dua esnasında gökyüzünde hiçbir bulut olmadığı halde müteakiben sema kararıp yağmur boşanmış ve hurmalara zarar îrâs etmek korkusu peydâ olmaya başlayınca ensâr, Ebû Lübâbe'nin etrafını sarıp, "Yâ Ebû Lübâbe! Sen Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dediğini yapmadıkça bu yağmurun arkası kesilmeyecektir" demişler. O da uryân olarak kalkıp kendi mirbedinin su deliğini futasıyla tıkamış ve ondan sonra yağmur kesilmiştir. {Kaynakta "يسد" fiilinden sonra "تعلب" sözcüğü yer almaktadır. Taberânî, *es-Sagîr*, I, 236, no: 385; BS6530 Beyhakî, *el-Kübrâ*, III, 500.}

İbn Abbas radiyallahu anhümânın İbn Asâkir tahrîcine nazaran rivayet ettiği bir istiskâ kıssasını ise Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem re's-i saâdetlerinde siyah bir

amâme, omuzlarında arebî bir kavs (yay) olduğu halde Medine'den العرقد e çıkmışlar. Orada kıbleye dönüp ve tekbir alıp ashâb-ı kirâmına iki rek'at namaz kıldırmışlar. Bu iki rek'atın birincisinde إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ {et-Tekvîr, 81/1.} ve ikincisinde وَالصُّحَىٰ {ed-Duhâ, 93/1.} sûrelerini Fâtîha'ya zam buyurmuşlar. Ondan sonra hâl-i kahtın rızâya inkilâbına işaret olmak üzere tefe'ülen ridâ-yı şeriflerini çevirip Allah'a hamdüsenâ buyurduktan sonra mübarek ellerini kaldırıp şöyle dua buyurmuşlardır:

اللهم ضاحت بلادنا واغيرت أرضنا وهانت دوابنا. اللهم منزل البركات من أماكنها وناشر الرحمة من معادنها. أنت المستغفر من الإلمام فنستغفرك للحجات من ذنوبنا وتوب إليك من عظيم خطايانا. اللهم أرسل السماء علينا مدرارًا واكفًا مغزورًا من تحت عرشك من حيث ينفعنا غيثًا مغيثًا وادعنا رائقًا ممرعًا طبقًا عامًا خصبًا تسرع لنا به النبات وتكثر لنا به البركات وتقبل به الخيرات. اللهم إنك قلت في كتابك وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ اللَّهُم لا حياة لشيء خلق من الماء إلا بالماء. اللهم وقد قنط الناس أو من قنط منهم وساء ظنهم وهامت بهائمهم وعجت عجيج الثكلى على أولادها إذ حبست عنا قطر السماء فددق لذلك عظمها وذاب لحمها وذاب شحمها. اللهم ارحم أنين الآتة وخنين الطانة ومن لا يحمل رزقه غيرك. اللهم ارحم البهائم الحائمة. والأنعام السائمة والأطفال الصائمة. اللهم ارحم المشايخ الركع والأطفال الرضع والبهائم الرتع. اللهم زدنا قوة إلى قوتنا ولا تردنا محرومين. إنك سميع الدعاء برحمتك يا أرحم الراحمين

“İlâhî! Memleketlerimiz boşaldı. Toprağımız küle döndü. Hayvanlarımız azaldı. Ey berekâtı, oldukları yerlerden indiren, rahmeti rahmet madenlerinden çıkarıp neşreden Allahım! Küçük günahlardan bile mağfiret ancak senden niyaz edilir. Binaenaleyh toptan günahlarımızın mağfiretini de senden diler, büyük günahlarımızdan dolayı sana tövbe ederiz. İlâhî! Bulutları akıntılı, bol damlalı ve zîr-i arş-ı ilâhînden bize nâfi olacak veçhile bereketlenmiş olarak salıverip üzerimize boşalt. Lâkin gelecek yağmur can kurtaran, bize zahmetli olmayan, tekrar tekrar gelip eksilmeyen, mahsul yetiştiren her tarafı kaplayıp âm ve şâmil olan, ucuzluk veren bir yağmur olsun ki, o sayede otlar da çabucak bitsin, bizim için bereket çoğalsın ve hayratın envâi bizi karşılayıp geri kalmasın. İlâhî! Sen Kitâb-ı Kerîm’inde حَيٍّ شَيْءٍ كُلِّ اللَّهُم “Biz diri olan her şeyi sudan yarattık”^a buyurdun. İlâhî! Sudan mahlûk olanların sudan başka bir şeyle yaşaması kabil değildir. İlâhî! Ortalık ümitsizliğe düştü, daha doğrusu içlerinden ümitsizliğe düşen düştü ve suizan ve itikad vadisine sapmaya başladı. Hayvanları susuz kalmış! Yavrusuz kalan ana, yavruları için nasıl inlerse, öylece iniyor. Çünkü yağmur tanelerini bizden hapsettin de bu yüzden kemikleri incelmiş, etleri gitti, yağları eridi. İlâhî! İnleyenlerin iniltisine, tâkatsizlikten sesi çıkmayanların ağlmasına ve senden başka rızkını verecek kimsesi olmayan biçarelere merhamet et. İlâhî! Susuz behâime, otlak arayan mallara, gidasız kalmış çocuklara rahmet et. İlâhî! İki büklüm olmuş ihtiyarlara, emzikteki çocuklara, otlak arayan hayvanlara merhamet et. İlâhî! Bize bağışladığın kuvveti daha ziyade kuvvet vererek artır ve bizi mahrum çevirme. Dua ve niyazımızı işitip rahmetinle icâbet edecek sensin yâ erhame’r-râhimîn.” {Kaynakta bazı lafız farklılıkları ve ilaveler bulunmaktadır. İbn Asâkir, Târîhu Dımaşk, VXXIII, 78.}

a el-Enbiyâ, 21/30.

حَدِيثُ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي الرَّجُلِ الَّذِي دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَالنَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ يَخْطُبُ فَسَأَلَهُ الدُّعَاءَ بِالْغَيْثِ تَكَرَّرَ كَثِيرًا وَفِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ فَمَا رَأَيْنَا الشَّمْسَ سِتًّا ثُمَّ دَخَلَ رَجُلٌ مِنْ ذَلِكَ الْبَابِ فِي الْجُمُعَةِ الْمُقْبِلَةِ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ يَخْطُبُ فَاسْتَقْبَلَهُ قَائِمًا فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلَكَتِ الْأَمْوَالُ وَانْقَطَعَتِ السُّبُلُ فَادْعُ اللَّهَ يُمَسِّكْهَا قَالَ فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلَا عَلَيْنَا اللَّهُمَّ عَلَى الْإِكَامِ وَالْجِبَالِ الظَّرَابِ وَبُطُونِ الْأَوْدِيَةِ وَمَنَابِتِ الشَّجَرِ قَالَ فَانْقَطَعَتْ وَخَرَجْنَا نَمْشِي فِي الشَّمْسِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhin Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ayakta hutbe irat buyururken mescid(-i şerif)e girip zât-ı akdes-i risâletpenâhilerinden yağmur duası niyazında bulunan kimseye dair hadis²⁸ ki, (Buhârî'de) çok tekerrür etmiştir. Bu(radaki) rivayette ise (505. hadisin ilk kısmında olduğu gibi duâ-yı nebevîyi müteakiben hemen kuvvetli bir yağmurun başladığını söyledikten sonra Enes radiyallahu anh) şöyle demiştir: Altı gün²⁹ artık güneş (yüzü) göremez olduk. Sonra öbür cuma günü (yine) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ayakta hutbe irat buyururken (yine) o kapıdan³⁰ biri girip ve (muvâcehe-i nübüvvetpenâhîde) ayakta durup, “Yâ Resûlellah! Hayvanlar helâk oldu, yollar da kapandı.³¹ Allah Teâlâ'ya dua buyur da artık bu yağmurları dindirsin” dedi. (Enes radiyallahu anh der ki): Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek ellerini kaldırdı ve “İlâhî! Etrafımıza (yağsın), üzerimize değil. İlâhî! Bayırlara, dağlara, (büklerle), tepelere, dere içlerine ve otlaklara yağdır” diye dua buyurdu. Bunun üzerine (hemen) yağmur kesildi ve (namazdan) çıktığımızda güneşte yürüdük.³²

(Hadisi, Enes radiyallahu anhtan rivayet eden Şerîk b. Abdullah dedi ki: İkinci hafta gelen adam, evvelki hafta gelen adam mıydı? diye Enes'ten sordum. Bilmiyorum dedi). {B1013 Buhârî, İstiskâ, 6.}

tahvîl-i ridâ ve istikbâl-i kıblenin de istiskâ duasında şart olmadığı anlaşılıyor. Kezâlik bu hadis istiskânın namazsız olarak yalnız dua ve istiğfardan ibaret olduğuna kâil olup cemaatle namazın mesnûn olduğuna kâil olmayan Ebû Hanîfe'ye de hüccet olabilir.

Huzûr-ı âlî-i nebevîde ekâbir-i sahâbeden bunca ricâl varken hiçbiri istiskâ talebinde bulunmayıp da bu istirhamın hariçten gelen bir bedevîye kalmasındaki hikmete gelince müşârûn ileyhim hazerâtı teslimiyeti şiar edininip ibtidâen sual ve talepte bulunmamayı muktezâ-yı edep addederlerdi. Enes radiyallahu anhin, "Bâdiyeden bir adamın gelip de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden öteberi sorması pek ziyade hoşumuza giderdi" {HM12036 İbn Hanbel, III, 105.} demesi de buna müstenittir.

539

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رَفَعَ يَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ أَغْنِنَا اللَّهُمَّ أَغْنِنَا اللَّهُمَّ أَغْنِنَا.

TERCÜMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan³³ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (istiskâda) mübarek ellerini kaldırıp (üç kere): اللهم أغننا. اللهم أغننا. اللهم أغننا³⁴ diye dua buyurduğu (sened-i sahîh ile) rivayet olunmuştur. {B1014 Buhârî, İstiskâ, 7.}

.....

33 Bu hadis bundan evvelki 538.nin aynı ise de diğer tarikten olan işbu Buhârî rivayetinde metindeki duâ-yı nebevî tasrih edildiği için yalnız o kısmı *Tecrid'e* alınmıştır.

34 "Bize yağmur ver" mânasına geldiği gibi "Bizim imdadımıza yetiş yâ rab!" mânasına da gelir.

540

حَدِيثُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ فِي الْإِسْتِسْقَاءِ تَقَدَّمَ وَفِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ قَالَ فَحَوَّلَ إِلَى النَّاسِ ظَهْرَهُ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ يَدْعُو ثُمَّ حَوَّلَ رِجْلَهُ ثُمَّ صَلَّى لَنَا رُكْعَتَيْنِ يَجْهَرُ فِيهِمَا بِالْقِرَاءَةِ.

TERCÜMESİ

(Yine) Abdullah b. Zeyd³⁵ radiyallahu anhin (ebvâb-1) istiskâdaki hadisi ki, 533. olarak geçmişti. Bu rivayette ise, "(Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mev'izadan fâriğ olup duaya başlarken sağ tarafına dönüp mübarek) arkasını nâsa çevirdi ve kıbleye karşı durarak dua buyurdu. Sonra ridâ-yı şerifini tahvil

buyurarak bize iki rek'at (namaz) kıldırdı (ki bu iki rek'atta) cehren okudu” demiştir.³⁶ {B1025 Buhârî, İstiskâ, 17.}

.....

35 Bu zat -533. hadisin hâşiyesinde ihtar edildiği üzere sâhib-i ezân Abdullah b. Zeyd b. Abdürabbih radiyallahu anhtan başkası olacağı gibi bazılarının vehmi hilâfına olarak Abdullah b. Yezîd el-Hatmî radiyallahu anh da değildir. On yedi yaşında Hudeybiye’de hazır bulunan ve binaenaleyh sohbetinde şek olmayan Abdullah b. Yezîd radiyallahu anh 64 tarihinde Abdullah b. Zübeyr tarafından Kûfe valisi iken -Buhârî’nin rivayetine nazaran- İbn Zübeyr’in emriyle istiskâ için Kufe ahalîsini sahrâya çıkarmış ve yanında Berâ b. Âzib ve Zeyd b. Erkam radiyallahu anhüm olduğu halde istiskâda bulunmuştur. İstiskâ hakkında Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan rivayeti yoktur. Lâkin nezdinde kudemâ-yı sahâbeden iki zat olduğu halde onların hiçbir itirazlarına hedef olmaması, istiskâsının vech-i meşrû ve mesnûn üzere vâki olduğunu gösterir. *Buhârî*’deki rivayete nazaran müşârûn ileyh minber kurmaya hâcet görmeksizin cemaat ile birlikte ayağa kalkarak istiskâ duasını etmiş. Sonra kıraatte cehrederek iki rek'at namaz kıldırılmış. Ne ezan okutmuş ne de ikâmet ettirmiş.

36 Bu hadise ait olan izahat 533. hadisin havâşisinde verilmiş olduğundan burada tekrarına hâcet yoktur.

541

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنْ دُعَائِهِ إِلَّا فِي الْإِسْتِسْقَاءِ فَإِنَّهُ يَرْفَعُ حَتَّى يُرَى بَيَاضُ إِبْطِئِهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hiçbir duasında (mübarek) ellerini yukarıya kaldırmazdı, meğer ki istiskâ (duasında) ola!³⁷ (Bunda mübarek ellerini) koltuklarının beyazı görününceye kadar kaldırdı. {B1031 Buhârî, İstiskâ, 22.}

.....

37 Birçok Buhârî nüshasında كان يرفع فيه suretinde zabtedilmiştir.

Duada ref-i yedeyn hakkındaki tafsilât 505. hadisin hâşiyelerindedir. İstiskâdan başka münasebetlerle ref-i yedeyn ile dua buyurulduğu hakkında *Buhârî* ile *Müslim* ve diğer kütüb-i sıhah ve sünende rivâyât-ı adîde vardır. Nitekim *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da rivayet edildiği üzere İbn Abbas radiyallahu anhümâ sual, yani alelâde dua ile istiğfar ve

ibtihâl hallerindeki farkları tarif etmiş ve تشير أو نحوهما والإستغفار أن تشير iki elini omuz başlarının hizasına yahut ona yakın kaldırmandır. إستغفار = سؤال tek bir parmakla işaret etmendir. ابتهال ise her iki elini birlikte uzatmandır demiştir. Diğer tarikten olan rivayette ise “İbtihâl şöyledir” diyerek iki elini yukarıya kaldırıp arkaları yüzünün hizasına gelecek kadar yükseltmiştir diye tarif edilmiştir.

Enes radiyallahu anhin metindeki haberi ya ellerin ziyade ve meselâ yüz veya baş hizasına kadar ref-i istiskâya mahsus olduğunu ifade etmek maksadıyla vâki olmuştur. Yahut da müşârün ileyh istiskâdan başka vakitte ref-i yedeyn buyurulduğuna tesadüf etmemiştir. Maahâzâ başka dualarda da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mübarek ellerini yukarıya kaldırdıkları vâkidir. 505. hadis hâşiyesinde Umâre b. Rueybe radiyallahu anh hadisi hakkında da söyleyecek söz budur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا رَأَى الْمَطَرَ قَالَ صَيِّبًا نَافِعًا.

T E R C Ü M E S İ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem yağmurlar(ın yağdığı)nı görünce, اللهم صيبًا نافعًا³⁸ di(ye dua ede)rdi. {B1032 Buhârî, İstiskâ, 23.}

.....

38 اللهم صيبًا rivayeti olduğu gibi صيبًا rivayeti de vardır.

Buhârî'nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği tefsire göre yağmur demektir. O halde duâ-i şerif, “İlâhî! Bize nâfi' yağmur ver” demek olur. صب yukarıdan aşağıya akıtmak demek olduğundan diğer rivayete nazaran mâna, “İlâhî! Üzerimize yağmuru nâfi' olarak akıt” demek olur. صيب yağmurun faydalısına da, zararlısına da şâmil olduğundan nâfi' ile tavsifindeki hikmet zâhirdir. Şârih Aynî bu münasebette Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen* kitaplarından üç hadis naklediyor ki, birincisinde, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ufk-ı semâda bir bulut belirmediğini gördükleri vakit hemen elinde olan işini bırakır, namazda ise tahfif buyurur, sonra, اللهم إني أعوذ بك من شرها, “İlâhî! Allahım! Benim için senden kaçınırım” der {D5099 Ebû Dâvûd, Edeb, 103, 104.}, yağmur yağmaya başlarsa اللهم اجعله صيبًا نافعًا buyururlardı” {İM3890 İbn Mâce, Duâ, 21.} denilmiştir. Nesâî rivayetine göre yağmur yağdığında, اللهم اجعله صيبًا نافعًا “İlâhî! Bunu akıntısı menfaatli bir vergi olarak ihsan et!” {N1524 Nesâî, İstiskâ, 15.} buyururdu İbn Mâce'nin rivayetine göre ise herhangi bir ufuktan bir bulut belirse derhal meşgul oldukları şeyi, namaz da olsa bırakır, o buluta teveccüh buyurup اللهم إنا نعوذ بك من شر ما أرسل به “İlâhî! Bunun saliverilmesinde bir

şer varsa şerrinden sana sığınırım”, yağmaya başlarsa iki veya üç kere اللهم صيبا نافعا der, hiç yağmadan sıyrılırsa ondan dolayı Allah Teâlâ’ya hamdüsênâda bulunurlardı. {Kaynakta “صيبا” yerine “سيبا” sözcüğü yer almaktadır. İM3889 İbn Mâce, Duâ, 21.} Vücûdu âlemîne rahmet olan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem için gösterdikleri bu ihtimam ve şefkat, gelen bulutun Âd kavmine olduğu gibi azap bulutu olmasına filcümle imkân olabilmesi mülâhazası idi. Vâkıa ümmet-i merhûmelerinin isti’sal edilmeyeceği, yani kökünden ve toptan helâk olmayacağı va’d-i ilâhîsi ile mübeşşer idiler. Fakat ne de olsa meşiyet-i ilâhiyyenin muttasıf olduğu itlâk-ı mutlak, a’lem-i beşer olan aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın kalb-i mübâreklerinden bir an çıkmadığı için baîd olmakla beraber böyle bir ihtimali mülâhaza buyurarak halecana düşerlerdi.

Bu hadislere dikkat edilirse görülür ki bulutlar boşandıktan sonra Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri açılıp korku ve kederleri zâil olurmuş. İşbu kadarla da kalmayıp nâzil olan rahmet ile teberrük buyurarak vücûd-i şeriflerini rahmet suyu ile ıslatmak da mu’tâd-ı âlî-i nebevîleri imiş. Nitekim Enes radiyallahu anh, Müslim’deki rivayetine nazaran diyor ki: Bir defa biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte iken yağmura tutulduk, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vücûd-ı şerifine yağmur değsin diye ihramını sıyrdı. “Yâ Resûlellah! Bunu niçin yaptın?” diye sorduk. لأنه حديث عهد بربه تعالى. “Rab Teâlâ ve tekaddes hazretlerinin henüz yarattığı bir şeydir de onun için” cevabını verdi. {M2083 Müslim, Salâtü’l-istiskâ, 13.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَتْ الرِّيحُ الشَّدِيدَةَ إِذَا هَبَّتْ عُرِفَ ذَلِكَ فِي وَجْهِ النَّبِيِّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Her ne zaman) şiddetli bir rüzgâr esse ondan dolayı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (mübârek) yüzünde (nâhoşluk eseri derhal) belli olurdu.³⁹ {B1034 Buhârî, İstiskâ, 25.}

.....

39 Müslim’in Âişe radiyallahu anhâ rivayetinde ise, “Hava rüzgârlı ve bulutlu olduğu vakit” denilmiş olup rahmet ve şefkat yüzünden ümmet için geçirdikleri korkunun yalnız rüzgâra münhasır olmayıp bulut belirlediğinde de böyle bir korku geçirdikleri ifham olunmaktadır. Ümmü’l-müminîn radiyallahu anhâ hazretleri o hali tasvir için, “İşte o halinde bir yerde karar edemeyip gidip gelmeye başladılar, yağmur boşandı mı açılır ve o hal kendisinden giderdi” diyor. Müşârün ileyhânın sualine karşısı da, إني خشيت أن يكون عذاباً سلط على أمتي, “Ümmetime musallat olmuş

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالذَّبُورِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem: “Ben (bâd-ı) sabâ ile⁴⁰ mensûr oldum. (Kavm-i) Âd ise batı rüzgârıyla ihlâk olundu.”⁴¹ {B1035 Buhârî, İstiskâ, 26.}

40 **SABÂ** şarktan esen rüzgârın ismidir ki, gün doğusudur. Onun mukabil cihetinden yani batıdan esen rüzgârın adı **debûr** dur. Şarka müteveccih olanın şimalinden esen yıldıza –“şîn”in fethiyle– **şemâl**, onun mukabili olan kible rüzgârına da –“cîm”in fethiyle– **cenûb** denir. Sabâ “harr-ı yâbis”, debûr “bârid-i ratb”, cenup “hârr-i ratb”, şimal de “bârid-i yâbis”tir demişlerdir. Müslim’in rivayetine nazaran ehl-i cennete esecek rüzgâr şimaldir.

Bu riyâh-i asliyyenin aralarından esen rüzgârlara **nûkb** denir ki, müfredi **nekbâdır**. Bazılarınca nekbâ, yıldız ile gün doğusu arasındaki poyrazın ismidir ki, ona **nükeybâ** da, **sâbiye** de dedikleri çoktur. Gün doğusu ile kible arasında esen keşişlemeye hassaten **ezyeb** kible ile batı arasında esen lodosa **heyf**; batı ile yıldız arasından esen karayeyle **cirbiyâ** namı verilir.

41 İmam Şâfiî’nin münkatı olarak rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte de, نصرت بالصبا وكانت *Ben sabâ ile mensûr oldum, halbuki bu rüzgâr bizden evvelkiler hakkında azap idi*” buyurulmuştur. {Kaynakta hadisin son sözcüğü “قبلي” şeklindedir. BM2047 Beyhaki, *Ma’rifetü’s-sünen*, VII, 142.} Bu rivâyet-i münkatıada rüzgâr ile ihlâk edilmiş ümem-i sâlifeye yine sabânın taslît edilmiş olduğu anlaşılıyorsa da metindeki rivâyet-i sahîhaya nazaran bu ikinci rivayetten –sübûtu takdirinde– batı rüzgârı ile ihlâk edilen kavm-i Âd’in istisnası lâzım gelir. Resûl-i Hüda aleyhi efdalü’t-tehâyâ hazretlerinin sabâ ile mansûr oldum buyurmaları vak’a-i Ahzâb’a ait olan تَرَوْهَا لَمْ تَرَوْهَا *“Onların başına şiddetli bir rüzgârı ve sizin gözünüze görünmeyen birtakım cünûd-i ilâhiyyemizi taslît ettik”*^a âyet-i kerîmesine işarettir. Malûm olduğu üzere Kureyş nûr-ı İslâm’ı söndürmek ve ehl-i İslâm’ı büsbütün istîsal etmek üzere Bedir ile Uhud’dan sonra kendilerine çekidüzen verip ve son gayretlerini sarfedip kabâil-i Arab’dan on bin cengâveri başlarına toplamışlar ve Medine’nin karşısına çıkmışlardı. Onların tecavüzlerine ancak şehrin etrafına hendek açarak tedâfû bir vaziyet alınabilmişti. Bu sırada ashâb-ı kirâm çeşit çeşit korku geçirmişler, münafıklar

a el-Ahzâb, 33/9.

türlü türlü erâcîf iftira ederek müslümanların kuvve-i ma'nevîyelerini kırmaya çalışmışlar, ahd ile ehl-i İslâm'a merbut olan yahudiler de ansızın arkadan hücum etmek üzere müşrikîn ile gizli gizli müzakerede bulunmuşlardı. Kışın soğuk bir zamanı idi, o esnada bir gece şark tarafından gayet soğuk ve gayet kuvvetli bir rüzgâr esip müşrikîn ordugâhını darma dağın etmiş, kendilerini barınamayacak bir hale koymuştu. Müşrikîn-i Kureyş'in ehl-i İslâm'a son tecavüzleri budur.

Kavm-i Âd'ın helâki hakkındaki kasâs-ı Kur'âniyye ise mâlûmdur. Ancak kavm-i Âd'ın ihlâkine memur olan debûr yani batı rüzgârı Hûd aleyhisselâma iman etmeyenlerin kâffesini öldürmüşken ahzâbın dağılmasına bâis olan sabâda kimse ölmemiştir. Sabânın esmesi Peygamber-i Hudâ'ya nusret olmuş ve korkularından ardlarına bakmadan firar eden müşrikîn-i Arab dört beş sene sonra toptan dâire-i necîbe-i İslâm'a dahil olmuşlardır. İnhizamlarıyla beraber vücutlarının musâb olmamasındaki hikmet de budur.

545

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي شَامِنَا وَفِي يَمِينِنَا قَالُوا وَفِي نَجْدِنَا قَالَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي شَامِنَا وَفِي يَمِينِنَا قَالُوا وَفِي نَجْدِنَا قَالَ هُنَاكَ الرَّزَّازِلُ وَالْفِتْنُ وَبِهَا يَطْلُعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan (sened-i sahîh-i muttasıl ile)⁴² rivayet olduğuna göre (bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, rivayet olduğuna göre (bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "İlâhî! Şam'ımızda, Yemen'imizde⁴³ bize bereket ihсан et" diye dua buyurdu. Bazı kimseler, "Necid'imizde de"⁴⁴ (diye) niyazda bulundular, (Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem tekrar), "Zelzeleler, fitneler işte oradadır. Şeytanın karnı (yani hizb ve ümmeti)⁴⁵ orada çıkacaktır" buyurdu. {B1037 Buhârî, İstiskâ, 27.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda, قال قال , bazı nüshalarda فقال , bazı rivayetlerde هنالك dir.

42 Bu hadis, *Buhârî*'de صلى الله عليه وسلم عن النبي عن lafızları olmaksızın İbn Ömer radiyallahu anhümâ üzerine mevkuf olarak rivayet edilmiştir. Hakikatte ise hadis merfû ve mevsul olup bu kelimeler sehvi-nâsîh olarak unutulmuş olduğu iddia edilmektedir. Zira senedindeki Hüseyin b. Hasan-ı Basrî Abdullah b. Avn'dan böyle rivayet etmişse de Abdullah b. Avn'ın oğlu Ubeydullah b. Avn ile Ezher es-Semmân'ın yine Abdullah b. Avn tarikinden gelen rivayetlerinde Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm anılmıştır. Bâhusus hadisin meâli re'y ile bilinecek şeylerden olmadığı mülâhaza edilirse duaların ve sonunda geçen ihbarın lafz-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm olduğuna şüphe yoktur. Zaten Buhârî başka yerde, başka bir tarikten *Tecrîd* metninde olduğu gibi merfû olarak tahrîc etmiş olduğu gibi Tirmizî de *Sünen*'inde, İsmâîlî de *Buhârî* üzerindeki *Müstahrec*'inde böyle tahrîc etmişlerdir. Binaenaleyh hadisin her mânaca sıhhatinde şüphe yoktur.

43 نظرت يمنةً وشامةً tabiri, "Sağıma, soluma baktım" mânasına geldiğine ve "Yemen", arkasını bâb-ı Kâbe'ye veren kimsenin sağ cihetine düştüğü gibi "Şam" da sol tarafına düştüğüne göre burada Hicaz'ın cenup ve şimalinde vâki bütün diyâr-ı İslâmiyye maksut olabileceği gibi hassaten Yemen ve Şam namlarıyla anılan iki kıta da kast buyurulmuş olabilir. Maahâzâ Yemen ile Şam'ın faziletlerine dair diğer hadislerde vârit olarak ikinci ihtimal daha kuvvetli görünür.

44 Hicaz ile Yemen'in sevâhil tarafları Tihâme'dir ki, Mekke-i Mükerrreme'ye Tihâme denilmesi bundandır, Hicaz'ın şarkından itibaren Irak'a kadar uzanan yaylaya da Necid itlak olunur.

45 **KARN** "muasır olarak yaşayan insanların tabakası" mânasına geldiği gibi içinde bir nebî zuhur eden bir müddette yaşamış olanlara da, ehl-i ilimden bir tabakaya da itlak olunabilir. Nitekim ... خير القرون قرني hadisinde "benim karnım"dan murâd-ı âlî-i nebevî müşâhede-i dîdâr-ı âlîleriyle müşerref olan ashâb-ı kirâm tabakasıdır. Binaenaleyh "karn-ı şeytan" şeytanın hizbi ve ümmeti demek olur. Nitekim deccâl o havaliden, Kâ'b el-Ahbâr'dan naklolunduğuna göre, Irak cihetinden zuhur edecektir demişlerdir. Müslim'in rivayetine nazaran İbn Ömer radiyallahu anhümânın da mesmû' ve meşhûdu olan bu haberden dolayı ehl-i Irak'a teveccühü pek az imiş. Nitekim onlara bir kere, يا أهل العراق ما أسألكم عن الصغيرة وأركبكم الكبيرة "Ey Iraklılar! Küçük günahları öğrenmekte amma da ince eleyip sık dokuyorsunuz! Sonra büyüklerini irtikâpta da amma pervasızsınız!" demiştir ki, hatırımda kaldığına göre Hüseyin radiyallahu anhın fecîa-i şehâdetlerinden sonra hacca gelmiş bazı Iraklılar, ihramda iken pire öldürene fidye lâzım gelip gelmeyeceğini sual etmeleri münasebetiyle bunu söylemiştir.

Duâ-yı celîl-i nebevîde Yemen ile Şam'ın tahsîsen zikredilmesi bu iki iklimin mübarek olduğuna delâlet eder. Necid'in daha doğrusu ehl-i Meşrik'in duadan hariç bırakılmasındaki hikmet de metn-i hadîste beyan buyurulmuştur. Orası gazab-ı ilâhî âsârından olan şiddetli zelzeleler yatağı, fitne ocağı, hizb-i şeytanın yuvası olduğu ma'lûm-ı âlî-i risâletpenâhîleri olduğu için rahmeten li'l-alemîn iken orası için dua buyurmaya dilleri

remallahu vecheh hazretlerinin zelzelede cemaatle namaz kıldırarak mervî ise de rivayet sahih olarak sabit olamamıştır. Fukaha zelzele esnasında namaz kılmak meşrû olduğu gibi sahrâya çıkmak da mesnûndur demişlerdir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا اللَّهُ لَا يَعْلَمُ أَحَدٌ مَا يَكُونُ فِي غَدٍ وَلَا يَعْلَمُ أَحَدٌ مَا يَكُونُ فِي الْأَرْحَامِ وَلَا يَعْلَمُ نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ وَمَا يَدْرِي أَحَدٌ مَتَى يَبِيءُ الْمَطَرُ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan:⁴⁶ Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Gaybın anahtarları beş (tane)dir ki,⁴⁷ onları Allah Teâlâ’dan başkası bilemez. Yarın ne olacağını (Allah’tan başka) hiçbir kimse bilemez.⁴⁸ (Ana) rahimleri(n) de ne(ler) bulunduğunu (Allah’tan başka) hiçbir kimse bilemez.⁴⁹ Hiçbir nefis yarın (hayr ü şer) ne kazanacağını bilemez.⁵⁰ (Kezâ) hiçbir nefis hangi tarzda öleceğini bilemez.⁵¹ (Allah’tan başka) hiçbir kimse de yağmurun ne zaman geleceğini bilemez.”⁵² {B1039 Buhârî, İstiskâ, 29.}

.....

RİVAYETLER

Birçok nüshada, قال النبي صلى الله عليه وسلم

Bazı nüshalarda müfred sîgasıyla مفتاح الغيب ; birçok rivâyâтта

Buhârî’nin başka bir tarikten rivayetinde, لا يعلمهن .

Buhârî’nin diğer rivayetinde, لا يعلم ما في غد إلا الله .

Bir rivayette âhirinde, إلا الله ziyadesi de vardır. Bundan mâada Buhârî’nin sûre-i En’âm tefsirinde yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan olan rivayetinde, مفاتيح الغيب خمس buyurulduktan sonra mâba’di buradaki elfâz ile değil, sûre-i Lokmân’ın son âyeti olan إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ nazm-1 celîl-i ilâhîsi tilâvet buyurulmuştur. Sûre-i Lokmân tefsirindeki rivayetinde de İbn Ömer radiyallahu anhümâ, ثُمَّ قَرَأَ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ, demiştir.

a Lokmân, 31/34.

46 Bu hadîs-i şerif –*Müsned-i Ahmed* ile *Müsned-i Bezzâr* ve *Sahîh-i İbn Hibbân*'da ve Hâkim'in *Müstedrek*'inde tahrîc edildiği üzere– Büreyde b. Husayb radiyallahu anhtan خمس الآيات ... لا يعلمهن إلا الله إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ ... {Bezzâr, *el-Müsned*, X, 295, no: 4409.} lafzı ile rivayet olduğu gibi Hadîs-i Cibrîl unvanıyla müştahir olan (47) *Tecrîd* hadisi zımında da Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan mervîdir.

47 Gaybın anahtarları ellerinde olmayınca kulları için mugayyebâtı bilmemek evleviyette kalır. Gayb olan şeyleri bilmek evkât-ı zuhurlarını takdir ve tayin etmek Allah'a mahsustur. Gaybdan şühûda çıkacak ekvân ve hadisatın tâcil ve tehirlerindeki hikmet her ne ise, o hikmetin muktezâsına zamanı hulûl ettikçe peyderpey meşîyyet-i ilâhiyyesi taalluk edip âlem-i zuhûr ve şehâdete ibraz edecek de odur. Buna ne bir melek-i mukarrebîn, ne bir nebiyy-i mürselîn –Allah bildirmedikçe– muttali olmasına imkân yoktur. Ümmü'l-mü'minîn Âişe es-Siddîka radiyallahu anhâ, İbn Cerîr et-Taberî'nin rivayetine göre diyor ki: Allah'tan başka her kimin gaybı bilebileceğini söyleyen kimse yalan söylemiş ve Allah'a büyük bir iftirada bulunmuş olur. Zira sûre-i Neml'de Allah Teâlâ'nın kendisi *Semâvat ve arzda olanların hiçbir gaybı bilemez. "Semâvat ve arzda olanların hiçbir gaybı bilemez. لا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ. Yalnız Allah bilir"* buyuruyor. Yine Hak Teâlâ ve tekaddes hazretleri Kitâb-ı Kerîm'inde, *Gaybın anahtarları (ve hazineleri) zât-i ecellü a'lâsı nezdindedir. Onları ondan başka hiçbir kimse bilemez"* buyuruyor ki, bu âyet-i kerîmedeki "mefâtîhu'l-gayb"ın sûre-i Lokmân'ın âhirindeki, *عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ*, âyet-i kerîmesiyle müfesser olduğunu bu hadîs-i nebevî sarâhaten gösteriyor. Binaenaleyh mevzubahis olan şu beş şeyi bilmek hiçbir kimsenin tama' edebileceği hususattan değildir ve İmam Kurtubî'nin dediği gibi muhbir anillah olan peygamber sallallahu aleyhi ve sellem isnad etmeksizin bu beş şeyden birini biliyorum davasına her kim düşerse davasında kâzibdir. Çünkü "ilm-i gayb" Allah'a mahsustur. "Zann-ı gayb" a gelince ondan bahsetmekte beis yoktur. Zira zannın mertebesi ne olursa olsun hiçbir vakitte ilim mertebesini bulamaz. Çünkü tayin ifade etmez.

İlm-i ilâhîde olup da Allah'tan başka kimseye mâlûm olmayan mugayyebât nâmahdut olup sûre-i En'am'daki âyet-i kerîmede alelîtlak ilm-i gayb, Allah'tan başkasından nefiy buyurulmuştur. Sûre-i Lokmân âyeti ile bu hadîs-i nebeviyyede ise mugayyebâtta yalnız "mefâtîhu'l-gayb" namı verilen bu beşi mevzubahis olmuştur. Demek ki, ikincisini birincisi müfessir ve evvelkisindeki ıtlak, beriki kayıtlarla mülâhaza edilmek muktazıdır. Nitekim sûre-i Cin'deki, *إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ*, *Allah Teâlâ âlimü'l-gayb olup beşer veya melekten istifâ buyurduğu kimselerden başka hiçbir kimseyi gayba muttali kılmaz"* {el-Cin, 72/26.} âyet-i kerîmesi de gaybın Allah'a muhtas olmakla beraber Hak Teâlâ'nın dilediği bir kuluna mûcize veya keramet olarak ya vahiy veya ilham tarikiyle bazı mugayyebâtı bildirdiğini gösterir. Nitekim İbn Cerîr et-Taberî ile Merdûye'nin rivayetlerine

a en-Neml, 27/65.

b el-En'am, 6/59.

zamanı hulûl edince tövbeye şürû eder ki, tekliften maksûd-ı aslî olan tehzîb-i nefis ve mekârim-i ahlâkı tahsil gayesi elde edilmeden âhirete intikal etmiş olur.

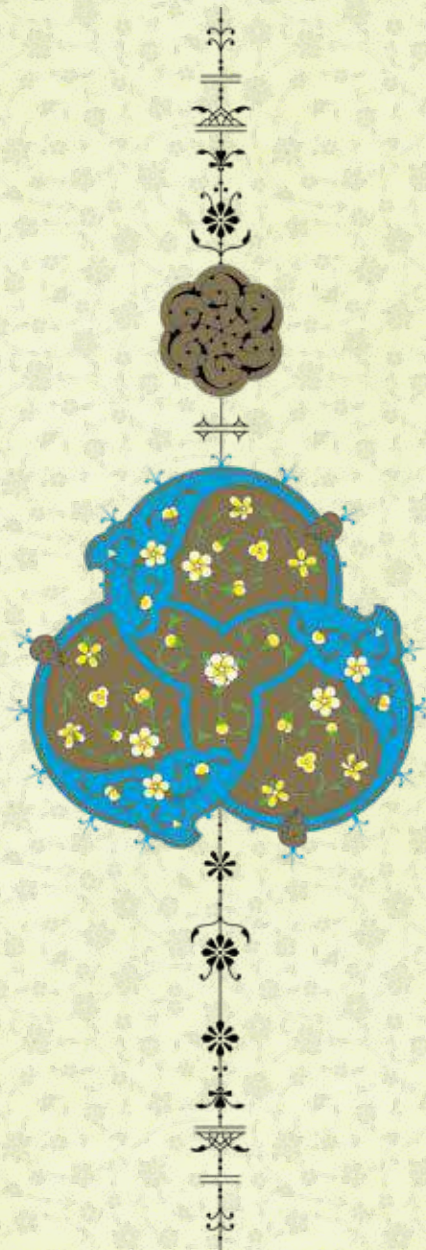
49 Henüz ana rahminde duran ceninlerin erkek mi, dişi mi, sait mi, şakî mi oldukları, ahlâk ve şemâilleri vesaireleri âlem-i şühûda çıkmadan kimsenin mâlûmu değildir demektir.

50 İnsan, hayır ve şer ne kazanacağını ve nelere mâruz olacağını ilm-i yakîn ile bilemez. Zira yapacağı ve uğrayacağı ef'âl ve ahvalin kimi azîm ve iradesine bağlı, kimi de -hatta ekseri de- yed-i ihtiyarında olmayan ahvâl-i hâriciyyeye tâbidir. Kendisinin rızası olmayan şeyleri ilm-i yakîn ile bilmek mümkün olmadığı gibi ummadığı zamanlarda da azmettiğine muhalif işler işlemesi kesîrû'l-vukûdur. Bundan dolayı mehbit-ı vahy-i ilâhî olan resûl-i zîşân aleyhi ve âlihî salavâtü'r-rahmân, وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ، *“Benim, başıma ve sizin başınıza ne geleceğini bilemem”* {el-Ahkâf, 46/9.} demekle memur olmuşlardır.

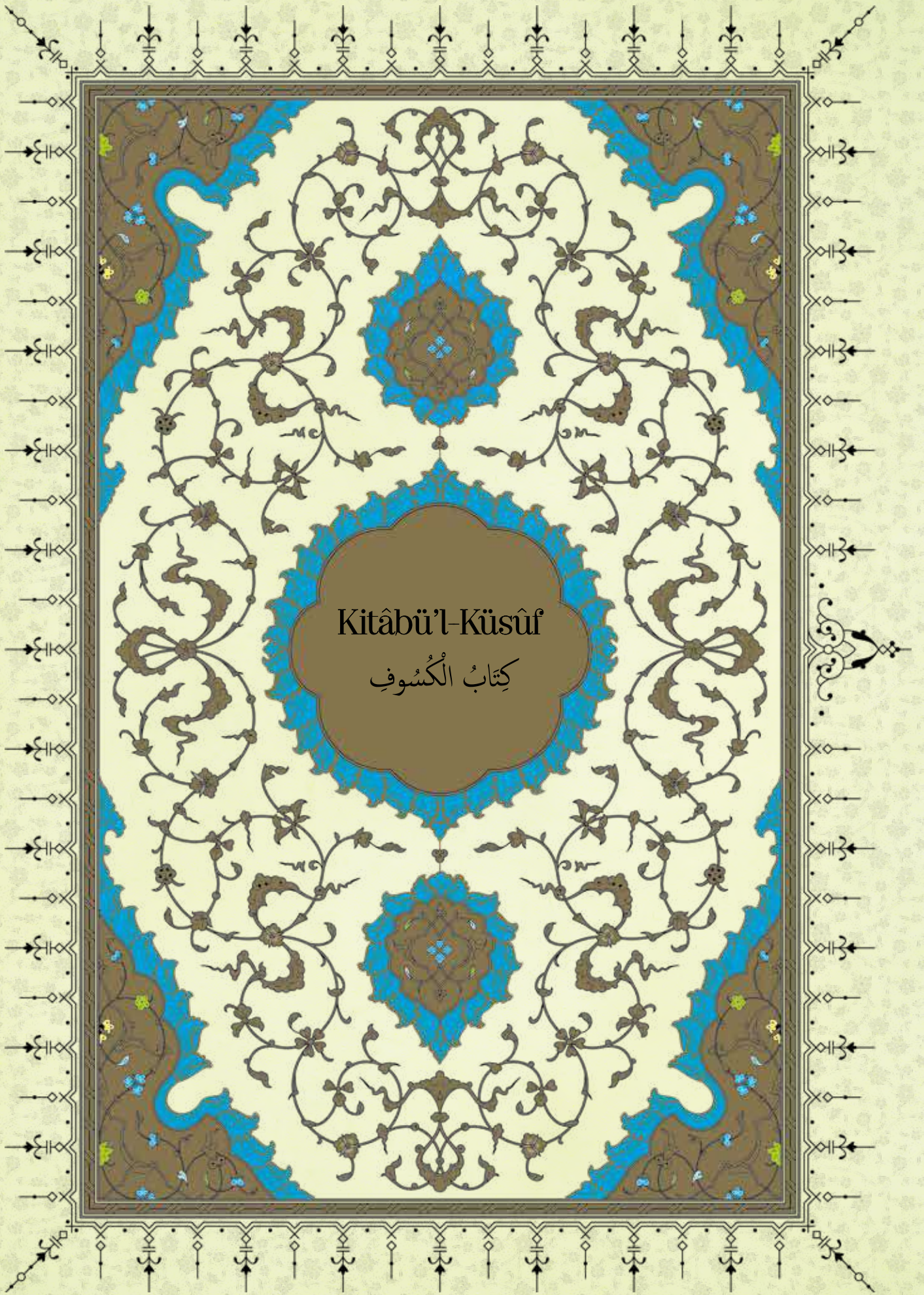
51 Rivayet olunduğuna göre bir defa melekü'l-mevt aleyhisselâm, Süleyman aleyhisselâmın ziyaretinde iken orada oturanlardan birinin yüzüne dik dik bakmış. O adam, kendisine bakan zatın kim olduğunu sormuş ve melekü'l-mevt olduğunu öğrenince, “Bana kastı var gibidir. Rüzgâra buyur da beni alıp Hindistan’a götürsün” niyazında bulunmuş ve arzusu is’âf edilmiş. Melekü'l-mevt bir daha oraya gelince Süleyman aleyhisselâm o adama dik dik baktığının sebebini sormuş ve “Onun içinde ben taaccüp ettim. Zira bugün onun ruhunu Hindistan’da kabza memur idim, halbuki onu sizin ziyaretinizde gördüm” cevabını almış.

52 Âyet-i kerîmede bu mâna وَيُرِلُّ الْعَيْثُ *“Yağmuru yağdırır”*^a nazm-ı şerifi ile eda buyurulmuş olup bunu Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceği musarrah değilse de hadis, Kur’an’ı müfessir olduğundan nüzûl-i gays ilminin de Allah’a mahsus olduğunda şüphe yoktur. Rasadât-ı havâiyye merâkizi ne kadar mâlûmat cemedelerse etsinler yirmi dört saatlik zaman hakkında verdikleri hükümler hep hads ve tahmin derecesinde olup yüzde yüz isabetleri temin edilemez. Çok kere hava kararır, bulutlar iner, ha şimdi, ha beş dakika sonra yağacak, ortalığı sel basacak dersiniz, bir de bakarsınız ki, muhalif bir rüzgâr çıkıp ne varsa dağıtır ve yarım saat sonra gökyüzü cam gibi berrak bir hal alır.

a Lokmân, 31/34.

Kitâbü'l-Küsûf
كِتَابُ الْكُصُوفِ

Fukaha –ve onlara tebaan müneccimîn– istilâhında **küsûf** güneşin, **husûf** da ayın tutulması demektir. Halbuki lugaten her iki lafız, müterâdif olup güneş ile ayın tutulmalarına **husûfân** ve **küsûfân** denir. *Sihah-ı Cevher*'de alessaviye **kesefeti's-şemsü** ve **kesefe'l-kamerü** denilebileceği beyan edilmekle beraber husûfun kamer hakkında istimali ecved olduğu zikredilmiştir ki, bu suretle istimali fukaha ve müneccimînin daha fasih olduğu îmâ edilmiş oluyor. Ancak Buhârî ile Müslim'in rivayetinde şemse veya kamere tahsis etmeksizin her iki lafız yekdiğeri makamına istimal edilmiş olup şems ve kamer hakkında, لا ينكسفان لموت أحد de, ينكسفان لا de, لا ينكسفان de, لا ينكسفان de denilmiştir. Kezâ كسفت الشمس rivayetleri gibi كسفت الشمس rivayetleri de vardır. Biz, bu iki lafzı ayrı bir mânaya tahsis eden örf-i fukahâ ve müneccimîne ittibâ ile güneş hakkında küsûf, ay hakkında husûf tabirlerini istimal edeceğiz.

Küsûf ile husûf hadiselerinin vukuunda namaz kılmanın meşruiyeti kitap ile de, kavil ve fi'l-i resûl aleyhisselâm ile de, icmâ-ı ümmet ile de sabittir. Fukaha, Kitâbullah'tan, وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا “Biz âyetleri yani alâmât-ı beyyinât-ı kudretimizi ancak kullar korksunlar diye irsâl ederiz”^a âyet-i kerîmesini salât-ı küsûfun meşruiyetine delil addederler. Zira namaza, niyaz ve duaya ve bârigâh-ı ilâhîye yüz döndürüp tazarru ve ibtihâle koyulmak, havfullahın lâzımıdır. Hatta وَمِنْ آيَاتِهِ “Gece ile gündüz, güneş ile de ay o hâlık-ı bîcûnun (جلت عظمته) âyâtındandır. Siz şems ile kamere secde etmeyiniz de bu dört âyeti yaratan Allahu Azîmüşşan'a secde ediniz”^b âyet-i kerîmesinin işaretinde bazıları salât-ı küsûfeyn teşrî' buyurulduğunu da sezmemişlerdir.

Sünen-i kavliyyeden olan delillerden biri, هذه الأفراع فافزعوا إلى الصلاة “Şu korkunç şeylerden herhangi birini gördüğünüzde hemen namaza ilticâ ediniz”^c emri celîl-i nebevîsidir ki, yalnız küsûf ve husûf değil zelzele gibi, şiddetli rüzgâr gibi,

a el-İsrâ, 17/59.

b Fussilet, 41/37.

c {Şeybânî, el-Asl, I, 444.}

tûfan gibi zulmet-i nehâr gibi herhangi korkunç bir hadise vukuunda Hakk'a ilticâ ve tazarrû tavsiye buyuruluyor demektir. Bir de hassaten hâdise-i kûsûfiye hakkında *Sahîhayn*'daki rivayetine nazaran, *إن الشمس والقمر لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته. ولكنهما آيتان من آيات الله فإذا رأيتموها فصلوا* *“Şüphesiz ki, şems ile kamer hiçbir kimsenin ne ölü- münden, ne de hayatından dolayı tutulurlar. Lâkin bunlar Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. Tutulduklarını görünce hemen namaza durun”*^a buyurulmuştur. Bunlardan kat'-ı nazar bu namaz, fi'l-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile de sabittir. Nitekim muallim-i ekmel-i ümmet sallallahu aleyhi ve sellem kûsûf namazını kıldıkları kütüb-i sıhâhın kâffesinde zikredildiği gibi *Siyer-i İbn Hibbân*'da sikâttan rivayeten beşinci senede bir husûf namazı kıldıkları da ihbar edilmektedir ki, İslâm'da ilk kılınan salât-ı kûsûf bu olmuş oluyor.

Salât-ı kûsûf hakkındaki icmâ-ı ümmet, öteden beri ümmet bunu kılıp durmakta olduğu halde inkâra kalkışmış fukahadan hiçbir kimsenin zuhur etmemesidir.

Salât-ı kûsûfun sebab-i meşrûiyeti nefsi kûsûf olduğundan kûsûf zamanında kılınır ve tekerrürü ile tekerrür eder.

Salât-ı kûsûf sünnet-i müekkede olup vâcip değildir. Yalnız meşâyih-i Hanefiyye'den bazıları me'mûrun bih olması dolayısıyla vâcip addetmişlerdir. İmam Mâlik ise cuma gibi farz-ı ayın ve bir rivâyet-i zaîfeye göre farz-ı kifâye addetmiştir. Lâkin farz-ı kifâye olduğuna kâil olması müsteb'ad görülmektedir.

Kûsûf-ı şems vakt-i kerâhete tesadüf ederse, Ebû Hanîfe'ye ve Ahmed b. Hanbel'in kavli-i meşhûruna göre kılınmaz. Namaz yerine tesbih ile iştigal edilir. Şâfi'ye göre sebebe müstenid bir salât olduğundan vakt-i kerâhette de kılınmasında kerahet yoktur. İmam Mâlik'ten ise üç rivâyet vardır: 1. İmam Şâfi'nin dediği gibi her ne vakit kûsûf olursa namazı kılınır. 2. İmam Ebû Hanîfe'nin kavli gibi yalnız teneffül mekruh olmayan vakitlerde kılınır. 3. Zevalden sonra kılınmaz. Bu üçüncü kavle göre salât-ı kûsûf salât-ı îde kıyas olunmuştur.

Salât-ı kûsûf fi'l-i celîl-i nebevîye imtisâlen cemaatle de kılınabilir. Hatta İmam Şâfi ve İmam Ahmed b. Hanbel'e göre cemaatle kılmak sünnet-i müekkededir. İmam Muhammed ile Süfyân es-Sevrî ise “Halk, imama tâbidir. Cemaatle kıldırırsa beraber, yoksa münferiden kılarlar” demişlerdir. Salât-ı husûf da İmam Şâfi ve Ahmed'e göre yine böyle cemaatle kılınmak mesnûndur. İmam Ebû Hanîfe ile

a {B1042 Buhârî, Kûsûf, 1.}

İmam Mâlik'e göre ise salât-ı husûfta cemaat mesnûn olmayıp herkes münferiden namaz kılar.

Salât-ı husûf geceye müsâdif olacağı için cemaatle kılındığında imamın cehretmesi lâzım gelirse de salât-ı kûsûftaki kıraati İmam Mâlik ve Ahmed ve İshak'a göre cuma ve bayram namazlarında olduğu gibi yine cehrîdir. Eimme-i Irak ve İmam Şâfiî'ye göre ise ihfâ olunur. Bu namazı cemaatle kıldıktan sonra Mâlik ile Şâfiî ve bir rivayete nazaran Ahmed b. Hanbel'e göre cuma ve bayram hutbeleri heyetinde hutbe irat etmek menduptur. Lâkin Ebû Hanîfe'nin ve meşhur kavline göre Ahmed b. Hanbel'in kavillerince hutbe mesnûn değildir.

Cirm-i şems ile cirm-i kamerin incilâsından sonra salât-ı kûsûfeynin vakti fevte-dilmiş olacağından artık namazlar da kılınmaz.

Salât-ı kûsûfeynin kaç rek'at olduğunda ihtilâf edilmiştir:

1. Eimme-i selâse ile Leys b. Sa'd ve İshak b. Râhûye'ye göre her birinde ikişer kıyam, ikişer kıraat, ikişer rükû ve ikişer sücûd bulunan iki rek'attır ki, mecmûu iki rek'at içinde dört rükû ile dört sücûd eder.
2. Tâvûs'a Habîb b. Ebû Sâbit ile Abdülmelik b. Cüreyc'e göre beherinde dörder rükû ile ikişer sücûd bulunan iki rek'attır ki, cem'an iki rek'at içinde sekiz rükû ile dört sücûd olmuş olur. Ali ve İbn Abbas radiyallahu anhümün de kavilleri bu olduğu rivayet olunmaktadır.
3. Katâde ve Atâ b. Ebû Rebâh ile İbn Münzir'e göre beherinde üçer rükû ile ikişer secde bulunan iki rek'attır ki, cem'an altı rükû ile dört secde eder.
4. Saîd b. Cübeyr ile Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve -diğer kavle nazaran yine-İshak b. Râhûye'ye ve fukahâ-i Şâfiyye'den bazılarına göre bilâtevkî ve güneş incilâ buluncaya kadar mütemâdiyen kılınır. Binaenaleyh kûsûf temâdî ederse rükûlar tekerrür eder, incilâ çabuk olursa rükûlar azalır. Ancak bu, kûsûfun müddetini evvelden bilmeye vâbestedir.
5. Ebû Hanîfe ile İmâmeyn'e ve İbrâhim en-Nehâî ile Süfyân es-Sevrî'ye göre diğér tatavvu namazları gibi beherinde birer rükû ile ikişer secde olan iki rek'attır. Şârih Aynî; İbn Ömer, Ebû Bekre, Semüre b. Cündeb, Abdullah b. Amr b. Âs, Kabîsa el-Hilâlî, Nu'mân b. Beşîr, Abdurrahman b. Semüre ve Abdullah b. Zübeyr radi-

yallahu anhümün de mezhebi bu olduğunu beyan ettiği gibi İbn Ebû Şeybe'nin rivayetine atfen İbn Abbas radiyallahu anhümânın da buna kâil olduğunu söyler.

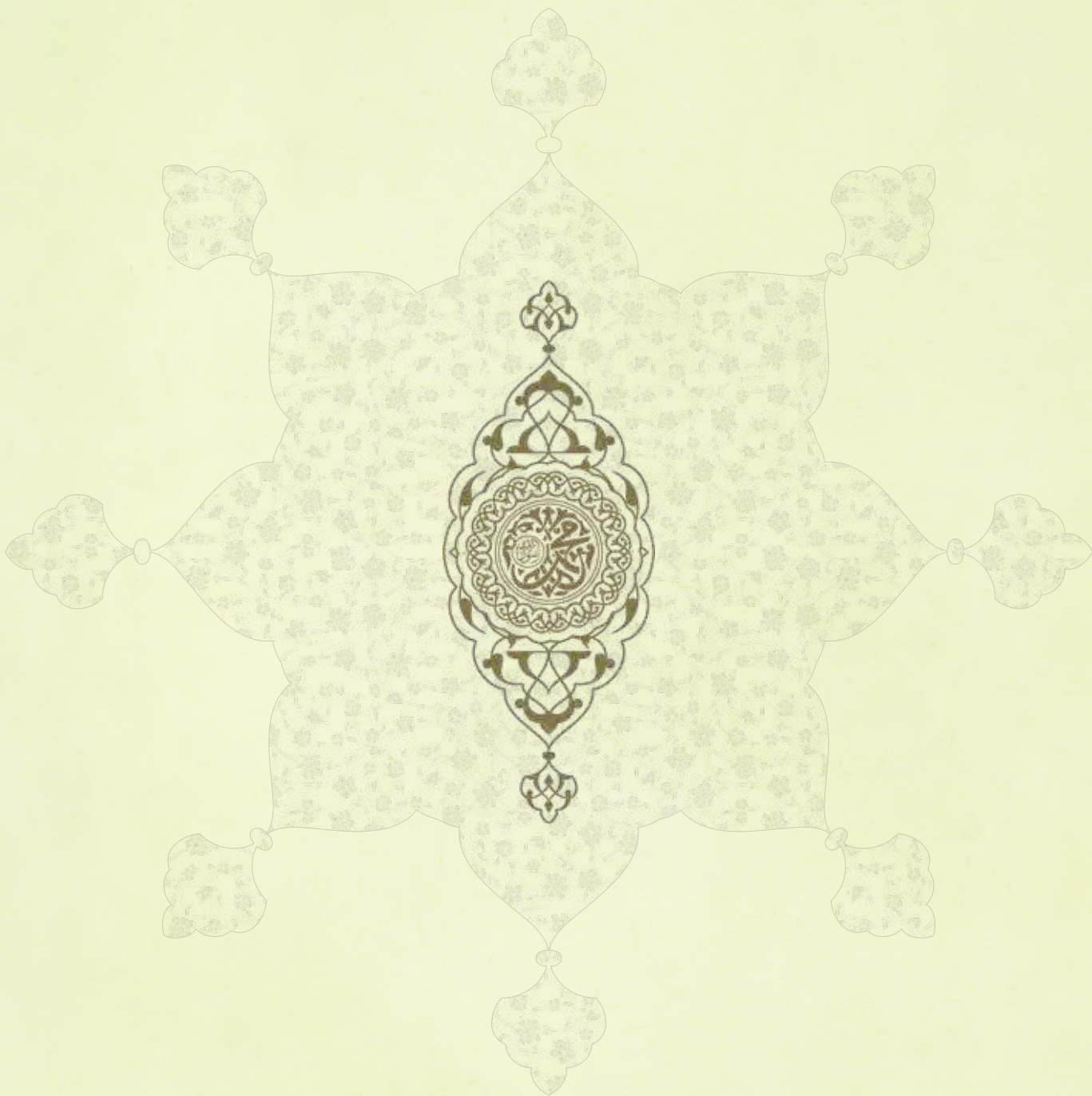
Muhit'te "isteyen iki, isteyen dört rek'at kılar" diye de Ebû Hanîfe'den bir rivayet vardır. *Bedâyi'*de ise "Dilerlerse daha ziyade de kılarlar" ziyadesi vardır.

6. Zâhiriyye'ye göre kûsûf, tulû'-ı şems ile öğle namazı arasında vâki olursa iki, öğle ile gurub arasında vâki olursa, öğle ve ikinci namazları gibi dört; husûf da akşam ile yatsı arasında olursa akşam namazı gibi üç, yatsıdan sonra olursa yatsı namazı gibi dört rek'at kılınır. Bunların hücceti Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhümâdan mervî, *إذا خسفت الشمس والقمر فصلوا كأحدث صلاة صليتموها من المكتوبة*, "*Şems ile kamer tutulduğunda en son kıldığınız namaz gibi bir namaz kılınız*"^a hadîs-i şerifidir. Lâkin bunun muktezâsı cumhurun kabul ettiği üzere salât-ı kûsûf iki rek'at değil, vakt-i kûsûfa göre bazan üç, bazan dört rek'at kılınmaktadır.

Kûsûf ile husûftan başka zelzele, sâika, gündüzün zulmet kaplaması gibi âyâtın zuhurunda ise Ebû Hanîfe ile Mâlik'e göre namaz kılmak mesnûn değildir. Ahmed b. Hanbel'e göre her âyetin zuhurunda cemaatle bir namaz kılınır. Şâfiî'ye göre ise münferiden namaz kılınır. Nitekim Ali radiyallahu anhın bir zelzelede namaz kıldıkları rivayet olunmaktadır (76. hadisin hâşiyelerine de müracaat).

a {Kaynakta "من المكتوبة" ifadesi tespit edilememiştir. N1489 Nesâî, Kûsûf, 16.}

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

547

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنْكَسَفَتِ الشَّمْسُ فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْرُ رِدَاءَهُ حَتَّى دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَدَخَلْنَا فَصَلَّى بِنَا رُكْعَاتَيْنِ حَتَّى انْجَلَتِ الشَّمْسُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ فَإِذَا رَأَيْتُمُوهَا فَصَلُّوا وَادْعُوا حَتَّى يَنْكَشِفَ مَا بَكُمْ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ قَالَ وَلَكِنْ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِمَا عِبَادَهُ وَتَكَرَّرَ حَدِيثُ الْكُسُوفِ كَثِيرًا فَفِي رِوَايَةٍ عَنِ الْمُعِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ مَاتَ إِبْرَاهِيمُ فَقَالَ النَّاسُ كَسَفَتِ الشَّمْسُ لِمَوْتِ إِبْرَاهِيمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ فَإِذَا رَأَيْتُمْ فَصَلُّوا وَادْعُوا اللَّهَ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre (Nüfey' b. Hâris) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında idik. (Derken) güneş tutuldu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (acele ile¹ ve) ridâ-yı şerifini ardından sürükleye sürükleye (kalkıp yürüdü) ve (mescid-i saâdete) girdi. Biz de girdik. Güneş zulmetten sıyrılıncaya kadar (orada) bize iki rek'at (namaz) kıldırdı.²

Sonra, "Güneş ile ay hiçbir kimsenin mevtinden dolayı münkesif olmaz."³ (Bunların böyle münkesif olduklarını) gördüğünüzde başınıza gelen bu hal zâil oluncaya kadar (hemen) namaza durup duaya koyulunuz⁴" buyurdu. {B1040 Buhârî, Küsûf, 1}

Yine Ebû Bekre radiyallahu anhtan gelen bir rivayete nazaran: "Lâkin Allah Teâlâ bu iki âyet ile kullarını tahvîf (etmeyi murat) eder"⁵ buyurulmuştur. {B1048 Buhârî, Küsûf, 6.}

Küsûf hadisi *Buhârî*'de çok tekerrür etmiştir. Nitekim Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhtan gelen bir rivayette şöyle denilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında (necl-i mükerrerleri) İbrâhim (salavâtullahi ve teslîmâtühû aleyhi ve alâ ebîhi) vefat ettiği gün güneş tutuldu.⁶ Halk, "Güneş İbrâhim'in mevtinden dolayı tutuldu" dediler. Bunun üzerine sallallahu aleyhi ve sellem, "Güneş ile ay hiçbir kimsenin ne mevtinden, ne hayatından dolayı tutulur. (Bunu) görünce (hemen) namaza durup Allah'a duaya koyulun" dedi. {B1043 Buhârî, Kûsûf, 1.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda, عند النبي صلى الله عليه وسلم

Bazı nüshalarda, فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم

Buhârî'nin İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde, لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته
{B1042 Buhârî, Kûsûf, 1.}

Buhârî'nin İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayetinde, فقوموا فصلوا başka bir tarikten de, Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde, فاصفوا وادعوا {B1063 Buhârî, Kûsûf, 17.} ziyadesi vardır.

Müellif bunu muhtasaran rivayet etmiştir. Üst tarafında, إن الشمس والقمر آياتان من آيات الله لا ينكسفان لموت أحد {B1060 Buhârî, Kûsûf, 15.} vardır.

1 *Buhârî*'de, إن الله تعالى يخوف بهما عباده ile ولكن الله تعالى يخوف عباده {Kaynakta "sözcüğünden sonra «بها» kelimesi vardır. B1048 Buhârî, Kûsûf, 6.} suretlerinde rivayet edilmiştir.

Buhârî'nin başka rivayetinde, مستعجلا Nesâî'nin de diğer tarikten olan rivayetinde, من العجلة ziyadesi olduğu için tercüme kavis içinde dercedildi.

Buradaki "cerr-i ridâ" yani eteklerini sürümek ve yürürken toplamamak itinasızlığı, ehâdîs-i adîdede nehiy buyurulan cerr-i ridâ kabilinden değildir. Bu itinasızlık -hadislerde musarrah olduğu üzere- kibr ü taazzum eseri olursa mezzumdur. Burada ise ba'de'l-İslâm nevhur olan bu hadisenin ehemmiyeti ve ümmet-i merhûmelerine bir azap nüzûlünden daima herâsân olan kalb-i şefik ve rahîm-i nebevînin hadise ile fart-ı meşgûliyeti bu itinaya vakit bırakmamıştır demektir. Yoksa zât-ı refü'l-cenâb-ı risâletpenâhîleri kadar tevazuda mütemekkin hiçbir fert yaratılmamış olduğunda şüphe yoktur. Hatta o kadar telâş ve acele ile hâne-i saâdetten çıkıp mescid-i şerîfe doğru yürümüşler ki, Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhümânın *Müslim*'deki rivayetine bakılırsa şiddet-i ferâğdan ridâ-yı şeriflerine bedel yanlışlıkla kadınların ferâcelerinden birini giyip dışarıya uğramışlar, ridâ-yı şerifleri hemen arkadan yetiştirilmiş. Bu telâş ve acelenin sebebi 553. Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh hadîsinde, يخشى أن تكون الساعة

denildiğine göre sahâbî-i müşârün ileyhın fikrince takarrüb-i kıyâmet alâmeti olması korkusu idi. {B1059 Buhârî, Kûsûf, 14.}

2 Nesâî'nin rivayetinde, فصلی بنا رکعتین كما تصلون {Kaynakta "بنا" ifadesi yer almamaktadır. Nesâî, *el-Kübrâ*, I, 275, no: 505.} ve هذه فعل صلاتكم هذه {Kaynaktaki hadis "صلی رکعتین مثل صلاتکم هذه" şeklindedir. Nesâî, *el-Kübrâ*, II, 348, no: 1890.} yani "Sizin kıldığınız şu namaz gibi bize iki rek'at namaz kıldırdı" denilmiştir ki, bundan cumhurun kabul ettiği üzere salât-ı kûsûfun iki rek'attan ibaret olduğu anlaşıldığı gibi hassaten كما تصلون kaydı da bu namazın sabah namazı heyetinde iki rek'at içinde iki rükû ile, iki secde ile kılınacağına kâil olan Hanefiyye'nin mezhebini takviye etmektedir. Birden ziyade rükûu kabul eden tavâif ise iki rek'atı kabul etmekle beraber Ebû Bekre radiyallahu anhın bu ziyadesini bu mânaya hamletmezler. Onlar diyorlar ki: İbn Abbas radiyallahu anhumâ salât-ı kûsûfu Basra ahalisine ziyade rükûlarla tarif etmiş olup bilâhare vâki olan kûsûf esnasında orada hazır olan Ebû Bekre radiyallahu anh onlara bu rivayeti etmiş olacağından كما تصلون demesi bildiğiniz yani İbn Abbas'tan ahzettiğiniz gibi kıldırdı demektir cevabını veriyorlar. Maahâzâ İbn Mes'ûd radiyallahu anhın *Sahîh-i İbn Huzeyme*'de; Abdurrahman b. Semüre radiyallahu anhın Müslim ile Hâkim'in *Müstedrek*'inde ve Nesâî'de, Semüre b. Cündeb radiyallahu anhın Ebû Dâvûd ile Nesâî ve İbn Mâce *Sünen*'lerinde; Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhın Tahâvî'de ve Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhın yine Tahâvî'de; Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhumânın yine Tahâvî ile *Müstedrek*'te ve *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve Beyhakî ile *Müsned-i Ahmed*'de rivayet olunan hadisleri Ebû Bekre radiyallahu anhın bu ziyadesini müeyyiddir. *Müsned-i Ahmed*'de de Ali radiyallahu anhın "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle yaptı" diyerek kıldırdığı salât-ı kûsûfun ta'rifâtı hakkındaki rivayet de bunu müeyyiddir. Kabîsa b. Mehârik el-Hilâlî radiyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile Nesâî'de ve Tahâvî ile Ebû Kâsım el-Begavî'nin *Mu'cemü's-sahâbe*'sindeki rivayeti de iki rek'at kıldığını gösteriyorsa da sonunda, فإذا رأيتموها فصلوا كأحدت صلاة صليتموها من المكتوبة "Bunu gördüğünüzde farzlardan en son kıldığınız namaz hey'etinde namazını kılınız" {D1185 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 4.} ziyadesi de vardır ki, Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhumâdan da böyle bir rivayet olduğu biraz yukarıda geçmişti. Her rek'attaki rükûların birden ziyade olduğuna kâil olanlardan bazıları bu son ziyadeye sabah namazından sonra olanda her rek'atta ikişer, akşam namazından sonra olanında üçer, öğlen, ikinci namazlarından sonra ise her rek'atta dörder rükû ediniz; diğer bazıları da salât-ı cehriyyeden sonra vâki olan kûsûfta cehr, salât-ı sırriyyeden sonrakinde ihfâ ediniz mânasını veriyorlarsa da *Buhârî* şârihi Aynî, Ebû Kâsım el-Begavî rivayetinde, كأخف كأحدت صلاة yerine كأخف كأحدت صلاة denilmiş olduğuna bakarak ve salât-ı mektûbenin en hafifi iki rek'atlı sabah namazı olduğunu mülâhaza ederek sabah namazı gibi iki rek'atın beherinde yalnız birer rükû ile kılınız mânasını vererek mezhebini teyit etmektedir.

Halbuki yine Ebû Bekre radiyallahu anhın *Buhârî*'de başka tarikten gelip metne alınmayan rivayetine nazaran burada mevzubahis kûsûf, necl-i kerîm-i nebevî İbrâhim sallallahu aleyhi ve alâ ebîhi ve sellem hazretlerinin yevm-i intikâlindeki kûsûf olup o günkü

salât-ı küsûfun tarifinde de Câbir radiyallahu anh her rek'atta ikişer defa rükû buyurulduğunu sarâhaten beyan ediyor. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâ da bu namazı aynen Câbir radiyallahu anh gibi tarif edip (548. hadis) müşârün ileyhânın bahsettiği küsûf namazının o güne ait olduğunu İbn Huzeyme *Sahîh*'inde rivayet ettiği gibi bu hususta Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümânın rivayeti ümmü'l-mü'minîn rivayetine muvâfık olduğunu *Müslim*, müşârün ileyhin biraderi Kesîr İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da rivayet etmektedir. Kaldı ki her rek'atta üçer rükû, kezâ her rek'atta dörder rükû rivayetleri de vardır. Nitekim *Müslim*'deki Âişe rivayeti Ubeyd b. Umeyr tarikine, kezâ Câbir radiyallahu anh rivayeti Atâ b. Yesâr tarikine nazaran altı rükû ve dört sücûd ile; yine *Müslim*'de -*Tecrîd*'in 551. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisine muhalif olarak- İbn Abbas'ın ve Ali kerremallahu veche hazretlerinin rivayetlerine nazaran Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretleri salât-ı küsûfu sekiz rükû ve dört sücûd ile kıldırılmışlardır. Bunlar *Sahîhayn* rivayetleridir. Sünen kitaplarını açarsak *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan her rek'atta beşer rükû, yine *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*'de Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhtan her rek'atta bir rükû ile, yine *Sünen-i Nesâî*'de ve *Müslim*'de Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan her rek'atta ikişer rükû ile; (ki müşârün ileyhten yine *Nesâî*'de birer rükû ile namaz rivayeti de vardır). Yine *Sahîh-i Müslim*'de olduğu gibi *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*'de Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan her rek'atta dörder rükû ile; kezâ *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da ve *Müslim*'de ve *Sünen-i Tirmizî*'de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan üçer rükû ile salât-ı küsûf rivayetlerine tesadûf ettiğimiz gibi *Sünen-i Nesâî*'de Kabîsa el-Hilâlî radiyallahu anhtan ve Tahâvî'de Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhümâdan şems incilâ buluncaya kadar ikişer rek'at namaz kılınıp her iki rek'atta selâm verildiği rivayeti de vardır.

Fukahadan birtakımı turuk-ı rivâyâtın en kuvvetlilerini iltizam ve ezcümle Âişe ve İbn Abbas ve Abdullah b. Amr radiyallahu anhümün iki rek'atta ikişer rükû ile ikişer sücûd rivayetlerine temessük eylemişlerdir. Meselâ İmam Şâfiî'ye göre bu namazda imam, rek'at-ı ûlâda ilk rükûdan evvel sûre-i Bakara ve ikinci rükûdan evvel sûre-i Âl-i İmrân, ikinci rek'atta da ilk rükûdan evvel sûre-i Nisâ ve ikinci rükûdan evvel sûre-i Mâide okur ve her kıraattan sonraki rükû ve sücûdları kıraat kadar uzatır.

Her rek'atta birden ziyade rükû kabul etmeyen Hanefiyye ise herhalde hasen mer-tebesinden aşağı düşmeyen *Sünen*'de mervî yukarıki hadisler ile Ebû Bekre radiyallahu anın buradaki Buhârî hadisine temessük ederek derler ki, kimi sahih, kimi de hasen olarak rivayet olunup lehimize çıkan hadislerin kiminde icmâl ile yalnız iki rek'at kılındığı, kiminde en son kılınmış farza benzetilmesi emir buyurulduğu zikrediliyor. Semüre radiyallahu anın rivayetine göre güneş iki mızrak boyu irtifâında iken münkesif ve en son farz da sabah namazı olduğu cihetle iki rek'at kılmak sünnet olmuştur. Kiminde de namazın keyfiyeti tafsil edilerek edilen tafsilden kılınan namazın birer rükû ile iki rek'at namaz kılındığı anlaşılıyor. Bu heyetteki namazda farz, vâcip, sünnet bütün namazların

sûret ve hey'etine de muvâfık olduğundan ondan udûle mahal yoktur (bâhusüs her rek'atta üç, dört ve beş rükû rivâyâtı da sahih iken yalnız iki rükûa iktisar etmemek lâzım gelirdi. Halbuki cumhur ile beraber ikiden ziyade rükûa muhalif davranılıyor).^a Birden ziyade rükû rivayetlerinin menşeiini İmam Muhammed şöyle izah ediyor: Pek ziyade muhtemeldir ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem rükûu diğer namazlardan ziyade uzatmış oldukları için birinci safta olanlar –imam, kavmeye kalktı zannıyla– başlarını kaldırmışlar, geri saflardakiler de onlara peyrev olmuşlar. Birinci saftakiler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi hâlâ rükûda görünce tekrar rükûa varıp geridekiler de onlara bakarak tekrar rükûa varmışlar. Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm kalkınca geri saftakiler iki defa rükû edildi zannederek meşhûdlarına göre rivayette bulunmuşlar. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâ kadınlar safında veya hucurâtın birinde, İbn Abbas radiyallahu anhümâ da sinni hasebiyle çocuklar safında buldukları için geride olanların zannedebilecekleri tarzda rivayette bulunmuş olabilirler. Taaddüd-i rükû hadisleri çok kuvvetli olmakla beraber muztaribdir. Binaenaleyh ihticâca sâlih değildir.

Elhasıl turuk-ı rivâyetlerine bakılırsa bu hadislerin cümlesi de sahih veya hasendir. Bundan dolaydır ki hangi birine temessük etmiş bir taife var ise onlara karşı intikâd-ı rivâyât yolundan diğer ehâdis-i sahîha ile veya kıyas ile ihticâc edilegelmiştir. İbn Hazm Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem "küsûfların birinde" iki rek'at namaz kıldırıp iki rek'atın birinde "Ve'n-necmi" sûre-i şerifesini tilâvet buyurdıklarına dair Hasan-ı Basrî'nin rivâyet-i mürselesini aldıktan sonra diyor ki: "Seleften bir taife bununla amel edip ezcümle Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâ da küsûfta diğer namazlarda olduğu gibi yalnız iki rek'at kıldırmıştır. Kardeşi Urve b. Zübeyr onu tahtie etmiştir derlerse biz Urve'yi tahtie etmeyi ehak buluruz. Zira Abdullah b. Zübeyr sâhib-i resûldür ve bildiği ne ise onunla âmil olmuştur. Urve ise bilmediği bir şeyi inkâr etmiştir. İntehâ." Maahâzâ İbn Hazm, sıhhati sabit olmuş hadislerin kâffesi ile amel etmeyi câiz görür. İbn Abdülber el-Mâlikî de İbn Hazm ez-Zâhirî'ye peyrev olup, "Bu babdaki ihtilâf ihtilâfı ibâha ve tevsia olmak da câizdir" diyor. Ecille-i fukahâdan İbn Râhûye, İbn Huzeyme, Ebû Bekir İbn İshak ve Hattâbî de buna kâil olup İbn Münzir dahi bu re'yi istihsan etmiştir. İbn Kudâme'nin dediğine bakılırsa İmam Ahmed'in de muktezâ-yı mezhebi salât-ı küsûfu bu ta'rifâtın herhangisine göre kılabilme imiş.

Hele ahd-i celîl-i nebevîde küsûfun tekerrür ettiği sabit olursa rivâyât-ı sahîha beynindeki ihtilâfâtı cem' ve telif etmek hayli kolaylaşır gibi görünür. Lâkin bunu kestirmemiz mümkün değildir. Hıttâ-i Hicâziyye'de ahd-i celîl-i risâletpenâhîde kâbil-i rü'yet küsûfların adedini tesbit etmek ehl-i hisâbın işidir. Bunu yapacak bir sâhib-i himmet zuhur ederse rivâyâtın karanlık bıraktığı bazı cihetler ihtimal ki kesb-i vuzûh eder. Ezcümle İbn Abdülber o zamanda vâki olmuş küsûfların teaddüdüne kâil olmuştur. Fakat bu, hesaba

a Kavs içine aldığımız bu fıkra eimme-i Hanefiyye'nin takrirleri değildir. Mütercime aittir (K.M.).

müstenit olmaksızın ihtilâf-ı rivâyât-ı sahîhadan istinbat edilmiş bir hükm-i aklîden ibarettir. Diyor ki: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem salât-ı kûsûfu birçok defa kıldırması olup sahâbeden her biri gördüğünü hikâye etmiştir. Her biri de nücûm-ı hidâyet gibi sâdıktır. Her kim ona iktidâ ederse hidayet bulur. İntihâ.” Beyhakî ise, Bu rivâyât-ı mütehâlifenin hepsi de İbrâhim aleyhisselâmın yevm-i intikâline müsâdif kûsûf münasebetiyle Resûl aleyhis-salâtü ve’s-selâmın kıldırması oldukları namaza aittir diyor. Halbuki Nesâî Âişe radiyallahu anhâdan sened-i sahîh ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke’de Zemzem suffasında salât-ı kûsûf kıldırıklarını rivayet ediyor ki, diğer rivâyâtın kâffesi onun daha evvel İmam Şâfîî ve İmam Ahmed b. Hanbel ile Buhârî’nin ve Beyhakî ile İbn Abdülberr’in dedikleri ve rivâyâtın zevâhirinden anlaşıldığı gibi Medine’de vâki yegâne bir kıssaya râci olduğuna bakılırsa herhalde müteaddit kûsûf sabit olur. Vâkî Hâfız İmâdüddin b. Kesîr, Nesâî rivayetindeki *في صفة زمزم* ziyadesini –başka tariklerden gelen rivâyâta bulunmadığına bakarak– şeyhinin vehmine atfediyorsa da hadis sahihtir ve senedine ta’n etmek güçtür; binaenaleyh kalbe itminân-ı tâm gelebilmek için –tekrar ediyorum– evvel beevvel doğru bir hesâb-ı nücûmîye ihtiyacımız vardır.

3 *Sahîh-i İbn Huzeyme*’de, *فلما كشف عنا خطبنا* “İnkişâfı gördüğümüzde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize hutbe irat buyurup...” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 310, no: 1374.} denilmiş olmasından bu ihtar ve ta’lîm-i nebevînin hutbe tarzında vâki olduğu ve hutbenin incilâdan sonraya kalabileceği anlaşılıyor. Hutbeyi mendup gören fukaha bayram namazında olduğu gibi hutbenin namazdan tehirine kâillerdir.

Hutbe-i celîle-i nebevîyenin bu kısmı ile kevâkibin yeryüzündeki vukuata müessir olduğu hakkında ve hatta şimdiki avam arasında câygîr olan bir i’tikâd-ı bâtil bertaraf edilmiş oluyor. Şems de, kamer de Allah’ın kudretine musahhar iki mahlûkudur. Başka mahlûkata tasallut ederek, meselâ yeryüzünde mevt gibi, harb gibi, kaht gibi zararlar îkâma kadir olamadıktan mâada teshîr-i ilâhî ile musahhar olduklarından, kendi nefislerinde vâki olan hadisatı bile def’ ve ref’ etmekte zerre kadar dahl ve tesirleri yoktur, bu i’tikâd-ı bâtil envâya itikada benzer (469. hadise müracaat). Kûsûf ile husûfun kimsenin hayat ve memâtıyla alâkadar olmadığını Buhârî, Ebû Bekir radiyallahu anhtan başka Ebû Mes’ûd el-Ensârî, İbn Ömer, Mugîre İbn Şu’be, Âişe, Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anhümden de rivayet etmiştir.

İncilâ vukuuna yani “güneş zulmetten sıyrılıncaya kadar” kaydından da bu namazın hîn-i incilâyâ kadar uzatılması hükmü çıkarılmıştır ki, bu da vakt-i incilâyâ kadar ya rek’atları veya rükûları tekrar ile olur. Şâfiyye^a göre her rek’atta birer rükûdan başkası ziyade edilmez, bu takdirde namazın uzatılması erkân-ı salâtı uzatmakla olmuş olur.

4 İbn Ömer radiyallahu anhümânın Tahâvî’deki rivayetinde, *فاذا رأيتم مثل ذلك فعليكم* “Kûsûf ve husûf kabilinden bir şey gördüğümüzde zikrullah ve namaz ile

a Hanefîler’e göre olsa gerek. (K.M.)

meşgul olunuz” {Kaynakta rivayet Abdullah b. Amr'a nispet edilmektedir. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 331, no: 1949.}; 553. Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh rivayetinde de, فافرعوا إلى ذكره ودعائه واستغفاره {B1059 Buhârî, Kûsûf, 14.} buyurulmuş olup bundan, bize emrolunan, incilâya kadar namaz ile iştigalden ibaret olmayıp zikrullah, dua ve istiğfar ile, diğer rivayetlere nazaran sadaka ve itk-ı rakabe gibi takarrüb ilâllaha vesile olan şeylerle iştigal ile memur olduğumuz anlaşılıyor.

Biraz yukarıdaki حتى انجلت الشمس kaydıdan namazın incilâ vâki olması kadar uzatılması iktiza edeceğine istidlâl edilmişse de Tahâvî buradaki, فصلوا وادعوا emirleri beynindeki vâv-ı âtifeye bakarak incilâdan evvel selâm verildiği takdirde incilâya kadar dua ile iştigal edileceği mânasını çıkarmıştır. Fukahâ-i Şâfiyye'den İbn Dakikul'îd de ona peyrev olup namazı ne tatvîl, ne tekrîr etmek lâzım gelir demiştir. Halbuki şârih Aynî'nin ihtar ettiği veçhile vâv-ı cem' ile salât ile de, dua ile de emredilmiş olması namaz hitama ermeden evvel tâ incilâya kadar her ikisi ile meşgul olmak ve binaenaleyh rukû ve sücûdu zikrederek ve kıyamı Kur'an okuyarak uzatmak lâzım gelir.

Nitekim Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın rükû ile sücûdu her namazdan ziyade uzattıklarını Müslim ile Buhârî Âişe radiyallahu anhâdan rivayet ettikleri gibi takriben sûre-i Bakara'yı okuyacak kadar da kıyamı uzattıkları İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunmuştur. Hiç şüphe yok ki, bu kadar zaman sakin olarak ayakta durmamışlar ve kıraat ile, dua ile meşgul olmuşlardır. Halbuki namazdan sonra dua ile iştigal eden kimse -namazdan huruç, mevzubahis olan cem'î kat' edeceğinden- salât ile dua beynini cemetmemiş olur. Bâhusus Nesâî'nin Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhümâdan olan rivayetine nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikişer ikişer rek'atları tekrar ederek her dafasında incilâ vâki olup olmadığını sual buyurmuşlardır ki, bu da namazı rek'atlarını tekrar suretiyle tatvîl buyurdıklarına delildir. Nitekim Hasan b. Ziyâd'ın rivayetine nazaran Ebû Hanîfe, “Dilerlerse iki, dilerlerse dört ve dilerlerse daha ziyade rek'at kılabilirler” demiştir ki, eğer iki rek'at kılarsa incilâ vaktine kadar kıraati ve rükû ve sücûdda duayı uzatırlar, ikiden ziyade kıldıkları takdirde de -rükûları değil,- rek'atları tekrar ederler demek istemiştir.

Her rek'atta iki rükûa kâil olup da rek'atların ikiden ziyadesine kâil olmayanlar ise Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhümâ hadisindeki iki rek'atı iki rükû mânasına alıp o hadis, mevzubahis olan sualinde işaret ile vâki olmuş olmak ihtimalini öne sürerler. Bir rek'atta iki rükû hakkındaki rivâyât, *Sahîhayn*'da müteaddit ise de yine o hadisin başka tarikten olan rivayetinde Nu'mân radiyallahu anh انجلت هل انجلت كلفا ركعة أرسل رجلا ينظر هل انجلت “Her rek'atı eda buyurup başını kaldırdığında güneş açıldı mı baksın diye birini gönderirdi” {Rivayet kaynağında mürsel olarak nakledilmektedir. Ayrıca metinde “ركعة” kelimesinden sonra “ورفع رأسه” ziyadesi ve “انجلت” yerine “تجلت” fiili yer almaktadır. MA4944 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 105.} demiş olduğundan sualin işaretle değil, birini göndermek suretiyle vâki olmuş görünmesi sualin

namaz içinde değil, selâmdan sonra vukuuna delâlet eder. Lâkin bu taktirde كلما ركع ركعتين demeyip de كلما ركع ركعة demesi münâkaşa kapısını yine açık bırakıyor.

فإذا رأيتموها deki zamîr-i mensûbun müsennâ olmasından salât-ı husûf ile küsûfun her cihetçe hükmü bir olduğuna ve salât-ı husûfun da cemaatle kılınabileceğine istidlâl edilmiştir. Nitekim İbn Hibbân'ın *Sîre*'sinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in beşinci sene-i hicriyyede ashâb-ı kirâmlarına salât-ı husûf kıldırtdıkları ve İslâm'da ilk salât-ı küsûfun da bu olduğu rivayet edilmiştir. İbn Mogultay da *Muhtasar-ı Sîre*'sinde bunu cez-mederek zikretmiştir, İmam Mâlik ise husûf-ı kamerde cemaati nefyetmiş, İmam Ebû Hanîfe de cemaati tecviz etmekle beraber sünnet olmadığını söylemiştir. Çünkü gece vakti şehrin her tarafından halkın cemaatle namaz kılmak üzere bir yere toplanması müşkül olur. İmam Mâlik "Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın husûf-ı kamer için cemaatle namaz kıldırtdıkları ne bize, ne de memleketimiz ahalisine bâliğ olmuştur. Hatta eimmenin hiçbirinden böyle bir nakil yoktur" diyor. Böyle bir rivayetin İmam Mâlik'e bâliğ olmaması Asr-ı saâdet'te husûfun Medine'de hakikaten vâki olmamış olmasından ileri geliyorsa, bu cihetin tayini ancak hesap ile mâlûm olur.

5 Ebû Bekre radiyallahu anhın *Buhârî*'deki diğer rivayetinde husûf ile küsûfun hiç kim-senin mevti veya hayatı ile alâkadar olmadığı zikredildikten sonra, وذلك أن ابنا للنبي صلى الله عليه وسلم مات يقال له إبراهيم فقال الناس في ذلك "Bu hutbe-i nebeviyyenin sebebi şu oldu ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in İbrâhim dedikleri bir oğlu intikal etti de öteki beriki bu hususta dedikodu etmişlerdi" {B1063 Buhârî, Küsûf, 17.} ziyadesi vardır.

Husûf ile küsûfun kulları tahvîf eden iki âyet-i ilâhiyye olması hakkındaki bu haber-i nebevî şürrâha hayli mürekkep sarfettirmiştir. Bunların ekseri bu hadîs-i şerifi ehl-i hey'ete red gibi telakki etmişlerdir. Diyorlar ki: Husûf ile küsûf onların itikad ettikleri gibi tekaddüm veya taahhür etmeyen bir emr-i âdî olaydı cezir ve med kabilinden tabii bir hadise olacakları cihetle vukuları bâis-i tahvîf olmazdı. Gazzâlî, ehl-i hisâb ile cidâle kalkışan ulemâyı tahtie ederek diyor ki: Bu gibi şeyleri iptal için münazara etmeyi eser-i diyânet addedenler dine karşı cinayet işlemiş ve dini zaafa uğratmış olurlar. Bu gibi şeylerin sıhhatinde şek bırakmayacak berâhîn-i hendesiyye ve hisâbiyye kâim olmuştur. Bu berâhîne muttali olup edillesi sayesinde günün vaktini, miktarını ve incilâya kadar imtidâd edecek zamanını haber verecek derecede edillesine âgâh olan kimseye bu dediğin hilâf-i şer'îdir denildiği vakit edille ve hesabı hakkında şübheye düşmez, bilakis şeriat hakkında şüpheyeye düşer ve şeriata yolunda nusret etmeyen kimsenin şer'a verdiği zarar, şer'a ta'ın edenlerin zararından ziyade olur, kendisi de akıllı düşman, cahil dosttan yeğdir, kelâm-ı meşhûruna mâsadak düşer. Lâkin biri çıkıp da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله لا ينكسفان لموت أحد ولا لحياته فإذا رأيتم ذلك فافزعوا إلى ذكر الله والصلاة {MK14695 Taberânî, *el-Kebîr*, XV-XVII, 210.} buyurmuştur. Bu kelâm-ı nebevî onların dediğine nâmülâyim gelir diyecek olursa, biz bunda onların dediklerini nakzedecek bir şey göremeyiz. Zira hadiste yalnız küsûfun, birinin mevti veya hayatı sebebiyle vâki olacağı nefiy

buyurulmuş ve hadisenin hîni vukuunda namaz emredilmiştir. Zevalde, tulûda, gurubda farz namazları emreden şer'in husûf ve kûsûf esnasında istihbâben namaz emretmesinde istib'ad edecek ne var ? İntihâ.

Ancak Gazzâlî kûsûfeyni elyevm pek mâlûm ve mâruf olan esbâb-ı tâbiyyeye atfetmek istemeyenlere karşı bu şiddetli intikâdı edip işkâllerini bervech-i ma'rûz defet-tikten sonra kendisi Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhın *Müsned-i Ahmed* ile *Sünen-i Nesâî*'de illet-i kûsûf diye gösterilen, *إن الله عز وجل إذا بدا لشيء من خلقه خشع له* "Allah Teâlâ hazretleri *mahlûkatından herhangi bir şeye görüldüğünde o şey, ona karşı hâşî' olur*" {N1486 Nesâî, Kûsûf, 16.} ziyadesini istişkâl etmektedir. Şurasını da şimdiden söyleyelim ki, bu ziyade *Sünen-i İbn Mâce*'de *إذا بدا* yerine *إذا تجلى* lafzı ile vârit olmuştur. Gazzâlî, bu işkâli ileri sürdükten sonra, "Bu ziyade naklen sahih değildir. Binaenaleyh naklini tekzip etmek vâciptir. Sahih de olsa umûr-ı kat'îye hakkında mukâbere etmektense onu te'vil etmek ehvendir. Bunkdaki derece-i vuzuha varamamış iken edille-i akliyye ile te'vil edilmiş nice zevâhir-i rivâyât vardır. Bir mülhidi sevindirecek en büyük şey, şer'a nusret eden kimsenin böyle şeylerin hilâf-ı şâri' olduğunu söylemesidir ki, onun bu inkârı şer'in tarîk-i ibtalini nazarında teshîl eder" diyor. Tâceddin es-Sübkî ile İbn Kayyim, mebhûsün anı ziyadenin turuk-ı sahîha ile sabit olduğuna bakarak Gazzâlî'nin işkâlini defetmişlerdir. İbnü'l-Kayyim hulâsaten diyor ki: "Bu ziyadenin isnadına tan' edilemez. Çünkü râvileri hep sikât-ı huffâzdandır. Yalnız ruvâtтан birinin lafzı metn-i hadîse idrâc edilmiş olmasından korkulur. Zira kûsûf hadisleri on dokuz sahâbîden rivayet edilmişken bu lafzı hiçbir hadisinde zikretmemiştir. Sübkî de Gazzâlî'nin ehl-i hesâba itiraz edenlere karşı olan mütalaasını tasvip ettikten sonra ziyadenin kuvvetli isnad ile mervî olduğunu söyleyerek yine Câbir radiyallahu anhın *Müsned-i Ahmed* rivayetine nazaran, *فحيل بيني وبينه* "Aramıza kâhil girdi." Bütün cüz'iyâtı bilen ve olacak şeylerin kâffesini takdir buyuran Hak sübhânehû ve teâlâ hazretlerinin ezel-i âzâlde bu iki cirmin husûf ve kûsûfunu arzın şems ile kamer arasına girmesine ve cirm-i kamerin kendisine bakan insan ile şems arasına haylûlet etmesine vâbeste kılmış ve o kûsûf ve husûfun vakt-i tecellîye musâdif bulunmuş olmasında istib'ad edecek ne var? Bu taktirde kûsûflarına sebep âdet-i ilâhiyye hükmünce cirm-i arz veya cirm-i kamerin diğer iki cirm arasında tavassutuna mukârin bir tecellî-i rabbânî olmuş olur. Buna mani yoktur. Berâhîn-i kat'îye delâletine istinad edince bu adamcağızlarla münazaa edilmemelidir" diyor.

6 İbrâhim b. Resûlullah sallallahu aleyhi ve âlihî ve selleme ecmain hazretlerinin vâlidesi, Mukavkıs'ın bârgâh-ı muallâ-yı risâletpenâhîye ihdâ eylediği Mâriye el-Kıbtıyye radiyallahu anhadır. En meşhur olan kavle göre hicretin sekizinci senesi zilhiccesinde doğmuş ve on sekiz ay yaşadıktan sonra Bakî'a defin buyurulmuştur. 16 ay; 17 ay 8 gün; 1 sene; 10 ay 6 gün rivayetleri de vardır. Âlem-i nûra, yevm-i intikâli hakkında zikredilen tarihler de muhtelefün-fihtir. Ehl-i siyerin cumhuruna göre târîh-i irtihalleri hicretin onuncu senesinde vâki olmuş olup, kimi o senenin rebûlevvelinde, kimi ramazanında, kimi de zilhiccesinde demişlerdir. Ayın kaçınıcı günü olduğu da ihtilâflıdır. Ekseriyet ayın

onunda, diğerleri de kimi dördünde, kimi on dördünde demişlerdir. Bu tarihlerin hiçbiri kûsûf için zamân-ı vukû olan Arabî ayının sonu değildir. Zilhiccede vâki olması da müsteb'addir. Zira o sene hacetü'l-Vedâ senesi olup, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu münasebetle Mekke-i Mükerreme'de idiler. Hadise ise bilittifak Medine'de vâki olup Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ferzend-i mübâreklerinin firâkiyla dilhûn olarak defninde hazır bulunmuşlardır. Meğer ki, başka bir senenin veya hiç olmazsa onuncu sene zilhiccesinin sonunda vefat etmiş ola, bir de hangi ayda olursa olsun dördüncü, onuncu, on dördüncü günü rivayetleri de akla mülâyim gelmez. Zira kûsûf-ı şems, Arabî ayının sonunda vâki olur. Başka günlerde de imkân-ı vukûunu beyhûde yere iddia edenler varsa da târîh-i rivâyetine ta'n etmekten başka çare yoktur. Nitekim Şârih Aynî diyor ki: Ayın onu rivayeti Vâkîdî'nindir, rivayeti de isnadsızdır. Vâkîdî'nin ise isnad ettiği rivayetler hakkında dedikodu edilir. Nerede kaldı ki, isnadsız rivayetleri. Hâfız Zehebî de, "Bu, vâki olmamıştır, olacağı da yoktur. Vâkîâ Allah Teâlâ her şeye kâdirdir, lâkin bunun imtinâ-ı vukûu ayın 28. gecesinde rü'yet-i hilâlin imtinâından farksızdır" diyor.

Hâfız Nevevî hâdise-i vefat ve kûsûfun Hudeybiye senesinde yani hicretin altıncı yılında vâki olduğunu cezmeylemiştir ki, Hudeybiye'den Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın rücûu zilkade evâhirinde olduğundan kûsûfun o sene zilkadesi âhirinde olması ihtimali de vardır.

Şemsin hiçbir kimsenin ne mevti, ne de hayatı için münkesif olacağı hakkındaki hadîs-i şerifi Ebû Bekre ile Mugîre radyallahu anhümâ gibi Ebû Mes'ûd el-Bedrî ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile İbn Abbas, İbn Ömer ve Âişe radyallahu anhüm de rivayet etmişlerdir. *Buhârî'de Ebû Mes'ûd radyallahu anhın rivayeti, فإذا رأيتموها فقوموا وصلوا "Şems ile kamerin inhisafları âyetlerini gördüğünüzde hemen kalkıp namaza durunuz."* {B1041 Buhârî, Kûsûf, 1.} İbn Ömer radyallahu anhümânın rivayeti ise yalnız, فإذا رأيتموها فصلوا {B1042 Buhârî, Kûsûf, 1.} ile, ümmül-müminîn rivayeti yine bu mânada olarak, فافزعوا إلى الصلاة "Hemen namaza ilticâ ediniz" {B1047 Buhârî, Kûsûf, 5.} ile nihayetlenir.

وَفِي رَوَايَةٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ خَسَفَتِ الشَّمْسُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَصَلَّى بِالنَّاسِ فَقَامَ فَأَطَالَ الْقِيَامَ ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ الرُّكُوعَ ثُمَّ قَامَ فَأَطَالَ الْقِيَامَ وَهُوَ دُونَ الْقِيَامِ الْأَوَّلِ ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ الرُّكُوعَ وَهُوَ دُونَ الرُّكُوعِ الْأَوَّلِ ثُمَّ سَجَدَ فَأَطَالَ السُّجُودَ ثُمَّ فَعَلَ فِي الرُّكُوعِ الثَّانِيَةِ مِثْلَ مَا فَعَلَ فِي الرُّكُوعِ الْأَوَّلِيِّ ثُمَّ انصَرَفَ وَقَدِ انجَلَّتِ الشَّمْسُ فَخَطَبَ النَّاسَ فَحَمِدَ اللَّهُ تَعَالَى وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَا يَنْخَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ

وَلَا لِحَيَاتِهِ فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَادْعُوا اللَّهَ وَكَبِّرُوا وَصَلُّوا وَتَصَدَّقُوا ثُمَّ قَالَ يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ وَاللَّهِ مَا مِنْ أَحَدٍ أَعْيَزُ مِنَ اللَّهِ أَنْ يَزِيَّ عَبْدُهُ أَوْ تَزِيَّ أُمَّتُهُ يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ وَاللَّهِ لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَصَحَحْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan (gelen) bir rivayette de (müşârün ileyhâ) şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamân(-ı saâdetnişan)ında (bir defa) güneş tutulmuştu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem halka namaz kıldırdı. (Şöyle ki) namaza durdu ve kıyâmı uzattı⁸ sonra rükû buyurdu ve rükûu uzattı⁹ sonra (rükûdan) kalktı ve kıyâmı (yine) uzattıysa da bu (ikinci) kıyâmı evvelki kıyamdan az (sürmüş) idi¹⁰ sonra (yine) rükûa varıp rükûu uzattıysa da bu (ikinci) rükûu evvelki rükûundan kısarak idi¹¹ sonra secdeye varıp sücûdu uzattı¹² sonra ikinci rek'atta da ilk rek'atta yaptığı gibi yaptı¹³ sonra güneş açılmış olduğu halde namazdan çıktı. (Ondan sonra hazır olan) nâsa karşı hutbe irat buyurdu.¹⁴ (Bu hutbede) Allah Teâlâ'ya hamdüsenâ ettikten sonra¹⁵ “Şüphe etmeyiniz ki, şems ile kamer Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. (Bunlar) hiçbir kimsenin ne mevti, ne de hayatı için münhasif olurlar. Bunu (yani bunlardan birinin inhisâfını) gördüğünüzde (hemen) Allah'a duaya koyulun, tekbir alın, namaz kılın, sadaka verin” buyurdu. Sonra da buyurdu ki: Ey ümmet-i Muhammed! Allah'a kasem olsun ki¹⁶ kulunun veya câriyesinin zina edişinden dolayı Allah Teâlâ kadar kıskanç olan hiçbir kimse yoktur.¹⁷ Allah'a kasem olsun ki, benim bildiğimi bilseniz az güler, çok ağlardınız.¹⁸ {B1044 Buhârî, Kûsûf, 1.}

.....

RİVAYETLER

Buhârî nüshalarında, فصلی رسول الله صلى الله عليه وسلم بالناس

في الركعة الأخرى

وقد تجلت الشمس

لا يخسفان

فادكروا الله

7 Ümmü'l-mü'minîn radiyallahu anhânın bu hadisi *Buhârî*'de tekerrür ettiği gibi Müslim ile Nesâî tarafından da olduğu gibi ve Ebû Dâvûd tarafından muhtasaran tahrîc edilmiştir.

8 *Tecrîd*'de muhtasaran zikredilen 551. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinde, نحوًا من قراءة سورة البقرة “Takriben sûre-i Bakara'yı okuyacak kadar...” denilmiş olduğuna nazaran

bu ilk kıraatin ne kadar tatvîl buyurulduğu tahmin edilebilir, ikinci rek'attaki ilk kıyam hakkında da *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un Urve rivyetinde, *من آل عمران* diye vârit olmuştur.

Salât-ı küsûfta ziyâde-i rükûa kâil olanlar, dört kıraatin her birini Fâtiha ile başlar. Şâfiyye ile Mâlikîyye'nin mezhebi budur. Yalnız Mâlikîyye'den Muhammed b. Mesleme ikinci ve dördüncü kıyamlarda Fâtiha'nın okunmasına kâil olmamıştır.

9 Kıraatle değil, tesbih ve tekbir kabilinden ezkâr ile bu rükû bazılarınca sûre-i Bakara'dan 100, ikinci rükûda seksen âyet kadar temdit buyurulmuştur.

10 Bu miktarın sûre-i Âl-i İmrân'ı okuyacak kadar tahmin edildiği bundan evvelki hâşiyede söylenildi.

11 Biraz evvel beyan edildiği üzere sûre-i Bakara'dan seksen âyet okuyacak kadar zaman tahmin edilmiştir.

12 Secdelerin sair namazlardakinden daha uzun olmasına Mâlikîyye'den bazıları aklî delile temessük ederek muhalefet etmişse de kıyası makbule geçmemiştir. Zira bu hadiste Âişe radiyallahu anha *ثم سجد فأطال السجود* demiş olduğu gibi muhtasaran zikredilen 417. Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâ ve Ebû Hüreyre ile Abdullah b. Amr'ın *Nesât*'deki hadislerinde sücûdun uzatılmış olduğu aynı elfâz ile beyan edilmiştir. Kezâlik Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhanın *Müslim* ile *Buhârî*'de rivayet edilen hadisinde, *بأطول قيام وركوع* ; Semüre b. Cündeb radiyallahu anhanın de *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Nesât*'deki hadisinde *صلاة ما سجد بنا في صلاة* suretinde vârit olmuştur.

13 İkinci rek'atın kıyamlarında sûre-i Nisâ ile sûre-i Mâide kadar okumak; ilk rükûunda sûre-i Bakara'dan yetmiş ve ikincisinde elli âyet okuyacak kadar durmak kabilinden tatvîl-i erkân buyurulduğu mervîdir. Âişe radiyallahu anhanın ihtisaren *Tecrîd*'den tayyedilen uzun hadisinde bu dört rükûdan her biri akabinde *سمع الله لمن حمده* diyerek kavmeye kalkıldığı da mervîdir.

Salât-ı küsûfun böylece uzatılması müstehap olup bu tatvîl diğer cemaat namazlarında olduğu gibi cemaatin rızasına da vâbeste değildir. Zira bu, nâdiren kılınan namazlardan olduğu için sûret-i mesnûne üzere ikamesi iktiza eder. Ancak tahfifi muktezî bir özür bulunursa tahfif edilir. Nitekim İmam Şâfiî *Kitâbü'l-Ümm*'ünde "İmam salât-ı küsûfa cumadan evvel başlarsa her rükûda Fâtiha ile sûre-i İhlâs'ı okur" demiştir.

14 Bu rivayet salât-ı küsûftan sonra hutbenin müstehap olduğunu beyanda sarihtir. Buhârî'nin kitabımızda olmayan Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâ hadisinde, *فخطب رسول الله صلى الله عليه وسلم بما هو أهله ثم قال أما بعد* "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbeye şürû ile Allah Teâlâ hazretlerine lâyık olduğu elfâz-ı ta'zîmiyye ile hamdüsenâ etti. Sonra 'emmâ ba'dü' buyurdu" denilmiştir. {Kaynakta "فحمد الله" ziyadesiyle yer almaktadır. B1061 Buhârî, Küsûf, 16.} Demek bu hutbe-i şerife cuma ve bayram hutbeleri heyetinde ve zâhir-i hâle nazaran namaz hutbesi olarak şürûtunu cami olmak üzere irat buyurulmuştur. Nitekim İmam Şâfiî ile İshak b. Râhûye ve İbn Cerîr et-Taberî ve fukahâ-i ashâb-ı hadîs hep buna kâil olmuşlardır. İmam Ebû Hanîfe ve Mâlik ve İbn Hanbel hazretleri ise hutbenin meşru-

iyetine kâil olmamışlardır. Hanâbile'den Kudâme meşruiyetine dair bize İmam Ahmed'den hiçbir nakil bâliğ olmadı diyor. Hanefiyye'den *Hidâye* sahibi ise, hutbe naklolunmamıştır diyor. Halbuki bunca ehâdîs-i sahîhada hutbenin kendisi de müteferrikan hutbe mevzasının eczâsı da naklolunup duruyor. Nitekim şârih Aynî bile bu hadiste *صريح في استحبابها* ile söze başlayıp adem-i nakil delilini kabul etmediğini îmâ etmiş. Daha garibi: İmam Mâlik buradaki hadisın râvilerinden biri olduğu halde kûsûf hutbesine kâil olmamış.^a Hutbeyi inkâr edenler diyorlar ki: “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kûsûf münasebetiyle yalnız namaz, tekbir, sadaka, itk-ı rakabeyi ferman buyurup hutbeyi emretmediler. Sünnet olaydı onu da emrederlerdi. Bir de salât-ı kûsûf münferidin kendi hânesinde kılabileceği bir namaz olduğundan hutbe meşrû olmamıştır. Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın namazdan sonra hutbe irat buyurmaları mahza tâlim için olup zât-ı akdes-i risâletpenâhîlerine muhtas gibi bir şeydir.” Bazıları da “Bu hutbe, namaz hutbesi olmayıp güneş İbrâhim aleyhisselâmın mevtinden dolayı münkesif oldu diyenlerin bu sözlerini red için ayrıca irat buyurulmuş müstakil bir hutbe idi” demişlerdir (547. hadis). Halbuki ehâdîs-i sahîhada hutbe tasrih edildiği gibi hamdüsena ve meviza gibi hutbenin şerâiti de hikâye kılınmış olup hutbede yalnız kûsûfun sebebini i'âm ile iktifa buyurulmamıştır. Asıl olan ittibâdır. İhtisas davasını kabul için delil ister.

İncilâ-yı şemsten sonra hutbenin irat buyurulması, incilânın hutbeyi ıskat edemediğine delildir. Halbuki namaza şürûdan evvel incilâ vâki olursa tarif edildiği veçhile yani namaz uzatılarak itmâm edilir. Mâlikiyye'den Esbağ nevâfil-i mu'tâda heyeti üzere itmâm edilir diyor.

15 Nesâî'nin Semüre b. Cündeb radiyallahu anh hadisinde, *وشهد أنه عبد الله ورسوله* ziyadesi de vardır.

16 Resûl-i hüda ve emîn-i vahy-i hüda aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretleri sâdik ve musaddak olup dinleyen sahâbe-i kirâm hazerâtı da ihbâr-ı nebevîlerinde şekki hatıra getirmedikleri halde gerek burada, gerek biraz daha sonra haberi yemin ile teyit buyurmaları şîve-i Arab üzere te'kid-i haber etmek içindir. Yoksa sahâbe-i kirâmda şek bulunduğunu îmâ kast buyurulmamıştır.

17 Burada “kıskaçlık” ile tercüme edilen **gayretten** murat, lâzım-ı gayrettir. Ailesini, namusunu kiskanan kimse, tecavüz edenin nasıl cezasını tertip ile ukûbata giriftar ederse Allah Teâlâ hazretleri de muharremâtı irtikâp edenlere ukûbat-ı şedîde hazırlamıştır.

Nitekim *Sahîhayn* ile *Tirmizî*'de, *ولذلك حرم الفواحش ما ظهر منها وما بطن*. *لا أحد أغير من الله.* **“Allah Teâlâ hazretlerinden daha kıskaç hiç kimse yoktur. Açık, gizli fevâhişi haram buyurması da işte bundandır”** {B4634 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 7.} buyurulduğu vârit olmuştur.

a Eimme-i Hanefiyye ve İmam Mâlik hutbeyi değil hutbenin mesnûn olduğunu inkâr ediyorlar. Çünkü bu hutbe-i nebeviyye kûsûf için değil belki necl-i mükerrermelerinin vefatı üzerine efkâr-ı nâsta uyanan şüpheyi izâle için irat buyurulmuştur (K.M.).

18 Müslim rivayetine nazaran hadisin burasına gelince bu tembihin azametini iş'ar için Resûl aleyhisselâm bundan sonra بلغت ألا هل بلغتي "Sözüme kulak verin. (Bakın) tebliğ ettim mi? (Sonra işitmedik demeyiniz)" buyurmuşlardır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gerek metindeki ve gerek bu hâşiyedeki kelâm-ı âlîlerindeki azamet ne kadar teemmül edilse az gelir. Filhakika "Azamet-i ilâhiyenin ne olduğunu, ehl-i cerâimin uğrayacakları intikâm-ı ilâhînin, şiddetini, ahvâl-i kıyâmeti, azâb-ı nârın dehşetini bilseniz" demektir ki, bunları müşahede eden kimsede neşve ile sürûr-ı dünyevî kalmayacağı bedîhîdir. Bura-daki killet, adem mânasına olduğundan "az gülerdiniz" demek "gülmeye hiç mecaliniz kalmazdı" demek olur.

Recâsı havfına galip olanlar ise "Allahu Azimüşşan'ın rahmet-i vâsiasını, hilminin, lutfunun, kereminin derecesini bilseniz, ihmale uğrattığınız mesûbâtın fevtinden muttasıl ağlar, gülmeye vakit bulamazdınız" mânasını verirler. Hak Teâlâ براءة سُورَتِ فِيضْحَكُوا فَلْيُضْحَكُوا^a buyuruyor.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُوَدِّي أَنْ الصَّلَاةُ جَامِعَةٌ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr (b. Âs) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ahd(-i saâdetler)inde gün tutulduğunda الصلاة جامعة¹⁹ diye nidâ edildi. {B1045 Buhârî, Kûsûf, 3.}

.....

19 Bazı nüshalarda, الصلاة جامعة , diğer bazılarında, بالصلاة جامعة diye zabtedilmiştir. Bir nüshada da إن siz olarak yalnız الصلاة جامعة diye mazbuttur. "Cemaatle namaza hazır olun" demektir. Bu söz, cemaat mescidde hazır olduktan sonra böyle bir davet bazılarınca müstehap olup ikamet yerine geçer. Maahâzâ Âişe radiyallahu anhâ Müslim'de Buhârî'nin ta'lîkan rivayet edilen haberine nazaran, فبعث منادياً الصلاة جامعة "Cemaat namaza hazır olun diye nidâ etmek üzere münâdî çıkardı" {M2092 Müslim, Kûsûf, 4.} demiş olduğundan bu takdirde bu nidâ, ezan makamına kâim olmuş olur. Herhalde salât-ı kûsûfta ezan da, ikamet de meşrû değildir. Yalnız bunda, istihbâbına kâil olanlara göre müstehaptır. İmam Şâfiî Kitâbü'l-Ümm'ünde şöyle diyor: Bayram namazlarında salât-ı gayri mektûbede olduğu gibi kûsûf için de ezan meşrû değildir. Şayet imam الصلاة جامعة ile namaza başlatmayı birine

a et-Tevbe, 9/82.

emredecek olursa bunu müstehap görürüm. Zira Zührî, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem salât-ı îdeyde الصلاة جامعة demeyi emir buyururlardı demiştir. {BM1892 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, III, 36.} İntihâ. *Buhârî*'de biraz sonra başka bir tarikten yine rivayet edilip sonunda فرجع النبي صلى الله عليه وسلم ركعتين في سجدة ثم قام فركع ركعتين في سجدة. ثم جلس. ثم جلي منها "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir rek'atta iki kere rükû buyurdu. Sonra kalkıp yine bir rek'atta iki kere rükû buyurdu. Sonra (ka'deye) oturdu. Sonra (ka'dede iken) güneş açıldı. Râvi (Ebû Seleme yahut Abdullah b. Amr) dedi ki: Âişe radiyallahu anhâ bana daha evvel ömrümde bu kadar uzun süren bir sücûdda bulunmamıştım diye söyledi" {B1051 Buhârî, *Küsûf*, 8.} ziyadesi de vardır. *Küsûfta* tatvîl-i sücûd Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye'nin kavli olduğu gibi Şâfiî'nin de ehad-i kavleynidir. Ehl-i hadîsin mezhebi de budur (417. Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâ hadisine de müracaat).

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ يَهُودِيَّةً جَاءَتْ تَسْأَلُهَا فَقَالَتْ لَهَا أَعَاذُكَ اللَّهُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ فَسَأَلَتْ
عَائِشَةَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَيْعَذَّبُ النَّاسُ فِي قُبُورِهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَائِدًا بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ
ثُمَّ ذَكَرَتْ حَدِيثَ الْكُسُوفِ ثُمَّ قَالَتْ فِي آخِرِهِ ثُمَّ أَمَرَهُمْ أَنْ يَتَعَوَّذُوا مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ.

TERCEMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunmuştur ki²⁰ bir yahudi karısı²¹ tese'ül etmek üzere (nezdine) gelip ona, "Allah (Teâlâ) seni kabir azabından korusun" (diyerek dua etmiş) bunun üzerine Âişe (radiyallahu anhâ), Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "İnsanlar kabirlerinde azaba giriftar edilirler mi?" diye sormuş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, "Ondan (yani kabir azabından) Allah'a sığınırım" buyurmuş.²² Ümmü'l-mü'minîn bundan sonra küsûf hadisini zikredip sonunda da, "Sonra (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) kabir azabından sığınmayı ashabına ferman buyurdu" demiştir. {B1049 B1050 Buhârî, *Küsûf*, 7.}

.....

20 Bu hadis *Buhârî*'deki rivayetin muhtasarıdır. Nitekim *Buhârî*'de buraya gelince ثم ركب رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات غداة مركبا فحسفت الشمس، ثم قام يصلي. وقام الناس وراءه... "Sonra فرجع ضحى. فمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بين ظهراني الحجر. ثم قام يصلي. وقام الناس وراءه... Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (necl-i mükerrerleri İbrâhim aleyhisselâmın son dem-i hayâtına geldiğini haber aldığından) sabah vakti (binip çıktı) derken gün tutuldu.

Kuşluk vaktinde avdet buyurdu. Avdetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mescidin ittisâlinde ve ümmehât-ı mü'minîne mahsus olan) hücrelere uğradı, sonra namaza durdu. Halk da ardında durdu..." diyor. {B1050 Buhârî, Kûsûf, 7.}

Buhârî'nin metninde namazın tarifini ikmal ettikten sonra وانصرف فقال ما شاء الله أن يقول ثم أمرهم... "Namazdan çıktı. (Hutbede) ne söylemesini Allah diledi ise onu söyledi. Sonra ashabına... ferman buyurdu" sebkinde rivayet etmiştir.

21 Bu yahudi karısının ismi hakkında mâlûm bir rivayet yoktur. Ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin nezdine gelenlerin iki yahudi acûze olduğu da rivayet edilmiştir.

22 *Müsned-i Serrâc*'ın Mesrûk'tan mervî hadisine nazaran: Âişe radiyallahu anhânın yanına bir yahudi karısı girip, "Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın azâb-ı kabre dair bir şey söylediğini işittin mi?" diye sormuş, o da, "Hayır, azâb-ı kabir de ne imiş?" cevabını verince "Öyle ise ona sor" demiş. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hücrelerini teşrif edince sual etmiş ve نعم عذاب القبر حق cevabını almış. Ümmü'l-mü'minîn hazretleri der ki: İşte bundan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hiçbir namaz kılıp da azâb-ı kabirden âzeyi terkettiğini görmedim. {Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc*, III, 69, no: 1906.} İntihâ.

Mesrûk'un diğer rivayetine nazaran ümmü'l-mü'minînin hücrelerine iki yahudi acûze gelip ehl-i kubûr, kabirlerinde azap görürler demişler. Ümmü'l-mü'minîn onlara inanmamış, yalan söylüyorsunuz demiş, derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem teşrif etmişler. Kıssayı âlemü'l-enbiyâ aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimiz hazretlerine nakledince إنهم ليعذبون في قبورهم عذابا تسمعه البهائم "Evet, onlar kabirlerinde öyle bir azap görürler ki, o azâb-ı behâim işitir" cevabını almıştır. {İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, III, 785, no: 1414.} Bundan anlaşılıyor ki, azâb-ı kabri enbiyâ-i selef salavâtullahi aleyhim ecmaîn hazretleri de ümmetlerine haber vermişler. Vâkıa eldeki Tevrat nüshalarında, değil azâb-ı kabir, âhiret bahsi de mevcut değildir. Fakat koca-karı yahudi ve yahudilerin ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden evvel bunu öğrenip haber vermeleri ya Tevrat'ın, ya enbiyâ-yı selef kitaplarının bugün elde bulunmayan kadim nüshalarında mevcut olduğuna delâlet eder. Bu hadis ile 163 ve 460. hadisler gibi birçok rivâyât-ı sahîhada azâb-ı kabrin hak olduğu haber verilip bu azaptan istiâze de tâlim buyurulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de de ona delâlet eden yerler vardır.

Nitekim *Sahîh-i İbn Hibbân*'da tahrîc edildiğine nazaran فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا , taraf-ı risâletten azâb-ı kabir ile tefsir buyurulmuştur. {İbn Balabân, *el-İhsân*, VII, 388, no: 3119.} *Tirmizî*'de de Ali kerremallahu veche hazretlerinin, {et-Tekâsür, 102/1-2.} حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ نزلت أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ. حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ yani azâb-ı kabir hakkında şek edip duruyorduk. Tâ 'Elhâkümü't-tekâsür hattâ zürtümü'l-mekâbir' sûre-i şerifesi nâzil olmadıkça bu şekkimiz zâil olmadı" buyurduğu rivayet olunmuştur. Kezâ Katâde ile Rebî b. Enes سَعِدْتُهُمْ مَرَّتَيْنِ âyet-i kerîmesinin tefsirinde iki kere azabın biri dünyada olacağını, diğerinin de azâb-ı kabir olduğunu söylemişlerdir.

a Tâhâ, 20/124.

b et-Tevbe, 9/101.

Bir rakamlı hâşiyede zikredilen فرجع ضحى kaydı, salât-ı kûsûfun vakti hakkında ulemâ-yı mezâhibi ihtilâfa düşürmüştür. Salât-ı kûsûf, nâfile namazı câiz olan vaktin ibtidâsından itibaren kılınabilirse de âhir-i vakti hakkında ihtilâf vardır. İmam Mâlik'ten bu babda üç kâvil mervîdir:

1. Bayram namazı gibi kuşluk vakti kılınır. Zevalden sonra kılınmaz.

2. Nâfile namazı kılınmak câiz olan vakitlerde zevalden sonra dahi olsa kılınır.

3. Kûsûf ikindiden sonraya müsâdif olursa namazı kılınmaz. Yalnız halk toplanıp duaya meşgul olur. Tasadduk ve sevaplı işlerle Hakk'a takarrüb ederler. Kûfe ulemâsı ile İbn Ebû Müleyke'ye ve Atâ b. Ebû Rebâh ile diğer birçok kimseye göre namaz kılmak mekruh olan vakitlerde kılınmaz. İmam Şâfiî'ye göre her vakitte, hatta nısfü'n-nehârde, ikindi ve sabah namazlarından sonra kılınabilir. Ebû Sevr'in de mezhebi budur. Hanefiyye'ye göre vakt-i müstehabbı diğer namazlar gibi olup evkât-ı kerâhette kılınmaz. Hasan-ı Basrî ile Atâ'nın, İkrime'nin, Amr b. Şuayb'ın, Katâde'nin, Eyyûb es-Sahtiyânî'nin, İsmâil b. Uleyye'nin, Ahmed b. Hanbel'in de mezhepleri budur. İshak b. Râhûye'ye göre sabah namazından sonra da, güneş sararmadıkça ikindi namazından sonra da kılınır. Kûsûf, vakt-i gurûba müsâdif olursa bi'l-icmâ namazı kılınmaz. Güneş meksûfen tulû ettiği takdirde Hanefiyye'ye, İmam Mâlik'e, İmam Ahmed'e ve birçoğuna göre nâfile namaz mekruh olmayan zaman hulûl edinceye kadar kılınmaz. İmam Şâfiî'ye göre ise hemen kılınabilir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ذَكَرَ حَدِيثَ الْكُسُوفِ بِطَوْلِهِ ثُمَّ قَالَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ رَأَيْتَكَ تَتَاوَلْتَ شَيْئًا فِي مَقَامِكَ ثُمَّ رَأَيْتَكَ كَعَكَعْتَ فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُ الْجَنَّةَ وَتَتَاوَلْتُ عَنْقُودًا وَلَوْ أَصَبْتُهُ لَأَكَلْتُمْ مِنْهُ مَا بَقِيَتْ الدُّنْيَا وَرَأَيْتُ النَّارَ فَلَمْ أَرْ مَنْظَرًا كَالْيَوْمِ قَطُّ أَفْطَعَ وَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ بِكُفْرِهِنَّ قِيلَ يَكْفُرْنَ بِاللَّهِ قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ كُلَّهُ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan (da) kûsûf bahsini uzun uzadıya zikrettiği rivayet olunmuştur.²³ (Müşârün ileyh bu hadiste kûsûf namazını tarif ettikten) sonra şöyle demiştir: ... dediler ki: Yâ Resûlellah! (Namaz içinde) durduğun yerden (görmediğimiz) bir şeye elinle uzandığını gördük²⁴ sonra (yine namaz içinde irkilip geri geri geldiğini) gördük.²⁵ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "(Evet) ben cenneti gördüm ve bir (üzüm) salkımına elimle uzandım. Eğer o salkımı ben ele

geçirebilseydim dünya bâki kaldıkça ondan yerdiniz (de tükenmezdi).²⁶ Ateş(-i cahîm) i de gördüm²⁷ (lâkin) ömrümde bugün gördüğüm kadar çirkin, berbat hiçbir manzara görmemiştim. Cehennemın ekser ahalisini de kadınlar olarak gördüm” buyurdu.²⁸ “Yâ Resûlellah! Ne sebeple (kadınlar buna müstahak oluyorlar?)” diye sordular. (Cevaben), “Küfürleri sebebiyle” buyurdu. “Allah’a iman mı etmiyorlar?” (diye tekrar sordular). “Kocalarına karşı (küfrân-ı ni‘met) ederler. İyiliğe karşı (küfrân-ı ni‘met) ederler. (İçlerinden) birine dünya dünya oldukça iyilik etsen de sonra senden (marzîsine muhalif ufacak) bir şey görse (hemen) senden hiçbir hayır görmedim ki der” buyurdu. {B1052 Buhârî, Küsûf, 9.}

.....

RİVAYETLER

23 *Şah* ile *Sünen*'de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunan salât-ı küsûf tarifleri -üçer rükûlu ve ikişer rükûlu olmak üzere- iki türlüdür. Bu rivayetteki tarifi ikişer rükûlu ve tatvîl-i kıyâm ve kıraat ve rükûu mutazammın olan Âişe radiyallahu anhânın bundan evvelki tariflerine muvâfık olanıdır. Hutbe-i nebeviyyeden de, إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته. فإذا رأيتم ذلك فاذكروا الله zikrediyor ve ondan sonra *Tecrîd*'de mezkûr olan kısmı rivayet ediyor.

Bazı nüshalarda muzâri sîgasıyla تناول ve تناول .

Bazı nüshalara göre تكعكت

رأيت yerine أریت rivâyâtı da vardır ki, “Bana gösterildi” demektir.

“Fâ”sız olarak قال صلى الله عليه وسلم

Bazı nüshalara göre فتناولت .

Müslim'in rivayetinde ولو أخذته .

Bazı nüshalara göre yine وأریت .

Bazı nüshalarda فلم أنظر كالיום .

Hemze-i istifhâmın izhârıyla؟ أيكفرن de rivayet edilmiştir.

24 Ukbe b. Âmir radiyallahu anh, *Sahîh-i İbn Huzeyme*'ye nazaran, أهوى بيده ليتناول شيئا “Bir şey almak için elini uzattı” demiştir.

25 Müslim'in rivayetinde, ثم رأيناك كفقت “Sonra seni vazgeçmiş gördük” suretindedir.

26 Evvelce geçen 417. Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâ hadisine nazaran, ولقد مددت يدي وأنا أريد أن أتناول من الجنة حتى لو اجترأت عليها لجتكم بقطاف من قطفها Müslim'in Câbir radiyallahu anhtan olan rivayetinde ise من أتناول من الجنة حتى لو اجترأت عليها لجتكم بقطاف من قطفها “Siz göresiniz diye cennetin yemişlerinden bazılarını almak arzusuyla elimi uzattımsa da sonradan haydi yapmayayım dedim.” {M2102 Müslim, Küsûf, 10.} Âişe radiyallahu anhânın Buhârî'nin başka babındaki rivayetinde de, لقد رأيت أن آخذ

أقدم قطفًا من الجنة حين رأيتموني جعلت أتقدم *de cennetten bir salkım almaya niyet etmiştim.*” {Kaynakta “أريد” ziyadesi yer almaktadır. B1212 Buhârî, el-Amel fi’s-salât, 11.} Abdürrezzâk’ın *Musannef*’indeki bir hadîs-i mürsele nazaran da, “Size göstermek için cennetten bir salkım almak istedimse de mukadder değilmiş” {MA4926 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 99.}, yine Câbir radiyallahu anhın *Müsne'd-i Ahmed* rivayetine nazaran, “فحيل بيني وبينه” *Aramıza hâil girdi*” {HM14860 İbn Hanbel, III, 353.} buyurmuş, Saîd b. Mansûr’un Zeyd b. Eslem tarikinden rivayet ettiği Câbir radiyallahu anhadisine nazaran bu tenâvül vak’ası ikinci rek’atın ikinci kıyâmı ennasında olmuştur.

Bu cennet taamının dünya dediğimiz şu âlem-i şehâdetde ibrazına müsaade buyurulmamasındaki hikmeti beyan için şârihlerin her biri kendine göre bir mütalaa serdetmiştir. Kimi demiş ki, cennetin yemişleri *لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ* “Ne kesilip eksilir ne de yemek isteyen men olunur”^a âyet-i kerîmesi hükmünce daim ve bâkidir, dünya ise fânidir. Fenâ bulan dârda fenâ bulmayan nimet yakışmaz. Kimi de, “Eğer nâs onu görmüş olaydı imanları iman bişşehâde olurdu, halbuki onlar iman bilgayb ile mükellef olup küffâr ile usâtın imanları anında artık *قَبْلَ مَنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ*” *Rabbinin âyâtından bazıları zuhur ettiği gün daha evvel iman etmemiş hiçbir nefsin imanı kendine fayda vermez*^b âyet-i kerîmesi mûcibince tövbe kapısı belki kapanırdı. Halbuki iman ve tövbeden nasibedar olacak çok kimse vardı. Bu men, işte onlar hakkında ayn-ı lutf olmuştu” demişler. Kimi de, “Cennet cezâ-yı a’mâldir. Ceza da ancak âhirette vâki olur da onun için bu âyetin izharı men olundu” mütalaasında bulunmuş. Görülüyor ki, bu mütalaaların hepsi de mülâhazât-ı akliyyeden olup hiçbir delil-i naklîye istinat etmiyor.

27 İbn Abbas radiyallahu anhümâ hazretlerinin bu rivayetinde zât-ı akdes-i risâletpenâhiye bu namazda cennetin arzolanması, cehennemden arzından evvel vâki olmuş gibi görünür. Nitekim 417. Esmâ radiyallahu anhânın rivayeti de böyle idi. Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümânın *Müslim*’deki bir rivayeti de buna muvâfıktır. Bu rivayetinde Câbir radiyallahu anhümâ, *فعرضت علي الجنة حتى، فعرضت علي النار فرأيت فيها امرأة من بني إسرائيل تعذب في هرة لها. ربطتها فلم تطعمها ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض. ورأيت أبا ثمامة عمرو بن مالك بحر قصبه في النار*... sonra şöyle buyurdu: *Şüphesiz ki (cennet, cehennem, kabir, mahşer vesaire gibi) içine sokulacağınız (yani uğrayacağınız) her şey bana arzolundu. Bana cennet arzolundu. O kadar (yakından) ki, eğer bir (üzüm) salkımına elimi uzataydım alırdım. Ya da şöyle buyurdu: Bir salkımına elimi uzattım da onu yakalamaya elim yetişmedi. Kezâlik cehennem de bana arzolundu da orada Benî İsrâîl’den bir kadının kedisi yüzünden ta’zîb edilmekte olduğunu gördüm ki (hayatta iken) o kediyi bağlamış ve ne beslemiş, ne de arzın*

a el-Vâkıa, 56/33.

b el-En’âm, 6/158.

haşeratından nafakalanmasına meydan vermişti. Ebû Sümâme Amr b. Mâlik'in de cehennemde bağırsaklarını sürüklediğini gördüm" {M2100 Müslim, Kûsûf, 9.} diye ihbarda bulunuyor. Lâkin diğer tarikten Benî İsrâil'den bir kadından bahsedecek yerde, *ورأيت في النار امرأة* "Cehennemde Himyerli uzun boylu, siyah bir kadın gördüm" {M2101 Müslim, Kûsûf, 9.} lafzı ile rivayette bulunuyor. Müslim'in bu rivayetinde mevzubahis olan Ebû Sümâme Amr b. Mâlik, dîn-i İsmâil aleyhisselâm üzere olan kavm-i Arab'ı, putperstliğe sevkedip vaz'-ı şer'î-yi ilâhîye muhalif bid'atlar ihdas eden Amr b. Luhay b. Kam'a'dır ki, Huzâiler'in ceddidir.

Lâkin Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde emir berakis olarak evvelâ cehennem, sonra cennetin arzolanduğu tasvir ediliyor.

Onun rivayetinde, *وعرضت على النبي صلى الله عليه وسلم النار. فتأخر عن مصلاه حتى أن الناس ليركب* "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme cehennem gösterildi, bunun üzerine namazda durduğu yerden geriye doğru geldi O derecede ki, cemaat birbirlerinin üzerine yığıldı... Geriye dönünce de kendisine cennet gösterildi. Bunun üzerine yürüyerek tâ ilk namaza durduğu yere varıp durdu." {Kaynakta "هو في صلاته يوم كسفت الشمس" ziyadesi ve birtakım farklılıklar mevcuttur. MA4926 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 99.} diye haber veriyor. Müslim'in de diğer tarikten yine Câbir radiyallahu anhümâdan buna muvâfik rivayeti vardır. Câbir radiyallahu anhümâdan olan bu rivayete nazaran şöyle buyurulmuş, *لقد جيء به. وإذا رجعت عليه الجنة فذهب يمشي حتى وقف في مصلاه* "ma... ما من شيء توعدونه إلا قد رأيت في صلاتي هذه. وقد جيء به. وإذا رجعت عليه الجنة فذهب يمشي حتى وقف في مصلاه بالنار. وذلكم حين رأيتموني تأخرت مخافة أن يصيبني من لفحها. وحتى رأيت فيها صاحب المحجن يجر قصبه في النار. كان يسرق الحاج بمحجنه. فإذا فطن له قال إنما تعلق بمحجني. وإن غفل عنه ذهب به. وحتى رأيت فيها صاحبة الهرة التي ربطتها فلم تطعمها ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض حتى ماتت جوعاً. ثم جيء بالجنة... Size vaad olunan şeylerden hiçbirisi yoktur ki, şu namazımın içinde görmüş olmayayım, temin ederim ki, cehennem (bana doğru) getirildi. Bu da yalnız bana dokunur korkusuyla geri geri geldiğimi gördüğünüz esnada oldu. O kadar (yakınıma geldi) orada çomaklı herifin ateş içinde bağırsaklarını sürüdüğünü gördüm. O çomaklı ki, hacıların mallarını çomağı ile çalardı. (Bir malı çaldığının) farkına varıldı mı, çomağıma takıldı der, varılmadı mı, alıp götürürdü. O kadar ki, kedinin sahibi olan kadını da orada gördüm. O kadın, kedisini açlıktan ölünceye kadar bağlayıp ne beslemiş, ne rûy-i arzın haşeratından nafakalansın diye serbest bırakmıştı, sonra (bana doğru) cennet getirildi, bu da makamımda duruncaya kadar ilerlediğimi gördüğünüz sırada oldu..." {M2102 Müslim, Kûsûf, 10.}

Her ne hal ise bu iki müşahede, tekaddüm ve tehhürü hakkında rivâyâtın tehâlûfünden kat'-ı nazar edilirse râvîlerin ittifak ettikleri sabit bir cihet vardır ki, beşîr ve nezîr olan Nebî-i Âhîr zemân aleyhi ve âlihî salavâtü'r-Rahmân hazretlerinin mümin ile usât-ı mü'minîni ve küffârı dâr-ı âhirette bekleyen niâm-ı gûnâgûn ve âlâm-ı dehşetnümûnun kâffesini namazın bir cüzünü eda edecek zamân-ı kasîr içinde müşahede buyurmuş olmalarıdır. Hatta yalnız âhirette değil, dârüdünyada da ümmetlerinin başına

gelecek şeylere de bu esnada muttali oldukları *Sahîh-i İbn Huzeyme*'de Semüre b. Cündeb radiyallahu anhin *“İnan olsun, demin namaza durduğum müddetçe sizin dünyanızda ve âhiretinizde mülâki olacağınız her şeyi gördüm”* (İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 325, no: 1397.) hadisi ile sabittir.

28 Yukarıda geçen 209. Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh hadisinde de buraya muvâfik olarak kadınlara bir bayram mev'izasında *أكثر أهل النار رأيتكن فإني رأيتكن أكثر أهل النار* buyurulduğu zikredilmişti. {B1462 Buhârî, Zekât, 44. Bahsi geçen 209. hadiste “رأيتكن” ifadesi yerine “أرئتكن” geçmektedir.}

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَتْ لَقَدْ أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْعَتَاقَةِ فِي كُسُوفِ الشَّمْسِ .

TERCÜMESİ

Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir²⁹: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem küsûf-ı şems dolayısıyla (rakabe) âzat etmeyi ferman buyurdu.³⁰ {B1054 Buhârî, Küsûf, 11.}

.....

29 *Buhârî* üzerine müstahrec yazan İsmâîlî'nin diğer tarikten rivayetinde, *كان النبي صلى الله عليه وسلم يأمرهم* dur. *كان* يأمر *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayette de zamirsiz olarak *كان* .

Bazı nüshalara göre izâfetsiz olarak yalnız *في الكسوف* dir.

30 İtk-1 rakabenin tavsiye buyurulması vücûh-i birrin a'lâsı olması dolayısıyladır. Yoksa buna tarik ve imkân bulamayanların diğer vücûh-i birrin hangisine veya hangilerine yol bulurlarsa ona tevessül etmeleri menduptur. Buradaki emir, vücûb değil, nedb ifade eder. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu münasebetle itk-1 rakabeyi ferman buyurmalarında bir hikmet daha vardır ki, o da nâr-1 cahîmin hevleğiz manzarasını müşâhededen henüz fâriğ olmaları idi. Müminlerin tahayyülü bile havsalasûz olan nâr-1 cahîmden âzat olmak için can âzat etmelerini Allah'ın kullarını insana kulluk mazîkından sâha-i fesîh-i hürriyete çıkarmalarını hatıra getirmek makama en münasip olan vesâyadandır. Nitekim bir hadîs-i şerifte, *من أعتق رقبة مؤمنة أعتق الله تعالى بكل عضو منها عضوا منه من النار*, “Her kim bir rakabe-i mü'mineyi âzat ederse Allah Teâlâ da âzat olanın her uzvuna bedel, âzat edenin bir uzvunu cehennem ateşinden âzat eder” {M3797 Müslim, İtk, 23.} buyurulmuştur. Efdal olan işte budur. Buna kadir olmayan da, *إتقوا النار ولو بشق تمره*, “Cehennem ateşinden hiç olmazsa yarım hurma ile sadaka vererek korununuz” {B1417 Buhârî, Zekât, 10.} vasiyyet-i âmme-i nebeviyyesi ile amel etmek gerektir.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَسَفَتِ الشَّمْسُ فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرِعًا يَخْشَى أَنْ تَكُونَ السَّاعَةُ فَأَتَى الْمَسْجِدَ فَصَلَّى بِأَطْوَلِ قِيَامٍ وَرُكُوعٍ وَسُجُودٍ رَأَيْتُهُ قَطُّ يَفْعَلُهُ وَقَالَ هَذِهِ الْآيَاتُ الَّتِي يُرْسِلُ اللَّهُ لَا تَكُونُ لِمَوْتٍ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ وَلَكِنْ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبَادَهُ فَإِذَا رَأَيْتُمْ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَافْرَعُوا إِلَى ذِكْرِهِ وَدُعَائِهِ وَاسْتِغْفَارِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Asr-ı celîl-i nebevîde) güneş tutuldu. Bunun üzerine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bu hadise) saat (yani kıyamet alâmeti) olmasın korkusuyla belinleye belinleye (yerinden) kalkıp mescid(-i şerif)e geldi.³¹ O zamana kadar (başka hiçbir namazda) ömrümde görmediğim uzun kıyam(lar) rükû(lar) sücûd(lar) la namaz kıldırır³² ve (sonra umuma) buyurdu ki: Allah Teâlâ'nın irsâl ettiği bu âyetler hiçbir kimsenin ne ölmesinden, ne de hayatından dolaydır. Lâkin Allah Teâlâ bu âyetlerle kullarını tahvîf eder. Bu kabilden (korkunç) bir şey gördüğünüzde zikrullahı, Allah'tan niyaza, Allah'a karşı istiğfara (koyulup) iltica ediniz.³³ {B1059 Buhârî, Küsûf, 14.}

.....

RİVAYETLER

^a تَفْتَأُ تَذَكُرُ يُوسُفَ kelimesi kaideten mâzî-i menfiden sonra gelir. Bu rivayette ise âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ما سِيزَ olarak yalnız رَأَيْتُهُ suretinde vârit olmuştur. Maahâzâ birçok nüshada kâide-i ma'lûme üzere يَفْعَلُهُ قَطُّ ما رَأَيْتُهُ diye zaptedilmiştir.

بِهَا daki zamir âyâta râcidir. Bazı nüshalarda بِهَا diye zaptedilmiştir ki, zamir küsûfa râci olmuş olur.

Bazı nüshalarda إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ dir.

31 *Kāmus* mütercimi Âsım merhumun tarifine göre “belinleme ve uçunma”dır ki, ansızın zuhur eden korkunç bir hadise üzerine insana ârız olan ürkeklik ve korku demektir. Kadınlar, “Uykuda ürktü de uçukladı” derler ki, Âsım'ın “uçunması” da ondan başka değildir. Nitekim “uçkunma” da derler.

Hadise tekerrür edip duran bir hâdise-i tabîiye olduğu halde Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın izhar buyurdıkları bu havf ve fezâın sebebi ne idi? Ebû Mûsâ el-Eş'arî radi-

^a Yûsuf, 12/85.

yallahu anh, kıyamete alâmet olan âyetlerden birisi olması mülâhazasıyla havf ve haşyet ârız olduğu, ya zannına binaen ya da bildiği bir ihbara istinaden söylüyor. Sebep bu olduğu gibi yalnız Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bildiği diğer meçhulümüz bir sebep de olabilir. Meçhul bir sebep üzerine mütalaa yürütmeye imkân yoktur. Mâlûm olarak zikredilen esbâbın en kuvvetlisi yine sahâbî-i müşârûn ileyhın zikrettiği olmak lâzım gelir. Zira kıyametin zamân-ı hulûlü ilm-i ilâhîde meknûn kalmakla beraber ^a وَجْمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرَ âyet-i kerîmesindeki ihbâr-ı sâdik mantûkunca bir kûsûfu müteakip olacağı muhakkaktır. Dünyadaki bu son kûsûfa tekaddüm eden birçok alâmeti daha muhbîr-i sâdik sallallahu aleyhi ve sellem haber vermiştir ki, bunlara “eşrât-ı sâat” denir. Kıyametin ehl-i İslâm’ın feth-i bilâd etmesi, havâricin hurûcu, ilm-i dînin ref’i, cehlin şüyûu, mesâvî-i ahlâkın ümmet arasında fâş olması kabilinden birçok alâmet (eşrât-ı suğrâ) ve ondan sonra güneşin günün birinde mağribden tulûu, dâbbetü’l-arz, deccâl... ilâh., (eşrât-ı kübrâ) gibi birçok mukaddimâtı vardır ki, bunların hiçbiri henüz tahakkuk etmemiştir. Muhbîr kendi olduğuna binaen bunlar ma’lûm-i âlî-i nebevî ve kendileri bizzat sahâbe içinde berhayat olup vücûd-ı şerifleri azabın ümmete isabetine mani olduğu nakl-i Kur’ân ile sabit iken kıyamet alâmeti zuhur etti diye telâş buyurmaları istişkâl edilen mesâilden biridir. Bu işkâli ref için bazı şârihler, bu kıssa Resûlullah aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma bu alâmetler i’lâm edilmeden evvel cereyan etmiş olduğundan her an kıyâm-ı sâate muntazır idiler diyorlarsa da bu tevcih kabul olunamaz. Zira kûsûf kıssası onuncu sene-i hicriyyede vâki olmuş olup eşrât-ı sâatin birçoğu daha evvel işitilmiş hadislerle sahâbenin mâlûmu idi. Kimi de, bu sözün mesuliyetini sahâbenin sırtına yükleyip doğru eğri kendisince hâsıl olan bir karîneye istinat ederek zannettiğini vâki diye göstermiştir. Demişler ki: Böyle bir tevcih bir sahâbîye hüsnüzan lâzimesine muarız olur. Başka tevcihler de varsa da bize en mülâyim geleni şudur: Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm o gün vuku bulmayacak ve şu kadar ki, günün birinde vuku bulacağı muhakkak olan kıyâm-ı kıyâmeti hemen vâki oluvermiş-çesine telâşlı davranıp kûsûf hâdise-i uzmâsının ehemmiyetini göstermek ve ümmetin o gün ne yapması lâzım geleceğini göstermek için her kûsûf ve husûfta namaz, zikir, dua, istiğfar, sadaka, itk-ı rakabe gibi vücûh-i mesûbâtı tahsile alışıp hâile-i uzmânın vukunda gafil davranmamalarını tâlim buyurmak istemişlerdir. Çünkü ümmetin metbû-ı a’zamı ve mürşid-i hedîsi zât-i akdes-i risâletpenâhîleridir. “Telâşlı davranıp” tabirimizden de câlî bir telâş mânâsı anlaşılmasın. O telâş pek ciddi idi. Ümmetinin dünyevî ve uhrevî her gûnâ menâfi’den ve derecâtan müstefit ve her gûnâ hasâr ve ekdardan masûniyetini en büyük dilek ittihaz eden kalb-i raûf ve rahîm-i nebevîleri bu vesile ile tâlim ve tembih buyurulacak şeyleri tâlim ve tembih etmek fırsatını fevtetmek korkusundan neşet etmiş gibi görünüyor.^b صلى الله عليه وسلم ومتعنا بشفاعته آمين

a el-Kiyâme, 75/9.

b Şu uzun mütalaaarı hulâsa ederek deriz ki: Husûf üzerine resûl-i zîşân efendimizde hâsıl olan haşyet, kıyamet kopuyor zannıyla ârız olan bir korku değildir. Bunun en açık bir delili, Resûl-i Ekrem efendimizin

32 Tercümede kavis içinde mutlak olarak (başka hiçbir namazda) kaydı ilâve edildi. Bazıları (hiçbir salât-ı küsûfta) diyerek takyîd ediyorlar ki, bundan evvelce bir küsûf namazı daha kıldırılmış olduğunu î mâ ederler. Filhakika İbn Hibbân *Sîre*'sinde güneşin, altıncı sene-i hicriyyede münkesif olduğunu ve Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın salât-ı küsûf kıldırıp hutbesinde, ... إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله... buyurdıklarını sonra da onuncu senede necl-i mükerrerleri İbrâhim aleyh's-selâmın âlem-i nûra intikalleri günü bir kere daha münkesif olduğunu nakletmektedir. Lâkin bu nakil, vâkia mutâbık da olsa bu hutbeyi –İbn Hibbân'ın nakline mugayir olarak– ikinci küsûfta irat buyurmuş olmaları lâzım gelir. Zira küsûfun hiçbir kimsenin hayat ve mematı ile alâkadar olmadığını söylemeye yakışan zaman ikincisinden başkası olamaz.

33 Husûf ve küsûfun mevt ve hayât-ı beşerle alâkadar olduğu hakkında ehl-i tencîmden avama da intikal eden akîdenin butlanını nâtık olan bu kelâm-ı âlî-i nebevînin *Buhârî*'de Âişe, Ebû Bekre, Mugîre b. Şu'be, Ebû Mes'ûd el-Ensârî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, İbn Abbas, İbn Ömer radiyallahu anhümden menkul olduğu gibi *Müslim*'de Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümden, *Nesâî* ile diğer kitaplarda Abdullah b. Amr, Nu'mân b. Beşîr, Kabîsa b. Mehârik radiyallahu anhümden, *Müsned-i Ahmed* ile diğer kitaplarda Semüre b. Cündeb, Mahmûd b. Lebîd, İbn Mes'ûd radiyallahu anhümden, Taberânî'de de Ukbe b. Âmir ile Bilâl radiyallahu anhümâdan olmak üzere lâakal on yedi sahâbîden mervî olup bu rivayetin ekseriyyet-i azîmesi de sahih olduğundan bu akîde-i fâsideyi iltizam edenleri tekzip etmek artık şer'an vâcip demektir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَهَرَ النَّبِيُّ ﷺ فِي صَلَاةِ الْخُسُوفِ بِقِرَاءَتِهِ فَإِذَا فَرَغَ مِنْ قِرَاءَتِهِ كَبَّرَ فَرَكَعَ وَإِذَا رَفَعَ مِنَ الرَّكَعَةِ قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمَدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ ثُمَّ يُعَاوِدُ الْقِرَاءَةَ فِي

husûfu bir hâdis-e-i tabîyye olarak kabul buyurmaları ve ashabına da, kimsenin ne mevtiyle ne de hayatıyla alâkadar olmadığını bildirmeleridir. Binaenaleyh bu endişe ve isticalin en basit ve belki de yegâne sebebi, husûf gibi serû'l-cereyân bir hadisenin zeval ve inkişâfından evvel böyle takallübât-ı kevnîyyeyi tanzir eden hâdisât-ı tabîyye sırasında Hakk'a karşı nasıl ibadet ve arz-ı ubûdiyyet edileceğini göstermektedir. Hususiyle bi'set-i seniyyelerinin en mühim gayelerinden biri de fikirlerde, asırların yerleştiği hurâfâtı yıkmak olduğu halde halk arasında husûfün, necl-i mükerrerleri Hazret-i İbrâhim'in vefatı ile alâkadar zannolunması resûl-i kibriyânın istical ve müsâraatını fevkalâde arttırmış ve câlib-i haşyet bir hal de göstermiş olacaktır.

Râvi Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhin gerek hadis şârihlerinin gerekse mütercim merhumun uzun mütalaalarına sebep olan تكون الساعة يخشى أن تكون الساعة kavline gelince, Resûl-i Ekrem'in husûfî bir hâdis-e-i tabîyye olarak tasvir buyuran beyânât-ı seniyyeleri karşısında râvinin bu sözü sür'at-ı isti'âl ve teheyyücü tasvir için "Kiyamet kopuyor zannetti" demiş olmasını kabul etmek zaruridir. Bi'set-i nebeviyyelerinin son yılında ve tekerrürü umulmayan ve devamı bir, iki saate münhasır olan en mühim bir vesîle-i irşad ve ikazın fevtedilmesi, hâtemü'l-enbiyâ için râvinin tasviri veçhile teheyyüc ve isticali mûcîp olmaz mı? (K.M.).

صَلَاةُ الْكُسُوفِ أَرْبَعُ رَكَعَاتٍ فِي رَكْعَتَيْنِ وَأَرْبَعُ سَجَدَاتٍ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem salât-ı husûfta³⁴ kıraatini cehren yaptı.³⁵ Kırâetinden fâriğ olduğu vakit tekbir alıp rükûa varırdı. Rükûdan kalktığı vakit de ربنا ولك الحمد . سمع الله لمن حمده . buyurdu. Sonra salât-ı kûsûfta tekrar kıraate başladığı (ki), iki rek'at içinde dört rükû ile dört secde (ederdi). {B1065 Buhârî, Kûsûf, 19.}

.....

34 Buradaki husûftan murat, fukahânın mustalahı olan “husûf-ı kamer”dir diyenler olmuşsa da *Buhârî* üzerine müstahrec yazan İsmâîlî diğer tarikten aynı hadisi, كسفت الشمس صلى بهم في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم في إيشاك b. Râhûye de aynı tarikten aynı hadisi, كسوف الشمس وجهر بالقراءة {Aynî, *Umde*, VII, 92.} lafızlarıyla rivayet etmiş olduklarından buradaki “husûf”un da isti'mâl-i lugavîye muvâfık olarak “kûsûf” mânasına olduğu sabittir.

35 Salât-ı kûsûfun kıraatinde cehr ü ihfâ meselesi münâzaalıdır. Bu hadisteki “husûf” lafzını kamere hamledenler husûfta cehri, kûsûfta isrârı iltizam etmişlerdir. Zira birincisi salât-ı leyliyye, diğeri nehâriyyedir. Ancak hadisteki husûf, hâssatan husûf-ı kamer demek olmadığı diğer tariklerle sabit olduğundan Tirmizî'nin nakline nazaran husûfta, kûsûfta da cehren kıraat İmam Mâlik ve Ahmed ve İshak b. Râhûye'nin mezhebidir. Yine Tirmizî, Şâfiî'nin mezhebi Semüre radiyallahu anhin rivayetine istinaden salât-ı kûsûfta isrâr olduğunu haber veriyor. Tirmizî'nin yalnız İmam Ahmed ile İshak b. Râhûye hakkındaki mutlaka cehr naklini kabul edip İmam Mâlik ile Şâfiî hakkındaki naklini teslim etmiyor ve “Bizim ve İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe ve Bişr b. Sa'd'ın ve cumhûr-ı fukahânın, “Mezhebimiz kûsûf-ı şemste isrâr ve husûf-ı kamerde cehirdir” dedikten sonra “İmam Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye her ikisinde de cehre kâil olmuşlardır” diyor. İbn Cerîr et-Taberî'ye göre, her ikisinde de cehr ve isrâr müsavidir. İmam Mâlik'ten her iki kavil rivayet edilmişse de meşhur olanı, Nevevî'nin hikâye ettiği. Tirmizî'nin naklettiği, mutlaka cehr rivayeti şâzdir. Mâlikiyye'den İbnü'l-Arabî, “Mısırîler İmam Mâlik'ten isrârı, Medineliler ise cehri rivayet etmişlerdir. Bana kalırsa cehretmek evlâdır. Zira bu namaz cemaatle kılınan, cemaati toplamak için münâdî çıkarılan, hutbesi olan salât-ı id ve istiskâya benzer bir namazdır” demiştir. Kûsûfeynde cehre kâil olanlar, buradaki hadise temessük ederler. Kûsûf-ı şemste isrâra kâil olanlar ise, Semüre b. Cündeb radiyallahu anhin Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Tahâvî taraflarından tahrîc edilen ve Tirmizî'nin هذا حديث حسن صحيح kaydıyla sıhhati gösterilen, صلى بنا النبي صلى الله عليه وسلم في كسوف الشمس لا نسمع له صوتا “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kûsûf-ı şemste bize namaz kıldırды da sesini hiç işitemedik” {Kaynakta “الشمس” kelimesi yer almamaktadır. T562 Tirmizî, Cum'a, 45.} hadisine ve İbn Abbas radiyallahu anhümânın,

“Salât-ı kûsûfta Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden bir kelime bile işitmedim” {Tahâvî, *Meâni'l-âsar*, 1, 332, no: 1954.} hadisidir ki, bu son hadiste İbn Abbas radiyallahu anhümâ Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın yanı başında namaza durduğunu da haber veriyor.

Lâkin cehre kâil olanlar, İbn Abbas hadisinin hep turuk-ı vâhiyeden rivayet edilmekle beraber Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme yakın durduğu da bu vâhî tarihlerden olsun sabit olmadığını ve Semüre ile İbn Abbas radiyallahu anının geri saflarda kalıp kıraati işitmemiş oldukları muhtemel olduğunu, salât-ı kûsûfta Âişe radiyallahu anhanın cehr rivayeti birçok tarikten sabit olmuş bir hadis olduğu gibi Ali b. Ebû Tâlib kerremallahu veche hazretlerinin kûsûf-ı şems namazını cehr ile kıldırıklarını İbn Huzeyme ile Tahâvî sahih isnadlarla zikretmiş olduklarını makâm-ı i'tirazda söylerler.

İSTİTRAT. Husûf-ı kamerde nâsın cemaatle namaz kılmaları ve imamın hutbe irat etmesi İmam Şâfi'ye göre sünnettir. İmam Mâlik ile Kûfe fukahasına göre ise, cemaat toplamak istemez ve namaz diğer nevâfil gibi birer rükû ile iki rek'at kılınır. Çünkü salât-ı husûfu aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin kıldırıkları ve böyle bir namaza nâsı davet buyurdıkları hakkında sabit olmuş bir şey yoktur.

Bazıları husûf-ı kamerin dördüncü sene-i hicriyye cumâdelâhiresinde vâki olup Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemın namaza davet buyurdıkları haberi iştihâr etmemiştir. Ancak İbn Hibbân beşinci sene-i hicriyyede husûf-ı kamer vâki olduğu ve Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın ashâb-ı kirâma namaz kıldırıkları ve İslâm'da ilk salât-ı kûsûfun bu olduğunu *Sîre*'sinde hikâye ediyor. İntehâ.

Kitâbü
Süçûdi'l-Kur'ân
كِتَابُ سُجُودِ الْقُرْآنِ

Kur'ân-ı Kerîm'in on dört veya on beş yerinde tilâvet eden de, dinleyen de secde etmek gerektir. Elimizdeki matbû mesâhif-i şerîfede yalnız on dördü işaret edilmiştir. Bu secde mahalleri bervech-i âtîdir:

1. Sûre-i A'râf'ın (7. sûre) sonu; 2. Sûre-i Ra'd'ın (13. sûre) ortalarında **وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ** {er-Ra'd, 13/15.}'dan sonra; 3. Sûre-i Nahl'in (16. sûre) içinde **وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ... وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ** {en-Nahl, 16/49-50.}'dan sonra; 4. Sûre-i İsrâ'nın (17. sûre) sonuna doğru **وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَرْبُدُّوهُم حُشُوْعًا** {el-İsrâ, 17/109.}'dan sonra; 5. Sûre-i Meryem'in (19. sûre) ortasında **إِذَا تَتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ** {Meryem, 19/58.}'dan sonra; 6. Sûre-i Hacc'ın (22. sûre) içinde

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ ... إِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ {el-Hac, 22/18.}'dan sonra; 7. Yine sûre-i Hacc'ın evâhirinde **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ** {el-Hac, 22/77.}'dan sonra; 8. Sûre-i Furkân'ın (25. sûre) içinde **وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا ... وَزَادَهُمْ نُفُورًا** {el-Furkân, 25/60.}'dan sonra; 9. Sûre-i Neml'de (27. sûre) içinde **هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ... أَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ ... وَمَا تَعْلَمُونَ** {en-Neml, 27/26.}'den sonraki, birinci kavl Hanefiyye'nin, ikincisi İmam Mâlik ile Şâfiî'nin kavilleridir; 10. Sûre-i Secde (32. sûre) içinde **إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ ... لَا يَسْتَكْبِرُونَ** {es-Secde, 32/15.}'den sonra; 11. Sûre-i Sâd (38. sûre) içinde **وَحَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ... قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ** {sâd, 38/24.}'dan sonra ki, burada secde etmek, İmam Mâlik ile Şâfiî'ye göredir. Hanefiyye'ye göre ise burada secde yoktur. İmam Mâlik'ten rivayet olunan diğer kavle göre mahall-i secde bir âyet sonra **وَحُسْنَ مَأْبٍ** {sâd, 38/25.}'dir; 12. Sûre-i Ham (41. sûre) sonuna yakın **وَمِنْ آيَاتِهِ** {Fussilet, 41/37.}'den, ya da bir âyet daha okuyup **وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ** {Fussilet, 41/38.}'den sonra ki, birincisi: İmam Mâlik'in ve kavl-i kadîmde İmam Şâfiî'nin, ikincisi Hanefiyye'nin ve kavl-i cedîdinde İmam Şâfiî'nin ve Ahmed'in kavilleridir; 13. Sûre-i Necm'in (53. sûre) âhirinde; 14. Sûre-i İnşikâk'ta (84. sûre) ... **لَا يَسْجُدُونَ** {el-İnşikâk, 84/21.}'dan sonra, Mâlîkiyye'den İbn Habîb'in kavlinde de sûrenin âhirinde; 15. Sûre-i Alak'ın (96. sûre) âhirinde.

Bu on beş secde Medenîler'in, İmam Mâlik'e tebaan muhtarları olan kavildir ki, Ömer ve İbn Ömer radiyallahu anhümânın da, eimme-i müctehidînden Leys b. Sa'd ile İshak b. Râhûye'nin de, İmam Ahmed'den rivayeten İbn Münzir'in de,

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

555

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَرَأَ النَّبِيُّ ﷺ النَّجْمَ بِمَكَّةَ فَسَجَدَ فِيهَا وَسَجَدَ مَنْ مَعَهُ غَيْرَ شَيْخٍ أَخَذَ كَفًّا مِنْ حَصَى أَوْ تُرَابٍ فَرَفَعَهُ إِلَى جَبْهَتِهِ وَقَالَ يَكْفِينِي هَذَا فَرَأَيْتُهُ بَعْدَ ذَلِكَ قَتِلَ كَافِرًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sal-lallahu aleyhi ve sellem Mekke'de (iken) (وَالنَّجْمِ) Ve'n-Necm^a) sûresini okuyup bu (sûre-i şerife)nin sonunda secdeye vardı. Beraber olanlar da (mümin ve müşrik) hep secdeye vardılar, yalnız bir ihtiyar (herif varmadı ki, o da) bir avuç çakıl veya toprak alıp alına götürdü ve "Bu kadarı bana yeter" dedi. İşte o kimseyi sonra (Bedir'de) kâfir olarak katlolunmuş gördüm. {B1067 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'an, 1.}

556

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ ص لَيْسَتْ مِنْ عَزَائِمِ السُّجُودِ وَقَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَسْجُدُ فِيهَا وَحَدِيثُهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سَجَدَ بِالنَّجْمِ تَقَدَّمَ قَرِيبًا مِنْ رِوَايَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَزَادَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةَ وَسَجَدَ مَعَهُ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْحِنُّ وَالْإِنْسُ.

TERCÜMESİ^b

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan (şöyle rivayet olunuyor). İbn Abbas de-

a {en-Necm, 53/1.}

b Bu 556. hadisin tercümesi de izahı da mütercim merhumun müsveddelerinde görülemedi. Müteakip hadislerin izahlarında bu hadisten bahsetmiş olmasına göre herhalde tercüme ve izah edilmiş olup her

mâlûmdur ve işte bu fevkalâde müşkül zamanlarda Cenâb-ı Hak sevgili peygamberini teselli ve iradesini takviye için kendisinden evvel gelip geçen peygamberlerin de Nûh, Âd, Semûd, Lût kavimleri gibi akvâm-ı câhile ve zalime taraflarından tekzip edildiklerini ve bu suretle bu kavimlerden her biri birer gûnâ azaba müstehik olarak târîh-i âlemden silindiklerini hikâye buyurup resûl-i zîşânına sabır ve tahammül tavsiye ediyordu.

Bu silsile-i vesâyâya devam buyurulup ^a *وَأَذْكُرُ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ* “*Kaviyyü’ş-şekîme olan Dâvûd’u da düşün ki, oda bütün mekârihten tövbe ile bize rücû etmiştir*” âyet-i kerîmesinden itibaren de Dâvûd aleyhisselâmın târîh-i hayâtından bahse başlanmış ve sonunda ^b *فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ* kavl-i şerifi ile o zîkudret Peygamber’in bir zelleden dolayı istiğfar ile secdeye kapanarak Cenâb-ı Hakk’a teveccüh ettiği bildirilmiştir. Bunu müteakip ^c *فَعَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَإِلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ* nazm-ı kerîmi ile de Cenâb-ı Dâvûd’un düştüğü hatadan mağfiret olunduğu ve nezd-i bârîde kendisi için dünyada nice hayır ve menfaat ve âhirette hüsnümerci ve menzilet mukarrer bulunduğu haber veriliyor. Bunu da kendisine yüce bir saltanat ve adalet verildiğine, oğlu Süleyman hibe edildiğine dair âyetler takip ediyor.

İşte Hazret-i Dâvûd tövbe ve istiğfar ile secde ederek Cenâb-ı Hakk’a teveccüh ettiği için taraf-ı peygamberîden Hazret-i Dâvûd’un secdesine secde-i tevbe denilmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz ise Peygamber Dâvûd’un af ve mağfiret olunması ve taraf-ı bârîden kendisine derecât-ı refîa vaad buyurulmasından dolayı secde buyurdıkları için bu secdelerine secde-i şükür demişlerdir. Bundan dolayı Hanefîler indinde ^d *وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ* kavl-i şerifinden sonra değil ^e *وَحُسْنَ مَآبٍ* nazm-ı kerîminden sonra secde edilir.

Sâd sûresindeki secdenin sübûtu hakkında Hanefî ve Şâfiî eimmesi arasında ihtilâf yoktur. Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel ve İshak’ın mezhepleri de böyledir. Yalnız ihtilâf, bu secdenin azâim-i sücûddan yani farz secdelerden olup olmadığındadır. İmam Şâfiî ile etbâr: “Sâd secdesi, vâcip değildir. Belki bu bir secde-i şükürdür, namazın haricinde müstehap olarak secde edilir, namazda haramdır” demişler. İmam Ebû Hanîfe ile ashabına göre bu secde azâimdendir, vâciptir. İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel’den ise birisi Şâfiîler’le, diğeri Hanefîler’le iştiraklerini ifade eden iki nevi ictehad menkuldür.

İmam Şâfiî, metindeki İbn Abbas’ın, “Sâd, azâim-i sücûddan değildir” kavli ile ihticâc etmiştir. İmam Ebû Hanîfe ile ashabı ise İbn Abbas’ın ictehad-ı mücerredini ifade eden bu rivayetle amel etmeyip Buhârî’nin sûre-i Sâd’ın tefsirindeki nassa müstenit olan ve fi’l-i nebevîyi bildiren, rivâyâtını tercih etmişlerdir. Nesâî’nin rivayeti de Hanefîler için ikinci bir hüccettir. Bu rivayette Sâd secdesinin “Secde-i tevbe” yâd buyurulması, “secde-i azîmet”

a Sâd, 38/17.

b Sâd, 38/24.

c Sâd, 38/25.

d Sâd, 38/24.

olmasına hiç de münâfi değildir. Hatta İbn Abbas'ın metindeki hadisi de Hanefiler'e bir üçüncü hüccet olabilir. Çünkü onda da secde-i nebevî rivayet edilmiştir. Diğer rivayetlerin delâletiyle azîmete hamledilebilir.

Hadîs-i şerifte **azâim**, **azîmenin** cem'idir. Azîme fi'l-asıl bir şeye gönül bağlamak mânasına mevzû iken sonra Cenâb-ı Hakk'ın emir ve icap eylediği ferâizde istimal olunmuştur.

557

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رضي الله عنه أَنَّهُ قَرَأَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم وَالنَّجْمِ فَلَمْ يَسْجُدْ فِيهَا.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhtan:¹ Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in huzurunda (bir defa) **وَالنَّجْمِ** Ve'n-Necm (sûresini) okudum da sûre(nin sonun)da secde buyurmadı.² {B1072 Buhârî, Sücüdü'l-Kur'an, 6.}

.....

1 Buhârî'nin siyâk-ı rivâyeti, عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ قَالَ قَرَأْتُ suretindedir ki, tercüme bundan dolayı ona göre yapılmıştır.

2 Mâlikîler **وَالنَّجْمِ** sûre-i şerifesinin âhirinde secde müstehap olmadığına bu hadis ile, bir de Atâ b. Yesâr'ın Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan mevkufen rivayet ettiği **ليس في المفصل سجدة** "Mufassalda secde yoktur" {T575 Tirmizî, Cum'a, 51.} hadisi ile ihticâc ederler ki, böyle bir rivayet İbn Abbas radiyallahu anhumâdan da kâh mevsul, kâh mürsel olarak rivayet ediliyor. Müşârün ileyh gûyâ, إلى من المفصل منذ تحول إلى لم يسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم في شيء من المفصل منذ تحول إلى المدينة "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye nakil buyurduktan sonra mufassalın hiçbir sûresinde secde buyurmamıştır" {TM2811 Tayâlisî, *el-Müsne'd*, III, 120.} demiş (Mufassalın hangi sûreler olduğu 404. hadisin hâşiyesinde zikredilmiştir). Atâ b. Ebû Rebâh ile Hasan-ı Basrî, Saîd b. Cübeyr ve Saîd b. Müseyyeb, İkrime, Tâvûs'un ve Ebû Sevr'in de mezhepleri bu olduğunu şârih Aynî zikrediyor. Zeyd b. Sâbit ile Übey b. Kâ'b radiyallahu anhumâ gibi İbn Abbas radiyallahu anhumânın kavli de bu imiş. İmam Şâfî'nin kavli kadîmi de budur. Müşârün ileyh İmam Mâlik'in, "Kur'an'da on secde vardır ve hiçbir tanesi mufassalda değildir" sözünü naklettikten sonra, Übey b. Kâ'b da, Zeyd b. Sâbit de ilm-i Kur'an'da kimsenin meçhulü olmayan mertebe-i ulyâdadır. Zeyd, kıraatini Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem âlem-i nûra intikal buyurdıkları sene dinlettiği gibi Übey de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kendini iki defa dinletmiştir. İbn Abbas da Übey'den okumuştur. Bu zevat ise ihâta-i ilmiyyeleri olmadıkça söz söylemezler diye inşallah kimsenin şek edemeyeceği kimselerdendir. Bâhusus ehl-i Medîne'den mülâki olduklarımız da

buna kâillerdir. Übey b. Kâ'b sücûd-ı Kur'ân'ı nasıl bilmez olur ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ona, "Allah Teâlâ sana Kur'an'ı okuyayım diye bana emretti buyurduğu bize bâliğ olmuştur" diyor. Lâkin Beyhakî, müşârün ileyhın kavl-i cedîdinde -Müzenî, muhtasar-ı Büveytî, Rebî' ve İbn Ebû Cârûd rivayetleriyle- mufassaldaki secdeleri ispat ile kat'an hükmettiğini söylüyor. Hanefiyye ise bundan evvelki İbn Mes'ûd ve İbn Abbas radiyallahu anhüm rivayetlerine temessük ederek (555, 556. hadisler) secdenin vücûbuna kâil olup bu kıssayı da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ya abdestsiz bulunmak veya kıraat vakti kerâhete müsâdîf olmak gibi bir özür ile secde, vakt-i âhare tehir buyurulmuştur diye tevcih etmektedir.^a

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَرَأَ وَإِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ فَسَجَدَ بِهَا فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ لَوْ لَمْ أَرَ النَّبِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَمْ أَسْجُدْ.

TERCÜMESİ

Rivayet olunur ki, Ebû Hüreyre radiyallahu anh (bir namazda³) ^b إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ (sûre-i şerifesini) okuyup ondan dolayı secdeye varmış. Kendisine bu (secdenin sebebi) nedir? denilmiş.⁴ O da, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi (bu sûrede) secde etmiş görmeye idim secde etmezdim" demiş. {B1074 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'ân, 7.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda yine o mânaya فيها 'dır. Buhârî'nin asıl rivayetinde seneddeki râvi Ebû Seleme, رأيت أبا هريرة رضي الله عنه قرأ إذا السماء انشقت فسجد بها "Ebû Hüreyre radiyallahu anh ^b إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ sùre-i şerifesini okuyup secde ettiğini gördüm" demiştir.

a Bu tevcihatı şârih Aynî Tahâvî'den naklediyor. Tahâvî diyor ki: Resûl-i Ekrem'in bu sebeplerden biri dolayısıyla secdeyi tehir buyurmuş olmaları ihtimal dahilinde olunca وَالتَّجْمِ sùresinde secdenin lüzum veya adem-i lüzûmunu istifade edecek başka bir hadise ihtiyaç dergârdır. Biz bu babda müreccah olarak Abdullah b. Mes'ûd'un hadisini görüyoruz. Aynî buna ilâveten diyor ki: Resûl-i Ekrem'in derhal secde etmemiş olmalarından, "Bu sûrede secde yoktur", "Bu secdenin vücûbu nefyedilmiştir" hükümlerini çıkarmak doğru değildir.

Zeyd b. Sâbit ve Übey b. Kâ'b radiyallahu anhümânın menâkıb-ı mübârekelerine gelince, hürmetle karşılanır. Fakat o, başka mevzudur (K.M.).

b {el-İnşikâk, 84/1.}

Tecrîd sahibi yine ibarede ihtisarı iltizam etmiş olup metn-i Buhârî'ye nazaran Ebû Seleme, *فقلت يا أبا هريرة ألم أرك* "Yâ Ebû Hüreyre! Gözüme inanayım mı? Secde etmedin mi dedim" diye naklediyor.

Bazı nüshalara göre *سجد*.

3 Kavis içindeki "namazda" kaydının tercümede ilâvesine sebep: Ebû Râfi' tarikinden rivayet olunan aynı kıssada -ki 428. hadis olarak evvelce geçmişti- müşârün ileyhin: *إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ* "Ebû Hüreyre'nin ardında yatsı namazını kıldım. *صليت مع أبي هريرة العتمة فقراً...* sûresini okudu" demiş olmasıdır.

Bir rivayete göre mutlaka farz namazda, diğer rivayete göre yalnız salât-i sırriyyede imamın secde âyetini okumasını mekruh gören İmam Mâlik'in muhaliflerine Ebû Râfi' rivayetindeki bu tasrih, kuvvetli bir hüccettir. Nevâfilde secde âyeti tilâvet etmenin cevazında ise eimme beyninde hilâf yok gibidir.

4 İtiraz eden râvi Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf olup *الم أرك تسجد* diye itiraz etmiştir. Ebû Râfi' tarikinden gelen diğer rivayette de, *ما هذه* "Bu, ne oluyor?" diye sormuş. İtirazın sebebi ise bundan evvelki hadisin hâşiyelerinde zikrettiğimiz üzere mufassalda secde olmadığına dair şüvü bulmuş olan rivâyât-ı zaîfedir. Halbuki Übey ile İbn Abbas radiyallahu anhümün mevkuf veya mürsel olan hadislerine karşı Ebû Hüreyre'nin rivâyet-i sahîhası hüccet-i kaviyyedir.

Ebû Hüreyre radiyallahu anh mâlûm olduğu üzere hicretin yedinci senesinde iman etmiş olduğundan İslâm'ı müteahhir olduğu halde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu sûrede secde buyurdıklarını haber vermesi Medîne-i Münevvere'ye intikalinden sonra secde buyurmamış oldukları hakkındaki rivayeti çürütür. Zira kaideten müsbit nâfiye karşı hüccettir. Bundan dolayıdır ki, Hanefîler, Şâfiîler, Hanbelîler ile Mâlikîler'den Abdülvehhâb bu sûre-i şerifede secde olduğuna kâil olmuşlardır. İmam Şâfiî'nin kavli kadîminden rücû ettiği bundan evvelki hadisin hâmişinde zikredilmişti.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ عَلَيْنَا السُّورَةَ فِيهَا السَّجْدَةُ فَيَسْجُدُ وَنَسْجُدُ حَتَّى مَا يَجِدُ أَحَدَنَا مَوْضِعَ جَبْهَتِهِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (içinde) secde (âyeti) bulunan sûreyi bize okuyup secde buyururdu. Biz de (ona iktidâen) secde ederdik.⁵ O kadar (kalabalık ve sıkışık bir halde secde ederdik) ki bazılarımız alnını koyacak yer bulamazdı.⁶

{B1075 Buhârî, Sücüdü'l-Kur'ân, 8.}

RİVAYETLER

Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde, السجدة التي فيها السجدة, üçüncü tarikten de يقرأ "Biz, huzûr-ı risâletpenâhîlerinde iken secde âyetini okurlardı."

وَسَجَدَ مَعَهُ, diğer bir tarikten,

فَنَزَّحَمَ حَتَّى, diğer tarikten,

Diğer tariklerin birinde, حتى ما يجد لجبهته موضعًا, "Alnına yer bulamayacak kadar", diğerinde ise مَكَانًا لِمَوْضِعِ جِبْهَتِهِ.

5 Buhârî bu hadisi burada secde-i tilâvette müstemiin kârie tâbi olduğu meselesini teyit maksadıyla irat etmiştir. Nitekim hadisi, bunu müş'ir bir ta'lik ile tasvir eylemiştir. Bu ta'likte İbn Mes'ûd radiyallahu anhın henüz çocukken huzurunda secde âyeti okuyan تميم "Haydi secdeye sen başla! Çünkü bu secdede imamımız sensin" demiş olduğunu rivayet ediyor. Temîm İbn Hazlem'in bu kıssasını Saîd b. Mansûr 'inde mevsul olarak zikrettiği gibi İbn Ebû Şeybe de مصنف 'inde, Beyhakî de سنن 'inde yine Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhın Süleym b. Hanzele ile bunun gibi bir kıssasını kaydetmişlerdir. Saîd b. Mansûr'un سنن 'inde Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan mervî hadis daha mühimdir. Sahâbî-i müşârün ileyh diyor ki: Biri, sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda secde âyeti okudu, lâkin secde etmedi. Resûl-i Efham sallallahu aleyhi ve sellem, *"Okuyan sensin, secde edeydin, biz de sana uyar, secde ederdik"* buyurdu. {Aynî, *Umde*, VII, 106.} İntihâ.

Yine Beyhakî'de Atâ b. Yesâr'dan şu söz mervîdir. Atâ şöyle diyor: Bana bâliğ oldu ki biri, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda Kur'an'dan bir secde âyeti tilâvet etti. Okuyan secde etti, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de ona iktidâen secde buyurdu. Sonra bir diğeri de böyle bir âyet okuduktan sonra secde etmeyip Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın secde buyurmasına intizar etmiş. İntizarı uzayınca, "Yâ Resûlellah! Ben secde âyeti okudum, secde buyurmadın" demiş. Cevaben kendisine, *"İmamımız sensin, secde edeydin biz de seninle beraber secde ederdik"* buyurulmuş. {Kaynakta "أنت امامنا" yerine "كنت إماما" ifadesi yer almaktadır. BS3877 Beyhakî, *el-Kübrâ*, II, 433.} Şârih Aynî'nin burada mühim bir ihtarı vardır. Diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ve İbn Mes'ûd'un secde etmeyi kâriin sücûduna ta'lik buyurmaları, "Sen secde et ki, biz de secde edelim" mânasına olup yoksa "Secde etmezsen biz de etmeyiz" demek değildir. Zira secde tâliye ait olduğu gibi sâmia da aittir. Tâlî secde etmediği takdirde sâmi'den sâkit olmaz. Bu, ashabımız fukahâ-i Hanefiyye'nin mezhebidir. Mâlikîler ise sâmia secde terettüp etmez de müstemia eder. Hanâbile'ye gelince, onlar, "Okuyan secde etmedikçe müstemi' secde etmez" derler. İntihâ.

6 Hadisin başındaki صلى الله عليه وسلم كان النبي delâletiyle bu izdihâmın zamân-ı saâdet-nişân-ı nebevîde mûtat denecek derecede kesîrül-vukû olduğu anlaşılırsa da Müslim, yine İbn Ömer radiyallahu anhumânın hadisini başka bir tarikten,

ربما قرأ رسول الله صلى الله عليه وسلم القرآن فيسجد بنا حتى ازدحمنا عنده حتى ما يجد أحدنا مكاناً
“Öyle olurdu ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kur’an tilâvet
buyurup, nezd-i mübâreklerinde müzdehem bulunduğumuz vakitte de secde ettirirdi. O
kadar ki, bazılarımız secde edecek yer bulamazdı, bu da namaz haricinde olurdu” {Kaynakta
“فيمر بالسجدة” ziyadesi yer almaktadır. M1296 Müslim, Mesâcid, 104.} suretinde ve başında ربما lafzı ile
rivayet etmiştir. Bu lafız hem “nâdiren” hem de “çok kere” mânasına ezdâddan olup burada
kesrete delâlet ettiği Buhârî’nin كان rivayetiyle tereccüh ediyor. Müslim rivayetinden bir
istifademiz daha vardır ki, burada maksut olan izdihamlı secdenin namaz içinde vâki
bir secde olmadığıdır. Taberânî’nin rivayetine bakılırsa bu kıssa Mekke-i Mükerreme’de
Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem وَالنَّجْمِ sûre-i şerifesini tilâvet buyurdıkları zaman
(555, 556. hadislere müracaat) vâki olup onun rivayetinde, حتى يسجد الرجل على ظهر الرجل
“O kadar ki, adamlar birbirinin sırtının üzerine secde etti” {Kaynakta “على الرجل” şeklindedir.
MK13358 Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 280.} ziyadesi de vardır. Demek ki, kalabalıkta birbirinin sır-
tına da secde-i tilâveti eda etmek varmış. Bunun cevaz ve adem-i cevâzı bahsine gelince:
Beyhakî’nin sahih bir isnad ile rivayet ettiği Ömer radiyallahu anhin hadisi bunun namazda
bile câiz olduğunu gösterir. Müşârün ileyh, “Farz olan namazda izdihamdan dolayı alını
yere koyup secde etmeye kadir olmayan kimse mümin kardeşinin sırtına etsin” dermiş.
Bundan dolayı Süfyân es-Sevrî ile Şa’bî ve Kûfe fukahasıyla Ahmed b. Hanbel ve İshak b.
Râhûye ve Ebû Sevr buna kâil olmuşlardır. İbn Ömer’in mevlâsı Nâfi‘, îmâ ile iktifa edilir
der. Atâ b. Ebû Rebâh ile Zührî’ye göre ise bekler, önündeki kalkınca kendisi secde eder.
İmam Mâlik ile bilcümle ashâbı da böyle söylerler. Hatta mümin kardeşinin sırtına secde
ederse namazı iade eder der. Önündeki kimsenin sırtına farz namazda sücûdu tecviz eden-
lere göre sücûd-ı tilâvette bu evleviyetle câizdir. Çünkü namazda sücûd farzdır, secde-i
tilâvet ise farz değildir.

Kitâbü
Taksîri's-Salât

كِتَابُ تَفْصِيرِ الصَّلَاةِ

Kasır, taksîr ya da iksâr-ı salât: Esnâ-yı seferde dört rek'atlı farz namazları kısaltıp ikişer kılmaktır. **KASR-İ SALÂT** tabiri daha meşhurdur ve daha fasihtir. Lugat-ı Kur'an da odur. Sabah ve akşam namazlarında kasır olmadığına icmâ vardır. Kasır yalnız öğle, ikindi, yatsı namazlarında olur. Kasr-ı salâtın aslı *وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا* "Yeryüzünde yolculuk ettiğinizde kâfirlerin size işkence ve zarar ikâ' etmelerinden korkarsanız namazı kasretmekten dolayı size günah yoktur"^a âyet-i kerîmesidir. Kasrın sebep-i meşrûiyeti âyet-i kerîmedeki sarâhate nazaran düşmandan havf olmuş iken meşakkati mûcip olması dolayısıyla, her sefer-i tavilde meşrû kılınmıştır. Müslim'in rivayet ettiğine göre, Ya'lâ İbn Ümeyye radiyallahu anh bu meselenin cihet-i fıkhiyesini Ömer radiyallahu anh ile müzakere ederken Allah Teâlâ *إِنْ خِفْتُمْ* buyurdu. Şimdi ise nâs emn ü eman içindedir, yine seferde kasr-ı salât ediyoruz diye sormuş. Cevaben Fâruk-ı Âzam, "Bu senin şaşığına şeye vaktiyle ben de şaşmıştım da Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem sormuştum. Cevaben *صَدَقَ تَصَدَّقَ اللَّهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَاقْبَلُوا صَدَقَتَهُ* yani "Bu Allah Teâlâ'nın size ettiği bir sadakadır. Allah'ın sadakasını kabul ediniz buyurdu" demiş.^b Bazılarına göre ise 228. Âişe es-Sıddîka radiyallahu anhâ hadisidir ("Kitâbü Salâti'l-Havf"ın baş taraflarına müracaat).

Nevevî'nin naklettiği kavli-i cumhûra göre mubah olan her seferde kasır câizdir. Seleften bazıları âyet-i kerîmedeki *إِنْ خِفْتُمْ* şartına bakarak yalnız korkulu seferde kasrı tecviz etmişlerdir. Halbuki İbn Abbas radiyallahu anhümânın *Sünen-i Nesâi*'de ve "sahih" kaydıyla *Sünen-i Tirmizî*'de *مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ لَا يَخَافُ إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ. فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ* "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rabbü'l-âlemînden başkasından korkusu olmadığı halde Medine'den çıkıp Mekke'yi teşrif buyurdu ve namazları ikişer rek'at kıldı"^c hadisi, kasr için havf meşrû olmadığını gösterir. Bazıları da seferin hac, umre, cihad gibi sefer-i tâat olmasını şart kılmışlardır. Şâfiî'ye göre bu seferin sefer-i ma'siyet olmaması şarttır. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Sevrî'ye göre ise sefer-i tâatte de, sefer-i ma'siyette de

a en-Nisâ, 4/101.

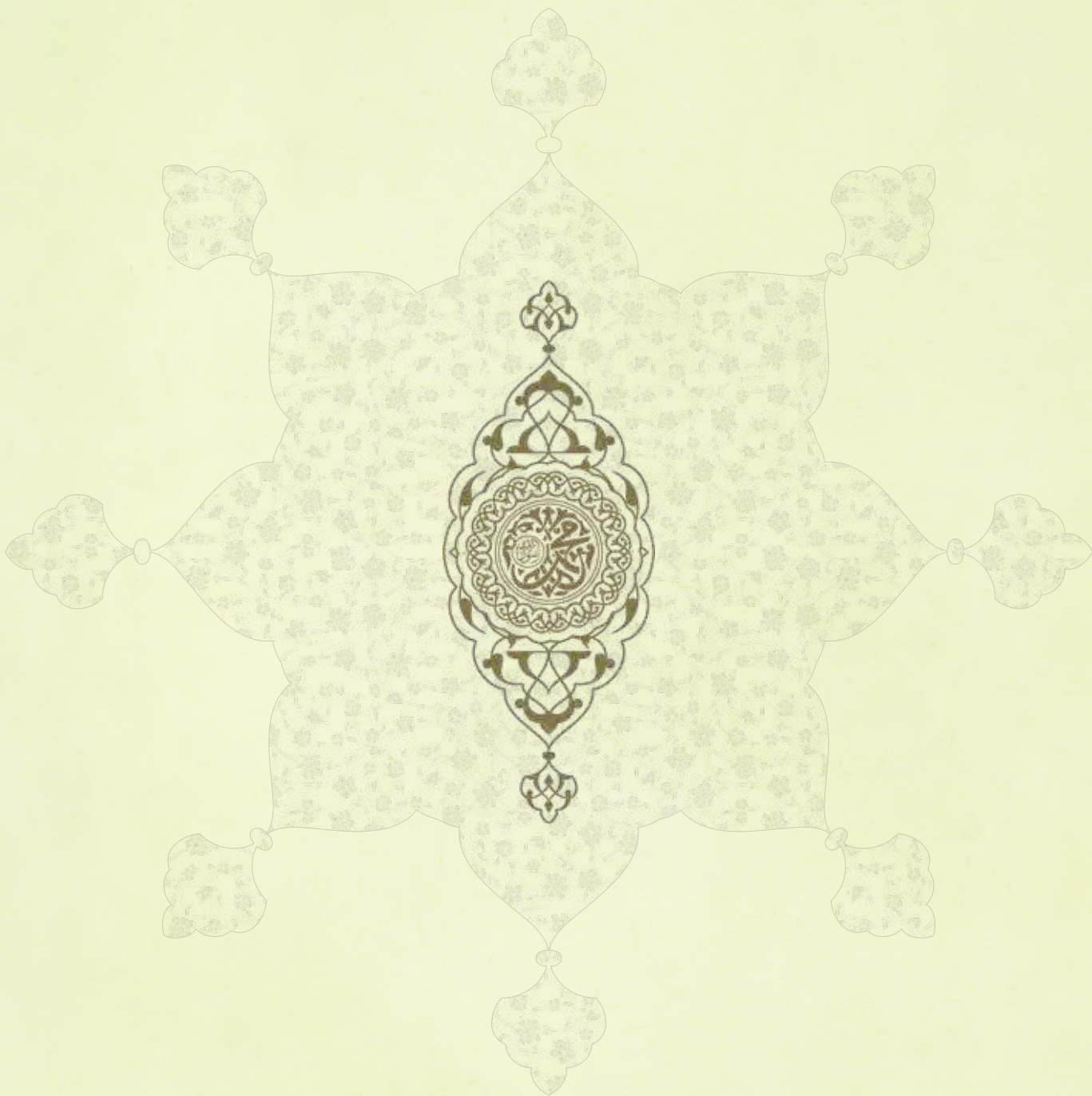
b {M1573 Müslim, Müsâfirin, 4.}

c {Kaynakta "رَكْعَتَيْنِ" sözcüğü bir kez geçmektedir. T547 Tirmizî, Cum'a, 39.}

câizdir. Şurası da cây-i tenbihtir ki, kasr-ı salât Ebû Hanîfe'ye göre azimet, diğer eimmeye göre ruhsattır.

İbn Esîr'in *Şerh-i Müsned*'ine göre kasr-ı salât hicretin dördüncü senesinde teşrî' buyurulmuştur. *Tefsîr-i Sa'lebî*'de rivayet olunan İbn Abbas radiyallahu anhümânın beyanına göre ilk kasrolunan namaz bir ikindi namazı olup Enmâr Gazvesi'nde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu namazı Usfân denilen mevkide iki rek'at olarak kıldırmışlardır ("Kitâbü Salâti'l-Havf" a müracaat).

Mekkeliler'e hitaben "Ey şehir ahalisi; siz dört kılıp, namazınızı tamamlayınız. Çünkü biz seferiyiz", buyururdu" {Kaynakta "فإنا قوم سفر" şeklindedir. D1229 Ebû Dâvûd, Salâtü's-sefer, 10.} deniliyor. Beyhakî bu ihtilâfları cem' için diyor ki: On dokuz diyen kimse Mekke-i Mükerreme'ye duhul ile oradan huruç günlerini de müddet-i ikâmetten saymış. On yedi gün diyen bu iki günü hesaptan hariç tutmuştur. On sekiz gün diyen İmrân b. Husayn radiyallahu anh ya duhul veya huruç günlerinden birini hesaba katmamış demektir. Hanefiyye'nin temessük ettiği on beş gün rivayetine gelince; Nevevî yalnız İbn İshak tarikinden mürselen rivayet olduğu için hafif addediyorsa da, Şâfiî olan İbn Hacer el-Askalânî de buna razı olmuyor. Filhakika *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *İbn Mâce*'de İbn İshak tarikinden mevsûlen İbn Abbas radiyallahu anhümâya isnad olduğu gibi İshak gibi Irak İbn Mâlik tarafından *Sünen-i Nesâî*'de rivayet edilmiştir. Binaenaleyh Hanefiyye'ye göre on beş gün rivayeti ihticâca sâlihtir. Askalânî ise "Rivayetin sıhhatini teslim takdirinde râvi müddet-i ikâmetin aslından on yedi gün olduğunu zannederek duhul ve huruç günlerini hafzetmiş demek olur" diye te'vil tarikine sapıyor.

Herhalde rivâyâtın ercahı ve turuk-ı sahîhası en çok olanı on dokuz gün rivayeti olup onunla âmîl olan İshak b. Râhûye, İbn Abbas radiyallahu anhümânın ictihadına muvâfakat etmiştir. İmam Sevrî ile ehl-i Kûfe de rivâyâtta vârit olan ekall-i mikdar olduğuna binaen on beş günü tercih etmişlerdir. Bidâyet-i emirde bu kadar müddet ikameti niyet ederse mukim sayılır. Lâkin ikameti, niyet etmeksizin rücûu on beş günü tecavüz ederse ebeden misafir sayılır. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin Tebük'te yirmi gün kalıp o müddet zarfında hep kasr ile namaz kıldırdıkları hakkında *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki Hârise b. Vehb radiyallahu anhın rivayeti de bu ictihadı takviye eder. Ancak Hârise'nin rivayetini Dârekutnî mürsel ve münkâtı' diyerek i'lâl etmiştir. İmam Şâfiî ise İmrân b. Husayn'ın on sekiz gün rivayetini ahzetmiştir. Ancak ikamete niyet etmemiş olmakla meşrûttur. İkamete niyet etmemiş kimse on sekiz günden ziyade kasr-ı salâta devam edemez. Lâkin bidâyet-i emirde dört gün ikamete niyet etmiş bulunursa mukim sayılıp namazını itmâm eder. Bu dört gün müddetin içinde yevm-i duhûl ile yevm-i hurûc da dahil mi, değil mi? meselesi ashâbı beyninde ayrıca ihtilâflıdır. Onun hücceti de hemen daha sonra gelecek Enes radiyallahu anh hadisidir. İmam Mâlik'e göre de dört gün ikameti niyet eden mukim sayılır. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre yirmi bir vakit namazdan ziyade kılınabilecek bir müddet ikameti niyet ederse mukim olmuş olur.

Misafir kaç gün ikameti niyet etmekle mukim sayılıp itmâm-ı salât edeceği hakkındaki akvâli şârih Aynî naklederken bunların adedini yirmi ikiye iblâğ etmişse de söylediklerimizle iktifa edelim.

4 İbn Abbas radiyallahu anhümânın ibaresi harfiyen, "Biz eğer on dokuz gün sefer edersek" diye tercüme edilmek gerekti. Fakat murâd-ı âlîlerinin tercümedeki ibare olduğu hadisin baş tarafında أقام demesiyle sabit olduğu gibi *Müsned-i Ebû Ya'la*'daki rivayete nazaran إذا سافرنا فأقمنا في موضع تسعة عشر {Kaynakta "في موضع تسعة عشر" yerine "تسع عشرة" ifadesi geç-

mektedir. Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, IV, 254, no: 2368.} diğeri bir vecihten de *Tirmizî*'deki nakle göre {T549 *Tirmizî*, Cum'a, 40.} demiş olması başka türlü tercümeyle meyan vermez.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ فَكَانَ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ رَكَعَتَيْنِ حَتَّى رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ قِيلَ لَهُ أَقْمَتُمْ بِمَكَّةَ قَالَ أَقْمَنَّا بِهَا عَشْرًا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan⁵: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte (hac niyetiyle)⁶ Medine'den Mekke'ye çıktık.⁷ Medine'ye döndüğümüz zamana kadar (Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize akşam namazlarından başka namazları hep) ikişer rek'at kıldırdı.⁸

Enes radiyallahu anha, "Mekke'de ikamet ettiniz mi?" diye soruldu." (Evet) on gün Mekke'de ikamet ettik"⁹ dedi. {B1081 *Buhârî*, *Taksîru's-salât*, 1.}

.....

5 *Buhârî*'nin metn-i aslîsinde, "قلت أقمتكم بمكة شيئا" "Enes radiyallahu anha, "Mekke'de hiç ikamet ettiniz mi? diye sordum" suretindedir. Burada ihtisar edilmiştir. Sualî irat eden râvî Yahyâ b. İshak el-Hazremî'dir.

6 Kavis içindeki "hac niyetiyle" kaydı, Müslim rivayetindeki, من المدينة إلى الحج tasrihine işaret olsun içindir. Bundan tamamıyla zâhir oluyor ki, Enes ile İbn Abbas radiyallahu anhanın rivayetleri ayrı ayrı kıssalara râcidir. Evvelkinde feth-i Mekke seferi mevzubahis idi, burada ise mutasavver olan haccetü'l-edâdır.

7 Hicret-i seniyyenin onuncu senesi zilkadesinin yirmi beşinci cumartesi günü öğlen ile ikindi arasında Medîne-i Tâhire'den çıkılmış. O günün öğlen namazı Medine'de dört, ikindi namazı Zülhuleyfe'de iki rek'at olarak kıldırılmış ve zilhiccenin dördüncü pazar sabahı Beledullahi'l-Harâm'a muvâsalat buyurulmuştu. On gün içinde menâsik-i hac ifa ve ümmete tâlim buyurulup zilhiccenin on dördüncü çarşamba günü sabahı Mekke'den çıkılıp Medîne-i Münevvere'ye avdet buyurulmuştu. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhanın umresi işte son çarşamba gecesi vâki olmuştur (213 ve 214. hadislerle müracaat).

8 Akşam namazı kasrolunmaz. Hazerde, seferde hep üç rek'attır. Asıl metinde yok iken bu kaydın tercümeyle ilâvesi Beyhakî rivayetindeki إلا المغرب istisnasından dolayıdır. Sabah

namazı da esasen iki rek'attan ibaret olduğu için kasrolunmaz. Demek ki, seferde akşam namazından başka farzların hepsi ikişer rek'attır.

9 Mekke'de ikametten Mekke ile havalisi olan Mina, Arafat ve Müzdelife'deki ikametlerin mecmûu kastedilmiş olup münhasıran Mekke'deki ikamet mevzubahis değildir. Zira onuncu sene-i hicriyye zilhiccesi perşembe günü olup, dördüncü pazar günü Mekke-i Mükerreme'ye varılmıştır. O günün sabahı hâric-i Mekke'de Zûtuvâ'da kılınmıştı. Pazartesi, salı, çarşamba günleri de Mekke'de ikamet buyurulduktan sonra da sekizinci perşembenin kuşluk vaktinde Mina'ya teşrif buyurulmuştur ki, o vakte kadar Mekke-i Mükerreme'de yirmi vakit namaz kıldırmışlardı. O gece Mina'da kılınmış, ertesi cuma günü de Mina'dan azîmet buyurulup ba'de'z-zevâl Arafat'a varılmıştır ki, o gün Arafat kurbündeki Nemire mevkiinde hutbe irat buyurulmuştur. Gurub vaktine kadar orada kalındıktan sonra cumartesi gecesi Müzdelife'ye ifâza vâki olmuştur. Müzdelife'de sabah namazını kıldırincaya kadar beytütet buyurulup sabah namazından sonra tulû'-ı şemse kadar Mina'ya ifâza buyurulmuştur ki, o gün yevmü'n-nahr, yevmü'l-adhâ dedikleri gündür. O sabah kuşluk vakti Cemretülakabe'nin remyinden sonra Mekke-i Mükerreme'ye varılıp, Beytülmuazzam kable'z-zevâl tavaf buyurulmuş ve yine o gün Mina'ya avdet buyurulup cumartesi gününün bakiyesiyle pazar, pazartesi günleri tamamen orada kalınıp ertesi salı gününde -ki eyyâm-ı teşrîkin sonudur- öğleden sonra Muhassab'a teşrif buyurulup salât-ı zuhur orada kılınmış ve çarşamba gecesi orada kalınmıştır.

Ten'im'den Âişe radiyallahu anhânın umresi o gece olmuştur. On dördüncü çarşamba günü seher vakti sabah namazından evvel tavâf-ı vedâ icra buyurulup Mekke'den çıkmıştır ki, Mekke'de ve havalisinde ardarda dört gün ikâmet-i celîle-i nebeviyye vâki olmamışsa da Mekke-i Mükerreme'ye duhul ile huruç arasında on gün geçmiştir.

İmam Şâfiî herhangi beldede dört gün ikamet eden misafirlerin kasr-ı salât etmesi hakkında bu hadîs-i şerif ile ihticâc etmiştir. Daha evvel İmam Mâlik ve daha sonra da İmam Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr'in de kavilleri budur. Esahh-ı rivâyete göre yevm-i duhûl ile yevm-i hurûc bu hesapta dahil değildir. Hanefiyye'ye ve Süfyân es-Sevrî'ye göre on beş günden az ikameti niyet eden kimseye kasır lâzım gelir. Bundan evvelki İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisi, Hanefiyye'nin hüccetlerinden biridir. Hatta on beş gün ikamet kasrı mûcip olursa dört ve hatta on gün ikamet evleviyetle böyle olacağı bazıları tarafından beyan olunmuşsa da feth-i Mekke kıssasıyla hacc kıssası ayrı ayrı şeyler olup birincisinde ikamet niyet edilmiş olmayıp ne günü mesâlih-i fetih hitama ererse hemen Mekke'den çıkmak meczûm, ikincisinde ise müddet-i ikâmet evvelden niyet edilmiş -bugünkü tabirle- azîmet ve avdet programı evvelden çizilmiş olabilir diye cevap veriliyor.

ları mesâfe-i kasırdan az olduğu halde namazın kasredilmesi bu yerlere has bir imtiyazdır. Zira Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Haccetü'l-Vedâ'da kasr-ı salât buyurdıkları zaman kendilerine iktidâ eden misafir, mukim hiçbir kimse için fark gözetmedikleri gibi Mekke ahalisine de siz itmâm edin buyurmadılar ve mevzu beyan iken bu noktada sükût buyurmuşlardır. Vâkıa 560. hadisin hâşiyesinde İmrân b. Husayn radiyallahu anh hadisinde böyle bir beyan varsa da o feth-i Mekke'ye ait olup Mina ile Arafat'a cihet-i taalluku yoktur. Mekkelî'nin Mina'da kasretmesine fetva verdiği rivayet olunan zevat meyanında İbn Ömer radiyallahu anhümâ ile oğlu Sâlim ve Kâsım ve Tâvûs, eimme-i metbûinden Evzâî ile İshak b. Râhûye vardır. Bunlar istisnâ olarak taraftarı oldukları bu kasrı mevzun sünneti diye telakki edip Mina ile Arafat'ta yalnız o iki yerde mukim olanlar itmâm ederler demişlerdir. Ekser-i ehl-i ilim, ezcümle Atâ, Zührî, Süfyân es-Sevrî, Kûfe ulemâsı, Ebû Hanîfe ile ashabı, Şâfî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Sevr ise ehl-i Mekke'nin Mina ile Arafat'ta mesâfe-i kasır bulunmadığı için kasredemeyeceklerine kâil olup bu mevzular ile yeryüzündeki diğer mevâzı' beyninde fark gözetmemişlerdir.

563

عَنْ حَارِثَةَ بْنِ وَهْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّى بِنَا النَّبِيِّ ﷺ آمَنَ مَا كَانَ¹² مِنِّي رَكَعَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Hârise b. Vehb (el-Huzâî)¹³ radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Mina'da en ziyade emn (ve eman) içinde olduğu halde¹⁴ bize (namazı) iki rek'at olarak kıldırdı.¹⁵ {B1083 Buhârî, Taksîru's-salât, 2.}

.....

12 Bazı nüshalarda, ما كانت ki, bu takdirde zamir salâta râci olup mânası: Namaz kılmak en ziyade korkusuz olduğu halde olmuş olur. Buhârî'nin "Kitâbü'l-Hacc"ın da, ونحن أكثر ما كنا قط وآمنه "Biz en çok ve en ziyade korkusuz olduğumuz halde" lafzıyla rivayet edilmiştir.

13 Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb radiyallahu anhin li-üm biraderidir. Vâlideleri Osman b. Maz'ûn radiyallahu anhin kerîmesidir.

14 Müslim'in lafzında, وأكثره "Halk, en emin ve en çok olduğu halde", diğer rivayetlerdeki lafzında da, والناس أكثر ما كانوا. فصلی ركعتين في حجة الوداع "Nâs en çok oldukları halde... Haccetü'l-Vedâ'da iki rek'at kıldırdı" {M1599 Müslim, Müsâfirîn, 21.} diye vârit olmuştur.

15 Hârise b. Vehb radiyallahu anhin bu rivayetinden seferde havf olmaksızın da kasrın cevazı istinbat olunmaktadır ki, cumhurun kavli budur. Kasr-ı salâtın havf veya harb zamanına muhtas olduğunu zannedenlere karşı da pek kavî bir hüccettir. Bu son kavle kâil

olanlardan biri de ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdır ki, seferde itmâm-ı salâtı tavsiye edermiş. Fi'l-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile ihticâc edenlere –yukarıda geçen İN خِفْتُمْ {en-Nisâ, 4/101.} فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ harbe giderdi. Korkardı, sizde korkuyor musunuz ki? cevabını vermiş. Şâyân-ı hayrettir ki, haccetü'l-vedâ'da Hârise radiyallahu anh gibi kendisi de –hem de maiyyet-i risâletpenâhîde olarak– o meşâhid-i mübârekede kemâl-i emn ü eman içinde kasr ile kılmışken, kasrın da sebep-i sefer olduğu mâlûm iken bunu derhâtır edemeyerek hilâfına fetva vermiştir. Bazı-ları da bu babın başında mevzubahis olan, ... إِنْ خِفْتُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ ... şartına bakarak buna zâhib olmuşlardır. Lâkin zamân-ı emindeki kasrın sadaka-i ilâhiye olduğu yine orada zikredilmişti.

564

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَمَّا قِيلَ لَهُ صَلَّى عُثْمَانُ بِمَنَى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ اسْتَرْجَعَ ثُمَّ قَالَ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَنَى رَكَعَتَيْنِ مَعَ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَنَى رَكَعَتَيْنِ وَصَلَّيْتُ مَعَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَنَى رَكَعَتَيْنِ فَلَيْتَ حَظِّي مِنْ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ رَكَعَتَانِ مُتَقَبَّلَتَانِ.

TERCÜMESİ

Rivayet olunur ki¹⁶ (Abdullah) b. Mes'ûd radiyallahu anha: “Osman (radiyallahu anh) Mina'da (farzı) dört rek'at kıldırdı”¹⁷ denildiği zaman اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ^a dedikten sonra:¹⁸ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in ardında Mina'da iki rek'at kıldım. Ebû Bekir (es-Sıddîk) radiyallahu anhın ardında Mina'da iki rek'at kıldım. Ömer (b. Hattâb) radiyallahu anhın ardında da Mina'da yine iki rek'at kıldım. (Derken yollarınız ayrıldı.)¹⁹ Ah, nasibim (o) dört rek'at olacağına keşke (dergâh-ı ilâhîde) kabul olunmuş iki rek'at olsa”²⁰ demiştir. {B1084 Buhârî, Taksiru's-salât, 2.}

.....

16 Burada metin ihtisar edilmiş. Aslındaki tarz-ı rivâyete nazaran İbrâhim en-Nehaî şöyle diyor: سمعت عبد الرحمن بن يزيد يقول: صلى بنا عثمان بن عفان رضي الله عنه بمنا أربع ركعات فقليل... فاسترجع... “Abdurrahman b. Yezîd'den işittim, dedi ki: Osman b. Affân radiyallahu anh bize Mina'da dört rek'at farz kıldırdı. Bu keyfiyet Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anha söylenildi. O da ... اِنَّا لِلّٰهِ dedikten sonra dedi ki: ilâ âhirihi.”

17 A'mâl-i hacdan sonra remiy için Mina'da ikamet edildiği günlerde vâki olmuştur.

a el-Bakara, 2/156.

18 Bu istircân sebebinin, bundan evvelki Hârise b. Vehb radiyallahu anhin rivayeti delâletiyle anlıyoruz ki, İbn Mes'ûd radiyallahu anh, Osman radiyallahu anhin Mina'da itmâm-ı salât edişini sünnete muhalif bulmuş.

19 Burada yine Buhârî'nin "Kitâbü'l-Hacc"ındaki rivayette, ثم تغرقت بكم السيل ziyadesi vardır ki, kavis içindeki ibare onun tercümesidir.

20 İbn Mes'ûd radiyallahu anhin bu sözü Hanefiye'ce seferde kasrın vücûbuna, sair tavâifçe bilakis itmâmın cevazına delâlet eder gibi görünmüştür. Şâfiyyü'l-mezheb olan şârih İbn Hacer el-Askalânî diyor ki: Müşârün ileyh itmâmı câiz görmeseydi فليت حظي من أربع demezdi. Çünkü kasır vâcip olsa, itmâm, namazı ifsat eder. Fâsid olan namazdan haz alınmaz. İstircân sebebi: Osman radiyallahu anhin fiilini hilâf-ı evlâ gördüğüdür. Nitekim *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivâyet-i âtiyeden çıkan mâna budur. O rivayete nazaran İbn Mes'ûd radiyallahu anh da farzı dört kıldırmış. Kendisine, "Haniya sen bundan dolayı Osman'ı ayıpladı idin!" dedikleri zaman da: الخلاف شر "İhtilâf çıkarmak şerdir" cevabını vermiş. Bu söz, kasrın vücûbuna Hanefiye gibi mu'tekid olmadığını gösterir. Bu mezhepte Mâlikiye'den Kâdî İsmâil de onlara muvâfakat etmiş olup İmam Mâlik'ten gelen rivayetlerden biri de zaten budur. İbn Kudâme'nin dediğine göre Ahmed b. Hanbel'ce misafir, kasr ve itmâmda muhtar olup ancak kasr efdaldır. Cumhûr-ı sahâbe ve tâbiînin kavli de budur. Adem-i vücûba hüccet olmak üzere Şâfiî diyor ki: Misafir mukime iktidâ etse bilitifak dört rek'at kılar. Eğer ona kasr farz olsaydı hiç bir misafir mukime iktidâ edemezdi.

Hanefî olan diğer şârih Aynî ise Dâvûdî'nin rivayetine istinaden İbn Mes'ûd radiyallahu anhin kasrı farz gördüğünü, Ömer İbn Abdülazîz'in, الصلاة في السفر ركعتان لا يصح غيرهما "Seferde namaz iki rek'attan ibarettir. Bunlardan mâadası sahih olmaz" dediğini, üçüncü rek'ata kalkan misafirin secde-i sehve varması Evzâî mezhebi olduğunu mevadd-ı nakz olarak gösterdikten sonra Askalânî'nin diğer sözlerine karşı fikhî ihticâclarda bulunuyor ki, bu tafsilâtı mahallinde aramak evlâdır.

Osman radiyallahu anhin Mina'da itmâm-ı salât etmesindeki sebebe gelince: Buna dair şârih Aynî beş-altı kabil nakledip hepsini çürüttükten sonra diğer şârih İbn Battal'ın âtîdeki sözleriyle bahse hitam veriyor: Bu babda vech-i sahih -Allahu a'lem- şudur ki, Osman ile Âişe radiyallahu anhümânın seferde namazı itmâm etmeleri Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın kasr ile itmâm beyninde muhayyer iken ihtiyâr-ı nübüvvetpenahîlerini ümmet hakkında eyser olan cihete -ki, kasırdır- sarf buyurmuş olduklarına itikad ettiklerine binaendir. Bâhusus, ما خير رسول الله صلى الله عليه وسلم في أمرين إلا اختار أيسرهما ما لم يكن إثما "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in iki şey beyninde muhayyer bırakılıp da en kolay cihetini ihtiyar buyurmadıkları hiçbir vakit vâki değildir. Meğer ki bu cihetlerden biri günah ola" {D4785 Ebû Dâvûd, Edeb, 4.} hadisi de ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan mervîdir. Kasr ile itmâmın her ikisi de câiz olunca müşârün ileyhimâ azîmet ve şiddet tarafını ruhsata tercih eylemişlerdir. İbn Mes'ûd radiyallahu anhin inkâr ve ta'yibden sonra yine Osman radiyallahu anhin ardında itmâm-ı salât edip الخلاف شر demekle i'tizar etmesi

dirde üzerine hac vâcip olabilmek için birlikte gidecek bir mahrem in vücudu şart olmasıdır, İbrâhim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Sevrî ve A'meş'in de kavilleri budur. Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin Müslim'deki rivayetinde, *إلا ومعها أبوها أو ابنها أو زوجها أو أخوها أو ذو* محرم منها *“Meğer ki, beraberinde babası ya oğlu ya kocası ya kardeşi ya da diğer mahrem bir kimsesi buluna”* {M3270 Müslim, Hac, 423.} suretiyle daha ziyade izah buyurulmuştur. Burada mezkûr olanların zevcden mâadası mahremdir. Nitekim diğer tarikten olan bir rivayetinde, *مسيرة يومين إلا ومعها زوجها أو ذو محرم* beyanı bunu teyit eder.

Bu rivayetlerin hiçbirinde hacdan bahis buyurulmamış olduğundan Mâlikîler ile Şâfiîler Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem in nehiy buyurdıkları bu seferlerde hac dahil değildir; bu nehiy, vâcip olmayan seferlere mahmûldür, hac ise farzdır. Binaenaleyh bu, nehye dahil olmaz. O halde üzerine hac farz olmuş kadın, zevci veya mahremi birlikte olsun, olmasın olduğu yer ile Mekke-i Mükerre me arasında mesâfe-i sefer bulunsun, bulunmasın hac seferine çıkar. Vârit olan nehy-i nebevî vâcip olmayan seferler hakkındadır diyorlarsa da Hanefîler'le onlara muvâfakat edenler, Buhârî ile Müslim'in rivayet ettikleri âtîdeki İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadîs-i merfûundan nehyin gerek hac gerek mâadası her sefere âm ve şâmil olduğunu istinbat ederler. Müşârûn ileyh diyor ki: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbede, *لا يخلون رجل بامرأة إلا ومعها ذو* محرم *“Hiçbir erkek, bir kadının mahremi beraber bulunmadıkça yalnız kalmamasın. Hiçbir kadın da mahremi beraber olmadıkça sefere çıkmasın”* buyurdu. Biri ayağa kalkıp, “Yâ Resûlellah! Benim zevcem hacca niyet etmiştir. Ben ise filân gazâyâ gitmek üzere kaydolundum” demesi üzerine, *انطلق فحج مع إمرأتك* *“Haydi git! Karınla birlikte hacce”* buyuruldu. {M3272 Müslim, Hac, 424.} İntihâ. İbn Hazm'ın rivayetinde o adam, “Yâ Resûlellah! Ben de filân ordu ile gazâyâ gitmeyi nezretmişim” demiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in o adama nezr-i cihâdı bırakıp hacca göndermeleri o kadının onsuz hacedemeyeceğine delildir. Biraz evvel Ebû Hüreyre radiyallahu anha isnad eylediğimiz *بريداً* rivayetinde muvâfık olarak Atâ, Saîd b. Keysân ve Zâhiriyye'den bazıları 1 berîdden az olan mesafeye kadının yalnız başına sefer etmesini tecviz ederler ki, bunlar 1 berîdden ziyade olan mesafede mahremsiz sefer edemeyeceğine kâillerdir. Her ne hal ise kadının mahremi ile sefer edip edemeyeceğine dair olan bu hadisin alelîtlak seferde mesâfe-i kasr meselesiyle de alâkası vardır. Nitekim Buhârî bu hadîs-i şerifi “Ne Kadar Mesafede Namaz Kasrolunur” unvanlı babında zikrediyor ki, maksat bir mesâfe-i kasr hakkındaki rivâyât-ı sahîhayı cemetmektir. Bu hadisteki ihtilâfât-ı rivâyâttan anlaşıldı ki, bir gün bir gecede, bir günde, bir gecede, 1 berîdde rivayet edildiği gibi İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde üç gün ve üç günden ziyade, Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde üç gün ve iki gün rivayetleri de vardır. Buhârî'nin bu münasebetle ta'lîkan beyan ettiğine göre bir gün bir gecelik mesafeye taraf-ı celîl-i risâletten sefer ıtlak buyurulmuş olduğu gibi İbn Ömer ve İbn Abbas radiyallahu anhüm de 4 berîd yani 16 fersahlık mesafede namazı kasır ve iftar ederlermiş. 16 fersah ağırlık beraber olarak iki günde yahut bir gün,

bir gecede kat' olunan mesafedir ki, İmam Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed bunu mesâfe-i kasır addetmişlerdir. Ebû Hanîfe üç merhalenin yani 24 fersahlık mesafenin dúnunda kasrı tecviz etmez. Evzâî bir günün yolculuğunda kasra kâildir. Dâvûd ez-Zâhirî ise, seferin uzununda da, kisasında da kasır câizdir diyor. Sefer üç günlük olursa kasrın efdaliyeti müttefekun aleyh ise de itmâm, eimme-i selâseye göre câiz, Ebû Hanîfe'ye göre gayr-i câizdir.

Sefere çıkan kimse hangi vakitten itibaren ve avdet ederken hangi vakte kadar salâtı kasreder?

Buhârî, Ali kerremallahu veche hazretlerinden seferde –ki burada murat Şam seferidir– Kûfe'nin evleri henüz nazardan gâib olmamış ve avdette Kûfe'nin evleri görüldükten sonra kasır buyurduklarını ta'likan beyan eder ki, bu rivayeti Hâkim ile Beyhakî vaslederler. Bu rivayete nazaran, "İşte Kûfe'nin evleri görüldü, niçin kasrediyorsunuz?" diyenlere, "Hayır, Kûfe'ye girmeden itmâm olmaz" cevabını vermişlerdir.

İbn Ebû Şeybe ile Abdürrezzâk'ın *Musannef*lerinde de Ali kerremallahu veche hazretleri Basra'dan çıktıklarında şehir haricinde ve civarında bir huss, yani sazdan bir kulübe görmüşler ve "Bu kulübe olmasaydı iki rek'at kılardık" buyurup, vakit namazını dört rek'at kıldırmışlardı.

Buhârî, Enes radiyallahu anhin ileride gelecek olan 769. hadisini de muhtasaran bu münasebetle zikrediyor ki, buna nazaran haccetü'l-vedâ için Medîne-i Münevvereden müfârekat buyurulduğu gün salât-ı zuhur belde-i tâhirede dört rek'at, Zülhuleyfe'de –ki 6 veya 7 mil mesafededir– iki rek'at olarak kılınmıştır.

Binaenaleyh şehirden çıkmamış bulunan yolcu, vakit namazını itmâm ile kılmak gerektir. Bundan dolayıdır ki, Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre şehrin binaları tecavüz edilmedikçe kasra başlanmaz. İmam Mâlik'ten ise bu babda iki rivayet vardır: Birine göre, kasredilmek için bir toz yani şehrin binalarından sağında, solunda kendisine muhâzî bina kalmayacak vechile müfârekat etmiş olmalıdır. Diğerine göre ise, mısırdan yani şehirden 3 mil mesafe kadar ayrılmış bulunmalıdır. Mücâhid'e göre sefere gündüzden çıkılırsa gece girmedikçe, gece çıkılırsa gündüz olmadan kasredilmez. Ancak mehazına muttali olmadım. En garibi, Hâris b. Ebû Rebîa'nın yaptığıdır ki, bir defa sefere niyet etmiş ve henüz hânesinde iken namazı cemaatle iki rek'at olarak kıldırmıştır ki, cemaatin içinde Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhin ashabından Esved b. Yezîd ile yine müşârün ileyhın ashabından diğer birkaç zat varmış, Atâ b. Ebû Rebâh'ın kavlince de misafir menzîlinden çıktıktan sonra henüz şehrin binalarından ayrılmadan namaz vakti girerse, o vakti kasretmesi mubah olur. Bunun da senedini zikredeni görmedim.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ إِذَا أَعْجَلَهُ السَّيْرُ يُؤَخِّرُ الْمَغْرِبَ فَيُصَلِّيَهَا ثَلَاثًا
ثُمَّ يُسَلِّمُ ثُمَّ قَامًا يَلْبَثُ حَتَّى يُقِيمَ الْعِشَاءَ فَيُصَلِّيَهَا رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ يُسَلِّمُ وَلَا يُسَبِّحُ بَعْدَ الْعِشَاءِ حَتَّى
يَقُومَ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Gördüm ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (esnâ-yı seferde²³) acele sürüp gittiğinde akşam (namazın)ı tehir ederdi. (Konunca) onu üç rek'at kıldırıp selâm verirdi.²⁴ Ondan sonra yatsıyı ikame edinceye kadar pek az bekleyip onu da iki rek'at kıldırır, selâm verirdi.²⁵ Yatsıdan sonra da gece ortasında kalkıncaya kadar (hiçbir nâfile) namaz kılmazdı.²⁶ {B1092 Buhârî, Taksîrû's-salât, 6.}

23 Birçok nüshada يقيم ki, ikame eder demektir. Bazı nüshalarda ise يعتم dir ki, akşam namazını karanlığa bırakırdı demek olur.

Tercümede kavis içindeki sefer kaydına lüzum vardır. Zira diğer bir tarikten olan rivayette, العشاء, “Seferde acele sürüp gittiğinde akşam namazını tehir edip, yatsı namazı ile birleştirdi” denilmiştir. {B1091 Buhârî, Taksîrû's-salât, 6.}

Başka tarikten de Sâlim'den, العشاء والمزدلفة “İbn Ömer radiyallahu anhümâ akşam ile yatsı namazlarını Müzdelife’de birleştirdi” {B1092 Buhârî, Taksîrû's-salât, 6.} ziyadesi de vardır. Buhârî *Tecrîd*’e geçmeyen diğer bir rivayetinde Enes b. Mâlik radiyallahu anh da العشاء “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem seferde şu iki namazı yani akşam ile yatsıyı cem buyururdu” {B1110 Buhârî, Taksîrû's-salât, 14.} diye haber veriyor.

24 Bundan akşam namazının kasrolunamayacağı anlaşılıyor. *Müsned-i Ahmed*’de İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan ve Taberânî’nin *Evsat*’ında Huzeyme b. Sâbit radiyallahu anhtan da bunu müeyyid rivayetler olduğu gibi *Müsned-i Bezzâr*’da Ali kerremallahu vec-heden, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte salât-ı havfı ikişer rek’at ve yalnız akşam namazını üç kıldım. Keza seferde onunla birlikte salât-ı havfı ikişer rek’at ve yalnız akşam namazını üç rek’at kıldım. Kezâ seferde onunla birlikte hep ikişer kıldım, yalnız akşamı üç kıldım” rivayeti vardır.

25 Sâlim b. Abdullah’tan muhtelif vecihlerle rivayet edilen bu kıssayı Buhârî burada ta’lîkan ve “Kitâbü'l-Cihâd”da Eslem tarikinden mevsûlen rivayet etmektedir ki, hep-

sinin mecmûundan hadise, Mekke-i Mükerrerme'den Medîne-i Münevvere'ye avdet edilirken vâki olmuştur. Yolda Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın zevcesi ve meşhur Muhtar es-Sekafî'nin hemşiresi Safiyye bint Ebû Ubeyd'in vefatı haber alınmış ve süratle yol almaya lüzum görülmüştür. Akşam vakti dahil olunca Sâlim, pederine namaz vaktinin hulûl ettiğini ihtar etmiş ve yürü cevabını almış, ikinci defa yine böyle söyleyince yine aynı cevabı almış ve 2-3 mil yol aldıktan ve şafak aydınlığı zâil olduktan sonra hayvanından inip –Eslem'in tasrihine göre– akşam ile yatsıyı cemederek Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi böyle yapar gördüğünü haber vermiştir. *Sünen-i Dârekutnî*'de فسار حتى إذا كان بعدما غاب الشفق ساعة نزل فأقام الصلاة. وكان لا ينادي لشيء من الصلاة في السفر "Yürüdü. Tâ şafak gaybûbet edip, biraz geçince inip namazı ikamet etti. Bir de seferde hiçbir namaz için ezan okumazdı" {DK1440 Dârekutnî, es-Sünen, I, 389.} kayıtları mevcuttur.

Bu tehirin gecenin rub'una kadar temâdî eylediğini İbn Ömer'den rivayet edenler de vardır. Bu hadis akşam ile yatsının cevâz-ı cem'ine de delâlet eder.

Ancak bu bahis 571. hadiste de geleceği için münakaşası oraya bırakılmıştır.

26 Bu son cümle kıyâm-ı leylin seferde bile terkedilmeyecek kadar müekked bir sünnet-i nebeviyye olduğunu iş'âr eder.

Râvi Sâlim b. Abdullah b. Ömer bu hadisin sonunda pederi Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın isr-i celîl-i nebeviye iktifâen böyle hareket ettiğini haber veriyor. وكان عبد الله يفعله إذا أعجله السير يقيم المغرب فيصلبها ثلاثاً، ثم يسلم، ثم قلما يلبث حتى يقيم العشاء فيصلبها ركعتين، "Abdullah da acele sürdüğü vakit bunu yapardı: Akşam namazı için ikamet edip üç rek'at kılar, selâm verirdi. Sonra azıcık durup ve yatsıyı ikamet edip onu iki rek'at kılardı. Sonra selâm verirdi. Bu iki namaz arasında da, yatsıdan sonra da hiçbir namaz kılmazdı, tâ gece yarısı teheccüde kalkıncaya kadar" diyor. Bu ziyadede cemedilen namazların her biri için ikamet edildiğinden bahsediliyorsa da ezanından sâkit kalınmıştır.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي التَّطَوُّعَ وَهُوَ رَاكِبٌ فِي غَيْرِ الْقِبْلَةِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah (el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (salât-ı) tatavvuu hayvan üstünde iken (ve) kıbleden başka cihete (müteveccih olarak) kılardı.²⁷ {B1094 Buhârî, Taksîru's-salât, 7.}

{B1098 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} diyor ve bu fi'l-i resûl aleyhisselâmi sefer kaydıyla takyîd etmemiştir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ صَلَّى عَلَى حِمَارٍ وَوَجْهَهُ عَنْ يَسَارِ الْقِبْلَةِ فَقِيلَ لَهُ تُصَلِّي لِغَيْرِ الْقِبْلَةِ فَقَالَ
لَوْلَا إِنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَهُ لَمْ أَفْعَلْهُ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhin (bir defa) yüzü kıblenin soluna doğru olduğu halde bir merkep üzerinde namaz kıldığı rivayet olunmuştur.²⁸ Kendisine, “Kıbleden başka cihete (dönerek) mi namaz kılıyorsun?”²⁹ denilince, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi böyle yapar görmemiş olaydım ben de yapmazdım”³⁰ cevabını vermiştir. {B1100 Buhârî, Taksîru's-salât, 10.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda harf-i ta'rîf ile الحمار .

Aslında, ... رأيتك تصلي . “Ona... kılıyorsun gördüm” tarzında olup Tecrîd’de ibare ihtisar edildiği için bu kalıba ifrâğ olunmuştur.

Bazı nüshalarda, يفعلهُ .

28 Hadisin râvisi Muhammed b. Sîrîn’in biraderi Enes b. Sîrîn’dir. Hadis, Buhârî’de daha mufassal olarak sevk edilmiştir. Enes b. Sîrîn, فلقيناه بعين التمر . الشام . استقبلنا أنسا حين قدم من الشام . Enes radiyallahu anh Şam’dan döndüğü vakit karşılamaya çıktık. Aynüttemr’de ona mülâki olduk. Gördüm ki, yüzü (eliyle işaret ederek) cânibe yani kıblenin sol tarafına olduğu halde bir merkep üzerinde namaz kılıyor” diye söze başlar. حين قدم من الشام “Şam’dan dönüp geldiği vakit” demektir. *Sahîh-i Müslim* nüshalarında ise حين قدم الشام “Şam’a gittiği vakit” yazılmış ve Nevevî tarafından “Şam’a gittiğinin dönüşünde” mânasına olarak حين قدم الشام في diye te’vil edilmiştir. Bu te’vile ihtiyaç vardır. Çünkü Enes b. Sîrîn’in bahsettiği istikbâl Şam’dan değil, Basra’dan vâki olmuş olduğu siyâk-ı kelâmdan münfehim olduğu gibi tarihen de sabittir. Bu gibi te’vile muhtaç olmaksızın bunu sehv-i nâsihin elden ele tedavül etmesine hamletmek daha doğrudur. Nitekim şârih Aynî, Müslim’in hadisini naklederken الشام من yazıyor ve Müslim’in sahih olan nüshalarında böyle gördüğünü haber veriyor. Üstadımız Hacı Zihni Efendi merhumun nezareti ve tashihi altında Matbaa-i Âmire’de basılan nüshanın metninde de من siz olarak الشام حين diye zaptedildikten sonra hâşiyede, “Ekser nüshalarda böyledir.

Ancak elimizdeki bir nüshada *Sahîh-i Buhârî*'dekine muvâfık olarak من الشام diye zaptolunmuştur” denilmiştir.

Enes b. Mâlik radiyallahu anhin Şam'a kadar ihtiyar ettiği bu sefer, Abdülmelik b. Mervân nezdinde Haccâc'ı şikâyet etmek içindi. Basra'ya avdetinde sahâbe-i müşârün ileyh ile müstakbilinin mahall-i telâkisi Aynüttemr olmuştu. Aynüttemr, Kûfe civarında ve Fırat'ın garbinda vâki olup Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anhin eyyâm-ı hilâfetinde ve hicret-i seniyyenin 12. senesinde Hâlid b. Velîd radiyallahu anh tarafından unveten fetholunup içindeki emval ve nüfus kâmilen yed-i İslâm'a geçmiştir.

Esnâ-yı fetihde Arap çocuklarından kistrânın elinde rehine duran kırk kadarı kurtarılıp sahâbeye dağıtılmıştır ki, o mevâlinin en meşhurları: Osman b. Affân radiyallahu anhin mevlâsı Humrân, Enes b. Mâlik radiyallahu anhin mevlâsı ve ecille-i tâbiinden buradaki râvi Enes ile Muhammed ve Hafsa'nın pederi Sîrîn, bir de müfessir-i meşhûr İbnü's-Sâib'in ceddi Bişr'dir.

29 Enes b. Sîrîn, Enes b. Mâlik radiyallahu anhin har-süvâr olmasına da, fazulâtının tahâreti meşkûk olan eşek üzerinde namaz kılmasına da itiraz etmiyor da yalnız kıblenin gayri cihete teveccüh ederek namaz kılmasına itiraz ediyor.

30 Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem dabe üzerinde ve dabe kıblenin gayri cihete müteveccih olarak namaz kıldıklarını Enes radiyallahu anh burada haber veriyorsa da bu dabbenin eşek olduğuna dair sarâhat yoktur. Bu cihet de Serrâc'ın bir isnâd-ı hasen ile Enes radiyallahu anhtan rivayet ettiği, رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يصلي على حمار وهو ذاهب إلى خيبر {Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc*, III, 111, no: 2079.} hadisi ile teyyüd etmiş bulunuyor *Müslim*'de de İbn Ömer radiyallahu anhumâdan aynı meâlde bir rivayet vardır. Demek oluyor ki, seferde deve ile at üzerinde teneffül câiz olduğu gibi eşek ve katır üzerinde de câizdir. Bunların ter bulaşıklarından ihtiraza mahal yoktur. Zira fi'l-i resûl aleyhisselâm ile Hayber yolunda ve Hicaz'ın mâlûm olan o sıcağında vâki olmuştur. Artık tehâşî istemez.

Dabe üzerinde teneffül eden musallînin dizgini tutması ve ayaklarını tahrik etmesi de câizdir. Yalnız tekellüm etmez, sağına soluna iltifat etmez. Yalnız sücûdda rükûdan ziyade eğilir, o kadar.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ صَحِبْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّ أَرَهُ يُسَبِّحُ فِي السَّفَرِ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ek-

rem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte yolculuk ettim de seferde nevâfil kıldığını görmedim.³¹ Allah Teâlâ da, لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ “Muhakkak Resûlullah size güzel bir numunedir”^a buyurdu. {B1101 Buhârî, Taksîru’s-salât, 11.}

.....

31 İbn Ömer radiyallahu anhümânın muradı: Seferde farz namazlardan evvelki ve sonraki nevâfili kılmazlardı demektir. Yine müşârün ileyh, Buhârî’de bu hadisi akabinde zikredilip de *Tecrîd’e* girmeyen hadisinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir es-Siddîk, Ömer el-Fârûk, Osman Zünnûreyn radiyallahu anhüm ile birlikte sefere çıktığını ve hiçbirinin iki rek’attan ziyade kılmadıklarını söylüyor. Bu hadisleri Buhârî, seferde tatavvu namazı kılıp kılmamak meselesinin halli maksadıyla açtığı babda zikretmektedir. Lâkin bu söz, Buhârî’nin rivayet ettiği kadar olsa farz olan iki rek’attan ziyade hiçbir namaz kılmazlardı mânasını ifade ettiği gibi dört rek’atlı farzları da iki rek’attan ziyade kılmazlardı mânasına, ya da her iki mânaya birden mahmûl olabilir. Halbuki Müslim’in nakline göre, Buhârî’nin râvisi Hafs b. Âsım, amcası İbn Ömer radiyallahu anhümâ ile birlikte Mekke yolunda vâki olan seferinden bahsediyor da diyor ki: Öğle namazını bize iki rek’at olarak kıldırıktan sonra konduğu menzile döndü. Biz de beraber dönüp birlikte oturduk. Namaz kıldırıldığı cihete bir aralık gözü ilişti, birtakım kimselerin namaza durmuş olduklarını gördü “Bunlar ne yapıyor?” diye sordu. “Nâfile namazı kılıyorlar” dedim. Bunun üzerine “A benim yeğenim; eğer ben nevâfilden birini kılacak olaydım farzı itmam ederdim, seferde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bulundum. Âlem-i cemâle intikal buyuruncaya kadar iki rek’attan ziyade kıldırmadı...” dedi. Bundan anlaşılıyor ki, müşârün ileyh’in muradı nevâfil kılınmaz idiğini haber vermekmiş ve bu rivayetinin *Buhârî’de* ve metindeki hadis ile bir babda cemedilmesindeki hikmet bu imiş. Seferde farzdan evvel veya sonra sünen-i revâtib kılınır mı? meselesi beyne’l-ulemâ muhtelefün fihtir. Tirmizî diyor ki: Ashâb-ı Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan bazıları seferde tatavvu kılmak reyinde bulunmuş olup Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye buna kâillerdiler. Ehl-i ilimden bazıları da ferâizden ne evvel ne de sonra kılmak re’yinde bulunmuşlardır. Seferde tatavvu kılınmaz diyenlerin kastettikleri mâna ruhsatı kabulden ibaret olup yoksa her kim tatavvu kılsa çok faziletine nâil olur. Ekser ehl-i ilmin kavli işte budur ki, onlar seferde tatavvu ihtiyar ederler. İntihâ. Filhakika *Sahîhayn* hadisleri kuvvetinde olmamakla beraber Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın seferde tatavvu namazı kıldıklarına dair rivayetler de vardır. Ezcümle Berâ b. Âzib radiyallahu anhümânın Tirmizî ve Ebû Dâvûd rivayetlerine nazaran “Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme on sekiz seferde refakat ettim. Zevalden sonra ve öğleden evvelki iki rek’atı terk buyurduğunu hiç görmedim” {D1222 Ebû Dâvûd, Salâtü’s-sefer, 7.} diyor. Fakat bu hadis *Sahîhayn*’daki İbn Ömer hadisine, görüldüğü kadar muarız değildir.

a el-Ahzâb, 33/21.

Zira bu namazın kılındığını İbn Ömer radiyallahu anhümânın görmemiş olduğundan ne kılınmamış olması, ne de Berâ b. Âzib radiyallahu anhümânın görmemiş olması lâzım gelir. Lâkin *Tirmizî*'de İbn Ömer radiyallahu anhümâdan hasen kaydıyla iki hadis mervîdir ki, bunlar sahih kuvvetini hâiz olmayarak muarız düşer. Müşârün ileyh hazretleri birinde, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte seferde öğle namazını iki, ondan sonra da iki rek'at kıldım” {T551 Tirmizî, Cum'a, 41.} demiş oluyor ki, sonrakileri tatavvudur. Diğer hadisinde de daha ziyade sarâhatle, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte hazaarda, seferde namaz kıldım. Hazaarda öğle namazını dört ve ondan sonra da iki rek'at kıldık. Seferde ise birlikte öğle namazını iki, ondan sonra da iki rek'at kıldık, ikindiye iki rek'at kıldık. Lâkin ondan sonra hiçbir namaz kılmadılar. Akşamı hazaarda ve seferde hep üç kıldık. Ne hazaarda, ne seferde rek'atlarını eksiltmedi, o, gündüzün vitridir. Akşamdan sonra da iki rek'at kıldık” {T552 Tirmizî, Cum'a, 41.} diyor ki, Zeynüddin el-İrâkî müşârün ileyhten rivayet olunan *Sahîhayn*'daki hadislerle Tirmizî'nin bu son iki hadisi beyindeki teâruzunu refe çalışıp *Sahîhayn* rivayetlerini aġleb-i ahvâlde revâtibin kılınmamış ve Tirmizî rivayetlerini de ara sıra kılınmalarının müstehap olduğu beyan edilmiş olup yapacağı işi kalmadığı zaman bunları insanın kılabilceğine mahmûl olduğunu söyleyerek te'lîf-i beyn ile uğraşmıştır.

Hulâsa: Nevevî'ye göre seferde teneffül meselesinde ulemâ üç fırkaya ayrılmışlardır. Birine göre mutlaka memnûdur. Diğerine göre mutlaka câizdir. Üçüncülere göre ise revâtib ile nevâfil-i mutlaka beyinde fark vardır ki, revâtib terk olunur ve nevâfil-i mutlaka eda olunabilir. İbn Ömer'in mezhebi de bu imiş. Nitekim Mücâhid, müşârün ileyh ile beraber Medine'den Mekke'ye kadar gittiğini ve dabbe üzerinde tatavvu namazı kıldığını ve farz kılacağı vakit hayvanından indiğini haber veriyor. Nevâfil-i mutlakadan murat teheccüd, vitir ve duhâ gibi revâtibden olmayan tatavvu namazlarıdır. Askalânî iki kavil ilâve ediyor ki, birincisine göre gece ile gündüzün farkı vardır. Gece tatavvuları kılınabilir, gündüz kılınmaz, ikincisine göre nehiy yalnız farzlardan sonraki revâtibe şâmil olup evvelki revâtib ile nevâfil-i mutlakaya şumulü yoktur. Lâkin İbn Ömer'in *Tirmizî*'deki son hadisleri buna muhalif geldiği gibi seferde revâtibden sabah namazının sünneti ile nevâfil-i mutlakadan duhâ namazı kılındığına dair *Sahîhayn*'da rivayetler vardır. Herhalde seferde mutlaka nevâfilin kılınmasını tecviz edenler musîb gibi görünüyorlar. Zira biraz evvel Tirmizî'den naklen irat edilen İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadislerinde öğleden sonraki revâtibin kılındığı sabit olduğu gibi Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâ hadisi ile öğle farzından evvelki râtibenin kılındığı sabit oluyor. Bundan başka Buhârî'nin işaret ve Müslim'in Ebû Hüreyre ile Ebû Katâde radiyallahu anhümâdan olan rivayetlerine nazaran sabahın sünnetini de aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz kılmışlardır. Bâhusus bu vak'a dolayısıyla tulû'dan sonraya kalan mâhud sabah namazının farzından evvel vâki olmuştur. Seferde nevâfil-i mutlakadan salât-ı duhâyı kıldıkları Ümmü Hânî radiyallahu anhâdan

(198 ve 230. hadislere müracaat) ve teheccüd namazını kıldıkları da gelecek 570. hadiste sened-i sahîh ile rivayet edilmiştir.

570

عَنْ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى السُّبْحَةَ بِاللَّيْلِ فِي السَّفَرِ عَلَى ظَهْرِ رَاحِلَتِهِ حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِهِ.

TERCÜMESİ

Âmir b. Rebîa (el-Anzî) radiyallahu anh³² Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi seferde geceleyin nâfile namazını³³ binit devesinin üzerinde ve (mübârek yüzü) devesi ne tarafa teveccüh ederse o tarafa doğru³⁴ kıldığını (oğlu Abdullah b. Âmir'e) haber vermiştir. {B1104 Buhârî, Taksîru's-salât, 12.}

.....

32 Ebû Abdullah Âmir b. Rebîa el-Anzî ("nûn"un sükûnu ile) sâbıkîn-i evvelînden ve Habeşe diyarından sonra Medine'ye hicret edenlerdendir. Hicretinde zevcesi Leylâ bint Ebû Hayseme radiyallahu anhâ da beraber idi. Müşârün ileyh Ömer el-Fârûk radiyallahu anhın pederi Hattâb'ın halifidir. Hatta Hattâb onu oğulluğa kabul edip اَدْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ^a âyet-i kerîmesinin nüzûlüyle "tebennî" adeti ilga buyuruluncaya kadar ona Âmir b. Hattâb denirdi. Bedir'den itibaren bilcümle meşâhidde bulunmuştur. Ömer radiyallahu anh Câbiye'ye geldiği zaman o da beraber idi. Osman b. Affân radiyallahu anh da hacca gittiği vakit onu Medine üzerine istihlâf etmiştir. Vefatı 32 sene-i hicriyesi olmak üzere Mus'âb ez-Zübeyrî tarafından kaydedilmişse de Hazret-i Osman'ın başına gelen fitneden ve şehâdetinden sonra yani 37 sene-i hicrîsinde intikal eylemiştir. Öteki beriki Hazret-i Osman'a ta'n ve teşnîe başladığı esnada müşârün ileyh Âmir radiyallahu anh bir gece teheccüdünü kılıp yatmış, rüyasında biri gelip, "Haydi kalk da seni fitneden korusun diye Hak Teâlâ'dan niyazda bulun" demiş. Hemen kalkıp niyaza durmuş, derken rahatsızlanmış ve evinden ancak cenazesi çıkmış. Radiyallahu teâlâ anhın dua ve niyazı makbul olmuş, Hak Teâlâ ruhunu kabzetmiş. Lâkin fitneye müdahaleden de korumuştur.

33 Nâfile kaydından ferâiz namazı hariç kalır. Nezir ile cenaze namazları da farz olduklarından dabbe üzerinde kılınmazlar.

34 Kible ciheti olsun, olmasın menzil-i maksûda doğru demektir, İbn Ömer radiyallahu anhümâ da غَيْرَ أَنَّهُ لَا يَصْلِي عَلَيْهَا الْمَكْتُوبَةَ {B1098 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} diyor ki, bu da o demeye varır. Farz namazlarını o heyette kılmadıklarını ziyade beyan eder (567. hadisin hâşiyesine müracaat). Farzda kible olan Kâbe-i Muazzama cihetinden inhiraf

a el-Ahzâb, 33/5.

câiz olmadığı gibi dabbe üzerinde kılınan tatavvuda da dabbenin teveccüh ettiği cihetten – velev Kâbe cihetine doğru– inhiraf câiz değildir. Zira bu tatavvuun kiblesi menzil-i maksûd ciheti olmuştur.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْمَعُ بَيْنَ صَلَاةِ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ إِذَا كَانَ عَلَى ظَهْرِ سَيْرٍ وَيَجْمَعُ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir:³⁵ Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem (esnâ-yı seferde) yürüyüş üzere olduğu vakitte³⁶ öğle ile ikinci namaz(lar)ını, (kezâlik) akşam ile yatsıyı cem' buyururdu.³⁷ {B1107 Buhârî, Taksiru's-salât, 13.}

35 Bu hadis, *Buhârî*'de İbn Ömer radiyallahu anhümânın, كان النبي صلى الله عليه وسلم كان النبي صلى الله عليه وسلم يجمع بين المغرب والعشاء إذا جد به السير {B1106 Buhârî, Taksiru's-salât, 13.} hadîs-i mevsûlünü müte-akip ta'likan irat edilmiştir. Müellifin şartı üzerine Buhârî'nin yalnız mevsul olan hadislerini *Tecrid*'e almak mültezem iken bu hadisi alması zuhur ile asrın cem'ini de ifade etmesi gibi bir faydayı mutazammın olmasına binaendir. Maahâzâ hadisi Beyhakî vasletmiş olup ricâli hep sikâtandır. Buradaki İbn Ömer hadisi yukarıda geçen 566. hadisin muhtasarıdır.

36 Bazı nüshalarda, على ظهر يسير vâki olmuştur ki, hayvan sırtında yol aldığı zaman demektir, mânada tegayyür yoktur.

Bedîhîdir ki, yürüyüş halinde ve hayvan üzerinde iken farz namaz kılınmaz. İbn Abbas radiyallahu anhümânın muradı cem' ü tehir olduğu taayyün eder ki, öğlen namazını ikinci ve akşam namazını yatsı ile birlikte kılmaktır.

37 Biraz evvel geçen 566. İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisi ile *Tecrid*'de olmayan Buhârî'nin Enes b. Mâlik radiyallahu anh hadisi gibi bu da seferde cem'-i salâteynin yani iki namazı birinin vaktinde kılmanın cevazına delil olan âsârdandır. İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisi, acele yürüyüş kaydıyla olup yalnız akşam ile yatsının evvelkini tehir ederek cem' buyurulduğundan bahsediyor. Buradaki İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinde ilk vaktin yürüyüş esnasında duhulü ile konak mahallinde duhulü beyninde fark gözetilip cem'in seyrühareket şartıyla meşrû olduğunu gösterdiği gibi mağrib ile işâdan başka zuhur ile asrın da cem' buyurulduğunu nâtıktır. Enes radiyallahu anh hadisi ise mutlaklıdır. Müşârün ileyh, كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا ارتحل قبل أن تزيغ الشمس آخر الظهر إلى وقت العصر ويجمع

وإذا زاغت صلى الظهر ثم ركب “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gün devrilmeden yani zeval vaktinden evvel yola çıktığında öğle namazını ikindi vaktine tehir ettikten sonra inip her iki namazı cemederek kıldırdı. Yola çıkmadan evvel gün devrildiği takdirde ise öğle namazını kıldırır, sonra binerdi” {B1111 Buhârî, Taksîru’s-salât, 15.} diyor. Dikkat edilmişse görülmüştür ki, Enes radiyallahu anh kable’z-zevâl sefere çıkıldığında cem’ ü tehirden bahsediyor da ba’de’z-zevâl çıkıldığında yalnız öğle namazının sefere takdim buyurulduğunu haber veriyor. Lâkin İbn Abbas radiyallahu anhümânın *Sünen-i Dârekutnî*’de bu meâlde olan rivayetinde bu takdirde cem’ buyurulmayıp, “Öğlen ile ikindinin her birini vakitleri içinde kıldırır” denilmek suretiyle bu ibham, refediliyor. Cem’ ü takdim ile öğle ile ikindinin kılınmış olduğundan hiç bahsetmiyor. Halbuki İbn Abbas radiyallahu anhümânın *Sahîhayn*’da ve *Müsned-i Ahmed*’de mezkûr olup *Tirmizî*’de de “Hadisi hasen sahihi garîb” kaydıyla tahrîc edilen diğer hadisinde cem’-i takdimden de bahsedilmektedir. Müşârün ileyh de Enes radiyallahu anh gibi kable’z-zevâl sefere çıkmakla ba’de’z-zevâl çıkmak beynindeki farkı göstererek, “Henüz konak yerinde iken gün devrilmiş bulunduğu binmezden evvel öğle ile ikindiye cem’ buyurdu” diyor. {HM3480 İbn Hanbel, I, 367.} Cem’-i salâteyn hakkında kendilerinden rivayet olunan sahâbe-i kirâm yalnız bunlardan ibaret olmayıp Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Amr b. Âs, Âişe, İbn Abbas, Üsâme b. Zeyd, Câbir b. Abdullah, Huzeyme b. Sâbit, İbn Mes’ûd, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhümden de *Kütüb-i Sitte*’de pek çok rivayet vardır.

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki rivayeti akşamı gün battıktan sonra kılıp ve akşam taamını edip ondan sonra yatsı namazı kıldığına dairdir. *Dârekutnî*’nin bir isnâd-ı zaîf ile yine müşârün ileyhten rivayetine nazaran vakt-i zevalde binildiği takdirde öğle ile ikindiye cem’ buyurup yolculuğu uzun sürdüğü takdirde öğleyi tehir ve ikindiye tâcil yani ikindinin evvel vaktinde cem’-i salâteyn buyururlardı. Akşam ile yatsının Serif’te (Mekke-i Mükerrreme’ye 6 mil mesafede) cem’ buyurulduğunu Ebû Dâvûd ile Nesâî, yine bu namazların Benî Müstalik Gazâsı’nda cem’ buyurulduğu *Müsned-i Ahmed*’de Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayet edildiği gibi Taberânî’nin *Mu’cem-i Kebîr*’deki tahrîcine göre İbn Mes’ûd radiyallahu anhtan da mervîdir. Ancak müşârün ileyh, “Birini âhir-i vakte kadar, tehir, diğerini ise evvel-i vaktine kadar tâcil ederek” {MK9880 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 38.} demekle bu cem’in sûrî olduğunu ve her iki namazın kendi vakitleri içinde kılınmış olduğunu ifham ediyor. Seferde sûret-i mutlakada iki salâtın cem’ buyurulduğu İbn Ebû Şeybe’nin *Musannefi* ile *Müsned-i Ahmed*’de Abdullah b. Amr radiyallahu anhümâdan, *Müslim*’de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan, Taberânî’nin *Mu’cem-i Evsât*’ında Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan; *Müsned-i Bezzâr*’da Ebû Hüreyre radiyallahu antan, *Musannefi-i İbn Ebû Şeybe*’de İbn Mes’ûd radiyallahu anhtan rivayet edilmiştir. Ancak İbn Mes’ûd’un bu ıtlakı yukarıki rivayetine nazaran akşam ile yatsının hakikatte değil,

Ebû Sevr, İbn Münzir ve rivayetlerin birine göre İmam Mâlik kâil olmuşlardır. İmam Mâlik'ten bir kavil daha mervîdir ki, cem' için acele yürüyüş ihtiyacı şarttır. Mısriyyûn, İmam Mâlik'in cem'i mekruh gördüğünü de rivayet ediyorlar ki, bu hesapça mesele imâm-ı müşârün ileyhten dört kavil rivayet edilmiş bulunuyor. Bir de İbn Hazm'ın muhtarı olan kavil vardır ki, o, cem' ü tehiri tecviz edip cem' ü takdimi reddeder. Şârih Aynî, sahâbeden Sa'd b. Ebû Vakkâs ile İbn Ömer radiyallahu anhümün ve tâbiinden Câbir b. Zeyd'in ve eimme-i metbûünden Süfyân es-Sevrî'nin de cem'i tecviz etmeyenler meyanında olduklarını naklediyor.

Hanefiyye'nin başlıca delili *Sahîhayn*'daki, ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى صلاة غير وقتها إلا بجمع، فإنه جمع بين المغرب والعشاء بجمع. فصلى صلاة الصبح في الغد قبل وقتها Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Müzdelife'de) cem'den başka hiçbir yerde hiçbir namazı vaktinin haricinde kıldırıldığını görmedim. İşte Resûl-i Ekrem Müzdelife'de mağrib ile işâyı cem' buyurdu. Bir de sabah namazını erkence ve vaktinden evvel kıldırıldı” {Rivayet bu lafızlarla *Sahîhayn*'da tespit edilememiştir. Kaynakta “غير وقتها” yerine “إلا لوقتها” ifadesi yer almaktadır. D1934 Ebû Dâvûd, Menâsik, 64.} hadisi ile *Sahîh-i Müslim*'deki, ليس في النوم تفريط إنما التفريط، أن يؤخر صلاة حتى يدخل وقت صلاة أخرى. Tefrit, yakazadadır ki, o da bir kimsenin bir namazı diğer namazın vakti girinceye kadar tehir etmesidir” {Rivayet bu lafızlarla Müslim'de tespit edilememiştir. Kaynakta “تؤخر” şeklindedir. D441 Ebû Dâvûd, Salât, 11.} hadisidir ki, birincisi İbn Mes'ûd, diğeri Ebû Katâde radiyallahu anhümâdan mervîdir (325. hadis ile havâşîsine müracaat). Demek ki, namazı vakti haricinde kılmak için uyuyakalmaktan başka özür yoktur. İbn Abbas radiyallahu anhümânın haza da ve Medine'de cem' hakkındaki sâlifü's-zikir Müslim hadisindeki, من غير خوف ولا مطر ve bir rivayette, من غير خوف ولا سفر ve bu davayı müeyyid olup ne havf ne sefer ne de yağmur gibi özür olmadığı halde sırf cevazı beyan ve ref-i harec için öğlen ile akşam namazları âhir vakitlerinden ihraç edilmeyerek ikindi ve yatsı namazlarıyla evvel vakitlerinde sûretâ cemedilerek kıldırılmış olduğuna delildir. 566. hadisin bir hâşiyesindeki, جمع بين المغرب والعشاء بعد أن يغيب الشفق “Şafak gaip olduktan sonra akşam ile yatsıyı cemedirdi” gibi sarîh olan beyana karşı da şafak ile, sahâbe ile ulemânın ihtilâfıyla ihticâc ederek şafak-ı ahmerin gıyabından sonra şafak-ı ebyaz müddeti içinde kılınmış olması ihtiyatını öne sürüp bu takdirde de akşam namazı bir kavle göre yine vaktinde kılınmış olur diyorlar (burada şafak-ı ebyaz 369. hadisin hâşiyesinde “şafak-ı kâzib” tabiriyle ifade etmek istediğimiz şafaktır. Oraya müracaat). Öğle ile ikindinin cem'-i te'hîr ile kılındığına dair olan rivayetler için de asrın evvel vakti hakkındaki ihtilâf ile mukabele ederler. İkindinin evvel vakti, her şeyin gölgesi bazılarınca fey'-i zevalden başkaca bir kâmet, diğeri bazılarınca iki kâmet uzayınca dahil olur (315. Ebû Mes'ûd el-Ensârî hadisinin hâşiyesinde mezkûr Câbir, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhüm hadisine müracaat). Binaenaleyh pek muhtemeldir ki, mevzubahis olan öğle namazı gölgeler bir

misli olduğu zaman yani zuhrun âhir-i vaktinde, ikindi de bir kavle göre o anda başlamış olacağından o da evvel-i vaktinde kılınmış olur.

عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ رضي الله عنه قَالَ كَانَتْ بِي بَوَاسِيرُ فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم عَنِ الصَّلَاةِ فَقَالَ صَلَّى قَائِمًا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقَاعِدًا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ.

TERCÜMESİ

İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Bevâsîr illetine mübtelâ idim.³⁸ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden salât(-ı marîzin keyfiyetin)i³⁹ sordum. “Ayakta kıl, gücün yetmezse oturarak, ona da gücün yetmezse yan yatarak kıl” buyurdu.⁴⁰ {B1117 Buhârî, Taksîru’s-salât, 19.}

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda harf-i ta’rîf ile بن الحصين diye zaptedilmiştir.

Ebü Dâvûd’un bir rivayetinde harf-i ta’rîf ile فعلى الجنب. Bu hadis *Buhârî*’de yan yana üç tarikten rivayet edilmiş olup buradaki, üçüncü tarikten olanıdır. Evvelkilerde İmrân b. Husayn radiyallahu anh, سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن صلاة الرجل قاعدا فقال إن صلى قائما، وهو أفضل، ومن صلى قاعداً فله نصف أجر القائم، ومن صلى نائما فله نصف أجر القاعد aleyhi ve sellemden insanın oturarak namaz kılıp kılamayacağını sordum. Buyurdu ki: *‘Eğer kâimen kılsa efdaldir. Her kim kaiden kılsa kâim olanın yarı ecrini hak eder. Her kim de nâimen yani yarı yatarak kılsa kaiden kılanın yarı ecrini hak eder’* {B1115 Buhârî, Taksîru’s-salât, 17.} diyor ki, buradaki nâim “uyuyan” demek olmayıp “yan yatan” demektir. Nitekim Buhârî’nin نائما lafzını مضطجعا ile tefsir ettiğini nüshalarına kaydeden râvilerin rivayeti de bunu müeyyiddir. Bâhusus *Müsned-i Ahmed*’deki bir rivayetinde de, وصلاة الرجل، وهو يصلي فليرقد حتى يذهب عنه النوم. فإن، إذا نعس أحدكم وهو يصلي فليرقد حتى يذهب عنه النوم. فإن، إذا نعس أحدكم وهو يصلي فليرقد حتى يذهب عنه النوم. فإن، إذا نعس أحدكم وهو يصلي فليرقد حتى يذهب عنه النوم. فإن، إذا نعس أحدكم وهو يصلي فليرقد حتى يذهب عنه النوم. *‘Biriniz namaz kılarken uyuklayacak olursa uykusu gidesiye kadar yatsın. Zira herhanginiz uyuklayarak namaz kılsa, olabilir ki istiğfar edeyim derken kendine söver’* {B212 Buhârî, Vudû’, 53.} haber-i merfûu nâisin yani uyuklayanın salâtından nehyedip durur. Uyuklayarak namaz kılmak mâsiyettir. Burada

ise nâim denilen musallînin namazında kaidin yarı ecri olduğu haber veriliyor. Demek ki nâim yatan demektir.

38 Bundan evvelki hâşiyede mevzubahis olan *Müsned-i Ahmed* rivayetindeki İmrân b. Husayn radiyallahu anh hadisinin baş tarafından, كنت رجلاً ذا أسقام كثيرة “Birçok hastalıkla mâlûl bir kimseydim” denmiş olduğuna nazaran, bu hadiste mevzubahis olan mesele illet-i bevâsîre müptelâ kimsenin namazı olmayıp alelîtlak marîz-ı ma’zûr namazıdır. Nitekim Buhârî bundan evvelde 398 ve 399. Enes ve Âişe radiyallahu anhümânın hadislerini de irat etmektedir. {398 numaralı hadis Hazret-i Âişe’ye aittir. 399 numaralı hadis ise Enes b. Mâlik’ten değil Berâ b. Âzib’den rivayet edilmiştir. Bahsi geçen Enes b. Mâlik hadisi Tecrîd’e alınmamıştır. Hadis için bkz. B1114 Buhârî, Taksîru’s-salât, 17.}

39 Sual farz olsun, nefl olsun salât-ı marîz hakkında irat edilmiştir. Ancak müteneffil, mâzur olsun, olmasın bu ruhsattan istifade edebilirse de müfteriz imam olsun, me’mûm olsun yahut münferid olsun bu ruhsattan istifade için kıyamdan veya taavvüdden âciz olması şarttır.

40 Dârekutnî’nin Ali kerremallahu veche hazretlerinden merfûan vâki olan, فإن لم يستطع فعلی جنبه الأيمن مستقبل القبلة بوجهه *“Buna da gücü yetmezse yüzünü kibleye tevcih ederek sağ yanına üzere yatarak.”* {Kaynakta rivayetin lafzı “فإن لم يستطع أن يصلي قاعدا صلى على جنبه الأيمن مستقبل القبلة” şeklindedir. DK1688 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 41.} rivayetine bakılırsa mesnûn olan kabre konan meyyit heyetinde olarak sağ yanına yatar. Şârih Askalânî bu heyetin mesnûn olduğuna sıhahtan 183. hadisi irat etmiştir. Bu kavli-i celîl-i nebevîden marîzin de sahih gibi edâ-yı salât ile mükellef olduğu ve kudreti yetmezse kıyam farzı kendisinden sâkit olup oturarak kılması iktiza edeceği, kendinin kudreti rükû ve sücûddan her ikisine veya birine yetmeyenin îmâ ile mükellef bulunduğu anlaşılıyor ki, bunda fukahânın icmâi vardır. Biraz evvelki hâşiyede zikrolunan diğer suret ise –ki, ... إن صلى قائماً فهو أفضل– salât-ı tatavvua mahmûldür. Zira kıyama kudret varken farzı kaiden kılmak bâtıldır. Nerede kaldı ki, nisf-ı ecri müstelzim olsun. Halbuki kıyamdan aczi sebebiyle kaiden, kuûddan aczi sebebiyle muztacian namaz kılanın sevabı kâimin sevabından eksik olmaz.

Asıl ihtilâf, salât-ı tatavvuun keyfiyetindedir. Nitekim Tirmizî de, *Sünen*’de “Bu hadis bazı ehl-i ilimce salât-ı tatavvua mahmûldür” diyor ki, ezcümle Hanefiyye bu hadise temessük ederek kaiden kılmamasını tevcih edip şu kadar var ki, böyle kılanın ecri yarıya iner derler. Eimme-i Mâlikiyye’den Bâcî ise, yine bu hadisi mâzur olarak farz ve gerek mâzur, gerek gayri mâzur olarak nâfile kılan musallîye hamletmiştir. Bu meselede mevzubahis olan âciz ve adem-i istitâat, her vakit bilfiil kudretsizlik olmayıp kıyamın meşakkatle edası, ziyâde-i maraz veya helâk veya gark olmak korkusu ve gemide ise ayağa kalkınca başı dönmek ihtimali bulunması da bilfiil âciz hükmündedir. Kaiden kılan kimse nasıl isterse o heyette oturur. Nitekim İmam Ebû Hanîfe’nin kavli de budur. Ancak müfterişen yani sol ayağı üzerine oturarak kılmak efdaldır. İmam Ebû Yûsuf’a göre bütün namazda bağdaş kurar. İmam Züfer’e göre ise –Şâfiyye’nin dediği gibi– bütün namazı müfterişen kılar. Kâid

hakkında mekruh olan yalnız ik'adır ki, elleri yerde oturup oyluklarını dikmektir. Zira bu oturuş — Hâkim'in tashih ederek rivayet ettiği bir hadise binaen menhîdir. Kaiden kılan kimse, oturduğu yerde rükû ve sücûd için eğilir. Yalnız sücûdda daha ziyade eğilir. Secde edemeyecek gibi ise sücûd ve rükûu bir türlü olur ve hiçbir şeyi yüzüne doğru kaldırıp üzerine secde etmez.

Musallî kuûda da kadir değilse ya sağ yanı üzerine yatar ya da müstelkiyen yani sırt üstü yatarak kılar. İstilkâ'da ayaklarını kibleye doğru uzatıp başını cesedinden biraz yüksek tutar. Bu takdirde rükû ve sücûd için başı ile îmâ eder. Hanefiyye'ye göre terdîdin şıkk-ı sâni'si ma'mûlû bih olup eimme-i selâseye göre kadir olursa sağ yanına, olamadığı takdirde sırt üstü yatmak iktiza eder. Başı ile îmâya da kadir olamayan kimse Ebû Hanîfe'ye göre sıhhatin avdetinden sonra kazâ eder.^a Mâlik ise kazâ etmez diyor. Şâfiyye'den bazıları bu babda Ebû Hanîfe'ye muvâfakat etmişlerse de cumhurları gözleriyle îmâ eder, bundan da âciz ise ef'âl-i salâtı lisanıyla icra eder, dili de tutulursa Kur'an ile ezkâr-ı salâtı kalbinden geçirir ve aklı başında oldukça kendisinden namaz sâkit olmaz demişlerdir.^b

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا لَمْ تَرَ النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي صَلَاةَ اللَّيْلِ قَاعِدًا قَطُّ
حَتَّى أَسَنَّ فَكَانَ يَقْرَأُ قَاعِدًا حَتَّى إِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ قَامَ فَقَرَأَ نَحْوًا
مِنْ ثَلَاثِينَ آيَةً أَوْ أَرْبَعِينَ آيَةً ثُمَّ رَكَعَ.

TERCÜMESİ

Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunmuştur ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in gece namazını sin(n-i şerîf-i risâletpenâhî)leri kemale eresiye kadar hiçbir vakit oturarak kıldığını görmemiş. (Sinn-i şerifleri ilerledikten sonra ise) Kur'an'ı oturarak okumuş.⁴¹ Tâ ki, rükûa varmak dile(diği zaman geli)nce kalkıp otuz, kırk âyet (miktarı) okuyup⁴² rükûa varmış.⁴³ {B1117 Buhâri, Taksiru's-salât, 19.}

a Kerhî'nin, Kudûrî'nin, sâhib-i Hidâye'nin kavilleri budur. Şemsü'l-Eimme ve Fahrülislâm'ın muhtarı böyle hâl-i aczde fevtolan namazların yalnız bir günlüğünün kazâ edilmesidir (K.M.).

b Hadîs-i şerifte zikri geçen bâsur insanların eski zamanlardan beri mübtelâ olduğu, tabâbetin her devirde kendisini pek yakından tanıyıp meşgul bulunduğu bir hastalıktır. Keşşâf-ı Istilâhât-ı Fünûn'da şöyle tarif olunuyor: Bâsur makattaki damarların ağzında katı ve sevdâvî kandan hâsıl olan lühûm-ı zâidedir. Bunun meme düğmesine benzeyen kısmına sülûliye denir ki, memeli bâsur dediğimizdir. Enli ve müdevver olan kısmına da ayniye denilir (K.M.).

RİVAYETLER

ثم یرکع

41 *Tecrîd*'e baş tarafı hazfedilerek dercedilen bundan sonraki 574. hadiste, كان یصلی "Oturarak namaz kılıp, oturduğu yerde Kur'an okurdu" {B1119 Buhârî, Taksîru's-salât, 20.} diye daha ziyade tavzih edilmiştir.

42 Yine 574. hadisin mahzuf olan kısmında, فإذا بقي من قراءته نحو من ثلاثين أو أربعين آية قام، فقرأها وهو قائم "Kıraatinden otuz, kırk âyet miktarı kalınca kalkıp, bu kalanı ayakta okurdu" {B1119 Buhârî, Taksîru's-salât, 20.} deniliyor ki, bakıyye-i kırâatin otuz, kırk âyet olmasından, teheccüd namazındaki kıraat-i nebeviyenin ne kadar uzun sürdüğü bir dereceye kadar tahmin edilebilir.

43 Bu hadisin *Buhârî*'de vech-i îrâdı kıyamdan âciz kimsenin namaza kaiden başladıktan sonra kesb-i âfiyet edince veya kıyama kadir olacak derecede bedeninde hiffet bulunca namazı kâimen itmam edip yeni baştan kılmakla mükellef olamayacağını beyandır. Nitekim Hasan-ı Basrî'nin, "Hasta dilerse kâiden iki ve kâimen iki rek'at kılabilir" dediğini ta'lîkan da rivayet eder. Hatta hadisin zâhirine bakılırsa aynı rek'atın yarısını kâimen, diğer yarısını kaiden kılmak câiz olduğuna Ebû Hanîfe ve Mâlik ve Şâfiî ve amme-i ulemâ kâil olmuştur. Hatta ayakta iken oturmak veya oturmuş iken ayağa kalkmak beyinde fark yoktur. Selef'ten bazıları ve ezcümle Muhammed b. Hasan bunu meneylemişlerse de gerek bu hadis gerek başka tariklerden Nesâî'nin ve Müslim'in ve İbn Mâce'nin Âişe es-Sıddîka radiyallahu anhâdan rivayetleri cumhurun kavlini müeyyiddir.

Bu hadisten gece namazlarındaki kıraatin uzun olduğu da istinbat olunmaktadır. Nitekim Hanefiyye ve Şâfiyye'nin kavli esahhına göre gece namazında kıyam ve kıraati tatvîl etmek kesret-i rükû ve sücûddan efdaldır. İmam Muhammed bilakis kesret-i rükû' ve sücûdu بكثر السجود "Çokça secde etmeye bak" {M1093 Müslim, Salât, 225.} kavli-i şerîf-i nebevîsine binaen efdal görür. İmam Ebû Yûsuf ise vird olarak gece kılınacak namazı varsa rek'atı çoğaltması ve illâ kıyamı uzatması efdaldır der.

وَعَنْهَا ﷺ فِي رِوَايَةٍ تَمْ يَفْعَلُ فِي الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ مِثْلَ ذَلِكَ فَإِذَا قَضَى صَلَاتَهُ نَظَرَ فَإِنْ كُنْتُ
يَقْظَى تَحَدَّثَ مَعِي وَإِنْ كُنْتُ نَائِمَةً اضْطَجَعَ .

TERCÜMESİ

Yine Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan olan (diğer) rivayete naza-

ran şöyle de demiştir: “Sonra ikinci rek’atta da evvelkisi gibi yapardı.^a Namazını bitirince bakardı, eğer ben uyanık olursam benimle görüşürdü. Şayet uyur bulunursam (istirahat için) yan üstü uzanırdı.” {B1119 Buhârî, Taksîru’s-salât, 20.}

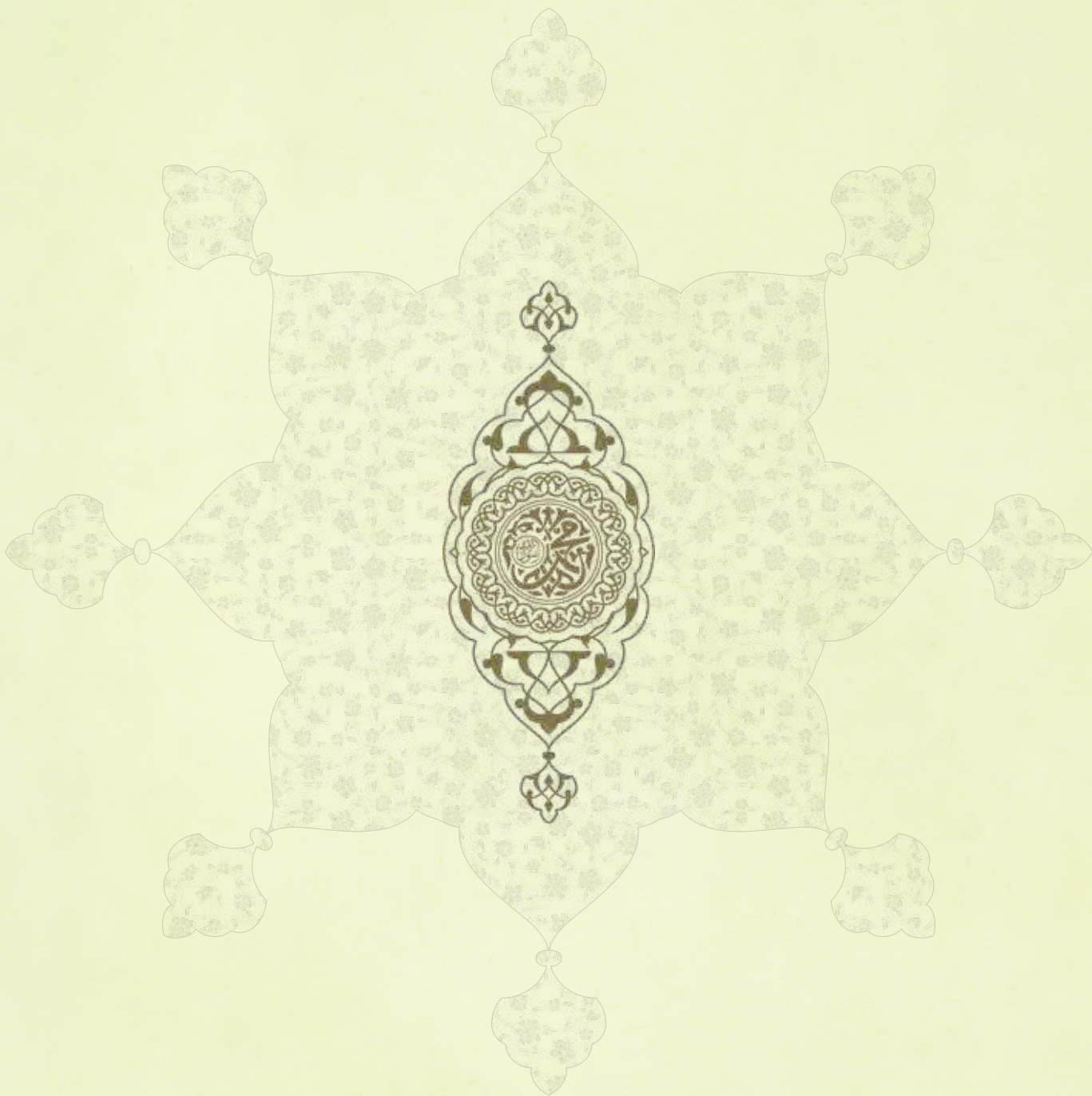
İ Z A H I

Sünen-i Tirmizî’de Hazret-i Hafsa’dan gelen bir rivayette müşârün ileyhâ demiştir ki: ما رأيته في سبحة قاعدا حتى كان قبل وفاته بعام. فكان يصلي في سبحة قاعدا “Resûlullah’ın vefatından bir yıl evveline kadar tatavvu namazlarında oturduklarını hiç görmedim. Vefat senesi tatavvu namazlarında oturur oldu.” {Kaynakta rivayetin lafzı “ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم” şeklindedir. M1712 Müslim, Müsâfirîn, 118.}

Hazret-i Âişe’nin hadisi ile Hazret-i Hafsa’nın bu rivayeti arasında münâfât yoktur. Hazret-i Âişe’nin “Resûl-i Ekrem’in sinni ilerleyince namazını oturduğu halde kıları” demesi, bu halin bir seneden fazla devam etmesini icap etmez, hususuyla Hazret-i Âişe’nin bu vak’ayı, devam mânasına delâlet etmeyen كان sîgasıyla ifade etmesi bu ciheti teyit etmektedir.

Hazret-i Âişe’nin hadisi ile fukaha, kâimen namaza başlayan musallînin namaz kılariken hastalanarak oturması câiz olduğu gibi bunun aksi de yani kaiden başlayan musallînin esnâ-yı salâtta iyileşip ayakta kılarak ikmal etmesi câiz olacağına istidlâl etmişlerdir. Yine böyle muztacian namaza başlayıp da sonra ya oturarak veya ayakta kılmaya muktedir olan musallînin îcâb-ı hâle göre namazı itmam etmesi lüzumuna istidlâl olunmuştur.

a Mütercim merhumun müsveddesi burada hitam buluyor. Bu hadisin tercümesi tarafımızdan ikmal ve izah edilmiştir. Bir seneden fazla bir zamandan beri hasta bulunan merhum, 1934 senesi Ağustos’unun 14. günü öğle namazı kılariken ikinci rek’atta secdede teslîm-i rûh etmişti. Salât-ı marîza dair olan yukarıdaki hadisin tercümesi ikmal edilmeyip de ikinci rek’atta bırakılmasıyla hâdise-i vefâtın bu suretle vukuu arasında âşikâr bir alâka vardır. Cenâb-ı Hak ilâhî rahmetine müstağrak buyursun! Âmîn (K.M.)

Musahhihin Bir Sözü

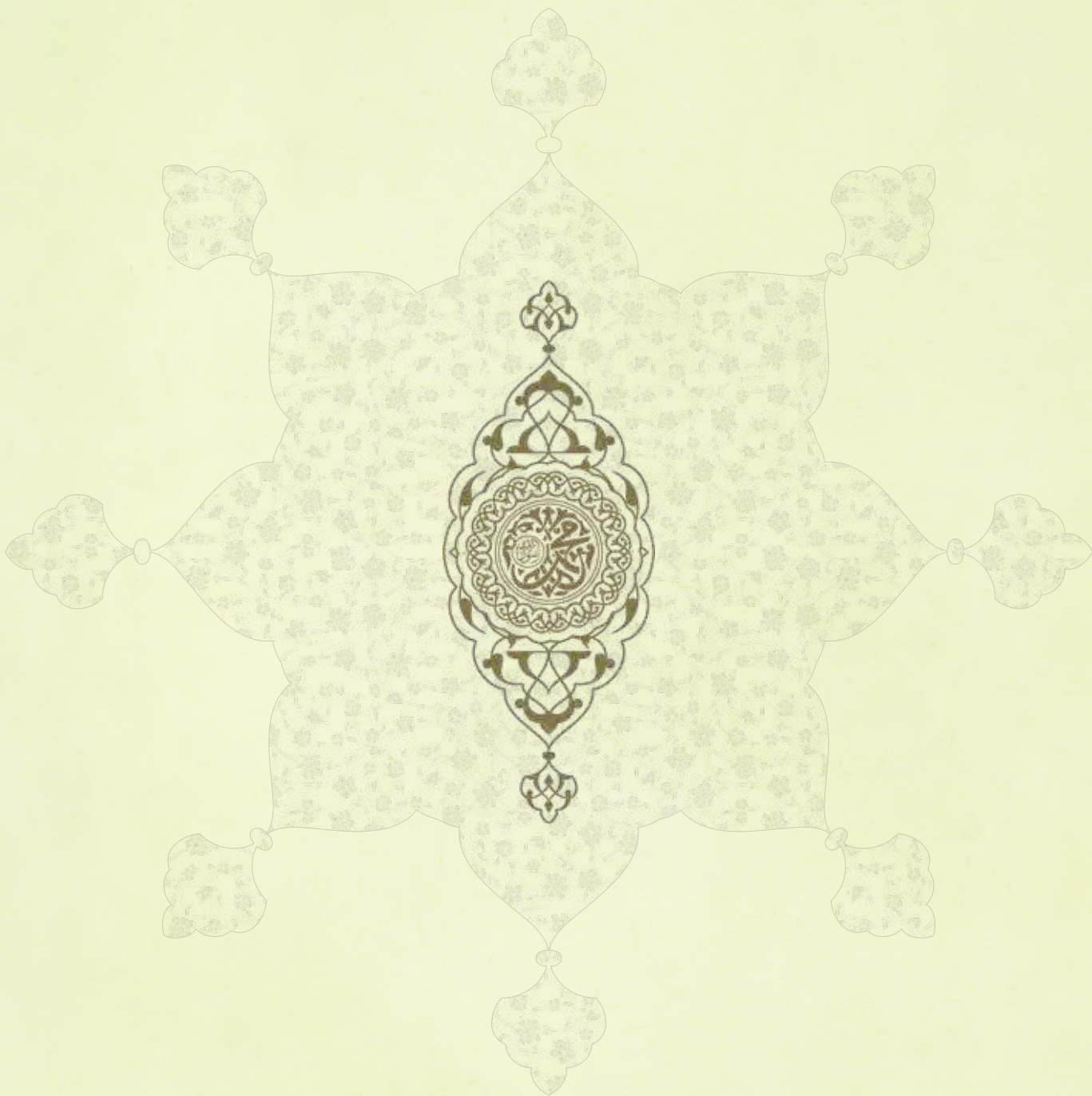
Muhterem mütercim Ahmed Naim merhumun Zebîdî'den tercüme ettiği bir kısmının vaktiyle iki cilt halinde basıldığı mâlûmdur. Bundan başka merhumun tercüme edip de vefatı üzerine basımı taahhür etmiş bulunan bir kısım müsvetelerin de tab'ına, tashihine Diyanet İşleri Âlî Riyâseti tarafından âcizleri memur edilmiştim. Tanrının inayetiyle şimdi bunun da bir cilt olarak tab'ı hitam bulmuştur. Eserin ilmî ve kutsî kıymet ve ehemmiyetiyle mütenasip bir surette tab'ına, tashihine çalıştığımıza kâniim. Yine görülecek hataların tashihini muhterem okuyucularımızdan rica ederim.

Mütercimin bir kısım izahları hakkında (K.M.) remziyle not olarak bazı takdirlerim, tenkitlerim görülecektir. Bunlar ilim namına yapılmıştır. Merhum, Şâfiî idi. İzahlarında tabiidir ki mezheb-i Şâfiî usul ve nazariyatını fazla iltizam ediyordu. Tenkitlerim bunlardan bir kısmını Hanefî kavâidi ile muhtasaran tedkikten ibarettir. Matbaa tashih beklerken bundan fazlası da yapılamazdı. Bunlardan merhumun mübarek ruhunun memnun olacağına eminim.

Naim merhum Şark'ı ve Garp'ı ilimleriyle tanıdı. Fakat ruhunda en çok ve en samimi yaşayan İslâmî ilimlerdi. Bu sebeple o, selef-i sâlihîn sîretinde yaşamış yüksek bir fazilet enmûzeci idi. Allah Teâlâ geniş rahmetine müstağrak buyursun!

Muharrir-i âciz aynı zamanda Zebîdî'nin bâki kısmını -ki, eserin dörtte üçü nisbetindedir- tercümeyle memur edildiğimden bundan sonra bu vazîfe-i asliyemi ifaya çalışacağım. Tevfik ise Cenâb-ı Hak'tandır.

Dersiâmdan Afyonlu
Kâmil Miras

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı
Tecrîd-i Sarîh Mütercimi
Profesör Kâmil Miras (1874 – 1957)

VELİ ERTAN

Prof. Kâmil Miras memleketimizin tanınmış din adamlarından biridir. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh*'i dilimize çevirmekle büyük bir hizmette bulunmuş bir şahsiyettir. İlmiyle âmil fazliyle kâmil bir zattır.

1874 (1291 rûmî) tarihinde Karahisarsâhib'de doğmuştur. Ahmed Efendi isminde bir zatın oğludur. Memleketinde Mirasoğulları namıyla tanınmıştır.

İlk ve orta tahsilini Karahisarsâhib'de ikmal ettikten sonra İstanbul'a gelmiş bütün çalışmalarını Arabî ilimlere hasretmiş, Fâtih Camii dersiâmlarından ders vekili merhum Alasonyalı Hacı Ali Zeynelâbidîn'den yüksek ilimleri okumuş ve icâzet almıştır. Bundan sonra Dârülfünun (Üniversite) Ulûm-i Âliye-i Dîniyye Şubesi'ne girmiş üç sene tahsilden sonra burasını da pek iyi dereceyle bitirmiştir.

1906 (hicrî 1324) yılında yapılan ruûs imtihanını kazanmış ve bir yıl sonra da Beyazıt Cami-i Şerîfi'nde ders okutmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilânını müteakip yapılan intihâbat neticesinde Karahisarsâhib'den mebus seçilmiştir.

Bulunduğu Memuriyetler

30 Ağustos 1323 tarihinde Beyazıt Cami-i Şerîfi Dersiâmlığı ile işe başlamış ve sırasıyla Dârülfünun Ulûm-i Şer'îyye Şubesi, Dîn-i İslâm, yine aynı şubenin tarih, fıkıh, ulûm-i âliye, ilm-i ahlâk ve Lisan Şubesi ulûm-i dîniyye muallimliklerinde bulunmuştur.

1911 (hicrî 1330) yılında tekrar Beyazıt Camii Şerîfi Dersiâmlığını ifa etmiş, bir yıl sonra Medrese-i Süleymaniye tarih, fıkıh; Sahn Medresesi mantık ve kelâm müderisliklerinde bulunmuştur.

1922 (hicrî 1338) Medrese-i Süleymaniye tabakât-ı kurrâ müfessirîn vekâleti vazifesini deruhte etmiştir.

1923 (hicrî 1339) tarihinde Afyonkarahisar'dan mebus seçilmiş ve Büyük Millet Meclisi'nde teşrîf vazifesine başlamış ve 1 Haziran 1927 tarihinde devre sonunda mebusluktan ayrılmıştır.

Bir müddet açıkta kalan Kâmil Miras 26 Haziran 1940 tarihinde Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere âzalığına tayin edilmiştir. Bu vazifede üç sene çalıştıktan sonra 24 Nisan 1943 tarihinde de emekliye ayrılmıştır. Artık üstat hayatının son günlerini yazı hayatına hasretmiş, bu meyanda dersiâmlık vazifesini de ifa etmiştir.

30 Nisan 1957 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

En Büyük Hizmeti^a

Merhumun müslüman Türk milletine en büyük hizmeti, hiç şüphesiz Büyük Millet Meclisi'nde ikinci intihab devresinde Kur'ân-ı Kerîm'in dilimize tercüme ve tefsir edilmesi hususunda meclise vermiş olduğu kanun teklifidir. Nitekim Büyük Millet Meclisi bu teklifi oy birliği ile kabul etmiş ve bu suretle zamanın büyük ulemâsından olan Elmalılı Hamdi Yazır tarafından *Hak Dini Kur'an Dili* namıyla hazırlanan dokuz cilt tefsir, Diyanet İşleri Reisliği tarafından bastırılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm ile birlikte *Buhârî*'nin de tercümesi Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilmiştir. Bu eser de on iki cilt olup Diyanet İşleri Reisliği tarafından neşredilmiş;

^a {Burada belirtilen cilt bilgileri eserin önceki baskılarına aittir. Yeni baskıda bunlar değişmiştir.}

I, II, III. ciltler merhum Ahmed Naim, IV. ciltten XII. cilde kadar da merhum Prof. Kâmil Miras tarafından izahlı bir tarzda dilimize çevrilmiştir.

Eserleri ve Tesirleri

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi'nin III. cildinin müsveddesi Ahmed Naîm tarafından hazırlanmış ve tashihi de dersiâmdan Prof. Kâmil Miras tarafından yapılmıştır. Bu cildin son kısmına musahhihin bir sözü ilâve olunmuştur. IV. ciltten XII. cilde kadar olan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*, şerhleriyle beraber tamamen merhum tarafından yapılmıştır.

Merhum, XII. cildinin sonunda Buhârî hakkında tesbih ve tahmîd hadisi münasebetiyle ve sonuncusu olması hasebiyle şöyle demektedir:

“Rivayet ilminin alemdarı olan büyük Türk âlimi Buhârî^a izah etmekte bulunduğumuz bu hadîs-i şerif ile *Sahîh*'ini bitirmiş bulunuyor. Niyet hadisiyle başladığı bu muhalled kitabını tesbih ve tahmîd hadisiyle bitirmesi ne güzel fâtiha ne âlî hâtemdir.

Biz de Buhârî'nin bir hidayet meşalesi olan *Sahîh*'inin ışığında müttekâ-yı iftikarımız olan şu âciz kaleme dayana dayana bu son durağa gelmiş bulunuyoruz. On senelik geceli gündüzlü devam eden mesâi merhalelerinde Asr-ı saâdet'in ibadet hayatını yaşadık. İman ve akîdelerini vicdanımıza sindirdik. O mübarek devrin medenî ve siyasî olaylarını gördük. Birçok kahramanlık menkıbesiyle dolu gazâ ve fütuhâtını temaşa ettik. Bu umumi hayatın yanında daima gördüğümüz ve öğrendiğimiz şey, insan haklarına hürmet ve adalet, hürriyet umdelerine riayettir.

İslâm medeniyetinin bu mefâhirini görmek, yaşamak hususunda bize İmam Buhârî rehberlik etti.

Bu cihetle büyük Türk imamını rahmet ve minnetle anarız. İzahlarımızda ashap ve tevâbiînin akvâli ile eimme-i kirâmın müctehedâtından istifade ettik. Bu suretle şu on senelik hayatım münhasıran sadr-ı İslâm ulemâsı arasında derin bir huzur ve sükûn içinde geçti (radıyallahu anhüm).

a {Mütercim Ahmed Naîm, eserin dibâcesinde, İmam Buhârî'yi tanıttığı dipnotta, İmam Buhârî'nin aslen Fârisî olduğunu ifade etmiştir.}

Hadîs-i şeriflerin tercümelerinde, asıllarına sadakat etmeye ve izahlarında hata etmemeye çalıştım. Fakat ben de bir insanım ve mastar-ı acz ve nisyanım.

Cenâb-ı Hakk'ın affını ve Resûl-i Ekrem'in şefaatinin dilerim. Muvaffakiyetim ise münhasıran Allah Teâlâ'nın tevfik ve inayeti eseri.

Bu teslimiyetimi Hayret merhumun şu rubâisiyle ifade ederim:

Ya rab, kerem et niam senindir
Affeyle bu müttehem senindir
Kulun nesi var elinde Allah!
Hatta şu yazan kalem senindir

(Rabbenâ leke'l-hamd evvelen ve âhirâ)

10 Muharrem 1367 – 13 Kasım 1947.

Merhumun tercüme ettiği *Tecrîd-i Sarîh*'ten başka diğer telif ve tercüme eserleri şunlardır: **1. Dîn-i İslâm Tarihi**'nin Emevî ve Abbâsî devirlerine ait kısmı; **2. Târîh-i Fıkıh**; **3. Kur'an ve Tefsir Tarihi**; **4. Ahlâk-ı Şer'iyye**; **5. Kur'an'ın Cem'i**; **6. İlm-i Kelâm Tarihi**; **7. Ramazan Musâhabeleri**.

Merhum Kâmil Miras'ın hitabeti oldukça kuvvetli ve üslûbu sade idi. Arap edebiyatının inceliklerine vukufiyeti dolayısıyla en çetin hadisleri bile kolay anlaşılabilir bir tarzda dilimize çevirmeye muvaffak olmuştur. Bu meyanda tabîat-ı şî'riyyesi de vardı. Nitekim Bursa'da Yeşil Cami'nin içindeki şadırvan için {şu şiiiri söylemiştir}:

“Ey müslüman! Şu şadırvan, sanma sade bir çağlayan
Tanrımızın rahmeti bu, su değildir ondan coşan
Köşelerinden fişkırın, hüzme bir nurdan direk
Gönülleri hoş etmede dökülürken süzülerek.”

Merhum, Arapça ve Farsça dillerini zahmetsizce konuşur ve yazardı. Cenâb-ı Hak ruhunu şâdetsin.

Ön Söz

Diyanet İşleri Reisliği yüksek makamı tarafından *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı* “*Tecrîd-i Sarîh*”i tercümeyle memur edilmiş olan Ahmed Naîm merhum “Salât-ı Teheccüd”e kadar tercüme ettikten sonra bu değerli üstat vefat etmiştir. Kabri nur, makamı cennet olsun.

Salât-ı teheccüdden itibaren alt tarafının tercüme ve izahı, ahîren “riyâset-i celîle” tarafından muharrir-i âcize emredildi. Pek mebrur ve fakat çok güç olan bu hizmetin kudret ve liyakatimden üstünlüğünü pek iyi bildiğim halde tevfik-ı hüdâya güvenerek bu âlî emre icabet ettim.

Hadîs-i şeriflerin tercümesinde asıllarına sadakat ve mutabakatı iltizam edip metinlerin harfiyen tercümesine itina eyledim. Gerek turuk-ı sâiredeki ziyâde-i rivâyâtın gerek *Buhârî* şerhlerinden istifade ederek metn-i hadîsin izahına, rabtına, kolay anlaşılmasına medar olabilecek kelimelerin ve bilhassa metn-i aslînin ifade ettiği hüküm üzerinde müessir olacak cümlelerin ilâvesine lüzum görüldüğünde bunları, metn-i aslînin tercümesinden kolayca ayırt edebilmek için kavis içinde gösterdim.

Tecrîd’deki hadisleri izah ederken en evvel bu eserin aslı olan *Sahîh-i Buhârî*’den istifade ettim. *Sahîh-i Buhârî* bablarının pek çok tercüme ve unvanlarında o mevzulara dair bir veya birkaç âyet-i kerîme zikredilmiştir. Halbuki bu âyetler ihtisar için *Tecrîd*’e alınmamıştır. İzahlarda en önce bu âyât-ı kerîmenin tercümesine ehemmiyet verildi.

Sonra *Tecrîd* sahibi eserinde müsned ve muttasıl hadisleri iltizam edip isnadı maktû’ veya muallak haberleri terketmiştir. Halbuki her tercüme edilen hadisi izah için müracaat edilecek en yakın bir vasıta da ahbâr-ı tâbiî veya ta’lîkan rivayet

edilmiş olan haberlerdir. *Buhârî*'de 1340 kadar muallak hadis vardır ki, bunlardan hiçbiri muallak olarak *Tecrîd*'e alınmamıştır. Bunları ait oldukları babların hadislerini izah için nakil ve tercüme etmek çok lüzumludur; izahlarımızda bunlar da görülecektir.

HULÂSA: *Muhtasar-ı Buhârî*'yi en önce *Sahîh-i Buhârî* ile izaha çalıştık. Sonra da sair âsâr-ı hadîsiyyeden istifade ettik. Bu hususta başlıca rehberimiz *Buhârî* şârihi allâme Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'sidir. Bundan başka Aynî, bize metn-i hadîsin tahlilinde ve hadisten müstefâd olan fikhî, içtimaî, ahlâkî hükümlerde de rehberlik etmiştir.

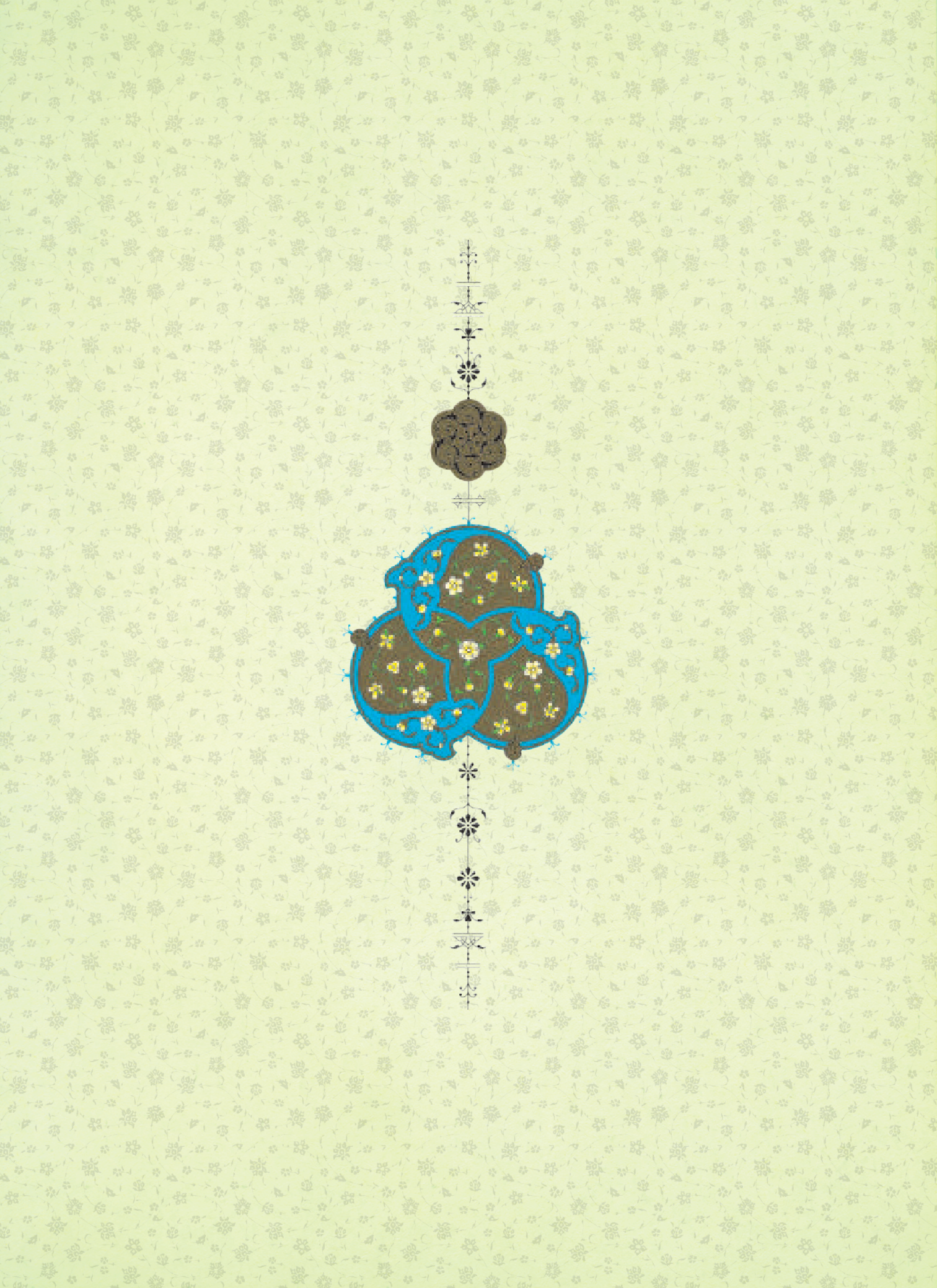
Hadisleri izah ederken bir de okuyucuların kolaylıkla mutalaa edebilmelerini temin için, râviler, rivayetler, fikhî hükümler, içtimaî hakikatlar, ahlâkî umdeler, terceme-i haller gibi birtakım tâlî unvanlar iltizam edip bir kısım hadislerin istilzam ettiği uzunca izahlar, böyle müteaddit mutalaa merhalelerine ayrılmıştır. Bunlardan yalnız "râviler, rivayetler" unvanı her hadisin izahında görülecektir. Bu unvan altında Küşmîhenî, Ebû Zer, Asîlî, Müstemlî gibi *Buhârî*'yi rivayet eden huffâz-ı hadîsin vücûh-i rivâyâtı ile beraber mevzubahis olan hadisin gerek *Sahîh-i Buhârî*'nin başka bablarındaki, gerek diğer sıhah, sünen, mesânîd sahiplerinin câmi'lerindeki rivayetlerine ve bu rivayetlerdeki ziyâde-i rivâyâta veya rivayet farklarına işaret edilmiştir. "Terceme-i hâller" unvanı altında da izahı sadedinde bulunduğumuz hadisin sahâbî râvisinin veya dolayısıyla ismi geçen sair eimmenin müna-sebet düşdükçe bahsettiğimiz terceme-i halleri görülecektir.

Bu hususlarda bir dereceye kadar muvaffak olabildimse hiç şüphesiz bu, her hâlükârda muînimiz olan Cenâb-ı Hakk'ın tevfiik ve inayeti eseridir. O tevfiik-ı Bârî ki, tahrir hayatında bu âciz muharriri Diyanet İşleri Reisi Sayın Rıfat Börekçi gibi bir hâmiye mazhar etmiştir. Büyük üstattan zaman zaman gördüğüm çok kıymetli teşvikler, ruhumda yeni yeni ve pek feyizli mesai hamleleri uyandırmıştır. Kendilerine derin saygılarla samimi teşekkürlerimi takdim eylerim. Aynı hürmetlerimi, teşekkürlerimi Müşavere Heyeti muhterem âzasından Bay Hamdi Akseki'ye de sunarım. Diyanet İşleri neşriyatındaki devamlı ve meşkûr faaliyetini pek yakından bildiğimiz bu muhterem arkadaşımızın gerek Naîm merhumun müveddelerinin, gerek bu eserin tetkikinde çok değerli emekleri sebketti. Kendilerine burada teşekkür etmeyi bir vazife bilirim.

Şimdi vesîle-i şükrân olmak üzere asıl kaydedilmesi millî ve dinî bir vecîbe olan bir cihet kalmıştır ki, o da bu eserin her şeyden evvel Büyük Meclis'in zâde-i ilhâmı olarak milletimize sunulan bir fazilet armağanı olmasıdır. Bu sebeple yüce meclisimize âlî muvaffakiyetler dilerken Türk milletinin büyük başbuğu Atatürk'ü derin saygılarla selâmlarım.

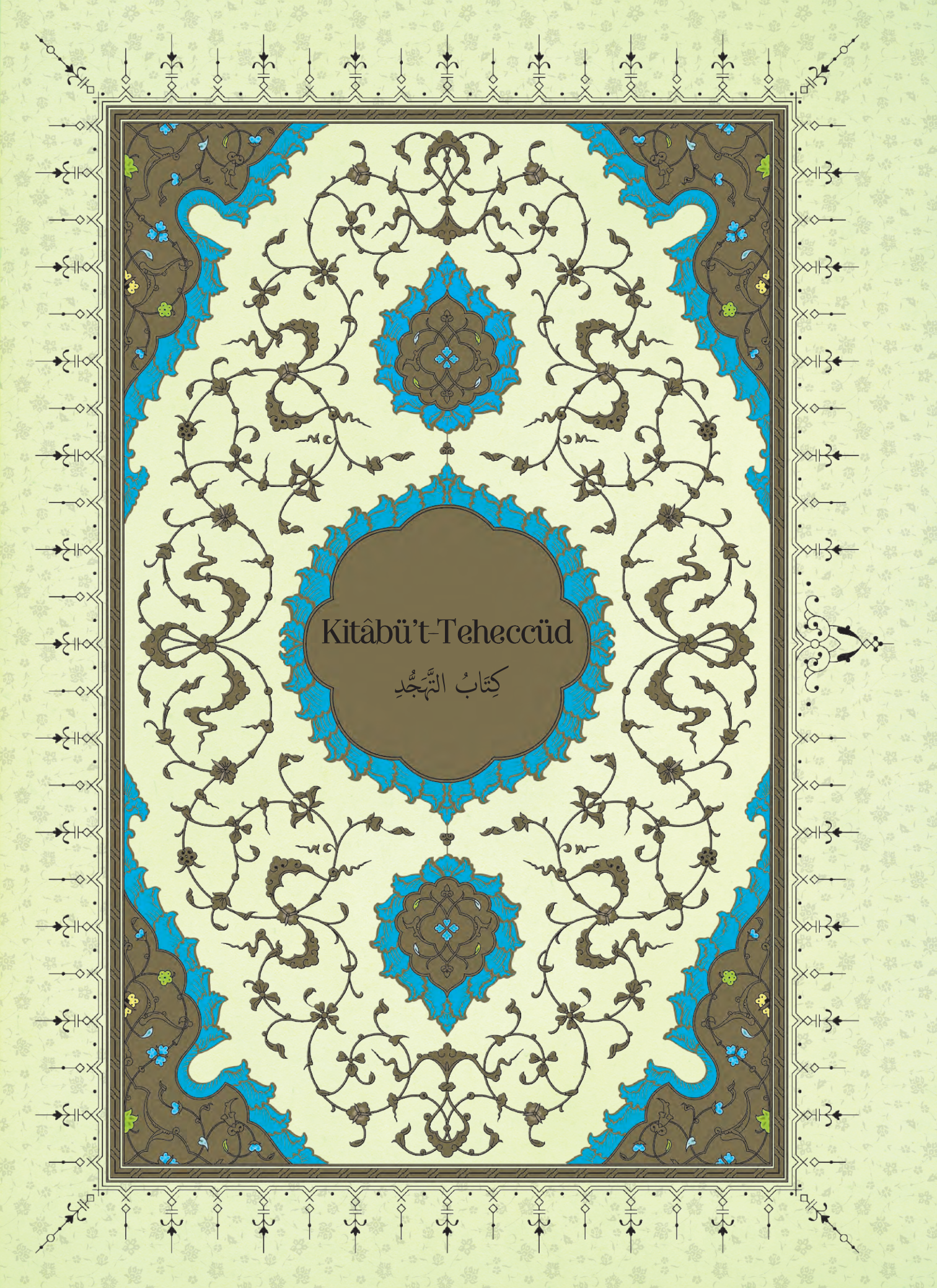
KÂMİL MİRAS

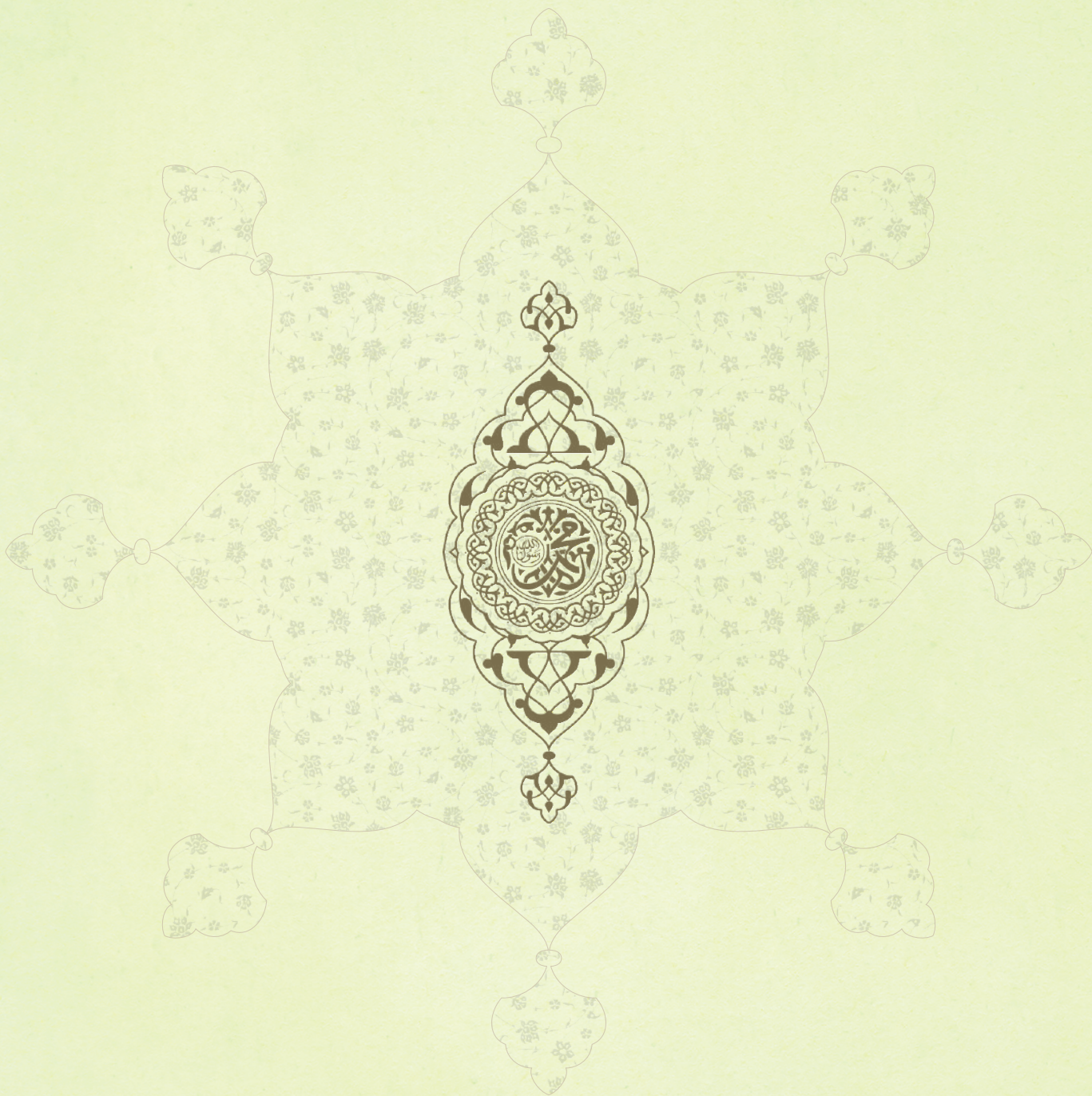

Kitâbü't-Teheccüd

كِتَابُ التَّهَجُّدِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu bab, gecenin teheccüd ibadeti hakkındaki hadisleri muhtevîdir.

575

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَتَهَجَّدُ قَالَ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قَيِّمُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ مَلِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ الْحَقُّ وَوَعْدُكَ الْحَقُّ وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ وَقَوْلُكَ حَقٌّ وَالْجَنَّةُ حَقٌّ وَالنَّارُ حَقٌّ وَالنَّبِيُّونَ حَقٌّ وَمُحَمَّدٌ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ حَقٌّ اللَّهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْكَ أُنْبَتُ وَبِكَ خَاصَمْتُ وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ فَاعْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَوْ لَا إِلَهَ غَيْرُكَ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan (isnâd-ı sahîh) ile şöyle rivayet edilmiştir: Abdullah b. Abbas demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, gecenin bir kısmında teheccüd için kalktıklarında (şöyle) dua buyururdu: Yâ rab! Her hamd senin içindir. Sen, göklerin ve her yerin ve bunlardaki her şeyin dâimî müdebbirisin. Yine her hamd senin içindir. Sen, göklerin ve her yerin ve bunlardaki her şeyin nurusun, (bunları aydınlatırsın). Yine her hamd senin içindir. Sen, göklerin ve her yerin ve bunlarda bulunan her şeyin sahibisin. Yine her hamd senin içindir. Sen haksın, senin vaadin de haktır. (Âhirette) seni görmek de haktır. Sözün haktır. Cennetin de haktır. Cehennemnin de haktır. Peygamberlerin de haktır. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) de haktır. Kıyamet günü de haktır. Yâ rab! Ancak sana itaat ettim, sana inandım, sana

güvendim, sana yöneldim, yalnız senin (burhanların)a dayanarak (düşmanlarla) mücadele ettim. Aramızda yalnız seni hakem kıldım. Yâ rab! Önce işlediğim ve sonra işlerim sandığım, gizli yaptığım ve âşikâre işlediğim (bütün) günahlarımı bağışla!.. (Âhîret hayatında beni) takdim eden, (dünya tarihinde nübüvvetimi) tehir eden ancak sensin. (Allahım!) İbadete lâyük tanrı yoktur, yalnız sen varsın, yahut senden başka ibadete lâyük tanrı yoktur. Hakîmane tasarruf da, tam kuvvet de Allah ile kâimdir. {B1120 Buhârî, Teheccüd, 1.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

İmam Buhârî, bu hadîs-i şerifi buradan başka dua ve tevhid bablarında da zikretmiştir. Müslim, Nesâî, İbn Mâce de salât bahsinde rivayet etmişlerdir. Bu babın unvanı Küşmîhenî¹ rivayetinde *باب التهجّد من الليل* suretindedir. Bu rivayet, nazm-ı Kur'ân'a yani *وَمَنْ لَيْلٍ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةٌ لَكَ* "Habîbim! Sana mahsus bir sevap ve fazilet olan gece namazına, gecenin bir kısmında uyan, kalk"² kavli-i şerifine muvâfıktır.

Ebû Zer³ rivayetinde besmele-i şerife zikredilmemiştir. Yine Ebû Zer rivayetinde *بِهِ فَتَهَجَّدْ* nazm-ı şerifi *اسهر به* "gece uyan" suretinde tefsir edilmiştir. Lugatta teheccüd kelimesi, tefa'ul vezninde uyumak ve uyanmak mânalarında müsta'meldir. Bu sebeple *Kâmus*'ta bu kelimenin ezdâddan olduğu haber veriliyor. Bilâhare gece uyanıp namaz kılan kimseye "sabur" vezninde "hecud" denilmesi şâyi olmuş ve böylece teheccüd kelimesi namaz veya zikrullah için gece uyanmak mânasında istimal olunarak şer'î ıstılahat sırasına girmiştir.

TEHECCÜD ÂYETİ HAKKINDAKİ TEFİSİRLER

Kibâr-ı tâbiünden ve muhadramûndan⁴ Esved ile Alkame, *التهجّد بعد النوم* "Teheccüd, uykudan sonradır" demişlerdir. Binaenaleyh teheccüd için uyku haylûlet etmek şarttır. Hatta hiç uyumaksızın bütün geceyi ibadete geçirmeyi âdet edinmek mekruh addedilmiştir. Buhârî'nin Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan rivayetine göre, bir kere Peygamber-

1 Küşmîhenî, Ebû'l-Heysen Muhammed b. Mekkî'dir. Küşmîhenî *Sahîh-i Buhârî*'yi doğrudan doğruya "Firebrî"den, o da İmam Buhârî'den ahz ve rivayet etmiştir (*Hedyü's-sârî*).

2 el-İsrâ, 17/79.

3 Ebû Zer, Hâfız Abdürrahîm b. Ahmed el-Herevî'dir. Ebû Zer, Merv'de, Küşmîhenî'den Buhârî ahzettiği gibi Herat, Serahs, Belh, Basra, Bağdat, Şam, Mekke gibi ilim merkezlerini dolaşarak buralardaki eimme-i hadîsten hadis ahz ve rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu İsâ ve Ebû Sâlih en-Nisâbü'rî gibi pek çok muhaddîsinin rivayetleri vardır. Âlim, âbid, sahî ve son derece müttaki bir zat idi. En sonra şeyhülharem olmuştu. Tasavvufta da müşârûn bi'l-benân idi. *Sahîhayn* üzerine güzel bir tahrirci ile beraber *Kitâbü's-Sünne ve's-sıfât*, *Kitâbü'l-Câmi'*, *Kitâbü'd-Duâ*, *Fezâilü'l-Kur'ân*, *Delâilü'n-nübüvve* gibi bir çok âsârı vardır. 434 tarihinde vefat etmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz*, III, 301).

4 Asr-ı Peygamberî'ye yetişip de rü'yet ve musâhabet-i seniyyeye nâil olamayan zevata muhadramûn denilir.

rimiz, Abdullah b. Amr'a, "Yâ Abdullah! Senin her gün oruç tuttuğun ve her gece baştan başa namaz kıldığın bana bildirilmedi mi sanırsın?" buyurmuşlar. Abdullah da, "Evet öyledir yâ Resûlellah! Bütün gece namaz kılarım" demişti. Resûl-i Ekrem "Sakin öyle yapma, kâh oruç tut, kâh iftar et; gecenin bir kısmında namaz kıl, bir kısmında da uyu"¹ buyurmuşlar. Yine böylece tercümesi 593. sayı ile gelecek olan Enes b. Mâlik hadisi ile de ibadette şiddet iltizam edilmesi menedilmiştir.

نَافِلَةٌ لَكَ nazm-ı şerifindeki **nâfile** "ziyade" mânâsınadır. Emîrin veya kumandanın, askerinden fazla yararlık gösterenlere muayyen hisselerine zamîme olarak verdiği ganimet malına "nefil" ıtlak olunur ve "enfâl" ile cemi'lenir. "Lâm" da ihtisas içindir.

Binaenaleyh âyet-i kerîmeden teheccüd namazının, Peygamberimize, ümmetinden müstesna olarak tahsis buyurulan bir ibadet olduğu müstefâd oluyor. Fakat bu ziyade ve müstesna ibadetin hükmü, mahiyeti nedir? Bu mübarek namaz, Resûl-i Ekrem için bir fazîlet-i zâide midir? Binaenaleyh mendup demek midir? Yoksa beş vakit namaz üzerine ziyade kılınmış farîza-i zâide mi demektir? Bu cihet seleften halefe ihtilâf edilerek intikal etmiş bir meseledir.

Tâbiîn müfessirlerinden Mücâhid b. Cebr demiştir ki: Teheccüd namazı Hazreti Resul için nâfiledir, ziyâde-i sevaptır, ziyâde-i fazîlettir. Çünkü Peygamber-i Zîşân'ın mâtekaddem ve mâteahhar yani geçmiş olan ve ileride işlenmesi farzolunan bütün günahları mağfîret olunmuştur. Ümmet hakkında ise böyle değildir. Onlar için gece namazı keffâret-i zünûbdur. Vesîle-i mağfîrettir. Mücâhid gibi Katâde'nin de âyet-i kerîmedeki nâfileyi tatavvû ve faziletle tefsir ettiği rivayet edilmiştir. İbn Hibbân'ın² rivayetine göre, Ebû Ümâme radiyallahu anhtan, "Teheccüd namazı kılan bir mümin için bu namaz nâfile midir? Yani ziyâde-i mesûbât hükmü câri midir?" diye sorulmuş da o da cevaben, "Bu fazilet Resûl-i Ekrem'e mahsustur. Her an günahattan hâlî olmayan ümmet hakkında bu nasıl olur? Teheccüd ümmet için keffâret-i zünûbdur" demiştir.³ Buhârî şârihlerinden İbn Battal, seleften, gece namazı Resûl-i Ekrem'e vâcipti diyenlerin teheccüd âyeti hakkındaki şu tefsirlerini nakletmiştir: "Bu gece namazı, habîbim senin için beş vakit namaz üzerine ziyade kılınan bir farzdır, bu namazla sen, ümmetinden mümtaz kıldın."⁴

Teheccüd namazının cenâb-ı risâletmeâb hakkındaki hükmü, mendup veya vâcip olduğuna dair fıkıh kitaplarında takrir olunan iki nevi ictihad taraftarları, seleftin bu nevi haberlerine istinat etmişlerdir. İmâmü'l-Haremeyn, fazîlet-i zâide tarîkını iltizam ederek demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in mâtekaddem ve mâteahher kâffe-i zünûbu mağfur olduğu

1 قال النبي صلى الله عليه وسلم لعبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما: يا عبد الله! ألم أخبر أنك تصوم النهار وتقوم الليل؟ قال: بلى يا رسول الله! وقال النبي صلى الله عليه وسلم فلا تفعل صم وأفطر وقم ونم. {B1975 Buhârî, Savm, 55.}

2 {Önceki baskıda 'İbn Hibbân' olarak kaydedilen râvi ismi kaynaklarda 'İbn Hayyân' şeklinde geçmektedir. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 269; HM22549 İbn Hanbel, V, 255.}

3 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 207.

4 أنها فريضة لك زائدة على الصلوات الخمس خصصت بها من بين أمتك.

için onun ibadetleri hiçbir veçhile vesîle-i keffâret değildir. Tekâlîf-i ilâhiyyenin kâffesi Peygamberimiz için göz nuru, gönül sürurudur. Meselâ şu dünyada kıldığı namazları, ehl-i cennetin tesbihi mesabesinde. Bu ibadetler ne külfetle, meşakkatle eda edilmiştir. Ne de bu maksatla teklif buyurmuştur. Kâdî Ebû Bekir el-Bâkılânî ise nâfileyi farîza-i zâide ile tefsir tarikini ihtiyar ederek demiştir ki: Cenâb-ı Hakk'ın İslâm ümmetine vâcip kıldığı her şey Hazreti Resul için de vâciptir. Vele ki esas itibariyle mağfur olsun ve mukabilinde bir vâdi mutazammın olmasın. Bu suretle Cenâb-ı Peygamber'e teveccüh eden tekâlîf-i ilâhiyyenin –azap ve ukübetten emin ve mutmain bulunmalarına rağmen– devam ve beka-sında bir imtina yoktur.

Bu iki noktainazardan her ikisine göre netice şudur ki: İki cihan serveri, küçük, büyük bütün günahlardan kâmilen mâsumdur ve tamamıyla müberrâdır. Hakk-ı âlilerinde azap ve ukübet mutasavver değildir (Sallallahu aleyhi ve sellem ve şerre ve kerrem).¹

BİR SUAL. *وَاسْتَغْفِرُهُ* ² *فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ* âyet-i kerîmesiyle emsâl-i nusûsu şerifede habîb-i hüda efendimize istiğfar ile emrolunması, muhtâc-ı mağfiret bir hal ve hareketten dolayı değil midir?

CEVAP. Hayır, me'mûrun bih olan bu istiğfar taabbüdîdir. Yani Peygamber efendimizden mağfireti mûcip bir halin sudûru farzolunup ubûdiyyet lâzimesi olarak mağfiret dilemekten ibarettir. Binaenaleyh resûl-i zîşânın istiğfarı: “Rabbim! Hakkımdaki ismet ve sıyânetin olmasaydı, elbette işlemeye yaklaşacağım hilâf-ı marzî ahvalden dolayı senden mağfiret dilerim” demek olur.³

Teheccüd namazı ehl-i hadîsin ve fukahânın cumhuruna göre ümmet hakkında menduptur. Selef'ten bazıları ümmet için de vâciptir demiş. Fakat Nevevî bunun yanlış bir iddia olduğunu bildirmekte gecikmeyerek mendup ve sünnet-i müekkeke olduğunu tasrih etmiştir.

MAKÂM-I MAHMÛD

Teheccüd âyeti *مَقَامًا مَحْمُودًا* ⁴ *عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ* kavli-i şerifi ile tamamlanıyor. “*Rabbın teâlânın âhiret gününde seni, makâm-ı mahmûda, en şerefli bir makama yüceltmesi muhakkaktır*” demektir. *عَسَى* lafzı, ümitlendirmek demek olan itmâa mevzu ise de Cenâb-ı Hakk'a nisbetle bu kelime ilâhî hitaplarda katiyet ifade eder. İbn Esîr *Nihâye*'sinde **makâm-ı mahmûdu** şöyle tarif ediyor: Makâm-ı mahmûd, yüce bir makamdır ki, orada her ümmet ve bütün beşeriyet hâtemü'l-enbiyâ efendimizin şefaaf ve delâletiyle müsta'celen hesaplarının rü'yet edildiğinden ve çok uzun ve üzücü bir vukuf ve intizardan kurtulup ebedî

1 Kastallânî, II, 348.

2 {en-Nasr, 110/3.}

3 Kastallânî, II, 348.

4 {el-İsrâ, 17/79.}

rahata kavuştuklarından dolayı bu ceza gününün yegâne şefaathçisi olan Peygamberimiz'e hamdederek minnettarlıklarını arzeder. Bazıları da makâm-ı şefâattir demiştir.¹

Resûl-i Ekrem efendimizin şefâat-i kübrâları hakkındaki ehâdis-i şerife *Sahîhayn*'da müteaddit senedlerle Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik gibi müteaddit sahâbîden rivayet edilmiştir. Hazreti Enes'in şefaath hadisleri *Tecrîd*'in en son hadisleridir ki, tercümemizin oralara kadar ilerleyerek hitama ermesini Cenâb-ı Mevlâ'nın kerem ve inayetinden dileriz.

TEHECCÜDÜN EFDAL-i EVKÂTI

Sahîh-i Müslim'de Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet edilen bir hadîs-i şerifte teheccüd namazının faziletli ve en feyizli zamanı şöyle bildirilmiştir: "*Farz namazdan sonra en faziletli namaz, gece namazıdır. Geceyi iki kısma taksim edersen, nısf-ı ahîri namaz için en feyizli bir vakittir. Eğer geceyi üçe bölersen, orta kısmı en mübarek zamandır*" buyurmuştur.² Salât-ı Dâvûd aleyhisselâm hakkında 581. olarak tercümesi gelecek olan Abdullah b. Amr b. Âs'ın hadisine göre, gecenin altı cüzünden dördüncü ve beşinci cüzlerinde kılınan namaz daha feyizlidir.

Sünen-i Ebû Dâvûd'da teheccüd namazına terğîb için akdolunan bir babda Ebû Saîd el-Hudrî ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâdan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte, "*Her kim gece uyanır ve hayat arkadaşını da uyandırır da ikisi birlikte iki rek'at namaz kılarlarsa bu zevc ve zevce وَالذَّاكِرَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهُ كَثِيرًا* zümresinden sayılırlar"³ buyurulmuştur. Bu hadîs-i şerifte, "*Erkek olsun, kadın olsun Allah'ı çok zikredenler (yok mu? İşte) Allah Teâlâ bu ehl-i zikir için mağfiret ve yüce ecr u menzilet hazırlamıştır*" meâlindeki âyet-i kerîmenin⁴ tefsirine de işaret buyurulmuştur.

BİR TEÂRUZ ZANNININ DEF'İ

Mevzubahsimiz olan İbn Abbas hadisinin zâhirine göre Peygamberimiz teheccüd namazına kalktıklarında bu mübarek duayı okurlarmış ve Cenâb-ı Hakk'a hamdüsenâ ederek rabbimizi lâyük olduğu evsâf-ı cemîle ile överlermiş. İbn Abbas'tan sabit olan diğer bir rivayete göre, Resûl-i Ekrem efendimiz ezvâc-ı sâniyelerinden Meymûne radiyallahu anhâ yanında gecelediklerinde uykudan uyanınca Âl-i İmrân sûresinin sonundan on âyet-i

- 1 المقام المحمود هو الذي يحمده فيه جميع الخلق لتعجيل الحساب والإراحة من طول الوقوف وقيل هو الشفاعة. [نهاية لابن الأثير]
- 2 قال النبي صلى الله عليه وسلم: أفضل الصلاة بعد المكتوبة صلاة الليل، فإن قسمت الليل نصفين فالنصف الآخر أفضل. وإن قسمت أثلاثا فالأوسط أفضل [رواه مسلم عن أبي هريرة رضي الله عنه]
- 3 {Müslim'de tespit edilemeyen rivayet Aynî'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VII, 165.}
- 4 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من استيقظ من الليل وأيقظ امرأته فصليا ركعتين جميعا كتبا من الذاكِرِينَ اللهُ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ [رواه أبو داود عن أبي سعيد الخدري وأبي هريرة رضي الله عنهما]
- 5 el-Ahzâb, 33/35. أَسْتَعِيدُ بِاللَّهِ : وَالذَّاكِرِينَ اللهُ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا.

kerîme okumuşlardır.¹ İbn Abbas radiyallahu anhumâdan gelen bu iki haber arasında teâruz vardır zannedilmemelidir. Çünkü İbn Abbas ayrı ayrı şahit olduğu iki vâkıyı haber vermiştir ve ikincisini de teyzesi ümmü'l-mü'minîn Meymûne nezdinde duyduğunu bildirmiştir. Şu da muhtemeldir ki, Peygamber efendimiz Meymûne nezdinde kaldıkları gecede hem bu âyetleri ve hem de bu duayı okudukları halde İbn Abbas duayı evvelki rivayetinde bildirmiş olduğundan ondan sükût edip âyetleri haber vermiştir. Nâkilin unutmuş olması da teâruzu def'e kâfi üçüncü bir ihtimaldir ve herhalde teâruz yoktur.²

MEVZUMUZ OLAN HADİSTEKİ ESMÂ-İ ŞERİFENİN MÂNALARI

Resûl-i Ekrem efendimizin bu dualarının her fıkrasında tekrar buyurulan **ومن فيهن** kavlindeki **من** lafzı, akıl ve irade ile mümtaz olan insan nevine delâlet eder. Halbuki bu duada anılan ilâhî isimlerin müteallakları ve medlûlleri, yerleri ve gökleri dolduran âkil, gayri âkil; canlı, cansız bütün mevcûdât-ı mümkünü olduğundan bu şümülü tağlîb tarikiyle tercümümüzde gösterdik. Şimdi duadaki esmâ-i şerife ile bazı elfâzı tahlil edeceğiz:

Allâhümmenin aslı “yâ Allah”tır. “Allah” ism-i şerifi, bütün kemal sıfatlarını kendisinde toplayan, eksik sıfatlardan tamamıyla uzak bulunan vâcibü'l-vücûdun alem-i mahsûsudur yani zât-ı Bârî'nin öz adıdır. Çünkü Allah ism-i şerifi, bütün ulûhiyyet sıfatlarıyla tavsif edilmeye müsaittir. Rabbimizin o bir isimlerinden hiçbirisi ne Allah ism-i şerifi ile, ne de sair esmâ-i şerife ile umumi bir tavsife mütehammil değildir. Halbuki rabbimiz için bir isim gerektir ki, bütün ulûhiyyet sıfatları o mübarek ismin mahiyeti üzerine câri olabilsin, bu sebeple mâbudumuza yegâne alem ve öz ad olarak **Allah** ism-i şerifi taayyün etmiştir.³

Allah ism-i şerifi, hakiki vücut ile mümtaz olan vâcibü'l-vücûdun alem-i hâssıdır. Vücut, O'nun zâtının muktezâsıdır. Sair mevcudat vücudunu, varlığını umumiyetle O'nun nurundan iktisap etmiştir. Binaenaleyh her vücut, her taayyün O'nun vücudu mutlakı önünde tamamıyla sönük ve siliktir.

Allah ism-i şerifi, sübhânî isimlerin en ehassıdır. Hiçbir fert, bu yüce ismi ne hakikaten, ne de mecazen Hak Teâlâ'dan başka hiçbir mevcuda izâfe etmiştir. Şuurlu bir insanın bu mukaddes ismiyle başkasına hitap ettiği, bir şeye ad verdiği, beşer tarihinde duyulmamış ve işitilmemiştir.

Allah ism-i şerifi, ibadette ve rubûbiyyet havassında iştiraki redde delâlet eden yegâne bir isimdir. Bu cihetle “lâ ilâhe illallâh” kelimesi, tevhid ifade ediyor da rabbimizin öbür isimleriyle tevhid sahih olmuyor (*Bezyâvî Tefsiri*).

Allah ism-i şerifi, ibadette ve rubûbiyyet havassında iştiraki redde delâlet eden yegâne bir isimdir. Bu cihetle “lâ ilâhe illallâh” kelimesi, tevhid ifade ediyor da rabbimizin öbür isimleriyle tevhid sahih olmuyor (*Bezyâvî Tefsiri*).

الحمد hamd, kemal sıfatlarını yâdetmek demektir. **Hamîd** de senâ edilen, övülen

zâta denir. Cenâb-ı Hakk'ın kendi zâtını, haiz olduğu kemal sıfatlarıyla tavsif buyurmaları

1 {B183 Buhârî, Vudû', 36.}

2 Aynî, II, 584.

3 *Bezyâvî Tefsiri*, I, 5.

cihetiyle ezelen ve kulların rabbimizi hamd ve senâsı dolayısıyla da ebeden “Hamîd”dir. Hamîd, akaidi, ahlâkı, sözü özü düzgün olan ve hiçbir fenalıkla şâibedar olmayan insana da ıtlak olunur. Başta enbiyalar serveri Peygamberimiz olduğu halde bütün enbiya ve bunların vâris-i faziletleri olan asfiyâ-i ümmet böyledir. Bu aziz simalardan her biri imanı, ahlâkı ve dürüst hareketi cihetiyle medh ve senâya derece-i istihkâkına göre hamîddir. Fakat gene hamîd-i mutlak Allah Teâlâ’dır. Nebî-i efham efendimizin bu dualarında mükerreren hamdetmeleri, bu mukaddes vazifenin şanına ihtimam için olmalıdır (*Gazzâlî, el-Maksad*).

أنت قيم السموات والأرض cümlesindeki **kayyim** ile **kıyâm** ve **kayyûm** bir mânayadır. “Bizâtihi kâim, mukaddes bir varlık” demektir. Halka ve bütün eşyaya yaşamak kudretini veren ve vermeye devam eden O’dur. Bu mâna Katâde’den menkuldür. Katâde, “Kayyim, mahlûkatın hayatını, maişetini ve her nevi sa’y ve hareketini ikame ve idame eden zât demektir” demiş. Zemahşerî ¹ الْحَيِّ الْقَيُّومُ kavli-i şerifinin tefsirinde القيام والقيم suretinde kıraat olduğunu da bildiriyor. Bazı ehl-i ilim bunu, Ömer b. Hattâb radiyallahu anhin kıraati olduğunu haber vermiş. Bazıları da bu kıraati Alkame’ye nisbet etmişlerdir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ ² هو الذي لا يزول u: قيوم “kendisine fânilik erişmeyen zât” diye tefsir etmiştir (*Aynî*).

Eşya varlıklarını muhafaza edebilmek için ya bir mahalle muhtaç olur. Arazlar, kuvvetler, vasıflar gibi. Yahut böyle bir mahalle muhtaç olmaz. Maddeler, cevherler cisimler gibi. Fakat maddeler, cisimler bir hayyize, bir mahalle muhtaç olmamakla beraber mevcudiyetlerinin devam ve bekası birtakım hayatî şartlara tâbidir. Maddenin bekası için bu şartların vücudu, tahakkuku lâzımdır. Binaenaleyh hiçbir şarta, hiçbir kayda tâbi olmayan ve bizâtihi yaşayan, hatta bütün kâinatın dâimî surette varlığı ve nizamı kendisine istinat eden vâcibü’l-vücûd, “Kayyûm Teâlâ”dır. Kayyûm vasfında kulların alâka ve ittisaflarının derecesi, fânilerden derece-i istiğnâlarıyla ölçülür (*Gazzâlî, el-Maksad*).

أنت نور السموات والأرض cümlesindeki “nûr”, ism-i fâil sîgasıyla “münevvir” demektir. Esas itibariyle nur, gözün gördüğü arazi bir keyfiyettir, ziyâ ve aydınlık mânasındadır. Gözümüz ibtidâ bu nuru, bu ziyayı, sonra da bunun vasıtasıyla sair eşyayı görür. Güneşle aydan, kendilerine muvazi olan kesif cisimlere dökülen keyfiyet-i muzîye gibi. İşte bu mânaca Cenâb-ı Hakk’a nur denilmesi doğru değildir. Meğer ki, bir muzaf takdir edilerek “sâhib-i nûr” denile veya mecaza hamledile. Bu sebeple müfessirler ² اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ âyet-i kerîmesindeki nuru, mecazi olarak “münevvir” ile tefsir etmişlerdir ki, “Allah Teâlâ gökleri ve yerleri ziyâdar ecrâmıyla nurlandırmıştır” demek olur. Bu tefsiri tercümemizde mu’tarız içinde (bunları aydınlatırsın) diye gösterdik. Nasıl ki, mâzi sîgasıyla ² اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ suretinde de kıraat edilmiştir. İbn Abbas nuru hidayetle tefsir ederek أهلهما “Allah göklerin ve yerlerin sâkinlerinin mürşidi ve müncîsidir” demiş. Ebû Âliye’nin tefsiri ise daha

1 {el-Bakara, 2/255.}

2 en-Nûr, 24/35.

şümüllüdür: “Allah, gökleri ayla, güneşle, sabit ve seyyar bütün kevâkible tenvir ve yeryünün her cihetini de enbiya ile ulemâ ile evliya ve asfiyâ ile tezyin etmiştir” suretindedir.

Nur, gene mecazen “mûcît” ile de tefsir edilmiştir. “Allah Teâlâ göklerin ve yerlerin ve bunlarda bulunan bütün eşyanın mûcidi ve hâlikıdır” demek olur. Nur, zulmetin zıddı olarak “ziyâ ve aydınlık” mânasına olduğu gibi nurun şuâına da denilir ki, zulmeti izâle eden “şûle”dir, ışık demektir (*Kâmus*). Şu halde nurda tam bir zuhur ve inkişaf mânası vardır. Nurun kendisi zâhir olmakla beraber sair eşyayı da muzhirdir. Sonra vücudu ademle karşılaştığımızda hiç şüphesiz “zukur” mefhumunu, “vücut” mahiyetinde buluruz. Nasıl ki, “hafâ”nın aslı da “adem”dir. Ademden derin bir hafâ, bir zulmet mutasavver midir? Binaenaleyh “Rabbim sen, gökleri, yerleri ve bunlarda mevcut bütün eşyayı adem zulmetinden, nurlu vücut sahasına çıkararak ve bizâtihi mütecellî ve feyyaz bulunan vâcibü'l-vücûdsun” demek olur. Güneşin nurundan bir zerre nasıl şemsin vücuduna delâlet ediyorsa şüphesiz gökler, yerler ve buralardaki her zerre de kendi hâlikının vücûb-u vücuduna, vahdetine öyle delâlet eder (*Beyzâvî Tefsiri*).

تدل على أنه واحد¹

ففي كل شيء له آية

Sa'dî'nin şu iki beyti de bu mevzunun iki şaheseridir:

وحده لا شريك له كويد²

هرکیا هی که از زمین روید

هر ورقی دفترست معرفت کردگار³

برک درختان سبز در نظر هوشیار

Nurun semavata ve arza izâfe buyurulması, bu nuru mübînin vüsatini ve şümüllünü ifade içindir. İtlak ve istimali ister hakiki olsun, ister mecazi olsun nurun birtakım neveleri vardır. *Kâmus* mütercimi Âsım Efendi, *Besâir*'den naklen şu izahatı veriyor:

Nur iki nevidir: Dünyevî, uhrevî. Dünyevî nur da iki nevidir: Birisi vicdanî görüşle idrak olunur ve nûr-ı bârîden münteşir olur. Nûr-ı akıl, nûr-ı Kur'ân gibi. Öbürü gözle hiss olunur ki, ecrâm-ı neyyireden ibarettir. Ay, güneş, yıldızlar gibi. Uhrevî nur, Cenâb-ı Hakk'ın “يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ” *“Habîbim! Kıyamet gününde ümmetinden erkek, kadın bütün müminleri, nurları önlerinde ve sağlarında giderken görürsün!”*⁴ âyet-i kerîmesinde mansûs olan nurdur. Bazı müfessirler şu beyitlerde nurların aksâmını toplamıştır:

- 1 Her şeyde rabbimizin varlığına ve birliğine delâlet eden –gören göz ve düşünen zekâ sahiplerinin görüp sezebilecekleri– delil vardır.
- 2 Her ekin, yerden çıkıp göründü mü insanın şuuruna, “Allah birdir, eşi ve benzeri yoktur” mânasını ilham eder. Mâlûmdur ki mezrûat yerden iğne gibi ince ve tek bir sak halinde görünür ve basîret sahibine bu hiss-i tevhîdi ilham eder.
- 3 Ağaçların şu yeşil yaprakları yok mu? Akıl, idraki yerinde olanların nâfiz nazarında onun her yaprağı, Allah'ın varlığını ve birliğini bildiren birer levhadır.
- 4 el-Hadîd, 57/12.

ثلاثة أنوار تضيء من السماء
فأوله بدر وثانيه كوكب
علمي نجوم القلب والعقل بدره
إمامي كتاب الله والبيت قبلتي
شفيعي رسول الله والله غافري
وفي سر قلبي مثلهن مصور
وثالثه شمس منير مدور
ومعرفة الرحمن شمس منور
وديني من الأديان أعلى وأفخر
ولا رب إلا الله والله أكبر¹

âyet-i kerîmesinde Resûl-i Ekrem'e nur ıtlak olunmuştur. "Kullarım! Allah tarafından size peygamberiniz Muhammed Emîn ve Kur'ân-ı Mübîn geldi" demektir.

cümlesindeki "melik", zâtında ve sıfatında bütün eşyadan müstağni olan ve her şey, vücudunda ve bekasında kendisine muhtaç bulunan vücudu mutlaktır. İnsanlar bu sıfatı haiz olmadıklarından, hatta dünyada her türlü ihtiyaçtan âzâde bulunmaları farz ve tahmin olunan fâni hükümler bile zât-ı Bârf'den müstağni olmadıklarından O'nun bihakkin kulu ve memlûküdürler, zât-ı Hak da "melik-i mutlak"tır.

Mâlik kayıtsız, şartsız mülküne sahip olan, arzu ve iradesini dilediği gibi mülkünde yürüten bir varlıktır. O, var eder, yok eder, ibkâ eder, ifnâ eder. Melik lugaten, "saltanat" mânasına olan melkten alınmıştır. Zevî'l-ukûl olan mevcûdat üzerinde emir ve nehiy ile tasarruftur. âyet-i kerîmesinde mansûs olan mülktür. "Kiyamet gününde saltanat kimindir?" demektir. Mâlik "sahip" mânasına olan milkten me'huzdur, a'yân-ı memlûke üzerinde tasarruftur. âyet-i kerîmesinde bu mâna maksuttur. "Kiyamet gününde hiçbir kimse kendi menfaatine sahip olamaz. O gün, emir ve tasarruf Allah Teâlâ'ya mahsustur" demektir.

HULÂSA. Mülk, ukalâ üzerinde hükümlerlik, milk, âyan üzerinde tasarruftur (Beyzâvî ve el-Maksad).

İbn Esîr en-Nihâye'sinde Hakkı şöyle tarif ediyor: Hak, hakikati mevcut, vücudu ve ulûhiyeti mütehakkik zattır. Esas itibariyle vücudu sahih ve mütehakkik her

1 Mânası: Üç nur vardır ki, gökten yere ziya saçar: 1. Bedir halinde ay, 2. Yıldızlar, 3. Münevver ve müdevver olan güneş. Bunların birer eşi de semâ-i kalbimde resmedilmiştir. 1. Akıl, bir bedr-i şuûr ve idraktır, 2. Bilgilerim ve duygularım, parlak birer yıldızdır, 3. Ma'rifet-i ilâhiye ise parlak bir güneştir. İmamım, Kitâbullah'tır. Kiblem, Beyt-i şerif'tir. Dinim de, bütün dinlerden üstündür, iftihara lâyıktır. Şeffim Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemdir. Allah Teâlâ da beni mağfiret eder. Allah'tan başka ibadete lâyık hiçbir mâbud yoktur. Allah, her şeyden büyüktür.

2 el-Mâide, 5/15.

3 el-Mü'min, 40/16.

4 el-İnfıtâr, 82/19.

şeye Hak denir ki, bâtil mukabilidir. (*Kâmus*)¹ الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ kavlı şerifi bu cümledendir, “Ba’s, hesap, ceza gibi vâkıaların kendisinde tahakkuk edeceği saat” demektir.

Tîbî demiştir ki: Resûl-i Ekrem bu dualarının yalnız iki yerinde, أنت الحق ووعدك الحق cümlelerinde ifâde-i hasr için muarref bi’l-lâm irat etmişlerdir: “Allah sabittir, daimdir, bâkîdir. Sair mevcûdat zevale mahkûmdur” demek oluyor. Şair Lebîd b. Rebîa radiyallahu anh da böyle demişti:

ألا كل شيء ما خلا الله باطل
وكل نعيم لا محالة زائل

Mânası: “Bilmiş ol ki, Allah’tan başka her mevcut fenâya ve her nimet sahibi muhakkak zevale mahkûmdur.”

Yukarıda hak, bâtil mukabilidir demiştik. Eşya, ya mukabili veya muhalifi ile bilinir. Kendisinden haber verilmek istenilen her şeyde bu muttarid kaideye müracaat edilir. Her haber verilen şey ya “mutlak bâtildir” yahut “mutlak hak”tır, yahut bir bakımdan hak, diğer cihetten bâtildir. Bizâtihi mümteni olan mefhumlar, mutlak bâtil olan tasavvurlardır. Vücuttan, taayyünden tamamıyla mahrumdurlar. İki zıddın, iki nakizin bir arada içtimâi gibi. Bizâtihi vâcip olan vücûd-ı Bârî de “mutlak Hak”tır. Bizâtihi mümkün olup başka mevcuda kıyas ile bâtil ve fâni olan her şey de –bizâtihi vücut ve taayyünleri olmadığı için– bâtildir. Şu kadar ki, bunlara vücut, vâcibü’l-vücûddan feyezân ettiği ve bunların vücutları, vücudu vâcibe delil olduğu için de Hak’tır. “كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ” *İmkân âlemindeki her fâni helâke mahkûmdur. Yalnız vâcibü’l-vücûd bâkîdir*² kavlı şerifi ile mutlak Hak’a işaret buyurulmuştur.

Ma’kûlâta yani aklın idrak ettiği ve kendisine vücut verdiği her şeye de hak denilir. Bu cihetle de hak medlûlüne en ziyade müstehak olan zât-ı a’lâ, Vâcip Teâlâ’dır. Zekâ-i beşerin hak olarak tetkik ettiği maârif-i umûmiyye arasında haddizâtında aklın vücûb-u vücuduna kanaat ettiği yegâne mevcut Hak Teâlâ’dır.

ووعدك الحق “Yâ rab! Senin vaadin de haktır, vaadinin vukuunda, tahakkukunda şek edilmez.” Va’d kelimesi mutlak olarak zikredilirse, hayır ve şerden her ikisi birden kastedildiği gibi hayır ve şerden hassaten birisi de murat olunur. Meâli bervech-i âtî âyet-i kerîmede, “Şeytan, size fakr u zarûret vaad ederek, (sizi fakr u zarûretle korkutarak) fukaraya tasadduktan meneder, buhl ile emreyler. Allah Teâlâ ise fukaraya yardımınız sebebiyle Allah tarafından mağfiret olunacağınızı ve ihsanınız nisbetinde malınızın artacağını vaad buyurur.”³ kavlı şerifindeki birinci vaadden şer, ikinciden hayır kasteylemiştir. Kur’an’ın şu meâldeki: “Cenâb-ı Hak kendisine itaat edenlere cennet vaad etmiştir, küfredenlere de cehennem vaad etmiştir”⁴ âyet-i kerîmesindeki iki vaad de hayır ve şerden her ikisine delâlet etmektedir.

1 el-Hâkka, 69/1-2.

2 el-Kasas, 28/88.

3 el-Bakara, 2/268. أَسْتَعِيدُ بِاللَّهِ : الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا

4 İbrâhîm, 14/22. إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ : إِنْ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ suretinde tefsir edilmiştir.

وقولك حق cümlesindeki likâ, ba's, yahut rü'yetullah mânasına mahmûldür. Mevt mânasına hamledenler de vardır. Fakat Nevevî bu mânada görülen zaafa mebnî bunu reddetmiştir.

وقولك حق *“Yâ rab! Sözüün doğrudur, medlûlü sabittir”* demektir. “Kavl” kelimesi sıdk u kizb ile tavsif olunarak “doğru söz, yalan söz” denildiği gibi bazı kere de Hak ile, vâkıa mutâbakat ile tavsif olunarak “hak söz, bâtil söz” de denilir. “Lâ ilâhe illallâh” kelime-i tevhîdi kavli-i Hak'tır, ezelen ve ebeden vâkıa mutâbıktır. Hak medlûlünden beşerin hissemend olması, kendi nefsinin, kendi varlığını bâtil görmesi, vücud-ı Bârî'den başka bir Hak görmemesi şartıdır. Bu sebeple “enelhak” diyenlerin bu sözü bâtil addedilmiştir (Beyzâvî, Gazzâlî).

والنبیون Cennetle cehennemde mevcut olduklarını ikrar ve tasdik eder. والنبیون حقی enbiyâ-i zîşânın Allah Teâlâ tarafından meb'ûs olduklarını tasdik eder. Hâtemü'l-enbiyâ efendimiz bu zümre-i enbiyâda dahil iken ومحمد حقی diye tekrar buyurulması bi'set-i Ahmediye'nin ins ve cinne şümülü bulunmak ve hâtemü'l-enbiyâ olmak gibi hususiyetlerine mebnîdir.

والساعة cümlesindeki saat ile yevm-i kıyâmet maksuttur. Lugatta saat, zamandan bir parçadır. Sonra kıyâmet kopacak zaman için istiare edilmiş ve o müthiş vaktin ismi olmuştur: “Kendisinde umûr-ı azîme tahaddüs edecek sâat-i yesîre ve hâfile” demek olur. Kıyâmet günü, kendisiyle zaman takdir olunan aydan, güneşten vesair ecrâmdan mahrum bulunacağından burada saati hakiki mânasına hamle imkân yoktur.

اللهم لك أسلمت *“Yâ rab! Yalnız senin emrine inkiyad ve yalnız senin nehyinden içtinap ettim. عليك توكلت* Yalnız senin varlığını ve birliğini ikrar ve tasdik eyledim. *وبك آمنت* Adi sebeplere iltifat etmeyerek yalnız sana tefvîz-i umûr ettim, *وإليك أنبت* tedbîr-i umûr hususunda yalnız sana rücû ettim” suretinde tefsir edildiklerinden biz bunları: *“Yâ rab! Sana boyun eğdim, sana inandım, sana güvendim, sana yöneldim”* diye tercüme ettik.

والإيك خاصمت¹ cümlesi, *“Bana bahşettiğin hüccetlere, burhanlara istinat ederek düşmanlarla muhâsama ve mücadele ettim”*, *والإيك حاکمت* de, “bu hüccetleri ve bu hakları inkâr edenlerle muhakemeyi senin divanına arz ettim. Seni, aramızda hakem kıldım” suretinde tefsir edilmiştir. “Hakem” ism-i a'zam cümlesindedir. Hüküm ve kazâsı, hükümlerin en isabetlisi olan ve herkesin müsellemi bulunan hâkime denir ki, hükümlerini tetkik ve temyiz ve kazâsını reddedecek O'nun fevkinde bir hâkim me'mûl ve mutasavver değildir. Bu hâkim-i mutlak ise Vâcip Teâlâ'dır.

Resûl-i Efham efendimiz mağfur iken *“Evvelce işlediğim ve gelecek zamanda işlerim sandığım gizli ve âşikâr günahlarımı mağfiret eyle yâ rabbi!”* diye

1 {Önceki baskıda والإيك خاصمت şeklinde yer alan ifade hadisin metninde والإيك خاصمت şeklinde geçmektedir. Bununla birlikte Buhârî'de والإيك خاصمت ifadesini içeren benzer bir rivayet de mevcuttur. B7442 Buhârî, Tevhîd, 24.}

dua buyurmaları iki sebebe mebnî olabilir: Biri tevâzû, şân-ı Bârî'ye tâzim, diğeri de duada huzûun ve hiss-i tazarruun lüzumunu ümmete tâlimdir.

أنت الأول وأنت الآخر cümlesini şârihlerden İbnü't-Tîn السابقون السابقون hadisinde istifade ederek daha ziyade bir vuzuh ve isabetle tefsir etmiştir ki, tercümemiz, bu tefsirin zâde-i ilhâmıdır. Gazzâlî de, “İnsanları bârigâh-i ahadiyyetine yaklaştıran da, dergâh-ı rubûbiyyetinden uzaklaştıran da sensin” diye tefsir ediyor ki, bu da son derece ârifanedir.

HADİSİN KIYMET-i EDEBİYYE VE AHLÂKİYYESİ

Şârih Kirmânî, izahı sadedinde bulunduğumuz bu hadîs-i şerifi cevâmiu'l-kelim¹ hadislerinden addediyor. Bunu da izahımızın bir fezlekesi ve hüsnühâtimesi olarak zikrediyoruz: Kirmânî diyor ki: Bu hadis edebî bir vecizedir. Evvelâ قيم lafzıyla cevâhir ve ecsâmın vücut ve kıvamı, sonra نور lafzı ile ârâzın taayyünü, Bârî Teâlâ ile kâim olduğuna, ملك lafzıyla da bütün mevcudat üzerinde icâden ve idâmen dilediği gibi hükümran olduğuna işaret buyurulmuş ve bunlardan her biri hamdullahı makrûn olarak zikredilmiştir. Sonra أنت الحق kavliyle mebdee, قول وأمثالي ile meâşe, ساعة ile de meâda ve aynı zamanda nübüvete, -sevap ve ikâbdan ibaret olan- cezaya işaret buyurulmuştur. Gene bu hadîs-i şerifte imanın, İslâm'ın, tevekkülün vücûbuna, Allah Teâlâ'ya inâbe ve tazarruun, istiğfarın lüzumuna da işaret vardır.

Gene bu hadîs-i şeriften Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Cenâb-ı Hakk'ın azametini ve kemâl-i kudretini pek ziyade müdrük ve ârif olduğunu, zikrullahı, dua ve senâya her an müdavim bulunduğunu istifade ediyoruz. Dualarımızdan evvel Hak Teâlâ'dan dilekte bulunmazdan önce perverdigârimıza hamd ü senâ edilmesi müstehap olduğunu da öğreniyoruz.

TERCEME-i HÂLLER

İzahı sadedinde bulunduğumuz teheccüd hadisini rivayet eden Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâ, Abdülmuttalib'in hafidi ve Resûl-i Ekrem'in amcazadesidir. Abbâsî halifelerinin de cedd-i âlâsıdır. Vâlidesi Ümmü'l-Fazl'dır ki, ümmü'l-mü'minîn Meymûne radiyallahu anhânın kız kardeşidir. İbn Abbas hiç şüphesiz ashap arasında en yüksek ilmî bir simadır. İlminin çokluğundan kinaye olarak el-hibr ve el-bahr diye yâdedildiği gibi tefsir ve te'vîl-i Kur'ân'daki müstesna kudret ve isabetinden dolayı tercümân-ı Kur'ân unvân-ı fâhiri ile de şöhetşîâr olmuştur.

İbn Abbas hicret-i seniyyeden üç sene evvel Mekke'de doğmuştu. İrtihâl-i nebevî sırasında on üç yaşında idi. Resûl-i Ekrem efendimizin çok yüksek dua ve teveccühlerine mazhar olmuştur. Bir kere Resûl-i Ekrem İbn Abbas'ı kucaklayıp, “Yâ rab! Bu gence kitap

1 Kısa bir cümle ile şümillü ve cemiyetli mâna ifade etmektir.

öğret yani ulûmü'l-Kur'âniyye bahşeyle!" buyurmuş.¹ Bir kere de Resûl-i Ekrem helâya girdiğinde İbn Abbas hemen bir abdest suyu hazırlayıp şöyle koymuştu. Resûl-i Zîşân, bu suyu buraya kim koydu? diye sorup İbn Abbas'ın koyduğunu öğrenince, "İlâhî! Bu gencin dindeki duygu ve bilgisini arttır!" diye dua buyurmuştu.² Peygamberimiz'in bu duaları berekâtıyladır ki, İbn Abbas ashâb-ı kirâm arasında tefsîr-i Kur'ân ile, fıkıh ile temayüz etmiştir. İbn Mes'ûd radiyallahu anh bile, "İbn Abbas, Hazreti Kur'an'ın en güzel tercümanıdır. Eğer bu genç bizim çağımıza erişirse, hiçbirimiz onunla musâhabet ve muâşerete muktedir olmayacaktır" demiştir.³

İbn Abbas Hazret-i Ali'nin zamân-ı hilâfetinde bir sene emîr-i hac tayin edilmişti. Ebû Vâil, İbn Abbas'ın bu emâretinde Arafat'ta irat ettiği hutbeden ve okuduğu sûre-i Nûr'u tefsirinden bahsederek demiştir ki: Bu hutbeyi milîl ve akvam işitseydi onun tebliğ ettiği hikem ve belâgata hayran olarak nâil-i hidâyet olurlardı.

Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den rivayetine göre İbn Abbas, bu deryalar kadar vâsi olan ilmini, ashâb-ı kirâmdan şu üç muhterem zattan iktisap etmiştir: Ömer, Ali, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhüm. Katâde'den de İbn Abbas'ın, "Bir saat ilmî mütalaa ve müzakere, bir geceyi ibadetle ihya etmekten hayırlıdır" diyerek ashabını ilme teşvik ettiği rivayet edilmiştir.

Tâvûs demiştir ki: Peygamberimiz'in ashabından yetmiş kadar zata yetiştim. İbn Abbas bir mesele hakkında bir mütalaa dermeyan edip de ashap muhalefet ederse, onları ikna edene kadar uğraşır. Mekhûl de İbn Abbas'a haiz olduğu bu yüce merteye-yi ilmîye nasıl nâil olduğu soruldu da o da, بلسان سؤل وقلب عقول "Sorana bir lisan, düşünüp muhakeme eden bir vicdan ile" diye cevap verdi demiştir. A'meş ise İbn Abbas'ın maddî ve mânevî varlığını daha etraflı tasvir edip demiştir ki: "Ben, İbn Abbas'ı görünce onun hüsnüne hayran olup bu, müstesna bir insan güzelidir dedim. Sonra esnâ-yı musâhabette asrının en fasih bir lisân-ı belâgatî olduğuna kanaat ettim. Bir mesele hakkında fikir ve mütalaaasını irat edince de a'lem-i nâs olduğuna hükmettim." Mücâhid de, "İbn Abbas bir şeyi tefsir ve izah edince, onun üstünde nur-ı ilmin dalgalandığını görürüm" demiş.

İbn Mes'ûd ile İbn Abbas kadar merviyât-ı tefsîriyesi intişar eden hiçbir sahâbî yoktur. Fukahâ-i ashâbın en genci ve en çok fetva vereni İbn Abbas'tır. İ'lâmü'l-muvakkîn'de, İbn Abbas'ın muahharan cemedilen fetvalarının yirmi cilde bâliğ olduğu İbn Hazm'dan naklen bildiriliyor. Kendisinden 1660 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan yetmiş beş hadiste Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Yirmi yedi hadisi Buhârî, kırk dokuz hadisi de Müslim münferiden rivayet etmiştir.

1 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: ضمنني رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال: اللهم علمه الكتاب. {B75 Buhârî, İlim, 17.}

2 عن ابن عباس رضي الله عنهما: أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل الخلاء. قال وضعت له وضوءاً فقال: من وضع هنا؟ فأخبر. قال: اللهم فقهه في الدين. {B143 Buhârî, Vudû', 10.}

3 نعم ترجمان القرآن ابن عباس. لو أدرك أسناننا ما عشره منا أحد

İbn Abbas hicret-i seniyyenin altmış sekizinci yılında Tâif'te vefat etmiştir. Cenaze namazı Muhammed b. Hanefiyye tarafından kılınmış ve “Bugün İslâm ümmetinin en büyük mürebbîsi vefat etmiştir” demiştir.¹

Lebîd b. Rebîa radiyallahu anh Câhiliye devrinde şiirleri bilmüsâbaka Kâbe'nin duvarına asılan yedi benâm Arab şairlerinden biridir. Yukarıdaki beyit de bu muallakasının şaheser bir matlaıdır ve Resûl-i Ekrem'in takdirine mazhar olup, “Hiçbir şairin ağzından bunun kadar güzel bir söz çıkmamıştır”² buyurmuştur. Lebîd, “senetü'l-vüfûd” denilen hicretin dokuzuncu yılında kabilesi halkıyla birlikte Medine'ye gelip müslüman olmuştur.

Lebîd'in Câhiliye devrine ait olan eş'arı pek çoktur. *İstîâb*'da Hazret-i Âişe'den naklen bunların 12.000 beyit olduğu haber verilmiştir. Lebîd'in müslüman olduktan sonraki eş'arı pek azdır. Ömer b. Hattâb radiyallahu anh bir gün Lebîd'e, “Yâ Ebû Akîl! Bana şiirlerinden bir şey inşâd eder misin?” demişti. Lebîd, “Allah Teâlâ bana sûre-i Bakara ve sûre-i Âl-i İmrân'ı öğrettikten sonra artık ben şiir söylemez oldum” diye cevap vermiş ve Kur'an-ı Kerim'in fesahat ve belâgat-ı nûru karşısında eş'arının şaşaa-i ikbâli söndüğünü bildirmek istemiştir.

Hazret-i Ömer, Lebîd'in tahsisatına 500 dirhem ilâve ederek 2000 dirheme çıkar-mıştı. Sonra Hazret-i Muâviye'nin devrinde müşârün ileyh tarafından bu 2000 dirhem tahsisatına 500 daha zam edilmek istenildiyse de Lebîd, “Artık ben ölüyorum. Bu 2000'i de size bırakıyorum” diye kabul etmediği ve bir müddet sonra vefat ettiği *Egânî*'de haber veriliyor.

Egânî sahibi Lebîd'in 145 sene yaşadığını, bunun 90 senesi Câhiliye devrinde geçip bâki hayatını İslâm olarak yaşadığını ve Muâviye devrinin son zamanlarında vefat ettiğini bildiriyor. Fakat *İstîâb*'da Ebû Ömer'in İmam Mâlik'ten 140 yaşında vefat ettiği hakkında bir rivayeti vardır ki bu daha doğru olacaktır. Çünkü Lebîd'in müslüman olduğu dokuzuncu hicret yılı ile Muâviye'nin vefatı tarihi olan 59. hicret senesi arasında 50 senelik bir zaman vardır. 90 yaşında müslüman olan Lebîd'in 140 yaşında vefat etmiş olması icap eder. *İsâbe* sahibi de 141 rivayet ediyor ki bu da Muâviye'nin 60 tarihinde vefatı hakkındaki rivayete muvâfıktır (Ali Fehmi, *Hüsnü's-sahâbe*, s. 350).

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ الرَّجُلُ فِي حَيَاةِ النَّبِيِّ ﷺ إِذَا رَأَى رُؤْيَا قَصَّهَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَتَمَنَّيْتُ أَنْ أَرَى رُؤْيَا فَأَقْصَهَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكُنْتُ غُلَامًا شَابًّا وَكُنْتُ أَنَا فِي الْمَسْجِدِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَرَأَيْتُ فِي النَّوْمِ كَأَنَّ مَلَكَيْنِ أَخَذَانِي فَذَهَبَا بِي إِلَى النَّارِ فَإِذَا هِيَ مَطْوِيَّةٌ كَطَيِّ الْبُرِّ وَإِذَا لَهَا قَرْنَانِ وَإِذَا فِيهَا أَنَا قَدْ عَرَفْتُهُمْ فَجَعَلْتُ أَقُولُ

1 Tezkiretü'l-huffâz; Hulâsa; Aynî.

2 {HM9735 İbn Hanbel, II, 445.}

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ قَالَ فَلَقِينَا مَلَكًا آخَرَ فَقَالَ لِي لَمْ تُرْعَ فَقَصَصْتُهَا عَلَى حَفْصَةَ فَقَصَّهَا
حَفْصَةُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ نِعَمَ الرَّجُلِ عَبْدُ اللَّهِ لَوْ كَانَ يُصَلِّي مِن اللَّيْلِ فَكَانَ بَعْدُ
لَا يَنَامُ مِنَ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümeden şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in sağlığında (ashaptan) birisi bir düş gördüğü zaman onu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme hikâye ederdi. Ben de bir düş görmek ve onu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzetmek isterdim. (O sırada) ben, (erken) taze bir gençtim ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanının âdeti üzere mescidde uyurdum. Bir kere ben de rüyamda gördüm ki: Güya beni iki melek yakalayıp benimle cehenneme gittiler. Cehennem, kuyu duvarı gibi (taşla) örülmüş olarak göründü. Onun iki boynuz (gibi iki cenah)ı vardı. Burada (Kureyş’ten) kendilerini iyice tanıdığım kimseler bulunuyordu. Şimdi ben, ‘Cehennemden Allah’a sığınırım’ demeye başladım. (Bundan sonra) İbn Ömer demiştir ki: (Bu sırada) bize, başka bir melek mülâki oldu ve bana ‘korkma’ dedi. Bu rüyamı (hemşirem ümmü’l-mü’minîn) Hafsa’ya anlattım. Hafsa da Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzetti. Resûl-i Ekrem, ‘Abdullah ne iyi adamdır. Fakat gecenin bir kısmında (kalkıp da) namaz kılmayı âdet edinseydi’ buyurmuş. Bundan sonra ben gecenin az bir kısmı müstesna olmak üzere geceleri uyumadım.” {B1121, B1122 Buhârî, Teheccüd, 2.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî’nin bu hadisi diğer bir tarikle bir rivayeti daha vardır ki, bunun tercümesi de 597. sayı ile yakında gelecektir. Bir de rüya tabiri bahsinde Nâfi’ tarikiyle ve uzun bir metin ile üçüncü bir rivayeti vardır. Bu rivayete göre, إن عبد الله رجل صالح, “Abdullah ne iyi adamdır”¹ buyurulmuştur ki, meth ü senâda bu rivayet daha sarıhtir. Müslim’in rivayetinde, كنت غلاما شابا عذبا ziyadesi vardır ki: “O sırada ben erken, taze bir gençtim” demektir. Müslim’in bu ziyâde-i rivâyetine tercümede işaret ettik. Bu hadisi, Buhârî burada gece namazının faziletine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Hadisin bu unvana mutâbakat noktası da, “Abdullah ne iyi adamdır, fakat gece namazı kılrsa!” fıkrasıdır.

Bu fıkra, Peygamber efendimizin Abdullah b. Ömer’i, gece namazı kılmasını temenni kaydıyla methettiğini bildirmektedir. Binaenaleyh teheccüd namazına devam eden her ferdin, iyi kişi olarak meth ü senâya lâîk olduğu müstefâd olur.

1 {B7028, B7029 Buhârî, Ta’bîr, 35.}

Kurtubî demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in Abdullah b. Ömer'in rüyasını vech-i memdûh ile tefsir ve tabir buyurması; müşârûn ileyh, cehenneme arz olunup da sonra affedilmiş bulunmasından dolayıdır.

TEHECCÜD NAMAZI İLE DİĞER SÜNNET NAMAZLARIN FAZİLET DERECELERİ

Müslim'in *Sahîh*'inde teheccüd namazının fazileti hakkında Ebû Hüreyre radiyalahu anhin şu meâldeki hadisini de görüyoruz: “*Farz namazdan sonra en faziletli namaz gece namazıdır.*”¹ Ebû Hüreyre'nin bu hadisi, teheccüd namazının, sabah namazının sünnetinden efdal olduğuna delâlet etmektedir. Nevevî de bu ciheti *Ravza*'da takviye etmiştir. Fakat Ebû Hüreyre hadisinin vaslında, irsâlinde, ref'inde, vakfında ihtilâf edildiği için Buhârî bu hadîsi *Sahîh*'ine almamıştır. Şâyân-ı itimad olan kavil, salât-ı vitrin gerek sünen-i revâtıbdan, gerek duhâ namazı gibi bilumum mesnûn olan namazlardan efdal olmasıdır. Bu cihetle Ebû Hanîfe hazretleri vitrin vücûbuna, sair eimme de vâcip derecesinde fazileti haiz bulunduğu hükmetmişlerdir.

Vitr namazından sonra efdal olarak sabah namazının sünneti gelir. *Sahîhayn*'da rivayet edildiği üzere Hazret-i Âişe, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ‘*nâfile namazlardan hiçbirisi için sabah namazından evvelki iki rek'at sünnet derecesinde şiddetli muhafazakâr değillerdi*”² demiştir ki, bu Hazret-i Âişe hadisi, tercümede 599. sayı ile gelecektir. Gene Hazret-i Âişe'nin tercümesi 351 rakamıyla geçen bir hadisinde Resûl-i Ekrem'in ne hâne-i saâdette, ne de hariçte sabah namazının iki rek'at sünnetini bırakmadıkları haber veriliyor.³ Müslim'in gene Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayetinde, “*Sabah namazının iki rek'at sünneti dünyadan ve dünyadaki her nevi kıymetlerden hayırlıdır*” buyurulduğu bildirilmiştir.⁴

Bu hadislerden müstefâd olan hakikat, iki rek'at sünnet-i fecrin, iki rek'at teheccüd namazından efdal olduğudur. Binaenaleyh ehl-i ilim, Ebû Hüreyre hadisini: Farz namazlardan sonra gece kılınan nâfile namazlar, gündüz kılınan nâfilelerden efdaldır suretinde te'vil etmişlerdir.

Cenâb-ı Hak teheccüd ashabını, Kur'ân-ı Kerîm'in meâlî şerifleri bervech-i âtî birçok âyetinde medh ve senâ buyurmuştur:

1. Ehl-i takvâ, rablerinin rızası için sâcid ve kâim olarak geceleyen kimselerdir.⁵

2. Müttakiler, geceden az bir kısmını uyurlar ve seher vaktine kadar istiğfara devam ederler.⁶

1 {M2755 Müslim, Sıyâm, 202.} [رواه مسلم عن أبي هريرة رضي الله عنه]

2 {B1169 Buhârî, Teheccüd, 27.}

3 {B592 Buhârî, Mevâkît, 33.}

4 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ركعتا الفجر خير من الدنيا وما فيها. [رواه مسلم عن عائشة] {M1688 Müslim, Müsâfirîn, 96.}

5 el-Furkân, 25/64. أَسْتَعِيدُ بِاللَّهِ : وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا

6 أَسْتَعِيدُ بِاللَّهِ: كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ. ez-Zâriyât, 51/17-18.

sürerler. Bana, kendi kelâmımla münâcât ve nimetlerime şükrederler. Bu sâdik kullarıma ilk ihsanım, onların kalplerine zülâl-i rahmetimden saçmaktır. Ben onları nasıl tanıyorsam, onları da feyz-i ulûhiyyetimden yakînen haberdar etmektir.”

Muhterem kâriyerim! Teheccüd namazının beşerin tasvir ve beyanına sığmayan feyiz ve fazileti hakkında nâzil ve vârit olan yukarıdaki âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i seniyye böyle temiz ve imanlı gönülleri gereği gibi teshîr eder. Bunları sıdk ve ihlâs ile okuyup öğrenen her müminin gönlünde bu sevimli gece ibadetine bir incizâb duymaması mümkün değildir. Seher vakti gözünü ve kalbi uyanık Allah divanına duran her teheccüd sahibi, sâkin bir bahar yağmuru gibi kalbine füyûzât-ı ilâhiyyenin döküldüğünü meserret içinde hissederek, o günü baştan başa o neşe ile yaşar ve ferdânın teheccüd vaktini özler.

MEVZUMUZ OLAN İBN ÖMER HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Resûl-i Ekrem efendimize rüya arzolanması, rü'yâ-yı sâliha ve sâdıkânın vahiy cümlesinden bulunmasına mebnîdir. Tercümesi 3 numara ile geçen Hazret-i Âişe hadisinde görüldüğü üzere Peygamberimiz'in nübüvvet-i seniyyeleri rü'yâ-yı sâdika ile başlamıştı. Hiçbir rüya görmezdi ki, o, sabah aydınlığı gibi açık ve âşikâr zuhur etmesin. Rüyasında her gördüğü aynen vâki olurdu.¹ Bu hal, altı ay devam etmişti. Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten, Ubâde b. Sâmit'ten, Ebû Hüreyre'den, Ebû Saîd el-Hudrî'den ayrı ayrı vâki olan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem النبوة من جزء من ستة وأربعين جزءا من النبوة “Müminin sâdik rüyası, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir parçasıdır”² buyurmuşlardı. Nübüvvet müddetinin yirmi üç sene devam etmiş bulunmasına göre, rü'yâ-yı sâdika ile geçen müddet, nübüvvet zamanının kırk altı cüzünden bir parçası olur.³

Yine Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz bir kere النبوة إلا المبشرات “Nübüvvetten ümmete yalnız mübeşşirât kalmıştır” buyurmuşlardı. “Mübeşşirât nedir yâ Resûlellah?” diye sorulduğunda cevaben, “Rü'yâ-yı sâlihadır” buyurmuşlar.⁴ Yukarıdaki Buhârî hadisinde (müminin rüyası) tabir buyurulmasından şunu anlıyoruz ki, böyle sâdik ve sâlih rüyayı ancak feyz-i ilâhiye mâkes olan imanlı ve şuurlu kulûb-ı sâfiye sahipleri görebilir. Ehl-i gafletin gördüğü düşler adgâsü ahlâmdan başka bir şey değildir.

2. Her müminin indi ilâhîdeki derece ve menziletini anlamak için böyle rü'yâ-yı sâdika temenni etmesinin meşruiyeti.

3. Mescidde uyumanın cevazı. İmam Şâfiî mescidde uyumakta kerâhet görmemiştir. Tirmizî'nin nakline göre, ehl-i ilimden çokları mescidde uyumaya ruhsat vermişlerdir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ, لا تتخذوه مبيتا ولا مقبلا “Mescidi ikametgâh ve uyku, istirahat

1 {B3 Buhârî, Bed'ül-vahy, 1.}

2 {B6987 Buhârî, Ta'bîr, 4.}

3 Buhârî, IX, 30, 31.

4 {B6990 Buhârî, Ta'bîr, 5.}

mahalli yapmayınız” dermiş. Bir kısım ehl-i ilim de İbn Abbas’ın bu kavlini iltizam etmişlerdir. Mâlikîler’den İbn Arabî “İbn Abbas’ın bu kavli, ev, bark sahibi kimselere aittir. Gurbet ellerindeki kimsesizlerin en teklifsiz evi ve mu’tekifin ikametgâhı hiç şüphesiz mesciddir” demiş. İcabında devletçe hastanın mescidde tedavisi câizdir. Nasıl ki, Hendek Gazâsı’nda mecrûh olan Sa’d b. Muâz radiyallahu anhin cerîhasından mütemâdiyen kan akmakta olduğundan Resûl-i Ekrem efendimiz mescidde bir çadır kurdurup orada tedavi edilmişti. İmam Mâlik’le İbn Kâsım da sahih ve mukim olan kimsenin mescidde beytütetini kerih görenlerdendir.

4. Teheccüd namazının ceennem ateşinden halâsa vesile olduğu,
5. Gençlerin ibadetleri, yaşlılarınkinden efdal bulunduğu,
6. Bütün gece uyumanın kerâheti de bu hadisten müstefâd olur.

عَنْ جُنْدُبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اشْتَكَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَأَمَّ يَقُمْ لَيْلَةً أَوْ لَيْلَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Cündüb b. Abdullah radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir ara keyifsizlendi de bir gece, yahut iki gece (namaza) kalkmadı” dediği rivayet edilmiştir. {B1124 Buhârî, Teheccüd, 4.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi müteakip Buhârî’nin İbn Kesîr’den, “Fezâil-i Kur’ân”da Ebû Nuaym’dan, “Tefsîr-i Kur’ân” babında Ahmed b. Yûnus ve Gunder, Bündâr’dan rivayet etmiştir. Müslim’in “Megâzi” bahsinde, Tirmizî’nin ve Nesâî’nin “Tefsîr” babında rivayetleri vardır. Buhârî, bu hadisin râvisini buradaki senesinde yalnız “Cündeb”, bunu takip eden rivayetinde “Cündeb b. Abdullah”, “Kitâb-ı Tefsîr”deki senesinde ise “Cündeb b. Süfyân” diye zikretmiştir. Bunların üçü de birdir, aynı zattır, “Cündeb b. Abdullah b. Süfyân el-Becelî”dir. Râvi Cündeb’in, kâh babası Abdullah’a, kâh büyük babası Süfyân’a nisbet edildiğini şârih Aynî haber veriyor. Kendisinden kırk üç hadis rivayet edilmiştir. Yedisinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Beşini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Altmış tarihinde vefat etmiştir. Cündeb, “dâl”ın fethi ve zammı ile mazbuttur.

Bu hadisin Buhârî’deki sûret-i sevki şöyledir: عن الأسود قال سمعت جندبا يقول Zebîdî merhum ihtisar ederken simâan rivayeti an’aneyeye tebdil ile beraber müzârî sîgasını da mâziye tahvil etmek zaruretini hissetmiştir.

Bu hadisi, Buhârî, hastalık sebebiyle gece namazının terkedilebileceğine dair açtığı bir babında zikretmiştir. *Sahîh*'inde Buhârî bu hadisi takip eden ve Muhammed b. Kesîr vasıtasıyla vâki olan diğer rivayetinde bu rahatsızlığın fâsıla-i vahiy zamanına müsâdif olduğu bildiriliyor ki meâli şöyledir:

Cibrîl aleyhisselâm (bir müddet) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme görünmemişti. O sırada Kureyş'ten bir kadın, (şemâtet ve istihza maksadıyla) Muhammed'in şeytanı (hâşâ) Muhammed'e gelmekte ağırlaştı demişti. Müteakiben مَا وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى . وَالصُّحَى . وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى . مَا وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى . وَمَا قَلَى .¹ Âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: “*Duhâ hakkı için ve zulmet-i kâinatı bürüyen gece hakkı için habibim! Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.*”² Hâkim, bu iğrenç kelimeyi, Muhammed'in şeytanı Muhammed'e gelmekte ağırlaştı sözünü sarfeden kadının Ebû Süfyân'ın hemşiresi “Ümmü Cemîl bint Harb” olduğunu rivayet etmiştir ki, “Ebû Leheb”in karısıdır. Bu kadına, lisân-ı Kur'ân'da حَمَّالَةٌ yani odun hammalı diye ad verilmiş³ ve bu lakap kendisi için tarih sahifelerinde ebedî nişâne-i tezyîf olmuştur. Bu tesmiyenin sebebinin Buhârî Tebbet sûresinin tefsirinde Mücâhid'in حمالة الحطب suretindeki bir tefsirini nakletmiştir ki, Nebî aleyhisselâm ve ashâbı ile müşrikler arasında söz getirip götürerek fesad îkâna çalıştığı için bu kara adı almaya müstehak olmuş bulunuyor. Sonra Ümmü Cemîl'in cezâ-i mel'aneti bir teşbîh-i belîğ suretinde, فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ kavl-i şerifi ile bildirilmiştir ki: Bu odun hammalı kadının, (âdi hamallar gibi) liftten bükülmüş ipi boynundadır demektir.

Bazı siyer ve tefsir kitaplarında bu habîs ruhlu kadının birtakım dikenli otları iple bağlayarak geceleri Resûl-i Ekrem efendimizin güzergâhına ezâ kastıyla dökmesi de vech-i tesmiye olarak zikredilmiştir. Servet sahibi ve eşraftan bir kadının bu cinayeti bizzat îkâa çalışması, hiç şüphesiz bu fazîhayı ücretle irtikâp edecek bir ecîr-i melânet ve bir vâsita-i şerr ü mefsedet bulamaması dolayısıyladır. Kureyş eşrafından bir kadının, omuzu ile hamallar gibi diken taşımaya katlanması elbette bir cezâ-i ilâhîdir. Şârih Aynî, bu hadiseye işaret ederek: Bu, dünyevî bir cezadır. Bunun ikincisini ve daha elîmini âhirette boynuna ateşten bir zincirin sarılması suretinde görecektir diyor ve bu rivayeti Urve tarikiyle İbn Abbas'a îsâl ediyor.

İşte Hâkim'in, mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifteki شيطانه عليه kavli-i şenîni tefevüh eden kadın olmak üzere haber verdiği Ümmü Cemîl, bu kara yüzlü kadındır.

Bu kadının zevci bulunan Ebû Leheb de Buhârî'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ⁴ âyet-i kerîmesi nâzil olup Resûl-i Ekrem efendimiz, yakın akrabasını

1 احتبس جبريل عليه السلام على النبي صلى الله عليه وسلم. فقالت امرأة من قريش: أبطأ عليه شيطانه فنزلت: وَالصُّحَى . وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى . مَا وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى . وَمَا قَلَى . (B1125 Buhârî, Teheccüd, 4.)

2 {ed-Duhâ, 93/1-3.}

3 {Tebbet, 111/4.}

4 eş-Şuarâ, 26/214.

Allah Teâlâ'nın azâbıyla korkutarak dîn-i İslâm'a davete memur olduğunda bu da'vet-i seniyyeyi, "Bizi bunun için mi topladın?" diye söze başlayıp ağzını bozarak karşılayan Ebû Leheb olmuştu.

Sana ey şâh-ı rusül uymayanın bitmez işi
Bû Leheb gibi anın "Tebbet" olur serzenîşi.

LUGAVÎ TAHLİLLER VE BAZI RİVAYETLER

Hadîs-i şerifteki اشتكا kelimesini şârihler Cevherî'den, İbn Esîr'den naklen "maraz" ile tefsir ediyorlar ve taab ve fütûrdan ibarettir diyorlar. *Kâmus* mütercimi Âsım Molla da, "Şikâyet, izhâr-ı bess ü hüzün ve ihbâr-ı zaâf-ı hâlden ibarettir" diyor. Risâletmeâb efendimizin şikâyeti neden ibaretti, rahatsızlıkları ne idi? İşte bu cihet, bu hadisin turuku rivâyâtından hiçbirisinde bildirilmemiştir. Bazı şârihlerin sebep-i şikâyet olarak dermeyen ettikleri şeyleri de şârih Aynî beğenmeyerek câiz ki diyor: Vahyin teahhuru, böyle bir iki gece namaza kalkamayacak derecede zaaf ve fütûru mûcip olmuştur.

Bu hadisi Buhârî'nin "Tefsîr-i Kur'ân"daki rivayeti şöyledir: قالت امرأة يا رسول الله ما أرى ¹ صاحبك إلا أبطأ عنك Bu rivayetdeki kadının "Yâ Resûlellah!" diye hitap etmesine ve Cibrîl hakkında sâhib-i Resûlullah demesine bakılırsa bu kadın, Ümmü Cemîl'den başka bir kadındır ve istihzâ kastıyla değil, berây-ı teessür bu sözü söylemiştir.

Teahhur-i vahiy, betâet-i vahiy, inkitâ-ı vahiy namlarıyla kaydolunan bu hadisenin müddet-i devâmı hakkında da müellifler müteaddit rivayetler dermeyen ediyorlar. İbn Abbas tefsirinde İsmâil b. Ziyâd eş-Şâmî'nin rivayetinde bu inkitâm kırk gün, Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'ında on beş, İbn Cüreyc'den gelen bir haberde on iki, bazı râviler tarafından da yirmi beş gün devam ettiği bildirilmiştir.

Sebeb-i inkitâ hakkında da rivayetler müteaddittir: İbn İshak diyor ki: Cibrîl'in sebep-i teahhuru, bir kere müşrikler Resûl-i Ekrem'e Zülkarneyn'den, ruhtan sual etmişlerdi. Fahr-i âlem efendimiz de onlara bir gün sonra cevap vaad etmişti. Bunun üzerine bir müddet vahiy teahhur etti. Hadiste bildirildiği veçhile şemâtet-i âdâ başlayınca derhal ² وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا. إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ sûresi nâzil olmakla beraber kerîmesiyle bir tenbîh-i ilâhî de onu takip etti. Bu âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: "Sakın habibim! Yapacağın bir iş için 'Allah dilerse' demedikçe, 'Bunu yarın muhakkak yaparım!' deme!"³ İşte inkitâ-ı vahye sebep olarak kaydolunan rivayetlerin en meşhuru budur. Vâhidî'nin, hâdime-i nebevî Havle'ye müntehî olan bir rivayeti de vardır. *Tefsîr-i Neseî*'de İbn Cerîr'den bir haber de nakledilmiştir. Bahsin uzamasından içtinap ederek bunları nakletmedik.

رب الضحى ورب و اللیل ve emsâl-i kasemlerde "rab" ism-i şerifi mukadderdir: اللیل "Duhânın ve gecenin sahibi olan Allah Teâlâ hakkı için" demektir. Duhâyı Katâde ve

1 {Rivayetdeki 'أبطأ عنك' ifadesi kaynakta 'أبطأك' şeklindedir. B4951 Buhârî, Tefsîr (Duhâ), 2.}

2 el-Kehf, 18/23{-24}.

3 Aynî, III, 91.

Mukâtil “sadr-ı nehâr / gün ortası” diye tefsir etmişlerdir ki, kaba kuşluğu takip eden ve nısfü'n-nehâra yaklaşan zamandır. Âyet-i kerîmede “duhâ”, “leyl”e mukabil zikredilmiş bulunduğundan *Tefsîr-i Neseî*'de “duhâ” ile şâriin maksudu, nehârın hey'et-i mecmûasıdır, denilmiştir.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَرَقَهُ وَفَاطِمَةَ بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً فَقَالَ
أَلَا تُصَلِّيَانِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْفُسَنَا بِيَدِ اللَّهِ فَإِذَا شَاءَ أَنْ يَبْعَثَنَا بَعَثَنَا فَاَنْصَرَفَ حِينَ
قُلْنَا ذَلِكَ وَلَمْ يَرْجِعْ إِلَيَّ شَيْئًا ثُمَّ سَمِعْتُهُ وَهُوَ مُوَلِّ مَوْلٍ يَضْرِبُ فِخْذَهُ وَهُوَ يَقُولُ وَكَانَ الْإِنْسَانُ
أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا.

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan “Bir gece Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kendisine ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kızı Fâtîma'ya (ziyaret için) geldiği ve ‘Siz namaz kılmaz mısınız?’ (diyerek teheccüd namazına teşvik) buyurduğu” rivayet edilmiştir.

(Ali el-Murtazâ rivayetine devamla demiştir ki): “Ben, yâ Resûlellah! Hayatımız Allah'ın yed-i kudretindedir, bizi uyandırmak dilerse uyandırır” dedim. Biz böyle cevap verince Resûlullah geri döndü ve bana hiç cevap vermedi. Yalnız yüzünü bizden çevirirken Resûlullah'ın (mübarek elini) dizine vurarak, ¹ “Umumiyetle insanlar, ne de çok cidalci oluyor” buyurduğunu işittim. {B1127 Buhârî, Teheccüd, 5.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî “İ'tisâm”, “Tevhîd”, “Tefsîr” bahislerinde de zikretmiştir. Müslim ile Nesâî de “Kitâbü's-Salât”ta, tekrar Nesâî “Kitâbü't-Tefsîr”de rivayet etmiştir. Bu hadisi, Buhârî gece namazına ve nâfile namaza bilâ-icap teşvik hususundaki hadislere dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu babda Buhârî'nin daha üç hadisi vardır. Bunlardan birisi Ümmü Seleme hadisidir ki, tercümesi 95. olarak geçmiştir. İkincisi, tercümesi bunu

1 {el-Kehf, 18/54.}

takep edecek olan Hazret-i Âişe hadisidir. Üçüncüsü de metne ait bazı kelime farklarıyla beraber 411. olarak geçmiştir.

Bu hadisin Buhârî'deki sûret-i sevki şöyledir: أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ... Bu seneddeki birinci râvi bulunan Ali b. Hüseyin, Zeynelâbidîn unvân-ı fâhiriyle ve yüksek ilmiyle, faziletiyle şöretşiâr olan bir hafîd-i nebevîdir. Zeynelâbidîn hazretlerinin pederinden, ceddinden rivayet etmek suretiyle vâki olan isnadı, ehl-i hadîs indinde “esahh-ı esânîd, eşref-i esânîd” sayılır.

HADİSİN ÂYET-i KERİME İLE İZAHI

Hadisteki طرق gece ziyaretine denir. Bu cihetle ليلة kelimesi tekit ifade ediyor. Resûl-i zîşân efendimizin جَدَلًا كَثْرَ شَيْءٍ buyurmaları, Hazreti Ali'nin hazır cevaplığına hayret etmiş olmalarına mebnîdir. Yoksa “cedel” bâtilda husûmet ve müdafaa demektir. Hazreti Ali'nin, أَنفَسَا بِيَدِ اللَّهِ “Hayatımız Allah'ın yed-i kudretindedir” kavli belîği, اللَّهُ يَتَوَقَّى الْآنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى âyet-i kerîmesinden¹ iktibas edilmiştir. Meâl-i şerifi, “Ruhlar öldüklerinde ve ölmeyip uykuya daldıklarında, Allah Teâlâ bu ruhları yed-i kudretine alır. Bunlardan kendisine ölüm takdir ettiğini elinde tutar, bırakmaz. Ölüm mukadder olmayan uykudakini de, muayyen bir zamana kadar bırakır” ki, bu bırakılma, şuurun iadesi ve uykudan uyanma keyfiyetidir. Şimdi âyet-i kerîmeyi bu suretle tefsir edip de cenâb-ı murtazânın irticâlen söylediği أَنفَسَا بِيَدِ اللَّهِ vecîze-i edebiyesi bir kere daha okununca bu muhterem Peygamber damadının ilmî, edebî mevki-i bülendi, zekâ ve dehâsının şümül ve vüs'ati daha fazla bir vuzuhla anlaşılır. Âyet-i kerîmenin ruhunu ifade eden bir vecîze ile Hazreti Ali'nin cevap vermiş olmasından dolayıdır ki, Peygamberimiz bu âlî ve irticâlî cevaba hayran olmuşlar ve hayranlıklarını mübarek elini dizine vurmak ve bir âyet okumak suretiyle izhar buyurmuşlardır. Diz dövmek teessür ve teessüf sırasında yapılırsa da burada hadisenin seyrine göre taaccüb mânası maksuttur.

Bu Hadîs-i Şeriften İstifade Edilen Hakikatler

1. Yerine göre sükûtun en belîğ bir cevap olduğu,
2. Taaccüb sırasında darb-ı fahzın cevazı,
3. Kur'ân-ı Kerîm'den mâna intizâ edilebileceği,
4. كَانَ الْإِنْسَانُ كَافِرًا kavli şerifinden mâna-yi âm mültezem olup küffâra has olmadığı,
5. Hazreti Ali'nin güzîde bir menkıbesi.

Şârih İbn Battal, ülü'l-emrin nevâfilde şiddet iltizam etmeye hakkı olmadığı hükümünün de istifade edilebileceğini Mühellebî'den naklediyor. Müşârün ileyh demiştir ki: Resûl-i Ekrem, Hazreti Ali'nin itizârını kâfi görmüşlerdi. Farz bir namaz olsaydı “enfüsünâ bi-yedillâh” cevabını kâfi göremezlerdi.

1 ez-Zümer, 39/42.

TERCEME-İ HÂLLER

Bu hadîs-i şerifin izahında hânedân-ı nübüvvetpenâhîye mensup üç mühim zatın tercüme-i hâllerinden bahsedeceğiz: Dâmâd-ı nebevî Ali b. Ebû Tâlib, kerîme-i nebevî Fâtımatüzzehrâ, hafîd-i risâletpenâhî Ali Zeynelâbidîn radiyallahu anhüm.

1. Emîrül-mü'minîn Hazret-i Ali, Ebül-Hasan b. Ebû Tâlib b. Abdülmuttalib b. Abdümenâf el-Hâşimî'dir (Vâlidisi Fâtıma bint Esed b. Hâşim b. Abdümenâf'tır. Mekke'de müslüman olmuş, Medine'ye hicret etmiş ve Resûl-i Ekrem'in sağlığında vefat ederek cenaze namazı Resûl-i Ekrem tarafından kılınmıştır). Dördüncü olarak halîfe-i müslimîn olmuştur. Büyük oğlu Hazret-i Hasan ile künyelenmiştir. Taraf-ı risâletpenâhîden Ebû Tûrâb künyesi¹ de bahşedilmişti. Bunlardan başka Resûl-i Ekrem, ashap arasında uhuvvet akdettiklerinde cenâb-ı murtazâyı kendileri için intihab ederek, "أنت أخي في الدنيا والآخرة" *"Yâ Ali! Sen benim dünyada da, âhirette de kardeşimsin!"*² buyurmakla "Ehû Rasûlillâh" künyesini de haizdi. Murtazâ, Haydar, Esedullah lakaplarıyla yâdolunmuştur. Bi'set-i Muhammediyye'nin ikinci günü on iki yaşında müslüman olmuştu. Ebû Tâlib'in dördüncü oğlu olup kardeşleri Tâlib, Akîl, Ca'fer-i Tayyâr'dan küçüktü.

Resûl-i Ekrem efendimiz Medine'ye hicret ederlerken bazı emanetleri ashabına teslim etmek üzere Hazreti Ali'yi Mekke'de bırakmış ve firâş-ı saâdetlerinde yatmasını tavsiye buyurmuştu. Vesâyâ-yı seniyyeyi tamamıyla ifa edip Resûl-i Ekrem'den bir gün sonra da cenâb-ı murtazâ ailesiyle birlikte Medine'ye hicret etmiştir. En meşhur şüc'ân-i İslâm'dan olup Bedir, Uhud, Hendek gibi bütün meşâhidde maiyyet-i risâletpenâhîde bulunmuş ve her birisinde ayrı ayrı musâb olmuştur. Uhud Gazâsı'nda ise on altı cerîha almıştı. Yalnız Tebük esnasında cânib-i risâletten Medine'ye muhafız ve nâib tayin buyurulmakla bu gazâda bulunamamıştır. Hayber'in fethi sırasında sancak-ı saâdet cenâb-ı

1 Bu "Ebû Tûrâb" yani "toprak babası" künyesinin tesmiyesini Müslim, Sehl b. Sa'd radiyallahu anhtan şöyle rivayet etmiştir: Bir kere Resûl-i Ekrem, Fâtıma radiyallahu anhânın evine gelmişti. Hazret-i Ali'yi evde göremeyince Hazret-i Fâtıma'ya:

— "Aman oğlu nerededir?" diye sordu. Hazret-i Fâtıma:

— "Aramızda bir hoşnutsuzluk oldu, bana hiddetlenip gitti" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem orada bulunduğu birisine:

— "Haydi git, bak Ali nerededir?" buyurdu. O kimse gidip bir müddet sonra geldi:

— "Yâ Resûlellah! Mescidde uyuyor" dedi. Resûl-i Ekrem mescide geldiğinde Ali'yi omuzundan ridâsı düşmüş, vücuduna toprak bulaşmış bir halde uyur buldu. Bir taraftan mübarek eliyle Ali'nin vücudundaki toprağı siliyor, bir taraftan da:

— "Kalk yâ Ebâ Tûrâb! Kalk yâ Ebâ Tûrâb!" diye uyandırıyor.

Ebû Tûrâb künyesi, Resûl-i Ekrem'in bu iltifatını yâda vesile olduğu için cenâb-ı murtazâ bu künye ile çağırılmasını pek ziyade hoşlanırdı. {B6280 Buhârî, İsti'zân, 40.}

2 عن سعد بن أبي وقاص قال لما أخى رسول الله صلى الله عليه وسلم بين أصحابه فجاء علي تدمع عيناه فقال يا رسول الله أخيت بين أصحابك ولم تؤاخ بيني وبين أحد . فقال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : أنت أخي في الدنيا والآخرة . {Önceki baskıda Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan rivayet edildiği bildirilen hadisin râvisi, kaynakta 'İbn Ömer' olarak zikredilmektedir. T3720 Tirmizî, Menâkıb, 20.}

haydarın yed-i kifâyetine verilerek artık fetih ve zaferin bu şerefli ve âhenîn el ile vuku bulacağı ihbar buyurulmuş ve bu tebşîr-i risâletpenâhî aynen tahakkuk etmişti.¹

Hazreti Ali şecaati nisbetinde ilmî bir dehya mâlikti. Fesahat ve belâgati, talâkat-ı beyânı müstesna bir derecede olmakla beraber asrının mâlûmu olan ulûma vâkif bir nâdire-i zaman idi. Hikmetâmez emsali ve birçok huteb ve eş'ârı nakledilmiştir. Hiç şüphesiz ilim ve kazâda ashâb-ı kirâm arasında birinci tabakada idi. Şeyhayn hazerâtı, Hazreti Ali'nin feyz-i ilminden istifade etmişlerdir. Hazreti Ömer, أفضانا علي "Reyinde ve hükmünde en isabetli kadımız, fakihimiz Ali'dir" buyurmuştur. Saîd b. Müseyyeb, "Bir emr-i mühimde Hazreti Ali'nin bulunmadığı meclis-i müşâverede Hazreti Ömer, Cenâb-ı Hakk'a sığınır" demiştir. Kendisinden oğulları Hasan, Hüseyin; Muhammed, Fâtıma, İbn Ömer, İbn Abbas rivayet etmiştir.

Mesrûk der ki: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ashabını kokladım. Bunların ilimlerini altı zata müntehî buldum ki, Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Ömer, Zeyd b. Sâbit, Ebû'd-Derdâ, Übey b. Kâ'b'dır. Sonra bunları da ayrı ayrı kokladım. Bunların ilimlerini de Ali ile İbn Mes'ûd'a müntehî buldum.

Hazreti Ali'nin ahkâm ve fetâvâsı intişar etmiştir. Lâkin İbn Kayyim'in dediği veçhile gulât-ı Şîa kendisine muhabbette ifrat ederek bunlara türlü türlü yalan karıştırmakla onun ilminden çoğunu ifsat eylemiştir. Bu sebeple İmam Buhârî, İbn Sîrîn'in Hazret-i Ali'den rivayet edilen ahbâr ve fetâvânın kizb olduğuna hükmettiğini nakil ve rivayet etmiştir. Ali kerremallahu vecheh de bu esefnâk halden bizzat şikâyet ederek, إن في هذا لعلم لو أصبت حملة "Şu kalbim ilimle dolu fakat sahîh olarak hıfz ve nakledecek râviye tesadüf etseydim" dermiş. Bu sebeple ashâb-ı sıhâh Hazreti Ali'nin yalnız Ehl-i beyt'i yahut Abdullah b. Mes'ûd hazretlerinin ashabı tarikleriyle rivayet edilen ehâdis ve kazâyâsına itimat etmişlerdir.

Hazreti Ali'nin ilim ve kazâda haiz olduğu mertebe-i âliye hakkında Tirmizî'nin tahrîc ettiği, أنا دار الحكمة وعلي بابها² hadisini Ali el-Kârî *Mevzûât*'ında münkerdir, diyor. Sonra İbn Maîn'in, "Bu hadis yalandır, aslı yoktur" dediğini naklediyor. Sehâvî de, "Bu hadis için veh-i sahîh yoktur" demiş. İbn Hacer el-Askalânî'den sorulduğunda o da, "Bu hadis, hadîs-i hasendir" diye cevap vermiştir.

Cenâb-ı haydar, Hazret-i Osman'ın vak'a-i dilsûz-ı şehâdetinden sonra makâm-ı hilâfete geçmiş ve icmâ-ı ümmetle kendisine biat edilmişti. Beş sene makâm-ı hilâfette kalmıştır. Gûnâgûn girdibâd-ı rûzigâr ile geçen bu müddetin hitamında ve hicret-i seniye-

1 عن الأكوخ رضي الله عنه في غزوة خيبر: فلما كان مساء الليلة التي فتح الله في صباحها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم « لأعطين الراية غدا رجلا يحب الله ورسوله أو يحبه الله ورسوله يفتح الله عليه. فإذا نحن بعلي فما نرجوه فقالوا هذا علي فأعطاء رسول الله صلى الله عليه وسلم الراية ففتح الله عليه [أخرجه البخاري ومسلم]

{Önceki baskıda "el-Ekva" şeklinde yazılan râvi ismi, kaynakta "Seleme" olarak zikredilmektedir. B3702 Buhârî, Fezâilü ashâbî'n-nebî, 9.}

2 {T3723 Tirmizî, Menâkıb, 20.}

yenin kırkinci yılı ramazanın on yedinci günü sabah namazında Abdurrahman b. Mülcem namında bir Hâricî tarafından zehirli bir kılıçla vurulmuş ve iki gün sonra şehîden Kûfe'de vefat etmiştir. Vefatında altmış üç yaşında idi. Elyevm Necef'te bulunan türbesi Âlî Büveyh Adudüddeve tarafından inşa edilmiştir.

Hazret-i Ali gayetle âlicenap ve merhametli idi. Gıllüğüştan ârî, nezih bir kalbe mâlikti. Mizah ve letâifi severdi. Orta boylu, buğday renkli, iri gözlü idi. Baş çıplaktı. Beyaz ve gür sakallı idi. Bazan sakalını boyardı. Ayın on dördü gibi melih bir siması vardı. Güler yüzlü idi. Ashâb-ı kirâm arasında Ali b. Ebû Tâlib isminde başka bir sahâbî yoktur.

Ali Murtaza pek çok sitâyîş-i nebevîye mazhar olmuştur; Resûl-i Ekrem efendimiz, "Yâ Ali! Senin bana karâbetin, Hârûn'un Mûsâ'ya nisbet-i karâbeti gibidir. Şu kadar ki, benden sonra nübüvvet munkatı bulunduğundan peygamberlik pâye-i refâsından mahrum bulunuyorsun" buyurulmuştur.¹ Yine Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ali'ye muhabbet-i meâsir-i îmân ve ona buğz ve ihaneti de alâmet-i nifak ve şikâk addetmişti.² Seyyidinâ Ali'ye ait menâkıp, sayılamayacak derecede çoktur. Bunlardan bir kısmını Zehebî, *Fethu'l-metâlib fî menâkıbı Ali b. Ebî Tâlib* namındaki müstakil bir eserinde toplamıştır.³

2. Fâtımatüzzehrâ radiyallahu anhâ, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin muhterem kerîmesi ve müslüman kadınlarının seyyidesidir. Vâlidesi, Haticetülkübrâ radiyallahu anhâdır. Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem'in kızlarının en küçüğü idi. Fakat akl ü zekâ, hüsn ü cemal, zühd ü takvâ cihetiyle hepsinin yükseği bulunuyordu. Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan merfûan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz, "Fâtıma, cennetteki kadınların seyyidesidir"⁴ buyurmuştur. Misver b. Mahreme radiyallahu anhtan merfûan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte de, "Fâtıma, benden ayrılmış bir cüzdür, onu hoşnut eden her şey, beni memnun eder. Ona ezâ veren her şey de beni ezâlandırır"⁵ buyurmuştur. İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan merfûan rivayet edilen bir hadiste de, "Fâtıma, ismetini muhafaza etmiş bir kadındır. Cenâb-ı Hak kendisini ve zürriyetini cehenneme haram kılmıştır"⁶ buyurulmuştur.

Hazret-i Fâtıma Hicret-i Seniyye'den on üç sene evvel Mekke'de dünyaya gelmiştir. Uhud Vak'ası'ndan sonra cânib-i nebevîden Ali b. Ebû Tâlib'e nikâh edilmiştir. O zaman Hazret-i Fâtıma, on beş yaşını altı ay tecavüz etmişti. Hazret-i Ali de yirmi bir yaşında idi.

1 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لعلي: أنت مني بمنزلة هارون من موسى إلا أنه لا نبي بعدي [أخرجه البخاري ومسلم والترمذي] {M6217 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 30.}

2 لا يحبك إلا مؤمن ولا يبغضك إلا منافق {T3736 Tirmizî, Menâkıb, 20.}

3 Terceme-i hâldeki mâlûmat Aynî, *Tezkiretü'l-huffâz, Hulâsa*'dan alınmıştır.

4 قال النبي صلى الله عليه وسلم لفاطمة: أما ترضين أن تكوني سيدة نساء أهل الجنة وإنك أول أهلي لحوقا بي. فضحكت. [أخرجه البخاري ومسلم عن عائشة رضي الله عنها] {B3624 Buhârî, Menâkıb, 25.}

5 قال النبي صلى الله عليه وسلم: فاطمة بضعة مني، يريني ما أرابها ويؤذيني ما آذاها. {B5230 Buhârî, Nikâh, 110.} وفي رواية البخاري: فاطمة بضعة مني فمن أغضبها أغضبني. {B3714 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 12.}

6 قال النبي صلى الله عليه وسلم: إن فاطمة حصنت فرجها فحرمها الله وذريتها على النار [خلاصه] {MK19523/15 Taberânî, *el-Kebîr*, XXII, 406, no:1018.}

Resûl-i Ekrem efendimizin diğer kerîmelerinin evlâdı olmayıp, olanlar da küçük yaşta vefat ettiklerinden, resûl-i zîşânın nesl-i pâki, Hazret-i Fâtîma'nın evlât ve ahfadına münhasır kalmıştır. Hasan, Hüseyin, Muhsin isimlerinde üç erkek ile Ümmü Külsüm, Zeyneb isimlerinde iki kız evlâdı dünyaya gelmiştir.

Hazret-i Fâtîma, duru beyaz bir simaya mâlik olduğundan Zehrâ lakabı ile yâd buyurulmuştur. Zühd ü takvâsı gibi ilmî ve edebî hissi de çok yüksekti.

Peder-i âlîleri hâtemü'l-enbiyâ efendimizin irtihâl-i dâr-i bekâ buyurdıklarında bir kere Ravza-i Mutahhara'yı ziyaret edip üzerinden bir kabze toprak alıp koklayarak şu mer-siyeyi söylemiştir:

ماذی علی من شم تربة أحمد
أن لا يشم مدى الزمان غواليا¹
صبت علي مصائب لو أنها
صبت على الأيام صرن لياليا

Mânası şöyledir: “Mefhar-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem merkad-i mübârek-i hâki-ıtırnâkini koklayan insan, müddet-i hayatında en kıymetli kokuları koklamaktan ebedî müstağni olur. Babam, server-i enâm sallallahu aleyhi ve sellem irtihali hengâmı gönlüme öyle kara musibetler döküldü ki, bu âlâm ve mesâib şu gündüzler üzerine dökülseydi o nurlu gündüzler, karanlık gece kesilirlerdi.”

NAZMEN TERCÜMESİ

Muhammed Mustafâ'ya ravza-i ridvân olan hâki
Kokanlar istemez kokmak bahadâr hiç ıtırnâki
Vefatıyla döküldü gönlüme öyle mesâib kim
Leyâl âsâ karartırdı dökülseydi şu eflâki.

Hazret-i Fâtîma'dan sekiz hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan birisini Buhârî ile Müslim müttefikan rivayet etmiştir. Kendisinden Hazret-i Ali, oğlu Hüseyin, Âişe, Enes radiyallahu anhüm gibi zevat rivayet etmiştir. Resûl-i Ekrem'den altı ay sonra vefat etmiştir. Zevci Ali radiyallahu anh tarafından gasledilip namazı kılınarak geceleyin defnedilmiştir. Namazının Hazret-i Abbas tarafından kılındığı hakkında da bir rivayet vardır.²

3. Ali Zeynelâbidîn Hazretleri, gerek ilmi, gerek verâ ve takvâsı cihetiyle Hâşimîler'in güzîde bir simasıdır. Zührî, “Ali b. Hüseyin'den daha fakih bir kimse görmedim. Şu kadar ki, hadis az rivayet ederdi” demiştir. Saîd b. Müseyyeb de, “Ali b. Hüseyin'den daha müt-taki bir kimse görmedim” dermiş. Zeynelâbidîn unvân-ı fâhîrinin sebab-i tesmiyesini hak-

1 Birinci beytin sonundaki (gavâlî), gâliyenin cem'idir. Gâliye “kıymetli güzel koku”ya denir. *Kâmus Tercümesi*'nde ve “Bâbü'l-yâ”, “Faslü'l-gayn”da gâliye, “tîb-i ma'rûf” adıdır, Türki'de tahrifle “kalye, misk” derler. Mürekkebât-ı kadîmedendir. İbtidâ anı icat eden Câlînûs'tur. Asıl maddesi misk, anber, ban yağı, aselbend ve hoşbû mukattar sulardır. Kıymetli olması vech-i tesmiyesidir.

2 Bu terceme-i hâlin mehzaları *Hulâsa*, s. 425; *Aynî*, I, 941.

kında İmam Mâlik şöyle demiştir: “Benim duyduğuma göre Ali b. Hüseyin vefatına kadar her gece ve gündüz 1000 rek’at namaz kılmaya devam etmiş ve bu cihetle kendisine “Zeynelâbidîn” denilmiştir.

Zeynelâbidîn hazretlerinin, ceddi Hazret-i Ali’den mürselen rivayeti vardır. Pederi Hazret-i Hüseyin’den, amcası Hazret-i Hasan’dan, Hazret-i Âişe’den, Safiyye bint Huyey’den, Ebû Hüreyre’den, İbn Abbas’tan ve daha başkalarından rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu Muhammed Bâkır, Zeyd, Ömer, Abdullah, Zeyd b. Eslem, Âsım, Zührî, Yahyâ b. Saîd, Ebû’z-Zinâd rivayet etmişlerdir. İbn Ebû Şeybe, Zührî’nin ashâb-ı esânîdi senedi olduğunu söylediğine yukarıda işaret etmiştik. Târîh-i vefâtı *Tezkiretü’l-huffâz*’da doksan dört, *Hulâsa*’da ise Ebû Nuaym’dan naklen doksan iki olarak kaydedilmiştir.

579

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيَدْعُ الْعَمَلَ وَهُوَ يُحِبُّ أَنْ يَعْمَلَ بِهِ خَشْيَةً أَنْ يَعْمَلَ النَّاسُ بِهِ فَيُفْرَضَ عَلَيْهِمْ وَمَا سَبَّحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سُبْحَةَ الصُّحَى قَطُّ وَإِنِّي لَأَسْبِحُهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiş, Hazret-i Âişe demiştir ki: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, halk, onunla amel eder de üzerlerine farz kılınır korkusuyla işlemesini sevdiği bir kısım hayırlı işi (işlemeyip) bırakmak mûtadı idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem asla duhâ namazı da kılmamıştı. Duhâ namazını ancak ben kılardım.” {B1128 Buhârî, Teheccüd, 5.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî’den başka Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de “Kitâbü’s-Salât”ta tahrîc etmişlerdir. Dördünün tarîk-i rivâyeti İmam Mâlik’te birleşmekte, İmam Mâlik de Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî’den rivayet etmektedir. Hazret-i Âişe bu hadiste, “Resûl-i Ekrem bazı hayır ve ibadetleri işlemeyi arzu ettiği halde, ümmete farz kılınır düşüncesiyle bırakırdı” demekle bunları hiç işlemezdi, demek istemiyor. Çünkü gece namazının Resûl-i Ekrem’e farz veya nâfile kılındığı “Kitâbü’t-Teheccüd”ün ilk hadisinde izah edilmişti. Belki Hazret-i Âişe bu hadisinde Resûl-i Zîşan efendimizin bu ubûdiyet lâzîmelerini cemaat halinde eda etmekten çekindiklerini bildirmek istemiştir. Bunun en vâzih delili de tercümesi 411 numara ile geçen Hazret-i Âişe’nin diğer bir hadisidir ki,

Buhârî *Sahîh*'inde, bu izah etmekte bulunduğumuz hadisten sonra tekrar zikretmiştir. O rivayetinde Âişe es-Sıddîka hazretleri diyor ki: Resûl-i Ekrem iki gece ashabına gece namazı kıldırmaşlardı. Fakat üçüncü veya dördüncü gece namaza çıkmadılar ve sabahleyin ashabına hitap edip, “*Bu akşam namaza kalkmaklığıma bir mâni yoktu. Şu kadar ki, bu suretle an-cemâatin gece namazına devam edilerek taraf-ı ilâhîden farz kılınmasından endişe ettim.*”¹ İşte bu rivayetinde Sıddîka-i müşârûn ileyhâ münferiden gece namazına devam buyurulduğuna işaretle beraber endîşe-i seniyyelerinin yalnız cemaatle salât-ı leylin edasına müteveccih olduğunu ifade etmiş oluyor.

Hadîs-i şerifin ikinci kısmında, “Duhâ namazını Resûl-i Ekrem kılmazdı. Onu yalnız ben kılardım” denilmesine gelince bu da muhtâc-ı izahtır.

Buhârî'nin böyle bir rivayeti Müverrik el-İclî'den de vardır. Müverrik demiştir ki: Bir kere İbn Ömer radiyallahu anhümâya, “Duhâ namazını kılar mısınız?” diye sordum:

- “Hayır, kılmam” diye cevap verdi.
- “Ömer kılar mıydı?” dedim, cevaben,
- “Hayır” dedi.
- “Ya, Ebû Bekir kılar mıydı?” diye sordum.
- “Hayır” diye cevap verdi.
- “Ya, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kılar mıydı?” dedim.
- “Resûl-i Ekrem'in kılıp kılmadığını bilmiyorum” diye cevap verdi.²

Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan da, “Bize ashâb-ı kirâm arasında, ‘Ümmü Hânî³’den başka, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazı kıldığını gördüğüne dair kimse hiçbir haber vermedi” demiştir.

Bu haberler duhâ namazının menfi bir cephesidir. Bunun bir de müsbet tarafı vardır ve bu cephe daha kuvvetlidir.

1. Ümmü Hânî demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü evime geldi ve iğtisâl buyurup sekiz rek’at namaz kıldı. Bu namazdan daha hafif bir namaz görmedim. Şu kadar ki rükû ve sücûdu tamamlıyordu.”⁴

2. Yine Ümmü Hânî'den: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü sekiz rek’at namaz kıldı. Bu namaz, duhâ namazı idi” dediği mervîdir.⁵

1 {B729 Buhârî, Ezân, 80.}

2 روى البخاري من حديث مورق العجلي: (قلت لابن عمر رضي الله عنهما أتصلي الضحى؟ قال: لا . قلت فأمبو بكر؟ قال: لا . قلت فالنبي صلى الله عليه وسلم؟ قال: لا إخاله) {B1175 Buhârî, Teheccüd, 31.}

3 Ümmü Hânî, Ebû Tâlib hazretlerinin kızı ve Hazret-i Ali'nin hemşiresidir. İsmi Fâhite'dir.

4 عن أم هانئ أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل بيتها يوم فتح مكة فاغتسل وصلى ثمان ركعات فلم أر صلاة قط أخف منها غير أنه يتم الركوع والسجود {Ibn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, 1, 331; B1176 Buhârî, Teheccüd, 31.}

5 وفي الصحيحين عن أم هانئ: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى يوم الفتح ثمان ركعات وذلك ضحى. {B1103 Buhârî, Taksîru's-salât, 12.}

3. Muâze bint Abdullah el-Adeviyye demiştir ki: “Hazret-i Âişe’den, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını kaç rek’at kıları?” diye sordum. Cevaben, “Dört rek’at kıları. Allah Teâlâ ne kadar dilerse o kadar da ziyade ederdi” buyurdu.¹

4. Enes b. Mâlik radiyallahu anh demiştir ki: “Bir seferde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını sekiz rek’at kıldığını gördüm.”²

5. Ümmü Dürre³ de demiştir ki: “Âişe radiyallahu anhâyi duhâ namazı kılarken gördüm. Sıddîka-i müşârün ileyhâ: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını dört rek’attan fazla kıldığını görmedim” demiştir.⁴

Duhâ namazını müsbit daha böyle birçok ehâdis-i şerifeyi *Zâdü’l-meâd*’da cemedten İbnü’l-Kayyim, sonra ricâl-i sahâbeden Ebû Saïd el-Hudrî, Ebû Zer el-Gıfârî, Zeyd b. Erkam, Ebû Hüreyre, Büreyde el-Eslemî, Ebû’d-Derdâ, Abdullah b. Ebû Evfâ, İtbân b. Mâlik, Enes b. Mâlik, Utbe b. Abdullah, Ebû Ümâme radiyallahu anhüm ve kadınlardan Âişe, Ümmü Hânî, Ümmü Seleme radiyallahu anhün. Bu cumhûr-ı sahâbe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazı kıldığını şehâdet etmişlerdir diye Hâkim’den naklediyor.

Sonra İbn Kayyim Taberânî’nin Ali, Enes, Âişe, Câbir radiyallahu anhümden Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını altı rek’at kılar olduğuna dair hadisler rivayet ettiğini de bildiriyor.

Usulen müsbit ile nâfi tesâdüm edince müsbit nâfiye tercih edilir. Çünkü müsbit nâfiye hafî olan ziyâde-i ilmi mutazammındır.

Sonra duhâ namazı hakkında *Sahîhayn*’da birçok vesâyâ-yı nebeviyye de vardır. Bu mübarek namazın muhafazası emredilmiştir, fâili medh ü senâ buyurulmuştur. Bunlardan bir tanesinin tercümesi 601 numara ile yakında gelecektir.

İzahı sadedinde bulunduğumuz Hazret-i Âişe hadisi hakkında İbn Abdülber⁵ demiştir ki: Ashâb-ı kirâmdan her fert için ehâdis-i nebeviyyenin kâffesini ihâta etmek

1 عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى أربعاً ويزيد ما شاء الله {M1665 Müslim, Müsâfirîn, 79.}

2 عن أنس رضي الله عنه قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في سفر صلى سبحة الضحى ثمان ركعات . {NM1183 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 456 (1/314).}

3 {Önceki baskıda ‘Dürre’ olarak kaydedilmiş olan isim, kaynakta ‘Zerre’ olarak zikredilmektedir. HM25252 İbn Hanbel, VI, 106.}

4 عن أم ذرة قالت: رأيت عائشة تصلي الضحى وتقول ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي إلا أربع ركعات [رواه أحمد] {Önceki baskıda Ümmü Dürre -أم ذرة- şeklinde yazılmış olan râvi ismi kaynakta Ümmü Zerre -أم ذرة- olarak geçmektedir. HM25252 İbn Hanbel, VI, 106.}

5 İbn Abdülber, Şeyhülislâm Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Abdülber’dir. Endülüs’ün en büyük imamıdır. 368 senesinde Kurtuba’da doğmuştur. Memleketi ulemâsından tahsîl-i ilim ettikten sonra bütün İslâm ilim merkezlerini gezmiş ve Mısır’da, Mekke’de ehl-i hadîse mülâzemet edip her birinden icâzet almıştır. Ebû Velîd el-Bâcî “Ebû Ömer seviyesinde bir muhaddis yoktur” demiştir. İbn Abdülber telifatının çokluğu ve güzelliği ile iştihar eden eâzımdan ma’duddur. Yalnız müntesip bulunduğu Mâlikî fukahası arasında değil, bütün ulemâ-yı İslâmiyye arasında sözleriyle, fikirleriyle istidlâl edilir güzide bir simadır. İmam Mâlik’in mezhebi üzere yazdığı *el-Kâfi* namında on beş cilt muazzam bir eseriyle

mümkün değildi. Birisinin bildiği bir vâkıayı öbürleri bilemezdi. Ehâdîs-i seniyyeye alâ vecih'l-ihâta vukuf, edvâr-ı ahîrede ehâdîs-i nebeviyye hadis kitaplarında toplandıktan sonra kurûnu ahîre ricâli için müyesser olmuştur. Hazret-i Resûl, duhâ vaktinde Hazret-i Âişe nezdinde nâdir bulunurdu. Çok zaman mescidde yahut misafir olarak ashabından birisinin yanında veyahut da ümmühâtü'l-müslimînden birisinin odasında bulunurdu. Bu sebeple Hazret-i Âişe, Resûl-i Kibriyâ'nın duhâ namazı kıldığını görememişti de, "Resûl-i Ekrem'in duhâ namazı kıldığını görmedim" demiştir.

Sonra bu nefî ve inkâr asl-ı salâta değil, muttariden müdâvemete müteveccih olabilir. Bu ciheti Müslim'in Muâze bint Abdullah el-Adeviyye'nin rivayet ettiği âtîdeki bir haber de teyit etmektedir.

Muâze demiştir ki: "Âişe radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını kaç rek'at kılardı?" diye sordum. Hazret-i Âişe, "Dört rek'at kılardı, Allah Teâlâ'nın dilediği kadar ziyade de ederdi" diye cevap verdi. Bu hadis yakında geçmiştir.

Hattâbî de, "Hazret-i Âişe bilmediğini, görmediğini değil; bildiğini, gördüğünü haber vermiştir" diyor. Fakat bu tevcihler, İbn Kayyim'in *Kütüb-i Sitte* ve diğer âsâr-ı hadisiyyeden senedleriyle *Zâdü'l-meâd*'da naklettiği bunca rivayetler ve bilhassa Müslim'in Muâze'den, Ahmed b. Hanbel'in Ümmü Dürre'den¹ tahrîc ettikleri hadisler karşısında bu tevcihlerin pek de yerinde olmadığı anlaşılır. Çünkü Resûl-i Ekrem'in duhâ namazı, Hazret-i Âişe için de meçhul olmadığını anlıyoruz.

Binaenaleyh şârih Aynî'nin tevcihi veçhile bu nefî ve inkâr, asl-ı salâta değil, belki devam ve muvâzabete müteveccih olmalıdır.

Nefî ve inkârın böyle asl-ı salâta değil, müdâvemete müteveccih olduğuna göre, Hazret-i Âişe izahıyla meşgul bulunduğumuz hadisinde, "Resûlullah'ın alêd-devâm duhâ kıldıklarını görmedim. Fakat bu duhâ namazını ben, devamlı olarak kılardım" demiş oluyor.

TERCEME-i HÂL

Hadîs-i şerifte ismi geçen **Muâze bint Adeviyye**, Ümmü's-Sahbâ el-Basriyye'dir. Âbide bir kadındır. Ali ve Âişe radiyallahu anhümâdan rivayeti vardır. Kendisinden de Ebû Kılâbe, Eyyûb, Âsım el-Ahvel gibi birtakım zevat rivayet etmiştir. İbn Maîn "Muâze sikadır" demiş. Zehebî de diyor ki: "Bana vâsıl olan habere göre Muâze geceleri ibadetle ihya eder ve 'Hayatta uyuyan göze hayret ederim. Benim bildiğime göre uzun uyku kabirdedir' dermiş." İbnü'l-Cevzî, Muâze'nin seksen üç tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir.²

ashâb-ı kirâmın terceme-i hâllerine dair *el-İstîâb*'ı, *el-İstizkâr*'ı misline tesadüf edilmeyen şaheserlerdir. 463 senesinde Şâtıba'da vefat etmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz*, III, 324).

1 {Kaynakta 'Ümmü Zerre' olarak geçmektedir.}

2 *Hulâsa*, s. 427.

عَنِ الْمُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيَقُومُ لِيُصَلِّيَ حَتَّى تَرِمَ قَدَمَاهُ أَوْ سَاقَاهُ
فَيَقَالَ لَهُ فَيَقُولُ أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟

TERCÜMESİ

Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhtan rivayet edilmiştir: Mugîre demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (gece) namaz kılmak için iki ayağı, yahut iki baldırı şişene kadar ayakta dururdu. Kendisine (Hazret-i Âişe tarafından: ‘Yâ Resûlellah! Allah, senin işlenmiş ve işlenmesi farzedilmiş günahlarını mağfiret etmiştir. İbadet hususunda niçin bu kadar meşakkat ihtiyar ediyorsunuz?’) denilirdi de, Resûl-i Ekrem, (‘Ben, bu gufrân-ı ilâhîye karşı gece namazı ile) şükreder bir kul olmayayım mı?’ diye cevap verirdi.” {B1130 Buhârî, Teheccüd, 6.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu Mugîre hadisini Buhârî, “Rikâk” ve “Tefsîr” bahislerinde de zikreder. Müslim, “Evâhir-i Kitâb”da, Tirmizî “Salât” bahsinde, Nesâî de “Salât”, “Tefsîr”, “Rikâk” bahislerinde, İbn Mâce de “Kitâbü’s-Salât”ta tahrîc etmişlerdir.

Buhârî “Teheccüd” bahsinde kadem-i saâdetin namazda uzun müddet tevakkuftan şiştiğine dair bir bab açmış ve orada yalnız bu hadîs-i şerifi zikretmiştir. Bu babın unvanında Hazret-i Âişe’nin, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, mübarek ayakları çatlayıncaya kadar kıyam buyururdu”¹ dediğini de ta’lîkan rivayet ediyor. Bu Hazret-i Âişe hadisini sûre-i Feth’in tefsirinde de müsneden rivayet etmiştir. Buhârî’nin metninde bu hadisin sûret-i sevki simâ’ tarikiyledir ve tabii daha kuvvetlidir. Fakat müellif Zebîdî, ihtisar zaruretine mebnî an’âneye tebdil etmiştir. Kerîme rivayetinde, ليقوم يصلي suretinde mazbuttur. Hazret-i Âişe hadisinde de كان يقوم من الليل suretinde rivayet edildiğinden tercümede kavis içinde gece kaydıyla takyid ettik ki, asıl mevzumuz budur. حتى ترم قدماه cümlesi müteaddit suretlerde rivayet edilmişse de bunların cümlesi bir mânaya delâlet ettiğinden izahından sarfınazar ettik.

“İn kâne”deki “in” edatı hemzenin kesriyledir, “inne-i sakile”den muhaffeftir. Aslı “innehu kâne”dir. Zamiri şân hazf ve “inne-i sakile” tahfif edilmiştir.

“Fe-yukâlu lehu” meçhul sîgasıyla rivayet edilmiştir. Ne mekûlü kavil, ne de kâil zikredilmiştir. *Tecrîd*’in aslı olan *Buhârî* metninde de böyledir, Hazret-i Peygamber’e ne

1 {Buhârî, Teheccüd, 6 (bab başlığı).} قام النبي صلى الله عليه وسلم حتى تفتط قدماه. انفتط الشقوق، انفتطت انشقت

denilmiş, kim söylemiş? Bunlar Buhârî'nin, Mugîre'den gelen rivayetinde meçhul bırakılmıştır. Bu iki noktayı Bezzâr'ın, Ebû Ya'lâ'nın, Taberânî'nin İbn Mes'ûd'dan, Enes b. Mâlik'ten, Ebû Hüreyre'den, Nu'mân b. Beşîr'den meâlen müttehid olan rivayetlerinden öğreniyoruz ki: "Allah senin işlenmiş ve işlenmesi tahmin edilmiş günahlarını mağfîret etmiştir" denilmiştir. Bu sözü söyleyene gelince, bunun da Hazret-i Âişe olduğunu Sıddîka-i müşârûn ileyhânın kendisinden öğreniyoruz. Hazret-i Âişe, *لم تصنع هذا يا رسول الله وقد غفر الله لك* "Yâ Resûlellah! Sizi Cenâb-ı Hak mağfûr etmiş, ibadet hususunda niçin bu kadar meşakkat ihtiyar ediyorsunuz" demiştir.¹ Bu rivayetleri tercümemizde uzunca bir fıkra olarak kavis içinde gösterdik.

BİR TEMBİH

Bazı ulemâ demiştir ki, Kitap ile Sünnet'te bazı enbiya için günah isnat edilmiştir. Meselâ Hazret-i Âdem hakkında *وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ*² buyurulmuştur. Bu ve emsali nususta vârit olan zünûbu enbiya, Kitap ve Sünnet'e izâfe edilerek lisân-ı Kur'ân ve hadis ile tekellüm edilmelidir. Kur'an ve Sünnet'in haricinde enbiyaya zünûb izâfe edilmemelidir.

Kitap ve Sünnet'te vârit olan zünûb da terk-i evlâ ile te'vil edilmiştir. Terk-i evlâ, enbiya için çok görülerek bundan "zenb, günah, mâsiyet" ile tabir edilmiştir. Nasıl ki bazı ulemâ *حسنات الأبرار سيئات المقربين* demişlerdir. Yani ebrâr-ı ümmetin işledikleri hayrat ve hasenat, mertebe-i kurbe vâsil olan ricâl-i mukarrebîn için seyyiât telakki edilir.

Şu halde Hazret-i Âişe'nin Resûl-i Ekrem efendimizden ibadet için fazla üzülmelerinin sebebini sorarken, "Sizin mâtekaddem ve mâteahhar yani geçmiş ve gelecek, işlenmiş ve işlenecek kâffe-i zünûbunuz afv ü mağfîret olunmuştur" demesi, sûre-i Feth'teki tebşîr-i ilâhîye izâfeten söylenmiş oluyor. Hatta Ebû Hüreyre hadisinde bu suretle tasrih de edilmiştir: *تفعل ذلك وقد جاءك من الله أن قد غفر لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر* "Yâ Resûlellah! Siz böyle meşakkatli bir ibadet hayatı yaşıyorsunuz. Halbuki geçmiş ve gelecek günahlarınızın tamamen mağfîret olunduğu Allah tarafından size tebşîr buyurulmuştur."³

TERCEME-İ HÂL

Râvi Mugîre b. Şu'be, İbn Âmir es-Sekafî'dir. Hendek Harbi sırasında müslüman olmuş, Hudeybiye'de bulunmuştur. Kendisinden 136 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan dokuz hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Bir hadisini Buhârî, iki hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Kendisinden oğlu Hamza ile Urve, Şa'bî rivayet etmişlerdir. Yemâme, Yermük, Kâdisiye gazâlarında bulunmuştur. Gayetle âkil, edip, fatîh, dâhi bir zat idi. Hicretin ellinci yılında vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 329).

1 {B4837 Buhârî, Tefsîr, (Fetih) 2.}

2 {Tâhâ, 20/121.}

3 {Bezzâr, *el-Müsned*, XIV, 330, no: 8002.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ أَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى صَلَاةُ دَاوُدَ وَأَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللَّهِ صِيَامُ دَاوُدَ وَكَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ وَيَنَامُ سُدُسَهُ وَيَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir. Abdullah b. Amr'a, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem demiştir ki: "Allah Teâlâ'ya en sevimli olan namaz, Dâvûd (aleyhisselâm)ın namazıdır. Yine Allah Teâlâ'ya en sevimli olan oruç, Dâvûd (peygamberin) orucudur. Dâvûd, gecenin yarısında uyurdu ve gecenin üçte birisinde namaz kılarıdı. Gecenin südüsünde yine uyurdu. Dâvûd, bir gün oruç tutardı, bir gün de iftar ederdi." {B1131 Buhârî, Teheccüd, 7.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, "Ehâdîs-i Enbiyâ"da da Kuteybe'den tahrîc etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce de "Savm" bahsinde, Nesâî hem "Savm" hem de "Salât" bahislerinde zikretmişlerdir. Hazret-i Dâvûd'un namaza tahsis ettiği sülüsü leyl, gece altı parçaya ayrıldıktan dördüncü ve beşinci parçalara tesadüf eden zamandır. Südüsü leyl de altıncı cüzüdüdür ki, fecrin tulûundan önceki zamandır ve tam seher vaktidir. Hazret-i Dâvûd'un dördüncü ve beşinci parçaları ibadete tahsisinin sebebi, bu zamanın bir sâat-i icâbet olmasından dolayıdır. 590. sayı ile tercümesi gelecek olan Ebû Hüreyre hadisinde, gecenin sülüsü ahîrinde dua edenlerin dilekleri verileceği, istiğfar edenlerin mağfaret olunacağı haber verilmiştir ki, gecenin beşinci parçası her iki cüzün nokta-i iştirâki oluyor. Seher vaktinin tekrar uykuya tahsis edilmesi de teheccüd namazından hâsıl olan yorgunluğu dinlendirmek maksadına mebnîdir.

الله إلى الصلاة daki "ehab" kelimesi "mahbûb" mânâsınadır, "sevimli" demektir. Ef'âl-i tafdülin bu yolda istimali pek azdır. Ekseriyetle fâil mânâsında istimal olunur. Cenâb-ı Hakk'ın muhabbeti, hayır irade buyurmasından kinayedir.

Bir gün yemek, bir gün iftar etmek suretiyle oruç tutmanın efdal olması, dâimî oruçlu bulunmaya kıyas ileldir. Kuvâ-yı bedeniyenin böyle dâimî bir ibadete tahsis edilmesi, sair ibadetlerden inkitâ müstelzim olduğundan Dâvûd peygamberin orucu efdal olmuştur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ أَحَبُّ الْعَمَلِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الدَّائِمُ قِيْلَ لَهَا مَتَى كَانَ يَقُومُ
قَالَتْ كَانَ يَقُومُ إِذَا سَمِعَ الصَّارِخَ وَفِي رِوَايَةٍ إِذَا سَمِعَ الصَّارِخَ قَامَ فَصَلَّى.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet edilmiş, Hazret-i Âişe demiştir ki: “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem en ziyade hoşlandığı ibadet, devamlı oldu.” Âişe’ye: “Resûlullah gece namazına ne zaman kalkardı?” diye sorulmuş, o da: “Horoz sesini işitince kalkardı” diye cevap vermiştir. Bir rivayette de Âişe: “Resûl-i Ekrem horoz sesi işitince kalktı, müteakiben namaz kıldı” demiştir. {B1132 Buhârî, Teheccüd, 7.}

İZAH

RÂVİLER, RİVAYETLER

Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî bu hadisi “Kitâbü’s-Salât”ta tahrîc etmişlerdir. Buhârî gerek bu hadisi, gerek bundan evvelki ve bundan sonraki hadisleri zikretmiştir. Zebîdî, “ve fi rivâyetin” kavliyle hadîs-i sâbıkın, başka bir tarik ile rivayetine işaret ediyor ki, bu da *Buhârî* metninden öğrendiğimize göre, Buhârî’nin “Muhammed b. Selâm”dan rivayetidir. Ebû Zer rivayeti böyledir. Birinci rivayeti ise “Abdân”dandır.

LUGAVÎ İZAHLAR

“ed-Dâim” lafzı devamdan me’huzdur ve örfî mülâzemet ve müdâvemet maksuttur, her zamana şümülû olan bir devâm-ı mutlak değil. Çünkü devâm-ı mutlak müteazzirdir ve binaenaleyh mâlâyutâkı tekliftir. Şu halde hadisten müstefâd olan mâna: “Resûl-i Zîşan’ın en çok sevdiği ibadet, gecenin muayyen zamanında kalkıp teheccüd namazı kılmaktı” demek olur.

“Sârih” horozdur. Sarha da “şiddetli sayha”ya denir. Horozun öttüğü zamanı tayin hususunda gecenin nısfı, ondan biraz evvel veyahut biraz sonra veya sülûs-i ahîr olmak üzere horoz sesi kadar çok noktainazar dermeyan etmişlerdir. Horoz, bu vakitlerin hepsinde öter, fakat şârih İbn Battal’ın dediği gibi, onun çılgınca sayhalarının tevâlîsi ancak sülûs-i ahîrde duyulur. Dâvûd peygamberin Cenâb-ı Hakk’a sevimli gelen teheccüd namazının vakti de bu değil mi idi? Sâat-i icâbetin de sülûs-i ahîrde olduğunu 590 rakamıyla tercümesi gelecek Ebû Hüreyre hadisinde göreceğiz. Bunlar, Hazret-i Âişe’nin maksadı, sülûs-i ahîr olduğuna bize pek güzel rehberlik edebilirler.

HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerifte ibadete teşvik ve tergîb vardır. Az, fakat devamlı olan ibadetin, çok fakat inkitâa mâruz olan ibadetten hayırlı olduğunu da bu hadisten öğreniyoruz. Meşak-

katsiz, külfetsiz yapılan ibadetler hiç şüphesiz nefsin neşât ve inşirahını ve bu suretle devamını mûcip olur. Binaenaleyh ibadette itidal ve iktisat iltizam, gulûv ve ifrattan içtinap edilmesini de bu hadisten istifade ediyoruz.

“Resûlullah gece namazına ne zaman kalkardı?” diye soran zat, bu hadisi Hazret-i Âişe’den rivayet eden Mesrûk b. Ecdâ’dır. Bunu Buhârî’nin hadisi sûret-i sevkinden anlıyoruz. Bundan başka Mesrûk, “Resûl-i Ekrem hangi ibadeti çok severdi?” diye de sormuş, Hazret-i Âişe de, “devamlı ibadeti” diye cevap vermiştir. Zebîdî merhum hadisi ihtisar ederken hadisin sual ve cevap mahiyetinde olan şeklini de değiştirmiştir. Müellifin ihtisar için metn-i Buhârî’de fazla tasarruf ettiği hadislerden birisi de budur.

وَفِي رَوَايَةٍ عَنْهَا قَالَتْ مَا أَلْفَاهُ السَّحْرُ عِنْدِي إِلَّا نَائِمًا تَعْنِي النَّبِيُّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir haberde Sıddîka-i müşârün ileyhâ demiştir ki: Seher vakti onu, benim yanımda muhakkak uyur bulurdu. Hazret-i Âişe (onu zamîr-i gâibiyle), Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi kastetmiştir. {B1133 Buhârî, Teheccüd, 7.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce de “Kitabü’s-Salât”ta tahrîc etmişlerdir.

“Mâ elfâhû”, “mâ vecedehû” ile tefsir edilmiştir. Seher, yukarıda denildiği üzere tulû’-ı fecirden evvelki vakittir.

Resûl-i Ekrem efendimizin seher vakti uykuda buldukları, bu hadisten sarâhaten mâlûm oluyor. Yalnız bu uykunun mebedei bildirilmiyor. Bu cihetle hadis şârihlerinden bazıları bunu, horoz sesiyle kalkıp namaz kıldıktan sonraki uykudur diyor. Fakat şârih Aynî, yukarıda Hazret-i Âişe’nin 574. olarak tercümesi geçen hadisindeki rivayeti veçhile sabah namazının sünnetini kıldıktan sonraki ızticâ’ buyurmalarıdır diyor ve delil olarak da Müslim’in bir tercemesinde, “Bâbü’l-İzticâ’ ba’de rek’ateyi’l-fecr” demesini, müteakiben de izahı sadedinde bulunduğumuz bu hadisi rivayet etmesini gösteriyor. Yine 574. hadise istinaden nevmi, ızticâ’ ile tefsir etmiştir. Bu nevm, Dâvûd aleyhisselâmın südüs-i leyldeki uykularıdır da deniliyor ki, seher vaktindeki uykudan ibarettir. Şârih İbn Battal diyor ki: “Resûl-i Ekrem’in seher vaktindeki uykuları ramazân-ı şerif hariç olmak üzere uzun gecelere mahsustu.” Ramazân-ı şerifte ise sahurun tehiri, tercümesi 912. olarak gelecek diğer bir hadis ile sabit olmuştur.

BİR SUAL. “Mâ elfâhü” de gâib zamiri Resûl-i Ekrem’e râci olduğuna göre, kable’z-zikir izmâr gibi metn-i hadîste bir edebî mahzur yok mudur?

CEVAP. Yoktur: Bu hadisi Hazret-i Âişe’den rivayet eden zat, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf’tır. Ebû Seleme, Hazret-i Âişe ile Resûl-i Ekrem’in menâkıb-ı seniyyelerini görüşürken sabah namazının iki rek’at sünnetini kıldıktan sonra seher vaktindeki Resûl-i Ekrem’in uykusunu Hazret-i Âişe’den sormuştu. O da, “Seher vakti onu, benim yanımda uyur bulurdu” diye cevap vermişti. Bu cihetle kable’z-zikir izmâr edilmiş olmuyor. Bununla beraber bu zamir *صلى الله عليه وسلم* kavliyle tefsir de edilmiştir.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ لَيْلَةً فَلَمْ يَزَلْ قَائِمًا حَتَّى هَمَمْتُ بِأَمْرِ سَوْءٍ قِيلَ مَا هَمَمْتَ قَالَ هَمَمْتُ أَنْ أَقْعَدَ وَأَذَرَ النَّبِيَّ ﷺ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Mes’ûd demiştir ki: Bir gece ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber namaz kıldım. Resûl-i Ekrem mütemâdiyen kâim idi. (Bir derecede ki) en sonu ben, fena bir iş işlemeyi kurdum.

“Ne düşündün?” diye İbn Mes’ûd’a soruldu. İbn Mes’ûd, “İstedim ki, ben oturayım da, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi (ayakta yalnız) bırakayım.” {B1135 Buhârî, Teheccüd, 9.}

İZAH

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Müslim ile İbn Mâce “Kitâbü’s-Salât”ta, Tirmizî de “Şemâil” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî, gece kıyamın uzatılması hususunda bir bab açmıştır. Orada bu hadis ile Huzeyfe radiyallahu anhın bir hadisini zikretmiştir ki: “Nebî-i muhterem, gece teheccüd namazına kalktığı anda ağzını misvak ile ovardı”¹ meâlinindedir.

“Hememtü”den müstefâd olan “hem” “kast” mânâsınadır. “Ezerü” kelimesi “tedeu” gibi Arap’ın mâzisini imâte ettiği elfâzdan birisidir. Nâfile namazın, kıyama muktedirken oturarak kılınması câiz olduğu halde İbn Mes’ûd’un bunu emr-i sû’ addetmesi, Resûl-i Ekrem’e muhalefet şeklinde terk-i edeb olmasından dolayıdır.

1 عن حذيفة رضي الله عنه: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا قام للتهجد من الليل يشوص فاه بالسواك {B1136 Buhârî, Teheccüd, 9.}

FİKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şeriften, teheccüd namazında tûl-i kıyâmın kesret-i rükû' ve sücûddan efdal olduğu sarâhaten müstefâd oluyor. Tâbiünden vesair eimmeden cumhurun mezhebi budur. Mesrûk, İbrâhim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf bu cümledendir. Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in iştirakleri hakkında da bir kavil vardır. Cumhurun delillerinden birisi de Müslim'in rivayet ettiği Câbir hadisidir. Câbir radiyallahu anh demiştir ki: "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden, hangi namaz efdaldır?" diye soruldu da Resûlullah cevaben, "Kunutu uzun olan namazdır"¹ buyurdular.

Burada kunut kıyam mânasındadır. Huşû gibi birtakım mânaya delâlet eden kunuttan kıyam mânası maksut olduğunu Ebû Dâvûd'un rivayetinde kıyamın sarâhaten zikredilmiş bulunması teyit etmektedir.

Bir kısım âlimler de rükû ve sücûdün çok olması uzun kıyamdan efdal olduğuna zâhib olmuşlardır. Bunlar da birtakım hadislerle ihticâc etmişlerdir. Cümleden birisi Müslim'in Sevbân radiyallahu anhtan rivayet ettiği hadîs-i şeriftir: أفضل الأعمال كثرة الركوع والسجود "İbadetlerin en değerlisi ve hayırlısı rükûu ve sücûdu çok olandır."²

Bunların ihticâc ettikleri diğer bir hadis de İbn Mâce'nin rivayet ettiği Ubâde b. Sâmî radiyallahu anh hadisidir. İbn Sâmî'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Bir kul Allah rızası için bir kere secde edince Cenâb-ı Hak muhakkak o secde sebebiyle bir hasene yazar, yine secde sebebiyle bir günah affeder, onu bir derece de yükseltir. Binaenaleyh ashabım! Çok secde ediniz."³

Bu meâlde Tahâvî'nin, İbn Hanbel'in, Beyhakî'nin de turuk-u müteaddide ile rivayetleri vardır. Evzâî'nin ve bir rivayete göre İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in, Muhammed b. Hasan'ın mezhebi de budur. Bu mezhep, İbn Ömer radiyallahu anhümâdan da rivayet edilmiştir.⁴

Riyâset-i celîle tarafından müsveddelerimi tetkike memur buyurulmuş olan Sayın Hamdi Akseki'nin hatırlattığı bir mühimmeyi arz etmek isterim. Cumhurun mezhebiyle âmil olmak için tabii musallînin uzunca sûreler bilmesi icap eder. Fakat namaz sûrelerinden ve belki de Fâtiha sûresiyle İhlâs-ı şeriften başka bir âyet bilmeyen ashâbı teheccüd için Evzâî mezhebiyle amel etmek ve aded-i rekeâtın kesretinden rükû ve sücûdun feyiz ve

1 {M1769 Müslim, Mûsâfirîn, 165.}

2 {Rivayet bu lafızlarla Aynî'de yer almaktadır. Aynî, VII, 185. Müslim'deki rivayetin lafzı şu şekildedir: حدثني معاذ بن أبي طلحة البعمرى قال لقيت ثوبان مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت أخبرني بعمل أعمله يدخلني الله به الجنة. أو قال قلت بأحب الأعمال إلى الله . فسكت ثم سأله فسكت ثم سأله الثالثة فقال سألت عن ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: عليك بكثرة السجود لله فإنك لا تسجد لله سجدة إلا رفعك الله بها درجة وحط عنك بها خطيئة. M1093 Müslim, Salât, 225.}

3 عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ما من عبد يسجد لله سجدة إلا كتب الله عز وجل له بها حسنة. ومحا عنه بها سيئة. ورفع له بها درجة. فأكثرُوا من السجود {M1424 İbn Mâce, İkâmetü's-salâvât, 201.}

4 Aynî, III, 606.

faziletinden istifade etmek zaruridir. Bu da ihtilâf-ı ümmetin, rahmet-i vâsia olmasının berekât-ı âsârındandır.

TERCEME-İ HÂLLER

Burada iki terceme-i hâlden bahsedeceğiz: Abdullah b. Mes'ûd ile Sevbân radiyallahu anhümâ.

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh İmâm-ı Rabbânî Ebû Abdurrahman el-Hüzelî el-Kûffî'dir. Kudemâ-i sahâbeden olup Hazret-i Ömer'den evvel müslüman olmuştu. İslâm'a gelenlerin altıncısı olduğu hakkında da rivayet vardır. Sahâbiyâttan olan vâlidisi Ümmü Abd'e nisbetle İbn Ümmü Abd denmekle mâruftur.

İbn Mes'ûd hazretleri İslâm olduktan sonra hizmet-i nebevîye girmiş, Bedir Gazâsı'ndan başlayarak bütün meşâhidde Resûl-i Ekrem'in maiyyet-i seniyyelerinden ayrılmamıştı. Sefer ve hizada daima sohbet-i seniyyede bulunmak berekâtıyla fıkhıta, kırâat-ı Kur'ân'da en yüksek pâyeyi ihraz etmişti. Zabt-ı elfâza son derece ihtimam eder, rivayette şiddet iltizam eylerdi. Tilmizlerini de elfâz-ı nusûsun zabtında tehâvünden her zaman meneylerdi.

Abdullah b. Mes'ûd doğrudan doğruya fem-i saâdetten yetmiş sûre-i şerife hıfz etmiştir. Resûl-i Ekrem, İbn Mes'ûd'un hıfz ve kıraat hususunda bu hazâkat ve ihtimamını her zaman takdir ve tahsin ederek, "*Her kim yeni nâzil olduğu gibi Kur'an okumaya muhabbet ederse Kur'an'ı, İbn Ümmü Abd'in kıraati üzere okusun*" buyururdu.¹ Abdurrahman b. Yezîd en-Nehâî demiştir ki: "Biz bir kere Huzeyfe radiyallahu anhin yanına gidip, "Ashâb-ı kirâm içinde hidayet ve hüsnüsîret cihetiyle Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme en benzeyen zatı haber verir misiniz? Biz, Kitap ve Sünnet'i onun lisanından işitelim, ondan hıfzedelim" demiştik. Huzeyfe hazretleri cevaben, "Bu güzîde evsafı haiz olan zat, İbn Mes'ûd'dur. İbn Mes'ûd, bütün ashâbın mahfûzât-ı ilmiyyesini bilir. O, ashâb-ı Nebînin mertebeye Allah Teâlâ'ya en yakın olan mübarek bir simasıdır" demiştir.

Süfyân es-Sevrî de Ebû İshak vasıtasıyla Hârise b. Mudarrab'dan şöyle rivayet etmiştir: Hârise demiştir ki: Ömer b. Hattâb radiyallahu anh Ammâr b. Yâsir ile İbn Mes'ûd'u Kûfe'ye göndermişti. Kûfe'ye geldiklerinde bize halifenin bir menşuru okundu. Onda, "Size Ammâr b. Yâsir'i emîr, Abdullah b. Mes'ûd'u muallim ve vezir gönderiyorum. Bunlar ashâb-ı Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ehl-i Bedir'den iki necip simasıdır. Bunlara iktidâ ediniz, emirlerini kabul ediniz. Bilhassa İbn Mes'ûd hakkında sizi ben, nefsimi tercih ettim" denilmişti. Bir kere de Ömer radiyallahu anh ayakta bulunan İbn Mes'ûd hazretlerinin endamına bakarak, "İşte içi ilim dolu bir dağarcık"² demiştir. İbn Mes'ûd radiyallahu anhin ufak tefek yapılı hafif bir vücuda mâlik olmakla beraber yüksek dehâ-yı ilmîsi düşünülünce, Ömer b. Hattâb'ın bu teşbihindeki belâgat ve isabeti iyice anlaşılır.

1 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أحب أن يقرأ القرآن غضا كما أنزل فليقرأه على قراءة ابن أم عبد [تذكرة الحفاظ] {İM138 İbn Mâce, Sünne, 11; Zehebî, Tezkire, I, 16.}

2 وقد نظره عمر مرة إلى ابن مسعود وقد قام فقال كيف مليء علما.

İbn Mes'ûd'un, sâha-i mahfûzâtı bu kadar geniş olduğu halde hadis rivayetinde iklâl ve imsak eylerdi. Bu da ehâdis-i şerifenin elfâzında son derece müteverri' olmasından ileri geliyordu. Ebû Amr eş-Şeybânî demiştir ki: "Bir sene kadar İbn Mes'ûd'un meclis-i irfânında bulundum. Bir lüzum ve zaruret hissetmedikçe, "Kâle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem" dediğini işitmedim. Fakat bir ihtiyaç üzerine, "Kâle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem" deyince vücudunu bir titreme istilâ ederdi ve قال هكذا أو نحو ذا أو قريب من ذا "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle veyahut bunun gibi yahut buna yakın buyurdu" der idi. Nasıl ki İbn Mes'ûd hazretlerinin bu de'b-i âlîleri, gerek kendi telâmîzi ve gerek sair zevât-ı muhaddisîn için zamanımıza kadar ittibâ edilen bir sünnet-i ilmiyye olmuştur.

İbn Şihâb, İbn Mes'ûd'un, Abdullah b. Abdullah'a¹ şöyle vasiyet ettiğini rivayet etmiştir: "Yâ Abdallah! Bir cemiyet efradının akılları ermeyeceği müşkil bir hadisi onlara rivayet edersen muhakkak o hadis onlardan bazıları için fitneyi, dalâleti mûcip olur" demiş ve herkese akıl ve idraki derecesinde hitap edilmesini tâlim buyurmuştur. Ebü'l-Ahves de Abdullah b. Mes'ûd'un, "Kişiye günah olarak her işittiğini rivayet etmesi kifayet eder"² dediğini rivayet etmiştir.

İbn Mes'ûd hazretleri hadis rivayetinde son derece ihtiyatkâr oldukları için kendilerinden 840 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan altmış dördünü Buhârî ile Müslim mütefikan, yirmi bir hadisini Buhârî, otuz beş hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Sahâbeden bir hayli zevat ve kibâr-ı tâbiînden Alkame, Esved, Mesrûk, Kays b. Ebû Hâzim gibi birçok mühim simalar hadis rivayet etmişler ve fetâvâ-yı İbn Mes'ûd'u hıfz ve nakleylemişlerdir. Sonra Nehâî ailesinin bir necl-i necîbi olan ve Irak fikhinin bir mesned-i mühimmi bulunan İbrâhim b. Yezîd en-Nehâî hazretleri bunlardan ahzettiği ehâdis ve ahkâmı Hammâd b. Ebû Süleyman'a nakil ve rivayetle ondan da Ebû Hanîfe hazretleri ahzederek Irak meslek-i fikhîsi meydana gelmiştir. Bu meslek-i fikhî, bir taraftan Hazret-i Ali'nin kazâyâ ve fetâvâsı ile Kâdî Şüreyh'in hükümlerine müstenit olmakla beraber daha ziyade İbn Mes'ûd'un fetâvâ ve merviyâtına müntehî olmaktadır. Hicaz meslek-i fikhîsi de Hazret-i Ömer'in kazâyâsına, Hazret-i Âişe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümün merviyât ve fetâvâsına istinat etmiştir.

İbn Mes'ûd'un tilmizleri ashâb-ı kirâmdan hiçbirisini büyük üstatlarına tafdil etmezlerdi. Alkame, Mesrûk'a, "Ashap arasında fıkıhta Abdullah b. Mes'ûd'dan kuvvetli bir kimse yoktur" derdi. İmam Ebû Hanîfe de Evzâî'ye şöyle demiştir: "İbrâhim en-Nehâî, Sâlim b.

1 Tâbiî ricâli arasında Abdullah b. Abdullah adlı bir hayli râviler vardır. Bunlardan hangisi İbn Mes'ûd'un vasiyetkerdesi olduğunu kestiremedik (K.M.). {Mütercim tarafından 'Abdullah b. Abdullah' olarak belirtilen râvinin Ubeydullah b. Abdullah olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu vasiyet, İbn Mes'ûd'un (radiyallahu anh) fukahâ-i seb'adan olan Medineli büyük fakih (Zehebî, *Nübelâ*, IV, 475) Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'a yaptığı bir tavsiyedir (M14 Müslim, Mukaddime, 5).}

2 {Nesâî, *Kübrâ*, X, 403, no: 11845.} {رواه أبو الأحوص عن ابن مسعود} كفى بالمرء إثماً أن يحدث بكل ما سمع

Abdullah'tan efdaldır. Eğer müsâhabe-i seniyye berekâtı olmasaydı, ben derdim ki, Alkame de Abdullah b. Ömer'den efdaldır.”

Hammâd b. Ebû Süleyman'ın rivayetine göre, İbn Mes'ûd'un tilmizlerine âtîdeki vesâyâsı da ulûm-i İslâmiyye'de tutulacak en doğru nehc-i ilmîyi irâe etmektedir. Büyük üstâd-ı sahâbî buyurmuştur ki: İhvânım! İlim ortadan kalkmadan ilim tahsiline ihtimam ediniz. İlmin ortadan kalkması tabii ehl-i ilmin mevti ileldir. Sizden hiçbiriniz kendisine ne zaman müracaat edileceğini tayin edemez. Fakat yakında bir sınıf insanlarla karşılaşacaksınız ki, onlar sizi Kitâbullah'a davet ettiklerini iddia ederler. Halbuki bu ehl-i bid'at, Kitâbullah'ı arkalarına attıklarını farketmezler. Böyle dalâlet zamanında ilmin sâye-i irşâdına sığınmanızı tavsiye ederim. Bid'at iltizam etmekten, kelâmî tekellüften, felsefî teammuktan sakınınız. Dinimizin safvet-i asliyyesini muhafazaya çalışınız. Abdurrahman b. Yezîd'in rivayet ettiği, *الإقتصاد في السنة أفضل من الإجتهداد في البدعة*, cümle-i hakîmâneleri de bu cümledendir.

Saîd b. Cübeyr tarikiyle Ebû'd-Derdâ radiyallahu anhtan gelen bir rivayetten de İbn Mes'ûd'un yüksek bir hatip olduğunu öğreniyoruz, Ebû'd-Derdâ' hazretleri demiştir ki: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kısa bir hutbe irat etti. Sonra: *“Yâ Ebû Bekir! Kalk bir hutbe de sen söyle”* buyurdu. Ebû Bekir de kalktı ve Resûl-i Ekrem'in hutbesinden kısa bir hutbe söyledi. Sonra Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ömer'e, *“Kalk yâ Ömer! Bir hutbe de sen söyle!”* buyurdu. Hazret-i Ömer de Ebû Bekir'den kısa bir nutuk söyledi. Resûl-i zîşan başkalarına da bu suretle emredip en sonra, *“Yâ İbn Ümmü Abd! Şimdi sen söyle!”* buyurunca, İbn Mes'ûd hemen ayağa kalkıp Cenâb-ı Hakk'a hamdüsena ettikten sonra, *“Ey nâs! Allah Teâlâ rabbimizdir, dîn-i İslâm, azîz dinimizdir, (eliyle Nebî sallallahu aleyhi ve selleme işaret ederek) şu zât-ı âlî de peygamberimizdir. Allah'ın ve Resûlullah'ın bizim için beğenip seçtiği her haberi, biz de beğendik, razı olduk”* demiş ve *“es-selâmü aleyküm”* cümle-i duâiyyesiyle huzzârî selâmlayarak nutkuna nihayet vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *“İbn Ümmü Abd isabet etmiştir, İbn Ümmü Abd doğru söylemiştir”* buyurmuştur.¹

İbn Mes'ûd'un buraya kadar kıymetli sîret-i seniyyelerinden çoğunu *Tezkiretü'l-huffâz*'ından tercüme ettiğimiz Hâfız Zehebî diyor ki: İbn Mes'ûd'un terceme-i hâli bir cildin nisfını dolduracak kadar çoktur. O, sahâbe ulularından bir ilim hazinesidir, imâm-ı hüdâdır. Her imam onun fetvasını ahzetmiştir. Ebû Nuaym, İbn Mes'ûd'un Medine'de hicretin otuz üçüncü yılında altmış küsur yaşında vefat ettiğini rivayet etmiştir, *رحمة الله عليه رحمة واسعة*.

Ebû Abdullah Sevbân radiyallahu anh, Peygamber efendimizin mevâlîsinden âzatlı bir kölesi idi. An-asıl Yemen'deki Himyer kabilesindedir. Seferde ve hazarda Resûl-i Ekrem'in hizmetlerinden bir an bile ayrılmamıştı. Resûl-i Ekrem efendimizin vefatından sonra Şam'a hicret etmiş, sonra Mısır'da, daha sonra Humus'ta ihtiyâr-ı ikâmet edip

1 {İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXIII, 120-122.}

hicret-i seniyyenin elli dört veya elli altıncı yılında vefat etmiştir. Mısır'ın fethinde bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin Sevbân'dan rivayetleri vardır. Bu rivayetler 127 hadise bâliğ olmuştur (*Hulâsa*, s. 50).

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ صَلَاةَ النَّبِيِّ ﷺ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً يُعْنِي بِاللَّيْلِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin namazı on üç rek‘at idi” dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbas (Bu namaz ile) gece namazı{m} kastetmiştir.¹ {B1138 Buhârî, Teheccüd, 10.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu İbn Abbas hadisi, Resûl-i Ekrem efendimizin gece namazına dair rivayetlerin en meşhurdur. Uzun ve kısa metinlerle *Buhârî*'nin müteaddit bablarında zikredilmiştir. Müslim ve sünen-i erbaa sahipleri de şöhetle rivayet etmişlerdir. Buhârî'nin vudû' ve salât-ı vitir bahislerindeki metinleri daha mufassaldır. Birbirinin tamamıyla aynı olan bu metinler buradaki rivayeti izah eder mahiyettedir. 141 numara ile tercümesi geçmiş olan bu rivayette hulâsaten İbn Abbas demiştir ki: “Bir gece, teyzem, ümmü'l-müminîn Meymûne radiyallahu anhânın yanında kalmıştım. Resûl-i Ekrem teheccüde kalktığında abdest alıp iki rek‘at namaz kıldı. Sonra yine iki rek‘at, yine iki rek‘at, yine iki rek‘at, yine iki rek‘at, yine iki rek‘at kıldı. (En) sonra bir rek‘at kıldı. Sonra müezzin, sabah namazına davet edinceye kadar uzandı. Sonra da hafif iki rek‘at kılıp sabah namazına çıktı.”²

En sonra kıldıkları iki rek‘at namaz, sabah namazının sünneti idi. Bu iki rek‘at hesap harici kalmak üzere, fakat vitir namazı dâhil-i hesap edilerek on üç rek‘at kılmış oluyordu. Çünkü İbn Abbas'ın bu rivayetinde ikişer rek‘at altı defa tekrar edilmiş, en sonra da bir rek‘at vitir kıldığı bildirilmiştir. Sonra bu on üç adedi gerek Buhârî'nin “Daavât” bahsindeki rivayetinde, gerek Müslim'in, *فتكاملت صلاة ثلاث عشرة ركعة* “Bu suretle Resûlullah aleyhisselâmın gece namazı on üç rek‘at olarak tekâmül etti, (tamamlandı)” ziyâde-i rivâyetinde tasrih edilmiştir.

Bu münasebetle Tahâvî demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in gece namazı hakkında İbn Abbas'tan rivâyât-ı muhtelif ile ehâdîs-i kesîre gelmiştir. Âişe radiyallahu anhâdan da bu

1 “İbn Abbas, bu namaz ile gece namazını kastetmiştir” diyen, İbn Abbas'ın râvisi Ebû Cemre Nâsır'dır.

2 {B183 Buhârî, Vudû', 36.}

Ekrem'in muhtelif zamanlarda kâh yedi, kâh dokuz, kâh on bir kıldıklarını bildirmiştir. Bunu, Nesâî'nin, Resûl-i Ekrem ziyade yaşlandıklarında yedi rek'at kılar olduklarına dair rivayetinden de anlamıştık.

BİR SUAL. Buhârî, sabah namazında kıraata dair olan bir babında Hazret-i Âişe'nin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gece on üç rek'at namaz kılar. Bundan sonra sabah namazına çağırıldığını işitince hafif iki rek'at daha kılar" dediğini İmâm Mâlik tarikiyle rivayet etmiştir. Bu rivayet, İmâm Mâlik'in *Muvatta*'nda da aynı suretle tahrîc edilmiştir. Bu hesapça gece namazı on beş rek'at oluyor. Bu ise, Kâsım rivayetine muhalif bulunuyor.

CEVAP. Buhârî'nin, İmâm Mâlik tarikiyle gelen ve *Muvatta*'da da tahrîc edilen rivayetinde Hazret-i Âişe, bu on üç rek'ata yatsı namazının son sünnetini de idhal ederek haber vermiş oluyor. Bu iki rek'at yatsının son sünneti çıkarılınca on bir rek'at kalır ve sabah namazının iki rek'at sünneti ile beraber on üç rek'at olur ve diğer rivayetlerle aralarında münâfât kalmamış bulunur.

BİR SUAL DAHA. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazân-ı şerifteki gece namazına dair olan bir babında Buhârî'nin, tercümesi 592 numara ile gelecek olan bir rivayetinde Ebû Seleme'nin, Hazret-i Âişe'den, Resûl-i Ekrem'in ramazandaki gece namazının kemmiyet ve keyfiyetini sorduğunda siddîka-i müşârün ileyhânın şöyle cevap verdiğini öğreniyoruz: "Resûl-i Ekrem, ne ramazanda ne de ramazandan başka gecelerde on bir rek'at üzerine ziyade etmiştir. (İbtidâ) dört rek'at kılar. (Öyle ki): Sen, o namazın güzelliğinden ve uzunluğundan sorma, (O, tasvir ve beyana sığmaz). Sonra dört rek'at daha kılar. Bunun da hüsnünden ve (istiğrak ilham eden) uzunluğundan sorma! En sonra da üç rek'at kılar. (Bir kere) 'Yâ Resûlellah! Vitir namazından önce uyur musun?' diye sordum. Cevap verip, "Yâ Âişe! Benim iki gözüm uyur, fakat kalbim uyumaz" buyurdu.² Hazret-i Âişe'nin bu hadisini diğer *Kütüb-i Sitte* sahipleri de böylece tahrîc etmişlerdir. Şu halde Hazret-i Âişe'nin, Ebû Seleme tarikiyle gelen bu hadisi de on üç rivayetine münâfî değil midir?

CEVAP. Münâfî değildir. Çünkü Hazret-i Âişe bu hadisinde sabah namazının iki rek'at sünnetinden bahsetmemiştir. Ya unutmuş da bahsetmemiştir ya da sabah namazının sünnetini bu rivayetinde hesaba koymaya lüzum görmemiştir.

Resûl-i Ekrem'in gece namazının aded-i rekeâtına dair Hazret-i Âişe radiyallahu anhânın bu müteaddit ve fakat zâhiren muhtelif görünen bu rivayetlerini, böyle sual, cevap tarzında maharetle telif eden şârih-i allâme Bedreddin el-Aynî, bundan sonra eimme-i muhaddisînin Hazret-i Âişe rivayetleri hakkındaki mütalaalarını bildiriyor:

1 عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي بالليل ثلاثة عشرة ركعة. ثم يصلي إذا سمع النداء بالصبح ركعتين خفيفتين [رواه البخاري في باب ما نقرأ في ركعتي الفجر] [B1170 Buhârî, Teheccüd, 28.]

2 عن أبي سلمة بن عبد الرحمن أنه سأل عائشة رضي الله عنها كيف كانت صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان؟ فقالت: ما كان يزيد في رمضان ولا في غيره على إحدى عشرة ركعة. يصلي أربعا فلا تسأل عن حسنهن وطولهن. ثم يصلي أربعا فلا تسأل عن حسنهن وطولهن. ثم يصلي ثلاثا قالت: فقلت يا رسول الله! أتنام قبل أن توتر؟ فقال يا عائشة! إن عيني تامان ولا ينام قلبي [أخرجه البخاري وغيره] [B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.]

Kurtubî demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in gece namazının aded-i rekeâtına dair Hazret-i Âişe'den gelen rivayetler ulemâdan çoğunu işkâl etmiş ve bunlardan bazıları Âişe hadisinin ıztırâbına hükmetmişlerdir. Fakat Hazret-i Âişe, Peygamber aleyhisselâmın yalnız bir zamandaki namazından haber vermiş ve kendinden yalnız bir râvi rivayet etmiş değildir ki, Hazret-i Âişe hadisinde ıztırâb bulunsun. Hazret-i Âişe'den müteaddit râviler, ayrı ayrı zamanlara ait vâkıât-ı salâti rivayet etmiş bulduklarından ıztırâb ile itham etmek muvâfık değildir.¹

İbn Abdülber de şöyle demiştir: Ehl-i ilim Âişe radiyallahu anhânın hac, radâ', Resûl-i Ekrem aleyhisselâmın gece namazı, misafirin kasr-ı salâti hakkındaki hadislerini muztarib addederler. Hiç şüphesiz ki, bu hadislerin râvileri bu haberleri Âişe es-Sıddîka'dan hıfzetmişlerdir. Hazret-i Âişe de öyle zannediyorum ki, müteaddit zamanlardaki ve başka başka ahvalin taht-ı te'sirinde olarak kılınan vâkıât-ı salâti haber vermiştir.

İbn Kayyim el-Cevziyye *Zâdü'l-meâd*'da diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gece namazı hakkında İbn Abbas ve Âişe radiyallahu anhümden gelen rivayetler, on bir ve on üç olmak üzere muhtelifdir. On bir rek'at hakkında ittifak vardır. İhtilâf, son iki rek'ata âiddir. Bu iki rek'at sabah namazının sünneti midir, yoksa gece namazı cümlesinden mi ma'duddur? Her iki surette de netice birdir. Resûl-i Ekrem'in her gün kıldıkları namazın adedi üzerinde müessir değildir. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in farz, sünnet-i râtibeye, gece namazı olmak üzere gece ve gündüz kıldıkları yevmî namazın aded-i rekeâtı kırktır. Resûl-i Ekrem bütün hayatınca yevmî bu kırk rek'at namazı muhafaza buyurmuştur ki: On yedi rek'at farz, on veya on iki rek'at râtibeye, on bir ya da on üç rek'at teheccüd namazıdır. Resûl-i Ekrem'in bu kırk rek'at namaz üzerine ziyade olarak kıldığı bazı namazlar daha vardır ki, bunlar gayr-i râtibedir, sünnet-i avâızdır. Salât-ı fetih, salât-ı duhâ, tahiyetül'mescid, bir dostunu ziyaretinde kıldığı namaz ve emsalı...

İbnü'l-Kayyim, Resûl-i Ekrem'in gece namazı hakkındaki Hazret-i Âişe ve İbn Abbas hadislerindeki zâhirî mübâyenetin amelî sûret-i hallini gösterdikten sonra en müşfik bir müüşid sıfatıyla şöyle öğüt veriyor: Her mümin, hayatının son demine kadar bu namazlara devam ve muvâzabet eylemelidir. Bir hâne sahibinin gece, gündüz kırk defa kapısını çalan bir kimseye icâbet etmekteki derece-i isti'câli ve kapısını açmakta âzami müsâraati tasavvur olunsun. Sonra da her hâlükârda mu'nimiz, zahîrimiz olan rabbimizin hadsiz, hesapsız lutuf ve inâyeti düşünölsün. Rabbimizin dualarımıza icâbet buyurmamasına, bizi dergâh-ı ulûhiyyetinden meyvus çevirmesine ihtimal verilir mi?

Şeyh Sa'dî de bu hakikati şu belîğ beytiyle terennüm etmiştir:

دوبامداد کر آید کسی بخدمت شاه سه وم هر آیینہ دروی کند بلطف نگاه

1 **Hadis-i muztarib**, bir râvi tarafından vücûh-i muhtelifle ile rivayet edilen hadistir. İztırâb, hadisin sıhatinde, hüsnünde müessir olan hüsn-i zabtı, râvinin haiz olmadığını ifade ettiğinden hadise za'f îrâs eder. İztırâb bazan metinde, bazı defa da senedde, bazı da hem metinde hem de senedde bulunur (*Tedribü'r-râvî*).

Mânası şöyledir: Bir kimse iki sabah padişahın hizmetine gelirse, üçüncü sabah padişahın o hâdime lutuf ile nazar edip ihsan ve iltifat edeceği muhakkaktır.

GECE NAMAZINA DAİR SAİR TURUK-I RİVÂYÂT

Resûl-i Ekrem'in gece namazının gerek kemmiyet gerek keyfiyeti hakkındaki haberler Hazret-i Âişe ile İbn Abbas'tan başka daha on dört sahâbîden gelmektedir ve şunlardır: Enes b. Mâlik, Câbir, Haccâc b. Amr, Huzeyfe, Zeyd b. Hâlid, Safvân, Abdullah b. Ömer, Ali b. Ebû Tâlib, Fazl b. Abbas, Muâviye b. Hakem, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Habbâb, Ümmü Seleme, bir de ismi mâlûm olmayan bir sahâbî radiyallahu anhüm. Şârih-i allâme Aynî bunların hepsini metin, sened ve muharricleriyle beraber *Umdetü'l-kârî*'de zikretmiştir.

Bu rivayetlerin ifade ettiği kemmiyetler tabii birbirinden farklıdır. Meselâ Taberânî Ebû Eyyûb el-Ensârî'den rivayetle her iki rek'atta selâm vermek üzere Resûl-i Ekrem'in dört rek'at teheccüd kıldıklarını haber verdiği halde Ahmed b. Hanbel, Hazret-i Ali'den, ferâiz hariç olmak üzere, on altı rek'at kıldıklarını rivayet etmiştir. Abdullah b. Mübârek'in mürselen bir rivayetinden de on yedi kıldıklarını öğreniyoruz. Huzeyfe ise, "Bir gece Resûlullah'ın yanında teheccüd namazı kıldım, yedi rek'atta seb'-i tivâli okudu" diyor.¹ Enes b. Mâlik sekiz, Safvân on bir rek'at bildirmiştir. Bu rivayetler Resûl-i Ekrem efendimizin ayrı ayrı zamanlarda kıldıkları teheccüd namazlarına aittir. Her sahâbî kendi gördüğünü, bildiğini haber verdiği için aralarında bir fark bulunması pek tabiidir.

1 {HM23689 İbn Hanbel, V, 389.}

Teravih Namazı

ASR-I SAÂDET'TE TERAVİH

Ramazân-ı şerife mahsus olan teravih namazı da bir gece namazıdır. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tarafından bu gece ibadetine “kıyâm-ı ramazan / ramazan namazı” unvanı bahşedilmiştir.¹ Bu sîret-i seniyyeye tebâiiyetle mezheb-i Hanefî'nin erkân-ı erbaasından bir rûkn-i mühimmi sayılan, *Hidâye* metninde teravih bahsine, “Ramazan Namazı Hakkında Fasil” unvanıyla başlanmıştır. Bir de Resûl-i Ekrem efendimizin ramazan namazının her dört rek'atında bir müddet istirahat buyurdıklarını rivayet eden İbn Abbas radiyallahu anhümâ, bu âdet-i nebeviyenin teravih namazındaki terevvüh ve istirahatin aslı ve müstened-i aleyhi olduğunu da haber vermiş olmasına nazaran bu çok sevimli ve neşeli ibadetimizin, en ziyade şöretşiâr olduğu “teravih namazı” unvanı ile de tâ sadr-ı İslâm'dan beri yâdolunageldiğini anlıyoruz.²

Teravih namazının cemaatle kılınması, rek'atlerinin muayyen bulunması, hatim sünnetini haiz olması gibi hususiyetleri bulunduğundan gerek hadis gerek fıkıh kitaplarında bu namaz, mesnûn olan diğer gece namazlarından ayrılarak “Kitâbü's-Savm”ın bir lâhikası halinde ve hususi bir babda zikredilmiştir: Bizim için de teravihten “Kitâbü's-Savm”da bahsetmek icap ederdi. Fakat biraz hadis ile meşgul bulunan bazı kimselerin İbn Abbas ile Hazret-i Âişe'nin bu hadislerine ve bilhassa Sıddîka-i müşârün ileyhânın tercümesi 592 numara ile gelecek olan diğer bir hadisine bakarak Resûl-i Ekrem sekiz rek'attan ziyade teravih namazı kılmamıştır. Bundan fazlası matlubu şâri' değildir dedikleri duyulduğundan Resûl-i Ekrem'in salât-ı leyli hakkında izahat verdiğimiz şu sırada teravih namazının şer'î vaziyeti, cemaatle keyfiyyet-i edâsı ve aded-i rekeâtı hakkındaki âsâr-ı şerifeyi bildirmeyi de muvâfık bulduk.

1 عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من قام رمضان إيماناً واحتساباً غفرله ما تقدم من ذنبه (رواه الشيخان وأصحاب السنن الأربعة والطحطاوي وغيرهم) {B37 Buhârî, İmân, 27.}

2 قال ابن عباس رضي الله عنهما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي التراويح في غير جماعة عشرين ركعة والوتر. وكان يتروح فيها بين كل أربع ركعات ساعة ثم يقوم يصلي ما كتب. فهذا هو الأصل في تروح الإمام في صلاة التراويح (كشف الغمة للشعراني: ج ١, ص ٩٥) {Şa'rânî, *Keşfü'l-gumme*, 1, 119.}

TERAVİH NAMAZININ ŞER'Î VAZİYETİ

Resûl-i Ekrem efendimizin bu namazı imanın bir şubesi addetmiş olmaları suretinde hulâsa edilebilir. Resûl-i Ekrem, ramazan namazını birkaç gece müstesna olmak üzere münferiden kılmaya devam buyurdıkları gibi ashabını da, “Her kim ramazanda teravih namazının hak olduğuna inanarak ve riya karıştırmayarak Allah rızası için kılsa, onun geçmiş günahları bağışlanır” diye teşvik buyururlardı.¹ Bu hadisi, Buhârî “Nâfile Olan Teravih Namazını Kılmak İmandandır” unvanıyla açtığı bir babında zikretmiştir. Teravih namazı kılmak imandan bir şube addedildiği için İmam Ebû Hanîfe, “Teravih, sünnet-i müekkededir” buyurmuştur.

ASR-I SAÂDET’TE KILINAN TERAVİH NAMAZI VE BU BABDAKİ RİVÂYÂT-I SAHİHA

1. Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhtan Buhârî’nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem² ramazanda Mescid-i Saâdet’te itikâf için hasırdan bir hücre ittihaz etmişti. Ramazân-ı şerifin aşr-ı ahîrinde birkaç gece buradan çıkıp cemaatle hem farz ve hem de teravih namazı kılmıştı. Ahîren cemaatin tehâcümünü görünce bir gece, yalnız yatsı namazını kıldırıp, bu hasır odasına çekilmiş, teravih için çıkmamıştır. Resûl-i Ekrem’in hücrelerinde sesi duyulmayınca uyudu zannedilerek uyansın ve çıksın diye bazı ashap öksürmeye başladı. Resûl-i Ekrem çıkıp intizar eden cemaate hitap ederek buyurmuştur ki: “Cemaatle teravih namazı kılmak hususunda sizde gördüğüm bu arzu ve iştiyak dâimîdir. Fakat böyle cemaat halinde bu ibadete devam ederken teravihin farz kılınmasından ve farz kılındıktan sonra hepinizin an-cemaatin edasına muktedir olamamanızdan korkarım. Ey nâs! Bu namazı evinizde kılınız. Farz namazlardan başka sünnet ve nâfile namazları kişinin evinde kılması daha faziletlidir.”

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhtan Müslim’in rivayetine göre Hazret-i Câbir, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu demiştir: “Sizin biriniz farz namazı mescidinde kıldıkta (dönüp evine gelerek sünnet, müstehap, kazâ namazlarını evinde kılmak suretiyle) evini de namazın feyz ve bereketinden nasibdar kılsın. Cenâb-ı Hak onun namazından evinde feyz ü bereket yaratır.”³

2. Buhârî’nin Hazret-i Âişe’den rivayetine göre⁴ Resûl-i Ekrem efendimizin böyle cemaatle teravih namazı kılması iki yahut üç geceye münhasırdır. Hazret-i Âişe demiştir ki:

1 {B37 Buhârî, İmân, 27.}

2 عن زيد بن ثابت رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم اتخذ حجرة في المسجد من حصير فضلى فيها ليالي حتى اجتمع عليه ناس. ثم فقدوا صوته ليلة وظنوا أنه قد نام فجعل يتنحنح ليخرج إليهم. فقال: ما زال بكم الذي رأيت من صنعكم حتى خشيت أن يكتب عليكم. ولو كتب عليكم ما قمتم به. فصلوا أيها الناس! في بيوتكم. فإن أفضل صلاة المرء في بيته إلا المكتوبة [رواه الشيخان] {B7290 Buhârî, İ’tisâm, 3.}

3 عن جابر رضي الله عنه قال؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ إذا قضى أحدكم الصلاة في مسجده فليجعل لبيته نصيبا من صلاته. فإن الله جاعل في بيته من صلاته خيرا {M1822 Müslim, Müsâfirin, 210.}

4 عن عائشة أم المؤمنين رضي الله عنها: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى ذات ليلة في المسجد. فضلى بصلاته ناس. ثم صلى من القابلة فكثر الناس. ثم اجتمعوا من الليلة الثالثة أو الرابعة فلم يخرج إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم. فلما أصبح قال: قد رأيت الذي

Bir ramazan gecesi Resûl-i Ekrem, Mescid-i Saâdet'te teravih namazı kıldı. Ashâb-ı kirâm da kendisine iktidâ edip kıldılar. Ferdâsı gece de böyle cemaatle kıldılar. Halk çoğaldı. Üçüncü veya dördüncü gece yine toplanmışlardı. Fakat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem o gece teravihe çıkmadı. Sabahleyin çıkıp namazdan sonra, “*Ey nâs! Sizin cemaatle ramazan namazı kılmaya olan şedit arzu ve iştiyakınızı görüyorum. Benim için de namaza çıkmaya hiçbir mani yoktu. Yalnız böyle aşırı bir iştiyak ile devam edilerek üzerinize farz kılınmasından, sizin de edasına muktedir olamamanızdan endişe ettim*” buyurdu. Hazret-i Âişe bu namaz hadisesi ramazanda vuku bulmuştu, demiştir.

3. Müslim'in Urve tarikiyle Hazret-i Âişe'den rivayetinde daha fazla tafsilât vardır.¹ Bu rivayete göre, Hazret-i Âişe demiştir ki: Resûl-i Ekrem teravih namazını gece yarısında mescidde kıldırmişti. Birçok kimse de kendisiyle beraber kılmıştı. Ferdâsı günü ağızdan ağıza Resûl-i Ekrem'in teravih kıldıracağı şâyi olunca ikinci gece mescidde bir gece evvelkinden ziyade kalabalık vardı. Resûl-i Ekrem bu gece de teravih kıldırıldı. Bunun ferdâsı günü ise teravih haberi daha ziyade şâyi olmuştu. Bunun için üçüncü gece halkın tehâcümü daha ziyade artmıştı. Resûl-i Ekrem bu gece de kıldırıldı. Dördüncü gece artık Mescid-i Saâdet istiab edemeyecek derecede cemaat çoğaldı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem dördüncü gece teravihe çıkmadı. Yalnız sabah namazına çıkıp namazdan sonra cemaate dönerek bir hutbe irat eyledi, şehâdetle ve (emmâ ba'dü) fasl-ı hitâbı ile başladığı bu belîğ hutbesinde gece teravihe çıkmadığının sebebini, bundan evvelki hadislerde izah olduğu üzere anlattı.

4. Tahâvî'nin ve *sünen-i erbaa* sahiplerinin Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan bu babdaki rivayetleri ise daha ziyade tafsilâtı muhtevîdir. Ebû Zer hazretleri demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bir ramazan oruç tuttuk. Ramazân-ı şerifin hitamına yedi gün kalıncaya kadar Resûl-i Ekrem bize hiçbir gece farzdan başka namaz kıldırmadı. (Yatsı namazını kıldırır, sonra hücre-i saâdetine girerdi). Ayın yirmi üçüncü gecesinde, gecenin bir sülüsü geçene kadar bize teravih namazı kıldırıldı. Ramazandan altı gece kalınca (yani Ramazan'ın yirmi dördüncü gecesi) bize namaz kıldırmadı. Ramazandan beş gece kalınca (yani ramazanın yirmi beşinci gecesi), gecenin yarısı geçene kadar bize namaz kıldırıldı. Ben dedim ki: “Yâ Resûlellah! Gecenin geri kalan yarısında da namaz kıldırıydınız, (bizim için daha hayırlı olurdu).” Resûl-i Ekrem cevap olarak: “*İmam,*

صنعتم ولم يمنعني من الخروج إليكم إلا أنني خشيت أن تفرض عليكم. وذلك في رمضان {B1129 Buhârî, Teheccüd, 5.}

1 عن عروة بن الزبير أن عائشة رضي الله عنها أخبرته أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج من جوف الليل، فصلى في المسجد، فصلى رجال بصلاته. فأصبح الناس يتحدثون بذلك. فاجتمع أكثر منهم. فخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم في الليلة الثانية. فصلوا بصلاته. فأصبح الناس يذكرون ذلك. فكثر أهل المسجد في الليلة الثالثة. فخرج فصلوا فلما كانت الليلة الرابعة عجز المسجد عن أهله. فلم يخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم، حتى خرج لصلاة الفجر. فلما قضى الفجر أقبل على الناس. ثم تشهد فقال (أما بعد) فإنه لم يخف على شأنكم الليلة. ولكن خشيت أن تفرض عليكم صلاة الليل، فتعجزوا عنها.

{Metindeki 'فلم يخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم' ifadesinden sonra kaynakta 'فلم يخرج إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم' ifadesi yer almaktadır. M1784 Müslim, Müsâfirîn, 178.}

namazı bitirinceye kadar onunla namaz kılmak bütün geceyi namazla ihya etmek için kâfîdir” buyurdu. Ramazandan dört gece kalınca (yani ramazanın yirmi altıncı gecesi) Resûl-i Ekrem yine bize namaz kıldırmadı. Gecenin sülüsüne kadar intizar ettik. Ramazandan üç gece kalınca (yani yirmi yedinci gece) Resûl-i Ekrem, ehlini, kadınlarını ve ashabını topladı. Bize (bütün gece) namaz kıldırdı. (Namaz o kadar uzadı ki!) biz, sahurunu geçireceğiz zannettik. Bundan sonra Resûlullah, ramazanın geri kalan gecelerinde bize namaz kıldırmadı.¹

İşte buraya kadar nakil ve tercüme ettiğimiz Zeyd b. Sâbit, Âişe, Ebû Zer radiyallahu anhüm hadislerinden öğrendiğimize göre, Resûl-i Ekrem efendimiz iki veya üç gece cemaatle teravih namazı kılmışlardır. Fakat böyle devam edilirse gitgide farz kılınır endişesiyle cemaati bırakmışlar ve herkesin evlerinde münferiden kılmalarını emretmişlerdir. Zaman zaman da, “*Kim ki, ramazanın şeref ve faziletine inanarak ve Allah Teâlâ'nın rızasını dileyerek ramazan hâtırası için namaz kılsa, onun geçmiş günahları bağışlanır*”² diye farz değil, nâfile olarak münferiden teravih namazı kılmaya teşvik ve tergiib buyurmuştur.

ASR-I SAÂDET'TE KILINAN TERAVİHİN ADED-İ REKEÂTİ HAKKINDAKİ ÂSÂR-I ŞERİFE

Yukarıda nakil ve tercüme ettiğimiz haberlerde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tarafından cemaatle kılınan teravih namazının kaç rek'at olduğu bildirilmemiştir. Bu ciheti aşağıdaki ehâdis-i şerifeden öğreneceğiz:

1. Tercümesi 592 rakamıyla gelecek olan Âişe radiyallahu anhâ hadisinde görüleceği veçhile Resûl-i Ekrem efendimizin ramazân-ı şerifte kıldığı teravih namazının kemmiyeti ve keyfiyeti Hazret-i Âişe'den sorulduğunda siddîka-i müşârûn ileyhâ cevaben, “Resûl-i Ekrem'in ne ramazanda ne de sair gecelerde kıldığı gece namazlarında on bir rek'at üzerine ziyade etmediği”ni bildirmiştir. Bu hesapta üç rek'at vitir namazı da dahil bulunduğundan, Resûl-i Ekrem'in kıldıracağı teravih namazının sekiz rek'attan ibaret olduğu anlaşılır.

2. İbn Hibbân ile İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'lerinde Câbir radiyallahu anhtan, Resûl-i Ekrem'in ashap ile sekiz rek'at teravih, sonra da vitir namazı kıldıklarını rivayet etmişlerdir.³

1 عن أبي ذر رضي الله عنه قال: صمنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يقيم بنا شيئاً من الشهر حتى بقي سبع. فقام بنا حتى ذهب ثلث الليل، فلما كانت السادسة لم يقيم بنا. فلما كانت الخامسة قام بنا حتى ذهب شطر الليل. فقلت: يا رسول الله! لو نفلتنا قيام هذه الليلة؛ فقال: إن الرجل إذا صلى مع الإمام حتى ينصرف حسب له قيام ليلة. فلما كانت الرابعة لم يقيم بنا حتى بقي ثلاث الليل. فلما كانت الثالثة جمع أهله ونساءه والناس فقام بنا حتى خشينا أن يفوتنا الفلاح، قلت: * وما الفلاح؟ قال: السحور. ثم لم يقيم بنا بقية الشهر [رواه الطحاوي وأصحاب السنن الأربعة]

والسائل هو جبير ابن نفيل وهو الراوي عن أبي ذر*

فلما كانت الرابعة لم يقيم بنا حتى بقي ثلاث الليل {Önceki baskıda 'şeklinde geçen ifade, kaynakta ' olarak geçmektedir. D1375 Ebu Dâvûd, Ramazân, 1.}

2 عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لرمضان من قامه إيماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه {B37 Buhârî, İmân, 27.}

3 عن جابر رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم صلى ثمان ركعات، ثم أوتر. [رواه ابن حبان وابن خزيمة] صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان {Önceki baskıda bu şekilde kaydedilen hadisin metni, kaynakta رمضان {B37 Buhârî, İmân, 27.}

3. İbn Ebû Şeybe'nin, Taberânî'nin, Beyhakî'nin İbn Abbas'tan vâki olan rivayetlerinde ise İbn Abbas radiyallahu anhümâ, Resûl-i Ekrem'in ramazanda yirmi rek'at teravih kıldırıldığını bildirmiştir.¹ Bu haber, Hazret-i Âişe ve Câbir rivayetlerine mugayir olmakla beraber bunun senesinde İbn Ebû Şeybe'nin büyük babası Ebû Şeybe İbrâhim b. Osman'ın bulunması, bu zatın da ehl-i hadîs nazarında za'f-ı rivayetle şâibedar olması, İbn Abbas'ın bu çok kıymetli olan haberinin zaafını mûcip olmuştur. Aşağıda izah edileceği üzere nevâkilin ispat ve istidlâlinde hadîs-i zaîf kâfi olmakla beraber zaafını izâle edecek amel-i sahâbe gibi birtakım müeyyideler bulunduğundan bu da mevzuumuzun medâr-ı istinâdı olan haberlerden birisi olduğu muhakkaktır.

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DEVRİNDE TERAVİH NAMAZI

Buhârî, *Sahîh*'inde İbn Şihâb ez-Zührî'nin irtihâl-i Peygamberî'ye kadar teravih namazının Asr-ı saâdet'teki vaziyeti, yukarıda nakl ü tercüme ettiğimiz âsâr ve ahbâr dairelerinde cereyan ettiğini teyit ettikten sonra Hulefâ-yi Râşidîn devrindeki vaziyetini şu suretle izah ettiğini rivayet ediyor:

İrtihâl-i Peygamberî'den sonra Ebû Bekir ve kısmen de Ömer b. Hattâb radiyallahu anhümâ zamanlarında teravih namazı, Asr-ı saâdet'te olduğu gibi münferiden kılınmak suretiyle cereyan etti. Bilâhare cemaatle kılınmaya başlandı. Urve'nin Abdurrahman b. Abd el-Kârî'den² rivayetine göre, Abdurrahman demiştir ki: Bir ramazan gecesi Ömer b. Hattâb radiyallahu anh ile mescide çıkmıştık. Mescidde halk münferit ve müteferrik bir halde teravih namazı kılıyordu. Kimi kendi başına yalnızca namaz kılıyordu, kimi namaz kılıyordu ve bunun namazına bir kısım halk da tebeyyet ediyordu. Hazret-i Ömer, “Öyle zannediyorum ki, bunları bir imam arkasında toplarsam daha hoş olacak” demişti. Sonra azmetti ve hakikaten ferdâsi günü, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhu teravih imamı tayin edip cemaati onun arkasında topladı. Teravih namazı cemaatle kılınmaya başlandı. Başka bir gece yine Ömer b. Hattâb ile mescide çıkmıştım. Nâs, imamları Übey b. Kâ'b ile beraber namaz kılıyorlardı. Hazret-i Ömer, halkın dinî bir vecd ile namaz kıldıklarını görünce, “Şu teravihin böyle cemaatle kılınması her veçhile ne güzel âdet oldu” diye sevincini izhar eyledi ve “Fakat namazlarımı gecenin sonuna tehir edip de şimdi uyuyanlar, şimdi namaz kılanlardan daha ziyade hâiz-i fazîlettirler” sözünü de ilâve etti. Nâs, teravihi gecenin evvelinde kılmakta idiler.³

1 عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصلي في رمضان عشرين ركعة والوتر [رواه ابن أبي شيبة والبيهقي والبخاري وغيرهم] {MŞ7691 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 677.}

2 Kârî, “yâ”nın teşdidıyla “Kâre” kabilesine mensup demektir. Bu zat, Hazret-i Ömer'in beytülmâl emini idi. Bazıları Abdurrahman'ın sohbet-i nebevîye nâil ve binaenaleyh sahâbeden olduğunu rivayet etmişlerdir. Kendisinden Sâib b. Yezîd'in rivayeti vardır. Sâhib-i terceme de Ömer ve Ebû Talha'dan rivayet etmiştir. Merviyâtı yetmiş sekiz hadisten ibarettir. İbn Maîn sikadır, der. İbn Sa'd, Abdurrahman'ın seksen hicrî yılında seksen yaşında Medine'de vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa ve Aynî*).

3 قال ابن شهاب: فتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم والأمر على ذلك. ثم كان الأمر على ذلك في خلافة أبي بكر وصدرا من خلافة عمر

Halkın böyle meserret içinde teravih namazı kıldığını görünce Hazret-i Ömer'in, "Bu teravihin cemaatle kılınması ne güzel âdet oldu" sözü, teravihin cemaatle eda edilmesine teşvik ve tergîbi mütezammındır. Lisân-ı Arab'da "ni'me" kelimesi bir fi'l-i medihdir, bütün mehâsini câmi'dir. "Bi'se" kelimesi de bir fi'l-i zemdir, bu da bütün mesâvîyi câmidir.

Hazret-i Fârûk'un vazedilen bu âdet-i müstahseneyi bid'at yâdetmesi, bu namazın ne Asr-ı saâdet'te ne de Ebû Bekir zamanında cemaatle kılınmasına devam edilmemiş ve gecenin evvelinde kılınmış olmasına ve aded-i rekeâtının da en sahih rivayete göre ziyade edilmiş bulunmasına mebnîdir.

Bid'at, aslında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamân-ı saâdetinde mevcut olmayan bir emri ihdas etmekten ibarettir. Teravih namazının cemaatle eda edilmesi bid'atın bu umumi mânasında pek tabiidir ki, dahil değildir. Çünkü Resûl-i Ekrem cemaatle teravih namazı kaldırmışlardı ve bir mâzeretle cemaati terkedip herkesin münferiden evinde kılmalarını emretmişlerdi. Resûl-i Ekrem'in irtihali üzerine böyle bir mahzur kalmamıştı. Bu mühimmeye işaret için Ali el-Kârî, "Teravih namazının cemaatle edası sûretâ bid'attır, hakikatte değildir, âdet demektir" diyor.

Ebû Bekir radiyallahu anh ise, hilâfeti zamanında teravihten çok daha mühim işlerle meşgul bulunuyordu. İslâm'ın bekâ ve mevcudiyetini tehdit eden o çetin ve korkunç irtidad gâileleri bu ilk ve büyük halifeyi başka hiçbir işe baktırmamıştı. Hazret-i Ömer'in ilk devr-i hilâfetini de kısmen işgal eden bu nevi gavâilden dolayı, teravih namazına sıra ancak bu gâileler bertaraf edildikten sonra gelebilmiş idi.

İmam Mâlik'in *Muvatta*'da Sâib b. Yezîd'den rivayetine göre Hazret-i Ömer, Übey b. Kâ'b ile Temîm ed-Dârî'yi ramazan imamı tayin etmişti. Sâib, her rek'atta imamın takriben 100 âyet okuduğunu haber vermiştir.

Ucâle'den naklen *Mirkât*'ta bildirildiğine göre, Ebû Osman en-Nehdî şöyle demiştir: Hazret-i Ömer, teravihin cemaatle kılınmasına karar verince kurrâdan üç zatı davet etti ve bunlara Kur'an okutup içlerinden süratli okuyana her rek'atta otuz âyet, orta derecede okuyana yirmi beş, ağır okuyana da yirmi âyet okumalarını emretti.

Hazret-i Osman radiyallahu anh zamanında devr-i Fârûkî'de olduğu gibi teravihin cemaatle kılınmasına devam edilmiştir. Hem bir halde ki, devr-i Fârûkî'de kılındığı gibi her rek'atta takriben 100'er âyet okunarak ve şiddet-i kiyâmdan asâya ittikâ edilerek teravih kılındığını Beyhakî Sâib b. Yezîd'den rivayet etmiştir.

Yine Beyhakî, Hişâm b. Urve'den de şunu rivayet etmiştir. Hazret-i Ömer, erkekleri Übey b. Kâ'b'ın, kadınları da Süleyman b. Ebû Hasme'nin arkasında ayrı ayrı topladı.

رضي الله عنهما. وعن ابن شهاب عن عروة بن الزبير عن عبد الرحمن بن عبد القاري أنه قال: خرجت مع عمر بن الخطاب رضي الله عنه ليلة في رمضان إلى المسجد. فإذا الناس أوزاع متفرقون يصلي الرجل لنفسه ويصلي الرجل فيصلي بصلاته الرهط. فقال عمر: إني أرى لو جمعت هؤلاء على قارئ واحد لكان أمثل. ثم عزم فجعلهم على أبي بن كعب. ثم خرجت ليلة أخرى والناس يصلون بصلاة قارئهم. قال عمر: نعم البدعة هذه. والتي ينامون عنها أفضل من التي يقومون يريد آخر الليل وكان الناس يقومون أوله [بخاري في باب فضل من قام رمضان]

miştı. Hazret-i Osman zamanında ise halife-i müşârün ileyh kadınları da, erkekleri de Ebû Hasme'nin arkasında cemetmiş ve ayrı ayrı kılmalarına lüzum görmemiştir.¹

Ali Murtazâ radiyallahu anh da zamanında halkı bu mübarek namaza daima teşvik etmiş ve "Allah, Ömer'in kabrini nurlandırın, nasıl ki Ömer, mescidlerimizi teravihin feyziyle nurlandırıp şereflendirdi ise" diyerek teravih namazının ramazân-ı şerife ve meâbid-i müslimîne hususi şeref bahşettiğini bildirmiştir.²

Yine Hazret-i Ali'nin ashabından Şübrüme b. Şekil'den Beyhakî'nin rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri ramazanda imam olup nâsa beş tervîha ile yirmi rek'at teravih namazı kıldırmıştır.³ Yine Hazret-i Ali, ashabından bir zata da yirmi rek'at teravih kıldırmasını emrettiği Vekî'den nakledilerek *Muğni'*de bildirilmiştir.⁴

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh gibi eâzım-ı ashâb da bizzat imam olup teravih kıldırışlardı. Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Zeyd b. Vehb'den rivayetine göre, Zeyd demiştir ki: Abdullah b. Mes'ûd ramazanda imam olup bize teravih kıldırdı. Namazı bitirip de evimize döndüğümüzde henüz şafak atmamış, fakat çok yaklaşmış bulunurdu. A'meş de, "İbn Mes'ûd yirmi rek'at teravih ve üç rek'at vitir namazı kılardı" demiştir.⁵

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DEVRİNDE KILINAN TERAVİH NAMAZININ ADED-İ REK'ATI HAKKINDAKİ RİVAYETLER

İbn Hacer, "Hulefâ-yi Râşidîn devrinde kılınan teravihin yirmi rek'at olduğunda ashabın icmâi vardır" diyor. Yalnız İmam Mâlik'in Sâib b. Yezîd'den rivayet ettiği on bir rek'at rivayeti vardır ki, bu da devr-i Fârûkî'de teravihin cemaatle kılınmaya başladığı ilk günlere ait bulunduğundan teravihin yirmi rek'atta kesb-i istikrâr ettiği muhakkaktır. Ashap ve tâbîinden yirmi rek'attan fazla kılanlar da bulunduğunu aşağıda göreceğiz. Nevâfilde ziyade için bir had olmadığından bu haberlerin mevzuumuzla tezat teşkil etmeyeceğini şimdiden kaydederek yirmi rek'at hakkındaki rivayetleri bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

Ömer radiyallahu anh zamanına ait olmak üzere me'sûr olan rivayetler tâbîî ricâlinden Yezîd b. Rûmân ile ashaptan Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâya müntehî olmaktadır. Turuk-ı rivâyâtı cihetiyle ikinci birinciden daha kuvvetlidir.

1. İmam Mâlik'in *Muvatta'*ında Yezîd b. Rûmân'dan munkatı' bir isnad ile rivayetine göre, İbn Rûmân, "Nâs, Ömer b. Hattâb radiyallahu anh zamanında ramazan namazını yirmi üç rek'at kılardı" demiştir.⁶ Beyhakî, "Bu üç rek'at ziyade, vitir namazı olacaktır"

1 *Mirkât*, II, 674.

2 قال علي كرم الله وجهه: نور الله مضجع عمر كما نور مساجدنا [مجمع الأنهر]

3 *Mirkât*, II, 174.

4 *Aynî*, III, 598.

5 *Aynî*, V, 356.

6 روى البيهقي عن يزيد ابن رومان قال: كان الناس يقومون في زمن عمر بن الخطاب بثلاث وعشرين ركعة [فتح القدير]

diyor. Ali el-Kârî de tam sırasında fırsat fevtetmeyerek, “Bu üç rek’atın vitir namazı olması, devr-i sahâbîden son karargîr olduğu üzere vitir namazının bir değil, üç rek’at olduğuna ve vitir namazının salât-ı leyde dahil olmadığına vâzihan delâlet eder” diyerek eimme-i Hanefiyye’nin vitir namazı hakkındaki ictihadlarının isabetini kaydediyor.

Gerçi İbn Rûmân, Hazret-i Fârûk devrine yetişmediği için teravih hakkındaki bu rivayetinde inkitâ’ vardır ve bu haberini İbn Rûmân mürselen rivayet etmiştir. İrsâl ise ehl-i hadîs nazarında emâre-i za’fır. Hatta İmam Şâfiî mürselât ile amel etmemiştir. Fakat Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel hazerâtı, mürsil sika olmak şartıyla haber-i mürsel ile amel etmekte bir beis görmemişlerdir. Yezîd b. Rûmân ise sikât-ı tâbîndendir. Abdullah b. Zübeyr’den, Urve’den rivayet eder. Kendisinden de Cerîr b. Hâzim, İbn İshak, eimme-i kurrâdan Nâfi’ gibi güzîde zevat rivayet etmişlerdir. İbn Sa’d da, “İbn Rûmân âlimdir, sikadır, kesîrül’-hadîstir” diye sıdk u adline şehâdet etmiştir. Binaenaleyh İbn Rûmân’ın bu haberi ile pekâlâ ihticâc edilir. Nasıl ki kütüb-i Hanefiyye’de ezcümle *Fethu’l-kadîr*’de İbnü’l-Hümâm, ibtidâ İbn Rûmân’ın bu haberini makâm-ı ihticâcda zikretmiştir.

2. Beyhakî’nin, *Sünen*’inde Sâib b. Yezîd’den¹ rivayetine göre Sâib, “Biz, Ömer b. Hattâb radiyallahu anh zamanında yirmi rek’at teravih ile vitir namazı kılardık” demiştir. Nevevî, *Hulâsa*’da bu haberin isnâdı sahihtir, demiştir.²

3. Abdürrezzâk, *Musannef*’inde Muhammed b. Yûsuf tarikiyle yine Sâib b. Yezîd’den şöyle rivayet etmiştir: Sâib, “Ömer b. Hattâb, ramazanda Übey b. Kâ’b ile Temîm ed-Dârî’yi yirmi bir rek’at kıldırmak üzere nâsa imam tayin etmişti. Bunlar, her rek’atta 100’er âyet miktarı okuyarak teravih namazı kıldırır ve fecrin tulûuna yakın mescidden dağılırlardı” demiştir. İbn Abdülber, bu bir rek’at vitir namazıdır demiştir.³

4. İbn Abdülber de Hâris b. Abdurrahman tarikiyle gelen rivayette Sâib b. Yezîd’in, “Ömer b. Hattâb zamanında (ramazan namazını) yirmi üç rek’at kılardık” dediğini rivayet etmiştir ve bu üç rek’at ziyade vitir namazına mahmûldür demiştir.⁴

Bu son iki rivayet ki, yirmi bir ve yirmi üç rek’at rivayetleridir. Irâkî, “Bunlardaki yirmi üzerine zâit olan rek’atların tevcihinde İbn Abdülber isabet etmiştir. Çünkü Yezîd

1 Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâ sahâbî oğlu sahâbîdir. Sâib, pederi Yezîd ile beraber hacetü’l-Vedâ’da bulunmuştur. O zaman Sâib yedi yaşında idi. Hicretin seksen altı veya doksan bir tarihinde Medîne-i Münevver’e vefat etmiştir. Sehl b. Sa’d de Medîne’de doksan bir tarihinde vefat ettiğinden her ikisinin de Medîne’de son vefat eden sahâbî olması icap eder. İbn Sa’d *Tabakât*’ında Sâib’in târîh-i vefâtı ihtilâflıdır. Sehl ise bilâ-hilâf Medîne’de son vefat eden sahâbîdir demiştir (*Hulâsa*, s. 113, 133).

2 روى البيهقي في المعرفة عن السائب بن يزيد قال: كنا نقوم في رمضان في زمن عمر بن الخطاب رضي الله عنه بعشرين ركعة والوتر. قال النووي إسناده صحيح [فتح القدير]

3 روى عبد الرزاق في المصنف بالسند المتصل إلى السائب بن يزيد أن عمر بن الخطاب جمع الناس في رمضان على أبي بن كعب وعلى تميم الداري على إحدى وعشرين ركعة. يقومون بالمئين وينصرفون في بزوغ الفجر. في النهاية البرزوخ الطلوع. وقال ابن عبد البر على أن الواحد الوتر (عيني: ج ٥ ص ٣٥٧)

4 قال ابن عبد البر: روى الحارث بن عبد الرحمن بن أبي ذباب عن السائب بن يزيد قال: كان القيام على عهد عمر بثلاث وعشرين ركعة. قال ابن عبد البر هذا محمول على أن الثلاث للوتر [عيني]

b. Hasîfe tarihiyle Sâib b. Yezîd'den Hazret-i Ömer zamanında yirmi rek'at teravih namazı kılındığı, vitir namazı karıştırılmayarak rivayet edilmiştir” diyor.

YIRMI REK'ATTAN AZ RİVAYETLER

1. İmam Mâlik'in *Muvatta'*da yine Sâib b. Yezîd'den diğer bir tarik ile rivayetinde Sâib radiyallahu anh demiştir ki: Ömer radiyallahu anh Übey b. Kâ'b ile Temîm ed-Dârî'yi ramazanda nâsa on bir rek'at kıldırmak üzere teravih imamı tayin etmişti.¹ İmam her rek'atta takribî olarak 100 âyet okurdu. Hatta kıyamın uzamasından dolayı biz, asâya dayanırdık ve fecrin evâilinde teravihten anca dağılılabildik.²

İbn Abdülber, “Bu on bir rek'at rivayeti vehimdir, sahih olan rivayet Hazret-i Ömer zamanında teravihin yirmi rek'at kılındığıdır” diyor. Fakat bu on bir rek'at rivayetinin senedi sahih olduğunu nazarı dikkate alarak Ali el-Kârî de diyor ki: “Bu on bir rivayeti teravih kılınmaya başlandığı ilk gecelere ait olacaktır. Ennihaye teravih namazı yirmi rek'at olarak kesb-i istikrâr ve katiyet eylemiştir.”

Beyhâki de, “Bu on bir rek'at rivayeti Hazret-i Âişe'nin, Resûl-i Ekrem'in salât-ı leyli hakkında: ‘Resûl-i Ekrem ne ramazanda, ne de başka gecelerde on bir rek'at üzerine ziyade etmiştir’³ suretindeki rivayetine muvâfıktır. Fakat bu on bir rek'at kılınmasını Hazret-i Ömer ilk gecelerde emretmişti. Sonra yirmi rek'at takarrür etti” demiştir.

2. Gerek hadis gerek fıkıh kitaplarında Muhammed b. İshak tarihiyle yine Sâib b. Yezîd'e müntehî olan bir rivayette devr-i Fârûkî'de on üç rek'at kılındığını da görüyoruz. Fakat İrâkî, “Bunun da cemaatle kılınmaya başlandığı ilk zamanlara ait olduğu, bilâhara yirmi rek'atta teravih rekeâtı takarrür ettiğini” bildirmektedir.

3. İmam Mâlik'in, meşâhir-i tâbiînden A'rec tarihiyle rivayetinde müşârûn ileyh demiştir ki: “Bizim, zamanlarına yetiştığımız ashap ve tâbiîn devirlerinde imam sekiz rek'atta sûre-i Bakara'yı okurdu. Eğer imam sûre-i Bakara ile on iki rek'at kıldırırsa nâs, imamın kırâati tahfif ettiğine hükmederdi.⁴

Bu rivayet teravih namazının rek'atını tesbit ve takrir etmiyor. Kesret-i kırâati temsil için sekiz ve on iki rek'at zikrediliyor. Yirmi rek'attan noksan olan rivayetlerin devr-i Fârûkî'de cemaatle teravih kılınmaya başladığı ilk günlere ait olduğunu, muahharen

1 Ali el-Kârî: “Hazret-i Übey ile Temîm ed-Dârî'ye münâvebe ile kıldırıldları, yahut teravih rek'atlarının bir kısmını birisi, bâkisini de o birisi kıldırması olacaktır. Çünkü kadınlar için de Süleyman b. Ebû Hasme'yi imam tayin etmişti” diyor.

2 عن السائب بن يزيد قال: أمر عمر رضي الله عنه أبي بن كعب وتميما الداري أن يقوموا للناس في رمضان بإحدى عشرة ركعة. فكان القارئ يقرأ بالمئين * حتى كنا نعتمد على العصا من طول القيام. فما كنا ننصرف إلا في فروع الفجر [رواه مالك] وفروع الفجر أوائله وأعالیه. المئين جمع مائة. والظاهر أن المراد به التقريب لا التحديد. قال ابن حجر: أي بالسور التي يزيد كل منها على مائة آية. وفيه أنه لا * دلالة على الزيادة ولا على أنها سورة مستقلة. لا سيما وأريد الختم بالتراويح بناء على أنه سنة على القول الصحيح [مرقات: ج ٢ ص ١٧٤]

3 {B3569 Buhârî, Menâkıb, 24.}

4 عن الأعرج قال: ما أدركنا الناس كان القارئ يقرأ سورة البقرة في ثمان ركعات وإذا قام منها في ثنتي عشرة ركعة رأى الناس أنه قد خفف [رواه مالك]

teravîh yirmi rek'atta kesb-i istikrâr eylediğini gerek ehl-i hadîs gerek fukaha müttehidül-lisân olarak bildirmişlerdir.

Osman ve Ali radiyallahu anhümânın zamân-ı hilâfetlerinde de yirmi rek'at kılınmaya devam edildiğini Abdullah b. Mes'ûd gibi eâzım-ı ashâbın yirmi kıldıkları ve böyle kılınmasını emrettiklerini yukarıda görmüştük. Şârih Aynî: Ashâb-ı kirâmdan hiçbir muhalif bulunmaksızın Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan sâbit olan rivayet de bu suretle bulunduğunu bildirmektedir.

Hulefâ-yi Râşidîn devrine ait vücûh-i rivâyâtı da buraya kadar görmüş bulunuyoruz. Hulefâ-yi Râşidîn dahil olduğu halde ashâb-ı kirâmın teravîh namazına gösterdikleri derin alâkaya bakarak sâhib-i *Muğnî*, فهذا كالإجماع "Artık bu çokluk Hulefâ-yi Râşidîn devrinde yirmi rek'at teravîh kılındığı hususunda sahâbenin icmâi derecesinde bir kuvvettir" demiştir (Aynî).

İbn Hacer de, "Teravîhin yirmi rek'at olduğuna ashâbın icmâi ile istidlâl edilmelidir" demiştir (*Mirkât*).

Nevevî de, "Ashabımız eimme-i Şâfiyye'nin ittifak ettikleri cihet, teravîh namazında cemaatin efdal olduğudur. Fakat birtakım ehl-i ilim, cemaat ve aded-i rekeâtın yirmi olduğunda ashâbın icmâi bulunduğunu kabul etmiştir" diyor.

Beyhakî, "Teravîh namazında ashâbın kâffesi cemolmamıştır ki, icmâ bulunsun. Belki ekserisi bulunmuştur" diye icmâ iddiasına muhalefet etmiştir. Filhakika İbn Ömer gibi bazı zevatın tehallüfü rivayet edilmiştir. Bu cihetle ıstılâh-ı fikhî üzere icmâ' olmasa bile sâhib-i *Muğnî*'nin dediği gibi icmâ' derecesinde bir ekseriyet bulunduğu ilmî bir müteârefe halinde kabul edilmiştir.

BİR HULÂSA

Teravîh bahsinin ibtidâsından beri tarihî bir silsile takip ederek gerek Asr-ı saâdet'e, gerek Hulefâ-yi Râşidîn devrine ait olmak üzere mütalaa ettiğimiz rivayetlerden öğrendiklerimiz ve bunların delâlet ve irşadî ile vâsıl olduğumuz neticeler şunlardır:

1. Resûl-i Ekrem efendimiz Hazret-i Âişe rivayetine göre vitir namazıyla on bir rek'at ramazan namazı (teravîh) kılmıştır. Vitir namazı için üç rek'at tarh ve tenzil edilince teravîh için sekiz rek'at kalır ki, bu adet, Hazret-i Câbir'in Resûl-i Ekrem tarafından ramazanda kıldırılan teravîhin sekiz rek'at olduğu hakkındaki rivayete tamamıyla muvâfıktır ve bu iki rivayet sahihtir. Resûl-i Ekrem efendimizin yirmi rek'at kıldıkları da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Fakat bu haberi senesinde görülen zaafıtan dolayı ehl-i hadîs taz'îf etmiştir. Bununla beraber biz medâr-ı istinâd birtakım müeyyideleri haiz olduğundan bununla da aşağıda ihticâc edeceğiz.

2. Resûl-i Ekrem, ramazanda üç gece ashâbına cemaatle namaz kıldırmıştır. Fakat farz kılınır düşüncesiyle cemaati bıraktıklarını bildirerek herkesin münferiden evinde kılmasını emretmiştir. Bu i'tizâr ve tavsiye-i nebeviyye "Ashabım! Eğer böyle bir düşünce

ve endişe olmasaydı teravîh namazını cemaatle kıdırmaya devam ederdim” demek oluyor.

3. Cemaatle teravîh namazı kılınması, devr-i Fârûkî’de tesis edilmiştir. Çünkü vefât-ı nebevî üzerine farz kılınmak gibi bir mahzur kalmamıştı. Ashâb-ı kirâm bu tesise müc-temian, fiilen ve kavlen iştirak ve muvâfakat etmişlerdir. Aded-i rekeâtı da yirmi olarak beyne’l-ashab takarrür etmiştir.

4. Şu halde Ebû Dâvûd’un tahrîc ettiği, *عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين بعدي*, “*Ashabım! Benim sünnetime, benden sonra da Hulefâ-yi Râşidîn’in sünnetine ittiba ediniz, ittiba etmek vâciptir*”¹ fermân-ı nebevîsi bizi, Hulefâ-yi Râşidîn’in sünnetine davet etmektedir.

5. Ramazân-ı şerifte sekiz rek’at teravîh ve üç rek’at vitir namazının cemaatle kılınması rivâyet-i sahîhaya müstenit fi’l-i nebevî ile sabit bir sünnet-i seniyyedir. Esas itibariyle sünnet, ya Resûl-i Ekrem’in devam buyurdıkları veya devam ederken bir maniin, bir özrün araya girmesiyle terkettiği umurdur. Bu sekiz rek’atın üst tarafı ile beraber yirmi rek’at olması, Hulefâ-yi Râşidîn’in sünnetidir ki, müstehap unvân-ı fikhîsi ile yâdolunur. Diğer taraftan Resûl-i Ekrem tarafından yirmi rek’at kılındığına dair de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan gelen bir rivayet vardır ki, senedinden dolayı ehl-i hadîs tarafından taz’îf edilmiştir. Fakat birçok fukaha onunla ihticâc ettiklerinden bu rivayete göre yirmi rek’atın de fi’l-i nebevîye müstenit sünnet-i seniyye olduğu sabit olur. Her iki cihetin de fukaha için medâr-ı ihticâc ve istinat olduğu aşağıda sûret-i istidlâleri ile beraber görülecektir.

TÂBÎİN DEVRİNDE TERAVİH

Tâbiîn devrinde yirmiden az rek’atla teravîh kılındığına dair hiçbir haber nakledil-memiştir. İbn Ebû Müleyke, Hâris el-Hemedânî, Atâ b. Ebû Rebâh², Ebû Buhtürî, Hasan-ı Basrî’nin kardeşi Saîd-i Basrî, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû Bekir ve daha bu tabaka-
kada birçok ricâl-i tâbiî, Hulefâ-yi Râşidîn ile ashâb-ı kirâm gibi, teravihi yirmi rek’at olarak kabul ve iltizam etmişlerdir.

1 {D4607 Ebû Dâvûd, Sünne, 5. Kaynakta rivayetin metni şu şekildedir: *عليكم بسنتي وسنة الخلفاء المهديين الراشدين*}

2 Atâ b. Ebû Rebâh, kibâr-ı tâbiîndendir. Mekke’nin fakih ve müftüsü idi. İbn Abbas radiyallahu anhümânın vefatından sonra Mekke’de riyâset-i ilmiyye Atâ’nın şahsında takarrür etmiştir. Hatta İbn Abbas hazretleri sağlığında kendisinden dinî meseleler sorulduğunda, “Ey Mekkeliler! Aranızda Atâ gibi bir âlim varken benim başıma niçin toplanıyorsunuz” der idi. Abâdile-i erbaadan, Üsâme b. Yezîd’den {Üsâme b. Yezîd isminde bir zâttan rivayeti olduğuna dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Bu ismin Üsâme b. Zeyd olması kuvvetle muhtemeldir.}, Hazret-i Âişe’den, Ebû Hüreyre’den, Ümmü Seleme’den radiyallahu anhüm hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de pek çok tâbiî rivayet etmiştir. İmam Ebû Hanîfe, “Atâ’dan faziletli bir âlime rastgelmedim” der idi. Atâ, şahsen çolak, şaşı bir Habeşî idi. Fakat ilmen ve ahlâken haiz olduğu fazileti, ona, ulûm-ı İslâmiyye tarihinde sahifeler ayırmıştır. Yetmişden fazla haccetmiştir. Hazret-i Osman’ın devr-i hilâfeti sonlarında doğmuş ve 114 veya 115 tarihinde Mekke’de vefat etmiştir (Aynî, I, 519; *Hulâsa*, s. 125).

İbn Abdülber *İstizkâr*'ında Esved b. Yezîd'in kırk rek'at teravih ile yedi rek'at vitir namazı kıldığını rivayet etmiştir. Zürâre b. Evfâ ile Saîd b. Cübeyr'in de otuz sekiz rek'at teravih ile üç rek'at vitir namazı kıldıkları rivayet edilmiştir. Tirmizî, ehl-i Medîne'nin vitir ile beraber kırk bir rek'at kıldıklarını rivayet etmiştir. Muhammed b. Nasr'ın İbn Eymen tarikiyle İmam Mâlik'ten rivayetine göre, İmam Mâlik, "Ramazanda müstehap olan teravih namazı otuz sekiz rek'attır. Bu otuz sekiz rek'at imam ile kılındıktan sonra bir rek'at de yine cemaatle vitir namazı kılınır" demiştir. Muhammed b. Nasr, "Bu suretle teravih ve vitir namazının kılınması Hârre¹ Vak'ası'ndan evvel başlamıştı. 100 bu kadar sene evvelden, zamanımıza kadar Medine'de ve ehl-i Medîne arasında câri olagelen bir âdettir" demiştir. Fakat İmam Mâlik'ten rivayet olunan kavli-i meşhûra göre teravih otuz altı rek'attır. Üç rek'at vitir namazı ile beraber otuz dokuz olur ve İbn Eymen rivayetiyle kavli-i meşhûr arasında adetçe müsâvat bulunur. Yalnız İbn Eymen rivayetinde vitirin iki rek'atı, teravih rek'atı ile cemedilmiştir. Elyevm ehl-i Medîne'nin ameli otuz altı rek'at teravih ve üç rek'at vitir namazı olmak üzere câridir.

TERAVİH HAKKINDA EİMME-i MÜCTEHİDİNİN VE FUKAHANIN AKVÂL VE İCTİHADİ

İbn Abdülber diyor ki: Cumhûr-ı ulemânın mezhebi teravih namazının yirmi rek'at olduğu merkezindedir. Eimme-i Hanefiyye ve Şâfiyye'nin, Hanbelîler'le ekser-i fukahânın mezhepleri budur. İbn Abdülber'in fukahayı ekseriyetle takyîd etmesi, Mâlikîler indinde teravihin otuz altı rek'at olmasına mebnî olsa gerek.

Teravih hakkında eimme-i metbûinden hiçbiri teravih namazı için yirmiden noksan bir adet ihtiyar etmemiştir² ve en kuvvetli sözü akdemül'eimme Ebû Hanîfe hazretleri söylemiştir. Âsâr-i hadîsiyye ve fıkhiyyeden herhangi biri mütalaa olunursa teravih bahsinde muhakkak İmam Ebû Hanîfe'nin bu kuvvet ve katiyet ifade eden sözlerine tesadüf edilir. *İhtiyâr*'dan nakledilerek kaydolduğuna göre İmam Ebû Yûsuf, üstadı Ebû Hanîfe hazretlerine teravih namazının hükmünü ve Hazret-i Ömer tarafından ne gibi bir delile istinat edilerek bu namazın yirmi rek'at olmak ve cemaatle eda edilmek suretiyle ortaya konulduğunu sormuştu. Hazret-i üstâd cevaben demiştir ki: Teravih namazı hiç şüphesiz bir sünnet-i müekkededir. Hazret-i Ömer bu namazın an-cemâatin ve yirmi rek'at kılınmasını, ne ictihâd-ı zâtîsi ile tilkâ-i nefsinden çıkarılmıştır ne de Asr-ı saâdet'te câri olmayan bir emr-i dinîyi ortaya koymuş bir mübtedîdir.

1 *Kâmus* mütercimi Âsım Molla, "hârre" kelimesinde şu izahı veriyor: Hârre, zâhiri Medine'de tahtı Vâkım'da bir mevzidir ki, onda ikinci Emevî hükümrânı olan Yezîd vaktinde bir vak'a olmuştur. Yezîd tarafından Nehb-i Medîne ve istisâl-i ashâb için Mesleme b. Ukbe varıp hesâret-i külliye cesaret eylemiştir. İbn Hacer el-Heytemî de bu zulüm ve itisâf sırasında Mescid-i Saâdet'te ezan okunamamış bulunduğundan hücre-i saâdetten ezan sesi yükseldiğini rivayet ederek Resûl-i Ekrem'in merkad-i mübârekinde ebedî bir hayata mazhar bulunduğu istidlâl ediyor.

2 الفتح الملهم شرح صحيح مسلم

Elbette Ömer bunu, kendisince mâlûm olan bir asl-ı şer'îye ve bir vasiyyet-i nebevîye istinat ederek emretmiştir.¹

Hazret-i Fârûk'un, hakkı bâtıldan, sünneti bid'attan tefrik hususundaki müstesna kudretini ve emr-i dindeki derece-i ihtimamını, mükerreren vahye tevâfuk eden, isâbet-i nazar ve ictihadını pek iyi takdir eden Ebû Hanîfe hazretleri, her halde Hazret-i Ömer'in bu teravîh işini de gerek cemaat gerek yirmi rek'at kılınmak hususlarında bir asl-ı şer'îye ve cenâb-ı Peygamber'den telakkî ettiği bir ahd ve vasiyete istinat ettirmiş olduğunu kabul ederek yirmi rek'atının da fi'l-i Peygamberî'ye müstenit sünnet-i müekkelede olmasını mantıken zaruri bulmuştu. Bu cihettedir ki, gerek Hanefî gerek Şâfiî fukahâsından bir kısmı, teravîh namazının yirmi rek'atının da fi'l-i nebevî ile sabit sünnet-i seniyye olduğunu kabul ederek İbn Ebû Şeybe'nin ve emsali ehl-i hadîsin rivayet ettikleri İbn Abbas hadisi ile istidlâl etmişlerdir. Şu kadar ki, ehl-i hadîs tarafından bu İbn Abbas hadisi iki suretle taz'îf edilmiştir: 1. Senesinde İbn Ebû Şeybe'nin ceddi İbrâhim b. Osman'ın bulunması, 2. Rivâyât-ı sahîlhaya zâhiren mugayir olması. Bu rivayete istinat edebilmek için bu iki ukdenin çözümleri icap eder.

İbn Abbas hadisinin bu suretle taz'îf edildiğinden korkan Zeylâî, İbnü'l-Hümâm, Süyûtî, Zürkânî gibi birtakım namdar ulemâ, bu hadise istinat etmeyerek teravîhin sekiz rek'atının yukarıda geçen Âişe ve Câbir radiyallahu anhümâ hadisleriyle sabit ve fi'l-i Peygamberî'ye müstenit sünnet-i nebevîye olduğu, on iki rek'atın da sünnet-i sahâbî bulunduğu zemininde bir istidlâl tariki takip etmişlerdir. Biz burada her iki tarîk-ı istidlâli takrir edeceğiz ve evvelâ yirmi rek'at hakkındaki İbn Abbas hadisinin senedindeki zaaftan, Hazret-i Âişe ve Câbir hadislerine mugâyeretinden gelen şüpheleri izâleye çalışacağız. Sonra da öbür tarîk-ı istidlâli teşrih edeceğiz. Birinci cihet hakkındaki tedkîkatımız, bervech-i âtîdir:

1. *Keşfü'l-gumme*'de gördüğümüz İbn Abbas hadisinin metni daha ziyade tafsilâtı muhtevî bulunduğundan her şeye takdîmen bunu mütalaa edeceğiz. Bu metne göre İbn Abbas radiyallahu anhümâ demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem münferiden yirmi rek'at teravîh ve ayrıca vitir namazı kılırdı. Teravîhin de her dört rek'atı arasında bir müddet dinlenirdi. Sonra kalkar, mukadder olan namazına devam ederdi. Teravîh namazındaki tervîhanın esası, bu sünnet-i seniyyeye müstenittir.²

Mâlûmdur ki, İmam Şa'rânî'nin bu çok mühim ve meşhur eseri, kendisinin de bildirdiği üzere müctehidîn-i izâmın istinat ettikleri hadisleri muhtevîdir. Binaenaleyh İbn Abbas hadisi bir kısım Hanefî ve Şâfiî eimmesinin medâr-ı istinâdı olduğu şüphesizdir.

1 ذكر في الإختيار: أن أبا يوسف سأل أبا حنيفة عنها وما فعله عمر. فقال: التراويح سنة مؤكدة. ولم يتخرجه عمر من تلقاء نفسه ولم يكن فيه مبتدعاً. ولم يأمر به إلا عن أصل لديه وعهد من رسول الله عليه وسلم [عيني والبحر الرائق]

2 قال ابن عباس رضي الله عنهما: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي التراويح في غير جماعة عشرين ركعة والوتر. وكان يتروح فيها بين كل أربع ركعات ساعة. ثم يقوم يصلي ما كتب. فهذا هو أصل في تروح الإمام في صلاة التراويح [كشف الغمة: ج ١، ص ٩٥] {Şa'rânî, Keşfü'l-gumme, 1, 119.}

Nasıl ki, İbn Hacer de, “Eimmemizden bazıları İbn Abbas hadisiyle istidlâl tarikini iltizam etmişlerdir. Fakat bu hadisin derkâr olan zaafından dolayı teravihin yirmi rek’at olduğuna icmâ-ı sahâbe ile istidlâl edilmelidir” demiştir. *Hidâye* şerhi *Înâye* ile *Kifâye*’de de İbn Abbas rivayetine istinat edilmiştir.

2. İbn Abbas hadisine zaaf isnadı, bu hadisin senedindeki İbn Ebû Şeybe’nin büyük babası İbrâhim b. Osman el-Absî’den dolayıdır. Bu zatın rivayet hususunda mevkiini bilmiyoruz. Ebû Şeybe Kûfeli’dir, Vâsıt’ta kadılık etmiştir. Dayısı Hakem b. Uteybe’den, Ebû İshak’tan ve daha bu tabakadaki ricâl-i ehâdîsten rivayeti vardır. Dayısı ve kendi şeyhi Hakem b. Uteybe ki, İbrâhim en-Nahaî’nin ashabından ve en mevsuk fukahadandır. Ebû Cühayfe’den, Abdullah b. Şeddâd’dan, Ebû Vâil’den, İbn Ebû Leylâ’dan rivayet eden sâhib-i sünnet ve ittikâ bir zattır. Kendisinden Mansûr, A’meş, Ebû Avâne, Şu’be gibi eimme-i hadîs rivayet etmiştir.¹ İnsan böyle bir şeyhin, şu saydığımız tilmizleri arasında riayetinden korkulacak derecede zuafâdan bir zatın bulunmasına hiç ihtimal vermiyor.

Sonra Ebû Şeybe’nin kendi râvisi de kâtibi Yezîd b. Hârûn’dur. Bu da, kendi şeyhini kazâda adl ile tavsif eylemiştir. Ebû Şeybe’yi taz’îf edenler, Yahyâ b. Maîn’in, Buhârî’nin, Ebû Dâvûd’un tenkîdâtını, Nesâî’nin metrûkû’l-hadîs dediğini bildiriyorlar da en yakın râvisinin hüsnüşehâdetinden bahsetmiyorlar. Kâtibi ve râvisi Yezîd b. Hârûn ki, Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*’da Yezîd’in senedleriyle birlikte 24.000 hadisi ezberden tahdîs eylediği ve kırk bu kadar sene akşam namazının abdesti ile sabah namazı kıldığı yollu hüsnühıfzına, itkânına, kemâl-i takvâsına dair Ahmed b. Hanbel gibi eimmeden birçok menkabe nakletmektedir. Bu derece sadûk ve müttaki olan ve şeyhinin her halini herkesten iyi bilmesi icap eden bir zatın kendi şeyhinin sıdk u adli hakkındaki hüsnüşehâdeti kabul edilmek icap eder.

Eimme-i intikâddan Ebû Ahmed b. Adî de, “Ebû Şeybe, hakikaten taz’îf edilmiştir. Fakat Ebû Şeybe, İbrâhim b. Hayye gibi zuafâ zümresinden sayılmamalıdır. Bundan çok daha hayırlıdır. Ebû Şeybe’nin rivayetleri içinde birçok sâlih hadis vardır” demiştir.² İbn Abbas hadisinin mücebi üzere Hulefâ-yi Râşidîn devrindenberi bilâ-inkitâ amel-i ümmet câri olduğuna göre, bu teravih hadisi de bu sâlih hadislerden birisidir, denilemez mi? Bu gayri ilmî bir hüküm müdür? İşte bu noktainazardan dolayıdır ki, birçok fukaha bu hadis ile ihticâc etmişlerdir.

3. İbn Abbas hadisi, ehl-i hadîs tarafından te’min-i sıhhat için iltizam edilen usûl-i rivâyete uymayarak velev ki senedindeki râvilerden birisinin ufak bir halinden dolayı taz’îf edilebilir. Bu, ehl-i hadîs için bir hak ve bir vazifedir. Fakat ehl-i hadîs tarafından her zayıf addedilen hadis hemen terkedilmemiştir. Belki bunlardan ümmetin mazhar-ı kabûlü olmak gibi medâr-ı tashîh bir müeyyedeği haiz olanları ehl-i ilim tarafından tashih edil-

1 *Hulâsa.*

2 *Tehzîb.*

miştir. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*'de bu mühimme-i ilmiyyenin birçok ehl-i ilim tarafından bir kaide halinde kabul edildiğini bildiriyor.

İbn Abdülber de *İstizkâr*'da deniz suyunun tahâreti hakkında sünen-i erbaa sahiplerinin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettikleri الحل ميتته هو الطهور ماؤه، *“Deniz suyu tâhirdir, meytesi de helâldir”*¹ hadisini aynı sebeple Buhârî'nin tashih ettiğini Tirmizî'den naklederek bildirmiştir.

Bu hadîs-i bahrin senedindeki “Saîd b. Seleme” hakkında hâsıl olan şüphe ve cehaletten dolayı ehl-i hadîs bunu taz'îf ve ta'lîl etmiş iken İmam Buhârî, ehl-i ilmin bu hadisle amel ettiklerini görerak senedindeki zaafa rağmen tashih etmiştir.² Tirmizî *Sünen*'inde Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'den hadîs-i bahri sordum, “hadîs-i sahihtir” diye cevap verdi diyor.

Yine İbn Abdülber, *Temhîd*'inde³ Hazret-i Câbir'in bir dinarın yirmi dört kırata müsâvatı hakkındaki hadisi de böyledir. Bu da nâsın icmâna bakılarak Abdullah b. Mübârek tarafından kabul ve nakledilmiş ve üstat Ebû İshak'ın da mazhar-ı tahsîni olmuştur diyor.

İşte bunlar gibi birçok âsâr ve ehâdîsin, ümmetin kabulüne mazhar olduğuna bakılarak ehl-i ilim tarafından tashih edildiğine göre mevzûu bahsimiz olan İbn Abbas'tan rivayet edilen teravih hadisinin de sıhhatine hükmedebiliriz. Buhârî ve Abdullah b. Mübârek gibi eimme-i hadîs, ulemâ ve sâlihînin telakkileriyle hadis tashih edince, Hulefâ-yi Râşidîn'in, sahâbe ve tâbiînin ve bunca eimme-i dînin icmâına bakarak ve ahîren bu mühimme-i ilmiyyeyi, Süyûtî gibi rivayet ve dirayeti nefsinde cemedden eimme-i kirâmın bir muâdele-i ilmiyye halinde eserlerinde tesbit eylediklerini görerak, “İbn Abbas'tan mervî teravih hadisi sahihtir” demekte tereddüt etmeyiz. Hiç şüphesiz ki, terâvih hadisinin tashihi, hadîs-i bahrin tashihinden daha haklı ve hadîs-i dînârın tahsininden çok daha ehemmiyetlidir.⁴

4. 592 rakamıyla tercümesi gelecek olan Hazret-i Âişe hadisi ile İbn Abbas hadisi arasında teâruz vardır, sahih ve râcih olan alınır, zayıf ve mercûh olan bırakılır denilmek de muvâfik değildir. Evvelâ bu iki rivayet arasında teâruz yoktur. Çünkü Hazret-i Âişe'nin haberi, teheccüd namazına, İbn Abbas rivayeti ise teravih namazına müteveccihtir. Bunu, Hazret-i Âişe hadisinin sûret-i sevkinden öğreniyoruz. Şöyle ki: Hazret-i Âişe'nin râvisi Ebû Seleme b. Abdurrahman, ramazân-ı şerifin hususiyetini nazarı dikkate alarak ve

1 {D83 Ebû Dâvûd, Tahâret, 41.}

2 *Fethu'l-kadîr*, I, 48.

3 *Temhîd*'in asıl adı المعاني والأسانيد من الموطأ dir. Hâfız Ömer b. Abdülber'in en kıymetli âsârındandır. İbn Hazm *Temhîd* için fıkıh ve hadiste nazîrini görmedim diyor. Sonra İbn Abdülber, *Temhîd*'i ihtisâr ederek *İstizkâr*'ı yazmıştır. Buna da الإستدكار لمذاهب أئمة الأمصار adını vermiştir. İbn Abdülber'i dünyaya tanıtan bu muazzam eserleridir.

4 التعلیق الصبیح شرح مشکاة المصابيح: ج ٢، ص ١٠٥

ramazanda Resûl-i Ekrem'in teheccüd namazının aded-i rekeâtını arttıracığını düşünerek Hazret-i Âişe'den ramazanda Resûl-i Ekrem'in kıldığı teheccüd namazının kemmiyet ve keyfiyetini sormuş, o da, "Resûl-i Ekrem, ne ramazanda ne de başka gecelerde on bir rek'at üzerine ziyade etmiştir" diye cevap vermiştir. Hazret-i Âişe hadisinin bu sûret-i sevki ve siddîka-i müşârün ileyhâ tarafından, "Bu namazın güzelliğinden ve uzunluğundan ne sizin sormanıza, ne de benim tasvir ve beyanıma lüzum vardır"¹ denilmesi de delâlet ettiğini bu hadisin şârihleri bildirmektedir.

İbn Abbas hadisi ise münhasıran ramazanda Resûl-i Ekrem'in kıldığı teravih namazına aittir. Şüphesiz ki, teheccüd namazı ile teravih namazı arasında zamân-ı edâları cihetiyle fark vardır. Teravih namazı gecenin önünde, sülüs-i evvelinde kılınır, teheccüd namazı ise sülüs-i ahîrinde. Yukarıda Ebû Zer hadisinde görmüştük ki, Resûl-i Ekrem efendimizin cemaatle kıldıkları ilk teravih namazını gecenin birinci sülüsünde kıldırılmıştı. İkinci gece, gece yarısına, üçüncü gece de fecre yakın zamana kadar uzatmışlardı. Her üç gecede de mebd-i salât gecenin evveli idi. Bu sebeple fukahadan bazıları teravihi gecenin sülüs-i ahîrine kadar tehir etmekte kerâhet görmüşlerdir. Bu noktadan, bazı ehl-i ilim, Hazret-i Âişe hadisinin teheccüd namazına, İbn Abbas hadisinin de ramazan namazına ait olduğu kanaati ile her iki haber arasında teâruz bulunmadığını kabul etmişlerdir.

5. *Muvatta'* şerhinde Bâcî² ve daha bazı ehl-i fıkıh ve hadis, Hazret-i Âişe hadisinin de teravih namazına ait olduğunu kabul ederek Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem'in birçok gecede kıldıkları teravih namazını, İbn Abbas ise bazı gecelerde kıldıkları teravih namazını bildirmiştir diyerek her iki haberi telif etmişlerdir.³

Âtîdeki ahbâr ve âsârın irşad ve delâletleri ile Resûl-i Ekrem'in yirmi rek'at kıldığı bu bazı gecelerin, ramazanın aşr-ı ahîri yani son on gecesi dahilinde olduğu neticesine varabiliriz. Bu en mevsuk haberlerin tercümelere hurûf-ı hecâ sırasıyla bervechi âtîdir:

a) Aşağıda 951 numara ile tercümesi gelecek olan hadiste görüleceği üzere Hazret-i Âişe ramazân-ı şerifin aşr-ı ahîrinde Resûl-i Ekrem'in ahvâl-i seniyyelerinin tamamıyla değiştiğini bildirerek diyor ki: Ramazanın aşr-ı ahîri girince Nebî sallallahu aleyhi ve sellem aile hayatından tecerrüd ederek kendini tamamıyla ibadete verir, geceleri baştan başa ihya ederdi. Aile efradını da (namaz ve ibadet için) uyandırır.⁴

b) Tirmizî ise, sıhhatine ve hüsnüne işaret ederek bu hadisi, Hazret-i Âişe'den şöyle

1 {B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.}

2 Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef'tir. "Bâce" cîm-i hafife ile Endülüs'te bir şehir veya Afrika'da bir köydür ki, sâhib-i terceme oraya nisbetle şöhrat-şîardır. Bâcî'nin bu eserinin adı *Müntekâ*'dır ve İbn Abdülberr'in *Temhîd*'inin ihtisar edilmiş bir numunesidir. Esasen Endülüs'ün bu iki yüksek siması muasır dırlar. İbn Abdülber 463, Bâcî 471 tarihinde vefat etmiştir (*Keşfü'z-zunûn ve Lübbü'l-Lübâb*).

3 التعليق الممجد على موطأ محمد

4 عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا دخل العشر الأخير شد مئزره وأحيا ليله وأيقظ أهله {B2024 Buhârî, Leyletü'l-Kadr, 5.}

rivayet ediyor: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazanın aşr-ı ahîrinde namaz ve ibadet hususunda sair gecelerdeki mesailerinden fazla meşgul olurdu.”¹

c) Tirmizî'nin Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan rivayetinde Hazret-i Ali demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazanın aşr-ı ahîrinde bütün aile halkını gece (ibadet için) uyandırırdu.²

d) Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Zeyneb bint Seleme radiyallahu anhâdan rivayetinde, Zeyneb, “Ramazandan on gün kalınca Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, aile halkından, namaz kılmaya muktedir olabilenlerin hepsini namaza kaldırırdı. Hiçbirini bırakmazdı” demiştir.³

e) Tercümeleri 951, 953. numaralarla gelecek olan Âişe ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ hadislerinde de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ramazanın aşr-ı ahîrinde hayatî gailelerden kâmilten tecerrüd buyurdukları görülecektir.

f) Yukarıda Buhârî'nin Zeyd b. Sâbit radyallahu anhtan Tahâvî ile sünen-i erbaa sahiplerinin Ebû Zer el-Gifârî radiyallahu anhtan rivayetlerinde, Resûl-i Ekrem'in ashabına kıldırdukları teravîhlerin ramazanın aşr-ı ahîrine müsâdif olduğunu da görmüştük.

Bu rivayetlerin hey'et-i umûmiyyesi, İbn Abbas'tan rivayet edilen ve Hazret-i Âişe hadisi ile telif edilerek bazı gecelerde kıldığı bi'l-ictihâd tahmin edilen bu yirmi rek'at teravîhlerin ramazanın aşr-ı ahîrine müsâdif gecelerde kılınmış olduğunu hatırlatıyor. Nasıl ki, İbn Âbidîn de Hazret-i Âişe, ekser ahvaldeki salât-ı Nebî'yi haber vermiştir. İbn Abbas rivayeti ise, Hazret-i Resûl"ün iki gece kıldırduğı teravîh namazına aittir diyor.

6. İbn Abbas hadisinin müeddâsı, Hulefâ-yi Râşidîn'in sünneti, ashâb-ı kirâmın icmâi ve başta akdemü'l-eimme Ebû Hanîfe hazretleri olduğu halde bütün eimme-i müctehidîn hazerâtının ârâ ve ictihadlarıyla müeyyed olduğundan, sıhhatinden bir an için sarfınazar edilse bile ihticâc edilecek mesele, ferâiz ve vâcibâttan olmayıp fezâil ve nevâfil cümlesinden bulunduğu için bu derece-i za'fî ile beraber yine İbn Abbas hadisi ile pekâlâ istidlâl edilebilir. Çünkü ehl-i ilim, hadîs-i sahîha muâriz olmadıkça fezâilde hadîs-i za'if ile amel etmişlerdir. İbn Abbas hadisi ile rivâyât-ı sahîha arasında teâruz olmadığını biraz evvel mütalaa etmiştik.

Buraya kadar teravîhin devr-i ictihâda ait olan vaziyet-i şer'iiyesini izah için adedi rekeâtı hakkında İbn Abbas hadisine tevcih edilen şüpheleri izâle ve bununla istidlâl tarihini irâe etmiş bulunuyoruz. Şimdi ikinci tarîk-ı istidlâlî göreceğiz.

1 عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم يجتهد في العشر الأواخر ما لا يجتهد في غيرها [رواه الترمذي وقال هذا حديث حسن، صحيح]

2 عن علي رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم يوقظ أهله في العشر الأواخر من رمضان [رواه الترمذي وقال حديث حسن، صحيح] {T795 Tirmizî, Savm, 73.}

3 عن زينب بنت سلمة رضي الله عنها لم يكن النبي صلى الله عليه وسلم إذا بقي من رمضان عشرة أيام يدع أحدا من أهله يطيق القيام إلا أقامه [رواه محمد بن نصر]

{Önceki baskıda سلمة بنت زينب şeklinde verilen râvi ismi kaynakta 'زينب بنت أم سلمة' olarak geçmektedir. Muhammed b. Nasr, *Kiyâmü Ramazân*, I, 247.}

İBNÜ'L-HÜMÂM VE EMSALI EIMME-i FİKHİN SÛRET-i İSTİDLÂLLERİ

Hanefî ve Şâfiî fukahasının en güzîde simalarından bir kısmı teravih namazının yirmi rek'atını şu suretle ispat ediyorlar: Ramazanda üç rek'at vitir namazıyla beraber sekiz rek'at teravih namazının cemaatle kılınması, Hazret-i Âişe ve Câbir hadislerinin bildirdiği üzere fi'l-i Peygamberî'ye müstenit sünnet-i nebeviyyedir. Esas itibariyle sünnet, Resûl-i Ekrem'in devam buyurdıkları veya işlemeye devam ederken bir maniin araya girmesiyle terkeyledikleri umûrdur. Bu sekiz rek'atın üst tarafı yukarıda izah olunduğu üzere ashaptan Sâib b. Yezîd radiyallahu anh ile tâbiîn ricâlinden Yezîd b. Rûmân'dan rivayet edilen âsâr ile sabit olduğu üzere Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetidir ve سنة الخلفاء عليكم بسنتي وسنة الخلفاء من بعدي *Benim sünnetime, benden sonra da Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetine ittibâ etmeniz vaciptir*¹ hadîs-i sahîhi mûcibince Hulefâ-yi Râşidîn'in âdet-i aliyyelerine ittibâ etmek bir vecîbe-i şer'iyyedir ki, müstehap unvân-ı fikhîsi ile yâdolunur. Binaenaleyh teravih namazının sekizi sünnet-i râtibedir, on iki rek'atı müstehaptır.

Bunun hariçte bir misal ve nazîri yatsı namazının farzından sonraki dört rek'at nâfiledir ki, bunun iki rek'atı Resûl-i Ekrem'in aleddevam kıldıkları ve ümmetine de kılmalarını emir ve vasiyet buyurdıkları sünnet-i râtibedir. Dört rek'at kılınması müstehaptır. Şöyle ki: Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan rivayet edilen ve ehl-i hadîs ile fukaha arasında "Musâbere hadisi"² unvanıyla yâdolunan bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz ümmetine yatsı namazının farzından sonra iki rek'at nâfile namaz kılan kimseye cennette bir köşk ihsan buyurulacağını bildirmiştir. Musâbere "müdâvemet" demektir. Musâbere hadisini Buhârî'den başka birçok ehl-i hadîs ümmü'l-mü'minîn Ümmü Habîbe radiyallahu anhâdan da rivayet etmişlerdir. Bunlardan başka 509 numara ile tercümesi geçen İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisinde de yatsı namazından sonraki nâfile, iki rek'at olarak bildirilmiştir. Gerek bu vücûh-i rivâyâtattan gerek metn-i hadîsteki "musâbere" unvanından Resûl-i Ekrem efendimizin yatsının farzından sonra iki rek'at nâfile kılmaya devam buyurdıkları istifade edilmiş ve bu iki rek'at nâfile sünnet-i râtibe olarak taayyün etmiştir.

Yine Âişe radiyallahu anhâdan gelen diğer bir rivayet tarikinde ise yatsının farzından sonra Resûl-i Ekrem'in dört rek'at nâfile kıldıkları bildirilmiştir: Hazret-i Ali'nin kibar ashâbından Şüreyh b. Hânî demiştir ki: Âişe radiyallahu anhâya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nâfile namazını sordum da Hazret-i Âişe, "Yatsının farzından sonra Hazret-i

1 {MK15762 Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 246.}

2 روى الترمذى وابن ماجه عن عائشة رضی اللہ عنہا قالت؛ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم: من ثاب علی اثنتی عشرة رکعة من السنة بنی اللہ بینا فی الجنة: أربع رکعات قبل الظهر ورکعتین بعدها ورکعتین بعد المغرب ورکعتین بعد العشاء ورکعتین قبل الفجر.

{T414 Tirmizî, Salât, 189.}

وروی الجماعة إلا البخاری من حدیث أم حبیبة بنت أبي سفیان أنها قالت (سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول: ما من عبد مسلم یصلی للہ فی کل یوم اثنتی عشرة رکعة تطوعاً من غیر الفریضة إلا بنی اللہ بینا فی الجنة)

{M1696 Müslim, Müsâfirîn, 103.}

وزاد الترمذی والنسائی؛ (أربعاً قبل الظهر ورکعتین بعدها ورکعتین بعد المغرب ورکعتین بعد العشاء ورکعتین قبل صلاة الغداة) [فتح القدير والبحر الرائق]

{T415 Tirmizî, Salât, 189.}

Resûl katiyen mescidde namaz kılmamıştır. Resûl-i Ekrem, benim odama gelirdi. İçeri girdiğinde odamda dört yahut altı rek'at nâfile kıları” diye cevap verdi (*el-Bahrü'r-râik*).¹

Fakat yukarıdaki vücûh-i rivâyât daha kuvvetli ve böyle dört rek'at kılmaya devam buyurulduğuna muâriz bulunduğundan Hazret-i Âişe'den, Şüreyh b. Hânî tarikiyle gelen bu rivâyet-i ahîre ancak istihbab ifade edebilmiştir. Müşebbehün bihi bu vechile izah ettikten sonra İbn Hümâm ve emsali diyorlar ki: Bunun gibi teravih namazının sekiz rek'atı rivâyât-ı sahîhaya istinat ettiği için sünnet-i râtibedir, yirmi rek'at kılındığına dair İbn Abbas'tan menkul olan rivayetin zaafına mebnî Hulefâ-yi Râşidîn'in sünneti olarak kabul edilip müstehap denilmiştir. Bu sebeple Ebû'l-Hasan Muhammed el-Kudûrî, *Muhtasar-ı Mu'teber*'inde, “Teravih namazı müstehaptır” demiştir. Yine izah ettiğimiz aynı sebepten dolayı *Hidâye* sahibi de “Teravih namazı sünnettir” demiş. Fakat ne *Kudûrî* sahibi yirmi rek'atın hepsini müstehap addetmiştir, ne de sâhib-i *Hidâye* yirmi rek'atın hepsi sünnettir demek istemiştir. Mezheb-i Hanefî'nin bu iki imamı Hanefî fikhının medâreyini olan metinlerinde tağlîb tarikiyle müstehap veya sünnet unvanını vermişlerdir. Şu kadar ki, *el-Hidâye* sahibinin sünnet tabirinde tağlîb daha zâhirdir ve sâhib-i mezheb Ebû Hanîfe hazretlerinin yukarıda izah olunduğu üzere sünnet-i müekkelede tabirine daha uygundur. Bir de böyle tağlîblerde indelıtlak kuvvetli taraf iltizam edilip zikredilir. Fi'l-i nebevînin, fi'l-i sahâbîden efdal ve akvâ olduğu âşikâr bulunduğu göre, tağlîben sünnet denilmesi münasıptır.

Üçüncü bir medâr-ı tercih olan cihet de *el-Hidâye* sahibinin sünnet tabiri, cemaati teravihe teşvik ve tergibi mütezammın olmasıdır.

İbn Hacer de bu tarîk-i istidlâli beğenmiştir. Sebep olarak da diğerleri gibi İbn Abbas hadisinin zaafını ve buna mukâbil icmâ-ı sahâbe delilinin daha kuvvetli olduğunu gösteriyor.

Teravih namazının yirmi rek'at olduğu hakkındaki ikinci tarîk-i istidlâle de burada nihayet veriyoruz. Bir gayeye turuku müteaddide ile varılabilir. Turuku istidlâlin teaddüdü, ilmî gayenin kuvvetini artırır. Her iki tarîk-i istidlâli takip eden eimme-i kirâm, birer sirâc-ı ümmet ve meş'al-i hidâyettir. Her meselede olduğu gibi teravih hususunda da bize rehberlik edip bu mübarek namazın Asr-ı saâdet'teki, Hulefâ-yi Râşidîn devrindeki, sonra da karn-ı selefteki devam edip gelen vaz'iyet-i ilmiyyeleri gün gibi âşikâr göstermişlerdir نَوَّرَ اللَّهُ مَرَاقِدَهُمْ .

MEZÂHİB-i ERBAÂ EİMMESİNİN HULÂSA-i MÜCTEHEDÂTI

Şemsüleimme Ebû Hanîfe hazretlerinin teravih hakkındaki noktainazarlarını yukarıda İmam Ebû Yûsuf'un bir sualine verdiği cevabından öğrenmiştik. Bu noktainazarını diğer bir tilmizi Hasan b. Ziyâd da rivayet edip, “Teravih, terki câiz olmayan bir sünnettir”

1 {İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, II, 54.}

demıştır. Sadr-ı Şehîd, bu kavil, kavil-i sahîhtir demıştır. Attâbî, *Cevâmiu'l-fikh*'ında¹ teravih namazı bizâtihi sünnet-i müekkededir. Cemaatle edası ise vâciptir demıştır. Herhalde bu büyük Hanefî fakihî İmam-ı Âzam'ın, "Teravih namazı terki câiz olmayan bir sünnet-i müekkededir" suretindeki müekked hükmün kuvvetini vücûb ile ifade etmiş bulunuyor. Nâtûfî de² *Ravzatü'l-Hanefiyye*'de cemaatin fazilet olduğunu {belirtmiş}, *Zahîre*'de de ekser meşâyih-i Hanefiyye'den kifayeten sünnet-i müekkede ictihadı rivayet edilmiştir.

Teravihin gerek cemaat gerek aded-i rekeât gibi ahkâm-ı esâsiyyesinde İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel de Ebû Hanîfe'nin ictihadına iştirak etmişlerdir. Kâdî İyâz: Cumhûr-ı ulemâdan menkul olan da budur demıştır. Eimme-i metbûünden hiçbirinin yirmi rek'attan noksan teravih ihtiyar ettiği bildirilmiyor.³ Yirmi rek'attan fazlası ise esasen nevâfilde ziyade için bir hadd-i muayyen olmadığından mücâzdir. Ziyade hakkında İmam Mâlik hazretlerinin mezhebini görüyoruz. İmâmü'l-Medîne bu babda ehl-i Medîne'nin amelini istinat etmiştir, maamafih bu on altı rek'at teravih değildir. Mutlak bir nâfile namazdır.

Yukarıda Muhammed b. Nasr'ın Hârre Vak'ası'ndan evvel Medine'de, Medine halkının otuz altı rek'at teravih kıldıklarını rivayet ettiğine ve bu dilsûz vak'anın altmış üç hicret senesinde vuku bulduğuna göre, İmam Mâlik'ten bir asır evvel Medine'de bu suretle teravih kılınmaya başlandığı anlaşılır. Fıkıh ve siyer kitaplarında tezyîd-i rek'atın sebep ve sâiki şöyle bildiriliyor: Mekkeliler Harem-i şerif'te teravih kılarken teravihin her tervîhasında bir kere tavaf etmek ve müteakiben iki rek'at tavaf namazı kılmak itiyadında idiler. Mekkeliler'in bu faziletkârane hareketlerine gıpta eden Medîne-i Münevvere ahali de Mekkeliler'in tavaflarına ve tavaf namazlarına muadil olmak üzere her tervîhada dört rek'at nâfile kılmayı kabul etmişler. Şu kadar ki Mekkeliler, beşinci tervîhada yani teravih namazının hitamı ile vitir namazı arasındaki son tervîhada tavaf etmediklerinden Medineliler de bu son tervîhadan sonra nâfile kılmamışlardır. Dört tervîhada dörder rek'at olarak kılınan on altı rek'at nâfile, asıl teravihe zammedilince otuz altı rek'ate bâliğ olur. Üç rek'at vitir namazı ile otuz dokuz rek'at eder. İşte öteden beri devam edegelen bu amel-i ehl-i Medîne'yi imam dârü'l-hicre hazretleri delil olarak kabul ettiğinden Mâlikî mezhebinde

1 Attâbî: Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed'dir. Kibâr-ı Hanefiyye'den âlim bir zattır. Yukarıda zikrettiğimiz *Cevâmiu'l-fikh*'i, *Fetâvâ-yi Attâbiyye* denilmekle mâruftur ve dört büyük cildi muhtevîdir. Telifatı cümlesinden birisi de *Şerh-i Ziyâdât*'tır ki Attâbî bu şerhinde, hiçbir şârihe müyesser olmayan müstesna bir tarzda bütün mesâil-i fikiyyeyi tetkik etmiştir. Abdülhay el-Leknevî *Şerh-i Ziyâdât*'i mütalaa ettiğini bildiriyor. İmam Muhammed'in *Câmi-i Kebîr* ve *Câmi-i Sagîr*'ini de şerhetmiştir. Mükemmel bir de tefsir yazmıştır. Binaenaleyh teravihin cemaatle edası vâciptir, suretinde kuvvet ve katiyet ifade eden hükmü, hürmetle kabule şayan bir sîmâ-yi ilmîdir. 582 tarihinde vefat etmiştir. Attâb Buhara'da bir mahallenin adıdır (*Keşfü'z-zunûn*, 1, 312; *Fevâid-i Behiyye*, s. 36).

2 Nâtûfî'nin *Ravza*'sı fûrû-ı Hanefiyye'ye dairdir. Küçük, fakat nâdir meseleleri ihtiva etmesi cihetiyle kıymetli bir eserdir. Fûrû-ı Şâfiyye'ye dair de Abdülkerîm er-Râfiî'nin bir *Ravza*'sı vardır. Nâtûfî 446 tarihinde vefat etmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, 1, 449).

3 الفتح الملهم شرح صحيح مسلم: ج ١، ص ٣٩١

teravihin aded-i rekeâtı on altı rek'at nâfile ile beraber bu derece yükselmiş bulunuyor. Bu babda eimme-i selâsenin yirmi rek'at hakkındaki ictihadlarını müdafaa eden şârih Aynî; ashâb-ı kirâmın müstemirren devam edip gelen ameli, ittibâ için, ehl-i Medîne'nin amelinden daha evlâdır diyor. Tervîhalarda zikrullah ile, salât ve selâm ile, her nevi ibadât ve taat ile iştigal edildiği için sair mezhep imamlarına göre de tervîhalarda nâfile namaz kılınabilir. Şu fark ile ki, Mâlikîler'in kıldığı gibi cemaatle değil, münferiden kılınır. Mezheb-i Hanefî'de cemaat, yalnız teravihin hususiyetlerindedir.

HÂTİME. Teravih namazının gerek mâhiyyet-i esâsiyyesi, gerek cemaatle edası ve aded-i rekeâtı hakkındaki izahımıza burada nihayet veriyoruz. Bu neşeli ibadetimizin sair ahkâmını "Kitâb-ı Savm"ın bir lâhikası olarak gelecek olan hususi bahsinde izah edeceğiz. Buradaki izahımızın bu kadar uzamasının sebebi, bu bahsin başlangıcında da arzolanduğu üzere Hazret-i Âişe'nin, Resûl-i Ekrem'in teheccüd namazı hakkındaki sekiz rek'at rivayetini teravih zanneden bazı kimselerin, "Hazret-i Peygamber sekiz rek'attan fazla teravih kılmamıştır. Bundan fazlası matlub-u şâri' değildir" diye ortaya bir şüphe koyduklarını teessüfle duyduk. Mübarek ramazanın şerefli gecelerinde şevk ve heyecan ile eda ettiğimiz bir ibadetimizin rek'atları hakkında kulûb-ı sâfiye-i müsliminde şüphe uyandırmak ne kadar büyük bir günah ise, bunun ilmen izâlesi de o nisbette büyük bir vazife idi. Bu babda muharrir-i âcizi irşad eden ve bir hayli me'haz-ı ilmiyyeyi zengin kütüphanelerinden göndermek lutfunda bulunan Bay A. Hamdi Akseki arkadaşımıza samimi teşekkürler sunarım.

Şimdi teravih hakkında saydığımız bunca âsâr ve ehâdis ile, fikhî tedkikat ile ümmet-i İslâmiyye'nin sadr-ı İslâm'dan beri ifa edegeldiği bir ibadet hakkındaki bütün şüpheleri izâle etmiş bulunuyoruz. Tevfik ise Cenâb-ı Hak'tandır.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُفْطِرُ مِنَ الشَّهْرِ حَتَّى نَظُنَّ أَنْ لَا يَصُومَ مِنْهُ وَيَصُومُ حَتَّى نَظُنَّ أَنْ لَا يُفْطِرُ مِنْهُ شَيْئًا وَكَانَ لَا تَشَاءُ أَنْ تَرَاهُ مِنَ اللَّيْلِ مُصَلِّيًا إِلَّا رَأَيْتَهُ وَلَا نَائِمًا إِلَّا رَأَيْتَهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Enes demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her aydan (o kadar günlerde) oruç tutmaz idi ki, biz (onu artık) o ayın hiçbir gününde oruç tutmayacak zanneder idik (Halbuki sonra o, geri kalan günlerde tamamen veya kısmen oruç tutardı).

Yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her aydan (o kadar günlerde) oruç tutar idi ki, biz onu artık orucu bırakmayacak zannederdik (Halbuki sonra o, geri kalan günlerde tamamen veya kısmen iftar eder idi).

Yine Resûl aleyhisselâmı geceden bir kısmında senin namaz kılar görmek istemen boşa çıkmaz idi (Muhakkak namaz kılar görürdün). Uyur görmek istemen de boşa çıkmazdı, (muhakkak uyur görürdün). {B1141 Buhârî, Teheccüd, 11.}

İ Z A H I

BİR İFADE. Bu hadîs-i şerifin nefiy ve ispatı ihtiva eden ikinci fıkrasını Türkçe'mizin tarz-ı ifâdesine uyarak müevvelen tercüme ettik. Arapça üslûba göre şöyle tercüme edilmek icap ederdi: Geceden bir kısmında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi sen, namaz kılar görmek istemezsin, meğer onu o sırada namaz kılar görürsün. Uyur görmek istemezsin, meğer onu uyur görürsün.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî burada Resûl-i Ekrem'in geceki namaz ve uyku hallerine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Yine bu hadisi aynı sened ve aynı metin ile "Kitâbü's-Savm"da savm-ı Nebî ve iftâr-ı Nebî aleyhisselâm hakkında da sevketmiştir. Buhârî her ikisinde de şeyhi Abdülazîz'den rivayet etmiştir. Buhârî'nin "Kitâbü's-Savm"da diğer şeyhi Muhammed b. Selâm'dan bir rivayeti daha vardır ki, bunun tercümesi 936 numara ile gelecektir. Bu rivayette Hazret-i Enes'ten hadisi rivayet eden Humejd et-Tavîl diyor ki: Bir kere Enes radiyallahu anha Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in orucunun keyfiyetinden sormuştum. Enes bana şöyle cevap verdi: Ben, Resûlullah'ı her aydan herhangi bir günde oruçlu görmek arzu edince, muhakkak onu oruçlu görürdüm. Oruçsuz görmek isteyince de muhakkak onu oruçsuz görürdüm. Geceden herhangi bir kısmında namaz kılar görmek isteyince muhakkak Hazret-i Resûl'ü namaz kılar görürdüm. Uyur görmek isteyince de muhakkak uyur görürdüm. Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in (şerefli) elinden yumuşak, ne bir yün sof, ne de ipekli bir harir messetmedim. Yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in râyiha-i seniyyelerinden latif, ne bir misk, ne de bir amber kokladım.¹ Bu mevzûa dair Hazret-i Âişe'nin bir hadisi de 935 numara ile tercümesi gelecektir. Buhârî'nin "Kitâbü's-Savm"da yine savm ve iftâr-ı Nebî babında Abdullah b. Abbas'tan da bir hadis tahrîc ettiğini görüyoruz.

İbn Abbas radiyallahu anhümâ demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazandan başka aylardan hiçbirini tamamıyla sâim olmamıştır. (Sair aylarda) Resûlullah oruç tutardı. Bir halde ki (onu her gören), "Hayır, vallahi Resûlullah (bu ay hiç) iftar

1 عن حميد الطويل قال سألت أنسا رضي الله عنه عن صيام النبي صلى الله عليه وسلم فقال: ما كنت أحب أن أراه من الشهر صائما إلا رأيتَه ولا مغطرا إلا رأيتَه ولا من الليل قائما إلا رأيتَه ولا نائما إلا رأيتَه ولا مسست خزة ولا حريرة ألين من كف رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا شممت مسكة ولا عبيرة أطيب من رائحة رسول الله صلى الله عليه وسلم {B1973 Buhârî, Savm, 53.}

etmiyor” der idi. Yine Resûlullah bir ay içinde iftar ederdi. Hatta (onu her gören), “Hayır, vallahi Resûlullah (bu ay hiç) oruç tutmuyor” der idi.¹

Gerek İbn Abbas’ın bu haberi, gerek mevzubahisimiz olan Enes b. Mâlik hadisinin metni hakikaten müşkildir. Her iki sahâbînin bu hadisleriyle istihdâf ettikleri mâna güçlkle istifade ediliyor. Her ikisinin de bu işkâlden dolayı şârihler türlü türlü tasarruf etmişlerdir. Fakat hepsinin iştirak ettikleri bir cihet vardır ki, İbn Abbas’ın da Enes b. Mâlik’in de bu haberleriyle Resûl-i Ekrem’in nâfile namaz kılmak ve oruç tutmak hususunda muayyen ve muttarid bir programa tâbi olmadığını bildirmek istemeleridir.

ENES B. MÂLİK HADİSİ HAKKINDA ŞÂRİHLERİN MÛTALAALARI

Şârih Aynî diyor ki: Enes b. Mâlik hadisinin mânası, nâfile namaz kılmak ve nâfile oruç tutmak hususunda Resûl-i Ekrem’in hali muhtelifti. İcabına göre kâh ayın ilk günlerinde, kâh ortasında, bazı ayların da son günlerinde oruç tutardı. Yine böyle Resûl-i Ekrem bazı defa gecenin önünde, bazı defa ortasında, bazı geceler de sonunda namaz kıları. Gecenin bu muhtelif zamanlarında namaz kıldığını, yine böyle gündüzleri oruçlu bulunduğunu her görmek isteyen sahâbî, zât-ı risâletpenâhîlerini mükerreren gözleyerek namaz kılarırken, yahut oruçlu iken rastlar ve dilediği gibi görürdü. Yine şârih Aynî, “İşte hadisin mânası budur. Yoksa Resûl-i Ekrem mütevâliyen oruç tutardı, yahut bütün gece namaz kıları denilmek istenilmiyor” diyor.

Şârih Kirmânî de diyor ki: Her ne zaman istenilirse Resûl-i Ekrem’i namaz kılar veya istenildiği zaman uyur görmek nasıl mümkün olur? Bu haberden maksut olan mâna; “Resûl-i Ekrem’in iki halinden yani namaz, uyku veya savm, iftar hallerinden kâh biri diğerrine galip olurdu. Bazı defa da bunun aksi halde bulunurdu” demektir.

Şârih Kastallânî ise hadisin ... من الليل أن نراه من الليل ... kısmını şöyle tefsir ediyor: “Biz, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan bir emrin zuhurunu arzu ettiğimizde Hazret-i Resûl’ü muhakkak onunla meşgul bulurduk. Onu namaz kılar görmek dilersek, herhalde kendilerini namazda bulurduk. Uyur görmek istersek de uykuda bulurduk.”

Kastallânî’nin bu tefsiri bize fazla bir şey bildirmiyor. Enes hadisini, İbn Abbas hadisi ile tefsir etmiş oluyor. Halbuki her iki hadis aynı derecede müşkildir. Şu farkla ki, İbn Abbas radiyallahu anhümâ, Resûl-i Ekrem’in ramazandan başka hiçbir ayda baştan başa oruçlu olmadıklarını bize kemâl-i vuzuhla öğretmiştir. Hiç şüphesiz hadisin bu fıkrası bu mevzuda bir nastır. İşte bu vuzuhla ve bu fıkranın irşad ve delâletiyle hadisin mâba’dında şöyle demiş olduklarını anlıyoruz: Resûl-i Ekrem’in ramazandan gayri aylarda tuttıkları oruçların ezmân ve eyyâmı muayyen değil idi. Bir ayın önündeki, ortasındaki, sonundaki

1 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: ما صام النبي صلى الله وسلم شهراً كاملاً قط غير رمضان. ويصوم حتى يقول القائل: لا، والله لا يفطر ويفطر حتى يقول القائل: لا، والله لا يصوم [رواه البخاري وكذا رواه مسلم والترمذي والنسائي وابن ماجه] {B1971 Buhârî, Savm, 53.}

günlerinde hem oruçlu olduğu, hem de iftar ettiği günler bulunurdu. Bu cihetle ayın her gününü oruçlu veya oruçsuz zannederlerdi.

Enes hazretleri de hadislerinde aynı hakikati ifade etmiş oluyor. Oruç hususunda böyle olduğu gibi namaz hususunda da böyle idi. Bir gecenin müteaddit saatlerinde yatmak, kalkıp namaz kılmak halleri sık sık tekerrür ediyordu. Bu ahvâl-i seniyyelerini gözleyen ve müşahade edenler, Resûl-i Ekrem'i âdeta bütün gece namaz kılar veya bütün gece uyur zannederlerdi.

Bu Mevzu Hakkında Daha Tenevvür Edebilmek İçin Âtîdeki Hadisleri Mütalaa Edelim

1. Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan Resûl-i Ekrem'in gece namazı sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: Resûlullah'ın namazıyla ne çok meşgul oluyorsunuz. Resûlullah gece namaz kıları ve namaz kıldığı kadar da uyurdu. Sonra (kalkar), uyuduğu kadar namaz kıları. Sonra (uzanır), namaz kıldığı kadar uyurdu. Sabaha erişene kadar böyle devam ederdi.¹

2. Nesâî'nin Habbâb b. Eret radiyallahu anhtan rivayetine göre Habbâb, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Bedir Gazâsı'nda bulunmuştu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi Bedir gecesi bütün gece fecir zamanına kadar gözlemişti. Resûl-i Ekrem, namazından selâm verince Habbâb hazretleri huzûr-ı saâdete gelmiş ve "Yâ Resûlellah! Babam, anam sana feda olsun. Bu gece bir namaz kıldınız ki, sizin bu namaz kadar yüksek bir namaz kıldığınızı hiç görmemişim" demiş, Resûl-i Ekrem de, "*Ey Habbâb! Doğru söylüyorsun! Bu namaz, salât-ı havftır, salât-ı tazarrû' ve ibtihâldir*" buyurmuşlardır.²

3. Yine böyle Müslim ile sünen-i erbaa sahiplerinin Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den rivayetlerine göre, Hazret-i Zeyd demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gece namazını iyice gözledim. Resûl-i Ekrem (ibtidâ) hafif iki rek'at namaz kıldı. Bundan sonra iki rek'at uzun uzun namaz kıldı. Sonra bundan evvelkinin dînunda iki rek'at kıldı. Bundan sonra iki rek'at daha kıldı. Bunlar da bundan evvelkilerin dînunda idi. Bundan sonra da iki rek'at daha kıldı. Bunlar da kendilerinden evvelkilerin dînunda idi. Sonra da vitir namazı kıldı. İşte bu, on üç rek'at namazdır.³

1 عن أم سلمة رضي الله عنها قالت: مالكم وصلاته؟ كان يصلي وينام قدر ما صلى. ثم يصلي قدر ما بنام. ثم ينام قدر ما صلى حتى يصبح [رواه أبو داود والترمذي والنسائي]

2 عن عبد الله بن خباب عن أبيه وكان شهد بدرا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه راقب رسول الله صلى الله عليه وسلم الليلة كلها حتى كان مع الفجر فلما سلم رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلاته جاءه خباب. فقال يا رسول الله! أنت وأمي لقد صليت الليلة صلاة ما رأيتك صليت نحوها. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أجل، إنها صلاة رغبة ورهبة. [N1639 Nesâî, Kiyâmü'l-leyl, 16.]

3 عن زيد بن خالد الجهني قال: لأرمتن صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم: فصلى ركعتين خفيفتين. ثم صلى ركعتين طويلتين طويلتين ثم صلى ركعتين وهما دون اللتين قبلهما ثم صلى ركعتين وهما دون اللتين قبلهما، ثم صلى ركعتين وهما دون اللتين قبلهما، ثم صلى ركعتين وهما دون اللتين قبلهما. [رواه مسلم وأصحاب السنن الأربعة]. [M1804 Müslim, Müsâfirîn, 195.]

4. Nesâî'nin, Humejd b. Abdurrahman vasıtasıyla ismi tayin edilemeyen bir sahâbîden rivayetinde o zat demiştir ki: Vallahi ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gece nasıl namaz kıldığını görene kadar kendilerini gözledim. Resûlullah gece uyudu. Sonra kalkıp namaz kıldı. (Ben kendi kendime), "Resûlullah uyuduğu kadar namaz kıldı" dedim. Namazdan sonra Resûlullah şöyle yaslanıp uyudu. (Yine ben kendi kendime), "Resûlullah namaz kıldığı kadar uyudu" dedim. Sonra uyandı ve ilk defaki gibi namaz kıldı. Böylece Resûlullah fecrin evveline kadar üç defa uyudu, uyandı ve namaz kıldı.¹

BİR TEMBİH. Bu hadîs-i şerif ile tercümesi 582 numara ile geçen Hazret-i Âişe'nin, haber-i arasında münâfât yoktur. Gerek Hazret-i Âişe gerek Hazret-i Enes muttali oldukları vâkıaları haber vermişlerdir.

TEHECCÜD NAMAZI HAKKINDA MÜZZEMMİL SÛRESİ

يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ. فَمِ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا. نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا. أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا. إِنَّا سَأَلْنَا عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا. إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيَلًا. إِنَّ لَكَ فِي الْمَنَارِ سَبْحًا طَوِيلًا) وقوله (عَلِمَ أَنْ لَنْ نُخْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَأَخْرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَخْرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاقْرَأُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)²

Buhârî bu babın unvanında Müzzemmil sûresinin şu âyetlerini zikretmiştir:

MEÂL-i ŞERİF. "Ey siyâbına bürünen peygamberim! Gece namaza kalk. Fakat birazında (yani) yarısında kalkma, (dinlen!). Yahut bu (istirahate ait) yarıdan biraz eksilt. Yahut bu yarıya ziyade et. Kur'an'ı da gayet düzgün oku. Senin dûş-i nübüvvetine (hudud ve ferâizi muhtevî) mehabetli Kur'an yükleyeceğiz. (Habîbim!) Bu gece namazı, hissini kalbe uygun-

1 عن حميد الطويل عن صحابي لم يعرف اسمه أنه قال: والله لأرمن رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى أرى فعله. نام رسول الله ثم قام فصلي حتى قلت: صلى قدر ما نام. ثم اضطجع حتى قلت قد نام قدر ما صلى. ثم استيقظ ففعل كما فعل أول مرة. ففعل رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاث مرات قبل الفجر.

{Önceki baskıda bu şekilde verilen hadisin baş kısmı kaynakta şu şekildedir:

حدثني حميد بن عبد الرحمن بن عوف أن رجلا من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم قال قلت وأنا في سفر مع رسول الله صلى الله عليه وسلم والله لأرمن رسول الله صلى الله عليه وسلم لصلاة حتى أرى فعله. فلما صلى صلاة العشاء - وهي العتمة - اضطجع هوبا من الليل ثم استيقظ فنظر في الأفق فقال (رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا) حتى بلغ (إِنَّكَ لَا تُخَلِّفُ الْمِيعَادَ) . ثم أهوى رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى فراشه فاستل منه سواكا ثم أفرغ في قدح من إداوة عنده ماء فاستن، ثم قام فصلي حتى قلت...

N1627 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 12.}

2 {el-Müzzemmil, 73/1-7, 20.}

luğu cihetiyle çok salâbetlidir. (O zamanki) kıraat de gayet düzgündür. (Halbuki) gündüz de havâyicin için uzun boylu dönüp dolaşmak vardır.”

Yine Müzzemmil sûresinde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ bilir ki, siz, gece namazına ve onun evkatını takdir ve tayine muktedir olamazsınız. Bu sebeple Cenâb-ı Hak gece namazı hakkında size ruhsat vermiştir. Siz bu namazdan kendinize kolay olanı kılınz. Allah bilir ki sizden kiminiz hasta olur. Başka bir kısmınız yeryüzünde sefer eder. (Ticaretle meşgul olarak) rızkını Cenâb-ı Hakk'ın hazîne-i fazl ü kereminden arar. Daha birtakım müminler de Allah yolunda cihad ederler. Binaenaleyh siz, gece namazını mümkün oldukça kılınz, (farz) namaz da kılınz. Zekât da veriniz. (Farz olan zekâttan başka) gönül hoşluğu ile ve Allah rızası için sadaka da veriniz. Kendi hesabınıza her ne hayır işlerseniz, onu yine hayır olarak ve büyük bir ecri haiz olarak ind-i ilâhîde bulursunuz. Allah Teâlâ'dan mağfiret dileyiniz. Allah gafûrdur, Allah rahîmdir.”

ÂYET-i KERÎMENİN İZAHİ

Bu sûre-i şerifenin ilk âyetleri belâgat-ı Kur'âniyye'nin bir şaheseri olmakla beraber başka bir lisana harfiyyen tercüme edilince, meâl-i şerifini ifade güçleşiyor. Bunun için tercümede bazı muavin ve tefsirî kelimeler kullanmaya mecbur olduk. Ebü'l-Bekâ'nın *İ'râb-ı Kur'an*'da beyanına göre, âyet-i kerîmedeki نَصْفُهُ kelimesinde müfessirler iki veçhile tesarruf etmişlerdir:

1. Cüzün külden bedel olması kabilinden bu نصف kelimesinin (leyle)den bedel olması ve إِلَّا قَلِيلًا kavli-i şerifinin نصف kelimesinden istisnasıdır.

2. نصف kelimesinin قَلِيلًا den bedel olmasıdır. Bu ikinci vecih, âyet-i kerîmenin zâhirine daha münasıptir. Çünkü مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ kavli-i şerifindeki عَلَيْهِ، مِنْهُ zamirlerinin نصف kelimesine râci olması bu münasebeti istilzâm etmektedir. Biz de âyet-i kerîmeyi ikinci veche göre tercüme ettik. Şu halde gecenin nısfında uyunup istirahat edilmesi, diğer nısfında kalkıp namaz kılınması, yahut istihate mahsus olan nısfıtan biraz azaltılıp namaza ait olan nısfı zam ve ilâve edilmesi ya da uykuya, istihate ait olan nısfı ziyade edilmesi matlûb-ı şâri' oluyor.

HULÂSA. Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem efendimizi gece yarısında, yahut gece yarısından biraz evvel, yahut gece yarısından sonra teheccüd namazına kalkmakta muhayyer bırakmıştır.

Buhârî, bu âyât-ı kerîmedeki نَاشِئَةً وَوَطْأً kelimelerinin İbn Abbas'tan ta'lîkan tefsirlerini de rivayet ediyor: İbn Abbas بالحيشة نشأ، قام نشأ، “Neşe' kelimesi Habeş dilinde kâme mânasınadır” demiştir. Katâde, Hasan-ı Basrî, Ebû Miclez de, “Yatsıdan sonra her kıyam, nâşiedir” demiş. Mücâhid de, “Namaz için gece kalkmak nâşiedir” demiş.

Kur'an'da Arapça'nın gayri bir kelime bulunup bulunmadığı hakkında ulemânın ihtilâfı vardır: Bazıları “siccîl, firdevs, nâşie” gibi Arapça olmayan kelimeler bulunduğunu kabul etmişlerdir. Fakat cumhûr-ı ulemâ Kur'an'da ecnebî kelime yoktur, bu gösterilenler

de iki lugatın rastgele tevâfukundan ibarettir demişlerdir. Şu halde nâşie, ya fâile vezninde masdar oluyor, yahut ism-i fâil ve bir mahzûfun sıfatı bulunuyor:

İbn Abbas radiyallahu anhümâ وَطًا kelimesini de şöyle tefsir ediyor: مواطة القرآن أشد مواطة القرآن أشد موافقة بسمعه وبصره وقلبه ليواطؤا ليوافقوا ziyade sem'a, basara, kalbe şiddet-i nüfûz ve muvâfakati vardır demek oluyor. ليواطؤا ليوافقوا demektir.”

إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا kavlı-i şerifindeki سح kelimesi *Tefsîr-i Kurtubî*'de “cery ü deverân” mânasına hamledilmiştir. Biz de “dönüp dolaşmak” diye tercüme ettik.

Müfessirler bu sûreye ad verilen **müzzemmil** kelimesini في الثيا به diye tefsir ettiklerinden biz de “siyâbına bürünen” diye tercüme ettik. Zemahşerî'nin beyanına göre bu “Müzzemmil” sûre-i şerîfesi nâzil olduğunda Resûl aleyhisselâm bir gece siyâbına bürünmüş uyuyormuş. Zât-ı şerifleri uyartılmış ve bu âyet-i kerîme kendilerine tebliğ edilmiştir. Yine Zemahşerî'nin beyanına göre, o gece fahr-i kâinâtın büründüğü sevb ne idi? diye Hazret-i Âişe'den sorulmuş, o da cevap olarak, “Mirt denilen on dört zirâ uzunluğunda bir kumaş idi. Bunun yarısında ben uyurdum. Yarısında da Resûlullah namaz kılardı” demiş. Sonra bu kumaşın mahiyeti, neden mâmul olduğu sorulmuş, cevaben, “O kumaşın erişi kıl, argacı deve yününden yapılmıştır, tiftik ve ibrişim gibi şeylerden mâmul değil idi” demiştir.¹

Zemahşerî bu vahiy hadisesinin mebdeini de Hazret-i Hatice'ye müntehî bir haberle şöyle naklediyor: Hadîcetülkübrâ buyurmuştur ki: Bir kere fahr-i kâinât müteheyyc bir halde yanıma gelmişti, heyecandan boynunun damarları vuruyor ve titriyordu. “Beni örtünüz!” buyurdu. Ben, o hazreti hastadır sandım, örttüm, bastırdım. Bu halde iken Hazret-i Cibrîl gelip يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ “Ey siyâbına bürünen” diye seslendi.²

Tefsîr-i Neseî'de deniliyor ki: Bu habere göre يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ kavlı-i şerifi, Resûl-i Ekrem'in böyle sarınıp, bürünüp uyumaya çalışmalarını ayıplayan bir hitaptır. Bunu da Resûl-i Ekrem'in teheccüd namazını iltizâm ve bu ibadete ihtimam etmeleri hakkındaki emr-i ilâhî takip etmiştir. *Tefsîr-i Neseî*'de bu kutsî hitabı, İkrime'nin زمل أمرًا يا أيها الذي زمل أمرًا عظيمًا “Ey büyük bir işi düşü nübüvvetine yüklenen zat!” suretinde bir tefsiri de nakledilmiştir. Bu tefsire göre bu hitâb-ı sübhânî, Resûl-i Ekrem'i ta'yîbi mütezammın değildir. Nasıl ki, Hazret-i Âişe'nin de, “Yâ eyyühe'l-müzzemmil! nidâsı Hazret-i Peygamber'i ta'yîbe delâlet etmez. Belki zât-i şeriflerini senâyî ve bulunduğu hâl-i huzûr ve sükûnu takdir ve tahsini muhtevîdir ve bu hal üzere devam buyurmalarını âmirdir” dediği rivayet olunmuştur.

1 {Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 636. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bakınız: Aynî, *Umde*, VII, 188.}

2 {Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 636. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bakınız: Aynî, *Umde*, VII, 188.}

BU SÛRE-i ŞERİFEDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Şârih Aynî bu izahatı bize bahsettikten sonra gece namazının hükmüne dair de ulemânın üç nevi icihadlarını bildiriyor: **Birincisi**, gece namazı menduptur, farz değildir. Farz olmadığına **فَمِ اللَّيْلِ** emrinden sonra **أَوْ زِدْ عَلَيْهِ** kavlinin evâmiri takip ve tahyîr etmesidir. Böyle terdîde mukârin olan bir emir nasıl vücûb ifade edebilir? Binaenaleyh menduptur deniliyor. **İkincisi**, gece namazı vâciptir. **Üçüncüsü**, gece namazı yalnız Resûl-i Ekrem efendimiz hakkında vâciptir. Bu üçüncü kavil İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn de, “Bir koyun sağacak kadar bir zaman içinde de olsun gece namazı her müslümana farzdır” demişler ve **فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ**¹ nazm-ı şerifi ile istidlâl etmişlerdir.

Şâfiî rahimehullah da bazı ulemâdan şöyle işittim diyor: Beş vakit namaz farz kılınmazdan evvel **فَمِ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا**² âyet-i kerîmesi ile bir namaz farz kılınmıştır. Sonra bu namaz **فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ** “Siz namazdan mümkün olanı kılınız!”³ buyurularak bu vücûb nesholunmuştur. Binaenaleyh salât-ı leylin mendup olması icap eder. Fakat bunun yüsür ve sühûletle mukayyet olan **فَاقْرَأُوا** emrinin ifade ettiği ikinci bir farz olması da muhtemeldir. Nasıl ki **وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ**⁴ kavli-i şerifi de buna delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu iki cihetten hangisinin maksûd-ı şâri‘ olduğunu tayin için sünnetten bir delil aramak zaruridir. Aranıldı ve “Beş vakit namazdan başka vâcip namaz yoktur”⁵ hadisi bulundu. Ebû Ömer, “Bazı tâbiînin: ‘Bir koyun sağacak kadar bir zaman zarfında olsun kıyâm-ı leyl farzdır’ demeleri şâzdır, metrûk bir kavildir. Çünkü kıyâm-ı leylin **لَنْ تُحْصُوهُ** nazm-ı şerifi ile mefsûh olduğu hakkında ulemânın icmâi vardır” diyor. Müslim’in ve Nesâî’nin Hazret-i Âişe’den rivayetleri de gece namazının mendup olduğuna delâlet etmektedir. Hazret-i Âişe de demiştir ki: “Allah Teâlâ gece namazını bu sûrenin yani Müzzemmil sûresinin evvelinde farz kıldı. Nebî aleyhisselâm ashâbı ile birlikte gece uykularını bırakıp geceleri teheccüdle ihyâyâ çalıştılar. Bir derecede ki, bu mücahidlerin ayakları şişti, renkleri sarardı. Bu tahammül-fersâ ibadet bir sene devam etmişti. Bilâhare şefkat-i ilâhiyye ile tahfif buyuruldu. Bu suretle gece namazı farz iken nâfile kılındı”⁷ (Aynî).

Bazı ulemâ, “Kur’an’da Müzzemmil sûresinden başka böyle âhiri evvelini nesheden hiçbir sûre yoktur” demişlerdir. Bu sûre-i şerifenin mensuh olan ilk âyetlerinin şeref-i nüzûlü ile nâsîh olan son âyetlerin nüzûlü arasında bir sene ve bir kavle göre on altı ay

1 el-Müzzemmil, 73/20.

2 el-Müzzemmil, 73/1.

3 el-Müzzemmil, 73/20.

4 el-İsrâ’, 17/79.

5 {Şâfiî, *er-Risâle*, 1, 113.}

6 {el-Müzzemmil, 73/20.}

7 {N1602 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 2.}

geçmiştir. Tabiidir ki, bu müddet, bu sûrenin tamamıyla Mekkî olduğu hakkındaki kavle göredir. *إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ*¹ kavli-i şerifi Medenî'dir denildiğine göre nâsîh ile mensuh arasındaki müddet on sene olmak icap eder. Saîd b. Cübeyr, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile ashâbı on sene gece namazına devam etmişlerdir. On sene sonra *إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ...* âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur. Bazıları da bu sûrenin evveli âhiri ile, âhiri de salavât-ı hams ile neshedilmiştir demişlerdir.²

TERCEME-İ HÂL

Râvî Enes b. Mâlik radiyallahu anh, ensâr-ı kirâmdan ve Benî Neccâr'dandır. İbtidâ-i hicretten irtihâl-i nebevîye kadar on sene Resûl-i Ekrem'in hizmet-i seniyyelerinde bulunmakla şerefyâb olmuştur. İbn Sa'd, Hazret-i Enes'in ashâb-ı Bedir'den olduğunu zikretmiştir. İşte hem bu mülâzemet-i medîde ve sohbet-i seniyye berekâtıyla, hem de asırdîde bir hayata mâlik olması hasebiyle Hazret-i Enes'ten pek çok hadis rivayet edilmiştir. Bu merviyâtın mecmuu 1286 hadise bâliğ olmuştur. Bunlardan 168 hadisi Buhârî ile Müslim müttefikan, seksen üçünü Buhârî, yetmiş birini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhüm gibi birçok ashaptan rivayet etmiştir. Kendisinden de Hasan-ı Basrî, Zührî, Katâde, Sâbit el-Bünânî, Humeyd et-Tavîl, Süleyman et-Teymî, Yahyâ b. Saîd ve emsali bir hayli zevat rivayet etmişlerdir.

Hazret-i Enes'in tarih-i vefatı hakkında 90, 91, 92, 93 olmak üzere müteaddit rivayetler vardır. Vefatında 100 yaşını tecavüz ettiği *Hulâsa*'da haber veriliyor. Yine *Hulâsa*'da "Basra'da en son vefat eden sahâbî Hazret-i Enes'tir" deniliyor. Fakat *Tezkiretü'l-huffâz*'da Hazret-i Enes'in mutlak olarak en son vefat eden sahâbî olduğu bildiriliyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَعْقُدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَاثَ عُقَدٍ يَضْرِبُ كُلَّ عُقْدَةٍ عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَارْقُدْ وَإِذَا اسْتَيْقَظَ وَذَكَرَ اللَّهُ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَإِنْ تَوَصَّأَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ وَإِلَّا أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسَلَانَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Sizin biriniz (gece) uyuyunca şeytan

1 el-Müzzemmil, 73/20.

2 هكذا في الجمل نقلا عن القرطبي

onun boyun köküne üç düğüm düğümler. Her düğüm (yerine), ‘Senin için uzun bir gece vardır, rahat uyu’ (diyerek eliyle) vurur. O kimse uyanıp (Kur’an okuyarak, tesbih ve tehlil ederek) Allah’ı anarsa bir düğüm çözülür. Abdest alırsa bir düğüm daha çözülür. Namaz da kılırsa şeytanın düğümlerinin hepsi çözülür. Artık o teheccüd sahibi düğümü çözüktü ve gönlü hoş ve neşeli bir halde sabaha dahil olur. Fakat zikretmez ve abdest alıp namaz kılmazsa gönlü kirlî ve uyuşuk bir halde sabaha girer.” {B1142 Buhârî, Teheccüd, 12.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, İmam Mâlik *Muvatta*’ında, Müslim de *Sahîh*’inde طويلا عليك rivayet etmişlerdir. Müslim birincide “ukde” ikincide “ukdetân”, üçüncüde “ukad” rivayet etmiştir. Buhârî râvileri de zabt hususunda ihtilâf etmişlerdir: Hamevî ve Müstemlî rivayetlerinde إذا هو نائم dir. İbn Hacer, mâzi sîgasıyla olan birinci rivayeti çok doğru buluyor ve “*Muvatta*’da da böyledir” diyor. Şârih Aynî ise Müstemlî rivayetini beğeniyor. “Bu rivayet cümle-i ismiyyedir, haber de isimdir” diyor. *Muvatta*’da mâzi sîgasıyla rivayet edilmiş olmasını sebep-i tercih bulmuyor. Hadisteki “darb”ı, hadis şârihleri “darb-ı yed” ile takyîd etmişler ve bu teşbihi daha belîğ bir şekle koymuşlardır. Ukad kelimesini bütün *Buhârî* râvi ve şârihleri cemi’ sîgasıyla zabtediyorlar. Kâdî İyâz, “Bu kelime, cemi’ ve müfred olarak rivayet edilmiştir. Her ikisi de sahihtir. Fakat cemi’ sîgasıyla zabtı daha münasiptir, biz de böyle zabtettik” diyor.

LUGAVÎ TAHLİLLER

“Kâfiye-i re’s” başın müntehasıdır. Esasen her şeyin müntehasına **kafiye** denir. Aruzcuların beyitlerin son kelimesine kafiye demeleri de bundan dolaydır. *Kâmus Tercümesi*’nde “Kafiye ‘kafa’ mânâsınadır. Kafa, boynun ardına denir ki, ense tabir olunur” deniliyor. “Kâfiye-i re’s”in Türkçemizde, en güzel ve teşekkür ile karşıladığım, bir mukabilini bize Sayın Müderris Bay Şerâfettin Yaltkaya arkadaşımız hediye ettiler ki, “boyun kökü”dür.

İbn Melek, bu bir kesel ve atâlet ukdesidir ki, şeytan bu kesel ve atâleti gafillerin üzerine yükler demiştir. Tîbî de, “Şeytanın ehl-i gafleti ağırlaştırması ve bunları bağlamış gibi hareketten alıkoymasındır” demiştir. Beyzâvî de şöyle diyor: “Şeytanın ukdesi, şeytanın uykuyu tezyininden ve o kimsede uykuya karşı derin bir sevgi uyandırmasından istiare edilmiştir. Ukdelerin üç tane olması da zikrullahı, abdeste, namaza karşı birer ukde ittihaz etmiş olmasından ve şeytanın bu üç ibadetten, üç tesvîl ve iğfal ile alıkoymasından dolaydır.”

Ali el-Kârî, *Mirkât*’ta “Mahall-i ukde olarak boyun kökünün intihab edilmesi de şâyân-ı dikkattir” diyor. Herhalde başın bu noktası kuvve-i vâhimenin merkezi ve mahall-i tasarrufu olmasından dolaydır. Hakikaten insanın kuvâ-yı rûhiyyesi içinde

vâhime kadar şeytanî tesvîlâta fazla mutâvaat ve bu tesvîlâta süratle icabet eden hiçbir kuvvet yoktur.

Şeytanın bu ukdelerinden tabiidir ki, hakiki ukde kastedilmiyor. Bu bir temsildir. İbn Karkul da, “Sihirbazların bağladıkları kimseyi hile ile tasarruftan menetmelerinden istiare edilmiştir” demiştir. Şeytanın bu ukdesini sâhirin ukdesi gibi hakikat mânasına hamledenler de vardır. Câhiliye devrinde Cezîretûlarap’ta bilhassa kadınlar arasında ipi düğümleyip birtakım efsunlar söyleyerek üzerine üflemek şâyi idi. Sûre-i Felâk’ta bunların şerr ü melânetlerine işaret olunarak Resûl-i Ekrem’e, *وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ*, “*Sâhir kadınların iplerine okuyup üfleyerek icrâ-yı melânet eylemelerinden Allah’a sığınırım*”¹ diye istiâze etmesi tâlim buyurulmuştur. Bu sihirbaz kadınlardan şerr ü melânetlerini Hazret-i Peygamber’e kadar teşmil edebilmek ümidine düşenler de bulunmuş ve bu sûrenin sebep-i nüzûlü olmuştur ki, lisanımızda bu kadınlara “cadı” denilir.

Beşer tarihi ile başlayan bu sihir ve efsun itiyadı her asırda cem’iyyet-i beşeriyye arasında pek muzır tesirler bırakmış ve hakikaten kendisinden istiâze edilecek bir şekil almıştır. Hele dua ile bunu ayırt edemeyen saf kalpler üzerindeki tesiri daha derin ve daha muzırdır. En garibi şudur ki, ilim ve fennin gâye-i kemâle erdiği bu XX. asr-ı medeniyette, akvâm-ı câhile şöyle dursun, medenî milletler arasında bile hâlâ bu meş’ûm itiyadın kadim zamanlardaki zindeliği ile yaşadığını teessürle görüyoruz. Binaenaleyh Ebû Hüreyre’nin bu hadisindeki ukdeyi, kalbin ukdesinden, azm ü iradenin felce uğramasından ibarettir diye tefsir eden âlimler isabet etmişlerdir. Güya şeytan teheccüde kalkmak iştiyakında bulunan müminin gönlüne, “Yat, yat! Daha gecen uzundur” diye vesvese ve endişe bırakarak onu gece namazından alıkoymuş oluyor.²

Şârih Aynî merhum, âtîdeki sual ve cevap ile gönüllerden bir şüpheyi kaldırmış oluyor:

SUAL. Ebû Bekir ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ gecenin ilk kısmında vitir namazı kılıp son kısmında uyurlardı. Bu hadis ile bu hareket nasıl telif edilebilir?

CEVAP. Bu hadiste bildirildiği üzere şeytana mel’abe olanların gönülleri kirli ve mağmûm bir halde kalkmaları, gece teheccüd namazına kalkmak niyetiyle yatmayanlar hakkında bir cezadır. Yoksa mukadder olan vitir ve nâfile namazını kılıp da teheccüde

1 {el-Felak, 113/4.}

2 Sihir kelimesinin esas itibariyle lugavî vaz’ı da bunu teyit ediyor. *Kâmus Tercümesi*’nde Âsım Molla, “Sihir, hulkumun ucuna ve akciğere denir. Sihir ki, cadılığa denir. Fi’l-asıl bir adamın sihriye yani akciğeri-ne vurup anı mütegayyir ve sersem eylemek mânasına masdar olup ba’dehû cadılıkta istimal eylediler” diyor ve sihrin üç nevini haber veriyor:

Sihir üç gûnedir: **Biri**, mahz-ı hud’a ve tahayyülâtır ki hakikati yoktur. Şu’bede, hokkabazlık ve gözbağcılık tabir olunur. Hiffet-i yed ve süratten neşet eder. **İkincisi**, şeyâtine tekarrüb sebebiyle bazı mertebe muavenetlerini isticlâb ile olur. **Üçüncüsü**, irtikâb-ı küfr ile efsun ederek suver ve tabâyı-ı gûyâ tağyir ederler. Meselâ bazı adamı humâr ederler ki, bu dahi gerçi müessirdir. Lâkin hakikati yoktur. Meshur olan adamın kendisini humâr oldum kıyası ile işkencesine şîve eder. Herhalde sihrin vukuu vardır. Muavvizeteyn ol babda nâzildir.

kalkmak niyetiyle yatanlar ve fakat uyanamamış bulunanlar, bu vaîdin dâire-i şümûlünde dahil değillerdir. İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde tahrîc ettiği üzere Şu'be'nin Ebû Zer veya Ebü'd-Derdâ radiyallahu anhümâdan birisinden¹ rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “*Bir mümin kul, gecenin bir saatinde kalkıp da teheccüd namazı kılmaya kalben niyet etmişken o saatte uyur kalırsa, o müminin bu uykusu, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ihsan ettiği bir sadakası olur. Aynı zamanda defter-i a'mâlîne, niyet ettiği teheccüdün ecr ü sevabı yazılır.*”²

BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

Bu hadisten en ziyade istifade ettiğimiz hakikat zikrullahın, abdestin, namazın, şeytanı ve onun telkinatını, nefsin şerr ü fesada olan temayülünü defetmesi keyfiyettir. Bir de ashâb-ı teheccüdün gözü nurlu, gönlü sürurlu olarak yeni günün sabahına girmesidir. Bu neşe ve meserret bütün gün ehl-i teheccüdün nuranî nâsiyesinde parlar ve kemâl-i vuzuhla görülür. Her günün hayır ve bereketi ve hattâ sıhîhî saâdeti de o günün fecri ile birlikte doğar. Bir Türk edîbi, sâde bir üslûp ile bu hakikati şu rübâisinde ne güzel terennüm etmiştir:

Âlemin neşeli sabahında / Göz açandan gider bütün korku

Her seher feyz-i hak olur taksim / Rızka manidir ol zaman uyku

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ ذُكِرَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ فَقِيلَ مَا زَالَ نَائِمًا
حَتَّى أَصْبَحَ مَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ فَقَالَ بَالَ الشَّيْطَانُ فِي أُذُنِهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mes'ûd) radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Abdullah demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in huzurunda birisi anıldı ve bu adam sabaha kadar uykuya dalar, namaza kalkmaz denildi de Resûlullah, “Öyle ise bunun kulağına şeytan işemiştir” buyurdu. {B1144 Buhârî, Teheccüd, 13.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Sıfât-ı İblîs” hakkında açtığı bir babında da zikreder. Müslim, Nesâî, İbn Mâce de “Salât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Cerîr'in, Mansûr'dan rivayetinde tesniye sîgasıyla “fî üzüneyhi”dir.

1 Bu iki sahâbînin hangisinden işittiğinde Şu'be tereddüt etmiştir.

2 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من عبد يحدث نفسه بقيام ساعة من الليل فينام عنها إلا كان نومه صدقة تصدق الله بها عليه وكتب له أجر ما نوى (نقله العيني من صحيح ابن حبان)

الصلاة cümlesindeki lâm-ı ta'rif cins içindir. Ahde hamletmek ve salât ile salât-ı mektûbe kastetmek de câizdir. Hatta şârih Aynî, "Lâm-ı ta'rifin ahde hamledilmesi daha zâhirdir" diyor. Nasıl ki, Süfyân es-Sevrî hazretleri de, الفريضة "Bize göre bu adam farz namazı uyku ile geçirmiştir" demiş.

بال الشيطان في أذنه "Kulağına şeytan işemiştir" tabirini Hattâbî temsile hamlederek vech-i mümâseleti şöyle tasvir etmiştir: Bu adamın uykusunun ağırlığı ve kendisini namazdan gafil bir hale getirmesi, kulağına işenen ve hiss-i sem'î ifsat edilen kimsenin haline teşbih edilmiştir. Tahâvî de, "Bu hal şeytanın bu adam üzerindeki derece-i tahakkümünden, onun da şeytana kemâl-i inkıyâdından istiare edilmiştir" demiştir. Taybî de,¹ "Şeytan, bu gafilin kulağını bâtil şeylerle doldurmuş ve kulağında hak sözü işitmeye mani bir sağırlık ihdas etmiştir denilebilir" diyor. Tûrbeştî,² "Bu hal, şeytanın bu târik-i salâtı alçak görmesinden ve onunla istihfaf etmesinden kinayedir, âdi görülen bir şey üzerine işenmesi, şiddet-i istihfâfî mûcip bir âdettir. O âdi şey, kenîf ve müsterâh addediliyor" demektir.

Bazı âlimler, göz, mahall-i nevm olduğu halde hadiste onun bırakılıp hassaten kulağın zikredilmesi, kulak mevrîd-i intibâh olmasından dolayıdır demişler. Kurtubî de şeytanın bu fiilini ma'nâ-yı hakîkîye hamletmekte beis görmemiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرِ يَقُولُ مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ مَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Gecenin (üçte ikisi geçip de) son sülüsü kaldığı anda rabbimiz tebâreke ve teâlâ (keyfiyeti bizce meçhul bir halde) her gece dünyanın semasına inerek buyurur ki: "Hani bana kim dua eder ki, onun duasına icabet edeyim! Benden kim hâcet ister ki, dileğini vereyim! Benden kim mağfiret diler ki, onu mağfiret edeyim!" {B1145 Buhârî, Teheccüd, 14.}

1 بالفتح والسكون وموحدة إلى آل طيبة وبالكسر إلى الطيب بلدة بين واسط وكور الأهواز. [لب اللباب]

2 توربشتي، شارح المصابيح منسوب إلى تربشت بضم المثناة من فوق. ثم واو ساكنة ثم راء مكسورة ثم باء موحدة مكسورة ثم شين معجمة ساكنة ثم مثناة من فوق قرية من شيراز ذكره ابن السبكي في الطبقات (لب اللباب) بضم التاء المثناة من فوق وفتح الباء الموحدة هكذا رأيت العيني ضبطها بالحركة نحطه (صابوني)

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadîs-i şerifi gecenin son saatlerinde dua edilmesi ve namaz kılınması hakkında açtığı bir babında tahrîc edip bu unvanına şu meâldeki nazm-ı şerifi ilâve etmiştir: “Müttakiler, geceden az bir kısımda uyumak ve seher vaktine kadar istiğfar etmek itiyadındadırlar”.¹

Hadîs-i nüzûl diye anılan bu hadîs-i şerif, *Kütüb-i Sitte*’de vesair sıhah, sünen, mesânîd ve meâcimin kâffesinde kesret-i rivâyetle mümtaz olmak ve müteşâbihattan bulunmakla mühim ve meşhurdur. Bu rivayetler, yirmi bu kadar sahâbîye müntehî oluyor. Tirmizî *Müsned*’inde² bu hadisi Ebû Hüreyre’den tahrîc ettikten sonra bu babda Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Saîd el-Hudrî, Rifâa, Cübeyr b. Mut’im, İbn Mes’ud, Ebû’d-Derdâ, Osman b. Ebû’l-Âs radiyallahu anhümden de rivayet edildiğini bildiriyor. Şârih Aynî de bunlara şu sahâbî râvilerini ekliyor: Câbir b. Abdullah, Ubâde b. Sâmit, Ukbe b. Âmir, Amr b. Anbese, Ebû’l-Hattâb, Ebû Bekir es-Sıddîk, Enes b. Mâlik, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Muâz b. Cebel, Ebû Sa’lebe, Âişe, İbn Abbas, Nüvâs b. Sem’ân, Ümmü Nüvâs radiyallahu anhüm.

Bu sahâbî râvilerin çokluğuna ve bunların ashaptan her tabakaya mensup zevattan müteşekkil bir cemm-i gafir bulunmalarına bakılınca, hadisin, tâ karn-ı evvelde ashâb-ı kirâm arasında tamamıyla münteşir olduğu ve tevâtür derecesinde bir kuvvet ifade ettiği anlaşılır. Sonra hadis kitaplarında tesbit ve tahrir edilene kadar tâbiîn ve etbâu’t-tâbiîn eimme ve meşâyihinden müteşekkil senedler, turuk-ı rivâyetler ise akıllara hayret verecek bir derecede kesret arz ediyor. Şârih-i allâme Aynî, her sahâbîye müntehî olan senedleri, hadis câmi’lerinden *Umdetü’l-kârî*’de birer birer naklederek rivayet ve dirayet hususundaki kemâl ü maharetini bu bahiste de göstermiştir.

Tirmizî diyor ki: Ebû Hüreyre hadisi hiç şüphesiz bir hadîs-i sahîhtir. Vücûh-i keşire ile rivayet edilmiştir. Fakat bunlar arasında en sahih olan rivayet şudur: عن أبي هريرة عن النبي ... صلى الله عليه وسلم أنه قال: ينزل الله تعالى حين يبقى ثلث الليل الآخر ... bu rivayet, rivayetler arasında en sahih olunca öbürleri de şüphesiz sahih demek olur.

(Yenzilü) *Buhârî* nüshalarında “yâ”nın fethi ile mazbuttur. Kurtubî, “Bâzı ehl-i ilim, ‘yâ’nın zammıyla kaydetmişlerdir. Bu surette fiilin mahzûf bir mef’ûle ta’diye etmesi zaruridir: ... ينزل الله ملكا “Allah bir melek gönderir” demek olur diyor. Sonra Kurtubî bu rivayet’in sıhhatine delil olarak Nesâî rivayetinin, ... هل من داع ... suretinde olduğunu bildiriyor. Müslim’in, Mâlik tarikiyle gelen rivayetinde de “yetenezzelü”dür. Bu rivayette müzârî “yâ”sından sonra tâ ziyadesi vardır. Mânevî nüzûle en müsait olan bu rivayettir deniliyor. Maamafih “yâ”nın fethi ile yenzilü rivayetinden de kurb ile te’vil edilerek mânevî nüzûl kastolunabilir ve Cenâb-ı Hak lutf ü keremi ile kullarına yaklaşır demek

1 {ez-Zâriyât, 51/17-18.} كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ (ey Yenâmûn) وَيَأْتِيهِمْ سَحَابٌ مُمْسِكَةٌ

2 {Tirmizî’nin *Sünen*’i kastedildiği anlaşılmaktadır. Rivayet için bkz. T446 Tirmizî, Salât, 211.}

olur ve (semâ-i dünyâ), Cenâb-ı Hakk'ın bize yaklaşması halinden ibaret bulunur. Dünya kelimesinin “dünüv”den “kurb” mânası ifade etmesi de bunu teyit eder.

BU HADİS-i ŞERİFİN TA'YİN-i MAHİYETİ HAKKINDA ULEMÂNIN FİKİRLERİ

İbn Kuteybe ve İbn Abdülber gibi bazı ehl-i hadîs, bu hadîsin zâhiri ile istidlâl ederek Cenâb-ı Hakk'a cihet isnad etmişlerdir. Fakat cumhûr-ı ulemâ, zât-ı bârî için cihet kabulünü çirkin görmüşlerdir. “Cihet kabulü, Hak Teâlâ'nın bir mekânda tahayyüzünü ve hakikat-i hakkı, bu fânilerin vâsıta-i ma'rifeti ile idrak ve ihâta mümkün olduğunu kabul etmek demektir. Halbuki Cenâb-ı Hak hayyizden, mekândan ve künhü ile idrak ve ihâta edilmekten âlîdir ve münezzehtir.

Ehl-i ilimden bazıları da müteşâbihatın te'vilinde ifrat etmişlerdir. Bu babda en doğru yol, cumhûr-ı selefın meslekidir.

Eimme-i selef bunun gibi müteşâbihatın şân-ı bârîye lâıyk olduğu veçhile hakikatine iman ve bizim hakkımızda müteârif olan şekl-i zâhiri, matlûb-ı şâri' olmadığını beyan etmişlerdir. Binaenaleyh selef, şevâib-i hudûstan Cenâb-ı Hakk'ı tenzih ile beraber böyle zavâhir-i nusûstan müstebân olan “yed, vech, gazab, rahmet, istivâ” gibi müteşâbihatın te'vilini iltizam etmemişlerdir. Zührî, Abdullah b. Mübârek, Mekhûl, Süfyân b. Uyeyne, Leys b. Sa'd, Hammâd b. Seleme gibi eimme-i hadîsin ve Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel hazerâtının mezhepleri budur.

Ebû Hanîfe hazretlerinden ehâdis-i nüzûl sorulduğunda, “bilâkeyf” diye cevap vermiştir. Yani gecenin sonunda Hakk'ın nüzûlü vâkidir. Fakat keyfiyet bizce meçhuldür.

İmam Şâfiî de, لا يقال للأصل لم وكيف “Asl'a iman edilir, fakat niçin ve nasıl? diye sorulmaz” demiş, sonra “asl”ı da “Kitap, Sünnet, bazı sahâbînın kavli, ümmetin icmâdır” diye izah etmiştir. Görüyoruz ki, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'nin bu sözlerinde hiç te'vil şâibesi yoktur. Şeyhülislâm İbn Teymiyye de eimme-i selefın yolunu takip etmiştir. Bu minhâc-ı müstakîmin muhafazası uğrunda sebmeden hudâ-pesendâne mücâhedeleri yakında 604 numara ile tercümesi gelecek olan Ebû Hüreyre hadîsinin izahında görülecektir.

İmam Mâlik'in nüzûlü iki veçhile te'vil ettiği rivayet ediliyor:

1. Allah'ın emri, yahut rahmeti, melekleri nâzil olur demektir.
2. Dua edene Cenâb-ı Hakk'ın icabet, lutuf, rahmet ile ikbal ve teveccühüdür demiş.

Hammâd b. Zeyd de nüzûlü, ikbal ile te'vil etmiştir.

İmam Mâlik, Evzâî, Sevrî ehâdis-i nüzûl gibi zevâhir-i nusûstan müstebân olan müteşâbihatın te'vilini iltizam etmişlerdir. Kibâr-ı seleften olan bu zevatın te'villeri, müteahhir ulemâya ileride medâr-ı istinâd olmuştur. Mücessime, Cehmiyye gibi birtakım firâk-ı dâlle, müteşâbihatı türlü türlü te'vile başladıklarında Ebû İshak eş-Şîrâzî, İmâmü'l-Haremeyn, Gazzâlî ve emsali ulemâ, İmam Mâlik ve emsalinin bu te'vil yolundan istifade etmişlerdir. Fakat hiçbirisi lafzın işaret ve iktizâsından ayrılmamışlardır.

Kādî Beyzâvî diyor ki: Edille-i akliyye ile kat'î surette sabittir ki, Cenâb-ı Hak cis-miyet ve tehayyülden münezzehtir. Şu halde yüksek bir mahalden aşağı bir yere intikal mânasına nüzûl, şân-ı bârîde mümteni'dir. Binaenaleyh hadisteki nüzûl ile muradı rahmet-i ilâhiyenin ashâb-ı teheccüde takarrübüdür.

Şârih Aynî de nüzûlün intikal, i'lâm, kavî, ikbal ve teveccüh, bir hükmün sudûru mânalarında istimal edildiğini bildirerek diyor ki: Bu mânaların hepsi ehl-i lugat arasında mâlûm olan şeylerdir. Madem ki, nüzûlün böyle müşterek mânası vardır. Allah Teâlâ'nın kendisiyle tavsifi câiz olan bir mânaya hamledilmesi en doğru bir harekettir. Burada Cenâb-ı Hakk'ın rahmetle, dileklerini vermekle, mağfîret etmek suretiyle ashâb-ı teheccüde ikbal ve teveccüh buyurmasıdır denilebilir. Bu bir te'vil değil, belki lafzî, medlûlü olan müşterek mânalardan birisine hamletmektir ki, İmam Mâlik gibi bazı selefin te'villeri de hep bu yolda bir te'vildir.

Nihâye'de, "Cenâb-ı Hakk'ın ashâb-ı teheccüde teveccüh için gecenin bu sülûs-i ahîrini intihab buyurması, herkes uyurken rahmet-i ilâhiyenin bu mübarek zamanda saçıldığı içindir" deniliyor.

İbn Mes'ûd radiyallahu anh seher vaktinde, اللهم إنك أمرتني فأجبت ودعوتني فأجبت "Yâ rab! Sen bana emrettin. Ben de emrine itaat ettim. Beni dîvân-ı kibriyâna davet ettin. Ben de icabet eyledim" diye dua edermiş. Abdullah b. Mes'ûd'dan bunun sebebi sorulmuş, o da cevap olarak, "Ya'kûb peygamber çocukları hakkında edeceği duayı seher vaktine tehir ederek, ¹ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي" buyurmuştur² demiştir. Dâvûd peygamber de Cebrâil aleyhisselâma, "Gecenin hangi vakti dua kabul olunur?" diye sormuş, Cebrâil de, "Bilmiyorum, fakat seher vakti olduğunda arş-ı rahman titrer" demiştir.³

Bir rivayette bu nüzûl hadisinin nihayetinde ثم يبسط يديه تبارك وتعالى يقول: من يقرض غير عديم ولا ظلم حتى ينفجر الفجر ziyadesi vardır. Mânası şöyledir: Bundan sonra Cenâb-ı Hak, "Fakir değil ganî; ah dine vefasız değil, son derece vefakâr olan Cenâb-ı Hakk'a, ivazını almak üzere şimdi ödünç olarak malî ve bedenî kim ibadet verebilir?" diyerek hazîne-i kerem ve inayetini açar ve rahmet-i ilâhiyesini ashâb-ı teheccüde bol bol saçar. İşte Cenâb-ı Hakk'ın bu kerem ve inayeti ve ashâb-ı teheccüde karşı bu sübhânî hitâbı tulûu fecre ve sabah zuhur edene kadar devam eder.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا سَأَلْتُ عَنْ صَلَاةِ النَّبِيِّ ﷺ بِاللَّيْلِ قَالَتْ كَانَ يَنَامُ أَوَّلَهُ وَيَقُومُ

1 {Yûsuf, 12/98.}

2 {Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 261, no: 19870; T3570 Tirmizî, Daavât, 114.}

3 {MŞ34240 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Zühd, 2.}

4 {M1776, M1777 Müslim, *Müsâfirîn*, 171, 172.}

آخِرُهُ فَيَصَلِّي ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى فِرَاشِهِ فَإِذَا أَدَّانَ الْمُؤَدَّنُ وَتَبَّ فَإِنْ كَانَ بِهِ حَاجَةٌ اغْتَسَلَ
وَإِلَّا تَوَضَّأَ وَخَرَجَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gece namazının keyfiyetinden sorulduğu, onun da (şöyle) cevap verdiği rivayet edilmiştir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gecenin önünde uyurdu. Sonunda da kalkıp namaz kıları. (Namazdan) sonra da yatağına döner (girer)di ve müezzin ezan okumaya başlayınca (neşe ile yerinden) sıçardı. Şayet kendisince bir ihtiyaç olursa gusül ederdi. Yoksa abdest alır ve (mescide) çıkardı.”

{B1146 Buhârî, Teheccüd, 15.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile Nesâî “Salât”, Tirmizî “Şemâil” bablarında zikretmişlerdir. Buhârî bu hadisi, gecenin önünde uyuyup sonunda namaz kılmak, Kur’an okumak, zikretmek efdal olduğuna dair bir babında zikretmiştir. Bu babda Selmân-ı Fârisî’nin, Ebû’d-Derdâ’yı gecenin seher vakti olduğunda namaza kaldırdığına dair bir hadisi de ta’lîkan rivayet etmiştir. Bu hadisi Buhârî “Kitâbü’s-Savm”da mufassal bir metin ile Ebû Cuhayfe’den müsneden rivayet etmiştir ki tercümesi orada 934 numara ile gelecektir.

İzahı sadedinde bulunduğumuz hadiste Resûl-i Ekrem’in gece namazının keyfiyetini Hazret-i Âişe’den soran zatın, râvi Esved b. Yezîd olduğunu, bu hadisi Buhârî’nin *Sahîh*’indeki sûret-i sevkinden öğreniyoruz.¹ Müellif Zebîdî merhum sahâbî râviden başkalarını ihtisar için tayyettiğinden sâili meçhul bırakmıştır.

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أُمَّهَا سُئِلَتْ عَنْ صَلَاتِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ فَقَالَتْ مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةِ رَكْعَةٍ يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسْنَيْنٍ وَطُولِهِنَّ ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسْنَيْنٍ وَطُولِهِنَّ ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا قَالَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَنَامُ قَبْلَ أَنْ تُوتِرَ فَقَالَ يَا عَائِشَةُ إِنَّ عَيْنَيَّ تَنَامَانِ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي.

1 Hazret-i Âişe’nin bu hadisi, *Buhârî*’de şöyle sevk edilmiştir:

عن الأسود قال: سألت عائشة رضي الله عنها كيف كان صلاة النبي صلى الله عليه وسلم بالليل؟ قالت: كان ينام... {B1146 Buhârî, Teheccüd, 15.}

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ramazandaki (gece) namaz(ının kemmiyet ve keyfiyet)inden sorulduğu, onun da (şöyle) cevap verdiği rivayet edilmiştir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne ramazanda ne de ramazanın gayri (geceler)de on bir rek‘at üzerine ziyade etmiştir. Resûl-i Ekrem (ibtidâ) dört (rek‘at) kıları. (Artık) o rek‘atların güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! (O, sualden ve cevaptan müstağnidir). Sonra Resûl-i Ekrem dört (rek‘at daha) kıları. Bunların da güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra üç (rek‘at) kıları. Hazret-i Âişe demiştir ki: ‘Yâ Resûlellah! Vitir kılmazdan önce uyur musun?’ diye sordum. Resûl-i Ekrem, ‘Yâ Âişe! Benim iki gözüm uyur, halbuki kalbim uyumaz’ diye cevap verdi.” {B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin hepsi tahrîc etmişlerdir. Hazret-i Âişe'nin, Resûl-i Ekrem'in gece namazı hakkındaki bir hadisi de 586. olarak tercüme edilmişti. Bu hadisin izahında Resûl-i Ekrem efendimizin gece namazının aded-i rekeâtı hakkında Hazret-i Âişe ve İbn Abbas radiyallahu anhümden başka daha on dört sahâbîden gelen müteaddit rivayetler bulunduğunu bildirmiştik mütalaa buyurulsun.

Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem'in gece namazını överken, “Onun güzelliğinden ve uzunluğundan sormayınız” demekle hâtemü'l-enbiyânın Allah divanındaki huzû' ve huşûnun kemalini ve bu ilâhî divandaki istiğrakının bütün rek‘atlarda uzadığını ifade etmiştir. “Bu, o kadar açık ve âşikâr idi ki, bunu, ne senin sormana ne de benim cevap vermekliğime lüzum vardır” demiş oluyor.

Buhârî'nin *Sahih*'indeki sûret-i sevkine göre, Hazret-i Âişe'den, Resûl-i Ekrem'in ramazandaki teheccüd namazına dair soran zat, râvi Ebû Seleme'dir.¹ Ebû Seleme, ramazanın şeref ve faziletine mebnî Resûl-i Ekrem'in ramazandaki teheccüd namazının kemmiyet ve keyfiyetinde bir tahavvül vukuunu tahmin ederek Hazret-i Âişe'den yalnız ramazandaki gece namazını sormuştu. Fakat Hazret-i Âişe, sâilde hiç şüphe bırakmamak için Resûl-i Ekrem'in hem ramazandaki, hem de ramazandan başka gecelerdeki namazına teşmil ederek cevap vermiştir.

FİKHÎ HÜKÜMLER

Hazret-i Âişe'nin bu hadisinden bervech-i âtî hükümler istifade edilmiştir:

1. Hadîs-i şerifteki “yusallî erbean / Resûl-i Ekrem dört rek‘at kıları” kavlinden,

1 ... عن أبي سلمة بن عبد الرحمن أنه أخبره أنه سأل عائشة رضي الله عنها كيف كانت صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان؟ فقالت: ما كان رسول الله ... {B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.}

nâfile olan gece namazında bir selâm ile dört rek'at kılmak efdal olduğunu öğreniyoruz ki, Ebû Hanîfe hazretlerinin mezhebidir ve mezhebi için bu hadis, en kuvvetli bir hüccettir.

2. "Sümme yusallî selâsen / Sonra üç rek'at kılar" kavli de eimme-i Hanefiyye için vitir namazının bir selâm ile üç rek'at olduğuna en sarıh bir hüccettir. Hadisin bu sarahatinden ancak bir delil ile udûl edilebilir. Gerçi vitir bahsinde geçtiği üzere Resûl-i Ekrem efendimizin bir rek'atla itâr buyurdıkları ve "ve men şâe felyûtir / Dileyen bir rek'atla vitir kılsın"¹ buyurdıkları rivâyât-ı sahîha ile sabit olmuştur. Fakat eimme-i Hanefiyye bu bir rek'atın, kendisine tekaddüm eden iki rek'atı tekleştirdiğine kanidir. Nasıl ki 525 rakamıyla tercümesi geçen Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet edilen hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden gece namazının kaç rek'at kılınacağı sorulduğunda cevaben, "Gece namazı ikişer ikişerdir. Herhanginiz sabah namazının vakti girdiğinden şüphe ettiğinde tek bir rek'at kılar. Bu bir rek'at, kendisinden önce kılınan çift rek'atı tekleştirebilir" buyurmuştur.²

3. Resûl-i Ekrem efendimizin uyku ile abdestinin bozulmadığını da bu hadisin son fıkrasından öğreniyoruz. Bu fıkra ile uyku halinin bizim ruhumuzda icra ettiği gaflet-engîz tesirden Peygamber-i Zîşânımızın mübarek ve münevver kalbi tamamen masûn bulunduğu bildirilmiştir. Bu hal, hasâis-i enbiyâdan olduğu rivâyet-i sahîha ile sabit olduğu için diğer enbiyâ-i kirâm aleyhi's-salâtü ve's-selâmın da kalb-i şerifleri nevmin gafletinden masûn olduğuna inanırız.

TERCEME-İ HÂL

Bu hadisi Hazret-i Âişe'den rivayet eden Ebû Seleme, Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhın oğludur. Kibâr-ı tâbiinden ve Medine'nin en benâm âlimlerindedir. İmam Mâlik, Ebû Seleme'nin öz adı olmayıp künyesiyle anıldığını haber vermiştir. Bazıları da isminin Abdullah olduğunu bildirmiştir. Ebû Seleme, babası Abdurrahman'dan pek az hadis rivayet etmiştir. Âişe, Ebû Hüreyre, Hassan b. Sâbit radiyallahu anhüm gibi bir hayli sahâbîden rivayeti vardır. Kendisinden de Sâlim, Ebû Nadr Sa'd b. İbrâhim, Ebû Zinâd, Zührî, Yahyâ b. Saîd, Yahyâ b. Kesîr gibi hadis hâfızları hadis rivayet etmişlerdir. Ebû Seleme, yüksek bir kudret-i fihriyyeyi de haizdi, İbn Abbas ile münazara ededi. Doksan dört veya yüz dört tarihinde vefat etmiştir (Tezkiretü'l-huffâz).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ فَإِذَا حَبْلٌ مَمْدُودٌ بَيْنَ السَّارِيَتَيْنِ فَقَالَ مَا هَذَا الْحَبْلُ قَالُوا هَذَا حَبْلٌ لِرَيْتِنِ فَإِذَا فَتَرْتُ تَعَلَّقْتُ بِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا حُلُوهُ لِيَصِلَ أَحَدُكُمْ نَشَاطَهُ فَإِذَا فَتَرَ فَلْيَقْعُدْ.

1 {İM1190 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 123.}

2 {B473 Buhârî, Salât, 84.}

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Enes b. Mâlik demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere mescide) girmişti. Girince mescidin iki direği arasına bir ip çekilmiş olduğunu gördü. “Bu ip nedir?” diye sordu. Ashâb-ı kirâm, “Bu, Zeyneb’in ipidir. Zeyneb, (namazda ayakta durmaktan) yorulunca bu ipe tutunur” dediler. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Hayır, (ibadette böyle güçlük ihtiyar edilmez). Bu ipi çözünüz. Sizin biriniz zinde ve münbesit oldukça namaz(ını ayakta) kılsın. Yorulunca da hemen otursun (ve namazını oturduğu halde tamamlasın).” {B1150 Buhârî, Teheccüd, 18.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim de “Salât” bahsinde zikretmiştir. Müslim’in rivayetinde “el-mescid” ziyadesi vardır ve Resûl-i Ekrem’in mescide girdiği tasrih edilmiştir. Biz de bunu tercümede gösterdik. Müslim’in rivayetinde “lâ” edatı yoktur. Yine bu hadisi Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce de “Salât” bahsinde tahrîc etmiştir.

Hadiste kendisinden bahsedilen Zeyneb radiyallahu anhânın “Zeyneb bint Caş el-Esediyye” vâlidemiz olduğunu Hatîb, *Mübhemât*’ında zikretmiştir. Bu babda şârih Kirmânî de¹ Hatîb’e tebeyyet etmiştir. Sâhib-i *Tavzîh* de İbn Ebû Şeybe’nin gerek *Müsned*’inde gerek *Musannef*’inde Zeyneb’i, böyle mücerret olarak zikr ü rivayet ettiğini bildirmiştir. Ebû Dâvûd bir rivayetinde bu kadının zevcât-ı seniyyeden Zeyneb’in kendisi değil, hemşiresi Hamne bint Caş olduğunu rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel’in rivayeti de Hamne’dir. Buhârî’nin bu babda Hazret-i Âişe’den rivayet ettiği bir hadisi daha vardır ki bunun tercümesi 40. olarak geçmiştir.

FİKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerifin zâhirinden, ayakta namaza başlayıp da esnâ-yi salâtta devam mani acz ve zaaf âriz olursa, oturup kâiden tamamlamak câiz olduğu müstefâd olur. Yine bu hadiste ibadette itidale teşvik, külfet ve meşakkat iltizam etmekten nehiy vardır. Kadınların camide nâfile namaz kılmaları câiz olduğu da bu hadisten istifade edilmiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz, Zeyneb’i mescide gelmekten menetmemiştir. Bütün gece namaz kılmak mekruh olduğuna da bu hadis delâlet etmektedir. Cumhûr-ı ulemânın mezhebi de budur.

1 Kirmânî, *Buhârî* şârihlerinden Şemseddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî’dir. Süyûtî *Lübbü’l-Lübâb*’ında Kirman’ı “kâf”ın kesriyle zabtetmiş ve büyük bir vilâyetin veya Nişâbur’da bir mahallenin ismi olduğunu bildirmiştir. *Tevşîh*’te de İbn Sem’an’ın feth ile tashih ettiği kaydedilmiştir. Kirmânî’nin kendisi de *Buhârî* şerhinde kendi beldesi halkının müttefikan kesr ile telaffuz ettiklerini haber vermiştir. Yâkût el-Hamevî, Gazne’ye mülhak bir kasaba olduğunu bildiriyor.

TERCEME-İ HÂLLER

Mevzubahsimiz olan hadisin râvisi **Enes b. Mâlik** radiyallahu anh ensâr-ı kirâmdandır. Hicretten irtihâl-i Nebî'ye kadar on sene Resûl-i Ekrem'in hizmetinde bulunmuştur. Bu hizmet-i seniyye berekâtıyla ve uzun zaman muammer olmakla kendisinden pek çok hadis rivayet edilmiştir. Merviyâtı 1286 hadise bâliğ olmuştur. Bunlardan 168 hadisi Buhârî ile Müslim müttefikan, seksen üç hadisi Buhârî, yetmiş bir hadisi de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhümden ve daha bir hayli sahâbeden rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Mûsâ, Nadr, Ebû Bekir, Hasan-ı Basrî, Sâbit el-Bünânî, Süleyman et-Teymî gibi sayılamayacak derecede çok zevât-ı tâbiî rivayet etmiştir. İbn Sa'd, Enes b. Mâlik'in Bedir Gazâsı'nda bulunduğunu, doksan veya doksan iki tarihinde 100 yaşını mütecâviz olarak vefat ettiğini bildirmiştir. Basra'da en son vefat eden sahâbî Enes b. Mâlik'tir.¹

Yine bu hadîs-i şerifte kendisinden bahsedilen Zeyneb bint Cahş, zevcât-ı Peygamberî'dendir. Kendisinden on bir hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan iki hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Kendisinden biraderzâdesi Muhammed b. Abdullah, Zeyneb bint Ebû Seleme rivayet etmiştir. Hazret-i Âişe, "Diyanette, takvâda, doğru sözlülükte, sıla-i rahme riayet hususunda Zeyneb derecesinde yüksek bir kadın görmedim" demiştir. Resûl-i Ekrem'in irtihalinden sonra da zevcât-ı seniyyeleri içinde ilk vefat eden kadın Zeyneb hazretleridir. Hicretin yirminci yılında vefat etmiştir.²

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَا عَبْدَ اللَّهِ لَا تَكُنْ مِثْلَ
فُلَانٍ كَانَ يَقُومُ اللَّيْلَ فَتَرَكَ قِيَامَ اللَّيْلِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Amr demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, "Yâ Abdullah! Sen, filân kimse gibi olma! O, gece(nin bir kısmın)da namaza kalkardı. Sonra gece namazını terkeyledi" buyurdu. {B1152 Buhârî, Teheccüd, 19.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Müslim "Kitâbü's-Savm"da Nesâî ve İbn Mâce de "Kitâbü's-Salât"ta rivayet etmişlerdir. Buhârî, *Sahih*'inde bu hadisi üç senedle sevk etmiştir. Üçü de kibâr-ı

1 Tezkiretü'l-huffâz ve Hulâsa.

2 Hulâsa ve Aynî.

tâbiînden Ebû Seleme'ye müntehî olmaktadır. Senedlerdeki râvilerin Bağdat, Halep, Şam, Beyrut, Merv, Yemâme, Medine gibi müteaddit menâtık-ı ilmiyyeye mensup olmaları, hadisin müstesna bir derecede şüyû ve intişarını ifade etmekle ilm-i rivâyet bakımından hassaten nazar-ı dikkati celbetmektedir.

Hadiste “*filân*” diye kinaye tarihiyle zikredilen kimsenin kim olduğu bilinemiştir. Zâhir hale göre bu ibham, râvilerden birinin eseridir deniliyor. Bazı ehl-i hadîs de bu ibham, setr-i kusûr için cânib-i risâletpenâhîden iltizam edilmiştir demiştir. Bazıları da, “Resûl-i Ekrem’in kinaye ile ifade buyurmalarından, bununla muayyen bir şahsı murat etmeyip, belki Abdullah b. Amr’ı böyle gece namazına kalkmak itiyadında iken bilâhare gece namazını terketmekten tenfir eylemek istedikleri müstefâd olur” demişlerdir.

Şârih Aynî de Resûl-i Ekrem, gece namazına Abdullah b. Amr’ı tergîb için “*filân gibi olma*” buyurmuştur diyor. Hadîs-i şerif, hem gece namazına teşvik ve tergîbi hem de bu feyizli ibadete alışıp da sonraları terketmekten tahzîri mütezammındır. Çünkü gece namazını âdet edinen bir kimsenin bilâhare terketmesi, ibadetten i'râzı iş'âr eder ki, hakikaten tahzîre şâyestedir.

عَنْ عُبَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ تَعَارَّ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي أَوْ دَعَا اسْتُجِيبَ لَهُ فَإِنْ تَوَضَّأَ وَصَلَّى قُبِلَتْ.

TERCÜMESİ

Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in söyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Her kim geceden (bir kısmında) bir taraftan öbür tarafa dönerek uyanır da müteakiben, ‘lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamd ve hüve alâ külli şey'in kadîr. el-Hamdü lillâh ve sübhânellâh ve lâ ilâhe illallâhu vallâhü ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh' deyip sonra: 'Allâhümmağfirlî / Allahım, beni yarlığa!' derse (mağfiret edilir). Yahut dua ederse, onun duasına icabet edilir. Abdest alıp namaz kılsa o da kabul olunur.” {B1154 Buhârî, Teheccüd, 21.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Ebû Dâvûd “Edeb” bahsinde, Nesâî “Yevm ve Leyle” babında, Tirmizî ile İbn Mâce “Duâ” bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî nüshalarında Ubâde hazretleri “İbn Sâmit” lakabıyla birlikte mazbuttur. Bu sebeple tercümede kavis içinde göstermeye lüzum görmedik.

LUGAVÎ TAHLİLLER

“Teârre” kelimesinin aslı “teâre”dir, idgam edilmiştir. Uykudan uyanmak veya bir taraftan öbür tarafa dönmek mânâsınadır. İbn Melek, *Meşârik* şerhinde bu mânaların ikisini de cemederek diyor ki: Teârre kelimesi *Sihah*’ta, bir taraftan öbür tarafa dönerek uyanmaya mevzu olduğu bildiriliyor. Bu hâl-i yakaza, ekseriyetle sözle müterâfik olduğu için aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, bu intibahı takip edecek sözün tesbih ve tehlil olmasını arzu buyurmuştur. Bu mübarek itiyat ise tehlil ve tesbih ile mümaresesi olan ehl-i zikre mahsustur.

Ali el-Kârî de *Mirkât*’ta Ebû Ubeyd el-Herevî’den,¹ “Uykunun âsâr-ı bakiyesi henüz üzerinde olduğu halde söylenerek uyanmak” mânâsına mevzu olduğunu naklediyor ki, ashâb-ı teheccüdün böyle humâr-ı nevm ile müterâfik olarak uyanması en sevimli bir vaziyetidir. İşte Resûl-i Ekrem efendimiz bu sevimli vaziyette tesbih ve tahmîd edilmesini tâlim buyuruyor.

Ehl-i teheccüdün, teheccüd namazına uyandığı sıradaki bu çok mahmur, cazibeli ve son derece şümüllü vaziyetine iki kelime ile işaret buyurulduğu için تعار من الليل cümlesini ehl-i hadîs cevâmiu’l-kelimden saymışlardır.

DUANIN TERCÜMESİ

Bu mübarek duanın tercümesini, ifadeyi işkâl etmemek için ayırdık. Meâl-i şerifi şöyledir: *Allah’tan başka ibadete lâıyk tanrı yoktur, ancak bir Allah vardır. O’nun şeriki yoktur. Mülk O’nundur, hamd O’nundur. O’nun her şeye gücü, kudreti yetişir. Her hamd Allah içindir. Allah noksan sıfatlardan münezzehtir. İbadete lâıyk hiçbir mâbud yoktur, yalnız Allah vardır ve Allah her şeyden büyüktür. Mülkünde hakîmane tasarruf ve tam kudret şüphesiz Allah’ındır.*

Bu duanın “ve hüve alâ külli şey’in kadîr”e kadar olan birinci kısmı tevhidi, tenzihi ve hamdi muhtevîdir. Şârih Aynî bu kısım hakkında Resûl-i Ekrem efendimizin, “*Bu dua, benim okuduğum ve benden evvelki peygamberlerin söyledikleri tevhid ve tahmîdin en hayırlısıdır*”² buyurdıkları rivayet edildiğini kaydediyor. İmam Mâlik, Saîd b. Müseyyeb’den, “ve’l-bâkıyâtü’s-sâlihât” kavli-i şerifi ile murat, mümin kişinin “*Sübhânellâh ve’l-hamdü lillâh*

1 Ahmed b. Muhammed el-Kâşânî’dir. Merv’in Kâşân karyesinde doğmuş ve Herat’ta yetişmiş meşâhir ulemâdandır. 401 tarihinde vefat etmiştir. Kur’an ve hadisin elfâz-ı garibelerini câmi’ *Kitâbü’l-Garibeyn*’i ile meşhurdur (*Keşfü’z-zunûn*).

2 {Aynî, *Umde*, VII, 213; T3585 Tirmizî, Daavât, 122.}

ve lâ ilâhe illallâhu vallâhü ekber” kelimât-ı mübârekelerini zikretmesidir dediğini rivayet etmiştir. Bu tefsir, İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da rivayet edilmiştir.

Kadim Buhârî şârihlerinden İbn Battâl el-Kurtubî'nin¹ buradaki mürşidane bir nasihatini bildirmek isterim. Kurtuba'nın bu büyük imam ve muhaddisi bize şöyle öğüt veriyor: Cenâb-ı Hak, sevgili peygamberi Muhammed Emîn'in sâdik lisaniyla bize vaad etmiştir ki: Her kim, diliyle böyle Allah'ı tevhid, tekbir, tesbih, tenzih ederek uykusundan uyanırsa onu mağfiret ve onun duasına icabet buyuracaktır. Abdest alıp namaz kılarsa, onu da kabul edecektir. Şimdi insafa muvâfık olan şudur ki, bu hadîs-i şerif kendisine erişen her şuurlu mümin bunun hükmü ile amel etmelidir ve Allah'ın bu ulvî vaadini sıdk ve ihlâs ile ganimet bilmelidir.

Tercümede görülen, “Allahım, beni yarlığa derse, yahut dua ederse” cümlesindeki terdîd, râvinin hadisi zabtındaki şekkine mebnîdir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ وَهُوَ يَقُصُّ فِي قِصَصِهِ وَهُوَ يَذْكُرُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِنَّ أَخَا لَكُمْ لَا يَقُولُ الرَّفَثَ يَعْنِي بِذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ رَوَاحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ .

وَفِينَا رَسُولُ اللَّهِ يَتْلُو كِتَابَهُ
إِذَا انشَقَّ مَعْرُوفٌ مِنَ الْفَجْرِ سَاطِعٌ
أَرَانَا الْهُدَى بَعْدَ الْعَمَى فَقُلُوبُنَا
بِهِ مَوْقِنَاتٌ أَنْ مَا قَالَ وَقِعُ
يَبِيتُ يُجَافِي جَنْبَهُ عَنْ فِرَاشِهِ
إِذَا اسْتَنْتَقَلَّتْ بِالْمُشْرِكِينَ الْمَصَاجِعُ

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Hüreyre, (bir kere dostlarına) menkıbe anlatırken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi de yâdederek Resûl-i Ekrem'in, (Abdullah b. Revâha âtideki beyitleri inşâd ettiği sırada hüsn-i şi'rini takdir ederek), “Şüphesiz kardeşiniz bâtil söz söylemez” buyurduğunu haber vermiştir. (Râvi Zührî demiştir ki): Resûlullah “kardeşiniz” sözyle İbn Revâha radiyallahu anhu kastetmiştir.

1 İbn Battâl, İmam Ebü'l-Hasan Ali b. Halef el-Mâlikî'dir. Kurtuba'nın (Cordoba) en benâm muhaddislerinden iken orada çıkan bir ihtilâl üzerine Araplar'ın Belensiye (Valencia / Valensiye) dedikleri şehre gitmiştir. Buhârî şerhini burada yazmış olması çok muhtemeldir. O sırada Belensiye müslümanların en büyük ilim ve medeniyet merkezlerinden biri idi. 444 tarihinde vefat etmiştir. Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*'yi yazarken İbn Battâl'dan çok istifade etmiştir. Bu satırları yazdığımız sırada bu şerhin Mısır'da tab'ına teşebbüs edildiğini işitiyoruz.

(Kasidenin tercümesi şöyledir): “Tan yeri ağarıp fecr-i sâdık yükseldiği sırada (ne mutlu ki) Resûlullah Kur’an okuyarak aramızda bulunuyor. O, bize dalâletten sonra hidayet nuru göstermiştir. Gönüllerimiz ona, (onun nübüvvet ve risâletine) tereddütsüz inanmıştır. O Nebî-i Emîn, her ne ki tebliğ etti ise muhakkak vâkidir. Müşriklere yatakları istiskal ederken, o Nebî-i Zîşân, yanını firâş(-ı saâdet)inden uzaklaştırarak gecelerdi. {B1155 Buhârî, Teheccüd, 21.}

İ Z A H I

Derin bir hürmet ve heyecan ile okuduğumuz bu üç beyit, İbn Revâha hazretlerinin bahr-i tavîlden inşâd buyurduğu bir kasidenin ebyâtı cümlesindedir. Hem kalemi hem kılıcı ile dîn-i İslâm’ı ve Nebî aleyhisselâmı müdafaa eden bu güzîde ve kahraman şâir-i nebevînin bu beyitlerini bervech-i âtî nazmen de tercüme çalıştım:

Saherde fecr-i sâdık yükselip nur saçtığı bir an
Resûlullah okur ashabına tertîl ile Kur’an
Halâs etti dalâletten, hidayet etti İslâm’a
İnanı gönlümüz bildirdiği bilcümle ahkâma
Anın irşâd ü tergibiyle girdik dîn-i meftûre
Çıkardı zulmet-i küfr ü dalâletten bizi nûra
Firâşından çıkıp eyler idi mevlâyı istikbal
Gece müşriklere, madca’ları eylerken istiskal

ŞİİRİN MEMDUH VE MEZMUM OLANLARI

Refes “bâtıl söz” demektir. Abdullah b. Revâha hazretleri mezkûr kasideyi inşâd ettiği sırada Resûl-i Ekrem’in mecliste hazır bulunanlara hitaben, “*Kardeşiniz şüphesiz bâtıl söz söylemez*” buyurmaları güzel şiirin, güzel söz gibi memduh ve mahmud olduğuna vâzihan delâlet eder. Aynı zamanda Resûl-i Ekrem’in, şiirin fuhuş ve bâtıl kısmını ve hicve dair olan nevini zemm ü takbih buyurmuş oldukları müstefâd olur. Çünkü şiirin bâtıl olmayı hak ve mergup olmak ve onun şâir ve nâzımı me’cûr bulunmak icap eder. Nasıl ki, ashâb-ı sıhâh ve sünenin kesretle rivayet ettikleri bir hadîs-i şeriften Resûl-i Ekrem efendimizin, “*Fasih ve belîğ olan sözde sihir, şiirde hikem ve menâfi’ vardır*” buyurduklarını öğreniyoruz.¹

Resûl-i Ekrem’in zem ve menettikleri şiir, fuhuş, zemmi ihtiva ve ahlâkı ifsat eden kısmıdır. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte, “*Sizden birinizin midesine maddî hayatını zehirleyecek irin gibi mevadd-ı*

1 [قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن من البيان سحرًا وإن من الشعر حكماً] [رواه البخاري وأبو داود والترمذي عن ابن عمر رضي الله عنه] {Rivayet bu şekliyle İbn Abbas’tan nakledilmiştir. D5011 Ebû Dâvûd, Edeb, 87. Buhârî’de yer alan İbn Ömer’in rivayetinde ise hadisin yalnızca ilk cümlesi mevcuttur. B5146 Buhârî, Nikâh, 48.}

ve Mûte Muharebesi'nde şehîden vefat etmiştir. Bu cihetle Mekke'nin fethinde bulunmamıştır. Mûte Harbi hicretin sekizinci yılı cemâziyelevvelinde cereyan etmişti. Halbuki Mekke'nin fethi için bu senenin ramazanında Medine'den hareket edilmişti.

¹ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا nazm-ı şerifi Abdullah b. Revâha ile Hassân b. Sâbit ve Kâ'b b. Mâlik haklarında nâzil olmuştur. Muhacirlerle ensar arasında uhuvvet aktedildiğinde Resûl-i Ekrem Abdullah b. Revâha ile Mikdâd b. Esved'i kardeş etmişti.

İbn Revâha, Mûte Harbi ümerâ-yi askeriyyesinden birisi idi. Bu harp için 3000 kişilik bir ordu teçhiz edilmişti ve bu orduya taraf-ı risâletten Zeyd b. Hârise kumandan tayin buyurulmuştu. Şayet Zeyd şehid olursa Ca'fer b. Ebû Tâlib'in kumandan olması, o da şehid olursa Abdullah b. Revâha'nın kumanda etmesi de emr-i risâletpenâhî îcâbâtından idi. Bu üç büyük kumandanın hakikaten üçü de bu muharebede şehid düştü. Dördüncü olarak sancak-ı saâdeti eline alan Hâlid b. Velîd'e zafer müyesser oldu. 644 numara ile tercümesi gelecek olan Hazret-i Âişe hadisinde bu kâfile-i şühedâ hakkındaki Resûl-i Ekrem'in derin teessürleri görülecektir. Abdullah b. Revâha'nın Mûte Seferi'ne çıkarken başlayıp şehâdeti zamanına kadar bütün merâhil-i seferiyyede söylediği sûzişin eş'arı *Sîret-i İbn Hişâm*'da tamamıyla kaydedilmiştir. İbn Revâha, kudret-i edebiyesinin kemalini, bu şehid düştüğü seferdeki eş'ârında göstermiştir denilebilir. Bu şiirlerinin hepsinde şehâdete can attığı vâzihan görülür (rahmetullâhi aleyh).

Buhârî, İbn Revâha'nın mevkufen bir hadisini rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre'nin, İbn Abbas'ın, İbn Revâha'dan rivayetleri vardır. Kays b. Ebû Hâzim gibi kibâr-ı tâbiîn de mürselen rivayet etmişlerdir.²

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَأَنَّ بِيَدِي قِطْعَةً مِنْ إِسْتَبْرَقٍ فَكَأَنِّي لَا أُرِيدُ مَكَانًا مِنَ الْجَنَّةِ إِلَّا طَارَتْ إِلَيْهِ وَرَأَيْتُ كَأَنَّ اثْنَيْنِ أَتَيَانِي وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ وَقَدْ تَقَدَّمَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bir rüya görmüştüm. Güya elimde atlastan bir kumaş parçası bulunuyordu. Güya ben, cennette bir yere gitmek istediğimde hemen o kumaş parçası (benimle) oraya uçardı. Yine (rüyamda) gördüm ki: Güya iki (melek) bana geldiler. {B1156 Buhârî, Teheccüd, 21.}

1 eş-Şuarâ, 26/227.

2 حسن الصحابة علي فهمي: ٣٥

İbn Ömer, hadisin gerisini de anlatmıştır ki, o bakıyye-i hadîs, (yukarıda) geçmiştir.

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Müellif Zebîdî merhumun geçtiğini haber verdiği hadis yukarıda 576 rakamıyla tercüme edildi. Buhârî, bu hadisi burada şeyhi Ebû Nu'mân'dan tahrîc etmiştir. Rüya tabiri bahsinde de diğer şeyhi Muallâ b. Esed'den rivayet ediyor. Muallâ'dan gelen bu rivayette إلا طارت بي إليه suretinde bir mef'ûl ziyadesi vardır ki, tercümemizde buna (benimle) diye işaret ettik. Müslim, "Fezâil" bahsinde, Tirmizî "Menâkıb"da, Nesâî de hem "Menâkıb"da hem de "Rü'yâ" bahislerinde tahrîc etmişlerdir.

Buhârî metninde bu İbn Ömer hadisinin buradaki bakıyye-i rivâyâtı meâlen şöyledir: ... Güya iki melek bana geldi. Bunlar beni cehenneme götürmek istiyorlardı. Fakat bunları da üçüncü bir melek yakaladı ve bana, "Korkulmasın, senin için korku yoktur" dedi. O iki melek de bırakıldılar. Bu rüyamı hemşirem Hafsa, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzemişti. Resûl-i Ekrem de, "*Abdullah ne iyi adamdır, gecedен bir kısmında namaz kılsa!*" buyurmuştur. Ondan sonra İbn Ömer teheccüd namazı kılmaya devam eyledi. Ashâb-ı kirâm da mütemâdiyen Nebî sallallahu aleyhi ve selleme leyle-i Kadr'in, ramazanın yirmi yedinci gecesinde olduğuna dair gördükleri rüyaları anlatıyorlardı. Resûl-i Ekrem de cevaben, "*Görüyorum ki, rüyanız ramazanın aşr-i ahîrine tevâfuk ediyor. Kim ki leyle-i Kadr'i taharrî ederse, onu ramazanın aşr-i evâhîrinde arasın*" buyurdu.¹

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَامِنَا الْإِسْتِخَارَةَ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا كَمَا يُعَامِنَا السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ يَقُولُ إِذَا هَمَّ أَحَدُكُمْ بِالْأَمْرِ فَلْيَرْكَعْ رَكَعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ لِيُقَلِّ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَحِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَأَقْدِرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي

1 عن ابن عمر رضي الله عنهما قال: رأيت رؤيا كأن اثنين أتياي، أراد أن يذهباي إلى النار. فتلقاهما مالك. فقال: لم ترع. خليا عنه. فقصصت حفصة على النبي صلى الله عليه وسلم إحدى رؤياي. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: نعم الرجل عبد الله لو كان يصلي من الليل لم يكن عبد الله عنه يصلي من الليل! وكانوا لا يزالون يقصون على النبي صلى الله عليه وسلم الرؤيا أنها في الليلة السابعة من العشر الأواخر. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أرى رؤياكم قد تواطأت في العشر الأواخر. فمن كان متحريها فليتحرها في العشر الأواخر. [رواه البخاري في باب من تعار من الليل فصلي] [B1156, B1157, B1158 Buhârî, Teheccüd, 21.]

فِيهِ وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ عَاجِلٌ
أَمْرِي وَأَجَلُهُ فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاقْدِرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ أَرْضِنِي بِهِ قَالَ
وَيُسَيِّ حَاجَتَهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Câbir demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi (büyük küçük) işlerimizin hepsinde bize istihâre (duasını) tâlim ederek buyurdu ki: "Sizin biriniz, bir işe kalben azmettiğinde o kimse farz değil, (istihâre niyetiyle nâfile olarak) iki rek'at namaz kılsın. (Namazdan) sonra şöyle di(ye dua et)sin: Allâhümme! İnnî estahîrûke bi-ilmike ve estakdirûke bi-kudretike ve es'elûke min fazlike'l-azîm. Fe inneke takdirü ve lâ akdiru ve ta'lemü ve lâ a'lemü ve ente allâmü'l-guyûb. Allâhümme! İn künte ta'lemü enne hâze'l-emra hayrün lî fî dînî ve meâşî ve âkıbeti emrî. Fakdürhü lî ve yessirhü lî. Sümme bârik lî fih. Ve in künte ta'lemü enne hâze'l-emra şerrün lî fî dînî ve meâşî ve âkıbeti emrî. Fa'srifhü annî va'srifnî anhü. Va'kdür li{ye}'l-hayre haysü kâne. Sümme ardînî bih." {B1162 Buhâri, Teheccüd, 25.}

DUANIN TERCÜMESİ

Yâ rab! (Hakkımda hayırlısını) bildiğin için sen(in dergâh-ı inâyetin)den ben, hayırlısını (bildirmeni) dilerim ve (hayırlı cihete) gücün yettiğinden, sen(in hazîne-i lutfun)dan beni kudretlendirmeni dilerim. Yâ rab! Hayırlı olan cihetin tebyin ve takdirini senin o büyük fazl (ve kerem)inden isterim. Allahım! Senin (her şeye) gücün yeter, halbuki benim yetmez, sen (her şeyi) bilirsin de halbuki ben bilmem. Muhakkak sen, şuurumuzdan uzak olan her şeyi de pek yakından bilirsin. Yâ rab! Bilirsen (ki, bildiğinde hiç şüphe yoktur) şu azmettiğim iş dinime, dünya ve âhiretime taalluku cihetiyle (yahut istihâre eden kimse dünya ve âhiret emrinde der) benim için hayırdır. Bunu bana mukadder kıl, (beni buna muvaffak kıl) ve bunu bana müyesser kıl. Sonra işlemeye kudret bahşettiğin ve bana müyesser kıldığın bu işi, bana mübarek kıl, (hayr ü bereketini arttır). Yine bilirsen (ki, bildiğinde hiç şüphe yoktur) şu azmettiğim iş dinime, dünya ve âhiretime taalluku itibariyle (yahut istihâre eden kimse dünya ve âhiret emrinde, der) benim için şerdir. Bu işi benden, beni (ve gönlümü) de bu işten çevir ve hayır, (zaman ve mekândan) her nerede ise o hayrı bana makdûr (ve müyesser) kıl. Sonra nefsimi, bu hayr-ı makdûre râzı kıl.

Hazret-i Câbir demiştir ki: İstihâre eden mümin, (duanın “bu iş” diye kinaye tarikiyle zikredilen her yerinde) hâcetini adiyle anar, (tasrîh eder).

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu istihâre hadisini “Daavât” ve “Tevhîd” bahislerinde de ayrıca tahrîc etmiştir. Sünen-i erbaa sahipleriyle sair eimme de câmi’lerinde zikretmişlerdir. Buhârî’nin bu hadise dair senedinde Abdurrahman b. Ebü’l-Mevâlî vardır.¹ Bu zat, istihâre hadisini rivayetle teferrüd etmiştir. Buhârî’nin de Abdurrahman b. Ebü’l-Mevâlî’den rivayetle teferrüd etmiş olması, bu hadisin letâif-i isnâdından addedilmiştir.

Tirmizî diyor ki: Câbir’in istihâre hadisi, şüphesiz hadîs-i hasendir, sahihtir, garîbdir. Biz, bu istihâre hadisini yalnız Abdurrahman b. Ebü’l-Mevâlî’nin rivayetinden öğreniyoruz. Maamâfih İbn Ebü’l-Mevâlî şeyh-i Medenî’dir, sikadır. Kendisinden Süfyân es-Sevrî bile hadis rivayet etmiştir. Sair eimmeden birçok râvi vardır. İbn Hibbân da istihâre hadisinin sıhhatini bildirmiştir. Bununla beraber Ahmed b. Hanbel istihâre hadisinin zaafına hükmetmiş ve istihâre hakkındaki İbn Ebü’l-Mevâlî’nin hadisi münkerdir demiştir. Fakat cumhûr-ı ulemâ tevsik etmişlerdir. İbn Adî *Kâmil*’inde, “İstihâre hadisini İbn Ebü’l-Mevâlî için münker addeden Ahmed b. Hanbel, ne kadar gariptir ki, kendisi bu hadisi bu kadar sahâbeden rivayet etmiştir” demiştir. İbn Adî’nin bu hüsn-i şehâdetini Zeynüddin el-İrâkî de: İbn Ebü’l-Mevâlî’nin bu rivayetine birçok sahâbenin hadisinden şahit bulunduğu suretinde tefsir etmiştir. Binaenaleyh istihâre hadisi, ferd-i mutlak olmaktan çıkıyor. Tirmizî, Yahyâ b. Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Ebü’l-Mevâlî için sikadır demişlerdir. Ebû Zür’a da sadûktur demiş.²

İstihâre hadisi İbn Mes’ûd’dan Ebû Eyyûb el-Ensârî’den, Ebû Bekir es-Siddîk’tan, Ebû Saîd el-Hudrî’den, Sa’d b. Ebû Vakkâs’tan, Abdullah b. Abbas’tan, Abdullah b. Ömer’den, Ebû Hüreyre’den, Enes b. Mâlik’ten de radyallahu anhüm rivayet edilmiştir. Bu rivayetleri, şârih Aynî *Umdetü’l-kârî*’de senedleriyle beraber birer birer zikretmiştir. Metinlerde ziyade, noksan, takdim, tehir farkları vardır. Yalnız Enes İbn Mâlik’ten gelen rivayet, “*İstihâre eden kimse hüsrân görmez ve istişare eden nâdim olmaz, iktisada riayetkâr olan kimse de ihtiyaç görmez*”³ meâlinde istihâreye teşviki muhtevîdir.

Bu istihâre hadisini Buhârî gece namazının ikişer rek’at kılınacağına dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu babda bu Câbir hadisinden başka altı hadis daha tahrîc etmiştir ki bunlardan beşinin tercümesi 277, 504, 509, 256, 268 rakamlarıyla geçmiştir.⁴ Birinin tercümesi de 602 numara ile gelecektir.

1 Ebü’l-Mevâlî, Ali b. Ebû Tâlib radyallahu anhin kölesidir. İsmi Zeyd’dir. Abdurrahman da bunun oğludur.

2 *Aynî*, III, 647.

3 {Taberânî, *el-Evsat*, VI, 365, no: 6627.} ماخاب من استخار ولا ندم من استشار ولا عال من اقتصد

4 {Burada atf yapılan rivayetler, babdaki rivayetlerle birebir örtüşmemekle birlikte, Hazret-i Paygamber

LUGAVÎ MÂNALAR

İstihâre lafzı, istifâl babından hayrı teysîr talep etmektir ki, “Rabbim! Şu azmettiğim işin fiil veya terkinden, işlemesinden veya bırakılmasından hangisi hayırlı ise onu bana müyesser kılmanı dilerim” demek olur.

“Hayır” şerrin zıddıdır. Menfaati mazarratına galip olan her ümniyyeye hayır denir.

“*Fi'l-umûri küllihâ / Her işte istihâre edilir*” denildiğine göre işlenmesi veya terkedilmesi mubah olan her iş hakkında istihâre câri olduğu müstefâd olur. Binaenaleyh nikâh, sefer gibi muazzamât-ı umûrda istihâre edildiği gibi küçük işlerde de edilebilir. Nice hakir görülen işler vardır ki, küçüktür diye istihâre edilmeyerek onun fiil veya terkinde devam edilir de neticede mazarrat görülür. Bu sebeple Resûl-i Ekrem efendimiz ashabını büyük, küçük her iş hakkında istihâreye teşvik edip, “*Her hâcetiniz hakkında hayır dileyiniz, nâlinizin tasması koptuğunda bile*”¹ buyurmuştur. Tercümemizde (büyük, küçük) suretinde görülen ta'mîm, bervech-i ma'rûz sahih bir habere müstenittir.

“İstihâre duasını Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi tâlim buyururdu” kavli, bu duaya Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şiddetle itina ve ihtimam buyurdularının en açık ve yüksek bir delilidir.

Şehâbeddin el-Karâfi diyor ki: لي فاقدره kavli Yûnûniyye'de “dâl”in zammıyla zabtedilmiştir. “Bu işi bana makdûr ve müyesser kıl!” demektir. Dua, vaz'-ı lugavîsi itibariyle zamân-ı müstakbele taalluk eder, duanın mâziye şumulü yoktur. Çünkü dua talepten ibarettir. Mâziyi talep ise muhaldir. Binaenaleyh bu istihâre duasının muktezâsı takdîr-i ilâhînin zamân-ı müstakbelde vukuunu kabul demek olur. Halbuki takdîr-i ilâhînin kâffesi ezeldir, ezelde vâki olmuştur. Abdin duasıyla ve hiçbir sebeple Allah Teâlâ için takdirini istînaf muhaldir. Bu mahzura mebnî istihâre duasındaki takdir, mecazen teysîr mânasına hamledilmiştir. Bu suretle (ve yessirhü) de atf-ı tefsîr olur. Bazıları da أدخله تحت قدرتي “Yâ rabbi! Bu işi benim kudretim altına koy, bana bu işi başaracak kuvvet ihsan buyur” suretinde tefsir etmişlerdir.

İbn Esîr, *Nihâye*'de diyor ki: Bu istihâre hadisinde kader, mükerreren zikredilmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın hükmü kazâ buyurduğu emirdir ve *kadera, yakdiruden* masdardır. Leyle-i Kadr'e bu ismin verilmesi de, erzak ve âcâlin o gece takdir ve kazâ buyurulmasından dolaydır.

يه لي فيه cümlesinden evvel hayra makrûn bir talep sebkettiğinden buradaki talep, ziyâde-i hayrı talepten ibarettir. Buna da tercümemizde işaret ettik.

اللهم إن كنت تعلم “Yâ rab! Sen bilirsen” kavlinin zâhiri ilm-i ilâhî hakkında şek ve tereddüdü ifade ediyor. Bunun için Ali el-Kârî, علمك “Senin ezeli ilminde bu işin hakkımda hayırlı olduğu mukarrer ise” suretinde tefsir ediyor. Tîbî de, اللهم إنك تعلم “Yâ

sallallahu aleyhi ve sellem iki rekat namaz kıldığına dair bilgiler içermektedir.)

1 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ليسأل أحدكم ربه في حاجته كلها حتى يسأله شسع نعله إذا انقطع [رواه الترمذي وابن حبان عن أنس رضي الله عنه] {T3604-8 Tirmizî, Daavât, 132.}

rab! Sen bilirsin” diye tefsir etmiştir. Üçüncü bir cihet de ehl-i belâgatın “tecâhül-i ârif” dedikleri bir san‘at-ı edebiyeye olması ve şekkin yakîn ile mezcedilerek ifade edilmiş olmasıdır. Evvelki iki tefsirde kelâm, zâhirinden sarf ve ihmal edildiği halde bu üslûb-ı edebîde öyle bir mahzur da bulunmayıp kelâm, olduğu gibi imal edilmekte bulunduğundan daha hoştur. Tercümümüzde bu tariki iltizam ederek te’vile lüzum görmedik. Fakat mezleka-i akdâm olduğu için bunun medlûl-i hakîkisini kavis içinde (bildiğinde hiç şüphe yoktur) diye gösterdik.

“Meâş” ile “âkıbeti emir” tabirleri İbn Mes‘ûd ve Ebû Eyyûb radiyallahu anhümâ hadislerinde (dünya ve âhiret) diye rivayet edildiğinden biz de bu veçhile tercüme ettik.

عاجل أمری وأجله cümlesindeki “ev” edatını Cezerî *Miftâhü’l-hısn*’da, “Tahyîr içindir, binaenaleyh istihâre eden kimse muhayyerdır, dilerse (meâşî ve âkıbeti emrî der, dilerse (fî âcili emrî ve âcilih) der” demiştir. Binaenaleyh cânib-i risâletpenâhîden tahyîr buyurulmuş oluyor. Tîbî de, “Zâhir-i ibâreye göre bu, râvinin şekkidir, Resûl-i Ekrem’in bunlardan hangisini söylediğini râvi Câbir kestirememiştir” demiştir. Biz, tercümümüzde Cezerî’nin noktainazarına işaret ettik.

وأن علم الغيوب cümlesinin bir zeyli ve itnâbı muhtevî bir tetimmesidir. Duada itnâb iltizam edilmesi de hadîs-i şerifte, إن الله يحب الملحين في الدعاء, *Allah, duada ikdam ve ibram eden kullarına muhabbet eder*¹ vârit olmuş bulunmasına mebnîdir.

“Hemm” kelimesinden de kasıt ve irade mânası matlûptur.

RUHÎ VE TERBİYEVÎ HÜKÜMLER

İbn Ebû Cemre, kalbin temayülâtını altı dereceye ayırmıştır: Üç evvelkilere, **hemme**, **lemme**, **hatre** deniliyor ki bunlar, hayâl-i beşerde esiveren gelip geçici ruhî temayüllerdir. Bu nevi vâridât-ı kalbiyyede sebat ve istikrar bulunmadığından kendilerine bir hüküm-i şerî bile terettüp etmiyor. Üç sonrakiler de, **niyet**, **irade**, **azîmet** yâdedilmişlerdir. Bu derecelerde şuurun fiil ve terkten bir tarafa kati surette temayülü ve sahibinin, o emre tamamıyla teveccüh ve temekkünü bulunur. Bu nevi ruhî haller bu cihetle mikyâs-ı hayır ve şer olabildiklerinden sahibi müsâb veya muâkab oluyor. İbn Ebû Cemre, “Şuur bu ikinci derecelerdeki şiddetli cereyanını almadan ve birinci derecelerdeki hümûm ve havâtır halinde iken istihâre edilmelidir. Hadîs-i şerifteki “hemm” tabirinden şâriin matlubu da bu olduğu anlaşılıyor” demiştir.

Yine İbn Ebû Cemre diyor ki: “Hemm” lafzıyla ruhun müntehâ-yı temâyülâtı olan “azîmet” mânası kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü birinci nevi temâyülât-ı rûhiyyede henüz sübût ve istikrar yoktur ki, istihâreye lüzum görülsün. İstihâre yalnız bir fiilin tasmîmi sırasında ayırt edilir. Yoksa her hâtır ve hayale esiveren şeylerde istihâreye kalkışmak tazyî-i evkâttan ibarettir ve istihâre gibi bir mesned-i rûhîyi mel‘abeğe çevir-

1 {Taberânî, *ed-Duâ*, I, 28, no: 20.}

mektir. Taberânî'nin rivayet edip Hâkim'in sıhhatine hükmettiği İbn Mes'ûd radiyallahu anhın hadisinde, إذا أراد أحدكم أمراً “Sizin biriniz bir emri kasıt ve irade ettiğinizde istihâre ediniz”¹ suretinde “irade” lafzının musarrah olması da istihârenin icrâsı zamanının irade haline mahsus olduğunu vâzihan gösterir.

İstihârenin vicdanlar üzerindeki faziletkâr terbiyesi de çok mühimdir:

İnsan bir işin hayr ü şerrini; menfaat ve mazarratını kestiremediği; fiil ve terkinde mütehayyir kaldığı bir sırada istihâre, müminler için en emin bir merci ve en metin bir istinatgâhtır. Nefsin meçhûl-i mutlaka teveccühü kadar insanı sikan dar bir vaziyet yoktur. Kendisine bir hayat arkadaşı intihab edecek olan saygılı bir kimsenin halini tasavvur edelim: Hiç bilmediği, sevâbık-ı ahvâlınden, şerâit-i hayâtiyyesinden tamamıyla gafil bulunduğu bir kimse ile ebedî bir hayat yolculuğu yapacak olan bu kimsenin zâhirde yapabileceği iş, şundan bundan sorup öğrenebileceği birtakım mâlûmattan ibarettir. Fakat bunları aklın muhakemesine havale edince çok defa aklın, bu mâlûmatın hepsinde birtakım şüpheli noktalar bulduğu vâkidir. Akıl bu mâlûmatı, dostluk gayreti, insanlık şefkati gibi hakikati setreden birtakım ahvalin tesiri altında şükûk ve şübühât ile âlûde bulabilir. Haydi bu hususların nâfiz nazarlarla görülmesi mümkün olabilsin. Bilhassa intihab edeceği hayat arkadaşının ruhî temayüllerine, vicdanî kanaatlerine nüfuz etmek en çetin bir meseledir. Kurulacak aile yuvasının temel taşı ise bu iki aile rûknünün fikrî vahdet ve mücânesetleridir. Ahvâl-i rûhiyyeye nüfuz ise, uzun zaman ülfet ve ünsiyete tevakkuf eder. Binaenaleyh her zaman akıl ile ve tam bir isabetle hayrı bulmak güçtür. Bu güçleştikçe fikrî dalâlet o nisbette artar, irade zayıflar, âdeta insan, gayri şuurî hareket edecek bir hale gelir.

İşte böyle müşkil akvâlde müminler için istihâre, ruhî kuvvetlerin, iradenin bir müeyyidesidir. Fikri mütehayyir, iradesi müzmahil olduğu sırada bir mümin iki rek'at namaz kılarak Cenâb-ı Hakk'a teveccüh eder: “Teşebbüs edeceği iş, intihab edeceği hayat yoldaşı, dini, dünya ve âhireti için hayırlı ise gönlünde bu işe karşı hadsî bir duygu, bir inşirah ve incizab uyandırmasını; vücudunda bu hayrı ifaya kudret ve kuvvet yaratmasını ve şayet bu iş şer ise, bu işi kendisinden, gönlünü de bu işten çevirmesini” niyaz ve istirham eder ve böylece Cenâb-ı Hakk'a tefvîz-ı umûr ederek gönlünde bir hafiflik duyar.

Dualarımıza icabet buyurulacağı va'd-i ilâhî muktezâsı olduğuna her mümin tamamıyla mutmain bulunduğuandan, istihâre ettiği iş hakkında kendisi için hayrın tecelli edeceğine de kalben emin ve müsterih olur ve hakikaten sırr-ı muvaffakiyetin tecelli ettiği görülür. Duanın karîn-i icâbet olduğunun en yakın şahidi, istihâre eden kimsenin istihâre ettiği iş hakkında gönlünde bir inşirah ve inbisat, derin bir incizab ve temayül uyanmasıdır. Hatta gönülde böyle bir inşirah ve temayül uyanmazsa, istihârenin tekrar edilmesi hakkında da haberler vardır.

1 {Taberânî, es-Sağîr, I, 316, no: 524.}

İstihârenin karîn-i icâbet olmasında istihâre eden kimsenin iman ve kanaatindeki salâbetin büyük bir tesiri vardır. Bu nevi mümtaz zevatın vicdanlarındaki safvet ve ahlâk ve imanlarındaki nezahet ve samimiyet eseri olarak kalpleri mir'ât-ı mücellâ gibi feyz-i ilâhîye ve bu sayede şüûnât-ı kevnîyeye mâkes olmaktadır. Nefsinde bu yüksek fazileti göremeyen kimselerin hüsnüzan ettiği kulûb-ı sâfiye ashabına istihâre ettirmelerinde isabet vardır.

İSTİHÂRENİN HİKMET-i MEŞRÛİYYETİ

İstihâre, insanın mustakbel hayır ve saadete mazhar olabilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudretinden istiâne etmesi ve beşeriyetin fal, remil gibi mübtelâ olduğu hurâfâtın tahlîsi gagesine mâtuf bir va'z-ı dînîdir. Tarihin her devrinde ve her millette istikbale ait şüûnât-ı kevnîyeyi vukuundan evvel sezebilmek için türlü türlü falcılıkların revaç bulunduğu mâlûmdur. Araplar'ın ezlâmı, Fars ve Rum'un tavla ve satranç oyunları ile gûnâgûn remiller, tencimler hep bu cümledendir. İstikbalin kesif zulmetleri arasında saklanan hayır ve saadet ışığını göremeyen insanlar, ta'yîn-i mukadderât için böyle hurâfevî birtakım vâhî vasitalardan istiâne edegelmışlerdir. Bugün XX. medeniyet asrında bile en müterakkî milletlerin en münevver içtimaî sınıfları arasında bununla meşgul olan zekâların eksik olmadığını hayretle görüp işitiyoruz.

Vaktiyle Araplar arasında "ezlâm" denilen bir nevi fal revaç bulmuştu. Araplar'ın ezlâmı üç oktan ibaretti. Bunun birisinde, "emeranî rabbî / rabbim bana emretti"; öbüründe, "nehânî rabbî / rabbim beni nehyetti"; üçüncüsünde de, "gaflet" yazılı idi. Kâbe derûnunda bir ücret veya kurban mukabilinde icrâ-yı san'at eden falcı, bu ezlâm falını açtığı anda emir çıkarsa, tefe'ül edilen işe teşebbüs edilirdi. Nehî çıkarsa bırakılırdı. Gaflet çıkarsa fal tecdid edilirdi. Câhiliye devrinde sefer, nikâh, bey' ü şirâ gibi hususlarda bu fal oklarının kısmeti ve ilmi talep edilirdi. Bu sebeple lisân-ı Kur'ân'da bu tefe'üle "istiksâm-i ezlâm" denilmiştir.

Dîn-i İslâm, bilumum Câhiliye hurafeleriyle mücadele ettiği gibi bu nevi âdetlerle, kanaatlerle de mücadele etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinde ezlâm ile tefe'ül, şeytanın tesvîlâtından neşet eden murdar ve mekruh bir âdet olduğu ve fenalıkta şarap içmeye, kumar oynamaya ve putlara tapmaya müsavi bir cürüm bulunduğu bildirilerek bunlardan içtinap edilmesi emrolunmuştur.¹ Yine Kur'ân-ı Kerîm'in başka bir âyetinde ezlâm ile tefe'ülün bir fisk olduğu bildirilerek bu nam ve hesaba kesilen hayvan etinin yenilmesi, meytenin, putlar namına kesilen hayvan etinin yenilmesi gibi haram kılınmıştır.²

Kur'ân-ı Kerîm'in istiksâm-ı ezlâmı fisk ile tavsif etmesinin sebebi "Bana rabbim emretti, beni nehyetti" sözünün Cenâb-ı Hakk'a karşı iftirayı mûcip olmasıdır. Diğer bir

1 {el-Mâide, 5/90.} إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

2 {el-Mâide, 5/3.} وَمَا دُبِحَ عَلَى النَّصَبِ وَأَنْ تَسْتَفْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فَسْقٌ

sebebi de bu falın, emsali veçhile gaybe vukuf ve ittilâ gibi bâtil bir iddia ve itikada müeddî bulunmasıdır. Halbuki hiçbir insanın yarınki hayatî müktesebatını bugünden sıhhat ve isabetle bilmesine imkân yoktur.¹ Daha umumi bir surette kâinattaki bütün nüfûs-ı müdrikenin, ferdânın şûûnât-ı kevnîyesine vâkıf olması müsteb'addir. Bu vukuf, yalnız ilm-i ilâhînin müteallakı bulunan bir keyfiyettir.² Hiç şüphesiz hazâin-i gaybın anahtarları nezd-i bârîde mahfuzdur. Oraya, değil alelâde insanların, mürsel nebîlerin ve Hakk'a en yakın meleklerin bile şuur ve idraklerinin nüfuz etmesi imkân ve ihtimal haricindedir. O haremğâh-ı gaybe yalnız ilm-i ilâhî lâhik olur.³

Câhiliye devrinin ve bütün tarihî devirlerin bu münker ve müstekreh falcılığına karşı Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, kelime-i sâliha ile yani iyi sözle tefe'ül edilmek hayırlı olduğunu bildirmiş⁴, bir de istihâreyi tâlim buyurmuştur.

Şeriat-i İslâmiyye'nin kabul ettiği fâl-ı hayırdan lisanımızda yümün kelimesinin muharrefi olarak yom tutma ve uğur dileme ile tabir olunur. "Tiyere" ki, teşe'üm ve uğursuzluk saymaktır, tefe'ülün zıddıdır. Bahs-i mahsûsunda izah edeceğimiz fâl-ı hayır için burada bir iki misal iradiyle iktifa edeceğiz: Meşâhîr-i üdebâ-i Arab'dan Asmaî, a'lâm-ı tâbiînden Abdullah b. Avn'dan kelime-i sâliha ile tefe'ül nedir? diye sormuş, o da cevaben, bir hastanın, kendine "sâlim!" diye hitap edilmesinden, hastalıktan kurtulup iktisâb-ı âfiyet edeceğine tefe'ül etmesi gibidir demiştir. Yitiğini arayan bir kimseye de, "vâcid" diye seslenilmesinden tefe'ül etmesi de fâl-ı hayır cümlesindedir. Büreyde hazretlerinin rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem bir işe göndereceği kimsenin ismi ile dahil oldukları bir köyün ismi ile tefe'ül buyurmuşlardır.

Görülüyor ki, Resûl-i Ekrem'in hayır ile tavsif buyurdıkları fal ne kadar sade ve ne derece nezihdir. Tefe'ülün bu basit ve nezih nevi en münevver ve mütefekkir insanların bile vicdanlarında yaşayan bir hâlet-i rûhiyyedir. Her insan, yaşadığı müstesna demlerde duyduğu ve işittiği bilâreviyye söylenen güzel sözleri hayra yormak ve bunlardan hissemend-i tesellî olmak itiyadındadır. Hatta bu hal fitrîdir bile denilebilir. İstihârenin kuvâ-yı rûhiyye ve irademiz üzerindeki terbiyetkâr tesirleri ise yukarıda zikredilmişti. Teşebbüs edilecek bir iş hakkında Allah Teâlâ'dan ilim ve kudret dilemek, rızâ-yi ilâhînin inkişâfını istemek ve kemâl-i ihlâs ile dergâh-ı sübhânîye yönelmek tamamıyla ubûdiyyetkârane bir vaziyettir. Kalbi Allah duygusuyla çarpan her reşîd insanın, bir tarafa teveccüh edemeyip hayran, sergerdân kaldığı demlerde bârigâh-ı ilâhîye teveccüh etmesi kadar doğru bir hareket olamaz. Böyle sıdk u ihlâs ile hâlikına teveccüh eden bir

1 {Lokmân, 31/34.} وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا

2 {en-Neml, 27/65.} لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ

3 {el-En'âm, 6/59.} وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ

4 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا طيرة وخيرها الفأل. قالوا وما الفأل؟ قال: الكلمة سالحة يسمعها أحدكم (رواه الشيخان)

وقال النووي: الفأل يستعمل فيما يسر وفيما يسوء والغالب في السرور. والطيرة لا تكون إلا في السوء.

kalbe bilâterâhî sırr-ı ilâhî feyezân edeceğinde, çok sürmeden maksat hakkında mülhem olacağında şüphe edilmemelidir.

İşte beşeriyeti hurâfâttan meneden İslâm dini, iver olarak hayır ve saadetin, rıza ve inâyetin Cenâb-ı Hak'tan dilenilmesini göstermiş ve bu suretle istihâre teşrîf buyurulmuştur.¹

İSTİHÂRE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Bu hadisten, sahibi tarafından iyiliği veya fenalığı kestirilemeyen bir iş hakkında istihâre namazının ve namazdan sonra istihâre duasının müstehap olduğu müstefâd olur. Binaenaleyh hayır ve sevap olduğu muayyen ve mâlûm olan ibâdât ve taat hakkında, mâruf olan sanayii iltizam hususunda hiç de istihâreye lüzum yoktur.

2. İstihâre namazının hadiste muayyen bir vakti bildirilmediğinden bu itlaka göre kerahet vakitleri hariç olmak üzere her zaman istihâre namazı kılınabileceğini ekser ehl-i ilm bildirmişlerdir. En sahih bir kavle göre, Şâfiîler'in de muhtar olan mezhebi budur.

3. Bu hadiste ilim ve kudret hususunda Ehl-i sünnet akîdesi tasrih edilerek kullardan ilim, kudret nefyedilmiştir. İnsanların bu sıfatlardan nasibdar olabilmeleri, Allah Teâlâ'nın bildirmesi ve takdir buyurması iledir demek olur.

4. Bu hadiste insanın kâffe-i umûrunu Vâcib Teâlâ'ya tefvîz eylemesi vâcib olduğu tâlim buyurulmuştur. *عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ* "Sizin hoşlanmadığınız nice şeyin hakkınızda hayır olması me'mûldür"² kavli-i şerifi mûcibince beşerin vâsita-i idrâki, henüz tahakkuk etmemiş bulunan avâkıb-ı umûru tamamıyla ve yakın bir isabetle idrake kâfi değildir. Hayır olarak mukadder olan nice işlerin bizim zekâmızla bakılınca şer görüldüğü, nâdir vak'alardan değildir.

5. Bir fiilin iltizamı için gönlünde bir inşirah, bir duygu uyanmadığı surette istihârenin tekrar edilmesi matlup mudur? suretinde irat ettiği bir suale şârih Aynî, evet tekrar etmek müstehaptır diyor. Hatta yediye kadar tekrar edilebileceği hakkında Enes b. Mâlik'e muntehî bir haber de naklediyor. Bu habere göre Resûl-i Ekrem efendimiz, Enes radiyallahu anha demiştir ki: "Ey Enes! Bir işe teşebbüs etmek istediğinde o iş hakkında yeniden yedi defa istihâre eyle! Sonra kalbinden geçen ruhî temayüle bak. Çünkü hayır, kalbinde doğan mânâdadır."³ Şu kadar ki, Nevevî, bu haberin isnadını zayıf gördüğünü de kaydediyor. Bu haberde bir zaaf olsa bile Resûl-i Ekrem efendimiz dua buyurdularında üç defa tekrar ettikleri sabit bir hakikattir. Bununla üçe kadar tekrar için istidlâl olunur diyor.

Ali el-Kârî diyor ki: İstihâreden sonra gönülde nefsin arzu ve teşhisinden hali bir inşirah uyanması için bir zaman geçmelidir. Bu müddet zarfında böyle ruhî bir temayül

1 Hücetullâhi'l-bâliğa, II, 5.

2 el-Bakara, 2/216.

3 وقد روى ابن السني في عمل اليوم والليلة عن أنس قال رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ يا أنس! إذا هممت بأمر فاستخر ربك فيه سبع مرات. ثم انظر إلى الذي سبق إلى قلبك فإن الخير فيه. {İbnü's-Sünnî, Amelü'l-yevm, I, 550, no: 598.}

uyanmazsa zâhir olan bu inşirah uyanana kadar istihâre namazının tekrar edilmesidir. Bazı yediye kadar tekrar edilir demiş. Fakat iş acele olur da tekrara tahammülü bulunmazsa şöyle dua da etmelidir: *اللهم خر لي [بكسر الخاء] واخترلي واجعل لي الخيرة فيه* “Yâ rab! Bana hayır ver, benim için hayrı ihtiyar et ve mevcûdat arasından hayrı tasfiye edip benim için seç!”, yahut *اللهم! خرلي واخترلي ولا تكلي علي اختياري* “Yâ rab! Bana hayır ver, benim için hayrı ihtiyar ve tercih eyle ve Allahım, beni kendi ihtiyarımına bırakma!” diye dua eder (*Mirkât*, II, 187).

6. Nevevî, istihâre namazının birinci rek’atında Fâtiha’dan sonra “Kul yâ eyyühe’l-kâfirûn”, ikinci rek’atında da “Kul hüva’llâhü ehad” sûrelerinin okunması müstehaptır diyor. Bu hususta Gazzâlî, Nevevî’ye tekaddüm ederek *İhyâ*’da, bu sûrelerin okunmasından bahsetmiştir.

Fakat Zeynüddin el-İrâkî, “İstihâre hadisinin turuk-ı rivâyâtından hiçbirinde bu iki rek’atta okunacak sûrelerin tayinine dair bir şey bulmadık” demiştir.

Tirmizî’nin İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayetine göre Resûl-i Ekrem efendimiz bu sûreleri sabah namazının sünnetinde okurlarmış. İbn Ömer, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi bir ay gözledim, sabah namazının sünnetinde ‘Kul yâ eyyühe’l-kâfirûn’ ve ‘Kul hüva’llâhü ehad’ sûrelerini okurlardı” demiştir.¹ Gazzâlî’nin böyle rivayetlerden mülhem olarak bunu istihâre namazına da teşmil etmiş {olabileceği} hatıra geliyor.

7. Hadîs-i şerifte *فليركع ركعتين* “iki rek’at nâfile namaz kılın” buyurulması istihâre için kılınacak namazın aded-i mesnûnu iki rek’at olduğunda sarihtir. Bir rek’at namaz ile istihâre sahih ve câiz değildir. Dört rek’at ve daha ziyade kılınabileceği de Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhtan *ثم صل ما كتب الله لك* “Duadan sonra Allah Teâlâ’nın senin için mukadder kıldığı kadar namaz kıl”² suretinde mutlak olarak rivayet edilmiş olmasından anlaşılıyor.

TERCEME-İ HÂL

İzahı sadedinde bulunduğumuz istihâre hadisinin râvisi Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ, Ebû Abdullah el-Ensârî ve Selemî’dir. Akabe-i sâniye biatında hazır bulunan yetmiş kadar ensar arasında bulunmuştur. Bizzat Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden ahz-i ilm etmiş ve zamanında Medîne-i Münevver’e müftü olmuştur. Vâlidesi Bint Akabe’dir. Bedir Gazâsı’nda bulunup bulunmadığı hususunda ihtilâf edilmiştir. Hendek’ta Bey’atürriydân’da bulunduğu muhakkaktır. Bunlardan başka daha on dokuz gazâda bulunmuştur. Kesret-i rivâyetle şöhet-şiâr olan altı sahâbîden biridir. Kendisinden 1540 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan elli sekiz hadis rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Yirmi sekizini Buhârî, 126’sını da Müslim münferiden rivayet etmiştir. Kendisinden Saîd b. Mînâ, Ebû Zübeyr, Ebû Süfyân, Talha b. Nâfi’, Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir ve daha birçok zevat hadis rivayet etmişlerdir. Bir asır kadar muammer olmuş ve hicrî 78 senesinde doksan dört yaşında vefat etmiştir. Medîne’de en

1 {T417 Tirmizî, Salât, 191.}

2 {HM23994 İbn Hanbel, V, 423.}

son vefat eden sahâbî, Hazret-i Câbir'dir.¹ Cenaze namazı Medine valisi bulunan Ebân b. Osman tarafından kılınmıştır.

Ashâb-ı kirâm arasında Câbir b. Abdullah isminde sâhib-i tercemeden başka daha iki zat vardır: 1. Câbir b. Abdullah b. Rebâb, 2. Câbir b. Abdullah Râbîsî'dir. Yalnız Câbir adlı sahâbî ise yirmi dört zattır (*Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 37; *Hulâsa*, s. 50; *Aynî*, 1, 7).

599

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى شَيْءٍ مِنَ النَّوَافِلِ أَشَدَّ مِنْهُ تَعَاهُداً عَلَى رَكْعَتِي الْفَجْرِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, nevâfilden hiçbir namaz hakkında sabah namazının iki rek'at sünneti derecesinde şiddetle muhafazakâr değildi” dediği rivayet edilmiştir. {B1169 Buhârî, Teheccüd, 27.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de “Salât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî bundan evvel Resûl-i Ekrem'in seferde ve hizada sabah namazının sünnetine devam buyurdıklarına dair açtığı bir babında yine Hazret-i Âişe radiyallahu anhâ, “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sabah namazının ezanı ile kâmeti arasında iki rek'at nâfile kıları ve bu iki nâfileyi hiçbir zaman terketmediler” demiştir.²

Şârih Aynî, “Sabah namazının sünneti hakkındaki Buhârî'nin bu rivayetleri, bizim rivayete olan harâret-i iştiyâkımızı söndürmedi” diyerek bir hayli ehâdis-i şerife nakletmiştir. Bazıları şunlardır:

1. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet edilen bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sizi süvari kovalasa bile yine sabah namazının iki rek'at sünnetini terketmeyiniz*” buyurmuştur ki, sabah namazının sünnetine devam edilmesi hususunda mübalağadan kinaye bir ifade ile tergîbi mütezammındır.³

1 {632. hadisin izahında geleceği üzere ‘Medine’de en son vefat eden sahâbî’ hicrî 91 senesinde vefat eden Sehl b. Sa’d radiyallahu anhtır. Hazret-i Câbir radiyallahu anh, Akabe Biati’nda hazır bulunanlardan en son vefat eden sahâbî olarak bilinmektedir.}

2 عن عائشة رضي الله عنها قالت: صلى النبي صلى الله عليه وسلم ركعتين بين الندائين ولم يكن يدعهما أبداً. {B1159 Buhârî, Teheccüd, 22.}

3 عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا تدعوا ركعتي الفجر ولم تردتكم الخيل. {D1258 Ebû Dâvûd, Tatavvu’, 3.}

2. *Sahîh-i Müslim*'de Âişe radiyallahu anhâdan rivayet edilen bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sabah namazının iki rek’at sünneti, dünyadan ve dünyada mevcut her şeyden hayırlıdır*” buyurmuştur.¹ Müslim’in bu hadisini Tirmizî de rivayet etmiş ve bu hadis, bir hadîs-i hasendir, sahihtir demiştir.

3. Yine Müslim ile Nesâî’nin İbn Ömer vasıtasıyla Hafsa radiyallahu anhâdan rivayetlerine göre Hazret-i Hafsa, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fecir tulû‘ edip şafak sökünce hafif surette kıldıkları iki rek’at nâfileden başka namaz kılmazdı” demiştir.²

4. İbn Adî’nin, *Kâmil*’inde tahrîcine göre, İbn Abbas radiyallahu anhümâ: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in sûre-i Tûr’daki *وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ*³ kavli-i şerifindeki idbâr-i nücûmdaki ibadetle murâd-ı ilâhî sabah namazının sünnetidir buyurduğunu rivayet etmiştir.⁴ Âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: “*Habîbim! Gecenin bazı vaktinde, bir de gecenin sonunda yıldızlar battığı ve şafak attığı sırada Cenâb-ı Hakk’a ibadet eyle!*” Sûre-i “Kâf”taki “idbâr-i sücûd” ile de murat, farz namazları müteakip sünnetlerdir denilmiştir. Akşam namazının sünnetidir diyenler de vardır.

BU HADİSLERDEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

Hazret-i Âişe’nin gerek mevzuumuz olan gerek onu izahan tercüme ettiğimiz yukarıdaki iki hadisinde Resûl-i Ekrem efendimizin sabah namazının iki rek’at sünneti derecesinde hiçbir nâfile namaz hakkında şiddetle muhafazakâr olmadığını, seferde ve hazardsa bu iki rek’at namazı hiç terketmediğini bildirmekte olduğuna göre, sabah namazının sünneti müstesna bir şerefi haiz bulunuyor. Bu namazın istinat ettiği nusûsun kuvvetine ve bunların gerek mantûkan gerek mefhûmen bu namaza büyük bir şeref izâfe etmekte bulunmalarına bakarak Hasan-ı Basrî hazretleri, “Bu namaz vâciptir” demiştir. Fakat sâhib-i *Tavzîh* bunun şâz bir rivayet olduğunu ve aslı olmadığını bildirmiştir. Yine bu namazın bu yüksek şerefine mebnî İmam Ebû Hanîfe’nin de, “Bir özre müstenit olmayarak sabah namazının sünnetini oturarak kılmak câiz değildir” dediğini İmam Hasan nakletmiştir. Nevâfilin bilâözür kâiden kılınabileceği esasına göre, bazıları İmam Ebû Hanîfe’nin bu hükmünden sâhib-i mezhebin de Hasan-ı Basrî gibi bu namazın vâcip olduğu kanaatini bildirmişlerdir. Hatta şârih Aynî, “Mergînânî, Ebû Hanîfe’nin vücûba kâil olduğunu zikretmiştir” diyor ve müteakiben de şunu ilâve ediyor: “Eimme-i Hanefiyye, sabah namazının sünnet-i musâbere hadisinde⁵, öbür sünnetler arasında zikredilmiş bulunduğundan sâhib-i

1 عن عائشة رضي الله عنها عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ركعتا الفجر خير من الدنيا وما فيها. {M1688 Müslim, Müsâfirîn, 96.}

2 عن ابن عمر عن حفصة رضي الله عنهم قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا طلع الفجر لا يصلي إلا ركعتين خفيفتين [رواه مسلم والنسائي] {M1678 Müslim, Müsâfirîn, 88.}

3 et-Tûr, 52/49.

4 عن ابن عباس رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله سبحانه وتعالى (وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ) قال: ركعتين قبل الفجر. {İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 67.}

5 Musâbere hadisinin gerek metni gerek tercümesi bu babın başında verilen ‘Teravîh Namazı’ ile ilgili izahat içerisinde muharrerdir.

mezhebin vücûba kâil olmadığını bildirmekte gecikmemiştir. Binaenaleyh bu namaz, İmam Ebû Hanîfe'ye göre de sünnettir. Fakat sünnetlerin en müekkedidir.”

Yine sabah namazının bu kuvvet ve şerefine mebnî fukaha, ehl-i ilimden merci-i fetvâ olan zatın, nâsın bu dinî ihtiyacını telâfi edebilmesi için sair sünnetleri terkedebileceğini tecviz ettikleri halde sabah namazının sünnetini bu cevaz ve müsaadeden müstesna tutmuşlardır.¹

Yine sabah namazının müstened-i şer'îsi bulunan ehâdîs ve âsârdan ve bilhassa 1 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde Resûl-i Ekrem'in, “*Sizi süvari kovulasa bile sabah namazının sünnetini bırakmayınız*” suretindeki vasiyyet-i nebevîyyelerinden mülhem olarak eimme-i Hanefiyye demiştir ki: Sabah namazının sünnetini evinde kılmadan mescide gelen bir kimse, imamı farza başlamak üzere bulursa ve bir rek'atı fevte-deceğinden korkarsa bile yine sünneti terketmeyip cemaate muhalefet izhar edilmemek için mescidin kapısı önünde veya bir direk dibinde kılar ve ikinci rek'atta imama iktidâ eder. Şayet farzın iki rek'atını birden kaçıracağından korkarsa daha mühim olan cemaati fevtetmemek için hemen imama iktidâ ederek sünneti terkeyler. Bu kadar tekayyüdât, sabah namazının sünneti için ihtiyar edilmiştir. Diğer sünnetler, imam farza başladıktan sonra katiyen kılınmaz. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz kâmet edildikten sonra farzlardan başka namaz kılınmaz buyurmuşlardı.² Yalnız sabah namazının sünneti, şiddetle müekked bulunmasına mebnî, istisna edilmiştir.

Tahâvî'nin İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayetine göre, İbn Mes'ûd bir kere mescide geldiğinde sabah namazında farz için kâmet ediliyormuş. İbn Mes'ûd mescidin direğine karşı sünneti kılmıştır ve bu hâdise-i salât, Huzeyfe, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi kibâr-ı sahâbe huzurunda vâki olmuştur.

Bu suretle farz kılınarak kaçırılan sünnetin kazâsı lâzım mıdır, değil midir? Kazâsı kabul edildiği surette zaman tayini hususunda fukaha ihtilâf etmişlerdir ki, bu da sabah namazının müstesna mevkiinin neticesidir. Bu namaz hakkındaki ehâdîs ve âsârın kuvvetine mebnî Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs, bir rivayette İbn Ömer radiyallahu anhümâ farz gibi bu sünnetin ebedî kazâ edilebileceğine hükmetmişlerdir. İmam Şâfiî'nin en zâhir olan kavli de böyledir. Şârih İbn Battâl da ekser ulemâdan bu veçhile nakledildiğini bildiriyor. Bir kısım ulemâ da o günü güneş doğduktan sonra kazâ edilir demiştir ki, bir rivayette İbn Ömer, Kâsım b. Muhammed, Evzâî, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebû Sevr, Büveytî'nin rivayetine göre İmam Şâfiî bu zümre-i ulemâdandır. İmam Mâlik ile İmam Muhammed de, “Dilerse güneş doğduktan sonra kazâ edebilir” demişlerdir. İmâm-ı Âzam'la Ebû Yûsuf ise “Kazâ edilmez” demişler. Çünkü hâric-i vakitte kazâ vâcibâta mahsustur. Bu asl-ı şer'îden ancak bir nas ile udûl edilebilir. Böyle bir nas da yoktur. Sabah namazının sünneti, farz ile birlikte terkedildiği surette ikisinin birlikte kazâ edil-

1 Fethu'l-kadir, 1, 313.

2 {M1644 Müslim, Müsâfirîn, 63.}

وَعَمَّا صَلَّى قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُخَفِّفُ الرَّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ
حَتَّى إِنِّي لَأَقُولُ هَلْ قَرَأَ بِأَمِّ الْقُرْآنِ .

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Âişe demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sabah namaz(ının farz)ından evvelki o iki rek‘at (sünnet)i, (kıraat ve ef‘âl-i salât cihetiyle o kadar) hafifletirdi (ki) hatta ben (gönlümde) kati olarak: ‘Acaba Resûlullah Fâtiha’yı okudu mu?’ der idim.” {B1171 Buhârî, Teheccüd, 28.}

İZAH

Bu hadisi Buhârî, sabah namazının sünnetindeki kıraatin uzun veya kısa olmak gibi sıfat ve keyfiyetine dair bir babında zikretmiştir. “Ümmü’l-Kur‘ân” “Kur‘an anası” demektir ve Fâtiha-i şerifenin en cazibeli bir ismidir. Bir şeyin anası onun aslıdır. *Kur‘ân-ı Kerîm*’deki ilâhî ve âlî hükümlerin ve mânaların bütün asıllarını kendisinde topladığı için Fâtiha sûresine “ümmü’l-Kur‘ân” buyurulmuştur. Kur‘ân-ı Kerîm’in ihtiva ettiği hikem-i âliye üç asılda toplanıyor. 1. Mebdee taalluk eden asıl ki, rabbimize hamd ü senâdan, 2. Meâşe taalluk eden kısmı ki, ibadetten, 3. Meâde taalluk eden kısmı ki, cezadan ibarettir ve Fâtiha-i şerifede bunların hepsi cemedilmiştir. “Aziz peygamberim! Sana biz namazda mükerrer okunan yedi âyet verdik”² kavli-i şerifiyle de Fâtiha’ya “seb‘u’l-mesânî” adı verilmiştir. Bu da Fâtiha’nın isimleri arasında en muhteşem bir unvanıdır.

Kurtubî diyor ki: Hazret-i Âişe’nin “Acaba Resûlullah Fâtiha okudu mu? derdim” sözüyle Resûl-i Ekrem’in Fâtiha okuduğunda şüphe ederdim mânası anlaşılmalıdır. Belki Hazret-i Âişe, “Resûl-i Ekrem, umumiyetle nâfile kılarken kıraati uzattıkları halde sabah namazının sünnetinde hafifletirlerdi. O derecede ki, âdeta insan Fâtiha okumadılar zannedirdi” demek istiyor. Sonra Resûl-i Ekrem efendimizin Fâtiha’dan sonra “Kul yâ eyyühe’l-kâfirûn” ve “Kul hüva’llâhü ehad” sûrelerini okumak itiyadında bulduklarına

1 Ta’rîs: Gece seferinde istirahat için bir mahalle konmaya denir. “Leyle-i ta’rîs” de Resûl-i Ekrem Efendimiz’in bir gazâ seferinde konakladıkları bir yerde maiyetiyle uyuyup kalarak sabah namazını fev-ttikleri gecedir ki, bunun sabahında güneş yükseldikten sonra farz ile sünneti birlikte kazâ etmişlerdi.

2 el-Hicr, 15/187.

dair¹ Müslim'in ve *sünen-i erbaa* sahiplerinin İbn Ömer'e, İbn Mes'ûd'a, Enes b. Mâlik'e müntehâ olan müteaddit rivayetleri vardır ki, şârih Aynî bunları *Umdetü'l-kârî*'de senedleriyle beraber bize bildiriyor. رَبَّنَا أَمَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتَبْنَا مَعَهُ 2 قُولُوا أَمَّا بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْنَا 3 الشَّاهِدِينَ 4

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde, Câbir b. Abdullah'tan tahrîcine göre, Hazret-i Câbir demiştir ki: Ashaptan biri sabah namazının sünnetini kılarken birinci rek'atta "Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn" sûresini okudu. Sûre bitince Resûl-i Ekrem, هَذَا عَبْدٌ عَرَفَ رَبَّهُ "İşte bu adam, hâlikını bilen bir kuldur" buyurdu. Sonra ikinci rek'atta "Kul hüve'llâhu ehad" sûresini okudu. Yine sûre bitince Resûl-i Ekrem, هَذَا عَبْدٌ آمَنَ بِرَبِّهِ "İşte bu, rabbine iman eden, inanı olan bir kuldur" buyurdular.⁵

BU HADİSLERDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadisten teheccüd namazını uzatmak hususundaki âdet-i nebeviyyeye nisbetle sabah namazının sünnetinde tahfif-i kırâatte mübalağa edilebileceğini öğreniyoruz. Yoksa sûret-i mutlakada kiraati uzatmakta hiçbir beis yoktur. İbrâhim en-Nahaî'nin, Mücâhid'in, Hanefîler'in mezhebi budur. Ebû Hanîfe hazretlerinden sabah namazının iki rek'at sünnetinde bazan iki hizb okurum buyurdıkları rivayet ediliyor. Bazı ulemâ, "Bu babdaki tahfif, gece namazında kendince kiraati mûtat olan hizbi bitirmiş olan ehl-i teheccüd içindir. Şayet kiraatte mûtadı olan miktardan bir şey kalırsa, onu sabah namazının sünnetinde okur" demişlerdir. İbn Ebû Şeybe, *Musannef*'inde bunu Hasan-ı Basrî'den, Mücâhid'den, Sevri'den nakletmiştir. Yine İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde Saîd b. Cübeyr'den mürselen rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimizin de bazan sünnet-i fecri uzattıkları olurmuş.⁶ Bunu Beyhakî de rivayet etmiştir.

Zeynüddin el-İrâkî, "Bu iki rek'atta müstehap olan İhlâs sûresi okunmasıdır" demiş. Bu kavil, ashaptan İbn Mes'ûd, tâbiînden Saîd b. Cübeyr, Muhammed b. Sîrîn, Abdurrahman b. Yezîd en-Nahaî'den rivayet edilmiştir. Eimme-i Şâfiyye'den de bu suretle menkuldür. İmam Mâlik ise sabah namazının sünnetinde, ümmü'l-Kur'ân'a bir âyet bile ziyade etmem dermiş. İmam Şâfiî de Fâtiha'ya kısa bir sûre zammetmekte beis yoktur dermiş. Bu babda Hazret-i Âişe hadisinin zâhirine temessük edeceğimiz diye en geriye kalan Zâhirîler'dir. Onlar sabah namazının sünnetinde hiçbir kıraate lüzum görmemişlerdir.⁷

1 {T417 Tirmizî, Salât, 191.}

2 el-Bakara, 2/136.

3 Âl-i İmrân, 3/53.

4 {Hadisin ilk kısmı *Müslim*'de, İbn Abbâs'ın rivayetiyle yer almaktadır. M1691 Müslim, Müsâfirîn, 99. İkinci kısım ise Ebû Hüreyre'nin rivayetiyle *Ebû Dâvûd*'da yer almaktadır. D1260 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 3.}

5 *Aynî*, VII, 229. {İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 213-214, no: 2460.}

6 {MŞ6355 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 512.}

7 *Aynî*, VII, 231.

Buhârî bu babda Hazret-i Âişe'nin salât-ı leyle dair bir hadisini de rivayet ediyor ki meâli şöyledir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, gece on üç rek'at namaz kılarđ. Sonra sabah ezanını işitince hafif iki rek'at da sabah namazının sünnetini kılarđ.” Hazret-i Âişe'nin salât-ı leyl hakkında müteaddit rivâyâtının sûret-i tevfiği hakkında 586 rakamıyla tercümesi geçen hadisin izahında icap eden tafsilât verilmişti.¹

601

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَوْصَانِي خَلِيلِي بِثَلَاثٍ لَا أَدْعُهُنَّ حَتَّى أَمُوتَ صَوْمٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ وَصَلَاةُ الضُّحَى وَنَوْمٌ عَلَى وَثْرٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Hüreyre demiştir ki: “Kalbî dostum (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) bana üç şey vasiyet etti. Bunları ölünceye kadar asla terketmem: Her aydan üç gün oruç (tutmak), (her gün iki rek'at) duhâ namazı (kılmak), vitir (namazı) kılıp da uyumak.” {B1178 Buhârî, Teheccüd, 33.}

İZAH

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi “Savm” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile Nesâî de “Salât” bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî bu babında Enes b. Mâlik radiyallahu anhın, meâli bervech-i âti bir hadisini de rivayet etmiştir. Hazret-i Enes demiştir ki: Ensardan iri vücutlu, şişman birisi Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelip, “Yâ Resûlellah! (Görüyorsunuz ya) mescide gelip sizinle namaz kılamıyorum” demişti ve yemek hazırlayarak Resûl-i Ekrem'i evine davet etmişti. (Resûl-i Ekrem icâbet buyurup geldiğinde) hasır seccadenin bir yüzünü su serperek yumuşattı. Resûl-i Ekrem de onun üstünde iki rek'at (nâfile) namaz kıldı. Cârûd oğlu, filân oğlu filân (yani Abdülhamîd b. Münzir) Hazret-i Enes'ten, “Resûl-i Ekrem duhâ namazı mı kıldı?” diye sormuş, o da, “O günden başka bir günde böyle bir namaz kıldığını görmedim” diye cevap vermiştir.²

Halîl, “muhabbeti kalbe yerleşen ve sevgisi daima gönülde yaşayan hâlis dost” demektir. Aşk-ı ilâhî ve muhabbet-i bârîden başka hiçbir mevcuda kendi sahasında yer

1 عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي بالليل ثلاث عشرة ركعة. ثم يصلي إذا سمع النداء بالصبح ركعتين خفيفتين. {B1170 Buhârî, Teheccüd, 28.}

2 عن أنس بن سيرين قال: سمعت أنس بن مالك قال: قال رجل من الأنصار وكان ضخمًا للنبي صلى الله عليه وسلم إني لا أستطيع الصلاة معك فصنع للنبي صلى الله عليه وسلم طعامًا فدعاه إلى بيته ونضح له طرف حصير بماء فضلى عليه ركعتين وقال فلان بن فلان بن الجارود لأنس ابن مالك أكان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى؟ قال: ما رأيته صلى غير ذلك اليوم. {B1179 Buhârî, Teheccüd, 33.}

vermeyen vicdân-ı Muhammedî en sevgili yâr-ı gâri ve bütün hayatında bir refîk-ı vefâkârı olan Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhin bile muhabbetine yer vermemiş ve tercümesi 293 rakamıyla geçen hadîs-i şerifte, “Gönlümde hubbû bârî yanında fanilere yer vermek isteseydim, Ebû Bekir’i dost tutardım. Lâkin o benim kardeşim ve yoldaşımdır”¹ buyurmuştu. Resûl-i Ekrem’in bu veçhile başkasını dost ittihazı mümteni idi. Fakat bunun aksi değil idi. Bu cihetle Ebû Hüreyre’nin “halîlî” (dostum) tabiri bu hadise münâfî düşmemiştir. Nesâî’nin rivayet ettiği ve aynı vesâyâ-yi seniyyeyi hâvi olan Ebü’d-Derdâ hadisinde de *أوصاني حبيبي* dediği rivayet edilmiştir ki o da aynı tafsile tâbidir.

Üç gün oruç tutmaktan zâhîren müstefâd olan “eyyâm-ı bîz”dir ki ayın on üç, on dört ve on beşinci günleridir. Maamafih ayın mütevâliyen üç günü olmak da muhtemeldir.

Hadiste duhâ namazı mutlak olarak zikrolunmuştur. Fakat Müslim’in rivayetinde *ركعتي الضحى* “İki rek’at kuşluk namazı!” diye aded-i rekeât tasrih edilmiştir. Ahmed b. Hanbel’in rivayetinde ise *وصلاة الضحى كل يوم* “Her gün duhâ namazı” diye her gün kılınması hakkında bir ziyadeyi muhtevî bulunduğundan bunların her ikisini de tercümemizde mu’tarıza içinde gösterdik. *ونوم على وتر* cümlesi, Buhârî’nin “Savm” bahsindeki rivayetinde *وأن أوتر قبل أن أنام* “Uyumazdan evvel vitir kılmaklığım” suretindedir ve daha sarihtir.

BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HAKİKATLER

Cenâb-ı Peygamber’in bu üç kıymetli tavsiyesiyle ashap arasında Ebû Hüreyre ile Ebü’d-Derdâ radiyallahu anhümânın mazhar-ı iltifât olmaları şayanı tetkiktir. Gerek Ebû Hüreyre gerek Ebü’d-Derdâ, fukarâ-yı ashabdan feragat sahibi iki sima idi. Zengin değil-lerdi ki kendilerine malî ibadetler tavsiye buyurulsun. Binaenaleyh bedenî ibadetlerin en şereflişi bulunan namazla, oruçla taltif buyuruldular. Bu sayede ümmet de nevâfil arasında bu ibadetlerin güzîde kıymetlerini öğrenmiş oldular. Ne mutlu!

Her ayın üç gününün oruca tahsis buyurulması, her hasene ve her hayrın on misli sevap ile karşılanması mev’ûd bulunduğundan bu hesapça her ayın oruçlu geçirilmiş olması gayesine mebnîdir. Yine Ebû Hüreyre hadisinde uykudan evvel kılınması tavsiyesi de gece sonunda uyanamayan kimselere müteveccihdir. Yoksa uyanıp kalkacağından emin olanlar için vitir namazını gecenin sonuna tehir etmek efdal olduğuna dair hadisler vardır.

Ebû Hüreyre hadisi hizada salât-ı duhâ hakkındadır demiştik. Bunun mukabili olarak İmam Buhârî *Sahîh*’inde seferde salât-ı duhâ hakkında da bir bahis açmış, onda da bize şu iki hadisi rivayet etmiştir:²

1. 579. hadisin izahında da zikredildiği üzere, râvi Müverrik diyor ki: İbn Ömer radiyallahu anhümâya,

1 {B467 Buhârî, Salât, 80. Atif yapılan 293. Hadis-i şerifin metninde bulunmayan “Lâkin o benim kardeşim ve yoldaşımdır” ziyâdesi, Buhârî’nin aynı konudaki diğer bir rivayetinde (B3656 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 5) yer almaktadır.}

2 قال المورق: قلت لابن عمر أتصلي الضحى؟ قال: لا، قلت فعمر؟ قال: لا، قلت فأبو بكر؟ قال: لا، قلت: فالنبي صلى الله عليه وسلم؟ قال لا إخاله (رواه البخاري) {B1175 Buhârî, Teheccüd, 31.}

- “(Seferde) duhâ namazı kılar mısınız?” diye sordum. İbn Ömer,
- “Hayır, kılmam” diye cevap verdi.
- “Ömer kılar mıydı?” diye sordum.
- “Hayır, kılmazdı” dedi.
- “Ebû Bekir kılar mıydı?” dedim.
- “Hayır, kılmazdı” diye cevap verdi.
- “Ya, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem?” dedim.
- “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in kılıp kılmadığını bilmiyorum” diye cevap verdi.

2. Yine yukarıda 579 numaralı hadisin izahında Buhârî’den nakledilerek arzolunduğu üzere Abdurrahman b. Ebû Leylâ demiştir ki: Bize ashâb-ı kirâm arasında Ümmü Hânî’den başka Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in duhâ namazı kıldığını gördüğüne dair hiçbir kimse bir şey haber vermemiştir. Ümmü Hânî, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü, kendi evine geldiğini, iğtisâl edip sekiz rek’at namaz kıldığını ve bu namazdan daha hafif bir namaz görmediğini, şu kadar var ki, Hazret-i Resûl’ün rükû ve sücûdu tamamlar olduğunu” haber vermiştir.¹ Ümmü Hânî, Hâşimîler’den idi. Ebû Tâlib’in kızı ve Hazret-i Ali’nin hemşiresi idi.

Şimdi görüyoruz ki, İbn Ömer’in haberi ile Ümmü Hânî’den gelen haber arasında nefyen ve isbâten açık bir tezat vardır: İbn Ömer, ne Cenâb-ı Peygamber’in ne de şeyhaynın seferde duhâ namazı kıldıklarını bildiğini söylüyor. Ümmü Hânî ise bütün tafsilâtıyla kıldığını haber veriyor. Bu babda Ahmed b. Hanbel’in, Enes b. Mâlik’ten gelen rivayeti de müsbit bir haberdir. Bu tezadı, şârih Aynî şöyle kaldırıyor: İbn Ömer’in görmemesi nefse’l-emirde adem-i vukûunu icap etmez. Gerek Hazret-i Peygamber’in gerek şeyhaynın seferde ve hizada duhâ namazı kıldıkları vâkidir. Fakat İbn Ömer bunlardan haberdar değildir. Yahut İbn Ömer’in nefyi, vukuu nefiy değildir. Belki müdâvemet eylediğini nefiydir. Nasıl ki, Hazret-i Âişe’nin 579. olarak tercümesi geçen, “Resûl-i Ekrem, duhâ namazı kılmazdı. O namazı yalnız ben kılardım”² hadisindeki nefiy de bu suretle tevhîh edilmiş idi.

Hakikaten Resûl-i Ekrem efendimizin duhâ namazına muntazaman devam buyurmayıp bazı zamanlarda kıldığını Tirmizî’nin Ebû Saîd el-Hudrî’ye müntehî olan şu rivayetinden öğreniyoruz. Ebû Saîd radiyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazı kılardı (bir derece devam ile ki) hatta biz, Resûlullah, duhâ namazını hiç terketmez derdik. Resûl-i Ekrem’in duhâ namazını kılmayıp bıraktığı da olurdu. (Bir halde ki) hatta biz, Resûlullah duhâ namazı kılmaz derdik.³

1 قال عبد الرحمن بن أبي ليلى ما حدثنا أحد أنه رأى النبي صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى غير أم هانئ. فإنها قالت: أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل بيتها يوم فتح مكة. أنه اغتسل وصلى ثماني ركعات. فلم أر صلاة قط أخف منها. غير أنه يتم الركوع والسجود. {B1176 Buhârî, Teheccüd, 31.}

2 {B1128 Buhârî, Teheccüd, 5.}

3 كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى حتى نقول لا يدع. ويدعها حتى نقول لا يصلها (رواه الترمذی عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه) {T477 Tirmizî, Vitir, 15.}

Şârih Aynî, bu hadisin şerhinde ashâb-ı kirâmdan bir cemm-i gafîrin hadislerini senedleriyle, muharricleriyle beraber *Umdetü'l-kârî*'de zikr ü cemetmiştir. Bu rivayetlerde Resûl-i Ekrem'in iki, dört, altı, sekiz, on iki rek'at kıldığı haber verildiğine göre, Hazret-i Peygamber'in müteaddit zamanlarda iki rek'attan on iki rek'ata kadar kıldıkları ve ashâb-ı kirâma da bu suretle vasiyet buyurdıkları anlaşılıyor.

602

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ لَا يَدْعُ أَرْبَعًا قَبْلَ الظُّهْرِ وَرَكَعَتَيْنِ قَبْلَ الْعَدَاةِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in öğle (namazının farzı)ndan evvel dört (rek'at), sabah (namazının farzın)dan evvel de iki rek'at (tatavvu kılmayı) terketmediği rivayet edilmiştir. {B1182 Buhârî, Teheccüd, 34.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisin Buhârî'deki turuk-ı rivâyâtı dörttür. Müslim de Âişe es-Siddîka'dan dört tarik ile rivayet etmiştir. Binaenaleyh şeyhaynın sıhhatinde kuvvetle ittifak ettikleri bir hadistir. Buhârî bu babda İbn Ömer radiyallahu anhümâdan da bir hadis rivayet etmiştir ki, bunun tercümesi "Cum'a" bahsinin sonunda 509 rakamıyla geçmiştir.¹ İbn Ömer'in bu rivayetinde öğleden evvel Resûl-i Ekrem'in iki rek'at kıldıklarını haber vermişti. Binaenaleyh her iki haber arasında bir fark olduğu meydandadır. Bu ihtilâf birkaç türlü tevcih edilmiştir: 1. Abdullah b. Ömer, rek'atın ikisini unutup iki rek'at rivayet etmiş bulunması. 2. Resûl-i Ekrem efendimizin öğleden evvelki sünnetleri kâh dört, kâh iki kılmış; birinciyi Hazret-i Âişe, ikinciyi de İbn Ömer rivayet etmiş olması, 3. Resûl-i Ekrem mescidde iki, hâne-i saâdetde dört kılmıştır. Bunlardan birinci İbn Ömer, ikinci de Hazret-i Âişe tarafından rivayet edilmiş bulunması.

Şu vücûh ve ihtimâlâtı izah eden şârih Aynî sonra diyor ki, bu ahvalin kâffesine göre de öğle namazının sünneti dörttür, aşağı tenzil edilmemelidir. Çünkü dört sayısında iki dahildir ve Hazret-i Âişe'nin dört rek'at rivayeti, İbn Ömer'in iki rek'at rivayetini

1 İbn Ömer hadisinin buradaki rivayetinde şu ziyade vardır: وكانت ساعة لا يدخل على النبي صلى الله عليه وسلم فيها. "Sabah namazından evvel bir saat vardı ki, o saatte Resûl-i Ekrem'in yanına girilmezdi. Bana kardeşim Hafsa haber verdi ki, müezzin ezan okuyup fecr tulû ettiğinde Resûl-i Ekrem iki rek'at sabah namazının sünnetini kılmış."

{Rivayet bu şekilde Aynî'de yer almaktadır. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VII, 244. Buhârî'deki metin ise şu şekildedir: حدثني أختي حفصة أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يصلي سجدتين خفيفتين بعد ما يطلع الفجر ، وكانت ساعة لا أدخل على النبي صلى الله عليه وسلم فيها. B1173 Buhârî, Teheccüd, 29.}

muhtevîdir. Yine denilmiştir ki, İbn Ömer, Resûl-i Ekrem'in yalnız mesciddeki haline mut-tali idi. Hazret-i Âişe ise hem mesciddeki hem de hâne-i saâdetteki ahvâl-i seniyyelerine vâkıftı. Gerek İbn Ömer gerek Hazret-i Âişe şahit oldukları vâkıaları bildirmiş olmakla beraber Hazret-i Âişe'nin meşhûdâtı daha çok olması icap eder. Nasıl ki Taberî, "Resûl-i Ekrem'in dört rek'at kılmaları ekser ahvalde idi. İki rek'at kıldıkları ise az idi demiştir."

603

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْمَزْنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ صَلُّوا قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ قَالَ فِي الثَّلَاثَةِ لِمَنْ شَاءَ كَرَاهِيَةً أَنْ يَتَّخِذَهَا النَّاسُ سُنَّةً.

TERCÜMESİ

Abdullah el-Müzenî radiyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (üç defa) akşam namaz(ının farz)ından evvel (iki rek'at nâfile namaz) kılınız buyurduğunu, üçüncüsünde halkın bu namazı, devam edilmesi lâzım bir ibadet telakki etmesini hoşlanmayarak, "İsteyen kılsın" dediğini, Resûl-i Ekrem'den (işitip) naklettiği rivayet edilmiştir. {B1183 Buhârî, Teheccüd, 35.}

İZAH

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "İ'tisâm" bahsinde de rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd da "Kitâbü's-Salât"ta Kavârîrî'den rivayet etmiştir. Bu rivayette Resûl-i Ekrem'in "Üç defa akşamdan evvel iki rek'at kılınız" dediği ve üçüncüsünde "Dileyen kılsın!" buyurduğu haber verilmiştir.¹ Bu rivayet daha vâzıhtır ve Resûl-i Ekrem'in üç defa emrettikleri musarrahtır. Bu vuzuh ve sarâhati İsmâilî'nin ثلاث مرات suretindeki ziyâde-i rivâyeti de teyit eder. Bu ziyadeyi tercümemizde mu'tarıza içinde gösterdik. Ebû Nuaym'ın *Müstahrec*'inde ركعتين ziyadesi² bulunduğundan tercümemizde buna da işaret ettik. Hadisin sonundaki "sünnet" kelimesi, tarîkat-i lâzime mânasına olup sünnet-i örfiyye değildir. Tercümemizde bu fark da göze-tilmiştir.

Bu babın *Sahîh-i Buhârî*'de rivayet edilen bir hadisi de Ukbe b. Âmir hadisidir. Râvi Mersed b. Abdullah, Ukbe'ye,

1 {Hadis bu lafızlarla *Dârekutnî*'de yer almaktadır. DK1028 *Dârekutnî, es-Sünen*, I, 264. *Ebû Dâvûd*'da ise Hazret-i Peygamber'in bu sözü iki defa söylediği, ikincisinde "Dileyen kılsın." dediği rivayet edilmektedir. D1281 *Ebû Dâvûd, Tatavvu'*, 11.}

2 و في المستخرج لأبي نعيم؛ صلوا قبل المغرب ركعتين. قالها ثلاثا. ثم قال لمن شاء. {*Müstahrec*'de tespit edilemeyen rivayet *Dârekutnî*'de mevcuttur. DK1028 *Dârekutnî, es-Sünen*, I, 264.}

— “Ebû Temîm’in işine şaşmaz mısınız? Ebû Temîm akşam namazından evvel iki rek’at namaz kılıyor” demiş. Ukbe cevaben:

— “Hayır, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında biz de kılardık” demiş. Mersed:

— “Ya şimdi kılmaktan seni alıkoyan nedir?” diye sormuş. Ukbe,

— “İşle, güçle uğraşmak” diye cevap vermiş.¹

BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

Eimme-i selef, akşam namazının farzından evvel nâfile kılınması hususunda ihtilâf etmişlerdir: Ashaptan, tâbiînden ve fukahadan bir kısmı câizdir demiş. Bunların hüccetleri, tahşiye etmekte bulunduğumuz hadis ile buna benzer hadislerdir. Yine ashaptan ve tâbiînden böyle bir namaz kılmayanlar da haber verilmiştir. İbnü’l-Arabî demiştir ki: Bu iki namaz hakkında ashap ihtilâf etmişlerdir. Ashaptan sonra gelenler de kılmamışlardır. Saîd b. Müseyyeb, akşam namazından evvel iki rek’at namaz kılan, Saîd b. Ebû Vakkâs’tan başka hiçbir fakih bilmiyorum demiştir. Hasan-ı Basrî’den bu namaz sorulduğunda, “Rızâ-yı ilâhî kastıyla kılan kimse için bu iki rek’at, iki hasenedir” demiş. İshak b. Râhûye de, Ahmed b. Hanbel de böyle demişlerdir. Sâhib-i *Muğnî*, “Ahmed b. Hanbel’in bu sözünden bu namazı kılmak câiz olduğu anlaşılıyor. Fakat sünnet olduğu değil” demiştir. Ashaptan ensarın kılıp muhâcîrînin kılmadıkları hakkında da Saîd b. Müseyyeb’den Zührî bir haber naklediyor.

İbn Hazm, Abdurrahman b. Avf’ın, Übey b. Kâ’b’ın, Enes b. Mâlik’in, Câbir’in şeceretürrıdvân ashabından daha beş zat ile İbn Ebû Leylâ’nın bu namazı kıldıklarını zikretmiştir. Habîb b. Seleme de, “Ashâb-ı Nebî aleyhisselâmın farz namaza koşar gibi bu namaza koştuklarını gördüm” demiştir.

Bu namaza en ziyade muhalif olan Kûfe fukahasıdır. Şârih İbn Battâl, “İbrâhim en-Nahaî’nin ne Ebû Bekir ne Ömer ne de Osman radiyallahu anhüm bu namazı kıldılar. Bu namaz bid’attır” dediğini nakletmiştir. Sonra da, “Ali, İbn Mes’ûd, Huzeyfe, Ammâr, Ebû Mes’ûd gibi Kûfe’de bulunan kibâr-ı sahâbeye musâhib olanlardan hiçbir kimse, bunların, akşam namazından evvel namaz kıldıklarını bildirmemiştir, Ebû Hanife’nin, Mâlik’in hatta Şâfiî’nin kavli de budur” diyor.

Bazı eimme-i Hanefiyye demiştir ki: Abdullah el-Müzenî hadisinin hükmü, ibtidâ-yı İslâm’da câri idi. Güneşin gurubu ile menhî olan vaktin çıktığını, nâfile ve farz namazların kılınması helâl olup hiçbir mani kalmadığını ifham için kılınırdı. Bilâhare akşam namazının farzı, efdal-i evkâtından taahhur etmemek için nâs, farza mübâderet ve mübâşeret edip evvelâ yalnız akşam namazının farzını iltizam eder oldular.

İbn Şâhin de bu Abdullah el-Müzenî hadisinin Büreyde hadisi ile mensuh olduğunu iddia etmiştir.

1 قال مرثد بن عبد الله البزني: أتيت عقبة بن عامر الجهني. فقلت ألا أعجبك من أبي تميم؟ يركع ركعتين قبل صلاة المغرب. فقال عقبة إنا كنا نفعله على عهد النبي صلى الله عليه وسلم. فقلت فما يمنعك الآن؟ قال الشغل. {B1184 Buhârî, Teheccüd, 35.}

Büreyde b. Husayb radiyallahu anhin rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *بين كل أذانين ركعتين ما عدا المغرب* “Akşam namazından başka her iki ezan (ve kâmet) arasında iki rek’at namaz vardır” buyurmuştur.¹ Ebû Dâvûd’un *Sünen*’indeki Abdullah b. Ömer radiyallahu anhtan bervech-i âtî bir rivayeti de bu nesih keyfiyetine vuzuh vermiştir. İbn Ömer’den bu namaz sorulduğunda, “Resûlullah zamanında ben böyle bir namaz kılan kimse görmedim” cevabında bulunmuştur.²

HULÂSA. Bu namazı Resûl-i Ekrem’in kıldığına dair bir haber nakledilmediği gibi Hulefâ-yi Erbaa ile beraber eâzım-ı ahabdan pek çoğunun böyle bir namaz kılmadıkları rivâyet-i sahîha ile sabit bulunduğundan kibâr-ı tâbîinden ekserisi ile eimme-i mezâhib, bu namazı iltizam etmediklerinden kuvvet alarak fukahâ-i Hanefiyye akşam namazının farzından evvel namaz kılmak mekruhtur demişlerdir. İmam Ahmed b. Hanbel, bu namazı ömrümde bir kere kıldım, o da Abdullah el-Müzenî’nin bu hadisini işittiğimde demiştir.

Bu namazın rivayet ve dirayet cihetiyle vaz’iyyet-i ilmiyyesi bu merkezde iken fukahâ-i Şâfiyye bunu müstehap bir namaz olarak kabul ediyorlar. 370 numara ile tercümesi geçen Abdullah el-Müzenî hadisinin izahı mütalaa olunsun. Orada bu namazın müstehap olduğu hususunda ne derece ısrar edildiği hayretle görülecektir.

MÜHİM BİR NOKTANIN İZAHI

Buhârî, *Sahîh*’inde kable’l-ferâiz ve ba’de’l-ferâiz kılınan müekked ve gayr-i müekked nevâfile dair haberleri *أبواب التطوع* unvân-ı umûmîsi altında ve her birini ayrı ayrı bablarda zikretmiştir. Ba’de’l-ferâiz tatavvu hakkında tercümesi 509 numara ile “Cum’a” bahsinde geçen İbn Ömer hadisini burada da “Ba’de’l-mektûbe tatavvu” unvanı altında tekrar rivayet ederek öğle, akşam, yatsı, cuma namazlarının son sünnetlerini bildirmiştir.

Kable’l-mektûbe tatavvua dair de bundan evvel tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisi ile izah etmekte bulunduğumuz Abdullah el-Müzenî hadisini, bir de izahımızda tercüme ettiğimiz Ukbe b. Âmir hadisini rivayet etmiştir. Bu hadisler ise sabah, öğle, akşam nevâfili hakkındaki ahkâmı ihtiva etmektedir. İkindinin ve yatsının ilk sünnetleri hakkında Buhârî bize hiçbir haber rivayet etmemiştir. Halbuki Ebû Dâvûd ile Tirmizî *Sünen*’lerinde İbn Ömer radiyallahu anhumâdan, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin, “*İkindinin farzından evvel dört rek’at namaz kılan kişiye Allah rahmet etsin*”³ buyurduğunu rivayet etmişlerdir. Bu hadisi İbn Hibbân da *Sahîh*’inde tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd ile Tirmizî’nin Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan da aynı suretle rivayetleri vardır. Tirmizî’nin rivayeti daha mufassaldır. Hazret-i Ali demiştir ki: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikindinin farzından evvel dört rek’at kıları. Bu dört rek’atın

1 {İbn Şâhin, *Nâsihu’l-hadîs*, I, 258. Ayrıca bkz. BS4594 Beyhakî, *el-Kübrâ*, II, 630.}

2 *Aynî*, III, 647. {D1284 Ebû Dâvûd, *Tatavvu’*, 11.}

3 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: رحم الله امرأ صلى قبل العصر أربعاً [رواه أبو داود وكذا روى الترمذي وقال هذا حديث، غريب، حسن] {D1271 Ebû Dâvûd, *Tatavvu’*, 8.}

arasını, melâike-i mukarrebîne ve bunlarla beraber bütün müslümanlara ve müminlere selâm vererek ayırırdı.” Buradaki selâm ile maksut teşehhüddür. Bunun için melâike ile takyîd edilmiştir. Yoksa namazdan çıkmak için verilen selâm değildir. Sair ashâb-ı sünen de bazı ihtilâflarla beraber bu hadisleri rivayet etmişlerdir.¹ Taberânî’nin Abdullah b. Amr b. Âs’tan bir rivayetinde Abdullah radiyallahu anh da şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, aralarında Ömer b. Hattâb radiyallahu anhin bulunduğu bir kısım ashap ile oturup görüşürken ben de vardım ve Resûl-i Ekrem’in son sözü olarak şöyle buyurdularını işittim: “Kim ki ikindi namâzının farzından evvel dört rek’at namaz kılsa; onu cehennem ateşi messetmez.”² İkindinin dört rek’at sünneti hakkında bunlardan başka daha birtakım haberler de vardır ki, bunlar da Ebû Hüreyre, Ümmü Habîbe, Ümmü Seleme radiyallahu anhümden rivayet edilmişlerdir. Fakat bunlardan hiçbiri Buhârî’nin te’mîn-i sıhhat için iltizam ettiği şerâit-i rivâyeti haiz olmadığından, bunları Buhârî *Sahîh*’ine almamıştır. İrâkî “İkindiden evvel dört rek’at namazın müstehap olduğuna istidlâl için bunlar da kâfidir” demiştir. Nevevî de, “Bu dört rek’atın sünnet olduğunda ihtilâf yoktur. Yalnız ihtilâf, sünnet-i müekkele olup olmadığıdır” demiştir. Muhammed b. Cerîr et-Taberî de, “Bize göre doğrusu, ikindiden evvel dört rek’at nâfile kılmanın efdal olmasıdır. Çünkü bu babda Hazret-i Ali’nin Resûl-i Ekrem’den rivayeti sahihtir” demiştir. İkindiden evvel dört rek’at nâfile kılanlardan biri de Hazret-i Ali idi.³

Yatsı namazının farzından evvelki dört rek’at sünnet hakkında da Buhârî’nin rivayeti yoktur. Maamafih Buhârî ile beraber diğer sıhâh ve sünen ashabinın da Resûl-i Ekrem’in bu dört rek’atı kıldıkları hakkında sarîh bir rivayetleri yoktur.⁴

Fıkıh kitaplarında da bu hususta bir hadis zikredilmemiştir. مراقبي الفلاح da Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan şu, يضطجع ثم يضطجع كان عليه السلام يصلي قبل العشاء أربعاً ثم بعدها أربعاً ثم يضطجع “Resûl aleyhisselâm yatsı namazının farzından evvel dört, farzından sonra da dört rek’at nâfile kılırdı. Sonra yan tarafına yaslanırdı”⁵ suretinde bir haber rivayet edilmekte ise de fakat bunun muharrici bildirilmediğinden itimat edilemeyeceği tabiidir. Lâkin Buhârî’nin dahil bulunduğu bir cemâat-i muhaddisîn tarafından rivayet edilen Abdullah b. Müzenî radiyallahu anhin şu hadisi ile pekâlâ istidlâl olunabilir deniliyor.

Abdullah el-Müzenî demiştir ki: “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, her iki ezan arasında bir namaz vardır” dedi. Sonra üçüncüsünde, “dileyen kılmak için” sözünü

1 و عن علي رضي الله عنه: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي قبل العصر أربع ركعات يفصل بينهما بالتسليم على الملائكة المقربين و من معهم من المسلمين والمؤمنين. [رواه الترمذي وقال حديث حسن] {T429 Tirmizî, Salât, 201.}

2 و عن عمرو بن العاص قال: جئت ورسول الله صلى الله عليه وسلم قاعد في الناس من أصحابه منهم عمر بن الخطاب رضي الله عنه فأدرت آخر الحديث ورسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من صلى أربع ركعات قبل العصر لم تمسه النار. [أخرجه الطبراني] {عبد الله بن عمرو بن العاص’ olarak belirtilen râvi ismi kaynakta ‘عبد الله بن عمرو بن العاص’ olarak geçmektedir. Taberânî, *el-Evsat*, III, 88, no: 2580.}

3 *Aynî*, III, 661, 662.

4 *Halebî-i Kebîr*, el-müsemmâ bi’l-Gunye.

5 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Şürûnbülâlî, *Merâkî’l-felâh*, I, 146.}

ilâve buyurdu.¹ Abdullah el-Müzenî'nin bu hadisinin iki tarîk-i rivâyetle tercümesi 370 rakamıyla geçmiştir. Yatsının farzından evvel nâfile kılmaya bir mani olmadığı için bu hadis istihbâb ifade eder. Bir mani bulunmamakla takyîdimiz Hanefiler ve Mâlikîler ile seleften ekserisi indinde akşam namazının farzından evvel teneffülün mekruh olduğuna işaret içindir. Ercah bir kavle göre, Şâfiîler ile bir tâife muhalefet etmişlerdir. Akşam namazından evvel iki rek'at namaz müstehaptır dediklerini de yakında izah etmiştik.

TERCEME-İ HÂLLER

Burada dört zatın terceme-i hâlinden bahsedeceğiz:

1. Mevzubahsimiz olan hadisin râvisi **Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî** radiyallahu anh nükabâ-i sahâbedendir. Bey'atürrihvân'da hazır bulunmuştur. İrtihâl-i nebevîden sonra da Basra'da ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Kendisinden kırk dört hadis rivayet edilmiştir. Buhârî ile Müslim dört hadisin rivayetinde ittifak, birer hadisi de münferiden rivayet etmişlerdir. İbn Büreyde'nin, Saîd b. Cübeyr'in sâhib-i tercemeden rivayetleri vardır. Hicretin 57. ve bir rivayette 60. sâlinde vefat etmiştir.²

2. **Ukbe b. Âmir el-Cühenî** radiyallahu anh. Fasîh, hatip, şair, kâtip, Kitâbullah'a vâkîf ve âlim bir sîmâ-yi sahâbîdir. Zehebî, İbn Yûnus'un, "Ukbe, kendi mushafını kendi yazmıştır ve el-ân mevcuttur" dediğini haber veriyor. Halife Muâviye tarafından Ukbe Mısır'a tayin olunmuş, bilâhare deniz seferine kuvâ-yi bahriyye kumandanlığına tayin edilmiştir. Siffîn Vak'ası'nda Muâviye nezdinde bulunmuştur. Kendinden elli beş hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan yedisinin rivayetinde Buhârî ile Müslim infirâd etmişlerdir. Kendinden Câbir, İbn Abbas, Kays b. Ebû Hâzim ve daha birçok zevât-ı tâbî rivayet etmiştir. İbn Yûnus tarih-i vefatının 58 senesi olduğunu haber vermiştir.³

3. **Mersed b. Abdullah**, Himyerî ve Yezenî'dir. Mısır'ın en benâm fukahasıdır. Amr b. Âs'tan, Ukbe b. Âmir'den ve daha birtakım sahâbî ve tâbîinden rivayet etmiştir. Kendinden de Yezîd b. Ebû Habîb, Ca'fer b. Rebâa gibi zevat rivayet etmiştir. 90 hicrî yılında vefat etmiştir.⁴

4. **Ebû Temîm Abdullah b. Mâlik el-Ceyşânî**'dir. Kibâr-ı tâbîinden ve muhadramûndandır. Asr-ı saâdet'te müslüman olmuş ve Kur'an'ı Muâz b. Cebel radiyallahu anhtan okumuş ve öğrenmiştir. Ömer el-Fârûk'un hilâfeti zamanında Mısır'ın fet-hinde hazır bulunmuş ve orada ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Asr-ı saâdet'i idrak ettiğinden dolayı sahâbeden addedenler de bulunduğunu Zehebî *Tecrîd-i Sahâbe*'de zikretmiştir.⁵

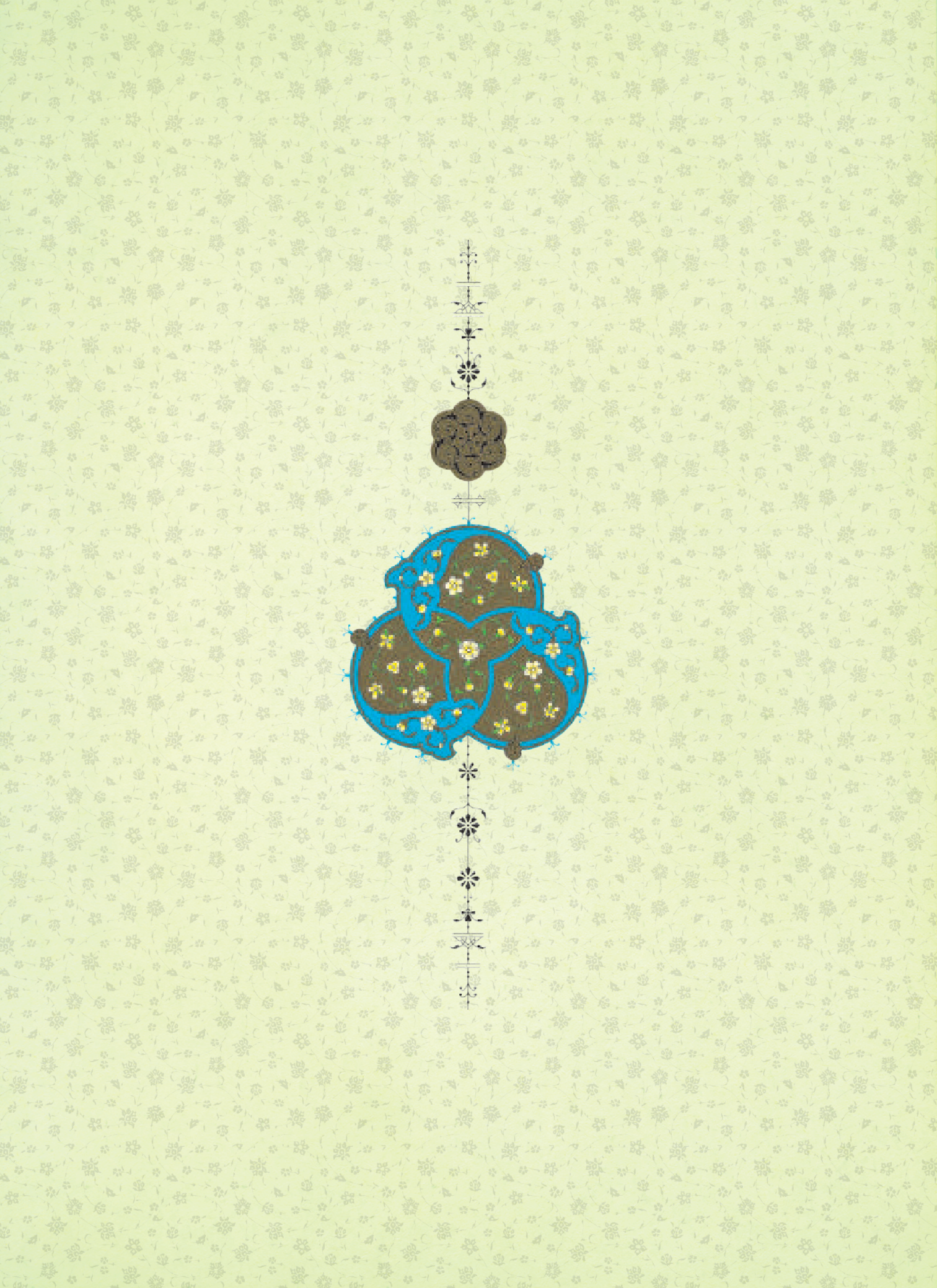
1 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: بين كل أذانين صلاة. بين كل أذانين صلاة. ثم قال في الثالثة لمن شاء. [رواه البخاري عن عبد الله بن مغفل المزني]

2 *Hulâsa*, s. 185.

3 *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 37; *Hulâsa*, s. 127.

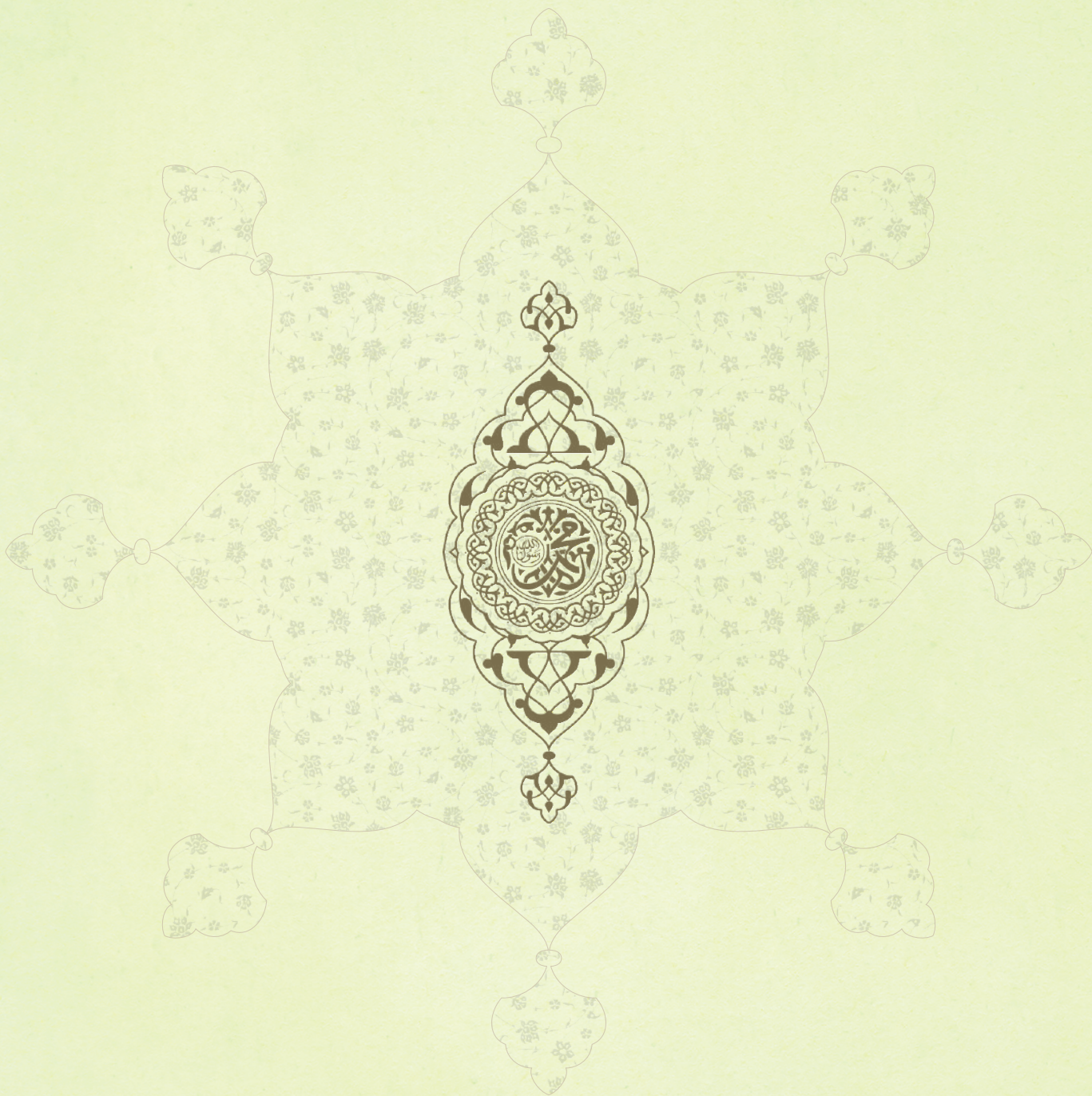
4 *Hulâsa*, s. 318.

5 *Aynî*, III, 674.

Kitâbü
Fazli's-Salâti
fî Mescidi Mekke
ve'l-Medîne

كِتَابُ فَضْلِ الصَّلَاةِ
فِي مَسْجِدِ مَكَّةَ
وَالْمَدِينَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu bab, Mekke Mescidi ile Medine Mescidi'nde (ve Mescid-i Aksâ'da) Kılınan Namazın Fazileti Hakkındaki Hadîs-i Şerifleri Muhtevîdir.

604

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تُشَدُّ الرَّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَسْجِدِ النَّبِيِّ وَمَسْجِدِ الْأَقْصَى.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklen Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “(Namaz ve ibadet için) hiçbir mescide sefer edilmesi doğru değildir. (Ziyade sevap umarak) yalnız (şu) üç mescide sefer edilir: Mescid-i Harâm, Mescid-i Resûl (aleyhisselâm) ve Mescid-i Aksâ.” {B1189 Buhârî, Fazlû's-salât, 1.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi, Müslim ile Ebû Dâvûd “Hac” bahsinde, Nesâî de “Salât” bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî bu hadisi, burada Mekke ve Medine mescidlerinde kılınan namazın fazileti hususunda sevk etmiştir ki, bu cihet aşağıda bizim için medâr-ı ihticâc olacaktır. Hadiste Haremeyn mescidlerinden başka Mescid-i Aksâ da mezkûr iken babın unvanında bunun İmam Buhârî tarafından bırakılması, *Sahîh-i Buhârî* metninde Mescid-i Aksâ için müstakil bir bab açmasından dolayıdır. Müellif Zebîdî tarafından bu bab, ihtisar için *Tecrîd*'e alınmadığına göre, buradaki unvana Mescid-i Aksâ'nın ilâvesi icap ederdi. Bu noksanı, babın unvanını tercüme ederken kavis içinde göstererek telâfi ettik.

Buhârî'nin bu Ebû Hüreyre hadisinden başka Ziyâd b. Ebû Süfyân'ın kölesi Kazea vasıtasıyla Ebû Saîd el-Hudrî'den de bir rivayeti vardır ki, bu rivayet Ebû Hüreyre hadi-

sinden fazla daha üç hükmü ihtiva etmektedir. Kazea demiştir ki: Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden dört şey rivayet ettiğini işittim. Doğrusu bunlar bana hem hayret, hem meserret bahşetti. Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: *1. Zevci veya bir mahremi kendisiyle beraber bulunmayan her kadının iki günlük mesafeye sefer etmesi doğru değildir. 2. Ramazan bayramının ilk günü ile kurban bayramının dört gününden ibaret olan, ramazan ve kurban bayramı günlerinde oruç tutulmaz. 3. İki namazdan sonra da namaz kılınmaz: (Biri) sabah namazından sonra güneş doğup yükselmeye kadar, (öbürü) ikindi namazından sonra güneş batıncaya kadar. 4. Namaz kılmak için şu üç mescidden başka hiçbir mescide sefer edilmez: Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ, bir de benim mescidim.*¹

Buhârî Ebû Saîd hadisini burada muhtasar zikretmiştir. Yalnız Ebû Saîd hazretlerinin on iki gazâda Resûl-i Ekrem'in maiyyet-i seniyyelerinde hazır bulunduğunu bildirmiştir. Tercüme ettiğimiz bu mufassal metin, "Hac" ve "Savm" bahislerindeki tahrîcine aittir ki, tercümesi, "Cezâ-i Sayd" babında 877 numara ile gelecektir.

Mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinin Ahmed b. Hanbel ile Bezzâr ve Taberânî taraflarından Ebû Basra radiyallahu anh vasıtasıyla sûret-i sevki şu izahı ihtiva etmektedir:

Ebû Basra bir kere namaz kılmak için Tûrisînâ'ya gitmiş ve avdet ederken Ebû Hüreyre radiyallahu anha kavuşmuştu. Nereden geldiğini Ebû Hüreyre'nin sorması ve onun da Tûr'dan geldiğini {ve orada namaz kıldığımı} söylemesi üzerine Ebû Hüreyre demiştir ki: "Eğer Tûr'a gitmezden evvel seninle görüşmüş olsaydım, hiç gitmezdim. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: *Üç mescidden başka mescidlere (namaz için) sefer etmeyiniz!*" buyurdu, bunu kulağımla işittim."²

Müslim'in bir rivayeti, *Üç mescide sefer edilir*³ suretindedir. Müslim'in bu rivayetinde hasır yoktur. Binaenaleyh bu üç mescidden başka mescidlere sefer edilmenin menine dair bir hükme de delâlet etmemektedir. Yalnız adet mefhumunun hüccet olduğuna taraftar olanlar, Müslim'in bu rivayetiyle de istidlâl edebilirler. Fakat ulemânın cumhuru, adet mefhumunun hüccet olduğunu kabul etmemişlerdir.

1 عن قرعة * مولى زياد. قال: سمعت أبا سعيد الخدري رضي الله عنه يحدث بأربع عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فأعجبني وأتقني. قال: لا تسافر المرأة يومين إلا ومعها زوجها أو ذو رحم محرم. ولا صوم في يومين: الفطر والأضحى. ولا صلاة بعد صلاتين: بعد الصبح حتى تطلع الشمس وبعد العصر حتى تغرب ولا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد: مسجد الحرام ومسجد الأقصى ومسجد. (رواه الشيخان والترمذي والنسائي وابن ماجه) {B1197 Buhârî, Fazlî's-salât, 6.}

قرعة بالقاف والزاي والعين المهملة كلها مفتوحة. وقيل بسكون الزاء وهو ابن يحيى وقيل ابن الأسود مولى زياد بن أبي سفيان. يكنى * أبا العالية (عيني: ج 3، ص 68)

2 لقي أبو بصرة الغفاري أبا هريرة وهو جاء من الطور فقال: من أين أقبلت؟ قال: من الطور، صليت فيه. قال: لو أدر كنتك قبل أن ترتحل ما ارتحلت. إني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: (لا تشدوا الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد الحديث). (رواه أحمد وقال رجال إسناده ثقات)

قال الذهبي: بصرة بن أبي بصرة الغفاري هو وأبوه صحابيان نزلا مصر. واسم أبي بصرة حميل. وقيل حميل بن أبي بصرة وقال العيني حميل. بضم الحاء المهملة وقيل بفتحها والأول هو الأصح.

3 {M3385 Müslim, Hac, 512.}

LUGAVÎ BİR İZAH

Hadisteki **şedd-i rihâl** “deveye yük bağlamak” demektir ve seferden kinayedir. Bu cihetle şedd-i rihâli sefer ile tercüme ettik. **Lâ** edatı nefiydir. Nehiy mânasınadır. Biraz önce Ebû Basra vasıtasıyla vâki olan rivayetin cemi' sîgasıyla, لا تشدوا الرحال “*Sefer etmeyiniz*” diye nehiy suretinde bulunması da edât-ı nefyin nehiy mânasına olduğuna delil olabilir.

Nehiyden nefye udûlün bir nüktesi olmak üzere şârih Aynî şunu bildiriyor: Bu üslûb-ı beyânda mesâcid-i selâse ziyaretine en belîğ surette sâmiî teşvik ve bunlardan başka mescidlere ihtiyâr-ı seferden de en latif bir şekilde men ve tahzir vardır. Taberî de nefyin, sarâhaten nehiyden daha belîğ olduğunu bildirerek, “Bu hadîs-i şerifte başka mescidler için ihtiyâr-ı sefer etmek doğru olmadığı ve en doğru hareket, şu üç mescidi ziyaretten ibaret bulunduğu tâlim buyurulmuş oluyor” diyor ki, biz de tercümümüzde buna işaret ettik.

Hadîs-i şerifteki istisna “müferrağ”dır. Bu nevi istisnalarda müstesna minh, bütün şümülüyle melhûz ve mukadder bulunduğundan tercümümüzde bu şümülü de gösterdik.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerif ehl-i hadîs ile fukahanın, üzerinde en çok tevakkuf eylediği hadislerden birisidir. İhtiva ettiği ahkâm itibarıyla bir bakışta pek sade ve basit görülmekle beraber hakikatte müteaddit cihetlerden mütehâlif noktazarlar için mecâl-i icthâd olmuştur. Bu muhtelif fikir ve nazarları ilmî bir tasnife tâbi tutarak her birini ait olduğu kadro dahilinde mütalaa ve bu suretle okuyucularımızın fikirlerini teşettütten sıyânet etmeyi muvafık bulduk.

Bu hadisten müstefâd olan ahkâm evvelâ şu üç esasa ayrılır: 1. Üç mescidin sair mesâcid ve meâbide fadl ve rüçhanı, 2. Mesâcid-i selâseye sefer edilmenin meşruiyeti ve bunlara sefere terğibi mutazammın bulunduğu, 3. Bu üç mescidden başkasına sefer edilmenin menhî olduğu.

EVVELÂ. Üç mescidin öbürlerine rüçhanı, hadîs-i şerifin sarâhati muktezâsı bulunduğundan bu babda ulemânın ittifakı vardır. Yukarıda bildirdiğimiz veçhile Buhârî'nin hadisi sûret-i sevkine dair unvanı da bunu nâtıktır. Binaenaleyh muhtâc-ı tafsîl değildir. Yalnız bu üç mescidin kendi aralarındaki derece farkları vardır ki, bu da cumhûr-ı ulemâyâ göre hadîs-i şerifteki tertip veçhile Mescid-i Harâm, efdal-i mesâcididir. Bunu takiben Mescid-i Medîne gelir. Mescid-i Aksâ da Mescid-i Medîne'yi takip eder. Bundan sonra tercümesi 605. olarak gelecek olan “*Şu benim mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere öbür mescidlerde kılınan bin namazdan hayırlıdır*”¹ meâlindeki hadîs-i şerifte Medine Mescidi'nin Mescid-i Harâm'dan başka mescidlere fazilet ve rüçhanı bulunduğu bildirilmiştir. Yalnız bu rivayette Mescid-i Harâm ile Mescid-i Medîne'den hangisinin diğerine rüçhanı olduğu bildirilmemiştir. Bunu da Ahmed b. Hanbel'in, Nesâî'nin ve daha

1 {B1190 Buhârî, Fazlû's-salât, 1.}

başkalarının *Sünen*'lerindeki rivayetlerinden öğreniyoruz. Bu rivayette Mescid-i Harâm'ın yüz bin ve Mescid-i Aksâ'nın beş yüz namazdan hayırlı olduğu haber verilmiştir ki, bu haber, Mescid-i Harâm'ın Medine mescidine rüçhanı bulunduğunu nâtıktır.

ÜÇ MESCİDİN DİĞERLERİNE SEBEB-i RÜÇHANLARI

Her üçünün enbiyalar yediyle tesis edilmiş olmalarıdır. Bununla beraber Mescid-i Harâm, kible-i enâm'dır. Mescid-i Resûl aleyhisselâm takvâ üzerine müesses olan ma'bed-i nebevîdir. Mescid-i Aksâ da ümem-i sâlifenin kiblesidir. Mescid-i Harâm'a uzaklığından dolayı da Mescid-i Aksâ denilmiştir.¹ Bir sebep de bu mescidlere memur birtakım melekler bulunup bunların, buralara gelen müminlerin aralarında dönüp dolaşarak haklarında hayır ve saadet dilemeleridir.

Şu da şüphesizdir ki, buraları ziyaret etmek, insana millet-i İslâmiyye'nin ulularını yâda vesile olur. Bir de bu mescidlerin umranı, şeâir-i dîni tâzim ve kelimetullahı îlâdır. Bunların umranı ise ashâb-ı yesâr müminlerin aktâr-ı âlemden buralara gelip ziyaret etmeleriyle mümkündür. Bu mühim gayenin temini için bu üç mescid, cânib-i risâletten diğerlerine tafdil edilmiştir de denilebilir.²

SÂNİYEN. Bu üç mescidi ziyaret için sefer edilmenin meşruiyeti. Bu da mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinin sarâhati muktezâsındandır. Hâkim'in *Sahîh*'inde³ rivayet ettiği şu haber-i sahîh de bunu teyit etmektedir:

Süleyman aleyhisselâm Beytülmakdis'in binasını bitirdikten sonra Cenâb-ı Hak'tan üç dilekte bulunmuştur: **1.** Kendisinden sonra kimseye müyesser olmayacak bir mülk ve saltanat, **2.** Hükm-i ilâhîye muvâfık bir hükm-i kazâ kudreti bahşedilmesi, **3.** Yalnız namaz kılmak için Mescid-i Aksâ'yı kastedip gelenlerin mazhar-ı gufrân olması,⁴ vesîle-i gufrân olan her şey ise meşrûdur, mergubdur.

Hadisin alt tarafında Resûl-i Ekrem'in, "*Cenâb-ı Hak, Süleyman'a bunlardan iki evvelkileri vermiştir. Üçüncü niyazının da mazhar-ı kabûl olmasını temenni ederim*" buyurduğu rivayet edilmiştir.

1 Aynî, III, 682.

2 *Hüccetüllâhî'l-bâliğa*, I, 153.

3 {Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin '*Sahîh*' isminde müstakil bir eseri tespit edilememiştir. Burada kastedilen eser *el-Müstedrek* olabilir. Ayrıca 'Hâkim' olarak verilen müellif isminin, bu rivayeti *Sahîh*'lerinde nakletmiş olan İbn Huzeyme ya da İbn Hibbân olması da muhtemeldir. Aynı durum iki paragraf sonra gelecek olan atıf için de geçerlidir.}

4 عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: (لما فرغ سليمان بن داود عليهما السلام من بناء بيت المقدس سأل الله عز وجل ثلاثاً: أن يعطيه حكماً يصادف حكمه وملكا لا ينبغي لأحد من بعده وأنه لا يأتي هذا المسجد أحد لا يريد إلا الصلاة فيه إلا خرج من ذنبه كيوم ولدته أمه. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما اثنان فقد أعطاهما وأرجو أن يكون قد أعطي الثالثة) رواه أحمد والنسائي وابن ماجه واللفظ له وابن خزيمة وابن حبان في صحيحيهما والحاكم أطول من هذا وقال صحيح على شرطهما ولا علة له (هكذا في الترغيب والترهيب للمنذري: ص 341)

{Metinde 'Abdullah b. Ömer' olarak geçen ravi ismi kaynakta 'Abdullah b. Amr' şeklinde kayıtlıdır. İM1408 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 196; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 288, no: 1334.}

Şeyhülislâm İbn Teymiyye, Mescid-i Aksâ'yı ziyaretin meşruiyeti hakkında yazdığı müstakil bir risâlesinde Hâkim'in *Sahîh*'indeki bu rivayeti naklettikten sonra bu ziyaretin yalnız ibadet için ihtiyar edilmesini kaydızah ederek diyor ki: Mesâcid-i selâse ziyaretlerinde niyyet-i hâlisâ matlûb-ı şâri' olduğu için İbn Ömer radiyallahu anhümâ Mescid-i Aksâ'yı ziyarete geldiğinde mescidde namaz kılardı ve hiçbir şey ile meşgul olmayıp bir yudum su bile içmeden geri dönüp giderdi. Bu ahbâr-ı sahîhaya istinaden namaz, dua, zikrullah, kırâat-i Kur'ân, itikâf gibi ibâdât-ı meşrûa ifası için mesâcid-i selâseye sefer edilmesi emr-i müstehab olduğunda ulemâ-i müslimîn ittifak etmişlerdir.

SÂLİSEN. Sair mesâcid ve meâbide seferden nehyedilmesi ve bu nehyin hikmeti ve hududu: Seyr ü sefer nefse'l-emirde bir emr-i mubah olduğundan bu üç mescidden başka mescidlere sefer ihtiyarından menedilmesi elbette bir sebep ve hikmete mebnî olacaktır. Muhaddis-i müdekkik Şah Veliyyullah ed-Dihlevî diyor ki: Câhiliye devrinde akvâm-ı câhile kendilerince şâyân-ı ta'zîm görülen mevâzı ziyaret için şedd-i rahil ederek bu ziyaret ettikleri makamlarla teberrük kastederlerdi. Bu ise Allah Teâlâ'nın gayri bir fâniye ibadete zerfa ve vesiledir, şeâir-i dîniyyeyi tahriftir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şeâir-i dîniyyeden olmayan bu nevi ziyaretlerin şeâir-i dîniyyeye karışmaması için bu kapıyı kapamıştır. Bana göre hak olan evliyâullahtan herhangi bir velînin mahall-i ibâdetini ve kabrini ziyaret için, Tûrisînâ için ihtiyâr-ı sefer etmek kâmilen menhî olmakta müsavidir. "Allahu a'lem."¹

Dihlevî'nin nehye sebep olarak dermeyan ettiği bu mütalaa ile vâsıl olduğu neticenin sâha-i şümûlü çok geniştir. Halîlürrahman gibi meşâhid-i enbiyânın ziyaretlerine kadar uzanabilir. Bu sebep ve bu vâsi netice ile Dihlevî tamamıyla İbn Teymiyye'nin bu babdaki efkâr ve ictihadını terennüm etmiş bulunuyor ki, aşağıda şeyhülislâmın bu ictihadını tetkik edeceğiz.

Bir bakımdan hadîs-i şerifteki istisnâ-i müferrağ da nehyin bu umum ve şümülünü gösterir. İstisnâ-i müferrağlarda müstesnâ-minh bütün şümülüyle mukadder ve melhûz bulunduğundan, burada müstesna olan bu üç mescidden başka hiçbir mescide, hiçbir meşhede ziyaret için sefer câiz olmadığı müstefâd olur.

CUMHÛR-I ULEMÂYA GÖRE BU NEHYİN MÛTEALLAKI

Bu üç mescidle öbür mescidler arasında fazilet farkı bulunması ve öbür mescidlerin faziletce müsavi derecede olmalarıdır. Bu hadisin babında İmam Buhârî bu noktaya işaret ederek, "Bu babdaki hadislerin sevki, mesâcid-i selâsede kılınan namazların fazileti hakkında olduğunu" bildirmişti. Bu unvandan hem mesâcid-i selâsedeki ibadetin öbürlerine fazl ü rüçhanı, hem de öbür mescidlerde edilen ibadetlerin faziletce müsavi derecede bulduklarını öğreniyoruz. Tercümesi bundan sonra gelecek olan 605 numaralı hadîs-i

1 Hücetüllâhi'l-bâliğa, I, 153.

şerifte de bu cihet izah edilecektir. Öbür mescidlerde edilen ibadetler faziletce müsavi olunca, namaz ve ibadet için kendi beldesinin mescidini bırakıp uzaktaki herhangi bir mescide sefer ve meşakkat ihtiyar etmek elbette doğru değildir. Mescidler birer beytullah olduklarından ibadet için birini diğerine tafdile hakkımız yoktur. Bu cihetle cumhûr-ı ulemâ böyle bir nezir için nezredilen mescid ve meşhede kadar şedd-i rahle lüzum olmadığını, belki memleketi mescidinde nezrini eda etmek kâfi bulunduğunu bildirmişlerdir. Bu noktaları tenvir ve izah için ulemânın bu babdaki noktalarını bervech-i âtî naklediyoruz:

Nevevî, cumhûr-ı ulemâdan naklederek diyor ki: “Hadisin mânası, bu mescidlerden başka herhangi bir mescide ihtiyâr-ı sefer etmekte bir fazilet yoktur” demektir. Yine böyle İbn Melek de, “Bu nefiy, fazîlet-i tâmmeyi nefiydir” diyor. Şârih İbn Battâl da, “Ulemâyâ göre bu hadis, mesâcid-i selâseden başka bir mescidde namaz kılmayı nefesine nezreden kimse hakkında vârit olmuştur” diyor ki, bundan da hadiste nehyin nezre müteveccih olduğu ve binaenaleyh başka mescidlere sefer etmeyi nezretmek muvâfık değildir demek oluyor. Yine şârih İbn Battâl diyor ki: “Bir kimse sulehânın ve ashâb-ı takvânın bulunduğu bir mescidde teberrüken ve tatavvuan namaz kılmak arzu eder de, bu arzusunu yaya veya binitli olarak nezirsiz gidip tahakkuk ettirmek isterse, bu da mubahtır ve hadîs-i şerifteki nehiy, böyle sulehâ mescidine gitmeye mani değildir.”

İmam Mâlik rahimehullah demiştir ki: Yaya değil, binitli olarak gidilebilecek bir mescidde namaz kılmayı nezreden kimse, kendi memleketi mescidinde nezrini ifa eder. Yalnız Mekke, Medine, Kudüs mescidleri böyle değildir. Bunlarda namaz kılmayı nezreden kimse için buralara gidip nezrini yerine getirmek borçtur. İmam Mâlik’in bu fetvasından da mesâcid-i selâseden başka mescidlerde ibadet etmek için nezredilirse bu nezrin mün’akid olmadığı ve şedd-i rahli mücip bulunmadığı anlaşılıyor.

Nevevî de bu noktaları izah ederek demiştir ki: Bir kimse bu üç mescidden başka herhangi bir mescidde namaz kılmayı veya herhangi bir hayır işlemeyi nezrederse nezrini oraya gidip ifa lâzım gelmez. Sair mescidlerin yekdiğerine fazl ü rüçhanları bulunmadığından nezrini hangi bir mescidde eda ederse kifayet eder. Bu hususta Leys b. Sa’d’dan başka, seleften muhalefet eden bir kimse bilmiyoruz. Leys, “Nezre vefa vâciptir” demiştir.

Hattâbî’nin¹ bu babda fikri daha vâzıhtır. *Sahîh-i Buhârî*’nin ilk şârihi olmak gibi büyük bir şerefi haiz bulunan Hattâbî diyor ki: “*Lâ tüşeddü*” kelimesinin lafzı haberdır,

1 Hattâbî, İmam Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim’dir. *Lübbü’l-Lübâb*’da Ebû Süleyman’ın Ömer b. Hattâb radiyallahu anha yahut kardeşi Zeyd’e, yahut cediti Hattâb’a ya da Hattâbî’ye nisbet edildiği bildiriliyor. Kastallânî de Hattâbî’nin *Buhârî* şerhi, latif nükteleri ve kıymetli meseleleri muhtevî güzel bir şerhtir diyor. Sâhib-i tercemenin Buhârî şerhinden başka *Meâlimü’s-sünen*, *İ’lâmü’s-sünen* {Bu eser Buhârî şerhi olduğu için, burada zikredilmesi icab eden kitabın *Marifetu’s-sünen ve’l-âsâr* adlı eseri olması muhtemeldir.}, *Garîbü’l-hadîs* namlarında üç mühim eseri daha vardır. *Garîbü’l-hadîs*’i de *Sahîh-i Buhârî* şerhi gibi kendi mevzuunda ilk yazılan üç mühim eserden biridir. Diğer birisi *Garîbü’l-hadîs* feninin ilk müellifi bulunan Ebû Ubeyd Muammer b. Müsennâ’dır {Kaynaklarımızda bu isim Ebû Ubeyde

mânası icaptır ve kendisiyle teberrük olunan buk'alardan birisinde namaz kılmayı nezre müteveccihtir. Binaenaleyh bu üç mescidden başka kendisiyle teberrük olunan mesâcid-i enbiyâ aleyhimü's-selâmdan birisinde namaz kılmayı nezreden bir kimse için nezrini yerine getirmek vâcip değildir. Böyle bir nezir üzerine bu uzak mesafelere gitmeye lüzum da yoktur. Nezreden kimse muhayyerdir: dilerse gider, nezrini nezrettiği buk'ada, makamda ifa eder, dilerse hiç gitmeden kendi beldesinde nezrini yerine getirir.

Yine Hattâbî diyor ki: Bu üç mescide gelince, Mescid-i Harâm'a şedd-i rihâl hac için, umre için farzdır. Sonra Resûl-i Ekrem'in mescid-i şerifine kendisinin hâl-i hayatında hicret maksadıyla şedd-i rihâl edilirdi. Binaenaleyh Mescid-i Nebî aleyhisselâma sefer etmek de kifayeten vâciptir. Beytülmakdis'e sefer de bir fazilettir, müstehaptır.

EİMME-İ ERBAA HAZERÂTININ NOKTAİNAZARLARI

Mesâcid-i selâsede ibadet için ihtiyâr-ı seferin bir emr-i müstehab olduğunda eimme-i erbaa hazerâtının ve bütün ulemâ-i müslimînin ittifakı vardır. Yalnız bu üç mescidde namaz kılmayı, itikâf etmeyi nezreden kimse için nezrine vefa etmek vâcip midir, yoksa değil midir? Bu noktada ihtilâf edilmiştir. Bu babda birisi müsbet, öbürüsü menfî iki rivayet menkuldür. İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel bu nezrin lüzum ve vücûbuna kâil olmuşlardır. Ebû İshak el-Mervezî de bu lüzumu ihtiyar etmiştir. Bunlar, Buhârî'nin *Sahîh*'inde tahrîc ettiği bervech-i âtî Hazret-i Âişe hadîsi ile ihticâc etmişlerdir. Resûl-i Ekrem efendimiz, "Kim ki Allah'a taat etmeyi nezrederse, nezrini ifa ve Allah'a itaat etsin, kim ki Allah'a âsi olmayı nezrederse, nezrettiği mâsiyeti irtikâb etmesin!" buyurmuştur.¹

İmam Ebû Hanîfe ise böyle bir nezrin mutlak surette adem-i vücûbunu kabul etmiştir. Ebû Hanîfe hazretlerinin nezir hususunda kabul ettiği esas şudur: Nezir; bir emr-i meşrûu Allah Teâlâ'ya tâzim kastıyla iltizam etmekten ibaret olduğu için nezir ile vâcip olmak için nezredilen şeyin vâcibât-ı şer'iyeden bulunması iktiza eder. Binaenaleyh Ebû Hanîfe'ye göre namaz, oruç, sadaka, hac, umreye nezredilebilir ve bu nezredilen şeylerin cinsinden vâcibât-ı şer'iyeye bulunduğu için nezrolunan namazın, orucun ve öbürlerinin ifası vâcip olur. Fakat bu vâcibât-ı şer'iyeden hac ile umreden başkalarının edası bir mekân ile mukayyet olmadıkları için yalnız Mescid-i Harâm hakkında nezir muteberdir ve yalnız nezir ile Mescid-i Harâm'a şedd-i rahl edilir. Hatta Ebû Hanîfe'ye göre itikâf nezrini

Ma'mer b. Müsennâ olarak kayıtlıdır.) ki müellifi 210 tarihinde vefat etmiştir. {Ma'mer b. Müsennâ'nın bu isimde bir eseri olmakla birlikte, Hattâbî tarafından esas alınan *Garîbu'l-hadis*, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a ait olan eserdir. (*DİA*, 'Hattâbî' mad. XVI, 490.)) Öbürü de Dîneverî* Ebû Muhammed Abdullah b. Kuteybe'nindir. İbn Kuteybe'nin tarih-i vefatı da 276 hicret tarihidir. Hattâbî, *Garîbu'l-hadis*'inde Ebû Ubeyd ile İbn Kuteybe'nin meslek-i tahrîrlerini takip etmiştir. Kendisi de 388 tarihinde vefat etmiştir (*Keşfü'z-zunûn*'dan hulâsa edilmiştir).

الدينور: في ظهور الأسفار للمشهدى أنه بفتح الدال وكسرهما. وفي القاموس بكسر الدال. وفي لب الباب بفتح أوله. وهو من بلاد الجبل.*

1 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من نذر أن يطيع الله فليطعه ومن نذر أن يعصي الله فلا يعصه. (رواه البخاري في باب الأيمان والنذر عن عائشة رضي الله عنها)

ifa etmek de -itikâfın kendi mezhebince oruçla sahih olmasından dolayı- vâciptir. İtikâf hakkında İmam Mâlik'in ve bir rivayette Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de böyledir.

İmam Mâlik ve Ahmed'e göre menzûrun vâcibât-ı şer'iyeden olması şart değildir. Fakat kendisi ile istidlâl eyledikleri Hazret-i Âişe hadisindeki taatin de me'mûrün bihi şer'î mânasına hamline bir mani yoktur. Bu halde Hazret-i Âişe hadisi, İmam Ebû Hanîfe'nin noktainazarını teyit eder ve Mâlik ile Ahmed hazerâtının noktainazarları bir davayı mücerret halinde kalır.

İmam Şâfiî'den nezir meselesinde iki kavi nakledilmiştir. Birisi Büveytî¹ rivayetidir ki, bu rivayete göre, İmam Şâfiî de Mâlik ve İbn Hanbel gibi nezrin vücûbuna kâil olmuştur. Öbürü İmam Şâfiî'nin *el-Üm* namındaki kendi eserinde mazbut olan icthadıdır ki, bu da İmam Ebû Hanîfe'nin icthadına muvâfıktır. *el-Üm*'de İmam Şâfiî; kendisine farîza-i haccın taalluku cihetiyle Mescid-i Harâm hakkındaki nezir için şedd-i rahlin vücûbuna ve Mescid-i Medîne ile Mescid-i Aksâ'da ifası nezredilen ibadet için şedd-i rahlin adem-i vücûbuna kâil olmuştur.

İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in bu babdaki icthadları da böyledir. Hatta Mescid-i Harâm, Beytullâhi'l-Harâm, Makâm-ı İbrâhim gibi hususi tabîrlerle olduğu gibi "Harem veya Mekke'ye meşyetmek üzerime vâcip olsun" diye nezreden kimseye de eimme-i Hanefiyye'nin ittifakıyla bir hac ile umre vâcip olur.

HULÂSA. Hac ve umre için Mescid-i Harâm'a gitmeyi nezreden bir mümine nezrini ifa etmek üzere Mescid-i Harâm'a şedd-i rahl etmesi, eimme-i erbaanın icmâi ve ulemânın ittifakı ile vâciptir.²

İbn Münzir,³ Haremeyn hakkındaki nezrin vücûbunu, Mescid-i Aksâ hakkındaki nezrin adem-i vücûbunu kabul etmiş ve bu hususta Câbir radiyallahu anhin şu hadisi ile istidlâl eylemiştir: "Bir kimse, Resûl-i Ekrem'e, 'Yâ Resûlellah! Cenâb-ı Hak, Mekke'nin fetihini müyesser kılsa, Beytülma'dis'te namaz kılmayı nezrettim' demişti de Resûl-i Ekrem bu adama; '*Sen namazını burada (Medine'de) kıl*' diye cevap vermişti"⁴ (Aynî).

1 Büveyt, babın musaggarı olan büveyb vezninde Aşağı Mısır'da bir karyedir. Mısır'ın imam ve fakihi olan Yûsuf b. Yahyâ el-Büveytî bu karyededir (*Kâmus ve Lüb.*).

2 Eimme-i erbaanın bu husustaki nezre dair izah ettiğimiz mezâhibi hakkındaki başlıca mehzarımız (*Umdetü'l-kârî*, III, 683; İbn Teymiyye'nin *şedd-i rihâl hadisi şerhi*, s. 53, 54; *Lübâbü'l-menâsik ve şerhi*, s. 46).

3 İbn Münzir Ebû İshak İbrâhim b. Münzir Harâmî'dir. Medine'nin kibâr-ı ulemâ ve muhaddislerindendir. İmam Mâlik'ten, İbn Uyeyne'den, Ma'n b. İsâ'dan rivayet eder. Kendisinden de Buhârî'nin, Müslim'in ve diğer eimme-i muhaddisînin rivayetleri vardır. Bütün ehl-i hadîs, sâhib-i tercemeyi tevsik etmişlerdir. Yalnız Ahmed b. Hanbel, halk-ı Kur'ân meselesinden dolayı İbn Münzir'den hoşlanmazdı. 236 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*, 19).

4 {D3305 Ebû Dâvûd, Eymân, 20. Rivayetin metni kaynakta şu şekildedir:

عن جابر بن عبد الله، أن رجلاً، قام يوم الفتح، فقال: يا رسول الله، إني نذرت لله إن فتح الله عليك مكة، أن أصلي في بيت المقدس ركعتين، قال: «صل هاهنا»، ثم أعاد عليه، فقال: «صل هاهنا»، ثم أعاد عليه، فقال: «شأنك إذن»

Fakat Resûl-i Ekrem'in bu cevabı, Mescid-i Medîne'nin, Mescid-i Aksâ'dan efdal olmasına mebnîdir. Medine'de bulunmayan kimsenin Mescid-i Aksâ hakkındaki nezrini ifa vâcip olmadığına Câbir hadisi ile istidlâl nâkıştır.

Zeynüddin el-İrâkî'nin¹ bu hadîs-i şerif münasebetiyle *Umdetü'l-kârî*'de en mühim bir mütalaasına şahit oluyoruz. İrâkî diyor ki: Bu hadisin en güzel bir mahmili vardır ki, bu hadisten yalnız mesâcide ait olan hükmün maksut olmasıdır ve bu üç mescidden başka hiçbir mescide şedd-i rahl edilmemesidir. Şu halde tahsîl-i ilm için, ticaret için, tenezzüh için, sulehâ-yi ümmeti, meşâhid-i mübârekeyi, ihvan ve yârânı ziyaret için ve mesâcidin gayri daha bunlardan başka birtakım makâsîd için sefer etmek hadisteki nehyde dahil değildir. İrâkî'nin bildirdiği bu mühimme-i ilmiyyeyi nasıl ki yukarıda bu hadisin bir tarîk-i rivâyetinde de görmüştük. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*'de tahrîc olduğuna göre, Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin yanında Tûr'a namaz kılmaya gidildiği görüşülmüştü de, Ebû Saîd hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "*Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ, bir de benim şu mescidimden başkasına namaz kılmak için sefer etmek münasip değildir*"² buyurduğunu bildirmişti. İmam Buhârî'nin bu hadisin babına verdiği unvanı da bu noktainazarı teyit eder mahiyette bulunduğunu bildirmiştik. Bu babda en menfi ictihad, Kâdî İyâz ile Hanâbile'nindir.

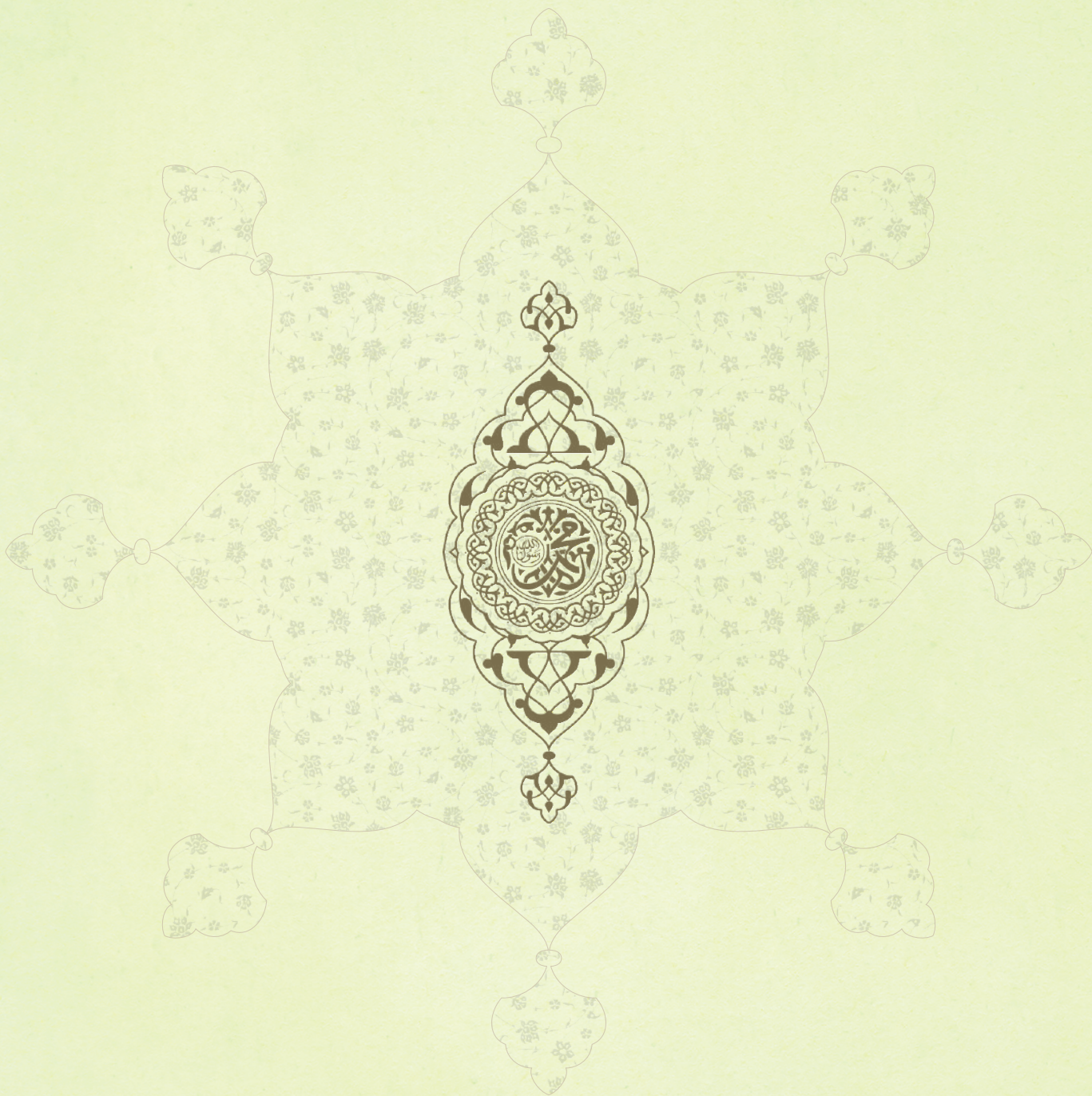
Kâdî İyâz diyor ki: Üç mescidden başkasına sefer iltizam etmek, hadisteki nehyin muktezâsı olarak haramdır. Şâfîler'den Ebû Muhammed Cûbîn'in³ ictihadı da böyledir. Fakat Nevevî, bunun yanlış bir ictihad olduğunu bildirmekte gecikmemiştir. Hanâbile'ye gelince; bunlar da nezrin mün'akid olmayacağına kâil olmakla iktifa etmeyip keffâret-i yemîn lâzım olduğunu iddia etmişlerdir.

1 İrâkî, Hâfız Ebü'l-Fazl Abdürrahîm'dir. Rivayet ve dirayet hususunda asrının en yüksek bir simasıdır. O devrin bütün şüyûh u muhaddisîni Sübkî, Alâî, İbn Kesîr gibi kendisini senâ etmekte uzun uzadıya mübalağa etmişlerdir. İsnevî de hâfızü'l-asr diye tebcil etmiştir. İrâkî, *Sahîh-i Buhârî*'nin iki büyük şârihinin şeyhidir. Hâfız Bedreddin el-Aynî ve Hâfız İbn Hacer el-Askalânî. Usûl-i hadîse dair *Elfiyye*'si ile şerhi ilm-i dirâyette yazılan eserlerin şaheseridir. Süyûtî'nin *Hüsnü'l-muhâdara*'sında 819 tarihinde vefat ettiği bildirilmiştir. Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-lâmi'* ile Hâfız İbn Hacer'in *Mu'cem*'inde İrâkî'nin mufassal terceme-i hâli vardır (*Fevâid-i Behiyye*, s. 222).

2 {HM11631 İbn Hanbel, III, 64.}

3 {Ebû Muhammed Cûbîn isminde bir alim tespit edilememiştir. Söz konusu görüş Şâfîi ulemâsından Ebû Muhammed el-Cüveynî'ye aittir. (Aynî, *Umde*, VII, 254.) Bir tashif sonucu isimin bu şekilde imla edilmiş olması muhtemeldir.}

Seyyidü'l-Mürselîn Sallallahu Aleyhi ve Sellemi Ziyaret¹

Mesâcid-i selâseye şedd-i rihâl hadisi nerede mevzubahis edilirse, orada Mescid-i Nebevî ziyaretini takiben Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in kabri saâdetlerini ziyaretin şer'î vaziyetinden bahsedilmektedir. Gerek hadis ve gerek fıkıh kitaplarında iltizam edilen bu de'b-i ilmîye tevfi'kan biz de müstakil bir unvan ile bu ciheti izah ediyoruz.

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin kabri şeriflerini ziyaret etmek menduptur. Seleften, haleften cumhurun mezhebi budur. Bu babda bütün müslümanların icmâi da rivayet edilmiştir. Nevevî ile İbnü'l-Hümâm da icmâa kâil olanlardandır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin merkad-i mübârekelerini ziyaret efdal-i tâât ve a'zam-ı kurubât bulunduğundan eimme-i Hanefiyye indinde malî vaziyeti müsait olanlar için ziyâret-i Nebî, vâcibe yakın bir emr-i dinîdir. Farîza-i hacda olduğu gibi, gerek ferdî ve gerek içtimâî ve gerek hayatî gerek iktisadî emn ü selâmete münâfi bir mahzur bulunmadıkça ağıniyâ için ziyâret-i Nebî aleyhisselâmı terketmek büyük gaflet ve katı yüreklilik addedilmiştir. Bazı Mâlikî eimesi ise ziyâret-i Nebî aleyhisselâma vâciptir demişler ve diğer bazı Mâlikî eimesi de sünen-i vâcibden addetmişlerdir.²

Kabri saâdeti ziyaretin fazileti hakkında pek çok âsâr-ı şerîfe vardır. Bunlardan bazıılarını Kâdî İyâz'ın Şifâ'ından bervech-i âtî nakl ü tercüme ediyoruz:

- 1 Bu unvanı Şeyh Sindî, menâsike dair yazılan eserlerin en mevsuk ve en muteberi olan *Lübâbü'l-menâsik*'inde ihtiyar etmiştir ve "Kabri Saâdeti Ziyaret" veya "Hücre-i Saâdeti Ziyaret" unvanlarına tercih eylemiştir. Sebeb-i tercih olarak hatıra gelen şey, İmam Mâlik gibi bazı seleftin, "Kabri Nebîyi ziyaret ettim" denilmesini kerih görmüş olmalarıdır. Kâdî İyâz Şifâ'ında İmam Mâlik'in bu tabiri niçin kerih gördüğü hakkında birtakım sebepler zikir ve reddettikten sonra diyor ki: Bana göre İmam Mâlik, ziyaret lafzının kabri saâdete izâfe edilmesini muvâfık bulmuyordu. Resûl-i Ekrem'in, "Yâ rab! Vefatımdan sonra kabrimi, tapılır put haline koyma!" {MU419 Mâlik, Kasru's-salât, 24.} ve "Allah; yehûd ve nasârâyâ gazap eylesin; bunlar, peygamberlerinin kabirlerini secdegâh ittihaz ettiler" {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.} buyurmuş olmalarından dolayı "Resûlullah'ı ziyaret ettim" denilmesini daha hoş buluyordu.
- 2 *Lübâbü'l-menâsik li's-Sindî*, s. 183; *Şerh-i Şifâ' li-Ali el-Kârî*, II, 85, Bulak; *el-Cevherü'l-munazzam li'l-Heytemî*, s. 95.

1. *eş-Şifâ' fî hukûki'l-Mustafâ'*da Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan rivayet olunduğuna göre, Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Kim ki kabrimi ziyaret ederse, onun için şefa-atim sabit bir hak olur*” buyurmuştur.

2. Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan da: “*Kim ki sevap kastederek Medine’de beni ziyaret ederse, o benim mücâvirim olur, kıyamet gününde ona şefa-at ederim*” buyurulduğu rivayet edilmiştir.

3. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan gelen bir rivayette de, “*Kim ki vefa-tımdan sonra beni ziyaret ederse, hayatımda ziyaret etmiş gibidir*” buyurulmuştur.¹

4. İbn Adî'nin isnâd-ı hasen ile rivayet ettiği bir hadiste *من حج البيت ولم يزرني فقد جفاني* “*Kim ki Beyt-i şerif’i kast ve ziyaret edip de beni ziyaret etmezse bana cefa etmiş olur*”² buyurulmuştur. Ali el-Kârî gerek *Dürretü'l-mudiyye*’de gerek *Lübâb*’ın kıymetli bir şerhi olan *el-Meslek*’inde ziyâret-i Nebî aleyhisselâmın vücûbuna kâil olan ulemâ tarafından İbn Adî'nin rivayet ettiği bu haberle istidlâl olduğunu haber veriyor.³

Fakat bu hadis, hâşiyemizde bildirdiğimiz veçhile ehl-i hadîs tarafından ileri geri intikâd edildiğinden, cumhûr-ı ulemâ bununla ziyaretin vücûbuna istidlâl etmeyi muvâfık bulmayıp ziyaretin mendup olduğuna hükmetmişlerdir. Bu suretle kabri saâdeti ziyaretin mendup olduğunda icmâ hâsıl olmuştur. Fakat Hanefî fukahası bir taraftan metn-i hadîsin hüsnüne, öbür taraftan metn-i hadîsteki (cefâ) kelimesinin birr ü silâyı terke ve gılat-i tab’a delâlet etmesine ve bunun da umûr-ı nisbiyyeden olup terk-i mendûbe de denilebilmesine bakarak ziyâret-i Nebî aleyhisselâmı vücûba yakın bir mev-kide bulmuşlardır.

1 Birinci hadisin metni *له شفاعةي وجبت له زار قبري* dir. {Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 194-195; DK2658 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 276.}

İkinci hadisin metni de, *له شفاعة يوم القيامة وكتب له جوارى في جوارى كان في المدينة محتسبا كان في جوارى* dir. {Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 195; Beyhakî, *es-Suğrâ*, II, 211, no: 1771.}

Üçüncü de, *له شفاعةي بعد موتي فكانما زارني في حياتي* dir. {Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 195; MK13496 Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 309.}

Ali el-Kârî, *Şifâ*’ şerhinde bunların muharriclerine ve birçok turuk-ı rivâyet ve şevâhidine işaret ediyor. Hatta birinci metin, bu turuk ve şevâhid cihetiyle Hâfız Zehebî tarafından tahsin edildiğini bildiriyor. İbn Teymiyye ise *Menâsik-i Hacc*’ında, “Ziyaret hususunda Resûl-i Ekrem’den bize bir şey nakledilmemiştir. Bu babda rivayet edilenler de ya zayıftır veya mevzûdur” diyor.

2 {İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 248.}

3 Şu kadar var ki, Dârekutnî bunun râvilerinden biri bu hadisi rivayetle teferrüd etmiş bulunmasından dolayı bu hadise münkerdir demiştir. İbnü'l-Cevzî de mevzuat meyanında zikretmiştir. Muhterem üstat İzmirli İsmâil Hakkı *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* namındaki kıymetli bir eserinde *Esne'l-metâlib*, *Tezkiretü'l-mevzûât*, *Temyüzü't-tayyib*’den naklen, “Bu hadis sahih değildir” diyor. Fakat İbn Hacer el-Heytemî, İbnü'l-Cevzî'nin mevzuat meyanında zikretmesini isâet addederek pek olsa bu hadis garîbdir. Bir mevzide bir râvi ile rivayet edilmiştir diyor. Sübkî de, muhaddisnin bi-hasebî't-turuk münker addetmesinden metn-i hadîs de reddedilmiş olmaz. Fukaha pekâlâ onunla amel edebilir. Fukahanın münkerdir dediği hadis, mevzû olan hadis diye müdafaa ediyor.

İbn Âbidîn merhum da, “Gerek *Lübâb*’ın gerek *Feth* ile *Şerh-i Muhtâr*’ın ibarelerinden¹ müstefâd olan mâna, malî kudret ve vüsati olanlar için ziyaretin vaz’-ı şer’îsi vücûba yakın bir hükümdür” diyor.²

Kâdî İyâz da *Şifâ*’sında ziyâret-i Nebî aleyhisselâma dair açtığı bir faslında bu ziyaret sünnetini ve bu babdaki icmâi İshak b. Râhûye lisanından şöyle anlatıyor: Sadr-ı İslâm’dan beri Beytullah’ı ziyaret ve haceden her müminin ya hacdan evvel veya sonra Medîne-i Münevvere’ye gelerek mescid-i saâdette namaz kılması ve Ravza-i Mutahhara’yı, minber-i şerifi, kabr-i saâdeti görüp karîrül-ayn olması müslümanlar arasında câri olagelen bir sünnettir. Resûl-i Ekrem’in mescid-i saâdette oturduğu yeri yanında namaz kıldığı üstüvâneleri, mübarek elinin dokunduğu, kadem-i saâdetinin çiğnediği şerefli mevâzı, istinat buyurdukları ve hâl-i istinâdda Hazret-i Cibrîl’in kendilerine vahiy tebliğ ettiği direği görmekle teberrük edilegelmiştir. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmı ziyarete tebaan da sahâbeden ve eimme-i müslimînin birçoğunun meşâhid-i mübârekeleri ziyaret edilmiştir.

ZİYARETİN EFDAL-İ EVKÂTİ

Kabr-i saâdetin kabl’l-hac mı, yoksa ba’d’l-hac mı ziyaret edilmesi de tetkik edilmiştir. İmam Hasan’ın Ebû Hanîfe rahimehullahtan rivayetine göre eğer hac, farz olarak eda edilmekte ise en güzel hareket, ibtida hacetmek sonra da merkad-i Nebî aleyhisselâmı ziyaret eylemektir. Maamafih ibtidâ ziyaret edilip de sonra efâl-i hacca başlanması da câizdir. Bu cevaz, Medîne-i Münevvere’nin hacının yol uğrağı bulunmamasıyla meşruttur. Eğer Şam ve Suriye halkı gibi Medîne-i Münevvere kendileri için yol uğrağı bulunursa, şüphesiz bunlar için ibtidâ merkad-i şerifi ziyaret ederek edâ-i hacca başlanması lâzımdır. Bu vaziyette ziyaretin tehiri, sahibinin kasâvetini, katı yürekli olduğunu iş’âr eder.³

Kabr-i saâdeti ziyarete niyet eden kimsenin mescid-i şerifi ziyarete niyet etmesini de fukaha tetkik edip niyet edilmelidir demişlerdir. Fakat İbnü’l-Hümâm, “Bana kalırsa sallallahu aleyhi ve sellemin kabr-i saâdetini ziyarete niyet ederken bu niyeti, Mescid-i Nebevî

1 عبارة لباب المناسك لرحمة الله السندي هكذا: اعلم أن زيارة سيد المرسلين صلى الله عليه وسلم بإجماع المسلمين من أعظم القربات وأفضل الطاعات وانجح المساعي لنيل الدرجات قريبة من درجة الواجبات. وقال العلامة منلا علي القاري في شرحه: بل قيل أنها من الواجبات لمن له وسعة (في صحيفة 273)

2 İbn Hacer el-Heytemî *el-Cevherü’l-münazzam*’ında hücre-i saâdeti ziyaretin meşruiyetine meâlî bervech-i âtfi âyet-i kerîme ile istidlâl etmiştir: “*Günahkâr insanlar, irtikâb-ı mâsiyetle nefislerine zulmettiklerinde tövbekâr olup Cenâb-ı Hakk’a istiğfar ederek ve resulüne arz-ı itizâr ile haklarında şefaati dileyerek sana gelselerdi, elbette Cenâb-ı Hakk’ın tövbelerini kabul ve rahmet ile muamele edeceğini bilmiş olurlardı.*”*

* وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا {en-Nisâ, 4/64.}

Gerçi bu âyet-i kerîme Resûl-i Ekrem’i ziyaret edip huzûr-ı saâdetinde Cenâb-ı Hakk’a istiğfar ve kendisinin şefaati talep edilmesine terğibi mütezammındır ve ümem-i sâlifeden iki muayyen kavim hakkında nâzil olmuşsa da bu vasıfta bulunan her ferдин kendi peygamberine istişfâ’ ve Cenâb-ı Hakk’a istiğfar için müracaat etmesine umumi bir illet ve sebeple şâmil olabilir.

Fakat âyet-i kerîme, Resûl-i Ekrem’i yalnız hâl-i hayatında ziyaret ve istişfâ delâlet eder. Kabr-i saâdeti ziyarete delâletten kasırdır. Bu cihetle diğeri ashâb-ı menâsik istidlâl etmemişlerdir.

3 المسلك المتقسط: ص 383

ziyareti niyetinden ayırmalıdır. Kabr-i saâdeti ziyarete varılınca, mescid-i şerifi ziyaret de hâsıl olacağı tabiidir” diyor ve niyet edilirken kabr-i saâdet ziyaretini, mescid-i şerif ziyaretinden tecrit etmekte Resûl-i Ekrem’i daha ziyâde tâzim ve tebcil bulunduğunu iddia ve şu hadîs-i şerif ile isbât-ı müddeâ ediyor: Resûl-i Ekrem efendimiz *من جاءني زائرا لا تعمله حاجة* *Kim ki beni ziyaretten başka gönlünde hiçbir emel ve arzu hâkim olmayarak beni ziyarete gelirse, kıyamet gününde elbette ona şefaâtçi olurum”¹* buyurmuştur ve kendisini ziyaretin hiçbir hâcet ile şâibedar edilmemesini tâlim eylemiştir. Bu arzû-yı Muhammedî’yi tamamıyla tahakkuk ettirmek içindir ki, vâris-i irfân-ı Muhammedî olan Mevlânâ Câmi’nin hac seferinde merkad-i saâdet ziyaretini hacdan ayırdığını ve kabr-i şerifi ayrı bir zamanda ziyaret ettiğini Rahmetî nakletmiştir.²

Ziyâret-i Nebî aleyhisselâmın bu meşruiyeti müslüman kadınlarına da şâmil bir müsaade midir, yoksa kadınların ziyaretinde kerahet var mıdır? Bu cihet de tetkik edilmiştir. Hanefî mezhebinin Kerhî’den ve diğer fukahadan menkul olan en sahih kavline göre, ziyâret-i Nebî aleyhisselâm kadınlar için de müstehaptır. Çünkü ziyâret-i kubûr hakkındaki ruhsat, erkekler ve kadınlar hakkında mutlak olarak vârit olmuştur. Bu ıtlakın, kabr-i saâdeti ziyarete de evleviyetle şümulü olduğu kabul edilmiştir. Bazı ulemâ da kadınların ziyaretlerini ol babda tasrih ve tayin ettikleri bazı şerâit dairesinde kabul etmişlerdir.

Şeyhülislâm İbn Teymiyye’nin kabr-i saâdeti ziyaretten meni rivayeti doğru mudur? Kabr-i Nebî aleyhisselâm ziyaretinden her nerede bahsedilirse, muhakkak orada İbn Teymiyye’ye muhalefet isnadıyla başlayan uzun bir cidal ve münakaşa zemini göz önünde canlanır. Biz eserimizde bunun bir tarihini yazacak ve münakaşa edilen bu mesâilin teşrih ve muhakemesiyle meşgul olacak değiliz. Büyük bir İslâm mütefekkeri olan İbn Teymiyye’nin ilmî ve intikâdî bir terceme-i hâlini tahşiye etmekle iktifa ediyoruz.³ Biz

1 {İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, II, 627; Taberânî, *el-Evsat*, V, 16, no: 4546.}

2 *Reddül-muhtâr*, II, 303.

3 İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî ve el-Hanbelî’dir. Yedinci derecedeki cediti Tebuk’ta Teym kabilesine mensup bir câriye dolayısıyla bu lakapla yâdedilmiştir. Teymiyye’ye kadar silsile-i nesebini teşkil eden ecdadının hepsi ilim ile iştihar etmiş kimselerdir. Bu cihetle Ahmed b. Teymiyye ecdadından mevrûs zengin bir kütüphaneye mâlikti. Vefatında veresi tarafından bu metrûkât-ı ilmiye senelerce satılmış, bir türlü bitirilememiştir. 661 tarihinde Harran’da doğan İbn Teymiyye, Tatar istilâsı üzerine pederiyle Şam’a gelerek orada neşet etmiştir. Pederinden fıkıh ve usul-i fıkıh okumuş ve Şemseddin, Zeynüddîn-i Sencâ, Muhammed b. Asâkir gibi zevattan hadis ahzetmiştir. Şüyûhunun adedi 200’ü müteccâviz olduğu haber veriliyor. *Kütüb-i Sitte* ve *Mesânîd*’i mükerreren okumuştur. *Kitâb-ı Sibeveyhi*’yi hem okumuş hem tenkit etmiştir. Tefsirde, ferâizde, hesap ve cebir gibi ulûm-i ri’yâziyyede, kelâm ve felsefede müntehâ-yi kemâle vâsıl olmuştur. Zekâsı, kuvve-i hâfızası, talâkat-i beyânî cihetiyle fitratın bir harikası idi. Mahfûzât-ı ilmiyesini asla unutmak bilmeyen bu zekâ numunesinin bu mahfûzatını, tam zamanında ve yerli yerinde talâkatla sarf ve sevkettiğini Hâfız Zehebî hayranlıkla yâdeder. Yirmi yaşına varmadan tederîs ve iftâya başlamıştı. Menkul ve ma’kûlde, selef ve halefin mezâhibine vukufta misli görülmemiş bir seviyede idi. Tefsire, hadise, fıkha, usule dair eserlerinin ve fırak-ı dâlle hakkındaki reddiyelerinin, mesâil-i müşkileyi hall için yazdığı risâlelerinin adedi 300’e bâliğ olmuştur. Zehebî ise, “Zamanımızda görülebilen telifatının 500’e bâliğ olduğu istibâd edilmemelidir” diyor. Bervech-i âti eserler, şeyhin telifatı cümlesindedir: *Teâruzül-akl ve’n-nakl* ki dört cilttir. *Cevâb-ı*

Sahîh ise nasârâyı redde dair olup bu da dört cilttir. *Akîde-i İsfahânî* bir cilttir. Felâsifeyi redde dair eseri dört cilttir. Birer ciltten ibaret olan *İsbât-ı Meâd*, İbn Sînâ'yı red, *Sübûtu Nübüvvet*, *İsbât-ı Sıfat*, *Kitâbü'l-Arş*, *Ref'u'l-melâm*, şeyh-i Şîa Ebû Mansûr b. Mutahhar'ı red için yazdığı *er-Red ale'l-İmâmîyye* ki, iki büyük ciltten ibarettir. Kaderiyye'yi, Hulûliyye ve İttihâdiyye'yi reddiyesi, fezâil-i Ebû Bekir ve Ömer'e dair eseri, eimme-i erbaayı tafidîli, dört ciltten ibaret olan *Umde şerhi*, *Dürretü'l-mudîyye*, *Menâsik-i Kübrâ ve Suğra*, *Kitâb-ı Talâk*, *es-Sârimül-meslûl alâ men' sebbe'r-resûl*, *Halk-ı Efâl*, *Risâle-i Bağdâdiyye*, *Tuhfe-i Irâkiyye*, *İslâhü'r-râi ve'r-raiyye*, *Red alâ te'sîsî't-takdîs li'r-Râzî* yedi cilt, *Red ale'l-mantık*, *Kitâbü'l-Furkân*, *Kitâbü'l-İstikâme* iki cilt, *Minhâcü's-sünne*.

İbn Teymiyye'nin birbirinden müstesna bir güzelliği bulunan bu eserleri içinde en şaheseri *Minhâcü's-sünne*'sidir. Müşârûn ileyh bu eserini, Şeyhü'r-Revâfız İbn Mutahhar'ın *Minhâcü'l-kerâme*'sine karşı yazmıştı. İmâmeti ispat maksadıyla yazılan ve Şîa arasında yüksek bir kıymeti haiz bulunan bu eserde tarîk-ı haktan nasıl udûl edildiğini İbn Teymiyye *Minhâcü's-sünne*'sinde birer birer göstererek *Minhâcü'l-kerâme*'nin altını üstüne getirmiş ve Şîa âlemini hayret içinde bırakmıştır. Bu mevzuda bu derece muvaffakiyetli bir eser, ne ondan evvel yazılmıştır ne de sonra yazılmak müyesser olmuştur ve yazılamaz da. Bu eseri ile İbn Teymiyye, ehl-i sünnet âleminde "şeyhülislâm" unvan-ı fâhîrine bihakkın kesb-i istihkak etmiş bulunuyordu. Nasıl ki bî-emân husamâsından olan Hâfız İbn Sübkî bile şeyhülislâmın bu eserindeki muvaffakiyetini bir mektupla Hâfız Zehebî'ye bildirmek kadirşinaslığında bulunmuştur. Ne gariptir ki, aradan iki buçuk asır kadar uzun bir zaman geçtikten sonra İbn Hacer el-Heytemî gelmiş, sâika-i ihtirasla İbn Teymiyye'ye şeyhülislâm denilmesinin mücib-i küfür olduğunu ilân etmiştir. Gerçi bu kör silâh-ı tekfir daha evvel de kullanılmıştı. Fakat Seyyid Safiyyüddin'in *el-Kavlü'l-celî*'sinde bir sûret-i mutâlaagüzârımız olan allâme Bedreddin el-Aynî'nin gayetle belîğ bir mektubu üzerine bu kör silâh artık bütün bütün kesmez bir hale geldi zannediliyordu. Allâme Aynî, "Şeyhi tekfir edenler, bi-hakkın kâfirdir" diyordu. Mâlikî Şeyhi Bisâtî de, "Bu tekfir sözü, işitenlerin tüylerini ürpertecek şekilde çirkin, şeytanı güldürecek derecede iblisâne ve mücib-i handedir" demişti. Ne yazık ki, bu paslı silâh-ı tekfir zaman zaman ortaya çıkarılmış ve koca bir din ulusunun aleyhinde kullanılmaya çalışılmıştır.

8. karn-ı hicrîde cereyan eden bu İbn Teymiyye bahis ve cidalinin muhâcimleri başında, o devrin ricâlinde Hâfız Sübkî ile (ö. 756) oğlu Tâceddin es-Sübkî (ö. 776), İzzeddin Muhammed İbn Cemâa (ö. 766), müfessir Ebû Hayyân (ö. 745) görülür. Müdafiler ise bunlardan mâada ehl-i ilimdir. Bu safın başında da İbn Kayyim (ö. 751), Zehebî (ö. 748), İbn Keşîr (ö. 774), Muhammed b. Kudâme ile (ö. 774) Ahmed b. Kudâme (ö. 771), Muhammed b. Müflih (ö. 763) gibi şeyhin güzîde tilmizleri ve o devrin hâfız-ı hadîsleri bulunmaktadır. Bunları da İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852), Bedreddin el-Aynî (ö. 855), Süyûtî (ö. 911) gibi huffâz-ı ehâdis takip etmişlerdir. Daha sonra İbrâhim Şehâbeddin eş-Şehrezûrî (ö. 1101), Ali el-Kârî (ö. 1014), Âlûsî (ö. 1170), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176), Şevkânî (ö. 1250), Sıddîk Hasan Han (tevellüdü 1148) gibi silsile-i muhaddisîn takip etmiştir. Muhâcimler, te'vilcilerdir. Müdafiler de selef mesleğini iltizam eden tefvîzcilerdir. Vesîle-i tecâvüz olan meseleler de başlıca şedd-i rahlin hürmeti, talâk, arş, sıfat mesâilidir. Fakat muhalifleri asıl hücumu sevkeden sebepler, *Cilâü'l-ayneyn*'de naklolunduğu veçhile, dâ-i muâsara, şöret-i kâzibe, akîde muhalefeti, Muhyiddin İbnü'l-Arabî gayretidir. Tarihi tetebbuatımızı daha ileri götürürsek bunun vaktiyle ehl-i hadîs ile kelâmcılar ve daha evvel selef ile Mu'tezile arasında ve daha ilmî bir şekilde cereyan ettiğini görürüz. Bunlar, o ihtilâfların nâhoş birer zeyli olmaktan başka bir şey değildir. Din müessesesi, bütün ilhamını nastan alan bir vaz'-ı ilâhîdir. Nas üzerinde aklın müdahalesini ve hâkimiyetini kabul etmek, dini teşehhî ile vaz'-ı aslısından uzaklaştırılmaktadır. Bu âlî ve ilâhî müessese, beşeriyeti hayr ü saadete sevk etmek hususundaki kudret ve kabiliyetini münhasıran nastan mülhem olarak göstermiştir. Bu cihetle eslâf-ı izâmımız aklın müdahalesi ile nassî te'vile lüzum görmemişler, Cenâb-ı Hakk'ı, bilumum sıfât-ı beşeriyye ve levâzım-ı mümkineden tenzih ederek nusûsun ifade ettiği hakikatleri aynen kabul ve bu mansûs hakikatlerin keyfiyetlerini tayinden, mümkinat üzerinde meşhûd olan emsâl-i fânîyesiyle mukayeseden be-gayet içtinap edip bunların ilmîni sahibine bırakmışlardır. İşte bu yol, dini safvet-i asliyyesinde muhafaza eden selef yoludur. İlmiyle, mekârim-i ahlâkiyla beşeriyete fazilet enmüzeci olan eimme-i selefimiz hep bu yolda yürüyerek yetmişler ve milyonlarca ashâb-ı istidâd ve ihlâsın vesîle-i irşâdî olmuşlardır. Tevhîd-i bârî için, tenzih-i sübhânî için cedelî ve skolastik nazariyat ile uğraşmak, şimdiye kadar ne bir müstershîdî irşad, ne de bir

muânidi ilzam etmiştir. Hem de şâriin nassı üzerinde insanların tasarrufa ve daha doğrusu akıl hocalığı etmeye ne hakkı vardır.

Asr-ı hâzırda bu nevi kelâmî münakaşalar dini zaafa uğratmaktan başka bir şey ifade etmez. Dinimiz yalnız Kur'an'ın, hadisin, siyer ve fıkıhın kavâid-i erbaası üzerinde ihtişamını göstermiştir. Bugün din müşşidlerine terettüp eden vazife, bu yolda maâlîyât-ı İslâmiyye'yi telkin etmek ve eslâfımızdan canlı fazilet numuneleri göstermektir.

Şeyhülislâmın terceme-i hâli arasına bilistitrâd karışmış olan şu mütalaalarım nihayet vererek İbn Teymiyye'nin bülend pâye-i ilmîsine karşı Zehebî ile İbn Dakikül'îd'in hayranlıklarını işâr eden yazıları arasındaki şu müstesna iki vecizeyi kârilerime arz ederek maksada avdet ediyorum. Bütün tabakat kitaplarında mesel-i sâir olarak bildirildiğine göre Zehebî diyor ki: Rükün ile makam arasında Allah'a yemin ederek, "İbn Teymiyye'nin nazîrini ne ben şu gözlerimle gördüm ne de İbn Teymiyye'nin kendisi bir eşini görmüştür" desem asla yeminimde hânis olmam. Ben de derim ki: "Hâfız Zehebî gibi ehl-i intikâdan bir zatın şu samimi takdiri derecesinde insana itimat ve emniyet telkin eden kuvvetli bir şehâdet, ilm-i dirâyet tedvin edileli kaydedilmemiştir" diye insan yemin etse hânis olmaz.

İbnü'l-İmâd'ın *Şezerâtü'z-zeheb*'de nakline göre İbn Dakikül'îd'den İbn Teymiyye ile içtimâından sonra,

— "Şeyhi nasıl gördünüz?" diye sorulmuş, İbn Dakikül'îd cevaben,

— "İbn Teymiyye'nin önünden ilim, (sinema şeridi gibi) geçiyordu. O istediğini oradan alıyor, istemediğini bırakıyordu" demiştir. Sonra İbn Dakikül'îd'dan,

— "Niçin münazara etmediniz?" diye sorulmuş, buna da,

— "O bir hatip idi, sözü çok seviyordu. Ben de sükûtu çok severim" diye cevap vermiştir.

Bu şeyh-i Hanbelî hakkındaki şu yazılarım, onun binlerce menâkıbının binde birisi değildir. Yukarıda İbn Kayyim'den başlayarak Siddîk Han'a kadar isimlerini saydığım ve sayamayıp da bıraktığım birçok huffâz-ı muhaddisîn ve fukaha taraflarından bu hususta müstakil eserler yazılmıştır. Âlûsîzâde Nûman Hayreddin'in *Cilâül-ayneyn*'i bunları kendisinde toplamış olan cemiyetli bir eserdir. Bu terceme-i hâlde bizim de başlıca me hazımızdır. Daha ziyade izahat almak isteyen ashâb-ı mütâlaaya bu çok kıymetli eseri tavsiye ederiz.

Hâtemü'l-enbiyânın tebligat ve hayât-ı seniyyelerine, kurûnu selâse ricâlî ile eimme-i selevin müctehedât-ı ilmiyyelerine yakından ve sahih olarak vâkıf olmak isteyen her fıkıh ve hadis müntesibinin İbn Teymiyye ile tilmizi İbn Kayyim'in kitaplarından zevkyâb ve bunların fezâil-i âliyelerine meftun olmaması mümkün değildir.

İbn Teymiyye'nin bir kusuru varsa, o da bu Şeyh-i Harrânî'nin kanaatinde pek müfrit ve tebliğinde pek müteheyyc olmasıdır. Beyaz bir sima üzerine dökülüp kulaklarından aşağı, geniş omuzları üzerine sarkan siyah saçlarının arasındaki parlak iki gözü, iki lisan kadar belâgatla heyecan ifade ederdi. Bu mühîb vaziyetini, cehîrû's-savt olması artırıyor. Âteşin bir zekâ ile birlikte ilme ve mefkûreye şiddetle bağlılık da onun vicdanî seciyesini teşkil etmişti. Bu uğurda, dost, düşman tanımaz, hatıra gönüle bakmazdı. İbn Teymiyye'ye izhâr-ı husûmet eden Sübkî ve Ebû Hayyân gibi muhaddisler ve müfessirler hep şeyhülislâmın bu halinden müteessir olarak muhalif cephe almışlardı.

Zehebî'nin, Askalânî'nin rivayetlerine göre Ebû Hayyân gibi bir edip, bir müfessir, kendisini kasideler inşâd ederek methüsenâ edip dururken Sibeveyhi aleyhinde bulunarak darılmış ve esnâ-yi münâzarada Ebû Hayyân'a, "Sen bilmezsin! Sibeveyhi, kitabının seksen yerinde hata etmiştir. O, ne nahvin peygamberidir ne de bir şahs-ı mâsumdur" diyerek araları açılmıştır. Ebû Hayyân da gerek tefsirinde gerek diğer eserlerinde tabii İbn Teymiyye'nin aleyhinde bulunmuştur.

Bu Hanbelî imamının bu halini Hâfız İbn Sübkî hakkında da bir sebep olarak kabul edebiliriz. İbn Müflih'in *Tabakât*'ından naklen *Cilâül-ayneyn*'de Sübkî'nin Zehebî'ye yazdığı bir mektubunu görüyoruz ki, bunda Sübkî, İbn Teymiyye'nin müstesna mevki-i ilmîsini, zühd ü takvâsını yâdederek onu göklere çıkarıyor. Fakat İbn Teymiyye'nin taşkınlığı, rivayet ve dirayetin bu büyük âlimini de gücendiriyor. En sonu bunun müracaatı üzerine hapsediliyor. Müfessir Âlûsî de *Risâle-i İ'tikâdiyye*'sinde İbn Teymiyye'nin bütün âsârını mütalaa ettiğini lisân-ı takdîr ve tebcîl ile yâdettikten sonra onun taşkınlığının kendisini hâpishânelere sürüklediği kanaatini izhar ediyor.

Bu İbn Teymiyye vekâyii 8. karn-ı hicrînin birinci nisfında cereyan etmişti. Bu yarım asır, gerek İslâm

burada yalnız yukarıda irat ettiğimiz bir suale sıhhat ve isabetle cevap verebilmek ve İbn Teymiyye'nin esas itibariyle ziyaret aleyhinde bulunmadığını göstermek için şuradan buradan delil ve şahit aramaya lüzum görmeksizin doğrudan doğruya bu büyük İslâm hatip ve mütefekkirinin kendi eserlerini mütalaa etmeyi muvâfık bulduk. Bunun için de bu mevzuun iki mühim eseri olan *Kitâbü'l-Menâsik*'i ile şedd-i rahl hadisine dair yazdığı bir risâlesini intihab ettik. O devrin geçmesiyle bir türlü kapanmayan bu bahis ve cidalin hakiki çehresini göstermekle beraber akdem ve eşref-i vezâifimiz olan ziyâret-i

ilimleri, İslâm tarihi gerek Türk tarihi bakımından pek mühim ve girift vekâyii ihtiva etmektedir. O girdibâd-ı hâdisât arasından sâhib-i tercemeye ait olan ve onun kerem-i tab'ını ve ulüvvü cenabını gösteren bir hadiseyi de seçip bildirmek isterim:

Bu asrın başlangıcında tahta geçerek ve tekallübât-ı zamân ile üç defa inip çıkarak cem'an kırk üç sene Mısır ve Şam üzerinde saltanat süren ve ilme, medeniyete ve Haremeyn-i Muhteremeyn'in imarına pek büyük hizmetleri dokunan el-Melikü'n-Nâsır Kalavun ile bunun Şam emîri olan Baybars Çaşnigîr'in hükümlerinde oldukları görülür.

Baybars Çaşnigîr, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin şiddetli muhibbi idi. İbn Teymiyye ise Muhyiddin'in efkârını, âsârını mev'izalarıyla, yazılarıyla tenkit ediyordu. Bu âteşin hitabeleriyle halkın pek ziyade teveccühünü kazanan İbn Teymiyye'nin bu müstesna mevkiini çekemeyen Nasr-ı Müncî gibi birtakım muhteris Şam ulemâsı Emîr Çaşnigîr'i tahrik ederek İbn Teymiyye aleyhinde Nâsır Kalavun'a şikâyet ve 705 tarihinde Mısır'a celb ve hapsedtirmişlerdi. Fakat el-Melikü'n-Nâsır çok geçmeden İbn Teymiyye'nin dehâ-yı ilmîsini anlayarak onu itlak ve izâz eylemiştir.

Bu sırada Nasr-ı Müncî ve emsalinin Nâsır Kalavun aleyhine ve Baybars lehine hareket etmeleri üzerine el-Melikü'n-Nâsır saltanattan istifa edip Şam'a gelmiş, Baybars da Mısır'a gidip saltanat tahtına geçmiş bulunuyordu. Fakat aradan bir sene geçmeden halkın son derece mergubu olan müstâfi el-Melikü'n-Nâsır tekrar tahta geçirilmiş ve Çaşnigîr katledilmiştir ve ilk iş olarak şeyhülislâm Mısır'a davet olunmuştur. Bu muhteşem Mısır sarayında sultan ile İbn Teymiyye arasında cereyan eden ve üstadın ulüvv ü cenâbını gösteren bir muhavereyi İbn Kesîr tarihinde şöyle bildiriyor:

el-Melikü'n-Nâsır,

— “Üstâ! Beni istifaya mecbur, seni de daima bîhuzur eden bu Nasr-ı Müncî ile arkadaşlarını idam edeceğim, siz ne dersiniz?” diye sormuş. İbn Teymiyye cevaben,

— “Hayır, bunu yapmayınız. Bunlar âlim ve dânişmend kimselerdir. Bunları öldürürsen bir daha bunlar kadar yüksek ilim adamları bulamazsınız. Nesl-i ilmî munkatı' olur. Siz, bunları affediniz. Bana gelince, beni rencide edenlere karşı hakkımı helâl ediyorum. Kimseden intikam almaya heveskâr değilim. Bunlar, Allah'a ve resulüne karşı kusur etmişlerdir. Onun cezasını da Allah verir” diyerek muhaliflerini mevt-i muhakkaktan kurtarmıştır.

Vaktiyle İbn Teymiyye aleyhinde icrâ-yı faaliyet edenlerden İbn Mahlûf şöyle demiştir: “Ben İbn Teymiyye kadar sâhib-i kerem bir kimse görmedim. Biz onu öldürtmek istedik, fırsat bulup muvaffak olmadık. Halbuki o, fırsat buldu. Fakat bizi sıyânet edip muhakkak olan bir ölümden kurtardı.”

Bundan sonra İbn Teymiyye Şam'a gelmiş, 719 tarihinde talâk meselesi ortaya konulmuş, 721'de de kabr-i Nebî aleyhisselâmi ziyaretten men'e dair bir iddia ile hapsedilmiş ve bu hapis, vefatına kadar devam etmiştir (bu mâlûmat, İbn Kesîr'in *Târîh*'i ile İbn Hacer el-Askalânî'nin *Dürrer-i Kâmine*'sinden hulâsa edilmiştir).

İbn Teymiyye büyük bir Türk Emîri Mahmud Gâzân gibi, Mısır Sultanı Nâsır Kalavun gibi bütün İslâm mülûk ve ümerâsının mazhar-ı ihtirâmı bulunduğu halde yalnız Şam ümerâsı tarafından mükerreren hapsedilmesi ve nihayet 728 tarihinde hapisanede terk-i hayât etmesi, bu âteşpâre-i zekâ ve iradenin ele avuca sığmaz bir halde bulunmasından dolayıdır. Nasıl ki, vefatında halk kadar, hükümet de bu ilim ışığının sönmesine acıyarak cenazesinin büyük bir ihtifal ile kaldırılmasına müsaade etmiş, binlerce cemaat tarafından üç nöbet cenaze namazı kılınmıştır (rahmetullahi aleyh).

Nebî aleyhisselâmın âdâbına dair en sahih mâlûmat vermiş bulunacağız. Aynı zamanda bu bahsi, menâsik mevzuunun en muteber ve mevsuk bir kitabı olan *Lübâbü'l-menâsik* ve *Şerhu Ali el-Kârî* ile takip ve tevsik ediyoruz.

İbn Teymiyye, *Menâsik*'inin, mescid-i şerif ile hücre-i saâdet ziyaretine tahsis ettiği bir faslında diyor ki: Medîne-i Münevvere'ye gelen her mümin ibtidâ Mescid-i Nebî aleyhisselâma gitmelidir ve mescide girince ibtidâ namaz kılmalıdır. Çünkü burada kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere diğer mescidlerde kılınan bin namazdan hayırlıdır. Namaz ve ibadet için hiçbir mescide şedd-i râhil edilmez. Yalnız Mescid-i Nebî aleyhisselâma, Mescid-i Harâm'a Mescid-i Aksâ'ya sefer edilir. Ebû Hüreyre ile Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhümâdan *Sahîhayn*'da sabit olan budur.¹ Bu haberler başka tariklerle de rivayet edilmiştir. Mescid-i Nebî aleyhisselâmın hududu bugünkü sahasından çok küçüktü. Mekke'deki Mescid-i Harâm da böyle idi. Muahharan Hulefâ-yi Râşidîn ve onlardan sonra gelen hulefâ ve selâtîn taraflarından tevsi' edilmiştir. Bu ziyade kılınan saha da her veçhile Asr-ı saâdet'teki mescid hükmünü haizdir.²

Namaz kıldıktan sonra zâir, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme teveccüh edip selâm verir. Sonra da sâhibeyni Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümâya selâm verir. Ebû Dâvûd'un ve daha başka eimme-i hadîsin rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *"Bir kimse bana selâm verince, muhakkak Cenâb-ı Hak bana ruhumu iade eder, ben de o kimsenin selâmını reddederek karşılarım"* buyurmuştur.³

1 Ebû Hüreyre hadisi 604 numara ile izah etmekte bulunduğumuz hadistir. Ebû Saîd el-Hudrî'den mervî olan hadis de izahımızda tercüme edilmişti.

2 Mescid-i Saâdet'e girildiğinde kılınan bu namaz, tahiyetü'l-mesciddir. İbtidâ namaz kılınmakla hakkullah, hakk-ı Resûlullah'a tâzimen takdim edilmiş olur. Bu tahiyetü'l-mescidi Resûl-i Ekrem'in mihrabı yanında kılmak, bu mümkün olmazsa minber ve mihraba yakın bir mahalde, bu da mümkün olmazsa Ravza'da ve daha sonra Resûl-i Ekrem zamanındaki mescid sahasının bir tarafında kılmak efdaldır. Buna da muvaffak olamayanlar mescidin tevsi' edilen aksamında kılarlar (*Lübâbü'l-menâsik* ve şerhi, s. 287).

3 قال النبي صلى الله عليه وسلم: ما من أحد يسلم علي إلا رد الله علي روحي حتى أرد عليه السلام (رواه أبو داود عن أبي هريرة رضي الله عنه) {D2041 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96, 97.}

İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*'da Resûl-i Ekrem'in ruhunun beden-i mübâreklerine ba'de'l-vefât redd ü iade buyurulması keyfiyetini şöyle izah ediyor: Enbiyâ-i kirâmın ruhları bedenlerinden mufârekat ettikten sonra a'lâ-yi illiyyinde karar kılar. Resûl-i Ekrem efendimizin vefatı sırasında اللهم ألقني بالرفيق الأعلى "Ya rab! Beni refîk-i a'lâya ilhak eyle!" {*Zâdü'l-Meâd*'da tesbit edilemeyen rivayet için bkz: T3496 Tirmizî, Daavât, 76. Kaynakta hadisin metni şu şekildedir: اللهم اغفر لي وارحمني وألحقني بالرفيق الأعلى} diye vuslatını temenni buyurduğu refîk-i a'lâ, makâm-ı illiyyindeki ervâh-ı Enbiyâ aleyhimüs-selâmdır. Enbiyâ-i kirâm ruhlarının mevt ile bedenlerine taalluku kesilmiş değildir. Nasıl ki Resûl-i Ekrem, mi'rac gecesi Hazret-i Mûsâ'yı kabrinde namaz kılar görmüştü. Altıncı kat semaya vardığında Mûsâ aleyhisselâmı burada da bulmuştu. Halbuki Mûsâ, Cenâb-ı Peygamber'le mi'rac etmemişti. İşte bu hadise, enbiya ruhlarının bedenlerine devâm-ı taallukunun açık bir misalidir. Hazret-i Âişe ve Muâviye radiyallahu anhümâdan rivayetlerinde mi'racın ruhî olduğuna göre, İsrâ gecesi Resûl-i Ekrem'in ruh-ı saâdetlerinin ba'de'l-urûc beden-i mübâreklerine avdet edene kadar taalluku kesilmemişti. Bunun gibi Resûl-i Zîşân'ın vefatı üzerine a'lâ-yi illiyyîne giden rûh-ı saâdetlerinin beden-i mübârekleri üzerindeki işrak ve işrâfı devam etmektedir. A'lâ-yi illiyyîn, rûh-ı saâdetlerinin makamı, hücre-i saâdet de beden-i mübâreklerinin makarıdır. Güneşin ziyasının bütün mevcûdât-ı kevnîyeyi ziyalandırıldığı gibi seyyid-i enbiyâ efendimizin ruhu da

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ da mescid-i saâdete girdiğinde, “es-Selâmü aleyke yâ Resûlellah! es-Selâmü aleyke yâ Ebâ Bekir! es-Selâmü aleyke yâ ebetî!” demek, sonra geri dönmek itiyadında idi. Bütün ashâb-ı kirâm da bu veçhile selâm vermişlerdir.

Bundan sonra İbn Teymiyye, *Menâsik*'inde Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme selâm verilirken hücre-i saâdetin istikbal edilip kibleye arka verilmesini öğretiyor ve ziyaretin bu de'bi; Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel hazerâtı gibi ekser ulemânın mezhebi olduğunu ve İmam Ebû Hanîfe'ye göre, bilakis kiblenin istikbal edilmesini ve Ebû Hanîfe'nin bazı ashabına göre de eimme-i selâsenin ictihadı veçhile hücre-i saâdetin istikbal edileceğini bildiriyor.

Yalnız şeyhin burada İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebi hakkında verdiği mâlûmat muhtâc-ı îzâhtır. Bu babda bir Hanefî ile bir Şâfiî muhakkikinın İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebini nasıl izah ettiklerini dinleyelim. Ali el-Kârî *Meslek-i Mütakasıt*'ta, İbn Hacer el-Heytemî de *Cevher-i Münezzam*'ında şöyle izah ediyorlar: Ebû'l-Leys gibi bazı meşâyih-i Hanefiyye ve buna tebaiyyetle Kirmânî ve Serûcî¹ gibi bazı zevat, esnâ-yı ziyârette kiblenin istikbal edilmesini, İmam Ebû Hanîfe'den İmam Hasan'ın bir rivayetine istinat ederek bildirmişlerdir. Fakat muhakkik İbnü'l-Hümâm, “Ebû'l-Leys'in bu rivayeti merduddur. Çünkü İmam Ebû Hanîfe *Müsned*'inde İbn Ömer radiyallahu anhümâdan ziyaret esnasında hücrenin istikbali mesnûn olduğunu rivayet etmiştir” diyor. İbnü'l-Hümâm'ın bu müddeâsını, Abdullah b. Mübârek'in, Ebû Hanîfe'den işittiğini bildirdiği şu vâkia teyit etmektedir.

Ebû Hanîfe hazretleri demiştir ki: Ben Medine'de iken Eyyûb es-Sahtiyânî² Medine'ye gelmişti. Kendi kendime, “Tamam sırasıdır. Göreyim, şu mühim tâbiî siması hücre-i saâdeti nasıl ziyaret edecektir?” dedim. Ebû Eyyûb, arkasını kibleye vererek ve

bedenlerine işrak eylemektedir. Bu mübarek neşe ile kabir-i saâdete verilen selâmları reddeder. Binaenaleyh, “Allah, her selâm verildikçe ruhumu bedenime reddeder” demek, “Ruhumun bedenim üzerindeki taallukunu idâme eder” demektir. Yoksa bazılarının zannettiği gibi her selâm verdikçe rûh-ı saâdet reddolunur. Sonra kabzolunur demek değildir (*Zâdü'l-meâd*, I, 304).

1 [بالتفتح وضم الراء منسوب إلى سروج: وهو بلدة بنوحي حران (لب الباب)]

2 Eyyûb es-Sahtiyânî, Basra'da yetişen meşâhir-i huffâzdandır. Saîd b. Cübeyr'den, İbn Sîrîn'den ve daha bu tabakadaki ehl-i hadîsten rivayet etmiştir. Kendisinden de Şu'be, Ma'mer, iki Hammâd ile iki Süfyân ve İbn Uleyye gibi bir hayli eimme-i hadîsin rivayetleri vardır. Şu'be, sâhib-i tercemeyi “seyyidü'l-ulemâ” unvanıyla yâdedermiş. Zühd ü takvâsı ve sünnet-i seniyyeye şiddet-i ittibâ, rivayette adaleti hakkında pek çok nevâdir menkuldür. Kırk defa haccetmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin mülâkatı, bu haclardan birisinde olacaktır.

İbn Akîl, *Şemâil-i Zühhâd* namındaki eserinde Ebû Ya'mer'e muntehî olan bir senedle sâhib-i tercemenin hârika-i tabîat bir menkıbesini naklediyor. Ebû Ya'mer demiştir ki: Bir kere Mekke yolunda giderken kabile susuz kalmış ve büyük bir tehlike baş göstermişti. Eyyûb vaziyeti anlayınca bir daire çevirdi, dua etti. Oradan su nebean etmeye başladı. Bütün kabile halkı ve develeri kana kana içtikten sonra Eyyûb elini su çıkan mevziin üstünde yürüttü, orası hâl-i sâbıkına avdet etti.

Bu hadiseyi râviden nakleden Ebû Rebî' de diyor ki: Bunu Rey'de işitmişim. Basra'ya geldiğimde Basra'nın meşâhir-i eimmesinden Hammâd b. Zeyd'e hikâye ettim. O da cevaben, “Bunu ben de Eyyûb ile beraber o seferde bulunan ve hadiseyi bizzat müşahede eden Abdülvâhid b. Ziyâd'dan duydum” demiştir. Eyyûb 131 tarihinde altmış üç yaşında vefat etmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz*, I, 117).

vech-i saâdete teveccüh ederek bâki ve gayri mütebâki bir halde yani sessiz ağlayarak ziyaret etti. Bundan şu anlaşılmıştır ki, Hazret-i İmam Ebû Hanîfe bu meselede bir müddet mütereddit bulunmuşlar. Sonra ziyarette vech-i şerîf-i nebevîye teveccüh edilmesi müstehap olduğu ichtihadında karar kılmışlardır. Burada bu izahımıza nihayet vererek yine İbn Teymiyye'nin *Menâsik*'ine avdet ediyoruz:

İbn Teymiyye diyor ki: Ziyaretçi “es-Selâmü aleyke yâ Resûlellah! Yâ Nebiyyallah! Yâ Hîretallahi min halkih! Yâ Ekreme'l-halkı alâ rabbih! Yâ İmâme'l-müttakîn” (Ey Allah'ın resulü! Ey Allah'ın Nebîsi! Sana selâm ederim. Ey Allah'ın, mahlûkatı ve mevcûdatı arasından ıstıfa edip seçtiği peygamber-i zîşânı! Ey halkın Allah'ına karşı hısâl-i hamîde perverde eden en necib siması! Ey müttakilerin imamı! Senin huzûr-ı saâdetine selâm sunarım!) diye selâm verirse, bu da muvâfıktır. Bu âlî evsafın kâffesi, uğrunda babamı, anamı ve bütün varlığımı feda etmekten bir an bile çekinmediğim aziz peygamberimizin sıfât-ı âliyyesi cümlesindedir.¹

Resûl-i Ekrem'e selâm vermekle beraber salât etmek de doğrudur, mergubdur. Resûl-i Ekrem'e salât ve selâm, Allah Teâlâ'nın evâmiri cümlesindedir.²

Eimme-i fikh ve hadisin ittifakına göre, esnâ-yı ziyârette hücre-i saâdete karşı yalnız selâm verilir, hücre-i saâdete el sürülmez, takbîl edilmez, tavaf olunmaz, hücreye karşı namaz kılınmaz, hücreye karşı dua edilmez. Bu cihetler eimmenin ittifakıyla menhîdir. Kabr-i saâdetin yanında dua etmek bid'attır. Ashaptan hiçbirisi hücre huzurunda dua için tevakkuf etmemiştir.³

Bu babda *Lübâbü'l-menâsik* ile şerhinde şu izahatı görüyoruz: Ziyaretçi esnâ-yı ziyârette kabr-i saâdetin duvarına dokunmaz. Takbîl de etmez. Makâm-ı vakarda mess ü takbîl, hilâf-ı edeb olmakla beraber bazı erkân-ı Kâbe'nin havassındandır. Zâir, kabr-i saâdetin etrafında tavaf da etmez. Bu da Kâbe-i şerîfe'nin havassındandır. Hiçbir enbiya ve evliya kabrinin etrafı tavaf edilip dolaşılmaz. Bazı cehelenin böyle yaptığı taklid edilmemelidir. Vele ki bu avam, meşâyih ve ulemâ suretinde olsalar bile. Yine ziyaretçi kabr-i

1 Gerek *Lübâb*'da gerek sair menâsike dair eserlerde daha uzun selâm suretleri de mazbuttur. Ali el-Kârf *Lübâb* şerhinde şu meşhur rübâînin de selâma dahil edilmesini tavsiye ediyor:

يا خير من دفنت في التراب أعظمه فتاب من طيبهن القاع والأكم
نفسى الفداء لقررت أنت ساكنه فيه العفاف وفيه الجود والكرم

MÂNASI

“Ey şu mübarek toprak içine defnolunan nüfus-ı beşeriyenin hayırlısı olan Peygamberim! Sana arz-ı ta'zîm ederim. Bu merkad-i mübârekin nisbetinden, yeryüzünün bütün dağları, ovaları mutayyebdir. Muhterem Peygamberim! Senin sakin bulunduğun bu kabr-i şerife canım feda olsun! İffet ve nezahet cûd ü kerem hep bu kabrin içinde medfun ve mevcuttur.”

2 el-Ahzâb, 33/56. إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

3 İbn Teymiyye burada diyor ki: Halife Mansûr, hücre-i saâdet huzurunda dua ederken kibleyi mi yoksa hücreyi mi istikbal edeceğini yanında bulunan İmam Mâlik'ten sorduğu, onun da “Hücreyi istikbal ediniz” dediği suretindeki rivayetin aslı yoktur, yalandır. Hücre huzurunda duaya mesağ yoktur. Ashâb-ı kirâm, dualarını kabr-i saâdetten ayrıldıktan sonra mescid-i saâdette ederlerdi.

saâdete karşı inhinâ edip eğilmemelidir ve o arz-ı mübâreki takbîl de etmemelidir. Bunların hepsi bid'attır, gayri müstahsendir ve binaenaleyh mekruhtur. Hele kabr-i saâdete karşı secde etmek katiyen haramdır ve bilhassa kabr-i şerife doğru namaz kılmak haram olmakla beraber kabr-i şerife karşı ibadet ve tâzim kastıyla kılınması mûcib-i küfürdür.

İşte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi ziyaret hakkında ta'dât edilen bu âdâbın kâffesi, O Resûl-i Zîşân'ın kendi tebligatından müstefâddır. Artık bunlardan hiçbirine kendi âlî huzurunda muhalefet etmek câiz değildir. İmam Şâfiî radiyallahu anhın şu edibane hareketi bizim için numûne-i imtisâl olmalıdır: İmam Şâfiî kadesellahu sirrahû, İmâm-ı Âzam hazretlerinin kabr-i şerifini ziyaret ettiğinde, büyük imamın huzurunda onun mezhebine muhalefetten hayâ ederim diyerek kendi mezhebinin bir sünnetini terketmiştir. İşte İmam Şâfiî'nin bu şâyân-ı imtisâl olan hareketi gâye-i teeddübdür. Müntehâ-yi suûr ve irfandır.¹

Âdâb-ı ziyâretten bir mühimmini de Kâdî İyâz, *Şifâ*'nda şöyle bildiriyor: "Resûl-i Ekrem'e, hâl-i hayatında nasıl tevkîr ve tâzim edilirse, vefatından sonra da öyle hürmet edilir. Binaenaleyh kabr-i saâdet ziyaret edilirken huşû ve sükûn üzere derli, toplu ve şuurlu hareket edilir. Ref-i savt edilmez" dedikten sonra şöyle bir hadise rivayet ediyor: Hulefâ-yi Abbâsiyye'nin ikincisi olan Ebû Ca'fer el-Mansûr, kabr-i saâdeti İmam Mâlik ile birlikte ziyaret etmişti. Mescid-i saâdete girdiklerinde Mansûr, yüksek sesle söylüyor. İmam Mâlik şöyle demiştir: 'Yâ emîra'l-mü'minîn! Mescidde ve bilhassa kabr-i saâdetin kurbünde ref-i savt etmeyiniz. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de, bir kavme, Resûl-i Ekrem ile musâhabe âdâbını tâlim ederek, بِالْقَوْلِ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ أَصْوَاتِكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ "Sesinizi Peygamber'in sesinin fevkinde yükseltmeyiniz ve bazınızın bazınıza yüksek sesle söylediği gibi Peygamber'e karşı cehr-i savt etmeyiniz"² buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, diğer bir kavmi de, إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ { أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى } "Peygamber'in yanında söz söylerken seslerini kısıyan ashâb-ı Nebî, öyle müttaki ve müeddep kimselerdir ki Allah onların kalplerini hayr ü takvâ için hâlis kılmıştır"³ diye methetmiştir.

Yine Cenâb-ı Hak bedevî bir kavmi de, إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ { أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ } "Hücrelerinizin arkasında (yâ Muhammed dışarı çık! diye) sana nidâ edenler(e rencide olma! Bunlar)ın ekserisi senin yüce mertebeni anlamayan kimselerdir"⁴ diye zemmetmiştir.

Binaenaleyh Resûl-i Ekrem'e hayatta iken nasıl hürmet ve tâzim edilirse, meyyiten de öyle hürmet edilir. İmam Mâlik'in bu nasihatı üzerine Ebû Ca'fer, edep ve terbiyesini takınıp hâdiâne ve hâşiâne bir vaziyet almıştır. Ne güzel nâsîh, ne güzel kâbil!⁵

1 Lübbü'l-menâsik ve şerhi, s. 293.

2 el-Hucurât, 49/2.

3 el-Hucurât, 49/3.

4 el-Hucurât, 49/4.

5 Şifâ' Şerhi Ali el-Kârî, II, 41.

İHTAR. Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Muhammed, dışarı çıksana!" diye kabaca hitap eden Uyeyne b. Hısn ile Akra' b. Hâbis idi. Bunlar, Benî Temîm kabilesinden yetmiş kişilik bir heyetin riyâsetinde olarak Medine'ye Resûl-i Ekrem'i ziyarete gelmişlerdi. Geldikleri kuşluk zamanına tesadüf etmiş ve Resûl-i Ekrem uyur bulunmuştu. Bunun üzerine bu bedevî adamlar, Resûl-i Ekrem'i uyandırmak maksadıyla hucurâtın arka tarafında yüksek sesle ve kabaca böyle bağırışlardı ve itâb-ı ilâhîye müstehak olmuşlardı.

Şimdi yine İbn Teymiyye'nin *Menâsik*'ine avdet ediyoruz. Müşârün ileyh diyor ki: Ashâb-ı kirâm, hücre-i saâdet huzurunda yalnız salâtüselâm ederdi. Şefaât dilerdi. Dua için tevakkuf etmezdi. Ashâb-ı kirâm, kabir-i saâdetten ayrıldıktan sonra mescid-i saâdette kibleye karşı namaz kılar, burada dua ederdi. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz, اللهم لا تجعل قبري وثنا يعبد! "Yâ rab! Benim kabrimi tapılan put haline koyma"¹ diye Cenâb-ı Hak'a arz-ı niyâz etmiştir. Şeyhaynın *Sahîh*'lerinde tahrîc ettikleri bir hadîs-i şerifte de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, لا تجعلوا قبوري عيداً ولا تجعلوا بيوتكم قبوراً وصلوا حيثما كنتم تبلغني "Ashabım! Sakın kabrimi bayram yeri, evlerinizi de kabir haline koymayınız. Nerede bulunursanız orada bana salavat getiriniz. O bana erişebilir"² buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem, أفعلوا علي من الصلاة يوم الجمعة وليلة الجمعة! فإن صلواتكم معروضة عليّ. فقالوا: أفعلوا! "Ashabım! Bana cuma günü ve cuma gecesi çok salavat ediniz. Sizin getirdiğiniz salavât-ı şerîfe bana arz olunur"³ buyurmuştu. Ashâb-ı kirâm:

— "Yâ Resûlellah! Selâmımız, hücre-i saâdetine nasıl arz olunur? Siz kabrinizde çürümüş bulunuyorsunuz" diye sorduklarında Resûl-i Ekrem efendimiz:

— "Cenâb-ı Hak, enbiya cesetlerini yemeyi bu toprağa haram kılmıştır" diye cevap vermiştir.³

Yine Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, اتخذوا قبور أنبيائهم. لعن الله اليهود والنصارى. "Allah, yehûd ve nasârâyâ gazap etsin! Bunlar, peygamberlerinin kabirlerini mescid ittihaz etmişlerdir"⁴ diye yehûd ve nasârânın efâl ve âdâtından men'ü tahzîr buyurmuştur. Bu münasebetle Hazret-i Âişe radiyallahu anhâ, "Bu hadis ile nehyedilmemiş olsaydı, ashâb-ı kirâm, kabir-i saâdeti herkese küşâde bulundurlardı. Lâkin ashap, mescid ittiha-

1 {MU419 Mâlik, Kasru's-salât, 24.}

2 {*Sahîhayn*'da tespit edilemeyen rivayet benzer lafızlarla Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer almaktadır. Kaynakta rivayetin metni şu şekildedir: لَا تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قُبُورًا وَلَا تَجْعَلُوا قُبُورِي عِيدًا وَصَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ تَبْلُغُنِي حَيْثُ كُنْتُمْ (D2042 Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 96, 97.) Ayrıca bkz: HM8790 İbn Hanbel, II, 367.}

3 {Bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, benzer lafızlarla İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'lerinde yer almaktadır. Kaynakta rivayet şu şekilde başlamaktadır: إِنَّ مِنْ أَفْضَلِ أَيَّامِكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهِ خُلِقَ آدَمُ وَفِيهِ النَّفْخَةُ وَفِيهِ الصَّعْقَةُ فَأَكْثَرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِيهِ... (D1531 Ebû Dâvûd, *Vitir*, 26.)}

4 {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.}

zını kerih gördüler. Doğrusu ben de açık bulundurulduğu surette mescid ittihaz edilmesinden endişe ederim” demiştir.

İrthâl-i Peygamberî üzerine ashâb-ı kirâm vücûd-ı saâdeti, Hazret-i Âişe'nin odasında vefat ettiği yere (firâş-i saâdeti kaldırarak) defnettiler. Gerek Hazret-i Âişe'nin odası, gerek sair ümmehât-ı mü'minînin odaları mescid haricinde idi. Ahîren Abdülmelik zamanında mescid-i saâdet tamir edilirken Abdülmelik'in Medine valisi bulunan Ömer b. Abdülazîz tarafından bu hucûrât-ı seniyye iştirâ edilerek mescide ilâve edildi. O zamandan beri Resûl-i Ekrem'in medfen-i mübâreki olan Hazret-i Âişe hücre-i de mescid dahilinde bulunuyor. O sırada hücre-i saâdet, kibleden münharif ve müsennem bir halde bina edildi. Tâ ki, hücre-i saâdete karşı kimse için namaz kılmak mümkün ve müyesser olmaya! Çünkü Müslim'in, Ebû Mersed'den rivayetine göre, sallallahu aleyhi ve sellem, لا تجلسوا على القبور ولا تصلوا إليها “Kabirlerin üstüne oturmayınız ve kabirlere karşı namaz kılmayınız”¹ buyurmuştur.

Daha sonra İbn Teymiyye, *Menâsik*'inde umumiyetle ziyâret-i kubûrdan bahsederek bunun şer'î ve bid'î olan iki şeklini izah ediyor ki: “Ziyâret-i şer'îyye, meyyite selâm verip dua etmekten ibarettir. Bid'î olan ziyaret de havâyicini ziyaret ettiği meyyitten dilemektir” diye hulâsa edebiliriz. Bunları yakında cenaze bahsinde izah edeceğiz.

Daha sonra Mescid-i Kubâ'yı ziyaret etmek ve orada namaz kılmak müstehap olduğunu, Mescid-i Kubâ'da kılınan namazın bir umre gibi fazileti haiz bulunduğunu Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce'den rivayet ettiği hadîs-i şeriflerle bildiriyor.

Sonra Şeyhülislâm, “Mescid-i Aksâ'ya sefer edilmesi ve orada namaz kılıp dua, zikir, kıraat, itikâf olunması müstehaptır” diyor ve bu ziyaretin ister esnâ-yı hacda, ister herhangi bir zamanda icra edilebileceğini bildirerek, burada da mesh, takbîl, tavaf gibi yalnız Mescid-i Harâm'a ait bulunan efâlden tahzîr ediyor.

Bundan sonra hiçbir kimse için Arafat'tan başka ne enbiya, ne meşâyih vesaire kabirlerine karşı vakfe etmek için eimme-i müslimînin ittifakıyla sefer câiz olmadığını bildiriyor ve ulemânın azher-i akvâline göre, hiçbir kabri ziyaret için şedd-i râhil edilmez. Yalnız memleketinde ve yakınında bulunan kubur, ziyâret-i şer'îyye ile ziyaret edilir. Mescid-i Kubâ'nın Medineliler tarafından ziyaret edilmesi gibi diyor.

Şimdi Şeyhülislâm İbn Teymiyye, âdâb-ı ziyarete dair verdiği izahatın mebnâ aleyhi, tevhid esasını sıyânete mâtuf olduğunu bildirerek diyor ki: Dîn-i İslâm iki asıl üzerine bina kılınmıştır:

1. İbadet, yalnız ve münhasıran Cenâb-ı Hakk'a edilir. Ol Allah ki, kendisinin ulûhiyyette, havass-ı rubûbiyyette, ibadete istihkakta şeriki ve nazîri yoktur.

2. Cenâb-ı Hakk'a ibadet meşrû bir şekilde eda edilir. Bid'î bir surette Hakk'a ibadet edilmez. Nasıl ki, Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Azîmüş-şan'ında zatında şeriki, sıfatında nazîri olmadığını ilân etmesini Resûl'üne emrettikten sonra, “Kim ki mevlâsına hüsnühal ile

1 {M2250 Müslim, Cenâiz, 97.}

mülâki olmak dilerse, amel-i sâlih işlesin ve Allah'ına hiçbir şeyi ortak kılmasın!” buyurmuştur.¹

Bunun için Ömer b. Hattâb radiyallahu anh: “Yâ rab! İbadetlerimi her veçhile sana sâlih ve lâyük ve rızâ-yı ilâhîne hâlis kıl” diye dua ederdi. Fudayl b. İyâz da, الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا “*Ol Cenâb-ı Hak ki dünyada mevti, âhirette hayatı yaratmıştır. Tâ ki hanginiz hayır ve ibadet cihetiyle daha hâlis olduğunu anlaya!*”² âyet-i kerîmesindeki (ahsen) kelime-i şerifesini ‘ahlesühû ve asvebühû’ (daha özlü ve daha doğru) diye tefsir ederek, hâlis ve özlü olan ibadet, yalnız Allah için edilen ibadettir. Doğru olan ibadet de sünnet-i seniyyeye uygun olan ibadettir” demiştir.

Ehâdîs-i sahîhadan mülhem olan bu vesâyâ ve tekayyüdât, dîn-i İslâm’ın üssü’l-esâsı olan tevhid akîdesinin halelden sıyâneti gâyesine mâtuftur. Dîn-i İslâm, ibadetlerimizin münhasıran Allah için olmasını, yalnız Allah’a karşı mesul olduğumuzu bilmemizi, Allah’tan korkup Allah’tan ümitvar olmamızı talep eder. Kur’ân-ı Kerîm ibadette tevhidi emr ü tâlim eden âyât-ı kerîme ile doludur.³

HULÂSA. Buraya kadar İbn Teymiyye’nin *Menâsik*’inden hem merkad-i saâdet ziyareti ile Mescid-i Nebevî’de edâ-yı salât ve ibadetin âdâb ve fezâiline dair ümmühât-ı mesâili mütalaa etmiş bulunuyoruz. Hem de *Minhâcû’s-sünne* müellifinin kabri saâdet ziyaretinin esasına mûteriz olmadığını, bilakis bu babdaki kanaatinin tamamıyla ehâdîs-i sahîha ile eimme-i selevin müctehedâtı mahsulü olarak meşrû bulunduğunu öğrenmiş oluyoruz. Bunun için İbn Âbidîn merhum *Reddül-muhtâr*’da bu men’-i ziyâretin asl ü esası olmadığını ve esas itibariyle Şeyhülislâm’ın da kabri Nebî aleyhisselâmi ziyaretin meşruiyetine kâil bulunduğunu bazı ulemâdan naklederek bildiriyor. Şimdi yukarıdaki unvanımızda, “İbn Teymiyye’nin, kabri saâdeti ziyareten men’i rivayeti doğru mudur?” suretinde irat ettiğimiz suale üstadın kendi *Menâsik*’ini mütalaadan mülhem olarak, “Hayır, doğru değildir” diye cevap vereceğiz.

Fakat bu isnadın menşei nedir? Bunu da İbn Teymiyye’nin mütalaasını yukarıda vaad ettiğimiz iki eserinden ikincisi şedd-i rihâl hadisi hakkında yazdığı bir risâlesinde göreceğiz. İbn Teymiyye bu risâlesinde, mevzuumuz olan hadise istinaden kabri Nebî aleyhisselâmi ziyareti nezir ile iltizam ederek ifâ-yı nezr için şedd-i rihâl edilmesi menhîdir demiştir. İbn Teymiyye aynı zamanda İbrâhim Halîl aleyhisselâmın kabrine ve bazı enbiya ve meşâyiha nisbet edilen mekâbir ile makâmât ve meşâhid-i mübârekeye, Tûrisînâ ve

1 {el-Kehf, 18/110.} فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

2 el-Mülk, 67/2.

3 كما قال الله تبارك وتعالى: تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ . إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ . أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ ...

إلى قوله : ... فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ مَخْلَصًا لَهُ دِينِي . (ez-Zümer, 39/14.)

إلى قوله : ... أَفَعَبِّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ . (ez-Zümer, 39/64.)

وقال تعالى: مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يُبَشِّرَ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ ... الْآيَاتِينَ . (Âl-i İmrân, 3/79.)

فَلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ ... الْآيَاتِينَ . (el-İsrâ, 17/56.)

Cebelihira gibi bazı dağlara ve mağaralara sefer, kezâ mesâcid-i selâseden başka mescidlere nezir ile iltizâm-ı sefer edilirse, bunun menhî olduğunu bildirerek şu yolda müdafaa ediyor:

1. Ebû Hüreyre hadisindeki nehye binaen mesâcid-i selâseden başka mescidlere nezir ile iltizâm-ı sefer edilirse eimme-i erbaanın ittifağıyla bu nezri îfâ etmek vâcip değildir. İçinde beş vakit namaz kılmaya memur olduğumuz mescidler ki kâffesi Allah'ın evidir. Bunlara nezrederek sefer etmek menhî olunca bu mekâbir ve makâmât-ı mübârekeye şedd-i rahl edilmesi evleviyetle menhî olur. Ezcümle Kubâ Mescidi ki, Resûl-i Ekrem tarafından tesis buyurulduğu gibi kendileri de bütün hayatı müddetince her cumartesi günü râkiben veya mâşiyen gitmek itiyadında buldukları *Sahîhayn*'da İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet edilmiştir.¹ Bu mescide bile sefer edilmesi nehyin şümülü dahilindedir. Tirmizî'nin tashih ve hüsnüne hükmettiği ve daha başka muhaddislerin de tahrîc ettikleri bir hadiste Resûl-i Ekrem, *"Kim ki evinde güzel gusûl abdesti alır ve sonra Kubâ Mescidi'ne gelir de, bu ziyaretinde bu mübarek mescidde namaz kılmaktan başka bir emel beslemese, bir umre etmiş gibi kendisine sevap kaydolunur"* buyurmuştur.² İşte bu derece hâiz-i fazîlet olan Kubâ Mescidi'ne de nezir ile ihtiyâr-ı sefer edilmesi menhîdir. Halbuki Medineliler için bu mescidi ziyarette sefer bulunmadığı için ziyaret müstehaptır.

2. *Sahîhayn*'da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayeti sabit olan bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem, *"Allah, yehûd ve nasârâya gazap etsin; bunlar, peygamberlerinin kabirlerini mescid ittihaz etmişlerdir"*³ buyurup bu âdetten ashâbını ve ümmetini menetmiştir. Bu hadisin tercüme ve izahı 655 numara ile gelecektir.

3. *Sahîh-i Müslim*'de ve sâir hadis kitaplarında tahrîc olunduğu üzere Resûl-i Ekrem: *"Sizden evvel gelip geçen ümem ve akvâm, kabirlerini mescid ittihaz etmek itiyadında idiler. Siz bunlardan mütenebbih olup da kabirlerinizi mescid ittihaz etmeyiniz. Sizi bu fenâ itiyattan menederim"*⁴ buyurmuştur. Bu men' ü tahzîre binaen ashâb-ı kirâm, meşâhid-i enbiyâdan hiçbirine, ne meşhed-i Halîl İbrâhim'e, ne de başka bir peygamberin meşhedine sefer ettiler diyor.

4. Hadîs-i sahîhte vârit olduğu üzere, Resûl-i Ekrem efendimiz leyle-i Mi'râc'daki seferinde yalnız Beytülmakdis'te iki rek'at namaz kılıp başka hiçbir yerde namaz kılmadı.⁵ Bazı kimselerin mi'rac seferinde Resûl-i Ekrem'in Medine'de, Mûsâ aleyhisselâmın kab-

1 {B1193 Buhârî, Fazlû's-salât, 3.}

2 عن سهل بن حنيف رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من تطهر في بيته ثم أتى مسجد قباء فصلى فيه صلاة كان له كاجر عمرة. (رواه أحمد والنسائي وابن ماجه واللفظ له)

3 {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.}

4 {M1188 Müslim, Mesâcid, 23. Hadisin kaynaktaki metninde "...ümem ve akvâm, peygamberlerinin ve içlerindeki salih kimselerin kabirlerini mescit ittihaz etmek itiyadında idiler..." şeklinde tercüme eklenilecek bir ziyade mevcuttur.}

5 {M411 Müslim, İmân, 259.}

rinde, Halîlürrahmân'ın kabrinde namaz kıldığı hakkında rivayet ettikleri hadisler mevzû ve yalandır.

İbn Teymiyye bu delilleri serdettikten sonra diyor ki: Bazı ulemâ, meşâhid-i mübârekeye sefer edilmesine ruhsat vermişlerdir. Fakat bunların bu cevaz ve müsaadeleri ne eimme-i seleften bir zattan menkuldür, ne de bir delîl-i şer'îye müstenittir. *Menâsik-i Hacc*'ında da bu noktayı daha izah ederek diyor ki: Ölûleri ziyaret etmek, ölülere selâm verip dua etmek bir emr-i ma'rûftur ve meşrûdur. Fakat enbiya ve sulehâ kabirlerini ziyaret için sefer edilmesi eimme-i ulemâ tarafından bid'at ve münker addedilmiştir. Bu babda sahih olarak mervî olan iki kavilden kavli-i esahha göre bu sefer gayri meşrûdur. Hatta bazı ulemâ bu seferi sefer-i ma'siyet addederek esnâ-yı seferde kasr-ı salâtı tecviz etmemişlerdir.

BİR HULÂSA DAHA. İbn Teymiyye'nin ikinci eserinden öğrendiğimiz mütalaası da iki nokta üzerinde teksif edilir:

1. Üç mescidden başka mesâcide, merkad-i Nebî ve merkad-i Halîl İbrâhim aleyhisselâm gibi merâkîd-i enbiyâ veya evliyaya nezir ile ihtiyâr-ı sefer edilmesi menhîdir.

2. Fakat her müminin kendi memleketindeki merâkîd ve meşâhid-i mübârekeyi usûl-i şer'î dairesinde, selâm ve dua etmek suretiyle ziyaret etmesi meşrûdur, müstehaptır.

İşte İbn Teymiyye'nin şâyân-ı nazar ve tevakkuf olan ictihadı bunlardan birincisidir. Merkad-i nebevî de dahil olduğu halde merâkîd-i enbiyâ ve evliyaya nezir ile ihtiyâr-ı sefer edilmesi menhîdir, haramdır demesidir. Halbuki yukarıda izah ettiğimiz ve İbn Teymiyye'nin kendi lisanından naklettiğimiz veçhile eimme-i erbaa ile beraber eimme-i seleftin cumhuru, yalnız bu nezrin ifası vâcib değildir diyorlardı. *Buhârî*'nin hadisi sûret-i sevkinden ve hadisin sebab-i vürûdu hakkında verdiğimiz izahattan da bu nehyin, namaz ve ibadet için şedd-i rihâl edilmesine müteveccih olduğu müstefâd oluyordu. Mücerret ziyaret için sefer ve seyahat edilmesini cumhûr-ı ulemâ mubah addediyorlardı. Bilhassa seleftin bu ârâ ve efkârından mülhem olarak İrâkî'nin mütalaası, bu hadîs-i şerifin hakiki mahmilini ve hadisten müstefâd olan nehyin hududunu ve müntehâ-yi şümûlünü kemâl-i vuzûh ile tayin etmişti. İşte İbn Teymiyye'nin kabri-i saâdeti ziyaretten men'î rivayetinin menşei budur, zâhiren cumhurun mezhebine muhalif olarak nezir ile iltizâm-ı sefer menhîdir demesidir. Fakat şimdi göreceğiz ki, bu da ehl-i ilim tarafından tevcih edilmiştir. Sonra *Kitâb-ı Menâsik*'te mütalaa ettiğimiz veçhile İbn Teymiyye de esas itibariyle kabri-i Nebî aleyhisselâmı ziyaretin meşruiyet ve faziletine kâil idi. Birçoğu bu iki noktayı yani asıl ziyaret ile nezrederek iltizam edilen ziyaret arasını tefrik etmeyerek, kimisi bililtizam bilerek kimisi bilmeyerek, "İbn Teymiyye kabri-i saâdeti ziyaretten menetmiştir" diye ortaya iğrenç bir iddia atmışlardır.

Şârih Kastallânî bile bu şamâtelere müteessir olarak ve asıl ziyaret ile nezrederek iltizam edilen ziyaret arasındaki farkı gözetmeyerek *Fethu'l-bârî*'de¹ mevzubah-

1 {Kastallânî'nin bu ifadeleri kendi şerhi olan *İrşâdü's-sârî*'de yer almaktadır. İbn Hacer el-Askalânî'ye ait bir şerh olan *Fethu'l-bârî*'de tespit edilememiştir.}

simiz olan hadisin şerhinde bu men-i ziyâret meselesini naklettikten sonra, وهو من أبشع المسائل المنقولة عنه “İbn Teymiyye'nin kabr-i Nebî aleyhisselâmi ziyaretten men'î hakkındaki icthadı, kendisinden menkul olan mesâilin en çirkinidir” diye İbn Teymiyye'yi muâhaze ediyor.

Hiç şüphesiz ki, *Mevâhib-i Ledünniyye* gibi ümmet-i İslâmiyye'nin gönlüne aşk-ı Muhammedî saçan bir eserin bu faziletli müellifi bu mütalaasını İbn Teymiyye'nin husamâsı gibi bir kin ve ihtiras ile yazmamıştır. Çünkü o nezih gönlünde Resûl-i Ekrem'e muhabbetten başka bir şeye yer vermemiştir. Nasıl ki, bazı erbâb-ı tahkîk lisanından naklederek, “İbn Teymiyye, ziyaret lafzının kabr-i Nebî aleyhisselâma izâfe edilmesini kerih görmüştür” suretinde tevcih etmiştir. Nitekim İmam Mâlik gibi bazı eimme-i selevin de bunu kerih gördüklerini yukarıda öğrenmiştik.

Ali el-Kârî de *Şifâ'* şerhinde bu men'-i ziyâret meselesini tevcih ederek diyor ki: Bu hürmet veya kerahet, bir mevsimde ve bir anda kadın, erkek birbirine karışarak münker ve mekruh bir surette ziyarete ve kabr-i saâdetin bayram yerine çevrilmesine masrûf olması çok muhtemeldir. Bu ise, “*Yâ rab! Kabrimi bayram yeri ittihaz edilmesinden sıyânet buyur!*”¹ suretindeki niyâz-ı Nebevî ile vaîdi mütezammındır. İctinap edilmesi lâzımdır.

Şeyhülislâm'ın gerek muasırı gerek müteahhiri birçok huffâz-ı ehâdîs ve ehl-i intikâd, şeyhin bu tahrîmini bu nevi tevcihlerle karşılaşmışlardır. *Minhâcû's-sünne* müellifinin bu tahrîmden maksadı da herhalde bu yolda bid'î bir ziyaret için şedd-i rahle müteveccih olması iktiza eder.

Maamafih Şâfîiler'den Kādî İyâz ile Ebû Muhammed Cûbîn'in² mesâcid-i selâseden başkasına şedd-i rahlin hürmetine kâil olduklarını ve Nevevî'nin bunun yanlışlığını tasahihe çalıştığını yukarıda bildirmiştik. Daha evvel de şedd-i rahli alelittlak tahrîm edenler bulunmuş olacaktır ki, bunları da Gazzâlî muahaze ediyor.

Gazzâlî diyor ki: Bazı ulemâ bu Ebû Hüreyre hadisi ile meşâhid-i mübârekeyi, ulemâ ve sulehâ kabirlerini ziyaret etmek için şedd-i rahlin menhî olduğuna istidlâl etmişlerdir. Bence bu mübarek makamları ziyaret memnû değil belki me'mûrün bihtir. İbn Mâce, *Sünen*'inde İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Ashabım! Sizi evvelce ben, kabirleri ziyaretten nehyetmiştim. Artık şimdi ziyaret ediniz*”³ buyurmuştur.

Meşâhid ve makâmât-ı mübâreke Ebû Hüreyre hadisininin dâire-i şümulü haricinde bulunduğuna göre, bu İbn Mes'ûd hadisi mûcibince bu makâmât-ı mübârekeye gidip

- 1 {*Şerhu's-Şifâ'* da bu lafızlara yakın olarak tespit edilebilen ifadeler ‘اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ قَبْرِي وَتَنَا يُعْبَدُ’ (MU419 Mâlik, Kasru's-salât, 24.) rivayeti ile ‘لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِي عَيْدًا’ (HM8790 İbn Hanbel, II, 367) rivayetidir. Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ'*, II, 158.}
- 2 {Önceden belirttiği üzere bu görüş Ebû Muhammed el-Cüveynî'ye aittir. (Aynî, *Umde*, VII, 254.) Cûbîn, kaydı hakkında zikir geçen muhtemel tashif burada da söz konusudur.}
- 3 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كنت نهيتكم عن زيارة القبور. فروروها. (رواه الترمذي عن ابن مسعود رضي الله عنه وصححه) {T1054 Tirmizî, Cenâiz, 60; İM1571 İbn Mâce, Cenâiz, 47.}

ziyaret etmek me'mûrün bih ve mendup olur. Yine Gazzâlî diyor ki: Bu üç mescidden başka mescidler faziletce mütesâvîdir. Hiçbir belde yoktur ki içinde bir mescidi bulunmasın. Fakat meşâhid-i mübâreke arasında böyle bir tesâvî yoktur. Belki onlar arasında nezd-i bârîdeki dereceleri nisbetinde ziyaretlerinden iktisâb-ı feyz edilir. Bilseydim ki bu ziyaretten meneden âlimler bu memnuiyeti İbrâhim, Mûsâ, Yahyâ aleyhimü's-selâmın merâkîd-ı mübârekelerine teşmil etmişler midir? Bu ise son derece haktan udûldür.

Hatîb el-Bağdâdî *Târîh*'inde İmam Şâfi'ye vâsıl olan bir sened ile Şâfiî hazretlerinin şöyle dediğini rivayet ediyor: Ben Ebû Hanîfe'nin kabrini ziyarette yümn ü bereket buldum ve her gün onun kabrini ziyaret etmek itiyadındayım. Kendime bir ihtiyaç ârız olunca hemen menzîlimde iki rek'at namaz kılıp Ebû Hanîfe'nin kabrine giderim. Onun merkadi yanında hâcetimi Cenâb-ı Hak'tan dilerim. Aradan çok bir zaman geçmeden hâcetim kazâ olunur.

HULÂSA. Müfessir Âlûsî'nin *Risâle-i İ'tikâdiyye*'sinde bildirdiği veçhile bu Şeyh-i Hanbelî, yalnız fikirlerini tebliğ ve tahrir ederken pek müfrit bulunuyor ve muhaliflerine pek ziyade muâhazekârane davranıyordu. Meselâ ziyâret-i kubûrda biraz fazla hürmetkârlık hissedince bunu nasârânın Mesîh'e ve Üzeyir'e ibadeti kabilinden add ile mûcib-i küfür addediyordu. Halbuki bu iki fiil ve hareket ve kast ü niyet arasında dağlar kadar fark vardı. Fakat şeyhin bu ifratı dîn-i İslâm'ın üssül-esâsı olan tevhidin siyâneti gayesine mâtuf olacaktır. Bunda hiç şüphe yoktur. Şu kati ifademiz, bu Şeyh-i Harrân'ın nezir ile iltizâm-ı ziyâretin menhî olduğu hakkındaki müddeâsını ispat için *Sahîhayn*'dan naklen irat ettiği delillerin hep tevhîd-i Bârînin halelden masûniyetini istihdaf eden ehâdîs-i şerife cümlesinden bulunmasına mebnîdir. Resûl-i Ekrem salallahu aleyhi ve sellem, "Allah, yahudi ve nasârâya gazap etsin. Bunlar peygamberlerinin kabirlerini mescid ittihaz etmişlerdir"¹ ve "Sizden evvel gelip geçen ümem ve akvâm, kabirlerini mescid ittihaz etmek itiyadında bulundular, siz bunlardan mütenebbih olup da kabirlerinizi secdegâh ittihaz etmeyiniz. Sizi bu fena itiyattan menederim"² kavli-i şerifleri ile ibadetin yalnız Allah Teâlâ'ya karşı eda edileceğini tâlim buyurmuştur. Daima ve daima Cenâb-ı Hak'ın zâtında ve havass-ı rubûbiyetinde iştiraki ifade eden her kast ü niyeti menettiği gibi ibadette ve ibadete istihkakta iştirake bâdî olan her fiil ve hareketi de şiddetle menetmiştir. İbn Teymiyye de nezir ile ziyaret iltizam eden birçok kimsenin bu çok nazik olan mühimme-i dîniyyeyi idrak edemeyerek Peygamber'in istemediği ve şiddetle menettiği tevhide münâfî bir tehlikeye düşmelerinden dolayı nezir ile ziyaretin menhî olduğunu kabul etmiş bulunuyor.

1 {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.}

2 {M1188 Müslim, Mesâcid, 23. Hadisin metninde "...ümem ve akvâm, peygamberlerinin ve içlerindeki salih kimselerin kabirlerini mescit ittihaz etmek..." şeklinde tercüme eklenebilecek bir ziyade mevcuttur.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ صَلَاةٍ
فِيمَا سِوَاهُ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Benim şu (Medine’deki) mescidimde kılınan bir namaz, (Mekke’deki) Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere, başka mescidlerde kılınan bin namazdan (ecr ü sevap cihetiyle) hayırlıdır.” {B1190 Buhârî, Fazlû’s-salât, 1.}

İZAH

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Müslim “Menâsik”te, Nesâî “Hac” bahsinde, Tirmizî ile İbn Mâce de “Salât” bahsinde zikretmişlerdir. Tirmizî, hadisi tahrîc ettikten sonra bu hadisin Ali, Meymûne, Ebû Saîd el-Hudrî, Cübeyr b. Mut’im, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhümden de rivayet edildiğine işaret etmiştir. Allâme şarihimiz Aynî *Umdetü’l-kâri*’de bu vücûh-i rivâyâtın senedlerini ve metinlerde mevcut olan farkları bildirmekle beraber Erkam, Câbir, Enes, Sa’d b. Ebû Vakkâs, Âişe radiyallahu anhümden gelen rivayetleri de zikretmiştir. Bu turuk-ı rivâyât içinde Ebû Ya’lâ el-Mevsilî’nin *Müsned*’inde Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin esnâ-yı sevkinde, sebep-i vürûduna işaret edilmiş bulunduğundan burada onu da bildirmek isteriz:

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhdemiştir ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem birisi ile vedalaştı sonra da:

— “Nereye gidiyorsun?” diye sordu. O da:

— “Beytülmakdis’e (namaz kılmaya) gitmek istiyorum” diye cevap verdi. Resûl-i

Ekrem:

— “Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere başka mescidlerde kılınan yüz namazdan efdaldir” buyurdu.¹ Bu rivayette bin adedi yerinde yüz zikredilmiştir.

Yalnız bu tarîk-i rivâyette Resûl-i Ekrem ile vedalaşan ve görüşen zatın kim olduğu bildirilmemiştir. Bunu da İmam Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde, Taberânî’nin

1 عن أبي سعيد رضي الله عنه ودع رسول الله صلى الله عليه وسلم رجلاً. فقال له أين تريد؟ قال: أريد بيت المقدس. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: هذا أفضل من مائة صلاة في غيره إلا المسجد الحرام. (رواه أبو يعلى الموصلي وصحح إسناده) {Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, II, 393, no: 1165.}

Mu'cem'inde, Osman b. Erkam'ın¹, ceddi Erkam radiyallahu anhtan gelen rivayetten öğreniyoruz. Taberânî'nin rivayetinde Erkam'ın ehl-i Bedir'den olduğu da bildirilmiştir. Erkam, bir gün Resûl-i Ekrem'in huzuruna seferber vaziyette gelip selâm vermişti. Resûl-i Ekrem,
— “*Ne tarafa gidiyorsun?*” diye sormuş, o da,
— “İşte şuraya gitmek istiyorum, yâ Resûlellah!” diye cevap verip eliyle Beytûlmakdis'e işaret etmişti. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,
— “*O tarafa yolculuğa seni sevkedene nedir, ticaret mi?*” diye sormuş, o da,
— “Hayır, maksadım ticaret değil, Beytûlmakdis'te namaz kılmaktır dedim” demiş. Resûl-i Ekrem,
— “(Mekke'ye işaret ederek) *burada kılınan bir namaz (Şam tarafına işaret ederek) orada kılınan bin namazdan hayırlıdır*” buyurmuştur.²

Taberânî'nin Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan rivayeti de şöyledir: Ebû Zer demiştir ki: Biz bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in huzurunda Mescid-i Resûlullah mı efdaldır, yoksa Beytûlmakdis mi diye müzakere etmiştik. Resûl-i Ekrem, “*Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Beytûlmakdis'te kılınan dört yüz³ namazdan efdaldır. Benim mescidim, ne güzel namaz kılınacak yerdir*” buyurdu.⁴

MÂNALAR VE HÜKÜMLER

“*Benim şu mescidim*” kavlindeki ism-i işâretle işaret buyurulan mescid, Medine Mescidi'dir. Kubâ Mescidi değildir. Bu ziyâde-i hayr ü fazilet, mescid-i şerifin Asr-1 saâdet'teki şekl-i kadîmine mi hastır, yoksa muahharen tevsî edilen kısmına da şümülü var mıdır? Bu cihet ulemâ arasında mevzubahis ve ihtilâf olmuştur.

Nevevî diyor ki: Hadîs-i şerifte bildirilen muzâaf ecre nâil olmak için namazda mescidin Asr-1 saâdet'teki sahası taharrî ve intihab edilmelidir. Mescidin Hulefâ-yi Râşidîn tarafından ve onlardan sonra tevsî edilen aksamına bu mev'ûd olan ecrin şümülü yoktur. Bu ecr ü sevap, yalnız ism-i işâretin müşârün ileyhi olan sâha-i mübârekeye mahsustur. Bu babda Sübkî ve daha başkaları da Nevevî'ye muvâfakat etmişlerdir.

Sübkî diyor ki: Süfyân es-Sevrî de ihtisasa kâil olan eimme-i a'lâmdandır. O da, “*Benim şu mescidim*” diye işaret buyurulmuş olmasıyla istidlâl etmiştir.

1 {Erkam radiyallahu anhtan Osman b. Erkam; İbn Hanbel rivayetine göre Osman b. Abdullah b. Erkam'dır.}

2 عن عثمان بن عبد الله بن الأرقم عن جده الأرقم: أنه جاء إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فسلم عليه. فقال أين تريد؟ فقال: أردت يا رسول الله! ههنا. وأوماً بيده إلى حيث بيت المقدس. قال ما يخرجك إليه، أتجارة؟ فقال قلت لا. ولكن أردت الصلاة فيه. قال فالصلاة ههنا وأوماً بيده إلى مكة خير من ألف صلاة وأوماً بيده إلى الشام (رواه أحمد والطبراني وزاد الطبراني وكان بدرياً) عبد الله بن عثمان في *Müsned* rivayetlerinde *el-Mu'cemü'l-kebir*'de الأرقم بن عبد الله بن عثمان şeklinde verildiği {*el-Mu'cemü'l-kebir*'de الأرقم بن عبد الله بن عثمان şeklinde kayıtlıdır. MK907 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 306; HM24218, HM24219 İbn Hanbel, V, 455.}

3 {Hadisin kaynaktaki metninde bu sayı 'dört namazdan' şeklinde geçmektedir.}

4 عن أبي ذر رضي الله عنه قال تذاكرنا ونحن عند رسول الله صلى الله عليه وسلم أيهما أفضل؟ مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم أو بيت المقدس. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلاة في مسجدتي أفضل من أربع صلوات فيه. ولنعم المصلى. (رواه الطبراني في الأوسط) {Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 148, no: 8230.}

İbn Teymiyye ile Muhıbbüddın et-Taberî ise muhalefet etmişlerdir. İbn Teymiyye *Menâsik*'inde diyor ki: Mescid-i Mekke'de kılınan namazın muzâaf ecri haiz olması Mescid-i Harâm'ın Asr-ı saâdet'teki sahasına münhasır değildir. Bunun gibi Mescid-i Medîne de hasr ü tahsîsten sâlimdir. Mescid-i saâdetin tevsı edilen kısmına da bu ecrin şümülü vardır.

Ebû Hüreyre hadisindeki ism-i işârete gelince, bununla tahsis matlup olmayıp Kubâ Mescidi gibi Resûl-i Ekrem'e nisbet edilen mescidleri mev'ûd olan faziletten hariç bırakmak kastedilmiştiir. Nasıl ki Medine tarihinde Hazret-i Ömer radiyallahu anhın mescid-i saâdete ilâvesi matlup olan kısmı ziyade ettikten sonra, "Mescid-i şerif Zülhuleyfe'ye kadar tevsı edilmiş olsa, bu sâha-i vesâ da Mescid-i Resûlullah'tır" dediği bildirilmiştiir.

İmam Mâlik'ten de bu mesele sorulduğunda, "Bu muzâaf ecrin Asr-ı saâdet'teki mescid sahasına hususiyeti yoktur" diye cevap vermiştiir.¹

Şârih Aynî bu ihtilâfı müstesna kudret-i edebıyye ile bir kâide-i lisâniyyenin netîce-i ihtilâfı halinde tasvir ederek diyor ki: Bir isim ile işâret tağlîb tarikiyle içtimâ ettiğinde isim mi, yoksa işâret mi galip addedileceği hususunda ihtilâf edilmiştiir. Nevevî, işâretin gali-biyetini iddia etmiştiir. Bu esasa göre meselâ muktedî imama işâret ederek "Zeyd'e iktidâ ettim" diye niyet etse de imamın Amr olduğu anlaşılrsa, Nevevî'ye göre işâretin tağlîbi suretiyle bu iktidâ sahih olur.

İbn Rifa ise adem-i sıhhatine kâil olmuştur. İbn Rifa "Şer'an tayini lâzım ve mül-tezem olmayan bir emir, tayin edilip de tayinde hata edildiği anlaşılrsa ibadet fâsit olur" demiştiir. Eimme-i Hanefıyye'nin zâhir kavillerine göre, hata zâhir olduğu surette ismin, işârete galebesi esas iltizam edilerek Hanefiler'e göre iktidâ kâfi addedilmemiştir.

Bu ihtilâfın bir nokta-i ittihâd ve iştiraki vardır ki: Bu muzâaf ecrin mescid-i saâdete ahîren ilâve edilen kısma da şümülü bulunduğunu kabul edenlere göre de mescid-i şerifin sâha-i kadîmesindeki namazın daha ziyade hâiz-i rüchân olmasıdır. Bu kadim sâha-i mübârekenin her tarafı, hâtemül-enbiyânın binlerce nübüvvet hâtıralarını ihtiva etmektedir. Ravza-i mübâreke, minber-i nebevî, mübarek elinin dokunduğu, yanında namaz kıldığı, kendisine istinat ettiği üstüvâneler hep buradadır. Burada vahiy gelmiş, âlî ve ilâhî huteb-i Muhammediyye burada irat edilmiş ve her zerre-i hâki, nazargâh-ı Muhammedî olmakla begâm buyurulmuştur. Bu cihetlerden dolayı bu sâha-i kadîmenin, ilâve edilen kısma bilittifak rüchânı vardır. Bu noktainazardan bütün ashâb-ı menâsik, merkad-i nebevî ziyaretinden sonra şükran lillâhi Teâlâ kılınacak namazın musallâ-yi Nebî aleyhisselâmda yani mihrâb-ı Nebî'nin minbere yakın tarafında kılınması, şayet bu mümkün olmazsa Ravza dahilinde, bu da mümkün olmazsa mescidin kadim hududu dahilinde, bu da müyesser olmazsa mescidin ilâve edilen kısmında kılınması efdal olduğunu alettirtip bildirmektedirler.

1 هذا خلاصة من الجوهر المنظم في زيارة القبر المكرم لابن حجر هيثمي.

Kâdî İyâz da *Şifâ*'nın “Ziyâret-i Nebî” faslında, “Mevâzı-ı teneffülün bana en sevimli olanı, amûd-ı muhallâktır,¹ yani yanında Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem namaz kıldığı musallâ-yı Nebî'dir” diyor.

MESCİD-i ŞERİFİN ASR-I SAÂDETTEKİ MISÂHASI. İbn Sübkî diyor ki: Mescid-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellem eni boyu 70'er zirâ olduğu rivayet ediliyor ki, misâha-i sathiyesi 4.900 zirâ murabbadır. Ali el-Kârî de *Lübâb* şerhinde, bu miktarın Asr-ı saâdet'teki binâ-i evvele ait olduğunu, ahîren taraf-ı risâletten mescid tevsî edilip eni boyu 100'er zirâ derecesinde genişleyerek misâha-i sathiyesi 10.000 zirâ murabbâna bâliğ olduğu şâyân-ı itimad müverrihlerin tahkikatına atfederek bildiriyor.²

Ebû Bekir'in zamân-ı hilâfetinde mescid-i şerif bu şekilde muhafaza edilmiştir. İlk Halîfe, mescidin hiçbir tarafını tâdil ve tecdid etmemiştir. Esasen o fırtınalı devir, buna müsait değildi. İlk defa mescid, Hazret-i Ömer tarafından tevsî ve tecdid edildi. Hazret-i Osman zamanında ise duvarları taşla örülmek ve sakfı sac ağacıyla kapatılmak suretiyle tevsî ve tecdid edilmiştir. Daha sonra Velîd'in zamân-ı hükûmetinde mescid, daha muhteşem bir surette tevsî ve tecdid edildi. Velîd, Medine valisi bulunan Ömer b. Abdülazîz'i bu işe memur etmişti. Şarkî Roma İmparatorluğu'na gönderdiği bir mektubunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellem mescidini tecdid etmek istediğini bildirip usta ve işçi istemişti. İmparator, kırkı Rum ve kırkı Kıbtî olmak üzere 80 işçi ile beraber bir hayli de levâzım-ı inşâiyye göndermiş ve 40.000 dinar hediye takdim etmiştir.

Ömer b. Abdülazîz hicretin 91. yılında ikmal ettiği mescid-i şerife ilk defa olmak üzere bir mihrap ile şerefeler yaptırıp, sonra Hulefâ-yi Abbâsiyye'den Mehdî zamanında mescid bir derece daha tevsî edilmiştir ki, el-yevm mescid, bu son tevsî edilen hudut ile mahdud bulunmaktadır ve ba'demâ vuku bulan inşaat ve tamirat hep bu hudut dahilinde icra edilmiştir.³

Binaenaleyh hadîs-i şerifte mev'ûd olan muzâaf ecrin mescid-i şerifin şekli-i ahîrine şümülünü kabul eden İbn Teymiyye ve emsali için Mehdî zamanındaki bu tevsî'-i ahîr muteber olmak icap eder.

MESCİD-i MEKKE İLE MESCİD-i MEDİNE ARASINDAKİ FAZİLET DERECESİ

Medine'deki Mescid-i Nebvî'nin Mescid-i Aksâ'ya fadl ü rüçhanı mevzubahsimiz olan hadisin sarâhatinden müstefâd olmaktadır. Mescid-i Harâm ile Mescid-i Medîne arasındaki hükme gelince, şârih Kirmânî diyor ki: Hadîs-i şerifteki istisnada üç vecih vârid-i hâtır olur:

- 1 Halûk: Za'feran ile güzel kokulardan mürekkep macuna denir. Amûd-ı muhallâk da bununla boyanmış demektir (Ali el-Kârî, II, 90, Bulak tab'ı).
- 2 *Lübâb Şerhi*, s. 287.
- 3 Mescid-i şerifin hudud-ı kadime ve ahîresi hakkında buraya kadar verdiğimiz izahatı İstanbul'da Umumî Kütüphane'de (nr. 1905) bulunan Sübkî'nin *Tenezzülü's-sekîne alâ kanâdili'l-Medîne* namındaki bir eserden naklettik.

1. Mescid-i Harâm'ın Mescid-i Nebî'ye müsavi olması, 2. Mescid-i Harâm'ın Mescid-i Nebî aleyhisselamdan efdal olması, 3. Mescid-i Nebevî'nin Mescid-i Harâm'dan efdal olması. Şârih İbn Battâl da hadisteki istisnadan bu üç ihtimalin müstefâd olduğunu bildirerek demiştir ki: Birinci vechin diğerlerine rüçhanı vardır. Çünkü iki mescidin müsâvatı halinde derece-i tefâdül için bir delile lüzum yoktur. İkinci ve üçüncü vecihlerde ise fâdılın mefdûle mikdâr-ı tefâdulünü tayin için bir delile lüzum vardır. Bazıları da bu hadisin turuk-ı rivâyâtı arasında Ahmed b. Hanbel'in, Taberânî'nin, İbn Hibbân'ın Abdullah b. Zübeyr'den tarîk-i rivâyetlerinde, Mescid-i Harâm'daki bir namazın Mescid-i Medîne'deki bin namazdan efdal olduğu sabit olmasıyla istidlâl ederek ikinci vechi tercih etmişlerdir.

İbn Abdülber de diyor ki: Bu hadisin mânasında ve te'vilinde ulemâ ihtilâf etmişlerdir. İmam Mâlik'in ashabından Ebû Bekir Abdullah b. Nâfi' ile birtakım Mâlikî ulemâsı, "Mescid-i Resûlullah'ta kılınan bir namaz, Kâbe'de kılınan namazdan bin derece fark olmaksızın efdaldır. Sair mescidlerde kılınan namazlardan ise bin defa farklı ve faziletlidir" demişlerdir. Bazıları bu mânâyı İmam Mâlik'ten de nakletmişlerdir.

Ehl-i fikhın ve ehl-i eserin umumuna göre, Mescid-i Harâm'da kılınan namaz, Medine mescidinde kılınan namazdan efdaldır. Cumhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn bu babda bervech-i âtî ehâdis ve âsârın zâhiriyle istidlâl etmişler:

1. Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâdan Ahmed b. Hanbel ve başkalarının rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, Ebû Hüreyre hadisinde görüldüğü veçhile mescid-i saâdetlerinin öbür mescidlere rüçhanını bildirdikten sonra, "*Mescid-i Harâm'da kılınan bir namaz, şu mescidimde (Medine Mescidi) kılınan yüz namazdan efdaldır*" buyurmuştur.¹

2. Câbir radiyallahu anhtan, İmam Ahmed ile İbn Mâce'nin rivayetlerine göre Resûl-i Ekrem, "*Mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm hariç, başka mescidlerde kılınan bin namazdan hayırlıdır. Mescid-i Harâm'da kılınan bir namaz da, sair mescidlerde kılınan yüz bin namazdan efdaldır*" buyurmuştur.²

Her iki rivayet meâlen birdir. Birinci rivayete göre, Mescid-i Harâm Mescid-i Medîne'den yüz derece efdal olduğuna ve Mescid-i Medîne'nin de sair mesâcide bin derece hâiz-i rüchân bulunduğu göre, Mescid-i Harâm'daki namaz, mesâcid-i sâiredeki namaza yüz bin derece fâik olur ki, bu da ikinci rivayetin ifade ettiği rakamdan ibarettir.

1 عن عبد الله بن الزبير رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلاة في مسجدي هذا أفضل من ألف صلاة فيما سواه من المساجد إلا المسجد الحرام. وصلاة في المسجد الحرام أفضل من مائة صلاة في هذا (رواه أحمد وابن خزيمة وابن حبان في صحيحه وزاد يعني في مسجد المدينة) {HM16216 İbn Hanbel, IV, 6.}

2 عن جابر رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: صلاة في مسجدي أفضل من ألف صلاة فيما سواه إلا المسجد الحرام وصلاة في المسجد الحرام أفضل من مائة ألف صلاة (رواه أحمد وابن ماجه بإسنادين صحيحين) {HM14750 İbn Hanbel, III, 342.}

Bu Câbir hadisi ile bundan evvelki İbn Zübeyr hadisini Münziri'nin *Tergîb ü Terhîb*'inden naklettik (s. 340).

Hazret-i Ömer ile İbn Zübeyr radiyallahu anhümün Mescid-i Harâm'ın derece-i faziletini minber üzerinde tebliğ ettiklerini şârih Aynî, Ebû Ömer b. Abdülber'den sened-i muttasıl ile şöyle naklediyor: Süleyman b. Atık el-Medenî, "Abdullah b. Zübeyr'in bir kere hutbe irat ederken Hazret-i Ömer'in, 'Mescid-i Harâm'da bir namaz, başka mescidlerde kılınan yüz bin namazdan efdaldir'¹ dediğini söyledi, bunu kulağımla işittim deyip şunu da ilâve ederek, 'İbn Zübeyr bu hutbesini ashap ve tâbiînden müteşekkil ve bilmedikleri bir habere karşı asla sükût etmeyen bir cemaat huzurunda irat etti ve bunlardan hiçbiri redd ü inkâr eylemedi' demiştir. Bazı ulemâ bu rivayetin ifade ettiği sükûtu, bir icmâ gibi telakki etmişlerdir."

Cumhurun bu kuvvetli delilleri karşısında Mâlikîler'in Medine Mescidi'nin tafdîli hakkında hiçbir delili bulunmadığını şârih Aynî bildiriyor. İbn Abdülber de, Mekke'nin bütün yeryüzünden efdal olduğu İmâm Mâlik'ten rivayet edilmiştir. Yalnız İmam Mâlik'in bazı ashâbı Medine'yi tafdîl etmişlerdir, diyor.

KABR-i NEBEVİNİN FADL VE RÜÇHÂNI. Kādî İyâz diyor ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem in merkad-i mübâreki olmakla şerefyâb olan mukaddes mevzi, hiç şüphesiz yeryüzünün en faziletli ve en şerefli bir noktasıdır. Bu babda bütün müslümanların icmâi vardır. A'zâ-yi şerifenin medfun bulunduğu bu buk'a-i mübârekenin sebep-i tafdîline gelince, bunu da İbn Abdülber, *Temhîd*'inde şöyle bildiriyor: Mevküfen Atâ el-Horasânî tarikinden gelen haberde, "Zamân-ı hilkatte kişinin toprağı nereden alındı ise vefatında oraya defnolunur" denildiğini rivayet ediyor.

Şârih Aynî de Zübeyr b. Bekkâr'ın, Cibrîl aleyhisselâmın zamân-ı hilkatte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in yaratıldığı toprağı Kâbe'den aldığı dair bir rivayetini bildiriyor.² Bu rivayete göre, Resûl-i Ekrem'in medfun bulunduğu buk'a-i mübâreke, Kâbe toprağından ibaret oluyor ve bahsedilen fazilet de Mekke'ye teveccüh ediyor. Fakat şârih Aynî bu haberi bu suretle naklettikten sonra, "eğer doğru ise" diyerek zaafına işaret ediyor.

MAKBER-i SAÂDETTEN SONRA EŞREF-i MEVÂZİ. Kûfe ve Mekke fukahasıyla İbn Vehb'e ve İbn Habîb'e³ göre Mekke'dir. Bunlara göre Mekke, Medine'den efdaldir. Bunların medâr-i ihticâcı, eimme-i hadîs taraflarından Abdullah b. Adî el-Hamrâ, Ebû Hüreyre, İbn Abbas radiyallahu anhümden müteaddit sened ve metinlerle rivayet edilen hadîs-i şeriftir ki, hey'et-i mecmûasının ifade ettiği mâna şöyledir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de Hurûre⁴ mevkiinde râkib bulunduğu deve üzerinde tevakkuf ederek irat ettiği

1 {Aynî'den naklen yalnızca ilk kısmı verilen rivayetin devamı şöyledir: 'yalnız Resûlullah'ın mescidi hariç. Çünkü orada kılınan yüz namazdan efdaldir'. İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, VIII, 249.}

2 {Temel hadis kaynaklarında tesbit edilemeyen rivayet için bkz: Aynî, *Umde*, VII, 257.}

3 İbn Vehb, Kureşî Abdullah b. Vehb'dir. Eimme-i kirâmdan ve Mısır'ın, Hicaz'ın en benâm muhaddislerindendir. Hicretin 199 tarihinde yetmiş dört yaşında vefat etmiştir. İbn Habîb de Basrî Ebû Zekeriyâ Yahyâ'dır. Müslim ile sünen-i erbaa sahiplerinin kendisinden rivayetleri vardır. 248 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 362).

4 {Kaynakta bu mekanın ismi 'الحُرُورَة' / Hazvera' olarak geçmektedir.}

bir hutbesinde, “Ey Mekke! Allah’a yemin ederim ki sen, yeryüzünün en hayırlı bir parçasısın ve arzullahın, Allah’a en sevimli bir şehrisin. Eğer ben senin beni büyüten şefkatli âğûşundan zorla uzaklaştırılmamış olsaydım, katiyen ihtiyarımla çıkmazdım”¹ buyurmuştur.

Ebû Dâvûd’un Urve tarikiyle Hazret-i Âişe’den rivayetinde ise Resûl-i Ekrem’in Mekke’ye karşı bir kere de Medine’de nasıl izhâr-ı teessür ve telehhüf buyurduğunu görüyoruz. Hazret-i Âişe diyor ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, kendilerini Mekke’den hicrete mecbur eden rüesâ-yı Kureyş’e karşı beddua için ibtaynının beyazı görülene kadar mübarek ellerini kaldırarak, “Allahum! Sen benimle (rüesâ-yı Kureyş’in adlarını sayarak) *filân ve filân arasında hâkim olup bunların lâyük oldukları cezalarını ver. Bunlar Allah’ın çok sevimli bir beldesi olan Mekke’den beni çıkardılar*”² buyurmuştur.

Hazret-i Ömer ve bazı sahâbe ile İmam Mâlik ve ashabından İbn Nâfi’ ile Medine’nin ekser fukahası Medine’nin Mekke’ye fadl ü rüçhanını kabul etmişlerdir. Fakat Mâlikîler’in Hazret-i Ömer’in Medine’nin tafdîli ichtihadında bulunmasından başka delilleri yoktur. Hatta İbn Abdülber, “İmam Mâlik’in de Mekke’nin kürre-i arzın her tarafından efdal olduğuna kâil olduğu rivayet edilmiştir” diyor.

Hadîs-i şerifte muzâaf fazileti bildirilen namaz farz mıdır yoksa farz ile beraber nâfileye de şümulü var mıdır? Bu cihet de mu’cib-i ihtilâf olmuştur. Tahâvî, hadisteki namaz ile murat, farz namaz olduğuna zâhib olmuştur. Eimme-i Mâlikiyye’den Mutrif³, farza ve nâfileye şümulünü kabul etmiştir. Nevevî de, “Bizim mezhebimizde bu namaz hem farza, hem de nâfileye şâmidir” demiştir.

Şu da mâlûm olsun ki: Bu ziyâde-i fazilet, sevaba râcidir. Fevtedilen eczâ-yı salâta müteveccih değildir. Meselâ iki namazı kazâyâ kalmış olan bir kimse, Medine mescidinde bir namaz kılsa bu iki namaza mahsup edilemez. Bu hususta fukaha arasında ihtilâf yoktur, ittifak vardır.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ لَا يُصَلِّي مِنَ الصُّحَى إِلَّا فِي يَوْمَيْنِ يَوْمَ يَقْدَمُ مَكَّةَ فَإِنَّهُ كَانَ يَقْدُمُهَا
صُحَّى فَيَطُوفُ ثُمَّ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ خَلْفَ الْمَقَامِ وَيَوْمَ يَأْتِي مَسْجِدَ قُبَاءٍ فَإِنَّهُ كَانَ يَأْتِيهِ كُلُّ سَبْتٍ
فَإِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ كَرِهَ أَنْ يُخْرَجَ مِنْهُ حَتَّى يُصَلِّي فِيهِ وَكَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ

1 {T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68.}

2 {Ebû Dâvûd’da ve diğer temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet *Aynî*’de mevcuttur. *Aynî, Umde*, VII, 257.}

3 {“Mutrif” namıyla Mâlikî bir alim tespit edilememiştir. Kastedilen kişinin Medine Mâliki ekolünün temsilcilerinden olan “Mutarrif b. Abdullah el-Esam (ö. 220/835)” (Mehmet Erdoğan, “Mugîre b. Abdurrahman” mad. *DİA*, XXX, 376.) olması muhtemeldir.}

يُرُورُهُ رَاكِبًا وَمَاشِيًا وَكَانَ يَقُولُ إِنَّمَا أَصْنَعُ كَمَا رَأَيْتُ أَصْحَابِي يَصْنَعُونَ وَلَا أَمْنَعُ أَحَدًا أَنْ
صَلَّى فِي أَيِّ سَاعَةٍ شَاءَ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ غَيْرَ أَنْ لَا تَتَحَرَّوْا طُلُوعَ الشَّمْسِ وَلَا غُرُوبَهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ(nın kölesi Nâfi')den gelen rivayete göre, İbn Ömer, duhâ vakti namaz kılmazdı. Yalnız iki gündeki hali bundan müstesna idi. (Bunun biri) Mekke'ye geldiği gündür. Çünkü İbn Ömer Mekke'ye duhâ vakti gelirdi. Müteakiben (Beyt-i Şerif'i) tavaf ederdi. Sonra da Makâm(-ı İbrâhim)'in arka tarafında iki rek'at namaz kılardı. (Diğeri) Kubâ Mescidi'ne geldiği gündür. Çünkü İbn Ömer, her cumartesi günü Kubâ Mescidi'ni ziyarete gelirdi. Mescide girince oradan namaz kılmadan çıkmayı çirkin görürdü de nihayet mescidde namaz kılardı ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (her cumartesi günü) bu Kubâ Mescidi'ni yaya veya binitli olarak ziyaret ettiğini (ve iki rek'at namaz kıldığını) haber verirdi ve yine derdi ki: "Dostlarımın nasıl ziyaret ettiklerini gördümse, ben de o suretle ziyaret ederim ve ben, gece veya gündüz herhangi saatte namaz kılan bir kimseyi namazından menetmem. Şu kadar ki, onlar da (namaz için) güneşin doğduğu veya battığı vakti intihab etmesinler." {B1191, B1192 Buhârî, Fazlû's-salât, 2.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "Salât" bahsinde de zikretmiştir. Buradaki rivayeti Kubâ Mescidi'nin fazileti hakkında açtığı bir babında vâkidir. Gerek sûret-i sevkine gerek metninin üslûbu beyanına göre, bu hadisin asıl râvisi İbn Ömer değil kölesi Nâfi'dir. İbn Ömer'in duhâ vakti namaz kılmadığını, yalnız Mekke'ye vardığı günü bir, bir de Kubâ Mescidi'ni ziyareti günü bi'z-zarûre duhâ vakti namaz kıldığını Nâfi' haber veriyor. Nasıl ki hadis, *Buhârî* metninde de, ... نافع عن ابن عمر كان لا يصلي... suretinde sevk edilmiştir. Müellif Zebîdî merhum *Tecrîd*'de sahâbîden başka râvi zikretmemek esasını takip ettiğinden İbn Ömer'in bu itiyadını kendi lisanından nakletmeye mecbur olmuştur. Tercümemizi bu mahzurdan sıyânet için râvi Nâfi'i, kavis içinde göstermeye mecbur olduk. Bu hadisi, Müslim ile *sünen-i erbaa* ashâbı ve başkaları müteaddit tarik ve metinlerle rivayet etmişlerdir.

KUBÂ KÖYÜ VE KUBÂ MESCİDİ. Ruşâtî¹, Kubâ'nın Medine'den 6 mil bu'du mesafede bulunduğu, fakat hicret-i seniyyeden sonra birtakım hutût-ı muvâsale ile ve birtakım

1 Ruşâta {الرشاطة}: *Mu'cemü'l-büldân*'da Sebte Boğazı civarında bir kasaba olup اقتباس الأنوار والتماس الأزهار في unvanlı kitabın sahibi Ebû Muhammed b. Ali er-Ruşâtî'nin meskat-i ra'si olduğu bildiriliyor. Nibrâs'tan naklen *Lübbü'l-Lübâb*'da bir vech-i nisbet daha bildiriliyorsa da bizce müsteb'addir. Ruşâtî'nin, ensâba dair olan bu kitabı ricâl-i ehâdîse dair yazılan en kadim eserlerdendir. *Keşfü'z-zunûn*'da Sem'ânî'nin *Ensâb*'i üslûbunda yazıldığı bildiriliyor. Fakat Sem'ânî'nin *Ensâb*'i bundan bir asır sonra yazılmıştır. Çünkü Ruşâtî 466'da, {466 tarihi Ruşâtî'nin doğum tarihi olarak kayıtlıdır. Kendisi

mâmorelerin birbirlerine ittisâli ile Medine'den addedilecek derecede takarrüb ettiğini haber veriyor. Rüşâtî'nin *İktibâsü'l-envâr*'ından bir asır kadar bir zaman sonra yazılan *Mu'cemül-büldân*'da Medine'ye 2 mil mesafede olduğunu bildirmesi de Medine'ye derece-i takarrübünü ifade eder. İbn Karkel de 3 mil uzaklığını bildirmiştir ki, bu rivayetler arasındaki fark, Kubâ köyünün muhtelif zamanlarda iktisap ettiği vaziyete göre, Medine'ye derece-i takarrübünü gösterir. *Mu'cemül-büldân*'da Kubâ'nın Mekke'ye gidilirken sol tarafa tesadüf ettiği ve mescid-i takvânın burada bulunduğu bildiriliyor ki, hadiste bahsedilen Kubâ Mescidi'dir.

KUBÂ'NIN FAZİLETİ. Bu hadis, Kubâ köyünün ve Kubâ Mescidi'nin ve bu mescidde kılınan namazın faziletine sarâhaten delâlet etmektedir. Kubâ Mescidi, hicret-i nebeviyye sırasında bizzat Resûl-i Ekrem tarafından tesis buyurulmuş ve lisân-ı Kur'ân ile ve en râcih bir kavle göre, ona (mescid-i takvâ) unvân-ı mübâreki bahşedilmiştir. Birçok Medineli Kubâ köyünde yaşarlardı. "Külsûm b. Hedm" in riyâset ettiği Amr b. Avf oğulları bu köyün en mâruf sekenesinden idi. İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde haber verildiği üzere, Resûl-i Ekrem hicret sırasında Amr b. Avf ailesi tarafından tekbirlerle karşılanıp kendilerine mihmännüvâzlık arzeta-meleri üzerine, Külsûm b. Hedm'in hânesinde misafir oldu ve dört beş günlük bir müsafereti zamanında Külsûm'ün hurmalarını kuruttuğu yerde bu mübarek mescidi inşa buyurdu.

KUBÂ'NIN DİNİ VE TARİHİ EHEMMİYETİ. Kubâ ma'bed-i mübâreki İslâm tarihinin i'tilâ devri arefesinde ve bütün mânasıyla bir dönüm noktasında tesis buyurulduğu için pek ziyade kıymetli hâtıraları haizdir. Sûre-i Tahrîm'deki *فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ* kavli-i şerifi müeddâsinca hicret-i Ahmediyye üzerine şimdi iki cihan serverinin Allah Teâlâ sahip ve hâmisî, Kerrûbiyyûn'un reisi olan Cibrîl onun karîni, müminlerin sulehâsı da etbâ ve avânı ve bunlardan başka meleklerin kuvâ-yi külliyyesi de müzâhiri bulunuyordu. Düşmanlarına karşı Muhammed Mustafa'nın haiz bulunduğu bu mukaddes ve âhenîn cebheyi hiçbir kuvvetin taarruzu, hiçbir erkân-ı harbin sevkul-ceyşi hiçbir zaman sarsamayacaktı. Artık onun tebliğ ettiği tevhd-i nûru Cezîretülarap'ı dolduracak ve az zaman sonra da kistrâları, kayserleri sernigûn ederek bütün beşeriyete hâlikını ve benliğini öğretecekti. Bu nûr-ı mübînin beşeriyete masûniyyet-i şahsiyye, müsâvât-ı hukûkiyye, adâlet-i tâmmе huzmeleri saçarak süratle intişâr-ı Hakk'ın ezeli iradesi muktezâsı idi.

İşte Kubâ ma'bed-i mukaddesinin zamân-ı inşâsı, beşer tarihinde misli görülme-yen bu hâdise-i ictimâiyye ve siyasiyyenin mebde-i tahakkuku oldu. Bu mesut ve mev'ûd gayeyi en yakından sezen zekâ-i Muhammedî İslâm âleminin ilk secdegâhı olmak şerefini kazanan bu mübarek mescidin inşasını tesrî' buyurdu ve Taberânî'nin rivayeti veçhile kendisi de bir işçi gibi çalıştı.

542 tarihinde şehit edilmiştir. (Hayati Yılmaz, "Rüşâtî" mad. *DİA*, XXXV, 270.) Sem'ânî ise 562 tarihinde vatani olan Merv'de vefat etmiştir.

1 {et-Tahrîm, 66/4.}

Bu şanlı ve şerefli mesaiye şahit olanların gözleri önünde bu yakın istikbalin hâmil bulunduğu o nurlu günler, canlanarak hem çalışılıyor hem de müşâare ve münâşede ile izhâr-ı şâdumânî ediliyordu. En benâm İslâm bahadır ve şairi Abdullah b. Revâha'nın şu mısraları o günü inşad ettiği eş'arı cümlesindedir.

أَفْلَحَ مِنْ يَعَالِجُ الْمَسَاجِدَا . يقرأ قرآنا قيامًا، قاعدا . ولا يبيت الليل عنه راقدا .

MÂNASI. Kubâ Mescidi'nin¹ inşasına iştirak eden her mümin saadete ermiştir. Bu mübarek mescidde ayakta olsun, otururken olsun Kur'an okuyanlara ne mutlu! Gecelerini uyku ile geçirmeyenlere ne saadet!

Tevbe sûresinde meâli bervech-i âtî âyet-i kerîme ile bu mescid-i şerifin tesisinde perverde edilen takvâ ve tevhid mefkûresine işaretle beraber burada edâ-yi salât eden ashâb-ı ihlâs ve ittikâ şöyle sitayiş buyurulmuştur: *“Muhakkak ki bu mescid, inşası günü takvâ ve tevhid temeli üzerine kurulmuş ve böyle devam edegelmiştir. Habîbim! Bu mescidde senin namaz kılman çok doğru ve hayırlıdır. Bu mescidde son derece temizliği ve nezaheti seven müttaki bir cemaat vardır. Allah da çok temiz ve faziletli olanları sever.”*²

İbn Huzeyme'nin, Bezzâr'ın rivayetlerine göre, bu âyet-i kerîmenin şeref-i nüzûlü üzerine, Resûl-i Ekrem maiyyet-i seniyyelerinde bazı muhâcirîn bulunduğu halde Kubâ Mescidi'ni ziyarete müsâraat buyurdular. Mescidin kapısı önünde ensardan bazıları bulunuyordu. Resûl-i Ekrem bunlara hitap ederek:

— “Siz Allah'a iman eder misiniz?” Ensar büht ü hayret içinde sükût ettiler. Resûl-i Ekrem tekrar ederek:

— “Siz, Allah'a iman eder misiniz?” diye suali iade buyurdu. Ömer b. Hattâb radiyalahu anh,

— “Ben de kendileriyle beraber olduğum halde elbette iman ederler yâ Resûlellah!” diye cevap verdi. Bundan sonra Resûl-i Ekrem şöyle bir sual daha sordu,

— “Siz kazâyâ razı olur musunuz?” Ensar,

— “Evet, yâ Resûlellah! Razı oluruz” diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem,

— “Belâya sabreder misiniz?” diye sordu. Ensar,

— “Evet, sabrederiz” diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem son bir sual daha irat ederek,

— “Bollukta ni'met-i ilâhiyyeye karşı şükreder misiniz?” buyurdu. Ensar,

— “Evet, şükrederiz, yâ Resulellah!” dediler. Bunun üzerine Mefhar-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz,

— “Kâbe'nin sahibine yemin ederim ki, siz, bihakkın mümin kişilersiniz!” deyip yanlarına oturdu ve

1 {Yukarıda belirtildiği üzere, Kubâ Mescidi'nin aynı bir faziletli olmakla birlikte, şiirin metnindeki “mesâcid” kelimesi çoğul olduğu için, diğer mescitlere ve camiilere de teşmil edilmeye müsaittir.}

2 {et-Tevbe, 9/108.} لَمَسْجِدٍ أُسَسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَّطَّهَرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

— “Ey ensar cemaati! Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerîm’de sizi, “Ehl-i Kubâ çok temiz ve nezih kişilerdir” diye methüsenâ buyurmuştur. Siz nasıl temizlenir, nasıl abdest alırsınız?” diye sordu. Ensar,

— “İbtidâ üç taşla, sonra da su ile temizlenir, abdest alırız” demişlerdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem,

— رَجَالٌ يُجِبُونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا “Ehl-i Kubâ son derece temizliği seven kimselerdir”¹ nazm-ı şerifini okumuştur.²

Bu mütevâlî suallerin abdest ve tahârete dair olan son suali müstesna olmak üzere öbürleri kâmil enl-i Kubâ’nın derece-i ittikâlarını ve kalben, ahlâken ne derece temiz kimseler olduklarını ispat ve izhar için irat buyurulmuştu. Son sual ile de hâricî tahâretlerine derece-i ihtimamları tesbit edilmek isteniliyordu. Alınan cevaplar üzerine ehl-i Kubâ’nın bâtinen nezih ve zâhiren çok temiz ve bihakkın mümin kişiler oldukları lisân-ı Kur’ân ile takrir ve tesbit buyurulmuştur.³

Bu cihetle Resûl-i Ekrem hazretleri her cumartesi günü bu Kubâ Mescidi’ni muktezâ-i hâle göre, kâh yaya kâh binitli olarak ziyaret ederdi ve sünen sahiplerinin rivayeti veçhile ashabını da, “Kim ki evinde bol su ile içtisâl edip de sonra Kubâ Mescidi’ne gider ve hiçbir arzu beslemiyerek yalnız namaz katederse, bir umre etmişçesine o kimse hâiz-i mesûbât olur”⁴ buyurup Kubâ ziyaretine teşvik ederdi. Ashâb-ı kirâm da Resûl’ün bu vesâyâ ve efâl-i seniyyelerine ittibâ ederek Kubâ’ya karşı hiçbir vakit feragat göstermemişlerdir. Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh, “Kubâ Mescidi’nde iki rek’at namaz kılmak bana, iki defa Beytülmakdis’e gidip ziyaret etmekten daha sevimidir” der idi. Maamâfih, bununla ne mesâcid-i selâse için tayin buyurulan muzâaf ecrin Mescid-i Kubâ hakkında da mev’ûd olduğu ne de Kubâ’nın Beytülmakdis’e tafdüli kastediliyordu.

Kubâ’yı ziyaret etmek ve mescidinde iki veya Taberânî’nin rivayeti veçhile dört rek’at namaz kılmak müstehap olmuştur. Bu ziyaretin cumartesine müsâdif olması da müstehaptır.

Kubâ ziyaretinin cumartesine sebab-i tahsîsi şudur: Kubâ halkı cuma günleri cuma namazı için Medine’ye gelirler idi. İslâm âleminin bu ilk mescidi, cuma günleri garip kalırdı. Ahde vefayı, hukûk-ı kadîmeye hürmetkârlığı meâsir-i îmândan addeden Resûl-i

1 et-Tevbe, 9/108.

2 {Diğer temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet, İbn Huzeyme’de de muhtasar olarak bir takım farklılıklarla mevcuttur. İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 45, no: 83. Rivayet buradaki şekliyle Beyzâvî’nin tefsirinde tespit edilmiştir. Beyzâvî, *Envâr*, III, 98.}

3 *Aynî*, III, 691.

4 قال النبي صلى الله عليه وسلم: من تطهر في بيته وأحسن الطهور ثم أتى مسجد قباء لا يريد إلا الصلاة فيه كان له كأجر عمرة (رواه أحمد والنسائي وابن ماجه) {Bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, benzer lafızlarla İbn Mâce tarafından nakledilmiştir: İM1412 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 197. Kaynakta rivayetin lafzı şu şekildedir: من تطهر في بيته ثم أتى مسجد قباء فصلى فيه صلاة كان له كأجر عمرة.}

Ekrem efendimiz cumartesi günlerini bu güzel takvâ mescidini ziyarete tahsis buyurup kadîmü'l-ahd olan bu mescidin cumalardaki garip halini telâfi ederlerdi.

Mescid-i Kubâ'nın misâha-i kadîmesi; tülü ve arzı müsavi olmak üzere 66 zirâdan ibaret olduğu Urve'den gelen bir rivayetten anlaşılıyor. Esasen birkaç günlük müsâferet müddetinde bundan geniş de yapılamazdı. Ehl-i siyerin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem, Kubâ'da dört gün kalmışlardı. Beşinci cuma günü hicret mevkib-i âlîsi Medine'ye hareket etmişti. Buhârî'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Kubâ'da on dört gün kalmıştı ki, İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*'da bu rivayeti tercihen naklediyor. Ve bu mescid-i şerif ne kadar küçük olursa olsun, dört gün içinde yapılması mümkün değildir. Hazret-i Osman zamanında Kubâ, bir mâmure halini aldıktan sonra halîfe-i müşârün ileyh tarafından tevsi edilmiştir.

Nâfî'in bir rivayetine göre, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ Kubâ'ya geldiğinde, mescidin Asr-ı saâdet'teki sâha-i kadîmesini kastederek "üstüvâne-i muhallâka"ya karşı namaz kılarmış.¹

DUHÂ NAMAZI. Bu hadîs-i şerifte Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın zâhiren duhâ namazını inkâr ettiği zannedilen bir fıkrası hakkındaki tevcihimiz 579 numaralı Hazret-i Âişe hadisinin izahı sırasında geçmiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمَنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَمَنْبَرِي عَلَى حَوْضِي.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklede rek şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Evimle minberim arasındaki saha cennet bahçelerinden bir bahçedir. Minberim de (bana bahşedilen kevser) havzımın üzerinde (kurulmuş bulunmakta)dır." {B1196 Buhârî, Fazlû's-salât, 5.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Müslim ile sünen, mesânîd ve meâcim sahipleri müteaddit senedler ve birbirinden farklı metinlerle Ebû Bekir, Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhümden rivayet etmişlerdir. Buhârî de buradan başka "Hac", "Havz", "İtisâm"

1 Aynî, III, 690.

bahislerinde tahrîc ve burada kabr-i saâdet ile minber-i şerif arasındaki sahanın fazileti hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Yine bu babda aynı hadisi Ebû Hüreyre'den başka Abdullah b. Yezîd'den de rivayet etmiştir. Yalnız bu rivayette, منبري على حوضي fıkrası yoktur. Bu hadîs-i şerifin bazı rivayet tariklerinde “beytî” yerinde “kabrî” vârit olmuştur. Nasıl ki, Buhârî de bu hadisin unvanında ما بين القبر والمنبر diyerek bu rivayete işaret etmiştir. Resûl-i Zîşan efendimiz dünya hayatında sâkin oldukları Hazret-i Âişe hücre-i mübârekesine defnolunduğundan dünyadaki saadethaneleriyle merkad-i ebedîleri mahallen birdir. Her iki tabir arasında müteallak itibariyle ittihad vardır. Fakat “beytî” rivayeti, rivâyet-i sahîhadır.

Ravza lugatta “bağçe ve bostan” demektir. Riyâz ile cemi'lenir. *Kâmus Tercümesi*'nde şöyle tarif ediliyor: “Ravza, kumluktan, çayırılık ve çimenlikten su yatağı olan ve câbecâ sulu olan yere denir ki, mürgzâr tabir olunur.”

HADİSİN MEDLÛLÜNÜ TAYİN HUSUSUNDA ULEMÂNIN AKVÂLİ

Ulemâdan pek çoğu bu hadîs-i şerifin zâhirine bakarak Peygamberimiz'in Ravza-i Mutahhara'larının aynen, olduğu gibi cennete naklolunacağına kâil olmuşlardır. Bazıları da “Peygamber'in saadethaneleriyle minberleri arasındaki bu sahada ibadet etmek, ibadet eden mümini cennete îsâle sebep olur, mânası kastolunabilir” demişlerdir. Nasıl ki, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem halka-i zikirde, ilim meclisinde bulunmanın cennete mûsıl olduğunu bildirerek ارتعوا في رياض الجنة “*Cennet bahçelerinde yaşayınız, istifade ediniz*”¹ buyurmuş ve zikir, ilim meclislerini riyâz-ı cennet ile yâdetmiştir. Binaenaleyh hadîs-i şerif, kabr-i Nebî aleyhisselâmı ziyarete, mescid-i saâdetinde ve bilhassa kabr-i saâdetle minber arasındaki ravza-i mübârekede namaz kılmaya teşvik ve tergîbi muhtevîdir.

Yine böyle, الجنة تحت ظلال السيوف “*Cennet, kılıçların gölgesi altındadır*”² kavli şerifinde, “cihad, kendisi için cennet mev'ûd olan bir bahadırılıktır” mânasına mecaz olduğu gibi burada da, “Ravza-i Mutahhara'yı ziyaret edenlere cennet mev'ûddur” mânasına mecaza hamledilmiştir.

Bunun bir teşbih olması ve edât-ı teşbîhin mahzuf bulunması da muhtemeldir: “Kabr-i saâdet, ins ü cin ve melâike tarafından daima ziyaret edilmekte bulunması sebebiyle bu buk'a-i mübâreke cennet gibidir” demek olur.

KEVSER HAVZİ. Hadîs-i şerifte minber-i saâdetin, üstünde mevzû bulunduğu ihbar buyurulan havz-ı Nebî aleyhisselâm, kevser havzıdır ki, Buhârî'nin bu babdaki rivayetlerini bahs-i mahsûsunda göreceğiz.

KÂDÎ İYÂZ. “*Minberim, havzım üzerine kurulmuştur*” cümlesi hakkında diyor ki: “Ulemâdan çoğu bu fıkrayı da zâhirine hamlederek minber-i saâdeti Cenâb-ı Hak aynen

1 {Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, III, 390, no: 1865.}

2 {B2818 Buhârî, Cihâd, 22.}

havz-ı nebevî üzerinde iade buyurur” demişlerdir. Bu cümleden kemâl-i vuzûhla müstefâd olan mâna da budur. Bazı ulemâ da havz-ı nebevî üzerinde bir minber bulunduğunu ifade eder demişlerdir.

Hattâbî de, “Bu buk’a-i mübâreke de ibadet, sahibini cennete îsâl eder. Minber-i saâdet kurbünde ibadet de cennette havz-ı nebevîden içmeye vesile olur mânası makstuttur” demiştir.

RAVZA-i TÂHİRENİN MİSÂHASI

Ravza ki, kabr-i saâdetle minber-i nebevî arasındadır. 10 metre arzında ve 20 metre tûlünde olup misâha-i sathiyyesi 200 metre murabbâna bâliğ olur. Ashâb-ı tahkîkin şühûd-ı tedkîklerine müstenit amelî bir hesaba göre, bu sâha-i mübâreke en çok beş saf cemaat istiab ve her safta âzami yirmi beş kişi edâ-yi salât edebilir. Şu halde ravza-i mübâreke âzami 250 musallîyi istiab ediyor demektir.

Minber-i saâdete yakın ve basit bir buudda mihrâb-ı saâdet bulunuyor ki, yukarıda 604 numaralı hadisin izahında kabr-i saâdet ziyaretinden sonra Allah Teâlâ’ya secde-i şükretmek üzere kılınacak iki rek’at namazın bu mihrap ile minber arasında kılınması en ziyade hâiz-i fazîlet olduğunu bildirmiştik. Fakat hangi bahtiyardır ki, cemâat-i müslimînin kesretinden, değil burada, hatta ravzanın herhangi bir noktasında namaz kılmak fırsatına nâil olabilsin. Mevsim-i hacda ravzada namaz kılabilmek için günlerce fırsat kollamak lâzımdır.

Ravza, el-yevm mescidden bir derece yüksek ve 1 metreye yakın bir irtifâda sarı bakırdan mâmul bir dirzen ile muhat bulunmaktadır. İki medhali vardır ve en nefis İran halılarıyla mefruştur.

Minber-i saâdetin yerinde el-yevm mevzu bulunan minber-i şerif, som mermerden mâmul ve müzehheptir. Takribî 7 metre irtifândadır. Asr-ı saâdet’te minberin bir tarihçesi “Kitâbü’l-Cum’a”da ve bu eserde 498 numara ile tercümesi geçen hadisin izahı sırasında bildirilmişti.

TEMBİH. Bundan evvel 604 numara ile tercümesi geçen Ebû Hüreyre hadisinin izahında Mescid-i Aksâ ziyaretine dair açtığı müstakil bir babında Ebû Saîd el-Hudrî radiyalahu anhtan da bir rivayeti bulunduğunu ve bu rivayette mesâcid-i selâseden başka mescedlere şedd-i rahledilmesi nehyedilmekle beraber bunun daha üç menfi hükmü ihtiva ettiğini bildirmiştik ki: 1. Hiçbir kadının ya zevci veya mehâriminden birisi bulunmaksızın iki günlük bir mahalle sefer etmesi, 2. Ramazan bayramının ilk günü ile kurban bayramının dört gününde oruç tutulması, 3. Sabah namazından sonra güneş yükselene kadar, ikinci namazından sonra da güneş batıncaya kadar namaz kılınması idi.¹ Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde bunların da menhî olduğu bildiriliyordu.

1 عن قرعة مولى زياد. قال: سمعت أبا سعيد الخدري رضي الله عنه يحدث بأربع عن النبي صلى الله عليه وسلم فأعجبني وأتقني قال:

Buhârî, Ebû Saîd hadisini burada mevzubahsimiz olan ravza hadisini müteakip zikretmiştir. Şârih Aynî de *Umdetü'l-kârî*'de bu üç meseleyi ayrı ayrı şu suretle teşrih eylemiştir:

EVVELÂ KADININ MÜSÂFERETİ MESELESİNDE BEŞ MEZHEP VARDIR

1. Hasan-ı Basrî, Zührî, Katâde'nin mezhebidir. Bu tâbiî ulemâsı, Ebû Saîd el-Hudrî hadisi ile ihticâc ederek kadın için zevci veya bir mahremi bulunmaksızın iki gecelik bir mesafeye sefer câiz değildir. Bundan az bir mesafe için câizdir demişlerdir.

2. İbrâhim en-Nehaî, Şa'bî mezhebidir. Bu tâbiî eimmesi de uzak olsun, yakın olsun mutlak surette kadının zevci veya mahremi birlik bulunmaksızın sefer etmesi câiz değildir demişlerdir. Bunların medâr-ı ihticâcî Tahâvî'nin rivayet ettiği meâli bervech-i âtî İbn Abbas hadisidir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere halka karşı irat ettikleri umumi bir hutbede, “*Bir kadın, yanında mehâriminden birisi bulunmadıkça sefer etmesin. Yine bir kadının yanına, mehâriminden biri bulunmadıkça ecnebi bir erkek dahil olmasın*” buyurdu. Ashaptan bir kimse ayağa kalkarak,

— “Yâ Resûlellah! Ben filân filan gazâlarda bulundum. Fakat hayat yoldaşım ile birlikte hacetmek de istiyorum, ne buyurur? dedi. Resûl-i Ekrem cevap vererek,

— “*Evet, sen zevcenle haccdebilirsin*” buyurdu.¹

Müslim, İbn Mâce de Buhârî'nin bu rivayetinde benzer rivayetlerde bulunmuşlar ve cümlesi de bu İbn Abbas hadisinin umumu ile ve uzak olsun, yakın olsun sûret-i mutlakada kadının bilâmahrem seferden memnûiyetiyle hükmetmişlerdir. Tahâvî'nin Saîd el-Makbûrî tarihiyle Ebû Hüreyre'den de bu meâlde bir rivayeti vardır ki, bunu Bezzâr da tahrîc etmiştir.

3. Atâ b. Ebû Rebâh, Saîd b. Keysân, Zâhirîler'den bir kısmının mezhebidir. Bunlar da bir Berîd'den az bir mesafeye kadının bilâmahrem yolculuğunu tecviz edip Tahâvî'nin, Beyhakî'nin, Ebû Dâvûd'un, Saîd el-Makbûrî tarihiyle Ebû Hüreyre'den rivayet eyledikleri meâli âtîdeki hadislerle istidlâl etmişlerdir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Hiçbir kadın, 1 berîd mesafeye ya zevci veya bir mahremi bulunmadıkça sefer etmesin*” buyurmuştur.²

لا تسافر المرأة يومين إلا ومعها زوجها أو ذو محرمها. ولا صوم في يومين الفطر والأضحى. ولا صلاة بعد صلاتين بعد الصبح حتى تطلع الشمس وبعد العصر حتى تغرب. ولا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد مسجد الحرام ومسجد الأقصى ومسجدي {B1197 Buhârî, Fazlî's-salât, 6.}

1 قال ابن عباس رضي الله عنهما: خطب رسول الله صلى عليه وسلم الناس فقال: لا تسافر امرأة إلا ومعها ذو رحم. ولا يدخل عليها رجل إلا ومعها ذو رحم. فقام رجل فقال: يا رسول الله! إني قد إكتسبت في غزوة كذا وكذا وقد أردت أن أحج بامرأتي. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أحجج مع امرأتك! (رواه الطبري)

{Metindeki “ذو رحم” ifadeleri kaynakta “ذو محرم” olarak kayıtlıdır. Ayrıca “قد إكتسبت في غزوة” ifadesi de “قد إكتسبت في غزوة” şeklindedir. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 112, no: 3493. Metnin sonunda atf yapılan Taberî'nin böyle bir nakli tespit edilememiştir. İzahta da belirtildiği üzere rivayet Tahâvî'ye aittir.}

2 عن سعيد المقبري، عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تسافر امرأة بريدًا إلا مع زوج أو ذي محرم (رواه الطحاوي والبيهقي وأبو داود) {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 112, no: 3497.}

4. Evzâî, Leys b. Sa'd, Mâlik, Şâfiî'nin mezhebidir. Bunlar da bir günden az bir mesafeye kadının mahremsiz hakk-ı seferi vardır. Bir günden ziyade bir mesafeye kadın, ancak zevci veya mehâriminden birisi ile gidebilir demişlerdir. Şu kadar ki, İmam Mâlik ile İmam Şâfiî bu bir günlük mesafeyi gidilmesi vâcib olmayan seferler hakkında mikyas olarak kabul etmişlerdir ve farz olan hac seferine kadının bilâmahrem gidebileceği re'inde bulunmuşlardır. Bunların da medâr-ı istinâdı Müslim'in rivayet ettiği şu meâldeki Ebû Hüreyre hadîsidir. Resûl-i Ekrem, "Allah Teâlâ'ya ve âhîret gününe iman eden her kadın için bilâmahrem bir günlük mesafeye yolculuk etmesi helâl değildir"¹ buyurmuştur.

5. Süfyân es-Sevrî, A'meş, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed'in mezhebidir. Bunlar da, kadının üç günlük ve daha ziyade mesafeye mahremsiz hakk-ı seferi yoktur. Bundan az olursa, bilâmahrem sefer edebilir demişler ve Ebû Dâvûd'un, Ahmed b. Hanbel tarikiyle Nâfi'den, onun da Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği şu meâldeki hadîs-i şerif ile istidlâl etmişlerdir.

Resûl-i Ekrem, "Hiçbir kadın, mahremsiz üç günlük bu'dü mesafede bir mahalle sefer etmesin"² buyurmuştur.

Mesâfe-i seferin üç gün ile takyîd buyurulması, şüphesiz bunun mâdûnunu ibâhadır. Üç günlük mesafenin mâdûnunu ibâha matlup olmasaydı üç adedini zikr ü tayinde bir fayda bulunmazdı, yine şüphesiz ki, hakîm olan bir zatın sözü, lağvden ve faydasız cümle ve kelimeleri ihtiva etmekten tamamıyla masûndur. Bu sebeple üç adedinin zikredilmiş bulunmasıyla onun mâdûnunun ibâhası kabul edilmek icap eder.

ŞİMDİ BİR SUAL. Şu halde gerek mutlak olarak gerek bir, iki günlük ve bir berîd bu'dü mesafeye sefer hakkında vârit olan haberlerle eimme-i Hanefiyye'nin merci-i ictihâdı olan İbn Ömer hadisi arasında teâruz bulunmaz mı? Pekâlâ bulunur. Çünkü İbn Ömer hadisi, üç günden az seferin mubah olduğunu müfiddir. Öbürleri ise mâdûne's-selâs seferin tamamen veya kısmen menhî bulunduğunu nâtiktir.

CEVAP. Hayır, teâruz yoktur, çünkü "Üç günlük mesafeyi müfid olan İbn Ömer hadisinin zamân-ı vürûdü, diğerlerinden ya muahhardır yahut mukaddemdir. Birinci şıkka göre, İbn Ömer hadisi, üçün mâdûnunu ihbar eden haberleri nâsihtir. Mukaddem olduğuna göre de İbn Ömer hadisi, üçten az mesafeye sefer hakkında ibâhayı müfid iken bilâhara üçten az mesafeye sefer edilmesi öbür haberlerle nehyedilmiştir" denilebilir ve herhalde selâse adedi ahvalin icabına göre istimal edilmiş olur. Bu sebeple yani İbn Ömer hadisinden başka haberler mâdûne's-selâsin bir bakımdan menhî, bir cihetten mubah

Berîd 2, bazılarında göre 4 fersah mesafedir. 1 fersah da 3 mile müsavidir. 1 mil ise 4000 zirâ takdir edilmiştir.

1 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر أن تسافر مسيرة يوم إلا مع ذي رحم (رواه مسلم) {Metindeki "ذي رحم" ifadesi kaynakta "ذي محرم" şeklindedir. M3267 Müslim, Hac, 420.}

2 عن ابن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا تسافر المرأة ثلاثاً إلا ومعها ذو محرم (رواه أبو داود عن أحمد بن حنبل وأخرجه الطحاوي كذلك) {D1727 Ebû Dâvûd, Menâsik, 2.}

olduğunu ifade ettiklerinden dolayı bu haberlerden ziyade İbn Ömer hadisi ile amel etmek daha evlâ ve daha uygundur.

Kādî İyâz diyor ki: Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivayette mesâfe-i sefer üç gece, öbür rivayette iki gün, üçüncü bir rivayette üçten ziyade olduğu bildiriliyor. Yine böyle Ebû Hüreyre hadisinde de bir rivayette bir gecelik mesire, diğer rivayette bir gün ve bir gece, üçüncü bir rivayette üç günlük bu'dü mesafeye seferin menhî olduğu haber veriliyor.

İbn Ömer hadisi ise sabit olarak üç günlük mesafeyi bildiriyor. Şu halde öbürlerinin birer tarîk-i rivâyeti İbn Ömer hadisini teyit ederek daha ziyade iktisâb-ı kuvvet etmiş oluyor ve daha ziyade şâyeste-i ihticâc bulunuyor. Bu cihetle eimme-i selâse-i Hanefiyye'nin ictihadı daha ziyade mukarin-i sevâb olacaktır.

Herhalde şurası katidir ki, bu haberler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden müteaddit mahallerde müteferrik hadiseler üzerine görülüp işitilerek zabt ü nakledilmiştir. Hatta bir sahâbînin müteaddit zamanlarda müteferrik vâkıaları görerek veya işiterek gördüğü veya işittiği eşkâline göre ahz ü rivâyet ettiği sabit bir hakikat bulunduğundan bu haberler arasında teâruz aramak hiç de doğru bir hareket değildir.¹

KADININ YOLCULUĞU, NEDEN BİR MAHREMİNİN VESAYETİNE TA'LİK EDİLMİŞTİR?

Tarihin her devrinde, her millette kadın meselesi her devrin mikyâs-i faziletine, her milletin fazilet telakkilerine göre muhtelif safhalar arzettiği gibi bir milletin müteaddit zamanlardaki içtimaî hayatına göre de gûnâgûn tehavvüle uğramıştır. Câhiliye devrinde kadının mütereddî vaziyeti ile İslâm dininin tayin ettiği nizâm-ı içtimaî üzerine iktisap ettiği bülend mevkiî arasında kıyas ve nisbet kabul etmeyecek derecede yüksek bir fark vardır. İslâm dini kadının bütün tasarrufât-ı hukûkiyyesini tanımış, medenî haklarından gereği gibi istifadesini temin etmiştir. Yalnız kadının bünye ve iradesindeki fitrî zaafa mebnî muayyen hususatta kadını, mehâriminden bir erkeğin vesayetine vermiştir ki, kadının uzak bir sefere gidebilmesi, kadının aile harimine ecnebi bir erkeği kabul edebilmesi yahut bir ecnebi ile yalnız bir mahalde bulunabilmesi için zevcin veya bir mahreminin bulunmasını şart kılması bu cümledendir. İslâm dini, kadının başlı başına uzak bir sefere gitmesini, kadının vekâhat ve ismetinin sıyâneti namına tehlikeli bulmuş, zevcinin veya bir mahreminin iştirakini şart kılmıştır.

İKİNCİ MESELE. Bayram günlerinde oruç tutmanın hürmeti idi. Tirmizî'nin *Sünen*'inde tahrîcine göre, Ömer b. Hattâb radiyallahu anh bugünlerdeki orucun sebep-i tahrîmini rivayet ederek bir hutbesinde demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu iki bayram günlerinde oruç tutmaktan nehyederek şöyle buyurduğunu işittim: "*Ashabım! Ramazan bayramı, orucunuzu bozduğunuz bir gündür. Bugün bütün*

1 Aynî, III, 695, 696.

*müslümanların bayramıdır. Binaenaleyh oruç tutmak muvâfık değildir. Kurban bayramı da kurban kesip etinden yiyeceğiniz gündür. Bu bayramda da oruç tutmayınız. Kurbanınızın etinden yiyiniz.*¹ Bu sebeple kurban bayramını bazı ulemâ, ziyâfet-i ilâhiyye günü olmak üzere kabul ederek, o günü oruç tutmayı ziyâfet-i ilâhiyyeden i'râz mahiyetinde tasvir etmişlerdir. Binaenaleyh bu iki bayramda oruç tutmanın hürmetinde ehl-i ilmin icmâi vardır. Kurban etinden yenilmesi de bilittifak müstehaptır.

Şâfiî fukahasından Râfiî, İmam Ebû Hanîfe'nin bu iki bayramda oruç tutmayı nezreden kimseye oruç tutmak vâciptir suretinde bir fetvasını hikâye etmek gibi bir garîbe ortaya koymuştur. Fakat şârih-i allâme Aynî bu garîbenin hakiki mahiyetini şu suretle teşrih etmekte gecikmemiştir:

Ebû Hanîfe hazretlerine göre, nezrin mün'akid olması için, nezrolunan şeyin vâcibât-ı şer'iyye cinsinden olması şarttır. Bu esasa göre, Ebû Hanîfe hazretleri bayram günlerinde oruç tutmayı nezreden kimsenin nezri mûteber olacağını esas itibariyle kabul edip o günü oruç tutmak menhî bulunduğundan, orucun bayram günü yenilmesini ve nezir ile iltizam edilerek edası vâcib olan bu orucun başka bir günde kazâ edilmesi ictihadında bulunmuştur.

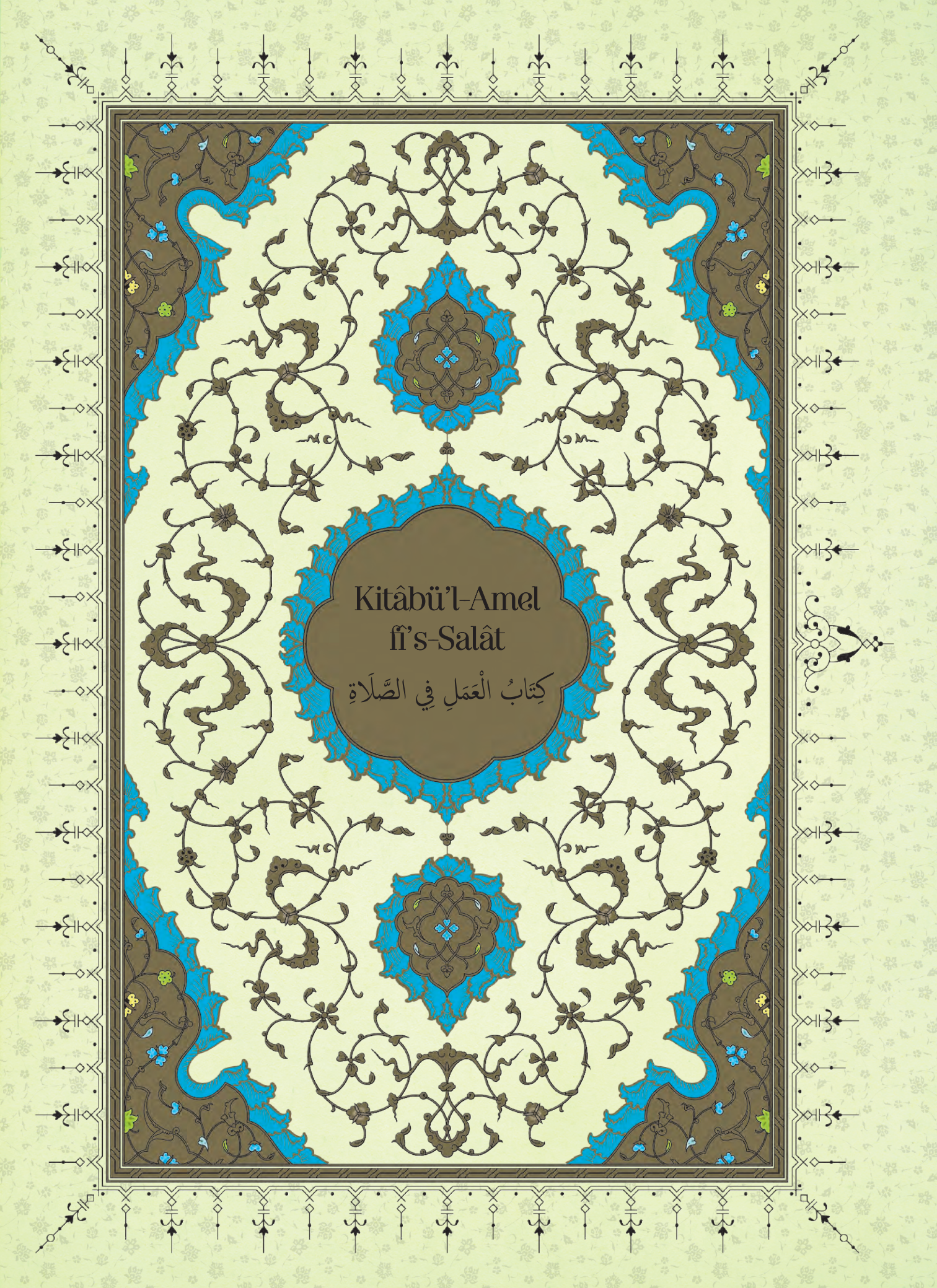
Üçüncü mesele ki, iki vakitte namaz kılmanın hürmetidir. "Salât" bahsinde geçmiştir.

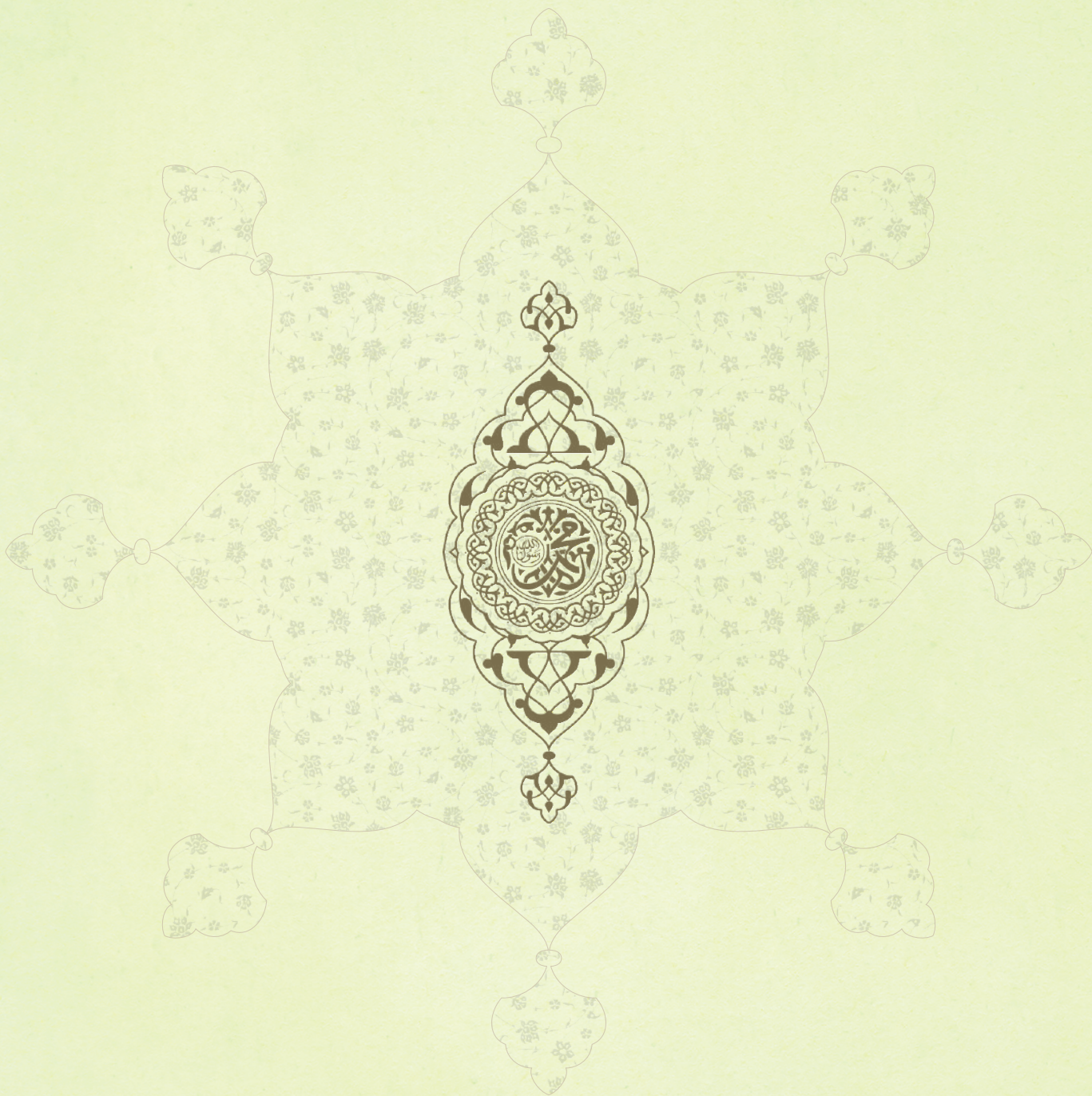

1 {T771 Tirmizî, Savm, 58.}

Kitâbü'l-Amel
fî's-Salât

كِتَابُ الْعَمَلِ فِي الصَّلَاةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Namazda İstiâne Bahsi Âtîdeki Hadîs-i Şerifleri Muhtevîdir

608

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه قَالَ كُنَّا نُسَلِّمُ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ فَيُرِدُّ عَلَيْنَا فَأَمَّا رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِ النَّجَاشِيِّ سَأَلْنَا عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْنَا وَقَالَ إِنَّ فِي الصَّلَاةِ شُغْلًا.

TERCÜMESİ

İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Mes'ûd demiştir ki: (İbtidâ-i İslâm'da) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem namazda iken biz kendisine selâm verirdik. O da (namazda olduğu halde) bize redd-i selâm ederdi. Vakta ki biz, (diyarına hicret ettiğimiz) necâşînin yanından dönüp geldik. (Yine namazda) Resûl-i Ekrem'e selâm verdik. Fakat (bu defa) Resûl-i Ekrem bize mukabele etmedi ve "Namaz içinde (Allah ile) iştigâl-i azîm vardır" buyurdu. {B1199 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 2.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî yine böyle Habeş'e hicreti babında, Yahyâ'dan, "Salât" bahsinde de İbn Ebû Şeybe'den rivayet etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de "Salât" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadîs-i şerifi, Buhârî, namazda söylenmek menhî olduğuna dair bir babında zikretmiştir. Buhârî'nin buna tekaddüm eden bir babı daha vardır ki, o da emr-i salâtın olmak ve namazı takviye etmek üzere el ile istiânenin cevazı hakkındadır. Orada Buhârî, musallînin namazda kendi vücudunun herhangi bir uzvundan istiâne edebileceği hakkında İbn Abbas'ın ta'likan bir hadisini rivayet ediyor. Sonra da Ebû İshak'ın¹ namazda takkesini

1 Ebû İshak, Amr b. Abdullah es-Sebîî'dir. Kûfe'de yetißen kibâr-ı tâbiîndendir. Otuz sekiz sahâbeden rivayeti vardır. 116 tarihinde doksan altı yaşında vefat etmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin meşâyihî cümlesinden ma'dûddur (Aynî, III, 697).

eliyle kaldırıp koyduğunu rivayet ediyor. Yine bu babda Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhin namazda sağ elinin ayasını sol kolunun bileği ile eli arasındaki mafsalı üzerine koyduğunu ve namazda cildi kaşımakta, elbiseyi düzeltmekte beis yoktur dediğini rivayet ediyor.¹

En sonra da tercümesi 141 numara ile geçen İbn Abbas hadisini burada da tahrîc ediyor. Bu hadiste İbn Abbas, teyzesi zevcât-ı tâhirâtın Meymûne radiyallahu anhâ nezdinde kaldığı bir gece Resûl-i Ekrem teheccüd namazına kalktığında İbn Abbas da kalkarak abdest alıp Resûl-i Ekrem'in sol tarafına durduğunu, tek olan bir muktedînin, imamın sağ tarafına durmasını tâlim ve tenbih için Resûl-i Ekrem, sağ elini İbn Abbas'ın başı üzerine koyup sağ kulağını büktüğünü bildirmiştir ki, bu fi'l-i nebevî mesâlih-i salât cümlesinden oluyor ve mâni-i salât sayılmıyor. Buhârî bu İbn Abbas hadisini, *Sahîh*'inin on iki yerinde tahrîc etmiştir. Bu metinlerin cümlesi ufak tefek kelime farkları ile beraber 141 numara ile geçen metnin aynıdır. Burada tekrarına lüzum görmedik.

Buhârî yukarıdaki rivayetleriyle amel-i yesîrin namaza mani olmayacağını ifade etmek istemiştir. Amel-i kesîr ise şüphesiz namaza manidir. Fukaha, namazdaki a'mâli üç kısma ayırmışlardır:

1. Hakikaten amel-i yesîr olan hareketlerdir. Yan bakmak, vücudunu kaşımak gibi. Bu nevi ameller amden veya sehven yapılsın namaza mani değildir. Ön saftaki bir fürceye tehattî de böyledir.

2. Bundan ziyade amellerdir, namazdan insıraf gibi. Bu nevi hareketlerin amden icrası namazı ibtal eder, sehven yapılması değil.

3. Camiden harice çıkmak gibi meşy-i kesîrdir. Bu nevi hareketler gerek amden gerek sehven yapılsın namazı ibtal eder.² İmam Ahmed b. Hanbel'in *Sünen*'inde³ İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği bir hadiste İbn Ömer, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem namazda bir eline dayanarak oturan bir kimseyi bu hareketinden nehyettiğini bildirmiştir.⁴ Ebû Dâvûd'un rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sol eline istinat ederek namazda oturan birisini görmüş de o kimseye, "Sakin böyle oturma! Azap olunan ehl-i cehennem böyle oturur" buyurmuşlar.⁵

TARİHÎ İZAH

Necâşî, "nûn"un fethi ile de, kesri ile de okunur. Habeşe diyarında saltanat süren hükümdarlara **necâşî** denir. Nasıl ki Türk melikine **hakan**, Rum melikine **kayser**, Fars

1 قال ابن عباس رضي الله عنهما يستعين الرجل في صلاته بما شاء من جسده ووضع أبو إسحاق قلنسوته في الصلاة ورفعها. ووضع علي رضي الله عنه كفه على رصغه الأيسر (بخاري باب إستعانة اليد في الصلاة إذا كان من أمر الصلاة) {B1198 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 1.}

2 *Aynî*, III, 697.

3 {Rivayet İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır. *Kitâbü's-Sünne* adlı, akaid konularını muhtevi bir eseri olmakla birlikte, *Sünen* adlı bir eseri tespit edilememiştir.}

4 {HM6347 İbn Hanbel, II, 148.}

5 {D994 Ebû Dâvûd, Salât, 181, 182.}

melikine **kisrâ**, Hint melikine **batlamyus**, Yemen hükümdarına **tübba'** denilegelmiştir. Habeşliler öteden beri Araplar'la münâsebât-ı ticâriyyede bulunarak dürüst muameleleriyle kendilerini Araplar'a sevdirmişlerdi.

İbn İshak'ın rivayetine göre, Mekke'de Kureyş'in müslümanlar üzerindeki ezâ ve cefaları kesb-i iştidâd edince Resûl-i Ekrem efendimiz ashabının Habeşe diyarına hicret etmelerine müsaade etmişti. Gerçi zât-ı risâletpenâhîleri sıyânet-i ilâhiyye ile amcası Ebû Tâlib'in himayesinde düşmanların tecavüzünden masûn bulunuyordu. Fakat ashabı hakkında Kureyş'in revâ gördüğü mezalimi reddedemiyordu. Bu sebeple ashabına, Habeşe melikinin âdil bir kimse olduğunu, mülkinde kimseye zulmedilmediğini iştiriyoruz. Bari oraya hicret ediniz. Cenâb-ı Hak sizin için bir genişlik bahşeder de tecavüzden kurtulursunuz buyurdu. Ashâb-ı Nebî aleyhisselâm da Allah'a sığınarak hicret ettiler ki, bu, ilk Habeşe hicreti idi.

Vâkidî Habeşe'ye ilk hicretin nübüvvet-i Ahmediyye'nin 5. yılının Receb ayında vuku bulduğunu ve bu kâfile-i muhâcirînin aşağıda isimleri muharrer on bir erkek ve dört kadından ibaret bulunduğunu, yaya ve süvari olarak sâhil-i bahre varıp adam başına yarım dinara isticar edilen bir sefine ile Habeşe sahiline çıktıklarını bildiriyor: Osman b. Affân, refikası Rukıyye bint Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ebû Huzeyfe b. Utbe, haremi Sehle bint Süheyl, Zübeyr b. Avvâm, Mus'ab b. Umeyr, Abdurrahman b. Avf, Ebû Seleme b. Abdülesed, zevcesi Ümmü Seleme bint Ebû Ümeyye, Osman b. Maz'un, Âmir b. Rebîa, refikası Leylâ bint Ebû Hasme, Ebû Sebre b. Ebû Rühm, Hâtıb b. Amr, Süheyl b. Beyzâ, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhüm.

İbn Cerîr de, "Vâkidî'den başkaları bu ilk Habeşe muhacirlerinin adedini kadınlarla çocuklar hariç olmak üzere seksen iki erkekten ibaret olduğunu bildirmişlerdir. Yalnız Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhın bunlar meyanında bulunup bulunmadığında ihtilâf edilmiştir. Ammâr da dâhil-i hesâb edilince seksen üç kişiye bâliğ olur" diyor.

Müslümanlar Habeşe'de hürmet gördülerse de¹ bir aralık Kureyş'in tamamen müslüman olduğuna dair bir haber intişar etmişti. Bunun üzerine sevinerek Mekke'ye avdet etmişlerdi. Bu defa müşrikler daha zalimane muamele etmeye başladıklarından Habeşe'ye ikinci defa bir daha hicret edildi. Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh bu ikinci hicrette de bulunarak Habeşe'ye iki defa hicret etmiştir. Birinci Habeşe muhacirleri, necâşîden gördükleri hüsnükabulü Mekke'ye geldiklerinde anlattıklarından İkinci Habeşe Hicreti'ne iştirak edenler adeden birincilerin birkaç misli fazla idi.

İkinci Habeşe dönüşünde ashap, Medine'de Resûl-i Ekrem'e mülâki olmuşlardı. Hatta İbn Mes'ûd Medine'ye hicret-i seniyye vukuunu iştirince Habeşe'den avdetini tesrîf etmiş ve Resûl-i Ekrem, Bedir Harbi için tedârikât-ı seferiyye ile meşgul bulunduğu bir sırada Medine'ye gelmiş ve Bedir Gazâsı'na iştirak etmiştir.

1 Bu sırada Habeşe'de hükümrân olan necâşînin ismi Ashame idi.

Mevzubahsimiz olan hadiste Abdullah b. Mes'ûd'un, "Vaktâ ki biz necâşînin yanından dönüp geldik" sözüyle muradı, birinci Habeşe'den Mekke'ye dönüş müdür, yoksa ikinci muhaceretten Medine'ye avdet midir? Ta'bîr-i âharla namazda tahrîm-i kelâm Mekke'de mi vuku bulmuştur, yoksa Medine'de mi? Bu noktanın tayininde ulemânın ihtilâfı vardır:

Taberî ile birtakım ulemâ namazda tahrîm-i kelâm Mekke'de vuku buldu. İbn Mes'ûd da bu sözü ile Birinci Habeşe Hicreti'nden Mekke'ye avdet kastetmiştir diyorlar. Fakat bunların bu ictihadına tercümesi bundan sonra gelecek olan Zeyd b. Erkam radiyallahu anhın hadisi manidir. İbn Erkam, "Biz Resûlullah zamanında Hazret-i Resûl'ün arkasında namaz kılarken birbirimizle görüşebildik. Sonra *'salavât-ı mefrûzayı ve bilhassa orta namazı eda ve muhafaza ediniz, ve namazınızı dünya kelâmından sükût ederek kılınız'*¹ meâlindeki âyet-i kerîme nâzil oldu da Resûl-i Ekrem bize, namazda sükût etmemizi emir buyurdu"² diyor. Gerek bu âyetin mensup olduğu sûre-i Bakara gerek bu âyet-i kerîme Medenîdir. İbn Erkam da ensâr-ı kirâmdandır, Hazrecî'dir. İbn Erkam'ın namazda bir âdet-i câriyye olarak vukuunu bildirdiği hâdise-i mükâleme de Medine'ye ait vâkiât-ı salâtandır.

Birtakım ulemâ bu cihetleri nazariyeye alarak İbn Mes'ûd'un hadisteki, "Necâşînin yanından geldik" sözüyle Medine'ye avdetini kastetmişlerdir ve namazda tahrîm-i kelâm, Mekke'de değil, Medine'de vuku buldu demişlerdir. Filhakika İkinci Habeşe Hicreti'nden avdet eden ashâb-ı kirâm Resûl-i Ekrem'e Medine'de mülâki olmuşlardı. Hâkim'in *Müstedrek*'inde Abdullah b. Mes'ûd'un oğlu Abdullah'ın rivayetine göre, Medine'ye hicret-i seniyye vuku bulduğu Habeşe'de şâyi olunca Abdullah b. Mes'ûd, herkesten evvel hareketini tesrîf ederek Resûl-i Ekrem'in Bedir Gazâsı için tedârikât-ı seferiyye ile meşgul bulunduğu sırada Medine'ye gelerek Resûl-i Ekrem'e mülâki olmuş ve Bedir Gazâsı'nda bulunmuştur.

İbn İshak'ın beyanına göre, bunlardan ilk defa avdet eden kâfile-i muhâcirîn otuz üç kişiden ibaretti. Bunlar Mekke'ye gelmişlerdi. İki Mekke'de vefat edip yedisini de müşrikler tarafından hapsedilmekle Medine'ye yirmi dördü vâsıl olmuştur ve Bedir'de hazır bulunmuşlardır. Abdullah b. Mes'ûd'un da bu kâfile-i muhâcirîn arasında bulunduğu pek âşikârdır. Çünkü Abdullah b. Mes'ûd'un Bedir'de bulunduğu katidir. Hatta Ebû Cehil'in kafasını bizzat İbn Mes'ûd koparıp huzur-ı saâdete sürükleyerek getirdiği mazbuttur.

Habeşe hicreti sırasında beş vakit namaz farz kılınmamıştı. Çünkü Habeşe'ye ilk muhaceret nübüvvet-i Ahmediyye'nin beşinci yılında vuku bulmuştu. Beş vakit namaz da Buhârî'nin Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet ettiği mi'rac hadisinde tafsil buyurulduğu üzere, mi'rac gecesinde farz kılınmıştır. Mi'racın zamân-ı vukûu ise, Habeşe muhacereti tarihinden hayli zaman sonradır. Gerçi mi'racın târîh-i vukûu hakkındaki haberler muhtelif olmakla beraber bu haberlerin bir hadd-i müştereki vardır ki, o da Hazret-i Hatice radiyallahu anhânın vefatıyla Medine'ye hicret-i seniyyenin şeref vukuu arasın-

1 {el-Bakara, 2/238.} حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

2 {B1200 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 2.}

daki üç senelik bir zaman dahilinde Resûl-i Ekrem'in mi'rac buyurmuş olmalarıdır. *Sahîh-i Buhârî*'de ve *Sîret-i İbn Hişâm*'da Muhammed b. İshak'ın rivayeti üzere Hazret-i Hatice ile Ebû Tâlib hicretten üç sene evvel bir sene içinde arka arkaya vefat etmişlerdi. Şu halde mi'rac, hicret-i Muhammediyye'den âzami üç sene evvel vuku bulmuştur. Beş vakit namaz da o gece farz kılınmıştır. Bu halde mi'rac ile ilk Habeşe hicreti arasında beş senelik bir fâsıla vardır.

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'de Zührî'den, mi'râcın hicretten beş sene evvel vukuunu naklediyor ve Kâdî İyâz, Kurtubî, Nevevî gibi eimme-i hadîsin bu kavli teyit ettiklerini bildiriyor. Bu hesapça da yine mi'rac ile beş vakit namazın farz kılınması Habeşe muhaceretinden sonradır.

Beş vakit namazdan evvelki namaza gelince, tercümesi 587 numara ile geçen Enes b. Mâlik hadîsinin şerhinde izah olunduğu üzere ibtidâ-yi bi'sette Müzzemmil sûre-i şerifinin nüzûlü ile gece namazı farz kılınmıştı. Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayette bildirildiği üzere, Hazret-i Peygamber'le ashabının geceleri sabahlara kadar namaz kılmaktan ayakları şişiyor, simaları sararıyordu. Bu namaz hali bu suretle bir sene ve bir kavle göre on altı ay devam etmişti. Yine Müzzemmil sûresinin alt tarafında *عَلِمَ أَنْ لَنْ نُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ* "Allah bilir ki siz gece namazına bu suretle devam edemezsiniz. Cenâb-ı Hak, namaz hususunda size ruhsat vermiştir. Siz kendinizce kılınması kolay olanı kılınız"¹ buyurularak bu vücûb neshedilip mi'rac gecesine kadar da mendup olarak devam edildi. Mi'rac gecesi de beş vakit namaz farz kılındı.

Abdullah b. Mes'ûd ve Zeyd b. Erkam radiyallahu anhümânın rivayetleri veçhile gerek Mekke'de gerek Medine'ye ilk hicret günlerinde gerek farz gerek nâfile namazlarda teâtî-i selâm ediliyordu. Taberânî'nin Ebû Ümâme'den rivayetine göre, Ebû Ümâme hazretleri, "Bir mümin, mescide namaz kılınırken geldiğinde namazın kaç rek'at kılındığını yanındaki musallîye sorabilirdi ve aldığı cevap veçhile evvelâ fevtettiği rek'atları kıları, sonra cemaate dahil olurdu. Hatta Muâz b. Cebel radiyallahu anh da bir kere mescide geç gelmiş ve bu suretle namaza dahil olmuştu" demiştir.² Gerek Ebû Ümâme gerek Muâz radiyallahu anhümâ her ikisi de Medinelî'dir, ensardandır.

Hulâsa! Namazda kelâm tahrîm edilene kadar namazda kelâmın mubah olduğunda ehli-rivâyet ihtilâf etmemiştir.

Medine'de bu hal pek az devam etmiş olacaktır. Çünkü Resûl-i Ekrem'in Bedir'e müteheyyi-i azîmet olduğu bir sırada Medine'ye avdet eden ve namazda tahrîm-i kelâmdan haberdar olmayan Abdullah b. Mes'ûd, Hazret-i Peygamber'e namazda selâm verdiği halde

1 {el-Müzzemmil, 73/20.}

2 روى الطبراني من حديث أبي أمامة رضي الله عنه: كان الرجل إذا دخل المسجد فوجدهم يصلون سأل الذي إلى جنبه فيخبره بما فاته فيقتضي، ثم يدخل معهم. حتى جاء معاذ يوماً، فدخل في الصلاة فذكر الحديث (عيني: ج 3، ص 07)
{Rivayet bu lafızlarla *Umd*'de yer almaktadır. Aynî, *Umd*, VII, 269. Benzer lafızlarla da Taberânî tarafından nakledilmiştir. MK7850 Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 210.}

selâmının mukabele görmediğini haber vermiştir. Bu cihetle şârih Hattâbî, namazda kelâm Peygamber'in Medine'ye hicretinden pek az zaman sonra nesholunduğunu kaydediyor.

İbtidâ-i İslâm'da namazda kelâmın mubah olduğunda ehl-i rivâyet ittifak ettikleri gibi muahharan tahrîm buyurulduğunda da fukahânın ittifakı vardır. Şu kadar ki, İmam Mâlik, ıslah-ı salât için namazda kelâmı tecviz etmiştir. İmam Şâfiî de sehven kelâmı müfsid-i salât addetmemiştir. Eimme-i Hanefiyye ise böyle farklara lüzum görmemiştir. Namazda kelâm, ister ıslah-ı salât kastıyla, ister sehven irat edilmiş olsun namazı ifsat eder demişlerdir.

HANEFÎLER'İN DELİLİ. وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ. "Namazınızı dünya kelâmı söyleyerek kılınız"¹ diye emrolunması ve bu hitâb-ı ilâhînin tahrîm-i kelâma müteveccih olduğunun gerek Zeyd b. Erkam hadisinden gerek sair ahbâr-ı me'sûreden müstefâd bulunmasıdır. Gerek bu nazm-ı şerifin sebab-i nüzûlünde gerek bu ehâdis ve ahbârın esbâb-ı vürûdunda namazda söylenen sözlerin sehiv, amd veya ıslah-ı salât kastı, adem-i kastı gibi bir tefrike tâbi tutulduğu hakkında bir rivayet nakledilmemiştir.²

NAMAZDA SELÂM MESELESİNE GELİNCE. Bu babda da ihtilâf edilmiştir: Nutkan redd-i selâm edilmesini Ebû Hüreyre, Câbir radiyallahu anhümâ ile Hasan-ı Basrî, Saîd b. Müseyyeb, Katâde, İshak b. Râhûye kabul etmişlerdir. Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Şâfiî, Ebû Sevr hazerâtı işaretlerle redd-i selâm edilmesi müstehaptır demişler. İmam Ebû Hanîfe kalben redd-i selâm edilir ictihadında bulunmuş. Bazıları da namazdan selâm verince redd-i selâm eder demişlerdir ki, bunlar da Atâ b. Ebû Rebâh, Süfyân es-Sevrî, Nehaî, Muhammed b. Hasan'dır. Ebû Zer ile Ebû'l-Âliye'den de bu ictihad rivayet edilmiştir. İmam Ebû Yûsuf ise ne namaz içinde, ne de namazdan sonra redd-i selâm edilir demiştir³ ki, maksadı nutkan redd-i selâmın adem-i lüzûmunu beyandan ibaret olacaktır ve İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadının aynı demektir. Mevzubahsimiz olan Abdullah b. Mes'ûd hadisinin zâhirinden müstefâd olan da budur.

Namazda işaretlerle redd-i selâmı müstehap addeden mezâhib-i selâse eimmesi, nutk ile de, işaretlerle de redd-i selâmı tecviz etmiyen İmam Ebû Hanîfe aleyhine Müslim'in *Sahîh*'inde rivayet ettiği Câbir hadisi ile istidlâl etmişlerdir. Câbir radiyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir sefer esnasında beni bir işe göndermişti. O işten dönüp geldiğimde Resûl-i Ekrem'i namaz kılar buldum ve kendisine selâm verdim. Bana işaret eyledi. Namazdan fâriğ olunca da, "Ey Câbir! Ben namazda iken sen bana selâm verdin. Namazda bulunmaklığım, sana karşı söylenmeme mani oldu" buyurdu.⁴

1 el-Bakara, 2/238.

2 أحكام القرآن للحصاص: ج 1، ص 444

3 Aynî, III, 701.

4 روى مسلم عن جابر رضي الله عنه قال بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم في حاجة ثم أدركته وهو يصلي فسلمت عليه فأشار إلي فلما فرغ قال: إنك سلمت آنفا وأنا أصلي فهو الذي منعتني أن أكلمك (هكذا رواه أصحاب السنن الأربعة)

{Rivayet bazı lafız farklılıklarıyla birlikte iki ayrı metin halinde Müslim'in *Sahîh*'inde yer almaktadır. M1205, M1206 Müslim, Mesâcid, 37, 38.}

Câbir hadisini bu suretle sünen-i erbaa sahipleri de rivayet etmişlerdir. Hatta bu rivayet tariklerinden birinde ki, Müslim'in *Sahîh*'inde tahrîc edilmiştir. Câbir'in, bir hâcet için izâm buyurulması "Benî Mustalik"e giderken vuku bulduğu da bildirilmiştir. İşte mezâhib-i selâse fukahası, Câbir hadisindeki işâret-i nebevîyi redd-i selâm mahiyetinde telakki etmişlerdir ve namazdan fâriğ olunca Resûl-i Ekrem'in "*Namazda bulunmaklığım sana söylenmeme mani oldu*" buyurmasını da nutkan redd-i selâm edemedim, işâretle iktifa ettim suretinde te'vil etmişlerdir.

Fakat Câbir hadisinin diğer rivayet tarikleri ki, bunlardan birisi 613 numara ile gelecektir. Böyle bir mâna istifade edilmesine hiç de müsait değildir. Hadisin bu babda daha ziyade tafsili ihtiva eden diğer bir tarîk-i rivâyeti daha vardır ki, onu da Tahâvî nakletmektedir. Bu rivayete göre, Hazret-i Câbir, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bir seferde bulundum. Resûlullah, beni bir hâcete göndermişti, o işi görüp döndüğümde Resûl-i Ekrem'i devesi üzerinde buldum. Selâm verdim. Selâmımı reddetmedi. Sonra rükû ve secde ettiğini gördüm. Namazdan selâm verince bana selâmımı reddeyledi.¹

Görülüyor ki, Tahâvî'nin rivayeti derecesinde öbür tarîk-i rivâyette vuzuh yoktur. Tahâvî'nin rivayetinde Resûl-i Ekrem efendimizin, Hazret-i Câbir'in selâmını namazda reddetmediği ve selâm verdikten sonra selâmla mukabele buyurduğu tasrih edilmiştir. Tahâvî'nin bu tarîk-i rivâyeti vâzihan delâlet eder ki, diğer tarîk-i rivâyette zikredilen işâretin medlûlü redd-i selâm mahiyetinde olmayıp bilakis namazda redd-i selâmı nehy ü inkârdan ibarettir. Hatta Câbir hadisinin Tahâvî'ye, A'meş tarikiyle gelen diğer bir rivayetinde Hazret-i Câbir, "Namaz kılan bir kimseye selâm vermeyi hoşlanmam. Namazda iken bana selâm verilirse, ona da namazdan çıktıktan sonra mukabele ederim" demiştir ki, bu da Tahâvî'nin rivayetindeki vuzuhu tamamıyla inkişaf ettirmiştir. Fazla olarak musallîye selâm verilmesi muvâfık olmadığını da bildirmektedir. Birinci tarîk-i rivâyette geçen işâret, Resûl-i Ekrem tarafından redd-i selâm mahiyetinde olsaydı, Hazret-i Câbir musallîye selâm verilmesini kerih görmeyecekti.

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَحَدُنَا يُكَلِّمُ صَاحِبَهُ فِي الصَّلَاةِ حَتَّى تَزَلَّتْ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ فَأَمَرْنَا بِالسُّكُوتِ.

1 روى الطحاوي عن جابر رضي الله عنه أنه قال: كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في سفر فبعثني في حاجة، فانطلقت إليها ثم رجعت إليه وهو على راحلته. فسلمت عليه فلم يرد علي ورأيت يركع ويسجد. فلما سلم رد علي.

{Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 456, no: 2625.}

وقال الطحاوي. فهذا جابر بن عبد الله يخبر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يرد عليه وأنه لما فرغ من صلاته رد عليه.

cismiyyesiyle bârigâh-ı ilâhîye yönelmesi en mühim ubûdiyyet lâzimesi idi. Bunun için وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ “*Namazınızı sükût ederek rabbinizin rızası için kılınız*” buyurularak namazda kelâm-ı beşer harâm kılınmıştır. Bunu da Resûl-i Ekrem’in namazda her nevi kelâm-ı âdemîden sükût edilmesine dair emirleri takip etmiştir.

Namazda hürmet-i kelâm hakkında ulemânın da icmâi vardır: Eimme-i müslimîn namazda tekellümün Kitap ve Sünnet’e müstenit olan hürmetine mebnî bu hürmeti bilerek, sehven değil amden, ıslah-ı salât gibi veya ma’rûz-ı helâk olan bir gafili ikaz gibi bir maslahat muktezâsı olmayarak namazda söylenmek namazı ibtal eder demişlerdir. Bu esâs-ı şer’ide ittifak eden eimme-i kirâm yalnız bunun tafsilinde şu suretle ihtilâf etmişlerdir.

Bir maslahata müstenit olsa bile Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Şâfiî hazerâtına göre, tekellüm ile namaz bâtil olur. Evzâî ile İmam Mâlik’in bazı ashabı maslahata müstenit olan tekellümü tecviz etmişlerdir. Nâsiye gelince, İmam Şâfiî’ye göre kelâm-ı kalîl ile namaz bâtil olmaz. İmam Mâlik’in, Ahmed b. Hanbel’in, cumhûr-ı fukahânın mezhebi de budur.

Eimme-i Hanefiyye’ye göre bâtil olur. Nâsinin kelâm-ı kesîrinde eimme-i Hanefiyye’den iki kavli-i meşhûr menkuldür. Bunlardan en sahih olan kavle göre yine nâsinin namazı bâtil olur.

Nevevî diyor ki: Nâsî hakkındaki icthadımızın delili Zülyedeyn hadisidir.¹ Bu hadiste nâsinin hükmü zâhir olarak görülmektedir diyor.

Şârih Aynî de, ashabımız fukahâ-i Hanefiyye tarafından şu suretle cevap verildiğini bildiriyor: “Zülyedeyn kıssasına dair olan hadis, İbn Mes’ûd ve Zeyd b. Erkam radyallahu anhümâ hadisleriyle mensuhtur. Çünkü Zülyedeyn, Zührî’nin rivayeti veçhile Bedir Gazâsı’nda şehid olmuştur. Rivayet edilen bu namaz kıssası da Bedir’den evvel vuku bulmuştur” diye cevap verildiğini naklediyor.

1 Zülyedeyn hadisinin tercümesi 299 numara ile geçmiştir. Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan mervî olan bu hadiste müşârün ileyh demiştir ki:

Bir defa Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize öğle veya ikinci namazlarından birini kıldırırken iki rek’attan sonra selâm vermişti. Sonra kalkıp mescidin içinde uzatılmış kuru bir ağaç parçasına dayandı. Resûl-i Ekrem gadaplı gibi görülüyordu ve sağ elinin içini sol elinin arkası üstüne koyup parmaklarını karıştırarak sağ yanağını sol elinin ardına yapıştırmıştı.

Resûl-i Ekrem bu heyette cemaate bakarken cemaatten acele çıkmak isteyenler mescidin kapılarından çıkıyorlar ve birbirlerine “namaz kısaldı” diyorlardı. Cemaat içinde Ebû Bekir, Ömer radiyallahu anhümâ da bulunmakla beraber bunlar da huzûr-ı saâdetteki mehâbetten çekinerek bir şey söylemiyorlardı. Yine cemaat içinde –kolları uzun olduğu için– Zülyedeyn denilen bir zat vardı. Zülyedeyn,

– “Yâ Resûlellah! Unuttun mu, yoksa namaz kısaldı mı?” diye sordu. Resûl-i Ekrem,

– “*Ne unuttum, ne de namaz kısaldı*” diye cevap verdi. Sonra Resûl-i Ekrem cemaate hitap ederek,

– “*Zülyedeyn’in dediği gibi mi?*” diye sordu. Cemaat,

– “Evet, Zülyedeyn’in dediği gibidir” diye cevap vermişlerdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem hemen mihra- ba doğru ilerleyip namazdan eksik bıraktığı rek’atları kıldırdı. Sonra selâm verdi. Sonra tekbir alıp secde etti. Sonra başını kaldırıp tekbir aldı. Sonra tekbir alıp secde etti. Sonra yine başını kaldırıp tekbir aldı. Sonra İmrân b. Husayn’ın rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem selâm vermişti.

{B482 Buhârî, Salât, 88.}

Ebû Hüreyre, Hayber sırasında İslâm olduğuna göre, Hayber'den evvelki bir hadiseyi nasıl nakledebileceği? suretinde vârid-i hâtır olan bir şüpheli de yine allâme Aynî, "Bir hadisenin zamân-ı vukûunda hazır bulunamayan sahâbî ahîren, yâ Resûl-i Ekrem'den veya diğer bir sahâbîden işterek rivayet edebilir ve böyle rivayetler vâkidir" diye izâle ediyor.

ÂYET-i KERÎMEYİ İZAH EDEN RİVAYET TARİKLERİ

Hadîs-i şerifin ihtiva ettiği ¹ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ âyet-i kerîmesindeki حَافِظُوا emri, sîgasıyla vücûb ifade ettiği gibi muhafaza kelimesi de sîganın medlûlü olan vücûb hükmünü teyit etmektedir.

صلوات sîga-i cem'ine lâm-ı ta'rifin duhulü ma'hûda işaret etmekte bulunduğundan bununla da her günün gece ve gündüzünde kılınan beş vakit namaz maksuttur. Binaenaleyh الصَّلَوَاتِ عَلَى الصَّلَاةِ nazm-ı şerifi, "Beş vakit namâzı; farzlarını istifâ, hudûduna itinâ ve tam vaktinde edâ ederek muhafazaya devam ediniz" demek olur. Çünkü muhafaza ile emrolunması, bunların tamamen tahakkukunu iktiza eder. "Salât-ı vustâ"nın müteakiben ve münferiden zikredilmesi de müekked olan muhafaza-i salât hükmünü bir kere daha tekit etmektedir.

Salât-ı vustânın ta'yîn-i mâhiyeti hakkında muhtelif rivayetler nakledilmiştir ki, bunların mecmuu yirmiyeye bâliğ olmaktadır. Bunlar içinde en ziyade hâiz-i rüchân olanı, salât-ı vustânın ikinci namazı olduğuna dair olan rivayettir. Ashaptan Ebû Hüreyre, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Abbas, Übey b. Kâ'b, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Amr, Semüre b. Cündeb, Ümmü Seleme radiyallahu anhüm hazerâtının kavli budur. İbn Hazm, Ali ve Âişe radiyallahu anhümâdan salât-ı vustâ hakkında bundan başka gelen rivayetler sahih değildir diyor. Tâbiî ve etbâu't-tâbiî ricâlerinden Hasan-ı Basrî, Zührî, İbrâhim en-Nehâî, Muhammed b. Sîrîn, Saîd b. Cübeyr, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Züfer, Yûnus, Katâde, Şâfiî, Ahmed, Dahhâk, Ubeyd b. Meryem, Muhammed b. Sâib gibi daha bir hayli zevatın mezhebi de budur. Ebû Hasan el-Mâverdî, salât-ı vustâ cumhûr-ı tâbiînin mezhebidir diyor. İbn Abdülber de ehl-i eserin ekserisinin mezhebi olduğunu haber veriyor. İbn Atıyye ise cumhûr-ı nâs tarafından salât-ı vustâ, ikinci namazı olarak kabul edilmiştir diyor. Ebû Ca'fer et-Taberî de bu babdaki ahbârdan tezahür eden hakikat, ikinci namazı olmasıdır diyor. Tirmizî de gerek sahâbeden gerek kurûn-ı müteâkibe ricâlerinden ekser ulemânın mezhebi bu merkezde olduğunu bildiriyor.

Salât-ı Vustânın İkinci Namazı Olduğuna Dair Vârit Olan Haberlerden Bazıları Şunlardır:

1. Müslim'in rivayetine göre, Ali radiyallahu anh Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Hendek günü, شغلونا عن الصلاة الوسطى صلاة العصر "Kureyş müşrikleri bizi orta namazdan ki, ikinci namazıdır, alıkoydular" buyurdu demiştir.²

1 {el-Bakara, 2/238.}

2 {M1425 Müslim, Mesâcid, 205.}

Müslim'in Hazret-i Ali'den gelen bu rivayeti gayet sarihtir, salât-ı vustâ "salât-ı asr" ile tefsir edilmiştir. Buhârî'nin de sûre-i Bakara'nın tefsirinde Hazret-i Ali'ye müntehî bir rivayeti vardır. Hatta Resûl-i Ekrem'in, مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ أَوْ بِيوتَهُمْ نَارًا "Allah, bu Kureyş'in kabirlerine, –bir rivayette– evlerine ateş doldursun"¹ diye dua buyurdıkları hakkında bir ziyadeyi muhtevîdir. Taberânî'nin İbn Abbas'tan naklettiği bir rivayetinde de وأجوافهم ziyadesi vardır ki: "Allah bunların kabirlerine ve gönüllerine ateş doldursun"² diye dua buyurulmuştur. Fakat bu rivayetler, bu tafsilâtı ihtiva etmekle beraber bunlar da Müslim'in rivayeti gibi salât-ı vustâ "salât-ı asr" ile tefsir edilmemiştir.

2. Yine Müslim'in rivayetine göre, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh, bir kere müşrikler Resûl-i Ekrem'i ikinci namazını kılmaktan alıkoymuşlardı da Resûl-i Ekrem, شَغَلُونَا عَنْ صَلَاةِ الْوَسْطَى "Bizi bu müşrikler orta namazı kılmaktan alıkoydular" buyurdu³ demiştir ki, bu İbn Mes'ûd rivayeti de bu babda gayetle sarihtir.

3. Yine Müslim'in Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan kölesi Ebû Yûnus vasıtasıyla gelen rivayetinde Ebû Yûnus demiştir ki: "Bana Hazret-i Âişe, kendisine bir mushaf yazmaklığı emretmişti" ve حَافِظُوا عَلَيَّ الصَّلَوَاتِ âyetine geldiğimde kendisinden istîzan etmemi tembih buyurmuştu. Yazı işi bu âyet-i kerîmeye geldiğinde istîzan ettim. Bana bu âyeti حَافِظُوا عَلَيَّ الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ suretinde imlâ ettirdi ve "Bu âyeti, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden böyle işittim" buyurdu.⁴

Müslim'in bu rivayetine göre, Hazret-i Âişe indinde salât-ı vustâ ile salât-ı asr arasında mugâyeret bulunuyorsa da Ebû Hüreyre'nin Kabîsa'dan rivayeti tarikinde Kabîsa b. Züeyb, Hazret-i Âişe mushafında da vâv-ı âtif bulunmadığını bildirmiştir. İbn Hazm da, Kâsım'dan gelen rivayetin râvisiz⁵ olduğunu haber veriyor ve bu atıfsız rivayet Hazret-i Âişe'den vuku bulan rivayetlerin en sahihidir diyor. Sonra Hazret-i Ali'den, Abdullah b. Mes'ûd'dan sabit olan rivayetler de bu ciheti teyit ediyor.

4. İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den tesbit edilen bir rivayete göre, Ebû Hüreyre hazretlerinden salât-ı vustâ hakkındaki ihtilâf sorulmuş, o da demiştir ki: "Bu mesele hakkında sizin ihtilâf ettiğiniz gibi biz de hâne-i saâdetin civarında ihtilâf etmiştik. Aramızda Hâşim b. Utbe bulunuyordu ki, hoş bir zat idi. Bize, 'Şimdi ben meselenin doğrusunu öğrenip size bildireyim' dedi ve Resûl-i Ekrem'den müsaade alarak huzûr-ı saâdete girdi. Sonra çıkıp yanımıza geldiğinde salât-ı vustânın salât-ı asr olduğunu bize haber verdi."⁶

1 {B4533 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 42. Kaynakta ifade "قُبُورَهُمْ وَبِيوتَهُمْ أَوْ أجوافهم نارا" şeklindedir.}

2 {MK12368 Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 21.}

3 {M1426 Müslim, Mesâcid, 206.}

4 {M1427 Müslim, Mesâcid, 207.}

5 {İbn Hazm'dan yapılan nakilde, rivayetin "râvisiz" (بغير راي) olduğu değil, "vâvsız" (بغير واء) olduğu ifade edilmektedir. (Aynî, *Umde*, VII, 273.)}

6 {İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde tespit edilemeyen bu rivayeti, Taberânî nakletmiştir. MK7198 Taberânî,

5. Taberî'nin rivayetleri arasında sahâbeden ismi tayin edilemeyen bir zatın rivayeti de vardır ki, bu mevzuun en sarih rivayetlerinden ma'dûddur. Bu zat da demiştir ki: Ben küçük bir yaşta iken bu mesele hakkında bir kere Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümâ beni Resûl-i Ekrem'e göndermişlerdi. Resûl-i Ekrem benim küçük parmağımı tuttu ve "Bu sabah namazıdır" buyurdu. Sonra onun yanındaki parmağımı tuttu, "Bu da öğledir" buyurdu. Sonra baş parmağımı tutup "Akşam namazıdır" dedi. Onun yanındaki tutarak "Bu da yatsıdır" buyurup sonra bana,

- "Şimdi hangi parmağın kaldı?" diye sordu. Ben de,
- "Orta parmağım" dedim. Sonra yine sordu,
- "Hangi namaz geriye kaldı?" Ben de,
- "İkinci namazı" diye cevap verdim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem,
- "İşte orta namaz, bu ikinci namazıdır" buyurdu.¹

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anha göre salât-ı vustâ öğle namazıdır. Câbir b. Abdullah, Muâz b. Cebel, bir rivayette İbn Abbas ile İbn Ömer, Atâ, İkrime, Mücâhid, Rebî', Mâlik b. Enes rahimehümullah da sabah namazı olduğunu kabul etmişlerdir.

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ, salât-ı vustâyı beş vakit namaz içinde gayri muayyen birisidir suretinde tefsir etmiştir. Müşârün ileyh hazretlerinden turuk-ı sahîha ile gelen bir rivayette kölesi Nâfi' demiştir ki: İbn Ömer'den salât-ı vustâ sorulduğunda, هي منهن فحافظوا عليهن كلهن "Orta namaz, beş vakit namazdan ma'dûddur. Bu beş vakit namazın hepsini muhafaza ediniz" diye cevap verdi. Binaenaleyh salât-ı vustâ, beş vakit namazdan gayri muayyen birisi oluyor. Bir rivayette Zeyd b. Sâbit'in de mezhebi budur. Kâdî Şüreyh de bu mezhebi iltizam eylemiştir.

Salât-ı vustâ hakkındaki akvâl-i sâireyi şârih-i allâme Aynî *Umdetü'l-kârî*'de bütün tafsilâtı ile bildirmiştir (*Umdetü'l-kârî*, III, 706, 707, 708).

عَنْ مُعَيْقِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي الرَّجُلِ يُسْوِي التُّرَابَ حَيْثُ يَسْجُدُ
قَالَ إِنْ كُنْتَ فَاعِلًا فَوَاحِدَةً.

TERCÜMESİ

Muaykîb radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (secdeye varırken) secde yerinin toprağını (eliyle) düzelten bir kimseye (hitap ederek), "Bir

el-Kebîr, VII, 301. Metinde "Hâşim b. Utbe" olarak geçen isim, kaynakta "Ebû Hâşim b. Utbe" olarak kayıtlıdır.}

1 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 196, no: 5442.}

daha böyle tesviye-i türâba mecbur olursan, bir defa mesheyle!” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1207 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 8.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile sünen-i erbaa sahipleri de “Salât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî bu hadisi secde mahallindeki çakılların namaz sırasında izâlesi câiz olduğuna dair açtığı bir babında zikretmiştir.

Hadîs-i şerifteki الرجل tağlîben vârit olduğundan hadisin zâhirinden müstefâd olan mesh-i hasât ve tesviye-i türâbın cevazı hükmü umumiyetle erkek ve kadın hakkında câridir ve bir defaya mahsus olmak üzere secde ederken musallîye ezâ verecek çakılların def'inde, toprağın el ile düzeltilmesinde hiçbir şer'î mahzur yoktur. İbn Mes'ûd'un ve İbn Ömer'in böyle yaptıkları menkuldür. Ebû Zer, Ebû Hüreyre, Huzeyfe de buna ruhsat vermişlerdir. Tâbiînden İbrâhim en-Nehaî'nin, Ebû Sâlih'in mezhebi de budur. Hazret-i Ömer, Câbir, tâbiînden Hasan-ı Basrî kerih görmüşlerdir. Nevevî, *Müslim* şerhinde bunun keraheti hakkında ulemânın ittifakı olduğunu ve namaz kılan bir kimsenin bu nevi meşguliyeti namazda vücudu matlup ve mültezem olan tevazua münâfi bulunduğunu haber veriyor. Lâkin şârih Aynî bu ittifak hikâyesinde nazar vardır, şâyân-ı tedkiktir diyor ve İmam Mâlik'in böyle amel-i yesîrde bir beis görmediğini hatta kendisinin namazda böyle yaptığını bildiriyor ve hakikaten *Telvîh*'te seleften pek çoğunun namazda secde mahallindeki çakılları bir defaya münhasır olarak izâle ettikleri nakledilerek birden ziyadede kerahet vardır denilmiştir. Ehl-i zâhir ise birden ziyadenin haram olduğuna hükmetmişlerdir.

Kâdî İyâz da diyor ki: Namaz kılarken musallînin alnına yapışan toprak, çer çöp gibi şeylerin mescidden ayrılmadan alından izâle edilmesini selef çirkin görürlerdi. İbn Abdülber de bunu Saîd b. Cübeyr'den, Şa'bî'den, Hasan-ı Basrî'den hikâye ediyor. İbn Mes'ûd radiyallahu anh da dört şey şiddetle sünnete muhaliftir dermiş, sütresiz namaz kılmak, namazdan ayrılmadan yüzünü silmek, ayakta işemek, ezan okunurken icâbet etmemek.

Bundan sonra Buhârî, giyilen elbisenin secde etmek üzere yayılıp üzerine secde edilmesinin cevazı hakkında bir bab daha açarak burada da “Salât” bahsinde tercümesi 251 numara ile geçen meâli bervech-i âtî Enes b. Mâlik hadisini zikretmiştir.

Enes b. Mâlik radiyallahu anh demiştir ki: Biz Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte namaz kılardık da bazılarımız sıcağın şiddetinden dolayı (büründüğü) elbisenin bir ucunu secde yerine yayardı (ve üzerine secde ederdi).¹

Bundan sonra Buhârî namazda amel-i yesîrin cevazı hakkında da bir bab açarak burada da “Kitâb-ı Salât”ta tercümesi 249 numara ile geçen Hazret-i Âişe'nin şu hadisini tahrîc eylemiştir:

1 {B385 Buhârî, Salât, 23.}

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın zevcesi Âişe radiyallahu anhâ demiştir ki: Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın karşısında (gece) uyurdum. İki ayaklarım da Resûl-i Ekrem'in secde mahallinde bulunurdu. Resûl-i Ekrem secdeye vardığı zaman eliyle bana dürterdi. Ben de ayaklarımı (geriye) çekerdim. (Secdeden) kalkınca ben yine uzatırdım. Hazret-i Âişe, "O zamanlar evlerde ışık da bulunmazdı" demiştir.¹

Buhârî'nin yine bu babda tahrîc ettiği Ebû Hüreyre'nin bir hadisi daha vardır ki, bunun da tercümesi 288 numara ile geçmiştir. Hadisin izahında selefim Ahmed Naim merhumun kıymetli bir mütalaası da yazılı bulunduğundan kârîlerimize mütalaa etmelerini tavsiye ederiz.

Müellif Zebîdî merhum bu hadisleri orada zikrettiğinden ihtisar için burada terketmiştir.

TERCEME - İ HÂL

Râvi Muaykîb radiyallahu anh, İbn Ebû Fâtıma ed-Devsî'dir. Mekke-i Mükerreme'deki ilk müslümanlardan ve İkinci Habeşe muhacirlerindedir. Hayber sırasında Habeşe'den avdet etmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz tarafından kendilerine mühürdar tayin edilerek taltif buyurulmuştur. Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümânın zamân-ı hilâfetlerinde de beytülmâl emini idi. Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfetinde cüzzam illetine mübtelâ olmuş ise de taraf-ı hilâfetten etibbâ celp ve tedavi edilerek hastalık tevkif edilmiştir. Hazret-i Osman'ın zamân-ı hilâfetinde hâtemü'l-enbiyânın hâtem-i saâdeti sâhib-i terceme tarafından Erîs Kuyusu'na düşürülüp zâyi edilmiş ve bulmak mümkün olamamıştır. Hazret-i Osman'ın son devirlerinde yahut Hazret-i Ali'nin ibtidâ-i hilâfeti sırasında kırk tarihinde irtihal etmiştir. Muaykîb radiyallahu anhın Buhârî'de bu hadisten başka rivayeti yoktur. İbnü't-Tîn, ashap arasında cüzzam illetine bundan başka tutulan olmadığını bildirmiştir.²

عَنْ أَبِي بَرْزَةَ الْأَسْمَمِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صَلَّى يَوْمًا فِي غَزْوَةٍ وَلِجَامُ دَابَّتِهِ بِيَدِهِ فَجَعَلَتْ الدَّابَّةُ تُنَازِعُهُ
وَجَعَلَ يَتْبَعُهَا فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ إِنِّي غَزَوْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ سِتَّ غَزَوَاتٍ أَوْ سَبْعَ
غَزَوَاتٍ أَوْ ثَمَانَ وَشَهِدْتُ تَيْسِيرَهُ وَإِنِّي إِنْ كُنْتُ أَنْ أُرَاجِعَ مَعَ دَابَّتِي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ
أَدْعَهَا تَرْجِعُ إِلَيَّ مَالِهَا فَيَشُقُّ عَلَيَّ.

1 {B382 Buhârî, Salât, 22.}

2 Aynî, III, 718.

TERCÜMESİ

Şu'be b. Haccâc, Ezrak b. Kays'tan şöyle rivayet etmiştir: Ezrak demiştir ki: Ahvaz'da Harûriye (denilen Hâricîler) ile harp ettiğimiz günlerde (Düceyl) nehr(inin) kenarında bulunuyordum. Birisi de orada binitinin gemini elinde tutarak namaz kılıyordu ki, râvi Şu'be, bu namaz kılan zatın Eslemî Ebû Berze radiyallahu anh olduğunu haber vermiştir. Namaz kılarken hayvan, Ebû Berze'yi çekmeye, o da hayvana uymaya (ve onunla namazda yürümeye) başladı. Bu vaziyete şahit olan bir Hâricî, "Yâ rab! Şu ihtiyara cezasını ver (o, hayvanı için namazını terk ediyor)" di(yerek sebb ü tahkîr etmeye başla)dı. Ebû Berze namazdan fâriğ olunca (Hâricî'ye karşı) şöyle cevap verdi: "Senin (şimdi söylediğin) sözünü işittim. Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte altı, yahut yedi, yahut sekiz gazâda bulundum. Resûl-i Ekrem'in (namazda vesair hususlarda ümmetine) yûsr ü sühûlet gösterdiğine şahit oldum. Şimdi benim bu hayvanın hareketine uysal olmam onu (başı boş) bırakmamdan daha hayırlıdır. (Çünkü bırakınca) hayvan, yemliğine, ahırına dönecektir. O zaman benim için (uzak menzilime gitmek) güçleşecektir." {B1211 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

İZAH

BİR TEMBİH. Müellif Zebîdî bu hadisin asıl râvilerinden ikisini yani Şu'be ile Ezrak b. Kays'ı tâbîinden diye tayyederek yalnız sahâbî Ebû Berze'yi zikretmiştir. Halbuki *Sahîh-i Buhârî* metnindeki hadisin sûret-i sevkine göre bu vâkıa-i salâtı nakl ü rivâyet eden Ezrak b. Kays'tır ve hadise sahibinin Ebû Berze olduğunu haber veren de Şu'be'dir. Yine müellif merhum hadisin sûret-i sevkinde bildirilen mukaddimâtı da hadîs-i nebevî mahiyetinde bulunmadığını görerek bunu da *Tecrîd'e* almamıştır. Bu noksanları telâfi etmek için hadisi *Buhârî* metninden tercüme etmeye mecbur olduk ve birinci râvi olarak Şu'be'yi gösterdik.¹

Hadisteki Hâricî'nin ismi de Buhârî tarafından tayin edilememiştir. Bu cihetle Buhârî, bu hadisin isnadında cumhûr-ı muhaddisînden teferrüd etmiştir.

LUGAVİ İZAHLAR

نهر *terkibinde cürûf*, "cîm" in ve "râ" nın zammıyla "sel suyunun yardımcı yer" e denir. Lisanımızda "yar" tabir olunur. جرف *har*, "sel suyunun oyup götürdüğü arz parçası" dır. Binaenaleyh نهر *har*, "nehir yarı" demek olur. Fakat şârih Kastallânî bu kelimenin Küşmîhenî rivayetinde hâ-i mühmele ile mazbut bulunduğunu ve hurufun da cânip

1 حدثنا آدم، حدثنا شعبة، قال حدثنا الأزرق بن قيس: كنا بالأهواز نقاتل الحرورية فبينما أنا على جرف نهر إذا رجل يصلي وإذا لجام دابته بيده فجعلت الدابة تنازعه وجعل يتبعها قال شعبة هو أبو بزة الأسلمي فجعل رجل من الخوارج يقول: اللهم افعل بهذا الشيخ! فلما انصرف الشيخ قال: إنني سمعت قولكم وإني غزوت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ست غزوات، أو سبع غزوات، أو ثمان وشهدت تبسيره وإنني إن كنت أن أراجع مع دابتي أحب إلي من أن أدعها ترجع إلي مألّفها فيشق علي [رواه البخاري في باب إذا أنفلتت الدابة] {B1211 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

mânasına olduğunu bildirdiğinden “nehir kenarı” diye tercüme ettik. Bu nehrin musaggar olarak Düceyl nehri olduğunu da bize Kastallânî bildiriyor.

Ahvaz, *Kâmus Tercümesi*'nde şöyle izah ediliyor: Ahvaz, Basra ile Fars arasında dokuz kazaya ıtlak olunur ki, her birinin ism-i mahsûsu vardır. Mecmuuna Ahvaz denir. Her birine müfred olarak Hevz ıtlak olunmaz. Dokuz kaza şunlardır: (1) رامهومز، (2) عسكر مكرم، (3) تستر، (4) جند يسابور، (5) سوس، (6) سرق، (7) نهر تيرى، (8) أيدج، (9) منادر. Bütün Ahvaz câmiası Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfesinde fethedilmiştir.

Harûriye, “Harûrâ'ya mensup” demektir. Ruşâtî, Harûrâ'nın Kûfe'de Hâricîler'in içtimâ ettikleri bir kasabanın ismi olduğunu bildiriyor.

Cevherî Muhammed b. Kudâme'nin *Ahbâr-ı Havâric* hakkındaki kitabında bildirdiğine göre, Ahvaz'daki havâric harbi, hicretin 65. yılında cereyan etmiştir ve Hâricîler'in, Basra halkını muhasara etmesi üzerine şüc'ân-ı İslâm'dan Mühelleb b. Ebû Sufre kumandasında gönderilen ordu tarafından bir sene devam eden bir harbi müteakip tenkil edilmişlerdir. Ebu'l-Abbas Müberred'in *Kâmil*'inde altmış tarihinde başlayıp 65 tarihinde hitama erdiği bildirilmiştir ki, Ebû Berze'nin vefatı tarihine göre daha doğrudur.

TERCEME-İ HÂLLER

ŞU'BE B. HACCÂC. Eimme-i müslimînden yüksek bir imamdır. Basra'da ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Muâviye b. Kurre, Enes b. Sîrîn, Sâbit el-Bünânî, Hammâd b. Süleyman, A'meş gibi zevât-ı tâbiînden hadis rivayet etmiştir. Kendinden de Eyyûb es-Sahtiyânî, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek gibi eimme-i muhaddisîn rivayet etmişlerdir. Süfyân es-Sevrî, “Şu'be, ilm-i hadîste emîrül-mü'minîndir” dermiş. İbn Maîn de imâmü'l-müttakîn diye yâdetmiştir. İmam Şâfiî, “Şu'be olmasaydı Irak'ta ilm-i hadîs bilinemezdi” demiştir. Hâkim'in beyanına göre Şu'be, Enes b. Mâlik'i ve Amr b. Seleme'yi görmüştür ve 400 tâbiînden de hadis rivayet etmiştir. Merviyâtı 2000 hadise varmıştır. Menâkıbı hakkında pek çok nevâdir menkuldür. 160 tarihinde vefat etmiştir.¹

EZRAK B. KAYS. Basra'nın muhaddislerindedir. Ebû Berze'den, Abdullah b. Amr'dan, Enes b. Mâlik'ten rivayeti vardır. Kendinden de iki Hammâd'lar, Şu'be b. Haccâc rivayet etmiştir. Zehebî, sâhib-i tercemenin 120 tarihine kadar muammer olduğunu bildiriyor (*Hulâsa*, s. 21).

EBÛ BERZE radiyallahu anhın ismi Nadle b. Ubeyd'dir. Kadîmü'l-İslâm bir sahâbî olup bu da Basra'da ihtiyâr-ı ikâmet ve bir rivayette Basra'da vefat etmiştir. Hâricîler'le yapılan muharebelerde Hazret-i Murtazâ'nın maiyetinde bulunmuştur. Nîsâbur'da veya Herat ile Sicistan arasında bir mağarada vefat ettiği hakkındaki rivayetler daha kuvvetlidir. Muâviye'nin evâhir-i saltanatında yahut Yezîd'in ilk devrinde 64 tarihinde vefat etmiştir. Belki de hadiste bildirilen hâdise-i salâtın cereyan ettiği sene dahilinde vefat etmiş olmalıdır.²

1 *Tezkiretül-huffâz*, I, 174; *Hulâsa*, s. 140.

2 *Aynî*, III, 720.

Yukarıdaki tarihî ve coğrafi izahat ile terâcümü ahvali mütalaa ettikten sonra mevzubahsimiz olan hadisteki hâdise-i salât daha ziyade tevazzuh etmiş bulunuyor.

RÂVİLER, RİVAYETLER VE FİKHÎ HÜKÜMLER

Buhârî'nin *Sahîh*'inde izah etmekte olduğumuz hadisten evvel Katâde'den ta'likan şöyle bir rivayeti vardır. Katâde rahimehullah, "Namaz kılan bir kimse, hırsızın elbisesini yakaladığını görse, namazı bozarak hırsızı takip eder" demiştir. Abdürrezzâk bu haberi mevzûlen rivayet etmekle beraber ziyade olarak Katâde'den şunu da rivayet etmiştir: Musallî, bir çocuğun kuyu etrafında oynadığını görür de çocuğun kuyuya düşmesinden korkarsa namazını bozar, çocuğa koşar.

İmam Muhammed *Siyer-i Kebîr*'inde Ezrak b. Kays hadisini şöyle rivayet etmiştir: Ezrak b. Kays, "Ebû Berze'nin atının dizginini elinde tutarak namaz kıldığını görmüş ve iki rek'at kıldıktan sonra atının dizginini, Ebû Berze'nin elinden kurtularak atın kible tarafına kaçmaya başladığını, Ebû Berze'nin de onu takip ederek atın dizginini yakaladığını sonra arka arka dönüp gelip geri kalan iki rek'atı da kıldığını" bildirmiştir.

İçinde bu hadisenin cereyan ettiği namazın bir öğle namazı olduğu, bu hadisin turuk-ı rivâyâtından Hammâd tarîk-i rivâyetine tasrih edilmiştir.

İmam Muhammed *Siyer-i Kebîr*'inde diyor ki: Biz Hanefîler Ebû Berze radiyalahu anhin bu vâkiasından şunu istinbat ederiz ki: Ebû Berze şu hareketi ile beraber yine namazı sahih addedilmiştir. Çünkü Ebû Berze arka arka ric'at etmiştir. Yüzünü kibleden çevirmemiştir. Şayet Ebû Berze, yüzünü kibleden çevirse idi, namazı fâsit olurdu. Sonra bu hadiste az veya çok yürünmesi de tefrik edilmemiştir. Bu da bize namazda kible istikbal edilmek şartıyla meşy-i kesîrin dahi namazı ifsat etmeyeceğini işâr eder. Bazı meşâyihimiz bu hadisi te'vil etmişlerdir ve te'vil hususunda ihtilâf eylemişlerdir: Bunlardan bir kısmı, "Secde mahallini tecavüz etmezse namazı fâsit olmaz, tecavüz ederse fâsit olur. Çünkü Mefâze'de musallînin secde mahalli, onun musallâsıdır. Mescid de mevzî-i sufûf mesa-besindedir. Binaenaleyh musallâda tehattîsi ma'füvdür" demişlerdir. Bir kısmı da Ebû Berze'nin bu meşyini mütelâsik ve mütelâhik bir seyrühareket olmamakla te'vil etmişlerdir. Belki Ebû Berze bir hatve yürümüştür, sonra dinlenmiştir, sonra da bir hatve daha yürümüştür. Bu suretle hareket meşy-i kalîdir, müfsid-i salât değildir.

Eğer musallînin meşy-i mütelâsik olursa, kible istidbâr edilmese bile meşy-i kesîrden addolunur ve namaz fâsit olur demişlerdir. Bazı meşâyih de bu hadisin zâhiriyle amel ederek meşy-i kalî ve kesîrin istihsânen müfsid-i salât olmayacağına hükmetmişlerdir. Kıyas ise, meşy-i kesîrin müfsid-i salât olmasıdır. Fakat burada Ebû Berze hadisiyle kıyas terkolunuyor. Şu da hatırdan çıkarılmamalıdır ki, bu hüküm, hâl-i özre mahsustur. Bir özre müstenit olmayan ahvalde kıyasın muktezâsıyla amel olunur.¹

Şârih Kastallânî de bu tafsilin bir fezkesini bildiriyor da diyor ki: "Fukahanın icmâi ile sabit olan şudur ki, mütevâlî meşy-i kesîr salât-ı mektûbede namazı ibtal eder. Bunun

1 Aynî, III, 724.

için Ebû Berze hadisinde mevzubahis edilen yürüyüş, meşy-i kalîle hamledilmiştir. Amr b. Merzûk'un rivayeti de bunu teyit etmektedir.”

Amr b. Merzûk'un rivayetinde, فأخذها ثم رجع الفهقري “Ebû Berze atını yakaladı, sonra namazgâhına arka arka dönüp geldi” denilmesi, bu rüçûun meşy-i kesîr ile olmadığını işâ eder. Bu bir amel-i yesîr ve meşy-i kalîl idi. Kibleden istidbâr da yoktu. Bu sebeple Ebû Berze radiyallahu anh bu fiilini namaza mani addetmiyordu.¹

عَنْ عَائِشَةَ   ذَكَرَتْ حَدِيثَ الْحُسُوفِ وَقَالَ فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ بَعْدَ قَوْلِهِ وَلَقَدْ رَأَيْتُ النَّارَ
يَخْطُمُ بَعْضُهَا بَعْضًا وَرَأَيْتُ فِيهَا عَمْرُو بْنَ لُحْيٍ وَهُوَ الَّذِي سَيَّبَ السَّوَابِ.

TERCÜMESİ

Husûf hadisesini evvelce “Husûf” bahsinde bildiren Âişe radiyallahu anhâdan Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “(Husûf namazında) cehennemi de gördüm” dedikten sonra şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Cehennem ateşinin bazısı bazısına (şiddet-i harâretle) kahr ü galebeye çalışıyordu. Cehennemde “Amr b. Lühayy”i de gördüm. Bu Amr, (putlar namına) develeri adak olarak salıverirdi. (Putlara böyle kurban nezrini en önce o koymuştu).
{B1212 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî, husûf hadisesine dair ehâdis-i şerifeyi *Sahîh*'inin müteaddit mevzilerinde başta Âişe ve İbn Abbas radiyallahu anhüm olmak üzere Abdullah b. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Ebû Bekre, Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhüm gibi bir hayli sahâbîden rivayet etmiştir. Hatta bu babda “Kitâbü'l-Küsûf” unvanlı bir bahis de açmıştır. Müellif Zebîdî'nin evvelce bildirildiğini söylediği Hazret-i Âişe hadisleri o bahiste, 548, 550, 554 numaralarla geçmiştir. Fakat Buhârî'nin buradaki metninde bazı ziyâde-i rivâyât vardır ki, bu ziyadeler, yukarıda müellif tarafından *Tecrîd*'e alınan Hazret-i Âişe hadislerinin hiçbirinde yoktur. Müellif merhumun yukarıda zikredildiğine işâret ettiği لقد رأيت النار و لقد رأيت النار fıkrası da yine burada Buhârî metninde görülmektedir. Bunlar ihtisar için hep tayyedilmiştir. Binaenaleyh ihtisarda bu kadar mübalağa etmek muvâfık değil idi. Dahası var: Buhârî, bu husûf hadisini burada namazda meşy-i yesîrin müfsid-i salât olmadığını ispat için sevketmişti. Halbuki *Buhârî* metnindeki buna dair olan fıkralar da burada *Tecrîd*'e alınmamıştır. Bun-

1 Kastallânî, II, 404.

ların başlıca sebebi müellifin hadislere yalnız rivayet noktasından nasb-ı nazar etmesidir. Her hadisin ihtiva ettiği hükm-i şer'î bakımından münasebetini aramamıştır. Bu noksanı telâfi için *Buhârî* metninin mevzuumuz olan namazda meşy-i kesîre taalluk eden kısmını aynen nakil ve tercüme ediyoruz.

Buna takdîmen bir ciheti hulâsaten arz etmek isteriz ki, husûf hadisleri üç cihet hakkında mâlûmat bahşetmektedir: 1. Resûl-i Ekrem'in kıldığı kûsûf namazı, 2. Namazdaki uhrevî meşhûdâtı, 3. İrat buyurdıkları hutbe münderecatı. Bunlardan birincisi olan kûsûf namazı ile bahsimizin alâkası yoktur. Bahsimiz, namazda meşy-i yesîrin müfsid-i salât olmadığı keyfiyettir. Bunu yalnız ikinci ve kısmen üçüncü cihetlerde bulacağız. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem efendimiz kûsûf namazını kıldırırken 551 numaralı İbn Abbas hadisinde de izah olunduğu üzere, esnâ-yı salâtta, bulunduğu mahalden biraz ilerlediği ve bir şey tutar gibi elini uzattığı, sonra gerilediği görülmüştür. Bunun sebebinin Resûl-i Ekrem namazdan sonra irat buyurdıkları hutbelerinde anlatmışlardır ki, Hazret-i Âişe buradaki rivayetinde bunu şu suretle rivayet ediyor: Resûl-i Ekrem efendimiz buyurmuştur ki: *لقد رأيت في مقامي هذا كل شيء وعدته. حتى لقد رأيت أريد أن آخذ قطفا من الجنة حين رأيتموني جعلت أتقدم ولقد رأيت جهنم يحطم بعضها بعضا حين رأيتموني تأخرت ورأيت فيها عمرو بن لحي وهو الذي سب السوائب* “*Şu kûsûf namazı kıldığım yerde bana vaad olunan her şeyi gördüm. Hatta benim namazda ileriye doğru gitmeye başladığımı gördüğünüz vakitte ben, cennetten bir salkım üzüm almak istediğimi görmüştüm. Beni geriye çekilir gördüğünüz sırada da cehennemini görmüştüm. Cehennemin bazısı bazısını (şiddet-i harâretle) yutmaya, kahretmeye uğraşıyordu...*”¹

Şunu da hulâsaten kaydetmek isterim ki, Resûl-i Ekrem'in bu rü'yeti, göz gibi, zaman, mekân, bu'd, intıbâk gibi vesait ve şerâit-i rü'yet ile mukayyet bir rü'yettir, zannedilmemelidir.

LUGAVÎ İZAHLAR

سب السوائب cümlesindeki **sevâib** kelimesi **sâibenin** cem'idir. Sâibe “nezredilerek başı boş salıverilen ve bir daha hiçbir işte kullanılmayan deve”dir. Araplar, Câhiliye devrinde bir hastanın iyâde-i âfiyeti yahut bir yolcunun selâmetle avdeti nezri ile deve tesyîb ve ihmali itiyadında idiler. Artık sâibe deve, eceli ile ölünceye kadar istediği merada otlar, istediği sudan içerdi. Hiçbir kimse ona binmek, ona yük yüklemek hakkını haiz değildi. Üzerinde sâibe nişanesini taşıyan hayvanı kullanmak Câhiliye Arapları'nca haram idi.² Mâide

1 {B1212 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

2 *Kâmus* mütercimi Âsım Molla, Câhiliye devrinin bu sâibe tahrimi münasebetiyle Araplar'ın vaktiyle şive-i istihcân ile söylenmiş bir meselinin bildiriyor: Gazve denilen nehb ü gârât ile binecek hayvanı kalmayan bedevî bir Arap çaresiz kalarak başı boş bir sâibe deveyi yakalayıp üzerine biniyor. Bunu gören diğer bir Arap,

— “Yâhu! Harama biniyorsun” diye levmedince,

— “يركب الحرام من لا حلال له” “Helâli olmayan kimse pekâlâ harama biner” diye cevap vermekle bedevînin bu sözü emsâl-i Arab arasına girer.

sûresinde ¹ مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِيَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ ayet-i kerîmesi ile bu âdetin meşrû ve mâkul bir şey olmadığı bildirilerek redd ü tahrîm edildi.

Bahîre de “beş batın doğuran ve beşinci yavrusu erkek olan deve”ye denirdi. Ehl-i Câhiliye bu anaç devenin kulağına da parmak suretiyle bir en vurup saliverirlerdi. Bu da ba'demâ ne kullanılırdı ne sütü sağılırdı.

Vasîle ise yalnız koyun kısmına mahsus bir unvandır. Bir koyun yedi karın döl doğurup da yedincisi dişi olursa bu koyun sahibine ait olurdu. Erkek doğurursa putlara tahsis ve kurban edilirdi. Eğer anaç koyun yedinci batında erkekli, dişili ikiz doğurursa “Artık dişi yavru, erkek kardeşine eklendi” diyerek o erkeği putlar namına kesmezlerdi ve buna vasîle derler idi.

Hâm da “sulbünden on batın dölü alınan bugur deve”ye denir. Bu vasıftaki hayvanı da Câhiliye Arapları kullanmayı haram addederlerdi. Bu bugurun da kulağına bir işaret vurulup saliverilirdi.²

Kurûn-ı kadîmenin bütün Câhiliye âdetleri ile mücadele ederek ortadan kaldıran ve yerine şuurlu ve nurlu bir medeniyet âlemi yaratan İslâm dini (bahîre, sâibe, vasîle, hâm) gibi iptidai insanların hayallerinde uyanan ve bir ucu şirke varan bu nevi Câhiliye âdetlerini de ortadan kaldırmıştır.

KÛSÛF, HUSÛF. Kûsûf “güneş ve ay tutulması” mânâsındadır. Arapça'da bu semavî hadisenin her ikisine de kûsûf itlak olunur. *Kâmus* mütercimi Âsım Molla kûsûfun bu umumi istimalini bildirdikten sonra, “En güzel istimal şekli, kûsûfun güneş, husûfun da ay tutulmasında kullanılmasıdır” diyor. Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anhin vefatı üzerine inşâd ettiği bir mersiyesinde meşhur şair Cerîr:

فالشَّمْسُ كاسِفَةٌ لَيْسَتْ بِطَالِعَةٍ تَبْكِي عَلَيْكَ نَجْمُ اللَّيْلِ وَالْقَمَرِ

Demişti ki: “Ey büyük insan! Senin ölümünün zulmet-i mesâibi ile güneş tutulup kararmıştır. Artık gecenin, güneşten nurlanan ayı ve yıldızları, şimdi senin mâtemini tutarak tulû' edemeyecek, nur ve ziyâ saçamayacaklardır” demektir.

Şeriat örfünde de kûsûf, hem güneşin hem de ayın tutulmasına itlak olunmuştur.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَاجَةٍ فَاَنْطَلَقْتُ ثُمَّ رَجَعْتُ وَقَدْ قَضَيْتُهَا فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَسَأَمْتُ عَلَيْهِ فَاَمَّ يَرُدُّ عَلَيَّ فَوَقَعَ فِي قَلْبِي مَا اللَّهُ بِهِ أَعْلَمُ فَقُلْتُ فِي

1 {el-Mâide, 5/103.}

2 *Bezzâvî Tefsîri*, 1, 361.

نَفْسِي لَعَلَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَجَدَ عَلَيَّ أَنِّي أَبْطَأْتُ ثُمَّ سَأَمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ فَوَقَعَ فِي قَلْبِي
أَشَدُّ مِنَ الْمَرَّةِ الْأُولَى ثُمَّ سَأَمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ عَلَيَّ فَقَالَ إِنَّمَا مَنَعَنِي أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ أَنِّي كُنْتُ
أَصْلِي وَكَانَ عَلَيَّ رَاحِلَتِهِ مُتَوَجِّهًا إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Câbir demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Benî Mustalik Seferi'nde) beni bir işe göndermişti, gittim. Sonra o işi görerek geri dönüp Nebî sallallahu aleyhi ve selleme mülâki oldum ve Resûl-i Ekrem'e selâm verdim. Fakat Resûl-i Ekrem selâmımı bana reddetmedi. Bunun üzerine kalbimde öyle şiddetli bir hüznün hâsıl oldu ki, onun mahiyetini (yalnız) Allah bilir. İçimden dedim ki; zannedersem Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana darıldı; bu işi ağır gördüğüme hükmetti. Sonra Resûl-i Ekrem'e (tekrar) selâm verdim. Yine Resûl-i Ekrem, selâmıma mukabele buyurmadı. Bu defa gönlümden birinci defakinden daha şiddetli bir hüznün vâki oldu. Sonra Resûl-i Ekrem'e (üçüncü bir daha) selâm verdim. Bu defa (namazdan fâriğ olarak) selâmımı karşıladı ve dedi ki: Beni sana redd-i selâm etmekten, mücerret benim namaz kılar bulunmaktığımen menetmiştir. Bu sırada Resûl-i Ekrem, devesi üzerinde kible cihetinden başka bir istikamete müteveccih olarak gidiyordu. {B1217 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 15.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, Atâ b. Ebû Rebâh vasıtasıyla Câbir radiyallahu anhtan tahrîc etmiştir. Müslim de Ebû Kâmil tarikiyle yine Câbir'den rivayet eylemiştir. Ebû Zübeyr'in Câbir'den rivayeti tarikinde bu vâkıa-i selâmın Benî Mustalik seferinde cereyan ettiği tasrih edilmiş bulunduğundan bunu tercümemizde gösterdik.

Bu hadisi Buhârî "Namazda Selâm Reddedilmez" unvanlı bir babında sevketmiştir. Bundan evvel de "Namazda Kelâm Menhîdir" diye açtığı bir babında zikretmişti. Bu babın bir hadisi de tercümesi 608 numara ile geçen İbn Mes'ûd radiyallahu anh hadisidir.

FİKHÎ HÜKÜMLER

Şârih İbn Battâl bu Câbir ve İbn Mes'ûd hadisleriyle namazda nutkan redd-i selâm edilmesi câiz olmadığına istidlâl edildiğini ve bu babda icmâ bulunduğunu bildiriyor. Yalnız işaretlerle redd-i selâm edilmesi hususunda şu suretle ihtilâf edilmiştir diyor: Bir kısım ulemâ, işaretlerle redd-i selâmı da kerih görmüşlerdir ki, bu ictihad, İbn Ömer ile İbn Abbas radiyallahu anhümden menkuldür. Ebû Hanîfe'nin, Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İshak'ın, Ebû Sevr'in mezhebi de budur. Bir kısım ulemâ da işaretlerle redd-i selâma ruhsat

vermişlerdir ki, bu da Saîd b. Müseyyeb'den, Katâde'den, Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir. Bu babda İmam Mâlik'ten iki kavil menkuldür: Bir rivayete göre tecviz etmiş, öbür rivayete göre kerih görmüştür. Üçüncü bir kısım âlimler de namazdan fâriğ olduktan sonra reddedilir demişlerdir.

Namazda redd-i selâm hakkında böyle muhtelif icthadlar kaydedildiği gibi namaz kılan kimseye selâm verilmesi hususunda da ihtilâf edilmiştir: Bir kısım âlim mekruhtur demiştir ki, Câbir radiyallahu anhtan mervî olan budur. Yukarıda bildirdiğimiz veçhile Hazret-i Câbir, “Namaz kılan bir cemaatin yanına vardığımda onlara selâm vermek istemem” demiştir. Bu sebeple Atâ b. Ebû Rebâh, Şa'bî, “Namaz kılan kimseye selâm vermek mekruhtur” demişlerdir. Bu icthadı İbn Vüheyb, İmam Mâlik'ten de rivayet etmiştir. İshak b. Râhûye de kerahete kâil olanlardandır. Bir kısım âlim de musallîye selâm verilmesini tecviz etmiştir. Bu icthad, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan menkuldür. İmam Mâlik'in *Müdevvene*'deki icthadı böyledir. “Gerek farz gerek nâfile namazlarda musallîye selâm vermekte kerahet yoktur” demiştir. Ahmed b. Hanbel ise musallîye bizzat selâm verirmiş.

Câbir hadisinden istifade edilen bir hükmü şer'î de süvari bir kimsenin kiblede başka tarafa doğru gittiği sırada râhilesi üzerinde namaz kılmasının cevazıdır. Diğer bir hüküm de musallîye selâm verilmesinin kerahetidir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ نَبِيِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُصَلِّيَ الرَّجُلُ مُخْتَصِرًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (namaz kılan) kimsenin elini boş böğrüne koyarak namaz kılmasını nehyeyledi” dediği rivayet edilmiştir. {B1220 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 17.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

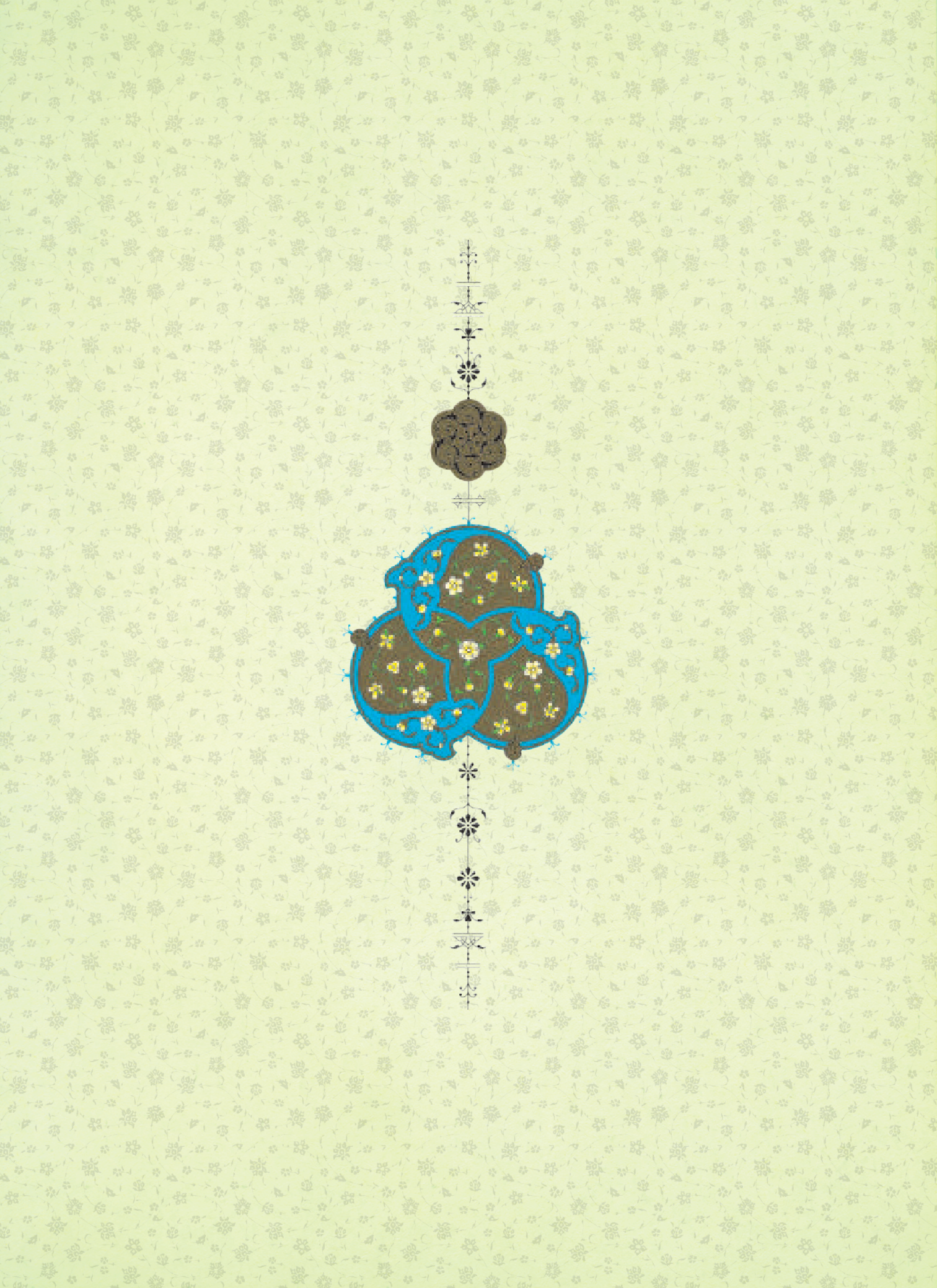
Buhârî bu metni Hişâm vasıtasıyla İbn Sîrîn'den, o da Ebû Hüreyre'den rivayet ediyor. Buhârî'nin bundan evvel bir tarîk-i rivâyeti daha vardır ki, o da Eyyûb es-Sahtiyânî vasıtasıyla İbn Sîrîn'dendir ve الصلاة في الخصر نهي عن الخصر في الصلاة suretindedir. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de tahrîc etmişlerdir. Fakat hadisin medâr-ı istinâdı olan خصر kelimesinde râviler pek ziyade ihtilâf etmişlerdir: مختصر، مخصر، متخصر، اختصار، تخصر. Maamafih bunların hepsinin medlûlü birdir. Musallînin elini boş böğrüne koyarak namaz kılmasıdır. Resûl-i Ekrem bu heyette namaz kılınmasını nehyetmiştir.

Muhtesir kelimesi **ihtisâr**dan me'huzdur, "kısaltmak" demektir. Nasıl ki sözü kısaltmaya ihtisar denir. Ebû Dâvûd, bu Ebû Hüreyre hadisini müteakip ihtisarı, kişinin elini böğrüne koymasındı diye tefsir etmiştir ki, bu da kelimenin delâlet ettiği umumi bir ma'nâ-yı lugavîdir. Namaza tahsis edilmemiştir. Tirmizî de, "Namaz kılan kimsenin elini böğrüne koymasındı" diye tefsîr etmiştir ki, bu tefsir, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde bu hadisi Ebû Hüreyre'den rivayet eden Muhammed b. Sîrîn'den nakledilmiştir. Beyhakî de *Sünen*'inde Hişâm vasıtasıyla İbn Sîrîn'den rivayet etmiştir. Şârih Aynî, "Tirmizî'nin bu tefsiri, rivayet cihetiyle en sahih bir tefsirdir" diyor. Ebû Dâvûd'un Ziyâd b. Sabîh el-Hanefî'den rivayet ettiği şu haber de bunu teyit etmektedir. Ziyâd demiştir ki: Ben bir kere Abdullah b. Ömer'in yanında namaz kılıyordum. Namazda elimi böğrümeye koymuştum. Namazı bitirince İbn Ömer bana: Bu yaptığın "salb"dır. Yani maslûbun heyetine benzer bir vaziyettir. Maslûb da kulacını kısmaz mı? demiş ve Resûl-i Ekrem efendimizin bu vaziyette namaz kılınmasını menettiğini haber vermiş.¹ İmam Buhârî de *Sahîh*'inde bu hadisin mensup olduğu babın unvanında الصلاة في الخصر diyerek namazda ihtisara işaret etmiştir. Namazda ihtisârın fi'l-i yehûd olduğu hakkında da haber vardır. Bu cihetle tercümemizde tercihen ihtisârın bu mânasını iltizam ettik.

Bundan başka ihtisârın daha birtakım mânaları vardır. Bunların bir mühimmini İbnü'l-Esîr *Nihâye*'sinde şöyle naklediyor: İhtisar, farz namazda musallînin sûreyi tamamen okumayıp da sonundan bir veya iki âyet okuyarak kısaltmasıdır. Bu mânayı da gerek İbn Sîrîn'in gerek başka râvilerin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiklerini haber veriyor ki, bu haber de hem sahihtir hem de nehyin müteallakındaki hikmet-i ameliyye cihetiyle daha şümullüdür. Fakat birinci tefsir kadar kuvveti haiz değildir. Yine İbnü'l-Esîr *Nihâye*'de "Musallînin secde âyeti bulunan bir sûreyi okurken secde âyetini secde etmemek için okumayıp atlamasıdır" suretinde bir mâna daha naklediyor. Bir mânada musallînin namazda elinde asâ tutup ona istinat etmesidir ve hadisteki nehyi buna müteveccihtir denilmiştir.² Fakat bu son mâna için İbnü'l-Arabî, "münkerdir" demiştir. İhtisârın mühim bir tefsirini de Herevî *Gâribeyn*'inde hikâye etmiştir: "İhtisar, namazda kıyâmı, rükûu, sücûdu kısaltmaktır. Hadiste böyle hafif tertip namaz kılmaktan nehyedilmiştir" denilmiştir.

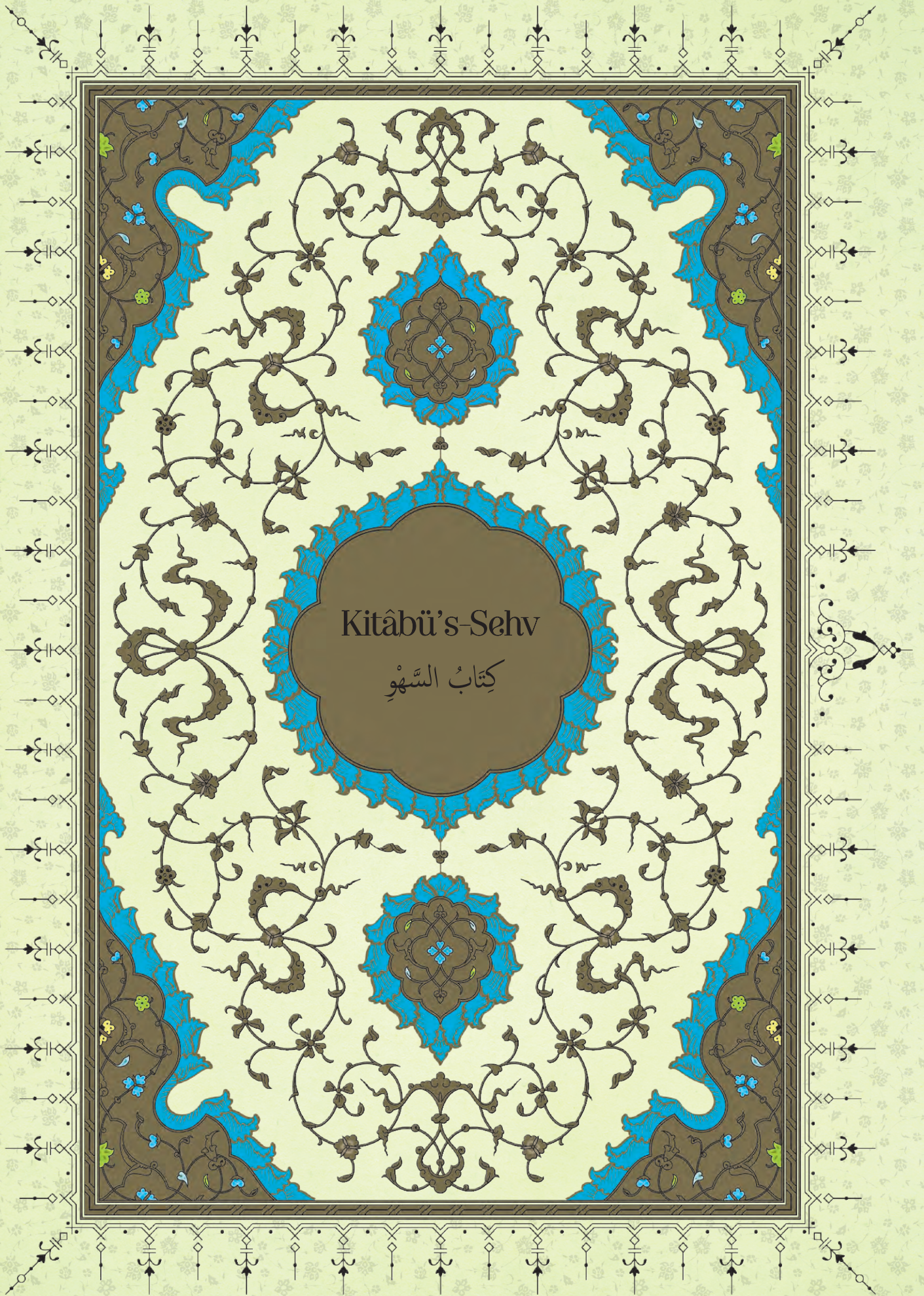
1 {D903 Ebû Dâvûd, Salât, 155, 156.}

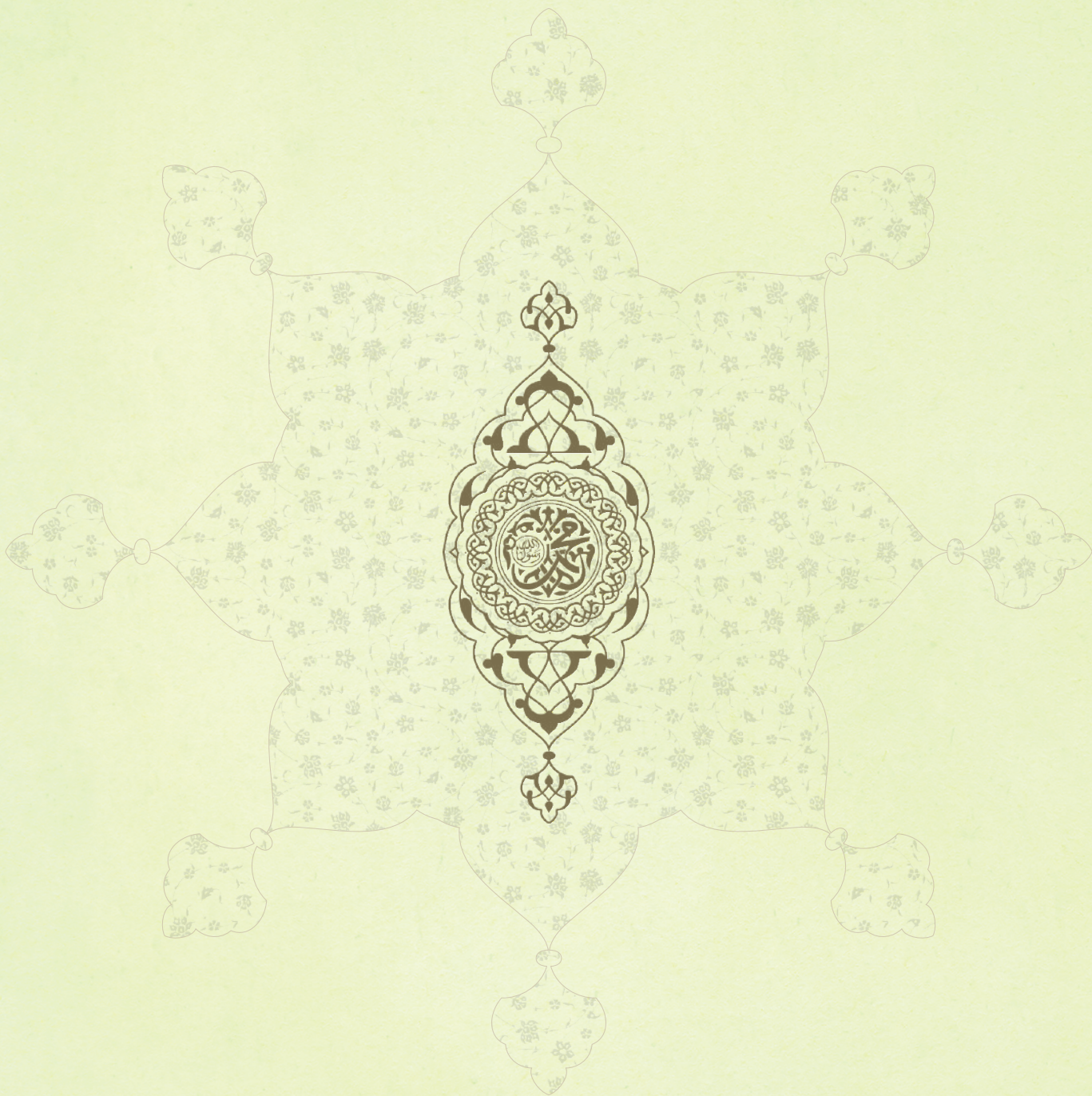
2 *Nihâye*, I, 331.

Kitâbü's-Sehv

كِتَابُ السَّهْوِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

615

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم صَلَّى الظُّهْرَ خَمْسًا فَقِيلَ لَهُ أَزِيدَ فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ وَمَا ذَاكَ قَالَ صَلَّيْتُ خَمْسًا فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ مَا سَلَّمَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem öğle namazını beş rek'at kılmıştı da kendilerine, “Namaza ziyade mi kılındı?” diye soruldu. Resûl-i Ekrem de, “Bu nasıl sualdir?” buyurdu. Sonra sahâbî de, “Namazı beş rek'at kıldınız” demesi üzerine Resûl-i Ekrem, selâm verdikten sonra (sehiv için) iki defa secde eyledi.

{B1226 Buhârî, Sehv, 2.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî buradan başka “Kible” bahsinin iki babında da zikretmiştir. Bu üç mevzide de Buhârî'nin isnadı, İbrâhim en-Nehaî ve Alkame tariki ile Abdullah b. Mes'ûd'a müntehî olmaktadır. Bu cihetle hadîs-i şerif şâyân-ı itibardır. Buhârî'den başka Müslim ile *sünen-i erbaa* sahipleri de tahrîc etmişlerdir. Müslim'in bir rivayetinde Resûl-i Ekrem'in, “*Ben de sizin gibi bir insanım. Sizin nişyan ettiğiniz gibi ben de unutulurum. Sizin biriniz namazda böyle nişyan ile karşılaştığınızda (sehiv için) iki secde ile secde etsin*” buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem henüz oturduğu yerde yüzünü kibleye çevirdi. İki defa secde etti,¹ suretinde bir ziyade de vardır. Yine Müslim'in bir rivayetinde, سجدة سجدتي “Namazdan selâm verdikten ve bu suretle sual ve cevaptan sonra Resûl-i Ekrem sehiv için iki secde ile secde eyledi”² suretinde bir ziyade daha vardır.

1 ... فقيل يا رسول الله! أزيد في الصلاة شيء؟ فقال إنما أنا مثلكم أنسى كما تنسون فإذا نسي أحدكم فليسجد سجدة ثم تحول رسول الله فسجد سجدة

{Metindeki “إنما أنا مثلكم” ifadesi kaynakta “إنما أنا بشر مثلكم”, “فليسجد سجدة”, “إنما أنا بشر مثلكم” ifadesi de “فليسجد سجدة وهو” şeklindedir. M1285 Müslim, Mesâcid, 94.}

2 {M1286 Müslim, Mesâcid, 95.}

Buhârî bu hadisi dört rek'atlı namazın beş rek'at kılınması haline dair bir babında zikretmiştir. Bundan evvel bir babı daha vardır ki, o da birinci celsenin terki suretiyle vuku bulan sehvin hükmüne dairdir. Bu babın hadisi yukarıda tercümesi 458 numara ile geçen Abdullah b. Buhayne hadisidir. Burada müellif ihtisar için *Tecrîd*'e almamıştır. Halbuki mevzumuz olan İbn Mes'ûd hadisi ef'âl-i salâta ziyadenin, 458 numaralı hadis de ef'âl-i salâta noksanın hükmünü irâe maksadıyla sevk edilmişlerdir. Namazdaki hâdise-i sehiv her iki cihetini mütakâbilan mütalaa edebilmek için İbn Buhayne hadisinin aslı ile birlikte tercümesini bervech-i âtî zikrediyoruz:

عن عبد الله بن بحنة¹ أنه قال صلى لنا رسول الله عليه وسلم ركعتين من بعض الصلوات.
ثم قام فلم يجلس فقام الناس معه. فلما قضى صلاته ونظرنا تسليمه كبر قبل التسليم فسجد
سجدتين وهو جالس ثم سلم²

TERCÜMESİ. Abdullah b. Buhayne radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiş, müşârün ileyh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bazı namazlardan iki rek'atını bize kıldırdı. Sonra (birinci teşehhüd için) oturma(yıp ayağa kalk)tı. Cemaat de kendileriyle beraber ayağa kalktı. Resûl-i Ekrem namazını tamamlayıp biz selâm vermesine intizar ederken selâm vermeden evvel tekbir aldı ve oturduğu halde (sehiv için) iki secde ile secde eyledi. Sonra da selâm verdi.

Bu hadisi diğer bir senedle ve bir dereceye kadar farklı bir metin ile Buhârî bu babda da tahrîc etmiştir. O tarîk-i rivâyette sehvedilen öğle namazı olduğu tasrih edilmiştir. Burada ise meçhuldür.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FİKHÎ HÜKÜMLER

1. Bu hâdise-i sehve nazaran ka'de-i ûlânın terki üzerine bu noksanın secde-i sehiv ile telâfi buyurulması birinci teşehhüdün farz olmadığına delâlet eder ki, İmam Ebû Hanîfe'nin, İmam Mâlik'in, Süfyân es-Sevrî, Şâfiî, İshak b. Râhûye, Leys b. Sa'd, Ebû Sevr gibi cumhûr-ı fukahânın mezhebi budur. Yalnız Ahmed b. Hanbel'e göre, birinci teşehhüd farzdır. *Hidâye* şerhinde İbnü'l-Hümâm, "Ka'de-i ûlâda teşehhüd okumak İmam Ebû Hanîfe'ye göre vâciptir. Sahih ve muhtar olan da budur. Bir kavle göre sünnettir ki, bu da kıyasa muvâfıktır. Fakat zâhirü'r-rivâye kavle muhaliftir" diyor.

2. Selâmın eczâ-i salâttan ma'dûd olmadığı da bu hadisin *فلما قضى صلاته* "Resûl-i Ekrem namazını kıldı{ğında} ise" fıkrasından müstefâd oluyor. Namazın tamam olması için selâma lüzum görülmüyor. Hatta selâmdan evvel abdesti bozulsa namaz yine tamam

1 Abdullah b. Buhayne'nin terceme-i hâli 254 ve 386. hadislerin hâşiyelerinde muharrerdir.

2 {Buhârî'de "Ezan" bahsinde nakledilmiş olan 458 numaralı hadisten lafız olarak biraz farklı olan bu rivayet "Sehiv" bahsinde nakledilmektedir. B1224 Buhârî, Sehiv, 1.}

olur. Ebû Hanîfe'nin mezhebi budur. Bu babda Hanefîler'in başka delilleri de vardır ki şârih Aynî izah etmiştir.

3. Secde-i sehvin iki secde ile meşrû olduğu,

4. İmam sehvedip secde ettiğinde me'mûmün de birlikte secde-i sehv etmesi lüzumu istifade edilmiştir.

Ebû'l-Yüs'rün *Mebûsût*'unda cemaat içinde mesbûk olmayan musallînin dahi velev ka'de-i ahîrede veya namazın ortasında imama iktidâ etse bile imam ile birlikte secde-i sehiv etmesi lüzumu tasrih edilmiştir. Me'mûm sehvederse, ne kendine ne de imama secde-i sehiv lâzım olmadığı,

5. Tarîk-i teşrî' ve tebliğde bulunan enbiyâ-i kirâm hakkında dahi sehiv ve nisyanın cevazı,

6. Secde-i sehvin selâm verilmezden evvel ifa edilmesi öğrenilmiştir.

Fukahadan bu babda beş nevi ictehad menkuldür:

1) Bir kısmı bu Ebû Buhayne hadisinin zâhiriyle amel ederek secde-i sehvin mutlaka selâmdan evvel yapılmasına kâil olmuşlardır. Yani ister namazdaki bir noksanı telâfi için olsun, ister namazda bir ziyade iltizam olunmasına mebnî edilsin. Mezheb-i Şâfiî'de sahih olan kavil budur ve Şâfiîler başlıca bu hadis ile istidlâl etmişlerdir. Zührî, Mekhûl, Rebâtürre'y, Yahyâ b. Saîd, Evzâî, Leys b. Sa'd da buna kâillerdir.

2) Ebû Hanîfe ile ashâbı ve Süfyân es-Sevrî ister namazda ziyadedden, ister noksandan dolayı sehiv secdesine lüzum görülsün, her halde selâm verildikten sonra yapılır demişlerdir. Bu mezhep, Hazret-i Ali'den, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan, Ammâr b. Yâsir'den, Abdullah b. Mes'ûd'dan, İbn Abbas'tan, İbn Zübeyr'den, Enes b. Mâlik'ten, Nehâf'den, İbn Ebû Leylâ'dan ve Hasan-ı Basrî'den de menkuldür. Bunların istinat ettikleri deliller de başlıca mevzubahsimiz olan Abdullah b. Mes'ûd hadisi ile tercümesi 299 numara ile geçen ve yakında 609 numaralı hadisin izahında hulâsa edilen Zülyedeyn hadisidir. Abdullah b. Mes'ûd hadisinde secde-i sehvin selâmdan sonra ifa edildiği sarihtir. Zülyedeyn hadisi de Buhârî'nin müteaddit bablarında müteaddit senedler ve metinlerle rivayet edilmiş bir hadîs-i sahihtir. Müslim'in de aynı derecede kesretle rivayeti vardır. Bu hadisin birtakım rivayet tariklerinde de secde-i sehvin selâmdan sonra eda edildiği musarrahtır. Bunlardan başka Tahâvî'nin, Tirmizî'nin, Ebû Dâvûd'un Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhtan rivayetlerine göre Mugîre, "Resûl-i Ekrem bize bir kere namaz kıldırdı. Sehvederek iki rek'at kıldıktan sonra ayağa kalktı. Hatırlatmak için 'sübhânallah' dedik. Fakat Resûl-i Ekrem geri dönmeyip namaza devam buyurdu. Namazı bitirip selâm verince iki secde ile sehiv için secde eyledi."¹

1 عن مغيرة بن شعبة رضي الله عنه قال صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فسها . فنهض في الركعتين . فسبحناه فمضى . فلما أتم الصلاة وسلم سجد سجدي السهو (رواه الطحاوي وأبو داود والترمذي)
{Metindeki "فسبحناه" ifadesi kaynakta "فسبحنا به" şeklindedir. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 439, no: 2556.}

3) İmam Mâlik ve Mâlikîler'e göre, sehiv secdesi noksanı telâfi için ise selâm verilmezden evvel, ziyadeden dolayı ise selâmdan sonra yapılmalıdır. Ebû Sevr ile Hicaz fukahâsından bir kısmı da bu ictihadda bulunmuşlardır.

4) Hanbelîler de Resûl-i Ekrem'in selâmdan evvel sehiv yaptığı yerlerde selâmdan evvel, bunun haricindekilerde selâmdan sonra yapılması ictihadında bulunmuşlardır.

5) Zâhirîler'in ictihadı ise daha cezrîdir. Bunlar da, "Resûl-i Ekrem hangi hallerde sehiv için secde etti ise oralarda yapılır, başka türlü secde-i sehve lüzum yoktur. Farz namazda sehvedilirse, yeniden cebr-i salât edilir; mendup bir namaz ise, bunun için de secde icap etmez" derler.

Secde-i sehvin selâmdan evvel veya sonra yapılması hakkındaki ihtilâf, evleviyet hususunda bir ihtilâftır. Namazın sıhhat ve fesadı ile hiç de alâkası yoktur. Bu noktayı gerek sâhib-i *Hidâye* gerek Nevevî tembih etmişlerdir.

Resûl-i Ekrem efendimiz beş defa sehiv için secde etmişlerdir:

1. İbn Buhayne hadisinde görüldüğü üzere, iki rek'at kıldıktan sonra teşehhüdsüz üçüncü rek'ata kalktıklarından dolayı,
2. Zülyedeyn hadisinde haber verildiği üzere, iki rek'atta selâm vermekle,
3. İmrân b. Husayn hadisinde öğrenildiği veçhile üç rek'atta selâm verdiklerinden ötürü,
4. İbn Mes'ûd hadisinden mâlûm olduğu üzere, beş rek'at kıldıkları için,
5. Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde vârit olduğu veçhile şekkederek sehiv için secde etmişlerdir.

Secde-i sehiv meselesinde bütün ulemânın ittifak ettikleri bir cihet vardır ki, bu da ziyâde-i rekeât ne suretle olursa olsun selâmdan sonra secde-i sehiv edilmesidir. Çünkü bu surette sehiv selâmdan sonra anlaşılır, selâmdan sonra secde edilmesi zaruri olmasındır.

BİR SUAL. Zülyedeyn hadisinde görüldüğü üzere, yanlışlıkla eksik kılan imam, makamından ayrıldıktan sonra sehvin anlaşılması üzerine makamına avdet ederek henüz kılınmayan rek'atları kılıp tamamlamak suretiyle namaz sahih olur mu?

CEVAP. Bu meselede fukaha ihtilâf etmiştir:

İmam Şâfiî'den namazın sıhhatine, butlânına dair iki nevi ictihad rivayet edilmiştir. Namazın sıhhati, esahh-ı rivâyet olarak nakledilmiştir. Delil de Zülyedeyn hadisidir. Şâfiîler, "Bu hadisın Müslim'deki rivayet tariklerinden bazılarında: (دخل الحجر ثم خرج) ¹ (ورجع الناس وبنى صلاته) sûretindeki ziyâde-i rivâyete göre, bu hâdise-i sehiv üzerine halkın ser'ânı yani cemaatin acele dağılmak isteyenleri "namaz kısaldı" diye söylenerek mescidden dağıldıkları sırada Resûl-i Ekrem de hücre-i saâdete teşrif ettikleri ve sonra çıkıp gelerek cemaatin acele dağılanları da avdet ederek bakıyye-i salâtı kılıp hitamında bu sehiv-i salâtı,

1 {Metindeki lafızlarla nakledilen bir rivayet tespit edilememiştir. Ancak hâdisenin nasıl cereyan ettiğine dair detaylı bilgiler içeren farklı rivayetler mevcuttur.}

secde ile telâfi buyurduğu¹ sahih olarak sabit bulunuyor” derler. İmam Şâfiî'nin butlân-ı salâta dair ictihadı da Şâfiîler indinde kavî-i meşhûrdur. Nevevî, “Sâhib-i mezhebin bu ikinci ictihadı cidden müşkildir. Çünkü namazın butlânı kabul edildiği surette Zülyedeyn hadisini te'vil etmek çok güçtür” diyor.

İmam Mâlik'ten de, “Abdest bozulmadıkça zaman ve fâsıla ne kadar uzun olursa olsun binâ-yı salât etmek câizdir” yolundaki ictihadı nakledilmiştir. Bu ictihad, Rebîa'dan da rivayet olunmuştur. Bunlar da İmrân b. Husayn hadisi ile istidlâl etmişlerdir.

İmâm Ebû Hanîfe'nin mezhebi ise, en sıkı bir ictihadın irâe ettiği bir tarîk-ilmîdir. Ebû Hanîfe'ye göre, imam sehven iki rek'atta selâm verirse, bulunduğu yerde yüzünü kiblede çevirmedikçe, kelâm-ı âdemî tekellüm etmedikçe üzerinde ifası zaruri bulunan bakıyye-i rekeâtı edaya rücû edebilir. Bu vaziyette imam, henüz dâhil-i salâta bulunuyor demektir. Kendisine bir lâhikin iktidâsı bile sahihtir. Yüzünü kiblede çevirmiş olursa, mescid dahilinde bulunmak ve tekellüm etmemiş olmak şartıyla bakıyye-i rekeâtı yine bina edebilir. Çünkü mescid, mahall-i salât olmak itibariyle mekân-ı vâhid hükmündedir. Fakat mescidden çıktıktan sonra sehvi hatırlarsa namaz fâsit olur, rücû mümkün olamaz.

İmam Ebû Hanîfe'ye göre, sahrâdaki vâkıa-i sehiv de bervech-i âti tafsile tâbidir: İmam sahrâda namaz kılariken sehveder de sehvini, arkasındaki yahut sağ veya solundaki safları tecavüz etmeden hatırlarsa, bakıyye-i salâtı kılarak secde-i sehiv eder. Bu sufûf-ı cemâati tecavüz etmişse, namaza avdet zamanı fevtedilmiş olur. Sahrâda sehveden imamın ön tarafa mürûru hakkında sâhib-i mezhebden bir şey nakledilmemiştir. Yalnız İmam Ebû Yûsuf'tan ehad-ı cânibeyne kıyas ve itibar edilmesi hakkında bir nakil vardır. Bazı ashâb-ı Ebû Hanîfe, secde mevziini tecavüz ederse, namaz fâsit olur demişlerdir ki, Hanefîler indinde en sahih bir kavil olarak kabul olunuyor. Bu da imamın önünde sütre bulunmadığı hale mahsustur. İmamın önünde sütre varsa, bunu tecavüz etmekle namaz fâsit ve avdet fırsatı fevtedilmiş olur. Sahrâda dâhil-i sütre mescid hükmündedir.² الله أعلم

Görüyoruz ki, Ebû Hanîfe'nin sehve dair ictihadı, diğer eimme-i mezâhib derecesinde müsait değildir. Fakat namaz mefhumunda aranılan huşû ve huzur ile en yakından alâkadar bir ictihadın mahsulü ilmîsi olduğunda şüphe yoktur. İmam Şâfiî'nin Zülyedeyn hadisi ile istidlâl etmesine nazaran bu sehiv meselesinde namazın vaz'iyet-i kadîmesine binâ-yı hükmetmiş bulunuyorlar. Yukarıda 609 numaralı hadisin izahında tafsil edildiği üzere, Zülyedeyn radiyallahu anh Bedir Harbi'nde şehid olmuştu. Bu hesapça bu sehvi salât hadisesi Bedir'den evvel cereyan etmiştir ve herhalde namazda kelâm mubah olduğu bir devre ait hâdise-i salâtiyyedir. Muahharan namazda kelâm tahrîm buyurulup neshe-dilmiştir. Bunun en yakın şâhidi Hazret-i Ömer radiyallahu anhin aynı hâdise-i sehiv kar-

1 {M1293, M1294 Müslim, Mesâcid, 101, 102.}

2 *Umdetü'l-kârî*, II, 459.

şısında bakıyye-i salâti edâ ve secde-i sehiv ile telâfiye teşebbüs etmeyip yeni baştan dört rek'at kılmış olmasıdır.

Tahâvî'nin Atâ b. Ebû Rebâh'a muttasıl bir sened ile İbn Merzûk'tan rivayetine göre Atâ demiştir ki: Bir kere Ömer b. Hattâb radiyallahu anh ahabına namaz kıldırırken iki rek'at kılıp selâm vermişti. Cemaate döndüğünde kendisine iki rek'at kıldığı söylenince Hazret-i Ömer, "Ben, Irak'ta palanıyla, yükü ile bir kurban teşhiz etmişim. Bugün Medine'ye gelmiştir. Fikren bununla meşgul idim" diyerek kalkıp dört rek'at namaz kıldırdı.

Görüyoruz ki, Hazret-i Ömer'in sehiv-i salât hakkındaki bu hareketi Zülyedeyn günü vuku bulan fi'l-i Nebî aleyhisselâma tamamen muhaliftir. Hazret-i Ömer'in Zülyedeyn günü mescidde hazır bulunduğu ise Zülyedeyn hadisinde musarrahtır. Cenâb-ı Fâruk nazarında vaktiyle içinde bulunduğu Zülyedeyn hadisesinin neshi tahakkuk etmemiş olsaydı dört rek'at kılması ve Resûl-i Ekrem'in fiiline muhalefet etmesi mümkün mü idi? Hususu ile Hazret-i Ömer'in bu muhalefeti mescid-i şerifte bir sahâbe cemaati huzurunda vuku buluyor ve içlerinden hiçbirisi Cenâb-ı Fâruk'un bu hareketini redd ü inkâr etmiyor. Bu sebeple Hazret-i Ömer'in bu hareketi kendisinin icthâd-ı mahsûsu mahiyetinde kalmıyor. Ashâb-ı kirâmın sükûtî bir icmâi şeklini iktisap ediyor. Şu da muhakkaktır ki, Hazret-i Ömer gibi ahkâm-ı şer'iyyenin hüsn-i zabtında ve her gûnâ ziya' ve halelden masûn olarak nakline son derece itina ve ihtimam eden bir halife bu fiilini, kadîmen cereyan etmiş olan Zülyedeyn hadisini nesheden bir habere istinat ettirmiş olacaktır. Bu cihetle Ebû Hanîfe hazretleri sehiv meselesinde Hazret-i Ömer'in bu fiiline ve ashâb-ı kirâmın icmâina istinat etmiştir.¹

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَنْهَى عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ ثُمَّ رَأَيْتُهُ يُصَلِّيهِمَا وَكَانَ عِنْدِي نِسْوَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَرْسَلْتُ إِلَيْهِ الْجَارِيَةَ فَقُلْتُ قَوْمِي بِجَنْبِهِ قَوْلِي لَهُ تَقُولُ لَكَ أُمَّ سَلَمَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ سَمِعْتُكَ تَنْهَى عَنِ هَاتَيْنِ وَأَرَاكَ تُصَلِّيهِمَا فَإِنْ أَشَارَ بِيَدِهِ فَاسْتَأْخِرِي عَنْهُ فَفَعَلْتُ الْجَارِيَةَ فَأَشَارَ بِيَدِهِ فَاسْتَأْخِرْتُ عَنْهُ فَأَمَّا انْصَرَفَ قَالَ يَا بِنْتُ أَبِي أُمَيَّةَ سَأَلْتِ عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ وَإِنَّهُ أَتَانِي نَاسٌ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ فَشَغَلُونِي عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ بَعْدَ الظُّهْرِ فَمَا هَاتَانِ.²

1 Umdetü'l-kârî, II, 460.

2 Bu hadisin Buhârî metninde uzunca bir sûret-i sevki vardır. Hadîs-i nebevî mahiyetinde olmadığı için müellif tarafından Tecrîd'e alınmamıştır. Fakat ashâb-ı Nebî aleyhisselâm tarafından ahkâm-ı İslâmiyye'nin

T E R C Ü M E S İ

İbn Abbas'ın kölesi Küreyb radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Bir kere İbn Abbas, Misver b. Mahreme, Abdurrahman b. Ezher radiyallahu anhüm, beni Âişe radiyallahu anhâya gönderip demişlerdi ki: Hepimizden Hazret-i Âişe'ye selâm söyle ve ikindinin farzından sonraki iki rek'at nâfile namazın hükmünden sual edip, "Bu namazı kıldığından haberdar olduğumu- zu, halbuki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu iki rek'at namazdan ashabi menettikleri haberi bize bâliğ olduğunu söyle!" dediler. İbn Abbas (ilâve ola- rak), "Ben, Ömer b. Hattâb ile birlikte halktan böyle iki rek'at namaz kılanları döverdim" demişti.

Küreyb demiştir ki: Hazret-i Âişe'nin huzuruna girdim. Beni gönderen zevatın benimle gönderdikleri haberi kendisine tebliğ ettim. Hazret-i Âişe bana ceva- ben, "Sen bu meseleyi Ümmü Seleme'ye sor" dedi. Ben de huzurundan çık- tım ve gelip bu üç zata, Hazret-i Âişe'nin cevabını söyledim. Bunlar, Hazret-i Âişe'ye gönderdikleri gibi bu defa da beni Ümmü Seleme radiyallahu anhâya gönderdiler.¹

Ümmü Seleme radiyallahu anhâ dedi ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ha- kikaten ikindiden sonraki bu namazdan nehyettiğini işittim. Sonra bir kere de Resûl-i Ekrem'in ikindi namazı kıldığı sırada iki rek'at namaz daha kıldı- ğını gördüm. (Şöyle ki): Resûlullah benim odama gelmişti. Fakat o sırada ya- nımda ensardan ve Benî Harâm'dan birtakım kadın (misafirler) bulunuyordu. Resûl-i Ekrem (namaz kılmaya başladı. On)un böyle (ayrıca iki rek'at daha) namaz kıldığını görünce, kendilerine bir câriye gönderdim ve câriyeye dedim ki: Resûl-i Ekrem'in yanında dur, "Yâ Resûlellah! Sana Ümmü Seleme şu iki rek'at namazdan nehyettiğinizi işittim. Halbuki şimdi kıldığınızı görüyorum, diye soruyor" de! Eğer Resûlullah (namazda bulunduğu) eliyle işaret ede- se, huzurundan geri çekil. Câriye bu emri yerine getirdi ve hakikaten Resûl-i Ekrem eli ile işaret etmekle câriye geri çekildi.

zabt ü naklinde gösterilen takayyüd ve ihtimamın burada da belîğ bir delili ve şahidi görüldüğü için çok kıymetlidir. Bu cihetle hadisi Buhârî metninden aynen tercüme etmeyi muvâfık bulduk.

1 Hadisin sûret-i sevkini bildiren Buhârî metninin tercümesi burada bitiyor. *Tecrîd'e* alınan asıl metn-i hadîsin tercümesi buradan alt tarafıdır. Hadisin sevkini ifade eden metnin aslı şöyledir: عن كريب أن ابن عباس والمسور بن مخرمة وعبد الرحمن بن أزهر أرسلوني إلى عائشة رضي الله عنها. فقالوا اقرأ عليها السلام منا جميعا وسلها عن الركعتين بعد صلاة العصر. وقل لها إنا أخبرنا أنك تصليها. وقد بلغنا أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عنهما. وقال ابن عباس وكنت أضرب الناس بقولها مع عمر بن الخطاب عنها. قال كريب: فدخلت على عائشة فبلغتها ما أرسلوني به. فقالت سل أم سلمة. فخرجت إليهم فأخبرتهم فردوني إلى أم سلمة بمثل ما أرسلوني عائشة فقالت أم سلمة الحديث. {B1233 Buhârî, Sehv, 8.}

Resûl-i Ekrem namazdan fâriğ olunca (bana hitap ederek), “Ey Ebû Ümeyye kızı!¹ İkinci namazından sonra kıldığım iki rek’at namazdan sual etmiş idin. Bunun sebebi şudur” buyurdu: “Bana Abdülkays kabilesinden bazı kimseler (arz-ı İslâm için) gelmişlerdi. Bunlar, şu öğle namazından sonraki iki rek’at (nâfile)den beni meşgul edip alıkoymuşlardı. Bu kıldığım iki rek’at namaz, öğlenin o iki rek’at son sünnetidir. {B1233 Buhâri, Sehv, 8.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “musallîye söylenmesi, onun da dinleyip namazda bulunduğu eli ile işaret etmesi” hakkındaki bir babında zikretmiştir. Buradan başka yine Buhârî “Megâzî” bahsinde de tahrîc eylemiştir. Müslim ile Ebû Dâvûd’un da “Salât” bahsinde rivayetleri vardır. Bu hadiste altı sahâbînin ismi geçiyor. Hadisin senesinde beş de râvinin ismi mevcut olduğundan on bire bâliğ oluyor. İşte ilm-i rivâyet bu suretle güçleşiyor ve mübalağasız bu ilim, bir esâmî mahşeri halini alıyor. Git gide “nakd-i ricâl”e dair en mühim bir ilim böylece doğmuştur. Hadisin istişhâd edilen noktası, Resûl-i Ekrem’in namazda câriyenin söylediği sözleri dinlemesi ve eliyle işaret ederek namazda bulunduğunu bildirmesidir.

FİKHÎ VE AHLÂKÎ HÜKÜMLER

Bu hadisten bervech-i âtî hükümler istifade edilmiştir:

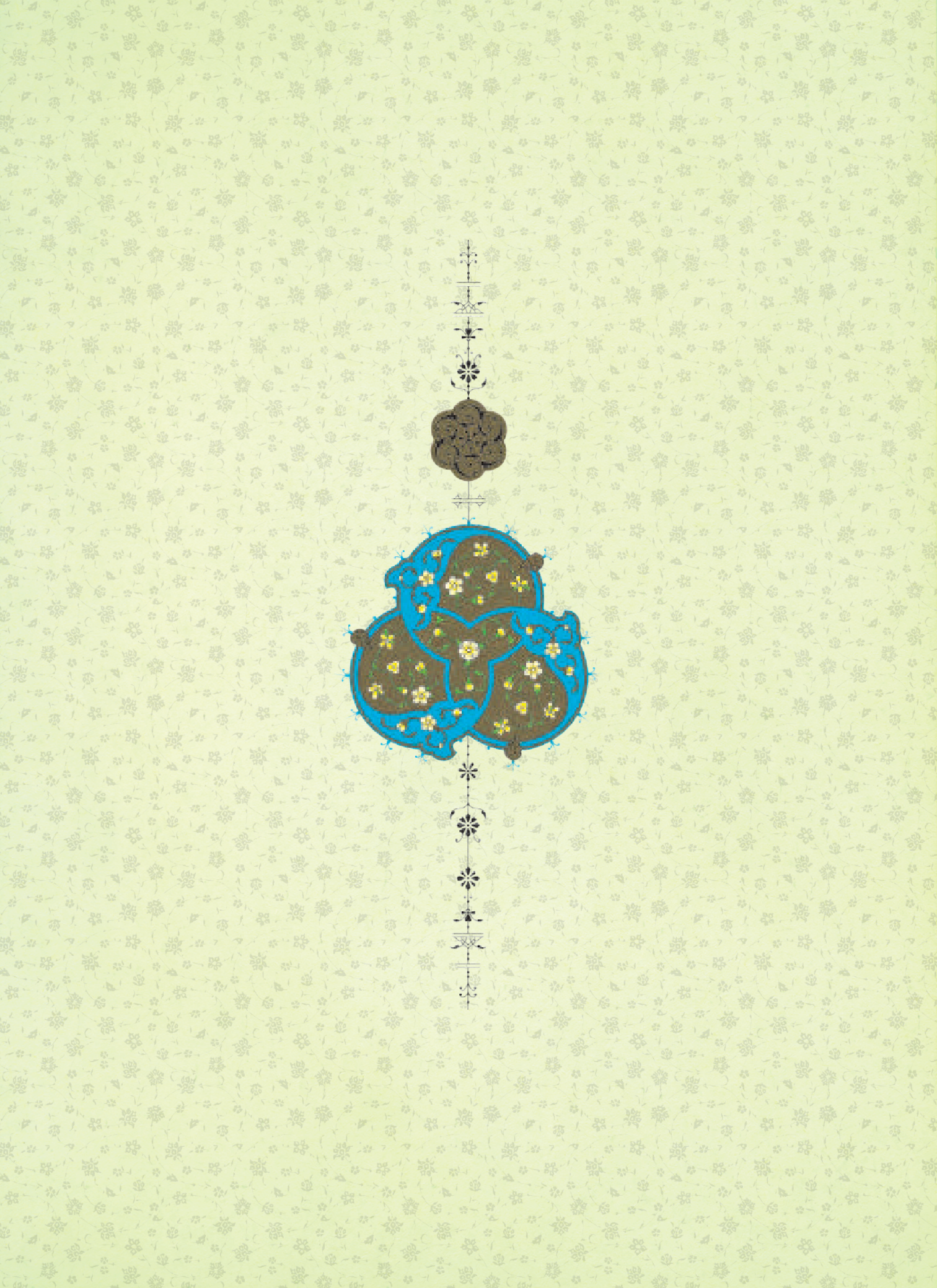
1. Namaz kılan kimsenin, başkasının sözünü dinleyip anlamasının cevazı ve bunun namaza zarar vermemesi,
2. Musallînin eli ile ve efâl-i hafifeden ma’dûd olan herhangi bir fiil ü hareket ile işaret etmesinin namazı ifsat etmeyeceği,
3. Her âlimin, kendisinden yüksek ashâb-ı ilm ü fazilete istiknâh-ı mes’ele için müracaat etmesinin müstehap olduğu,
4. Simâan haber-i vâhidin ve haber-i mer’enin kabulü,
5. Ümmü’l-mü’minîn Ümmü Seleme hazretlerinin müstesna zekâ ve fetâneti ve sual hususunda gösterdiği ince ruhluluğu, sonra emr-i dîne derece-i takayyüd ve ihtimamı,
6. Sünnet-i müekkedelerin kazâsı müstehap olduğu ki, İmam Şâfiî’nin mezhebidir ve bu hadis ile istidlâl etmiştir. İmam Ebû Hanîfe’ye göre yalnız sabah namazının sünneti farzı ile beraber o günün zevalinden evvel kazâ etmek müstehaptır, başka sünnetlerin değildir. Sünnetlerin adem-i kazâsı cumhûr-ı ulemânın mezhebidir. Bu hadis-i şerifte bildirilen öğle sünnetinin kazâsı keyfiyeti nev’-i ferdine mahsus bir hassa-i nebeviyedir. Çünkü bu hadisin diğer bir rivayet tarikinde, *قالت أم سلمة قلت يا رسول الله أفتتضييها إذا* “Ümmü Seleme, ‘Yâ Resûlellah! Bu iki rek’at öğlenin sünnetini fevtettiğinizde böyle

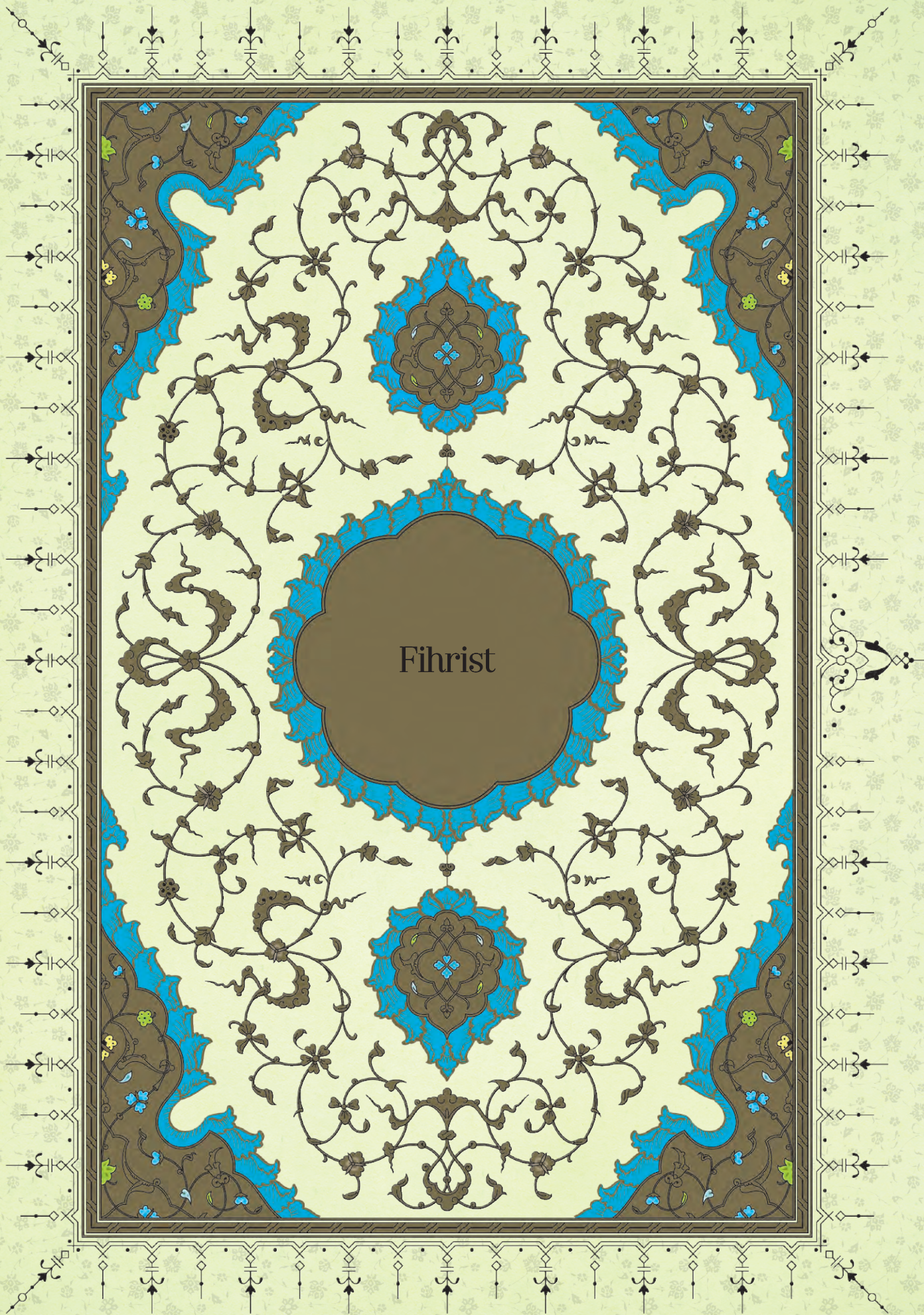
1 Ebû Ümeyye, Ümmü Seleme radiyallahu anhânın pederinin künyesidir. İsmi Süheyl yahut Huzeyfe b. Mugîre’dir, Mahzûmî’dir (Kastallânî).

kazâ eder misiniz?’ diye Resûl-i Ekrem’den sordum da ‘Hayır, kazâ etmem’ buyurdular demiştir.”¹ Şimdi eimme-i Şâfiyye’nin bu hadis ile istidlâl ederek asıl olan fi’l-i nebeviye ittibâ etmektir demeleri yerinde olmaz.

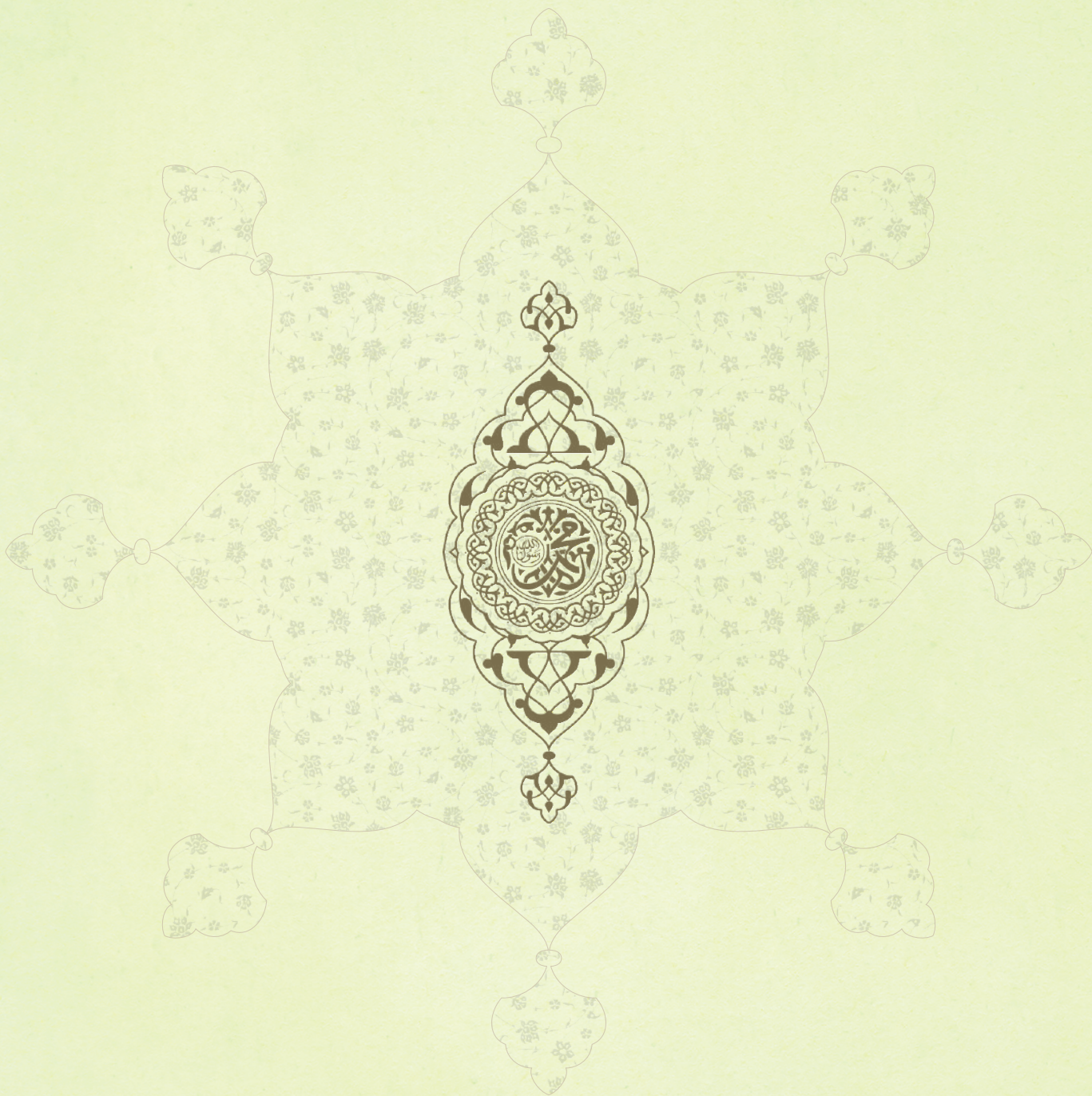

1 {Metindeki “أففضيهما إذا فاتتا قال لا” ifadesi kaynakta “أففضيهما إذا فاتتا قال لا” olarak geçmektedir. HM27213 İbn Hanbel, VI, 315; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, XII, 457, no: 7028. Buna göre söz konusu kısmın tercümesi “... fevtettiğimizde böyle kazâ edecek miyiz?” diye Resûl-i Ekrem’den sordum da “Hayır” buyurdular...” şeklinde olur.}

Fihrist

Kitabü'l-Cum'a

- (إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ) Nazm-ı Şerifinden İstifade Edilen Farziyeti9
478. Hadis Cumanın Farziyeti ve Ebû Hüreyre Hadisi 11
479. Hadis Cumanın Müstehapları ve Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 13
480. Hadis Ebû Hüreyre Hadisi 16
481. Hadis Selmân-ı Fârisî Hadisi 19
Selmân-ı Fârisî'nin Târîh-i Hayâtı20
Cumaya Sa'yin Keyfiyeti25
482. Hadis İbn Abbas'ın İğtisâl Hadisi 27
483. Hadis Hazret-i Ömer'in "Hülle-i Siyerâ" Hakkındaki Rivayeti 29
Cuma İçin Tezeyyün31
Dinimizde Tezeyyün ve Giyimın Derecâtı32
484. Hadis Misvak Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 33
Misvakın Sıhhi Faydaları34
Hitan, Misvak, Nikâh, Koku Sürünme Sünen-i Mürselindendir34
485. Hadis "Misvak Hakkındaki Tavsiyelerim Çok Oldu" Buyrulduğu Hakkında
Enes b. Mâlik Hadisi 35
486. Hadis Hazret-i Rasûl'un Cuma Günü Sabah Namazında "Secde" ve "İnsân"
Surelerini Okuduğuna Dair Hazret-i Ebû Hüreyre Hadisi 36
487. Hadis İbn Ömer'den Mervî «كَلِمَةٌ رَاعٍ...» Hadîs-i Şerifi 37
Ehemmiyetli Bir Tercüme Tashihi38
İçtimâî Vazifeler, Uhrevî Mesuliyetler39
Cumanın Şerâit-i Sıhhati ve "Mısır" Şartında Fukahanın İhtilâfı40
488. Hadis İğtisâl Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 43
489. Hadis İğtisâl Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 45
490. Hadis İğtisâl Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 48
491. Hadis Cumanın Vakti Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 49
492. Hadis Cumanın Vakti Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 51
493. Hadis Cumanın Fazileti Hususunda Ebû Abs'in Hadisi 53
Ebû Abs'in Terceme-i Hâli53
Cumaya Sa'yin Keyfiyeti54
Cuma Günü Sefer Câiz midir?55
494. Hadis Cumanın Âdâbı Hakkında İbn Ömer Hadisi 56
495. Hadis Cuma Ezanının İlk Vakti Hakkında Sâib b. Yezîd Hadisi 58

496. Hadis Bu Babda Sâib Yezîd'in Bir Diğer Rivayeti 60
497. Hadis Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Ezan Hadisi 61
498. Hadis Sehl b. Sa'd'ın Minber-i Nebevî Hadisi 62
Minber-i Nebevî'nin Tarihçesi 62
Hanîne Dair Sair Turuk-ı Rivâyât 64
499. Hadis Câbir b. Abdullah'ın Hurma Kütüğünün Hanîni Hadisi 64
500. Hadis Minber İmali ve Resûl-i Ekrem'in Cumada Şimdiki Gibi İki Hutbe İrat
Buyurdıkları 67
501. Hadis Hitabetin Âdâb ve Erkânı 69
502. Hadis Hitabette Besmele, Hamdele, Tasliyeden Sonra "أما بعد" 72
503. Hadis Hazret-i Resûl'ün Son Hutbeleri 73
504. Hadis Cuma Hutbesi İrad Edilirken Camiye Gelenin Namaz Kılacağına Dair
Câbir b. Abdullah Hadisi 75
505. Hadis Hazret-i Enes'in Resûl-i Ekrem'in Hutbede İstiskâlarına Dair Hadisi 77
506. Hadis Ebû Hüreyre'nin Esnâ-yı Hutbede Sükût Hadisi 83
507. Hadis Cuma Gününde Sâat-i İcâbet 86
508. Hadis (إِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا) Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlü
Hakkında Câbir Hadisi 90
509. Hadis Cumanın Farzından Evvel ve Sonraki Namazlar Hakkında İbn Ömer Hadisi 92

Kitâbü Salâtü'l-Havf

510. Hadis Salât-ı Havfın Sûret-i Edâsı Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 99
Resûl-i Ekrem'in Salât-ı Havfı Müteaddit Eda Etmiş Olmasına Göre Eda Suretleri 103
511. Hadis Korku Çok Olursa Hayvan Üstünde yahut Yaya Olarak Kılınması 114
Salât-ı Müsâyefe 115
Sel, Yangın, Yırtıcı Hayvan Korkusunda Salât-ı Havfın Cârî Olduğu 118
512. Hadis Abdullah b. Ömer'in Benî Kurayza Seferi Hakkındaki Hadisi 118
Süvarinin İmâ ile Salât-ı Havfı 121

Kitâbü'l-İdeyn

513. Hadis Bayramlarda Meserret İzhârî Şeâir-i Dinden Olduğuna Dair Hazret-i
Âişe Hadisi 125
514. Hadis Musallâya Çıkmazdan Evvel Tatlı Yemek Sünnet Olduğuna Dair Enes
Hadisi 132
515. Hadis İbtidâ Bayram Namazı Kılmak, Sonra Kurban Kesmek, Sünnet Olduğuna
Dair Berâ b. Âzib Hadisi 133
516. Hadis Berâ Radıyallahu Anhın Bayram Namazından Evvel Kesilen Hayvanın
Kurban Olmayacağına Dair Hadisi 136

- 517. Hadis** Ebû Saîd el-Hudrî'nin Bayramda Hutbenin Namazdan Sonra Okunacağına Dair Rivayeti 141
Bayramlarda Tasadduk 143
- 518. Hadis** Bayram Namazı Ezansız ve Kânetsiz Kılındığı Hakkında İbn Abbas ve Câbir Hadisi 146
- 519. Hadis** Bayramda Namaz, Hutbeden Evvel Olduğu Hakkında İbn Abbas Hadisi 150
- 520. Hadis** Zilhiccenin On Gününün Faziletine Dair İbn Abbas Rivayeti 153
Eyyâm-ı Ma'lûmât ve Eyyâm-ı Ma'dûdât 154
Tekbîr-i Teşrik 154
Eyyâm-ı Teşrikin Fazileti 156
- 521. Hadis** Telbiyenin Keyfiyetine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 157
Hüccâcın Tehlîl ve Tekbiri 158
Tehlîlin Müntehası 158
Tekbir Sigaları 159
Tekbîr-i Teşrikin Müddeti 160
- 522. Hadis** Nahr-ı Şer'î ve Zebh-i Şer'î 161
- 523. Hadis** Bayram Namazına Gitme ve Gelmenin Âdâbına Dair Câbir Hadisi 163
Fevtedilen Bayram Namazının Hükmü 164
- 524. Hadis** Bayramda Spor Menduptur 165

Kitâbü'l-Vitr

- Vitrin Vücûbu* 170
- 525. Hadis** Vitr Namazının Vakti ve Sûret-i Edâsı Hakkında İbn Ömer Hadisi 173
- 526. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Salât-ı Leyline Dair Hazret-i Âişe Hadisi 178
- 527. Hadis** Vitr Hakkında Hazret-i Âişe'nin Diğer Hadisi 181
- 528. Hadis** Vitire Dair İbn Ömer Hadisi 183
- 529. Hadis** Hazret-i Resûl'ün Deve Üzerinde Vitr Kıldıklarına Dair İbn Ömer Hadisi 185
Râkiben Kılınan Namazın Hükmü 185
- 530. Hadis** Kunutun Vakti ve Mahalline Dair Enes b. Mâlik Hadisi 187
- 531. Hadis** Bu Babda Bir Diğer Enes b. Mâlik Hadisi 189
Kunut Duaları 193
Bi'rîmâüne Vak'ası 195
- 532. Hadis** Mağribde ve Fecirde Kunuta Dair Enes b. Mâlik Hadisi 201

Kitâbü'l-İstiskâ

- İstiskânın Mahiyeti ve Envâi* 204
İstiskânın Âdâbı 206
İstiskâda Akli İstib'âd Bulunmadığı 207
Me'sûr Olan İstiskâ Duaları 210
- 533. Hadis** Resûl-i Ekrem'in İstiskâya Çıktığı ve Bida'sını Tahvil Ettiğine Dair Abdullah b. Zeyd Hadisi 213

	<i>İstiskânın Meşruiyeti</i>	213
	<i>İstiskânın Namazı</i>	215
	<i>İstiskânın Hutbesi</i>	216
534. Hadis	İstiskâda İslâm Lehine, Küffâr Aleyhine Dua-i Nebevîye Dair Rivayet	218
535. Hadis	Bu Hususta İbn Mes'ûd Hadisi	220
	<i>Resûl-i Ekrem'in İstiskâ Duaları</i>	222
	<i>Eşrât-ı Sâat - Âyât-ı Aşere</i>	225
536. Hadis	Ebû Tâlib'in Hazret-i Resûl ile İstiskâ Buyurmaları Hakkında Rivayet	227
	<i>Ebû Tâlib'in Meşhur Kasidesi</i>	229
537. Hadis	Hazret-i Ömer'in Abbas b. Abdülmuttalib ile Tevessül Ederek İstiskâsı	232
	<i>Hazret-i Resûl'ün İstiskâ Duaları</i>	234
538. Hadis	Enes b. Mâlik'in Rivayeti	237
539. Hadis	Enes b. Mâlik'in Bir Diğer Rivayeti	239
540. Hadis	Hazret-i Resûl'ün İstiskâda Tahvîl-i Ridâ Buyurduğuna Dair Abdullah b. Zeyd Hadisi	239
541. Hadis	Enes b. Mâlik Rivayeti	240
542. Hadis	Yağmur Esnasındaki Duâ-i Nebevî	241
543. Hadis	Şiddetli Rüzgârdan Teessür-i Nebevî	242
544. Hadis	İbn Abbas'ın "نصرت بالصبا وأهلكت عاد بالديور" Hadisi	244
545. Hadis	İbn Ömer'in "اللهم بارك لنا في شامنا ويمتنا" Hadisi	245
546. Hadis	İbn Ömer'in "Mefâtihu'l-Gayb / Mugayyebât-ı Hams" Hadisi	248

Kütübü'l-Küsûf

	<i>Küsûf Namazı ve Ahkâmı</i>	254
547. Hadis	Ahd-i Nebevîde Gün Tutulması ve Resûl-i Ekrem'in Küsûf Namazı Hakkında Ebû Bekre Hadisi	259
	(إن الشمس والقمر لا ينكسفان لموت أحد ولا لحياته) <i>Hadisine Ait Diğer Rivayetler</i>	261
	<i>Küsûf Namazı Hakkında Fukahanın Mezhepleri</i>	264
	<i>Rivâyât-ı Küsûf ile Hesâbât-ı Nücûm Arasında Maddî İhtilâf Yoktur</i>	266
	<i>Gazzâlî, Sübkî ve İbn Kayyim'in Sözleri</i>	267
548. Hadis	Hazret-i Resûl'ün Husûf Namazının Keyfiyeti ve Hitâbet-i Nebeviye Hakkında Hazret-i Âişe'nin Husûf Hadisi	268
549. Hadis	Ahd-i Nebevîde Salât-ı Küsûf İçin Mescid-i Saâdete Davet Vukuuna Dair İbn Ömer Hadisi	272
550. Hadis	Hazret-i Âişe'nin Azâb-ı Kabir Hadisi	273
551. Hadis	Küsûf Namazında Zât-ı Risâlete Cennetin Arzolunduğuna Dair İbn Abbas Hadisi	275
552. Hadis	Küsûf Sırasında Vücûh-i Birre Müdâvemete Dair Esmâ bint Ebû Bekir Hadisi	279
553. Hadis	Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Husûf Hadisi	280
554. Hadis	Husûf Namazında Cehredildiğine Dair Hazret-i Âişe'nin Rivayeti	282

Kitâbü Sücûd'l-Kur'ân

- Kur'ân-ı Kerîm'deki Secde Âyetleri* ······ 286
Bunların Adedinde ve Mahallerinde Eimmenin İhtilâfı ······ 286
"Azâim-i Sücûd" Hangi Secdelerdir? Bu Husus Hakkında Eimmenin İhtilâfı ······ 287
- 555. Hadis** Necm Süresindeki Secdeye Dair Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti ······ 289
- 556. Hadis** Sâd Süresindeki Secdeye Dair Abdullah b. Abbas Rivayeti ······ 289
Sâd Süresindeki Secde Âyetinin Ta'yîn-i Mahalli ······ 290
- 557. Hadis** Necm Süresine Dair Zeyd b. Sâbit Rivayeti ······ 292
- 558. Hadis** (إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ) Süresindeki Secdeye Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ······ 293
- 559. Hadis** Ahd-i Nebevîde Kalabalıkta Secdenin Keyfiyetine Dair İbn Ömer Rivayeti ··· 294

Kitâbü Taksîrî's-Salât

- 560. Hadis** Fetih Sırasında Resûl-i Ekrem'in Mekke'de On Dokuz Gün İkamet ve Kasr-ı Salât Buyurdıklarına Dair İbn Abbas'ın Rivayeti ······ 301
Bu Müddet-i Müsâferetlerine Dair Muhtelif Rivayetler ······ 301
- 561. Hadis** Hacetü'l-Vedâ'da On Gün Mekke'de İkamet ve Kasr-ı Salât Buyurulduğuna Dair Enes b. Mâlik Rivayeti ······ 303
- 562. Hadis** Mina'da Kasr-ı Salâta Dair İbn Ömer'in Rivayeti ······ 305
- 563. Hadis** Mina'da Kasr-ı Salâta Dair Hârîse b. Vehb'in Rivayeti ······ 306
- 564. Hadis** Mina'da Hazret-i Osman'ın Dört Rek'at Kılmasını Abdullah b. Mes'ûd'un Münker Addetmesi ······ 307
Seferde Kasretmek Vâcib midir? Yoksa Câiz midir? Eimmenin İhtilâfı ······ 308
Kasrın Azîmet Olduğuna Dair Musahhihin Aynî'den Naklettiği Vücûh-i İstidlâl ······ 309
- 565. Hadis** Kadınların Yanında Mahremi Bulunmaksızın Bir Gün, Bir Gecelik Mesafeye Sefer Etmelerinin Hürmetine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ······ 310
Seferde Avdet ve Azîmette Mebde-i Sefer Hakkında Eimmenin İhtilâfı ······ 312
- 566. Hadis** Akşam Namazının Adem-i Kasrına Dair Abdullah b. Ömer Hadisi ······ 313
- 567. Hadis** Hazret-i Resûl'ün Seferde Tatavvuu Râhile Üzerinde Kiblenin Gayri Cihete Kıldıklarına Dair Hazret-i Câbir Hadisi ······ 314
- 568. Hadis** Bu Babda Enes b. Mâlik'in Rivayeti ······ 316
- 569. Hadis** Abdullah b. Ömer, Resûl-i Ekrem'in Seferde Nâfile Kıldığını Görmedim Diyor ······ 317
Seferde Teneffül Hakkında Eimmenin İhtilâfı ······ 318
- 570. Hadis** Bu Bâbda Âmir b. Rebîa Rivayeti ······ 320
- 571. Hadis** Hazret-i Peygamber'in Öğle ile İkindiye, Akşamla Yatsıyı Birlikte Kıldıklarına Dair İbn Abbas Rivayeti ······ 321
Bu Hususa Dair Sair Rivayetler ······ 321

- Salâteynin Cem'inde, Cevâzında, Sıfât-ı Cem'inde Cem'i Mubah Kılan Şeylerde
Fukahanın İhtilâfları* 323
Hanefî Eimmesinin Delilleri 324
- 572. Hadis** Salât-ı Marîza Dair İmrân b. Husayn Hadisi 325
Hastanın Nasıl Namaz Kılacağı Hususunda Fukahanın İhtilâfı 326
- 573. Hadis** Son Sene-i Hayâtında Hazret-i Resûl'ün Teheccüd Namazlarını
Keyfiyet-i Edâsına Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 327
- 574. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Teheccüdüne Dair Hazret-i Âişe'nin Diğer Rivayeti 328
Bu Hadislerden İstifade Edilen Fıkhî Hükümler 329

Musahhihin Bir Sözü 331

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Mütercimi
Profesör Kâmil Miras (1874 – 1957) 33

Ön Söz 337

Kitâbü't-Teheccüd

- 575. Hadis** Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Teheccüde Kalktıklarında
Okudukları Dua Hakkında İbn Abbas Hadisi 343
Teheccüdün Sıhhati İçin Uyuyup Uyanmak Şarttır 344
- TEHECCÜD ÂYETİ HAKKINDAKİ TEFİSİRLER** 344
*Resûl-i Ekrem'in Teheccüd Namazı, Fazilet-i Zâide veya Farıza-i Zâide Olduğu
Hakkında Ulemânın İctihadları* 345
- MAKÂM-I MAHMÛD.** 346
- TEHECCÜDÜN EFDAL-İ EVKÂTI** 347
- BİR TEÂRUZ ZANNININ DEF'İ.** 347
- MEVZUMUZ OLAN HADİSTEKİ ESMÂ-İ ŞERİFENİN MÂNALARI** 348
- HADİSİN KIYMET-İ EDEBİYYE VE AHLÂKİYYESİ.** 354
- 576. Hadis** Teheccüd Namazının Fazileti Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 356
- TEHECCÜD NAMAZI İLE DİĞER SÜNNET NAMAZLARIN FAZİLET DERECELERİ** 358
Teheccüdün Faziletini Bildiren Âyât-ı Kerîme 358
- MEVZUMUZ OLAN İBN ÖMER HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER** . 360
Rü'yâ-yı Sâliha ve Sâdka 360
- 577. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Hastalık Sebebiyle Bir veya İki Gece Teheccüde
Kalkamadıklarına Dair Cüde b. Abdullah Hadisi 361
والضحي (ve'd-Duhâ) Sûre-i Şerîfesi ve İnkâtâ-i Vahiy 363
- 578. Hadis** Gece Namazına Teşvik ve Tergibi İhtiva Eden Ali b. Ebû Tâlib
Radyallahu Anh Hadisi 364
- HADİSİN ÂYET-İ KERÎME İLE İZAHİ** 365
- NAZMEN TERCÜMESİ** 369

579. Hadis	Farz Kılınır Düşüncesiyle Resûl-i Ekrem'in Bazı Nevâfili Terkettiklerine Dair Hazret-i Âişe Hadisi	370
	<i>Duhâ Namazı Hakkında Abdullah b. Ömer Radiyallahu Anhumâ Hadisi</i>	371
	<i>Duhâ Namazı Hakkındaki Diğer Haberler</i>	371
580. Hadis	Teheccüdde Kadem-i Saâdetin Şiştigi Hakkında Mugîre b. Şu'be Hadisi	374
	BİR TEMBİH	375
581. Hadis	Dâvûd Aleyhisselâmın Teheccüd Namazına Dair Abdullah b. Amr b. Âs Rivayeti	376
582. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Teheccüd Zamanı Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi	377
583. Hadis	Teheccüdden Sonra Resûl-i Ekrem'in Uyuduklarına Dair Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Hadisi	378
584. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Gece Namazında Tatvîl-i Kırâat Buyurduğuna Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi	379
585. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Gece Namazını On Üç Rek'at Kılmak İtiyadında Olduklarına Dair İbn Abbas Hadisi	384
586. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Gece Namazını Vitir Namazıyla Sabah Namazının Sünneti de Dahil Olduğu Halde On Üç Rek'at Namaz Kıldığına Dair Hazret-i Âişe Hadisi	385
	<i>Âişe ve İbn Abbas Hadisleri Hakkında Eimme-i Hadîsin ve İbn Kayyim'in Mütalaaları</i>	386
	GECE NAMAZINA DAİR SAİR TURUK-I RİVÂYÂT	388

Teravîh Namazı

ASR-I SAÂDET'TE TERAVİH	389
<i>Teravîh Namazını Diğer Nâfile Namazlardan Tefrik Eden Hususiyetler</i>	389
TERAVİH NAMAZININ ŞER'Î VAZİYETİ	390
ASR-I SAÂDET'TE KILINAN TERAVİH NAMAZI VE BU BAPDAKİ RİVÂYÂT-I SAHÎHA	390
ASR-I SAÂDET'TE KILINAN TERAVİHİN ADED-İ REKEÂTI HAKKINDAKİ ÂSÂR-I ŞERİFE	392
HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DEVRİNDE TERAVİH NAMAZI	393
<i>Hiz. Ömer'in İctihadı Ashab-ı Kirâmın İcmaı</i>	393
HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DEVRİNDE KILINAN TERAVİH NAMAZININ ADED-İ REK'ATI HAKKINDAKİ RİVAYETLER	395
YİRMİ REK'ATTAN AZ RİVAYETLER	397
BİR HULÂSA	398
TÂBİİN DEVRİNDE TERAVİH	399
<i>Medine'de Harre Vak'a-i Müessifesi</i>	400
TERAVİH HAKKINDA EİMME-İ MÜCTEHİDİNİN VE FUKAHANIN AKVÂL VE İCTİHADI	400
<i>İmam Ebû Hanîfe'nin, Hazret-i Ömer'in Teravîh Hakkındaki İctihadını Tasvipkâr Bir Sözü</i>	400
<i>Teravîh Namazının Yirmi Rek'atının da Mesnûn Olduğuna Fi'l-i Peygamberi ile İstidlâl Tariki</i>	401

	İBNÜ'L-HÜMÂM VE EMSALİ EİMME-i FIKHİN SÜRET-i İSTİDLÂLLERİ	406
	MEZÂHİB-i ERBAÂ EİMMESİNİN HULÂSA-i MÜCTEHEDÂTI	407
	<i>Mâlikîler'in Teravihi Otuz Altı Rek'at Kılmalarının Sebebi</i>	<i>408</i>
	<i>Teravih Bahsine Dair Bir Hâtime</i>	<i>409</i>
587. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Gece Namaz ve Uyku Halleri Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi	409
	ENES B. MÂLİK HADİSİ HAKKINDA ŞÂRİHLERİN MÛTALAALARI	411
	<i>Resûl-i Ekrem'in Gece Namaz ve Uyku Hallerine Dair Diğer Rivayetler</i>	<i>412</i>
	TEHECCÜD NAMAZI HAKKINDA MÜZZEMMİL SÛRESİ	413
	ÂYET-i KERÎMENİN İZAHİ	414
	BU SÛRE-i ŞERİFEDEN MÛSTEFÂD OLAN HÛKÛMLER	416
588. Hadis	Nâimin Teheccüde Uyanmaması İçin Şeytanın Fitne ve İhtiyâline Dair Ebû Hüreyre Hadisi	417
589. Hadis	Teheccüdden Gaflet Edenleri Zem ve Tahkir Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi	420
590. Hadis	Gecenin Sülûs-i Âhîrinde Feyz-i Hakkın Dünya Semâsına Nüzûlü Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi	421
	BU HADİS-i ŞERİFİN TA'YİN-i MAHİYETİ HAKKINDA ULEMÂNIN FİKİRLERİ	423
	<i>Nüzûl Hadisi Hakkında Müevviller, Müfevvizler</i>	<i>423</i>
591. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Gece Namazının Kemmiyet ve Keyfiyeti Hakkında Âişe es-Siddîka Radiyallahu Anhâ Hadisi	424
592. Hadis	Âişe-i Siddîka Radiyallahu Anhânın Bu Mevzudaki Bir Diğer Hadisi	425
	<i>Resûl-i Ekrem'in Kalb-i Şerifi Uykunun Bizdeki Gafletengiz Tesirinden Tamamen Masûndu</i>	<i>427</i>
593. Hadis	İbadette Şiddet İhtiyarının Keraheti Hakkında Enes b. Mâlik Rivayeti	427
594. Hadis	Teheccüd İtiyadını Terketmenin Keraheti Hakkında Abdullah b. Amr b. Âs Rivayeti	429
595. Hadis	Teheccüde Kalkarken Okunması Me'sûr Olan Dua Hakkında Ubâde b. Sâmit Rivayeti	430
	DUANIN TERCÜMESİ	431
596. Hadis	Abdullah b. Revâha'nın Resûl-i Ekrem'in Teheccüd Hayatını ve Fecir Vakti Ashâb-ı Kirâm Arasında Kırâât-i Kur'ân Buyurmalarını Tasvir Eden Bir Şiiri	432
	ŞİİRİN MEMDUH VE MEZMUM OLANLARI	433
597. Hadis	Resûl-i Ekrem'in Abdullah b. Ömer'i Teheccüde Teşvikine Dair İbn Ömer'in Bir Rivayeti	435
	İSTİHÂRE HADİSİ VE DUASI	436
598. Hadis	İstihâre Namazı ve Duası Hakkında Câbir b. Abdullah Radiyallahu Anhümâ Hadisi	436
	<i>İstihâre Hadisini Hazret-i Câbir'den Başka Rivayet Eden Zevât-ı Sahâbi</i>	<i>438</i>
	RUHÎ VE TERBİYEVÎ HÛKÛMLER	440
	<i>İstihârenin Vicdanlar Üzerindeki Fazilet-kâr Tesirleri</i>	<i>441</i>
	İSTİHÂRENİN HİKMET-i MEŞRÛİYYETİ	442

İSTİHÂRE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER 444

Sabah Namazının Sünneti Hakkında Şeref Vârit Olan Ehâdis-i Şerife ve Bunlardan İstifade Edilen Fıkhî Hükümler 446

599. Hadis Resûl-i Ekrem Efendimizin Nâfile Namazlar Arasında Sabah Namazının İki Rek'at Sünnetini Şiddetle Muhafazakâr Olduklarına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 446

600. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sabah Namazının Sünnetini Eda Ederken Kıraat ve Ef'âl-i Salât Cihetiyle Tahfif Buyurdıklarına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 449
Sabah Namazının Sünnetinde Okunması Me'sûr Olan Sûreler 449

601. Hadis Hazarda Duhâ Namazı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 451
Seferde Duhâ Namazı Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 452

602. Hadis Resûl-i Ekrem'in Öğlenin Farzından Evvel Dört ve Sabah Namazının Farzından Evvel İki Rek'at Nâfile Kılmayı Terketmedikleri Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 454

603. Hadis Akşam Namazının Farzından Evvel Nâfile Kılınmasına Dair Abdullah el-Müzenî Rivayeti 455
Bu Namaz Hanefîler'ce Mekruh, Şâfîler'ce Müstehaptır 457
İkinci Sünnetinin Müstened-i Şer'isi 457

MÜHİM BİR NOKTANIN İZAHI 457

Yatsı Namazının Farzından Evvelki Dört Rek'at Sünnetinin Müstened-i Şer'isi 458

Kıtabü Fazlî's Salâti fî Mescidi Mekke ve'l-Medîne

604. Hadis Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî Aleyhisselâm ve Mescid-i Aksâ'dan Başka Hiçbir Mescide Namaz Kılmak İçin Sefer Etmek Câiz Olmadığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 463
Bu Babdaki Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti 463

ÜÇ MESCİDİN DİĞERLERİNE SEBEB-İ RÜÇHANLARI 466
Diğer Mescidlere Seferden Nehyedilmesinin Hikmeti ve Hududu 467

CUMHÛR-İ ULEMÂYA GÖRE BU NEHYİN MÜTEALLAKI 467
Diğer Ulemânın Fikirleri 468

EİMME-İ ERBAA HAZERÂTİNİN NOKTAİNAZARLARI 469
İmam Ebû Hanîfe'nin Kavli 469
Mâlik, Şâfî, Ebû Yûsuf, Muhammed'in Akvâli 470

Seyyidü'l-Mürselîn

Sallallahu Aleyhi ve Sellemi Ziyaret

Merkad-i Nebevî Ziyaretinin Hükümü 473
Merkad-i Nebevî Ziyareti Hakkındaki Âsâr-ı Şerife 473

ZİYARETİN EFDAL-İ EVKÂTI 475
Kabr-i Nebî Ziyaretinin Meşruyeti Müslüman Kadınlara da Şâmilidir 476

- Şeyhülislâm İbn Teymiyye'nin Kabr-i Saâdeti Ziyaretten Meni Rivayeti Doğru mudur?· 476*
İbn Teymiyye'nin Menâsik'ıyla Mesâcid-i Selâseye Şedd-i Rihâl Hadisi Hakkındaki
Kendi Eserinden Tahkikatımız· 480
- 605. Hadis** Medine'de Mescid-i Saâdette Kılınan Bir Namazın, Mescid-i Haram Müstesna Olmak Üzere, Diğer Mescidlerde Kılınan Bin Namazdan Hayırlı Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi ······ 491
Bu Babda Ebû Saîd el-Hudrî, Erkam, Ebû Zer el-Gıfârî Radiyallahu Anhumden Gelen Rivayetler ······ 491
Bu Ziyade Fazilet Mescid-i Saâdetin Asr-ı Saâdet'teki Sâha-i Kadîmesine mi Mahsus, Yoksa Bunun Bilâhare Tevsi' Edilen Kısma da Şümülü Var mıdır? Bu babda Ulemânın İhtilâfı ······ 492
Mescid-i Şerîfin Asr-ı Saâdet'teki Misâhası ······ 494
- MESCİD-i MEKKE İLE MESCİD-i MEDİNE ARASINDAKİ FAZİLET DERECESESİ.. 494**
Mescid-i Mekke'de Kılınan Namazın Mescid-i Medine'den Efdal Olduğuna Dair Eserler ······ 495
Kabr-i Nebvînin Kürre-i Arzın En Şerefli Noktası Olduğu ······ 496
Kabr-i Saâdetten Sonra Eşref ve Efdal-i Emkine, Mescid-i Harâm'dır ······ 496
Müzaaf Ecir Hem Farz Hem Nâfile Namazlara Şâmil midir? ······ 497
- 606. Hadis** Kubâ Mescidi'nin Fazileti Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi ······ 497
Kubâ Köyü ve Kubâ Mescidi = Takvâ Mescidi ······ 498
Kubâ'nın Fazileti ······ 499
Kubâ'nın İslâm Tarihindeki Müstesna Kıymet ve Ehemmiyeti ······ 499
Bu Babda Vârit Olan Âyât ve Ehâdis ······ 500
Mescid-i Kubâ'nın Mesâha-i Kadîmesi ve Kubâ Ziyaretinin Cumartesine Sebeb-i Tahsisi ······ 501
- 607. Hadis** Evimle Minberim Arası Cennet Bahçelerinden Bir Bahçedir Buyurulduğuna Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ······ 502
- HADİSİN MEDLÛLÜNÜ TAYİN HUSUSUNDA ULEMÂNIN AKVÂLİ ······ 503**
- RAVZA-i TÂHİRENİN MİSÂHASI ······ 504**
Mescid-i Aksâ Ziyaretine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi ······ 504
Kadının Müsâfereti Meselesinde Ulemânın Rey ve İctihadları ······ 505
- KADININ YOLCULUĞU, NEDEN BİR MAHREMİNİN VESAYETİNE TA'LİK EDİLMİŞTİR? ······ 507**
Bayram Günlerinde Oruç Tutmanın Sebeb-i Hürmeti ······ 507

Kitâbü'l-Amel f's-Salât

- 608. Hadis** Habeşe Hicretinden Evvel Namaz İçinde Selâm Verilip Alındığı Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti ······ 511
Habeşe Muhâcereti Hakkında İbn İshak'ın, Vâkidî'nin, İbn Cerîr'in Rivayetleri ······ 513
Beş Vakit Namaz ve Bundan Evvelki Namaz ······ 514
- 609. Hadis** Namazda Tekellüm ve حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ Âyet-i Kerîmesiyle Tekellümün Tahrîmi ······ 517
Namazda Tekellümün Hürmetinde Ulemânın İcmânı ······ 519
Salât-ı Vustânın Ta'yîn-i Mâhiyyeti Hakkında Muhtelif Rivayetler ······ 520
- ÂYET-i KERÎMEYİ İZAH EDEN RİVAYET TARİKLERİ ······ 520**

- 610. Hadis** Namazda Secde Mahallinde Bir Kere Tesviyye-i Tûrâbın Cevazına Dair Muaykib Rivayeti 522
- 611. Hadis** Namazda Kibleye Karşı Hayvanının Arkasından Yürüyen Ebû Berze Radiyallahu Anh 524
Namazda Meşy-i Kalîl ve Meşy-i Kesîr Hakkında Fukahanın Noktainazarları 527
- 612. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Husûf Namazında İleri-Geri Hareket Ettiğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 528
Bahîre, Sâibe, Vasîle, Hâm 529
- 613. Hadis** Namazda Selâm Hakkında Câbir b. Abdullah Hadisi 530
- 614. Hadis** Namazda İhtisardan Nehye Dair Ebû Hüreyre Hadisi 532

Kitâbü's-Sehv

- 615. Hadis** Resûl-i Ekrem'in Namazda Sehv İçin Secde Buyurduklarına Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 537
Bu Babda Abdullah b. Buhayne Radiyallahu Anh Hadisi 538
Resûl-i Ekrem Efendimiz Beş Defa Sehv İçin Secde Etmıştır 540
Zülyedeyn Hadisinden İstinbât-ı Ahkâm Hususunda Şâfî, Mâlik, Ebû Hanîfe Hazerâtının İhtilâfları 540
- 616. Hadis** İkinci Namazının Farzından Sonra İki Rek'at Nâfileden Nehye Dair Ümmü Seleme Radiyallahu Anhâ Hadisi 542

